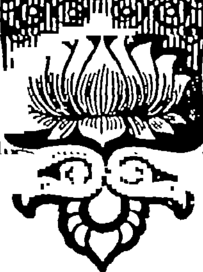

બૃહદ્ થોક સંગ્રહ

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રી. શામજી વેલજી વીરાણી

અને

શ્રી. કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ

૭, દિવાનપરા, રાજકોટ

મનહર

સંપાદક અને અનુવાદક
હીરાલાલ કેશવલાલ દુરખીયા.
માનદ્ મંત્રી
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થા. જૈન કોન્ફરન્સ,
દિલ્હી.

મુદ્રક મુદ્રણસ્થાન
રમણીકલાલ મનોરલાલ વોરા
જશવંત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
ખડપીઠ રાજકોટ.

વીર સંવત ૨૪૮૫
વિક્રમ સંવત ૨૦૧૫
–ત્રીજી આવૃત્તિ–
પ્રત. ૧૦૦૦ એક હજાર

પડતર કિંમત
૩-૦-૦

ઓછી કિંમત
૧-૮-૦

નં.	વિષય	પૃષ્ઠ
	બા બ્ર શ્રી વિનોદમુનિનુ સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર	
૧	શ્રી નવ તત્ત્વ	૧
૨	પચીશ ક્રિયા	૧૧
૨	છકાયના બોલ	૧૫
૪	પચીશ બોલ	૩૫
૫	સિદ્ધ દ્વાર	૪૧
૬	ચોવીશ દંડક	૪૫
૭	આઠ કર્મની પ્રકૃતિ	૭૩
૮	ગતાગતિ	૮૩
૯	છ આરાના ભાવ	૯૩
૧૦	દશ દ્વારના જીવસ્થાનક	૧૦૧
૧૦ અ	શ્રી ગુણસ્થાનદ્વાર	૧૧૩
૧૧	તેત્રીશ બોલ	૧૨૮
૧૨	નંદિસૂત્રમાથી પાચ જ્ઞાનનું વિવેચન	૧૪૨
૧૩	ત્રેવીશ પદવી	૧૫૯
૧૪	પાચ શરીર	૧૬૬
૧૫	પાંચ ઈંદ્રિય	૧૭૦
૧૬	રૂપી અરૂપીના બોલ	૧૭૩
૧૭	મોટો બાસઠીયો	૧૭૫
૧૮	બાવન બોલ	૧૮૯
૧૯	શ્રોતા અધિકાર	૧૯૯
૨૦	અઠાણું બોલનો અલ્પ બહુત્વ	૨૦૪
૨૧	પુદગલ પરાવર્ત	૨૦૭
૨૨	જીવોની માર્ગણાના ૫૬૩ પ્રશ્નો	૨૧૩

ફોટા

નિવેદન.

" असंखयं जीविय मा पमायए "

સ્વર્ગસ્થ બા બ્ર શ્રી વિનોદમુનિજી આગમોક્ત જિન-વાણીના પરમ ભક્ત હતા આગમવચનો પર એમની અગાધ શ્રદ્ધા હતી, અને " असंखयं जीविय मा पमायए " (જીવન તૂટ્યુ સંધાતુ નથી માટે ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ) આ તેમનુ ધ્યેય હતુ

વીતરાગની વાણીનો વિશેષ પ્રચાર કેમ થાય એની એમના હૃદયમા ઘણીજ ધગશ હતી વીતરાગના વચનોનું શ્રદ્ધાન કરીને એમણે ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી એમની દીક્ષા સસ્કાર વિધિમા અમે નિમિત્ત ન થઇ શકયા, એ અમારી કમનસીબી છે. વીતરાગ વાણીના પ્રચારની એમની જે ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા હતી તે સદ્ભાવનાની પૂર્તિરૂપે વીતરાગવાણીમાંથી જે ઉત્તમ જ્ઞાન કે જે નિત્ય શ્રાવક જીવનમા ઉપયોગી થઈ શકે તેવા સાહિત્યનુ પ્રકાશન કરીને અમુક અશે એ દુ ખને હળવુ કરવા અમારા ચિત્તને શાન્ત્વન આપવાનો સ્વલ્પ પ્રયત્ન કરી આ ગ્રથ સ્વર્ગસ્થ બા બ્ર શ્રી વિનોદમુનિજીને શ્રદ્ધાંજલિરૂપે અર્પણ કરીએ છીએ

સ્વર્ગસ્થ મુનિશ્રી નિર્વાણ પામ્યા પછી તેમના સ્વર્ગારોહણનુ જે નિમિત્ત સરજાયુ તેનુ વર્ણન તથા તેમના આદર્શ જીવનનો વૃતાંત સક્ષિપ્તમા આ ગ્રથમા આપેલ છે તેમજ તેમના અનુપમ

જીવનને આવરી લેતો ગ્રંથ ગુજરાતી તથા હિન્દીભાષામા જુદા જુદા ગ્રંથ રૂપે પ્રકાશન થએલ છે "શ્રી બૃહદ્ જૈન થોક સંગ્રહ" નામનો ગ્રંથ અમો શ્રી જૈન ધર્મ પ્રેમી મુમુક્ષુઓ સમક્ષ મૂકીએ છીએ જેમા નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવા માટે ઘણુ ઘણુ જાણવુ છે

આવા ગ્રંથો સસ્તી કિંમતે મળી શકે તો તેનો લાભ સૌ કોઇ વધારે પ્રમાણમા લીએ અને જૈન જ્ઞાનના પ્રચાર વધે એ કારણને અંગે અને અમારા સ્વ. પૂ. પિતાશ્રીની જે ખરા અંતઃકરણની ધગશ અને આકાંક્ષા હતી તેમજ તેઓશ્રીની સૂચના હતી તે પ્રમાણે આજે આ ગ્રંથ "ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ" તેમજ શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ, શ્રી સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન, મહામંત્ર આરાધના શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ શ્રી જૈન જ્ઞાન સાગર, શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા શ્રી બૃહદ્ જૈન થોક સંગ્રહ શ્રી દ્રવ્યાનુયોગ બોધ અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનુ જીવન ચરિત્ર (ગુજરાતી) તથા (હિંદી) શ્રી સિદ્ધિના સોપાન, શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર ધાર્મિક સામાયિક સૂત્ર જેવા ધાર્મિક ગ્રંથો અને ધાર્મિક ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતા ઓછી કિંમતે આપીને તેઓશ્રીની ઇચ્છા અને ભાવનાને માન આપ્યાનો અમોને સંપૂર્ણ આનંદ થાય છે તે ઉપરાંત આ ગ્રંથ જૈન ધર્મ પ્રેમી સમાજ સમક્ષ સાદર રજુ કરવાના અમને પ્રાપ્ત થએલા શુભ અવસર બદલ અમારી આતમ કૃતકૃત્ય માનીએ છીએ.

લિ. આત્મબંધુ

દુર્લભજી ગામજી વીરાણી

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનુ સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર.

*

આ બૃહદ્ થોકસંગ્રહ નામનું પુસ્તક બા. બ્ર શ્રી વિનોદમુનિના સ્મણાર્થે પ્રગટ કરવામા આવેલ છે તેથી તેમના જીવન ચરિત્રના પુસ્તકમાંથી અહીં સક્ષિપ્તમાં તેઓશ્રીનું જીવન વૃતાંત છપાવવામાં આવેલ છે અને તેમને આ પુસ્તક અર્પણ કરવામાં આવે છે

આ પરમ વૈરાગી પુરુષનો જન્મ, વિક્રમ સવત ૧૯૯૨ મા પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા) માં કે જ્યા વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનુ નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવાન માતુશ્રીનુ નામ બેન મણીબેન વીરાણી, બન્નેનુ અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે બેન મણીબેન ધાર્મિક ક્રિયામા પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમા આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા

પૂર્વ ભવના સસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનુ લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગભાવ તરફ વધારે હોવા છતા તેઓશ્રીએ નોન-મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યાવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારી પેઢીમા કુશળતા બતાવેલી

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની, સ્વિટઝર્લેંડ, તેમજ ઇટાલી, ઇજીપ્ત વગેરે દેશોમા પ્રવાસ કરેલ સ. ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ સને ૧૯૫૩ મા લડનમા રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસગે તેઓશ્રી લડન ગયા હતા કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ પરદેશ ફરવા છતા પણ તેમણે કોઇ વખતે પણ કદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં

ઊગતી આવતી યુવાનીમા તેઓશ્રીએ દુનીઆનાં રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઇજીપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની

મુલાકાત લીધી હોવા છતાં એ તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં, એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો રંગ હતો અને એ રીતેજ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત વતન પાછા ફર્યા અને સાધુ-સાધ્વીજીના દર્શન કરવા ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લાગ્યું હુકા બીડીસીના પાગમાં આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઈ તેમને કંઈક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગભાવમાં સ્થિર રહેતા. પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ ચઉવિહાર આદિ પચ્ચખાણ તેઓ ચૂકતા નહીં. ઊંચી કોટીની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી એક ઓશીકું અને ઓઢવામાટે એક ચાદર ફક્ત વાપરતા, અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ શયન કરતા અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝભ્ભો વાપરતા. કોઈ વખતે કફની પહેરતા. બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપત્તિ પાથરણું રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં વડી બાધે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા. હાલવા ચાલવામાં સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યા વગર રહેતા નહીં

દીક્ષાર્થીઓને જલદી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમજ કહેતા કે જીંદગીનો કોઈ ભરોસો નથી. અસંખય જીવિય મા પમાયએ, આયુષ્ય તૂટ્યાં પછી સાંધી નથી જીવન તૂટ્યું સંધાતું નથી માટે ધર્મ કરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના મહાપુરુષ પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજી-ઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદજી મહારાજ

અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના ભાયચંદજી મહારાજ, શ્રમણ સંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રી આત્મારામજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ સાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ મુંબઈમાં સાં ૨૦૧૧ની સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી સંપ્રદાયના શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થયો લાલચંદજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ, તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઈ કે કદી ક્ષય પામી નહીં

આ પહેલા તેઓ જયારે માતા-પિતાની સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઇ તે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર 'પૂજ્ય શ્રી લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા' એ હતી આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધના પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઈને વખતો વખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો જે 'હજુ વાર છે સમય પાકવા દીઓ જ્ઞાન, અભ્યાસ વધારો'

સા, ૨૦૧૨ ના અષાઢ શુદી ૧૫થી શ્રી વિનોદકુમારે આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમીત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે શ્રી પુરૂષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબિક, દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઇ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા તેઓએ ત્યા એવો નિર્ણય કરેલો કે શ્રી પુરૂષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બંનેએ દીક્ષા લેવી પહેલા વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઇએ દીક્ષા લેવી શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષા તિથિ પૂ. પુરૂષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સા ૨૦૧૩ ના જેઠ શુદ ૫ ને સોમવારે માગરોલ મુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઈ, વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઇની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માગરોલ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની

કોઈને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા લેવા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢ્યો.

પૂજ્ય શ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ કોઈ વખત પત્ર વહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે લખેલ હતું જે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ, ખીચન, પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા દીક્ષા માટે મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહિ અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્ન થાશે એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું

તા. ૨૪-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના, માતુશ્રી સાથે છેલ્લું જમણ કર્યું ભોજન કરી માતુશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડ્યું કે તા. ૨૪-૫ ૫૭ ના રોજ રાત્રે આઠ વાગ્યે ઘેરથી નીકળી રાજકોટ જંક્શને જોધપુરની ટિકિટ લીધી. તા ૨૫-૫-૫૭ ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યા અને ગાડીમાં બેસી ગયા મારવાડ જંક્શન તથા જોધપુર જંક્શન થઈને તા. ૨૬-૫-૫૭ ની વહેલી સવારે ૭ા વાગ્યે ફલોદી પહોંચ્યા, ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી બહાર નીકળ્યા અને પોતાનાં સામાયિકનાં કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્ય

સ્વ ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

શ્રી સંતોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા તેમાં "જાવ નિયમ પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણુ"ના બદલે "જાવ જીવ પજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણું" બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યુ અને તેઓશ્રીએ પૂછયું કે "વિનોદકુમાર ! તમે આ શુ કરો છો ? તેનો જવાબ આપવાને બદલે "અપ્પાણુ વોસિરામિ" બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે "સાહેબ ! એ તો બની ચૂકયું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી તે બરાબર જ છે અને તેમાં કાંઇ ફેરફાર થઇ શકે તેમ નથી આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઇ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો."

તેજ દિવસે બપોરના મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુબના વ્યકિત છો તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાડી ઉપરથી કપડુ કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાઓ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઇ શકો એમ ત્રણવાર પૂજ્ય "મહારજશ્રીએ સમજાવેલ પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એકજ ઉત્તર આપેલો કે 'જે થયુ તે થયું હવે મારે આગળ શુ કરવુ તે ફરમાવો"

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમા પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઈપણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામા આવ્યુ કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે" ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું તેનો સાર નીચે મુજબ છે :—

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતુ અને "અસંખય જીવિય મા પમાયએ" ને આધારે

એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકુ તેમ નથી એમ મને લાગ્યુ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ-વગેરેએ મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનુ કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવજ્યાનો પાઠ ભણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક ગુસ્સાથી અગર એરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમા જૈન શાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃતાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે

ઉત્તરાધ્યનજી સૂત્રના ૧૯મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યુ કે મનુષ્ય-જીવનનુ ખરૂ કર્તવ્ય, મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે

છેવટ સુધી મે મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હુ તેમને કઠક ભાષામાં પણ કહી શકતો નહી અને બીજી બાજુથી મને થયુ કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે મારે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી તેથી મે વિચારીને આ પગલુ ભર્યુ છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ " તથાસ્તુ '

રાજકોટમા શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં ક્યાય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા ક્યાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડ્યા નહી અર્થાત પત્તો મળ્યોજ નહી આમ નિભાસણના પરિણામે પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાની એક વાતની યાદી આવી. તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ભીનાસર (રાજસ્થાન) જઉ કારણ કે ભીનાસરમાં પૂ. ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મુનિ, કે

જેઓ સિદ્ધાંતવિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યા બિરાજમાન છે કે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ શ્રી લાલચદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યા તેમની પાસે જવાની છે

આ વાતચીતનુ સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પ પૂર્ણચદ્રજી દકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યકત કરી પડિતજીનુ પણ આ વાતને સમર્થન મળ્યુ. તેઓશ્રીએ જણાવ્યુ કે "થોડા સમય પૂર્વે શ્રી વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યુ હતુ કે, ખીચનમા કેવા પ્રકારની સગવડ છે ?" આમ મારી સાથે પણ વાર્તાલાપ થયો હતો બન્નેનો આ પ્રમાણે એકમત થતા પિતાશ્રીએ ખીચનનો તાર કરવા સૂચના કરી તા ર૬-પ-પ૭ ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ઉપર, ખીચન (રાજસ્થાન), તાર કર્યો.

તા ર૮-પ-પ૭ ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઈએ ખીચનમા સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુર શ્રી એમ પી સાહેબ, શ્રી કેશવલાલભાઇ પારેખ અને પડિતજી પૂર્ણચદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા તા ર૮ પ-પ૭ ના રોજ રવાના થઈ તા ૩૦-પ-પ૭ ના રોજ સવારે ફલોદી સ્ટેશને પહોચ્યા બેલગાડીમા તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થિવર મુનિશ્રી શીરેમલજી મહારાજ તથા પૂજ્ય પડિતરત્ન, શાસ્ત્રવિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વીજી મહારાજ શ્રી લાલચદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ બિરાજતા હતા કુલ સાધુ-સાધ્વીની સખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી

પૂછપરછના જવાબમા શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઇ પારેખને કહ્યુ કે "મે તો દીક્ષા અગીકાર કરી લીધી છે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમો અમારા વીરાણી કુટુબના હિતૈષી છો અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ બા અને બાપુજીને

સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડીઆની અંદર અપાવી દીઓ, એટલું જ નહીં પણ 'સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી' ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુસરીને મારી ભાવના એ હોય જ અને છે કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્ગતિને સાધે અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમાર પાછા લઈ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧-૫-૫૭ની રાત્રિના રવાના થઈ તા. ૨-૬-૫૭ ના સવારે મહા પરીષહરૂપ મિત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખત બાદ, ખીચનના સંઘે પૂ. શ્રી લાલવિજયજી મહારાજને ખીચનમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી. તેના અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફલોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદીમાં ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે જરાવાર થોભી જાઓ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી. દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉં છું જલદી પાછો ફરીશ. કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ હતો. હમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતાં ત્યાં રેલ્વે લાઈન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેઇન પણ આવી રહી હતી તેની વ્હીસલ વાગતાં છતા પણ ગાયો ખસતી ન હતી. શ્રી વિનોદમુનિનું

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

માતુશ્રી શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી

હૃદય થરથરી ઊઠયુ અને મહા અનુકપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધુ. હાથમાં રજોહરણુ લઇ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા ગાયોને તો બચાવી જ લીધી, પરંતુ આ ક્રિયામા છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણુ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો તે રેલ્વે લાઇન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સપાદન કરવામાં જડવાદને સિધ્ધ કરતા રાક્ષસી એન્જીનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનુ બલિદાન આપ્યું અરિહ ત - અરિહંત એવા શબ્દો મુખથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયું રકત પ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડાજ વખતમાં પ્રાણાંત થઇ ગયો બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામા મુનિશ્રીએ પ્રાણુ આપ્યા. અ તિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરાપર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી

હમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણુ તરફ જવાની રેલ્વે લાઇન હતી આ લાઇન ઉપર . રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણુ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો, રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે

ફલોદી સઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ ટેલીફોનથી આપ્યા જે વખતે ટેલિફોન આવ્યો તે વખતે પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક–પ્રતિક્રમણુમાં બેઠાં હતા માત્ર એક નોકર ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલિફોન ઉઠાવ્યો પણુ તે કાંઇ ટેલિફોનમા હકીકત સમજી શકયો નહી અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા સ્પેશિઅલ પ્લેઇનથી ફલોદી પહોચે તે પહેલા અગ્નિસસ્કાર થઇ ગયો સૂચનાનો ટેલિફોન અર્ધો કલાક મોડો પહોચ્યો જો સ દેશો સમયસર પહોચ્યો હોત તો માતા–પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણુ ચહેરો જોવાનો અને અ તિમ દર્શનનો પ્રસગ મળત, પરંતુ અ તરાય કર્મે તેમ બન્યું નહી

આથી પ્લેઇનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામા આવ્યો અને

માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ ના રોજ ટ્રેઇન મારફત ફલોદી પહોંચ્યા. શ્રી ફુલચંદભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વી શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબનાં દર્શન કર્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકમેક ઐક્ય કરીને આ વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો, જેનો ટૂંકમાં સાર આ પ્રમાણે છે.

"હવે તો એ રત્ન ચાલ્યું ગયું! સમાજનો આશા દીપક ઓલવાઈ ગયો! ઝગઝગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી" શ્રી વિનોદમુનિના સંસાર પક્ષનાં માતુશ્રી મણિબહેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે – બેન! ભાવિ પ્રબળ છે. આ બાબતમાં મહાપુરુષોએ પણ હાથ હેઠા નાખ્યા છે અને સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગજું છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ લઈને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી."

૫. શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય –

પ્રાથમિક તેમ જ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિષે અનુભવ થયો કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા 'અટ્ઠિમિંજ પેમાણુરાગરત્તે' નો પરિચય કરાવતી હતી. પ્રાય સાંસારિક પ્રવૃત્તિ વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી, પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિચયના અભાવે પણ તેમની વૈરાગ્ય ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગીતા તથા જીવનચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે,

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો

"असंखयं जीविय मा पमायए"

.શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી.

(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

જન્મ. પોર્ટસુદાન સા ૧૯૯૨

દીક્ષા	નિર્વાણ
ખીચન-(રાજસ્થાન)	ફલોદી-(રાજસ્થાન)
સા ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨	સા ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ ૧૨
તા ૨૬-૫-૫૭ રવિવાર	તા ૧૦–[illegible]–૫૭ [illegible]

ખુલાસો કરવામાં આવે છે

પ્ર ૧ તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી ?

ઉત્તર – પાચમા આરાના ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવતા (અતિ સુકત) કુમારને તેની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોપી દીધા તેજ રાત્રે તેણે બારમી ભિખ્ખુની પડિમા અગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરિષહથી કાળ કરી નલીન–ગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવીજ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા

પ્ર ૨ આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરિષહ કેમ આવે ?

ઉત્તર :- કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતારજ મુનિ, કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામા હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઈએ ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવુ હતુ તો મારણાતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધા કર્મ કેવી રીતે ખપે ? બા બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરિષહ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનુ વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી છપાએલા છે તેમાંથી અહી સાર રૂપે સક્ષેપ કરેલ છે

મહાનુભાવો,

નીચેના ધર્મકરણી કરવામાં ઉપયોગી ધાર્મિક પુસ્તકો અને ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતા ઓછી કિંમતે આપવામાં આવે છે તો જેઓને જરૂરત હોય તેમણે નીચે બતાવેલ સ્થળેથી મેળવી લેવા અગર પોસ્ટથી મંગાવી લેવા (પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ થશે.)

વિગત	પડતર કિંમત	ઓછી કિંમત
શ્રી જૈન તત્ત્વપ્રકાશ	૬-૦-૦	૩-૦-૦
શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર	૩-૦-૦	૧-૮-૦
સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન	૪-૦-૦	૨-૦-૦
મહામંત્ર આરાધના, શ્રુતજ્ઞાન-પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ	૪-૦-૦	૨-૦-૦
શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા	૩-૮-૦	૧-૧૨-૦
બૃહદ્ પાઠ સંગ્રહ	૩-૦-૦	૧-૮-૦
અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર (બીજી આવૃત્તિ) ગુજરાતી	૨-૮-૦	૧-૪-૦
અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર - હિન્દી	૨-૮-૦	૧-૪-૦
શ્રી દશભાવ બોધ ગ્રંથ	૩-૦-૦	૧-૮-૦
શ્રી સિદ્ધિના સોપાન	૧-૮-૦	૦-૧૨-૦
શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવવિચાર	૦-૮-૦	૦-૪-૦
શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર	૦-૬-૦	૦-૩-૦
ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ	૦-૮-૦	૦-૪-૦
શ્રી સામાયિક સૂત્ર	૦-૧-૬	૦-૦-૯
ગુચ્છા ઊનના	૩-૪-૦	૧-૧૦-૦
કટાસણું ઊનનું	૨-૮-૦	૧-૪-૦
માળા (નવકારવાળી) મુખાની	૧-૦-૦	૦-૮-૦
પુસ્તકો મૂકવા માટે લાકડાના સાપડા	૧-૦-૦	૦-૮-૦

સ્થળ:
દિવાનપરા શેરી નં. ૧
રાજકોટ

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને
શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ

પંડિત રત્ન બ્રા બ્ર. સ્વ. મુનિશ્રી પ્રાણલાલજી
મહારાજ સાહેબ
વ્યાખ્યાનના પ્રારંભમાં બોલાતા હતા તે કાવ્ય

— સ્ત્રગ્ધરા વૃત્ત. —

જે શ્રી તીર્થંકરોના, અનુપ અતિશયે, નીકળી કંઠદ્વારા,
સૌમ્યા સંપૂર્ણસત્યા, વદન વિવરની, પુષ્કરાવર્તધારા:
શોભે સ્યાદ્વાદરૂપે, મધુર મૃદુ અતિ, ભવ્યને તારનારી.
એવી વાણી જિનોની, પરમહિતકારી, વિશ્વ આહ્લાદકારી. ૧

આજે દુઃખાર્ત આરે, વિષમ સમયમાં એક આધાર તારો,
બાકી કલ્પિત ભાખે, નિજમતિ વચને, એજ રસ્તો નઠારો;
તારી સુશાંત વાણી, સકલ ભય હરે, એજ સૂખે ઉત્થાપે.
તારી આજ્ઞા અમોને, અતુલ સુખ કરે સદ્ય સંસાર કાપે. ૨

મારા પરમ ઉપકારી, ધર્મહેતુભૂત પરમ પૂજ્ય શાસન ભૂષણ
મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ બાલબ્રહ્મચારી પંડિત રત્ન, મહા
પ્રભાવશાળી પ્રખર તત્ત્વજ્ઞાની ઓજસ્વી મહાન આત્મા

મુનિશ્રી પ્રાણલાલજી સ્વામીને

મારા અંતઃકરણના શુદ્ધ ભાવથી કોટી કોટી વંદન હોજો

ૐ શન્તિ ! શાન્તિ !! શાન્તિ !!!

ગુણાનુરાગી,
દુર્લભજી શામજી વીરાણી.

સ્વર્ગસ્થોની તિથિઓ,

પૂ. પિતાશ્રી,

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

[સં. ૨૦૦૨ મહા વદ ૧૩ તા. ૨૮-૨-૪૬]

卐

પૂ. માતુશ્રી

શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી

[સં. ૨૦૧૦ ભાદરવા શુદ ૧૪ તા. ૧૧-૯-૫૪]

卐

બા. બ્ર. વિનોદમુનિજી,

[સં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ ૧૨ તા. ૭-૮-૫૭]

卐

ઉપરોક્ત તિથિઓએ
કુટુંબીજનો તથા સ્નેહીઓ
પોતાના આત્માની ઉન્નતિને માટે ભવ્ય આત્માઓના
જીવનમાંથી અનુકરણીય વ્રત-નિયમ જેવા કે સામાયિક
પ્રતિક્રમણ સંવર, ચોવિહાર, ઉપવાસ, એકાસણું આયંબિલ,
ઉણોદરી આદિ તપ પોતાના ભાવ પ્રમાણે કરી તેઓની
વાસ્તવિક જીવન સ્મૃતિ પોતાના જીવનમાં ઉતા
એવી નમ્ર વિનતી.

"આપણી જાગૃતિ એજ એમની સ્મૃતિ બને"

આ બંધુ

સ્મરણાંજલિ

"असंखयं जीविय मा पमायए"

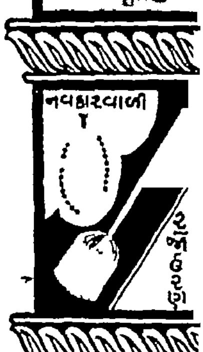
પોતાના હૃદયની ચિરંતન પ્રકાશતી
ધર્મ જ્ઞાન-જ્યોતે
અમારા જીવનમાં પણ ધર્મના તેજ પાથરનાર

સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી
શામજી વેલજી વીરાણી
તેમજ
સ્વ. પૂ. માતુશ્રી
કડવીબાઈ વીરાણી
અને
જન્મથીજ ધર્મના રંગે રંગાએલા
સ્વ. બા. બ્ર. વિનોદમુનિશ્રીને

થોક સંગ્રહ ગ્રંથ સમર્પણ

લિ. દુલભજી શામજી વીરાણી
ના વંદન

શ્રી વીતરાગાય નમઃ

(૧) શ્રી નવ તત્ત્વ.

વિવેકી સમદ્રષ્ટિ જીવોએ નવ તત્ત્વ જાણવા જોઈએ તે **નવતત્ત્વનાં નામ.**

૧ જીવ તત્ત્વ, ૨ અજીવ તત્ત્વ, ૩ પુણ્ય તત્ત્વ, ૪ પાપ તત્ત્વ, ૫ આશ્રવ તત્ત્વ, ૬ સંવર તત્ત્વ ૭ નિર્જરા તત્ત્વ, ૮ બંધ તત્ત્વ, ૯ મોક્ષ તત્ત્વ

પહેલે જીવ તત્ત્વનાં લક્ષણ તથા ભેદ

જીવ તત્ત્વ તે, ચૈતન્ય લક્ષણ, સદા, સઉપયોગી, અસંખ્યાત પ્રદેશી, સુખ દુઃખનો જાણ સુખ, દુઃખનો વેદક, અરૂપી હોય, તેને જીવ તત્ત્વ કહીએ જીવનો એક ભેદ છે, કારણ કે સકલ જીવોનું ચૈતન્ય લક્ષણ એકજ પ્રકારે છે તે માટે સંગ્રહનયે કરીને, એક ભેદે જીવ કહીએ **૧. બે પ્રકારે જીવ.** ૧ ત્રસ, ૨, સ્થાવર, અથવા ૧ સિદ્ધ, ૨ સંસારી. **૨. ત્રણ પ્રકારે જીવ.** ૧ સ્ત્રી વેદ, ૨ પુરૂષ વેદ, ૩ નપુંસક વેદ અથવા ૧ ભવ્ય સિદ્ધિયા, ૨ અભવ્ય સિદ્ધિયા, ૩ નોભવ્ય સિદ્ધિયા, નોઅભવ્ય સિદ્ધિયા, **૩. ચાર પ્રકારે જીવ.** ૧ નારકી, ૨ તિર્યંચ, ૩ મનુષ્ય ૪ દેવ, અથવા ૧ ચક્ષુ દર્શની ૨ અચક્ષુ દર્શની ૩ અવધિ દર્શની, ૪ કેવલ દર્શની **૪. પાંચ પ્રકારે જીવ.** ૧ એકેંદ્રિય, ૨ બેઇંદ્રિય, ૩ ત્રીઇંદ્રિય, ૪ ચોઇંદ્રિય, ૫ પંચેંદ્રિય, અથવા ૧ સજોગી, ૨ મન જોગી, ૩ વચન જોગી, ૪ કાય જોગી, ૫ અજોગી, **૫. છ પ્રકારે જીવ.** ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય, ૬ ત્રસકાય, અથવા ૧ સકષાયી, ૨ ક્રોધકષાયી, ૩ માનકષાયી, ૪ માયાકષાયી, ૫ લોભકષાયી ૬ અકષાયી **૬. સાત પ્રકારે જીવ.** ૧ નારકી, ૨ તિર્યંચ તિર્યંચાણી, ૪ મનુષ્ય, ૫ મનુષ્યાણી, ૬ દેવ, ૭ દેવાંગના

૭. આઠ પ્રકારે જીવ. ૧ સલેશ્યી, ૨ કૃષ્ણલેશ્યી, ૩ નીલેશ્યી, ૪ કાપોતલેશ્યી, તેજોલેશ્યી, ૬ પદ્મલેશ્યી, શુક્લલેશ્યી, ૮ અલેશ્યી **૮. નવ પ્રકારે જીવ.** ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય, ૬ બેઇંદ્રિય, ૭ ત્રીઇંદ્રિય, ૮ ચૌરેંદ્રિય, ૯ પંચેંદ્રિય **૯. દસ પ્રકારે જીવ.** ૧ એકેન્દ્રિય, ૨ બેઇંદ્રિય, ૩ ત્રીઇંદ્રિય, ૪ ચોઇંદ્રિય, ૫ પંચેંદ્રિય, એ પાંચના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત એ **૧૦. અગીઆર પ્રકારે જીવ.** ૧ એકેંદ્રિય, ૨ બેઇંદ્રિય, ૩ ત્રીઇંદ્રિય,

૪ ચૌઇંદ્રિય ૫ નારકી ૬ તિર્યંચ ૭ મનુષ્ય, ૮ ભવનપતિ ૯ વાણવ્યંતર ૧૦ જ્યોતિષી, ૧૧ વૈમાનિક. ૧૧ બારે પ્રકારે જીવ. ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપકાય ૩ તેઉકાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય ૬ ત્રસકાય એ ૭ ના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બાર. ૧૨ તેર પ્રકારે જીવ. ૧ કૃષ્ણલેશી ૨ નીલલેશી ૩ કાપોતલેશી ૪ તેજોલેશી ૫ પદ્મલેશી ૬ શુક્લલેશી એ છના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બારને ૧ અલેશી ૧૩ ચૌદ પ્રકારે જીવ ૧ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિના અપર્યાપ્ત ૨ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિના પર્યાપ્ત, ૩ બાદર એકેન્દ્રિના અપર્યાપ્ત ૪ બાદર એકેન્દ્રિના પર્યાપ્ત, ૫ બેઇંદ્રિના અપર્યાપ્ત ૬ બેઇંદ્રિના પર્યાપ્ત ૭ તેઇંદ્રિના અપર્યાપ્ત, ૮ તેઇંદ્રિના પર્યાપ્ત ૯ ચૌરેંદ્રિના અપર્યાપ્ત, ૧૦ ચૌરેંદ્રિના પર્યાપ્ત, ૧૧ અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિના અપર્યાપ્ત ૧૨ અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિના પર્યાપ્ત ૧૩ સંજ્ઞી પંચેંદ્રિના અપર્યાપ્ત ૧૪ સંજ્ઞી પંચેંદ્રિના પર્યાપ્ત

વિસ્તાર નયે કરીને જીવના ૫૬૩ ભેદ ૧ ચૌદ ભેદ નારકીના ૨ અડતાળીશ ભેદ તિર્યંચના ૩ ત્રણસે ને ત્રણ ભેદ મનુષ્યના ૪ એકસો અઠ્ઠાણું ભેદ દેવના.

નારકીના ભેદ સાત નરકના નારકી અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ચૌદ ૧

તિર્યંચના ભેદ ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપકાય, ૩ તેઉકાય ૪ વાયુકાય એ ચારના સૂક્ષ્મ, ને બાદર એ આઠ. તે આઠના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ સોળ વનસ્પતિના ૩ ભેદ તે ૧ સૂક્ષ્મ ૨ પ્રત્યેક ૩ સાધારણ એ ત્રણના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત, એ ૭ મળીને બાવીશ ૧ બેઇંદ્રિય ૨ તેઇંદ્રિય ૩ ચૌરેંદ્રિય એ ત્રણના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ૭ મળીને ૨૮ તિર્યંચ પંચેંદ્રિના ૨૦ ભેદ. ૧ જળચર ૨ સ્થળચર ૩ ઉરપરિસર્પ ૪ ભુજપરિસર્પ, ૫ ખેચર એ પાંચ ગર્ભજ ને પાંચ સંમૂર્છિમ એ ૧૦. એ દશના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત, એ વીશ મળીને ૪૮ ભેદ તિર્યંચના જાણવા. ૨

મનુષ્યના ભેદ પન્નર કર્મભૂમિના મનુષ્ય ત્રીશ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય, છપ્પન અંતરદ્વીપના મનુષ્ય, એ એકસો ને એક ક્ષેત્રના ગર્ભજ મનુષ્યના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ૨ ૨ ને ૧ ૧ ક્ષેત્રના સંમૂર્છિમ મનુષ્ય ચૌદ સ્થાનકના અપર્યાપ્ત એ ૩ ૩ ભેદ મનુષ્યના જાણવા ૩

દેવના ભેદ ભવનપતિના ૨૫ ભેદ તે દશ અસુર કુમારાદિક, પન્નર પરમાધામી એ પચીશ. વાણવ્યંતરના ૨૬ ભેદ ૧૬ જાતના દેવ, ૧૦ જાતિના જૃંભકા એ ૨૬ મળીને ૫ જ્યોતિષીના દશ ભેદ ને પાંચ ચાર પાંચ સ્થિર

એ દશ મળીને ૬૧ ત્રણ કિલ્વિષી, ૬૪. બાર દેવલોક, ૭૬ નવ લોકાંતિક, ૮૫ નવ ગ્રૈવેયક, ૯૪ પાંચ અનુત્તર વિમાન, ૯૯ એ નવાણું જાતિના દેવના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ૧૯૮ ભેદ દેવના જાણવા. ૪ (વિસ્તાર છકાયના બોલમાંથી જાણવો)

એ સર્વ થઇને ૫૬૩ ભેદ જીવના જાણવા એ જીવ જાણીને, તેની દયા પાળીએ, તો આ ભવ અને પરભવ નિરાબાધ (પીડારહિત) પરમ સુખ પામીએ **ઇતિ શ્રી જીવતત્વ ૧.**

બીજે અજીવ તત્વનાં લક્ષણ તથા ભેદ

અજીવ તત્ત્વ તે જડ લક્ષણ ચૈતન્ય રહિત, વર્ણઆદિક રૂપ સહિત અને રહિત સુખ દુઃખને ન વેદે તેને અજીવ કહિયે **અજીવના ભેદ ચૌદ.** ૧ ધર્માસ્તિકાયનો સ્કંધ, ૨ તેનો દેશ, ૩ તેનો પ્રદેશ, ૪ અધર્માસ્તિકાયનો સ્કંધ, ૫ તેનો દેશ, ૬ તેનો પ્રદેશ ૭ આકાશાસ્તિકાયનો સ્કંધ, ૮ તેનો દેશ ૯ તેનો પ્રદેશ, ૧૦ અધ્ધા કાળ, **એ દશ ભેદ અરૂપી અજીવના જાણવા. ૧૧** પુદ્દગલાસ્તિકાયનો સ્કંધ, ૧૨ તેનો દેશ, ૧૩ તેનો પ્રદેશ, ૧૪ પરમાણુ પુદગલ, **એ ચાર ભેદ રૂપી અજીવના જાણવા.**

વિસ્તાર નયે કરીને અજીવના ૫૬૦ ભેદ છે. પ્રથમ ૩૦ ભેદ અરૂપી અજીવના. ૧ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યથી એક, ૨ ક્ષેત્રથી લોક પ્રમાણે, ૩ કાળ થકી આદિ-અંતરહિત, ૪ ભાવ થકી અરૂપી, ૫ ગુણ થકી, ચલણ સહાય, ૬ અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યથી એક, ૭ ક્ષેત્રથી લોક પ્રમાણે, ૮ કાળ થકી આદિ-અંતરહિત, ૯ ભાવ થકી અરૂપી, ૧૦ ગુણ થકી સ્થિર સહાય, ૧૧ આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યથી એક, ૧૨ ક્ષેત્રથી લોકાલોક પ્રમાણે ૧૩ કાળ થકી આદિઅંતરહિત ૧૪ ભાવ થકી અરૂપી, ૧૫ ગુણ થકી અવગાહનાદાન તથા વિકાસ લક્ષણ, ૧૬ કાળ દ્રવ્યથી અનેક, ૧૭ ક્ષેત્રથી અઢી દ્વીપ પ્રમાણે, ૧૮ કાલ થકી આદિ-અંતરહિત ૧૯ ભાવથી અરૂપી, ૨૦ ગુણ થકી વર્તના લક્ષણ, એ વીશ, ને દશ ભેદ ઉપર કહ્યા તે મળીને કુલ **અરૂપી અજીવના ત્રીશ ભેદ.**

રૂપીઅજીવના ૫૩૦ ભેદ. પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, પાંચ સંસ્થાન, આઠ સ્પર્શ, એ પચ્ચીશ બોલમાં જેટલા જેટલા બોલ લાભે તે ગણતાં સર્વ થઇને ૫૩૦ ભેદ થાય છે

તેનો વિસ્તાર.- પાંચ વર્ણ. ૧ કાળો, ૨ નીલો, ૩ રાતો, ૪ પીળો,

૫ પીળો. એક એક વર્ણમાં વીસ વીસ ભેદ લાભે, તે બે ગંધ પાંચ રસ પાંચ સંસ્થાન, આઠ સ્પર્શ એ વીસ પંચા સો.

બે ગંધ. ૧ સુરભિ ગંધ, ૨ દુરભિ ગંધ એક એક ગંધ માંહી ત્રેવીસ ભેદ લાભે તે પાંચ વર્ણ પાંચ રસ પાંચ સંસ્થાન આઠ સ્પર્શ એ ત્રેવીસ દુ છેંતાળીસ જાણવા. ૨૫

પાંચ રસ ૧ તીખો ૨ કડવો ૩ કસાયલો ૪ ખાટો ૫ મીઠો. એક એક રસમાંહી વીસ વીસ વીસ ભેદ લાભે તે પાંચ વર્ણ બે ગંધ, પાંચ સંસ્થાન આઠ સ્પર્શ એ વીસ પંચા સો જાણવા. ૨૫

પાંચ સંસ્થાન ૧ પરિમંડલ સંસ્થાન તે ચુડીને આકારે, ૨ વર્તુલ સંસ્થાન, તે લાડવાને આકારે ૩ ત્રંસ સંસ્થાન, તે ત્રિખુણા સિંગોડાને આકારે ૪ ચઉરંસ સંસ્થાન તે ચોરસાને આકારે, ૫ આયત સંસ્થાન તે લાંબી લાકડીના આકારે. એક એક સંસ્થાનમાં વીસ વીસ ભેદ લાભે તે પાંચ વર્ણ બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ એ વીસ પંચા સો જાણવા ૨૫

આઠ સ્પર્શ ૧ કર્કશ, ૨ સુંવાળો, ૩ હલકો ૪ ભારે ૫ ટાઢો ૬ ઉનો ૭ લુખો ૮ ચીકણો એક એક સ્પર્શમાં ત્રેવીસ ત્રેવીસ ભેદ લાભે તે પાંચ વર્ણ બે ગંધ પાંચ રસ પાંચ સંસ્થાન, ૭ સ્પર્શ આઠ સ્પર્શમાં બે બોલ ટાળવા છે, તે કર્કશની પુછા હોય તો કર્કશ ને સુંવાળો એ બે વર્જવા, એમ હલકાની પુછા હોય તો હલકો ને ભારે એ બે વર્જવા, એમ ટાઢાની પુછા હોય તો ટાઢો ને ઉનો એ બે વર્જવા, એમ ચીકણાની પુછા હોય તો ચીકણો ને લુખો એ બે વર્જવા એમ જે બોલની પુછા હોય તે તથા તેનો પ્રતિપક્ષ એ બે વર્જવા. એ ત્રેવીસ આઠ એક સો ચોરાશી.

એ સર્વ મળીને ૫૩૦ ભેદ રૂપી અજીવના ને ઉપર કહેલા ૩૦ ભેદ અરૂપી અજીવના મળીને ૫૬૦ ભેદ અજીવના જાણવા. તે અજીવ જાણીને તે ઉપરથી મોહ ઉતારીએ તો આ ભવ ને પરભવ, નિરાબાધ પરમ સુખ પામીએ. ઇતિ અજીવ તત્વ

ત્રીજે પુન્ય તત્વના લક્ષણ તથા ભેદ

પુન્ય તત્વ તે શુભ કમાણીએ કરી, શુભ કર્મના ઉદયે કરી, શુભ ઉજ્વલ પુદગલનો બંધ પડે તેનાં ફળ ભોગવતાં આત્માને મીઠાં લાગે તેને પુન્યતત્વ કહિએ

તે પુણ્યના નવ ભેદ. ૧ અન્ન પુન્ય, ૨ પાણી પુન્ય, ૩ લયન પુન્ય, ૪ શયન પુન્ય, ૫ વસ્ત્ર પુન્ય, ૬ મન પુન્ય, ૭ વચન પુન્ય, ૮ કાય પુન્ય, ૯ નમસ્કાર પુન્ય, એ નવ પ્રકારે પુન્ય ઉપરાજે તેના શુભ ફળ ૪૨ પ્રકારે ભોગવે તે

૧ શાતા વેદનીય, ૨ તીર્યંચનુ આયુષ્ય જુગલમા, ૩ મનુષ્યનુ આયુષ્ય, ૪ દેવનું આયુષ્ય, ૫ મનુષ્યની ગતિ ૬ દેવની ગતિ, ૭ પચેંદ્રિય જાતિ, ૮ ઔદારિક શરીર, ૯ વૈક્રિય શરીર, ૧૦ આહરક શરીર, ૧૧ તૈજસ શરીર, ૧૨ કાર્મણ શરીર, ૧૩ ઔદારિક અગઉપાગ, ૧૪ વૈક્રિય અગઉપાગ, ૧૫ આહારિક અગઉપાગ, ૧૬ વજ્રઋષભનારાચ સઘયણ, ૧૭ સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન ૧૮ શુભ વર્ણ, ૧૯ શુભ ગધ ૨૦ શુભ રસ, ૨૧ શુભ સ્પર્શ, ૨૨ મનુષ્યની અનુપૂર્વિ, ૨૩ દેવની અનુપૂર્વિ, ૨૪ અગુરૂ લઘુ નામ, ૨૫ પરાઘાત નામ, ૨૬ ઉશ્વાસ નામ, ૨૭ આતાપ નામ, ૨૮ ઉદ્યોત નામ ૨૯ શુભ ચાલવાની ગાત, ૩૦ નિર્માણ નામ, ૩૧ તીર્થંકર નામ, ૩૨ ત્રસનામ, ૩૩ બાદર નામ, ૩૪ પર્યાપ્ત નામ, ૩૫ પ્રત્યેક નામ, ૩૬ સ્થિર નામ, ૩૭ શુભ નામ, ૩૮ સૌભાગ્ય નામ, ૩૯ સુસ્વર નામ, ૪૦ આદેય નામ ૪૧ યશો કિર્તિનામ, ૪૨ ઉચ્ચ ગૌત્ર, **એ ૪૨ ભેદે પુન્યના ફળ ભોગવે** એ પુન્ય જાણીને, પુન્ય આદરીયે તો આ ભવ ને પરભવ, નિરાબાધ, પરમ સુખ પામીએ **ઇતિ પુન્ય તત્વ.**

ચોથે પાપ તત્વનાં લક્ષણ તથા ભેદ.

પાપ તત્વ તે અશુભ કમાણીએ કરી, અશુભ કર્મના ઉદય કરી અશુભ મેલા પુદ્ગલનો બધ પડે જેના ફળ આત્માને ભોગવતા કડવા લાગે, તેને પાપતત્વ કહિયે

પાપના ૧૮ ભેદ. ૧ પ્રાણાતિપાત, ૨ મૃષાવાદ, ૩ અદત્તાદાન, ૪ મૈથુન, ૫ પરિગ્રહ ૬ ક્રોધ, ૭ માન, ૮ માયા, ૯ લોભ, ૧૦ રાગ, ૧૧ દ્વેષ, ૧૨ કલેશ, ૧૩ અભ્યાખાન, ૧૪ પિશુન, ૧૫ પરપરિવાદ, ૧૬ રતિ અરતિ, ૧૭ માયામૃષા ૧૮ મિથ્યાદર્શનશલ્ય, એ ૧૮ ભેદે પાપ ઉપરાજે તેના અશુભ ફળ, ૮૨ પ્રકારે ભોગવે ૧ મતિ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય, ૩ અવધિ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ મનપર્યવ જ્ઞાનાવરણીય, ૫ કેવળજ્ઞાનાવરણીય, ૬ નિદ્રા, ૭ નિદ્રનિદ્રા, ૮ પ્રચલા ૯ પ્રચલા પ્રચલા, ૧૦ થીણદ્ધિ, ૧૧ ચક્ષુ દર્શનાવરણીય, ૧૨ અચક્ષુ દર્શનાવરણીય, ૧૩ અવધિ દર્શનાવરણીય, ૧૪ કેવલ દર્શનાવરણીય, ૧૫ અશાતા વેદનીય, ૧૬ મિથ્યાત્વમોહનીય, ૧૭ અનતાનુબધી ક્રોધ, ૧૮ માન, ૧૯ માયા, ૨૦ લોભ, ૨૧ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, ૨૨ માન, ૨૩ માયા, ૨૪ લોભ, ૨૫ પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ ૨૬ માન, ૨૭ માયા, ૨૮ લોભ, ૨૯ સજ્વલની ક્રોધ, ૩૦ માન, ૩૧ માયા ૩૨ લોભ, ૩૩ હાસ્ય, ૩૪ રતિ, ૩૫ અરતિ, ૩૬ ભય, ૩૭ શોક ૩૮

દુગંછા ૩૯ સ્ત્રીવેદ ૪ પુરુષવેદ ૪૧ નપુંસકવેદ ૪૨ નરકનું આઉખું ૪૩ નરકની ગતિ ૪૪ તિર્યંચની ગતિ, ૪૫ એકેંદ્રિયપણું ૪૬ બેઇંદ્રિયપણું ૪૭ ત્રીઇંદ્રિયપણું ૪૮ ચૌરિંદ્રિયપણું ૪૯ ઋષભનારાચ સંઘયણ ૫ નારાચ સંઘયણ ૫૧ અર્ધનારાચ સંઘયણ, ૫૨ કીલિકા સંઘયણ ૫૩ સેવાર્ત સંઘયણ ૫૪ ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાન ૫૫ સાદિ સંસ્થાન ૫૬ વામન સંસ્થાન ૫૭ કુબ્જ સંસ્થાન, ૫૮ હુંડ સંસ્થાન, ૫૯ અશુભ વર્ણ ૬ અશુભ ગંધ, ૬૧ અશુભ રસ, ૬૨ અશુભ સ્પર્શ ૬૩ નરકની અનુપૂર્વિ ૬૪ તિર્યંચની અનુપૂર્વિ ૬૫ અશુભ ચાલવાની ગતિ, ૬૬ ઉપઘાત નામ ૬૭ સ્થાવર નામ, ૬૮ સૂક્ષ્મ નામ ૬૯ અપર્યાપ્તપણું ૭ સાધારણપણું ૭૧ અસ્થિર નામ, ૭૨ અશુભ નામ, ૭૩ દુર્ભાગ્ય નામ, ૭૪ દુસ્વર નામ, ૭૫ અનાદેય નામ ૭૬ અપયશકીર્તિ નામ, ૭૭ નીચ ગોત્ર, ૭૮ દાનાંતરાય ૭૯ લાભાંતરાય, ૮ ભોગાંતરાય ૮૧ ઉપભોગાંતરાય, ૮૨ વીર્યાંતરાય એ ૮૨ પ્રકારે પાપનાં અશુભ ફળ ભોગવે એમ જાણીને પાપનાં કારણ છાંડીએ તો આ ભવ ને પરભવ નિરાબાધ, પરમ સુખને પામીએ. ઇતિ પાપ તત્ત્વ સંપૂર્ણ

પાંચમે આસ્રવ તત્ત્વના લક્ષણ તથા ભેદ.

આસ્રવ, તે જીવરૂપી તળાવને વિષે અવ્રત, ને અપચ્ચખ્ખાણે કરી. વિષય કષાયને સેવવે કરી, ઇંદ્રિયાદિક પડનાળે છિદ્રે કરી, કર્મરૂપી જળનો પ્રવાહ આવે તેને આસ્રવ કહીએ.

તે આસ્રવના સામાન્ય પ્રકારે ૨૦ ભેદ. ૧ શ્રોતેંદ્રિય અસંવરે તે આસ્રવ, ૨ ચક્ષુ ઇંદ્રિય અસંવરે તે આસ્રવ, ૩ ઘ્રાણેંદ્રિય અસંવરે તે આસ્રવ, ૪ રસેંદ્રિય અસંવરે તે આસ્રવ, ૫ સ્પર્શેંદ્રિય અસંવરે તે આસ્રવ, ૬ મન અસંવરે તે આસ્રવ, ૭ વચન અસંવરે તે આસ્રવ ૮ કાય અસંવરે તે આસ્રવ ૯ ભંડ ઉપકરણ અજતનાથી લે મૂકે તે આસ્રવ ૧ સૂઇ કુશાગ્ર (સોય પ્રમુખ) અસંવરે તે આસ્રવ, ૧૧ પ્રાણાતિપાત (જીવની ઘાત) કરે તે આસ્રવ ૧૨ મૃષા (જૂઠું) બોલે તે આસ્રવ ૧૩ અદત્તાદાન (ચોરી કરે) તે આસ્રવ, ૧૪ મૈથુન સેવે તે આસ્રવ, ૧૫ પરિગ્રહ રાખે તે આસ્રવ, ૧૬ મિથ્યાત્વ તે આસ્રવ, ૧૭ અવ્રત તે આસ્રવ, ૧૮ પ્રમાદ તે આસ્રવ ૧૯ કષાય તે આસ્રવ, ૨ અશુભ યોગ તે આસ્રવ.

એ વીશ ભેદ સામાન્ય પ્રકારે છે. વળી આસ્રવના ૪૨ ભેદ છે તે પાંચ આસ્રવ, પાંચ ઇંદ્રિય વિષય, ચાર કષાય, ત્રણ અશુભ યોગ, પચીશ ક્રિયા એ

૪૨ ભેદ આશ્રવના જાણીને તેને છાંડીએ તો આ ભવ ને પરભવ નિરાબાધ પરમસુખ પામીએ **ઇતિ આશ્રવ તત્વ.**

છઠે સંવર તત્વનાં લક્ષણ તથા ભેદ.

સવર તત્ત્વ તે જીવરૂપી તળાવનેવિષે, ઇંદ્રિયાદિક ઘડનાળે છીદ્રે કરી કર્મ રૂપી જળ આવે તેને વ્રત પ્રત્યાખ્યાનાદિક દ્વારા દઈ રોકિયે તેને સવર કહિયે તે સવરના સામાન્ય પ્રકારે **વીશ ભેદ છે**

૧ શ્રોતેંદ્રિય સવરે, સવર, ૨ ચક્ષુ ઇંદ્રિય સવરે, સવર, ૩ ઘ્રાણેંદ્રિય સવરે સવરે, ૪ રસેંદ્રિય સંવરે, સવર, ૫ સ્પર્શેંદ્રિય સવરે, સવર, ૬ મન સવરે, સવર, ૭ વચન સવરે સવર, ૮ કાયા સંવરે, સવર, ૯ ભંડ ઉપકરણ યત્નાથી લે મુકે તે સવર, ૧૦ સુઇ કુશાગ્ર (સોય પ્રમુખ) સંવરે તે સંવર, ૧૧ જીવદયા પાળે તે સવર, ૧૨ સત્ય બોલે તે સવર, ૧૩ અદત્ત (ચોરી) ન લે તે સંવર, ૧૪ બ્રહ્મચર્ય પાળે તે સવર, ૧૫ પરિગ્રહ ત્યાગે તે સંવર, ૧૬ સમકિત તે સવર, ૧૭ વ્રત તે સવર, ૧૮ અપ્રમાદ તે સવર ૧૯ અકષાય તે સવર, ૨૦ શુભ યોગ તે સવર **એ વીસ ભેદ સામાન્ય પ્રકારે છે.**

વળી સવરના સત્તાવન ભેદ છે. પાંચ સમિતિ. ૧ ઇર્યા સમિત, ૨ ભાષા સમિતિ ૩ એષણા સમિતિ, ૪ આદાન ભંડમાત્ર નિક્ષેપના સમિતિ, ૫ ઉચાર પાસવણ ખેળ જલ સઘાણ પરિઠાવણિયા સમિતિ, એ પાચ સમિતિ **ત્રણ ગુપ્તિ.** ૧ મન ગુપ્તિ, ૨ વચન ગુપ્તિ, ૩ કાય ગુપ્તિ, **એ આઠ. બાવિશ પરિષહ સહવા તે.** ૧ ભૂખનો પરિષહ, ૨ તૃષાનો પરિષહ, ૩ શીતનો પરિષહ, ૪ તાપનો પરિષહ, ૫ ડંસ-મત્સરનો પરિષહ, ૬ અચેલનો પરિષહ, ૭ અરતિનો, ૮ સ્ત્રીનો, ૯ ચાલવાનો, ૧૦ એક આસને બેસી રહેવાનો, ૧૧ શય્યાનો ૧૨ આક્રોશ વચનનો, ૧૩ વધનો, ૧૪ યાચવાનો, ૧૫ અલાભનો, ૧૬ રોગનો ૧૭ તૃણ સ્પર્શનો, ૧૮ મેલનો, ૧૯ સત્કાર પુરસ્કારનો, ૨૦ પ્રજ્ઞાનો, ૨૧ અજ્ઞાનનો, ૨૨ દર્શનનો. **એ ૩૦ ત્રીશ દશ વિધિએ યતિધર્મ પાળવો.** ૧ ક્ષાંતિ, ૨ નિર્લોભતા, ૩ સરલતા, ૪ કોમલતા, ૫ અલ્પોપધિ, ૬ સત્ય, ૭ સયમ, ૮ તપ, ૯ જ્ઞાનદાન, ૧૦ બ્રહ્મચર્ય એ ૪૦ **બાર ભાવના ભાવવી.** ૧ **અનિત્ય ભાવના,** તે સસારના સર્વ પદાર્થ ધન, યૌવન, શરીર, કુટુંબાદિક અનિત્ય અસ્થિર છે વિણસી જાય એમ ચિતવે. ૨ **અશરણ ભાવના,** તે જીવને રોગ પીડાદિક આવે, ત્યારે શરણ ભૂત નથી લક્ષ્મી, કુટુંબ પરિવાર કોઈ સાથે આવે નહિ,

એમ ચિંતવે. ૩ સંસાર ભાવના, તે જીવ કર્મ કરીને સંસારમાં, ચોરાસી લાખ જીવયોનિ મધ્યે નવનવી પેરે ભમે, બાપ ફિટી બેટા થાય, બેટા ફિટી બાપ થાય મિત્ર ફિટી શત્રુ થાય શત્રુ ફિટી મિત્ર થાય, ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારે જીવ નવનવી અવસ્થા વહે એમ ચિંતવે. ૪ એકત્વ ભાવના, તે જીવ પરલોક થકી એકલો જ આવ્યો અને પરલોકે એકલો જ જશે રૂડાં નઠારાં કર્મ એકલો જ ભોગવશે, જેને કારણે પાપ કર્મ કીધાં તે કર્મ ભોગવતાં કોઈ સહાય ન હોય એમ ચિંતવે. ૫ અન્યત્વ ભાવના, તે એ જીવથી શરીર પુત્રકલત્રાદિક ધન ધાન્ય દ્વિપદ ચતુષ્પદ, આદિ સર્વ પરિગ્રહ અન્ય છે એ મારૂં નથી હું એનો નથી એમ ચિંતવે. ૬ અશુચિ ભાવના, તે આ દેહ સાત ધાતુમય છે જેમાંથી મળમૂત્ર શ્લેષ્માદિક સર્વ વહે છે નાવાથી ધોવાથી પવિત્ર ન થાય એમ ચિંતવે ૭ આશ્રવ ભાવના, તે સંસારી જીવ મિથ્યાત્વ અવ્રત કષાય પ્રમાદાદિક આશ્રવ દ્વારે કરી નિરંતર નવનવાં કર્મ બાંધે છે એમ ચિંતવે. ૮ સંવર ભાવના, તે મન સંવર સાધુના પંચ મહાવ્રત શ્રાવકનાં બારવ્રત સામાયિક પૌષધોપવાસ કરવાથી જીવ નવા કર્મ બાંધતો નથી અને પૂર્વ કર્મ ખાતામાં પડે છે તે કરવાનું ચિંતવે. ૯ નિર્જરા ભાવના, તે બાર ભેદે તપસ્યા કરવાથી નિબિડ કર્મ ત્રોડી નિર્જરા સંસાર પરીત કરે છે અને અનેક લબ્ધી ઉપજે છે તે માટે તપસ્યા કરવાનું ચિંતવે. ૧૦ લોકભાવના તે ચૌદ રાજ પ્રમાણે લોક છે તે લોકની ચિંતવના કરે. ૧૧ બોધભાવના, તે રાજ દેવ મંત્રી, ઋદ્ધિ સંપદું માહિક એ સહુ સુલભ છે તે અનંતી વાર પામ્યો પણ બોધ બીજ સમકિતનું પામવું પરમ દુર્લભ છે, એમ ચિંતવે ૧૨ ધર્મ ભાવના તે સર્વજ્ઞે જે ધર્મ પ્રરૂપ્યો તે સંસાર સમુદ્ર થકી જીવને તારણહાર છે પૃથ્વી નિરાલંબન નિરાધારે છે ચંદ્રમા અને સૂર્ય તેજથકી ઉગે છે, મેઘ કાળે વર્ષે છે એમ જગતમાં જે થાય છે તે શ્રી જૈન ધર્મનો પ્રભાવ એમ ચિંતવે એબાર ભાવના એ પ પાંચ પ્રકારના ચારિત્ર ૧ સામાયિક ચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, ૩ પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર ૪ સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર ૫ યથાખ્યાત ચારિત્ર. ૫૭ એ સંવર જાણીને સંવર આદરીએ તો નિરાબાધ (પીડારહિત) પરમ સુખ પામીએ, ઇતિ સંવર તત્ત્વ

સાતમે નિર્જરા તત્ત્વના લક્ષણ તથા ભેદ

નિર્જરા તત્ત્વ તે બારે ભેદે તપસ્યાએ કરી કર્મનું દેશ થકી નિર્જરવું હોય તેને નિર્જરા તત્ત્વ કહીએ. નિર્જરાના બાર ભેદ ૧ અનસન ૨ ઉનોદરિકા ૩ વૃત્તિસંક્ષેપ (ભિક્ષાચારી), ૪ રસપરિત્યાગ ૫ કાયક્લેશ ૬ પ્રતિસંલીનતા એ છ ભેદ બાહ્યના, છ ભેદ અભ્યંતરના, ૧ પ્રાયશ્ચિત્ત ૨

૨ વિનય ૩ વૈયાવૃત્ય, ૪ સ્વાધ્યાય, ૫ ધ્યાન, ૬ કાયોત્સર્ગ એ બાર ભેદ **નિર્જરાના.** એ નિર્જરા જાણીને નિર્જરાનો માર્ગ આદરીએ તો આ ભવ અને પરભવ, નિરાબાધ પરમ સુખ પામીએ **ઇતિ નિર્જરા તત્વ.**

આઠમે બંધ તત્વનાં લક્ષણ તથા ભેદ.

બંધ તત્ત્વ તે આત્માના પ્રદેશ અને કર્મના પુદગલ ભેગાં મળે, ખીર નીરની પેરે, લોહ પિંડ અગ્નિની પેરે લોલિભુત થઇ બંધાય, તેને બંધ તત્વ કહીએ

બંધના ચાર ભેદ. ૧ પ્રકૃતિ બંધ, તે આઠ કર્મનો સ્વભાવ ૨ સ્થિતિ બંધ તે આઠ કર્મની સ્થિતિના કાળનુ માન ૩ અનુભાગ બંધ, તે કર્મનો તિવ્ર મંદાદિક રસ ૪ પ્રદેશ બંધ તે કર્મ, પુદગલના દળ આત્માના પ્રદેશ સાથે બંધાણા છે તે. એ ચાર બંધનુ સ્વરૂપ મોદકના દ્રષ્ટાંતે છે જેમ કોઇ મોદક ઘણા પ્રકારના દ્રવ્યને સંયોગે નિપજ્યો, વાયુ, પિત્ત કફને, જેણે સ્વરૂપે કરી હણે, તેને સ્વભાવ કહીએ, ૧ તેજ મોદક પક્ષ, માસ, બે માસ સુધી સ્વ સ્વરૂપે રહે, તે સ્થિતિ બંધ કહીએ. ૨ તેજ મોદક તીખો, કડવો કસાયેલો, ખાટો, મીઠો હોય, તે રસબંધ કહીએ. ૩ તેજ મોદક અલ્પ દળનો નિપજ્યો તે નાનો હોય, ઘણા દળનો નિપજ્યો તે મોટો હોય તેને પ્રદેશ બંધ કહીએ, ૪ એ બંધ જાણીને બંધ તોડીએ, તો આ ભવ પરભવ નિરાબાધ પરમ સુખ પામીએ **ઇતિ બંધ તત્વ. ૮**

નવમે મોક્ષ તત્વનાં લક્ષણ તથા ભેદ.

મોક્ષ તત્વ તે સકળ આત્માના પ્રદેશથી સકળ કર્મનુ છૂટવુ સકળ બંધનથી મુકાવવુ, સકળ કાર્યની સિદ્ધિ થાય, મોક્ષ ગતિ પામે, તે મોક્ષ કહિયે તે મોક્ષ ૧ જ્ઞાન, ૨ દર્શન, ૩ ચારિત્ર, ૪ તપ એ ચાર બોલ કરીને પામે

પન્નર ભેદે સિદ્ધ થાય છે, ૧ તીર્થ સિદ્ધા, ૨ અતીર્થ સિદ્ધા, ૩ તીર્થંકર સિદ્ધા, ૪ અતીર્થંકર સિદ્ધા, ૫ સ્વયંબોધ સિદ્ધા ૬ પ્રત્યેક બોધ સિદ્ધા, ૭ બુદ્ધ બોહિસિદ્ધા, ૮ સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધા, ૯ પુરૂષલિંગ સિદ્ધા, ૧૦ નપુંસકલિંગ, સિદ્ધા, ૧૧ સ્વલિંગ સિધ્ધા, ૧૨ અન્યલિંગ સિધ્ધા, ૧૩ ગૃહસ્થલિંગ સિધ્ધા, ૧૪ એક સિધ્ધા, ૧૫ અનેક સિધ્ધા

મોક્ષના નવ દ્વાર

॥ ગાથા ॥

૧ સંત, ૨ દવ્વ, ૩ ખેત, ૪ ફુસણ, ૫ કાલ, ૬ ભાગ, ૭ ભાવ, ચત્ર,
૮ અંતર, ૯ અપ્પ બહુત્ત, એ નવ મોખ્ખ દારાણી ॥ ૧ ॥

૧ સદ્પદ પ્રરૂપણા, તે મોક્ષ ગતિ પૂર્વ કાળે હતી, હમણાં છે આવતા કાળે હશે તે માટે અસ્તિ છે પણ આકાશના ફુલની પેરે નાસ્તિ નથી ૨ દ્રવ્યદ્વાર, તે સિધ્ધ અનંત છે અભવ્ય જીવથી અનંત ગુણે અધિક છે એક વનસ્પતિ કાયના જીવ વરજીને, બીજા ૨૩ દંડકના જીવથી સિધ્ધના જીવ અનંત છે ૩ ક્ષેત્રદ્વાર તે સિધ્ધ શિલા પ્રમાણે છે તે સિધ્ધ શિલા ૪૫ લાખ જોજનની લાંબી પહોળી છે મધ્યે આઠ જોજનની જાડી છે ઉતરતાં છેડે માખીની પાંખ કરતાં પાતળી છે ઉજળી ગોખીર શંખ, ચંદ્ર, અંક રત્ન રૂપાના પટ, મોતીના હાર સરખી, ક્ષીરસાગરનાં પાણી થકી પણ ઘણી ઉજળી છે. તેની ફરતી પરિઘ ૧,૪૨ ૩૦ ૨૪૯ જોજન ૧ ગાઉ ૧૭૬૬ ધનુષ્ય, પોણા ૭ આંગળ ઝાઝેરી છે. સિધ્ધને રહેવાનું સ્થાનક તે સિધ્ધશિલા ઉપર એક જોજનના છેલ્લા ગાઉના છઠ્ઠા ભાગમાં છે (એટલે ૩૩૩ ધનુષ્ય ૩૨ આંગળ પ્રમાણે એટલા ક્ષેત્રમાં સિધ્ધ ભગવંત રહ્યા છે) ૪ સ્પર્શના દ્વાર તે સિધ્ધ ક્ષેત્રથકી કાંઈક અધિક સિધ્ધની સ્પર્શના છે. ૫ કાળ દ્વાર તે એક સિધ્ધ આશ્રી આદિ છે પણ અંત નથી, સર્વ સિધ્ધ આશ્રી આદિ નથી અને અંત નથી ૬ ભાગ દ્વાર તે સર્વ જીવથી સિધ્ધના જીવ અનંતમે ભાગે છે લોકને અસંખ્યાતમે ભાગે છે ૭ ભાવ દ્વાર તે સિધ્ધના ક્ષાયિક ભાવ તે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને ક્ષાયિક સમકિત છે અને પરિણામિક ભાવ તે સિધ્ધપણું જાણવું ૮ અંતર દ્વાર તે સિધ્ધને ફરી સંસારમાં આવવું નથી, એક સિધ્ધ ત્યાં અનંત સિધ્ધ છે અને અનંત સિધ્ધ ત્યાં એક સિધ્ધ છે, એટલે સિધ્ધમાં આંતરો નથી. ૯ અલ્પ બહુત્વ દ્વાર, તે સર્વથી થોડા નપુંસક સિધ્ધા તેથી સ્ત્રી સંખ્યાત ગુણી સિધ્ધિ, તેથી પુરુષ સંખ્યાત ગુણા સિધ્ધા, એક સમયે નપુંસક ૧ સિધ્ધ થાય સ્ત્રી ૨ સિધ્ધ થાય, પુરુષ ૧ ૮ સિધ્ધ થાય.

જેઓ મોક્ષે જાય તે ૧ ભવ્ય સિધ્ધક, ૨ બાદર, ૩ ત્રસ, ૪ સંજ્ઞી, ૫ પર્યાપ્તા, ૬ વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણી ૭ મનુષ્યગતિવાળા ૮ અપ્રમાદી, ૯ ક્ષાયિક સમકિતી ૧૦ અવેદી, ૧૧ અકષાયી, ૧૨ યથાખ્યાત ચારિત્રી, ૧૩ સ્નાતક નિર્ગ્રંથ ૧૪ પરમ શુક્લલેશી ૧૫ પંડિત વીર્યવાન, ૧૬ શુક્લ ધ્યાની, ૧૭ કેવળજ્ઞાની ૧૮ કેવળ દર્શની, ૧૯ ચરમ શરીરી એ ૧૯ બોલવાળા

જીવ મોક્ષે જાય જઘન્ય બે હાથની, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની અવગાહનાવાળો જીવ મોક્ષે જાય, જઘનય નવ વર્ષનો, ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિનો હોય તે મોક્ષે જાય મોક્ષ તે સર્વ કર્મ થકી આત્મા મૂકાણો એટલે આત્મા અરૂપી ભાવને પામ્યો, કર્મથી ન્યારો થયો, એક સમયે લોકાગ્રે પહોચ્યો, ત્યા અલોકને અડીને રહ્યો, અલોકમા જાય નહી, કારણકે ત્યાં ધર્માસ્તિકાય નથી તેથી ત્યા સ્થિર રહ્યો બીજા સમયે અચળ ગતિને પામ્યો, કોઇ વખત ત્યાથી ચવવુ નથી તેમ હાલવુ ચાલવુ નથી, અજર, અમર, અવિનાશી પદને પામ્યો, અનત સુખની લહેરમા સદાકાળ નિમગ્નપણે રહ્યો છે. **ઇતિ શ્રી મોક્ષ તત્વ.**

ઇતિ નવ તત્ત્વ સપૂર્ણ

---

(૨) પચીશ ક્રિયા.

---

૧. **કાઇયા ક્રિયા** તેના બે ભેદ, ૧ અણુવરયકાઇયા, ૨ દુપઉત્તકાઇયા

૧ **અણુવરયકાઇયા** તે આશરીર પાપ થકી નિવર્તે નહિ, તેની ક્રિયા લાગે. ૧

૨ **દુપઉત્તકાઇયા** તે દુષ્ટ પ્રયોગે શરીર પ્રવર્તે તેની ક્રિયા લાગે ૨

આહિગરણિયા ક્રિયા તેના, બે ભેદ, ૧ સજોજનાહિગરણિયા, ૨ નિવ્વત્તણાહિગરણિયા

૧ **સંજોજનાહિગરણિયા,** તે ખડ્ગ મુશલ શસ્ત્રાદિક પ્રવર્તાવે તેની ક્રિયા

૨ **નિવ્વત્તણાહિગરણિયા,** તે નવા અધિકરણ શસ્ત્રાદિક મેળવે તેની ક્રિયા લાગે

૩ **પાઉસિયા ક્રિયા.** તેના બે ભેદ ૧ જીવ પાઉસિયા, ૨ અજીવ પાઉસિયા

૧ **જીવ પાઉસિયા,** તે જીવ ઉપર દ્વેષ કરે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ **અજીવ પાઉસિયા,** તે અજીવ ઉપર દ્વેષ કરે તેની ક્રિયા લાગે

૪. **પારિતાવણિયા ક્રિયા.** તેના બે ભેદ, ૧ સહથ્થ પારિતાવણિયા, ૨ પરહથ્થ પારિતાવણિયા

૧ સહસ્થ પારિતાવણિયા, તે પોતાને હાથે, પોતાને તથા પરને પરિતાપના ઉપજાવે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ પરહસ્થ પારિતાવણિયા, તે પરના હાથે પોતાને તથા પરને પરિતાપના ઉપજાવે તેની ક્રિયા લાગે.

૫ પાણાઇવાયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ, ૧ સહસ્થ પાણાઇવાયા ૨ પરહસ્થ પાણાઇવાયા.

૧ સહસ્થ પાણાઇવાઇયા તે પોતાના હાથે પોતાના તથા પરના પ્રાણ હરે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ પરહસ્થ પાણાઇવાઇયા તે, પરના હાથે પોતાના તથા પરના પ્રાણ હરે તેની ક્રિયા લાગે.

૬ અપચ્ચખાણ ક્રિયા, તેના બે ભેદ. ૧ જીવ અપચ્ચખાણ ક્રિયા ૨ અજીવ અપચ્ચખાણ ક્રિયા.

૧ જીવ અપચ્ચખાણ ક્રિયા તે, જીવના પ્રત્યાખ્યાન ન કરે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ અજીવ અપચ્ચખાણ ક્રિયા તે, અજીવ (મદિરાદિ)ના પ્રત્યાખ્યાન ન કરે તેની ક્રિયા લાગે.

૭ આરંભિયા ક્રિયા, તેના ભેદ ૧ જીવ આરંભિયા ૨ અજીવ આરંભિયા

૧ જીવ આરંભિયા તે જીવનો આરંભ કરે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ અજીવ આરંભિયા તે, અજીવનો આરંભ કરે તેની ક્રિયા લાગે.

૮ પારિગ્ગહિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ. ૧ જીવ પારિગ્ગહિયા ૨ અજીવ પારિગ્ગહિયા.

૧ જીવ પારિગ્ગહિયા તે, જીવનો પરિગ્રહ મેળવે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ અજીવ પારિગ્ગહિયા તે, અજીવનો પરિગ્રહ મેળવે તેની ક્રિયા લાગે.

૯ માયાવત્તિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ. ૧ આયભાવ વંકણયા, ૨ પરભાવ વંકણયા

૧ આયભાવ વંકણયા તે, પોતે અન્તર વાંકા આચરણ આચરે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ પરભાવ વંકણયા તે, પરને છેતરવા વાંકા આચરણ આચરે તેની ક્રિયા લાગે.

૧૦ મિચ્છાદંસણ વત્તિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ ૧ ઉણાઈરિત મિચ્છાદંસણ વત્તિયા ૨ તવાઇરિત મિચ્છાદંસણ વત્તિયા

૧ ઉણાઇરિત મિચ્છાદંસણ વત્તિયા તે ઓછું અધિક સર્દહે તથા પ્રરૂપે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ તવાઇરિત મિચ્છાદંસણ વત્તિયા તે, વિપરીત સર્દહે તથા પ્રરૂપે તેની ક્રિયા લાગે

૧૧ દિઠ્ઠિયા ક્રિયા તેના બે ભેદ ૧ જીવ દિઠ્ઠિયા, ૨ અજીવ દિઠ્ઠિયા

૧ જીવ દિઠ્ઠિયા, તે અશ્વ ગજાદિકને જોવા જવુ તેની ક્રિયા લાગે

૨ અજીવ દિઠ્ઠિયા, તે ચિંતામણાદિને જોવા જવુ તેની ક્રિયા લાગે

૧૨ પુઠ્ઠિયા ક્રિયા તેના બે ભેદ ૧ જીવ પુઠ્ઠિયા, ૨ અજીવ પુઠ્ઠિયા

૧ જીવ પુઠ્ઠિયા તે જીવને સ્પર્શે તેની ક્રિયા લાગે

૨ અજીવ પુઠ્ઠિયા તે અજીવને સ્પર્શે તેની ક્રિયા લાગે

૧૩ પાડુચ્ચિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ, ૧ જીવ પાડુચ્ચિયા, ૨ અજીવ પાડુચ્ચિયા

૧ જીવ પાડુચ્ચિયા તે, જીવનુ માઠું વછે તે ઉપર ઇર્ષા કરે તેની ક્રિયા લાગે

૨ અજીવ પાડુચ્ચિયા તે અજીવનું (પાડુ) માઠું વછે, તે ઉપર ઇર્ષા કરે તેની ક્રિયા લાગે

૧૩ સામંતો વણિવાઇયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ. ૧ જીવ સામંતો વણિવાઇયા, ૨ અજીવ સામંતો વણિવાઇયા

૧ જીવ સામંતો વણિવાઇયા તે, જીવનો સમુદાય મેળવે, તેની ક્રિયા લાગે

૨ અજીવ સામંતો વણિવાઇયા તે, અજીવનો સમુદાય મેળવે, તેની ક્રિયા લાગે

૧૫ સાહત્થિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ ૧ જીવ સાહત્થિયા, ૨ અજીવ સાહત્થિયા

૧ જીવ સાહત્થિયા તે, જીવને પોતાને હાથે ઝાલી હણે તેની ક્રિયા લાગે

૨ અજીવ સાહત્થિયા તે ખડ્ગાદિક ઝાલી હણે તેની ક્રિયા લાગે

૧૬ નેસત્થિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ ૧ જીવ નેસત્થિયા, ૨ અજીવ નેસત્થિયા

૧ જીવ નેસથ્થિયા તે જીવને નાખી દે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ અજીવ નેસથ્થિયા તે અજીવને નાખી દે તેની ક્રિયા લાગે.

૧૭ આણવણિયા ક્રિયા તેના બે ભેદ ૧ જીવ આણવણિયા, ૨ અજીવ આણવણિયા,

૧ જીવ આણવણિયા તે, જીવને મગાવે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ અજીવ આણવણિયા તે, અજીવને મગાવે તેની ક્રિયા લાગે

૧૮ વેદારણિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ ૧ જીવ વેદારણિયા, ૨ અજીવ વેદારણિયા

૧ જીવ વેદારણિયા તે, જીવને વેદારે તેની ક્રિયા લાગે

૨ અજીવ વેદારણિયા તે અજીવને વેદારે તેની ક્રિયા લાગે

૧૯ અણાભોગ વત્તિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ ૧ અણાઉત્તઆયણતા ૧ અણાઉત્તપમ્મજણતા

૧ અણાઉત્તઆયણતા તે અસાવધાનપણે વસ્ત્રાદિકનું લેવું તેની ક્રિયા લાગે

૨ અણાઉત્તપમ્મજણતા તે ઉપયોગ વિના પાત્રાદિકનું પુંજવું તેની ક્રિયા લાગે.

૨૦ અણવકંખ વત્તિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ ૧ આયસરીર અણવકંખ વત્તિયા ૨ પરસરીર અણવકંખ વત્તિયા.

૧ આયસરીર અણવકંખ વત્તિયા તે પોતાના શરીરથી પાપ લાગે તેવાં કર્મ કરે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ પરસરીર અણવકંખ વત્તિયા તે, પરના શરીરથી પાપ લાગે તેવાં કર્મ કરે તેની ક્રિયા લાગે.

૨૧ પેજ્જ વત્તિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ ૧ માયા વત્તિયા ૨ લોભ વત્તિયા

૧ માયા વત્તિયા તે માયાથી રાગ ધરે તેની ક્રિયા લાગે.

૨ લોભ વત્તિયા તે લોભથી રાગ ધરે તેની ક્રિયા લાગે.

૨૨ દોસ વત્તિયા ક્રિયા, તેના બે ભેદ ૧ કોહે ૨ માણે

૧ કોહે તે, ક્રોધની ક્રિયા લાગે.

૨ માણે તે, માનથી ક્રિયા લાગે

૨૩ પ્પઉગ ક્રિયા તેના ત્રણ ભેદ, ૧ મણપ્પઉગ ક્રિયા, ૨ વયપ્પઉગ ક્રિયા, ૩ કાયપ્પઉગ ક્રિયા

૧ મણુપ્પઉગ ક્રિયા તે, મનના યોગ માઠા પ્રવર્તે તેની ક્રિયા લાગે

૨ વયપ્પઉગ ક્રિયા તે વચનના યોગ માઠા પ્રવર્તે તેની ક્રિયા લાગે

૩ કાયપ્પઉગ ક્રિયા તે, કાયાના યોગ માઠા પ્રવર્તે તેની ક્રિયા લાગે

૨૪ સામુદાણિયા ક્રિયા, તેના ત્રણ ભેદ ૧ અણતર સામુદાણિયા, ૨ પરપર સામુદાણિયા, ૩ તદુભય સામુદાણિયા,

૧ અણંતર સામુદાણિયા તે, અતર સહિત ક્રિયા લાગે

૨ પરંપર સામુદાણિયા તે અતર સહિત ક્રિયા લાગે

૩ તદુભય સામુદાણિયા તે અતર સહિત ને રહિત ક્રિયા લાગે

૨૫ ઇરિયા વહિયા ક્રિયા તે, માર્ગમા ચાલતા ક્રિયા લાગે

ઇતિ પચીશ ક્રિયા સપૂર્ણ.

---

(૨) છ કાયના બોલ.

છકાયનાં નામ. ૧ ઇદ્ર સ્થાવર કાય, ૨ બ્રહ્મ સ્થાવર કાય, ૩ શિલ્પ સ્થાવર કાય, ૪ સુમતિ સ્થાવર કાય, ૪ સુમતિ સ્થાવર કાર્ય ૫ પ્રજાપતિ સ્થાવર કાર્ય ૬ જગમ કાય

છકાયનાં ગોત્ર. ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય, ૬ ત્રસકાય

પ્રથમ પૃથ્વીકાયનો વિસ્તાર.

પૃથ્વીકાયના બે ભેદ ૧ સૂક્ષ્મ ૨ બાદર **સૂક્ષ્મ તે** આખા લોકમા ભર્યા છે. હણ્યા હણાય નહિ, માર્યા મરે નહિ, અગ્નિમા બળે નહિ, પાણીમા ડૂબે નહિ, નજરે દેખાય નહિ, બે ભાગ થાય નહિ, તેને સૂક્ષ્મ કહિયે

બાદર પૃથ્વીકાય તેહના દેહમાનમાં અર્ધ છે હલવા હલાય, માય મરે અગ્નિમાં બળે પાણીમાં ડુબે નજરે દેખાય, બે ભાગ થાય તેને બાદર કહિયે તે બાદર પૃથ્વીના બે ભેદ. ૧ સુવાળી ૨ ખરખરી.

સુવાળીના સાત ભેદ ૧ કાળી માટી, ૨ નીલી માટી, ૩ રાતી માટી, ૪ પીળી માટી ૫ ધોળી માટી ૬ ગોપીચંદનની માટી ૭ પપડી માટી.

ખરખરીના બાવીસ ભેદ ૧ ખાણની માટી ૨ મરડીયા પાષાણની માટી ૩ મોટી વેળુની માટી, ૪ પથ્થરના કટકાની માટી ૫ મોટી શિલાઓની માટી ૬ ખારાની માટી, ૭ લુણની માટી, ૮ તમ્વાની માટી, ૯ લોઢાની માટી ૧ સીસાની માટી, ૧૧ ત્રાંબાની માટી ૧૨ રૂપાની માટી, ૧૩ સોનાની માટી, ૪ વજ્ર હીરાની માટી ૧૫ હરીયાલની માટી, ૧૬ હીંગળોકની માટી, ૧૭ મણસીલની માટી ૧૮ પારાની માટી, ૧૯ સુરમાની માટી, ૨ પ્રવાલાની માટી, ૨૧ અબરખની માટી, ૨૨ અબરખના રજની માટી.

અઢાર જાતિના રત્ન ૧ ગોમીદ્ય રત્ન, ૨ રૂચક રત્ન ૩ અંક રત્ન ૪ સ્ફટીક રત્ન, ૫ લોહિતાક્ષ રત્ન, ૬ મરકત રત્ન, ૭ મસારગલ રત્ન, ૮ ભુજમુચક રત્ન ૯ ઇંદ્રનીલ રત્ન, ૧ ચંદ્રનીલ રત્ન ૧૧ ગેરૂડી રત્ન ૧૨ હંસગર્ભ રત્ન ૧૩ પોલાક રત્ન, ૧૪ સોગંધિક રત્ન ૧૫ ચંદ્રપ્રભ રત્ન, ૧૬ વૈરૂડી રત્ન ૧૭ જલકાન્ત રત્ન ૧૮ સુરકાન્ત રત્ન. એ ૪૭ જાતની પૃથ્વીકાય

એ ઉપરાંત પૃથ્વીકાયના ઘણા ભેદ છે સાત જાતની સુવાળી પૃથ્વી, વીશ જાતની કાંકરા આદિ જાતની અને સોળ જાતના રત્ન ઇત્યાદિ ૪૩ જાતની પૃથ્વી સિદ્ધાંતમાં કહી છે તે પૃથ્વીકાયના એક કટકામાંથી અસંખ્યાતા જીવ ભગવંતે કહ્યા છે એક પર્યાપ્તની નેશ્રાએ અસંખ્યાત અપર્યાપ્ત છે તેની દયા પાળીએ તો આ ભવ, ને પરભવ નિરાબાધ પરમ સુખ પામીએ પૃથ્વીકાયનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ જુદું જુદું છે તેની વિગત.

સુંવાળી માટીનું આયુષ્ય એક હજાર વર્ષનું
શુધ્ધ માટીનું આયુષ્ય બાર હજાર વર્ષનું
વેળુ રેતીનું આયુષ્ય ચૌદ હજાર વર્ષનું
મણસીલનું આયુષ્ય સોળ હજાર વર્ષનું
કાંકરાનું આયુષ્ય અઢાર હજાર વર્ષનું

વજ્ર હીરા તથા ધાતુનું આયુષ્ય બાવીસ હજાર વર્ષનું એ રીતે છે

પૃથ્વીકાયનું સંસ્થાન મસુરની દાળના આકારે છે. પૃથ્વીકાયનું કુળ બાર લાખ કોડ જાણવું **ઇતિ પૃથ્વીકાયના ભેદ.**

બીજો અપકાયના ભેદ.

અપૂકાયના બે ભેદ, ૧ સૂક્ષ્મ ૨ બાદર

સૂક્ષ્મ તે આખા લોકમા ભર્યા છે, હણ્યા હણાય નહિ, માર્યા મરે નહિ, બે ભગ થાય નહિ, અગ્નિમા બળે નહિ, પાણીમા ડુબે નહિ, નજરે દેખાય નહિ તેને સૂક્ષ્મ કહિયે

બાદર તે લોકના દેશ ભાગમા ભર્યા છે, હણ્યા હણાય, માર્યા મરે, અગ્નિમા બળે, નજરે દેખાય, પાણીમા ડુબે તેને બાદર કહિયે તે બાદરના ૧૭ ભેદ ૧ ઠારનું પાણી, ૨ હિમનુ પાણી, ૩ ધુંયરનુ પાણી, ૪ મેઘરવાનુ પાણી. ૫ તૃણ ઉપર જામે તે પાણી, ૬ કરાનુ પાણી, ૭ આકાશનુ પાણી, ૮ ટાઢુ પાણી, ૯ ઉનુ પાણી, ૧૦ ખારૂં પાણી, ૧૧ ખાટું પાણી, ૧૨ લવણ સમુદ્રનુ પાણી, ૧૩ મધુરરસ સરખુ પાણી, ૧૪ દુધ સરખુ પાણી, ૧૫ ઘી સરખુ પાણી, ૧૬ શેલડીના રસ સરખુ પાણી, ૧૭ સર્વ રસદ સરખુ પાણી.

એ ઉપરાત અપકાયના ઘણા ભેદ છે. તે એક પાણીના બિંદુમાહી અસંખ્યાતા જીવ શ્રી ભગવંતે કહ્યા છે એક પર્યાપ્તની નેશ્રાએ અસંખ્ય અપર્યાપ્ત છે તેની દયા પાળીએ તો આ ભવ ને પરભવ નિરાબાધ પરમ સુખ પામીએ, અપૂકાયનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ સાત હજાર વર્ષનુ, સંસ્થાન પાણીના પરપોટા જેવુ છે **કુળ સાત લાખ કોડ જાણવું. ઇતિ અપૂકાયના ભેદ.**

ત્રીજો તેજસ્કાયના ભેદ.

તેજસ્કાયના બે ભેદ ૧ સૂક્ષ્મ, ૨ બાદર. સૂક્ષ્મ તે આખા લોકમા ભર્યા છે હણ્યા હણાય નહિ, માર્યા મરે નહિ, અગ્નિમા બળે નહિ, પાણીમા ડુબે નહિ, નજર દેખાય નહિ બે ભાગ થાય નહિ તેને સૂક્ષ્મ તેજસ્કાય કહિએ.

બાદર તેજસ્કાય તે અઢી દ્વીપમા છે હણ્યા હણાય, માર્યા મરે, અગ્નિમા બળે, પાણીમાં ડૂબે, નજરે દેખાય, બે ભાગ થાય, તેને બાદર કહીએ તે બાદર અગ્નિકાયના ૧૪ ભેદ ૧ અંગારાની અગ્નિ, ૨ ભરહાડની અગ્નિ, ૩ ટુટતી

જ્વાળાની અગ્નિ ૪ અખંડ જ્વાળાની અગ્નિ, ૫ ઉંબાડાની અગ્નિ ૬ ચકમકની અગ્નિ, ૭ વીજળીની અગ્નિ ૮ તારાની અગ્નિ ૯ અરણીની અગ્નિ, ૧૦ વાંસની અગ્નિ ૧૧ કાષ્ટની અગ્નિ ૧૨ સૂર્યસામાં આરસા ધરે તેમાંથી ઝરે તે અગ્નિ, ૧૩ દાવાનળની અગ્નિ, ૧૪ નીભાડાની અગ્નિ.

એ ઉપરાંત અગ્નિમાં ઘણા ભેદ છે તે એક અગ્નિના તણખામાં અસંખ્યાત જીવ ભગવંતે કહ્યા છે. એક પર્યાપ્તના નેશ્રાએ અસંખ્યાત અપર્યાપ્ત છે તેની દયા પાળીએ તો આ ભવ ને પરભવ નિરાબાધ પરમ સુખ પામીએ તેઉકાયનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અહોરાત્રિનું તેઉકાયનું સંસ્થાન સોયની ભારીના આકારે છે તેઉકાયનું કુળ ત્રણ લાખ કોડ જાણવું ઇતિ તેજસ્કાયના ભેદ

ચોથા વાયુકાયના ભેદ

વાયુકાયના બે ભેદ. ૧ સૂક્ષ્મ ૨ બાદર.

સૂક્ષ્મ તે આખા લોકમાં ભર્યા છે હણ્યા હણાય નહિ માર્યા મરે નહિ અગ્નિમાં બળે નહિ, પાણીમાં ડૂબે નહિ નજરે દેખાય નહિ એ આઠ બોલ તેને સૂક્ષ્મ કહીએ

બાદર તે, લોકના દેશભાગમાં ભર્યા છે હણ્યા હણાય માર્યા મરે અગ્નિમાં બળે પાણીમાં ડૂબે, નજરે દેખાય, એ આઠ બોલ તેને બાદર કહીએ

તે બાદર વાયરાના ૧૭ ભેદ. ૧ પૂર્વ દિશાનો વાયરો ૨ પશ્ચિમ દિશાનો વાયરો ૩ ઉત્તર દિશાનો વાયરો ૪ દક્ષિણ દિશાનો વાયરો, ૫ ઊંચી દિશાનો વાયરો, ૬ અધો દિશાનો વાયરો ૭ તિર્યક્ દિશાનો વાયરો ૮ વિદિશાનો વાયરો, ૯ વાયુ ભમી વાયરો ૧૦ ઉત્કલિકા વાયરો ૧૧ મંડલિકા વાયરો, ૧૨ ગુંજ વાયરો, ૧૩ ઝુંઝ વાયરો, ૧૪ સંવર્તક વાયરો ૧૫ ઘન વાયરો ૧૬ તનુ વાયરો ૧૭ શુદ્ધ વાયરો

એ ઉપરાંત વાયુકાયના ઘણા ભેદ છે તે વાયરાના એક ફરકડા માંહી અસંખ્યાત જીવ શ્રી ભગવંતે કહ્યા છે એક પર્યાપ્તની નેશ્રાએ અસંખ્યાત અપર્યાપ્ત છે તે ઉઘાડે મોઢે બોલતાં ચપટી વગાડતાં, ઢમઢોલ વગાડતાં, પીંછાં વા નાંખતાં, રેંટીઓ ફેરવતાં, હાંડો ૪ કાંકરાં, સૂપડે ઝાટકતાં, ખાંડણીએ ખાંડતાં, ઘંટીએ દળતાં, ઘણી ... વગાડતાં ઢોલ વગાડતાં તંબૂર વગાડતાં ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારે વાયરાના

અસંખ્યાતા જીવની ધાત થાય છે, એવું જાણીને વાયરાના જીવની દયા પાળીએ તો આ ભવ ને પરભવ નિરાબાધ પરમ સુખ પામીએ. વાયુકાયનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતમુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ હજાર વર્ષનું છે. વાયુકાયનું સંસ્થાન ધ્વજા ધ્વજા પતાકાને આકારે છે વાયુકાયનું કુળ સાત લાખ ક્રોડ જાણવું ઇતિ વાયુકાયના ભેદ.

પાંચમે વનસ્પતિકાયના ભેદ.

વનસ્પતિકાયના બે ભેદ. ૧ સૂક્ષ્મ, ૨ બાદર, સૂક્ષ્મ તે, આખા લોકમા ભર્યા છે, હણ્યા હણાય નહિ, માર્યા મરે નહિ, અગ્નિમા બળે નહિ, પાણીમા ડુબે નહિ, નજરે દેખાય નહિ, બે ભાગ થાય નહિ તેને સૂક્ષ્મ કહિયે

બાદર, તે, લોકના દેશ ભાગમા ભર્યા છે, હણ્યા હણાય, માર્યા મરે, અગ્નિમા બળે, પાણીમા ડૂબે, નજરે દેખાય, બે ભાગ થાય તેને બાદર કહીયે તે બાદર વનસ્પતિ કાયના ૨ ભેદ ૧ પ્રત્યેક ૨ સાધારણ, તેમા પ્રત્યેકના બાર ભેદ, તે ૧ વૃક્ષ, ૨ ગુચ્છ, ૩ ગુલ્મ, ૪ લત્તા ૫ વેલા ૬ પાવગ ૭ તૃણ, ૮ વળીયા, ૯ હરીતકાય, ૧૦ ઓષધિ, ૧૧ જલવૃક્ષ, ૧૨ કોસડ, એ બાર

૧ વૃક્ષ. વૃક્ષના બે ભેદ. ૧ એકઅઠ્ઠિ, ૨ બહુઅઠ્ઠિ, એકઅઠ્ઠિ તે એક ફળમા એક બીજ હોય તેને એકઅઠ્ઠિ કહિયે, તે ૧ હરડા, ૨ બેડા, ૩ આંબળા, ૪ અરીઠા, ૫ ભીલામાં, ૬ આસોપાલવ, ૭ આંબો, ૮ મહુડો, ૯ રાયણ, ૧૦ જાંબુ, ૧૧ બોર, ૧૨ લીંબોળી, એ આદિ એકઅઠ્ઠિ (અસ્થિ) ના ઘણા ભેદ છે બહુઅઠ્ઠિ તે, એક ફળમાં વધારે બીજ હોય તેને બહુઅઠ્ઠિ કહિએ તે ૧ જામફળ, ૨ સીતાફળ, ૩ દાડમ, ૪ બીલાં, ૫ કોઠાં, ૬ કેળા, ૭ લીંબુ, ૮ વડના ટેટા, પીપરના ટેટા, એ આદિ બહુઅઠ્ઠિના ઘણા ભેદ છે

બીજે ગુચ્છ તે, જે નીચા ને ગોળ ઝાડ હોય તેને ગુચ્છ કહિયે, તે ૧ રીંગણી, ૨ ભોરીંગણી, ૩ જવાસા, ૪ તુળસી, ૫ આવચીબાવચી ઇત્યાદિક ગુચ્છના ઘણા ભેદ છે ૨

ત્રીજે ગુલ્મ તે ફુલની જાતને ગુલ્મ કહિયે, તે, ૧ જાઇ, ૨ જુઇ, ૩ ડમરો, ૪ મરવો, ૫ કેતકી, ૬ કેવડો, એ આદિ ગુલ્મના ઘણા ભેદ છે ૩

ચોથે લતા તે, ૧ નાગલતા, ૨ અશોકલતા, ૩ ચંપકલતા, ૪ જોઇલતા, ૫ પદ્મલતા, એ આદિ લતાના ઘણા ભેદ છે ૪

પાંચમે વેલા તે જે વનસ્પતિના વેલા ચાલે તેને વેલા કહિયે તે ૧ આંબલીના વેલા ૨ તુરીયાના વેલા ૩ કારેલાના વેલા, ૪ કાકડીના વેલા ૫ કોળાંના વેલા ૬ ચીભડાના વેલા ૭ તુંબડાના વેલા ૮ નાગના વેલા ૯ અમૃત ચીચડીના વેલા ૧૦ અઘેડીના વેલા એ આદિ વેલાના ઘણા ભેદ છે ૫

છઠે પાવગ તે, જે માંહોમાંહી ઝાડ હોય તેને પાવગ કહિયે તે ૧ શેરડી, ૨ એરડી, ૩ સરકડ ૪ સાઠી, ૫ નેતર ૬ વાંસ એ આદિ પાવગના ઘણા ભેદ છે ૬

સાતમે તૃણ તે, ૧ ડાભડાનાં તૃણ, ૨ આરાતારાનાં તૃણ ૩ કડવાણીનાં તૃણ ૪ ઝેઝવાનાં તૃણ, ૫ ધરોનાં તૃણ ૬ કાલીયાનાં તૃણ એ આદિ તૃણના ઘણા ભેદ છે ૭

આઠમે વલીયા તે. ઉંચા ને ગોળ ઝાડ હોય તેને વલીયા કહિયે, તે ૧ સોપારીનાં ઝાડ, ૨ ખારેકનાં ઝાડ ૩ ખજુરનાં ઝાડ ૪ કેળનાં ઝાડ ૫ તજનાં ઝાડ ૬ એલાયચીનાં ઝાડ ૭ લવીંગનાં ઝાડ ૮ તાડનાં ઝાડ ૯ તમાલનાં ઝાડ ૧૦ નાળીયેરીનાં ઝાડ એ આદિ વલીયાના ઘણા ભેદ છે ૮

નવમે હરિતકાય તે, ભાજીની જાતિને હરિતકાય કહિયે. ૧ મુળાની ભાજી ૨ મેથીની ભાજી ૩ તાંદળજાની ભાજી ૪ સવાની ભાજી ૫ સુણીની ભાજી ૬ વથવાની ભાજી એ આદિ હરિતકાયના ઘણા ભેદ છે ૯

દશમે ઔષધિ તે ચોવીશ જાતિના ધાન્યને ઔષધિ કહિયે તે ધાન્યના બે ભેદ ૧ લાશા, ૨ કઠોળ. તેમાં લાશા તે ૧ ઘઉં ૨ જવ ૩ જુવાર ૪ બાજરી ૫ કમોદ ૬ વરી, બંટી, બાવટો ૯ કાંગ ૧૦ ચિણોચિણો, ૧૧ કોદરા, ૧૨ મકાઈ એ આદિ લાશાના ઘણા ભેદ છે બીજો કઠોળ તે ૧ મગ, ૨ મઠ ૩ અડદ, ૪ તુવેર ૫ ગ્વાર, ૬ વટાણા ૭ ચોળા ૮ ચણા ૯ લાંગ, ૧૦ કળથી ૧૧ મસુર ૧૨ અળસી, એ આદિ દેઈને કઠોળના ઘણા ભેદ છે એ લાશા ને કઠોળ મળીને ૨૪ જાતિનાં ધાન્ય તેને ઔષધિ કહિયે. ૧૦

અગિયારમે જલવૃક્ષ તે, ૧ પોયણા ૨ કમળ પોયણા ૩ ઘીલોડાં ૪ સિંઘોડા ૫ સેવાળ, ૬ કમળકાકડી, એ આદિ જલવૃક્ષના ઘણા ભેદ છે ૧૧

બારમે કોસંડા તે ૧ બિલાડીની ટોપી, ૨ બિલાડીના ટોપ એ આદિ ભૂમિ ભેદી જે નીકળે તેવા કોસંડાના ઘણા ભેદ છે ૧૨ એ બાર ભેદ જાણવા

પ્રત્યેક પાકામા સખ્યાતા જીવ છે. અર્ધવધગના અસખ્યાતા જીવ છે કુમળામા, ઉગતામા, ચર્ક પડે તેમા અનત જીવ છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિનો વૃક્ષ દશ બોલે કરીને શોભે, તે દશ બોલ-૧ મૂળ, ૨ કદ, ૩ સ્કંધ, ૪ ત્વચા, ૫ શાખા, ૬ પ્રવાલા ૭ પત્ર, ૮ ફૂલ, ૯ ફળ, ૧૦ બીજ, એ દશ બોલે કરીને શોભે એ પ્રત્યેક વનસ્પતિના ભેદ કહ્યા

બીજે સાધારણ વનસ્પતિના ભેદ.

કદમૂલની જાતિને સાધારણ વનસ્પતિ કહિયે, તે ૧ લસણ, ૨ ડુગળી, ૩ આદુ, ૪ સૂરણ, ૫ રતાળુ, ૬ પેડાલુ, ૭ બટાટા, ૮ થેક, ૯ સકરકદ, ૧૦ મૂળાના કંદ, ૧૧ નાલી હળદર, ૧૨ નીલી ગળી, ૧૩ ગાજર, ૧૪ અકુર, ૧૫ ખુરસાણી, ૧૬ કુવર, ૧૭ મોથ્ય, ૧૮ અમૃતવેલ, ૧૯ થોહર, ૨૦ ખીડ, ૨૧ અડવીના ગાઠીયાં, ૨૨ ગરમર, એ આદિ કંદમૂળના ઘણા ભેદ છે. તેને સાધારણ કહીએ કદમૂળ એક સોયની અગ્ર ઉપર રહે, એટલામા અસખ્યાતી શ્રેણી છે અકેકી શ્રેણીમા અસખ્યાતા પ્રતર છે અકેકા પ્રતરમા અસખ્યાતા ગોળા છે, અકેકા ગોળામા અસખ્યાતા શરીર છે અકેકા શરીરમા અનત અનત જીવ છે, એ સાધારણ વનસ્પતિના ભેદ જાણવા એ વનસ્પતિકાયનો દયા પાળીએ, તો આ ભવ ને પરભવ નિરાબાધ પરમ સુખ પામીએ વનસ્પતિકાયનુ આયુષ્ય જઘન્ય અતર્મુહૂર્તનુ, ઉત્કૃષ્ટ દશ હજાર વર્ષનુ, તેમાં નિગોદનુ આયુષ્ય જઘન્ય અતર્મુહૂર્તનુ, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તનુ, ચવે ને ઉપજે વનસ્પતિકાયનુ સસ્થાના નાના પ્રકારનું છે તેનુ કુળ ૨૮ લાખ ક્રોડ જાણવુ **ઇતિ વનસ્પતિકાયના ભેદ.**

છઠ્ઠે ત્રસકાયના ભેદ.

ત્રસકાય તે, જે જીવ (ત્રસ એટલે હાલી ચાલી શકે) તડકેથી છાયે જાય ને છાયેથી તડકે જાય તેને ત્રસકાય કહિયે તેના ચાર ભેદ

૧ બેઇંદ્રિય, ૨ ત્રીઇંદ્રિય, ૩ ચૌઇંદ્રિય, ૪ પંચેદ્રિય.

બેઇંદ્રિયના ભેદ. બેઇદ્રિય તે ૧ કાય, ૨ મુખ, એ બે ઇદ્રિય હોય, તેને બેઇંદ્રિય કહીએ તેના જીવ તે, ૧ શખ, ૨ કોડી, ૩ છીપ, ૪ જળો, ૫ કીડા ૬ પોરા, ૭ વાળા, ૮ અળસીયા, ૯ કરમીયા, ૧૦ ચરમિયા, ૧૧ કાતર, ૧૨ ચુડેલ, ૧૩ મેર, ૧૪ એળ, ૧૫ વાતર, ૧૬ લાલીયા, એ આદિ બેઇદ્રિયના ઘણા ભેદ છે બેઇદ્રિયનુ આયુષ્ય જઘન્ય અતર્મુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષનું તેનુ કુળ સાત લાખ ક્રોડ જાણવુ

પાંચમે વેલા તે, જે વનસ્પતિના વેલા થાય તેને વેલા કહિયે, તે ૧ [illegible] વેલા ૨ તુરીયાના વેલા ૩ કારેલાના વેલા, ૪ [illegible] વેલા ૫ [illegible] વેલા, ૬ [illegible] વેલા ૭ [illegible] વેલા ૮ [illegible] વેલા, ૯ [illegible] વેલા, ૧૦ [illegible] વેલ એ આદિ વેલાના ઘણા ભેદ છે ૫

છઠે પાવા તે, જે [illegible] થાય તેને [illegible] કહિયે, તે ૧ [illegible] ૨ [illegible], ૩ [illegible], ૪ [illegible], ૫ [illegible], ૬ [illegible], એ આદિ [illegible] ઘણા ભેદ છે ૬

સાતમે તૃણ તે, ૧ [illegible] તૃણ, ૨ [illegible] ૩ [illegible] તૃણ, ૪ [illegible] તૃણ, ૫ [illegible] તૃણ, ૬ [illegible] તૃણ એ આદિ તૃણના ઘણા ભેદ છે ૭

આઠમે વલીયા તે [illegible] થાય તેને વલીયા કહિયે, તે ૧ [illegible] ૨ [illegible] ૩ [illegible] ૪ [illegible], ૫ [illegible] ૬ [illegible] ૭ [illegible] ૮ [illegible] ૯ [illegible] ૧૦ [illegible] એ આદિ વલીયાના ઘણા ભેદ છે ૮

નવમે હરિતકાય તે [illegible] હરિતકાય કહિયે ૧ [illegible] ભાજી ૨ મેથીની ભાજી ૩ [illegible] ભાજી ૪ [illegible] ભાજી ૫ [illegible] ભાજી ૬ [illegible] ભાજી, એ આદિ હરિતકાયના ઘણા ભેદ છે ૯

દશમે ઔષધિ તે, [illegible] ઔષધિ કહિયે તે ધાન્યના બે ભેદ ૧ [illegible], ૨ [illegible] તેમાં [illegible] તે ૧ [illegible] ૨ [illegible], ૩ [illegible] ૪ [illegible] ૫ [illegible], ૬ [illegible], [illegible], ૯ [illegible], ૧૦ [illegible], ૧૧ [illegible] ૧૨ [illegible] એ આદિ [illegible] ઘણા ભેદ છે [illegible] ૧ [illegible], ૨ [illegible] ૩ [illegible], ૪ [illegible] ૫ [illegible] ૬ [illegible] ૭ [illegible] ૮ [illegible] ૯ [illegible], ૧૦ [illegible], ૧૧ [illegible], ૧૨ [illegible], એ આદિ [illegible] ઘણા ભેદ છે એ [illegible] ને [illegible] ૨૪ [illegible] તેને ઔષધિ કહિયે ૧૦

અગિયારમે જલવૃક્ષ તે, ૧ પોયણા, ૨ કમલ [illegible] ૩ [illegible] ૪ [illegible] ૫ [illegible] ૬ [illegible], એ આદિ જલવૃક્ષના ઘણા ભેદ છે ૧૧

બારમે [illegible] તે ૧ [illegible] ૨ [illegible] એ [illegible] ઘણા ભેદ છે ૧૨ એ બાર ભેદ [illegible]

૭ તમતમપ્રભામા અંધકારમાહિ અંધકાર છે
એ સાત નરકમા જે જે છે તે કહ્યુ. હવે સાત નરકનુ વર્ણન કહે છે

નરકનું વર્ણન.

પહેલી રત્નપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ, ને એશી હજાર જોજનનો છે, તેમાથી એક હજાર જોજનનુ દળ નીચે મૂકીએ, એક હજારનુ જોજનનુ દળ ઉપર મૂકીએ, વચ્ચે એક લાખ ને અઠોતેર હજાર જોજનની પોલાર છે તે મધ્યે ૧૩ પાથડા છે, ૧૨ આતરા છે તેમા ત્રીશ લાખ નરકાવાસા છે, તેમા અસખ્યાતી કુભીયો છે, અસંખ્યાતા નારકી છે, તે નીચે ૪ બોલ છે ૧ વીશ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે, ૨ અસખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે, ૩ અસખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે, ૪ અસખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે ઈતિ **પહેલી નરકનું વર્ણન.**

બીજી શર્કરપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ ને બત્રીશ હજાર જોજનનો છે, તેમાથી એક હજાર જોજનનુ દળ નીચે મૂકિયે એક હજાર જોજનનુ દળ ઉપર મૂકિયે. વચ્ચે એક લાખ ને ત્રીશ હજાર જોજનની પોલાર છે, તેમા ૧૧ પાથડા છે ને ૧૦ આતરા છે તેમા ૨૫ લાખ નરકાવાસા છે, તેમા અસખ્યાતી કુભીયો છે, અસખ્યાતા નારકી છે, તે નીચે ચાર બોલ છે ૧ વીશ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે, ૨ અસખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે, ૩ અસખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે, ૪ અસંખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે, એ ચાર બોલ છે **ઇતિ બીજી નરકનું વર્ણન.**

ત્રીજી વાલુકપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ ને ૨૮ હજાર જોજનનો છે તેમાથી એક હજાર જોજનનુ દળ નીચે મૂકિયે, વચ્ચે એક લાખ ને ૨૬ હજાર જોજનની પોલાર છે, તેમા ૯ પાથડા ને ૮ આતરા છે, તેમા ૧૫ લાખ નરકાવાસા છે અસખ્યાતી કુભીઓ છે, અસખ્યાતા નારકી છે, ને નીચે ચાર બોલ છે ૧ વીશ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે, ૨ અસંખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે, ૩ અસંખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે ૪ અસંખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે **ઇતિ ત્રીજી નરકનુ વર્ણન.**

ચોથી પંકપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ ને વીશ હજાર જોજનનો છે, તે મધ્યેથી આઠ હજાર જોજનનુ દળ નીચે મૂકિયે, એક હજાર જોજનનુ દળ ઉપર મૂકિયે વચ્ચે એક લાખ ને અઢાર હજાર જોજનની પોલાર છે, તેમા ૭ પાથડા ને ૬ આતરા છે દશ લાખ નરકાવાસા છે, અસખ્યાતી

બીજે તેઇંદ્રિના ભેદ. તેઇંદ્રિ તે ૧ કાય, ૨ મુખ, ૩ નાસિકા, એ ત્રણ ઇંદ્રિ હોય તેને તેઇંદ્રિ કહીએ. તેના રૂપ તે—૧ જૂ, ૨ લીખ, ૩ માંકડ, ૪ ચાંચડ, ૫ [illegible], ૬ ધનેડા, ૭ [illegible], ૮ [illegible], ૯ [illegible], ૧૦ [illegible], ૧૧ [illegible], ૧૨ [illegible], ૧૩ [illegible], ૧૪ [illegible], ૧૫ [illegible], ૧૬ [illegible], ૧૭ [illegible], એ આદિ તેઇંદ્રિના ઘણા ભેદ છે. તેનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ ઓગણપચાસ દિવસનું. તેનું કુળ આઠ લાખ ક્રોડ જાણવું.

ત્રીજે ચૌરેંદ્રિના ભેદ. ચૌરેંદ્રિ તે ૧ કાય, ૨ મુખ, ૩ નાસિકા, ૪ ચક્ષુ, એ ચાર ઇંદ્રિ હોય તેને ચૌરેંદ્રિ કહીએ. તેના રૂપ. ૧ ભમરા, ૨ [illegible], ૩ વિંછી ૪ [illegible], ૫ તીડ, ૬ પતંગ ૭ મચ્છર, ૮ [illegible], ૯ [illegible], ૧૦ [illegible] ૧૧ [illegible], ૧૨ [illegible], ૧૩ [illegible], ૧૪ [illegible], ૧૫ [illegible], ૧૬ [illegible], ૧૭ [illegible] ૧૮ [illegible]. એ આદિ ચૌરેંદ્રિના ઘણા ભેદ છે. તેનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ છ માસનું. કુળ નવ લાખ ક્રોડ જાણવા.

ચોથે પંચેંદ્રિના ભેદ. પંચેંદ્રિ તે ૧ કાય, ૨ મુખ, ૩ નાસિકા, ૪ નેત્ર, ૫ કાન, એ પાંચ ઇંદ્રિ હોય તેને પંચેંદ્રિ કહીએ. તેના ચાર ભેદ. ૧ નારકી, ૨ તિર્યંચ, ૩ મનુષ્ય, ૪ દેવ.

પ્રથમ નારકીના ભેદ. નારકીના સાત ભેદ. તે સાત નરકના નારકી.

સાત નરકના નામ. ૧ ઘમા, ૨ વંશા, ૩ સિલા, ૪ અંજના, ૫ રીઠા, ૬ મઘા, ૭ માઘવતી, એ સાત નરકનાં નામ.

સાત નરકના ગોત્ર. ૧ રત્નપ્રભા, ૨ શર્કરપ્રભા, ૩ વાલુકાપ્રભા, ૪ પંકપ્રભા, ૫ ધૂમપ્રભા, ૬ તમપ્રભા, ૭ તમતમપ્રભા.

એ સાત નરકના ગોત્ર ગુણ નિષ્પન્ન છે તે શું શું ગુણ છે તે.

૧ રત્નપ્રભામાં રત્નના [illegible] છે

૨ શર્કરપ્રભામાં કાંકરા ઘણા છે.

૩ વાલુકાપ્રભામાં રેતી છે

૪ પંકપ્રભામાં લોહી માંસનો કાદવ છે

૫ ધૂમપ્રભામાં ધૂમાડો છે

તમપ્રભામાં અંધકાર છે.

૭ તમતમસપ્રભામા અવ્વાગમાંહિ અંધકાર છે
, એ સાત નગ્રમા જે જે છે તે કહ્યું. હવે સાત નરકનુ વર્ણન કહે છે

નરકનું વર્ણન.

પહેલી રત્નપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ, ને એંશી હજાર જોજનનો છે, તેમાથી એક હજાર જોજનનુ દળ નીચે મૂકીએ, એક હજારનુ જોજનનુ દળ ઉપર મૂકીએ, વચ્ચે એક લાખ ને અઠોતેર હજાર જોજનની પોલાર છે તે મધ્યે ૧૩ પાથડા છે, ૧૨ આતરા છે તેમા ત્રીશ લાખ નરકાવાસા છે, તેમા અસખ્યાતી કુભીયો છે, અસંખ્યાતા નારકી છે, તે નીચે ૪ બોલ છે ૧ વીશ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે, ૨ અસખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે, ૩ અસખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે, ૪ અસખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે **ઇતિ પહેલી નરકનુ વર્ણન.**

બીજી શર્કરપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ ને બત્રીશ હજાર જોજનનો છે, તેમાથી એક હજાર જોજનનુ દળ નીચે મૂકિયે એક હજાર જોજનનુ દળ ઉપર મૂકિયે, વચ્ચે એક લાખ ને ત્રીશ હજાર જોજનની પોલાર છે, તેમા ૧૧ પાથડા છે ને ૧૦ આતરા છે તેમા ૨૫ લાખ નરકાવાસા છે, તેમા અસખ્યાતી કુભીયો છે, અસખ્યાતા નારકી છે, તે નીચે ચાર બોલ છે ૧ વીશ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે, ૨ અસખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે, ૩ અસખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે, ૪ અસખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે, એ ચાર બોલ છે **ઇતિ બીજી નરકનુ વર્ણન.**

ત્રીજી વાલુકપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ ને ૨૮ હજાર જોજનનો છે તેમાથી એક હજાર જોજનનુ દળ નીચે મૂકિયે, વચ્ચે એક લાખ ને ૨૬ હજાર જોજનની પોલાર છે, તેમા ૯ પાથડા ને ૮ આતરા છે, તેમા ૧૫ લાખ નરકાવાસા છે અસખ્યાતી કુભીઓ છે, અસખ્યાતા નારકી છે, તે નીચે ચાર બોલ છે ૧ વીશ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે, ૨ અસખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે, ૩ અસખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે ૪ અસખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે **ઇતિ ત્રીજી નરકનુ વર્ણન.**

ચોથી પકપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ ને વીશ હજાર જોજનનો છે, તે મધ્યેથી એક હજાર જોજનનુ દળ નીચે મૂકિયે, એક હજાર જોજનનુ દળ ઉપર મૂકિયે વચ્ચે એક લાખ ને અઢાર હજાર જોજનની પોલાર છે, તેમા ૭ પાથડા ને ૬ આતરા છે દશ લાખ નરકાવાસા છે, અસખ્યાતી

કુંભીઓ છે અસંખ્યાતા નારકી છે તે નીચે ચાર બોલ છે. ૧ વીસ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે, ૨ અસંખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે, ૩ અસંખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે ૪ અસંખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે એ ચાર બોલ છે ઇતિ ચોથી નરકનું વર્ણન

પાંચમી ધુમપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ ને અઢાર હજાર જોજનનો છે. તેમાંથી એક હજાર જોજનનું દળ ઉપર મૂકીએ, વચ્ચે એક લાખ ને સોળ હજાર જોજનની પોલાર છે, તેમાં ૫ પાથડા ને ૪ આંતરા છે, ત્રણ લાખ નરકાવાસા છે અસંખ્યાતી કુંભીઓ છે અસંખ્યાતા નારકી છે, તે નીચે ચાર બોલ છે ૧ વીસ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે ૨ અસંખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે ૩ અસંખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે, ૪ અસંખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે એ ચાર બોલ છે ઇતિ પાંચમી નરકનું વર્ણન

છઠ્ઠી તમસ્પ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ ને સોળ હજાર જોજનનો છે તેમાંથી એક હજાર જોજનનું દળ નીચે મૂકીએ, એક હજાર જોજનનું દળ ઉપર મૂકીએ, વચ્ચે એક લાખ ને ચૌદ હજાર જોજનની પોલાર છે તેમાં ૩ પાથડા ને ૨ આંતરા છે ૯૯૯૯૫ નરકાવાસા છે તેમાં અસંખ્યાતી કુંભીઓ છે અસંખ્યાતા નારકી છે તે નીચે ચાર બોલ છે ૧ વીસ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે ૨ અસંખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે, ૩ અસંખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે ૪ ૪ અસંખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે એ ચાર બોલ છે. ઇતિ છઠ્ઠી નરકનું વર્ણન

સાતમી તમઃતમપ્રભા નરકનો પિંડ એક લાખ ને આઠ હજાર જોજનનો છે તેમાંથી સાડીબાવન હજાર જોજનનું દળ નીચે મૂકીએ સાડીબાવન હજાર જોજનનું દળ ઉપર મૂકીએ વચ્ચે ત્રણ હજાર જોજનની પોલાર છે તેમાં એક પાથડો છે આંતરા નથી. તેમાં પાંચ નરકાવાસા છે તેનાં નામ ૧ કાળ, ૨ મહાકાળ, ૩ રુદ્ર ૪ મહારુદ્ર ૫ અપ્રતિષ્ઠાન એ પાંચ નરકાવાસા છે અસંખ્યાતી કુંભીઓ છે, અસંખ્યાતા નારકી છે તે નીચે ચાર બોલ છે ૧ વીસ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે ૨ અસંખ્યાતા જોજનનો ઘનવાય છે ૩ અસંખ્યાતા જોજનનો તનુવાય છે ૪ અસંખ્યાતા જોજનનો આકાશાસ્તિકાય છે એ નીચે બાર જોજન જાઝે ત્યારે અલોક આવે ઇતિ સાતમી નરકનું વર્ણન

નારકીની સ્થિતિ, જઘન્ય દશ હજાર વરસની ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની. તેનું કુળ ૨૫ લાખ ક્રોડ જાણવું ઇતિ નરકનો વિસ્તાર સંપૂર્ણ

બીજે તિર્યંચનો વિસ્તાર.

તિર્યંચના પાંચ ભેદ. ૧ જળચળ, ૨ સ્થળચળ, ૩ ઉરપરિસર્પ, ૪ ભુજપરિસર્પ, ૫ ખેચર, એ પાંચ ભેદ. એકેકાના બબ્બે ભેદ તે, ૧ સમુર્છિમ, ૨ ગર્ભજ, એ ભેદ.

પ્રથમ જળચળનો ભેદ. જે જળમા ચાલે તેને જળચળ કહિયે. તે જીવ, ૧ મચ્છ, ૨ કચ્છ, ૩ મગરમચ્છ, ૪ કાચબા, ૫ ગ્રાહ, ૬ દેડકા, ૭ સુસુમાલ, ઇત્યાદિક જળચળના ઘણા ભેદ છે. તેનુ કુળ સાડાબાર લાખ ક્રોડ જાણવુ

બીજે સ્થળચળના ભેદ, સ્થળ ઉપર ચાલે તેને સ્થળચળ કહિયે. તે સ્થળચરના ચાર ભેદ ૧ ખુર, ૨ બે ખુર, ૩ ગડીપદ, ૪ શ્વાનપદ, તેમા **એક ખુર તે** જેના પગે એક ખરી હોય તે જીવ, ૧ ઘોડા, ૨ ગધેડાં, ૩ ખચ્ચર ગધેડા, ઇત્યાદિક એક ખુરના ઘણા ભેદ છે, ૧

બે ખુર. તે જેના પગે બે ખરી હોય તે, તેના જીવ, ૧ ગાય, ૨ ભેંસ, ૩ બળદ, ૪ બકરા, ૫ હરણ, ૬ રોઝ ૭ મસલા, ઇત્યાદિક બે ખુરના ઘણા ભેદ છે ૨

ગડીપદ તે જેના પગ ગોળ હોય તે જીવ ૧ હાથી, ૨ ગેડા, ઇત્યાદિક ગડીપદના ઘણા ભેદ છે. ૩,

શ્વાનપદ તે જેના પગ નોરવાળા હોય તે જીવ, ૧ વાઘ, ૨ સિંહ, ૩ ચિત્તા, ૪ દીપડા, ૫ કુતરા ૬ બિલાડી, ૭ લાલી, ૮ શિયાળ, ૯ જરખ ૧૦ રીંછ, ૧૧ વાદરા, ઇત્યાદિક શ્વાનપદના ઘણા ભેદ છે **એ સ્થળચરના ભેદ સપૂર્ણ.** તેનુ કુળદશ લાખ ક્રોડ જાણવું

ત્રીજે ઉરપરિસર્પના ભેદ. ઉરપરિસર્પ તે હૈયાભર ચાલે તે (સર્પની જાત) ને ઉરપરિસર્પ કહિયે તેના ૪ ભેદ. ૧ અહિ, ૨ અજગર, ૩ આશાલિયો, ૪ મહુરગ, એ ચાર

પ્રથમ અહિ. તે પાચવર્ણા સર્પ ૧ કાળો, નીલો, ૩ રાતો. ૪ પીળો, ૫ ધોળો

બીજે અજગર તે મનુષ્યને ગળી જાય તે

ત્રીજે અશાલિયો તે બે ઘડીમા ૪૮ ગાઉ લાબો થાય, ચક્રવર્તીની રાજધાની તળે, અથવા નગરની ખાળ હેઠે ઉપજે તેને ભસ્મ નામા દાહ થાય, તે ૪૮ ગાઉની માટી ગળી જાય, તેટલામા કુવો પાડે તેને અશાલિયો કહિયે

ચોથે મહુરગ તે એક હજાર જોજનનો લાંબો સર્પ અઢી દ્વીપ બહાર રહે તેને મહુરગ કહિયે.

ઉરપરિસર્પનું કુળ દશ લાખ ક્રોડ જાણવું ઇતિ ઉરપરિસર્પના ભેદ સંપૂર્ણ.

બીજો ભુજપરિસર્પના ભેદ જે ભુજાએ કરી ચાલે તેને ભુજપરિસર્પ કહિયે. તે જીવ ૧ ગોળ ૨ નોળ, ૩ ઉંદર, ૪ ખિસકોલી ૫ બામણી, ૬ ચરોળી ૭ કાકીડા ૮ ચંદન ઘો ૯ પાટલા ઘો ઇત્યાદિક ભુજપરિસર્પના ઘણા ભેદ છે તેનું કુળ નવ લાખ ક્રોડ જાણવું

પાંચમે ખેચર જે જીવ આકાશે ચાલે તેને ખેચર કહિયે. તે ખેચરના ૪ ભેદ. ૧ ચર્મ પંખી ૨ રોમ પંખી ૩ સમુદગ પંખી, ૪ વીતત પંખી

૧ ચર્મ પંખી તે ચામડા સરખી પાંખ હોય તે. તેવા જીવ ૧ વાગોલ ૨ ચામાચીડિયાં (કાનકડીયાં) ઇત્યાદિક ચર્મ પંખીના ઘણા ભેદ છે

૨ રોમ પંખી. તે રુવાળી પાંખના પંખી હોય તેને રોમ પંખી કહિયે. ત જીવ, ૧ મોર, ૨ કબુતર, ૩ ચકલાં ૪ કાગડા ૫ મગર, ૬ મેના, ૭ પોપટ, ૮ સમળી, ૯ બગલાં, ૧૦ કોયલ ૧૧ ઢેલ ૧૨ શકરા ૧૩ હોલા ૧૪ ઘુડ, ૧૫ તેતર, ૧૬ બાજ ઇત્યાદિ રોમ પંખીના ઘણા ભેદ છે. એ બે પંખી અઢીદ્વીપની માંહે છે અને બહાર પણ છે

૩ સમુદગ પંખી તે ડાબલાની પેઠે જેની પાંખ બીડેલી રહે તેવા જીવ.

૪ વીતત પંખી તે જેની પાંખ પહોળી જ રહે, તેવા પંખી. એ બે પંખી અઢી દ્વીપ બહાર છે તેનું કુળ બાર લાખ ક્રોડ જાણવું ગર્ભજ તિર્યંચની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની. ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની સમૂર્છિમ તિર્યંચની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વ ક્રોડની. વિસ્તાર ઘણો જાણવો. ઇતિ તિર્યંચના ભેદ સંપૂર્ણ

ત્રીજે મનુષ્યના ભેદ.

મનુષ્યના ભેદ. ૧ ગર્ભજ ૨ સંમૂર્છિમ.

ગર્ભજના ત્રણ ભેદ. ૧ પન્નર કર્મ ભૂમિના મનુષ્ય, ૨ ત્રીસ અકર્મ ભૂમિના મનુષ્ય, ૩ છપ્પન અંતરદ્વીપના મનુષ્ય.

૧ પન્નર કર્મભૂમિના મનુષ્ય પન્નર કર્મ ભૂમિના ક્ષેત્રમાં છે તે પન્નર કર્મભૂમિના ક્ષેત્ર કયાં ? એક લાખ જોજનનો જંબુદ્વીપ છે તેમાં ૧ ભરત,

૧ ઐરવત ૧ મહાવિદેહ, એ ત્રણ ક્ષેત્ર છે, તેને ફરતો બે લાખ જોજનનો લવણ સમુદ્ર છે. તેને ફરતો ચાર લાખ જોજનનો ધાતકી ખંડ છે, તેમા ૨ ભરત, ૨ ઐરવત, ૨ મહાવિદેહ, એ છ ક્ષેત્ર છે, તેને ફરતો આઠ લાખ જોજનનો કાળોદધિ છે, તેને ફરતો આઠ લાખ જોજનનો અર્ધ પુષ્કર છે, તેમા **૨ ભરત ૨ ઐરાવત, ૨ મહાવિદેહ એ છ ક્ષેત્ર છે;** એ પંદર ક્ષેત્ર થયા તેમા ખેતી છે, વાડી છે, વિવાહ છે, મોક્ષમાર્ગનું સાધન છે **તેને પન્નર કર્મભૂમિ કહિયે. ૧.**

૨ ત્રીશ અકર્મભૂમિનાં મનુષ્ય, ત્રીશ અકર્મભૂમિનાં ક્ષેત્રમાં છે તે. એક લાખ જોજનનો જમ્બુદ્વીપ છે તેમા ૧ હેમવય, ૧ હિરણ્યવય, ૧ હરિવાસ, ૧ રમ્યકવાસ ૧ દેવકુરૂ, ૧ ઉત્તરકુરૂ, એ છ ક્ષેત્ર જમ્બુદ્વીપમા છે તેને ફરતો ચાર લાખ જોજનનો ધાતકી ખંડ છે, તેમા ૨ હેમવય, ૨ હિરણ્યવય ૨ હરિવાસ, ૨ રમ્યકવાસ ૨ દેવકુરુ, ૨ ઉત્તરકુરૂ, એમ બાર ક્ષેત્ર છે તેને ફરતો આઠ લાખ જોજનનો અર્ધ પુષ્કર છે, તેમા ૨ હેમવય, ૨ હિરણ્યવય, ૨ હરિવાસ, ૨ રમ્યકવાસ, ૨ દેવકુરૂ, એમ બાર ક્ષેત્ર છે, **એ પ્રમાણે ત્રીશ ક્ષેત્ર થયાં.** તેમા ખેતી નથી, વાડી નથી, વિવાહ નથી, મોક્ષમાર્ગનું સાધન નથી **તેને ત્રીશ અકર્મભૂમિ કહિયે.**

૩ છપ્પન અંતરદ્વીપના મનુષ્ય છપ્પન અંતરદ્વીપમાં છે તે છપ્પન અંતરદ્વીપ ક્યાં છે? નીચે પાણી ઉપર દ્વીપ (બેટ) છે તેમા મનુષ્ય રહે છે તેવા દ્વીપ છપ્પન છે જમ્બુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રની મર્યાદાનો કરણહાર ક્ષુલ્લક (ચુલ) હિમવંત નામે પર્વત છે પીળો સુવર્ણમય છે, સો જોજનનો ઉંચો, પચીશ જોજનનો જમીનમાં ઉંડો એક હજાર બાવન જોજન ને બાર કળાનો પહોળો છે, એની બાહ ૫૩૫૦ જોજન ને ૧૫ કળાની છે એની જીવ્હા ૨૪૯૩૨ જોજન, પોણી કળાની છે, એની ધનુષ્ય પીઠિકા ૨૫૨૩૦ જોજન ને ૪ કળાની છે, તેને પૂર્વ પશ્ચિમને છેડે બબ્બે દાઢા નીકળેલ છે, એકેકી દાઢા ચોરાશીસે જોજન ઝાઝેરી લાંબી છે, એકેકી દાઢા ઉપર સાત સાત અંતરદ્વીપ છે તે કેટલે છે? જગતીથી દાઢા ઉપર ૩૦૦ જોજન જઇએ ત્યારે ત્રણસેં જોજનનો લાંબો ને પહોળો પહેલો અંતરદ્વીપ આવે, ૧ ત્યાથી ચારસે જોજન જઇએ ત્યારે ચારસો જોજનનો લાંબો ને પહોળો બીજો અંતરદ્વીપ આવે, ૨ ત્યાથી પાંચસે જોજન જઇએ ત્યારે પાંચસો જોજનનો લાંબો ને પહોળો ત્રીજો અંતરદ્વીપ આવે, ૩ ત્યાથી છસે જોજન જઇએ ત્યારે છસો જોજનનો લાંબો ને પહોળો ચોથો અંતરદ્વીપ આવે, ૪ ત્યાથી સાતસે જોજન જઇએ ત્યારે સાતસો જોજનનો લાંબો ને પહોળો પાંચમો અંતરદ્વીપ આવે, ૫ ત્યાથી આઠસે જોજન જઇએ ત્યારે આઠસો

ચોથો મઉકુરગ તે એક હજાર જોજનનો લાંબો સર્પ અઢી દ્વીપ બહાર રહે તેને મઉકુરગ કહિએ.

ઉરપરિસર્પનું કુળ દશ લાખ ક્રોડ જાણવું. ઇતિ ઉરપરિસર્પના ભેદ સંપૂર્ણ.

ચોથા ભુજપરિસર્પના ભેદ. જે ભુજાએ કરી ચાલે તેને ભુજપરિસર્પ કહિએ. તે જીવ, ૧ કોળ ૨ નોળ, ૩ ઉંદર, ૪ ખિસકોલી ૫ બામણી, ૬ ગરોળી, ૭ કાકીડો ૮ ચંદન ઘો ૯ પાટલા ઘો ઇત્યાદિ ભુજપરિસર્પના ઘણા ભેદ છે તેનું કુળ નવ લાખ ક્રોડ જાણવું.

પાંચમે ખેચર જે જીવ આકાશે ચાલે તેને ખેચર કહિએ. તે ખેચરના ૪ ભેદ. ૧ ચર્મ પંખી, ૨ રોમ પંખી ૩ સમુદ્ગ પંખી, ૪ વીતત પંખી.

૧ ચર્મ પંખી તે ચામડા સરખી પાંખ હોય તે. તેવા જીવ. ૧ વાગોળ ૨ ચામાચીડિયાં (કાનકડીયાં) ઇત્યાદિ ચર્મ પંખીના ઘણા ભેદ છે.

૨ રોમ પંખી. તે રૂંવાળી પાંખના પંખી હોય તેને રોમ પંખી કહિએ. તે જીવ, ૧ મોર ૨ કબુતર, ૩ ચકલાં ૪ કાગડાં ૫ કાબર ૬ મેના, ૭ પોપટ, ૮ સમળી, ૯ બગલાં, ૧૦ કોયલ ૧૧ ઢેલ ૧૨ શકરા ૧૩ વાઘા ૧૪ ઘુડ, ૧૫ તેતર, ૧૬ [illegible] ઇત્યાદિ રોમ પંખીના ઘણા ભેદ છે. એ બે પંખી અઢીદ્વીપની અંદર છે અને બહાર પણ છે.

૩ સમુદ્ગ પંખી તે દાબડાની પેઠે જેની પાંખ બીડેલી રહે તેવા જીવ.

૪ વીતત પંખી તે જેની પાંખ પહોળી જ રહે તેવાં પંખી. એ બે પંખી અઢી દ્વીપ બહાર છે. તેનું કુળ બાર લાખ ક્રોડ જાણવું. ગર્ભજ તિર્યંચની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની. સંમૂર્છિમ તિર્યંચની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વ ક્રોડની. વિસ્તાર [illegible]થી જાણવો. ઇતિ તિર્યંચના ભેદ સંપૂર્ણ.

ત્રીજે મનુષ્યના ભેદ

મનુષ્યના ભેદ ૧ ગર્ભજ ૨ સંમૂર્છિમ.

ગર્ભજના ત્રણ ભેદ ૧ પન્નર કર્મ ભૂમિના મનુષ્ય, ૨ ત્રીશ અકર્મ ભૂમિના મનુષ્ય ૩ છપ્પન અંતરદ્વીપના મનુષ્ય.

૧ પન્નર કર્મભૂમિના મનુષ્ય પન્નર કર્મ ભૂમિના ક્ષેત્રમાં છે તે. પન્નર કર્મભૂમિના ક્ષેત્ર ક્યાં? એક લાખ જોજનનો જંબુદ્વીપ છે તેમાં ૧ ભરત

૧ ઐરવત ૧ મહાવિદેહ, એ ત્રણ ક્ષેત્ર છે, તેને ફરતો બે લાખ જોજનનો લવણ સમુદ્ર છે, તેને ફરતો ચાર લાખ જોજનનો ધાતકી ખંડ છે, તેમા ૨ ભરત, ૨ ઐરવત, ૨ મહાવિદેહ, એ ૭ ક્ષેત્ર છે, તેને ફરતો આઠ લાખ જોજનનો કાળોદધિ છે, તેને ફરતો આઠ લાખ જોજનનો અર્ધ પુષ્કર છે, તેમા **૨ ભરત ૨ ઐરાવત, ૨ મહાવિદેહ એ ૭ ક્ષેત્ર છે;** એ પન્નર ક્ષેત્ર થયા તેમા ખેતી છે, વાડી છે, વિવાહ છે, મોક્ષમાર્ગનુ સાધન છે **તેને પન્નર કર્મભૂમિ કહિયે. ૧.**

૨ ત્રીશ અકર્મભૂમિનાં મનુષ્ય, ત્રીશ અકર્મભૂમિનાં ક્ષેત્રમાં છે તે. એક લાખ જોજનના જમ્બુદ્વીપ છે તેમા ૧ હેમવય ૧ હિરણ્યવય, ૧ હરિવાસ, ૧ રમકવાસ ૧ દેવકુરૂ ૧ ઉત્તરકુરૂ, એ ૭ ક્ષેત્ર જમ્બુદ્વીપમા છે તેને ફરતો ચાર લાખ જોજનનો ધાતકી ખંડ છે, તેમા ૨ હેમવય, ૨ હિરણ્યવય ૨ હરિવાસ, ૨ રમકવાસ ૨ દેવકુરૂ, ૨ ઉત્તરકુરૂ, એમ બાર ક્ષેત્ર છે તેને ફરતા આઠ લાખ જોજનનો અર્ધ પુષ્કર છે, તેમા ૨ હેમવય, ૨ હિરણ્યવય, ૨ હરિવાસ, ૨ રમકવાસ, ૨ દેવકુરૂ, એમ બાર ક્ષેત્ર છે, **એ પ્રમાણે ત્રીશ ક્ષેત્ર થયાં.** તેમા ખેતી નથી, વાડી નથી, વિવાહ નથી મોક્ષમાર્ગનુ સાધન નથી **તેને ત્રીશ અકર્મભૂમિ કહિયે.**

૩ છપ્પન અતરદ્વીપના મનુષ્ય છપ્પન અતરદ્વીપમાં છે તે છપ્પન અતરદ્વીપ ક્યાં છે? નીચે પાણી ઉપર દ્વીપ (બેટ) છે તેમા મનુષ્ય રહે છે તેવા દ્વીપ છપ્પન છે જમ્બુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રની મર્યાદાનો કરણહાર ક્ષુલ્લક (ચુલ) હિમવત નામે પર્વત છે પીળો સુવર્ણમય છે, સો જોજનનો ઉચો, પચીશ જોજનનો જમીનમાં ઉડો એક હજાર બાવન જોજન ને બાર કળાનો પહોળો છે, એની બાહ ૫૩૫૦ જોજન ને ૧૫ કળાની છે એની જીવ્હા ૨૪૯૩૨ જોજન, પોણી કળાની છે, એની ધનુષ્ય પીઠિકા ૨૫૨૩૦ જોજન ને ૪ કળાની છે, તેને પૂર્વ પશ્ચિમને છેડે બબ્બે દાઢા નીકળેલ છે, એકેકી દાઢા ચોરાશીસે જોજન ઝાઝેરી લાંબી છે, એકેકી દાઢા ઉપર સાત સાત અતરદ્વીપ છે તે કટલે છે? જગતીથી દાઢા ઉપર ૩૦૦ જોજન જઇએ ત્યારે ત્રણસો જોજનનો લાંબો ને પહોળો પહેલો અતરદ્વીપ આવે, ૧ ત્યાથી ચારસે જોજન જઇએ ત્યાર ચારસો જોજનનો લાંબો ને પહોળો બીજો અતરદ્વીપ આવે, ૨ ત્યાથી પાચસે જોજન જઇએ ત્યારે પાચસો જોજનનો લાંબો ને પહોળો ત્રીજો અતરદ્વીપ આવે, ૩ ત્યાથી છસે જોજન જઇએ ત્યારે છસો જોજનનો લાંબો ને પહોળો ચોથો અતરદ્વીપ આવે, ૪ ત્યાંથી સાતસે જોજન જઇએ ત્યારે સાતસો જોજનનો લાંબો ને પહોળો પાચમો અતરદ્વીપ આવે, ૫ ત્યાથી આઠસે જોજન જઇએ ત્યારે આઠસો

જોજનને વળિ ને પહોળો છઠ્ઠો અંતર્દ્વીપ આવે, ૬ ત્યાંથી નવસેં જોજન જઇએ ત્યારે નવસો જોજનનો લાંબા ને પહોળો સાતમો અંતર્દ્વીપ આવે, ૭ એમ એક દાઢા ઉપર સાત સાત અંતર્દ્વીપ છે તેને આસણા કરતાં અઠ્ઠાવીસ અંતર્દ્વીપ ચુલ્લક હિમવંત પર્વતના બે છેડાની ચાર દાઢા ઉપર છે તેમ ઐરવત ક્ષેત્રની મર્યાદાનો કરણહાર શિખરી નામે પર્વત છે તે ચુલ્લક હિમવંત પર્વત સરખો છે, તે શિખરી પર્વતના પૂર્વ પશ્ચિમને છેડે અઠ્ઠાવીસ અંતર્દ્વીપ છે એમ બે પર્વતના છેડે છપ્પન અંતર્દ્વીપ જાણવા ઇતિ ગર્ભજ મનુષ્યના ભેદ.

સંમૂર્છિમ મનુષ્યના ભેદ.

મનુષ્ય સમૂર્છિમ તે ગર્ભજના ૧૦૧ ક્ષેત્રમાં ૧૪ સ્થાનકમાં ઉપજે છે તે ૧૪ સ્થાનકનાં નામ.

૧ ઉચ્ચારેસુ તે, વડી નીત (વિષ્ટા) માં
૨ પાસવણેસુ તે, લઘુ નીત (પેશાબ) માં
૩ ખેલેસુ તે, બળખામાં
૪ સંઘાણેસુ તે નાકના શ્લેષ્મમાં
૫ વંતેસુ તે, વમનમાં
૬ પિત્તેસુ તે, પિત્તમાં
૭ પુઅેસુ તે, પરુમાં,
૮ સોણીએસુ તે, રુધિરમાં
૯ સુક્કેસુ તે, વીર્યમાં
૧૦ સુક્કપોગ્ગલ પરિસાડીએસુ તે સુકાયેલ વીર્યના પુદ્ગલ ફરી ભિનાં થાય તેમાં
૧૧ વિગય જીવ કલેવરેસુ તે, મનુષ્યના મૃતક કલેવરમાં.
૧૨ ઇત્થી પુરિસ સંજોએસુ તે, સ્ત્રી પુરુષના સંયોગમાં
૧૩ નગરની ધમણેસુ તે નગરની ખાળ મોરીમાં.
૧૪ સવ્વ અસુઇઠાણેસુ તે, સર્વ મનુષ્ય સંબંધી અશુચિ સ્થાનકમાં એ ચૌદ સ્થાનકમાંહિ ઉપજે ૧ ગર્ભજ મનુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની ૨ સમૂર્છિમ મનુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મુહૂર્તની મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદ ચાલુ વિસ્તાર જાણવો ઇતિ મનુષ્યના ભેદ

ચોથે દેવના ભેદ.

દેવના ચાર ભેદ, ૧ ભવનપતિ, ૨ વાણવ્યંતર, ૩ જ્યોતિષી, ૪ વૈમાનિક

પ્રથમ ભવનપતિના ભેદ. ભવનપતિના ૨૫ ભેદ ૧ દશ અસુર કુમારાદિ, ૨ પંદર પરમાધર્મી, એવં ૨૫

૧ દશ અસુર કુમારાદિકનાં નામ ૧ અસુર કુમાર, ૨ નાગ કુમાર, ૩ સુવર્ણ કુમાર, ૪ વિદ્યુત કુમાર, ૫ અગ્નિ કુમાર, ૬ દ્વીપ કુમાર, ૭ ઉદધિ કુમાર, ૮ દિશા કુમાર, ૯ પવન કુમાર, ૧૦ સ્થનિક કુમાર

૨ પંદર પરમાધર્મીનાં નામ. ૧ આમ્ર, ૨ આમ્રરસ, ૩ શામ, ૪ સબલ, ૫ રૂદ્ર, ૬ મહારૂદ્ર ૭ કાલ, ૮ મહાકાલ, ૯ અસિપત્ર, ૧૦ ધનુષ્ય, ૧૧ કુંભ, ૧૨ વાલુ, ૧૩ વેતરણી, ૧૪ ખરસ્વર, ૧૫ મહાઘોષ એવં ૫૬૨

એવં કુલ પચીશ જાતિના ભવનપતિ કયા રહે છે? પહેલી નરકે એક લાખ ને અઠોતેર હજાર જોજનની પોલાર છે, તે મધ્યે બાર અંતરા છે, તેમાના વચલા દશ અંતરામા ભવનપતિને રહેવાના ભવન છે

બીજે વાણવ્યંતરના ભેદ. વાણવ્યંતરના ૨૬ ભેદ ૧ સોળ જાતિના દેવ, ૨ દશ જાતિના જૃંભિકા, એવં ૨૬

૧ સોળ જાતિના વ્યંતર દેવ તે, ૧ પિશાચ, ૨ ભૂત, ૩ યક્ષ, ૪ રાક્ષસ, ૫ કિન્નર ૬ કિંપુરૂષ ૭ મહોરગ, ૮ ગંધર્વ, ૯ આણપન્ની, ૧૦ પાણપન્ની, ૧૧ ઇસીવાઇ, ૧૨ ભૂયવાય, ૧૩ કંદીય ૧૪ મહાકંદીય ૧૫ કોહંડ, ૧૬ પયંગદેવ, એવં સોળ જાતના વ્યંતરદેવ

૨ દશ જાતિના જૃંભિકા તે ૧ આણ જૃંભિકા. ૨ પાણ જૃંભિકા, ૩ લયન જૃંભિકા, ૪ શયન જૃંભિકા, ૫ વસ્ત્ર જૃંભિકા ૬ ફુલ જૃંભિકા, ૭ ફલ જૃંભિકા. ૮ બીય જૃંભિકા, ૯ વિદ્યુત્ જૃંભિકા ૧૦ અવ્યત જૃંભિકા એવં દશ જાતિના જૃંભિકા એ ૨૬ જાતિના વાણવ્યંતર કયા રહે છે? પૃથ્વીનુ દળ એક હજાર જોજનનુ છે તે મધ્યેથી સો જોજનનુ દળ ઉપર મૂકીયે, વચ્ચે આઠસે જોજનની પોલાર છે તે મધ્યે સોળ જાતિના વ્યંતરના નગર છે તે નગર નાના ભરતક્ષેત્ર જેવડા છે, તેથી મોટા મહાવિદેહ ક્ષેત્ર જેવડા છે, તેથી મોટા જંબુદ્વીપ જેવડા છે, તે વ્યંતરના નગર જાણવા ને જે દશ જાતિના જૃંભિકા દેવ છે તે, પૃથ્વીનુ સો જોજનનુ દળ ઉપરનુ છે, તેમા દશ જોજન નીચે મૂકીએ દશ જોજન ઉપર મૂકીએ વચ્ચે એંસી જોજનની પોલાર છે તેમા રહે છે. તે

જુ બિકા સુધ્યા વેળાએ મધ્ય રાત્રિએ, સવારે, બપોરે, આગુ અસ્ત કરતા કે છે (જે કસ્તુ હોય તે કસ્તુ રહેલો, રોગુ હોય તે રોગુ રહેલો એમ કહે છે.) માટે તે વખતે જેમ તેમ ન બોલવું પહાડ પર્વત, ઝાડ ઉપર તથા ઝાડ નીચે એ આદિ ઘણી સારી મનને ગમે તેવી જગ્યોએ વાણવ્યંતર દેવો આવે છે વસે છે

ત્રીજે જ્યોતિષીના ભેદ જ્યોતિષીના ૧ ભેદ ૧ ચંદ્રમા, ૨ સૂર્ય ૩ ગ્રહ ૪ નક્ષત્ર, ૫ તારા એ પાંચ જ્યોતિષી અઢી દ્વીપ માંહી ચર છે અઢી દ્વીપ બહાર એ પાંચે સ્થિર છે તે જ્યોતિષીની ગાથા—

તારા, રવિ, ચંદ, રિખ્ખા, બુહ, સુક્ક, જુવ, મંગલ, સણીઆ,
સગ સય નેઉઆ, દસ, અસિય ચઉ ચઉ, કમસો તીયા ચઉસો. ૧

અર્થ—પૃથ્વીથી સાતસેં ને નેવું જોજન ઉંચે જઈએ ત્યારે તારાઓનાં વિમાન આવે, પૃથ્વીથી આઠસેં જોજન જઈએ ત્યારે સૂર્યનું વિમાન આવે, પૃથ્વીથી આઠસેં એંશી જોજન જઈએ ત્યારે ચંદ્રમાનું વિમાન આવે, પૃથ્વીથી આઠસેં ચોરાશી જોજન જઈએ ત્યારે નક્ષત્રનાં વિમાન આવે આઠસેં અઠયાશી જોજન જઈએ ત્યારે બુધનો તારો આવે, આઠસેં એકાણું જોજન ઉંચે જઈએ ત્યારે શુક્રનો તારો આવે, આઠસેં ચોરાણું જોજન ઉંચે જઈએ ત્યારે બૃહસ્પતિનો તારો આવે આઠસેં સત્તાણું જોજન જઈએ ત્યારે મંગળનો તારો આવે પૃથ્વીથી નવસેં જોજન જઈએ ત્યારે શનિશ્ચરનો તારો આવે એ રીતે ૧૧૦ જોજન જ્યોતિષ ચક્ર જાડપણે છે પાંચ ચર છે પાંચ સ્થિર છે પાંચ ચર તે કોને કહિયે? અઢી દ્વીપ માંહી ચાલ કરે છે તેને પાંચ ચર કહિયે પાંચ સ્થિર તે કોને કહિયે? અઢી દ્વીપ બહાર જે ફરતા નથી, સ્થિર છે જ્યાં સૂર્ય ત્યાં સૂર્ય છે જ્યાં ચંદ્ર ત્યાં ચંદ્ર છે તેને પાંચ સ્થિર કહિયે

ચોથે વૈમાનિકના ભેદ વૈમાનિકના ૩૮ ભેદ ત્રણ કિલ્વિષી, બાર દેવલોક નવ લોકાંતિક નવ ગ્રૈવેયક પાંચ અનુત્તર વિમાન એવં ૩૮

પ્રથમ કિલ્વિષીના ભેદ ૧ પહેલા કિલ્વિષી ત્રણ પલ્યની સ્થિતિવાળા, પહેલા બીજા દેવલોકના નીચે રહે છે ૨ બીજા કિલ્વિષી ત્રણ સાગરની સ્થિતિવાળા ત્રીજા ચોથા દેવલોકના નીચે રહે છે ૩ ત્રીજા કિલ્વિષી તેર સાગરની સ્થિતિવાળા છઠ્ઠા દેવલોકના નીચે રહે છે એ ત્રણ કિલ્વિષી દેવ દેવતા પાપમાં તે ભાંડ ભવાઈ જેવા દેવગીના સાધુ-સાધ્વીના અવર્ણવાદ બોલવા વગેરે કરણી ... ...

બીજે બાર દેવલોક. ૧ સુધર્મા દેવલોક ૨ ઇશાન દેવલોક, ૩ સનત કુમાર દેવલોક, ૪ માહેન્દ્ર દેવલોક, ૫ બ્રહ્મ દેવલોક, ૬ લાતક દેવલોક, ૭ મહાશુક્ર દેવલોક. ૮ સહસાર દેવલોક, ૯ આનંત દેવલોક, ૧૦ પ્રાણુત દેવલોક, ૧૧ આરણ્ય દેવલોક, ૧૨ અચ્યુત દેવલોક, એવ ૧૨ દેવલોકના નામ

બાર દેવલોક કેટલા ઉંચા, કેવા આકારે ને કેટલા વિંમાન, તેનો વિસ્તાર.

જ્યોતિષી ચક્ર ઉપર અસખ્યાતા જોજનની ક્રોડા ક્રોડી પ્રમાણે ઉચે જઇએ, ત્યારે પહેલુ સુધર્મા ને બીજુ ઇશાન એ બે દેવલોક આવે, તે બે લગડાને આકારે છે અકેકુ અર્ધ ચંદ્રમાને આકારે છે, બન્ને મળી પૂર્ણ ચદ્રમાને આકારે છે પહેલામા ૩૨ લાખ ને બીજામા અઠાવીશ લાખ વિમાન છે ૨ ત્યાથી અસખ્યાત જોજનની ક્રોડા ક્રોડી પ્રમાણે ઉચે જઇએ ત્યારે ત્રીજુ સનતકુમાર અને ચોથુ માહેદ્ર એ બે દેવલોક આવે, તે બે લગડાને આકારે છે, અકેકુ અર્ધચદ્રમાને આકારે છે, બન્ને મળી પૂર્ણ ચદ્રમાને આકારે છે ત્રીજામા બાર લાખ, અને ચોથામા આઠ લાખ વિમાન છે ૪ તે ઉપરાત અસખ્યાતા જોજનના ક્રોડા ક્રોડી પ્રમાણે ઉચે જઇએ ત્યારે પાચમુ બ્રહ્મ દેવલોક આવે, તે પૂર્ણ ચદ્રમાને આકારે છે, તેમા ચાર લાખ વિમાન છે ૫ તે ઉપરાત અસખ્યાતા જોજનની ક્રોડા ક્રોડી પ્રમાણે ઉચે જઇએ, ત્યારે છઠુ લાતક દેવલોક આવે, તે પૂર્ણ ચદ્રમાને આકારે છે, તેમા ૫૦ હજાર વિમાન છે ૬ તે ઉપરાત અસખ્યાત જોજનની ક્રોડાક્રોડી પ્રમાણે ઉચે જઇએ ત્યારે સાતમુ મહાશુક્ર દેવલોક આવે, તે પૂર્ણ ચદ્રમાને આકારે છે, તેમાં ૪૦ હજાર વિમાન છે ૭ તે ઉપરાત અસખ્યાતા જોજનની ક્રોડાક્રોડી પ્રમાણે ઉચે જઇએ ત્યારે આઠમુ સહસાર દેવલોક આવે, તે પૂર્ણ ચદ્રમાને આકારે છે તેમા ૭ હજાર વિમાન છે ૮ તે ઉપર અસખ્યાતા જોજનની ક્રોડાક્રોડી પ્રમાણે ઉચે જઇએ, ત્યારે નવમુ આનત, ને દશમુ પ્રાણત એ બે દેવલોક આવે તે લગડાને આકારે છે, અકેકુ અર્ધ ચદ્રમાને આકારે છે બન્ને મળી પૂર્ણ ચદ્રમાને આકારે છે બન્નેમા મળી ૪૦૦ વિમાન છે ૧૦ તે ઉપર અસખ્યાતા જોજનની ક્રોડાક્રોડી પ્રમાણે જઇએ, ત્યારે અગિયારમુ આરણ્ય અને બારમુ અચ્યુત એ બન્ને દેવલોક આવે તે લગડાને આકારે છે, અકેકુ અર્ધ ચદ્રમાને આકારે છે, બન્ને મળી પૂર્ણ ચદ્રમાને આકારે છે બન્નેમા મળી ૩૦૦ વિમાન છે ૧૨ એવં બાર દેવલોકના સર્વ થઇને ૮૪ ૯૬ ૭૦૦ વિમાન છે

ત્રીજે નવ લોકાંતિક

નવ લોકાંતિક દેવ ક્યાં રહે છે ? પાંચમા દેવલોકમાં આઠ કૃષ્ણરાજી નામે પ્રાંત છે તેના આંતરામાં નવ લોકાંતિક દેવ રહે છે તેના નામ—

(ગાથા) સારસ્સય, માઇચ્ચ, વન્હિ વરુણ, ગદ્દતોયા, તુસીયા
અવ્વાબાહ, અગ્ગીચા, ચેવ રીઠા, ય

અર્થ—૧ સારસ્વત નામા લોકાંતિક ૨ આદિત્ય ૩ વહ્નિ ૪ વરુણ ૫ ગર્દતોયા, ૬ તુષિતા, ૭ અવ્યાબાધ, ૮ અગ્નીત્ય, ૯ રિષ્ટ, એ નવ લોકાંતિક દેવતા જ્યારે તીર્થંકર દેવ દીક્ષા લેનાર હોય, ત્યારે કાને કુંડળ માથે મુકુટ, નાના આભૂષણ, કંઠે નવસર હાર, પુષ્પના પ્રકાર સહિત આવે આવીને એમ કહે, અહો ! ત્રિલોકનાથ ! તીર્થમાર્ગ પ્રવર્તાવો, મોક્ષ માર્ગ ચાલતો કરો એવી રીતે કહેવાનો નવ લોકાંતિકનો જીત કલ્પ વ્યવહાર છે

ચોથે નવ ગ્રૈવેયક

(ગાથા) ભદ્દે સુભદ્દે સુજાએ, સુમાણસે, પીયદંસણે
સુદંસણે, અમોહે, સુપડીબદ્ધે જસોધરે

અર્થ—બારમા દેવલોક ઉપર અસંખ્યાતા જોજનની કોડાકોડી પ્રમાણે ઉંચે જઈએ ત્યારે નવ ગ્રૈવેયકની પહેલી ત્રીક આવે તે ગાગર બેડાના આકારે છે તેના નામ. ૧ ભદ્ર, ૨ સુભદ્ર ૩ સુજાત. એ પહેલી ત્રીકે ૧૧૧ વિમાન છે ૧ તે ઉપર અસંખ્યાતા જોજનની કોડાકોડી પ્રમાણે ઉંચે જઈએ ત્યારે બીજી ત્રીક આવે, તે ગાગર બેડાને આકારે છે તેના નામ. ૪ સુમાનસ ૫ પ્રિયદર્શન, ૬ સુદર્શન એ બીજી ત્રીકે ૧૦૭ વિમાન છે ૨ તે ઉપર અસંખ્યાતા જોજનની કોડાકોડી પ્રમાણે ઉંચે જઈએ ત્યારે ત્રીજી ત્રીક આવે તે ગાગર બેડાને આકારે છે તેના નામ ૭ અમોઘ, ૮ સુપ્રતિબદ્ધ, ૯ જશોધર એ ત્રીજી ત્રીકે ૧ [illegible] વિમાન છે

પાંચમે પાંચ અનુત્તર વિમાન

નવમી ગ્રૈવેયક ઉપર અસંખ્યાતા જોજનની કોડાકોડી પ્રમાણે ઉંચે જઈએ, ત્યારે પાંચ અનુત્તર વિમાન આવે. તેના નામ. ૧ વિજય, ૨ વિજયંત

૩ જયંત, ૪ અપરાજીત, ૫ સર્વાર્થસિદ્ધ એ સર્વ થઇને ૮૪,૯૭૦૨૩ વિમાન થયા દેવની સ્થિતિ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની દેવનુ કુળ ૨૬ લાખ ક્રોડ જાણવુ

સિદ્ધિશીલાનું વર્ણન,

તે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનની ધ્વજા પતાકાથકી ૧૨ જોજન ઉંચે જઇએ, ત્યારે સિદ્ધિશિલા આવે ને ૮૫ લાખ જોજનની લાંબી ને પહોળી છે વચ્ચે આઠ જોજન જાડી છે ઉતરતા છેડે માખીની પાખ કરતાં પાતળી છે સાફ સોનાના પતરાથી અધિક ઉજળી, ગોક્ષીર સરખી, શખ, ચદ્ર, અંક, રત્ન, રૂપાના પટ, મોતીના હાર, ક્ષીરસાગરના પાણી થકી પણ ઘણી ઉજળી છે તે સિદ્ધિશિલાના બાર નામ ૧ ઇષત્ ૨ ઇષત્ પ્રભાર ૩ તનુ, ૪ તનુ તનુ ૫ સિધ્ધિ, ૬ સિદ્ધાલય, ૭ મુક્તિ, ૮ મુકતાલય, ૯ લોકાગ્ર, ૧૦ લોકગ્રતુભિકા, ૧૧ લોક પ્રતિબોધિકા, ૧૨ સર્વ પ્રાણીભુત જીવસત્વ સૌખ્યાવહિકા, **એ બાર નામ.** તે સિદ્ધિશિલાની ફરતી પરિધિ ૧,૪૨,૩૦,૨૪૯ જોજન, એક ગાઉ સતરસે છાસઠ ધનુષ્ય, પોણા ૭ આગળ, ઝાઝેરી છે તે સિદ્ધિશિલા ઉપર એક જોજન ઉંચે જઇએ, એક જોજનના ચાર હજાર ગાઉ થાય તેમાથી ૩,૯,૯૯ ગાઉ હેઠે મૂકીએ, બાકી એક ગાઉ રહ્યો, તે એક ગાઉના ૭ ભાગ કરીએ તેમા પાચ ભાગ હેઠે મૂકીયે બાકી એક ભાગ રહ્યો તેમા સિદ્ધ ભગવત બિરાજે છે તે પાચસ ધનુષ્યના સિદ્ધ થયા હોય તે, ૩૩૩ ધનુષ્ય ને ૩૨ આગળ ક્ષેત્ર અવગાહીને રહ્યા છે સાત હાથના સિધ્ધ થયા હોય તે, ચાર હાથ ને સોળ આગળ ક્ષેત્ર અવગાહીને રહ્યા છે બે હાથના સિદ્ધ થયા હોય તે, એક હાથ ને આઠ આગળ ક્ષેત્ર અવગાહીને રહ્યા છે. તે સિદ્ધ ભગવત કેવા છે? અવર્ણી, અગધી, અરસી અસ્પર્શી, જન્મ મરણ રહિત, આત્મિક ગુણે કરી સહિત છે, તેવા સિદ્ધ ભગવતને મારી સમય સમયની વદણા હજો ઇતિ **સિધ્ધિશિલાનુ વર્ણન.**

ત્રીજે નવ લોકાંતિક

નવ લોકાંતિક દેવ ક્યાં રહે છે? પાંચમા બ્રહ્મલોકમાં ત્રણ પ્રતરે નામ પર્યંત છે તેના અંતરમાં નવ લોકાંતિક દેવ રહે છે તેનાં નામ—

(ગાથા) સારસ્સય, માઇચ્ચ, વન્હિ વરુણ, ગદ્દતોયા, તુસીયા
અવ્વાબાહા, અગ્ગીચ્ચા, ચેવ રીઠા, ૧

અર્થ—૧ સારસ્વત નામા લોકાંતિક ૨ આદિત્ય ૩ વહ્નિ ૪ વરુણ ૫ ગર્દતોય, ૬ તુસિત, ૭ અવ્યાબાધ, ૮ અગ્નેય, ૯ રિષ્ટ, એ નવ લોકાંતિક દેવતા જ્યારે તીર્થંકર દેવ દીક્ષા લેનાર હોય, ત્યારે કાને કુંડળ માથે મુકુટ આદિ આભૂષણ, હૈયે નવસર હાર પુષ્પના પ્રમાણ સહિત આવે, આવીને એમ કહે અહો! ત્રિલોકનાથ! તીર્થમાર્ગ પ્રવર્તાવો, મોક્ષ માર્ગ ચાલતો કરો એવી રીતે બોલવાનો નવ લોકાંતિકનો જીત વ્યવહાર છે

ચોથે નવ ગ્રૈવેયક

(ગાથા) ભદ્દે સુભદ્દે સુજાએ, સુમાણસે, પીયદંસણે,
સુદંસણે, અમોહે, સુપડિબધ્ધે, જસોધરે

અર્થ—બારમા દેવલોક ઉપર અસંખ્યાતા જોજનની ક્રોડાક્રોડી પ્રમાણે ઊંચા જઈએ ત્યારે નવ ગ્રૈવેયકની પહેલી ત્રીક આવે તે ગાગર બેડાને આકારે છે તેનાં નામ ૧ ભદ્ર, ૨ સુભદ્ર, ૩ સુજાત એ પહેલી ત્રીકે ૧૧૧ વિમાન છે ૧ તે ઉપર અસંખ્યાતા જોજનની ક્રોડાક્રોડી પ્રમાણે ઊંચા જઈએ ત્યારે બીજી ત્રીક આવે, તે ગાગર બેડાને આકારે છે તેનાં નામ ૪ સુમાનસ ૫ પ્રિયદર્શન, ૬ સુદર્શન એ બીજી ત્રીકે ૧૦૭ વિમાન છે ૨ તે ઉપર અસંખ્યાતા જોજનની ક્રોડાક્રોડ પ્રમાણે ઊંચા જઈએ ત્યારે ત્રીજી ત્રીક આવે તે ગાગર બેડાને આકારે છે તેનાં નામ ૭ અમોઘ, ૮ સુપ્રતિબદ્ધ ૯ યશોધર. એ ત્રીજી ત્રીકે ૧ વિમાન છે

પાંચમે પાંચ અનુત્તર વિમાન

નવમી ગ્રૈવેયક ઉપર અસંખ્યાતા જોજનની ક્રોડાક્રોડી પ્રમાણે ઊંચા જઈએ ત્યારે પાંચ અનુત્તર વિમાન આવે. તેનાં નામ ૧ વિજય, ૨ વિજયંત

૩ જયત, ૪ અપરાજીત, ૫ સર્વાર્થસિદ્ધ એ સર્વ થઈને ૮૪,૯૭૦૨૩ વિમાન થયા દેવની સ્થિતિ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની દેવતુ કુળ ૨૬ લાખ ક્રોડ જાણવુ

સિદ્ધિશીલાનું વર્ણન,

તે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનની ધ્વજા પતાકાથકી ૧૨ જોજન ઉચે જઈએ, ત્યારે સિદ્ધિશિલા આવે તે ૪૫ લાખ જોજનની લાબી ને પહોળી છે વચ્ચે આઠ જોજન જાડી છે ઉતરતા છેડે માખીની પાખ કરતાં પાતળી છે સાફ સોનાના પતરાથી અધિક ઉજળી, ગોક્ષીર સરખી, શખ, ચદ્ર, અંક, રત્ન, રૂપાના પટ, મોતીના હાર, ક્ષીરસાગરના પાણી થકી પણ ઘણી ઉજળી છે તે સિદ્ધિશિલાના બાર નામ ૧ ઇષત્ ૨ ઇષત્ પ્રભાર ૩ તનુ, ૪ તનુ તનુ ૫ સિધ્ધિ, ૬ સિદ્ધાલય, ૭ મુક્તિ, ૮ મુક્તાલય, ૯ લોકાગ્ર, ૧૦ લોકગ્રતુભિકા, ૧૧ લોક પ્રતિબોધિકા, ૧૨ સર્વ પ્રાણીભૂત જીવસત્વ સૌખ્યાવહિકા, **એ બાર નામ.** તે સિદ્ધિશિલાની ફરતી પરિધિ ૧,૪૨,૩૦,૨૪૯ જોજન, એક ગાઉ સતરસે છાસઠ ધનુષ્ય, પોણા ૭ આગળ, ઝાઝેરી છે તે સિદ્ધિશિલા ઉપર એક જોજન ઉચે જઈએ, એક જોજનના ચાર હજાર ગાઉ થાય તેમાથી ૩,૯,૯૯ ગાઉ હેઠે મૂકીએ, બાકી એક ગાઉ રહ્યો, તે એક ગાઉના ૭ ભાગ કરીએ તેમા પાચ ભાગ હેઠે મૂકીયે બાકી એક ભાગ રહ્યો તેમા સિદ્ધ ભગવત બિરાજે છે તે પાચસે ધનુષ્યના સિદ્ધ થયા હોય તે, ૩૩૩ ધનુષ્ય ને ૩૨ આગળ ક્ષેત્ર અવગાહીને રહ્યા છે સાત હાથના સિધ્ધ થયા હોય તે, ચાર હાથ ને સોળ આગળ ક્ષેત્ર અવગાહીને રહ્યા છે બે હાથના સિદ્ધ થયા હોય તે, એક હાથ ને આઠ આગળ ક્ષેત્ર અવગાહીને રહ્યા છે તે સિદ્ધ ભગવત કેવા છે? અવર્ણી, અગધી, અરસી અસ્પર્શી, જન્મ મરણ રહિત, આત્મિક ગુણે કરી સહિત છે, તેવા સિદ્ધ ભગવતને મારી સમય સમયની વદણા હજો ઇતિ **સિધ્ધિશિલાનુ વર્ણન.**

૭ કાય સ્વરૂપ.

નામ	કુલ કોડ કોડી	+આયુષ્ય	વર્ણ	સંઠાણ	+૧ મુહૂર્તમાં ઉ૦ જન્મ-મરણ
૧ પૃથ્વીકાય	૧૨ લાખ	૨૨ વર્ષ	પીળો	મસુરની દાળ	૧૨૮૨૪
૨ અપકાય	૭ લાખ	૭૦ "	સફેદ	પાણીનો પરપોટો	૧૨૮૨૪
૩ તેઉકાય	૩ લાખ	૩ અહોરાત્ર	લાલ	સોયની ભારી	૧૨૮૨૪
૪ વાઉકાય	૭ લાખ	૩ વર્ષ	નીલો	ધ્વજા-પતાકા	૧૨૮૨૪
૫ વનસ્પતિકાય	૨૮ લાખ	૧	વિવિધ	વિવિધ	૩૨૦૦૦ પ્ર. વ. ૬૫૫૩૬ સા. વ.
૬ ત્રસ					
બેઇન્દ્રિય	૭ લાખ	૧૨ વર્ષ		"	૮૦
તેઇન્દ્રિય	૮ લાખ	૪૯ દિવસ	"	"	૬૦
ચોરિન્દ્રિય	૯ લાખ	૬ માસ	"		૪૦
નારકી	૨૫ લાખ	જ ૧૦ વર્ષ ઉ ૩૩ સાગરોપમ	"		૧
તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય	૫૩॥ લાખ	૩ પલ્યોપમ		"	૧
મનુષ્ય	૧૨ લાખ	૩ પલ્યોપમ	"		૧
દેવતા	૧ લાખ	જ ૧૦ વર્ષ ઉ ૩૩ સાગરોપમ	"		૦

+ દેવતા તથા નારકી સિવાયનું બાકી બધાનું જઘન્ય આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું છે. + જઘન્ય ૧ ભવ

પ્રતિ ૭ કાયના બોલ સંપૂર્ણ

(૪) પચીશ બોલ.

૧ પહેલે બોલે ગતિ ચાર તે. ૧ નરક ગતિ ૨ તિર્યંચની ગતિ, ૩ મનુષ્યની ગતિ, ૪ દેવની ગતિ ૧.

૨ બીજે બોલે જાતિ પાંચ તે. ૧ એકેંદ્રિયની, ૨ બેઇંદ્રિયની, ૩ ત્રીઇંદ્રિયની, ૪ ચૌઇંદ્રિયની, ૫ પચેંદ્રિયની. ૨

૩ ત્રીજે બોલે કાય છ, ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય, ૬ ત્રસકાય, ૩

૪ ચોથે બોલે ઇંદ્રિય પાંચ, તે ૧ શ્રોત્રેંદ્રિય, ૨ ચક્ષુઇંદ્રિય, ૩ ઘ્રાણેંદ્રિય, ૪ રસેંદ્રિય, ૫ સ્પર્શેંદ્રિય ૪

૫ પાંચમે બોલે પર્યાપ્તિ છ, તે ૧ આહાર પર્યાપ્તિ, ૨ શરીર પર્યાપ્તિ, ૩ ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ, ૪ શ્વાસો શ્વાસ પર્યાપ્તિ, ૫ ભાષા પર્યાપ્તિ, ૬ મનપર્યાપ્તિ, ૫

૬ છઠે પ્રાણ દશ, તે ૧ શ્રોતેંદ્રિય બળપ્રાણ, ૨ ચક્ષુઇંદ્રિય બળપ્રાણ, ૩ ઘ્રાણેંદ્રિય બળપ્રાણ, ૪ રસેંદ્રિય બળપ્રા, ૫ સ્પર્શેંદ્રિય બળપ્રાણ, ૬ મન,બળપ્રાણ, ૭ વચનબળપ્રાણ, ૮ કાયબળપ્રાણ, ૯ શ્વાસોશ્વાસ બળપ્રાણ, ૧૦ આયુષ્ય બળપ્રાણ ૬

૭ સાતમે શરીર પાંચ. તે ઔદારિક, ૨ વૈક્રિય, ૩ આહારક, ૪ તેજસ, ૫ કાર્મણ

૮ આઠમે યોગ પન્નર, તેમાં **ચાર મનના.** ૧ સત્ય મનયોગ, ૨ અસત્ય મનયોગ, ૩ મિશ્ર મનયોગ, ૪ વ્યવહાર મનયોગ **ચાર વચનના** ૧ સત્ય વચન યોગ, અસત્ય વચન યોગ, ૩ મિશ્રવચન યોગ, ૪ વ્યવહાર વચન યોગ, એવ આઠ **સાત કાયના.** ૧ ઓદારિક શરીર કાયયોગ, ૨ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૩ વૈક્રિય શરીર કાયગોગ, ૪ વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૫ આહારક શરીરકાય યોગ, ૬ આહારક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૭ કાર્મણ કાયયોગ એવ ૫૬ર ૮

૯ નવમે ઉપયોગ બાર તેમા **પાંચ જ્ઞાનના** તે, મતિજ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગ ૩ અવધિ જ્ઞાન ઉપયોગ, ૪ મન પર્યવજ્ઞાન, ૫ કેવળજ્ઞાન, **ત્રણ અજ્ઞાનના ઉપયોગ તે,** ૧ મતિ અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન, ૩ વિભગ જ્ઞાન એવ ૮, **ચાર દર્શનના ઉપયોગ,** તે ચક્ષુ દર્શન, ૨ અચક્ષુ દર્શન, ૩ અવધિ દર્શન, ૪ કેવળ દર્શન, એ ચાર દર્શનના સર્વ મળી ૧૨ ૯

૧૦ દશમે કર્મ આઠ. તે, ૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૨ દર્શનાવરણીય કર્મ ૩ વેદનીય કર્મ ૪ મોહનીય કર્મ, ૫ આયુષ્ય કર્મ ૬ નામ કર્મ ૭ ગોત્ર કર્મ ૮ અંતરાય કર્મ ૧

અગિયારમે ગુણસ્થાનક ચૌદ ૧ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ૨ સાસ્વાદન સમદ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક ૩ મિશ્ર ગુણસ્થાનક. અવતી સમદ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક ૫ દેશ વતી ગુણસ્થાનક ૬ પ્રમત સયતિ ગુણસ્થાનક ૭ અપ્રમત્ત સયતિ ગુણસ્થાનક ૮ નિવર્તિબાદર ગુણસ્થાનક ૯ અનિવર્તિ બાદર ગુણસ્થાનક ૧ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણ સ્થાનક ૧૧ ઉપશાંત મોહનીય ગુણસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણમોહનીય ગુણસ્થાનક ૧૩ સયોગી કેવળી ગુણસ્થાનક ૧૪ અયોગી કેવળી ગુણસ્થાનક ૧૧

૧૨ બારમે બોલે પાંચ ઇંદ્રિયના ત્રેવીશ વિષય

૧ શ્રોત્રેંદ્રિયના ત્રણ વિષય ૧ જીવ શબ્દ, ૨ અજીવ શબ્દ, ૩ મિશ્ર શબ્દ

૨ ચક્ષુઇંદ્રિયના પાંચ વિષય ૧ કાળો વર્ણ, ૨ નીલોવર્ણ ૩ રાતો વર્ણ ૪ પીળો વર્ણ, ૫ ધોળો વર્ણ

૩ ઘ્રાણેંદ્રિયના બે વિષય. ૧ સુરભિ ગંધ. ૨ દુર્ભિ ગંધ,

૪ રસેંદ્રિયના પાંચ વિષય. ૧ તીખો રસ, ૨ કડવો રસ, ૩ કસાયલો રસ, ૪ ખાટો રસ, મધુરો રસ.

૫ સ્પર્શેંદ્રિયના આઠ વિષય ૧ કર્કશ સ્પર્શ ૨ (મૃદુ) સુંવાળો સ્પર્શ ૩ ભારે સ્પર્શ ૪ હળવો સ્પર્શ ૫ શીત (ટાઢો) સ્પર્શ ૬ ઉષ્ણ (ઉનો) સ્પર્શ ૭ ચોપડ્યો સ્પર્શ, ૮ લુખો સ્પર્શ એવ સર્વ મળી ત્રેવીશ.

૧૩ તેરમે મિથ્યાત્વ દશ પ્રકારનુ તે. ૧ જીવને અજીવ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ, ૨ અજીવને જીવ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ, ૩ ધર્મને અધર્મ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ ૪ અધર્મને ધર્મ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ, ૫ સાધુને અસાધુ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ, ૬ અસાધુને સાધુ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ, ૭ શુદ્ધ માર્ગને કુમાર્ગ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ ૮ કુમાર્ગને શુદ્ધ માર્ગ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ ૯ સર્વ દુઃખથી મુકાણેલ ન તેને નથી મુકાણાં સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ. ૧ સર્વ દુઃખથી નથી મુકાણા, તેને મુકાણેલ છે એમ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્વ ૧૩

૧૪ ચૌદમે નવ તત્વના ૧૧૫ બોલ તે પ્રથમ નવ તત્વના નામ ૧ જીવ તત્વ, ૨ અજીવ તત્વ, ૩ પુન્ય તત્વ ૪ પાપ તત્વ, ૫ આશ્રવ તત્વ

૬ સંવર તત્ત્વ, ૭ નિર્જરા તત્ત્વ, ૮ બંધ તત્ત્વ, ૯ મોક્ષ તત્ત્વ, **એ નવ તત્ત્વનાં લક્ષણ તથા ભેદનો વિસ્તાર પ્રથમ નવ તત્ત્વમાં લખેલ છે. તેમાંથી જાણવો.** અહીં માત્ર ટુંકામા તેના ૧૧૫ બોલ લખ્યાએ છીએ વધારે વિસ્તાર પ્રથમ નવ તત્ત્વથી જોઈ કરવો

૧ જીવ તત્ત્વના ચૌદ બોલ, ૨ અજીવ તત્ત્વના ચૌદ બોલ, ૩ પુણ્યના નવ બોલ, ૪ પાપના અઢાર બોલ, ૫ આશ્રવના વીશ બોલ, ૬ સંવરના વીશ બોલ, ૭ નિર્જરાના બાર બોલ, ૮ બંધ તત્ત્વના ચાર બોલ, ૯ મોક્ષના ચાર બોલ, એવ સર્વ થઇ ૧૧૫ બોલ. વધારે વિસ્તાર નવ તત્ત્વના થોકડામા જોવો. ૧૪.

૧૫ પન્નરમે આત્મા આઠ તે, ૧ દ્રવ્ય આત્મા, ૨ કષાય આત્મા, ૩ યોગ આત્મા, ૪ ઉપયોગ આત્મા ૫ જ્ઞાન આત્મા, ૬ દર્શન આત્મા, ૭ ચારિત્ર આત્મા, ૮ વીર્ય આત્મા ૧૫

૧૬ સોળમે દંડક ચોવીશ, તે સાત નરકના નારકીનો એક દંડક, ૧ દશ ભવનપતિ દેવના દશ દંડક, ૧૧, પૃથ્વીકાયનો એક, ૧૨, અપકાયનો એક, ૧૩, તેજસ્કાયનો એક, ૧૪, વાયુકાયનો એક. ૧૫, વનસ્પતિકાયનો એક, ૧૬, બે ઇંદ્રિયનો એક, ૧૭, ત્રીઇંદ્રિયનો એક, ૧૮, ચૌઇંદ્રિયનો એક, ૧૯, તિર્યંચ પચેંદ્રિયનો એક, ૨૦, મનુષ્યનો એક, ૨૧, વાણવ્યંતરનો એક, ૨૨, જ્યોતિષીનો એક, ૨૩. વૈમાનિકનો એક, ૨૪

૧૭ સત્તરમે લેશ્યા છ, તે ૧ કૃષ્ણ લેશ્યા, ૨ નીલ લેશ્યા, ૩ કાપોત લેશ્યા, ૪ તેજોલેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા ૬ શુકલલેશ્યા, ૧૭.

૧૮ અઢારમે દૃષ્ટિ ત્રણ, તે ૧ સમકિત દૃષ્ટિ, ૨ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ, ૩ સમમિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ ૧૮

૧૯ ઓગણીશમે ધ્યાન ચાર, તે ૧ આર્તધ્યાન, ૨ રૌદ્ર ધ્યાન, ૩ ધર્મધ્યાન, ૪ શુકલધ્યાન. ૧૯

૨૦ વીસમે બોલે ષટ્ દ્રવ્યના ત્રીશ ભેદ, તે નીચે મુજબ

૧ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યના પાંચ ભેદ. ૧ દ્રવ્ય થકી એક દ્રવ્ય, ૨ ક્ષેત્ર થકી લોક પ્રમાણે, ૩ કાળ થકી આદિ અંતરહિત, ૪ ભાવથકી અવર્ણી, અગંધી, અરસી, અસ્પર્શી, અમૂર્તિમાન, ૫ ગુણ થકી ચલણ સહાય ગુણ ધર્માસ્તિકાયને, પાણીમા માછલાનુ દૃષ્ટાંત

૨ અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યના પાંચ ભેદ. દ્રવ્ય થકી એક દ્રવ્ય, ૨ ક્ષેત્ર થકી લોક પ્રમાણે ૩ કાળ થકી આદિ અંત રહિત, ૪ ભાવથકી અમૂર્તિમાન. ૫ ગુણ થકી સ્થિર સહાય ગુણ. અધર્માસ્તિકાયને થાકેલા ને બી માટે વૃક્ષનુ દ્રષ્ટાંત.

૩ આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યના પાંચ ભેદ ૧ દ્રવ્યથકી એક દ્રવ્ય, ૨ ક્ષેત્ર થકી લોકાલોક પ્રમાણે ૩ કાળથકી આદિ અંત રહિત, ૪ ભાવથકી અમૂર્તિમાન (અરૂપી), ૫ ગુણથકી આકાશ વિકાસ ગુણ. આકાશાસ્તિકાયને ભીંતમાં દ્રષ્ટાંત ખીલાનું

૪ કાળ દ્રવ્યના પાંચ ભેદ. ૧ દ્રવ્ય, ૨ ક્ષેત્ર થકી સમય ક્ષેત્ર પ્રમાણે, ૩ કાલ થકી આદિ અંત રહિત ૪ ભાવ થકી અમૂર્તિમાન (અરૂપી) ૫ ગુણ થકી નવા પુરાણ વર્તના લક્ષણ. કાળ દ્રવ્યને નવા જુના કપડાનું દ્રષ્ટાંત.

૫ પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યના પાંચ ભેદ દ્રવ્ય થકી અનંત દ્રવ્ય ૨ ક્ષેત્રથકી લોક પ્રમાણે, ૩ કાળ થકી આદિ અંતરહિત, ૪ ભાવ થકી વર્ણ ગંધ, રસ સ્પર્શ સહિત, ૫ ગુણ થકી મીલણ વીખરણ ગુણ પુરાય ને ગળી જાય પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યને આકાશના વાદળનું દ્રષ્ટાંત

૬ જીવાસ્તિકાય દ્રવ્યના પાંચ ભેદ ૧ દ્રવ્ય થકી અનંત દ્રવ્ય, ૨ ક્ષેત્ર થકી લોક પ્રમાણે, ૩ કાળ થકી આદિ અંતરહિત ૪ ભાવ થકી અમૂર્તિમાન (અરૂપી) અથવા અનંત જ્ઞાનમય, અનંત દર્શનમય અનંત ચારિત્રમય અનંત તપમય ૫ ગુણ થકી ચૈતન્ય ઉપયોગ લક્ષણ જીવાસ્તિકાય દ્રવ્યને ચંદ્રમાનું દ્રષ્ટાંત જાણવું ૨

૨૧ એકવીશમે બોલે રાશિ બે તે ૧ જીવરાશિ ૨ અજીવરાશિ ૨૧

૨૨ બાવીશમે બોલે શ્રાવકના બાર વ્રત તે ૧ પહેલા વ્રતમાં મોટા જીવ હણવાનો ત્યાગ કરે ૨ બીજા વ્રતમાં મોટું જુઠું બોલવાનો ત્યાગ કરે, ૩ ત્રીજા વ્રતમાં મોટી ચોરી કરવાનો ત્યાગ કરે ૪ ચોથા વ્રતમાં પર સ્ત્રી સેવવાનો ત્યાગ કરે, સ્ત્રીને પર પુરૂષનો ત્યાગ. ૫ પાંચમા વ્રતમાં પરિગ્રહની મર્યાદા કરે ૬ છઠ્ઠા વ્રતમાં દિશાઓની મર્યાદા કરે, ૭ સાતમા વ્રતમાં ચૌદ નિયમ છવીસ બોલની મર્યાદા કરે, ૮ આઠમા વ્રતમાં અનર્થ દંડનો ત્યાગ કરે, ૯ નવમા વ્રતમાં દિનદિન પ્રત્યે સામાયિક કરે ૧૦ દશમાં વ્રતમાં દિનદિન પ્રત્યે દિશાની મર્યાદા કરે. (દિશાવકાશિક કરે) ૧૧ અગિયારમા વ્રતમાં પૌષધ કરે ૧૨ બારમાં વ્રતમાં સાધુ નિર્ગ્રંથને પ્રાસુક એષણીક આહારાદિક ચૌદ બોલ પ્રતિલાભે ૨૨

૨૩ તેવીશમે સાધુજીનાં પંચ મહાવ્રત. ૧ સવ્વ પણાઇવાયાઓ વેરમણં, ૨ સવ્વ મુસાવાયાઓ વેરમણ, ૩ સવ્વ આદન્ના દાણાઓ વેરમણં, ૪ સવ્વ મેહુણાઓ વેરમણ, ૫ સવ્વ પરિગ્ગહાઓ વેરમણ ૨૩.

૨૪ ચોવીશમે બોલે શ્રાવકના વ્રતના ૪૯ ભાંગા, તેની વિગત.

આંક એક અગીયારનો, એટલે એક કરણ ને એક યોગે કરી એક કોટીએ પ્રત્યાખ્યાન કરે

તેના ભાંગા નવ તે, અમુક દોષકારી સ્થાનક-જેના પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ તે, ૧ કરૂ નહિ મને કરી, ૨ કરૂ નહિ વચને કરી,. ૩ કરૂ નહિ કાયે કરી, ૪ કરાવુ નહિ મને કરી, ૫ કરાવુ નહિ વચને કરી, ૬ કરાવુ નહિ કાયે કરી, ૭ કરતા અનુમોદુ નહિ મને કરી, ૮ કરતા અનુમોદુ નહિ વચને કરી, ૯ કરતા અનુમોદુ નહિ કાયે કરી એવ ૯ ભાગા થયા

આંક એક બારનો, એટલે એક કરણ ને બે યોગે કરી બે કોટીએ પ્રત્યાખ્યાન કરે

તેના ભાંગા નવ તે, ૧ કરૂ નહિ મને કરી, વચને કરી, ૨ કરૂ નહિ મને કરી કાયે કરી, ૩ કરૂ નહિ વચને કરી, કાયે કરી, ૪ કરાવુ નહિ મને કરી, વચને કરી; ૫ કરાવુ નહિ મને કરી, કાયે કરી, ૬ કરાવુ નહિ વચને કરી, કાયે કરી, ૭ કરતા અનુમોદું નહિ મને કરી, વચને કરી; ૮ કરતાં અનુમોદું નહિ મને કરી, કાયે કરી. ૯ કરતા અનુમોદુ નહિ, વચને કરી, કાયે કરી, એવ ૧૮ ભાગા

આંક એક તેરનો, એટલે એક કરણ ને ત્રણ યોગે કરી, ત્રણ કોટીએ પ્રત્યાખ્યાન કરે

તેના ભાંગા ત્રણ તે, ૧ કરૂં નહિ મને કરી, વચને કરી, કાયે કરી, ૨ કરાવુ નહિ મને કરી, વચને કરી કાયે કરી, ૩ કરતા પ્રત્યે અનુમોદુ નહિ મને, વચને, ને કાયે કરી એવ ૨૧ ભાગા

આંક એક એકવીસનો, એટલે બે કરણ ને એક યોગે કરી, બે કોટીએ પ્રત્યાખ્યાન કરે.

તેના ભાંગા નવ તે, ૧ કરૂ નહિ, કરાવુ નહિ, મને કરી, ૨ કરૂં નહિ, કરાવુ નહિ, વચને કરી, ૩ કરૂ નહિ, કરાવુ નહિ, કાયે કરી, ૪ કરૂ નહિ, અનુમોદુ નહિ, મને કરી, ૫ કરૂ નહિ, અનુમોદુ નહિ વચને કરી, ૬ કરૂ નહિ અનમોદું નહિ, કાયે કરી, ૭ કરાવુ નહિ, અનુમોદું નહિ, મને કરી, ૮ કરાવુ નહિ, અનુમોદુ નહિ વચને કરી, ૯ કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ, કાયે કરી, એવ ૩૦ ભાગા

આંક એક બાવીસનો, એટલે બે કરણ, ને બે યોગે કરી ચાર કોટીએ પ્રત્યાખ્યાન કરે

તેના ભાગા નવ તે, ૧ કરૂં નહિ, કરાવું નહિ, મને કરી, વચને કરી, ૨ કરૂં નહિ કરાવું નહિ મને કરી કાયે કરી, ૩ કરૂં નહિ કરાવું નહિ, વચને કરી કાયે કરી, ૪ કરૂં નહિ અનુમોદું નહિ મને કરી વચને કરી, ૫ કરૂં નહિ, અનુમોદું નહિ, મને કરી કાયે કરી, ૬ કરૂં નહિ અનુમોદું નહિ વચને કરી, કાયે કરી ૭ કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ. મને કરી, વચને કરી ૮ કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ, મને કરી, કાયે કરી, ૯ કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ, વચને કરી કાયે કરી. એ ૩૯ ભાંગા થયા

આંક એક ત્રેવીશનો, એટલે બે કરણ ને ત્રણ જોગે કરી ૬ કોટીએ પ્રત્યાખ્યાન કરે.

તેના ભાગા ત્રણ, તે ૧ કરૂં નહિ, કરાવું નહિ, મને કરી, વચને કરી કાયે કરી, ૨ કરૂં નહિ અનુમોદું નહિ મને, વચને ને કાયે કરી, ૩ કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ મને વચને ને કાયે કરી એવ ૪૨ ભાંગા.

આંક એક એકત્રીશનો, એટલે ત્રણ કરણ ને એક જોગે કરી ત્રણ કોટીએ પ્રત્યાખ્યાન કરે.

તેના ભાગ ત્રણ તે ૧ કરૂં નહિ, કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ મને કરી, ૨ કરૂં નહિ, કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ, વચને કરી, ૩ કરૂં નહિ, કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ, કાયે કરી. એવ ૪૫ ભાંગા.

આંક એકત્રીશનો એટલે ત્રણ કરણ ને બે જોગે કરી ૬ કોટીએ પ્રત્યાખ્યાન કરે.

તેના ભાગા ત્રણ. ૧ કરૂં નહિ કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ, મને કરી, વચને કરી, ૨ કરૂં નહિ, કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ મને કરી કાયે કરી. ૩ કરૂં નહિ કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ, વચને કરી, કાયે કરી. એવ ૪૮ ભાંગા

આંક એક તેત્રીશનો, એટલે ત્રણ કરણ ને ત્રણ જોગે કરી નવ કોટીએ પ્રત્યાખ્યાન કરે.

તેનો ભાગો એક તે ૧ કરૂં નહિ, કરાવું નહિ કરતા પ્રત્યે અનુમોદું નહિ, મન કરી, વચને કરી, કાયે કરી. એ ૪૯ ભાંગા સંપૂર્ણ ૨૪

૨૫ પચીશમે બોલે ચારિત્ર પાંચ પ્રકારના ૧ સામાયિક ચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાપનિક ચારિત્ર ૩ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર, ૫ યથાખ્યાત ચારિત્ર ૨૫.

ઇતિ પચીશ બોલ સંપૂર્ણ

---

(૫) સિદ્ધ દ્વાર.

૧ પહેલી નરકના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિધ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિધ્ધ થાય

૨ બીજી નરકના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય એક સિધ્ધ થાય; ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિધ્ધ થાય

૩ ત્રીજી નરકના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ; દશ સિદ્ધ થાય.

૪ ચોથી નરકના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, ચાર સિદ્ધ થાય

૫ ભવનપતિના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય; ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિદ્ધ થાય.

૬ ભવનપતિની દેવીના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, પાચ સિદ્ધ થાય

૭ પૃથ્વીકાયના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, ચાર સિદ્ધ થાય

૮ અપકાયના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ ચાર સિદ્ધ થાય

૯ વનસ્પતિકાયના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, ૭ સિદ્ધ થાય.

૧૦ તિર્યંચ ગર્ભજના નીકળેલ, એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિદ્ધ થાય.

૧૧ તિર્યંચાણીના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય; ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિદ્ધ થાય

૧૨ મનુષ્ય ગર્ભજના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિદ્ધ થાય

૧૩ મનુષ્યાણીના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય; ઉત્કૃષ્ટ, વીશ સિદ્ધ થાય

૧૪ વાણવ્યંતરના નીકળેલ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિદ્ધ થાય

૧૫ વાણવ્યંતરની દેવીના નીકળેલ, એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ પાંચ સિદ્ધ થાય.

૧૬ જ્યોતિષીના નીકળેલ એક સમયે જઘન્ય એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ દશ સિદ્ધ થાય

૧૭ જ્યોતિષીની દેવીના નીકળેલ, એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ વીસ સિદ્ધ થાય.

૧૮ વૈમાનિકના નીકળેલ એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય.

૧૯ વૈમાનિકની સ્ત્રીના નીકળેલ એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ, વીસ સિદ્ધ થાય.

૨ સ્વલિંગી એક સમયે જઘન્ય એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય.

૨૧ અન્ય લિંગી એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિદ્ધ થાય.

૨૨ ગૃહસ્થ લિંગી, એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ, ચાર સિદ્ધ થાય

૨૩ સ્ત્રી લિંગી, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ૨ સિદ્ધ થાય.

૨૪ પુરૂષ લિંગી, એક સમયે, જઘન્ય એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધ થાય.

૨૫ નપુંસક લિંગી એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ દશ સિદ્ધ થાય.

૨૬ ઉર્ધ્વ લોકમાં એક સમયે, જઘન્ય એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ચાર સિદ્ધ થાય.

૨૭ અધો લોકમાં એક સમયે જઘન્ય એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ વીસ સિદ્ધ થાય.

૨૮ તિર્છા (તીર્છો) લોકમાં, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધ થાય.

૨૯ જઘન્ય અવગાહનાના એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ચાર સિદ્ધ થાય.

૩૦ મધ્યમ અવગાહનાના, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય; ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય

૩૧ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાના, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, બે સિદ્ધ થાય

૩૨ સમુદ્રમાહી એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, બે સિદ્ધ થાય

૩૩ નદી પ્રમુખ જલમાહી એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સિદ્ધ થાય.

૩૪ તીર્થ સિદ્ધ થાય તો, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય

૩૫ અતીર્થ સિદ્ધ થાય તો, એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિદ્ધ થાય.

૩૬ તીર્થંકર સિદ્ધ થાય તો, એક સમયે જઘન્ય, દશ સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, વીશ સિધ્ધ થાય

૩૭ અતીર્થંકર સિદ્ધ થાય તો એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય,

૩૮ સ્વયંબોધ સિદ્ધ થાય તો, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, ચાર સિદ્ધ થાય.

૩૯ પ્રતિબોધ સિદ્ધ થાય તો, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, દશ સિધ્ધ થાય.

૪૦ બુધબોહી સિદ્ધ થાય તો, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય,

૪૧ એક સિદ્ધ થાય તો, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, એક સિદ્ધ થાય

૪૨ અનેક સિદ્ધ થાય તો, એક સમયે, જઘન્ય, બે સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય

૪૩ વિજય વિજય પ્રતિ, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, વીશ સિધ્ધ થાય

૪૪ ભદ્રશાલ-વનમા, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ, ચાર સિધ્ધ થાય

૪૫ નંદન વનમાં એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ ચાર સિદ્ધ થાય.

૪૬ સોમનસ વનમાં, એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ ચાર સિદ્ધ થાય

૪૭ પંડગ વનમાં એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ચાર સિદ્ધ થાય.

૪૮ અકર્મભૂમિમાં એક સમયે, જઘન્ય એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ સિદ્ધ થાય.

૪૯ કર્મભૂમિમાં એક સમયે, જઘન્ય એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય

૫૦ પહેલે આરે એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ સિદ્ધ થાય.

૫૧ બીજે આરે એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ સિદ્ધ થાય.

૫૨ ત્રીજે આરે, એક સમયે જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધ થાય

૫૩ ચોથે આરે એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય

૫૪ પાંચમે આરે, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ સિદ્ધ થાય.

૫૫ છઠ્ઠે આરે, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય. ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ સિદ્ધ થાય.

૫૬ અવસર્પિણીમાં, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ, ૧૦૮ સિદ્ધ થાય.

૫૭ ઉત્સર્પિણીમાં, એક સમયે, જઘન્ય, એક સિદ્ધ થાય, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધ થાય,

૫૮ નોઉત્સર્પિણીમાં, નોઅવસર્પિણીમાં એક સમયે જઘન્ય એક સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધ થાય.

એ ૫૮ બોલ અંતર સહિત, એક સમયે, જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધ થાય તે કહ્યા.

હવે અંતર રહિત, આઠ સમય સુધી, સિદ્ધ થાય તો કેટલા સિધ્ધ થાય તે.

૧	પહેલા	સમયે જઘન્ય,	એક સિધ્ધ	થાય,	ઉત્કૃષ્ટ	૧૦૮	સિધ્ધ	થાય
૨	બીજા	સમયે જઘન્ય,	એક સિધ્ધ	થાય,	ઉત્કૃષ્ટ	૧૦૨	સિધ્ધ	થાય
૩	ત્રીજા	સમયે જઘન્ય,	એક સિધ્ધ	થાય,	ઉત્કૃષ્ટ	૯૬	સિધ્ધ	થાય
૪	ચોથા	સમયે જઘન્ય,	એક સિધ્ધ	થાય,	ઉત્કૃષ્ટ	૮૪	સિધ્ધ	થાય
૫	પાંચમા	સમયે જઘન્ય,	એક સિધ્ધ	થાય,	ઉત્કૃષ્ટ	૭૨	સિધ્ધ	થાય
૬	છઠ્ઠા	સમયે જઘન્ય,	એક સિધ્ધ	થાય,	ઉત્કૃષ્ટ	૬૦	સિધ્ધ	થાય
૭	સાતમા	સમયે જઘન્ય,	એક સિધ્ધ	થાય,	ઉત્કૃષ્ટ	૪૮	સિધ્ધ	થાય
૮	આઠમા	સમયે જઘન્ય,	એક સિધ્ધ	થાય,	ઉત્કૃષ્ટ	૩૨	સિધ્ધ	થાય

આઠ સમય પછી અંતર પડયા વિના સિદ્ધ થાય નહિ.

ઇતિ સિદ્ધ દ્વાર સંપૂર્ણ

(૬) ચોવીશ દંડક.

ચોવીશ દંડક શ્રી જીવાભિગમ સૂત્ર મધ્યે છે તેની ગાંથા.

(૧) સરીર (૨) ગાહણું (૩) સંઘયણું, (૪) સંઠાણું (૫) કસાય (૬) તહહૂતિ સન્નાય;
(૭) લેસિ (૮) દિઅ (૯) સમુગ્ધાએ, (૧૦) સન્ની (૧૧) વેદેઅ (૧૨) પજ્જત્તિ. ૧.
(૧૩) દિઠિ (૧૪) દંસણ (૧૫) નાણુ (૧૬) નાણે, (૧૭) જોગા વઉગ તહ (૧૮) આહારે;
(૧૯) ઉવવાય (૨૦) ઠિઇ (૨૧) સમુહાયે, (૨૨) ચવણ (૨૩) ગઇ (૨૪) આગઇ ચેવ. ૨.

સમુચ્ચય ચોવીશ દ્વાર.

૧ શરીર દ્વાર. શરીર પાંચ ૧ ઔદારિક શરીર, ૨ વૈક્રિય શરીર, ૩ આહારક શરીર, ૪ તેજસ શરીર, ૫ કાર્મણ શરીર; તેનાં લક્ષણ કહે છે.

૧ ઔદારિક શરીર તે સડી જાય, પડી જાય વિધ્વંસી જાય, કોહી જાય બળી જાય, મુવા પછી કલેવર પડી રહે, તેને ઔદારિક શરીર કહિયે. ૧

૨ વૈક્રિય શરીર તે સડે નહિ, પડે નહિ વિધ્વંસે નહિ બળે નહિ મુવા પછી કલેવર વિખરાઈ જાય, તેને વૈક્રિય શરીર કહિયે ૨

૩ આહારક શરીર તે ચૌદ પૂર્વના ભણનાર સાધુ હોય તેમને શંકા પડે ત્યારે એક હાથની કાયા કરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંધર સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછીને આવ્યા આલોયણા લે તો આરાધક ને આલોયણા ન લે તો વિરાધક કહેવાય તેને આહારક શરીર કહિયે

૪, તેજસ્ શરીર તે આહાર કરીને આહાર પચાવે તેને તૈજસ શરીર કહિયે

૫ કાર્મણ શરીર તે જીવના પ્રદેશને કર્મના પુદ્ગલ એકઠા થાય તેને કાર્મણ શરીર કહિયે એ શરીર દ્વાર સંપૂર્ણ

૨ અવગાહના દ્વાર સમુચ્ચય જીવમાં અવગાહના, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ હજાર જોજન ઝાઝેરી ઔદારિક શરીરની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ હજાર જોજન ઝાઝેરી-વનસ્પતિ આશ્રી

વૈક્રિય શરીરની અવગાહનાની વિગત. ભવધારણિક વૈક્રિયની જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ ૫ ધનુષ્યની

ઉત્તર વૈક્રિયની જઘન્ય આંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ લાખ જોજનની

આહારક શરીરની અવગાહના જઘન્ય મુઢા હાથની ઉત્કૃષ્ટ એક હાથની

તેજસ કાર્મણની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ ૧૪ લોક પ્રમાણે તથા પોતપોતાના શરીર પ્રમાણે એ અવગાહના દ્વાર સંપૂર્ણ

૩ સંહનન દ્વાર (સંઘયણ દ્વાર) સંઘયણ ૭ ૧ વજ્રઋષભનારાચ, સંઘયણ ૨ ઋષભ નારાચ સંઘયણ ૩ નારાચ સંઘયણ ૪ અર્ધનારાચ સંઘયણ ૫ કીલિકા સંઘયણ ૬ સેવાર્ત સંઘયણ

૧ વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ તે વજ્ર કહેતા ખીલી, રૂષભ કહેતા પાટો વીટવાનો, નારચ કહેતા બે પડખે મર્કટ બંધ સહનન (સંઘયણ) કહેતાં હાડકાંનો સચય. જેને વિષે બે હાડકાઓને બે પડખેથી મર્કટબંધે કરીને બાધ્યા અને પાટા જેવા હાડકાએ કરી વીંટયા, તે ત્રણે હાડકાને ભેદનારૂ વજ્ર ખીલક નામનુ હાડકુ છે, તેણે કરીને સજ્જડ કર્યું) તે વજ્રરૂષભનારાચ સંઘયણ

૨ ઋષભનારાચ સંઘયણ તે ઉપર પ્રમાણે પણ ફક્ત વજ્ર કહેતા ખીલી નહિ

૩ નારાચ સંઘયણ. તે બે પડખે મર્કટબંધ હોય તે.

૪ અર્ધનારાચ સંઘયણ તે એક પડખે મર્કટબંધ ને બીજે પડખે ખીલી હોય તે

૫ કીલિકા સંઘયણ તે બે હાડકાની સાંધી ઉપર ખીલી મારેલી હોય તે.

૬ સેવાર્ત્ત (છેવટ્ટ) સંઘયણ તે હાડકે હાડકા અડીને રહેલ હોય તે **ઇતિ સંઘયણદ્વાર સંપૂર્ણ**

૪ સંસ્થાનદ્વાર સંસ્થાન ૭ ૧ સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન, ૨ ન્યગ્રોધ (નિગોહ) પરિમંડલ સંસ્થાન, ૩ સાદિ સંસ્થાન, ૪ વામન સંસ્થાન, ૫ કુબ્જ સંસ્થાન, ૬ હૂંડ સંસ્થાન

૧ સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન. તે પગથી તે માથાસુધી શોભાયમાન હોય તેને સમચતુરંસ્ત્ર સંસ્થાન કહિયે ૧

૨ ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન. તે કેડથી તે માથાસુધી શોભાયમાન હોય તેને ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન કહિયે. ૨.

૩ સાદિ સંસ્થાન. તે પગથી તે કેડ સુધી શોભાયમાન હોય તેને સાદિ સંસ્થાન કહિયે. ૩

૪ વામન સંસ્થાન. તે ઠીંગણુ સંસ્થાન હોય તેને વામન સંસ્થાન કહિયે ૩

૫ કુબ્જ સંસ્થાન. તે પગ, હાથ, મસ્તક ગ્રીવા ઓછા અધિક હોય, બીજા શેષ અવયવ સુંદર હોય તેને કુબ્જ સંસ્થાન કહિએ ૫

૬ હૂંડ સંસ્થાન. તે રૂઢ, મૂઢ, મૃગાપુત્ર શેઢવાની પેરે હોય તેને હૂંડ સંસ્થાન કહિયે, ૬ **ઇતિ સંસ્થાન દ્વાર સંપૂર્ણ.**

૫ કષાય દ્વાર. કષાય ચાર તે ૧ ક્રોધ, ૨ માન, ૩ માયા, ૪ લોભ **ઇતિ કષાય દ્વાર સંપૂર્ણ.**

૬ સંજ્ઞા દ્વાર સંજ્ઞા ચાર તે ૧ આહાર સંજ્ઞા ૨ ભય સંજ્ઞા ૩ મૈથુન સંજ્ઞા ૪ પરિગ્રહ સંજ્ઞા. ઇતિ સંજ્ઞા દ્વાર સંપૂર્ણ

૭ લેશ્યા દ્વાર લેશ્યા ૬ ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ લેશ્યા, ૩ કાપોત લેશ્યા, ૪ તેજો લેશ્યા ૫ પદ્મ લેશ્યા ૬ શુક્લ લેશ્યા એ લેશ્યા દ્વાર સંપૂર્ણ

૮ ઇંદ્રિ દ્વાર ઇંદ્રિય પાંચ ૧ શ્રોતેંદ્રિય ૨ ચક્ષુઇંદ્રિય, ૩ ઘ્રાણેંદ્રિય ૪ રસેંદ્રિય, ૫ સ્પર્શેંદ્રિય ઇંદ્રિય દ્વાર સંપૂર્ણ

૯ સમુદ્ઘાત દ્વાર સમુદ્ઘાત સાત ૧ વેદનીય સમુદ્ઘાત, ૨ કષાય સમુદ્ઘાત, ૩ મારણાંતિક સમુદ્ઘાત, ૪ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત ૫ તેજસ સમુદ્ઘાત, ૬ આહારક સમુદ્ઘાત, ૭ કેવળ સમુદ્ઘાત.

૧૦ સંજ્ઞી અસંજ્ઞી દ્વાર સંજ્ઞી તે જેનામાં વિચાર કરવાની શક્તિ (મન) છે તે અસંજ્ઞી તે જેનામા મન (વિચાર કરવાની શક્તિ) નથી તે.

૧૧ વેદ દ્વાર વેદ ત્રણ ૧ સ્ત્રી વેદ, ૨ પુરુષ વેદ ૩ નપુંસક વેદ.

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર પર્યાપ્તિ ૬ ૧ આહાર પર્યાપ્તિ, ૨ શરીર પર્યાપ્તિ, ૩ ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ ૪ શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ, ૫ ભાષા પર્યાપ્તિ, ૬ મનપર્યાપ્તિ.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર દૃષ્ટિ ત્રણ ૧ સમકિત દૃષ્ટિ ૨ મિથ્યા દૃષ્ટિ ૩ સમ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ.

૧૪ દર્શન દ્વાર દર્શન ચાર ૧ ચક્ષુ દર્શન, ૨ અચક્ષુ દર્શન ૩ અવધિ દર્શન, ૪ કેવળ દર્શન,

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર જ્ઞાન પાંચ ૧ મતિ જ્ઞાન, ૨ શ્રુત જ્ઞાન, ૩ અવધિ જ્ઞાન, ૪ મનપર્યવ જ્ઞાન ૫ કેવળ જ્ઞાન. અજ્ઞાન ત્રણ ૧ મતિ અજ્ઞાન ૨ શ્રુત અજ્ઞાન, ૩ વિભંગ જ્ઞાન.

૧૬ યોગ દ્વાર યોગ પંદર ૧ સત્ય મન યોગ, ૨ અસત્ય મન યોગ ૩ મિશ્ર મન યોગ ૪ વ્યવહાર મન યોગ, ૫ સત્ય વચન યોગ, ૬ અસત્ય વચન યોગ, ૭ મિશ્ર વચન યોગ ૮ વ્યવહાર વચન યોગ, ૯ ઔદારિક શરીર કાય યોગ ૧૦ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાય યોગ, ૧૧ વૈક્રિય શરીર કાય યોગ, ૧૨ વૈક્રિ મિશ્ર શરીર કાય યોગ, ૧૩ આહાર શરીર કાય યોગ, ૧૪ આહારક મિશ્ર શરીર કાય યોગ, ૧૫ કાર્મણ શરીર કાય યોગ.

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર ઉપયોગ ૧૨. ૧ મતિજ્ઞાન ઉપયોગ ૨ શ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ અવધિજ્ઞાન ઉપયોગ, ૪ મન પર્યવજ્ઞાન ઉપયોગ ૫ કેવળજ્ઞાન ઉપયોગ ૬ મતિઅજ્ઞાન ઉપયોગ, ૭ શ્રુત અજ્ઞાન ઉપયોગ ૮ વિભંગ જ્ઞાન ઉપયોગ

૯ ચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ, ૧૦ અચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ, ૧૧ અવધિ દર્શન - ઉપયોગ, ૧૨ કેવળ દર્શન ઉપયોગ.

૧૮ આહાર દ્વાર આહાર ત્રણ પ્રકારનો. ૧ ઓજસ આહાર, ૨ રોમ આહાર, ૩ કવલ આહાર, તે સચિત્ત આહાર, અચિત્ત આહાર, મિશ્ર આહાર

૧૯ ઉપજવાનો દ્વાર તે ચોવીશ દંડકનો આવે તે સાત નરકનો એક દંડક, ૧, દશ ભવનપતિના દશ દંડક, ૧૧, પૃથ્વીકાયનો એક દંડક, ૧૨, અપકાયનો એક દંડક, ૧૩, તેજસ્કાયનો એક, ૧૪; વાયુકાનો એક, ૧૫ વનસ્પતિકાયનો એક ૧૬ બે ઈંદ્રિયનો એક, ૧૭ ત્રિઈંદ્રિયનો એક, ૧૮ ચોઇંદ્રિયનો એક, ૧૯ તિર્યંચ પંચેદ્રિયનો એક ૨૦ મનુષ્યનો એક, ૨૧ વાણવ્યંતરનો એક, ૨૨ જ્યોતિષીનો એક, ૨૩ વૈમાનિકનો એક, ૨૪

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ ત્રેત્રીશ સાગરોપમની

૨૧ મરણ દ્વાર સમોહિયા મરણ ને અસમોહિયા મરણ, સમોહિયા મરણ તે એળની પેઠે ચાલે, અસમોહિયા મરણ તે દડીની પેઠે ચાલે

૨૨ ચવણ દ્વાર તે ચોવીશ દંડકમા જાય. પૂર્વે કહ્યા તે

૨૩ અગતિ દ્વાર તે ચાર ગતિમાથી આવે ૧ નારકીની ગતિમાથી, ૨ તિર્યંચની ગતિમાથી, ૩ મનુષ્યની ગતિમાથી, ૪ દેવની ગતિમાથી.

૨૪ ગતિ દ્વાર પાચ ગતિમાં જાય તે ૧ નારકીની ગતિમા, ૨ તિર્યંચની ગતિમા, ૩ મનુષ્યની ગતિમા, ૪ દેવની ગતિમા, ૫ સિદ્ધિની ગતિમાં

ઇતિ સમુચ્ચય ચોવીશ દ્વાર સંપૂર્ણ.

નારકોનો ૧ તથા દેવના ૧૩ દંડક-૧૪ દંડક સાથે

૧ શરીર દ્વાર,

નારકીમાં શરીર ત્રણ ૧ વૈક્રિય, ૨ તેજસ, ૩ કાર્મણ,

દેવમાં શરીર ત્રણ ૧ વૈક્રિય, ૨ તેજસ, ૩ કાર્મણ.

૨ અવગાહના દ્વાર.

નારકીની અવગાહના.

૧ પહેલે નરકે, અવગાહના, જઘન્ય, આગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ પોણા આઠ ધનુષ્ય ને ૭ આંગુલની છે, ૧,

૨ બીજી નરકે. અવગાહના જઘન્ય આગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ સાડા પંદર ધનુષ્યની છે; ૨

૩ ત્રીજી નરકે અવગાહના જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ સવાએકત્રીશ ધનુષ્યની છે ૩

૪ ચોથી નરકે અવગાહના જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ સાડાબાસઠ ધનુષ્યની છે ૪

૫ પાંચમી નરકે, અવગાહના જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ સવાસો ધનુષ્યની છે ૫

૬ છઠ્ઠી નરકે, અવગાહના, જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ અઢીસે ધનુષ્યની છે ૬

૭ સાતમી નરકે અવગાહના, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ પાંચસે ધનુષ્યની છે ઉતર વૈક્રિય કરે તો જઘન્ય આંગુલને સંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ સમ બમણી (જે જે નરકે ઉત્કૃષ્ટ કહી છે તેથી બમણી જાણવી,) યાવત્ સાતમી નરકે એક હજાર ધનુષ્યની જાણવી. ૭

દેવની અવગાહના.

૧ ભવનપતિના દેવ-દેવીની અવગાહના, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગના ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથના છે

૨ વાણવ્યંતર દેવ-દેવીની અવગાહના જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની છે ૨

૩ જ્યોતિષીના દેવ-દેવીની અવગાહના, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની છે ૨

૪ વૈમાનિકની અવગાહના જુદી જુદી નીચે મુજબ.

પહેલા-બીજા દેવલોકના દેવની તથા તેની દેવીની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની છે ૨

ત્રીજા-ચોથા દેવલોકના દેવની અવગાહના, જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ૭ હાથની છે ૪

પાંચમા-છઠ્ઠા દેવલોકના દેવની અવગાહના, જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ પાંચ હાથની છે. ૬

સાતમા-આઠમા દેવલોકના દેવની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ચાર હાથની છે ૮

નવમા-દશમા-અગિયારમા-બારમા દેવલોકના દેવની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ હાથની છે ૧૨

નવ ગ્રૈવેયકના દેવની અવગાહના, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ બે હાથની છે.

ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ એક હાથની છે

પાંચમા અનુત્તર વિમાનના દેવની અવગાહના, જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ મૂઢા હાથની છે

ભવનપતિથી બાર દેવલોક સુધી દેવ ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો, જઘન્ય, આંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ લાખ જોજનની અવગાહના.

નવ ગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવોને ઉત્તર વૈક્રિય કરવાપણું નથી

૩ સંહનન દ્વાર.

નારકી, અસંહનની
દેવ, અસંહનની

૪ સંસ્થાન દ્વાર.

નારકીમા હૂંડ સંસ્થાન,
દેવમા, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન

૫ કષાય. દ્વાર.

નારકીમા કષાય ચાર
દેવમાં, કષાય ચાર

૬ સંજ્ઞા દ્વાર.

નારકીમાં, સંજ્ઞા ચાર
દેવમા સંજ્ઞા ચાર

૭ લેશ્યા દ્વાર.

નારકીમાં લેશ્યા ત્રણ.

પહેલી બીજી નરકે, કાપોત લેશ્યા
ત્રીજી નરકે કાપોત ને નીલ લેશ્યા.
ચોથી નરકે, નીલ લેશ્યા,
પાચમી નરકે કૃષ્ણ ને નીલ લેશ્યા
છઠ્ઠી નરકે, કૃષ્ણ લેશ્યા
સાતમી નરકે, મહાકૃષ્ણ લેશ્યા

દેવતામાં લેશ્યા.

ભવનપતિ ને વાણવ્યંતરમાં ચાર લેશ્યા ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ, ૩ કાપોત ૪ તેજો

જ્યોતિષી ને પહેલા બીજા દેવલોકમાં એક તેજો લેશ્યા.

ત્રીજા ચોથા ને પાંચમા દેવલોકમાં એક પદ્મ લેશ્યા.

છઠ્ઠા દેવલોકથી નવ ગ્રૈવેયક સુધીમાં એક શુક્લ લેશ્યા

પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં એક પરમશુક્લ લેશ્યા

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર

નારકીમાં ઇંદ્રિય પાંચ.

દેવમાં ઇંદ્રિય પાંચ

૯ સમુદ્‌ઘાત દ્વાર

નરકીમાં ચાર સમુદ્‌ઘાત ૧ વેદનીય, ૨ કષાય, ૩ મારણાંતિક ૪ વૈક્રિય

દેવમાં પાંચ સમુદ્‌ઘાત ૧ વેદનીય, ૨ કષાય ૩ મારણાંતિક ૪ વૈક્રિય, ૫ તૈજસ.

ભવનપતિથી બારમા દેવલોક સુધી પાંચ સમુદ્‌ઘાત

નવ ગ્રૈવેયકથી પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધી ત્રણ સમુદ્‌ઘાત ૧ વેદનીય ૨ કષાય, ૩ મારણાંતિક

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર

+ નરકમાં,

પહેલી નરકે સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી,

બીજી નરકથી સાતમી નરક સુધી, સંજ્ઞી.

* દેવમાં

ભવનપતિ ને વાણવ્યંતરમાં સંજ્ઞી ને અસંજ્ઞી,

જ્યોતિષીથી પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધી, સંજ્ઞી.

૧૧ વેદ દ્વાર

નારકીમાં નપુંસક વેદ.

દેવમાં ભવનપતિ વાણવ્યંતર જ્યોતિષી પહેલા બીજા દેવલોક સુધી વેદ બે ૧ સ્ત્રી વેદ ૨ પુરુષ વેદ

ત્રીજા દેવલોકથી અનુત્તર વિમાન સુધી એક વેદ તે ૧ પુરુષ વેદ.

---

* અસંજ્ઞી તિર્યંચ મરીને આ ગતિમાં ઉપજે છે તે અપર્યાપ્તા વખતે અસંજ્ઞી હોય છે. પર્યાપ્ત થયા બાદ અવધિ કે વિભંગજ્ઞાન ઉપજે છે એ અપેક્ષાએ

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર.

(ભાષા, મન બે સાથે બાંધે).

નારકીમા પર્યાપ્તિ પાંચ, ને અપર્યાપ્તિ પાચ,

દેવમાં પર્યાપ્તિ પાચ, ને અપર્યાપ્તિ પાંચ.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર.

નારકીમા દૃષ્ટિ ત્રણ

દેવમા,

ભવનપતિથી બારમા દેવલોક સુધી દૃષ્ટિ ત્રણ

નવ ગ્રૈવેયકમા દૃષ્ટિ બે સમકિત અને મિથ્યાત્વ

પાંચ અનુત્તર વિમાનમા દૃષ્ટિ એક તે સમકિત દૃષ્ટિ

૧૪ દર્શન દ્વાર

નારકીમા દર્શન ત્રણ ૧ ચક્ષુ દર્શન, ૨ અચક્ષુ દર્શન, ૩ અવધિ દર્શન.

દેવમા દર્શન ત્રણ. ૧ ચક્ષુ દર્શન, ૨ અચક્ષુ દર્શન ૩ અવધિ દર્શન.

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર

નારકીમા ત્રણ જ્ઞાન ને ત્રણ અજ્ઞાન

દેવમા,

ભવનપતિથી નવગ્રૈવેયક સુધી ત્રણ જ્ઞાન, ને ત્રણ અજ્ઞાન

પાચ અનુત્તર વિમાનમાં ત્રણ જ્ઞાન.

૧૬ યોગદ્વાર.

નારકીમાં યોગ અગિયાર.

દેવમાં યોગ અગિયાર.

તે યોગનાં નામ ૧ સત્ય મનયોગ, ૨ અસત્ય મનયોગ, ૩ મિશ્ર મનયોગ, ૪ વ્યવહાર મનયોગ, ૫ સત્ય વચનયોગ, ૬ અસત્ય વચનયોગ, ૭ મિશ્ર વચનયોગ, ૮ વ્યવહાર વચનયોગ ૯ વૈક્રિય શરીર કાયયોગ, ૧૦ વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૧૧ કાર્મણ શરીર કાયયોગ

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર.

નારકીથી નવ ગ્રૈવેયક સુધી ઉપયોગ નવ, ૧ મતિજ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ અવધિ જ્ઞાન ઉપયોગ. ૪ મતિ અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૫ શ્રુત અજ્ઞાન

ઉપયોગ, ૬ વિભંગ જ્ઞાન ઉપયોગ ૭ ચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ, ૮ અચક્ષુદર્શન ઉપયોગ, ૯ અવધિ દર્શન ઉપયોગ.

પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૭ ઉપયોગ, તે ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ દર્શન.

૧૮ આહાર દ્વાર

નારકી દેવમાં બે પ્રકારનો આહાર ૧ ઓજસ, ૨ રોમ ૭ દિશિનો આહાર છે. કરે એક પ્રકારનો નારકી અચિત કરે પણ અશુભ કરે. દેવ અચિત કરે પણ શુભ કરે.

૧૯ ઉપજવાના દ્વાર ૨૨ ચવવાના દ્વાર

પહેલી નરકથી માંડીને છઠ્ઠી નરક સુધીમાં મનુષ્ય તિર્યંચ પંચેંદ્રિ એ બે દંડકનો આવે, જાય બે દંડકમાં તે મનુષ્ય ને તિર્યંચ પંચેંદ્રિમાં.

સાતમી નરકમા બે દંડકનો આવે, તે મનુષ્ય ને તિર્યંચ પંચેંદ્રિનો. જાય એક દંડકમાં તે તિર્યંચ પંચેંદ્રિમાં.

ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી, ને પહેલા બીજા દેવલોક સુધી, બે દંડકનો આવે, ને મનુષ્ય ને તિર્યંચનો જાય પાંચ દંડકમાં ૧ પૃથ્વી, ૨ પાણી ૩ વનસ્પતિ, ૪ મનુષ્ય ને તિર્યંચમાં.

ત્રીજા દેવલોકથી આઠમા દેવલોક સુધી બે દંડકનો આવે, મનુષ્ય ને તિર્યંચ એ બેનો આવે, જાય બે દંડકમાં તે મનુષ્ય ને તિર્યંચમાં.

નવમા દેવલોકથી અનુત્તર વિમાન સુધી એક દંડકનો આવે તે ૧ મનુષ્યનો. જાય એક મનુષ્યમાં.

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર

નારકીની સ્થિતિ નીચે મુજબ છે

પહેલી નરકના નારકીની સ્થિતિ, જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરની.

બીજી	નરકની જ	એક	સાગરની ઉ	ત્રણ	સાગરની
ત્રીજી	નરકની જ	ત્રણ	સાગરની ઉ	સાત	સાગરની
ચોથી	નરકની જ	સાત	સાગરની ઉ	દશ	સાગરની
પાંચમી	નરકની જ	દશ	સાગરની ઉ	સત્તર	સાગરની.
છઠ્ઠી	નરકની જ	સત્તર	સાગરની ઉ	બાવીસ	સાગરોપમની
સાતમી	નરકની જ	બાવીસ	સાગરોપમની ઉ	તેત્રીસ	સાગરોપમની

દેવની સ્થિતિ નીચે મુજબ

દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ, એક સાગરોપમની **તેની દેવીની સ્થિતિ,** જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ, સાડાત્રણ પલ્યની **તેના નવ નિકાયના દેવની સ્થિતિ,** જઘન્ય, દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ, દોઢ પલ્યની, **તેની દેવની સ્થિતિ,** જઘન્ય, દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ પોણા પલ્યની,

ઉત્તર દિશાના અસુર કુમારના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ, એક સાગર ઝાઝેરી, **તેની દેવીની સ્થિતિ,** જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ, સાડાચાર પલ્યની **તેના નવ નિકાયના દેવની સ્થિતિ,** જઘન્ય, દશ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ, બે પલ્યમા દેશ ઓછી, **તેની દેવીની સ્થિતિ** જઘન્ય, દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ, એક પલ્યમા દેશ ઓછી

વાણવ્યતરના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ, એક પલ્યની **વાણવ્યતરની દેવીની સ્થિતિ,** જગન્ય, દશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પલ્યની

ચંદ્રમાના દેવની સ્થિત, જઘન્ય, પા પલ્યની, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્ય, ને એક લાખ વર્ષના **તેની દેવીની સ્થિતિ,** જઘન્ય પા પલ્યની, ને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પલ્ય ને પચાસ હજાર વર્ષના

સૂર્યના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, પા પલ્યની, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્ય ને એક હજાર વર્ષના **તેની દેવીની સ્થિતિ,** જઘન્ય, પા પલ્યની, ઉત્કૃષ્ટ, અર્ધ પલ્ય ને પાચસે વર્ષની

ગ્રહના દેવની સ્તિતિ, જઘન્ય, પા પલ્યની, ઉત્કૃષ્ટ, એક પલ્યની, **તેની દેવની સ્થિતિ,** જઘન્ય, પા, પલ્યની ઉત્કૃષ્ટ, અર્ધ પલ્યની.

નક્ષત્રના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, પા પલ્યની, ઉત્કૃષ્ટ, અર્ધ પલ્યની **તેની દેવીની સ્થિતિ,** જઘન્ય, પા પલ્યની, ઉત્કૃષ્ટ, પા પલ્ય ઝાઝેરી

તારાના દેવીની સ્થિતિ, જઘન્ય, પલ્યનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ પા પલ્યની **તેની દેવીની સ્થિતિ.** જઘન્ય, પલ્યના આઠમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ, પલ્યના આઠમા ભાગ ઝાઝેરી

પહેલા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, એક પલ્યની, ઉત્કૃષ્ટ, બે સાગરની **તેની દેવીની** જઘન્ય, એક પલ્યની, ઉત્કૃષ્ટ સાત પલ્યની, **તેની અપરિગ્રહિતા દેવીની સ્થિતિ,** જઘન્ય, એક પલ્યની, ઉત્કૃષ્ટ, પલ્યની

બીજા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, એક પલ્ય ઝાઝેરી, ઉત્કૃષ્ટ, બે સાગર ઝાઝેરી **તેની દેવીની સ્થિતિ** જઘન્ય, એક પલ્ય ઝાઝેરી, ઉત્કૃષ્ટ,

નવ પલ્યની તેની અપરિગૃહિતા દેવીની સ્થિતિ જઘન્ય, એક પલ્યની ઝાઝેરી ઉત્કૃષ્ટ પંચાવન પલ્યની.

ત્રીજા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, બે સાગરની, ઉત્કૃષ્ટ, સાત સાગરની.

ચોથા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ જઘન્ય, બે સાગર ઝાઝેરી, ઉત્કૃષ્ટ, સાત સાગરોપમ ઝાઝેરી

પાંચમા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, સાત સાગરની ઉત્કૃષ્ટ, દશ સાગરની

છઠ્ઠા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય દશ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ, ચૌદ સાગરની.

સાતમા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય ચૌદ સાગરની, ઉત્કૃષ્ટ સત્તર સાગરની

આઠમા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ. જઘન્ય, સત્તર સાગરની ઉત્કૃષ્ટ, અઢાર સાગરની.

નવમા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, અઢાર સાગરની ઉત્કૃષ્ટ ઓગણીશ સાગરની

દશમા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, ઓગણીશ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ વીશ સાગરોપમની.

અગિઆરમા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, વીશ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ, એકવીશ સાગરોપમની.

બારમા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ય, એકવીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ, બાવીશ સાગરોપમની

પહેલી ગ્રૈવેયકે સ્થિતિ, જઘન્ય બાવીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ ત્રેવીશ સાગરોપમની.

બીજી ગ્રૈવેયકે સ્થિતિ, જઘન્ય ત્રેવીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ ચોવીશ સાગરોપમની.

ત્રીજી ગ્રૈવેયકે સ્થિતિ, જઘન્ય ચોવીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ પચીશ સાગરોપમની

ચોથી ગ્રૈવેયકે સ્થિતિ જઘન્ય પચીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ છવીશ સાગરોપમની

પાંચમી ગ્રૈવેયકે સ્થિતિ, જઘન્ય, છવીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાવીશ સાગરોપમની

છઠ્ઠી ગ્રૈવેયકે સ્થિતિ, જઘન્ય, સત્તાવીશ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ અઠ્ઠાવીશ સાગરોપમના.

સાતમી ગ્રૈવેયકે સ્થિતિ, જઘન્ય અઠ્ઠાવીશ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ, ઓગણત્રીશ સાગરોપમની,

આઠમી ગ્રૈવેયકે સ્થિતિ, જઘન્ય ઓગણત્રીશ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ, ત્રીશ સાગરોપમની

નવમી ગ્રૈવેયકે સ્થિતિ, જઘન્ય, ત્રીશ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ, એકત્રીશ સાગરોપની

ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવની સ્થિતિ, જઘન્ન એકત્રીશ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ, તેત્રીશ સાગરોપમની

પાંચમા અનુત્તર વિમાનના દેવની સ્થિતિ, જ૦ ઉ૦ તેત્રીશ સાગરોપમની.

૨૨ મરણ દ્વાર, તે સમોહીયા મરણ ને અસમોહિયા મરણ

સમોહિયા તે એળની પેઠે ચાલે

અસમોહિયા તે દડીની પેઠે ચાલે

૨૩-૨૪ આગતિ,-ગતિ દ્વાર, બે સાથે

પહેલી નરકથી છઠ્ઠી નરક સુધી, બે ગતીનો આવે, તે મનુષ્ય ને તિર્યંચનો **જાય** બે ગતિમા, તે મનુષ્ય ને તિર્યંચમા

સાતમી નરકમાં, બે ગતિનો **આવે,** તે મનુષ્ય ને તિર્યંચનો **જાય** એક ગતિમાં, તે તિર્યંચમા.

ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જયોતિષી, વૈમાનિક, આઠમા દેવલોક સુધી, બે ગતિનો **આવે** તે મનુષ્ય ને તિર્યંચનો **જાય** બે ગતિમા, તે મનુષ્ય ને તિર્યંચમા

નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સુધી, એક ગતિનો **આવે** તે મનુષ્યનો **જાય** એક ગતિમા તે મનુષ્યમા

ઇતિ નારકી તથા દેવના થઇને ચૌદે દંડક સંપૂર્ણ.

એ વૈક્રિય શરીરવાળા ચૌદ દંડક કહ્યા.

પાંચ એકેન્દ્રિયના પાંચ દંડક

૧ શરીર

પાંચ એકેન્દ્રિયમાં વાયુકાય વિના બાકીના ચાર એકેન્દ્રિયમાં શરીર ત્રણ છે, ૧ ઔદારિક, ૨ તૈજસ ૩ કાર્મણ.

વાયુકાયમાં શરીર ચાર, ૧ ઔદારિક ૨ વૈક્રિય, ૩ તૈજસ, ૪ કાર્મણ.

૨ અવગાહના દ્વાર

પૃથ્વ્યાદિ ચાર એકેન્દ્રિયની અવગાહના, જઘન્ય, અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની

વનસ્પતિની અવગાહના, જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગની ઉત્કૃષ્ટ હજાર જોજન ઝાઝેરી કમળ પ્રમુખ આશ્રી જાણવી.

૩ સંઘયન દ્વાર પાંચ એકેન્દ્રિયમાં છેવાર્ત સંઘયન.

૪ સંસ્થાન દ્વાર પાંચ એકેન્દ્રિયમાં હુંડ સંસ્થાન

૫ કષાય દ્વાર પાંચ એકેન્દ્રિયમાં કષાય ચાર

૬ સંજ્ઞા દ્વાર પાંચ એકેન્દ્રિયમાં સંજ્ઞા ચાર

૭ લેશ્યા દ્વાર

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ એ ત્રણ એકેન્દ્રિયના અપર્યાપ્તામાં લેશ્યા ચાર, તે ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ, ૩ કાપોત, ૪ તેજો પર્યાપ્તામાં ત્રણ. તેજસ, વાયુ એ બેમાં ત્રણ લેશ્યા, ૧ કૃષ્ણ, ૨ નીલ, ૩ કાપોત

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર

પાંચ એકેન્દ્રિયમાં એક ઇંદ્રિય તે એક સ્પર્શેંદ્રિય.

૯ સમુદ્ઘાત દ્વાર

પાંચ એકેન્દ્રિયમાં વાયુકાય વિના બાકીના ચાર એકેન્દ્રિયમાં ત્રણ સમુદ્ઘાત તે ૧ વેદનીય, કષાય ૩ મારણાંતિક

વાયુકાયમાં ચાર સમુદ્ઘાત. ૧ વેદનીય ૨ કષાય ૩ મારણાંતિક ૪ વૈક્રિય

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર પાંચે એકેન્દ્રિય અસંજ્ઞી.

૧૧ વેદ દ્વાર પાંચ એકેન્દ્રિયમાં નપુંસક વેદ.

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર પાંચ એકેન્દ્રિયમાં પર્યાપ્તિ ચાર, અપર્યાપ્તિ પહેલી ચાર

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર પાંચ એકેન્દ્રિયમાં દૃષ્ટિ એક તે ૧ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ

૧૪ દર્શન દ્વાર. પાચ એકદ્રિયમા એક અચક્ષુ દર્શન.

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર. પાચ એકેદ્રિયમા બે અજ્ઞાન, તે ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન

૧૬ યોગ દ્વાર.

પાચ એકેદ્રિયમા વાયુકાય વિના બાકીની **ચાર એકેંદ્રિયમાં** યોગ ત્રણ, તે ૧ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૨ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૩ કાર્મણ શરીર કાયયોગ **વાયુકાયમાં** યોગ પાચ ૧ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૨ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૩ વૈક્રિય શરીર કાયયોગ, ૪ વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૫ કાર્મણ શરીર કાયયોગ

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર.

પાચ એકેંદ્રિયમા ઉપયોગ ત્રણ ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન, ૩ અચક્ષુદર્શન.

૧૮ આહાર દ્વાર.

પાચ એકેંદ્રિયમા ત્રણ દિશિનો, ચાર દિશિનો, પાચ દિશિનો આહાર લે, ને વ્યાઘાત ન પડે તો ૭ દિશિનો આહાર લે. બે પ્રકારનો આહાર, તે ૧ ઓજસ ૨ રોમ, તે ૧ સચિત્ત, ૨ અચિત્ત, ૩ મિશ્ર

૧૯ ઉપજવાનાં, ૨૨ ચવવાનાં દ્વાર.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિકાય એ ત્રણ એકેંદ્રિયમાં ત્રેવીશ દંડકનો આવે, તે એક નારકી વર્જીને; જાય દશ દડકમા તે પાચ એકેદ્રિય, ત્રણ વિકલેદ્રિય, એ આઠ ને મનુષ્ય ને તિર્યચ એ બે મળી દશ દંડકમા જાય

તેજસ્કાય ને વાયુકાય એ બે એકેંદ્રિયમા દશ દંડકનો આવે તે પાચ એકેંદ્રિય ત્રણ વિકલેદ્રિય, એક મનુષ્ય ને એક તિર્યંચ એ દશ દડકનો આવે ને નવ દંડકમા જાય, તે પાચ એકેદ્રિય ત્રણ વિકલેદ્રિય ને તિર્યંચ પંચેદ્રિય એ નવમા જાય

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર.

પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, બાવીશ હજાર વર્ષની

અપૂકાયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, સાત હજાર વર્ષની

તેજસ્કાયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, ત્રણ અહોરાત્રિની

કંઈ થયું નથી તો આવી સ્થિતિમાં તમે શ્રીમતીજીને કહેશો કે તને ઘરની કાંઈ ચિંતા છે કે નહીં !

ઘરની ચિંતા રાખવી જરૂરી છે ગૃહિણીને જો ઘરની કાળજી (ચિંતા) નહીં હોય તો તમારું દરેક કામ અવ્યવસ્થિત બની જશે. તમને તમારી ઓફિસની ચિંતા રહ્યા કરતી હોય છે પોણાદશ ઉપર ઘડિયાળનો કાંટો આવ્યો કે તમારા મનમાં અધમથી મચી જાય છે. પુરુષવર્ગ દુકાનના કામમાં જો આળસ કરે અગિયાર વાગ્યે દુકાને જવાનો સમય હોય ત્યારે જમીને ચાર કલાકની નિંદર ખેંચે અને સાંજ પડે ઊઠીને દુકાને જાય તો તેવા વખતે દેવીજી (શ્રીમતીજી) જ કાન ખંખેરશે કે તમને દુકાનની ચિંતા છે કે નહીં ! હવે તો તમે જ વિચારો કે તમારે ચિંતા-કાળજી રાખવી છે કે નહીં !

પ્રવચનનો સમય સાડા આઠ વાગ્યાનો છે શ્રોતાઓ આવી પહોંચ્યા છે અને હું જો નવ વાગ્યા સુધી ઉપર જ બેઠો રહું તો તમે જ બોલી ઊઠશો કે મહારાજશ્રીને અમારા સમયની કિંમત જ નથી. આ મારી વાત છે તમારી નથી તમે સાડા આઠને બદલે નવ વાગ્યે આવો તો શું ગેરલાભ નથી ! તો મુનિજી પોતાના સમયે પાટ ઉપર આવી જતા નથી તો કહેવાય છે કે મહારાજશ્રીને ચિંતા જ નથી. અમારો સમય બગડે છે તો મારે પણ તમારી ચિંતા રાખવી રહી.

તમારો દીકરો બીમાર છે ડૉક્ટરને તમે દેખાડ્યું એણે યોગ્ય દવાઓ પણ આપી. એ ઠીક સમયસર દવા જ લેતો ન હોય ચરી પાળતો ન હોય તો તમે જ કહેશો કે તને તારા શરીરની કાંઈ કાળજી જ નથી તો બીજો એમાં શું કરે ! હવે જો ડૉક્ટર જ ઠીક સમય ઉપર ઇન્જેક્શન દેવા આવતો નથી તો તમે ડૉક્ટરને કહેશો કે સાહેબ તમને મારા પુત્રની દરકાર છે કે નહીં ! અને જો ટ્યુશન-શિક્ષક સમય પર આવે નહીં અને બાળક અભ્યાસમાં નબળો હોય તો તમે એ માસ્તરને કહેશો કે તમને પૈસાથી જ મતલબ છે અમારા બાળકની કાંઈ ચિંતા જ નથી.

ડૉક્ટરે ચિંતા જ ન રાખી તો રોગીના પ્રાણ ઊડી ગયા, માસ્તરે કાળજી ન રાખી તો બાળક નાપાસ થઈ ગયો. કોઈ કલાર્ક જો સમયસર ઓફિસે પહોંચતો નથી તો તમે એને નોકરી પરથી કાઢી મૂકશો. આરોપ મૂકશો કે તમને તો સમયની કાંઈ પડી જ નથી.

મહારાણી વિક્ટોરીયાનો સેક્રેટરી એકવાર એના સચિવાલયમા ત્રણ મિનિટ મોડો પહોચ્યો મહારાણી બહુ વ્યગ્ર હતી સેક્રેટરી આવ્યો તો બોલી 'તમારી ઘડિયાળ જુઓ' એણે કહ્યુ 'ક્ષમા કરજો, મારુ ઘડિયાળ જરા સુસ્ત છે' વિક્ટોરીયાએ કહ્યુ 'કા તો તમે તમારુ ઘડિયાળ બદલો અથવા તો મારે મારા સેક્રેટરીને બદલવા પડશે કારણ કે તમને સમય પર આવવાની ચિંતા નથી' મત્રી જો પોતાના કામની ચિંતા ન સેવે તો સારાયે દેશની સુરક્ષા ભયમા મૂકાઈ જાય મત્રી જ શા માટે, પચોતેર રૂપિયા મેળવતો સિગ્નલમેન જો પોતાના સમયની ચિંતા ન રાખે તો કેટલુ નુકસાન થાય? બે ટ્રેનો અથડાઈ જાય, સેકડોના પ્રાણ જાય, હજારોનુ શરીર અને સૌદર્ય નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ જાય

હા, તો જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા ચિંતા સેવવી જરૂરી છે ધોબી તમારા કપડા આપી ગયો તમે એની કાળજી રાખી નહી આડા-અવળા મૂકી દીધા રાત્રે ઉદરોને લાગ મળ્યો અને બધા કપડા રાત્રે કાતરો ખાધા એમા શ્રીમતીજીની રેશમી સાડી પણ હતી સવારે તમે જોયુ તો તમો ઉદરો પર બળી ઊઠ્યા શ્રીમતીજી પોતાની દોઢસો રૂપિયાની રેશમી સાડીની દુર્દશા જોશે તો એમનુ મગજ પણ ગરમ થયા વિના રહેશે નહી લગભગ સારાયે ઘરનું વાતાવરણ ગરમ થઈ જશે પછી ભલેને એ ગરમ વાતાવરણમાં ચૂલો પણ ઠરી જાય એટલે કપડાની ચિંતા ન કરી, તેથી સારુયે ઘર ગરમી અનુભવી શકે છે અને ઘરનુ મોટેરુ ઘરની સુરક્ષાની ખેવના જ ન રાખે તો કહેવાશે મોટા તો થઈ ગયા પણ ઘરની ચિંતા જ નથી હા, તો તમે હવે સમજી ગયા હશો કે ચિંતા એકદમ છોડવાની વસ્તુ નથી તેમ ચિંતાને વળગી રહેવુ પણ ઠીક નથી, કામની ચિંતા તો જરૂરી છે પણ વગર કામની ચિંતા બિનજરૂરી છે, કારણ કે એ માણસનુ લોહી બાળવાનુ કામ કરે છે

ચિંતાનું બિનજરૂરી રૂપ :

કીડા બે પ્રકારના હોય છે એક તો પદાર્થને ઉપરથી કોરી ખાય છે તો બીજુ અદરથી ચિંતા એ બીજા પ્રકારનો કીડો છે ઉધઈ જે વૃક્ષને લાગી જાય છે તે વૃક્ષને તે ખાઈ જાય છે ઉપરથી તો વૃક્ષની સ્થૂળ કાયા બરાબર દેખાશે પણ અદરથી તે પોલુ બની જાય છે ચિંતા પણ એક પ્રકારની ઉધઈ છે જે છૂપી રીતે માણસની શક્તિને ફોલી ખાય છે એ

કોઈ ભય નથી તો આવી સ્થિતિમાં તમે શ્રીમતીજીને કહેશો કે તને ઘરની કોઈ ચિંતા છે કે નહીં !

ઘરની ચિંતા રાખવી જરૂરી છે ગૃહિણીને જો ઘરની કાળજી (ચિંતા) નહીં હોય તો તમારું દરેક કામ અવ્યવસ્થિત બની જશે. તમને તમારી ઓફિસની ચિંતા રહ્યા કરતી હોય છે પોતાના ઉપર ધણિયાણીનો કોઈ આવ્યો કે તમારા મનમાં અધિકારી બની ગયા છે પુત્રવર્ગ દુકાનના કામમાં જો આળસ કરે અગિયાર વાગ્યે દુકાને જવાનો સમય હોય ત્યારે જમીને દોઢ કલાકની નિંદર ખેંચે અને સાડા બારે ઊઠીને દુકાને જાય તો તેવા વખતે શેઠજી (શ્રીમતીજી) જ કાન ભંભેરશે કે તમને દુકાનની ચિંતા છે કે નહીં ! હવે તો તમે જ વિચારો કે તમારે ચિંતા-કાળજી રાખવી છે કે નહીં !

પ્રવચનનો સમય સાડા આઠ વાગ્યાનો છે શ્રોતાઓ આવી પહોંચ્યા છે અને હું જો નવ વાગ્યા સુધી ઉપર જ બેઠો રહું તો તમે જ બોલી ઊઠશો કે મહારાજશ્રીને અમારા સમયની કિંમત જ નથી. આ મારી વાત છે તમારી નથી તમે સાડા આઠને બદલે નવ વાગ્યે આવો તો શું ચેરબાજ નથી ! હા મુનિજી પોતાના સમયે પાટ ઉપર આવી જતા નથી તો કહેવાય છે કે મહારાજશ્રીને ચિંતા જ નથી અમારો સમય બગડે છે તો મારે પણ તમારી ચિંતા રાખવી રહી.

તમારો દીકરો બીમાર છે ડૉક્ટરને તમે દેખાડ્યું એણે રોગ વાગ્યો પણ આપી. એ ઠીક સમયસર દવા જ લેતો ન હોય પરી પાળતો ન હોય તો તમે જ કહેશો કે તને તારા શરીરની કોઈ કાળજી જ નથી તો બીજો એમાં શું કરે ! હવે જો ડૉક્ટર જ ઠીક સમય ઉપર ઇન્જેક્શન દેવા આવતો નથી તો તમે ડૉક્ટરને કહેશો કે સાહેબ તમને મારા પુત્રની દરકાર છે કે નહીં ! અને જો ટ્યુશન-શિક્ષક સમય પર આવે નહીં અને બાળક અભ્યાસમાં નબળો હોય તો તમે એ માસ્તરને કહેશો કે તમને પૈસાથી જ મતલબ છે અમારા બાળકની કોઈ ચિંતા જ નથી

ડૉક્ટરે ચિંતા જ ન રાખી તો રોગીના પ્રાણ ઊડી જશે માસ્તરે કાળજી ન રાખી તો બાળક નાપાસ થઈ જશે. કોઈ કારકુન જો સમયસર ઓફિસે પહોંચતો નથી તો તમે એને નોકરી પરથી કાઢી મૂકશો. આરોપ મૂકશો કે તમને તો સમયની કોઈ પડી જ નથી.

વખતે અભયકુમાર ત્યા આવી લાગ્યો નાની વયમા જ પોતાની માતા સાથે એ ત્યા આવ્યો હતો એણે ગ્રામ-પચાયતને વિચારમગ્ન જોઈને પૂછ્યુ પણ સરપચે કહ્યુ "ભાઈ, તુ તો હજુ બાળક છે હજુ તો તારે રમવાના દા'ડા છે આ બધી સમસ્યાઓ તો અમારે જ ઉકેલવી રહી" તેમ છતા અભયકુમારે આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો આખરે સરપચે એને બધી વાત સમજાવી એણે (અભયકુમારે) કહ્યુ "બસ, આ જ સમસ્યા છે ને?" સરપચે કહ્યુ "હા આ સમસ્યાએ જ સારીયે પચાયતને હેરાન કરી મૂકી છે"

અભયકુમાર બુદ્ધિશાળી હતા કહેવાય છે કે એમની પાસે ઔત્પાતિની બુદ્ધિ હતી અને તમે પણ તમારા ચોપડાઓમા લખો જ છો ને? એ તો તમને યાદ હશે મને યાદ અપાવવાની જરૂર નહી રહે

દિવાળી નજીક છે તમે ચોપડાઓમા લખો છો ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ હોજો, અભયકુમારની બુદ્ધિ હોજો, ધન્ના શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ હોજો, અને કેવન્નાજીનુ સુખ સૌભાગ્ય હોજો" બસ, આમા બાકી જ શુ રાખ્યુ? આમા તો તમે બહુ કુશળ છો વિશ્વની પસદગી કરાયેલી વસ્તુઓ માગી લીધી. ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ એટલા માટે માગી લીધી કે પાત્રમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ જેમ ખીર અક્ષય બની ગઈ તેમ તમારી તિજોરીમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ લક્ષ્મી પણ અક્ષય બની જાય અભયકુમારની બુદ્ધિ તમે માગી છે. કોઈ વાધો નથી તમે બુદ્ધિશાળી બનો તમારામા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઝગમગે પણ એક પ્રશ્ન એ છે કે અભયકુમારની બુદ્ધિ જો મળી જાય તો એનો ઉપયોગ ફસાયેલાઓને ઉન્મુક્ત કરવામા કરશો કે મુક્તને ફસાવવામા? કારણ કે બુદ્ધિ બને કામ કરે છે એના વડે તમે કોઈની પરિસ્થિતિને સુધારી શકો છો તો કદી એના વડે જ વધુ બગાડી પણ શકો છો

શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમે માગી છે એમા કાઈ જ ખોટુ નથી કે પોતાની પ્રામાણિકતા જાળવી, બીજાનુ શોષણ ન કરતા કોઈ મર્યાદામા કઈક સપત્તિ મેળવે પણ શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમારે ઘેર આવી ગઈ તમારુ ઘર લક્ષ્મીના ઝકારેથી રણકી ઊઠે તો એનો ઉપયોગ સમાજના આર્થિક રીતે પછાત એવી દુર્બળ વ્યક્તિઓના હિતાર્થે કરશો કે પોતાના અહકારને પોષવામા કરશો? સપત્તિ મેળવી તમારી દૃષ્ટિ સમાજવિકાસ તરફ જશે અથવા તો સ્વ-વિલાસ તરફ? એનો ન્યાય તો તમારે જ કરવો પડશે

હા, તો અભયકુમાર પાસે ઔત્પાતિ બુદ્ધિ હતી એમની બુદ્ધિએ

શારીરિક જ નહીં પરંતુ માનસિક શક્તિને પણ રૂંધે છે. તમે ચાહે તેટલું ટોનિક પદાર્થો લ્યો, ચાહે તેટલા પૌષ્ટિક પદાર્થ ખાઓ પણ સારી શક્તિને ચિંતા કોરી ખાશે. તમે જમવા બેઠા. તમારી સામે મિઠાઈઓનો થાળ આવ્યો. તમે હજુ એક ગ્રાસ પણ લીધો નથી કે પાછળથી ભિખારી ઝપટ મારી બધી મિઠાઈ સાફ કરી જાય. આવા અવસરે તમે ક્રોધિત થઈ જશો. તમે નથી ઈચ્છતા કે તમારું જમણ એક ભિખારી આરોગી જાય. હા, તે ભિખારી છે ચિંતા જે તમારામાંના બધા જ વિટામિનોને ખાઈ જાય છે. ખાઓ છો તમે પણ ખાધેલું જાય છે એના પેટમાં.

એક વખતની વાત છે. સમ્રાટ શ્રેણિકે એક બકરું નંદીગામે મોકલ્યું. એની જોડે એક સંદેશો પણ હતો. આ સમ્રાટનું પાળેલું બકરું છે. એને દરરોજ લીલું ઘાસ ખવડાવવામાં આવે અને સારી વ્યવસ્થા કરાય. પણ એની સાથે એક બીજી પણ આજ્ઞા છે. એનું વજન વધવું જોઈએ નહીં. નંદીગામની ગ્રામ પંચાયત ભેગી થઈ. ગ્રામ પંચાયત એ તો ભારતની જૂની પરંપરા છે. આ ઘણી સુંદર પરંપરા કહેવાય. ગામના નાના મોટા બધા પ્રશ્નો ગ્રામપંચાયત દ્વારા જ ઉકેલવામાં આવે છે. જ્યારથી ગ્રામપંચાયતનો અધિકાર અને વિશ્વાસ ઓછા થયા ત્યારથી ગામડાના ઝઘડા શહેરોની કોર્ટોમાં જવા લાગ્યા છે. ત્યાં બન્નેનો સમય અને ધનનો ખર્ચો શરૂ થાય છે. વકીલોનું ચાલવા લાગે છે. બિચારા ભોળા ખેડૂત વકીલની મીઠી વાતોમાં ફસાઈ પોતાની શ્રમોપાર્જિત કમાણી નકામી વેડફી નાખે છે.

જૈન દર્શન કહે છે. પહેલાં તો કષાયની પ્રવૃત્તિથી દૂર રહો. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે. "संकिलेसकरं ठाणं दूरओ परिवज्जए" કલહના વાતાવરણથી બચો. કષાય ઉત્પન્ન થઈ ગઈ હોય તો એ આગને તરત ઠારી નાખો. ગામના કોઈ પંચની સામે તમારી સમસ્યા રજૂ કરી દો. તે બુદ્ધિમત્તાપૂર્વક ન્યાયનું સમાધાન કરતાં જે ફેંસલો આપે એનો પ્રેમ સાથે સ્વીકાર કરી લો. જેથી સમય અને સંપત્તિ બન્નેનો બચાવ થશે.

પેલા નંદીગામમાં ગ્રામ-પંચાયત બેઠી છે. વિકટ સમસ્યા તેની સામે આવી હતી. બકરાને ખવડાવવા-પીવડાવવાની જવાબદારી તો સૌ કોઈ લેવા તૈયાર હતું. પરંતુ ખવડાવ્યા પછી વજન વધે જ નહીં એની જવાબદારી કોણ લે? આ સમસ્યાનો ઉકેલ જો આવશે નહીં તો સમ્રાટ શ્રેણિકના કોપનો ભોગ બનવું પડશે. સમસ્ત પંચાયત વિચારમાં ડૂબેલી હતી. તે જ

વખતે અભયકુમાર ત્યા આવી લાગ્યો નાની વયમા જ પોતાની માતા સાથે એ ત્યા આવ્યો હતો એણે ગ્રામ-પચાયતને વિચારમગ્ન જોઈને પૂછ્યુ. પણ સરપચે કહ્યુ "ભાઈ, તુ તો હજુ બાળક છે હજુ તો તારે રમવાના દા'ડા છે આ બધી સમસ્યાઓ તો અમારે જ ઉકેલવી રહી" તેમ છતા અભયકુમારે આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો આખરે સરપચે એને બધી વાત સમજાવી એણે (અભયકુમારે) કહ્યુ "બસ, આ જ સમસ્યા છે ને?" સરપચે કહ્યુ "હા આ સમસ્યાએ જ સારીયે પચાયતને હેરાન કરી મૂકી છે"

અભયકુમાર બુદ્ધિશાળી હતા કહેવાય છે કે એમની પાસે ઔત્પાતિની બુદ્ધિ હતી અને તમે પણ તમારા ચોપડાઓમા લખો જ છો ને? એ તો તમને યાદ હશે મને યાદ અપાવવાની જરૂર નહી રહે

દિવાળી નજીક છે તમે ચોપડાઓમા લખો છો ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ હોજો, અભયકુમારની બુદ્ધિ હોજો, ધન્ના શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ હોજો, અને કેવન્નાજીનુ સુખ સૌભાગ્ય હોજો" બસ, આમા બાકી જ શુ રાખ્યુ? આમા તો તમે બહુ કુશળ છો વિશ્વની પસદગી કરાયેલી વસ્તુઓ માગી લીધી. ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ એટલા માટે માગી લીધી કે પાત્રમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ જેમ ખીર અક્ષય બની ગઈ તેમ તમારી તિજોરીમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ લક્ષ્મી પણ અક્ષય બની જાય અભયકુમારની બુદ્ધિ તમે માગી છે. કોઈ વાધો નથી તમે બુદ્ધિશાળી બનો તમારામા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઝગમગે પણ એક પ્રશ્ન એ છે કે અભયકુમારની બુદ્ધિ જો મળી જાય તો એનો ઉપયોગ ફસાયેલાઓને ઉન્મુક્ત કરવામા કરશો કે મુક્તને ફસાવવામા? કારણ કે બુદ્ધિ બને કામ કરે છે એના વડે તમે કોઈની પરિસ્થિતિને સુધારી શકો છો તો કદી એના વડે જ વધુ બગાડી પણ શકો છો

શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમે માગી છે એમા કાઈ જ ખોટુ નથી કે પોતાની પ્રામાણિકતા જાળવી, બીજાનુ શોષણ ન કરતા કોઈ મર્યાદામા કઈક સપત્તિ મેળવે પણ શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમારે ઘેર આવી ગઈ તમારુ ઘર લક્ષ્મીના ઝકારેથી રણકી ઊઠે તો એનો ઉપયોગ સમાજના આર્થિક રીતે પછાત એવી દુર્બળ વ્યક્તિઓના હિતાર્થે કરશો કે પોતાના અહકારને પોષવામા કરશો? સપત્તિ મેળવી તમારી દૃષ્ટિ સમાજવિકાસ તરફ જગે અથવા તો સ્વ-વિલાસ તરફ? એનો ન્યાય તો તમારે જ કરવો પડશે

હા, તો અભયકુમાર પાસે ઔત્પાતિ બુદ્ધિ હતી એમની બુદ્ધિએ

પચ્ચાવનની ઉંમરમાનો જીવ શોધી આપ્યો. પચ્ચાવનને એમણે કહ્યું : સમાજ તરફથી આવેલા ઉદ્દેશ્યવાહકને ઉત્કર્ષ વિકાસ કરો એને કહેજો કે સમાજની આજ્ઞાનું યથાવત્ પાલન થશે આવતા ૭ મહિનામાં સ્વચ્છ સમટ આવીને જોઈ શકે છે. બધા ચકિત થઈ ગયા. કુમાર આ શું કરી રહ્યા છે એમણે મોટું પાંજરું મંગાવ્યું જેમાં બે બાનાં હતાં. પાંજરામાં એક બાજુ બકરાને બાંધી દીધો અને બીજામાં એક સિંહને પૂર્યો.

બકરાને ઘણું ખવડાવવામાં આવતું. લીલું ઘાસ ખૂબ ભરપૂર રોજ પણ સામે સિંહને જોતાં જ જાણે એને મોત જ દેખાતું. એ ખાતો પણ એનું લોહી જ બનતું નહીં. સિંહથી લાગતા ભયની ચિંતા એનું લોહી જ બાળી નાખતી. ૭ મહિના બાદ સમાજ એ દ્વિજનો અનુચર પાછો આવ્યો. તોળીને જોયું તો બકરાનું તેટલું વજન હતું કે જેટલું ૭ મહિના પહેલાં. બકરાનું લોહી પેલી ચિંતા ખાઈ જતી. તેવી જ રીતે તમારાં બધાં ચિત્તોને પણ ચિંતા ચરી જાય છે માટે તમે એનાથી સાવધાન રહેજો.

સૂતી વખતે ચિંતા રાખવી સારી નથી. કોટની જેમ ચિંતાને પણ ખીંટીએ ટાંગીને પથારીમાં જજો, નહીંતર ચિંતાનો ભાર તમારી પીઠ ઉપર પથ્થર-સમ ભાર બની જશે જે એક પળ માટે પણ તમને જંપવા નહીં દે.

ઘઉંના ખેતરમાં જેમ ઓળા પડે છે ત્યારે આખો પાક કરમાઈ જાય છે. ખેતરની હસતી હરિયાળી સમાપ્ત થઈ જાય છે ખેડૂતોના હસતાં મોઢાં પણ કરમાઈ જાય છે બસ તેવી જ રીતે ચિંતાના ઓળા પ્રસન્નતાને હરી લે છે. એ રૂપ ઓળા જ ચિંતાના ઓળામાં વજન તો કંઈ જ નથી પરંતુ પેલા બીજ ઓળા કરતાં આનામાં પ્રખર સંહારક શક્તિ છે. પેલા ઓળાથી તો ફક્ત એક જ વર્ષ બગડે છે પણ ચિંતાના ઓળા જેના જીવન ઉપર પડી જાય છે એનું સ્મિત સદાને માટે સમાપ્ત થઈ જાય છે. સ્મિત જ નહીં હજારો બનતી જિંદગીઓ પણ બગડી જાય છે એ જુવાનીને ઘડપણમાં ફેરવી નાખે છે.

ચિંતા અને ચિતા આ બંનેના આ બે શબ્દમાં ફરક છે. ચિતા ઉપર મડદું બળાય છે અને ચિંતા ઉપર નહીં કારણ કે ચિતા તો પોતાના સ્થાને રહી મનુષ્યની સમાપ્તતા વડે મડદાને બાળે છે પણ આ ચિંતાની શક્તિ સર્વવ્યાપી છે. એના ઉપર સ્થાનનો પ્રતિબંધ નથી. મનુષ્યની

એને જરૂર નથી અને એ મડદાને નહી પણ જીવતાને જ બાળે છે. એની આ શક્તિને કારણે જ એના માથે તિલક બિંદુ લગાડાય છે

એક વિચારકના શબ્દોમા કહુ તો ચિંતા ફરતી ખુરશી છે, જે તમને ઉપર-નીચે ફેરવશે પણ કયાય પહોચાડશે નહી એનુ કામ ફેરવવાનુ છે, કોઈ લક્ષ્ય તરફ પહોચાડવાનુ નહી એટલા માટે જ એ વિપત્તિઓનુ વ્યાજ છે મૂળ અદા કરતી વખતે તો તે પોતે જ અદા થઈ જાય છે, અથવા તો માણસને જ સમાપ્ત કરી દે છે

ભારતીય વિચારકોએ તો ચિંતાને અમર વેલ કહી છે કહેવાય છે કે જે વૃક્ષ ઉપર અમર વેલ ચઢે છે, એનુ અસ્તિત્વ સમાપ્ત થઈ જાય છે. એ વૃક્ષનો બધો જ રસ ચૂસી લે છે તેવી જ રીતે જે માણસના મન ઉપર ચિંતાની અમર વેલ છવાઈ જાય છે એનુ જીવન-માધુર્ય સુકાઈ જાય છે. કામ કરવાથી શરીર થાકે છે આ સિદ્ધાન્ત ખોટો છે શ્રમ તો શરીરને સ્વસ્થ રાખે છે શરીર કામથી નહી પણ કામના ભારથી થાકે છે, કામથી તો એ હલકુ રહે છે પરંતુ કામનો ભાર જ્યારે મન ઉપર લાગે છે તે જ વસ્તુ શરીરને થકવી નાખે છે મશીનને ચલાવવાથી જેમ મશીન ખરાબ થતું નથી પણ સ્ક્રુ અટકી જવાથી જ મશીન કામ દેતુ બંધ થઈ જાય છે તેવી રીતે મનમા જ્યારે ચિંતાનો સ્ક્રુ અટકી જાય છે, ત્યારે જ એ માણસનું મશીન બગડે છે

કેટલાક માણસોને એવી આદત હોય છે કે તેઓ નકામી ચિંતાઓનો પોટલો બાધી ફર્યાં કરે છે એક ભાઈ જરા લોભી હતા એક પૈસો ખર્ચ કરતા દસ વાર વિચારતા

ખુશનસીબી કહો કે એમના ઘેર પુત્રજન્મ થયો, પરંતુ શેઠે પુત્ર જન્મને ખુશનસીબી માની નહી એમના મન ઉપર ચિંતાનો ભાર વધ્યો. ચિંતાએ એમના મો પરની લાલાશ ભૂસી નાખી, પ્રતિદિન ચિંતામા જ ચકરાવા લાગ્યા એમનો ફીકો પડતો ચહેરો જોઈ શ્રીમતીજીએ પૂછ્યુ; "તમારા મો પરની રોનક કયા ચાલી ગઈ? તમે તો રોજ રોજ સુકાતા જ જાઓ છો!"

એમણે કહ્યુ "મારુ દુઃખ મારુ હૃદય જ જાણે છે તમને સ્ત્રીઓને એનો શો અનુભવ? આ જુઓ, પુત્ર જન્મ્યો છે, કાલે એ મોટો થશે, એના સારુ કપડા જોઈશે કદી એ બીસ્કીટ માગશે તો કદી ચોકલેટ. એ એને દેવુ પડશે કદી રમકડા પણ લાવી આપવા પડશે થોડા દિવસો વિતશે

કે પછી એને ભણાવવાનો પ્રબંધ કરવો પડશે. હી અને પુસ્તકોનો ભાર પણ મારા પર જ આવશે. ભણતર પૂરું થતાં એના લગ્નનો ખર્ચો તિજોરીમાંથી કરવો પડશે. તમે તો ચાર રોટલા પછી ભજનમાં મગ્ન થઈ જાઓ છો પણ ઘરની વ્યવસ્થાની જવાબદારી મારા પર જ રહેશે. આ હું મને કોણ સમજશે?"

શેઠના મનનું દર્દ શેઠાણી સમજી ગયાં એણે કળી લીધું કે નકામી ચિંતા એણે આમને ઘેરી લીધા છે આની દવા પણ શું હોઈ શકે? આખરે એણે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. શનિવારે રસોઈ બનાવી નહીં. શેઠ ૭ વાગે ઘેર આવ્યા અને જોયું તો ચૂલો ઠંડો પડ્યો છે. ઘરમાં જઈ શ્રીમતીજીને પૂછ્યું "આજે ચૂલાએ એકાદશી કેમ પાળી છે? પોતાના અવાજને જરા ભારે કરતાં એણે કહ્યું "તમે મારા મનની ચિંતા શું જાણો? રોટલા ખાધા ને દુકાને ભાગ્યા." શેઠ તાડૂક્યા, "તો શું ખાધા વગર જ દુકાને જાઉં? જો આવી જ ઇચ્છા હોય તો પણ ઠીક છે!

શ્રીમતીજીએ કહ્યું "હું એમ નથી કહેતી. વાત એ છે કે આજે બપોરે જ્યોતિષિ આવ્યા હતા. મારી હસ્તરેખા જોઈને કહ્યું કે તમારી ઉંમર પૂરા સાઠ વર્ષની છે."

શેઠજી બોલ્યા. "તો એમાં ખોટું શું છે? શું તારી સાઠથી વધુ જીવવાની ઇચ્છા છે?" શ્રીમતીજીએ કહ્યું "ના, તમે સમજ્યા નહીં. હજુ મારી ઉંમર ત્રીસ વર્ષની છે. ત્રણ શેર ઘઉં મારે રોજ દળવા પડે છે. બાર વાસણ રોજ સાફ કરવા પડે છે તો મહિનાના કેટલા થશે અને ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં વાસણો મારે સાફ કરવાં પડશે! સાત બેડાં પાણી ભરવું પડે છે તો ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં બેડાં પાણી ખેંચવું પડશે! બસ, હું તો આ જ ચિંતામાં મરી રહી છું."

વાસના અને ચિંતા

હા, તો ચિંતા એ જીવનસુખનો કીડો છે જે અંદરથી પોલું બનાવે છે. માટે ચિંતાથી દૂર રહો. પરંતુ જ્યાં સુધી વાસના ટળતી નથી ચિંતા પણ નહીં ટળે. અનેરું જોડું છે મનની એક વાસના હજારો ચિંતાઓ લઈને આવે છે. વાસનાની જન્મભૂમિ છે મન. પણ એ પડે છે ચિંતાના ચોકે. મહાભારતના પાનાં ઉથલાવો. હજારો માનવીઓના લોહીની શોણિત નદીઓ કેમ વહી? શા સારુ હજારો સ્ત્રીઓનાં સૌભાગ્ય ભૂંસાયાં? શા સારું હજારો પુત્રો પિતાવિહીન બન્યા! એ મહાયુદ્ધની જ્વાળામાં એક ચિનગારી કામ કરી રહી હતી. તે છે એક વ્યક્તિના મનની વાસના-વાંછના. કૌરવોની

ઈચ્છા–વાછનાએ એક કરોડ એસી લાખ માણસોના લોહીની નદી વહાવી દીધી

દુર્યોધનની મનેચ્છાએ સમસ્ત કૌરવવશને તારાજ કર્યો એ દુર્યો-ધનને એમ પૂછાય કે પાડવોની ભૂમિ શા માટે હરી લીધી ? શુ એની પાસે ખાવા ધાન નહોતુ ? અથવા વસ્ત્રની સમસ્યા હતી કે મકાનોની કમી હતી. એની પાસે વિશાળ સામ્રાજ્ય હતુ ખાવાપીવાની એને શી ઉણપ હોઈ શકે. મેવાના દેશમા તો જન્મ્યો હતો તો શુ વસ્ત્રોની એને કમી હતી ? હુ માનુ છુ, પેટીઓ ને પેટીઓ વસ્ત્રોથી ભરી પડી હશે રહેવા માટે એક નહી પણ અનેક ગગન–સ્પર્શી વિશાળ-ભવનોની હારમાળા ઊભી હશે, તેમ છતાય એની વાછના અસીમ હતી એના ઉપર એનો અંક ન્હોતો એણે વિશાળ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કર્યું હતુ પણ પોતા પર તે રાજ કરી શક્યો નહી એટલે જ તો એણે હજારો વીરોને મા'ત કર્યા પણ પોતાની ચાહનાને મા'ત કરી શક્યો નહી અને તેથી કરીને એણે હજારો વિપત્તિઓને વ્હોરી લીધી

પેલા પદ્મોગરને પૂછો કે એની સત્તા શા માટે સમાપ્ત થઈ ? પાડવોની સામે શા માટે નારીનુ રૂપ લેવુ પડ્યુ ? એનો પણ જવાબ હશે, એના મનની મહેચ્છા એની મહેચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે જ તો એ સતી સાધ્વી દ્રૌપદીનુ અપહરણ કરી ભારતથી ધાત્રી ખડ લઈ ગયો પણ પરિણામ એ આવ્યુ કે એના હાથમાથી એનુ સારુ યે રાજ્ય છીનવાઈ ગયુ અને નારીના વસ્ત્રોમા પોતાના પ્રાણ બચાવવા પડ્યા

કીચકને પૂછો, ભીમની ગદાએ એના પર શા સારુ વાર કર્યો ? દ્રૌપ-દીના સતીત્વ ઉપર પ્રહાર કરવાની એની ઈચ્છાએ જ એના પ્રાણ લીધા. સ્થૂળ રૂપે જોવામા આવે તો ભીમે કીચકને માર્યો છે પણ જૈન દર્શનને પૂછો તો તે શુ કહેશે ? શુ એ પણ એમ કહેશે કે ભીમે એને માર્યો છે ? તો પછી કર્મવાદનો પાયો જ હલબલી ઉઠશે સુખ અને દુ ખ અગે જૈન દર્શનનો એક જ સ્વર રહ્યો છે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાનો એ સ્વર છે, જે આજે પણ છે

"अप्पा कत्ता विकत्ताय, सुहाणय दुहाणय।"

પોતાના સુખ અને દુ ખ માટે આત્મા પોતે જ જવાબદાર છે બીજો એને સુખની છાયામા લઈ જઈ શકતો નથી તેમ દુ ખના તાપમા એને ઊભો કરી શકતો નથી હા, તો કીચકનુ મૃત્યુ ભીમના હાથે થયુ છે એ

કે પછી એને ભણાવવાનો પ્રબંધ કરવો પડશે. ફી અને પુસ્તકોનો ભાર પણ મારા પર જ આવશે. ભણતર પૂરું થતાં એના લગ્નનો ખર્ચો તિજોરીમાંથી કરવો પડશે. તમે તો ચાર રોટલા ખાઈ આળસુ થઈ જાઓ છો, પણ બધી વ્યવસ્થાની જવાબદારી મારા પર જ રહેશે. આ દુઃખને કોણ સમજશે ?"

શેઠના મનનું દુઃખ શેઠાણી સમજી ગયાં. એણે કળી લીધું કે નકામી ચિંતાએ એમને ઘેરી લીધા છે. આની દવા પણ શું હોઈ શકે ! આખરે એણે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. સાંજે રસોઈ બનાવી નહીં. શેઠ છ વાગે ઘેર આવ્યા અને જોયું તો ચૂલો ઠંડો પડ્યો છે. ઘરમાં જઈ શ્રીમતીજીને પૂછ્યું, "આજે ચૂલાએ એકાદશી કેમ પાળી છે ?" પોતાના અવાજને જરા ભારે કરતાં એણે કહ્યું, "તમે મારા મનની ચિંતા શું જાણો ? રોટલો ખાધો ને દુકાને ભાગ્યા." શેઠ તાડૂક્યા, "તો શું ખાધા વગર જ દુકાને જાઉં ? જો આવી જ ઇચ્છા હોય તો પણ ઠીક છે !"

શ્રીમતીજીએ કહ્યું, "હું એમ નથી કહેતી. વાત એ છે કે આજે બપોરે જ્યોતિષી આવ્યા હતા. મારી હસ્તરેખા જોઈને કહ્યું કે તમારી ઉંમર પૂરા સો વર્ષની છે."

શેઠજી બોલ્યા, "તો એમાં ખોટું શું છે ? શું તારી સાઠથી વધુ જીવવાની ઇચ્છા છે ?" શ્રીમતીજીએ કહ્યું, "ના, તમે સમજ્યા નહીં. હજુ મારી ઉંમર ત્રીસ વર્ષની છે. ત્રણ શેર પણ મારે રોજ દળવા પડે છે. અઢાર વાસણ રોજ સાફ કરવા પડે છે તો મહિનાના કેટલા થયા અને ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં વાસણો મારે સાફ કરવાં પડશે ! સાત બેડાં પાણી ભરવું પડે છે તો ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં બેડાં પાણી ખેંચવું પડશે ! બસ હું તો આ જ ચિંતામાં મરી રહી છું."

વાસના અને ચિંતા

હા, તો ચિંતા એ જીવનવૃક્ષનો કીડો છે, જે અંદરથી પોલું બનાવે છે. માટે ચિંતાથી દૂર રહો. પરંતુ જ્યાં સુધી વાસના છૂટતી નથી, ચિંતા પણ નથી છૂટતી. મનનું જો, છે મનની એક વાસના. હજારો ચિંતાઓ સર્જન પામે છે. વાસનાની જન્મભૂમિ છે મન. પણ એ પડે છે ચિંતાના ખોળે. મહાભારતના પાનાં ઉથલાવો. હજારો માનવીઓના લોહીની ગંગા નદીઓ કેમ વહી ? શા માટે હજારો સ્ત્રીઓના સૌભાગ્ય ભૂંસાયાં ? શા માટે હજારો પુત્રો પિતાવિહીન બન્યા ? એ મહાયુદ્ધની જ્વાળામાં એક ચિનગારી કામ કરી ગઈ હતી. તે છે એક વ્યક્તિના મનની વાસના—કામના, લોભની

ઇચ્છા–વાછનાઓ એક કરોડ એસી લાખ માણસોના લોહીની નદી વહાવી દીધી

દુર્યોધનની મનેચ્છાએ સમસ્ત કૌરવવંશને તારાજ કર્યો એ દુર્યો-ધનને એમ પૂછાય કે પાડવોની ભૂમિ શા માટે હરી લીધી? શુ એની પાસે ખાવા ધાન નહોતુ? અથવા વસ્ત્રની સમસ્યા હતી કે મકાનોની કમી હતી એની પાસે વિશાળ સામ્રાજ્ય હતુ ખાવાપીવાની એને શી ઉણપ હોઈ શકે. મેવાના દેશમા તો જન્મ્યો હતો તો શુ વસ્ત્રોની એને કમી હતી? હુ માનુ છુ, પેટીઓ ને પેટીઓ વસ્ત્રોથી ભરી પડી હશે રહેવા માટે એક નહી પણ અનેક ગગન–સ્પર્શી વિશાળ-ભવનોની હારમાળા ઊભી હશે, તેમ છતાય એની વાછના અસીમ હતી એના ઉપર એનો અંકુશ ન્હોતો એણે વિશાળ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કર્યું હતુ પણ પોતા પર તે રાજ કરી શક્યો નહી એટલે જ તો એણે હજારો વીરોને માત કર્યા પણ પોતાની ચાહનાને માત કરી શક્યો નહી અને તેથી કરીને એણે હજારો વિપત્તિઓને વ્હોરી લીધી

પેલા પદ્મોગરને પૂછો કે એની સત્તા શા માટે સમાપ્ત થઈ? પાડવોની સામે શા માટે નારીનુ રૂપ લેવુ પડ્યુ? એનો પણ જવાબ હશે, એના મનની મહેચ્છા એની મહેચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે જ તો એ સતી સાધ્વી દ્રૌપદીનુ અપહરણ કરી ભારતથી ધાત્રી ખડ લઈ ગયો પણ પરિણામ એ આવ્યુ કે એના હાથમાથી એનુ સારુયે રાજ્ય છીનવાઈ ગયુ અને નારીના વસ્ત્રોમા પોતાના પ્રાણ બચાવવા પડ્યા

કીચકને પૂછો, ભીમની ગદાએ એના પર શા સારુ વાર કર્યો? દ્રૌપ-દીના સતીત્વ ઉપર પ્રહાર કરવાની એની ઇચ્છાએ જ એના પ્રાણ લીધા. સ્થૂળ રૂપે જોવામા આવે તો ભીમે કીચકને માર્યો છે પણ જૈન દર્શનને પૂછો તો તે શુ કહેશે? શુ એ પણ એમ કહેશે કે ભીમે એને માર્યો છે? તો પછી કર્મવાદનો પાયો જ હલબલી ઉઠશે સુખ અને દુખ અગે જૈન દર્શનનો એક જ સ્વર રહ્યો છે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાનો એ સ્વર છે, જે આજે પણ છે

"अप्पा कत्ता विकत्ताय, सुहाणय दुहाणय।"

પોતાના સુખ અને દુખ માટે આત્મા પોતે જ જવાબદાર છે બીજો એને સુખની છાયામા લઈ જઈ શકતો નથી તેમ દુખના તાપમા એને ઊભો કરી શકતો નથી હા, તો કીચકનુ મૃત્યુ ભીમના હાથે થયુ છે એ

વ્યવહાર દૃષ્ટિની વાત છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો કીચકે જ પોતાને માર્યો છે. કીચકની વાસનાએ જ એના મોતને નિમંત્રણ આપ્યું હતું, નહીંતર એક ભીમ જ શું – હજાર ભીમો પણ એને મારવામાં સમર્થ નહોતા. જ્યાં તો નાની ઇચ્છા એની ચાહના એના હૃદયમાં પેદા થઈ, એની સાથે તે જ ક્ષણે ચિંતા પણ પેદા થઈ ગઈ.

જ્યારે હૃદયમાં કોઈ વસ્તુ માટે ચાહના પેદા થાય છે તો એની પ્રાપ્તિ સારુ ચિંતા પણ આવે છે. કલ્પના કરો કે એક ઘડિયાળ લેવા માટે તમને ઇચ્છા થઈ, તો એની સાથે જ એ માટે પૈસા જુટાવવાની ચિંતા પણ થઈ જ. પૈસાના અભાવે તમારી ચાહના પૂરી નહીં થઈ શકે. હવે તમે પૈસા જુટાવવાની ચિંતામાં પડ્યા. પૈસા જુટાવવાની મુશ્કેલીઓ તો મારા કરતાં તમે અનુભવીઓ વધુ જાણો છો. બજારના ભાવોની ઊથલ-પાથલની સાથે તમારા મનમાં પણ ઊથલ-પાથલ મચી જાય છે. કેટલાકને ઠીક રીતે ઊંઘ પણ આવતી નથી. સ્વપ્નોમાં પણ બજારના હાલ-હવાલ ચાલતા હોય છે.

દિવસ રાતની દોડ-ધામ પછી થોડાક પૈસા કમાયા. એમાંય બાળ-બચ્ચાની સાર-સંભાળના ખર્ચમાં કરકસર કરી ઘડિયાળ ખરીદી. મનની મુરાદ બર આવી. ઘડિયાળને હાથમાં બંધાયેલી જોઈ તમારી હૃદય-કળી ખીલી ઊઠી. પરંતુ એની સાથે એક વધુ ચિંતા આવી. તે એ કે કોઈ એને ચોરી ન જાય. પહેલાં ઘડિયાળ લેવાની ચિંતા હતી અને હવે એના સંરક્ષણની ચિંતા છે. ઘેર આવ્યા. કાંડે ઘડિયાળ બાંધી છે. નાના બાબાએ એ જોઈ તો લેવા માટે રડવા લાગ્યો. હવે આ નવી આફત આવી. બન્ને રીતે મુશ્કેલી છે. નથી દેતા તો બાબો ચારોળા કરે છે. આખરે તમારું હૃદય પીગળે છે, વાત્સલ્ય ઊભરાય છે અને બાળ-રુદન વિજય પામે છે. ઘડિયાળ બાબાને અપાય છે. એ જોઈએ એનાથી રમવા લાગે છે.

આ તરફ તમે શ્રીમતીજીને ઘડિયાળનો ઇતિહાસ સંભળાવવા બેઠા. પેલી બાજુ બાબાએ ઘડિયાળને રમકડું સમજી એની મજબૂતીની પરીક્ષા માટે જમીન ઉપર પછાડ્યું. કાચ ફૂટવાના અવાજથી તમે ચોંક્યા. આજે તો ઘડિયાળ લીધું અને આજે જ એની આવી દુર્દશા જોઈ તમે ખીજાયા અને એ ચીડ બાબાના ગાલ ઉપર ઊતરી. એ તો રાડો પાડીને રડવા લાગ્યો. આખરે શ્રીમતીજી વચ્ચે પડ્યાં અને એને બચાવ્યો. તમે ઘડિયાળ લઈને રીપેર કરનારને આપી આવ્યા. બે દિવસમાં એ તૈયાર થઈને પાછી આવી.

રૂપિયા દસ થયા પણ તમે પ્રસન્નતા અનુભવી હજુ એક અઠવાડિયું પણ વીત્યુ નહી હોય તમે બાથરૂમમા ગયા ઘડિયાળ ટેબલ ઉપર મૂકી જેવા તમે અદર ગયા કે આ બાજુ તમારા નોકરે તક જોઈ ઘડિયાળ પર હાથ માર્યો. બહાર નીકળ્યા અને જોયુ તો ઘડિયાળ ગૂમ હતો, ચિતા પાછી ઘર કરી ગઈ

હવે તમેજ નિર્ણય કરો, આ ઘડિયાળનો ઈતિહાસ છે કે ચાહનાનો? હુ તો કહીશ આ ચિતાનો ઈતિહાસ છે, ચિતા તો વાછના-ચાહનાની સાથે છાયાની જેમ વળગેલી છે

૧ ગ્રન્થો વિનાનુ ઘર એ આત્મા વિનાના શરીર જેવું છે

૨ જ્ઞાનરાશિના સચિત બોધનું નામ સાહિત્ય છે

૩ વિચારોના યુદ્ધમા પુસ્તક એક અસ્ત્ર સમાન છે

૪ કપડા ભલે જૂના પહેરો, પરન્તુ પુસ્તકો નવા નવા ખરીદો

"આસ્ટીન ફીલીપ્સ"

૫ મને કોઈ મોટો રાજા થવાનુ વચન આપે પરન્તુ સાથે સાથે એ શરત રાખે, કે પુસ્તકો વાચવા છોડી દેવા તો હુ રાજ્યને તિલાજલિ આપીને એવો ગરીબ બનવાનુ પસદ કરીશ, કે જેની પાસે પુસ્તકોનો ભડાર હોય

"લોર્ડ મેકોલે"

૭ માનવ અને એનું હૃદય

પ્રિય સજ્જનો,

પશુની પરીક્ષા બહારથી થાય છે જ્યારે માનવીની અંતરથી. તમારે એક ગાય ખરીદવી હોય છે ત્યારે તમે એનો વર્ણ જોશો, શીંગડાં જોશો, દૂધ જોશો અને પછી જ ખરીદશો. ઘોડો ખરીદવો હોય છે ત્યારે એની તીવ્ર કે મંદ ગતિને જોશો પરંતુ કોઈ વ્યક્તિને તમારે નોકરીમાં રાખવી હશે તો તે જુવાન છે કે નહીં તે જોશો. સૌન્દર્ય એના મુખ પર રમી રહ્યું હશે તો પણ જો એ હાથચાલાકી કરનારો ને અપ્રામાણિક હશે તો તમે એને કદી નોકર તરીકે નહીં રાખો. કારણ કે માનવી શરીરસૌન્દર્ય વડે નહીં અપિતુ હૃદય-સૌન્દર્ય વડે પરખાય છે.

ધર્મની ભૂમિકા હૃદય છે. ધર્મનું બીજ એ જ ભૂમિમાં પલ્લવિત થાય છે. ક્રિયા-સમાનતા હોવા છતાં પણ જો ભાવના ત્યાં જુદી જુદી રીતે કાર્ય કરી રહી હશે તો એનું પ્રતિફળ પણ જુદું જ હશે. ડૉક્ટર ઓપરેશન કરે છે ત્યારે શસ્ત્ર વડે શરીરને ચીરે છે તેમ ચોર પણ છરી ભોંકે છે. આમ ક્રિયા બન્નેની એક સમાન છે પણ ભાવનાઓના વિભેદને લીધે કાર્યમાં પણ વિભેદ છે. ડૉક્ટરના હૃદયમાં કરુણાની ભાવના વહી રહી છે ત્યારે ચોર ક્રૂરતાને માટે કરી રહ્યો છે. પરિણામે એકની સફળતા પર પુષ્પમાળા એના ગળાને સુશોભિત કરે છે, ધન અને ઉપહાર સોંપે છે જ્યારે પેલા ચોરને હાથકડીઓ (સાંકળ) મળે છે અને પ્રાણાન્તનો ઉપહાર પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક સહૃદય વ્યક્તિ જેના હૃદયમાં કરુણાનો સ્રોત વહી રહ્યો છે, દયાની સરિતાનો જેના હૃદયમાં પ્રવાહ ધસી રહ્યો છે તે પંખીઓ સારુ ધાન નખાવે છે, નાખે છે જ્યારે બીજી બાજુ શિકારી પણ પંખીઓને ફસાવવા દા-

ધાન નાખે છે ક્રિયામા સામ્ય છે કિન્તુ હૃદયનુ વૈષમ્ય પરિણામમા એક મોટો ફેર (વિભેદ) લાવે છે આવો, આપણે માનવવક્ષઃસ્થળમા ધડકતા હૃદયને જોઈએ અને પરખીએ

હૃદયના ચાર પ્રકાર છે

(૧) સંકુચિત હૃદય (૨) અનુદાર હૃદય

(૩) ઉદાર હૃદય (૪) વિશાળ હૃદય

પ્રત્યેકને આપણે ઊંડાણથી સ્પર્શીશુ પહેલો છે સંકુચિત હૃદય જે પોતે પણ ખાતો નથી અને બીજાને પણ ખાવા દેતો નથી સંપત્તિનો ન તો પોતે ઉપભોગ કરે છે તેમ બીજાને પણ કરવા દેતો નથી જેનુ અપર નામ છે કૃપણ દિલ સાહિત્યમા કૃપણોનુ પોતાનુ સ્થાન છે કવિઓ અને કળાકારોએ કૃપણોથી જ કહેવતો લીધી છે વ્યંગના તીખા બાણ કસાયા છે પરંતુ પ્રાચીન સંતોએ પોતાની સીધી ભાષામા કૃપણની તુલના 'અડવા'થી કરી છે રાજસ્થાન અને મધ્ય ભારતમા 'અડવા' એને કહે છે, જે ખેડૂતો ધાન્યની રક્ષા કાજે ખેતરમા એક પૂતળુ ઊભુ કરે છે એક લાબા વાસ ઉપર એક કાળી હાડલી, અને વચ્ચે વાસની જ નાની ખપાટો આડી મૂકે છે, જે હાથનુ કામ સારે છે સફેદ ખડીથી એને પોતી દે છે, એને 'અડવો' કહેવાય છે. એને જોઈને પક્ષીઓ વિચારતા હોય છે કે આ કોઈ આદમી ઊભો છે તે બિચારા ડરીને દૂર ભાગી જાય છે એક કણ એમના પેટમા પડી શકતુ નથી તેમ ન પોતે પણ ધાનનો એક કણ પણ ખાઈ શકે છે જુઓ, કેવુ માર્મિક જોડકણુ છે આ !

માટલામા પાણી ભર્યુ છે તરસથી હોઠ સુકાઈ ગયા છે તો પણ જે પાણી પીતો નથી, એને તમે શુ કહેશો ? મૂરખ તો જેને આવશ્યક્તા પણ છે અને સંપત્તિ પણ પાસે છે, તેમ છતા એનો ઉપભોગ ન કરે એને આપ શુ કહેશો ?

શરીર પર પ્રેમ કરનાર પ્રતિ મૃત્યુ હસે છે એ કહે છે આખરે આ સૌંદર્ય રાખ બની જશે ધન પર પ્રેમ કરનાર પ્રત્યે પૃથ્વી હસે છે કારણ કે એ જાણે છે કે આ મારા ખોળામા સમાવાનુ છે કંજુસ કરે પણ શું છે એ (પૃથ્વી) કહે છે, એકઠું કરતા જાઓ, આખરે તારે પણ મારા પેટમા જ આવવાનુ છે ને. એક ગામડે અમે એક લોભી (કૃપણ) માણસને જોયો ત્રણ ત્રણ દિવસની વાસી દાળ એ ખાતો અને ઘેર એક શાક કરતા

૭ માનવ અને એનું હૃદય

પ્રિય સ્વજનો

પશુની પરીક્ષા બહારથી થાય છે જ્યારે માનવીની અંતરથી. તમારે એક ગાય ખરીદવી હોય છે ત્યારે તમે એનો વર્ણ જોશો, શીંગડાં જોશો, દૂધ જોશો અને પછી જ ખરીદશો. ઘોડો ખરીદવો હોય છે ત્યારે એની તીવ્ર કે મંદ ગતિને જોશો. પરંતુ કોઈ વ્યક્તિને તમારે નોકરીમાં રાખવી હશે તો તે યુવાન છે કે નહીં તે જોશો. સૌન્દર્ય એના મુખ પર ક્રીડા કરી રહ્યું હશે તો પણ જો એ હરામખોરી કરનારો ને અપ્રામાણિક હશે તો તમે એને કદી નોકર તરીકે નહીં રાખો. કારણ કે માનવી શરીરસૌન્દર્યથી નહીં અપિતુ હૃદય-સૌન્દર્યથી પરખાય છે.

ધર્મની ભૂમિકા હૃદય છે. ધર્મનું બીજ એ જ ભૂમિમાં પલ્લવિત થાય છે. ક્રિયા-સમાનતા હોવા છતાં પણ જો ભાવના ત્યાં જુદી જુદી હશે તો કાર્ય કરી રહી હશે તો એનું પ્રતિફળ પણ જુદું જ હશે. ડૉક્ટર ઑપરેશન કરે છે ત્યારે શસ્ત્ર વડે શરીરને ચીરે છે તેમ ચોર પણ છરી ભોંકે છે. આમ ક્રિયા બંનેની એક સમાન છે પણ ભાવનાઓના વિભિન્ન હોવાથી કાર્યમાં પણ વિભેદ છે. ડૉક્ટરના દિલમાં કરુણાની ભાવના વહી રહી છે ત્યારે ચોર કરવાને માટે તત્પર રહ્યો છે. પરિણામે એકની સફળતા પર પુષ્પમાળા એના ગળાને સુશોભિત કરે છે, ધન અને ઉપહાર સાંપડે છે જ્યારે બીજા ચોરને હાથકડીઓ (બેડી) મળે છે અને પ્રાણાન્તનો ઉપહાર પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક ભક્ત વ્યક્તિ જેના દિલમાં કરુણાનો ધોધ વહી રહ્યો છે, ત્યાગી ચરિતાનો જેના દિલમાં પ્રવાહ વહી રહ્યો છે તે પંખીઓ સારુ ધાન નખાવે જ નાખે છે જ્યારે બીજો પારધી શિકારી પણ પંખીઓને ફસાવવા માટે

દશની ઝોળી ખાલી છે, તમારી તિજોરી તર છે તો તેવે સમયે તમે એમની સામે નજર સુદ્ધા કરી છે? હવે દશ તરફ ન જોતા પોતે જ માલ ઉડાવવા લાગ્યા તો તમને શું કહેવુ એનો નિર્ણય તમે જ આપો (હસાહસ)

મેઘ સમુદ્રથી પાણી લઈને પૃથ્વીને ન આપે તો કેટલા દિવસો જીવીશું તમે ને અમે? પોતા માટે ખર્ચ કરવો એ "ગળાનો પથ્થર છે જે એક દિવસ ડુબાડશે" બીજા માટે કરવામા આવેલો ખર્ચ ફિરસ્તા (દેવદૂત)ની પાખ છે એક ફિલસુફની આ વાણીમા કેટલુ જીવનરહસ્ય છે?

માળવાની શસ્ય-શ્યામલા ભૂમિના ખોળે વસેલી ધારા નગરીનો સમ્રાટ ભોજ એક ઐતિહાસિક રાજા હતો એના સાહિત્યપ્રેમે એના રાજ્યમા સરસ્વતી અને લક્ષ્મીના લોક પ્રસિદ્ધ વૈમનસ્ય (ફાટફૂટ)ને સમાપ્ત કરી નાખ્યો હતો અશ્વારૂઢ બની રાજા ભોજ ઉદ્યાન ભણી જઈ રહ્યો હતો ધાન મડીમાથી જ્યારે એનો અશ્વ પસાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે સમ્રાટ જુએ છે કે એક ભિક્ષુક ધૂળમા પડેલા ધાન્યકણોને વીણી-વીણી ખાઈ રહ્યો છે દરિદ્રતાને મૂર્તિમ ત જોઈ રાજા ભોજ વિચારે છે મારી રાજધાનીમા આવો ભૂખમરો! પછી એની દૃષ્ટિ એના કારણને શોધતા શોધતા જન સખ્યામા થતા રહેલા ઉમેરા (વૃદ્ધિ) તરફ ગઈ એ બોલ્યો

"जननी ऐसो मत जणो, भोंय पड्या कण खाय"

(જનની એવો ના જણ, ભોય પડચા કણ ખાય)

માળવાની મીઠી ભાષામા એણે માતૃ-જાતિને સબોધી કહ્યુ -માતા, તારે એવુ તે શુ પડ્યુ છે! આવા લાલને પેદા કરી રાષ્ટ્ર ઉપર શા સારુ ભાર વધારે છે જેને પેટ પાળવા સારુ થઈને ભો પડેલા કણ ખાવા પડે છે ઉપરના દોહાનો અવાજ ભિક્ષુકના કાને અથડાય છે એક ક્ષણ માટે જરા ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી લે છે વિચારવા લાગ્યો, ઐશ્વર્યના મદમા ઉન્મત્ત બનેલો રાજા દરિદ્ર ઉપર વ્યગ છોડી રહ્યો છે પણ વૈભવમા પડેલો એ શુ જાણે કે પેટની પીડા કેવી હોય છે? ગરીબો પર કેવી વર્તે છે એ તો અમે જ જાણીએ છીએ પેટના અગ્નિને શાત કરવા ધૂળ-મિશ્રિત કણો મો ભેળા કરી રહ્યો છુ એ પણ એને ગમતુ નથી પોતે દ્રાક્ષ, પીસ્તા ચાવ્યા કરે છે અને ચણા ફાકનારને વેધી રહ્યો છે એણે મારી માતાને દોષ આપ્યો છે તો મારે પણ એને વળતો જવાબ આપવો જ જોઈએ દોહો પણ અધૂરો જ છે એટલે એણે એમા એક બીજી કડી ઉમેરી

બીજું શાક બનાવ્યું તો હાહાકાર મચી જતો. તે સ્વયં એનાથી ખાતો નહીં તેમ પરિવારને પણ ખાવા દેતો નહીં. કુટુંબના લોકો એને જમાડીને દુકાને રવાના કરી દેતા. પછી જ જે ખાવાની ઇચ્છા હોય તે બનાવી ખાઈ લેતા. કદી એ બહાર જતો ત્યારે તો ઘેર દશેરા-દિવાળી જ જાણે આવી જતાં. (હસાહસ)

એક તત્ત્વવેત્તાએ તો અહીં સુધી કહ્યું છે કે લોભી આત્મહત્યા કરવા જશે ત્યારે ઝેર પણ બીજા પાસેથી લાવી ખાશે. સંકુચિત દિલવાળો તો મધમાખી સમાન છે. મધમાખી પુષ્પ પરાગનો સંચય કરતી રહે છે પરંતુ એની મધુરતાનો ન તો તે પોતે આનંદ લઈ શકે છે અને બીજો કોઈ પાસે આવશે તો એને ડંખશે. લોભી (સંકુચિત) હૃદય પણ સંચયમાં જ સુખ માનતો હોય છે.

૨ અનુદાર હૃદય

આ પહેલાં કરતા કંઈક જુદું છે. પહેલા (કૃપણ) ન તો પોતે ખાય છે તેમ ન બીજાને ખાવા દે છે. પરંતુ આ પોતે ખાય છે અને બીજાને ખવડાવતો નથી. પોતાનું જ પેટ ભરવું એ જ એનું લક્ષ્ય છે. એને પોતાના પેટની ચિંતા છે. દૂરનો પાડોશી તો દૂર રહ્યો-પણ પરિવારના લોકો પણ જો ભૂખે મરતા હોય તો એની એને ચિંતા નથી હોય. સાંજવેળાએ બજારે નીકળ્યા. જલેબીવાળાની દુકાન જોઈ તો બાર આનાની જલેબી ખાઈ લીધી. રસગુલ્લાવાળાને જોયા તો આઠ આનાના એ લીધા અને એ પણ નાખ્યા ટીફીન-બોક્સમાં (પેટમાં) પછી ભલેને બાળકો પેટ ભૂખ્યાં ટળવળી રહ્યા હોય. પોતાનું પેટ ભરાયું કે બધાનું ભરાઈ ગયું.

આ પ્રવૃત્તિ છે કૂતરાની. આદત છે કે એની સામે રોટલો નાખો તો એ ખાઈ લેશે. જાતભાઈને જોશે તો એ ઘુરકશે. દસ ગાયો સાથે ખાય બેઠી છે. એની સામે ચારો આવશે તો એ મોં ઘાલી ચરવા લાગશે પણ એ જોવાની ચેષ્ટા નહીં કરે કે મારી બહેનોની સામે એ આવ્યો છે કે નહીં! તમે મહેમાન બનીને ગયા. તમારી સામે જમણનો થાળ આવ્યો. સાથે બેસેલાઓને હજુ આવ્યો નથી તો તમારો હાથ કોળિઆ લેતાં અટકશે. તમે બીજાની પ્રતીક્ષા કરશો. જો કોઈ અન્ય નરની ચિંતા ન કરે અને પોતે એકલો જ આરોગવા લાગે તો એને શું કહેશો? સભ્ય કે અસભ્ય? આવી તો તમે નિર્ણય આપી જ દેશો કે એ તદ્દન અસભ્ય છે. કિન્તુ સમાજમાં

દશની ઝોળી ખાલી છે, તમારી તિજોરી તર છે તો તેવે સમયે તમે એમની સામે નજર સુદ્ધા કરી છે? હવે દશ તરફ ન જોતા પોતે જ માલ ઉડાવવા લાગ્યા તો તમને શું કહેવુ એનો નિર્ણય તમે જ આપો (હસાહસ)

મેઘ સમુદ્રથી પાણી લઈને પૃથ્વીને ન આપે તો કેટલા દિવસો જીવીશું તમે ને અમે? પોતા માટે ખર્ચ કરવો એ "ગળાનો પથ્થર છે જે એક દિવસ ડુબાડશે" બીજા માટે કરવામા આવેલો ખર્ચ ફિરસ્તા (દેવદૂત)ની પાખ છે એક ફિલસુફની આ વાણીમા કેટલુ જીવનરહસ્ય છે?

માળવાની શસ્ય-શ્યામલા ભૂમિના ખોળે વસેલી ધારા નગરીનો સમ્રાટ ભોજ એક ઐતિહાસિક રાજા હતો એના સાહિત્યપ્રેમે એના રાજ્યમા સરસ્વતી અને લક્ષ્મીના લોક પ્રસિદ્ધ વૈમનસ્ય (ફાટફૂટ)ને સમાપ્ત કરી નાખ્યો હતો અશ્વારૂઢ બની રાજા ભોજ ઉદ્યાન ભણી જઈ રહ્યો હતો ધાન મડીમાથી જ્યારે એનો અશ્વ પસાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે સમ્રાટ જુએ છે કે એક ભિક્ષુક ધૂળમા પડેલા ધાન્યકણોને વીણી-વીણી ખાઈ રહ્યો છે દરિદ્રતાને મૂર્તિમત જોઈ રાજા ભોજ વિચારે છે મારી રાજધાનીમા આવો ભૂખમરો! પછી એની દૃષ્ટિ એના કારણને શોધતા શોધતા જન સખ્યામા થતા રહેલા ઉમેરા (વૃદ્ધિ) તરફ ગઈ એ બોલ્યો

"जननी पेसो मत जणो, भोंय पड्या कण खाय"

(જનની એવો ના જણુ, ભોય પડયા કણુ ખાય)

માળવાની મીઠી ભાષામા એણે માતૃ-જાતિને સબોધી કહ્યુ-માતા, તારે એવુ તે શુ પડ્યુ છે! આવા લાલને પેદા કરી રાષ્ટ્ર ઉપર શા સારુ ભાર વધારે છે જેને પેટ પાળવા સારુ થઈને ભો પડેલા કણ ખાવા પડે છે ઉપરના દોહાનો અવાજ ભિક્ષુકના કાને અથડાય છે એક ક્ષણ માટે જરા ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી લે છે વિચારવા લાગ્યો, ઐશ્વર્યના મદમા ઉન્મત્ત બનેલો રાજા દરિદ્ર ઉપર વ્યગ છોડી રહ્યો છે પણ વૈભવમા પડેલો એ શુ જાણે કે પેટની પીડા કેવી હોય છે? ગરીબો પર કેવી વર્તે છે એ તો અમે જ જાણીએ છીએ પેટના અગ્નિને શાત કરવા ધૂળ-મિશ્રિત કણો મો ભેગા કરી રહ્યો છુ એ પણ એને ગમતુ નથી પોતે દ્રાક્ષ, પીસ્તા ચાવ્યા કરે છે અને ચણા ફાકનારને વેધી રહ્યો છે એણે મારી માતાને દોષ આપ્યો છે તો મારે પણ એને વળતો જવાબ આપવો જ જોઈએ. દોહો પણ અધૂરો જ છે એટલે એણે એમા એક બીજી કડી ઉમેરી.

" जाते योग दुख ना हरे वैसो ना मानियो माप "

(જાતે લોક દુઃખ ના હરે એવો ના ગણ્યો બાપ)

માતા એવા પુત્રને પણ પેદા કરવાની ભૂલ ન કરતી કે જે સંપત્તિ હોવા છતાં પણ જનતાના દુઃખને હરવાની—દૂર કરવાની—કોશિશ ન કરે. સંપત્તિ જનતાના કામમાં ન આવી તો એની ધૂળથી વધુ કોઈ કિંમત નથી હોય. ધૂળ તો ગરીબ—અમીર સૌને માટે છે. શક્તિ હોવા છતાંય વ્યક્તિને મદદ ન કરી તો સંપત્તિ શા કામની? નાનું બાળક નદીમાં પડી ગયું છે. કોઈ યુવક એ ઊભો ઊભો જુએ છે. એને તરતાં આવડે છે. ઇચ્છે તો એક ક્ષણમાં જ પેલા ડૂબતા બાળકને બચાવી શકે તેમ છે પરંતુ તેમ ન કરતાં પેલો ઊભો ઊભો જોતો જ રહે તો તમે એને શું કહેશો? કરોડોની પાસે છે. એટલો વૈભવ છે કે લાખોના પેટ ભરી શકાય. બીજી તરફ પાડોશીનાં બાળકો ભૂખથી વ્યાકુળ છે અને તમે ચૂપચાપ જોતા ઊભા રહો તો તમને શું કહેવા જોઈએ વારુ! ભલે તમે નહીં બોલો પણ હું તો જરૂર કહીશ કે એ અનુદાર હૃદય છે.

ઉદાર હૃદય

ઉદાર હૃદય આ ભાન કરતો હોય છે. એ પોતે ખાય છે તો બીજાને ખવડાવવાનું પણ જાણે છે. એ પોતાના પેટની સાથે સાથે બીજાના પેટની પણ ચિંતા કરે છે. ગાય ઘાસ ચરે છે પણ એ ઉપર ઉપરથી ખાય છે અને બાકીનો ભાગ બીજા માટે રહેવા દે છે. અને બકરી? એ તો એને જડમૂળથી ઉખેડી ખાઈ જશે. એને બીજા માટે થોડું પણ છોડવાની આદત જ નથી. તમારે શું બનવું છે આ બેમાંથી એકની પસંદગી કરી લ્યો. સિંહ પણ આપણો શિકાર આરોગે છે. બાકીનો પડતો મૂકે છે જેથી પોતાની સ્વ-વો પેટ ભરી ખાય છે અને થોડુંક સાદ વડે જ ચારે બાજુ પક્ષીઓને વિખેરતો હોય છે. એ જાણે સંકેત આપે છે કે બધા આવો. આ છે સભ્યતા, જે ખાવાની સાથે ખવડાવવાનું પણ પસંદ કરે છે અને માનવ! ફક્ત પોતાનું જ પેટ ભરવાનું જાણે છે.

ઇન્દોરના સર શેઠ હુકમીચંદજીને કોઈએ પૂછ્યું: આપની સંપત્તિનો છેડો (પાર) મળતો નથી. આપ લક્ષ્મીપુત્ર છો. જનતા અનુમાન પર અનુમાન જ કરે છે. કોઈ કહે છે દસ કરોડ હશે તો કોઈ કહે છે વીસ કરોડ. શેઠજી સ્મિત સાથે બોલ્યા: મારી પાસે બહુ થોડી સંપત્તિ છે.

તમને આશ્ચર્ય નહી લાગે પણ ફક્ત ૨૭ા લાખ" પ્રશ્નકર્તાને વિશ્વાસ ન એઠો બોલ્યો "શા માટે ફોસલાવો છો તમે! આપનો એકલો શીશમહેલ જ ૫૦ લાખનો હશે બીજા મકાનો મીલ વગેરે તો જુદા જ હશે"

શેઠજી બોલ્યા "તમે સમજ્યા નહી, હજુ સુધી આ હાથોમાથી ૨૭ા લાખ નીકળી ચૂકયા છે અને જનતાના કામમા લાગ્યા છે એ જ ફક્ત મારા છે કેટલી નાની મૂડી છે મારી?" આ છે ઉદાર હૃદયનુ નાનુ-શુ ચિત્ર. જીવનની વિશાળતા સમાજ સુવ્યવસ્થાની અનિવાર્ય ગરજ છે જે સમાજની વ્યક્તિઓના દિલ ઉદાર નથી જ્યા ફક્ત પોતાના જ પેટની ચિતા છે, ત્યાં તે સમાજમા ગરીબી-દરિદ્રતાની જ બોલબાલા છે

સરોવર જ્યારે સૂકાવા લાગે છે ત્યારે હસો ઊડીને અન્ય સરોવર પર ચાલ્યા જશે પખીઓ બીજે આવાસ શોધી લેશે પરતુ સરોવરની જળ-રાશિમા વસતી ને ક્રીડા કરતી બિચારી માછલીઓ કયા જશે? એ તો ત્યાં જ તરફડીને પ્રાણાન્ત પામશે સત હસસમાન છે સઘ સરોવરનુ સ્નેહ-જળ સૂકાતુ ભાળશે તો અન્ય સ્થાન ભણી ચાલ્યા જશે, આ ક્ષેત્ર નહી તો બીજું ખરુ કિન્તુ સમાજની વિધવાઓ ને અનાથ વિદ્યાર્થીઓ કયા જશે? એ સરોવરની માછલીઓ ઉદારતારૂપી જળ-રાશિના અભાવે તરફડી રહી છે. એમની તરફ જુઓ એમના દુખ-દર્દની કહાણી સાભળો અને એમનાં અશ્રુ-બિદુ લૂછો

'વિશાળ હૃદય'

વ્યાખ્યાન લાબુ થતુ જાય છે, ઘડિયાળ કહે છે હવે બસ કરો. તમને પણ ભૂખ સતાવી રહી હશે જલ્દી જ મારા વિષયને સકેલુ છુ વિશાળ હૃદયની વાત કહેવી છે પોતે ન આરોગતા બીજાને ખવડાવી દેવુ એ વિશાળ હૃદયની નાનીશી પરિભાષા છે. આ વનસ્પતિ-સસાર એની તરફ ઈશારો કરે છે આ વૃક્ષો સ્વય ફળ ખાતા નથી, તમને ખવડાવે છે નદીઓ પોતાની જળરાશિમાથી એક ટીપુ પણ પીતી નથી પણ બીજાને સારુ જુટાવે છે.

મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રીરામના જીવનનુ નાનુ એવુ એક વિતક યાદ આવે છે રાજા દશરથના સચિવાલયમા મહાકોશલ-સામ્રાજ્યના ઉત્તરાધિકારી માટે શ્રીરામનુ નામ નિર્વાચિત થઈ ચૂકયુ છે રામના મિત્રોને ખબર પડતા, એને વધામણી દેવા ચાલી નીકળ્યા. એમના મોં પરની પ્રત્યેક રેખા પર પ્રસન્નતા છવાયેલી છે. રામના નિવાસસ્થાને જઈ મધુર-મીઠા હાસ્ય સાથે વધામણીનો

સંદેશ આપે છે કહે છે અમને મીઠાઈ વહેંચો. રામ એક ક્ષણ માટે વિચાર-સાગરમાં ડૂબી જાય છે ઉલ્લાસને સ્થાને વિચારાવસ્થા જોઈ મિત્રો બોલ્યા: "અત્યારથી જ આટલા બધા ગંભીર બની ગયા તે શું મીઠાઈ ખવડાવવાનું મન નથી? એટલે જ તો તમે સ્મિત સુધ્ધાં કરતા નથી." રામ બોલ્યા: "મને એક વસ્તુ ગમી નથી." પૂછ્યું એ કઈ છે?

विमल वंश यह अनुचित एकू,
बन्धु विहाय बड़ेह अभिषेकू ॥

રઘુકુળની ઉજ્જ્વળ કીર્તિમાં એક જ ખૂરાઈ છે. એના તમામ રીત રિવાજો, નીતિ-નિયમો મને પસંદ છે પરન્તુ એક ચીજ મને ખટકે છે કે બીજા બધા નાના ભાઈઓને છોડી આ રાજ્યનો તાજ મને જ શા માટે પહેરાવવામાં આવે છે?

વિચારોની ઉદારતા હૃદયની વિરાટતા ક્યાં દેખા દે છે એ તમે જ વિચારી લો. બીજી બાજુ શાંતિના અવતાર ભગવાન મહાવીરે પોતાના રાજ્યી વૈભવોને પણ ઠોકર મારી એ ત્યાગ એમના વિશાળ હૃદયનું પ્રતીક છે.

આ બેઉ ચિત્ર તમારી સમક્ષ છે ક્યાં ચિત્ર ખેંચવું છે? હું તો થોડું સ્થળ જ જણાવીશ. એ પણ આશા રાખીશ કે હૃદય વિશાળ બને, એ જ લક્ષ્ય હોવું જોઈએ નહિતર એકાંતમાં એકલું ઉદારતાથી તો બનો એ જ શુભ કામના સાથે હું વિરમું છું.

દિનાંક   જૈન ઉપાશ્રય
૧૩ જુલાઈ ૧૯૫૮   કોટ મુંબઈ ૧

૮. પ્રેમની પ્રતિભા

પ્રેમ શુ છે ? એક વિચારકે કહ્યુ છે કે એ જીવનપુષ્પ છે પ્રેમ એનુ મધુ–શહદ છે સાચુ છે કે 'પ્રેમ' એ શબ્દ તો બહુ નાનો છે પણ એમાં અજબ આકર્ષણ છે તે શરીર અને હૃદયને એક સાથે બાધી લે છે. પોતાના સુખને બીજાના સુખમા ભેળવી દેવુ એ જ પ્રેમ છે ઘૃણા–તિરસ્કાર એ તો રાક્ષસોની સપત્તિ છે કારણ ઘૃણા એ સ્વયમેવ રાક્ષસી વૃત્તિ છે એ માણસને રાક્ષસ બનાવે છે જ્યારે ક્ષમા એ માનવતાનુ લક્ષણ છે કારણ કે અપરાધીને ક્ષમા આપીને માણસ પારકાને પોતાનો બનાવી શકે છે અને અપરાધોની ક્ષમા યાચીને તમે એના બની શકો છો આ બને માનવતાના મારગ, એ માનવતાનો પ્રકાશ આપણને ક્ષમામા મળે છે. એટલે પ્રેમ એ તો દેવોની સપત્તિ છે

ઉપર કહ્યુ તેમ પ્રેમમા અજબ આકર્ષણ છે એ અધકારમય હૃદયને પ્રકાશનુ કિરણ આપે છે એમા હૃદય–પરિવર્તનની શક્તિ છે એ પ્રેમની જ તો શક્તિ હતી કે મહામુનિ કેશીકુમાર પ્રદેશી સમા ક્રૂર સમ્રાટના જીવનને બદલી શક્યા જ્યા ફક્ત દ્વેષ અને ઘૃણાનુ જ રાજ હતુ, જેના હૃદયમા પ્રેમ માટે એ ઇચ જેટલી પણ જગ્યા નહોતી, એના શુષ્ક રેગીસ્તાન સમા હૃદયમા ક્યાય લીલાશના નવા અકુર પણ દેખાતા નહોતા, પણ મહામુનિ-કેશીકુમાર અગાધ પ્રેમ–સાગર લઈને એની પાસે પહોચ્યા પ્રદેશીની ઘૃણા ઉપર એના પ્રેમે વિજય મેળવ્યો એના હૃદયની પાશવતાને મહામુનિની ક્ષમાએ દેવત્વમા બદલી નાખી જેના હાથ ગતદિવસ લોહીમા ભીજાયેલા રહેતા, એ જ પ્રદેશીને જ્યારે ઘાતક વિષ આપનાર ઉપર પણ ક્ષમાનુ અમૃત વરસાવાતા જુએ છે તો સહેજે વિશ્વાસ બેસતો નથી કે શુ એ ખરેખર એ જ પ્રદેશી છે ? હોઈ શકે છે ? જે શાકભાજીની જેમ માણસોને

કાપીને પણ એના હૃદયના એક ખૂણામાં તિરસ્કાર પ્રગટતો નહોતો એને પોતાની ક્રૂરતા ઉપર ઘૃણા થતી નથી પણ આજે એની જ પ્રિય પત્ની સૂરિકાન્તા ? એક દિવસે એના પર પોતાના પ્રાણ સુદ્ધાં ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતી તે જ જ્યારે પ્રાણ લેવા તત્પર બને છે ત્યારે એ કેટલું ઊંડું કષ્ટ રમી જાય છે ! સારીય જિંદગી જેની જોડે પસાર કરી જેના હર્ષ અને આંસુ પોતાના હર્ષ—અશ્રુ બન્યાં તે જ જીવનની આખર ઘડીઓમાં જીવ લેવા તૈયાર થાય છે અને એ પ્રાણઘાતક પ્રહાર ! આ બધું જાણવા છતાં પણ પ્રદેશીના મનમાંના એક ખૂણામાં પણ એના પ્રત્યે ક્રોધની એક ચિનગારી સુદ્ધાં પ્રગટી નહીં પ્રેમની આ નાની-શી જ્યોતિ કેશીકુમારે જગાવી હતી. આજે એ મશાલ રૂપે હતી અને એ જ પ્રકાશપથ પર આગળ વધી રહ્યો હતો એનો પ્રેમ એટલો વિસ્તૃત થયો હતો કે એણે મૃત્યુને પણ અભિનંદન કર્યું અને મૃત્યુના આપનાર સાથે પણ પ્રેમભાવ જ દાખવ્યો

આ તો મહામુનિ કેશીકુમારે પ્રદેશીમાં પ્રેમની જ્યોત જગવી ત્યારે ભગવાન મહાવીર પોતે સાક્ષાત્ પ્રેમ-દેવ હતા. એમણે પોતાના શત્રુઓ તરફ પણ પ્રેમામૃત જ વરસાવ્યું પ્રેમની મૂર્તિ એ વળી એક કદમ આગળ વધ્યા અને પોતાના પ્રેમપ્રવાહ માનવસંસાર પૂરતો ન રાખતાં પશુ સંસાર સુધી પણ પ્રવાહિત કર્યો અને એટલા જ કારણસર તો ચંડકૌશિક સમા વિષધરને પણ એ બચાવી શક્યા જેની ક્રૂરતા મર્યાદાતીત બની ચૂકી હતી જેણે હજારોને ડસ્યા હજારો માણસો પશુ-પંખીના પ્રાણ લીધા, એમને તરછોડ્યા અને એમની તરફડાટમાં એણે આનંદ માન્યો. એણે દુનિયા પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી તો દુનિયાએ એના પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી પરંતુ પ્રેમના અવતાર વીતરાગ સ્વામીએ પોતાનું લોહી વહાવીને પણ ચંડકૌશિકની ઘૃણાને પ્રેમમાં રૂપાંતર કરી મૂકી.

એમણે પ્રેમ-શક્તિને પીછાની હતી. એમને વિશ્વાસ હતો કે ઘૃણાને પ્રેમમાં બદલી શકાય છે ઘણા કેટલુંય રાક્ષસીપણું ભલે ને આવે એની પાસની ઘાતકીશક્તિ પણ પ્રચંડ છે પણ પ્રેમની શક્તિ-તાકાત એના કરતાં પણ પ્રબળ છે અને આ સિદ્ધાંતને અનુસરીને જ એમાં વિશ્વાસ રાખીને જ તેઓ ચાલી શક્યા અને તેથી જ તેઓ પોતાના રિપુઓ વચ્ચે નિડર બની ઊભા રહી શક્યા કારણ કે તેઓ જાણતા હતા કે ક્રોધ કેટલો પણ હોય બળવાન વા મુશ્કેલ કેમ ન હોય પણ ક્ષમાનું બળ એને પણ પરાજિત કરી શકે છે દાનવને દેવત્વ સામે શિર નમાવવું પડ્યું છે ક્રોધ

ક્ષમાની સામે હમેશા પરાજિત થયો છે આજ વિશ્વાસના પરિબળે તેઓ ક્રૂરતાને કોમળતામા ફેરવી નાખવા ચાલી નીકળ્યા, કારણુ તેઓ હૃદય–પરિવર્તનના સિદ્ધાતમાં અખૂટ વિશ્વાસ ધરાવતા હતા

આજ આપણે પ્રેમનાં ગીતો ગાઈએ છીએ એની સ્તુતિ અર્થે કલાકો સુધી ભાષણો આપી શકીએ છીએ સ્ટેજ ઉપર હજારો–લાખોની મેદની સામે વિશ્વ–પ્રેમના ગીત ગાઈ શકાય છે એના ઉપર મોટુ કાવ્ય રચી શકીએ છીએ, તેમ છતાય પ્રેમ ઉપર આપણુને ભરોસો નથી આપણુને પ્રેમની અપેક્ષા બદુક પ્રત્યે વધુ વિશ્વાસ છે પ્રેમની અપેક્ષા મિલીટરી ઉપર વધુ ભરોસો છે આપણે પ્રેમ કરતા પૈસાના બળને વધુ માન આપ્યુ છે એટલા જ માટે તો આપણે પ્રેમને ગુમાવી પોલિસરાજ બનાવ્યુ છે.

શસ્ત્રની શેતાનિયત આપણે જાણીએ છીએ એ આપણા દુશ્મનોની સાથે આપણુને પણ મારી શકે છે દૂર ન જતા, આપણુ, પાડોશી રાજ્ય પાકિસ્તાનની બીનાઓ તમારી નજર સામે જ છે ભારતની સાથે લડવા સારુ એણે અમેરિકા કનેથી સૈનિક સામગ્રી ખરીદી છે અને તે પણ એટલા મોટા જથ્થામા કે દેશની આવકનો ૬૦ કે ૭૦ મો ભાગ એણે શસ્ત્રોની આ દોડધામ પાછળ વેડફી નાખ્યો છે : પણ એ વધતી જતી શસ્ત્ર–સહાયતા ખુદ પાકિસ્તાની રાજનીતિજ્ઞો માટે ભસ્માસુરનુ વરદાન બની છે સૈનિક તાકાતને લઈને બળવાન સેનાએ એક જ રાતમા રાજનીતિજ્ઞોને ઉઠાવી મૂકયા અને સેનાપતિ શાસક બની બેઠા

શસ્ત્ર આમ શેતાન છે, જે વિપરીત ચાલતા આપણુને પોતાને જ હરામ કરી શકે છે પણ આપણે એના પર એવો અને એટલો વિશ્વાસ બાધી લીધો છે કે એના કાટાળા પજાથી માર ખાવા છતા પણ એના માટે દેશનો પૈસો બરબાદ કરતા જઈએ છીએ કારણુ કે આપણુને ભરોસો છે કે શસ્ત્ર જ આપણુને બચાવી શકે તેમ છે, શસ્ત્ર–બળે આપણે દુશ્મનો પર વિજય મેળવી શકીએ છીએ પણ તમારા રાષ્ટ્રનેતાને એ શસ્ત્રો ઉપર વિશ્વાસ નહોતો, એટલા જ માટે તો એ એક લગોટી ધારણ કરી હાથમા ટેકા સારુ લાકડી લઈ દુશ્મનોની વચ્ચે નોઆખલી જઈ પહોચ્યા હા, એક લાકડી વૃદ્ધત્વને સહારારૂપ હતી, એ ભારતનું શસ્ત્ર નહોતુ. તમે એને ભૂલશો મા, તેઓ એવા આદમીઓ વચ્ચે જઈ પહોચ્યા જ્યા માનવ–માનવ પ્રત્યે પણ નફરત હતી હિદુ નામને તો ઘાસની જેમ વાઢી ઉખેડી ફેકવા-ચાહતા હતા પણ એ રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાધી ખુલ્લા હાથે દુશ્મનોના-

કાપીને પણ એના હૃદયના એક ખૂણામાં તિરસ્કાર વછૂટતો નહોતો જેની પોતાની ક્રૂરતા ઉપર ઘૃણા થતી નથી પણ આજે એની જ પ્રિય પત્ની સુરિકાંતા જે એક દિવસે એના પર પોતાના પ્રાણ સુદ્ધાં ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતી; તે જ જ્યારે પ્રાણ લેવા તત્પર બને છે ત્યારે એ કેટલું મોટું કપટ રચી જાય છે! આખીય જિંદગી જેની જોડે પ્યાર કરી જેના હર્ષ અને આંસુ પોતાના હર્ષ-અશ્રુ બન્યાં તે જ જીવનની આખર ઘડીઓમાં દગો દેવા તૈયાર થાય છે અને એ પ્રાણઘાતક પ્રહાર! આ બધું જાણવા છતાં પણ પ્રદેશીના મનમાંના એક ખૂણામાં પણ એના પ્રત્યે ક્રોધની એક ચિનગારી સુદ્ધાં પ્રગટી નહીં. પ્રેમની આ નાની-શી જ્યોતિ કેશીકુમારે આપી હતી. આજે એ મશાલ રૂપે હતી અને એ જ પ્રકાશપથ પર આગળ વધી રહ્યો હતો. એનો પ્રેમ એટલો વિસ્તૃત થયો હતો કે એણે મૃત્યુને પણ આલિંગન કર્યું અને મૃત્યુના આણનાર સાથે પણ પ્રેમભાવ જ રાખ્યો.

આ તો મહામુનિ કેશીકુમારે પ્રદેશીમાં પ્રેમની જ્યોત જગવી ત્યારે ભગવાન મહાવીર પોતે સાક્ષાત્ પ્રેમ-દેવ હતા. એમણે પોતાના શત્રુઓ તરફ પણ પ્રેમામૃત જ વરસાવ્યું. પ્રેમની મૂર્તિ એ વળી એક ડગલું આગળ વધ્યા અને પોતાના પ્રેમપ્રવાહ માનવસંસાર પૂરતો ન રાખતાં પશુ સંસાર સુધી પણ પ્રવાહિત કર્યો. અને એટલા જ કારણસર તો ચંડકૌશિક સમા વિષધરને પણ એ બદલી શક્યા જેની ક્રૂરતા મર્યાદાતીત બની ચૂકી હતી, જેણે હજારોને ડસ્યા, હજારો માણસો પશુ-પક્ષીના પ્રાણ લીધાં, એમને તરછોડ્યા અને એમની ત[illegible]માં એણે અહંકાર માન્યો. એણે દુનિયા પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી તો દુનિયાએ એના પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી પરંતુ પ્રેમના કરુણાકર વીતરાગ સ્વામીએ પોતાનું લોહી વહાવીને પણ ચંડકૌશિકની ઘૃણાને પ્રેમમાં રૂપાંતર કરી મૂકી.

એમણે પ્રેમ-શક્તિને પીછાની હતી. એમને વિશ્વાસ હતો કે ઘૃણાને પ્રેમમાં બદલી શકાય છે. ઘૃણા કેટલુંય નાશકારક બનીને આવે એની પાસની ઘાતશક્તિ પણ પ્રચંડ છે પણ પ્રેમની શક્તિ-તાકાત એના કરતાં પણ મહાન છે અને આ સિદ્ધાંતને અનુસરીને જ એમાં વિશ્વાસ રાખીને જ તેઓ ચાલી શક્યા અને તેથી જ તેઓ પોતાના રિપુઓ વચ્ચે નિર્ભય બની ઘૂમી ફરી શક્યા. કારણ કે તેઓ જાણતા હતા કે ક્રોધ કેટલો પણ ઘાતકી હથિયાર વડે મુકાબલો કેમ ન હોય પણ ક્ષમાનું અસ્ત્ર એને પણ પરાજિત કરી શકે છે. જગતને સત્ય સામે સદા નમવું પડ્યું છે. ક્રોધ

આ ક્ષેત્રમા જો પ્રયોગ કરીએ અને જોઈએ તો તમે પોતે એ અનુભવ કરશો કે બુરાઇને ભલાઈમા પરિવર્તન કરવાની જે તાકાત પ્રેમમા છે, તે દડમા-શિક્ષામા નથી જ, કારણ કે દડ કે શિક્ષા તો શરીરને બદલી શકે છે, કેમકે એ દેહ ઉપર શાસન કરે છે પણ દેહી ઉપર શાસન કરવાની એનામા ક્ષમતા ક્યાં છે? કારણ એ સ્થૂળ છે અને શરીર પણ સ્થૂલ છે માટે સ્થૂલ-સ્થળમા થોડુ ક પરિવર્તન લાવી શકે છે પણ આત્મા તો સૂક્ષ્મ છે, ત્યા સ્થૂળ કેવી રીતે પહોચી શકે? સૂક્ષ્મ આત્મામા પરિવર્તન લાવવા માટે તમારે સૂક્ષ્મ પ્રેમને અપનાવવો પડશે

એટલે જેમ જેમ સસારમાં સભ્યતા અને સસ્કૃતિનો ફેલાવો થતો રહ્યો છે તેમ તેમ વિચારકોના દિમાગોમા દડ-શક્તિ પ્રત્યેની આસ્થા-શ્રદ્ધા પણ સમાપ્ત થતી જઈ રહી છે આને લઈને કેટલાક પ્રજાતત્ર દેશોમાં ફાસીની સજા રદ કરવામા આવી છે અથવા તો ઓછી કરી નાખવામાં આવી છે ઇગ્લેડમાં ઓગણીસમી સદીની અધવચ સુધી લગભગ બસો પ્રકારના અપરાધો માટે ફાસીની સજા કરવામા આવતી હતી તે જ સમયે રોબર્ટ પીલર નામનો એક વિચારક ઇગ્લેડને મળ્યો એણે માનવતાનો પોકાર સાભળ્યો. અને અપરાધીઓનુ મનો-વૈજ્ઞાનિક અધ્યયન કર્યું. અપરાધોનાં મૂળ સુધી પહોચવાની એણે કોશિષ કરી અપરાધોની પાછળ આવેશ અને સયોગોની મજબૂરી-લાચારી જ એને મળી અને એણે સિદ્ધ કરી આપ્યુ કે દરેક અપરાધ માટે ફાસીની સજા આપી શકાય નહી ફાસીથી તમે અપરાધીને સમાપ્ત કરી શકશો પણ અપરાધ-વૃત્તિને નહી એની અસત્-વૃત્તિ તો આત્માની સાથે જ રહે છે એણે સરકાર પાસે અપીલ કરી કેટલાય અપરાધોની પાછળ સયોગોની પકડ હોય છે, જેમા ફસાઈને એને અપરાધ કરવા માટે વિવશ બનવુ પડે છે બીજી બાજુ ક્યારેક વ્યક્તિનો પીડિત આત્મા પણ બદલો લેવા માટે પ્રતિહિસા માટે તત્પર બની જાય છે આવા સમયે એની અપરાધી મનોવૃત્તિને મીટાવવા માટે ફાસીના દોરડાની જરૂર નથી. એના ઘાવો ઉપર થોડોક પ્રેમનો મલમ લગાવી દો, રસ્તો ભૂલેલો રાહદારી ફરી સાચા રસ્તે ચાલતો થઈ જશે

આખરે એની વિજ્ઞપ્તિ-અપીલ ઉપર બ્રીટીશ સરકારે વિચાર કર્યો અને કેટલાક અપરાધો માટે તો ફાસીની સજા રદ કરી દેવામા આવી, કારણ કે પ્રેમમા હૃદય-પરિવર્તન કરવાની ક્ષમતા છે એ કેવી પણ ક્રૂર વ્યક્તિને કોમળ બનાવી શકે છે કેમકે પ્રેમ સ્વય આત્માવિશ્વાસી છે એને માનવની

ઘરમાં જઈ ચડતા હતા અને જ્યારે સ્વયંસેવકોએ પોતાં શસ્ત્રો સાથે લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો તો બાપુએ કડક શબ્દોમાં એમની ઝાટકણી કાઢી શું તમને મારા પ્રેમની શક્તિ કરતાં પણ આ રિવોલ્વરો અને બંદૂકની શક્તિ ઉપર વધુ ભરોસો છે ? મિલિટરીની વાત દૂર રહી નિઃશસ્ત્ર સ્વયંસેવકોને પણ એમણે આત્મરક્ષા કાજે સાથે ન લીધા

અને એ પ્રેમના દેવસ્વરૂપ ભગવાન મહાવીરે તો તમામ શસ્ત્રોનો ત્યાગ કર્યો હતો શસ્ત્રબળ પર એમણે વિશ્વાસ જ ક્યારે કર્યો ! જો એમ હોત તો પિતાનું રાજ છોડવાની એમને શી જરૂર હતી ? એમણે તો શસ્ત્ર બળ કરતાં પ્રેમ-બળને વધુ સ્થાન-માન આપ્યું અને તેથી શસ્ત્રોને છોડી પ્રેમ-બળ ધારણ કરી અનાર્ય દેશો સુધી ચાલી નીકળ્યા.

પણ આજે મહાવીર અને ગાંધીના પ્રેમને ભારત વિસરી ગયું છે તેથી જ તો સૈનિક-બળમાં કાપ મૂકવાની વાત સૌને ખૂંચે છે પ્રજા પોકારના જવાબમાં શસ્ત્ર-રાજ્યનો પ્રયોગ થાય છે આપણે ગીત ગાઈએ છીએ પ્રેમનું અને વિશ્વાસ રાખીએ છીએ શસ્ત્ર ઉપર, કારણ કે આપણી જિહ્વા પર તો પ્રેમ શબ્દ છે પણ હૃદયમાં શસ્ત્રનો ડર રહેલો છે તે એટલા માટે કે આપણે પોતે શસ્ત્રથી ડરીએ છીએ અને ભય-ડર જ તો આપણને શસ્ત્ર-વૃદ્ધિ માટે પ્રેરણા આપતો રહે છે આપણે માનીએ છીએ કે જેમ આપણે શસ્ત્રથી ડરીએ છીએ, તેમ આપણાં શસ્ત્રોથી દુશ્મનો પણ ડરી જશે. જેટલો વિશ્વાસ આપણને પોસ્ટ-ટપાલ ઉપર છે તેટલો પણ આપણને પ્રેમ ઉપર નથી. ટપાલના ડબ્બામાં ટપાલ નાખતી વખતે આપણને એ ખાત્રી રહે છે કે પત્ર નિયત સ્થાને જરૂર પહોંચી જશે. આ વિશ્વાસને મેળવવા માટે આપણે પોસ્ટ વિભાગની વ્યવસ્થા જોવા પણ જતાં નથી તેમ જ આપણે પોસ્ટમેનો અને પોસ્ટમાસ્તરોને યાદ કરતા ફરીએ છીએ આમ હોવા છતાં ય અપરિચિતના હાથમાં પત્ર તો શું હજારો રૂપિયા પણ આપીએ છીએ અને એમની જ પાસેથી મેળવીએ પણ છીએ પણ આટલો પણ વિશ્વાસ આપણે પ્રેમ પ્રત્યે ધરાવતા નથી. પ્રેમ વડે આપણે કોઈ ચોર-ડાકુને સંત બનાવી શકીએ છીએ. પણ એની શક્તિ પ્રત્યે આપણે સાચા મનથી વિશ્વાસ કર્યો નથી.

એનું એક કારણ છે શસ્ત્રનો પ્રયોગ અને એનાં પરિણામો પણ આપણે નજરે નિહાળ્યાં છે જ્યારે પ્રેમના પ્રયોગ અને એનાં પરિણામોની તો ફક્ત વાતો જ સાંભળી છે તેમ ન આપણામાં એવો આત્મવિશ્વાસ જ જાગૃત થયો છે કે જીવનમાં એનો પ્રયોગ કરી જોઈએ. પૂરા આત્મવિશ્વાસ સાથે

આ ક્ષેત્રમા જો પ્રયોગ કરીએ અને જોઈએ તો તમે પોતે એ અનુભવ કરશો કે બુરાઇને ભલાઈમા પરિવર્તન કરવાની જે તાકાત પ્રેમમા છે, તે દડમા–શિક્ષામા નથી જ, કારણ કે દડ કે શિક્ષા તો શરીરને બદલી શકે છે, કેમકે એ દેહ ઉપર શાસન કરે છે પણ દેહી ઉપર શાસન કરવાની એનામા ક્ષમતા ક્યા છે? કારણ એ સ્થૂળ છે અને શરીર પણ સ્થૂલ છે માટે સ્થૂલ–સ્થળમા થોડુક પરિવર્તન લાવી શકે છે પણ આત્મા તો સૂક્ષ્મ છે, ત્યા સ્થૂળ કેવી રીતે પહોચી શકે? સૂક્ષ્મ આત્મામા પરિવર્તન લાવવા માટે તમારે સૂક્ષ્મ પ્રેમને અપનાવવો પડશે

એટલે જેમ જેમ સસારમા સભ્યતા અને સસ્કૃતિનો ફેલાવો થતો રહ્યો છે તેમ તેમ વિચારકોના દિમાગોમા દડ–શકિત પ્રત્યેની આસ્થા–શ્રદ્ધા પણ સમાપ્ત થતી જઈ રહી છે આને લઈને કેટલાક પ્રજાતત્ર દેશોમાં ફાસીની સજા રદ કરવામા આવી છે અથવા તો ઓછી કરી નાખવામાં આવી છે ઇગ્લેડમા ઓગણીસમી સદીની અધવચ સુધી લગભગ બસો પ્રકારના અપરાધો માટે ફાસીની સજા કરવામા આવતી હતી તે જ સમયે રોબર્ટ પીલર નામનો એક વિચારક ઇગ્લેડને મળ્યો. એણે માનવતાનો પોકાર સાભળ્યો. અને અપરાધીઓનુ મનો–વૈજ્ઞાનિક અધ્યયન કર્યું. અપરાધોના મૂળ સુધી પહોચવાની એણે કોશિષ કરી અપરાધોની પાછળ આવેશ અને સયોગોની મજબૂરી–લાચારી જ એને મળી અને એણે સિદ્ધ કરી આપ્યુ કે દરેક અપરાધ માટે ફાસીની સજા આપી શકાય નહી. ફાસીથી તમે અપરાધીને સમાપ્ત કરી શકશો પણ અપરાધ–વૃત્તિને નહી એની અસત્–વૃત્તિ તો આત્માની સાથે જ રહે છે એણે સરકાર પાસે અપીલ કરી કેટલાય અપરાધોની પાછળ સયોગોની પકડ હોય છે, જેમા ફસાઈને એને અપરાધ કરવા માટે વિવશ બનવુ પડે છે બીજી બાજુ ક્યારેક વ્યકિતનો પીડિત આત્મા પણ બદલો લેવા માટે પ્રતિહિસા માટે તત્પર બની જાય છે આવા સમયે એની અપરાધી મનોવૃત્તિને મીટાવવા માટે ફાસીના દોરડાની જરૂર નથી એના ઘાવો ઉપર થોડોક પ્રેમનો મલમ લગાવી દો, રસ્તો ભૂલેલો રાહદારી ફરી સાચા રસ્તે ચાલતો થઈ જશે

આખરે એની વિજ્ઞપ્તિ–અપીલ ઉપર બ્રીટીશ સરકારે વિચાર કર્યો અને કેટલાક અપરાધો માટે તો ફાસીની સજા રદ કરી દેવામા આવી, કારણ કે પ્રેમમા હૃદય–પરિવર્તન કરવાની ક્ષમતા છે એ કેવી પણ ક્રૂર વ્યકિતને કોમળ બનાવી શકે છે કેમકે પ્રેમ સ્વય આત્માવિશ્વાસી છે એને માનવની

માનવતા ઉપર ભરોસો છે. મનોવિજ્ઞાનના આધારે કહી શકાય છે કે દરેક આત્મામાં થોડીક કઠોર અને થોડીક કોમળ વૃત્તિઓ રહેલી છે. જ્યારે કઠોર વૃત્તિઓ ઉભરાઈ આવે ત્યારે એમ ન સમજવું જોઈએ કે કોમળ વૃત્તિઓ બિલકુલ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. જેમ સૂર્યના પ્રખર પ્રકાશમાં તારાઓનો હલકો પ્રકાશ, કિરણો વિલુપ્ત બની જાય છે તેવી જ રીતે કઠોરતાના પ્રચંડ તોફાનમાં મનુષ્યની કોમળ વૃત્તિઓ દબાઈ જાય છે પણ નષ્ટ થતી નથી અને ત્યારે જ અપરાધ સંભવિત બને છે. અપરાધને સમાપ્ત કરવા માટે કઠોરતા તળે દબાયેલી પેલી કોમળ વૃત્તિઓને જગાડવાની જરૂર છે. આ કામ કોમળ હાથો વડે જ બની શકે છે. કઠોરતા ઉપર એક વખત પ્રેમનો હાથ ફરી જાય પછી તો તમે ચકિત થઈ જશો અને જોશો કે જ્યાં ભીષણ તોફાન હતું ત્યાં શાંત શીતળ વાયુ લહેરાતો થઈ જશે. આમ બન્યાનું પણ છે. એક ડાકુ પોતાના જીવનની સંધ્યા વેળાએ એવો તો બદલાઈ જાય છે કે એનામાં કરુણા અને દયાના ઝરણાં ફૂટી પડે છે. એની એ વખતની ઉજ્જ્વળતા સંત કરતાં પણ આગળ વધી જાય છે. આજનો ડાકુ કાલે સંત બની જાય છે એ એનું જ રહસ્ય છે.

ઇંગ્લેંડની વાત છે. હોમરલેન નામનો એક વિચારક પુરુષ થઈ ગયો. એને પ્રેમ-શક્તિ ઉપર અગાધ શ્રદ્ધા હતી. એ માનતો હતો કે પ્રેમ કઠોરતાને કોમળતામાં બદલી શકે છે. જ્યારે પણ એ કોઈ દુષ્ટ સ્વભાવના બાળકને જોતો તો એના પર ઘૃણા લાવવા કરતાં એને દયા આવતી. એને વિશ્વાસ હતો કે આ દુષ્ટ સ્વભાવને પ્રેમ વડે જીતી શકાય તેમ છે અને એ કોમળ હૃદયને પણ જલદી મેળવી શકે છે. તેથી એણે રિપબ્લીક નામનો એક આશ્રમ સ્થાપ્યો હતો. એમાં એ ખરાબ આદત ધરાવતાં બાળકોને રાખતો અને મનોવૈજ્ઞાનિક ઢબે એમની અપરાધવૃત્તિની તપાસ કરતો. એનાં મૂળ તત્ત્વોને શોધી એમાં સુધારો લાવવામાં આવતો હતો. એમની કોમળ અન્ય વૃત્તિઓને જાગૃત કરી એમનામાં સદાચરણના સંસ્કાર સીંચવામાં આવતા હતા.

એ નિશ્ચિત છે કે દરેક પ્રાણીમાં કોઈ ને કોઈ રૂપે—અંશે કોમળતા વિદ્યમાન છે. ક્રૂરમાં ક્રૂર સિંહણમાં પણ છૂપા રૂપે કોમળતા મોજૂદ છે. માથેથી લઈને પગ સુધી એ ક્રૂર જ હોત તો એ પોતે જ પેદા ન થઈ શકત નહીં અથવા તો જન્મ પછી જીવતી ન રહી શકી હોત તેમ ન પોતાનાં બચ્ચાંને દૂધ આપી શકત. સિંહણ તમારા અને અમારા માટે ક્રૂર સાબિત હોઈ શકે છે પણ શું પોતાનાં બચ્ચાંઓ માટે પણ તેવી જ ક્રૂર હોઈ

શકે ? નહિ પોતાના બચ્ચાઓ માટે તો એના હૃદયમા એટલી કોમળતા ભરી પડી છે કે જેટલી કે એક માતાને પોતાના બાળક પ્રત્યે હોય પોતાના બચ્ચાને એ એવો પ્રેમ કરે છે કે એમના રક્ષણ કાજે પોતે પ્રાણોત્સર્ગ કરવા તત્પર બની જાય છે આ બાબતમા મારા કરતા શિકારીઓ પાસેથી તમને વધુ માહિતી મળી શકે છે કે કોઈ શિકારીએ જ્યારે એના બચ્ચાને પકડી લીધુ ત્યારે એ એના તરફ કેવી રીતે ઝપટી હતી ! એ જાણતી હોય છે કે શિકારીના હાથમા રહેલી તે લાબી–શી ચીજ (બદુક) એના પ્રાણ હરી શકે છે તો પણ બદુકની પરવાહ કર્યા વગર જ એ ઝપાટો મારશે, પછી ભલેને એ ઝપાટામા એ શિકારીની ગોળીનો ભોગ બની જાય

હા, તો દરેક કઠોરતા તળે કોમળતા દબેલી પડી છે કઠોર પાષાણ પથ્થર તળે કોમળ સરિતા છે તેથી જ તો ઉપરથી કઠોર રૂક્ષતમ દેખાતા ડુગરાઓની અદરથી જ ઝરણાનો જન્મ થતો હોય છે જરૂર છે એ કઠોરતાના આવરણને ભેદીને એમા કોમળતા ભરી દેવાની

હોમરલેન આમ જ કરતો હતો એ કઠોરતમ બાળકને લાવી આશ્રમમા રાખતો અને ધીરે ધીરે પ્રેમના સુવાળા હાથે એમનામા કોમળ સસ્કારોનુ સિચન કરતો ધીરે ધીરે કઠોરતાનુ વૃક્ષ સુકાઈ જતુ અને કોમળતાના નવા અકુરો એનુ સ્થાન લઈ લેતા હતા એવામા કોર્ટમા પોલાસે એવો છોકરો રજૂ કર્યો જે ત્રણ વખત ચોરી કરી ચૂક્યો હતો, જજે એને ત્રણ વર્ષની જેલની સજા કરી હોમરે આ વાત જાણી તો એ કોર્ટમા જઈ ચઢ્યો અને બાળકને આશ્રમમા ભરતી કરવા માટે પ્રાર્થના કરી જજે એ સ્વીકૃતિ પણ આપી દીધી હોમર એને પોતાના આશ્રમમા લઈ આવ્યો પણ એના સ્વભાવની રૂક્ષતાને કારણે થોડાક જ દિવસોમા આશ્રમના બીજા છોકરાઓ હેરાન–પરેશાન થઈ ગયા હોમર પાસે દરરોજ એની સેકડો ફરિયાદ આવવા લાગી તે જ્યારે બહારથી આશ્રમમા આવતો કે લાગલાજ ફરિયાદોનુ રજિસ્ટર લઈ વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર ઊભા રહેતા બીજી બાજુ આશ્રમની કીમતી વસ્તુઓ પણ તે તોડી–ફોડી નાખતો તેથી અધ્યાપકો પણ એનાથી કટાળી ગયા હતા તેઓએ પણ આખરે એક દિવસ હોમરને કહી દીધુ "મિસ્ટર હોમર આ આફત ક્યાથી લઈ આવ્યા ? એના દુષ્ટ સ્વભાવથી તો સમસ્ત આશ્રમ તગ આવી ગયો અને એના સહવાસને લઈને આશ્રમવાસી બાળકો પણ બગડી જશે, માટે આશ્રમને ચાલુ રાખવો હોય તો એને હવે વિદાય આપો "

હોમરસેને આનો જવાબ વાળ્યો : "આ છોકરો માટે તો મને સૌ કરતાં વધુ દયા આ છોકરા તરફ આવે છે. બાળપણમાં જ આટલો શેતાન છે, તો મોટો થતાં તો એ ડાકુ જ બની જશે. એનું જીવન કલુષિત બની જશે એવો વિશ્વાસ છે. મારા પ્રેમમાં શક્તિ છે, જે એક દિવસે એના આ દુષ્ટ સ્વભાવ ઉપર જરૂર વિજય મેળવશે. આ જ વિશ્વાસના આધારે હું એને સુધારવા તૈયાર બન્યો છું. જો તમે સૌ એને આશ્રમમાં રાખવા તૈયાર ન હો તો હું એને મારે ઘેર લઈ જઈ રાખીશ. ત્યાં એના દુષ્ટ સ્વભાવનું ઊંડાણથી નિરીક્ષણ કરવાની તક પણ મને મળશે." અને મિ. હોમર એને પોતાને ઘેર લઈ આવ્યા. એ શેતાન છોકરાનું નામ હતું જોન.

ભોજન વખતે હોમરે જોનને કહ્યું : "તમારા ખાવાની આ પ્લેટ જરા પેલા ટેબલ ઉપર લઈને જાઓ તો." જોન મોં મચકોડતાં કહ્યું : "હું કંઈ ગુલામનો બેટો છું જે તમારી ગુલામી કરતો ફરું!" હોમરે એ જ પ્રેમભર્યા સ્વરમાં કહ્યું : "અચ્છા, ત્યારે આજે આપણે ઉપવાસી થઈ જઈશું. કાલથી તો તમે ઉપવાસી થઈ જશોને!" જોને કહ્યું : "એ તો નોકરનું કામ છે." "આજથી તમે અમારા નોકર છો. પ્લેટ ઉપાડી લઈ જવાના તમને અમે ૫ રૂપિયા આપીશું." આવા અવિવેકભર્યા જવાબો મળવા છતાં પણ હોમર ક્રોધે ભરાયો નહિ. એણે શાંતિથી જવાબ આપ્યો : "તમે તો સારા કુળમાં જન્મ્યા છો. કાંઈ કુળને ઉજાળશો પછી તો તમારે ત્યાં દસ નોકરો પણ રહી શકશે. પણ આ માટે સીધે રસ્તે ચાલવું પડશે."

હોમરે જોનની જોડે ખાવું લીધું. એ ઊઠીને બહાર ગયો. આ બાજુ જોન મોટો પથ્થર લઈ બધી પ્લેટો ફોડવા લાગ્યો. હોમર પાછો આવ્યો અને જોયું તો એણે પોતાની ઘડિયાળ પણ જોનની સામે ધરી દીધી અને કહ્યું : "એક ઘા આના પર પણ કરી દે." આ સાંભળી જોન શરમિંદો બની ગયો. બસ અહીં જ જોનમાં પરિવર્તન થવું શરૂ થયું. હોમરસેનની પ્રેમશક્તિએ દુષ્ટ સ્વભાવ ઉપર વિજય મેળવ્યો. એ જોનનું જીવન એવું સુધર્યું અને સૌમ્ય બન્યું કે એને રિપબ્લિકન આશ્રમમાં અધ્યાપકોનો પ્રોફેસર નીમવામાં આવ્યો. આજે પણ આ આશ્રમ ઇંગ્લંડમાં ચાલુ છે. આ પ્રેમશક્તિનો પ્રભાવ જેના વડે દરેક બાજુથી તિરસ્કૃત જોન જેવો દુષ્ટ વિદ્યાર્થી સમાજમાં આદરણીય સ્થાન મેળવી શક્યો. હા તો આ જ પ્રેમ-શક્તિ જે પશુને માણસ બનાવી શકે છે. દાનવને દેવ બનાવવાની કળા પણ પ્રેમ પાસે જ છે.

જ્યાં પ્રેમ-ગંગા વહે છે, જે હૃદયોમાં પ્રેમ-ધારા વહે છે ત્યાં શાંતિ

સુમન ખીલે છે આગમોના પાના ખોલો કે જ્યા બે વિભિન્ન પરપરાના મહામુનિ એકત્ર થાય છે પરપરાનો મોહ તજી સ્નેહની ધારા વહાવતા શ્રાવસ્તીના ઉદ્યાનમા મહામુનિ ગૌતમ અને મહાશ્રમણ કેશીકુમાર મળે છે. વિચારોની ધારા સાથે હૃદયમાથી પ્રેમ ધારા વહે છે ત્યારે એ સ્નેહ સુરભિત દશ્યને જોવા માટે ફક્ત શ્રાવસ્તીના નાગરિકો જ દોડયા નહી પણ એની સુગધ દેવ અને ગધર્વ ભૂમિ સુધી પહોચી અને એઓ પણ દિવ્ય ભૂમિના મધુર સુખો ભોગોને છોડી એ પ્રેમ ગગામા ડુબકી મારવા ચાલી નીકળ્યા. આગમકાર એ મધુર દશ્યને ગાથામા અકિત કરે છે

केसीकुमार समणे गोयमे य महायसे,
उभओ निसण्णा सोहंति चन्दसूर समप्पन्ना ॥
देव दाणव गधव्वा जक्ख रक्खस्स किन्नरा ।
अदिस्साणं य भूयाणं आसीतत्थ समागमो ॥

ઉત્તરા અ ૨૩ ગા ૧૮–૨૦

મહાશ્રમણ કેશીકુમાર અને યશસ્વી મહામુનિ ગૌતમ બન્ને ત્યા એક સાથે બેઠા છે, એમના શાત–દાત મુખારવિદ પર દિવ્ય તેજ છવાઈ રહ્યુ છે બન્ને મહાપુરુષો ચદ્ર અને સૂર્ય સમી પ્રભા ફેલાવી રહ્યા છે એ દિવ્ય આનદને નીહળવા માટે દેવ–દાનવ અને ગધર્વનુ શુભાગમન થાય છે, સાચુ છે કે જ્યા પ્રેમની મધુરતા વરસે છે ત્યા દેવતા સ્વયમેવ ચાલ્યા આવે તો એમા કોઈ આશ્ચર્ય નથી કારણ કે પ્રેમ પોતે જ એક દૈવી ગુણ છે શીશીમા ઈત્ર હોય તો એમાથી સુગધ આવશે જ ફૂલમા જો સૌરભ–સુગધ હશે તો એને ભ્રમરને આમત્રવાની જરૂર નહી રહે ભ્રમર પોતે જ દોડયા આવશે પણ શીશીમા ફક્ત પાણીજ ભર્યું હોય તો એમા સુગધ આવશે ક્યાથી ? જેના જીવનમા પ્રેમ–સૌરભ છે ત્યા દેવોનુ આકર્ષણ પણ હશે જ એક વ્યક્તિ ફાનસ લઈને ચાલે છે તો એનો પ્રકાશ એને અને માર્ગ પરથી પસાર થતા અન્યને પણ મળે છે, તેવી જ રીતે હૃદયમા પ્રેમનો પ્રદીપ લઈને ચાલશો તો એનો પ્રકાશ એ વ્યક્તિને મળે છે અને એનો પ્રકાશ, કિરણો અન્ય વ્યક્તિના હૃદય સુધી પણ પહોચે છે જેના હૃદયમા પ્રેમધારા વહે છે એનામા એવો પ્રભાવ હોય છે કે વિરોધી સ્વભાવનુ પ્રાણી પોતાનો વિરોધ ભૂલી જાય છે કારણ કે હૃદયમા પ્રવેશેલા વેરને પ્રેમ જ ધોઇ શકે છે ભગવાન મહાવીરની પાસે સિંહ અને

બકરી બન્ને સાથે બેસતાં હતાં. પણ સિંહ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી જતો હતો. સિંહના મનમાં એ ભાવ નથી આવતો કે બકરીને ખાઈ જાઉં અને બકરીને એ ભય નથી રહેતો કે સિંહ મને ખાઈ જશે. આ છે વીતરાગનો ક્ષમા સ્તોત્રનો પ્રવાહ જે પ્રાણીઓના જન્મજાત વેરને પણ ધોઈ નાખે છે

પ્રેમનું આકર્ષણ ફક્ત માનવ હૃદયને જ આકર્ષિત કરે છે એમાં પૂર્ણ સત્ય નથી. એક કૂતરો પણ પ્રેમને પીછાને છે

તમે જો પ્રેમભર્યો હાથ એની પીઠ પર ફેરવશો તો એ પણ પૂછડી પટપટાવશે. સ્પેનની એક વાત છે એક ગોવાળીયો દૂધ દોતી વખતે મધુર વાદ્ય વગાડી રહ્યો હતો કોઈએ એનું કારણ પૂછ્યું તો બોલ્યો કે ગાય પ્રેમની તરસી છે એ પણ પ્રેમના બોલ જાણે છે એની સામે જ્યારે હું વાદ્ય વગાડું છું તો એ પોતાની પાસેનું સઘળું દૂધ આપી દે છે માટે એને પ્રેમમાં તન્મય બનાવવા માટે જ હું વાદ્ય વગાડું છું સાચી વાત તો એ છે કે ગાય પ્રેમથી જ દૂધ દે છે અને પ્રેમ વડે જ એના દેહના એક ભાગમાં દૂધનું નિર્માણ થાય છે પોતાના વત્સ પ્રત્યે ઉભરાતો એનો પ્રેમ જ દૂધ પેદા કરે છે અને એ દૂધ આપે છે પણ પોતાના વત્સ માટે. મનુષ્ય તો એનો માન, ન માન હૂં તારો મહેમાન” બની દૂધનો હકદાર બની જાય છે મદ્રાસ તરફ પૈસાના પિપાસુ માણસો દૂધ લેવા પાછળ ફરી–ફરી પોતાની માનવતાને ભૂલી જાય છે માણસના હૃદયમાં જ્યારે એક માત્ર પૈસો બેસી જાય છે ત્યારે એ પ્રેમને ખોઈ નાખે છે ત્યારે પૈસો પિશાચ બનીને માનવ ને દાનવ બનાવી દે છે પછી એના હૃદયમાંથી કોમળતાના અંકુરો ભૂંસાઈ જાય છે

હા તો હું તમને એક બીના જણાવી રહ્યો હતો. મદ્રાસ તરફ ગોવાળીયો ગાય પાસેથી વધુમાં વધુ દૂધ લેવા ચાહે છે ગાયનું બચ્ચું દૂધ પી જાય છે એટલું નુકસાન પણ તેઓ બરદાસ્ત કરવા ઇચ્છતા નથી. તેથી એમણે પેલા નાનકડા બચ્ચાને મારી નાખ્યું પણ સાંજ વેળાએ દૂધ દોહવા બેઠો ત્યારે એક ટીપુંય દૂધ આપ્યું નહીં કારણ કે ગાયનું પ્યારું બાળક આજે એની આંખો સામે નહોતું એણે વિચાર્યું આ તો બહુ ખોટું થયું આ તો તેજ કહેવત થઈ કે **आधी छोड सारी को धावे सो दुनी आधि हु नहि पावे** પૂરો લેવા ગયા તો અડધાથી પણ હાથ ધોવા પડ્યા. પણ આખરે માણસ પાસે બુદ્ધિનું બળ મોટું બળ છે એના

શક્તી તો એ સૃષ્ટિ સમસ્તના પ્રાણીઓનો રાજા બન્યો છે પણ બુદ્ધિ એ તો દુધારી તલવાર છે એનો ઉપયોગ કદી કદી તો બીજાના વિનાશ માટે કરી લેવામા આવે છે હા, તો એણે પણ એમ જ કર્યું એ વત્સના શબને ચીરી એમા ઘાસ ભરી દીધુ સાજે ગાય સામે ઘાસ ભરેલુ મૃત બચ્ચુ ઊભું કરી દીધુ એ માતાની મમતા તો જુઓ એ પોતાની જીભ વડે એને ચાટતી જતી અને દૂધ આપતી જતી હતી આ છે પશુસસારની વાત, જે પ્રેમના ભૂખ્યા છે ગાય પોતાના મૃત વત્સ ઉપર પણ પ્રેમ વરસાવે છે અને એને જોઇને જ દૂધ આપે છે આ છે પશુજગતની પ્રેમકહાણી

સત્ય એ છે કે જ્યા પ્રેમનુ નાનુ શું પણ કિરણ છે અને એમા જો સજીવતા છે તો એમા આકર્ષણ રહેશે પતગિયાની સામે અગર લાખ રૂપિયાનો ઢગ પડયો હોય, હીરા–મોતી પડયા હોય પણ એમા જો નાની–શી દીપ–શીખા નહી હોય તો પતગિયા માટે એનુ કાંઈ આકર્ષણ નહી રહે. બીજી બાજુ પેલુ માટીનુ કોડિયુ છે–બે પૈસાની કીમતનુ છે પણ એમા તેલ છે અને દીપશિખા જને છે તો પતગિયુ ત્યા તરત દોડી આવશે. એને નિમત્રણ આપવાની જરૂર નહી આજ વાત મહેલોમા વસનારાઓની છે. કરોડોનો વૈભવ છે, અને સગેમરમરના ફર્શ ઉપર લક્ષ્મી ક્રીડા–કલાપ કરી રહી છે પણ એ વૈભવના ઢગ પર પ્રેમની જ્યોત જગતી નથી તો એ કરોડોનો વૈભવ પણ હૃદયને આકર્ષિત નહી કરી શકે આવા સ્થાને તમે પહોચી પણ ગયા તો ત્યાથી પ્રસન્નતા લઇને તમે પાછા નહી વળો તમારુ મન ગ્લાનિથી ભરાઈ જશે બીજી બાજુ એક ઝૂપડું છે, લૂખા રોટલા ઉપર દિવસ પસાર કરતું ખેડૂત પરિવાર એમા વસે છે, ત્યા નથી આરસ પથર તેમ નથી ફરનીચર કે રેડિયાનુ મધુર સગીત તેમ છતાય એના હૃદયમાં પ્રેમનો દીવડો ઝગમગે છે. પરિવારમા પ્રેમના છાટણા છટાય છે, તમે ત્યાં પહોચી જશો તો એ જ લૂખા રોટલા અને છાશ વડે તમારુ ભાવભર્યું સ્વાગત થશે રોટલો ભલે લૂખો હશે પણ એમા સ્નેહની એવી ચિકાશ હશે જે તમારા હૃદયને જીતી લેશે તમે ઝૂપડામાથી વિદાય લેશો સાચે તમારું હૃદય સ્નેહથી ભર્યું–ભર્યું હશે પ્રેમમા એવો જાદુ છે કે તમે બીજાને કઈ ન આપીને પણ એને પોતાનો કરી શકો છો

અને આ બાજુ તમે સર્વ કાંઈ આપી દો, પણ એમા સ્નેહની ભેટ નહી હોય તો સર્વ કાંઈ દેવા છતા તમે એને પોતાનો બનાવી શકશો નહીં.

માટે સત્તા દ્વારા કોઈની પાસેથી વધુ કામ લઈ શકાતું નથી. પરંતુ પ્રેમ વડે એની પાસેથી પૂરેપૂરું કામ લેવડાવી લો તો પણ એ હસતો જ મળશે. સાસુ વહુ ઉપર સત્તા જમાવશે તો વહુને પોતાની નહીં બનાવી શકે અને જ્યારે હૃદયમાં સ્થાન નહીં હોય તો પછી નાનું સરખું કામ પણ ભાર બની જશે. સાસુ વહુમાં પોતાપણું જગાવી દે, એને સ્નેહ અને સહાનુભૂતિ આપે તો હું માનું છું કે વહુ એને પોતાની માતા જ સમજશે અને એ જ પ્રેમથી એ એની સેવા કરશે જેટલી કે એ પોતાની માતાની કરે છે. ભારતના પરિવારોમાં જે સાસુ-વહુની ટક્કર ચાલે છે અને સંઘર્ષની ભઠ્ઠીમાં સારો ય પરિવાર ઝુલસતો રહે છે અને ક્યારેક એ સંઘર્ષનો આવો કડવો અંત આવે છે કે સારું ય કુળ કલંકિત થઈ જાય છે. પરિવારમાં જો પ્રેમગંગા વહી જાય તો બધાં જ સંઘર્ષોનાં મૂળ જ સમાપ્ત થઈ જશે.

જ્યારે કન્યા પિતાના ઘેરથી સાસરે જાય છે ત્યારે બહેનો ગીતમાં ગાતી એ કહી જાય છે કે "તું જે ઘરમાં જઈ રહી છે એ ઘરની રાણી થઈને રહેજે." આ રીતે માતાઓ પુત્રીને ઘર ઉપર શાસન કરવાની કેળવણી આપે છે પરંતુ શાસન કરવા માટે તો સરકારને સિપાહીઓ રાખવા પડે છે. જેલ પણ જોઈએ. પણ માતાએ બેટીને આ સાધનો ક્યારે આપ્યાં! છતાં પણ એણે રાણી બનવું છે. કયા બળે શાસન કરશે! એ તો પ્રેમબળ વડે જ શાસન કરી શકે છે. વહુ બનીને જતી બહેનને હું કહીશ કે એ જે ઘરમાં જાય ત્યાં સ્નેહની નદી વહાવે. એને એક કરવાનું કામ કરે. જુદાં મનોમાં બે હૃદયને મેળવે. વહેંચાયેલાં હૃદયોને પ્રેમસૂત્રમાં બાંધે. તોડવાનું દુનિયા જાણે છે પણ જોડવાનું ઓછું. દુનિયા સાંધનારને-જોડનારને જ પ્રથમ સ્થાન આપે છે. તમે કાતર અને સોય બન્નેને જાણો છો. બન્ને લોખંડમાંથી બને છે. કાતર એકનું બે કરવાનું જાણે છે તેથી જ તો એ દુનિયાની ઠોકરો ખાય છે. આ તરફ તમે સોયને પણ જાણો છો. એમાં કાતર કરતાં લોઢું ઓછું વપરાયું છે અને વજન પણ ઓછું છે તેમ એની કિંમત પણ ઓછી છે પરંતુ એનું કામ ટુકડાને સાંધવાનું-જોડવાનું છે તેથી એને સન્માન મળે છે. જ્યારે સોયનું કામ સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે કોઈ એને જમીન ઉપર પડવા નથી દેતું એને ટોપી અથવા પાઘડીમાં ખોસી દે છે પણ શું તમે કાતરને કદી ટોપીમાં રાખેલી જોઈ છે!

બહેનો, જો તમારે દુનિયાની નજરોમાં સન્માન મેળવવું છે તો ટુકડાને જોડવાનું કામ કરો. હૃદયમાં સ્નેહ-ધારા લઈને આવો. તમે પરિવારમાં રહો

અથવા સમાજમા, પણ સર્વત્ર જોડવાનુ કામ કરતા રહેજો પરિવારના સભ્યો વચ્ચે દીવાલ બનીને રહેશો નહી સમાજના ભાઈઓમા અગર વૈમનસ્ય ઈર્ષ્યા-દ્વેષ છે, હૃદયમા ઘૃણાની દુર્ગન્ધ છે તો તમે તમારા હૃદયની સ્નેહ-સુગધને ફેલાવજો પ્રેમના પાણી વડે ઘૃણાને ધોઈ નાખજો

પ્રેમ તો પાણી છે એને વહેવા દો એને કોઈ ખાડામા કેદ ન કરશો એ ખાડો પરિવારનો હોય કે સમાજનો, સપ્રદાયનો પણ કેમ ન હોય, પણ તમે પ્રેમને એમા કેદ કરી મૂકશો નહી પાણી બધાઈ જાય છે ત્યારે એમા દુર્ગન્ધ પેદા થઈ જાય છે, ઝેરી કીટાણુ પેદા થાય છે પ્રેમના કટકા ન કરશો. આજે તો પ્રેમને પણ કટકામા વહેચી નાખ્યો છે જાતિ-પ્રેમ, ભાષા પ્રેમ, સપ્રદાય-પ્રેમ પ્રેમના કટકા થાય તો એનો આત્મા ઊડી જશે આ શરીર કેટલુ સુદર છે પણ એના જો ટુકડા કરી નાખવામા આવે તો શુ એની આવી સુદરતા કાયમ રહેશે ખરી? શુ ટુકડાઓમા આત્મા કાયમ રહેશે? આત્મા ટુકડામા રહી શકતો નથી અને આત્માના વિદાય થયા બાદ એમા ઝેરી કીટાણુ પેદા થઈ જશે, એમા દુર્ગન્ધ પેદા થશે તેવી જ રીતે પ્રેમના જો ટુકડા કરો નાખવામા આવે તો એમા પ્રેમનો આત્મા સમાપ્ત થઈ જશે, અને દ્વેપના કીટાણુ પેદા થઈ જશે ઘૃણા આવવા લાગશે અને પછી મડદુ પ્રેમને ગળે લગાવી પ્રેમના નામે ઘૃણા જ ફેલાવશે જે પ્રેમ બે હૃદયો વચ્ચે આગનુ કામ કરે છે, તે જીવિત નહી પણ મૃત છે તે અખડ નહી પણ ખંડિત પ્રેમ છે અને એ માનવતાના ટુકડા-કટકા કરવાનુ કામ કરે છે તેથી જ પ્રેમના ગીત ગાવા છતા પણ ભારતવાસી ભાષાવાદ, પ્રાત-વાદ અને સપ્રદાયના નામે લડે છે ભાઈ ભાઈના લોહીનો તરસ્યો બન્યો છે. શુ એને પ્રેમ કહેવાશે?

ટુકડાઓમા રહેલો પ્રેમ એ ક્ષુદ્ર પ્રેમ છે, જે માનવતાને દેવત્વ તરફ નહી પણ પશુતા ભણી દોરી લઈ જાય છે વિરાટ પ્રેમ અખડ માનવતામા વિશ્વાસ ધરાવે છે, એ વિશ્વના કોઈ પણ પ્રાણથી ઘૃણા કરવાનુ શીખવતો નથી જે પોતાના ભાઈઓથી ઘૃણા કરવાનુ શીખવે છે તે દુનિયાની બીજી કોઈ ચીજ હોઈ શકે છે પણ એ પ્રેમ હોઈ શકે નહિ વિરાટ પ્રેમમા ઘૃણા, દ્વેપ, કલહ અને હિસાને બિલકુલ સ્થાન નથી ચીની સત માઓત્સેએ કહ્યુ છે કે ચોર પોતાના ઘર પ્રત્યે તો પ્રેમ ધરાવે છે પરતુ બીજાના ઘેર ચોરી કરે છે એણે તો ફક્ત પોતાના જ ઘર પ્રત્યે પ્રેમ કરવાનુ શીખવ્યુ છે. એનો એ ક્ષુદ્ર પ્રેમ બીજાના માલને ઉપાડી લેવા માટે હાથ ફેલાવવાની

પ્રેરણા આપે છે. એક હત્યારો છે એને પોતાના પ્રાણ વહાલા છે પણ એ બીજાના પ્રાણો હરી લે છે. રાજા પોતાના દેશથી પ્રેમ કરે છે પણ બીજા દેશો સાથે યુદ્ધ કરી એનું શોષણ કરે છે. ચોર જેમ પોતાના ઘર પર પ્રેમ રાખે છે એમ બધાં જ ઘરો પ્રત્યે પ્રેમ રાખતો થાય, હત્યારો પોતાના પ્રાણની જેમ બીજાના પ્રાણોનું રક્ષણ કરતો થાય, રાજા પોતાના રાષ્ટ્રની જેમ અન્ય રાષ્ટ્રોની જનતા પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂતિ રાખતો થાય તો અન્યત્ર સ્વર્ગ શોધવા જવાની જરૂર રહેશે નહીં. આ સંસાર જ સ્વર્ગ બની જશે.

સંકુચિત પ્રેમ ફક્ત પોતાનું સુખ ઇચ્છે છે, ત્યારે વિરાટ પ્રેમ સૌને સુખી બનાવવા ઇચ્છે છે. સૌના સુખમાં એ પોતાનું સુખ જુએ છે. એક વખતની વાત છે. એક રાજા શિકાર રમવા જંગલમાં નીકળી પડ્યો. ઘોડો પૂરપાટ વેગે દોડી રહ્યો હતો. રાજાનું મન શિકારની કલ્પનાઓમાં ડૂબેલું હતું. શિકાર પણ એક જાતનું વ્યસન છે. મનુષ્યમાં જ્યારે સ્નેહ અને અહિંસાનું તત્ત્વ ઓછું થાય છે ત્યારે એ બીજાને પીડાતાં અને તડપતાં જોઈ એનું મન પ્રસન્નતા અનુભવે છે. આ ક્ષુદ્ર હૃદયની વૃત્તિ છે જે વડે મનુષ્ય બીજાને રોવડાવી પોતે હસે છે.

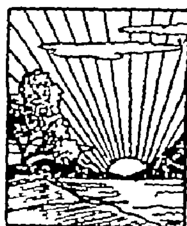
પ્રકૃતિ (કુદરત) પણ આવા પાપને વધુ સમય સુધી સાંખી શકતી નથી. એ પણ મનુષ્યને દંડ દેવા માટે તત્પર બને છે અને આવી જ બીના એ રાજાની સાથે બને છે. જ્યારે એ બાણ ચઢાવી એક મૃગબાળની પાછળ દોડી રહ્યો હતો ત્યારે જ અચાનક આકાશમાં કાળું વાદળ છવાઈ ગયું અને થોડી જ વારમાં સમગ્ર આકાશ કાળું બની ગયું. વીજળીનો કડાકડાટ શરૂ થયો. વાવાઝોડું ફૂંકાયું. પ્રચંડ તોફાન વરસાદ ખેંચી લાવ્યું. વરસાદમાં મોટા મોટા ઓળા પણ પડવા લાગ્યા. રાજાએ વૃક્ષનો આશ્રય લઈ કોઈ રીતે પોતાનું રક્ષણ કર્યું પરંતુ વરસાદના શીતના કારણે અને ઓળાના પ્રહારે ઘોડાના પ્રાણ લઈ લીધા. એકાદ કલાક બાદ તોફાન કંઈક શાંત થયું. સાંજ વેળા થઈ ગઈ હતી. રાજા થાકી ગયો હતો. સુંદર ઘોડાના ચાલી જવાથી એને દુઃખ તો થતું હતું ત્યાં વળી—ભીની ઠંડી હવા એના શરીરને વળી વીંધી રહી હતી. આ બાજુ ભૂખ સતાવી રહી હતી. આખરે જેમ તેમ કરી રાજા એક નાનકડા ગામડે પહોંચ્યો. અંધારું થઈ ગયું હતું. ગામમાં જઈ એણે ખેડૂતો પાસે રાત પસાર કરવા માટે સ્થાનની માગણી કરી પણ કોઈ અજાણ્યાને રાત માટે પોતાને ત્યાં ઉતારો દેવા તૈયાર ન થયું. કારણ કે આજે મનુષ્યને મનુષ્ય ઉપર વિશ્વાસ રહ્યો નથી.

મનુષ્ય એક અજાયબ–અજાણ્યા પશુને પોતાને ત્યા રાખી શકે છે. જગલમા ગોથા ખાતી રસ્તો ભૂલેલી ગાય કોઈને જો મળી જશે તો એ એને લાવી પોતાને ઘેર બાધી દેશે એ અનજાન–અજાણ્યા પશુ ઉપર ભરોસો કરશે પણ અજાણ્યા મનુષ્ય પર નહી કરે કારણ કે માનવીએ પોતાનો વિશ્વાસ ખોયો છે પશુ ઉપર તમે વિશ્વાસ કરી શકો છો એને થોડુ ઘાસ નીરી છુટકારો મેળવી લેશો પણ મનુષ્ય એક એવુ પ્રાણી છે કે જેને ભરપેટ રોટલો ખવડાવી પાણી પાઈ દો અને એને ખાટલા ઉપર સુવડાવી દો સૂવા માટે શેતરજી, ગાદી અને શાલ પણ આપી દો પણ જ્યારે સવારે ઊઠીને તમે જુઓ છો તો ખાટલો તો પડ્યો છે પણ પેલો માણસ ગૂમ છે એટલુ જ નહી સાથે પેલા ગાદી–શાલ પણ ગૂમ છે અને તક મળશે તો તમારા કોટનુ ખિસ્સુ પણ સાફ કરી દેશે તેથી મનુષ્યને માનવ નામના પ્રાણીથી બહુ મોટો ભય લાગે છે

હા, તો એકનુ પાપ સૌને ભોગવવુ પડે છે આખરે એ છે તો આપણો જ ભાઈ એટલે એના કામોના છાટા આપણુ પર પણ ઊડે છે. તેથી બીજાનો શેતાનિયત અને અન્યાયનો દડ આપણને પણ ભોગવવો પડે છે રાજા પણ આ નિયમમા અપવાદ ન બની શક્યો ઘેર–ઘેર ફળી વળ્યો. પણ કોઈએ ઠડી રાત્રે ઠંઠુરતા માણસના રક્ષણ કાજે દ્વાર ન ખોલ્યા તે ન જ ખોલ્યા ભોજનની તો વાત જ જૂદી હતી. છેવટે ગામનુ બીજુ નાકુ પણ આવી ગયુ રાજા હતાશ બની કોઈ વૃક્ષનુ શરણ લેવા માગતો હતો ત્યાજ કોઈ ટમટમતા દીપકે એને આકર્ષિત કર્યો રાજા ત્યા પહોચ્યો તો એને એક ઘરડો ખેડૂત ત્યા મળ્યો એણે ઊઠીને એનુ સ્વાગત કર્યુ રાજાએ પૂછ્યુ 'ગામમા ક્યાય મુસાફરખાનુ કે ધર્મશાળા છે? એક રાત પસાર કરવી છે.'

ખેડૂત બોલ્યો "આ ઘર જ ધર્મશાળા છે, ભાઈ આપણે સૌ મુસાફરો જ છીએ કોઈ સાથે બાધીને લાવ્યુ છે? અને જતી વેળા છાતીએ બાધીને શુ લઈ જવાના છે?" અને એણે તો રાજા માટે એક ખાટલો પાથરી દીધો રાજા ખાટલા પર બેઠો તો ખરો પણ હજુય એના દાત ઠડીને લીધે કચકચ થતા હતા. ખેડૂતે આ જોઈ એની પાસે જલતી સગડી મૂકી. એના વડે એને કાઈ ગરમી આવી ખેડૂતે પૂછ્યુ "ક્યાથી આવો છો, ભાઈ, અને આટલી રાતે ક્યા જાઓ છો?" રાજાએ કહ્યુ "હુ મુસાફર છુ મારે ગામ જઈ રહ્યો હતો પણ વરસાદ અને તોફાનમા ઘેરાઈ ગયો."

તમને કાંઈક દેવા ઈચ્છે છે" ખેડૂતે કહ્યુ, "તમારી અમૃત–નજર જ મારા માટે બસ છે અને કાંઈક દેવા જ માગતા હો તો આ વર્ષ માટે બધા ખેડૂત ભાઈઓનો લાગ લેવો મુલત્વી રાખો, કારણ કે અતિવૃષ્ટિને લીધે લગભગ બધો જ પાક ધોવાઈ ગયો છે" રાજાએ કહ્યુ "આ માટે તો મે પહેલા જ આજ્ઞા આપી દીધી છે તેથી તમે બીજુ કઈક માગો" ખેડૂતે કહ્યુ. "ઠીક ત્યારે જે જે ખેડુતોના ખેતરોમા કૂવા નથી અને પાણીના અભાવે પ્રતિવર્ષ જેમનો ઊભો પાક નષ્ટ થઈ જાય છે, તે બધાના ખેતરોમાં રાજ્ય વતી એક–એક કૂવો ખોદાવી આપો" રાજાએ કહ્યુ "આ પણ મને મજૂર છે રાજનો ખજાનો તમારા સૌ ખેડુતોની ગાઢી કમાણીથી ભરાય છે. એની પાઈ–પાઈ ઉપર જનતાનો અધિકાર છે અને એમના હિત માટે એનો ઉપયોગ થવો જ જોઈએ પણ તમે તમારા માટે તો કઈક માગો" ખેડૂત બોલ્યો "આ બધામા હુ પણ આવી ગયો અને હુ વધુ ધન સગ્રહ કરીને પોતાના જ ભાઈઓ વચ્ચે ભેદની દીવાલ ઊભી કરવા ઈચ્છતો નથી સૌ સુખી હશે તો મારો વારો પણ એમા આવશે જ" આમ તમે જોયુ કે સૌના સુખમા પોતાનુ સુખ જોવાની કલ્પના જ વિરાટ બનીને વિશ્વપ્રેમનુ રૂપ લે છે. તમે તમારા પ્રેમને ક્ષુદ્ર ઘરમાથી કાઢી વિરાટ ભણી લઈ જાઓ ત્યારે જ એ (પ્રેમ) મગળપ્રદ બની શકે છે.

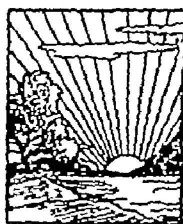
ખેડૂતે કહ્યું : "ત્યારે ભૂખ લાગી હશે !" એણે બાજરીનો રોટલો અને છાશ એની આગળ ધર્યાં. રાજાએ એ લૂખા રોટલાને એટલા આનંદથી હાથે આરોગ્યો કે રાજમહેલના રસગુલ્લાં પણ એને ફિક્કાં લાગવા માંડ્યાં. કારણ એ સવારથી ભૂખ્યો હતો. થાક અને ઠંડીને લીધે એનું પેટ પણ કંઈક માગતું હતું.

પેટ માગે ત્યારે તમે એને લૂખો રોટલો આપો તોય એમાં એને સ્વાદ આવશે. પણ પેટ ભરેલું હોય તો પકવાન ધરશો તોય એ ફિક્કાં લાગશે. આજે તો પેટ કચરાપેટીનો ભંડાર-ઓરડો બની ગયું છે. જે આવે તે એમાં ભર્યું. ન ભક્ષ્યનો વિવેક છે કે ન અભક્ષ્યનો. ન સમયનો ખ્યાલ છે ન અસમયનો. પેટ માગતું નથી છતાં તમે એમાં ખૂંસે જાઓ છો. એટલા જ માટે સ્વાસ્થ્ય બગડતું હોય છે. આમ ખાવાની કશી મનાઈ પણ નથી. નિયત સમયે મર્યાદામાં રહી ખાશો તો એ સ્વાસ્થ્યપ્રદ બનશે અને સાચી ભૂખ હશે તો મિષ્ટાન્ન પણ યાદ આવશે નહીં. આનો તો અમને પોતાને અનુભવ છે. જ્યારે દસ માઈલનો વિહાર કરી લઈએ છીએ, થાક લાગે છે અને પેટ પણ કંઈક માગે છે તે ટાણે ખેડૂતોના રોટલામાં એ આનંદ આવે છે જે તમારા ભોજનથાળમાં પણ અમને આવતો નથી.

આ તો રાજાએ રોટલો અને છાશ ખાધાં. એનું હૃદય ખેડૂતને સો-સો આશીર્વાદ દેવા લાગ્યું. જમ્યા પછી થાકેલું શરીર ખાટલો-વિશ્રામ માગે છે અને ખેડૂતે રાજાને ખાટલો અને ધાબળો આપી દીધાં. રાજાએ આરામથી એના ઉપર લંબાવ્યું અને થોડીક જ વારમાં એ સ્વપ્નલોકમાં ભમતો થઈ ગયો.

સવારે આંખ ખૂલી તો રાજા થાક વગર પોતાને સ્વસ્થ અનુભવ કરી રહ્યા હતા. ખેડૂતની આંખ ખૂલી અને દિવસના પ્રકાશમાં જ્યારે આગંતુકનો ચહેરો જોયો તો એ પોતાના અતિથિને ઓળખી ગયો : "અરે આ તો આપણા રાજા છે." એણે નમસ્કાર કરતાં કહ્યું : "માફ કરજો, તમારું પૂરું સ્વાગત હું કરી શક્યો નથી." રાજાએ કહ્યું : "ના ના, ખેડૂતદેવ, તમારા બાજરાના રોટલા અને છાશને તો હું કદી ભૂલી શકીશ નહીં. અને તમે માણસ સમજીને જ મારો આદર કર્યો તેથી હું માનું છું કે તમે પ્રેમની કદર કરનાર લાગો છો. તમારા [illegible] માટે મને

તમને કાંઈક દેવા ઇચ્છે છે" ખેડૂતે કહ્યું, "તમારી અમૃત-નજર જ મારા માટે બસ છે અને કાંઈક દેવા જ માગતા હો તો આ વર્ષ માટે બધા ખેડૂત ભાઈઓનો લાગ લેવો મુલતવી રાખો, કારણ કે અતિવૃષ્ટિને લીધે લગભગ બધો જ પાક ધોવાઈ ગયો છે." રાજાએ કહ્યું "આ માટે તો મેં પહેલા જ આજ્ઞા આપી દીધી છે તેથી તમે બીજુ કંઈક માગો" ખેડૂતે કહ્યું. "ઠીક ત્યારે જે જે ખેડુતોના ખેતરોમાં કૂવા નથી અને પાણીના અભાવે પ્રતિવર્ષ જેમનો ઊભો પાક નષ્ટ થઈ જાય છે, તે બધાના ખેતરોમા રાજ્ય વતી એક-એક કૂવો ખોદાવી આપો" રાજાએ કહ્યુ "આ પણ મને મંજૂર છે રાજનો ખજાનો તમારા સૌ ખેડૂતોની ગાઢી કમાણીથી ભરાય છે એની પાઈ-પાઈ ઉપર જનતાનો અધિકાર છે અને એમના હિત માટે એનો ઉપયોગ થવો જ જોઈએ પણ તમે તમારા માટે તો કંઈક માગો." ખેડૂત બોલ્યો "આ બધામા હુ પણ આવી ગયો. અને હુ વધુ ધન સંગ્રહ કરીને પોતાના જ ભાઈઓ વચ્ચે ભેદની દીવાલ ઊભી કરવા ઇચ્છતો નથી સૌ સુખી હશે તો મારો વારો પણ એમા આવશે જ" આમ તમે જોયુ કે સૌના સુખમા પોતાનુ સુખ જોવાની કલ્પના જ વિરાટ બનીને વિશ્વપ્રેમનુ રૂપ લે છે તમે તમારા પ્રેમને ક્ષુદ્ર ઘરમાથી કાઢી વિરાટ ભણી લઈ જાઓ ત્યારે જ એ (પ્રેમ) મંગળપ્રદ બની શકે છે.

૯ જીવન-સૌરભ

આજનું પ્રવચન સુવાસિત-જીવન વિષય પર યોજાયું છે સુગંધમાં એક પ્રકારનું આકર્ષણ છે માનવ-મનમાં સુવાસ-સુગંધ તરફ ભારે આકર્ષણ છે ગુલાબમાં કાંટા છે છતાં પણ એની લોકપ્રિયતા જગ-જાહેર છે કારણ કે એમાં મધુર સુવાસ છે એટલા માટે જ તો દુનિયા કાંટામાં હાથ નાંખીને પણ ગુલાબને લેવા દોડી જાય છે દુનિયા સુગંધ પ્રિય છે એટલા માટે તો તમે દૂધમાં પણ સેંટ છાંટો છો સેંટ નાખ્યા પછી એનો સ્વાદ પણ બદલાઈ જાય છે તેથી તમે એનું નામ પણ બદલી નાખ્યું છે તમે એને દૂધ નહીં પણ દૂધ-કોલ્ડ્રીંક કહો છો. સુગંધે જ તો આ નામ ને કિંમત બન્ને બદલી નાખ્યા આ સુગંધ જ્યારે મિઠાઈમાં પણ નખાય છે ત્યારે એનો સ્વાદ વધી જાય છે

સ્વાગત-સમારોહમાં પણ સુગંધિત પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એક ગૃહસ્થ પોતાને ત્યાંના મંગળ પ્રસંગોમાં સમાજના ભાઈઓને પોતાને ઘેર નિમંત્રે છે અને ઇત્ર-પાન કરે છે બીજાની તો મને ખબર નથી અનુભવ પણ નથી પણ મધ્ય-ભારતમાં આ પરંપરા ઘણા વખતથી પ્રચલિત હતી અતિથિઓનું સ્વાગત ઇત્ર અને પાનથી કરવામાં આવતું હતું.

આજે તો યુગ પલટાયો છે પોષાક પણ બદલાયો છે તેમ સભ્યતા અને રીત રિવાજો પણ પરિવર્તન પામ્યા છે આજે તો સ્વાગતમાં સર્વ પ્રથમ ચહાના પ્યાલા આવે છે મહેમાનોને બીજી કશી ચીજો ખવડાવવામાં આવે પણ સ્વાગતમાં ચહા ન આવી તો એ સ્વાગત અધૂરું જ લેખાશે. તમારા મહેમાનો પણ ખિન્નતા અનુભવશે. તેઓ તમને મોઢે કંઈ નહીં કહે પણ બીજાને તો જરૂર કહેવાના જ કશાકને ત્યાં ગયા પણ એણે તો ચહાનો એક પ્યાલો ય પાયો નહીં પરંતુ પ્રાચીન ભારતની પરંપરામાં

સ્વાગત-સમારંભોમા સુગંધિત પદાર્થોનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન હતુ કારણ કે ખુશબૂ-સુગંધને લીધે હૃદયમા એક પ્રકારનો અનુભવ થાય છે

સુગંધ માનવને પ્રિય હોય એમા શુ આશ્ચર્ય ? આજે તો માનવ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમા ઘણો આગળ વધી ચૂક્યો છે પણ સભ્યતા અને સંસ્કૃતિથી દૂર વસતો પેલો ઝેરીલો ભયંકર-કાળ સાપ પણ સુવાસપ્રિય હોય છે એટલે જ તો એ ચંદનથી લપેટાયેલો રહે છે સાપ જેવુ પ્રાણી પણ જ્યારે સુગંધને આટલો પ્યાર કરે છે ત્યારે માનવ કરે તો એમાં આશ્ચર્ય જેવુ શુ છે ?

કલ્પના કરો, એક આદમી બે શીશીઓ લઈ તમારી પાસે આવ્યો. એકમા અત્તર ભર્યું છે અને બીજામા ગટરનુ ગંદુ પાણી આગંતુક વ્યક્તિ એ બન્ને શીશામાથી એક તમને દેવા ચાહે છે તમે કઈ શીશી લેશો ? કહેવાની જરૂરત નથી કારણ કે તમારો હાથ તો પેલી અત્તરની શીશી તરફ જ આગળ વધશે આ પરથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે તમે પણ સુગંધ પ્રત્યે આકર્ષણ ધરાવો જ છો સુગંધમય પદાર્થો અગર તમને પ્રિય છે તો જીવન-ક્ષેત્રમા પણ તમને સુવાસિત જીવન પ્રિય હશે જ જેનુ જીવન સુગંધમય છે, એને હજારો, લાખો વર્ષો વીતી ગયા પછી પણ લોકો ભૂલી શકતા નથી શ્રીરામનુ જીવન સુવાસિત-જીવન હતુ એનામા સદાચાર અને મર્યાદાની સુગંધ ભરી પડેલી હતી જ્યારે રાવણનુ જીવન ગંદકીથી ભરાયેલુ હતુ અસદાચારની દુર્ગંધે એના જીવનને ઇતિહાસમા કલંકિત બનાવ્યુ છે એટલે રાવણ તો લાખો વખત મર્યો છે પ્રતિવર્ષ દશેરા ઉપર મરે છે. એટલે એ ઓછામા ઓછો ચોર્યાસી લાખ વાર જરૂર મર્યો છે આ એના જીવનની બુરાઈ-ગંદકી છે, જે કાળના લાંબા પ્રવાહ પછી પણ ધોવાઈ શકી નથી

કહેવાય છે કે રામને હાથે રાવણનુ મૃત્યુ થયુ પણ એ તો એના સ્થૂળ દેહનો અન્ત હતો એનો આત્મા તો ક્યારનોય મરી ચૂક્યો હતો. સાચુ તો એ છે કે રાવણને રામે નહી પણ કામે (કામ-વાસનાએ) માર્યો હતો એની દુર્વાસના અને મનમાની ગંદકીએ જ એને મૃત્યુને ભેટાવ્યો હતો રાવણનો આત્મા જો મર્યો ન હોત અને એનામા સદાચારની જ્યોતિ ઓલવાઈ ન હોત તો એક રામ તો શુ પણ હજાર રામ પણ એ રાવણને મારી શકત નહી ખરુ તો એના જીવનની વાસના જ એને ખાઈ ગઈ અને લાખો વર્ષો પછી પણ એની બદબૂ લોકોના મગજમાથી ભૂસી શકાઈ નથી.

જીવનની આવી જ મહેફીલ છોડીને દુર્યોધન પણ સંસારથી વિદાય પામ્યો હતો. મહાભારતના યુદ્ધમાં એના નવ્વાણુ ભાઈઓ અનંતકાળ માટે સૂઈ ગયા હતા. દુર્યોધનનો સાથળ ભીમની ગદાથી ભાંગી મૂક્યો હતો. જીવનની છેલ્લી પળોમાં દુર્યોધનને જોઈ કૌરવ છાવણીમાં નીરવ–શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી. સર્વત્ર ઊંડી નિરાશા વ્યાપી ગઈ હતી. દુર્યોધન પોતાના જીવનની મોટામાં મોટી પરાજય લઈને દુનિયાથી વિદાય લઈ રહ્યો હતો. તે જ વખતે એના બે ત્રણ સાથીઓએ અશ્રુભરી આંખોએ કહ્યું – આ જીવન-દીવડો હવે વિરામ પામી રહ્યો છે અને તમારા જતાંની સાથે જ કૌરવકુળનો દીપક સદા માટે અસ્ત થઈ જશે. પણ આ શોકની કાળી રાત્રિએ તમારી કોઈ ઈચ્છા હોય તો કહો. અમારા સમ્રાટની છેલ્લી ઈચ્છાને પૂર્ણ કરીને અમે અમારા મનને સંતોષ આપી શકીશું.

દુર્યોધને જવાબ વાળ્યો : મારી બધી જ ઈચ્છાઓ માટીમાં મળી ગઈ. મારા નવ્વાણુ ભાઈઓ યુદ્ધમાં ખપી ગયા અને મારું વિશાળ સૈન્યદળ પણ સમાપ્ત થઈ ગયું. કૌરવ–દળ વિનાશમય બની ગયું. હવે શું ઈચ્છા શેષ બાકી રહી ગઈ હોય ! પણ હા મનમાં એક કામના જરૂર સળગી રહી છે. જે દુશ્મનોએ સારાય કૌરવ–કુળને ઘાસની જેમ વાઢી નાખ્યું એ પાંડવપુત્રોના કપાયેલાં માથાં આ આંખોએ જોઈ લેત તો મરતી વેળાએ પણ મારી આંખો શીતળતા અનુભવત અને હું શાંતિથી છેલ્લો શ્વાસ લેત. પણ આ તો હવે કોરું સ્વપ્ન જ છે. જે આ જીવનમાં પૂરું ન કરી શક્યો એ મોતની આ ક્ષણોમાં શું પૂરું કરી શકીશ ! અને ત્યારે જ અશ્વત્થામા આગળ આવ્યો. દુર્યોધનને કહ્યું : હું તમારો છું. હમણાં જ પાંડવ–પડાવમાં હું જાઉં છું અને મારી આ તલવાર વડે હાથ જ પાંડવોના માથાં કાપી તમારી સામે રજૂ કરીશ. યુદ્ધના મેદાનેથી પ્રાણ લઈને નાઠેલો ભાગેડુ વીર અશ્વત્થામા હવે કાયરની જેમ પાંડવના નિવાસમાં પ્રવેશે છે.

મોડી રાત સુધી વિજયોત્સવ મનાવી પાંડવ–દળ ગાઢ નિદ્રામાં સૂતેલું છે. દ્રૌપદી પણ પોતાના પાંચેય બાળકોને છાતીએ ચાંપી નિદ્રાધીન છે. કાયર અશ્વત્થામા ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને એક જ પ્રહારમાં એણે દ્રૌપદીના પાંચેય બેટાઓની જીવલીલા સમાપ્ત કરી નાખી. એ નાનકડા પ્રાણો ચીખી ઊઠે ત્યાર પહેલાં તો અશ્વત્થામા પળમાં અદૃશ્ય થઈ ભાગી છૂટ્યો અને કૌરવ–દળના પડાવમાં, જ્યાં દુર્યોધન છેલ્લી ઘડીઓ ગણી રહ્યો હતો ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. અશ્વત્થામા વિજયોલ્લાસમાં બોલી ઊઠ્યો : લ્યો સમ્રાટ

આ અશ્વત્થામા આપના દુશ્મનોના માથા કાપી લઈ આવ્યો છે મહા-ભારતના મેદાનમા મોટા-મોટા યોદ્ધા જે ન કરી શક્યા તે આ સેવક કરીને આવ્યો છે"

આ શબ્દો કાને પડતાં જ દુર્યોધનની બિડાયેલી આંખો ખૂલી પાંડવોની જેવી આકૃતિના પાચ માથા જોઈ એની આંખોમા ચમક આવી ગઈ, જે એ બોલી રહી હતી કે મૃત્યુ મુખે પહોચતી વેળાએ પણ મે મારા દુશ્મ-નોને મારી નાખ્યા છે જીવનના છેલ્લા શ્વાસે પડ્યો છે દુનિયામાનુ એનું અસ્તિત્વ સમાપ્ત થવામા છે છતાય એનુ મન દુર્ગન્ધથી કેટલુ ભર્યું પડ્યું છે ! એ અનાથ જીવન દરમિયાન દુર્ગંધ ફૂંકતુ રહ્યુ પણ મૃત્યુ સમીપ પહો-ચવા છતા દુર્યોધન બદલી શક્યો નહી અને અતકાળે પણ દુર્ગંધની સાથે વિદાય થયો આજે હજારો વર્ષો વીતી ગયા છતાય એની એ દુર્ગંધ કાયમ રહી છે

દુર્યોધનના જીવનની દુર્ગંધ તમે જોઈ ગયા હવે દ્રૌપદીની સુગધ પણ જુઓ જ્યારે એના પાચેય બેટાના ગળે છરી ભોકાણી, ત્યારે એમની કરુણ ચિત્કારથી એની નિદ્રા ભગ થઈ ગઈ હતી આખની પ્રથમ દૃષ્ટિ એમની તરફ જતા જ એનુ હૃદય પીખાઈ ગયુ પોતાના વહાલસોયા પુત્રના શરીર-માથી લોહીની ટશો ફૂટતી જોઈ કઈ માતાનુ દિલ નહી રોઈ ઊઠે ? કોઈ માતાનુ એક જ સતાન મૃત્યુ પામે છે ત્યારે એ રોઈ-રોઈ સતાપ કરી-કરીને અડધી થઇ જાય છે ત્યારે જે માતાના પાચ-પાચ બેટા-સતાનો એકી સાથે હત્યાના ભોગ બને છે, ત્યારે એના દિલ ઉપર શા શા ઘા વાગ્યા હશે ? કેટ-કેટલુ વીત્યુ હશે ?

દ્રૌપદીની ચીસોથી સારાય પાડવ-દળમા તોફાન-હાહાકાર મચી ગયો. અર્જુન અને ભીમનો ક્રોધ ઊભરાઈ આવ્યો. કયા કયારે માસૂમ નાના બાળકોનુ ખૂન કર્યું ? તેઓ દોડ્યા, ઝાડી-ઝાખરા ઓથે છુપાયેલા અશ્વ ત્થામાને પકડી પાડ્યો વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ સામે એને રજૂ કર્યો એમણે કહ્યુ "મહાભારતના મેદાનથી પ્રાણને બચાવવા સારુ મો છુપાવી નાસી જનાર અશ્વત્થામાએ કાયરની જેમ સતાઈ બાળકોની હત્યા કરી છે" શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ. "દ્રૌપદીના હૃદયને અનત વેદનામા સતાપનાર આ કાયરને એની જ પાસે લઈ જાઓ, એ જ એને દડ દેશે"

દ્રૌપદી પાસે જ્યારે એને લઈ જવામા આવ્યો તો એને જોતા જ પુત્ર-વિયોગિની દ્રૌપદીની આખોથી અગારા વરસવા લાગ્યા. એણે કહ્યુ "જ્યાં

સુધી આ દુષ્ટનું માથું વિખૂટું પાડી એની રક્તધારા વડે હું મારા વાળોને સિંચન નહીં કરી લઉં ત્યાં સુધી મારો આત્મા સુખ નહીં પામી શકે. ભીમની ગદા અશ્વત્થામા ઉપર પડવાની જ હતી કે એટલામાં દ્રૌપદીની વિચારધારાએ પલટો આપ્યો અને ભીમની ઉપડેલી ગદાને વચ્ચે જ રોકતાં એ બોલી આ અભાગીને છોડી મૂકવામાં આવે. બેટાનું મૃત્યુ માને કેટલું પીડે છે એ આ પુત્ર-વિયોગિની દ્રૌપદીનું હૃદય સહી શક્યું છે. આ પણ કોઈ માતાનો બેટો છે અને એના મોતના સમાચાર એના કાને પહોંચશે ત્યારે કેટલું રડશે એનું દિલ ! મહાભારતની રણજ્વાળામાં પતિ-વિયોગ તો એ પહેલાં જ સહી ચૂકી છે હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્ર-વિહીન થતાં એનું દિલ કેટલું રડશે ! માના દિલનું દુઃખ એક મા જ જાણે છે માટે એને છોડી મૂકવામાં આવે.

આ છે દ્રૌપદીના જીવનની સૌરભ-સુગંધ, જે દુઃખની અસીમ-જ્વાળામાં પણ ઊભેલા દુશ્મનને ક્ષમા કરી શકી. જીવનની આ સુગંધે મહર્ષિ વ્યાસની કલમે મહાભારતના પાને એને અમર કરી દીધી.

સજ્જન વ્યક્તિ વિપત્તિની ભીષણ ક્ષણોમાં પણ પોતાની સજ્જનતાનો પરિત્યાગ કરતો નથી જરાને તમે જાણો છો. શીતળ એ પિંડ બરફ ગરમીનું આક્રમણ થતાં એ પોતે પીગળી જાય છે અને પાણીમાં રૂપાંતરિત થઈ જશે પણ પોતામાં ગરમીને પ્રવેશવા દેશે નહીં. બસ, સજ્જન પ્રકૃતિના પુરુષોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે. વિપત્તિના ભીષણ પ્રસંગોમાં સામાન્ય માનવી ક્રોધમાં જ્વાળામુખીની જેમ ફાટી પડે છે પણ સજ્જન મહાપુરુષ પોતે ઢળી જશે પણ ગરમી એમના દિલમાં પ્રવેશી શકશે નહીં.

પણ દુર્જન વ્યક્તિની વાત બીજી છે. સાધુ-પ્રકૃતિવાળો માણસ પોતાના પ્રાણઘાતી પર પણ ક્ષમાનો શીતળ છંટકાવ કરશે ત્યારે દુર્જન વ્યક્તિ પોતાના પ્રાણ-રક્ષક પર પણ વખત આવ્યે અગ્નિ જ વરસાવવાની કોશિષ કરશે. પ્રાકૃતના એક પ્રાચીન કવિએ દુષ્ટ પ્રકૃતિનું ચિત્ર બતાવતાં કહ્યું છે કે—

डंकंति णाय कज्जे कय कज्जा दुज्जणाय दुस्संति
के के कारिम मेहा हा हा निप्पिम्मा पुरिसा ॥

માનવની દુષ્ટ પ્રકૃતિનું ચિત્રણ ઉપરની ગાથામાં આપવામાં આવ્યું છે. દુર્જન વ્યક્તિનો જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી એ તમારો

પરમ મિત્ર બનીને રહેશે. તમારા પ્રત્યેક શબ્દોનુ સન્માન—આદર કરશે. તમને ઈશ્વર માનવા તૈયાર થઈ જશે પરતુ એ ત્યા સુધી જ કે જ્યા સુધી એનો સ્વાર્થ પૂરો થતો રહે છે પણ જે ક્ષણે એની સ્વાર્થપૂર્તિ થતી બધ થઈ કે તમે એના કશા જ કામના નહી રહો એ તમને પગ તળે રગડવા તૈયાર થઈ જશે પહેલા જેટલી સ્તુતિના ફૂલો બાધ્યા હશે, તે બધાં જ નિદામા ફેરવાઈ જશે તમે પહેલા એના માટે ભગવાન હતા હવે હેવાન કરતા પણ નઠારા હશો

દુર્જન વ્યક્તિનો સ્વભાવ બોરાં જેવો હોય છે જે ઉપરથી કોમળ હોય છે પણ અદરથી કઠોર કોઈએ વ્યગમા બતાવ્યુ છે કે 'ખલ' શબ્દની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ? 'ખર'નો પ્રથમ અક્ષર 'ખ' અને વ્યાલનો છેલ્લો અક્ષર 'લ' મળીને 'ખલ' શબ્દ બન્યો છે માટે 'ખલ'માં ગધેડાની મૂર્ખતા અને સર્પની ક્રૂરતા બન્નેનો સમન્વય છે એ બીજાનુ નષ્ટ કરવાનુ જ જાણતો હોય છે

જેમ વાવાઝોડુ વૃક્ષોની જડો મૂળીયાઓને જ ઉખેડવાનુ જાણે છે પણ ઉખડેલાને જમાવવાનુ એ જાણતુ નથી દુર્જન વ્યક્તિનો સ્વભાવ પણ કઈક આવી જ જાતનો હોય છે કોઈ જામેલાને ઉખેડી નાખવો એ એના ડાબા હાથની રમત છે પણ કોઈ ઉખડેલાને જમાવવાની વાત કરશો તો એ કહેશે એ મારા હાથ વશની વાત નથી બીજાનુ દુખ દરદ જોઈને જો હૃદય આનદ અનુભવે છે તો સમજવુ જોઈએ કે, હજુ દુષ્ટતા બાકી છે. કારણ કે બીજાની તરફડથી આનદનો અનુભવ કરવો એ હૃદયની દુર્જનતા વ્યક્ત કરે છે અને બીજાની ફજેતીથી થતો રાજીપો આત્માની અસ્વસ્થતાને સાબિત કરે છે આ જ જીવનની દુર્ગધ છે. સત–આત્મા બીજાની પ્રસન્નતામા આનદ માણે છે તો દુર્જન બીજાના નુકસાનમા આનદ અનુભવે છે

અષાડી આકાશમા કાળા–કાળા મેઘોને છવાયેલા જોઈ મોરના મનમાં ઉલ્લાસ આનદ પ્રગટે છે એ શ્યામવર્ણી મેઘોનુ ગર્જન મોરના મનને પ્રફુલ્લિત કરી દે છે સત પ્રકૃતિનો માણસ પરહિતથી અપૂર્વ આનદ અનુભવે છે સતના હાથે જ્યારે કોઈ ગરીબ વ્યક્તિની કોઈ સેવા થાય છે ત્યારે એને ઘણી જ પ્રસન્નતા થાય છે જ્યારે દુર્જન વ્યક્તિ બીજાને કષ્ટો દઈને પ્રસન્ન થાય છે જ્યારે એ બીજાના અનિષ્ટ માટે કોઈ યોજના ઘડે છે અને

એમાં એ પાર ઊતરે છે એના હાથે બીજાનું અહિત થઈ જાય ત્યારે એ આનંદ અનુભવતો હોય છે

આંબાનો અપૂર્વ રસ પીને પણ કોયલ ગર્વ કરતી નથી પણ દેડકો ખાબોચિયાનાં ગંદા પાણીનાં બે ટીપાં પી લેશે તો ટરૂ ટરૂના ધ્વનિમાં મગન બેઠો ઉદ્ઘોષ કરવા લાગે છે જાણે કે એ પોતાના અમૃત-પાનની વાત સારાય વિશ્વને સંભળાવતો ન હોય! ક્ષુદ્રબુદ્ધી વ્યક્તિ બે શબ્દ પણ જો ભણી લેશે તો એ પોતાને મહાપંડિત સમજવા લાગશે. સરસ્વતી સાથે પણ ચર્ચા કરવા દોડી જશે. એની પાસે જો દસ પૈસા પણ એકઠા થઈ જશે તો એ ધનકુબેરને પણ પરાજિત કરવાની કોશિષ કરશે. આવી વ્યક્તિઓને સંપત્તિના થોડાક ટુકડા મળી જાય છે તો એ સમજવા લાગે છે કે સારાય વિશ્વની સંપત્તિ એની જ તિજોરીઓમાં સમેટાઈ ગઈ છે આવી વ્યક્તિનું સન્માન કરવું એટલે તાવના દરદીને તેજ શરાબ (નશો) પાન કરાવવા જેવું છે ક્ષુદ્રબુદ્ધી વ્યક્તિને સંપત્તિ તેમ જ સન્માન મળે છે તો એના અત્યાચારો ઘટવાને બદલે વધતા જ જાય છે

આવી વ્યક્તિ કદાચિત સંપત્તિ પામીને પણ નમે છે તો ત્યારે એની એ નમ્રતા પણ કોઈ ભય ઉત્પન્ન કરનારી હોય છે કારણ કે અંકુશ પણ નમીને જ ખૂંચે છે ધનુષ નમીને-વળીને-જ બાણનો પ્રહાર કરે છે સર્પ જ્યારે ડસે છે ત્યારે એ પહેલાં નમે છે તેવી જ રીતે શિકારી પણ જ્યારે ઝપટ મારે છે ત્યારે એ પણ નમીને જ શિકારને પકડે છે દુર્જનની નમ્રતા પણ દુઃખદાયક હોય છે આવી વ્યક્તિને છંછેડવી એટલે કાદવમાં પથ્થર ફેંકવો અને પોતાનાં જ વસ્ત્રો ગંદા-ખરાબ-કરવા જેવું લેખાશે. જેના જીવનમાં ગંદકી-મેલ ભર્યો છે એની પાસેથી શું મેળવવાની અપેક્ષા રાખી શકાય!

તમે એના હિતની જ કોઈ વાત કરશો તો એને પણ એ પોતાનું અપમાન સમજશે અને એનો બદલો વાળવા એ કઈ ઘડીએ અને ક્યા રૂપે તમારું અહિત કરી બેસશે એ કંઈ નિશ્ચિત હોતું નથી. આવી વ્યક્તિઓની વાણી વર્તન-પર તમારે વિશ્વાસ ન રાખવો જોઈએ કારણ કે જે એમની જીભ પર છે તે જ એમના હૃદયમાં પણ છે એમ માની શકાય નહીં અને જે એમના હૃદયમાં છે એવું જ એનું વર્તન પણ હશે એ પણ કહી શકાય નહીં સંસ્કૃતના એક કવિએ દુષ્ટ પ્રકૃતિ સ્વભાવના માણસનું શબ્દચિત્ર દોરતાં કહ્યું છે

मुख पद्मदलाकारं, वाचा चदन शीतला,
हृदयं कर्तृणि तुल्य धूर्तस्य त्रय लक्षण ।

ઉપરની બે લીટીમા જ દુર્જન વ્યક્તિના સ્વભાવનુ લક્ષણ બતાવવામા આવ્યુ છે એનુ મુખ સદા કમળદળની જેમ ખીલેલુ મળશે. મધુર હાસ્ય એના હોઠ ઉપર મલકાતુ હશે જ્યારે એ બોલશે ત્યારે એવુ લાગશે કે જાણે ફૂલ જ વરસી રહ્યા હોય એની શાંત પ્રકૃતિ-શીતળતા ચદન અને ચદ્રની શીતળતા કરતા પણ સો ગણી વધુ દેખાશે સાભળનારને એવુ જ લાગશે કે જાણે સેવાની સાકાર પ્રતિમા છે દુ ખી અને દર્દીને જોઈ એનું હૃદય પીગળી જાય છે સાન્તવનાનો શીતળ છટકાવ કરવામા પ્રવીણ છે પણ જ્યારે એની છાતીએ ધડકતા હૃદયને જોશો તો ત્યાની હાલત તમને આ બધા કરતા કઈક જુદી જ દેખાશે

વાણીમા અધ્યાત્મનુ તેજ છે પણ હૃદય તો સ્વાર્થના અ ધકારથી પૂર્ણ છે સ્વાર્થ અને તૃષ્ણાની કાતર કચકચાટ દિવસગત ચાલુ હોય છે ગાહ છે ફક્ત કોઈ પ ખીને પ જામા સપડાવાની-ફસાવવાની સ્વાર્થની કાતર સામે જે કઈ આવ્યુ કે બસ, એક ક્ષણમા જ એ એના બે ટુકડા કરી નાખશે તમે એના વચન પર વિશ્વાસ રાખો છો તો તમે મોટી ભૂલ કરી રહ્યા છો. કારણ કે એક વાત ઉપર અડગ રહેવુ એ તેમની નજરે હઠધર્મ હોય છે. ઘડિયાળનો કાંટો પ્રતિક્ષણ બદલતો રહે છે તેમ એમની જીભ પ્રતિક્ષણ બદલાતી રહેશે તેમ નહી કરે તો એમનામા જડપણુ આવી જશે ને ? એક જીભ-વચન-પર એને વિશ્વાસ હોતો નથી એક વિચારકે કહ્યુ છે, "સાધુને એક જીભ હોય છે સાપને બે જીભ છે કારણ કે એને બે મોઢા હોય છે બ્રહ્માની ચાર જીભો તો પ્રસિદ્ધ છે, રાવણને દસ જીભો છે તો શેષનાગને હજાર જીભો છે વૈદિક પર પરા આના ઉપર વિશ્વાસ ધરાવે છે પર તુ દુર્જન વ્યક્તિની જીભોની કોઈ સ ખ્યા જ નથી એ દિવસ દરમિયાન કેટલીય વખત બદલાશે, એને માટે કોઈ નિશ્ચિત પ્રમાણ નથી"

હા, તો આ જીવનની દુર્ગ ધ છે જે માનવ-જીવનની પવિત્રતાને હણે છે આ અ ગે હુ ઘણુ લાબુ બોલી ગયો છુ અને એ જરૂરી પણ હતુ કારણ કે કોઈ વસ્તુને સુવાસિત બનાવતા પહેલા એની દુર્ગ ધને દૂર કરવી જરૂરી છે માટે જીવનમા સુવાસ લાવવા માટે પહેલા સ્વભાવની આ દુર્ગ ધને સમાપ્ત કરવી પડશે

જીવનમાં સુવાસ લાવવા માટે આપણે આપણા સ્વભાવમાં સજ્જનતાને સ્થાન દેવું રહ્યું. એ માટે આપણે સુવાસિત જીવન વીતાવતી વ્યક્તિઓની સાથે હરિફાઈ પણ કરીએ. એમના જીવનની નકલ પણ કરીએ તો એને અનુચિત કહી શકાય નહીં. સિંહની ઉપરથી છલાંગ મારી નીકળી જવું એ બહાદુરીનું કામ ગણાશે. પણ ગધેડા પર સવારી કરીને નીકળવું એ હલકું લેખાશે. બસ, તેવી જ રીતે સજ્જનોની સાથે હરિફાઈ કરવામાં પણ શ્રેષ્ઠતા રહેલી છે જ્યારે મૂર્ખો સાથેની મિત્રતા અનુચિત—અહિતકર છે.

જીવનને સુવાસિત બનાવવા માટે તમારે કઠોર બનવું પડશે. વાત બહુ વિચિત્ર જેવી લાગે છે. તમારા કાન મૃદુ—કોમળ બનવાનો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા છે પણ હું કહું છું કે તમે કઠોર પણ બનો કેમકે કઠોરતા પણ એટલી જ કામની વસ્તુ છે જેટલી કે કોમળતા. જરૂર માત્ર એટલી છે કે આપણે એ માટેની તકને ઓળખતા શીખીએ. સમય આવ્યે કઠોરતા પણ સદ્ગુણ બની જાય છે તેમ ક્યારેક નમ્રતા અને કોમળતા પણ દુર્ગુણ બની જાય છે.

તમે દુઃખ વખતે કઠોર બનો પણ સંપત્તિ સંપન્નતા વખતે કોમળ. વસંતના આગમન સાથે પ્રકૃતિ જ્યારે વન ઉપવનમાં નવું જ સૌન્દર્ય પાથરે છે ત્યારે દરેક વૃક્ષ નવા પાંદડાંથી નવપલ્લવિત બની જાય છે. પરંતુ એ નવી સંપત્તિને પામી વૃક્ષ કેટલું કોમળ બની જાય છે. એના પાંદડે—પાંદડે કોમળતા—મૃદુતા છવાઈ જાય છે. પણ વસંતની પૂર્ણાહુતિ વખતે જ્યારે ગરમી આવે છે અને કુદરતને ભીષણ ગ્રીષ્મ કાળની જોડે ઝઝૂમવું પડે છે ત્યારે તમે નિરીક્ષણ કરશો તો તમને વનનું એકેએક વૃક્ષ કઠોર દેખાશે. એના પાંદડાંમાં પણ અપેક્ષાકૃત વધુ કઠોરતા આવી જાય છે.

બસ તો તેવી જ રીતે તમે પણ સંપત્તિની ક્ષણોમાં કોમળ બનજો અને જ્યારે વિપત્તિઓ આવી પડે અને એમાં તમે પીસાઈ રહ્યા હો ત્યારે એટલા કઠોર બનજો કે એ દુઃખનું ચક્ર ખસી જાય પણ તમારા મોં પરનો મલકાટ ન જાય. વિપત્તિના એવા તેવા સંયોગોમાં પણ તમે હસી શકો. પણ આજે તો ઊલટું જ દેખાય છે. માનવ સંપત્તિ વેળાએ કઠોર બને છે અને વિપત્તિની ક્ષણોમાં મૃદુ—નરમ. ક્યાંયથી દસ-વીસ હજાર મળી જાય તો હૃદય એટલું કઠોર બની જશે કે કોઈ પરિસ્થિતિવશ પોતાના ભાઈની કરુણ કથની તમારી સમક્ષ રજૂ કરશે તો પણ એ હૃદયનો એક અણુ પણ પીગળશે નહીં અને દુઃખોની આંધી આવતાં સંપત્તિનાં પાંદડાં ખરી પડશે અને જીવન

રેગીસ્તાન રણની જેમ ઠૂંઠા જેમ બની જશે ત્યારે જીવનમા એટલી નમ્રતા આવી જશે કે બધાયના ચરણો ચૂમવા તૈયાર થઈ જશે ચાદીના ટુકડાઓ પાછળ ભષ્ટમા ભ્રષ્ટ એવી વ્યકિતની ગુલામી પણ સ્વીકારી લેશે

સપત્તિમા તો મિત્રો તમને શોધતા આવે છે જ્યારે વિપત્તિ ટાણે તમે મિત્રોની પાછળ દોડો છો આ જ મનુષ્યની મોટામા મોટી હાર છે એ વિપત્તિ ટાણે દુનિયાને યાદ કરે છે ‘એ મને પૂછવા પણ ન આવ્યો. એને મે બોલાવ્યો હતો પણ એણે મારા ઘર ભણી જોયુ સુદ્ધા નહી’ પણ આ જ સજ્જનને તમે પૂછો કે જ્યારે અન્ય કોઈ બીમાર હતુ ત્યારે તમે એની કેટલીવાર ખબર કાઢવા ગયા’તા ?

સાચી વાત તો એ છે કે માનવ સપત્તિ આવતા કઠોર બને છે અને વિપત્તિમા કોમળ થોડાક વર્ષો પહેલાની એક વાત છે હુ મારા ગુરુદેવ સાથે મુબઈ આવ્યો હતો તે જ વખતે આપણા સમાજના એક મોટા આગેવાન-લીડર-પણ મુબઈ પધાર્યા હતા સઘનો એક સભ્ય એમની પાસે ગયો અને સમાચાર આપ્યા કે ગુરુદેવ કિશનલાલજી મ. ઉપાશ્રયમા બિરાજે છે, તો નેતાજી બરાડી ઊઠયા ‘નો ટાઇમ’ અને એમની વાણીમા જાણે સત્તાનો નશો બોલી રહ્યો હતો

જ્યારે સપત્તિને સત્તા સાપડે છે ત્યારે એમા નશા કરતા પણ વધુ તેજ નશો આવી જાય છે તેથી એમના ઘરમા લક્ષ્મીનો રણકાર હતો અને બહાર સમાજ તરફથી મળતુ મોટુ માન અને નેતાગીરી, આ બધા મળીને જ તો ‘નો ટાઇમ’ શબ્દો સરી પડયા હતા સમાચાર પહોચાડનાર ભાઈ મારી પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા, આપણા સમાજના નેતાઓ પાસે મુનિઓના દર્શન કરવા માટે સમય-ફુરસદ નથી મે કહ્યુ આજ તો એમની સેવા છે. મુનિઓ પાસે આવી તેઓ પોતાની સમાજ-સેવામા વિઘ્ન શા સારુ પેદા કરશે ? અસ્તુ-જવા દો આ વાતોને ભાઈ!

ચાતુર્માસ વીત્યો થોડાક વર્ષો બાદ કરતા-ફરતા અમે તે જ નગરમા પહોચી ગયા કે જ્યા આપણા સમાજના આ નેતા રહેતા હતા પણ એ દિવસોમા સમયના વહેણ સાથે એમનામા પણ ઘણો મોટો ફેરફાર થઈ ચૂક્યો હતો સપત્તિ વિદાય લઈ ચૂકી હતી અને નેતાગીરી પણ છીનવાઈ ગઇ હતી. અને જતા એમનો પેલો નશો પણ ઊતરી ગયો હતો હવે એ “નો ટાઇમ” વાળા સજ્જન પ્રતિદિન ઉપાશ્રયે આવવા લાગ્યા સવારે, બપોરે ને સાજે

ત્રણે વખત સમાધિ કરતા હતા મે જોયું કે સંપત્તિની શાન ચાલી ગઈ છે તેથી તેઓ નિજ પોતાના રૂપમાં પાછા આવી ગયાં છે

પણ હું કહીશ તમે સંપત્તિમાં નહી પરંતુ વિપત્તિમાં કઠોર બનતા શીખજો. એક પ્રશ્ન પૂછું તમે આંબો–કેરી બનવાનું પસંદ કરશો કે નાળિયેર? જુઓ તો ખરા આંબો–પાકી કેરીને જરા દબાવશો કે એનો રસ બહાર નીકળી પડશે જ્યારે નાળિયેરને એમ દબાવવાથી એનો રસ બહાર નહી નીકળે. હું તો ઇચ્છીશ કે તમે આંબો નહી પણ નાળિયેર જ બનો. જીવનમાં કાયરતા હશે તો વિપત્તિના સાધારણ એવા પ્રસંગે પણ [illegible] ધૈર્યનો રસ ટપકી પડશે અને જો હૃદયમાં વીરતા હશે તો ગમે તેવો આઘાત કેમ ન લાગે પણ ધૈર્ય કદી ખૂટશે નહી

દડાને તમે નીચે પછાડો એ ટક્કર ખાઈને પછડાઈને પણ ઉપર ઉછળશે જ્યારે માટીનું ઢેફું જમીન ઉપર નાખશો તો એ ત્યાં જ પડી રહેશે. તેમ વીર મનુષ્ય વિપત્તિની પછડાટ–ટક્કર ખાઈને પણ આગળ વધે છે અને કાયર વ્યક્તિ ત્યાં જ હમેશ થઈને પડ્યો રહેશે. વિપત્તિઓ સામે ઝઝુમવાની એનામાં તાકાત નથી દીવાની વાટને તમે કાપી લો તોય કપાયા છતાં તે પ્રકાશ આપશે જ તેમ આપત્તિ–કાળમાં પ્રહારો ખમીને પણ સંત પુરુષો પોતાના વિચારોની જ્યોતને બૂઝવા દેતા નથી

જનતા સંતો વિચારોનો સદા વિરોધ કરતી રહી છે જ્યાં સુધી તેઓ જીવિત રહ્યા ત્યાં સુધી એમને અપમાનના કડવા ઘૂંટડા પીવા પડે છે જનતા એમના માર્ગમાં કાંટા પાથરે છે પણ એ કંટકાકીર્ણ માર્ગ પર તેઓ જાણે ફૂલો પર ચાલી રહ્યા હોય તેમ ચાલ્યા. પગમાં કાંટા વાગ્યા પણ મનમાં એક કાંટો વાગ્યો નહિ. તેથી જ શૂળોની વચ્ચે પણ એમનો મલકાટ ક્ષત બન્યો નથી. કાંટા વાગ્યાનું દુઃખ હતું પણ કાંટા વગાડનાર પ્રત્યે દુર્ભાવ નહોતો સંસ્કૃતના એક કવિએ સંતના સ્વભાવનું ચિત્ર આપતાં કહ્યું છે કે

> घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धम्
> छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवेक्षुदण्डम् ।
> दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णम्
> न प्राणान्तेऽपि प्रकृति विकृति र्जायते सज्जनानाम् ॥

ચંદનને તમે પથ્થર સાથે ઘસો પણ જેટલી વાર એ ઘસાશે એટલી વાર એ પોતાની મધુર સુગંધ છોડતો જ રહેશે પોતાને ઘસનારને પણ એ ફોરમ

જ આપે છે કુવાડી વડે ચદનને કાપો પણ કપાતો ચંદન પોતાની સુવાસ આપવી તજતો નથી એ કપાતો ગયો તેમ કાપતી કુવાડીને પણ સુવાસિત બનાવતો ગયો શેરડીને ચાકુ વડે છોલવામા આવી, પણ જેટલી વાર એ છોલાણી એટલી વાર એની મધુરતા વધતી જ ગઈ અને જ્યારે એને કોલૂમા પીલવામા આવી ત્યારે એણે પેલા પીલનારને તો પાત્ર ભરીને મીઠો-મધુરો રસ જ આપ્યો

સુવર્ણ-સોનાને જેટલી વાર અગ્નિમા તપાવશો એમ એની ચમક વધતી જ જશે તેમ સત સ્વભાવવાળો મનુષ્ય પોતાના માર્ગમાં કટક પાથરનારને પણ સુવાસ જ આપશે સત પુરુષ પર જ્યારે કોઈ લાઠીપ્રહાર કરે અને એથી ભલે એનુ લોહી વહેતુ થાય પણ જેવાનુ તો એ છે કે એ વખતે એના મનમા શું વહી રહ્યુ છે? ત્યા શુ ઘૃણા કે દ્વેષ તો વહેતો નથી ને? ના, એવુ કદી નહી બને એના શરીરમાથી ભલે રકતધારા વહી નીકળે પણ એના મનથી તો પ્રેમ-ધારા જ વહેશે એના અ તરના આશીર્વાદ જ વરસશે

આને જીવનની સુવાસ કહેવાય, જ્યારે એક પ્રહાર કરનાર પ્રત્યે પણ આપણ મન પ્રેમથી છલોછલ બને ભલાઈનો બદલો ભલાઈથી જ વાળવો એ દાનવતા છે અને એમાય બુરાઈ નો બદલો ભલાઈથી વાળવો એ સ તવૃત્તિ છે અને આપણી ભારતીય સસ્કૃતિ તો એમા જ વિશ્વાસ ધરાવે છે આ જ વિશ્વાસના આધારે જ તો એ સાપને પણ દૂધ પાય છે સર્પ તો વિષ છોડે છે પણ એના વિષના બદલામા આપણે એને દૂધ પાઈએ છીએ

એક સમયની વાત છે બ્રહ્મદત્ત બનારસનો રાજા હતો એના પુત્રનું નામ બ્રહ્મદત્તકુમાર હતું તક્ષશિલાના વિશ્વ-વિદ્યાલય (ગુરુકુળ) મા એણે અભ્યાસ કર્યો હતો તક્ષશિલા એ દિવસોમા પ્રાચીન વિદ્યાઓ માટેનુ મુખ્ય કેન્દ્ર હતુ કે જ્યા ભારતના અમીર અને ગરીબ હજારો વિદ્યાર્થીઓ એકી સાથે બેસી અભ્યાસ કરતા હતા ત્યા જ બ્રહ્મદત્તકુમારે ભારતીય વિદ્યા અને કળાઓનુ શિક્ષણ મેળવ્યુ હતુ પિતાના મૃત્યુ પછી કુમાર બ્રહ્મદત્ત ગાદીએ બેઠો એણે રાજ એવુ કુશળતાપૂર્વક ચલાવ્યુ કે રાજ્યમા કોઈ અપરાધી જ ન રહ્યો ન્યાયાલય-કોર્ટો કચેરીઓ ખાલી ખાલી જ રહેવા લાગી

સાચે જ રાજ્ય-વ્યવસ્થાનો આ જ આદર્શ હોવો જેઈએ પ્રજાને યથાયોગ્ય ન્યાય મળે, એ નીતિ આદર્શ ગણાશે પણ એથી ઊચો આદર્શ તો એ છે કે રાજ્યમા અપરાધ, ગુનો જ ન થાય કોઈને એકબીજાની

ફરિયાદ કરવાની તક જ ન મળે. કુમાર બ્રહ્મદત્ત આમ જ કર્યું. એણે અપરાધના મૂળને જ નાબૂદ કર્યો. તેથી એના ન્યાયાલયનાં દ્વારો સૂનાં જ રહેવા લાગ્યાં.

આજે તમારે ત્યાંના ન્યાયાલયના ઓરડાઓ સૂના ખાલી રહે છે કે આકરી ભીડથી જામેલી રહે છે? જેમ ન્યાયાલયો વધતાં ગયાં તેમ-તેમ અપરાધો પણ બમણા જ વેગથી વધતા ગયા છે. વકીલો વધ્યા પણ ઝઘડાઓ ઓછા ન થયા. ઊલટા વધ્યા. ગલી-ગલીમાં ડૉક્ટરો ઇન્જેક્શનો લઈને બેઠા છે પણ વિચારવાનું એ છે કે રોગો ઘટ્યા છે કે વધ્યા? અનુભવ તો એવી જ સાક્ષી પૂરે છે કે ડૉક્ટરો જેમ વધ્યા તેમ રોગો પણ વધ્યા જ છે. તો યથાર્થ ચિકિત્સા તો તેને જ કહી શકાય કે જે રોગોને ઓછાં કરે. ન્યાયાલયનો આદર્શ ત્યારે જ સફળ કહેવાય કે જ્યારે સમાજમાં ઝઘડા-કલહ કંકાસો ઓછા થાય. કુમાર બ્રહ્મદત્તે આવા જ આદર્શનું અનુકરણ કર્યું.

એક વાર કુમાર બ્રહ્મદત્ત રથમાં બેસી ક્યાંક જઈ રહ્યો હતો. એ જ રસ્તેથી કોશલ-નરેશનો રથ પણ આવી રહ્યો હતો. એ રથમાં પોતે નરેશ મલ્લિક બેઠા હતા. રસ્તો સાંકડો હતો. બંને બાજુએ ઊભેલા વિશાળ પર્વતોને કાપતો-ચીરતો એ નાનકડો માર્ગ જઈ રહ્યો હતો. રસ્તો એટલો સાંકડો હતો કે ફક્ત એક જ રથ પસાર થઈ શકતો હતો. બંને રથ આ જ રસ્તે અટકાઈ ગયા. બંનેને પોતપોતાની દિશામાં આગળ વધવું હતું. એટલે પ્રશ્ન એ હતો કે બંનેમાંથી કોણ આગળ વધે? બહુ ગંભીર ઘડી હતી. આવા અવસરોમાં જો દીવાના બનેલા ક્ષત્રિયો આક્રમક બની જાય તો ફક્ત તલવાર જ એનો આખરી ફેંસલો લાવી શકે. પણ બંને રથના સારથિઓ કુશળ હતા. એમને તલવારનો ફેંસલો મંજૂર નહોતો. વાર્તાલાપ વાટાઘાટ દ્વારા જે રસ્તો નીકળી આવે એના માટે તલવારને બાદ કરી એમાં એમને અહંકારનું વિસર્જન ન થવાનો ભય હતો.

હવે કોશલના સારથિએ કુમારના સારથિને કહ્યું: 'તમે તમારો રથ પાછો વાળો કેમકે મારા રથમાં કોશલ-નરેશ મલ્લિક બેઠા છે.' તે જ વખતે કુમારના સારથિએ કહ્યું: 'રથ તમારે પાછો વાળવો જોઈએ કારણ કે મારા રથમાં કાશીનરેશ કુમાર બ્રહ્મદત્ત બિરાજેલા છે.' કુમારના સારથિએ વિચાર્યું: ઠીક, બંને જ નરેશ છે તો પછી આયુ-ઉંમર વડે એને

ફેસલો કરવો જોઈએ જે વયમા મોટા હોય એમનો રથ પહેલા આગળ જમે એણે પૃછ્યુ –

"તમારા સમ્રાટની ઉમર શુ છે?"

કોશલના સારથીએ જવાબ વાળ્યો "ચાલીસ વર્ષ"

કાશીનો સારથી વિચારમા પડી ગયો કારણ કે એનો નરેશ પણ આ જ ઉમરનો હતો એટલે વય એનો ફેમલો કરવામા મદદરૂપ બની શકી નહી પછી એણે રાજ્ય-વિસ્તારના આધારે નિર્ણય લેવાનો વિચાર કર્યો. પણ ભાગ્યવશાત્ બનેનો રાજ્યવિસ્તાર એક જેવો સમાન જ હતો. પછી સેના ધન, યશ, કુળ અને ગોત્ર એમ એક પછી એકની સરખામણી કરી જોવાઈ પણ બને સરખા જ-સમાન નીકળ્યા બનેમા સમાન બળ હતું પછી કુમારના સારથીએ પૂછ્યુ "વારુ ત્યારે, એ બતાવો કે તમારા રાજાની સજ્જનતા કેવી છે?" જવાબમા કોશલનરેશના સારથીએ પોતાના રાજાની સજ્જનતાનુ વર્ણન કરતા કહ્યુ –

दल्हं दल्हस्स खिपति, मल्लिको मृदुना मृदुं ।
साधंपि साधुना जेति असाधुं पि असाधुना ॥१॥
एतादिसो अय राजा मग्ग उच्यादि सारथि ।।

કોશલનો સારથી પોતાના સમ્રાટની સુજનતા સજ્જનતા બતાવે છે "નરેશ મલ્લિક કઠોર માણસ માટે કઠોરતા અપનાવે છે, અને કોમળ વ્યકિતઓ માટે મલ્લિક નરેશ હમેશા કોમળ મૃદુ રહ્યા છે" **वज्रादपि कठोराणि मृदुनि कुसुमादपि ।**" મારા સમ્રાટ કઠોર વ્યકિત માટે વજ્ર કરતા પણ કઠોર છે અને મૃદુ વ્યકિત માટે ફૂલની જેમ મૃદુ કોમળ બની જાય છે અમારા સમ્રાટે સાધુ સ્વભાવની વ્યકિતઓને પોતાના સાધુ સ્વભાવે જીત્યા છે અને દુષ્ટોને એમણે દુષ્ટતા કરીને જીત્યા છે અર્થાત્ એમણે ભલાઈની સામે ભલાઇ વાપરી છે અને છે અને બુરાઈને બુરાઈથી દબાવી છે અમારા સમ્રાટ એટલા સજ્જન પ્રકૃતિ-સ્વભાવના છે કે એમના રાજમાં સર્વત્ર શાન્તિની શરણાઈઓ બજી-વાગી રહી છે માટે હે સારથી, તમે અમારા રથને આગળ જવા દો"

કુમારનો સારથી બોલ્યો "હા, તમે ઠીક કહો છો તમારા સમ્રાટની નીતિ સુદર છે પણ આટલાથી તમને રસ્તો નહી મળી શકે, કારણ કે તમે એક જ પક્ષનુ જ્ઞાન મેળવ્યુ છે" તો કોશલ નરેશનાસારથીએ પૂછ્યુ : "વારુ, તો હવે તમે તમારા નરેશની સજ્જનતા અગે કઈક બતાવો"

સારથીએ કહ્યુ

अक्कोधेन जिने कोधं असाधु साधुनाजिने ।
जिने कदरियं दानेन सच्चेनालिक वादिनम् ॥
एताविसो अय राजा अमगा कम्माहि सारथि ।

કુમાર બ્રહ્મદત્તનો સારથિ પોતાના સમ્રાટના સ્વભાવનો પરિચય આપી રહ્યો છે અમારા નરેશ ક્રોધને અક્રોધ વડે જીતે છે અને અસાધુ પર સાધુતા વડે વિજય મેળવે છે ક્રોધને ક્રોધ કરી જીતી શકાતો જ નથી, અગ્નિને શું અગ્નિ જ વડે બુઝાવી શાન્ત કરી શકાય ખરો ! વેરથી વેર કદી શાન્ત થઈ શકતું નથી એના સારુ તો ક્ષમા રૂપી નીર-પાણીની જરૂર રહે છે

અસાધુ સ્વભાવને જીતવા શું આપણે પણ અસાધુ બનવું જોઈએ ! બુરાઈને જીતવા માટે શું ભલાઈને પણ બુરાઈમાં રૂપાંતર થવું પડશે ! જો ભલાઈ ભલાઈ રૂપે જ બુરાઈને જીતી ન શકે તો પછી બુરાઈ પોતે જ શું ખરાબ છે ! પણ આવું જ જો બને તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણેથી ભલાઈ નાસી જશે-નાબૂદ થઈ જશે કૂતરો માણસને કરડે તો શું મનુષ્યે પણ કૂતરાને કરડવા જવું ! માટે સાચું તો એ છે કે આપણે બુરાઈને પણ ભલાઈથી જીતવી જોઈએ.

હા તો કુમારની સારથિ કહી રહ્યો છે 'અમારા કુમાર નરેશની સજ્જનતાએ દુર્જન વ્યક્તિઓની દુષ્ટતા ઉપર વિજય મેળવ્યો છે અને જે દીન અને સંકુચિત દિલના માનવીઓ છે એમને પોતાની દાનવૃત્તિ વડે જીત્યા છે અર્થાત્ એમની ઉદારતાએ દીનતાને જીતી લીધી છે અને એમના સત્યે મિથ્યા-ભાષીઓને જીત્યા છે મારા કુમાર નરેશે અસત્યને સત્યથી પરાજિત કર્યો છે અસત્યથી સંઘર્ષ કરવા માટે આપણે સત્ય અને ત્યારે જ અગર આપણે સત્યને તજી અસત્યનો આશ્રય લઈએ તો પછી અસત્યનો જ વિજય થશે ને ! અસત્યને જોતાં જ જો આપણે સત્યનું શસ્ત્ર ફેંકી દઈએ તો નિશ્ચય સમજવું કે આપણને એના પર વિશ્વાસ નથી.

અસત્ય જીવનની દુર્ગંધ છે ત્યારે સત્ય જીવનની સુગંધ છે ક્રોધ જીવનની ગંદકી છે તો ક્ષમા જીવનની ખુશબુ છે તમારું જીવન પણ સદા સિંચિત ગુલાબ બને અને જીવનના અણીદાર કાંટામાં પડ્યા છતાં તમે ફોરમતા રહો એજ કામના છે

દિનાંક
૨૧-૯-૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ

૧૦. માનવ અને માનવતા

આજનું પ્રવચન માનવથી સબધ ધરાવે છે દેવોની વાર્તાઓ તમે સાભળી છે તમે એમને શ્રદ્ધાની સાથે જુઓ છો પરતુ જે ભૂમિ ઉપર આજે તમે છો એના મૂલ્ય અગે તમે કદી વિચાર કર્યો છે ખરો? એક વિચારકે કહ્યુ છે કે 'ઇશ્વર પછી બીજુ સ્થાન કોને અપાય? ઇશ્વર પછીનુ સ્થાન ન તો દેવોને મળી શકે તેમ ન બિચારા પશુઓને અને તો પછી નારકીઓની તો વાત જ શી કરવી, બીજુ સ્થાન ન રાજા માટે છે, ન સમ્રાટ માટે, ન સૈનિક માટે તેમ ન સેનાપતિ માટે બીજુ સ્થાન તો ફક્ત એક જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તે છે માનવ

જૈન ધર્મ આત્મવાદી છે એ કોઈ પણ વસ્તુનો તોલ કરવા બેસે તો તે વસ્તુનો બાહ્ય સૌન્દર્ય, ચમક-દમકનો તોલ કરતો નથી, એના તોલમા વસ્તુનો ઉપયોગ જ વધુ મૂલ્યવાન કરે છે તો જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ દેવ ભૂમિ કરતા માનવભૂમિનુ મૂલ્ય વધુ છે જો કે ભૌતિક વૈભવ અને શક્તિમા માનવ કરતા દેવોનુ મહત્ત્વ સવિશેષ છે તેમ છતા માનવ એના કરતા પણ મહાન છે એની પાછળ એક રહસ્ય છે

તમે આરસ-પથ્થરની ફર્શ પર બેઠા છો આ ચીકાશવાળી ફર્શ તમને પસદ છે પણ ખેતરની માટી પસદ નથી કારણ કે એથી તમારા કપડા ગદા થાય છે પણ હા, એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે ખેતરની માટીમા ધાન વવાય તો ચાર મહીનામા એક દાણાના હજાર દાણા ઉગેલા તમને મળશે પણ જો તમે તમારા આ આરસ-પથ્થરની ફર્શ ઉપર ધાન વાવશો તો કેટલા દાણા મળશે? બસ, આ જ રહસ્ય માનવ ને દેવ-ભૂમિમા છે

દેવભૂમિ સુદર છે પણ પેદાશવાળી નથી જ્યારે માનવજીવનની

ભૂમિ માટી કાળી છે અને કાળી માટી પેદાશવાળી હોય છે એમાં આત્મસિદ્ધિના બી વાવશો તો તેવી પેદાશ થશે અને સારુ–નરસુ બી પણ તમે આ માટીમાં નાખી શકશો મનુષ્ય જો વિશુદ્ધિ ભણી આગળ વધે છે અને પરપરિણતિથી અટકીને સ્વપરિણતિ તરફ આવે છે તો તે એટલો ઉપર ઊઠી શકે છે કે સ્વર્ગની ઉંચાઈ પણ એ પાર કરી લે છે કારણ કે ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના માનવજીવનમાં જ સંભવિત છે નારકી વેદના–સાગરમાં ડૂબેલા રહે છે એમને ધર્મતત્ત્વ સમજવાની ફુરસદ જ ક્યાં છે ! તિર્યંચમાં અંધકાર છે પશુજીવનની કેટલીક પરાધીનતા અને કમજોરીઓ એમને ઉચ્ચ અણુવ્રતોને અપનાવવાથી રોકે છે પણ પાપ–ફળને પ્રતિક્ષણ ભોગવી રહ્યાં છે. આળપંપાળમાં એમને ખાવાનું પૂરું મળતું નથી ભૂખ અને તરસને લીધે તેઓ સદા દુર્બળ રહે છે

શક્તિ–સામર્થ્યથી વધુ ભાર એમને ખેંચવો પડે છે અને સાથે સાથે માર પણ ખાવો પડે છે એમનાં કોમળ નસકોરાં નાથી દેવામાં આવે છે આમ કષ્ટમય વાતાવરણમાં એ બિચારાઓને ધાર્મિક ક્રિયાઓનો બોધ લગભગ સંભવ બનતો નથી દેવસૃષ્ટિ પુણ્યના ભોગોમાં રાચે છે વિલાસ અને વૈભવોમાં દેવોને આધ્યાત્મિક જીવન તરફ જોવાની ફુરસદ જ છે ! એક માત્ર માનવ જ એવું પ્રાણી કે જે ધર્મ તત્ત્વોને સમજવાની અને જીવનમાં આચરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે

આગમની વાણીમાં કહ્યું તો નારકી અને દેવ અવધિજ્ઞાનના ધારક હોવા છતાં ચોથા ગુણસ્થાનથી આગળ જઈ શકતા નથી. તિર્યંચ એમનાથી આગળ આવી શકે છે પણ પાંચમો ગુણસ્થાન વટીને આગળ જવાની ક્ષમતા તો એમનામાં પણ નથી એ તો મનુષ્યમાં જ એટલું આત્મબળ છે કે ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી એની અબાધ ગતિ છે અર્થાત્ જઈ શકે છે

સર્વાર્થસિદ્ધનો અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ તેત્રીસ સાગર ને વિશાળ આયુષ્ય પામે છે મધુર સ્વરની સંગીત લહેરોનો દિવ્ય આનંદ પણ એને ત્યાં ઉપલબ્ધ છે સાથે જ એનામાં એવી પણ શક્તિ છે કે પોતાના મનના પ્રશ્નોને મન પરમાણુઓ વડે સર્વજ્ઞ સુધી પહોંચાડી શકે છે અને સર્વજ્ઞ દ્વારા અપાયેલા માનસિક સમાધાનને પણ એ સમજી શકે છે પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે આટલી વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતો દેવ તેત્રીસ સાગર સુધી પણ ન કેવળજ્ઞાન મેળવવા સારુ પ્રયત્ન કરતો રહે તો શું એ એમાં (પ્રયત્નમાં)

સફળ થઈ શકશે ખરો ? નહિ, કદાપિ નહી આગમ વાણી એ માટે સ્પષ્ટ શબ્દોમા ઈનકાર કરે છે પણ એક નાનો સામાન્ય માનવી એ પોતાના પુરુષાર્થને મોક્ષ તરફ કેન્દ્રિત કરે તો એક અ તર્મુહૂર્તમા કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

હવે તમે મનુષ્યજીવનનુ મૂલ્ય આકી શકયા હશો પોતાની સ્થિતિ જોઈ તમે પોતાને હીણો સમજતા હશો પણ આગમવાણી કહે છે કે સ્વર્ગીય સુખમાઓમા પળતા દેવો પણ સદા ત્રણ વસ્તુઓની કામના કરે છે –

"तओ ठाणाइँ देवा पेहेज्जा
माणुस्स भवं आरिय खेत्तं सुकुल जम्मं ॥
स्थानांग सूत्र ठा ३

સ્વર્ગના દિવ્ય વૈભવમા વસતા દેવનુ હૃદય જે વસ્તુઓ માટે અ તુર હોય છે તે છે મનુષ્યજીવન, આર્યક્ષેત્ર અને શ્રેષ્ઠ સદાચારી માતાની કૂખે જન્મ પણ એ કેવી મઝાની વાત છે કે દેવ તો માનવ બનવા ઈચ્છે છે ત્યારે માનવ ? એ તો દેવ બનવા સારુ યત્નો કરી રહ્યો છે ત્યારે માનવ ? એના તપ અને સ યમનુ લક્ષ્ય દેવયોનિ પ્રાપ્ત કરવામા છે તમે દેવી અને દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે ઉપાસના કરતા હો છો

અજ્ઞાનના આવરણમા જીવતા કેટલાક મનુષ્યો તો દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે જીવતા પ્રાણીઓની બલી ચડાવે છે, પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે દેવોની પાછળ થતી આ ઉપાસનાનુ ધ્યેય શું છે ? શુ મનુષ્ય આઠ કર્મોથી આવૃત્ત છે અને દેવ છ અથવા ચાર કર્મોથી ? આગમો સાક્ષી દે છે કે દેવ પણ આઠ કર્મોની જાળમા એટલી જ મક્કમતાથી જકડાયેલો છે જેટલો કે મનુષ્ય અને બીજા આત્માઓ આત્મવિકાસના ક્ષેત્રમા પણ દેવ મનુષ્ય કરતાં કેટલો પછાત રહ્યો છે ! સાગરોપમાની સાધના હોવા છતા એ ચોથા ગુણસ્થાનની ભૂમિકાથી એક ઈચ પણ આગળ વધી શકતો નથી હમણાં જ તમે એ સાભળી ચૂક્યા છો

પણ હા, કેટલાક ભાઈ ઓ એમ કહે છે કે પુણ્યના ક્ષેત્રોમા તો દેવ સૃષ્ટિએ મનુષ્યને પાછળ જ રાખી દીધો છે ને ! હા, આ તર્ક કઈક હદ સુધી તો ઠીક પણ છે, પુણ્યનો પ્રભાવશાળી પ્રકાશ દેવને મળે છે એના દિવ્ય રત્નોના વિમાન અને એના મુકુટના એક મણિનુ મૂલ્ય એટલુ છે કે માનવલોકની સમગ્ર સ પત્તિ મેળવીને પણ એક મણિનુ મૂલ્ય ચૂકવી શકાય ન

નહીં પોતાના છ ખંડનું વિશાળ સામ્રાજ્ય અને ચૌદ રત્નો આપીને પણ ચક્રવર્તી દેવનું એક મણિ પણ ખરીદી શકવામાં અસમર્થ છે

આ તર્ક પરથી તમે એ માની લો છો કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રભાવ દેવ સૃષ્ટિમાં વિદ્યમાન છે પણ ના તમે કંઈક થાપ ખાઓ છો તમારો આ તર્ક કંઈક અધૂરો છે પુણ્યનો પૂર્ણ પ્રભાવ દેવ નથી પણ એ તો દેવાધિદેવ તીર્થંકરમાં છે અને એમનું જ એ અતિશય પૂર્ણ આકર્ષણ છે કે દેવો અને દેવરાજ ઇન્દ્ર પણ એમની વાણી સાંભળવા સ્વર્ગથી મૃત્યુલોકમાં ચાલ્યા આવે છે

દેવોની સભામાં સિંહની જેમ ગર્જના કરનાર ઇન્દ્ર તીર્થંકરની સામે કેવી રીતે બેસે છે એ તમે જાણો છો? એક કરણી કરતાં પણ વધુ નમ્ર બની એક આસન ઉપર એ વીતરાગની સામે બેસે છે આ છે તીર્થંકર દેવનો પ્રબળ પુણ્યપ્રભાવ એ એક પ્રશ્ન છે કે દેવસૃષ્ટિને ઝુકાવી દેવાની શક્તિ તો તીર્થંકરની આત્મ–શક્તિના ચરમ વિકાસમાં છે એમના અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનમાં જ એ શક્તિ છે કે દેવેન્દ્ર પણ એમના ચરણોમાં નમી પડે છે તો પછી આને પુણ્યનો પ્રભાવ શી રીતે કહી શકાય!

આનો જવાબ એ દઈ શકો કે દેવ શક્તિના આકર્ષણનું કારણ તીર્થંકર દેવની અનંત આત્મ-શક્તિ તો છે જ પરંતુ સાથે જ એમનું પ્રબળ પુણ્ય બળ પણ છે કારણ કે આત્મ–શક્તિનો ચરમ વિકાસ તો એક સામાન્ય કેવળજ્ઞાનીમાં પણ તેટલો જ છે છતાં પણ એ જરૂરી નથી કે દરેક કેવળી પાસે દેવો આવે જ જ્યારે તીર્થંકર દેવ પાસે તો દેવરાજને આવવું જ પડશે. આ એમના પુણ્યનો જ અતિશય છે અને પુણ્ય પ્રકૃતિનું સર્વોત્તમ પદ તે તીર્થંકરપણું જ છે માટે એ નિશ્ચિત છે કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રકાશ મનુષ્ય જાતને જ પ્રાપ્ત છે દેવ જાતને નહીં

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં તો માનવ બધા કરતાં આગળ છે જ તીર્થંકરો અને અવતારોનો ઇતિહાસ એ બતાવે છે કે જેટલા પણ તીર્થંકર, પયગમ્બર અને અવતારો થયા છે તે બધા મનુષ્યસૃષ્ટિમાં જ પેદા થયા છે. કોઈ દેવો પૈકી એક પણ દેવ તીર્થંકર થયો નથી. વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમાં દશ અચ્છેરાં થયાં છે સેંકડો અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીની વચ્ચે સાધારણ ગણતરીમાં ન થનાર બીનાઓ જ્યારે બને છે તો એવી કોઈક જ બને

કદાચિત થતી આશ્ચર્યપ્રદ બીનાઓને જૈન પરિભાષામા અચ્છેરા કહેવાય છે. આ વર્તમાન કાળચક્રમા આવી દસ બીનાઓ બનવા પામી છે

જેમકે સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ તીર્થંકર થઈ શકતી નથી પરતુ મલ્લિનાથ નારીના જ રૂપે તીર્થંકર બન્યા પણ આવી બીનાઓ કેટલીયે ઉત્સર્પિણી પછી કદાચ સભવિત બની છે પરતુ શુ અનત-અનત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીઓની વચ્ચે એક પણ એવી બીના બની છે કે કોઈ પણ દેવ અથવા નારકી તીર્થંકર બન્યો હોય? જવાબ હશે-નહી સર્વજ્ઞના અનંત જ્ઞાનમા એક પણ એવુ દષ્ટાત નથી માટે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકરની સર્વોચ્ચ ભૂમિકા મનુષ્ય જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે એક વિચારકે કહ્યુ પણ છે કે ઈશ્વર એટલા માટે જ મહાન છે કે મનુષ્ય સમુ પ્રાણી એની ઉપાસના કરે છે અને મનુષ્ય એટલો મહાન છે કે એ ઈશ્વર બનવાને શક્તિમાન છે.

આ બધુ બતાવવાનો અર્થ એ છે કે મનુષ્ય પોતાનુ મૂલ્ય સમજી શકે. આગમમા માનવજીવનની દુષ્પ્રાપ્તિ અગે કથાનક આવે છે એક વખતે મહામુનિ ગૌતમ તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર સમીપે પ્રશ્ન કરે છે: "ભગવન્, આ આત્મા અનત ગુણોથી સસારસાગરમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે અનત અનતવાર એ જન્મ્યો અને મર્યો પણ ખરો પણ ભગવન્, આ આત્માએ સૌથી ઓછા ભવ કઈ યોનિમા કર્યા હશે?"

આના જવાબમા ભગવાન મહાવીરે જે કહ્યુ તે અત્યત મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

તેમણે કહ્યુ "ગૌતમ, આ આત્માએ સૌથી અલ્પ ભવ મનુષ્ય જીવનના કર્યા છે કારણ કે મનુષ્ય બધા કરતા પ્રમાણમા અલ્પ છે એ પણ નિશ્ચિત છે કે જે વસ્તુ કીમતી હોય છે તે જગતમાં અલ્પ પરિમાણમા જ ઉપલબ્ધ બને છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા બતાવ્યુ છે કે અપેક્ષાકૃત અલ્પજીવો ગર્ભથી પેદા થતા મનુષ્ય છે કારણ કે સમસ્ત લોક ત્રણસો તેતાળીસ રાજૂ ઘનાકાર છે એમા ફક્ત પિસ્તાળીસ લાખ યોજનમા વિસ્તૃત અઢી દ્વીપમાં જ મનુષ્યભૂમિ છે એમા દસ લાખ યોજનના વિસ્તારમા એ વિરાટ સાગરો લહેરાઈ રહ્યા છે, જ્યા મનુષ્ય-વસતિ માટે કોઈ સ્થાન નથી ફક્ત પાત્રીસ લાખ યોજન-ભૂમિમા મનુષ્યો વસે છે એમા પણ હજારો લાખો યોજનમાં વિશાળકાય પર્વતો, નદીઓ-નાળાઓ છે તેમ હજારો માઈલ લાબા ઘોર જગલો છે આ બધા વચ્ચે મનુષ્ય વસે છે કેટલા અલ્પ અને સીમિત પરિમાણમા! આ આત્માને એકેન્દ્રિય, બે-ઇન્દ્રિય તે-ઇન્દ્રિય, ચતુરેન્દ્રિય,

અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના કેટલાય ભવો પસાર કર્યા પછી માનવજીવન મળે છે.

આગમ કહે છે માનવ દુર્લભ છે પણ આપણો અનુભવ કહે છે માનવથી સસ્તુ બીજુ કંઈ નથી. એક માણસની જરૂરિયાત ઊભી થતાં એક હજાર હાજર થઈ જાય છે. એક ઓફિસમાં બસો આદમીઓની જરૂર હતી એને સારુ બે હજાર વ્યક્તિઓની અરજીઓ આવી હતી. એક દિવસ માટે જો તમારે સાઈકલ જોઈતી હોય તો ચાર રૂપિયા આપવા પડે છે પણ જો મનુષ્ય જોઈએ તો ચાર આનામાં પૂરા દિવસનો મજૂર તમને મળી જશે. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે એક આદમીની અપેક્ષાએ સાઈકલની કીમત વધુ છે.

કલ્પના કરો એક આદમી પચાસ રૂપિયા કમાય છે તો વરસભરની એની કુલ કમાણી થઈ રૂપિયા છસોની અને જો એ આજ ક્રમે સો વરસ સુધી અવિરામ શ્રમ કરતો રહે તો એ સાઠ હજાર રૂપિયા કમાઈ શકશે. આ એના સમગ્ર જીવનનો નિચોડ છે આમ એક આદમીના જીવનની કિંમત રૂપિયા સાઠ હજાર થશે. જ્યારે બીજી બાજુ એક હીરાની કિંમત એક લાખ સુધીની પણ થઈ શકે છે. તમે જ હવે વિચાર કરો કે માનવજીવનની કિંમત થઈ કે એક જડ હીરાની? પરંતુ આ પ્રશ્નના બીજા પાસાને પણ ચકાસો. માની લો કે હીરાની કીમત એક લાખ રૂપિયા છે તે કદાચિત્ દસ લાખ રૂપિયાનો પણ હોઈ શકે પણ આવા હજારો હીરા ખરીદનાર પણ માનવ જ છે અને એની કિંમત સુઝવનાર પણ માનવ જ છે. એટલે તમારે એ ભૂલવું ન જોઈએ કે હીરા કરતાં હીરાનો પારખનાર મોટો હોય છે અને જો માનવમાં માનવતાની સૂઝ-બૂઝ આવી જાય તો એ હીરાની પ્રભાને પણ ફિક્કી કરી શકે તેમ છે. ઠીક ત્યારે ચાલો આપણે માનવતા અંગે પણ પણ કંઈક વિચાર કરી લઈએ.

માનવતા

માનવ અને માનવતા વચ્ચે તે એ જ ફેર છે કે જેટલો માટી અને માટીના ઘડામાં. માટી જ્યાં સુધી ઘડાનું રૂપ લેતી નથી ત્યાં સુધી એ લોકોપયોગી પણ બનતી નથી. તમારે જલ પીવું છે તો માટીમાં નહીં પી શકો પરંતુ માટી જ્યારે ઘડાનું રૂપ લે છે ત્યારે જ તમે એનો ઉપયોગ કરી શકો છો. માનવશરીર પણ એક માટી જ છે પરંતુ માનવતા રૂપે જો એ

માટી ઢળાય છે તો એ દેવો માટે પણ પ્રિય બની જાય છે આગમમા કહ્યુ છે કે —

"देवावि तं नमंसंति"

દેવો પણ માનવને નમસ્કાર કરે છે પણ શુ દેવ અસ્થિ અને ચામડી સારુ નમે છે ? શારીરિક સુદરતા તો માનવીની અપેક્ષા એમની કને સહસ્ત્ર ગણી વધુ છે સપત્તિમા પણ માનવ એમના કરતા ઘણો પાછળ છે, પરતુ માનવમા સમાયેલી માનવતા જ દેવોને નમવા માટે વિવશ કરી મૂકે છે

સાકરમાંથી જો મીઠાશનુ તત્ત્વ કાઢી લેવામા આવે અને મીઠામાથી ક્ષારત્વ (ખારાપણુ) સમાપ્ત થઈ જાય તો એમા બાકી શું રહેશે ? માટીના ભાવે પણ કોઈ એને ખરીદશે નહી એટલે માનવમા જ્યારે માનવતા અસ્ત પામે છે ત્યારે એ જીવનની પણ કોઇ કિમત નથી બાદશાહ ઔરગઝેબ કહેતો હતો

એમ તો હજારો–લાખોની સખ્યામા માણસો ફરતા જોવામા આવે છે, શક્લ સૂરત (મોં) કહે છે અમે આદમીઓ છીએ પણ ઈન્સાનિયતને ખોળશો તો તેવા ઈન્સાન (મનુષ્ય) મળશે ? કે સભવ છે હજારમા એક પણ ન મળે. હા, તો માનવ ઘણા છે પણ માનવતાનો અભાવ છે.

આજના વિશ્વ–વિદ્યાલયોમા દર વર્ષે હજારો યુવકો પરીક્ષા પસાર કરે છે. પ્રતિવર્ષ વકીલ, બેરિસ્ટર–સોલીસીટર, ડોકટર, ઈન્જિનિયરની ડિગ્રીઓ અપાય છે પણ માનવતાની પરીક્ષામા પાસ થનાર કેટલા વિદ્યાર્થીઓ મળશે ? અને માનવતાની પરીક્ષા લેનાર કેટલી યુનિવર્સિટીઓ છે ? વકીલ, બેરિસ્ટરો માટે યુનિવર્સિટીઓ મળશે પણ માનવતાની યુનિવર્સિટી કયા છે ? પરતુ યાદ રાખજો માનવતા વિના બધી ઉપાધિઓ (ડિગ્રીઓ) ફિક્કી જ રહેવાની છે.

એક બહેન દાળ બનાવતા બધા મસાલા નાખે છે પણ મીઠુ નાખવું ભૂલી જાય છે તો દાળનો સ્વાદ નહી આવી શકે તેવી જ રીતે દૂધ કેશર નાખ્યુ, બદામ પીસ્તા નાખ્યા પણ સાકરના અભાવે એ દૂધ પણ ફિક્કુ જ રહેવાનુ તેમ શરબતમા બધી સામગ્રીઓ નખાઈ છે પણ એમા થોડો બરફ નખાય કે એનો સ્વાદ વધુ સરસ બની જાય છે

હા, તો મીઠા વિના જેમ શાક–દાળ ફિક્કા નીરસ લાગે છે, સાકર વિના દૂધ જેમ સ્વાદિષ્ટ લાગતુ નથી અને બરફ વિના જેમ શરબત તરી આવતુ નથી તેમ માનવતા વગર માનવી પણ સદ્ગુણોથી શૂન્ય હરો એને

જીવનનો આનંદ નહીં મળે. લક્ષાધિપતિ થવા છતાં પણ જો એનામાં માનવતાની મધુરતા નથી તો તે નીરસ જ હશે. બધું પામવા છતાં એને ખાલી ખાલી જ લાગશે—અનુભવ કરશે.

ત્રિ ખ્યામસની તળેટીમાં મહર્ષિ સાત્વિકનો આશ્રમ હતો. થોડાક વિદ્યાર્થીઓ એમના આશ્રમમાં અભ્યાસ કરતા હતા. એમને પ્રકૃતિની ખુલ્લી હવામાં કેળવણી મળતી હતી તેમ જ્ઞાનનો ખુલ્લો પ્રકાશ મળતો હતો. પ્રાચીન યુગમાં આજની કોલેજો જેવી કેળવણીપ્રણાલી નહોતી. ત્યાં રહેતો વિદ્યાર્થી આચાર્યની શિક્ષા–દીક્ષાની સાથે–સાથે આત્માના સદ્ગુણોને પણ અપનાવવાના પ્રયત્નો કરતો હતો. એના મસ્તિષ્કમાં ભૌતિક દુકાનો કરતાં આત્માના સૌન્દર્ય તરફ વધુ મહત્ત્વ રાખતા હતા.

તો ઋષિના આશ્રમમાં થોડીક જમીન હતી અને થોડીક ગાયો પણ હતી. વિદ્યાર્થીઓ ગાયોનું દૂધ પીતા અને જમીનની ખેડ કરતા. આમ ઋષિ પાસે એમના શ્રમ અને સ્વાવલંબનના પાઠ ભણતા. આ રીતના સમયમાં એમનું શિક્ષણ ચાલતું.

એક વખત બનારસનો રાજા વિક્રમ દેવ રાણી અને સેવકો સાથે એ બાજુથી પસાર થયો. આશ્રમથી થોડેક જ દૂર વહેતી નદીના તટે રથ થોભ્યો. થોડો સમય વન–વિહાર કર્યો પછી બધા જમવા માટે બેઠા. તે જ વખતે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંથી પસાર થયા. એક વાટકી મીઠાઈ ભરીને રાજાએ ઋષિ પુત્રને આપવા હાથ લંબાવ્યો પણ એણે એ કહીને કે આપને જે કંઈ આપવું હોય તે અમારા આચાર્યને આપજો, એનો ઇન્કાર કર્યો. આમ લેવું એ અમારા નિયમ વિરુદ્ધ છે. રાજા વિદ્યાર્થીના આ નિર્લોભપણાથી ખૂબ પ્રભાવિત થયો.

સંધ્યા ટાણે જ્યારે રાણી અને રાજા જલ–વિહાર બાદ રાજધાની તરફ પાછાં વળ્યાં ત્યારે રાણીનો હાર ત્યાં જ રહી ગયો. થોડીક વારે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ એ બાજુ આવ્યા. સંધ્યાનાં સોનેરી કિરણોમાં ચમકતી કંઈક પીળી પીળી ચીજ એમની નજરે પડી. વિદ્યાર્થીઓએ હાર ઉઠાવી લીધો અને આશ્રમમાં પાછા ફર્યા. આચાર્યશ્રીને કહ્યું: ગુરુદેવ, નદીતટેથી આ વસ્તુ મળી છે. ક્યાં રાખીએ એને? ઋષિએ ધીમા પણ શાંત સ્વરમાં જવાબ વાળ્યો: જ્યાં ગાય ઊભી છે ત્યાં એના ખીલે ટાંગી દો. જેનો હશે તે એ લઈ જશે.

આ બાજુ વિક્રમદેવનો રથ જ્યારે નગરની સીમમા પ્રવેશ કરી રહ્યો હતો ત્યારે જ રાણીને પોતાનો હાર યાદ આવ્યો હાર ન મળતા એ ખૂબ ગભરાઈ. ગભરાટમા જ એણે રાજાને કહ્યુ 'હાર ઘણુ કરીને નદીતટે રહી ગયો છે' રાજાએ રથને પાછો વાળ્યો નદીએ પહોચ્યા ને જોયુ તો હાર ગૂમ હતો હાર ન મળતા એમની ચિતા વધી પડી શોધતા-શોધતા રાજા આશ્રમે પહોચ્યો ઋષિએ કહ્યુ . "સધ્યાટાણે વિદ્યાર્થીઓને કોઈક ચીજ મળી તો છે એ જુઓ ગાયના ખીને ટાગી છે તમારી હોય તો જોઈલો"

રાજાએ જોયુ તો હાર લટકી રહ્યો હતો હારને પામી એનુ મન પ્રફુલ્લ બન્યુ તે જ વખતે એના વિચાર-મણકા બદલાયા હુ ભર્યો-ભર્યો છુ છતા ખાલી છુ અને આ ખાલી છે છતા ભર્યા-ભર્યા છે મારા એક નોકર કરતા પણ ઓછા ખર્ચે આ આશ્રમ ચાલી રહ્યો છે, છતા બધા કેટલા પ્રસન્ન છે, જ્યારે મારી પાસે વિશાળ રાજ્ય હોવા છતાં પણ પ્રસન્નતા અને શાતિ મારા નમીબે નથી કારણુ કે હુ ભૂખ્યો છુ, આ લોકો તૃપ્ત છે.

તો જેણે માનવતાનુ અમૃત-પાન કર્યું છે તે સાધનોના અભાવમા પણ એક જાતની તૃપ્તિ અનુભવે છે હમણા જ તમારી સમક્ષ માનવતાનુ એક નાનુશુ ચિત્ર રજૂ કર્યું છે જેણે માનવતાના ભવ્ય દર્શન કર્યાં છે તેણે જીવનનો ભવ્ય-નિધિ પણ મેળવી લીધો જ છે

મધ્યભારતમા સાકરટેટીનુ પનીર બનાવે છે પણ જ્યારે એના નાના-નાના કકડા કરી એમા સાકર મેળવાય છે ત્યારે એને પનીર કહેવાય છે તેમ માનવમા પણ જ્યારે સદ્દગુણોની સાકર ભળે છે ત્યારે મનુષ્યત્વ આવે છે અને માનવતા આવવાની સાથે જ માનવ ચમકે છે

એક પાકીટ છે એની કિમત એક રૂપિયો છે પણ એમા જો દસ હજારની નોટ ભરી દેવાય તો એની કિમત દસ હજારની થઈ જશે એમ આ માનવ તો ખાલી પાકીટ સમાન છે પરતુ એમા દયા, પ્રેમ, કરુણાના સદ્દગુણ ઊતરી આવે તો અને ત્યારે એની કિમત સહસ્રગણી વધી શકે છે પાશ્ચાત્ય વિચારક બોર્ન કહે છે કે "મારી નજરમા માનવતા મોટી છે અને માનવ તો એની સામે ઘણો નાનો લાગે છે"

આજે માનવતાવાદની જ આવશ્યકતા છે જે માનવમા માનવતાની પ્રતિષ્ઠા મૂકી શકે એમ તો આજે વિશ્વમા સામ્યવાદ, સમાજવાદ, પૂજીવાદ, સામ્રાજ્યવાદ, ગાધીવાદ એવા અનેક વાદો પ્રચલિત છે, પણ જોવાનુ એ છે કે આ

વાદીઓ માનવતાના વિકાસમાં કેટલો ફાળો આપ્યો છે આજે તો એવા માનવતા-વાદની જરૂર છે કે જે માનવને માનવતા સમીપ દોરી લઈ જઈ શકે.

સૌ કોઈ માનવરૂપે જ જન્મે છે એ પૈકી થોડાક તો નર-દેવ બને છે થોડાક નર-પિશાચ બને છે તો થોડાક નર-પશુ પણ. આનો અર્થ એ થયો કે દેહે તો સૌ માનવ છે પણ વિશ્વના કરોડો માનવીઓ પ્રત્યે જેનું મન વાત્સલ્ય અને પ્રેમ વહેરાવે છે એનો વિશ્વ-પ્રેમ જ એને વિશ્વ-માનવ બનાવી દે છે પરન્તુ જ્યારે મનુષ્ય પોતાની શક્તિઓને સંહાર ભણી વાળે છે બુદ્ધિ અને શક્તિનો ઉપયોગ અન્યોનું શોષણ કરવામાં કરે છે ત્યારે એ માનવતાવિહીન માનવ બની જાય છે

માનવમાં જ્યારે રાક્ષસી-વૃત્તિ જાગે છે ત્યારે એ નર-પિશાચ બની જાય છે માનવ-આકૃતિમાં ફરતા આવા દાનવ તો તમને હજારો મળશે. એમનામાં પશુતા મોટી રહી હોય છે જેમના કાર્યોની પાછળ વિવેક-શક્તિનો અભાવ છે તેઓ નર-પશુ છે પછી ભલેને તેઓ માનવ-દેહધારી કેમ ન હોય. એમની અવિચારી કાર્યપ્રણાલી પશુતાને જગાવે છે જગમાં એટલા માટે જ આવા લોકો માટે ગધેડા ને બળદ-ખૂટ જેવા શબ્દોનો પ્રયોગ થાય છે

કોઈ મનુષ્યને પશુ કહેવાશે તો એ ખીજાશે. મનુષ્ય માટે જ્યારે પશુત્વનો પ્રયોગ થાય છે ત્યારે એમાં એને શરમાવનારી વાત બને છે પરન્તુ આમાં મનુષ્ય માટે જ નહીં અપિતુ પશુ માટે પણ શરમાવનારી વાત બને છે એક વિચારક કહે છે માનવમાં અગર નૈતિકતાની જ્યોત જાગે છે એનું મન જો સ્વાર્થરહિત છે બીજાના દુઃખદર્દ નિહાળી એના મનમાં પણ એ જ અનુભૂતિ થાય છે તો એ મનુષ્યને હું દેવ કહી શકીશ. પરન્તુ સત્તા અને સ્વાર્થભૂખે જેણે માનવતાની હત્યા કરી છે બીજાને કચરી ખાધી જેનું મોં મલકાય છે બીજાને દુઃખદર્દથી ટળવળતા જોઈ જેના હૃદયમાં આનંદ અનુભવાય છે એવા માનવને હું પશુ પણ કહી શકીશ નહીં કારણ કે એમાં પશુ-જગતનું અપમાન છે

માની લઈએ કે પશુ અસભ્ય-જગતમાં પણ છે એને વિજ્ઞાન-જ્યોત મળી નથી. એટલા માટે જ આપણે પશુઓને અસભ્ય કહીએ છીએ અને સિંહને અસભ્યતમ. પણ અસભ્ય સિંહમાં પણ એટલો તો વિવેક છે કે એ તે પોતાના સજાતીય પશુનો શિકાર કરતો નથી. પણ સભ્યતા અને સંસ્કારોનો ઉંચા સ્વરે જયઘોષ કરનાર માનવ પોતાના જ સજાતીય માન-

વનો એ રીતે શિકાર કરે છે કે પિશાચ પણ એથી શરમાઈ જાય આ છે માનવની સભ્યતાનો નમૂનો

એક વખતની વાત છે થોડા-એક અંગ્રેજ લોકો અજાયબ-ઘર જોવા ગયા ત્યા સિંહ અને વાઘ-વરૂની ગર્જના સાંભળી તેઓ બોલ્યા 'શતાબ્દીઓ વીતી ગઈ પણ આ હેવાન તે હેવાન જ રહ્યા' અજાયબ-ઘર જોઈ તેઓ બહાર નીકળ્યા અને ખિસ્સામા હાથ નાખ્યા કે ચમક્યા એમનું ખિસ્સુ કપાઈ ચૂક્યુ હતુ ખબર પડી કે કોઈ ભલા આદમીએ એમના ખિસ્સા પર હાથ માર્યો હતો પાંચસો રૂપિયાનુ પાકીટ ગૂમ થયુ હતુ. તે જ અંગ્રેજો કહેવા લાગ્યા 'આ બિચારા પશુઓએ તો ખિસ્સા કાપવાની કળા તો શીખી નથી'

હા, તો જ્યા સુધી મનુષ્યમા માનવતા છે ત્યા સુધી એ દેવ છે પરંતુ માનવતાની મર્યાદા ઓળંગી જ્યારે એ પતન તરફ વળે છે ત્યારે એ પશુ કરતા પણ વધુ અધઃપતન કરી ચૂકે છે દુરાચારી માનવને પશુ કહેવો એ પશુનુ અપમાન કરવા સમાન છે, કારણ પશુ-જગતે આજ સુધી પોતાની મર્યાદાનો ત્યાગ કર્યો નથી જો કે પશુઓ પાસે નથી મઠ કે નથી મસ્જીદ કે નથી મંદિર ન એમની કેળવણી સારુ શાળાઓ અને કોલેજો છે તેમ છતા પણ એમની વ્યવસ્થા સુંદર છે અને તેમાય એમની વાસના-પૂર્તિમા પણ સમયની મર્યાદા છે જ્યારે શાળાઓ અને કૉલેજોમા વર્ષો સુધી ભણેલો આદમી પણ આજ સુધી સમય-મર્યાદાને પિછાની શક્યો નથી.

હા, તો તમે માનવતાને પારખો માનવશરીર કેટલુ સૌમ્ય છે, એના પર હિંસાનુ એક પણ ચિહ્ન નથી, તેની પાસે સિંહ સમા નખ નથી તેમ નથી એની પાસે કૂતરા જેવી ફાડી ખાનાર તીક્ષ્ણ દાંત ગાય જો કે સીધું અને સરળ પશુ છે છતાય એની પાસે હિંસાના સાધન તરીકે તીક્ષ્ણ શીંગડા છે સિંહની પાસ તીક્ષ્ણ નખ છે, કે જેના વડે એ શિકાર કરે છે કૂતરા પાસે ફાડી ખાનાર દાંત છે પણ માનવ-દેહ કેટલો રમ્ય છે એ અહિંસાનુ પ્રતિક છે પરંતુ એ જ સૌમ્ય માનવીએ એટમ બોંબ સમા ભયંકર સંહારક શસ્ત્રોનુ આજે નિર્માણ કર્યું છે.

સાપ ભયંકર પ્રાણી છે એની દાઢમા ભયંકર વિષ છે અને એ મનુષ્યના પ્રાણ પણ લઈ લે છે પરંતુ વિચારવાનુ એ છે કે સાપ દ્વારા દંશ દીધેલી વ્યક્તિ વધારે મરી છે કે સ્વયં માનવ દ્વારા વધુ કપાઈ છે ?

ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે માનવીએ જેટલા મનુષ્યોનો સંહાર કર્યો છે તેટલો સંહાર પશુઓએ પણ કર્યો નથી સાચે જ માનવતાવિહીન માનવ સાપ કરતાં પણ વધુ ભયંકર છે અને સિંહ કરતાં પણ વધુ ક્રૂર

માનવમાં જો માનવતા હોત તો ભગવાન મહાવીરના કાનોમાં ખીલા શા માટે ઠોકાત? રામને શા માટે વનવગડામાં ભટકવું પડત? ઈશુને ક્રોસ પર ચઢાવનાર માણસ જ હતો અને સોક્રેટીસને વિષનો પ્યાલો પાનાર પશુ નહીં પણ માનવ જ હતો એમનો આકાર તો એ બતાવતો હતો કે એ મનુષ્ય છે પણ એમની પ્રકૃતિ–સ્વભાવને પૂછો એ શું જવાબ આપશે? એમની પ્રકૃતિ માનવ–માટીથી નહીં પરંતુ દાનવ–માટીથી ઘડાઈ હતી. માટીને મનુષ્યનો આકાર મળી જવામાં કશી વિશેષતા નથી એમ તો રાવણ પણ મનુષ્ય હતો અને રામ પણ મનુષ્ય જ હતા છતાં બંને વચ્ચે કેટલો ફેર હતો! એક શરીરની આકૃતિ માત્રથી મનુષ્ય હતો તો બીજો જીવન સુગંધ દ્વારા માનવ કહેવાયો. એકના માનવ–ખોળિયા (વસ્ત્ર)માં દાનવતાનું રૂપ છુપાયેલું હતું તો બીજાના દિવ્ય જીવનમાં માનવતાનો પ્રકાશ ઝગમગી રહ્યો હતો.

માનવતાની શોધમાં

માનવમાં જ્યારે માનવતાનો પ્રકાશ ઓલવાઈ જાય છે ત્યારે ત્યાં અંધકાર જ બાકી રહી જાય છે અને ત્યાં અંધકાર છે ત્યાં અધઃપતન છે આપણે ત્યાં સાધુઓની કમી નથી તેમ નથી ગુરુઓની નથી નેતાઓની કે આચાર્યોની. તેમ છતાં સંપ્રદાય પંથવાદ, જાતિવાદનાં ભૂત ભારતમાં છવાયેલાં પડ્યાં છે આ જ જીવતાજાગતા દાનવોએ ભાઈના હાથે ભાઈ મરાવ્યો છે અને બે પડોશીઓ વચ્ચે ખાઈ ખોદી છે જાતિવાદે આપણામાં લડાઈ જગવી છે પંથવાદના નામે પણ લડી મૂક્યા છીએ. પ્રાંતવાદને લઈને મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતે લોહીની હોળી રમી છે

અમે હિંદુ છીએ મુસલમાન છીએ જૈન છીએ શીખ છીએ પારસી છીએ ખ્રિસ્તી છીએ પણ શું મનુષ્ય નથી? બીજી બાજુ અમે મહારાષ્ટ્રી છીએ, ગુજરાતી છીએ દક્ષિણી છીએ ઉત્તર ભારતીય છીએ પંજાબી છીએ સિંધી છીએ, પણ શું ભારતીય નથી? આપણી વિચારવાની રીત જ ખોટી (વિપરીત) છે આપણે કકડાઓમાં વહેંચાઈ ગયા છીએ. અને એ રીતે વિચારવાને ટેવાઈ ગયા છીએ. અખંડ માનવતા આપણા મગજમાં બેસતી જ નથી

કોઈએ જો હિન્દુના ઘેર જન્મ લીધો છે તો એના શિરે હિન્દુત્વ સવાર થઈ જશે ચોટલી અને જનોઈ રાખવી જરૂરી બનશે કોઈ પણ બાળક પોતાની માતાના પેટમા આવે છે ત્યારે હિન્દુ અથવા મુસલમાન દર્શાવતુ કોઈ નિશાન લઈને આવતુ નથી આજ સુધી મનુષ્ય એવુ કોઈ મશીન બનાવી શક્યો નથી કે કોઈ બાળક અંગે એમ બતાવી શકે કે એ હિન્દુ છે કે મુસલાન છે પ્રકૃતિને આગણે એવો કોઈ ભેદ નથી પણ એને શી ખબર હતી કે આ મનુષ્યના બાળકને જે પૃથ્વીગૃહનો અધિષ્ઠાતા બનાવ્યો છે તે આ પૃથ્વીને એશિયા, યુરોપ, આફ્રિકા વગેરે ટુકડાઓમા વહેચી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ ભારત, પાકિસ્તાન, જર્મન, જાપાન, ઇગ્લેડ, આફ્રિકા, અમેરિકા જેવા નાના-નાના ટુકડામા ભેદી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ પંજાબ ને સિંધના ટુકડા, ગુજરાત ને મહારાષ્ટ્રના ટુકડા, બંગાળ ને બિહારના ટુકડા કરી દેશે? અને એને એની પણ ક્યા ખબર હતી કે માનવનુ આ બાળ જે માનવસમાજનો સભ્ય હશે તેને જ હિન્દુ મુસલમાનના રૂપમા બદલી નાખશે?

પરંતુ માનવતા આપણને આ બધા ભેદો કરતા ઉપર અભેદ તરફ દોરી લઈ જાય છે ખંડોમાં અખંડ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર માનવતા વડે જ સંભવી શકે છે આપણે જ્યારે પોતાને જાતીય, પ્રાંતીય અને રાષ્ટ્રીય દિવાલોથી ઉપર ઊઠીને જોવુ શરૂ કરીશુ ત્યારે જ બધા સંઘર્ષો સમાપ્ત થઈ જશે પોતાને જ્યારે ટુકડાઓમા વહેચાયેલા જોઈએ છીએ, ભારતીય અને પાકિસ્તાનના રૂપમા નિહાળીએ છીએ ત્યારે મનમા સંઘર્ષ-જ્વાલા ઊઠે છે એક અમેરિકન જ્યારે કોઈ રશિયનને જુએ છે તો એ કંપાયમાન બની જાય છે

આપણે જ્યારે સમસ્ત માનવ-જાતિને એક રૂપે જ જોવાનો અભ્યાસ કરીશુ અને કરોડો મનુષ્યો વચ્ચે વ્યાપ્ત માનવતાને પિછાનીશુ ત્યારે જ સંપ્રદાયવાદ, પ્રાંતવાદ, ભાષાવાદ, અને રાષ્ટ્રવાદની દિવાલો એક પછી એક તૂટતી જોવા મળશે સંપ્રદાયવાદ અને પ્રાંતવાદને લઈને થતા હુલ્લડો પણ સમાપ્ત થઈ જશે રાષ્ટ્રવાદના કલ્યાણ કાજે થતુ મહાયુદ્ધ બંધ થશે અને માનવ માનવતાની છાયા તળે શાંતિનો શ્વાસ લઈ શકશે.

દિનાંક
તા ૩૧-૮-૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ, મુંબઈ-૧

૧૧ જીવવાની કલા

જીવનનો કલાકાર એ સૌથી મોટો કલાકાર છે. જેને સારી રીતે જીવતાં આવડે છે એ જીવવાની કલા શીખ્યો છે. વાર્તા ગમે તેટલી લાંબી હોય એ કોઈ જોતું નથી. પણ સાહિત્યનો રસિક તો એ જ જોતો હોય છે કે વાર્તામાં સરસતા અને સજીવપણું કેટલું છે! તેવી જ રીતે જીવનની વાર્તા કેટલી લાંબી છે એ પ્રશ્નનું મહત્ત્વ નથી પરંતુ જિંદગી કેવી રીતે વિતાવી એ જ મહત્ત્વનું છે. જિંદગીની સાર્થકતા વર્ષોથી મપાતી નથી, પણ એ તો એના ગુણોથી જ મપાય છે.

ગજસુકુમાર કરતાં સોમિલે લાંબી જિંદગી ગાળી અને અભિમન્યુ કરતાં જયદ્રથે લાંબું જીવન ગાળ્યું પરંતુ એમની જિંદગીની એ દીર્ઘતાનું શું મહત્ત્વ છે! પેલો સુંદર સુકુમાર ગજસુકુમાર સોળ વર્ષની નાની વયે ચારે બાજુ પ્રેમ અને ક્ષમાની સુવાસ ફેલાવી ચાલ્યો ગયો. એણે ક્રોધના વિષને બદલે ક્ષમાનું અમૃત આપ્યું. અપકાર સામે પ્રકાશ પ્રગટાવ્યો. અને તે પ્રકાશનો દેવ પ્રકાશમાં જ વિલીન થઈ ગયો. સોમિલનું જીવન અંધકારમય હતું. એની પાસે માત્ર વિષ હતું. એ જ્યાં સુધી જીવ્યો ત્યાં સુધી ચારે બાજુ વિષ જ પ્રસારતો રહ્યો અને અંતે એક દિવસ તે એવા જ અંધકારપૂર્ણ નરકમાં પહોંચી ગયો. આવી જ હકીકત અભિમન્યુની છે. અર્જુનનો એ લાલ જેના હોઠની લાલીમા હજુ જરાયે ઓછી થઈ ન હતી, હજુ મેંદીની લાલાશ પણ ધોવાઈ ન હતી ત્યાં તો એ નીકળી પડ્યો અન્યાય સામે ઝઝૂમવા. શસ્ત્રધારીઓના ચક્રવ્યૂહને ભેદવા. એકલો અટૂલો તે તરુણ કુમાર કૂદી પડ્યો ને મોટા મોટા મહારથીઓના પ્રાણ તેણે કંપાવી મૂક્યા. પરંતુ એ અન્યાયી યુદ્ધમાં જયદ્રથના બાણનો એ શિકાર બની ગયો. આમ ભલે એ અભિમન્યુ જીવ્યો થોડું જ પણ ઉત્તમ રીતે જીવી ગયો.

જીવન પણ એક કલા છે ચિત્રકાર વાકીચૂકી રેખાઓમા રગ પૂરી સરસ ચિત્ર ઉપસાવે છે, ત્યારે એમા જાણે જીવન ધમકી ઊઠે છે એક શિલ્પી બિનઘડાયેલો પથ્થર લે છે, અને છીણી અને હથોડી વડે એ પથ્થરને એક ભવ્ય મૂર્તિમા પરિણત કરી દે છે એ એની કલા છે રગ અને છીણીની કળા પણ સરસ કળા છે પણ જીવનની કળા સૌથી મોટી કળા છે શિલ્પી મૂર્તિ બનાવે છે પરતુ જીવનનો કલાકાર જીવનને ઘડે છે–બનાવે છે.

કલાકારના હાથમાં લોઢુ પણ સોનુ બની જાય છે બજારમા રખડતા લોઢાના ટુકડાની બે પૈસાની કિમત હોય છે પણ તેજ લોઢાનો ટુકડો જ્યારે કોઈ કારખાનામા પહોચે છે, અને કોઈ મશીનનુ અગ કે પૂર્જો બની જાય છે ત્યારે તેની કિમત દસ રૂપિયા થઈ જાય છે જો સજોગવશાત્ તે જ ટુકડો વળી સ્વીટ્ઝરલેન્ડ પહોચી ગયો અને કોઈ ઘડિયાળીના હાથમા જઈ ચડ્યો, અને ઘડિયાળીના હાથે તે ટુકડામાથી ઘડિયાળનાં નાના નાના સચા–મશીન બન્યા, ત્યારે બોલો, એ જ લોખડના ટુકડાના દામ કેટલા મોઘાં થઈ જશે? સોના કરતાયે એ ટુકડાની કિમત વધી જશે.

આજ રીતે જીવનનો કલાકાર મૂળ માટીનુ સોનુ બનાવે છે. તે આત્મામાથી પરમાત્માની મૂર્તિ સાકાર કરે છે ભગવાન મહાવીર, મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ, મહાત્મા બુદ્ધ, જરથોસ્ત, મહાત્મા ગાધી, એ બધા આવા જ કલાકાર હતા આપણે પણ જીવનના કલાકાર બનવુ જોઈએ આપણે જીવનની કલા એવી વિકસાવીએ કે આપણે જે કોઈ સ્થિતિમા હોઈએ તે સ્થિતિમા આપણે વિષે બીજાને ગૌરવ થાય એટલે કે ધારો કે હુ મારા પિતાનો પુત્ર છુ તો હુ એવો પુત્ર બનુ કે મારા પિતા "હુ આવા પુત્રનો પિતા છુ" એવુ ગૌરવ અનુભવે રાજા સિદ્ધાર્થને ભગવાન મહાવીર જેવા પુત્રના પિતા હોવાનુ ગૌરવ હતુ રામ સમા પુત્ર મેળવી રાજા દશરથ પણ ગૌરવ અનુભવતા હતા પિતાનુ જીવન જોઈ પુત્ર ગૌરવ અનુભવે કે 'મારા પિતા આવુ ઉજ્જવળ જીવન જીવી ગયા છે' ભાઈ પોતાના ભાઈ માટે એમ ગૌરવ લઈ શકે કે 'મારા ભાઈનુ જીવન એટલુ સુદર હતુ કે તેની સરખામણીમા કોઈ ઊતરી શકે નહિ એના જીવનમા ક્યાંય કલકની આછી છાટ પણ ન હતી' માતાને પુત્રને જોઈ થાય, 'મારો પુત્ર ખરેખરો કૂળદીપક છે તેણે માત્ર કૂળને જ નહિ પણ સારાયે સમાજ અને રાષ્ટ્રના નામને પોતાના પ્રકાશથી અલોકિત કર્યુ છે'

ગાંધીજી સમા પુત્ર મેળવી માતા પુતળીબાઈનું અને શિવાજીને મેળવી માતા જીજીબાઈનું હૈયું ગજ ગજ ફૂલતું હતું. આવી જ સ્થિતિ સાસુ અને વહુ વચ્ચે હોઈ શકે. વહુ પોતાની સાસુ માટે જ્યારે ગૌરવ લઈ શકે અને સાસુને પણ જ્યારે એમ થાય કે મારું કેટલું મોટું ભાગ્ય કે મને આવી સુશીલ અને શિક્ષિત વહુ મળી! આવી જ રીતે પતિ-પત્ની પણ એકબીજા માટે ગૌરવ લઈ શકે ત્યારે તે બધાએ જીવનની કલા સાધ્ય કરી ગણાય.

જેણે જીવનની કળા સાધ્ય કરી છે તેને માટે તેનો શિક્ષક-ગુરુ પણ પછી તેની પાસે તેણે એક જ વર્ષ અભ્યાસ કર્યો હોય—અભિમાન લે છે. જ્યારે જ્યારે એનું નામ કાને પડે છે ત્યારે ત્યારે એ બોલી ઊઠે છે "ઓહ, એ તો મારો વિદ્યાર્થી! એના જેવા વિદ્યાર્થી તો ગણ્યાગાંઠ્યા જ મળે. વિદ્યાર્થીજીવનમાં પણ એની સુશીલતાએ મારા મનને હરી લીધું હતું વગેરે"

તમારું નામ તમારા વડીલો સામે બોલાય ત્યારે શરમથી તેમને માથું નીચે ઢાળી દેવું પડે, તો એ કેટલું ખરાબ કહેવાય! એ તે કંઈ જિંદગી છે? તમારી જિંદગી એવી હોવી જોઈએ કે તમારું નામ જીભ પર આવતાં જ ગુરુજનોનું હૈયું હરખથી નાચી ઊઠે. જિંદગી જીવો તો એવી જીવો કે જ્યારે તમે આ સંસારમાંથી વિદાય લ્યો ત્યારે દુનિયાની આંખો તમને યાદ કરી રડી ઊઠે. જ્યારે કફન ફાડનાર તન ઢાંકવા માટે કફનનો ટુકડો આપે ત્યારે તેની આંખમાંથી આંસુનાં બે ટીપાં પણ તમારે માટે વરસે. સ્મશાનમાં જ્યારે શબયાત્રા પહોંચે અને લાકડાં આપનાર લાકડાં આપે ત્યારે એની આંખો પણ તમને વિદાય દેતાં ભીની થઈ જાય, અને એના મોંમાંથી શબ્દો સરી પડે કે અરે ગામનો એક ભલો આદમી જતો રહ્યો.

એક ઉર્દૂનો શાયર કહે છે

जिन्दगी ऐसी बना जिन्दा रहे दिलशाद तू
जब न हो दुनिया में तो दुनिया को याद आये तू।

આપણું જીવન પેલા ચંદનના લાકડાના જીવન જેવું બનવું જોઈએ. ચંદન જ્યારે લીલાછમ સ્વરૂપે હતું ત્યારે પણ એણે દુનિયાને સુગંધ જ આપી અને કોઈએ એને જ્યારે કાપી નાખ્યું ત્યારે કાપનારને પણ એણે સુગંધ આપી. અને શું કહું! પોતાને કાપતી કુહાડીના મોંને પણ એણે તો સુગંધથી જ ભરી દીધું. જ્યારે એ કાપો સુકાઈ ગયો ત્યારે પણ પોતાની સૌરભને એણે છોડી નહિ. અને બળતાં બળતાં પણ એણે તો દુનિયામાં સુરભિ જ પ્રસારી. આવી જ વાત આપણા જીવન માટે બનવી જોઈએ

જ્યારે આપણે સુખ અને સમૃદ્ધિના હર્યાભર્યા વૃક્ષ ઉપર હોઈએ ત્યારે આપણે બીજાને સુગંધ જ આપવી જોઈએ અને જ્યારે સુખ અને સમૃદ્ધિની ડાળથી કપાઈને જુદા થઈએ અને દુ ખના મધ્યાહ્નમા સુખના પાદડા સૂકાઈ જાય, ત્યારે પણ આપણા સ્વભાવની શીતળતા અને ખુશબો સમાપ્ત ન થવી જોઈએ દુર્જનની જીભ કુહાડી બની આપણા દિલને છેદે તો પણ આપણે સુગંધ જ લુટાવતાં રહેવુ જોઈએ એ જ ખરી જીવનની કલા છે

જીવનની કળા ભગવાન મહાવીર શીખ્યા હતા જ્યારે તેઓ રાજમહેલમા રહેતા હતા ત્યારે પણ તેઓ બીજાઓ માટે વરદાનરૂપ નીવડ્યા હતા હજારો-લાખો ગરીબોના દુ ખને એમણે પોતાનુ દુ ખ માન્યુ અને એને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ્યારે તેઓ રાજ-વૈભવને ઠોકરે મારી મુનિ બન્યા ત્યારે પણ એમની જીવનસુવાસ તેવી જ રહી એમની જીવનસૌરભની અસીમતા તો ચડકૌશિક નાગ જ્યારે એમને ડખ મારે છે ત્યારે અને ઈન્દ્ર જ્યારે એમના પગની પૂજા કરે છે ત્યારે જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે પણ એમની સમભાવસાધના કદી સમાપ્ત ન થઈ

ડખ મારનાર કૌશિક અને પૂજા કરનાર ઈન્દ્ર બને પ્રત્યે એમની દૃષ્ટિમા સામ્ય હતુ શત્રુ અને મિત્રનો ભેદ તેમના મનમા રહ્યો ન હતો. એમા તો અભેદભાવ ભર્યો સમભાવ જ વહી રહ્યો હતો.

સત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના ઘણા મોટા સત થઈ ગયા એક દિવસ તેઓ વિઠોબાની યાત્રાએ જઈ રહ્યા હતા માર્ગમા કબૂતરોના ટોળા ધાનકણો ચણી રહ્યા હતા ભૂલથી તુકારામ એમની નિકટ ગયા. પણ તેમની નજીક પહોચતાની સાથે જ કબૂતરો એકદમ ઊડી ગયા આ દૃશ્ય જોઈ સત તુકારામને થયુ ' મારામા હજુ પૂરતી સતવૃત્તિ આવી નથી જરૂર રાક્ષસી તત્ત્વો હજુ મારામા ક્યાય ને ક્યાય છુપાયેલા પડ્યા છે તેથી જ બિચારા આ પખીઓ ધાન્ય છોડી ઊડી ગયા આવુ પણ હૃદય હતુ જે તમામ પશુ-પખીઓમા આત્મીયતાનુ દર્શન કરતુ હતુ અને કોઈને પણ દુ ખી જોઈ પોતે દુ ખી થઈ જતુ હતુ

આપણુ જીવન જ એવુ હોવુ જોઈએ કે ન આપણે સિહથી ડરીએ કે ન આપણાથી એક ચકલુ પણ ડરે એ જીવન એટલુ રમ્ય હોય કે સર્વત્ર એ લોકપ્રિય બને આજે આપણે લોકપ્રિય બનવા ઈચ્છીએ છીએ સહુ ઈચ્છે છે કે દુનિયાના લોકોમા પોતે જાણીતો થાય જ્યા જ્યા તે જાય ત્યા ત્યા તેના સ્વાગત માટે હજારોની સખ્યામા લોકોની મેદની ઊભરાય પોતે

જે કાંઈ કહે તે બધું જ હજારો લોકો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળે. પોતે ભાષણ આપતો હોય ત્યારે પાંચ પાંચ મિનિટે તાળીઓથી સભાખંડ ગાજી ઊઠે. અને બીજે જ દિવસે એ આખુંય ભાષણ દરેક દૈનિક છાપામાં પહેલે પાને છપાય અને એ સાથે સાથે એનો પરિચય પણ આપ્યો હોય અને ફોટો પણ હોય.

ફૂલ અને માનવ

દુનિયામાં આપણે લોકપ્રિય બનવા ઇચ્છીએ પણ એ પહેલાં આપણે એ વિચાર કરી લેવો જરૂરી છે કે આપણે આપણા પોતાના ઘરમાં પ્રિય બન્યા છીએ કે નહિ. ભારતની ભૂમિ પર પેદા થતા આંબાએ જેટલી લોકપ્રિયતા મેળવી છે એટલી લોકપ્રિયતા આપણી છે કે કેમ ? એના જેવું માધુર્ય આપણે મેળવ્યું છે ! પેલું આંબાનું ફળ તો માટીને ખોળે પડ્યું છે જ્યારે તું તો સોનાને પારણે ઊછર્યો છે એને તો પેલાં ખાતરનું પોષણ મળ્યું, પણ તે તો મીઠાં મધુરાં શરબતો પીધાં તે અંધારામાં રહ્યું અને તું વીજળીના પ્રકાશમાં રહ્યો પેલું સદા જ ગામમાં રહ્યું, અને તું ચમકદમકવાળા શહેરમાં રહ્યો. પરંતુ હે માનવ તું એકાંતની ક્ષણોમાં બેસી વિચારજે કે તે પેલા ફળ જેવી મધુરતા મેળવી છે ખરી !

એક આંબાનું ફળ જ્યારે ઘેર આવે છે ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય છે બાળકો કૂદવા લાગે છે પરંતુ જ્યારે તમે ઘેર પહોંચો છો ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય ખરી ! અથવા છવાયેલી પ્રસન્નતા પણ તમારા જતાં ઊડી જાય એવું બને છે ! તમને જોઈને બાળકો દોડીને નજીક આવે છે કે તમારો શબ્દ સાંભળી ખૂણામાં ભરાઈ જાય છે ઘરમાં પગ મૂકવાની સાથે જ જો પ્રસન્નતાનું વાતાવરણ સર્જાય તો સમજવું કે તમે જીવનની કળા શીખ્યા છો પરંતુ એને બદલે જો ઘરમાં તમારો પગ પડે કે ઘરનાં માણસોને એમ લાગે કે ઘરમાં અંગારા પડ્યા છે તો સમજવું જોઈએ કે જીવનની કળા હજુ તમારાથી હજારો ગાઉ દૂર છે.

પહેલાંના ચોરોએ પણ જીવનની કેવી કળા મેળવી હતી ! આત્માના સુંદર કલાકાર વૈરાગ્યવાન જંબુકુમારના ઘરની વાત છે સુંદર સુકુમાર જંબુકુમારે જુવાનીના દ્વારે પગલાં પાડ્યાં હતાં જ્યારે એણે આચાર્ય સુધર્મ સ્વામીની પ્રવચનધારા સાંભળી અને એમનું જીવન બદલાઈ ગયું રોમેરોમમાં રામની અનુભૂતિ થવા લાગી ફૂલોમાં ફળ દેખાયાં જંબુકુમારે

એક પ્રવચન સાભળ્યું હતું. તમે કેટલા સાભળ્યા છે? સાભળતા-સાંભળતા તો વાળ ધોળા થયા પણ જીવન બદલાયુ નહિ કારણ તમે પ્રવચનને રોટલો ગણો છો રોટલો પ્રતિદિન ખાવો જોઈએ તેમ પ્રવચનો પણ દરરોજ સાભળવાં જોઈએ પરતુ જેમની પાચનશક્તિ મદ પડી ગઈ છે, તે રોટલી તો શુ બદામ-પિસ્તા આરોગે તો ય એનાથી એનામા શક્તિ નહિ આવી શકે આજે શ્રોતાઓની પ્રાચન-ક્રિયા આવી બગડી ગઈ છે

તમારે પ્રવચનને રોટલો નહિ પણ ઔષધ સમજવુ જોઈએ રોટલી તો પેટ ભરીને ખાઈ શકાય છે, પણ દવા પેટ ભરીને ખાઈ કે પી શકાય નહિ થોડીક સુવર્ણભસ્મ કેવો પ્રભાવ દેખાડે છે! તેવી જ રીતે થોડુ સાભળવુ પણ એનો ચમત્કારિક લાભ દેખાવો જોઈએ ઈર્ષ્યા અને ક્રોધની બીમારી નાબૂદ થવી જોઈએ આર્ય જબુએ એક પ્રવચન સાભળ્યુ અને એમની જીવનધારા બદલાઈ ગઈ તેઓ ભોગથી નાસી ત્યાગના પથે આગળ વધવા મથી રહ્યા

માત-પિતાના સ્નેહભર્યા આગ્રહને તેઓ ટાળી શક્યા નહી અને એમણે આઠ સુકુમારીઓનુ પાણિગ્રહણ કર્યું જ્યારે તેઓ લગ્ન કરીને પાછા ફર્યા ત્યારે પહેલી જ રાત્રે સુદરીઓને ત્યાગ-પથનો ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા આ બાજુ તે સમયનો પ્રસિદ્ધ ચોર પોતાના સાથીઓ સાથે મત્રણા ચલાવી રહ્યો હતો કે આજે કયા ચોરીનો ઘા નાખી શકાય? ચોરોનો અધિપતિ બોલ્યો 'ઘડા કરતા કૂવામાથી પાણી લેવુ સારુ અને તળાવમા જો પાણી હોય તો કૂવા કરતા તળાવમાથી લેવુ વધુ સારુ છે. તળાવ કરતા નદી અને નદી કરતા સમુદ્રમાથી લેવુ સારુ આપણે ચોરી તો કરવી છે પણ કોઈ મધ્યમ વર્ગના ઘેર નહી કારણ તે બિચારો સ્વય આર્થિક મુશ્કેલીના ઘાણામા પીસાઈ રહ્યો હોય છે એના ઘડામાથી શું લેવુ, જે પોતે જ તરસ્યો છે!'

એક ચોરે કહ્યુ, "વારુ તો, મમ્મન શેઠને ત્યા જઈએ તે તો રાજગૃહના ધનશ્રેષ્ઠ છે તે સમુદ્ર છે, તેમાથી વધુ ભરાય તો પણ કોઈ નુકસાન નહીં થાય, ચોરશ્રેષ્ઠ બોલ્યો, "વાત તો સાચી છે તે સપત્તિનો સમુદ્ર છે, પણ દિલ તો દરિયાવ નથી તે પૈસાનો એટલો લોભી છે કે જો આપણે એને ત્યા ચોરી કરીશુ તો તે કાલે જ ઝેર ખાઈ મરી જશે માટે ચોરી કરવી જ હોય તો શ્રેષ્ઠકુમાર જબુકુમારને ત્યા જવુ જોઈએ તેને ત્યા સપત્તિનો પણ સાગર છે તેમ પોતે દિલનો પણ સાગર છે આજે જ તે

આઠ કલાકની ભેટ લઈને આવ્યો છે એને તાબો લઈશું તો ય ત્યાં બાકી પાકી નહિ. પેલા ચોરમાં પણ કેટલો વિવેક હતો હું માનું છું આજના શાહુકારોમાં પણ આટલો વિવેક નહીં હોય.

તમે નારાજ ન થાઓ તો એક વાત પૂછી લઉં. તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવે છે ત્યારે તમારું લક્ષ્ય શું હોય છે? એ કે એ બહુ ગરીબ છે માટે એની પાસેથી વધુ લેવું ન જોઈએ? છે નહીં. ત્યારે તો તમારું એક જ લક્ષ્ય રહે છે કે મારી દુકાને આવેલા ગ્રાહકનું ખિસ્સું કેમ ખાલી કરી લેવાય!

તમે જો જીવનના કલાકાર બનવા માગતા હો તો તમારે બદલાવું પડશે. પોતાની ભાવનાઓ અને વૃત્તિઓમાં પરિવર્તન લાવવું પડશે. એમ તો આ વીસમી સદીમાં ઘણું ખરું પરિવર્તન થયું છે. પહેલાં તમે દીવડાનો ઉપયોગ કરતા હતા. એમાં તેલ પૂરવાની ઝંઝટ હતી, તે પછી ફાનસ આવ્યું. પછી ગેસ-બત્તી (પેટ્રોમેક્સ) આવી અને હવે તો વીજળી અને ટ્યુબલાઈટ આવી. નાનકડું એવું બટન દબાવ્યું કે ચારેય બાજુ પ્રકાશ થઈ જાય.

પહેલાં બહેનો કલાકો સુધી ચૂલા ફૂંકતી હતી. તેમાંય વળી ધૂમાડાને લઈને આંખો બળતી હતી. પણ હવે તો ગેસના ચૂલા આવી ગયા છે અને લઈને ચૂલાની માથાકૂટ મટી અને ધૂમાડાની તકલીફ પણ ગઈ. કેટલાક ઠેકાણે તો કૂકર પણ આવી ગયાં છે જે એક કલાકમાં જ તમને દાળ, ભાત, શાક તૈયાર કરી આપે છે. તેને માટે હાથ પગ ચલાવવાની હવે જરૂર નથી. હા પણ રોટલી બનાવવાની તમને મહેનત જરૂર પડે છે. હવે એવા મશીનની પણ તમારે જરૂર છે જે રોટલી મોઢામાં મૂકી દે અને હાથ-મોં પણ ધોઈ આપે. (સભામાં હસાહસ)

રોટલી ખવડાવવાનું તો નહીં પણ મોં ધોવાનું મશીન આવી ગયું છે. હમણાં જ મેં છાપામાં આવી ખબર વાંચી હતી. બ્રશની સાથે બેટરી લગાવી દેવાથી બ્રશ પોતે દાંત સાફ કરી દે છે. મશીનયુગે તમારામાં કેવું પરિવર્તન લાવી દીધું છે! તમારી ભોજનવિધિમાં પણ કેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે. પહેલાં પાટલે થાળી રાખી ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાતી હતી. જ્યારે હવે તો ટેબલ ખુરશી પર બેસી કાંટા અને ચમચા વડે ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાય છે. રહેણી-કરણી ખાન-પાન બધામાં પરિવર્તન આવ્યાં છે. પણ આપણે એ જોવું છે કે જીવનમાં પરિવર્તન આવ્યું છે કે નહીં. જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો જણાશે કે બાહ્ય પરિવર્તન થયું છે પરંતુ માનવીની વિચાર-ધારામાં અને એની વૃત્તિમાં કશું જ પરિવર્તન નથી થયું

બળવાન નિર્બળોને, અમીર ગરીબોને અને સાધનસપન્ન સાધન-હીનોને કચરી જીવિત રહી શકે છે, એ ભાવનામા જરા સરખુ ય પરિવર્તન આવ્યું નથી હજારો વર્ષોથી જે રીતે આપણે વિચારતા આવ્યા છીએ, તેથી એક તસુ પણ આપણે આગળ વધ્યા નથી હજારો વર્ષો પહેલા આપણે સમજતા હતા કે, ક્રોધ વડે બીજાઓ પર વિજય મેળવી શકાય છે, આજે પણ આપણે એવુ જ માનીએ છીએ એકવાર નહી પરતુ હજારોવાર આપણે એ જોતાં આવ્યા છીએ કે ક્રોધથી મળેલો વિજય થોડી જ વારમા હારમા પલટાઈ જાય છે, તો યે આપણે એ માન્યતામા પરિવર્તન લાવી શક્યા નથી માનવી જ નહી, પરતુ મોટા મોટા શક્તિશળી રાષ્ટ્રો પણ તેવા જ પુરાણા ખ્યાલોમા રાચી રહ્યા છે તેઓ આજે પણ એમ જ માને છે કે શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો નિર્બળ રાષ્ટ્રોને દબાવીને જીવિત રહી શકે છે ઇતિહાસે હજાર વાર બતાવ્યુ છે કે તમારા ,આ સ્વપ્નો ભૂલભરેલા, ખોટા છે બીજાને દબાવી અથવા પાડીને ઉપર આવનાર સ્વય નીચે સરી પડે છે, પરતુ ઇતિહાસના આ સત્યની મોટા રાષ્ટ્રોએ સદૈવ ઉપેક્ષા કરી છે અને શસ્ત્ર-શક્તિ પર ભરોસો રાખી તેઓ નાના રાષ્ટ્રોને હડપવા તલસી રહ્યા છે

જીવનની કલા શીખવી હોય તો તમારે, તમારી જાતને બદલવી પડશે મનોવૃત્તિઓમા ફેરફાર કરવો પડશે આજથી તમારે વિચારવુ જોઈએ કે આપણને જે બળ મળ્યુ છે તે નિર્બળોને સતાવવા માટે નહી, તેમનુ રક્ષણ કરવા માટે મળ્યુ છે જે સપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે ગરીબ પાડોશીઓ અને સાધન-હીન સહધર્મીઓને ઉપર લાવવા માટે મળી છે જીભ આપણને બીજાની નિદા કરવા માટે નહી, પરતુ સદ્‌ગુણસપન્ન મહાપુરુષોના ગુણ અને ગૌરવગાન કરવા મળી છે

જેણે બીજાના દુખો મટાડવા એક પગલુ ઉપાડ્યુ છે, દુનિયાએ એને પોતાના માથે બેસાડ્યો છે એનુ એક એક હાડકુ પણ હીરા જેવુ મૂલ્યવાન લાગે છે. એકવાર રાષ્ટ્રપિતા ગાધીજી દિલ્હીમા એક ડૉક્ટરની પાસે દાન કઢાવવા ગયા એક પ્રમુખ સાહિત્યકાર પણ તેમની સાથે ગયા હતા જ્યારે તેઓ આશ્રમમાથી ઉપડ્યા ત્યારે એક આશ્રમવાસી હરિજન સેવકે સાહિત્યકારને કહ્યુ "ભાઈ, તમે ગાધીજી સાથે જાઓ છો ગાધીજીનો દાત ડૉક્ટર કાઢશે, તે લઈ લેજો અને મને આપી દેજો તો બહુ મોટો ઉપકાર થશે બાપુની સ્મૃતિમા હુ એને સદૈવ મારી પાસે જ રાખીશ "

ગાધીજી દવાખાને પહોચ્યા ડૉક્ટરે ઊભા થઈ ગાધીજીનુ અભિવાદન

કહ્યું અને બાપુને પૂછ્યું 'અહીં આવવાની કયા કારણે તસ્દી લીધી?' હસતાં હસતાં બાપુએ જવાબ વાળ્યો: 'આ દાંત પીડા દે છે તે કઢાવવો છે.' ડૉક્ટરે કહ્યું, 'જે બીજાને પીડા દે તેને તો કાઢવો જ જોઈએ. અંગ્રેજો ભારતવાસીઓને પીડી રહ્યાં છે તેથી તમે એમને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવા માગો છો.' બાપુએ કહ્યું: 'તમે સાચું જ કહ્યું છે. ભારત તો મારું શરીર છે. એક પણ ભારતવાસી દુઃખમાં હોય તો આ વૃદ્ધ શરીર એને સહન કરી શકતું નથી.' ડૉક્ટરે હવે એમને ઇન્જેક્શન લગાવ્યું. મોંના પેઢાને સુન્ન કર્યો અને પછી એમની હલતી દાઢ ખેંચી કાઢી. દાંત કઢાવી લીધા બાદ ગાંધીજી તો આશ્રમમાં પાછા ફર્યા.

પેલા સાહિત્યકાર હજુ દવાખાને જ રોકાઈ રહ્યા. ગાંધીજીના ગયા પછી એમણે ડૉક્ટરને કહ્યું: 'ગાંધીજીનો પેલો કાઢેલો દાંત મને સોંપી દો.' ત્યારે ડૉક્ટરે જવાબ વાળતાં કહ્યું, 'જી નહીં, આ દાંત તો અહીં જ રહેશે.' આ જ વખતે ત્યાં પાસે ઊભેલા કંપાઉન્ડરના દિલમાં પણ ખળભળાટ થયો કે બાપુનો દાંત હું જ લઈ લઉં. જ્યારે પેલા સાહિત્યકાર ભાઈ વિચારી રહ્યા હતા કે, એ દાંત મારા કબજામાં આવી જાય. બાપુનો દાંત લેવા માટે ત્રણેય જણા મથામણ કરી રહ્યા હતા. તમારા દાંત પણ પડતા જ હશે ત્યારે શું એ દાંત લેવા કોઈ બીજું મથામણ કરે છે ખરું ? મથામણની વાત તો દૂર રહી પણ ખાતાં ખાતાં કદાચિત તમારો દાંત પડી, તમારી ઘરવાળીને કહો કે આ દાંત પેલા ઘરેણાંની ડબ્બીમાં મૂકી રાખો, ત્યારે એ ઘરવાળી કહેશે કે જાવ પેલી કચરાપેટીમાં ફેંકી આવો. બસ આ જ કિંમત છે એને તમારી !"

પરંતુ ગાંધીજી તો જીવનના કલાકાર હતા. એમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન દેશવાસીઓના હિતાર્થે સમર્પી દીધું હતું તેથી એમના દાંત માટે ડૉક્ટર, કંપાઉન્ડર અને સાહિત્યકાર ત્રણેય મથી રહ્યા હતા. સાહિત્યકારે જોયું કે દાંત હમણાં મળે તેમ નથી. તેથી તે પાછો ફર્યો અને સાંજવેળાએ ફરી ડૉક્ટર પાસે ગયો અને કહ્યું, 'ડૉક્ટર સાહેબ, દાંત આપી દો. ગાંધીજી પોતે માગી રહ્યા છે.' આથી ડૉક્ટરે તે તેમને સુપ્રત કરી દીધો. રાત્રે તેમણે પોતાના દોસ્તોને આ વાત જણાવી તો તેમાંના એકે કહ્યું કે એ મને જ આપી દો. હું એના બદલામાં એક હજાર રૂપિયા આપું. બીજાએ બે હજારની ઓફર મૂકી ત્યારે વળી ત્રીજાએ દસ હજાર દેવાની તત્પરતા દાખવી. પરંતુ પેલા સાહિત્યકારે કહ્યું, 'જી નહીં, એ મળી શકે તેમ નથી. ગાંધીજી સાથે જીવ-

કપટ કરવુ એ ખરાબ છે તો તેમના દાત સાથે પણ છળ-કપટ કરી શકાય નહી આ દાત તો એક હરિજન સેવકે મગાવ્યો હતો, તે તેને જ આપીશ અને બીજે દા'ડે તે દાત પેલા હરિજન સેવકને સોપાઈ ગયો '

આ દાતની વાત છે હુ તો કહીશ કે આ દાત નહી, જીવનના કલાકારની વાત છે જે આ કળા શીખ્યો છે, એના હાડકાને માણસ સુવર્ણ પાત્રમા સાચવે છે તે વીતરાગ દેવો કે તીર્થંકર દેવો જ્યારે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એમના ભૌતિક દેહના સસ્કાર માટે સ્વય ઇન્દ્ર ચાલીને આવે છે વિતરાગી જ જીવનના સાચા કળાકાર છે

આપણને જીવન મળ્યુ છે તો જીવનના સાચા કળાકાર બનીએ અને એક દિવસ વીતરાગ અવસ્થા પામી જીવનની શાશ્વત શાતિ મેળવીએ '

જૈન ઉપાશ્રય,
કાદાવાડી, મુબઈ

એક વાર ગાંધીજી ' જોનિસબર્ગ 'થી કોઈ અન્ય સ્થાન પર જઈ રહ્યા હતા, તેમની રેલ્વેની મુસાફરી બાર કલાકની હતી એ સમયે મિ પોલાટ નામના એક અગ્રેજે રસ્કિનનુ " અ ટુ ધિસ લાસ્ટ " નામનુ એક પુસ્તક આપતા કહ્યુ —

" આપ બાર કલાકની મુસાફરીમા આ પુસ્તક વાચી જજો "

—મહાત્માજીએ તેને વાચ્યુ, તેમણે તે પુસ્તક વાંચ્યા બાદ ' સર્વોદય ' એવુ નામ આપ્યુ આ પુસ્તકનો તેમના પર એવો પ્રભાવ પડ્યો, કે તેણે ગાધીજીને બેરિસ્ટરપણુ છોડાવીને મહાત્મા બનાવી દીધા ! જીવનપર્યન્ત તેમણે સાદાઈ સ્વીકારી, અને તેઓ જગવિખ્યાત બન્યા

અધ્યાત્મવાદનું મધુરું સંગીત લઈને પર્વાધિરાજ આવી પહોંચ્યો છે. આ ભૌતિકવાદની લહેરો સામનો સંદેશ આપી રહી છે તે કહે છે આજે આપણે ભોગોને તજી ત્યાગ ભણી પગલાં માંડીએ. અંધારેથી અજવાળાં તરફ જઈએ. શરીરથી બહાર નીકળી આત્માના દર્શન કરીએ. તમે પર્યુષણ પર્વ ઉજવી રહ્યાં છો પરંતુ એનો ઉદ્દેશ શું છે તે તમે વિચાર્યું છે ક્યારેય! આ આત્મ-પ્રકાશના પર્વ દરમ્યાન આપણે વિચારીએ કે હું કોણ છું, મારું જીવન શું છે અને જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

આજે વિશ્વમાં ત્રણ અબજ મનુષ્યો છે એ સૌને જો પૂછવામાં આવે કે તમે સૌ જીવી તો રહ્યાં છો. તમારી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા બતાવે છે કે તમારામાં જીવન પડ્યું છે તમે જીવી રહ્યા છો પરંતુ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

પ્રશ્ન કોઈ બુદ્ધિ-પરીક્ષા નથી. કોઈ ભગવતી સૂત્રનો ગહન પ્રશ્ન નથી કે તમારે ભીંત સામે જોવું પડે. તેમ આ પ્રશ્ન કોઈ સ્વર્ગ અથવા પાતાળની સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતો નથી. સ્વર્ગ ને નરકના પ્રશ્નો તો તમે ઘણા કર્યા છે અને એનું સમાધાન પણ કરી લીધાં છે. પરંતુ હું તમને સ્વર્ગે ચડવાની પ્રશ્ન પૂછતો નથી. તેમ નરકની ટિકિટ આપવાનું પણ હું કહેતો નથી. સાવ તો નાનો એવો પ્રશ્ન છે તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

પરંતુ તમે સૌ આ નાનકડો પ્રશ્ન સાંભળીને મૂંગા કેમ થઈ ગયા! લાગે છે કે એનું સમાધાન તમારી પાસે નથી. તમે કદી આ બાબત વિચાર્યું જ નથી. દુકાન કઈ રીતે સારી ચાલે, પડોશી કરતાં મારી દુકાને વધુ ઘરાકી કેવી રીતે રહ્યા કરે એ બાબત તમે જરૂર વિચારી છે. છોકરાને ડૉક્ટર, વકીલ, બેરિસ્ટર કે એન્જિનિયર બનાવવો છે પણ તમે વિચારો છો અને પછી

એને માટે કેટલા હજારની થેલી લાવે એવી વહુ સાથે એના લગ્ન કરવા છે એ પણ તમે વિચારો છો. ગ્રામપંચાયતમાં સભ્ય બનવું, મુખીપણું, ધારાસભા કે લોકસભાની ચૂંટણીમાં વિજયી કેમ બનવું એ પણ તમે વિચારી લીધું છે, પરંતુ ફક્ત નથી વિચાર્યું એ કે મારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે?

જીવનયાત્રા તો આપણે કરી જ રહ્યા છીએ, પણ આપણને પોતાના લક્ષ્યની ખબર નથી આ આપણી કેવી વિડંબણા છે? દાખલા તરીકે એક ભાઈ સ્ટેશને ગયા ગાડી આવી અને તે ડબ્બામાં બેસી ગયા એન્જીને સીટી મારી ગાડી છૂટવાની તૈયારીમાં હતી કે, એની નજીક બેઠેલા માણસે એને પૂછ્યું કે ભાઈ ક્યાં જવું છે? તો એણે જવાબ વાળ્યો, 'ભાઈ મને એની ખબર નથી કે મારે ક્યાં જવું છે!' આવી વ્યક્તિને તમે બુદ્ધિમાન કહેશો ને? નહીં, તમે તો કહેશો એ તો પહેલા નંબરનો બુધ્ધુ છે એને ભાન નથી કે એને ક્યા સ્ટેશને ઊતરવું છે! તે તો બુધ્ધુ જ થયો ને! તો આ વાત એના જેવી થઈ સમજવી છે કે રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર આવો તે એક પણ આદમી તમને નહીં મળે પરંતુ જીવન રૂપી સ્ટેશન પર તો હજારો લોકો મળી જશે, જેઓ જીવન-રેલમાં બેસી ચૂક્યા છે અને કેટકેટલા પચીસ-પચાસ સ્ટેશનો પાર કરી ચૂક્યા છે તેમાંય વળી કેટલાકોએ તો સિત્તેર-પંચોત્તર સ્ટેશનો જોઈ લીધા છે, પરંતુ એમને હજુ સુધી ખબર નથી કે એમને ક્યા સ્ટેશને ઊતરવું છે એવાને તે વળી શું કહેવું!

તમે અહીં બેઠા છો, તો બોલો અથવા ન બોલો, હું નથી માની શકતો કે તમે જીવનનું લક્ષ્ય નિશ્ચિત કર્યું જ નથી તમારામાં કેટલાક એવા પણ હશે જેમણે પોતાના જીવનનું લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધું છે તમે જ્યારે વિદ્યાર્થી હતા ત્યારે પોતાનું લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધું હતું કોઈએ પોતાનું લક્ષ્ય એમ નક્કી કર્યું હશે કે, મારે સારા વકીલ બનવું છે અને એથી એણે વકીલાતની લાઈન લીધી હશે કોઈએ એન્જીનિયર બનવાનું નક્કી કર્યું હશે તો એણે એન્જીનિયરીંગની લાઈન લીધી હશે કોઈએ ડૉક્ટર બનવું હશે તો એણે મેડિકલ લાઈન લીધી હશે કોઈએ લક્ષ્મી એકઠી કરવી હશે તો એણે કૉમર્સ લાઈન લીધી હશે વળી તમારામાંના કેટલાકોએ પોતાનું લક્ષ્ય નિર્ધારિત કર્યું હશે કે આપણે લક્ષાધિપતિ બનવું છે, શહેરમાં પાંચ માળનું મકાન બાંધવું છે અથવા મરીન ડ્રાઈવ ઉપર બંગલો બાંધવો છે વળી બે ચાર મોટરો પણ રાખવી છે

પરંતુ તમારા આ બધા લક્ષ્યો તમને એક મંજિલ સુધી પહોંચાડી

શકે છે એ તમને તમારા જીવનની સાચી મંઝિલ સુધી તો નહીં જ પહોંચાડે. પોતાના નિર્ધારિત લક્ષ્ય સુધી પહોંચ્યા બાદ તમને અનુભવ થશે કે તમે સાચા લક્ષ્ય ભણી તો ગયા જ નથી. તે દિવસે તમે વિચારતા થશો કે લક્ષ્ય નક્કી કરવામાં ઘણી મોટી ભૂલ થઈ ગઈ છે. એક વ્યક્તિને સાતસો રૂપિયા માસિક પગાર મળે છે. તે ઉચ્ચ પરીક્ષામાં બેઠો હતો. તેને પૂછવામાં આવ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ કરવાથી તને શો લાભ થશે? એણે કહ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ થવાથી મને દોઢ હજારનો પગાર મળશે. આના પછી એક બીજી પરીક્ષા પાસ કરીશ તો મને બે હજાર મળતા થશે.

આ વ્યક્તિનું જીવન-ધ્યેય બે હજાર માસિક પગાર મેળવવાનું છે પણ હું તમને પૂછું છું કે બે હજાર રૂપિયા માસિક મેળવવા છતાં શું એના જીવનમાં પૂર્ણ શાંતિ હશે ખરી? શું પછી એના જીવનમાં કોઈ ઇચ્છા નહીં રહે? શું બે હજાર મેળવનારાઓ સૌ કોઈ સુખી છે? અરે બે હજાર તો શું દસ દસ હજાર મેળવનારા પણ મળ્યાં બાદ અંતર કરતાં પછડાઈ ગયા છે. એનો અર્થ એ થયો કે જીવનના સાચા લક્ષ્યબિંદુને આપણે વિસરી ગયા છીએ.

જે માણસની પાસે ઉચ્ચ ધ્યેય હોતું નથી તે વિલાસી બની જાય છે. વિલાસ જ્યારે એની ચરમ સીમા ઉપર પહોંચે છે ત્યારે એ વિનાશને નિમંત્રણ આપે છે. અતિવિલાસ એ માણસમાં રહેલી માનવતાને પણ ખાડામાં ફેંકી નાખે છે અને છેવટે એનું અધઃપતન થાય છે. આધુનિક જીવન એટલા માટે ભમી ગયું છે કે માનવી પાસે સાચું લક્ષ્ય નથી. ભૌતિક સૌન્દર્યનો ઝગઝગાટ એના જીવનનું લક્ષ્ય બની ગયું છે પરંતુ તે અધ્યાત્મના જ્ઞાનથી વંચિત બન્યો છે. એટલે ભૌતિક ક્ષેત્રે એણે જેટલો વિકાસ સાધ્યો છે તેટલો અધ્યાત્મનો નહીં. બન્ને વચ્ચેની ખાઈ ઊંડી ને ઊંડી બની જ ગઈ છે. છેલ્લાં સો વર્ષમાં તો આ અંતર ખૂબ વેગપૂર્વક વધતું જ ગયું છે. આજે માનવીના હાથમાં જેટલાં ઘાતક શસ્ત્રો આવ્યાં છે તેટલાં પચાસ વર્ષ પૂર્વે નહોતાં ને એમની મારણશક્તિ હજાર ગણી વધી ગઈ છે.

એટલે જ માનવીની સ્થિતિ આજે વગર સરનામાવાળા પત્ર જેવી બની ગઈ છે. એક વ્યક્તિ પોતાના મિત્રને પત્ર લખે છે. કાગળ સુંદર છે. વેલ બુટ્ટાવાળા આર્ટ પેપર લીધા છે. અક્ષર પણ સુંદર છે. મધુર શબ્દોમાં ઘણા સ્નેહપૂર્વક એણે મૈત્રીભર્યો પત્ર લખ્યો છે. એના શબ્દે

શબ્દે સ્નેહ વરસી રહ્યો છે કે, વાચનારના દિલમા પ્રેમનો ઉમળકો જાગે. આવુ લખ્યા પછી એણે પત્રને સુદર કવરમા બધ કર્યો એના પર પોતાના મિત્રનુ નામ પણ લખ્યુ, પરતુ જલ્દી જલ્દીમા શહેર અને જિલ્લાનું નામ લખવુ ભૂલી ગયો અને એણે પેલો પત્ર ટપાલપેટીમા નાખી દીધો. હવે તમે જ કહો, પત્ર ધારેલા સ્થાને પહોચી જશે ખરો ને? ના, નહી. એના મિત્રના હાથમા તે પત્ર પહોચી શકશે નહી, કારણ કે એણે પત્રનુ નિશ્ચિત લક્ષ્ય લખ્યુ નથી.

બસ એવી જ રીતે માનવીએ જીવનની સજાવટમા કશી ઉણપ રાખી નથી, શરીરને કોટ અને પેટ વડે સજાવ્યુ છે હાથ ઉપર દોઢસોનું ઘડિયાળ બાધ્યુ છે, તે પણ રેડિયમ ધરાવતુ ઘડિયાળ છે મગજને એણે વિવિધ વિદ્યાઓ વડે સજાવ્યુ છે ઇતિહાસ, ગણિત, ભૂગોળ અને અગ્રેજીનુ સારુ શિક્ષણ મેળવ્યુ છે આટઆટલી સજાવટ કર્યા છતા એણે જીવન રૂપી પત્ર ઉપર જો સરનામુ કર્યું ન હોય, કે લક્ષ્ય નક્કી ન કર્યું હોય તો તે પણ પેલા પત્રની જેમ ભટકતો જ રહેશે

ચિત્રકાર પીછીને હાથમા લે તે પહેલાં જ એના મગજમા ચિત્રની કલ્પના આવી ગઈ હોય છે ચિત્ર ચિત્રપટ ઉપર તો પાછળથી ઊતરે છે જે ચિત્રને ચિત્રકારે પહેલા પોતાની કલ્પનામા ચિત્રિત કરી લીધુ હોય તે જ ચિત્ર સુદર બની શકે છે એક કુભાર જ્યારે પણ કળશ ઇત્યાદિ બનાવવા બેસે છે ત્યારે એના ઘાટની રચના એના મગજમા પહેલેથી જ આકાર પામી ગઈ હોય છે જીવનનુ નિર્માણ કરવુ હોય તો એનુ લક્ષ્ય પણ આ રીતે પહેલેથી જ નિશ્ચિત કરી લેવુ જોઈએ.

હવે આપણે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય શુ હોઈ શકે એ ઉપર વિચાર કરીએ માનવી માનવ બને એ જ એના જીવનનુ સુદર લક્ષ્ય છે આપણે આપણા નિજસ્વરૂપમા સપૂર્ણપણે આવી જઈએ, વિભાવ દશાને છોડી સ્વભાવમા આવી જઈએ એ જ જીવનનુ શ્રેષ્ઠ લક્ષ્ય છે અનત-અનત કાળથી આત્મા ક્રોધની પરિણતિમા લિપ્ત છે તે ક્રોધથી ઉન્મુક્ત થઈ, ક્ષમામા પરિવર્તન પામે, અહંકાર તજી આપણે વિનય તરફ જઈએ, માયા અને છળકપટ તજી સરળતા અપનાવીએ અને લોભ તજી નિર્લોભી બનીએ. આમ આપણે આપણી જાતને બદલી નાખીએ ત્યારે આપણુ લક્ષ્ય સિદ્ધ થાય. રોજ માળા ફેરવનારાઓને હુ કહીશ કે માળા ભલે ફેરવો, એ સારી

વસ્તુ છે પરંતુ માળા ફેરવવા સાથે તમારા સ્વભાવને પણ ફેરવો એ જરૂરી છે તમારી પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન લાવો નાની નાની વાતમાં ક્રોધી થવાની જો તમારી પ્રકૃતિ હોય તો એને શાંતિના વાતાવરણમાં બાળી નાખો. તમે જો તમારા સ્વભાવને ફેરવશો નહિ તો માળા ફેરવવા માત્રથી કોઈ સુપરિણામ નહિ આવે.

અનંત-અનંત કાળથી આપણા જીવનમાં રીત નિમિત્તે સ્થાન મેળવ્યું છે તો હવે એમાં ઈન્સાનિયત પ્રગટાવો તમે તમારા જીવનમાં કઈ રીતે ફેરફાર લાવી શકો એ નીચેની નાની એવી વાતથી જાણી શકશો.

એક માણસ ગરીબાઈમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો દીકરી એની મોટી થઈ ચૂકી હતી. એના વિવાહની ચિંતા એને ચેન પડવા દેતી ન હતી. જ્યાં જ્યાં એ દીકરીના પ્રશ્નને લઈને પહોંચતા ત્યાં ત્યાં એની સામે સામો જ પ્રશ્ન આવીને ઊભો રહેતો કે દીકરીની સાથે તમે શું આપશો? આ? કન્યાને કોઈ જોતું નથી સૌ કોઈ જુએ છે કે તે કેટલી વજનદાર થેલી લઈને આવશે. આજના સમયનું અને સમાજનો ઈન્સાનથી નહીં પણ પૈસા વડે જ મહત્વ છે. પહેલાં તો તમે ટાળવાનો પ્રયત્ન કરશો કે છોકરો તો હજુ ભણે છે એટલે આવતા ચાર વરસ સુધી તો કોઈ ઈરાદો નથી આ બહાના-બાજી પાછળ એક રહસ્ય છુપાયેલું છે કે જેને લઈને તે કહી નાખે કે તે કેટલું નાણું આપવા ઈચ્છે છે અથવા આપી શકશે! જો તે એમ કહી દે કે પાંચ હજાર આપીશ તો તરત તમે કહી બેસશો કે ભાઈ સાહેબ હજુ હમણાં એક આડતીયા પહેલાં જ અમુક ગામેથી ફલાણા સાહેબ આવ્યા હતા તેઓ પણ આગ્રહ કરી રહ્યા હતા કહેતા હતા કે કન્યાની સાથે શું આઠ હજાર રોકડા ગણી આપીશ. વળી એણે ઊઠતાં ઊઠતાં એમ પણ કહ્યું કે મારી સ્થિતિ તો નથી પણ તમે કહેશો તો દસ હજાર સુધી કરી શકાશે. પહેલાં પશુઓ માટે આવી બોલીઓ થતી પણ આજે તો હવે કન્યાઓ માટે પણ આવી બોલીઓ થવા લાગી છે અને જે વધારે આપશે તેની જ જોડે સગપણ નક્કી થશે. પછી તમે એને કહેશો સાહેબ જુઓ લેવું દેવું તો તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે છે આપનું ઘર મોટું છે આપ આપના ઘર પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરશો. આ પણ એક કળા છે એને ઊંચે ચઢાવી એનું ખિસ્સું ખાલી કરવાની આ કળામાં તો તમે ખરેખર પાવરધા છો (સભામાં હસાહસ)

તમે વળી પેલા પાસે સ્પષ્ટતા કરી લ્યો છો કે જુઓ અમારો પરિવાર મોટો છે ઘર પણ મોટું છે જાનમાં વધુ નવા લાવવાનો અમારો ઈરાદો

નથી તો પણ, હા, એમ કામાં એકાદી પ્રમાણિક વ્યક્તિ તો મળવાની જ, તમને વધુ તકલીફ દેવા ઇચ્છતા નથી, પણ હા, જાનૈયાઓ માટે વ્યવસ્થા સારી રાખજો. ફક્ત પીનારાઓને દારૂ, અને ચહાવાળાઓને ચહા, તેની સાથે થોડા નાસ્તો આપજો. બપોરે ભાંગ પીનારાઓને ભાંગ અને મીઠાઈ વગેરેની વ્યવસ્થા તો તમે કરશો જ. ફર્સ્ટ ગોડ ફટ ફટ ગવારી વેન, કાગળ કે ગાડી કેટલી પડે છે. બેન્ડવાજ-શરણાઈનો ઇંતેજામ તો તમે જ. તો એકાદ બૂટ પોલીશવાળાને પણ બોલાવી લેજો.

હા, તમે તો એવું જ ઇચ્છો છો કે કન્યાવાળો પોતાનું મકાન લીલામ કરી તમને બધું આપી દે. આ કન્યાવાળાની પ્રથાઓ તમને ઠેક કયાં લાવીને પટકયા છે! એક કવિ કહે છે.

भारत से अब तो देख लो
धर्म रवाना हो गया।
किसको सुनाऊं, भाइयों बद्तर जमाना हो गया।
लड़के का पाप पूछना क्या है साथ होंगे क्या।
मोटर बिना तो ब्याह मुश्किल रचाना हो गया॥

સામાજિક પ્રથા સમાજ માટે આજે શૂળ બની રહી છે. તેમ છતાં તમે એમને જમાનાનો ધારા માની અને વળગીને બેઠા છો. હા, તો હું કહી રહ્યો હતો કે તે ભાઈની દીકરી જેમ-જેમ મોટી થતી રહી હતી તેમ તેમ એની ચિંતા પણ ઘેરી બનતી જતી હતી. જે કોઈ એને મળતું, તે સૌ મોં કાઢીને જ વાત કરતું. આખરે એણે એક ગરીબ છોકરાને જોયો. એને વાત કરી. તેણે થોડામાં જ સંતોષ માન્યો. અરે, ગરીબ તો થોડામાં જ સંતુષ્ટ બની જાય છે. પણ અમીરની તો વાત જ કરી નહીં!

પેલા ગરીબ છોકરાએ પોતાની સંમતિ આપી. તો પણ લગ્ન માટે તો નાણાની જરૂર તો હતી જ. તે એક શાહુકાર પાસે ગયો. તેણે પોતાની સમસ્યા એની પાસે રજૂ કરી અને બારસો રૂપિયા માગ્યા. શેઠે એક ચિઠ્ઠી લખાવી એના ઉપર દસ્તખત કરાવી લીધા અને રૂપિયા ગણી આપ્યા. રૂપિયા લઈને તે ગરીબ માણસ ઘેર આવ્યો. લગ્નસમારંભ આટોપ્યો. પછી એ કમાણી કરવાની મહેનતમાં લાગી ગયો. કારણ કે એના ઉપર વ્યાજનો ભાર વધતો જતો હતો. એક તો ગરીબ હોય અને આવી રીતે કરજ કરી લગ્નમાં નાણાનો ધુમાડો કરવો તે કેટલું અહિતકર છે! સાથી અને સંબંધીઓ લાડવા ખાઈ જશે, પરંતુ કરજનો ભાર ઓછો કરવા કોઈ નહીં આવે.

શેઠની વાડીએ આવી રહ્યો હતો. માટે એણે જેમ-તેમ કરીને પણ રૂપિયા એકઠા કર્યા. પહેલાં વ્યાજ ચૂકવ્યું અને પછી સો-સોની બાર નોટ લઈ શેઠ પાસે ગયો. એને જોઈ શેઠ રાજી રાજી થઈ ગયા. તમારો પણ કરજદાર જ્યારે રૂપિયા લઈને આવે છે ત્યારે તમે કેટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો એ પણ કોઈ સ્વધર્મીને ઘેર આવતા જોઈ એટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો ખરા? એણે શેઠના હાથમાં રૂપિયા મૂક્યા અને કહ્યું: ગણી લો શેઠ અને મને મારી પેલી ચિઠ્ઠી આપો! શેઠ રૂપિયા ગણવા અને ચિઠ્ઠી લેવા અંદર ગયા.

માનવીનું મન માખી જેવું છે. કદી તો એ સુંદર ફૂલો પર જઈ બેસે છે તો બીજી જ ક્ષણે ગંદકી પર પણ જઈ બેસે છે. કદી નીતિ અને સદાચારથી સુવાસ લે છે તો કદી અનીતિ તરફ જતાં પણ વાર લાગતી નથી. શેઠ અંદર ગયા. આ બાજુ પેલા ભાઈનું મન બદલાયું અને એનામાંથી નીતિની સુવાસ ઊડી ગઈ અને અનીતિએ પ્રવેશ કર્યો. એણે સો-સોની બે નોટો ઉપાડી ગજવામાં સેરવી દીધી. શેઠ આવ્યા. ચિઠ્ઠી આપી કે પેલા ભાઈ ઝટ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા. એનું મન કહી રહ્યું હતું કે આજે તેનો પાકો મોટો વિજય થયો છે. કેવી ધૂળ ફેંકી શેઠની આંખોમાં! એમણે હજારોની આંખોમાં ધૂળ નાખી હશે પણ આજે તો એ પણ ફસાઈ ગયા. એનું દિલ ખૂબ ઊછળી રહ્યું હતું તે જ વેળા એક નોટ બોલી: એ ઇન્સાન, તું ખુશ થઈ રહ્યો છે. તારો વિજય થયો છે પરંતુ હું માનું છું કે આજે તારો ઘણો મોટો પરાજય થયો છે. તેં એની આંખોમાં ધૂળ ફેંકી નથી પણ તારી જ આંખોમાં એ ધૂળ ભરી છે તેથી જ તે સત્ય અને અસત્યના ભેદને જોઈ શકી નથી.

તે આગળ વધી રહ્યો હતો અને છાતીએ ચોંટેલી નોટોમાંની એક નોટ કહી રહી હતી: અમે સદા તારી પાસે રહેવાના નથી. તું માને છે કે તું ભલો રૂપિયા કમાયો છે પણ હું કહું છું કે તેં આજે તારી ઇન્સાનિયત વેચી મારી છે? લાખો અને કરોડોથી પણ મોંઘી છે. છાતીએ ચોંટેલી નોટોનો અવાજ બની તણે રહેલા દિલે સાંભળ્યો અને એ માણસ પાછો ફર્યો. તે શેઠની પાસે આવ્યો અને સો-સોની બે નોટ આપતાં કહેવા લાગ્યો: હું પહેલાં આવ્યો ત્યારે શેતાન બનીને આવ્યો હતો અને હવે સાચો ઇન્સાન બનીને પાછો ફર્યો છું. આ બે નોટ સંભાળો. મારી માનવતા મારા પર કોપી રહી છે. આ નોટ મને પીડા દઈ રહી છે. શેઠે આ દૃશ્ય જોયું તો એનું દિલ પણ ગદ્ગદ થઈ ગયું.

બસ, તમે પણ આ જ રીતે પાછા ફરો તમારુ હૃદય જો અનીતિ તરફ જઈ રહ્યુ હોય તો તમે એને ન્યાય તરફ વાળો એ જ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય છે તમે અજ્ઞાનના અંધારાથી જ્ઞાનના અજવાળા ભણી આવો મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી વળો ભગવાન મહાવીરે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય બતાવતાં ફરમાવ્યુ હતુ કે

"अन्नाणं परियाणामि नाणं उवसंपवज्जामि ।"

જ્યારે તમે એકાંતમા બેસો ત્યારે વિચારજો કે અમારા પગ અપંગોના પગ બનો, અમારી આખો આંધળાની આખો બનો, અને દુ ખ અને શોકમાં આસુડા સારતા ગરીબો માટે સાન્ત્વના દેવામા અમારી જીભનો ઉપયોગ થાઓ. ગરીબો અને રોગીઓની સેવા માટે આપણો પરસેવો વહે લોહીના અભાવે જ્યારે કોઇનો દેહ દુર્બળ બન્યો હોય અને મૃત્યુશૈય્યા પર તે પડેલો હોય, અને તેને માટે જો રક્તની જરૂર હોય તો તે વખતે મારુ રક્ત એને આપી શકુ અને એને નવુ જીવન સાપડે એ રીતે વિચાર કરો આ અસ્થિ, ચર્મમય શરીરનો આથી વધુ શો સુદર ઉપયોગ થશે? આ પ્રકાશના કિરણોવાળા વિચારો આપણા મગજને સદા આલોકિત કરતા રહે

શરીર સ્વસ્થ અને મન પ્રસન્ન રહે રોગ સામે ઝઝૂમવાની એનામાં તાકાત હોય, આખો પ્રકાશપૂર્ણ હોય, મુખ તેજોમય હોય, જિહ્વા થકી મૃદુ ભાષણ થાય, અને ગુણીજનોની સ્તુતિ કરતા તે થાકે નહિ

મન સારા વિચારોથી ભર્યુ-ભાદર્યુ રહે અને તે જીવનલક્ષ્યના સત્ય રાહને પિછાનતુ રહે, વળી, તે દેહની ભાવનાઓથી ઉપર આવી આત્માના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે તે એટલુ સ્વાર્થી ન બને કે પરહિતોને કચરી નાખે ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, લોભ, અને અન્યાયનો એમા અંકુર ન ફૂટે

સ્વસ્થ શરીર અને સ્વસ્થ મનની સાથે સ્વસ્થ બુદ્ધિ પણ જરૂરી છે. એવી બુદ્ધિ જોઈએ કે જે લક્ષ્ય ભણી દોરી લઈ જાય, બુરાઈ અને ભલાઈ, હિત અને અહિતનો વિવેક જાળવા શકે, એવી રીતે આવુ શરીર, આવું મન અને આવી બુદ્ધિ એ ત્રણેને મેળવી આપણે પોતાના લક્ષ્ય ભણી આગળ વધવુ જોઇએ

પહેલા તમે લક્ષ્યને નિર્ધારિત કરો અને પછી એમા એવા તન્મય બની જાઓ કે જેમ બાળક પોતાની રમતમા અને લોભી ધનમા તન્મય બની જાય છે પતગનો દોર લૂટતી વખતે બાળકોને જોશો તો તમે જોઈ શકશો

કે તેમને નથી શરીરનું ભાન રહેતું કે નથી રહેતું વસ્ત્રનું ભાન. તેમને નથી લાગતી ભૂખ, કે નથી લાગતી તરસ. બસ, તમે એની જેમ જ તમારા લક્ષ્યમાં તન્મય બની જાઓ.

શું કહો છો તન્મયતા આવતી નથી? શા માટે નથી આવતી? જરૂર આવે છે. જ્યારે તમે રૂપિયા ગણવા બેસો છો ત્યારે કેવી તન્મયતા તમારામાં આવી જાય છે? બસ, જીવનલક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ તમારામાં એવી જ તન્મયતા આવી જવી જોઈએ. જીવનનાં સમસ્ત કાર્યો કરતાં રહેવા છતાં પણ તમે તમારા લક્ષ્યને ભૂલો નહિ. કુતુબની સોયને તમે જાણો છો? આકાશમાં હજારો નક્ષત્રો અને તારાઓ છે એ બધામાં અધિકાધિક પ્રકાશ હોય છે પરંતુ કુતુબની સોય કેવળ ધ્રુવના તારાને જ જુએ છે. શાંત શીતળ કિરણો વડે રજનીનો અંધકાર દૂર કરનાર ચંદ્ર અને હજારો સહસ્ર કિરણો વડે વિશ્વને આલોકિત કરનાર સૂર્ય પણ ગગનમાં ફરે છે પણ કુતુબની સોય એમના ભણી જોતી નથી. બસ, તેવી જ રીતે તમારી સામે હજારો પ્રલોભનો આવે પણ તમે એમાં ખેંચાઓ નહિ. કિંતુ તમારી બુદ્ધિરૂપી કુતુબની સોય સદૈવ લક્ષ્ય ભણી રહે તો લક્ષ્યસિદ્ધિ અવશ્ય પામી શકશો.

ૐ — શાંતિ — શાંતિ —

ભાદરવા વદ
તેરસ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી મુંબઈ

૧૩. શાન્તિનો રાહ

ડિકશનરીમાં હજારો શબ્દો છે એ શબ્દોની પાછળ માનવસમાજમા મતભેદ હોઈ શકે છે, પરન્તુ એક શબ્દ એવો છે જેની બાબતમાં કોઈના બે મત હોઈ શકશે નહી એ શબ્દ છે "શાન્તિ" ગુલાબની સુવાસમા, સાકરની મીઠાશમા અને મીઠાની ખારાશમા કોઈનો મતભેદ નહી હોય એક વૃદ્ધને પૂછશો તો એને પણ ગુલાબની સુવાસ પ્રિય લાગશે યુવક અને બાળક પણ એમ જ બતાવશે આ જ વાત સાકર અને મીઠા માટે પણ છે, બધા સાકરને મીઠી અને મીઠાને ખારુ બતાવશે કોઈ જો એમ કહે કે મીઠુ ગળ્યુ છે અને સાકર ખારી છે તો તમે કહેશો કે એના મગજનો સ્ક્રૂ ઢીલો પડી ગયો છે આ જ રીતે સુખને માટે પણ કોઈને મતભેદ નહી હોય

વિશ્વના અનત-અનત પ્રાણીઓ અનત યુગથી સુખને માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે સુખ સારુ માનવીએ લાખો રૂપિયા એકઠા કર્યા, મોટા-મોટા મહેલો ઊભા કર્યા સુખને માટે એણે લડાઈઓ લડી પરન્તુ વિચારવુ એ છે કે સુખ માટેના એના એ પ્રયત્નોમા એને સફળતા કેટલી મળી ? આના જવાબ માટે એક કરોડપતિ પાસે પહોચો, જેના મહેલો આસમાને ટકરાઈ રહ્યા છે, જેમના બગલા સામે ચાર-ચાર મોટરકારો ફરી રહી છે, અને પૂછો, "શેઠજી, કેમ છે ? '

જરા એમના દિલમા પ્રવેશો પછી જ જવાબ મળશે, "બહારથી ઉજળા છીએ પણ અદર તો હોળીના જગ ચાલી રહ્યા છે" જો બગલા-વાળાઓ પાસેથી આવા જવાબો મળે તો પછી બિચારા મધ્યમવર્ગ અને ગરીબ-વર્ગને પ્રશ્ન જ શો કરવો ? આનો અર્થ એ થયો કે આપણને સુખનુ નામ યાદ છે પણ એનો રાહ ભૂલી ગયા છીએ હવે તમે જ બતાવો કે જો

કોઈને મુંબઈનું નામ યાદ રહી જાય અને રસ્તો પકડે આમાંનો તો એ મુંબઈ પહોંચશે ક્યારે!

એક બહેન ઘરમાં વલોવવાનું કામ કરે છે. પ્રાચીન યુગનાં ઘરોમાં સ્ત્રીઓ પોતાના હાથે જ વલોવવાનું કામ કરતી હતી. એ સમે શુદ્ધ ઘી મળતું, વેજીટેબલ નહોતું અને તેથી એમનું સ્વાસ્થ્ય કદી બગડતું નહોતું.

જ્યારથી યુવતીઓના મનથી ગૌ-પાલન છૂટ્યું છે અને બહેનોએ હાથે કામ કરવાને અપમાન સમજ્યું છે ત્યારથી જ વેજીટેબલે ઘરમાં ઘર-પેસારો કર્યો છે અને એની સાથે એની સેંકડો બહેનો પણ તમારા ઘરમાં ઘૂસી ગઈ છે. એ છે રોગો અને ડૉક્ટરોને અપાતી ફી.

હા, તો એ બહેન ઘરે વલોવવાનું કામ કરી રહી હતી. એને બે કલાક થઈ ગયા. એનાં વસ્ત્રો પરસેવાથી ભીંજાઈ ગયાં. એનો પતિ પાસે જ બેઠો હતો. પરસેવાથી નીતરતી પત્નીને જોઈ એનું મન પણ દ્રવી ઊઠ્યું. એણે પૂછ્યું: "આટલી મહેનત છતાંય માખણ ન નીકળ્યું!" એ ઊઠીને ગયો અને દોણામાં જોયું તો એમાં દહીં નહોતું પણ પાણી ભર્યું હતું. એણે કહ્યું: "દેવી, આ શું કરો છો?" પત્ની બોલી: "માખણ કાઢું છું." પતિએ કહ્યું: "તું અનંત યુગો સુધી આમ વલોવતી રહીશ તોય માખણ આમાંથી નહીં નીકળે."

તો આમ આપણે પણ વલોવી રહ્યાં છીએ. અનંત યુગ થયા પણ હજુ સુધી સુખનું માખણ મળ્યું નથી. ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આપણે શું વલોવીએ છીએ? દહીંને વલોવ્યું હોત તો સુખ ક્યારનું ય મળ્યું હોત, પરંતુ સુખ મળ્યું નથી એટલે એ વિચારવું પડશે કે ક્યાંક ભૂલ થઈ રહી છે. કદી કદી જીવનમાં નાની શી ભૂલ પણ ગંભીર પરિણામ લાવતી હોય છે. એટલે એક કવિએ કહ્યું છે:

ભૂલ જરા શી જબરું દુઃખ દે છે,
અનુભવીઓ જન એમ કહે છે.
એક અગ્નિનો તીક્ષ્ણ તણખો
ભુવન પળમાં ભસ્મ કરે છે.
એક વચન અઘટું વદવાથી
જંગ પછી બહુ કાળ ચલે છે.

કવિએ કેટલી માર્મિક વાત કહી છે! ભૂલ કદી નાની હોતી જ નથી.

આગની ચિનગારીને તમે ભલે નાની માનો, પરંતુ એ નાની-શી ચિનગારી હજારો મણ રૂને ભસ્મ કરી નાખશે

હા, તો આપણે ક્યાય આવી ભૂલ તો કરી રહ્યા નથી ને? મને લાગે છે સુખની બાબતમા પણ આવી જ ભૂલ થઈ રહી છે

વૈદિક દર્શનની એક લઘુ કથા છે માનવી જ્યારે સર્વ પ્રથમ ઈશ્વર પાસેથી વિદાય લઈ સૃષ્ટિમા આવવા લાગ્યો ત્યારે ઈશ્વરે એને બે કળશ દીધા એક સુખથી ભરેલો હતો અને બીજો સત્યથી—એક એને એના ડાબા હાથે અને બીજો જમણા હાથે મૂકતા ઈશ્વરે કહ્યુ "સત્યની રક્ષા કરજે અને સુખને વ્હેચતો રહેજે" જ્યારે માનવીએ પહેલો મુકામ કર્યો અને આગલે દિવસે આગળ વધ્યો તો કળશ બદલાઈ ગયા ડાબાનો જમણામા આવી ગયો અને જમણાનો ડાબા હાથમાં પણ ઈશ્વરની આજ્ઞા હજુ એના કાનોમા ગૂજી રહી હતી એણે સત્યને વહેચવુ શરૂ કર્યું અને સુખની રક્ષા કરવા લાગ્યો આ જ વાત આજે ચરિતાર્થ રહી છે માનવી પોતાના બધા જ પ્રયત્નો વડે સુખની રક્ષા કરી રહ્યો છે અને સત્યને વહેચી રહ્યો છે. ચાદીના થોડાક ટુકડાઓ સારુ આજે એ સત્યને વેચી રહ્યો છે માનવીએ સુખને સત્યથી વધુ મહત્ત્વ આપ્યુ છે

સુખ માનવીને પ્રિય છે અને સુખ સારુ એ દિવસ-રાત દોડી રહ્યો છે. એણે ભૌતિક પદાર્થોમા સુખની શોધ કરી છે ચાદીના ટુકડાઓમા એણે સુખ નીરખ્યુ છે અહી જ, બસ, એની ઘણી મોટી ભૂલ થઈ રહી છે. જ્યા સુખનો અભાવ છે ત્યા જ એ એને શોધી-ખોળી રહ્યો છે.

સાધારણ રીતે માનવી માટે ચાર સુખો બતાવ્યા છે પહેલુ સ્વાસ્થ્ય, બીજુ સપત્તિ, ત્રીજુ સુશીલા પત્ની અને ચોથુ વિનીત પુત્ર જીવનનુ પહેલુ સુખ સ્વાસ્થ્ય છે સ્વાસ્થ્ય જીવનની સપત્તિ છે ગૃહસ્થજીવનમા સપત્તિની જરૂર રહે છે કારણ કે દારિદ્રય જીવનનો બહુ મોટો અભિશાપ છે પોતાની પેટ-પૂર્તિ માટે બીજાના મો સામે જોવુ એ કાયરતા છે મનુષ્ય પોતાનો રોટલો પોતે જ કમાઈ લેવો જોઈએ હા, પણ એ રોટલો ન્યાય અને નીતિ દ્વારા જ આવવો જોઇએ

ગૃહસ્થજીવનનુ ત્રીજુ સુખ છે સુશીલા પત્ની ગૃહિણી વગર ઘર સૂનુ લાગે તો પુત્ર વિના ગૃહિણીનો ખોળો સૂનો લાગે અને માનવી આ ચારેય સુખો મેળવવા પ્રયત્નશીલ રહે છે પરંતુ પ્રથમ તો આ ચારેય સુખ માનવીને એક સાથે મળતા જ નથી નહી તર માનવી એવો તો અહંકારી

ભૂલી જશે કે એ પોતાને ભૂલી જશે અને ભગવાનને પણ ભૂલી જશે. કિન્તુ પુરુષોને ચારેય સુખ એક ખેડૂતને મળી જાય તો શું એ સુખી થશે ? નહીં એ ખેડૂત જમીનદાર તરફ જોશે કે એની પાસે સુખ છે જ્યારે ભારતીય જમીનદારની નજર જાગીરદાર ભણી હશે કે સુખ તો એની પાસે છે પણ એક જાગીરદારને પૂછો તો એ કહેશે ભાઈ સુખ અમારા નસીબે ક્યાં ? એ રાજાઓના સિંહાસને વસે છે રાજાને પૂછો તો એ બીજા અવાજે કહેશે સુખ તો સમ્રાટ પાસે છે સમ્રાટ કહેશે હું ક્યાં સુખી છું ! સાચું સુખ તો ચક્રવર્તીના વિશાળ સામ્રાજ્યમાં છે અને ચક્રવર્તી કહેશે "હજુ સુખ ક્યાં છે ? હજુ તો છ ખંડ જ સાધ્યા છે આત્મા પર વિજય ન મળે ત્યાં સુધી શાન્તિ ક્યાં ?

સુખની આટલી મંજિલ આપણે પસાર કરી આવ્યા એક ખેડૂતથી માંડીને ચક્રવર્તી સુધી ફરી આવ્યા પણ કોઈ સુખી નથી. તો પછી હું તમને સુખ ક્યાં બતાવું ? જે પદાર્થોમાં આપણે સુખને શોધી રહ્યા છીએ અને આ ભૌતિક દુઃખ જેને આપણે સુખ માની બેઠા છીએ જરા એનું વિશ્લેષણ કરી જુઓ કે એમાં સુખનો અંશ પણ છે કે નહીં ?

એક ભરવાડ હતો. એની એક ગાય એને ત્યારે જ દૂધ દેતી જ્યારે એ એની પાસે લીલું ઘાસ ધરે. વરસાદની ઋતુમાં લીલું ઘાસ મળતું રહ્યું, શિયાળા સુધી પણ મળ્યું પણ જ્યારે ઉનાળો આવ્યો ત્યારે જંગલ પણ સુકાઈ ગયું પેલા ભરવાડ સામે એક સમસ્યા ઊભી થઈ લીલું ઘાસ ન મળે તો ગાય દૂધ ન આપે. આખરે એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય બતાવ્યો. એણે ગાયની આંખો પર લીલા કાચવાળા ચશ્મા ચઢાવી દીધા. હવે ગાય જંગલમાં પહોંચી તો એને આખું જંગલ લીલું-લીલું જ દેખાવા લાગ્યું ઘાસ પણ લીલુંછમ દેખાયું હવે એ સૂકા ઘાસને આનંદથી ચરતી અને સંધ્યાકાળે ભરપૂર દૂધ આપતી.

આ તો ઘાસ લીલું નથી પણ ચશ્મા લીલા કાચવાળા છે તેમ સુખ પદાર્થોમાં નહીં અપિતુ માનવીના મનમાં છે સુખ ક્યાં? સંગીતમાં છે કે ગાનોમાં ? જો રેડિયોમાં સુખ હોય તો એક બહેરાને બેસાડી દો એની સામે, શું એથી એને આનંદ મળશે ? સુખ આંખોમાં છે કે સિનેમામાં ? જો સિનેમામાં સુખ હોય તો એક અંધ વ્યક્તિને પણ એથી આનંદનો અનુભવ થવો જોઈએ. પણ તેમ થતું નથી. એક બીજી વાત એ પણ છે કે જો આંખોમાં સુખ છે તો આંખને કાઢી લઈને એને ભિન્ન બનાવશો તો શું એ

આનંદ અને સુખ એ આત્માની વ્યક્તિગત સંપત્તિ છે, એને અન્યત્ર ખોળવી વ્યર્થ છે પુષ્પની મધુરી-મીઠી સુવાસ માટે પાંદડાંને તોડવા એ સમય ને શક્તિ ગુમાવવા જેવું છે સાકરની મીઠાશ અને દીપકનો ઉજાશ અન્ય સ્થળે ખોળવો વ્યર્થ સિદ્ધ થશે

પણ કદી-કદી એવું બને છે કે માણસ ભ્રમમાં પડી જાય છે, અને સુંદર વસ્તુને પણ અસુંદર માની બેસે છે મારા ગુરુદેવ કહેતા હતા કે ઉદયપુરના મહારાણાને આંગણે બાળ-ફૂલનો ઉદય થયો વર્ષોની પ્રતીક્ષા બાદ મહારાણીનો સૂનો ખોળો ભરાયો સારુંય શહેર પ્રસન્નતાના મહાસાગરમાં નહાવા લાગ્યું મંગલ ગાન-વાદનોના મધુર ઝંકારોમાં આખુંય શહેર નાચી ઊઠ્યું મહારાણાએ આનંદોત્સવની લહેર જનતા સુધી પહોંચાડવા સારુ પ્રીતિ-ભોજનનું આયોજન કર્યું

મંત્રીજીએ રાણાજી પાસે નિવેદન કર્યું કે શહેરના શેઠ-શાહુકારો તો દરરોજ પોતાને ઘેર પકવાન જમે છે પણ આપના સેવકો-ભીલ લોકો-શું આ પુત્રોત્સવથી વંચિત રહી જશે? શું આજે પણ એમનું મોં મીઠું નહી થાય? મહારાણાએ મંત્રીજીની વાત સ્વીકારી ભીલ-જાતિને પણ નિમંત્રણ આપ્યું એમને સારૂ શીરો-પુરી તૈયાર કરવામાં આવ્યાં લાઈનમાં બેસાડી સૌની સામે શીરો પીરસવામાં આવ્યો.

અબોધ આદિવાસિઓએ જોયું તો એ ભીના ભીના કાચા લોટ જેવું લાગ્યું એક બીજાએ એક બીજા સામે જોયું અને બધા જ ભાણું છોડી ઊભા થઈ ગયા મંત્રીજી સમજાવવા લાગ્યા તો તેઓએ જણાવ્યું કે, 'અમે આવી પોદળા જેવી ચીજ નહીં ખાઈએ મકાઈના રોટલાની આશાએ અમે અહીં આવ્યા હતા, પણ અહીં તો ન જાણે કેવી વસ્તુ પીરસવામાં આવી છે.' અને મંત્રીજીએ હાર માની એમને માટે મકાઈના રોટલા ને ફુંગળીનું શાક તૈયાર કરવા પડ્યા મકાઈના રોટલા ખાનાર આદિવાસીઓ શું જાણે એ શીરાનો સ્વાદ? તો પ્રતિદિન ભૌતિક સુખોની ચકાચૌંધમાં વસનાર આજનો માનવી જો આધ્યાત્મિક સુખોથી ચોંકી જાય અને એને ગાંડપણ સમજવા લાગે તો એમાં કોઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી

આજનો વૈજ્ઞાનિક પણ મનુષ્યના સુખ માટે નિરંતર પ્રયત્નશીલ છે રેલ, મોટર, સ્ટીમર, અને વિમાને મનુષ્યની યાત્રાને વધુમાં વધુ શીઘ્રગામી અને સુરક્ષિત બનાવી છે પોતાના દૂરસ્થિત સાથીને મળવા માટે ટેલીફોનની સગવડતા છે. ટેલીવીઝનનું મીટર ફેરવો કે શ્રી નેહરુ, આઈઝનહોવર,

સમાઈ જાય છે. હવે તો એ માતાના મનોહર ખોળામાં પણ એકલવાયાપણું અનુભવે છે, એટલે એ પોતાની રચના બાળકની ટોળીનો મનમોજી રાજા બની જાય છે. મોઈ-દાંડિયાની રમતમાં ભૂખ-તરસને પણ વિસરી જાય છે, તેમ ભણતી વખતે પુસ્તક એનું જીવનસર્વસ્વ બની જાય છે.

કોલેજ-જીવનના મન-રંજનના રમકડાં પેલાં રબ્બરનાં રમકડાં કરતાં કંઈક જુદી જાતનાં હોય છે. યુનિવર્સિટીની ડિગ્રીઓ એના માનસ-બાગનું ઈપ્સિત પુષ્પ બને છે. સ્વપ્નોનાં ફૂલ સજતા યુવાનના માનસને મધુરી આશાની ગુલાબી સુરતા પ્રસન્ન કરી દે છે. સ્વપ્નમાં ભરાતી પલોમાં પોતાની નિરાળી દુનિયાને એ સ્વર્ગ સાથે તોલે છે. પછી હસતા-રમતા, કૂદતા ફરતા બાળકોમાં એની સુખ સુરતિ મૂર્તિમંત બની જાય છે.

જીવનના પરિભ્રમણ કરતાં ચાક પર સુખ પણ આંટા મારી રહ્યું છે. એક ક્ષણ થોભવા માટે પણ એને સમય ફુરસદ નથી. પણ એ જોવું પડશે કે ચાકો પર ઘૂમતા-ફરતા આ સુખનું કેન્દ્રબિન્દુ ક્યાં છે! ડાળી-પાંદડાં પાછળ દોડતાં આપણે મૂળિયાને ભૂલી શકીએ નહીં. પ્રજ્વલિત જ્યોતિની પ્રકાશોને વળી એના પ્રમુખ કેન્દ્ર પાવર-હાઉસ (વીજળી-ઘર) ને શોધવું જ પડશે.

આજે આપણું મન અબોધ બાળક જેવું થઈ ગયું છે. જે કૂદતાં-કૂદતાં જડ-પૂતળાંઓમાં રમી ગયું છે. ચેતનાના આકાર કોઈ બીજી વસ્તુ જેવું એ આજની દુનિયામાં ગાંડપણની પરિભાષામાં સમાવિષ્ટ થઈ ગયું છે. સુખના વિવિધ કિરણોએ આપણા માનસને મોહાવી દીધું છે. પણ સ્વર્ણિમ કિરણોના પારક સુખ તરફ જોવાનું તો આપણે વિસરી જ ગયા છીએ —

मैं किस को ढूंढ रही हूं जुगनू की जगियाली में।
मन मांग रहा है मेरा सिक्का दीपक प्याली में॥'

ભૌતિક સુખોની મહાશોધમાં ખરા સુખની કલ્પના ઠીક લેખવું, શાન્તિપૂર્ણ બનશે જેટલું કે ચમકતા જુગનુઓના ક્ષણિક પ્રકાશમાં દિવ્યજ્યોત મહાપ્રકાશને ખોળવો અને આ ઇન્દ્રધનુષના સપ્તરંગી રંગો વડે આપણા મહેલોને રંગવાની ચેષ્ટા કરવી. આ હાસ્યાસ્પદ જ લેખાય. માટે આત્માની દિવ્ય-જ્યોત દ્વારા શારીરિક સુખોની સાધના કરવી એ (જ) બુદ્ધિમત્તાનું લક્ષણ છે. નહિ તો દીવાસળીના ભડકામાં ખેતી ભરનારને ભૂખ ભલી થાય, તો આધ્યાત્મિક સાધનો વડે ભૌતિક લાલસા માણવી એને શું કહી શકાય વારુ!

કોમળ–કળી જેવા બાળકને પોતાના હાથેથી ઝૂંટવી લેતા અશ્રુભર્યાં નેત્રો વડે જુએ છે ત્યારે એને લાગે છે કે પૃથ્વી માતા નથી, પણ ડાકણ છે મીઠી નીંદરમાં સૂતેલા માનવીની છાતી પર જ્યારે અચાનક છાપરું તૂટી પડે છે તો સ્વપ્નલોકનો એ યાત્રી સ્વર્ગ–યાત્રી બને છે આ છે પ્રકૃતિની કાળી છાયા, જેની સામે આજે સરકાર અને વિશેષજ્ઞો બાથ ભીડવા પ્રયત્નશીલ છે.

૨ પર–પ્રાણીકૃત દુ:ખ :

આ બીજા તરફથી આવતુ દુ ખ છે મનુષ્યને પ્રકૃતિ કરતા પણ ભયંકર દુ ખ એ લોકો તરફથી મળે છે કે જેને એ પોતાના માને છે ઈતિહાસ ખોળો, સભ્યતાને પ પાળનારાઓના જીવન–પૃષ્ઠો ઉલટાવો વીરતાની કથાઓની ઓથે રકતના ડાઘા પડયા હશે કરોડો મૂક માનવીઓની અશ્રુભરી કથાઓ આજે કપાવી મૂકે છે પશુસંસારે માનવને એટલો ત્રસ્ત નથી કર્યો જેટલો કે માનવીએ આદમીએ જ આદમી ઉપર વિપત્તિઓનો ઢગ ઊભો કર્યો છે. ભાઈએ જ ભાઈ પર વીજળી વરસાવી છે મનુષ્યે જ મનુષ્યને વિશ્વના પ્લેટફોર્મ પરથી ઉડાડી દેવા સારુ વિશાળ સેનાઓ ઊભી કરી છે, પશુઓએ નહીં ચંગિઝખાં પણ મનુષ્યનો જ વંશજ હતો બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં વિશ્વને તપાવનાર–હફાવનાર હિટલર પણ મનુષ્ય જ હતો એટમ બોમ્બ અને હાઈડ્રોજન બોમ્બના આવિષ્કર્તા પણ મનુષ્ય જ છે ને !

રોમની વિશાળ સેનાને યુદ્ધ માટે ઊભેલી જોઈ એક નરભક્ષીએ સેનાપતિને પૂછ્યું "શુ આ લોકો ખાવા સારુ એકબીજાને મારશે ? શુ આ લોકો હજારો મનુષ્યોને ખાઇ જશે ?" હસતા–હસતા સેનાપતિએ જવાબ વાળ્યો "ના, આ ખાવા સારુ મારતા નથી" તો પેલો નાક ચડાવી કહેવા લાગ્યો –'કેવા છે આ રાક્ષસો કે જે વ્યર્થમા જ હજારો માણસોનું નિકંદન કાઢે છે ! લોહીની નદીઓ વહાવે છે ! આમના કરતા અમે શુ ખરાબ કે પોતાના પેટ માટે એક મનુષ્યને મારી લઈએ છીએ, સભ્યતા ને સંસ્કૃતિથી દૂર એવો નરભક્ષી વિકસિત સભ્યતાવાળી સંસ્કૃતિનુ અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યો હતો.

૩. સ્વકૃત દુ:ખ :

ત્રીજુ સ્વકૃત દુ ખ છે કે જે મનુષ્યો પોતાના હાથે પેદા કરેલુ દુ ખ છે કદી–કદી એ પોતાના સ્વભાવથી લાચાર બની જાય છે, ત્યારે દુ ખોને નિમંત્રણ આપે છે જ્યારે એ પોતાના અનુચિત સ્વભાવને વશમા લાવી શકતો નથી તો પોતે જ પોતા માટે દુ ખોનો દાવાનળ જગવે છે કદી–કદી બીજાના મહેલને ખંડિયેર બનાવવા માટે પોતાના માથે પ્રહાર કરે છે અને

મુસ્લીમ તમારી નજર સામે આવી ઊભા થઈ જશે. તમે દેવ-વિધાતાઓ જોડે મુલાકાત કરી શકો છો. જેઠના પ્રખર તાપમાં વાતાનુકૂલિત (એરકન્ડીશનર) તમારા મહેલને મલયાગિરિ બનાવી દેશે. આરામ માટે તીખા ઇન્જેક્શનો થઈ ગયાં—ગલીમાં ડોક્ટરો બિરાજમાન છે ત્રાસ માટે શાન્તિ-પ્રસારક (!) વાજીંત્રોની કોઈ કમી નથી. શું હજુ પણ સુખમાં કમી-ખામી છે!

આ ફૂલોની તળે કાંટા છે દીવા તળે અંધારું છે ચંદ્રલોકવાસી જોતા હશે નીચે સ્વર્ગ ઊતરી આવ્યું છે પણ આ મહેલોમાં રહેતા અને કારોમાં ફરતા-ફરતા શેઠ શાહુકારોના હૃદયને પૂછી જુઓ તો જણાશે કે ત્યાં પણ દુઃખની હોળી જ ભભૂકી રહી છે વેદનાના અનંત ભારથી મન મહેલ ઝરી મૂકાયા છે એમ એ થાય છે કે સુખની પાછળ આટલા પ્રયત્નો થવા છતાં પણ સુખ મળતું કેમ નથી!

માટે આપણે સુખનું કારણ શોધવું પડશે. સુખ મેળવવા માટે દુઃખને ઓળખવું પડશે. સ્વાસ્થ્ય માટે રોગનું મૂળ શોધવું ચતુર વૈદ્યનું પ્રથમ કર્મ છે સુખ માટે દુઃખનું કારણ જોવું જોઈએ અને એ મળી ગયા બાદ એને (દુઃખને) પગમાં વાગેલા કાંટાની જેમ ઉખાડી ફેંકી દેવું સરળ બનશે. મહર્ષિઓએ દુઃખના ત્રણ પ્રકારો બતાવ્યા છે —

૧ પ્રાકૃતિક દુઃખ

૨ પર-પ્રાણીકૃત દુઃખ

૩ સ્વકૃત દુઃખ

૧ પ્રાકૃતિક દુઃખ

આ ન ઇચ્છવા છતાં પ્રકૃતિ દ્વારા આવતું દુઃખ છે વિભિન્ન ઋતુઓમાં થતો પ્રકૃતિનો કોપ આમાં જ આવે છે પોષ મહિનાની કડકતી ઠંડી, જેઠ મહિનાનો પ્રખર તાપ, ભીષણ આંધી તોફાન, આ છે પ્રકૃતિના રૌદ્ર રૂપનાં રેખાચિત્રો જે માનવ-પ્રાણીને કંપાવી દે છે મહોન્મત બનેલી સરિતાનો નીર-પ્રવાહ જ્યારે પ્રલયકારી દૃશ્ય રજૂ કરે છે ફુંફાડતી સર્પિણીની જેમ ઉછળતી લહેરો જ્યારે માનવ-પ્રાણીને ગળવા દોડે છે તે સમયે પ્રકૃતિ આખી પ્યાર-ભરી ન રહી જોતી માનવી-હાલ કંપી જાય છે

ગગનચુંબના ગંભીર અવાજ સાથે થતો ભીષણ ધરતીકંપ જ્યારે હજારો બાળક સાથેના પોતાને પૃથ્વીના પેટમાં ઊતારી મૂકે છે તો માતા

તારુ કામ નથી. "દુખે ઘેરી લીધો છે, શુ કરીએ," એ લાચારીના પુસત્વહીન શબ્દો તારા છે? પ્રારબ્ધનો વિધાતા, પુરુષાર્થનો દેવ, આમ કદી કહેશે નહી તુ દુખોના અધકારમા શા માટે ભમે છે। સુખનો દિવ્ય પ્રકાશ તારી પા ", એના પર આવરણ પડયુ છે હવે જરૂર છે માત્ર એને દૂર કરવાની. એ અચૂક શસ્ત્ર છે –

"दुक्खं हयं जस्स न होइ मोहो"

મોહને વશ વ્યક્તિ પોતાની પાછળ દુખોની વિશાળ પરપરા ઊભી કરી મૂકે છે.

જીવનમા જેટલી–જેટલી વાસનાઓ છે તેટલા જ સઘર્ષો છે વાસનાથી દુષિત ચિત્ત અશાતિથી પરિપૂર્ણ છે એ બીજાને પાડીને પોતે ઊઠવા માગે છે ભૌતિકતાની આ દોટમા આજનો માનવી દોડી રહ્યો છે તે પોતાના જ ભાઈઓનો દુશ્મન બની ગયો છે

આજના મોટા–મોટા રાષ્ટ્રો વિનાશકારી શસ્ત્રોની સ્પર્ધામા લાગ્યા છે. પરતુ જ્યા સુધી મનુષ્યના મગજમાથી સ્વાર્થ અને સત્તાનો અહકાર ગળી નહી જાય ત્યા સુધી શાતિનો રાહ દૂર જ રહેશે એના માટે વિશ્વબધુત્વ, સ્નેહ અને સદ્ભાવનાને અપનાવવા પડશે ભગવાન મહાવીરના '**जीओ और जीने दो**' 'જીવો અને જીવવા દો'નો સિદ્ધાત સમજવો પડશે પોતાના સ્વાર્થને થભાવવો પડશે ત્યારે જ જનજીવનમા શાતિ સ્થપાશે

દિનાક જૈન ઉપાશ્રય,
તા ૩–૮–૧૯૫૮ કોટ, મુબઈ–૧.

એના દુશ્ચરિત્રોને ભોગવવા માટે તત્પર બની જાય છે. નાની જાળીમાં બેઠેલા ઉંદરનું ભક્ષણ કરવા બિલાડી ખૂબ મહેનત કરી પોતાનું મોં જાળીમાં નાખી તો દે છે પણ 'न खुदा मिला न विसाले सनम' જેમ ઉંદર એક ખૂણામાં લપાઈ જાય છે ને હાથ આવતો નથી અને બિલાડીનું મોં એમાં ફસાઈ જાય છે. હવે એ છટપટે છે. પણ તમે જ બતાવો, એની જવાબદારી કોના શિરે છે?

એક બહેન સાસુ છે. વહુની સાથે એને બનતું નથી. દિવસ દરમિયાન એને સો-સો ગાળો સંભળાવે છે. ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી એને ખાવા દેતી નથી અને પોતે પણ ખાતી નથી. રોજના કલહ-કંકાસે એના ઘરનું સુખ છીનવી લીધું છે. ક્રોધની જ્વાળામાં એનું રક્ત બળી ગયું છે. હસવાનું તો એને મોં પર કદી જોવા મળતું જ નથી. પણ વિચારવાનું એ છે કે આ દુઃખ માટે જવાબદાર કોણ છે? આમ કરવું તે પોતાના હાથે જ બીજા પર તણખો નાખવા જેવું છે. તણખો બીજાને પછી દઝાડશે પણ પહેલાં તો એને જ હાથમાં ફોલ્લો પડશે. આ દુઃખને કોણે નિમંત્ર્યું છે?

અમે વિહાર કરતાં એક નાનકડા ગામે પહોંચ્યા. એક ભાઈ દમના રોગથી ખૂબ જ પીડાઈ રહ્યા હતા. બીડી-બીડીની આદતે એની નીંદર હરામ કરી મૂકી હતી. બાકી ચલમ એના હાથમાં હંમેશાં રહેતી. એને પૂછ્યું: "આ રોગ શેનાથી થયો?" એ બોલ્યો: "મહારાજ! આ તમાકુથી આ કાળું મારું શરીર ખાઈ ગઈ છે." અમે કહ્યું: "ભાઈ, તો આ ચલમ કેમ છોડી દેતા નથી? શા માટે પીઓ છો?" એ બોલ્યો: "મરવા માટે! બાળપણથી આદત છે. એના વિના એક કલાક પણ ચેન પડતું નથી." હવે કહો, આ રોગીને દુઃખ કોણે બોલાવ્યું? કહેવું જ પડશે કે એ એના જ સ્વભાવે.

જૈન દર્શન લગભગ બધાં દુઃખો માટે સ્વયં મનુષ્યને જ જવાબદાર ઠરાવે છે. કહ્યું છે કે –

अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

દુઃખનો અભાવ સુખ છે. દુઃખનું કારણ ખતમ થઈ જાય પછી જે રહે છે એને આ જગથી ઉપેક્ષાની શાંતિના અમર દેવ ભગવાન મહાવીર મનુષ્યને સંબોધી કહે છે — હે અમોઘ આનંદ, દુઃખથી ઉગાર થવું એ

પડદા બદલાયા, પરંતુ જીવન જયની યાત્રા ન બદલાઈ દશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે ”

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દશ્ય આવે છે. અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિંસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણમા કોણિકના ભાઈઓને વીંધી નાખતો એક કીડીની હિંસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એંશી લાખ મનુષ્યોના સંહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણ તપાસતા જણાશે કે ત્યા સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિંસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાંધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાંબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઉંડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇંદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઈન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે . “ ભગવંત ! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદ માટે ધરતી પર કેમ આવ્યા ? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો ? ” સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ “ ગૌતમ ! મૈત્રી તેમને ખેંચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઈન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી ”

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનું બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઈબંધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈના પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સંપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનું

૧૪ મૈત્રીભાવ

સંસારની યાત્રામાં આપણે એકલા આવીએ છીએ પણ સાથી વિના યાત્રા સૂની બની રહે છે. એ યાત્રામાં હમેશાં એક સાથીની જરૂર રહે છે. જેની આગળ આપણે આપણું સુખદુઃખ કહી શકીએ. સહયોગીના અભાવે આપણે પૂરેપૂરી પ્રસન્નતાનો અનુભવ કે દુઃખના ભારને હળવો કરી શકતા નથી. આપણો હર્ષ પણ અપૂર્ણ રહે છે અને આંસુઓ પણ અપૂર્ણ રહે છે. આપણા હર્ષ અને શોકમાં ભાગ લેનાર સાથી તે જ મિત્ર છે. મનુષ્યને સંસારના સર્વ સંબંધોમાં સૌથી મોટો સંબંધ મિત્રતાનો છે, કેમકે તેમાં બે હૃદયોનું મિલન છે. જેનાથી કોઈ વાત છુપાવાય નહિ, અંતઃકરણનો પડદો રખાય નહિ, જેની સામે હૃદય ખુલ્લું કરી દઈ શકાય એવો મિત્ર એ એક જ સ્થળ છે કે જ્યાં વ્યક્તિ કોઈ પણ ભેદ રાખી શકતી નથી. મિત્રતા એ બે આત્માઓને જોડનારો પુલ છે. શરીરનું મિલન તે કોઈ મિલન છે! જ્યાં સુધી જીવ ન મળે ત્યાં સુધી એક આસને બેસવા છતાં પણ આપ એકબીજાની નજીક આવી શકતા નથી. પરંતુ એક વખત જીવ મળ્યા પછી, ભલે આપ હજારો માઈલ દૂર હો તો પણ અંતર જણાશે નહિ. કારણ કે સ્થળનું અંતર આત્માના અવ્યક્ત સંદેશને પણ રોકી શકતું નથી.

દેહ મરી શકે છે પણ મિત્રતા મરી શકતી નથી, કારણ કે તે તો દેહાતીતની સાથે હોય છે. એટલે દેહ ન રહેવા છતાં પણ મિત્રતા તો રહે જ. શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનાં પાનાં ઉથાપીને જોશો તો તેમાં આ અને દેહાતીત મૈત્રીનું જ્વલંત ઉદાહરણ મળશે. વીતરાગ મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર ચતુર્જ્ઞાની મહામુનિ શ્રી ગૌતમને કહે છે– ગૌતમ! તારો અને મારો આ સ્નેહ આ દેહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી. તે પાછલા કેટલાય જન્મોથી અખંડ રીતે ચાલ્યો આવે છે. જીવન આવ્યાં અને ગયાં, જીવનનાટકના કંઈક

પડદા બદલાયા, પરતુ જીવન જયની યાત્રા ન બદલાઈ દૃશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે ”

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દૃશ્ય આવે છે અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિંસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણમા કોણિકના ભાઈઓને વીંધી નાખતો એક કીડીની હિંસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એશી લાખ મનુષ્યોના સહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણુ તપાસતા જણાશે કે ત્યા સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિંસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઊડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇંદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઇન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. “ભગવ ત ! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદ માટે ધરતી પર કેમ આવ્યા ? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો ? ” સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ “ગૌતમ ! મૈત્રી તેમને ખેંચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઇન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી ”

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનુ બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઈબિધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈના પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનુ

નામ અમર રહ્યું છે ! આ બધો ખોટો મોહ છે કોઈને દત્તક લેવામાં સુખ કેટલું છે એ તો તમે જેણે દત્તક દીકરો લીધો હોય તેને પૂછો. તેના અંતરમાં તો આગ ભભૂકતી હોય છે અને કેટલીક વખત તે બહાર પણ આવે છે તેમના સંબંધો કેટલીક વખત કડવા પણ બને છે પરંતુ દત્તક ભાઈ જેવા મિત્રના સંબંધમાં આમ બનતું નથી કે સંબંધમાં કડવાશ પણ આવતી નથી. શરત એટલી કે તેમાં બનાવટ સજાવટ કે દેખાવ ન હોવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે જીવનમાં સેંકડો સાથીઓ આવે છે ને જાય છે જો તમારી પાસે પૈસા હોય તો તમારે મિત્રોને શોધવા જવું નથી પડતું પણ એવાઓની મિત્રતા કેટલી ટકવાની ! સંપત્તિ હોય તે વખતે તમારી આજુબાજુ એ ચક્કર કરનાર હશે કે ઝાડનાં પાંદડાં બનીને છાંયો કરશે એવા ઘણા મળી રહેશે પરંતુ બીજ બનીને તમારા જીવનમાં પ્રવેશ કરનાર તો આંગળીના વેઢે ગણાય એટલા પણ ભાગ્યે જ મળશે.

કેટલાક મિત્રો સરોવરનાં પક્ષી જેવા હોય છે જ્યાં સુધી તમારા જીવનમાં સંપત્તિનું સરોવર છલકાતું હશે ત્યાં સુધી તેઓ તમને છોડશે નહિ પરંતુ જ્યારે સંપત્તિનું સરોવર સુકાવા માંડશે કે તેમાંનું એક પણ પક્ષી દેખાશે નહિ. એવા સરોવરનાં પંખીઓની મિત્રતા ન બાંધો. જો મિત્રતા બાંધવી હોય તો માછલી જેવા મિત્રો બનાવો જેમનું જીવવું અને મરવું બન્ને સરોવરમાં જ છે જ્યાં સુધી પાણી છે ત્યાં સુધી તેનું જીવન છે પાણી સુકાઈ જતાં તે પોતાના પ્રાણ તજી દેશે પણ ત્યાંથી ખસશે નહિ. કદાચ તેની સામે દૂધ ધરવામાં આવશે તો પણ તેને ઠોકરે મારશે. માછલીને કહેવામાં આવે કે—અરે માછલા ! પાણીમાં તું આટલી લીન કેમ છે ! ચાલ તને દૂધના તળાવમાં લઈ જાઉં તો તે શું કહેશે ? તે કહેશે કે ભલે કિંમતની દૃષ્ટિએ દૂધ પાણી કરતાં વધારે કિંમતી હોય પણ મારા માટે તો પાણી એ જ જીવન છે

સરોવરનાં પંખી સરોવર સુકાતાં ઊડી જશે પણ ગરીબ માછલી ક્યાંય પણ નહિ જાય. એવા માછલી જેવા મિત્રોની પાછળ તમે લાખો રૂપિયા ખર્ચી તો પણ તેમની મૈત્રીની ગણતરીએ તે ઓછા પડશે. તેઓ તમારા પતનનાં નહિ પણ ઉત્થાનનાં સ્વપ્નો જોશે તેમની આંખો તમારો વિકાસ જોવા ચાહશે વિનાશ નહિ. વિનાશના માર્ગે તમારો પગ મંડાતો જોશે તો તે તુરત તમને રોકશે. એવા સાથીઓ કેવળ મીઠી મીઠી વાતો નહિ કરે ક્યારેક ક્યારેક કડવાં વેણ પણ સંભળાવશે. જો તમે એમ માનતા હો કે

જે હમેશા મીઠી મીઠી વાતો નથી કરતો તે તમારો સાચો સાથી નથી, તો તમે ભૂલ કરો છો હમેશા પ્રિય એવી જ વાત કરનાર મિત્રના વેશમાં છુપાયેલ આપનો સૌથી મોટો શત્રુ છે.

એક વિચારક કહે છે કે ખુલ્લી તલવારની માફક સાફ દેખાતા દુશ્મનથી એટલા ડરવાની જરૂર નથી, જેટલા મિત્રના વેશમાં છુપાયેલા દુશ્મનથી સાવધાન રહેવાની જરૂર છે એવો મિત્ર તોફાન વખતે નાવ છોડીને ભાગી જશે તિરૂવલ્લુર, દક્ષિણના એક મોટા કવિ થઈ ગયા. તેમણે એકવાર કહ્યું હતુ કે—જે વ્યક્તિ દુ ખના સમયમા દગો દે છે, જેને આપણા માન્યા હોય તે જ જ્યારે મુશીબત વખતે ધક્કો મારી ભાગી જાય છે, ત્યારે હૃદયને કેટલુ દુ ખ થાય છે। વિછીનો ડ ખ, માનવી ચાર દિવસમા ભૂલી જાય છે, પણ જેને પોતાના માન્યા હોય, તેમનો ડ ખ તો મૃત્યુની છેલ્લી ઘડી સુધી પણ ભુલાતો નથી જેને ફૂલનો હાર સમજી ગળામા ધારણ કરવા ગયા અને તે જ જ્યારે નાગ બની ડ ખ દેવા આવે ત્યારે કેટલી પીડા થાય? હુ માનુ છુ કે હજારો વિછીના ડ ખની વેદના કરતા પણ એ પીડા વધારે દાહક હશે

મિત્રની પસદગીમા આપ ખૂબ સાવધાની રાખો અધિક મિત્રો બનાવવા કરતા એક મિત્ર એવો બનાવો કે જે જીવનની અ ધારી રાતમાં તમને સાથ આપે, જીવનના અ ધકાર સમયે જે તમને પ્રેમભાવે પ્રકાશ આપે તેવો એક જ મિત્ર બસ છે

બે ચીનાઓ ચર્ચા કરતા હતા કે ચ દ્ર અને સૂર્ય બેમાથી સૃષ્ટિને માટે વધારે ઉપયોગી કોણ? જો કે બન્ને પ્રકાશમય છે, છતા એક શાત છે અને બીજાની પાસે ક્રાતિની પ્રભા છે પહેલાએ કહ્યુ કે, "મારી દૃષ્ટિએ સૂર્ય વધારે ઉપયોગી છે કેમકે તે પ્રકાશનો દેવતા છે દરરોજ તેના પ્રથમ કિરણો માનવીને માટે જાગૃતિનો સ દેશ લાવે છે ચ દ્રનો પ્રકાશ તેજરહિત છે. સૂર્યની દિવ્ય-પ્રભા, તેના કિરણો આપણા ખેતરોમા ધાન્ય પકાવે છે"

બીજાએ કહ્યુ "ભાઈ! એ સાચુ છે કે ચ દ્ર કરતા સૂર્યમા વધારે તેજ છે પણ જેઠ માસના ધુમ તડકામા જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપી જાય છે, માનવીના તન અને ક્યારેક મન પણ તપી જાય છે, ત્યારે આપણને ચ દ્રની શાત અને શીતળ ચાદની જ મધુર લાગે છે અને બધા કરતા વધારે અગત્યની વાત તો એ છે કે સૂર્ય તો માત્ર દિવસે જ પ્રકાશે છે, અને રાતના

આપણને ઘોર અંધકારમાં છોડી જતો રહે છે. જ્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધારામાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર યુક્તિ રજૂ કરે છે –

आरम्भ गुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्
दिनस्य पूर्वार्ध परार्ध भिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

દુર્જનોની દોસ્તી પૂર્વાર્ધ દિવસના સૂર્યની છાયા જેવી હોય છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે. તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે —

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्वत् सज्जन मैत्री विपरीतानां तु विपरीता ।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મીઠાશ ઓછી હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મીઠાશ વધતી જાય છે. એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે. શરૂઆતમાં કંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈએ તેમ તેમ પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે જે પછી ઊખડવાનું મન થતું નથી. અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધારમાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ દરેક મુસીબત વખતે આપણી સાથે રહે છે.

સહયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે. શરીરના રક્ષણને માટે બન્ને હાથ હંમેશાં તૈયાર રહે છે. કોઈ પણ જગ્યાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે. અને નજરની સામે કંઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બન્ને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સર્વ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું. તે માટે તમને કપટીનું બિરુદ મળ્યું. પરંતુ મિત્રને માટે તે બધું સહન કરવા તૈયાર હતા. બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતારી. મિત્રને માટે સર્વ દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા જાણવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાપડની છે. મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું, પાણી સુકાઈ ગયું તો કાપડ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મોં ફાટી જાય છે. પરતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાથી મિત્રની પસદગી કરવી તેથી વધુ કોઈ કિમતી સગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કપની ફોર્ડ મોટર કપનીના માલિક હતા દુનિયાના પુજીપતિઓમા તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ–" આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સપત્તિ પણ છે જડ સપત્તિની સાથે, સજીવ સપત્તિ–ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યાં છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય ?" શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરતુ એક બહુ જ મોટી ચીજ હુ મેળવી શકયો નથી અને તે દુનિયાની, સૌથી વધુ કિમતી ચીજ છે–" મિત્ર " જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો "

" તે સમયે તો નહિ, પરતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે ! આજે મારી આખી સપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે. વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઇતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ "

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે તે કહે છે–" મારી બધી જ સપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર–સાચો મિત્ર આપો "

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુગા, ता २६–७–५९.

આપણને ઘોર અંધકારમાં છોડી જતો રહે છે. જ્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધકારમાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર યુક્તિ રજૂ કરે છે—

आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

દુષ્ટ જનોની દોસ્તી પૂર્વ દિશાના સૂર્યની છાયા જેવી હોય છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે. તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે—

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्वत् सज्जनमैत्री विपरीतानां तु विपरीता ।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મીઠાશ ઓછી હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મીઠાશ વધતી જાય છે. એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે. જે શરૂઆતમાં કાંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈએ તેમ તેમાં પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે ? પછી છોડવાનું મન થતું નથી અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધારમાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ દરેક મુસીબત વખતે આપણી સાથે રહે છે.

સહયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે. શરીરના રક્ષણને માટે જ બંને હાથ હંમેશાં તૈયાર રહે છે. કોઈ પણ જગ્યાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે. જો નજરની સામે કોઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બન્ને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સર્વ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું. તે માટે તેમને કપટીનું [illegible] મળ્યું. પરંતુ મિત્રને માટે તે બધું સહન કરવા તૈયાર હતા. બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતારી. મિત્રને માટે સર્વ દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા જાણવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાદવની છે. મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું. પાણી સુકાઈ ગયું તો કાદવ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મો ફાટી જાય છે. પરંતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાંથી મિત્રની પસંદગી કરવી તેથી વધુ કોઈ કિંમતી સંગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સંગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સંગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સંગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અંતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કંપની ફોર્ડ મોટર કંપનીના માલિક હતા દુનિયાના પુંજીપતિઓમાં તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ-" આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સંપત્તિ પણ છે જડ સંપત્તિની સાથે, સજીવ સંપત્તિ-ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યાં છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય?" શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સંપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરંતુ એક બહુ જ મોટી ચીજ હુ મેળવી શક્યો નથી અને તે દુનિયાની ,સૌથી વધુ કિંમતી ચીજ છે-" મિત્ર " જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહંકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો "

" તે સમયે તો નહિ, પરંતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે! આજે મારી આખી સંપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે. વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઇતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ."

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે તે કહે છે-" મારી બધી જ સંપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર-સાચો મિત્ર આપો "

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુંગા, તા ૨૬-૭-૫૯.

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે. કરુણાની વર્ષાનાં બે બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલીવાડીની સૌરભ લાવે છે. માનવનો સ્વભાવ ગુણ દયાળુતાનો છે. દયાળુતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે. જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સૂકી રેતી છે. ત્યાં નેહ, સહાનુભૂતિ, સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે. જીવનનું માધુર્ય સહૃદયતામાં રહેલું છે. જે દિવસે પ્રાણીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નર્કસમો બની જશે. જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ ખલાસ થઈ જશે તે દિવસે તેનાં નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે? માતાએ આપણી રક્ષા દયાથી કરી છે કે કૃપાથી? જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણો એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાનાં બચ્ચાંનો અને કૂતરી પોતાનાં ગલુડિયાંનો કરે છે.

ક્રૂરતા જીવનનું કલંક છે. કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે. પહેલામાં વિદ્વેષની આગ છે. બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે. એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે. એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણમાં ગણી છે. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે. કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિરવદ્ય એવા ભેદ કરે છે. પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે. વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી. કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે દયાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે. પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે. અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે. શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે? આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે. અનંત અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા જાગ્રત થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતીપણા તરફ ખસવા માંડે છે.

જ્યારે માનવીના હૃદયમાંથી કરુણાનો પ્રવાહ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે. જે દીવામાંથી જ્યોત બુઝાઈ જાય છે તે દીવો દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું ગણાય છે. તેવી જ રીતે દયાહીન માનવ માટીના પિંડ સરખો છે. પીડિતોને જોઈને તેનું હૃદય કંપાયમાન થતું નથી.

પૂ. આનંદઋષિના ભાષણ સામની એક વાત છે. એક દક્ષિણ મુસાફરને પકડી ... એ પણ એક અમાનુષિ કાર્ય છે. બિચારાં પશુઓને સ્વતંત્રતા પકડવામાં આવે છે. તેમના કરુણ ચિત્કારો નાગરિકોને વીંધી

છે, અને મનમા અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે. ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામા આવે છે પ્લેટફોર્મ ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામા આવે છે અને સારાયે વિશ્વને અહિંસાનો સદેશો આપવામા આવે છે, પણ અહિંસાનો સદેશો આપનાર ભારતમા હિંસામય ક્રૂર–કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનુ પ્રતિક છે

સાભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટા શહેરોમા ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમા વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાધીના દેશમા શુ આવુ જ બધુ થવાનુ છે! એટલુ તો અવશ્ય કહેવું પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલા કરતા કઈક વધારે જોરથી થવા માડયા છે અહિંસાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલુ જ ઘટતુ જતું રહ્યુ છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સૂવ્વર, હરિજનની રસીના બધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યુ હતુ હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુસ્કેલીથી પકડમા આવ્યુ હરિજને તેને પકડી અને બાધી દીધુ તે વખતે ત્યાથી બે મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દૃશ્ય જોયુ તેઓ સૂવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા–"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારુ બધનથી જકડાયેલુ સૂવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર–હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમા કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાત!

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણુ હૃદય દુ:ખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુ:ખથી આપણને આનદ આવે, હૃદયમા ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવુ કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુ:ખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુ:ખી

૧૫ હૃદયનુ માધુર્ય—કરુણા

જેને કારણે બીજાના સુખની ખાતર આપણા સુખનો ભોગ આપવાની આપણને પ્રેરણા મળે છે તે કરુણા કહેવાય છે. બીજાના સુખે સુખી થવું એ મૈત્રી છે અને બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું તે કરુણા છે.

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉં. તમે બીજાના દુઃખે દુઃખી થાઓ છો કે બીજાના સુખે દુઃખી થાઓ છો? બીજાના દુઃખને લીધે જો આપને પીડાનો અનુભવ થતો હોય તો સમજજો કે તમારા હૃદયમાં માનવતાનો દીવડો ઝગમગી રહ્યો છે. પરંતુ આજે ઊલટી ગંગા વહી રહી છે. આજનો માનવી બીજાના સુખથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે. બીજાના સુખ, આનંદ અને ઉત્કર્ષને જોઈને હૃદયમાં આનંદ ન થતો હોય તો સમજી લેજો કે હૃદયમાં શેતાનિયતનો વાસ છે. આજે બધી બાજુએ આ જ વૃત્તિ કામ કરી રહી છે. ગામનો કોઈ એક સત્તાધિપતિ બન્યો હોય તેના ચરણ ચૂમવામાં આવે છે, પણ જો ગામનો કોઈ સ્વધર્મી સારી સ્થિતિએ પહોંચે તો ક્યારે એનું દેવાળું નીકળે તેને માટે પ્રાર્થના કરાય છે, કારણ કે કોઈને સારી સ્થિતિમાં જોવા માટે આપણી આંખો તૈયાર નથી. આ જ વાત સમાજની છે. કોઈ નવા બુદ્ધિમાન મુનિ આવે અને નવી જ વાણીમાં નવી જ વાત કરે તો સમાજ નૂતન ભાષાનો સ્વર વધુ પસંદ કરે છે. એટલે જૂની સ્થાપિત ગાદીઓ ધરતીકંપથી ધ્રૂજે તેમ ધ્રુજી ઊઠે છે. તેવા મુનિને, દરેક પ્રકારે લાંછિત અને અપમાનિત કરવાની ચેષ્ટાઓ થાય છે. મલીન લેખિનીથી નવા અક્ષરો ઉપર નાખી મોટા કકળી ઊઠે છે અને પછી તે શ્રદ્ધા અને આચારની દુહાઈ દઈને સમાજમાં નવી રોશની પ્રત્યે વિરોધનો વંટોળ જગાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ આ બધું શું છે? જરા ઊંડા ઊતરીને જુઓ કે શ્રદ્ધા અને આચારની રક્ષા ક્યાં અને કેવી રીતે થઈ રહી છે! મેલાં કપડાં અને મડદાની જૂઠે

પાડવાથી શ્રદ્ધાની રક્ષા કદી પણ થઈ નથી પણ આ બધુ અસ્વસ્થ માનવતાનુ પ્રતિક છે

જ્યારે બીજાને કષ્ટ પડતુ જોઈને આપણને પોતાને પીડાનો અનુભવ થવા માડે, ત્યારે જ સમજજો કે આપણામા માનવતા આવી છે કેમકે બીજાનુ દુખ આપણુ ત્યારે જ બને છે કે જ્યારે આપણામા હૃદયની વિશાળતા હોય, વિચારોની પવિત્રતા હોય પવિત્ર હૃદયવાળી વ્યક્તિની વિચારધારા કેટલી ઉદ્દાત હોય છે તે માટે એક પક્તિમા કવિ કહે છે કે—

દયામય એસી મતિ હો જાય .

અપના દુખકો સહલુ કિન્તુ, પર દુખ દેખા ન જાય

આ સતહૃદયનો સ્વર છે તે બોલે છે કે-પ્રભો ! એવુ હૃદય હો કે મારા પોતાના દુખ તો હસતા હસતા સહન કરી લઉ, પરતુ, બીજાનુ દુખ જોઈને મારુ હૃદય દ્રવે હૃદયની આવી વિશાળતા એ જ જીવનનો આદર્શ છે હવામા ઊડીને મનુષ્ય પોતાને ખૂબ ઊચો માનવા લાગ્યો છે એરોપ્લેન એ તેની સફળતાનુ સીમાચિહ્ન સમજે છે પરતુ હવામા ઊડવુ એમા કાઈ મોટો ચમત્કાર નથી, કારણ કે ગદી માખી પણ હવામા ઉડી શકે છે પુલ વિના કે નાવ વિના નદી પાર કરવી એ પણ કોઈ મોટી ચમત્કારની વાત નથી કુતરાઓ કોઈ પણ જાતના સાધન વગર તે પાર કરી શકે છે જો માનવજીવનનો કોઈ ચમત્કાર હોય, તો તે એ જ છે કે માનવ બીજાના દુખ જોઈને તેને નિવારવાનો પ્રયત્ન કરે દુખીને જોઈને આપણુ હૃદય ખરેખર કરુણાથી ઊભરાઈ જાય અને તે કરુણા શબ્દોમા ઊતરી દુખી પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પ્રદર્શિત કરે અને વર્તનમા ઊતરી, આપણા હાથ તેની સેવા કરે તે સિવાય આપણે માત્ર સહાનુભૂતિના શુષ્ક ગીત ગાઈએ છીએ જેમા આપણા હૃદયનો રસ નહિ હોય તેમા બીજા કેવી રીતે ભીજાઈ શકશે ?

સેવા અને સહાનુભૂતિના ટનબધી ઉપદેશ કરતા એક તોલા જેટલી સહાયતા કરવી એ શ્રેષ્ઠ છે પણ આજનો માનવી સેવાની વાતો કરે છે, સેવા નહિ મોટી વ્યાસપીઠ (Platform) ઉપરથી હજારો માનવીઓની વચમા, કલાકો સુધી સેવા અને સહાનુભૂતિના ઉપદેશો અપાય છે, પણ જો બે મિનિટની પણ સેવા કરવાનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થાય, તો તે વક્તામહોદય ચાલતી પકડે છે આનો અર્થ તો એ થયો કે તેનો ઉપદેશ માત્ર ઉપદેશ દેવા પૂરતો જ હતો તે ફક્ત **परोपदेशे पांडित्यम्** હતુ તેમા સ્વાર્પણનો કોઈ ભાવ નહોતો

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે. કરુણાની વર્ષાનાં બે બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલીવાડીની સૌરભ લાવે છે. ભાવકનો પ્રથમ ગુણ કોમળતાનો છે. કોમળતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે. જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સૂકી રેતી છે. જ્યાં સ્નેહ, સહાનુભૂતિ, સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે. જીવનનું માધુર્ય સહૃદયતામાં રહેલું છે. જે દિવસે પ્રાણીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નર્કસમો બની જશે. જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ પલાયન થઈ જશે તે દિવસે તેના નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે! માતાએ આપણી રક્ષા શેનાથી કરી છે? કરુણાથી! જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણો એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાનાં ઈંડાંનો અને કૂતરી પોતાનાં ગલુડિયાંનો કરે છે.

ક્રૂરતા જીવનનું કલંક છે. કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે. પહેલામાં વિદ્વેષની આગ છે, બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે. એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે. એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણમાં ગણી છે. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે. કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિરવદ્ય એવા ભેદ કરે છે. પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે. વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી. કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે દયાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે. પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે. અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે. શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે? આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે. અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા જાગૃત થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતીપણા તરફ પગલાં માંડે છે.

જ્યારે માનવીના હૃદયમાંથી કરુણાનો પ્રવાહ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે. જે દીવામાંથી જ્યોત બુઝાઈ જાય છે તે દીવો દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું મનાય છે. તેવી જ રીતે દયાહીન માનવી માટીના પિંડ સરખો છે. પીડિતોને જોઈને તેનું હૃદય કરુણાથી ભીંજાતું નથી.

પૂર્વ ખાનદેશના આમોદ ગામની એક વાત છે. એક હરિજન સજ્જનને પકડી રાખ્યો હતો. એ પણ એક અમાનુષિ કાર્ય છે. બિચારાં પશુઓને નિર્દયતાથી પકડવામાં આવે છે. તેમના કરુણ ચિત્કારો નાગરિકોને વીંધી

છે, અને મનમા અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામા આવે છે પ્લેટફોર્મ ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામા આવે છે અને સારાયે વિશ્વને અહિંસાનો સદેશો આપવામા આવે છે, પણ અહિંસાનો સદેશો આપનાર ભારતમા હિંસામય ક્રૂર-કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનુ પ્રતિક છે

સાભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટાં શહેરોમાં ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમા વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાધીના દેશમા શુ આવુ જ બધુ થવાનુ છે! એટલુ તો અવશ્ય કહેવુ પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલા કરતા કઈક વધારે જોરથી થવા માડ્યા છે અહિંસાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલુ જ ઘટતું જતુ રહ્યુ છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સૂવ્વર, હરિજનની રમીના બધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યુ હતુ હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુશ્કેલીથી પકડમા આવ્યુ હરિજને તેને પકડી અને બાધી દીધુ તે વખતે ત્યાથી બે મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દશ્ય જોયુ તેઓ સૂવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારુ બધનથી જકડાયેલુ સૂવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર-હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમા કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાત!

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણુ હૃદય દુખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુખથી આપણને આનદ આવે, હૃદયમા ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવુ કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુખી

અત્રે સમવેદનાના બે શબ્દો પણ જીભેથી ન ઉચ્ચારીએ તો સમજવું કે માનવતાની જ્યોતિથી આપણું હૃદય ઝગમગતું નથી. દયા, માનવતાને પારખવા માટેની સાચી કસોટી છે. જો દયા છે તો માનવતા છે. જે હૃદયમાં દયા છે તે જ જીવિત હૃદય છે. હૃદય આમ તો એક માંસનો ટુકડો છે પણ આપણને જીવતા રાખવા માટે પ્રત્યેક ક્ષણે તે રક્તને પરિભ્રમણ કરાવે છે. તે એટલું જ નહિ, પણ આખા શરીરનું કેન્દ્ર છે. તે લોહીને ગતિ આપે છે. તેને શુદ્ધ બનાવે છે. એ રક્તમાં જો કરુણાના બે બિન્દુઓ ભળે તો તે સજીવ બની જાય છે. કરુણા વિના એ માંસના ટુકડાની કોઈ કિંમત નથી.

એક કવિ કહે છે:

हुवा हीम पाथरिया हीरा जगम गयोय,
कि पत्थरसे दिलको क्यों न फूल बनाए,
कोमलताका भाव न मनमें,
फिर क्या सुंदरता तनमें जीवन दिप बरसाए।

દયા વિના જીવન એ ઉજ્જડ બાગ છે. ફૂલ છે પણ તે એવું કે જેમાંથી સુગંધ મરી પરવારી હોય. દયાના અભાવમાં જીવન સહરા રેતીના રણ જેવું છે. હૃદયમાં જો નાનું સરખું દયાનું ઝરણું ફૂટે છે તો આખું જીવન ખીલી ઊઠે છે. તેનામાં માનવતાની હરિયાળી ફુલે ફાલી જાય છે.

વૈદિક સાહિત્યમાં એક નાનું રૂપક છે. જ્યારે વિધાતાએ સર્વ સૃષ્ટિનું નિર્માણ કર્યું અને પોતાની બનાવેલી સુંદર સૃષ્ટિ ઉપર એકવાર નજર ફેરવી તો તે પોતાની કળા ઉપર વારી ગયા. પણ એક વિચાર તેમના મનમાં આવ્યો કે આ સૃષ્ટિનો ઉપભોગ કરનાર તો કોઈ છે નહિ, પછી તેનો આનંદ કોણ માણશે? ત્યારે વિશ્વના સર્વશક્તિમાન માનવીનું નિર્માણ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો.

આ શુભ સંકલ્પની જાણ જ્યારે સત્યને થઈ ત્યારે તે વિધાતા પાસે આવ્યું અને બોલ્યું: ભગવન્! આવી ભૂલ ન કરશો. એ પ્રાણી દંભ અને બેઈમાની ફેલાવીને અસત્યને જન્મ આપશે અને આપની શુભ સૃષ્ટિને અશુભ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. ન્યાયને પણ ખબર પડી. તેણે કહ્યું— ભગવન્! માનવ નામનું પ્રાણી કેવળ સ્વાર્થી જ બનશે. જ્યારે તેનો સ્વાર્થ જોખમાતો જણાશે ત્યારે તે પોતાના માતા પિતા ભાઈ સુદ્ધાંને મારી નાખશે. શાંતિએ જ્યારે વિધાતાના માનવની રચના કરવાના નિશ્ચયની વાત જાણી ત્યારે તેણે કહ્યું— હે નાથ! માનવી સત્ય અને ન્યાય એ બન્નેની

પાછળ તો લટ્ઠ લઈને પડવાનો એ બે ગયા તો પછી હુ કયા રહીશ ? આખી સૃષ્ટિમા એ પ્રાણી સહારનુ સાધન બનશે ત્યારપછી, વિશ્વકર્માની સૌથી નાની પુત્રી દયા આવી. તેણે કહ્યુ "પિતાજી ! એ પ્રાણીનુ તમે જરૂર નિર્માણ કરો જો આપના બધા દૂતો સુધારવામા નિષ્ફળ નિવડશે તો હુ તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ" પછી, દયાના અનુરોધથી, વિશ્વકર્માએ માનવીની રચના કરી

ખરેખર, દયાનો નજીવો, સાધારણ સ્પર્શ પણ હૃદયને કોમળ અને મધુર બનાવી દે છે એટલા માટે તો આગમમા અનુકપાને સ્થાન છે. એ અનુકપા જ પશુને માનવી અને માનવીને દેવ બનાવી શકે છે.

જ્ઞાતા સૂત્રમા જુઓ પહેલા અધ્યયનમા જ કરુણાની વાત સભળાવી છે મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના પુત્ર રાજકુમાર મેઘ, ભગવાન મહાવીરની અમૃત-વાણીનુ પાન કરી, રાજભવનની જીવિત લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી, મુનિ બને છે પહેલી રાત્રે, જ્યારે દીક્ષા મહોત્સવની શરણાઈઓના સૂર હજી કાનમાં ગુજી રહ્યા હતા, ત્યારે સુકુમાર મેઘમુનિને આખી રાત ઉઘ ન આવી કયા ફૂલોની સુકોમળ શૈય્યા અને કયા જમીન પર એક વસ્ત્રનુ બિછાનુ ! આ શૈય્યા અને મુનિઓના સ્વાધ્યાય તથા મુનિઓની થતી અવરજવર એ બન્નેએ મળીને નવદીક્ષિત મુનિના મહેલની યાદ તાજી કરાવી તેના મનમા થયુ કે હુ કેવો ભોળવાઈ ગયો ! રાજમહેલનો સ્વર્ગીય વૈભવ છોડીને અહી આવી ફસાયો ! કેટલી મોટી ભૂલ કરી ?

તેની મમતાળુ માતાએ કેટલોય સમજાવ્યો હતો પણ દીક્ષાની પણ એક ધૂન હતી છેવટે તેણે વિચાર કરતા કરતા નિશ્ચય કર્યો કે સવારમા ભગવાન મહાવીર પાસે ઉઠતાવેત જવુ અને સયમના બધા સાધનો તેમને સોપી દઈ, ઘેર ચાલ્યા જવુ અને કહી દેવુ કે સાધનાનો ભાર આ કોમળ શરીર સહન કરી શકતુ નથી

અને આમ રાજભવનોના સ્વપ્ના સેવતા, મેઘકુમાર સવાર પડવાની રાહ જોતા હતા સવાર પડ્યુ સૂર્યના પ્રથમ કિરણો દેખાતા જ તે ભગવાન મહાવીર પાસે પહોચ્યા વદન કર્યો ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ—"મુનિ મેઘ ! રાત્રીના મુનિઓના સ્વાધ્યાય અને અવરજવરથી તમે વિચલિત થઈ ગયા ! ભૂમિની શૈય્યાએ તમને મહેલોની સુકોમળ શૈય્યાની યાદ દેવરાવી ! અને તમે મનમા સવારે મારી આજ્ઞા લઈ, મહેલમા જવાનો નિશ્ચય કર્યો . પણ મેઘ ! જરા તમે તમારી પાછલી વાતોનુ સ્મરણ કરો જ્યારે તમે

વિશાળકાય હાથીનો દેહ ધારણ કર્યો હતો. તમે એક હાથીના ટોળાના આગેવાન હતા. તમે તમારા પરિવાર માટે વનમાં એક વિશાળ મંડપ બનાવ્યો હતો. એક વખત વનમાં પ્રચંડ દાવાનળ લાગ્યો અને તમે એ મંડપમાં તમારા ટોળાં સાથે સહુના પ્રાણની રક્ષા માટે પહોંચ્યા.

જેમ જેમ આગ વધતી ગઈ તેમ તેમ વનનો એક એક ખૂણો તેમાં સપડાતો ગયો હતો. પ્રચંડ પવનને લીધે આગ વધતી જતી હતી. ત્યારે વનનાં બીજાં પ્રાણીઓ પણ આત્મરક્ષા માટે તમારા તે મંડપમાં આવ્યાં. અને તમે પ્રેમથી સહુને જગા આપી. આ આગને લીધે જ સતત વેર પણ ભૂલાઈ ગયાં. સિંહ અને બકરી પણ તમારા મંડપમાં એકબીજાની નજીક બેઠાં હતાં. ખરેખર દુઃખની સમાન અવસ્થા આત્મીયતાને ગાઢ બનાવે છે. જેવી રીતે અંધારામાં દરેક નાની મોટી વસ્તુ પોતાનો ભેદભાવ ભૂલી એક સરખી બની જાય છે તેવી જ રીતે દુઃખના અંધકારમાં પ્રાણીઓ પોતાનાં વેર ભૂલી જાય છે.

તમારા મંડપમાં વનનાં બધાં પ્રાણીઓ મહેમાન બન્યાં હતાં. તે વખતે એક નાનું સસલું ત્યાં આવ્યું. પરંતુ આખોય મંડપ બધાં પશુઓથી ચિક્કાર ભરાઈ ગયેલો હતો. આ નાના સરખા સસલા માટે પણ તેમાં જગા રહી ન હતી. તે વખતે તમારા શરીરે ખંજવાળ આવવાથી તમે એક પગ ઊંચો કર્યો. તે વખતે સસલાએ ત્યાં જગા ખાલી જોઈ અને ત્યાં આવી બેસી ગયું. તમે જોયું કે પગ નીચે મૂકવાની જગા નહોતી. અને મેઘકુમાર! એ વખતે ગજેન્દ્રરૂપ તમે વિચાર કર્યો કે આ નાનું પ્રાણી મારા શરણમાં આવ્યું છે. જો મારો પગ હું નીચે મૂકીશ તો એક ક્ષણ માત્રમાં તેના પ્રાણ નીકળી જશે. તમારું મન કરુણાથી ભરાઈ ગયું. તમે તમારો પગ જમીન પર ન મૂકતાં અદ્ધર રાખ્યો. તે વખતે તમારા હૃદયની કરુણાને કારણે તમે મનુષ્ય ગોત્ર બાંધ્યું.

આગમ આ વાતની સાક્ષી આપે છે:

तएणं तुमं मेहा ताए पाणाणुकंपियाए, भूयाणुकंपियाए,
जीवाणुकंपियाए सत्ताणुकंपियाए, संसारे परीत्तिकए माणुस्साउए निबद्धे

—જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્ર અ. ૧

મહાશ્રમણ ભગવાન મહાવીર બોલ્યા—પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની આ અનુકંપાથી જ તમે સંસારને સીમિત કર્યો અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું.

ત્રણ દિવસ વીત્યા. દાવાનળ શાંત થયો. પશુપક્ષીઓ પોતપોતાને

સ્થાનકે પહોચ્યા ગજેન્દ્રરૂપ તમે જગા ખાલી જોઈ જમીન પર પગ મૂકવા માડ્યો પણ ત્રણ દિવસથી અદ્ધર રહેવાને લીધે પગમા ખાલી ચઢી ગઈ હતી ચોથે દિવસે પગ જમીન પર મૂકવા જતા આખુ શરીર જમીન પર પડી ગયુ અને પ્રાણ નીકળી ગયા આ હાથીના જીવે રાજા શ્રેણિકના મહેલમા રાજકુમાર તરીકે જન્મ લીધો

પૂર્વજન્મની આ વાત સાભળતા મેઘકુમારની વિચારધારાએ નવો વળાંક લીધો તે સયમમા સ્થિર થયા, અને ગમે તેવા કષ્ટોનો સામનો કરવા માટે તે તૈયાર થયા

આ કરુણાનો સ્પર્શ પશુમાથી માનવ અને માનવમાથી દેવ બનાવે છે એટલે એક વિચારક કહે છે—રૂપ શુ જુઓ છો ? ગુણ જુઓ કુળમા શુ જોવાનુ છે ? શીલને જુઓ અધ્યયન જોવા કરતા પ્રતિભાનો ચમત્કાર જોવો જોઈએ ભાષણમા શુ જોવુ ? આચરણ જોવુ જોઈએ તપ જોવા કરતા સહનશીલતા જુઓ ધર્મમા દયા જુઓ કેમકે, રૂપ અને કુળ તો બાહ્ય આખોને માટે છે, જ્યારે ગુણ અને શીલ તો આતરિક સૌન્દર્ય છે અધ્યયન અને ભાષણ માનવીનુ મૂલ્યાકન કરવાના સાધન ગણાય છે, પણ તેમા કોઈક વખત ભૂલ થવાનો સભવ છે વિશાળ અધ્યયન કરનાર અને લાબા ભાષણો કરનારના અતર જુઓ તો કેટલી વખત તદ્દન ખાલી જ હોય છે

એટલે, જીવનનુ મૂલ્યાકન અધ્યયન અને ભાષણથી નહિ, પ્રતિભા અને આચરણથી કરો તપથી દેહ દુર્બળ બની શકે છે પણ આપણે દેહને નહિ, વાસનાને દુર્બળ બનાવવી છે શરીર તો અનેકવાર જન્મ્યુ છે, અનેકવાર મર્યુ છે પણ આપણે તો મનને મારવુ છે જો તપની સાથે સહનશીલતા આવી તો સમજો કે હીરો સોનાની વીટીમા જડાઈ ગયો તમે ધર્મની તુલના માત્ર ક્રિયાકાંડોથી ન કરશો તમે એ જુઓ કે તમારા હૃદયમા દયા અને કરુણાની લાગણીઓ છે કે નહિ જો તે ન હોય તો ધાર્મિક ક્રિયાઓ સૂકી રેતી જેવી છે માત્ર કરુણા જ એ સૂકી રેતીને સ્નિગ્ધતા અર્પી શકે છે

પ્રેમની આ ત્રણ ધારાઓ સક્ષેપમા આપની સમક્ષ રજૂ કરી ગયો છુ ભક્તિ, મૈત્રી અને કરુણાની ત્રિવેણી, આપના ઉરમા સદૈવ વહેતી રહે અને જનગણમનના તાપને ધોતી રહે એ જ કલ્યાણની કામના છે

તા ૨૭-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

૧૬ મનનું માધુર્ય-વિનમ્રતા

મનની કોમળતા જીવનની મિઠાશ છે મનની મિઠાશ જ્યારે વાણીમાં ઊતરે છે ત્યારે તે વિનમ્રતા કહેવાય છે ફૂલોની કોમળતા જ્યારે હૃદયમાં આવે છે ત્યારે જીવનમાં વિનય પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે જ જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયાઓમાં તે સાકાર થાય છે અહંકાર દેવતાને શેતાન બનાવે છે ત્યારે વિનમ્રતા શેતાનને દેવ બનાવે છે વિનમ્રતા એ દેવતાઈ પાંખ છે જે જીવનને ઊંચે લઈ જાય છે

જીવનનો કુદરતી એવો નિયમ છે કે માનવી નમીને જ આગળ વધી શકે છે જે ઘડો પાણીમાં નમે છે તે જ ભરાય છે કૂવામાં ઘડો નાખીએ અને જોઈએ તો જણાશે કે ઘડો પોતે પાણીમાં છે તેની ચારે બાજુએ પાણી છે પરંતુ તે તો ખાલી જ હોય છે તેમાં એક ટીપું પણ પાણી ભરાતું નથી જ્યારે તે એક બાજુ નમે છે ત્યારે જ તેમાં પાણી ભરાય છે તેવી રીતે જો જીવનના ઘડાને જ્ઞાનથી ભરવો હોય તો નમવું પડશે. જો નમન કરતાં ન શીખ્યા તો પછી ભલે આપ કોઈ પણ સંતની પાસે જાઓ કોઈ વિદ્વાનની પાસે બેસો કોઈ દર્શનશાસ્ત્રના પ્રોફેસર કે ઈતિહાસ ભૂગોળ કે સાયન્સના નિષ્ણાત હોય તેની પાસે જઈ આપ આપની જાતને વિજ્ઞાનના મહાસાગરમાં જોઈ શકશો પરંતુ હૃદયમાં વિનમ્રતા નહિ તો તેની પાસેથી જ્ઞાનનો પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રાપ્ત નહિ થાય.

વિનમ્રતાના અભાવમાં વિશેષજ્ઞ પણ તમારી સામે પોતાનું દિલ નથી ખોલી શકતો કારણ કે શિષ્યની બેશિસ્ત અને ઉદ્ધતતા તેના મનમાં ભિન્નતા પેદા કરે છે અને આ ભિન્નતા હૃદયના ખુલતા દરવાજાને બંધ કરી દે છે

આજના વિદ્યાર્થીવર્ગમાં જ્ઞાનનું ઊંડાણ જોવામાં આવતું નથી. તેમનું

ક્ષેત્ર વિસ્તૃત છે, પુસ્તકો પુષ્કળ છે, કોલેજો વિશાળ છે, વ્યવસ્થા સુંદર છે, છતાં વિદ્યાર્થીની જ્ઞાનની ઝોળી ખાલી છે જ્યારે કોઈ ગહન પ્રશ્ન થાય છે ત્યારે તે દિવાલ તરફ આંખો કરી બેસી જાય છે તેનામાં સત્યને સ્પર્શવાનું સાહસ પણ જણાતું નથી કેમ? આ બધાનો વિચાર કરશો તો જણાશે કે વિદ્યાર્થીવર્ગમાં એવી કોઈક ત્રુટિ છે જે તેને જ્ઞાનના ઊંડાણમાં પહોંચવા દેતી નથી જ્ઞાનની ધારા વહે છે તે ઉપર ઉપરથી વહી જાય છે, પરંતુ અંદર પ્રવેશ કરી જીવનને ભીંજાવી શકતી નથી, કારણ કે આજના વિદ્યાર્થી-જીવનમાં વિનમ્રતાની માટીની કમી છે માટીને સ્થાને પથ્થર જડાયેલ છે પથ્થરમાં ચમક છે, ચળકાટ છે અને હજી વધુ ચમક લાવી પણ શકાય તેમ છે પણ પથ્થરમાં પલળવાની શક્તિ નથી એ શક્તિ તો માટીમાં જ છે કે જે એક એક કણને ભીંજાવી, નરમ બનાવી તેમાંથી અંકુરો ફોડી શકે છે. આ માટીમાં જ એ શક્તિ છે કે એકમાંથી હજાર બીજ ઊગી શકે છે પથ્થર પર પડેલા અનાજના દાણા નાશ જ પામે છે પથ્થર અને માટી બન્ને અનાજના દાણાઓનું અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે, પણ પથ્થરથી કાંઈ નવું સર્જન થતું નથી, જ્યારે માટીનો પ્રત્યેક કણ બીજના એક એક અણુમાં નવચેતના લાવે છે અને એકમાંથી અનેક કણો સર્જાય છે આમ માટીના સંયોગે એકના હજારો થાય છે, જ્યારે પથ્થર કોરો ને કોરો જ રહી જાય છે

માટે હૃદયને પથ્થર જેવું કઠોર નહિ, પણ માટી જેવું કોમળ બનાવો તો જ તેમાં જ્ઞાનના અંકુરો ફૂટી શકશે એટલે જ તત્ત્વવેત્તાઓ કહ્યું છે કે જો ગુરુની પાસે ખાલી જશો તો ગુરુને પણ ખાલી કરીને આવશો જો મન-રૂપી ઘટ પહેલેથી જ અહંકાર, મદ અને મત્સરની વિકૃતિઓથી ભરેલો હશે તો તેમાં જ્ઞાનનું અમૃત ક્યાંથી ભરાશે? જો કદાચ પરાણે તેમાં અમૃત રેડ-વાનો પ્રયત્ન કરશો તો, અમૃત ઉપરથી ઢોળાઈ ચાલ્યું જશે અને જ્ઞાનનો સ્પર્શ થવાથી અહંકાર ખીલી ઊઠશે અહંકાર ઉપર જ્ઞાનની પાંખડી બેસશે જે ભયંકર નીવડશે પછી એવો પંડિત 'અધૂરો ઘડો છલકાય'ની કહેવત સાચી પાડશે

જીવનનો કુંભ જો જ્ઞાનના અમૃતથી ભરવો હોય તો પહેલાં તેમાંથી અહંના વિષને કાઢી નાખવું જોઈએ તે સિવાય તે જ્ઞાનને પણ વિષમય બનાવી દેશે ઝેરનું એક ટીપું વાસણમાં ભરેલા દૂધને ઝેર બનાવી દે છે, તો તે પણ ઝેર જ બની જાય

જ્યાં સુધી સોનું નરમ ન થાય ત્યાં સુધી તેના ઘાટ ઘડી શકાતા

નથી. તેની રીતે જ્ઞાનના ઘાટ ઘડવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનનો પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે. કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલ ઉપદેશોને તેમની પછીના શિષ્યોએ 'વિનય પિટક' ને નામે સંગૃહિત કર્યો છે.

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાન હેનરી કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે. માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં ઢોળાતાં ચામરો પણ આપણને એ જ સંદેશ આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચઢીએ છીએ.

નમવું એ જરૂરી છે. પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. હાથકનો માથો તો પચીસે વાર ઝૂકે છે. આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ. આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે, નમે છે. પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહેવાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક પિતાને સન્માન આપવા ખુરશીમાંથી બેઠો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી. ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે. ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળી શકે છે.

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ગળી જવું. જ્યાં સુધી મનનું અહં ગળતું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કરવાની ભાવના થતી નથી. મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની માનીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે. જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે.

આધ્યાત્મયોગી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાના માધુર્યનું વર્ણન કરે છે :

લઘુતા મેરે મન માની, લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
શિવરાજ ધામમેં જાવે, સખિયાં ફિલમિલ લાડ લડાવે.
મોટો હોય તો નન ન પાવે, જો જાવે તો શિર કટાવે.

આધ્યાત્મિક યોગીએ સંત લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે. લઘુતા કેટલી મોહક છે ! નાનું બાળક દરેકને પ્રિય હોય છે. શત્રુનું બાળક હોય

તો પણ તેને ખોળામા લેવાનુ દિલ થાય છે માણસની વાત તો ઠીક પણ કૂતરીના પણ નાના ગલુડિયા પ્રિય લાગે છે નાના છોકરાઓ તેમને ઉપાડીને ફરે છે નાના બાળકો રાજાના મહેલમા ઘૂસી જાય તો પણ તેમને કોઈ રોકી શકતુ નથી રોકવાની વાત તો શી પણ રાણી–મહારાણી પણ તેમને ખોળામા બેસાડી દે છે તેનુ પણ વાત્સલ્ય જાગી ઊઠે છે પ્રેમથી તેને ખવડાવશે, પીવડાવશે, તેનુ મન રંજન કરશે અને વાત્સલ્ય–રસમા પોતાની બધીયે ચિંતાઓ થોડા વખત માટે ભૂલી જશે

વર્ષો વીત્યા પછી બાળકમાથી કિશોર અને કિશોરમાથી તરુણ બન્યો. હવે જો એ યુવક કદાચ રાજમહેલમા જવા માગે તો તેને કોણ જવા દેશે? કદાચ દુર્વાસના સાથે તેણે બળપૂર્વક પ્રવેશ પણ કર્યો તો તેની સલામતી પણ જોખમમા આવી પડશે અને જીવતો બહાર નીકળી શકશે કે કેમ તે પણ એક પ્રશ્ન રહેશે

જેના જીવનમા, જેટલે અંશે લઘુતા હોય તેટલે જ અંશે દુનિયા તેને પૂજે છે અસત્યનો સામનો પણ તે જ કરી શકે છે અંધ વિશ્વાસોમા ભટકતી જનતાને તે પ્રકાશ પણ આપે છે અને ખોટી પરંપરાઓને વળગી રહેતી દુનિયાને તે લપડાક પણ લગાવે છે, છતા જનતા તેની વાતને પ્રેમપૂર્વક સાભળે છે સત્ય વાત એ છે કે દુનિયાની સામે ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતામા જ છે

ભગવાન મહાવીર, ઇસુ ખ્રિસ્ત, મહાત્મા બુદ્ધ, ભક્ત પ્રહલ્લાદ, શ્રીકૃષ્ણ વગેરે મહાપુરુષો દુનિયાની સામે થઈ રહ્યા હતા કારણ કે તેઓ નમ્રતાના સાક્ષાત અવતાર હતા જનપ્રવાહની સામે થવાની શક્તિ તેમણે નમ્રતામાથી જ મેળવી હતી જગતની સામે સફળતાપૂર્વક એકલા ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતા વિના અસંભવિત છે

નમ્રતાના ત્રણ લક્ષણો છે —

૧ કડવા પ્રશ્નનો મીઠો ઉત્તર આપવો
૨ ક્રોધના ભડકા વખતે ચૂપ રહેવું
૩ અપરાધીને દંડ દેતી વખતે પણ ચિત્તને કોમળ રાખવુ

કડવી વાતનો કડવો ઉત્તર તો પશુઓ પણ વાળે છે જો કદાચ તમે આવેશમા આવી જઈ તેને તિરસ્કારો છો તો તે પણ ગરમ થઈ જાય છે પણ માનવ! તુ પશુઓ કરતા ઉચ્ચ સ્થાને છે પશુઓ નીચુ મો રાખી

નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનના પાઠ ભણવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનનો પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે. કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલ ઉપદેશોને તેમની પછીના શિષ્યોએ 'વિનય પિટક' ને નામે સંગૃહિત કર્યો છે.

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાન હેનરી કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હોય તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે. માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં [illegible] પણ આપણને એ જ સંદેશો આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચઢીએ છીએ.

નમવું એ જરૂરી છે, પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. હાડકાંનો માળો તો ઘણીયે વાર ઝૂકે છે. આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ. આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે, નમે છે, પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહેવાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક પિતાને સન્માન આપવા ખુરશીમાંથી ઊભો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી. ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે. ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળી શકે છે.

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ગળી જવું. જ્યાં સુધી મનનું અહં ગળતું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કરવાની ભાવના થતી નથી. મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની માનીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે. જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે.

આપણા મહાયોગી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરે છે:

> લઘુતા મેરે મન માની, લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
> નગર ધામમેં જાવે, સખિયાં દિલમિલ ખાક લગાવે
> જાયે હોય તો તન ન પાવે, જે જાવે તો [illegible].

આધ્યાત્મિક યોગી સંત લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે. લઘુતા

રેતી [illegible]

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા જોનારા પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ ક્યારેક ક્યારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનું વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર-ધર્મની પરપરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સઘના નાયક છે અથવા તો તે સયમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : કલાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે. મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનું સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ-પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સપત્તિશાળી છે મટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની ઝૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, કલાર્કની સામે કેમ સિહ જેવો બની જાય છે? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય-જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ ક્યારે? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડતું

આવે છે ત્યારે તું ઊંચે મોઢે, છાતી કાઢીને ફરે છે એટલે ઝેરનો ઉત્તર ઝેરથી વાળવામાં માનવતાની કોઈ કિંમત નથી. તું તો ઝેરનો ઉત્તર અમૃતથી આપ. વાદળ, પૃથ્વી ઉપરના ખારાં પાણીમાંથી પાણી ખેંચે છે પણ મીઠા પાણીના રૂપમાં પૃથ્વી ઉપર વરસે છે તો તમે સાગર નહિ વાદળ બનો. સાગર પાસે અસીમ જળ છે તે રત્નાકર કહેવાય છે છતાં તે પૃથ્વીથી ઊંચે ચઢી શકતો નથી. તેનો મોટામાં મોટો દોષ એ છે કે મીઠા પાણીને ખારું બનાવી દે છે તો તમે પૃથ્વીના પેટાળ પર, પેટે ઘસડાનારા કીડા નહિ પણ આકાશની સ્વતંત્ર હવામાં શ્વાસ લેનાર વાદળ બનો અને અપકારને મિઠાશમાં પલટાવવાની કળા શીખો.

વિનયનું બીજું લક્ષણ છે ક્રોધના ભડકા વખતે શાંત રહેવું. ક્રોધની સળગતી જ્વાળાઓમાં પેટ્રોલ છાંટવાનું કાર્ય કોઈ બુદ્ધિમાનનું કાર્ય નથી. જો આપનાથી બની શકે તો આગ વખતે પાણીનું કામ કરો નહિ તો તમારી જાતને બચાવી અલગ થઈ જજો.

ત્રીજી વાત અપરાધીને દંડ દેતી વખતે પણ ચિત્ત કોમળ રહેવું જોઈએ. કોઈ સાધુના જીવનમાં દોષ લાગે છે તો આચાર્ય તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે તેમ છતાંય આચાર્યના મનમાં શિષ્ય પ્રત્યે કેટલી કોમળ ભાવના હોય છે માતા ઘણી વખત બાળકને શિક્ષા કરતી હોય છે કઠોર શિક્ષા કરતી વખતે તેમાં ક્રૂરતા દેખાતી હોય છે જોનારને કેટલીક વખત એમ પણ લાગે કે શું બાળક પર અસીમ મમતા રાખનાર આ જ માતા છે ! કે જેની વાત્સલ્યની ધારા બીલકુલ સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર રેતી જ બાકી રહી હોય એમ લાગે છે પણ બહારથી જોનારને શી ખબર પડે કે આ કઠોર દેખાતા આવરણ નીચે વાત્સલ્યનું કોમળ ઝરણું વહી રહ્યું છે ! તેવી રીતે શિક્ષા કરતી વખતે હાથ ભલે કઠોર બને પણ મન કઠોર ન બને તે જો જો. એટલે જ શિષ્યની ભૂલ વખતે કઠોર શિક્ષા કરનાર આચાર્યને પણ વિનયની પ્રતિમૂર્તિ કહેવામાં આવેલ છે અને આગમોમાં તેમની વિનમ્રતાની ગાથાઓ ગવાઈ છે આ લોકમાં માનવે વિનયી રહેવાનું છે પણ વિનયની પાછળ ભય અગર સ્વાર્થ પણ કામ કરે છે

તત્ત્વવેત્તાઓએ વિનયનાં પાંચ રૂપ બતાવ્યાં છે :

૧ લોકોપચાર વિનય આ જાતના વિનયમાં અંતરની પ્રેરણા વિના માત્ર બહારનો દેખાવ હોય છે મોટાઓ આવ્યા અને સ્વાગત નહિ કરીએ તો લોકોમાં ખરાબ દેખાશે. લોકો કહેશે કે કેટલો અવિનયી છે !

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા લોકો પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ ક્યારેક ક્યારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનુ વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર–ધર્મની પરપરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સઘના નાયક છે અથવા તો તે સયમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : કલાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનુ સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ–પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સપત્તિશાળી છે મ ટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની ઝૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, કલાર્કની સામે કેમ સિહ જેવો બની જાય છે? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય–જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ ક્યારે? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડતુ

હોય છે ત્યારે તે વખતે તે એ પણ નહિ જુએ કે તે કોની સામે ઝૂકી રહેલ છે એવે વખતે બધી જ વાતો તે હસતાં હસતાં સાંભળી લેશે. આવી પણ વિનયનો માત્ર દેહ છે આત્મા નથી

પોતાના પ્રેમપાત્રની પ્રસન્નતા અને તેની એક હાસ્યલહરી માટે તે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા તૈયાર રહે છે પણ આવો માણસ, જેના ચહેરા ઉપર સંયમનો પ્રભાવ છે તપનું તેજ છે તેવા કોઈ સંત મળી જતાં તેમને નમન કરવા તૈયાર નહિ થાય.

૫ આત્મ વિનય—આ જાતનો વિનય મુમુક્ષુ આત્માઓમાં જ જોવા મળે છે તેઓ ન તો સ્વાર્થ માટે નમે છે કે ન તો ભય કે પ્રલોભનને સામે ઘુટણીએ પડે છે તેઓ નમે છે માત્ર સદ્ગુણોની સામે કે જ્યાં કોઈ ગુણાધિક વ્યક્તિ દેખાય છે

વળી તેને વેશનો મોહ કે પંથનો પ્રેમ રહેશે નહિ તેને એવો આગ્રહ નથી હોતો કે અમુક પ્રકારનો વેશ હશે તો જ હુ નમીશ અગર અમુક જાતના ક્રિયાકાંડ કે અમુક પંથમાં વિશ્વાસ રાખનારને જ હુ નમીશ. આવો કોઈ આગ્રહ તેના મનમાં નહિ હોય. તે પંથ અગર વેશને નહિ પણ સદ્ગુણોની સામે જ પોતાનું શિર ઝુકાવશે. જ્યાં તેને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની સાધના દેખાશે ત્યાં તેનું ગુણપૂજક મસ્તક નમી પડશે.

આર્હતી પરંપરામાં માત્ર વિનયનો જ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. ફક્ત ત્યાંજ વિનયનો આત્મા દેખાશે. બાકી બીજા સ્થળમાં તો વિનયનો દેહ છે વિનયનો વેશ છે પણ વિનયનો આત્મા નથી.

વિનયના આત્માને પારખનાર મહાસંતોએ જૈન જીવનમાં સ્થાન મેળવ્યું છે એટલા જ માટે મહાન વિનયવંત ગૌતમસ્વામી જેવા સંતનું નામ બધાની જીભ ઉપર વસે છે

જૈનના ઘરમાં જન્મેલ એવી ભાગ્યે જ કોઈ વ્યક્તિ મળી આવશે કે જેને ગૌતમસ્વામી શાલિભદ્ર કે અભયકુમારના નામની ખબર ન હોય. તમને એ જરૂર યાદ હશે જ કેમ ન હોય? દિવાળીના દિવસે ચોપડા પૂજન વખતે મંગળ મુહૂર્તમાં આજ મહાપુરુષોના નામ તમારા ચોપડામાં સર્વપ્રથમ લખો છો. ગૌતમસ્વામીને માટે તો એક દોહરો લોકોની જીભે યાદ હોય છે તેને યાદ દેવરાવવાની જરૂર નથી કે—

અંગુઠે અમૃત વસે, લબ્ધિ તણા ભંડાર,
જય ગુરુ ગૌતમ સમરીયે, મનવંછિત દાતાર

આ દોહરો માંગલિકને અંતે જોડવામાં આવે છે અને આપને ખૂબ જ પ્રિય છે ઘણી જ આનંદની વાત છે કે આપ ભગવાન મહાવીરના પ્રથમ શિષ્ય અને એક પવિત્ર સંત પ્રત્યે આટલી શ્રદ્ધા અને સ્નેહ રાખો છો, પણ આ શ્રદ્ધાની પાછળ હેતુ શો છે ?

આની પાછળ બે હેતુ હોઈ શકે છે પહેલો તો એ કે તે જ્યાં અંગુઠો રાખે છે તે વસ્તુ ક્યારે પણ ખલાસ થતી નથી જેવી રીતે ખીરના પાત્રમાં અંગુઠો રાખતાં ખીર અખૂટ બની ગઈ તેમ તમો પણ વિચાર કરતા હશો કે તમારી પાસે પણ કોઈ એવી લબ્ધિ આવી જાય કે તમે જ્યાં અંગુઠો રાખો તે વસ્તુ કદિ પણ ખૂટે નહિ આવી લબ્ધિ જો મળે તો તમે તેનો પ્રયોગ ક્યાં કરશો ? મુહપત્તિ પર કે માળા ઉપર ? ના ના તમે એટલા ભોળા નથી પહેલો પ્રયોગ તો ઝવેરાતની તિજોરી ઉપર કરશો કે અંગુઠો અડતાં જ લક્ષ્મી અક્ષય થઈ જાય

ગૌતમસ્વામીના સ્મરણનો બીજો હેતુ તેમના જીવનની પવિત્રતા, સરળતા, વિનમ્રતા અને તપોનિષ્ઠા આપણા જીવનમાં આવે તે છે

બેમાંથી તમને કયો હેતુ પસંદ છે ? પહેલો કે બીજો ? તમે ભલે પહેલો હેતુ પસંદ કરો, પરંતુ જૈન શાસન તો બીજા હેતુને લક્ષમાં લઈને જ તેમની અર્ચના કરે છે

ગૌતમ પ્રભુના હૃદયમાં કેટલી સરળતા અને કેટલી વિનમ્રતા હતી, તેનું એક દૃષ્ટાંત તમારી સામે રજૂ કરું છું વીતરાગ પ્રભુ મહાવીરે, ગૌતમસ્વામીને કેટલીવાર શિક્ષા આપી છે દરેક વખતે તે કહેતા, "સમયં ગોયમ મા પમાયએ"–હે ગૌતમ! એક સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ નહિ" ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના દસમા અધ્યયનમાં એક વાર નહિ, બે વાર નહિ, પણ ઓગણત્રીસ વાર આ પદ આવે છે

એક વ્યક્તિને એક વખત શિખામણ આપવામાં આવે તો તે સાંભળી લેશે બીજી વખત કહેતાં તે મનમાં સમસમી રહેશે અને ત્રીજી વાર કહેવા જશો તો ત્રાડ પાડશે–બસ, હું જ તમારી નજરમાં આવું છું દુનિયાભરની શિખામણ મને જ આપ્યા કરો છો બધા દોષ મારામાં જ ભર્યા છે ?

પણ વિનય અને નમ્રતાના અવતાર ગૌતમપ્રભુ, ભગવાન મહાવીરના એકેક શબ્દને કેટલા આદરસહિત સાંભળતા હતા! તે કહેતા કે એક પિતાને પુત્ર પ્રત્યે કેટલું વાત્સલ્ય હોય છે! પણ તે જ વાત્સલ્ય પિતાને મોટેથી પુત્રને પ્રેરણા આપે છે. પિતાના એ વાત્સલ્ય કરતાં પણ પ્રભુનું મારા ઉપર અત્યંત વિશુદ્ધ વાત્સલ્ય છે તેથી જ વારંવાર પ્રભુ મને જ સંબોધન કરે છે.

જો વિનયનો અભાવ હોત તો તો તે એમ જ કહી દેત કે દરેક વખતે મને જ કહ્યા કરે છે. આખો વખત મારું જ નામ લીધા કરે છે. શું હું આખો વખત સૂઈ જ રહું છું? રાત દિવસ આ શિખામણ કેવી? શું હું હજુ પણ અબોધ બાળક છું? મારામાં પણ વિવેક છે, જ્ઞાન છે, ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વોનો મેં અભ્યાસ કરેલો છે. આટલા મોટા સમુદાયનો હું અધિષ્ઠાતા છું.

પણ આ શબ્દો નીકળે કોના? અહંકાર તો તેમને અડકી પણ નહોતો. પદ અને સત્તાનો મોહ તો તેમનાથી દૂર ભાગી ગયો હતો. તેમના પવિત્ર આત્મામાં કેવળ વિનય રૂપી દીપકની શિખા જલતી હતી. એથી જ આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતવા છતાં જનતા તેમના જેવી વિનયની મૂર્તિને ભૂલી શકી નથી.

તા. ૧૮-૭-૫૪ માટુંગા (મુંબઈ)

૧૭. સરળતાની પગદંડી

ભારતનો ધ્વજ સીધી લાકડી પર લહેરાય છે વાંકીચૂકી લાકડી ધ્વજ ફરકાવવા માટે કોઈ પસંદ કરતુ નથી તેના ભાગ્યમા તો ચૂલામા જઈ ચહા ગરમ કરવાનુ જ લખાયેલુ હોય છે જેના જીવનમા જેટલી સરળતા હોય છે તેટલો જ તે લોકપ્રિય બની શકે છે જીવનની વાંકીચૂકી લાકડી સદ્‌ગુણો રૂપી ધ્વજ ફરકાવવાનો ઈન્કાર કરે છે એટલા માટે ભગવાન મહાવીર કહે છે કે વક્રતા અને માયાથી દૂર થઈ સરળ બનો

હૃદયની વક્રતાનુ નામ જ માયા છે તમે કષાય વિજય ઉપર પ્રવચનો સાભળી રહ્યા છો તેમા માયાનુ સ્થાન ત્રીજુ છે માયા, આત્માની સરળતાનો નાશ કરે છે જ્યા હૃદયમા કુટિલતા હોય ત્યા ધર્મનુ બીજ રહી જ કેમ શકે ? ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અંતિમ દેશનામા સાધુઓને ચેતવણી આપે છે કે —

> सोही उज्जुय भूयस्स, धम्मो सुध्दस्स चिट्ठई।
> निव्वाण परम जाई, घयसित्ति व पावए॥

ઉ સૂત્ર, અ ૩,

જેણે સરળતા અપનાવી છે તે જ અધ્યાત્મ માર્ગનો યાત્રી બની શકે છે સરળ આત્મામા જ ધર્મ ટકી શકે છે કોઈ વાસણમા દૂધ ભરીએ પણ જો તેમા મીઠુ ભરેલુ હોય તો દૂધ સારુ રહી શકતુ નથી દૂધ ભરવુ હોય તો પહેલા તેમાથી મીઠુ કાઢી નાખી વાસણ સાફ કરી નાખવુ જોઈએ તેમ જ, જો જીવનમા અધ્યાત્મની જ્યોત જગાવવી હોય તો પહેલા માયા અને વક્રતાની ક્ષાર ભૂમિને સાફ કરી નાખવી જોઈએ જીવનમા સરળતા આવશે તો શુદ્ધિ પણ આવશે શુદ્ધિ આવી તો ધર્મ આવી જ ચૂક્યો

સમજે, કારણ કે ધર્મ આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની નજીક રહેનાર છે એવો શુદ્ધ-બુદ્ધ આત્મા નિર્વાણરૂપી પરમપદને પામી શકે છે

સરળતામય શુદ્ધ જીવનની સુવાસ સર્વત્ર ફેલાશે. જેવી રીતે ઘી રેડવાથી અગ્નિ ધૂમાડા વિનાનો ભડભડ સળગે છે તેવી રીતે સરળતાથી કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ દંભ અને પ્રવંચનાથી રહિત હોય છે

આલોચના જીવનનું અમૃત છે સાધુ, પોતાના ગુરુદેવ સમક્ષ આલોચના કરે છે અને તે દોષિત આત્મા, દોષના બોજાથી વિમુક્ત થઈ હળવો થાય છે

દુઃખીને કોઈ સહાયી મળે તેના ઉપર કોમળતાથી હાથ ફેરવે અને સ્નેહપૂર્વક બે મીઠાં વચનો કહી તેની કરુણ કહાણી પૂછે તો કરુણતાનો સ્પર્શ થતાં જ જેમ વાદળ વરસે તેમ તેની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા માંડે છે દુઃખી વ્યક્તિ હમદર્દીની આગળ પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કરી હળવાપણું અનુભવે છે એ જ પ્રમાણે સાધુ આલોચના કરીને અપરાધોના બોજાથી મનને હળવું બનાવે છે સાથે જ પ્રાયશ્ચિત વડે શુદ્ધ પણ બને છે

આગમમાં ફરમાવ્યું છે કે જે સાધક નિષ્કપટ અને સ્વચ્છ અરિસા જેવું હૃદય રાખી આલોચના કરે છે તેને અલ્પ પ્રાયશ્ચિત આવે છે જો તે કપટ રાખી આલોચના કરે તો તેને બમણું પ્રાયશ્ચિત લાગે. વ્યવહાર સૂત્રનું પહેલું પાનું ઉઘાડતાં જ આપને સ્પષ્ટ આભાસ થશે. આગમ કહે છે કે –

जे भिक्खु मासियं परिहारं ठाणं पडिसेवित्ता
आलोएज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स
मासियं, पलिउंचियं आलोएमाणस्स दो मासियं ।

વ્યવહાર સૂત્ર ઉ. ૧ સૂ. ૧

જે ભિક્ષુ એક માસના પ્રાયશ્ચિતને યોગ્ય દોષનું સેવન કરે છે પછી આચાર્ય સમક્ષ આલોચના લે છે તે આલોચના જો નિષ્કપટ ભાવે કરે તો એક માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે પણ જો તે સકપટ આલોચના કરે તો તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે છે

કપટ એ એવું ઝેર છે કે જે આલોચનારૂપી અમૃતને ઝેર બનાવે છે આલોચનાના આટલી લાંબી પહોળી વિગતમાં ઊતરવાનો આ વિષય નથી પણ ટાંકે તેની વિગતોમાં એટલા માટે ઉતારવું રહ્યું કે તમે આપણા ઝરને આળખી શકો બે સાધુઓનો દોષ એક સરખો છે અને આલોચના

પણ કરે છે તેમા એક સરળતાપુર્વક કરે છે અને બીજો દભવૃત્તિ રાખીને કરે છે, જેથી તેનુ પ્રાયશ્ચિત બમણુ થઈ જાય છે

એ પણ નક્કી છે કે જો રોગી વૈદ્યની સાથે છળ કરશે, તેના પ્રશ્નોના સીધા જવાબ નહિ આપે, તો તેથી વૈદ્યને તો કાઈ નુકસાન થવાનુ નથી, તેને તો લાભ જ થવાનો છે રોગ વધશે, સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધશે. છતા કોઈ પણ પ્રામાણિક વૈદ્ય એવી ઈચ્છા રાખશે નહિ પરતુ રોગીની છળવૃત્તિ જ રોગને વધારશે અને તેની સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધવાની જ.

શિક્ષણના ક્ષેત્રે, શિક્ષકની સાથે છળ કરીને કોઈ વિદ્યાર્થી આગળ વધી શકયો નથી તેમ જ વકીલ સાથે છળપૂર્વક વર્તીને કેસમા સફળ થવાની આશા રાખવી તે પણ વ્યર્થ છે

વ્યવહારિક જીવનમા છળથી કઠિનાઈ પેદા થાય છે ત્યારે આધ્યાત્મિક જીવનમા કપટ ખૂબ જ મોટી વિડબણા લાવે છે

સાધુજીવનની પહેલી શર્ત છે કે જીવનમા સરસતા હોય કારણ કે સરળતાના અભાવમા પવિત્રતા ટકી શકતી નથી હૃદયની સરળતા સિવાય કરવામા આવતી તમામ સાધના માત્ર કાયક્લેશ બની રહે છે ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં દભવૃત્તિને કોઈ સ્થાન નથી શ્રમણ જીવનની તો વાત શી, પણ તે સિવાયનાને શ્રાવક કે સમ્યકત્વી તરીકે પણ સ્વીકારવામા આવેલ નથી ભગવાન મહાવીરની ભાષામાં માયાવત પ્રાણી મિથ્યાદષ્ટિ છે આપને યાદ હશે કે—

"मायी मिच्छा दिट्ठी, अमायी सम्म दिट्ठी"

છળ અને દભથી મુક્ત આત્મા જ સમ્યક્ત્વરૂપી પ્રકાશના કિરણોને પામી શકે છે હૃદયની પવિત્રતા અને સરળતા વિનાની તમામ સાધનાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ભલે તેથી સ્વર્ગના ભોગોની પ્રાપ્તિ થય પણ જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રવાળી ભવપરપરાનો નાશ કરવામા તેની સાધના કામમા આવી શકતી નથી, સૂત્રકૃતાગ સૂત્રમા વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે

जइ विय नगिणो किसे चरे, जइ विय भुंजिय मास मंतसो ।
जे इह मायाइ मिज्जई, आगच्छन्ति गब्भायणत सो ॥

સૂત્રકૃતાગ સુ ૧ અ ૨

સાધનાના ક્ષેત્રમા પ્રગતિશીલ સાધક વસ્ત્રમાત્રનો પરિત્યાગ કરી અચેલક-

ત્વનો સ્વીકાર કરે છે. વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે દેહમાંથી રક્ત અને માંસ સૂકવી નાખ્યાં હોય, મહિના-મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય, છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે માયાની ગાંઠને છોડી ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર ગર્ભમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ગમે તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ ચાલી રહ્યો છે. બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે. ભોળા લોકો ભગવાં કપડાંમાં સાધુતા માની બેસે છે. તેને શી ખબર પડે કે ભગવાં કપડાંમાં કપટનો ભેદ છુપાઈ રહ્યો છે! સાધુજીવન હોય કે ગૃહસ્થજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં ત્યાં અસત્યપણું જ રહે છે. દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસત્ય વાત બહાર ન આવે. એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે.

ગૃહસ્થવર્ગ પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આજે એ હાલત છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત તિક્ખુત્તો આયાહિણં કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી? જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો? મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક માણસ જે મુનિની રોજ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો, તે, તે જ મુનિની પાસે પગે લાગી ગળગળીને વંદના કરતો હતો. સાચી વાત એ છે કે પાપીઓના આંસુ તો ભલે તેને ટાણે ટપકી આવી ગયાં પણ હૃદયના આંટા બમણા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે. અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાને ગણાવેલ છે: કાયાની વક્રતા, ભાષાની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિષમવાદ. આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ-ગંધ-રસ સ્પર્શ આદિમાં થાય છે.

એવી વ્યક્તિ કદાચ પ્રેમપૂર્વક કાંઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી. તેનો સ્વર એવો કઠોર બને છે કે સાંભળનાર ઇચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે, બોલીમાં રસ ભરી લે તેવી વાણી

જોઈએ છે, પણ જ્યા સુધી વક્રતા નહિ જાય, ત્યા સુધી માધુર્યનો ગુણ આપ નહિ મેળવી શકો અને ત્યા સુધી તમારી વાણી જનતાના દિલને ડોલાવી શકશે નહિ સાથેસાથ મનની આ વક્રતા, દેહને પણ વક્ર બનાવે છે આ વક્રતાનુ પ્રમાણ જોવુ હોય તો પશુઓના દેહ જુઓ પશુઓના દેહ વક્ર હોય છે તેમની ગણના તિર્યંચ યોનિમા થાય છે તિર્યંચનો અર્થ જ વાકાપણુ છે તિર્યંચ યોનિની પ્રાપ્તિ માયા વડે જ થાય છે હવે તમે સારી રીતે સમજી ગયા હશો કે મનની વક્રતા શરીરને પણ વક્ર બનાવે છે જેના જીવનમા અહી વક્રતા છે, તે અહીથી વિદાય થશે ત્યારે તેની વક્રતા પણ તેની સાથે જ જશે. તે આગામી ભવમાં સાકાર બને છે. માટે વાચક ઉમાસ્વાતિ મહારાજ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા તિર્યંચ યોનિના હેતુ બતાવે છે.

माया तैर्यग्योनस्य

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ ૬, સૂત્ર ૧૭.

જો દેહની વક્રતાથી બચવુ હોય તો મનની વક્રતાથી બચો.

પણ આજે તો જેટલો માણુસ કપટબાજ હોય, તેટલો તે હોશિયાર ગણાય છે તમારો દીકરો કોઈ પ્રપચ રચી, કોઈકનુ ખિસ્સુ ખાલી કરી આવે અને આવીને તમારી સામે આખી વાત કહી સભળાવે, તો તમે તેની પીઠ થાબડશો અને હસતા હસતા તેની માતાને કહેશો કે—જોયુ ? આપણો દીકરો કેવો હોશિયાર થઈ ગયો છે !" આને જ તમે હોશિયારી માનો છો શુ જૈન-કુળમા જન્મ લેનાર વ્યક્તિ, કપટથી કરેલ કમાણીથી પ્રસન્ન થાય ? ખરુ પૂછો તો તેવે વખતે તમારી આખોમાથી આસુ વહેવા જોઈએ, કે—મારો પુત્ર નૈતિકતા અને સરળતા ખોઈને માયા પ્રત્યે જઈ રહ્યો છે

તમે માનો છો કે છળ અને ધોકાબાજીથી કમાણી સારી થાય છે એક રૂપિયાની ચીજ કદાચ આઠ આનામા લઈ આવ્યા, તો હૃદય નાચી ઊઠે છે. તમે સમજો છો કે આઠ આના બચી ગયા એક ચીની વિદ્યાર્થીને કોઈકે પૂછ્યુ કે એક માણુસ ઘેરથી એક રૂપિયો લઈને નીકળ્યો એક રૂપિયાની શાકભાજી ખરીદ કરી પણ ચાલાકી કરી આઠ આના પાછા લઈ ઘેર આવ્યો, તો તે શુ કમાયો ?

વિદ્યાર્થીએ જવાબ આપ્યો—"સાહેબ ! તે કમાયો નથી તેણે ગુમાવ્યુ છે. આઠ આના માટે તેણે પોતાની કરોડો રૂપિયાની મોઘી માનવતા ગુમાવી છે '

જેના જીવનમા દભ અને કપટનુ સામ્રાજ્ય છે, તે બોલે છે કાઈ, ને ચાલે છે કાઈ તેની વાણી મોરના જેવી હોય છે મોરનો કેકારવ ઘણો પ્રિય

ત્વનો સ્વીકાર કરે છે. વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે દેહમાંથી રક્ત અને માંસ સૂકવી નાખ્યાં હોય, મહિના-મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે માયાની ગ્રંથિને છોડી ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર ગર્ભમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ગમે તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ ચાલી રહ્યો છે. બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે. ભોળા લોકો ભગવા કપડામાં સાધુતા માની બેસે છે. તેને શી ખબર પડે કે ભગવા કપડામાં છળનો ભેદ છુપાઈ શકે છે! સાધુજીવન હોય કે શ્રાવકજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં બન્નેનું અસલપણું જુદું રહે છે. દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસલ વાત બહાર ન આવે. એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે.

ગૃહસ્થવર્ગ પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આજે એ હાલત છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત "નિસ્સિહિ આવસ્સહિ" કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી? જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો? મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક શ્રાવક જે મુનિની રોજ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો, તે તે જ મુનિની પાસે પહોંચતાં ઝૂકીઝૂકીને વંદના કરતો હતો. સાચી વાત એ છે કે પાઘડીઓના આંટા તો ગયા, તેને ઠેકાણે ટોપી આવી ગઈ પણ હૃદયના આંટા બમણા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે. અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાનો સમાવેશ છે. કાયાની વક્રતા, ભાષાની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિષમવાદ. આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ-ગંધ-રસ સ્પર્શ આદિમાં થાય છે.

એવી વ્યક્તિ કદાચ પ્રેમપૂર્વક કંઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી. તેનો સ્વર એવો કઠોર બને છે કે સાંભળનાર ઇચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે, બીજાના દિલ હરી લે તેવી વાણી

આસ્તે વીણી વીણીને મારો વશ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવુ હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારુ છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટુ નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમા વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે ને સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતાં બીજુ કોઈ મોટુ પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાનાં પાપોને ઢાકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરંતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શુ મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતુ માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુગા, તા. ૧૪-૮-'૫૮

લાગે છે પણ યાદ રાખો કે મીઠો કેકારવ કરનાર મોર સર્પ જેવા ભયંકર વિષધર પ્રાણીને પણ મારી નાખે છે એવી રીતે કપટી માણસની ભલે જેવી મીઠી વાણીમાં મીઠાશ ખરેખર કેટલી છે તે તો તે પોતે જ જાણે છે અથવા તો તેનો જેને પરિચય થયો હોય તે જાણી શકે છે. દૂર રહેનાર તો માત્ર ઉપરનો ચળકાટ જોઈ અંજાઈ જાય છે. પણ તેને અસલી વાતનો ક્યાંથી પત્તો લાગે! એથી તો કેટલીક વખત અજાણ્યો માણસ એવાઓની પ્રશંસા પણ કરે છે તેની આંખો ભીતરનો ભેદ પામવા માટે અસમર્થ હોય છે

એક વાર મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ તેમના ભાઈ લક્ષ્મણ સાથે વન-વિહાર માટે ગયા ત્યાં માર્ગમાં એક સરોવર આવ્યું સરોવરમાં ઊગેલાં કમળો અને તેના ઉપર ભમરાઓને ગૂંજતા જોઈ તેમની આંખો સ્થિર થઈ ગઈ તેવામાં એક બગલો તેમની નજરે પડ્યો. તેની પાંખો જાણે સનલાઈટ સાબુથી ધોયેલી હોય તેવી સફેદ હતી ખૂબ જ મંદ ગતિએ તે ચાલી રહ્યો હતો. જાણે કે કોઈ સંત ઈર્યાસમિતિનું પાલન કરતા ચાલી રહ્યા હોય. આવા યોગીને જોઈને રામે પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણને કહ્યું

पश्य लक्ष्मण पंपायां बकः परम धार्मिकः
शनैः शनैः पदं धत्ते जीवेषु वध शंकया ।

ભાઈ! જો તો કેવો યોગી ઊભો છે જાણે કે પ્રભુપ્રાર્થનામાં લીન કોઈ ભક્ત! અને ચાલે છે ત્યારે કેવી સાવધાનીથી પગ ઉપાડે છે! કેવો તો સાધુ દેખાઈ રહ્યો છે તેને ભય છે કે ક્યાંય પગ નીચે કોઈ જીવ ચગદાઈ જાય સાચેસાચ કોઈ મોટું સત્પાત્ર પક્ષી લાગે છે ચાલો તેનાં દર્શન કરી નેત્ર પવિત્ર કરીએ.

રામ આ પ્રમાણે બગલાની પોતાના ભાઈ પાસે પ્રશંસા કરતા બોલી રહ્યા હતા ત્યાં સરોવરમાંથી એક અવાજ આવ્યો. રામનું ધ્યાન તે તરફ ગયું અવાજ માછલીનો હતો. તે કહી રહી હતી કે—

बकः किं वर्ण्यते राम तेनाहं निष्कुली कृता ।
सहवासी विजानाति चरित्रं सहवासिनाम् ॥

હે સગુણ રઘુવંશી રામ! તમારું રૂપ જેવું સફેદ છે તેવું તમે બગલાનું પણ સફેદ જાણો છો પણ તમે આ ભૂલ કરો છો આ ઉજ્જ્વલતા માત્ર ઉપરની છે અંદરનું રહસ્ય તમે ક્યાંથી જાણો! ન તો ? સાથે રહે તે જ જાણી શકે આ તમારા યોગીએ તો મારો વંશ પરિવાર ખાધો

આસ્તે વીણી વીણીને મારો વંશ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવું હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારુ છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટુ નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમા વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે ને સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતાં બીજુ કોઈ મોટુ પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાના પાપોને ઢાકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમા સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શુ મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતુ માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુગા, તા ૧૪–૮–'૫૮

કષાય વિજય ઉપર તમે રોજ પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. જેનાથી ભવપરંપરાને પોષણ મળે છે તે આત્માની અશુદ્ધ દશાઓને કષાય કહેવાય છે. તમે જાણી ચૂક્યા છો કે કષાયના ચાર વિભાગ છે. તેમાં બે રાગજન્ય અને બે દ્વેષજન્ય છે. જરા આપણે ઊંડાણથી જોઈએ તો આપણામાં રહેલી રાગવૃત્તિ જ દ્વેષને જન્માવે છે. જ્યારે કોઈ ખાસ વસ્તુ પર આપણા મનમાં રાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે આપણા બધા પ્રયત્નો તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ હોય છે.

ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં જે અંતરાયભૂત બને છે તેના ઉપર આપણી રાગવૃત્તિ ફૂંફાડા મારે છે અને આ વિઘ્નો ટાળવા માટે કામે લાગી જાય છે. પોતાની તમામ તાકાત કામે લગાડી, અંતરાયોને દૂર કરી ઇચ્છિત વસ્તુ તે પ્રાપ્ત કરવા માગે છે. પછી તે અંતરાયો પ્રકૃતિજન્ય હોય કે માનવસર્જિત હોય, તેના પ્રત્યે મનમાં રોષ જાગૃત થાય છે. આ જ દ્વેષની જન્મભૂમિ છે.

હવે તમે જોઈ શકો છો કે જગતમાં પડેલા વસ્તુ તરફ રાગવૃત્તિ પેદા થાય છે. પછી તેની પ્રાપ્તિ અને સંરક્ષણમાં બાધારૂપ વિરોધી શક્તિઓ પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે. અર્થાત્ આત્માને વિભાવદશા તરફ ધકેલનાર મૂળ વૃત્તિ રાગાત્મક છે.

રાગાત્મક વૃત્તિનું કાર્ય છે લેવાનું. જે મનને ગમ્યું તે ગમે તેમ કરીને પણ લેવું. પછી એ નથી જોવાતું કે તે લેવા માટે કેટલું ખોવું પડશે. આ લેવાની વૃત્તિ તે જ લોભની માતા છે. જેના મનમાં આ લેવાની વૃત્તિ બળવત્તર છે તેને ઉચિત અનુચિતતાનું કોઈ મહત્ત્વ નથી હોતું. તે માત્ર સંગ્રહ કરવા જ ઇચ્છે છે. પણ, તે એ વિચાર પણ નહિ કરે કે તેની આ

સગ્રહવૃત્તિને કારણે હર્યાભર્યા ઘરો ઉજ્જડ બની જશે, લીલી કલાર જેવી ફૂલવાડીઓ ઉજ્જડ વન સરખી જઈ જશે, કેટલાયે હસતી આખોમાથી આસુઓ વહેશે

આ લેવાની વૃત્તિવાળો ક્યારેય એ પણ વિચાર નહિ કરે કે મારી જરૂરિયાતો માટે કેટલુ જમા કરવુ જરૂરી છે સગ્રહ હોય, પણ, તેની કોઈ સીમા હોવી જોઈએ જરૂરિયાતો વધે છે, પણ ક્યા સુધી તેને વધારવી? સગ્રહ અને જરૂરિઆતોની સીમારેખા તેની પાસે હોતી નથી તે તો માત્ર લઈને તેની રખેવાળી જ કરી જાણે છે

એક પ્રાચીન અર્હતાર્ષિ સંગ્રહશીલ હૃદયનુ ચિત્ર દર્શાવતા કહે છે–

आयाण रक्खी पुरिसे परं किंचि न जाणति ।
असाहु कम्म कारी खलु अयं पुरिसे ॥

ઋષિભાષિત સૂત્ર અ ૬–૧

આદાનરક્ષી પુરુષ લેવુ અને સરક્ષણ કરવું એથી ત્રીજી કોઈ વાત જાણતો નથી એવો માણસ હલકામા હલકુ કાર્ય કરતાં પણ અચકાશે નહિ જો કદાચ તેની જાણમા આવે કે અમુક માણસની ખોપરી સોનાની છે, તો સોનાની પાછળ પાગલ બનેલ પુરુષ, તે માણસની ખોપરી પણ કાઢી લેશે

સપત્તિની પ્રાપ્તિ માટે માનવ જાતનુ દમન પણ ઓછુ નથી કરતો. એક યોગી આત્મસાધના માટે જેવી રીતે તપ કરે છે, ભૂખ, તરસની પરવા કર્યા વિના, સાધનામા દેહને કષ્ટ આપે છે, ખરુ પૂછો તો સાધનાની તન્મયતામા તેને ભૂખ–તરસની ખબર જ પડતી નથી તેવી જ રીતે લોભીની સાધના પણ યોગીની સાધના કરતા જરાયે કમ હોતી નથી રૂપિયાના રણકારમા તેની ભૂખ અને તરસ મટી જાય છે

દુકાન પર ગ્રાહકોની ભીડ જામી હોય, સમય થઈ ગયો હોય, પત્ની વારવાર બહાર આવી જોતી હોય કે અત્યાર સુધી જમવા કેમ ન આવ્યા? છેવટે અકળાઈને છોકરાને દુકાને મોકલે છે તે કહે છે બાપુજી ચાલો, જમવાનુ ઠડુ થઈ જાય છે"

ખરુ કહો, આ વખતે તમે શો જવાબ આપશો?

અહી ઉપાશ્રયમા તો ઘડિયાળનો કાંટો સાડાનવ ઉપર બે મિનિટ પણ આગળ જશે તો તમારુ મન મુબઈ દોડી જશે મનમા થશે કે કદાચ દસનો ગાડી જતી રહેશે

પરંતુ દુશ્મન ઉપર પઢિયાળમાં અભિચારને લઈને માર પણ વાગી ગયા હોય, છતાં છોકરાને કહેશો કે– જા તું અને તારી મા બન્ને જમી લો. મને જમવા વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! માણસોની બીક આગળ, પેટમાં ઉંદરડા શું શું કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું દમન છે આ!

ભૂખ-તરસ માત્ર નહિ, ઘણીયે વાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. માલ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી. તમે તેની સામે તાકાના તાકા ખાલી ઢગલો કરી દો છો, છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે. પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર કડવી મીઠી સંભળાવે પણ છે, છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઊતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે જો નકારીશું તો હંમેશનો ઘરાક ચાલી જશે.

સંગ્રહવૃત્તિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે. જે સંગ્રહની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે. કેમકે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે પણ ઇચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે. તે તો દ્રૌપદીનાં ચીરની માફક અનંત હોય છે. દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાર્તા છે પણ વાર્તાને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢો તો જણાશે કે દુઃશાસન એ ગેરરસ્તે ચડેલું મન છે જેની સત્તા દુષ્ટ છે. ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે. મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું, કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે. એ જ દુઃશાસન આંતર વૃત્તિરૂપ દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચે છે. અનંત તૃષ્ણાની સાડી. આ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી. એ માટે જ આગમ કહે છે–

इच्छा हु आगास समा अणंतिया

ઇચ્છા આકાશની માફક અનંત છે.

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે તે ઊડી ઊડીને પાછાં આવે છે પણ આકાશનો છેડો કોઈ કાઢી શક્યું નથી. ઇચ્છાનું આકાશ પણ એવું જ છે. મનરૂપી પંખી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે. તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે પણ તેનો અંત શોધી શકાતું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સૂના જગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે ? આ જન્મમા તો શું પણ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણ ? કારણ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આંખોની ભ્રમણા છે અહીથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આંખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણુ કે મનની ઈચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે કારણુ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે. દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા–દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણ આ દેવીઓ દીકરા–દીકરી આપે જ, એવું કાઈ નથી સદ્દભાગ્યથી, કાગનું બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કદાચ પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે ? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે. પુત્રના લાલન–પાલન, તેની શિક્ષા–દીક્ષાથી માડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણ તે ખાલી જ રહેશે

પરંતુ દુકાન ઉપર ઘડિયાળમાં અગિયારને બદલે બાર પણ વાગી ગયા હોય છતાં છોકરાને કહેશો કે – જા તું અને તારી મા બન્ને જમી લો. મને હમણાં વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! ગ્રાહકોની ભીડ આગળ, પેટમાં ઉંદરડા ચું ચું કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું દમન છે આ!

ભૂખ-તરસ માત્ર નહિ, ઘણીવાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. માલ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી. તમે તેની સામે તાકાના તાકા લાવી ઢગલો કરી દો છો છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર કડવી મીઠી સંભળાવે પણ છે છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઉતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે જો બગાડીશું તો હંમેશનો ઘરાક તૂટી જશે.

સમૃદ્ધિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે. જે સમૃદ્ધિની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે કેમકે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે પણ ઇચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે. તે તો દ્રૌપદીના ચીરની માફક અનહદ હોય છે. દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાર્તા છે પણ વાર્તાને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢીએ તો જણાશે કે દુઃશાસન એ ગેરરસ્તે ચડેલું મન છે જેની સત્તા દુષ્ટ છે ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે. મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે. એ જ દુઃશાસન, અંતર વૃત્તિરૂપ દ્રૌપદીના ચીર ખેંચે છે. અનંત વસ્ત્રોની હારી, આ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી. એને માટે જ આગમ કહે છે –

इच्छा हु आगास समा अणंतिया

ઇચ્છા આકાશની માફક અનંત છે.

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે તે ઊંચે ઊડીને પાછાં આવે છે પણ આકાશનો છેડો કોઈ પામી શક્યું નથી. ઇચ્છાનું આકાશ પણ એવું જ છે. મનરૂપી પંખી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે. તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે પણ તેનો અંત શોધી શક્યું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સૂના જગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માંડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે? આ જન્મમા તો શું પણ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણ? કારણ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આખોની ભ્રમણા છે. અહીંથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણ કે મનની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે. કારણ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા–દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણ આ દેવીઓ દીકરા–દીકરી આપે જ, એવું કાઈ નથી સદ્ભાગ્યથી, કાગનુ બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કદાચ પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે પુત્રના લાલન–પાલન, તેની શિક્ષા–દીક્ષાથી માંડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણ તે ખાલી જ રહેશે

૧ પહેલો સાગર. ગંગા-જમુના જેવી મોટી નદીઓ પ્રત્યેક ક્ષણે તેમાં લાખો ટન પાણી રેડે છે. હજારો વર્ષ વીતી ગયાં, તેમનો વણથંભ્યો પ્રવાહ સાગરમાં ભળે જાય છે પણ હજારો વર્ષમાં એક પણ દિવસ એવો નથી આવ્યો કે જ્યારે સાગરે એમ કહ્યું હોય કે હવે મારે આ પાણી નથી જોઈતું.

૨. બીજું સ્મશાન. સ્મશાનનો ખાડો ક્યારે પણ પુરાવાનો નથી. હજારો બાળક, યુવક, પ્રૌઢ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષ, બળવાન કે નિર્બળ, શિક્ષિત કે અશિક્ષિત, ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ બધા જીવો અંતે સ્મશાનમાં જઈ પહોંચે છે. હજારો-લાખો વર્ષોથી આ ક્રમ ચાલે છે. કંઈ કરોડો ને અબજો માણસો ત્યાં પહોંચ્યા અને બે ચાર કલાકમાં રાખ થઈ ગયા. પણ સ્મશાનની આગ આજ સુધી તૃપ્ત થઈ નથી.

૩ ત્રીજું પેટ. આખી જ વાત પેટની છે. પેટનો ખાડો સવારે પૂરો ને બપોરે ખાલી. પથારીમાંથી ઊઠતાં જ ચાની માગણી થાય છે. ચાની સાથે નાસ્તો પણ જોઈએ છે. એ પણ પેટમાં જાય છે. અગિયારેક વાગતાં સુધીમાં ફરી માગે છે રોટલી, દાળ, ભાત, શાક કે મિષ્ટાન્ન આપો. પણ બે વાગતાં તો પાછું ખાલી. વળી પાછી ચા-નાસ્તાની માગણી. સાંજના છ વાગ્યા કે પાછી ખીચડી ને કઢી જોઈએ. રાતના દૂધનો ગ્લાસ પણ ખરો જ. આવો આ પેટનો ખાડો ક્યારેય ભરાતો નથી. ગમે તેટલી વાર ભરો, બે કલાક ગયા કે પાછો ખાલી.

૪ ચોથી તૃષ્ણા. પણ તૃષ્ણાનો ખાડો તો બધા કરતાં ઊંડો છે.

પેટનો ખાડો ભલે ફેર ફેરથી ભરાઈ જાય. બે કલાક માટે તો પેટ બરાબર ભરાય. પેટ ભરાયા પછી તમને ગમે તેવી ભાવતી વસ્તુ મળે તો પણ મન એક વખત તો ખાવા માટે ઇન્કાર કરશે. પણ મનનો ખાડો એવો ઊંડો છે કે તેને મેરુ પર્વત પણ પૂરી શકે નહિ. જેટલો આપ ભરતા જઈએ તેટલો જ તે વધુ ખાલી બનતો જાય.

એક વાર સિકંદર, કોઈ પહોંચેલ યોગી પાસે ગયો. આજના જમાનામાં પહોંચેલનો અર્થ એવો થાય છે કે જે કંઈ ચમત્કાર જાણતો હોય. આવા ચમત્કારોના ચક્કરમાં ઘણા લોકો પડી ગયા છે અને કેટલાક તેમાં ફસાય છે પણ યોગીઓની વચ્ચે ચમત્કારવાળા પોતાના છે શક્તિની ખરી ગયા તો પણ ચમત્કારનું ચક્કર ચાલુ જ હોય છે

તમે ચારિત્રને નમો ચમત્કારોને નહિ એની બે બદામની વિદ્યા તો બાજીગર પણ જાણે છે જો તમે લેવાનુ જાણતા હો કે લેવાનુ ચાહતા હો તો સદાચારની સૌરભ લો જ્ઞાનનો પ્રકાશ લો, સરળતાની સુવાસ લો

સિકદર યોગીની સેવા કરવા મડ્યો ખરી રીતે આ સેવા યોગીની નહિ, તેના ચમત્કારોની હતી મનમા સ્વાર્થ ભરેલો હોય તો તેને તપ કે ત્યાગની ઉપાસના ન કહેવાય મનમાં ચાદીના ટુકડાની લાલસા જાગી છે અને સતની સેવામા પહોચે છે! આ સતની નહિ, દ્રવ્યની ઉપાસના કહેવાશે. કારણ કે આપના મનમા સતનુ નહિ, પણ સતની સેવાથી મળનાર સપત્તિના ટુકડાનુ મૂલ્ય છે. તમારુ લક્ષ્ય સપત્તિમા છે, ચારિત્રમા નથી જો કદાચ બીજે સપત્તિ મળે તેમ હશે તો સેવાનો રસ્તો છોડી પણ દેશો

એક દિવસ યોગીએ સિકદરને કહ્યુ—"તારી સેવા પણ ગજબની છે. મારુ હૃદય આજ ખૂબ જ પ્રસન્ન છે બોલ તારે શું માગવુ છે?"

સિકદરને આ જ જોઈતુ હતુ આવા દિવસને માટે તો તેણે પરસેવો પાડ્યો હતો તેણ કહ્યુ—"યોગીશ્વર! હુ શુ ઇચ્છુ? મારી એક નાની સરખી માગણી છે તે એ કે આખી પૃથ્વી ઉપર મારી સત્તા ચાલે"

કેટલી નાની માગણી છે! લોભીહૃદયને માટે તો સારી દુનિયાનું સામ્રાજ્ય પણ ઓછુ પડે છે સતે જોયુ કે મનની તૃષ્ણા કેટલી વિશાળ છે. આ તો સુરસાના મો જેવુ છે જેમ જેમ તમે અદર જતા જશો તેમ તેમ તે મોટુ થતુ જશે

આ સાડાત્રણ હાથની કાયા માટે કેટલી જગા જોઈએ? દેહ તો માત્ર સાડાત્રણ હાથ જ માગે છે પણ મન? ખરુ પૂછો તો જેને એક ઇચ પણ જમીનની જરૂર નથી, તેવાઓ વિશાળ પૃથ્વીના ખડથી પણ સતોષ પામતા નથી! કદાચ દુનિયાભરનુ સામ્રાજ્ય પણ મળી ગયુ, સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર એકચક્રી સત્તા પણ મળી, પણ જ્યારે જીવનયાત્રા સમાપ્ત થશે તે વખતે કેટલી જગા મળશે? ફક્ત સાડાત્રણ હાથ અને તે પણ ઇસ્લામ સસ્કૃતિમાં જન્મેલાને જ બીજા જૈન કે હિન્દુ કુળમા જન્મેલાને તો તે પણ નસીબમાં નથી આ બધુ જાણવા છતા પણ માનવનુ મન કેમ સગ્રહની પાછળ પાગલ છે?

માનવશરીરની સમસ્યા તો ચાર રોટલીથી પતી જશે રહેવાની સમસ્યા સાડાત્રણ હાથ જમીનથી ઉકલી જશે પણ મનની સમસ્યા કઈક મુશ્કેલ છે.

જ્યારે મન અનાજ અને ભોજનથી સોનું મળવા છતાં મનની સમસ્યા ઉકેલી શકતી નથી

યોગીએ જોયું કે સિકંદરનો રોગ તનનો નહિ પણ મનનો છે એટલે તેનો ઉપાય પણ બીજી રીતે જ કરવો પડશે. યોગી અંદર ગયા. પોતાની ઝોળીમાંથી એક મનુષ્યની ખોપરી કાઢી સિકંદરને આપી અને કહ્યું કે આને અનાજથી ભરી દે જે ક્ષણે તે અનાજથી ભરાઈ જશે તે જ ક્ષણે આખી પૃથ્વી ઉપર તારું સામ્રાજ્ય થઈ જશે.

સમ્રાટ સિકંદરના આનંદની હદ નથી. મહેલમાં જવાની જ વાર છે બે મિનિટમાં જુવારના દાણાથી ભરી દેવાશે અને સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર સિકંદરનું સામ્રાજ્ય થઈ જશે. સિકંદર મહેલમાં ગયો. તેણે એક શેર-પૂરી એક શેર જુવાર ખોપરીમાં નાખી પણ જોયું તો ખોપરી ખાલી! ગુણીઓની ગુણીઓ ઠાલવી તેમા નાખી પણ ખોપરી ખાલી જ રહી. સિકંદરના આશ્ચર્યની હદ ન રહી. તે સમજી ગયો કે આ કોઈ ચમત્કારિક ખોપરી છે

પાછા પગે તે યોગી પાસે પહોંચ્યો. બધી વાત કહી સંભળાવી હસતાં હસતાં યોગીએ કહ્યું– સિકંદર! જાણતો નથી કે આ માનવીની ખોપરી છે! આટલું મોટું રાજ્ય પણ તેને ન ભરી શક્યું તો જુવારના દાણાથી તે કેમ ભરાશે! સિકંદર સમજી ગયો. તમે બધા પણ સમજી ગયા હશો કે મનુષ્યની આ ખોપરી ભરવી એ કેટલું કઠણ કામ છે!

સાચી વાત એ છે કે સંગ્રહમાં શાંતિને શોધવી એ જ મોટી ભૂલ છે. જે એમ માને છે કે પૈસા આવવાથી મનમાં સ્થિરતા આવે છે એ ખૂબ જ મોટી ભ્રમણામાં છે તેઓ ધનને સમજ્યા છે પણ મનને નહિ. મનની ગતિને સમજનાર એવી ભૂલ કદી ન કરે

તમે સારી રીતે જાણો છો કે વિલાસ અને વૈભવનાં જે સાધનો મધ્ય યુગના સમ્રાટ અકબર પાસે નહોતાં તે આજે એક સામાન્ય માણસ પાસે હોય છે પરંતુ મધ્યયુગના સાધારણ માનવીને જેટલી શાંતિ હતી તે આજે મોટા ધનવાનના નસીબે પણ નથી. શાંતિ વિલાસનાં સાધનો કે સંપત્તિના સંગ્રહમાં નથી પણ મનના સંતોષમાં છે

માટુંગા તા. ૧૫-૮-૫૮ જૈન ઉપાશ્રય

૧૯. સહયોગ ધર્મ

અહિંસા ધર્મના ઘણા ગાણાં તમે ગયા છો સત્ય ધર્મનો જયઘોષ પણ જોરથી કર્યો છે હિન્દુ અને મુસ્લિમ ધર્મની સ્થાપના પણ કરી છે તેને માટે લડ્યા પણ છો, ઝઘડ્યા પણ છો પણ કોઈ દિવસ સહયોગ ધર્મને ઓળખ્યો છે? જે તમારી નજીકમા છે, અને આજુબાજુમા વસનારાઓ પાસેથી જ શીખી શકાય છે! ભલે તો આજે આપણે સહયોગ ઉપર વિચાર કરીશુ

માનવ સામાજિક પ્રાણી છે તે સમાજમા જીવે છે, સમાજ પાસેથી કાંઈક લે છે, તો સમાજને કાંઈક આપે પણ છે જે ફક્ત આપે જ છે તે દેવ છે અને જે માત્ર લેતા જ શીખ્યો છે તે દાનવ છે માનવ આ આપ અને લેની વચ્ચે જીવે છે માનવીના જીવનનો આધાર સહયોગ ઉપર જ છે. માનવી તો શુ પણ દુનિયાના કોઈપણ પ્રાણી એક બીજા વિના જીવી શકતા નથી એકલુ કોઈ રહી શકતુ નથી યોગીઓને માટે કહેવાય છે તે બધાના સહયોગનો ત્યાગ કરી હિમાલયની ગિરિ–કદરાઓમા જીવે છે, પણ તે યોગીને પણ ફળાહારના સહયોગની જરૂર રહે છે સભવ છે કે કોઈ તપસ્વી સાધક આહારનો પરિત્યાગ કરી દે છતા તે પણ પાણી અને હવાનો સહયોગ તો છોડી શકતો નથી

પશુઓની દુનિયા કે જેને આપણે અસામાજિક કહીએ છીએ અને જેની કોઈ સમાજવ્યવસ્થા નથી, તે પણ સહયોગધર્મ તો જાણે જ છે. તે ટોળા બાધીને રહે છે ગાય, ગાય સાથે લડશે છતા પણ રહેશે તો પોતાના ટોળામા જ ભેસ, ભેસથી લડશે છતા સાજ પડતા તે પોતાના ટોળામા ભળી જશે કેમકે, તે જાણે છે તેને ત્યા જ સહયોગ મળશે પશુ–સસાર,

સહયોગ લે છે અને વખત આવે આપે પણ છે. આમ તો આપણને લાગે છે કે પશુઓમાં વળી સહયોગ કેવો ! દરેક પોતપોતાના પેટની ફિકરમાં છે. પિતાને પુત્રની ચિંતા નથી અને બેટાને પિતાની ફિકર નથી. પિતા પુત્ર જેવો સંબંધ રહે છે જ ક્યાં ? પુત્ર માતાની પણ કોઈ સેવા ક્યાં કરે છે ?

આ કેટલા સ્નેહથી પોતાનાં બચ્ચાંને પૂજે છે વાંદરી પોતાનાં બચ્ચાંને હંમેશાં છાતીએ વળગાડેલાં રાખે છે. તેને પૂછો કે — એ વાંદરી ! તું જેને દૂધ પીવડાવે છે અને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તે મોટો થઈને તારું પેટ ભરવાનો છે ? ઉપર ઉપરથી એમ લાગે છે કે પશુઓમાં સહયોગની ભાવના નથી પણ ના એક ક્ષણ જરા ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરો તો તમને પશુ-જગતની સહયોગની ભાવના સ્પષ્ટ જણાશે. તે એમ ને એમ નહિ જણાય.

કોઈ વાંદરીની પાસેથી તમે તેનું બચ્ચું ઝૂંટવી લો અને પછી જુઓ કે તેનામાં સહયોગની ભાવના છે કે નહિ ! થોડી જ વારમાં વાનરોનું મોટું ટોળું તમારી પાછળ પડશે અને તમને તમારા પ્રાણ બચાવવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડશે. તમને એવી રીતે ઘેરી લેશે કે તેના બચ્ચાને પાછું આપી દઈને જ તમે તમારો જીવ બચાવી શકશો.

વાંદરાઓમાં જ નહિ, ગાયો અને ભેંસોમાં પણ સહયોગની ભાવના છે. ભયનો અનુભવ થતાં જ તે ટોળામાં ભેગી થઈ જાય છે. અને શત્રુનો સામનો કરે છે. હરણાં જેવાં કોમળ સ્વભાવનાં પ્રાણીઓથી માંડીને જંગલી ભેંસો અને ગેંડાઓ જેવાં કઠોર સ્વભાવનાં પ્રાણીઓમાં પણ ટોળાં જોવામાં આવે છે. ટોળાબંધી એ સહયોગ ભાવનાનું પ્રતીક છે. અમસ્તામે લખ્યું છે કે—વાંદરાઓનું એક ટોળું કોઈ કાંટાવાળી ઝાડીમાંથી પસાર થયું. પરિણામે તેમના શરીરમાં કાંટા પેસી ગયા. પસાર થયા પછી દરેક વાનરે જમીનની ઘણી પર સૂવા માંડ્યું. એક સૂઈ જાય અને બીજા તેના કાંટા કાઢતા જાય. કેપ્ટન સ્ટેન્સબરીએ અમેરિકાની એક ખારી ઝીલ (બે પર્વતો વચ્ચેની જગા) માં એક વૃદ્ધ અને આંધળી હવાઈ સીધને જોઈ હતી. જેને તેના સાથીઓ ભોજન કરાવતા હતા. તેથી તે ખૂબ જ હૃષ્ટપુષ્ટ હતી.

પશુજીવનમાં સહયોગની ભાવના જીવિત છે તો પછી પોતાને પશુ કરતાં શ્રેષ્ઠ માનનાર માનવમાં સહયોગ ન હોય તો તે એક ક્ષણ પણ જીવી ન શકે. રાજમાર્ગ ઉપર ચાલતાં આપણે સેંકડો મજૂરોની સેવા લઈએ છીએ. એક કોળીયો અન્ન પેટમાં ઉતારતાં આપણે ખેડૂત, બળદ અને જમીનની સેવા લઈએ છીએ. જ્યારે આપણને સેવા લેવાનો અધિકાર છે ત્યારે સાથે

સાથે એ પણ ન ભૂલવુ જોઈએ કે સેવા લેવાના અધિકારની સાથે સહયોગ આપવાની ફરજ પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે એ ભૂલી જશો તે નહિ ચાલે જે માણસ પોતાના અધિકાર માટે જાગૃત હોય અને પોતાની ફરજો અદા કરવાનો ઇન્કાર કરે, તે જીવનનો કલાકાર બની શકતો નથી

જો તમારામાં શક્તિ હોય તો બીજાને સહયોગ આપવાની ફરજ છે— આપવાનુ કર્તવ્ય છે તે વિના યાદ રાખજો કે જરૂર પડે તમને પણ કોઈ સહકાર આપનાર નહિ મળે આપણને કોઈ દિવસ કોઈના સહકારની જરૂર નહિ પડે એનુ અભિમાન રાખવુ એ ખોટુ છે જિદગીમા કયે વખતે સપત્તિનો તડકો, વિપત્તિના છાયડામા ફેરવાઈ જશે એ કહી શકાય તેમ નથી. માનો કે કોઈની પાસે સપત્તિ છે, તો શુ તેને કોઈના પણ સહયોગની જરૂર નથી ? પૈસા જરૂરિયાતો મેળવી આપી શકે છે પણ તે તો જડ છે ચૈતન્ય-મય માનવીનુ સ્થાન તે કયારેય પણ લઈ શકે તેમ નથી આ વાત પૈસા-વાળાઓ નોધી રાખે.

એક નાનુ ગામ હતુ તેમા સમાજના પચાસેક ઘર હશે તેમા એક પૈસાવાળો હતો તેની પાસે જેટલુ ધન હતુ તેના કરતા તેનો ગર્વ વધારે હતો ગામમા કોઈ મરણ પામે, તો તે ઘોડા ઉપર બેસીને સ્મશાનયાત્રામાં જાય લોકો તેને કહે પણ ખરા કે, આ કોઈ શુભ પ્રસગ નથી આવા પ્રસગે ઘોડા ઉપર બેસીને આવવુ એ સારુ નથી દેખાતુ પણ તે કોઈનુ માનતો નહિ તે કહે કે મારી પાસે ઘોડો છે તો બેસુ છુ નહિ તો તેનો ઉપ-યોગ શો ?

આવા કેટલાય પ્રસગોમા તે ઘોડા ઉપર બેસીને ગયો હશે એક વખત તેના ઘરમા તેનો બાપ ગુજરી ગયો તેની જ્ઞાતિના બધા લોકોએ વિચાર કર્યો કે આજે એને પાઠ શીખવવાનો મોકો મળ્યો છે જેમની પાસે ઘોડા હતા, તે બધા ઘોડા ઉપર બેસીને ગયા, અને જેમની પાસે ઘોડા નહોતા, તે બધા ભાડે લઈ આવ્યા બધા ઘોડે ચઢીને તેને ત્યા ગયા તેના ઘરની સામે ઘોડેસ્વારોની લાઈન થઈ ગઈ તે ઘરમાથી બહાર આવ્યો અને બધાને કહેવા લાગ્યો કે—"તમે બધાએ આ શી મશ્કરી માડી છે ? શુ કાઈ વરઘોડો કાઢવાનો છે ? મારા પિતાજીને બાધીને ખભે ઉપાડી લઈ કોણ જશે ?" લોકોએ કહ્યુ કે—"એમા શુ ? ભાડેથી માણસો લઈ આવો અમે ઘોડા ઉપરથી ઉતરવાના નથી"

હવે તેને પોતાની ભૂલનુ ભાન થયુ. તેણે કહ્યુ —" સમાજના બધા

ભાઈઓની હું માડી જાયું છું અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, કોઈ પણ ત્યાં ઘોડે ચડીને નહિ જાઉં

જ્ઞાતિના આગેવાનોએ વિચાર કર્યો કે ગમે તેમ પણ છેવટે તો તે પણ આપણો જ ભાઈ છે તેના બાપને ભાડુતી માણસો ઉપાડીને લઈ જાય એ સમાજ માટે સારું નહિ દેખાય. છેવટે બધા ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા અને સત્કાર આપ્યો.

આજે માનવી દુનિયાના બધા ધર્મોને માને છે પણ સહયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે પહેલાંના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો ત્યારે સીતાદેવી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં તે કહે છે

सेवा समय दैव बन दीना मोर मनोरथ पूरा न कीना ।

હે મારી સ્નેહમય સાસુ ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે. પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકું આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો ભાર વહુને માથે આવી પડ્યો, તો વહુ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનું ધ્યાન રાખશે. વખત છે ને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય ! જેટલી કપડાંની ફિકર હશે તેટલી માણસની નહિ !

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝળહળી રહી છે તેની સેવા કરતાં જડવસ્ત્રો આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેલાં અને સદુપયોગ પછી.

ઘેર અને બહાર બધે જ આ જ વાત છે બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે, તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો આ ખડખડાટ હાસ્ય તમારા હૃદયમાં મનોભાવને બદલે સ્વાર્થભાવનું સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે બીજાને પડતા જોઈને જે

તમને મઝા આવતી હોય તો મારે કહેવુ પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વંશજ છો, કે જે રોમ સળગતુ હતુ ત્યારે આનંદથી બંસરી બજાવતો હતો.

શકિત હોવા છતાં પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લાંબા થતા નથી તે પથ્થરહૃદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિંડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતા હૃદયમા સહાનુભૂતિ અને સંવેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમા અને સીનેમાના ચિત્રોમા ફરક શો ? પડતાને જોઈને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આગળીઓ જરા પણ કાંઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમા પ્રચંડ શકિત છે હજારો મણ લાકડાંને તે જોતજોતામા બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાંઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાંઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમા વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામા ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડોકટરો, એક તંદુરસ્ત માણસની આંખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અંધ દેખી શકે છે પણ તે આંખોમા થોડુ સરખુ પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યુ હોવુ જોઈએ મૃત શરીરની આંખોમાનું જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યુ હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી આથી જ્યારે કોઈને એમ લાગે છે કે હવે તેનુ મૃત્યુ સમીપમા છે, ત્યારે, તે ડોકટરને બોલાવીને પોતાની આંખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામુ (Will) કરે છે અને તેમા તે પોતાની આંખોનુ દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આંખોમાથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલા, ડૉકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભંડાર (Eye Bank) મા રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમા એ ભાવના હોય છે કે મારી આંખો મારા દેશબંધુને કામ લાગે, મારી આંખો બીજાઓની આંખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારું સદ્ભાગ્ય કયુ ? આ કેવુ સહયોગનુ જ્વલંત ઉદાહરણ છે !

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પંચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમા પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમા છ માણસ હોય જો દરેક વ્યકિત એક કોળીયા જેટલે જ ખોરાક માત્ર

ભાઈઓની હું માફી માગું છું અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, ગામે પણ ત્યાં પેટે મરીને નહિ જાઉં."

શાલિના આક્ષેપનો એ વિચાર કર્યો કે ભલે તેમ પણ ઉઘાડે તો તે પણ આપશો જ હકીકત છે. તેના બાપની ભાકુની માણસો ઉઘાડીને શું લાભ એ સમાજ માટે સારું નહિ દેખાય. એટલે બધા પેટ ઉપરથી ઉતર્યો અને સત્કાર આપ્યો.

આજે માનવી દુનિયાના બધા ધર્મોને માને છે પણ સહયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે. પહેલાના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો ત્યારે સીતાજી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં. તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં તે કહે છે

सेवा समय दैव बन दीना मोर मनोरथ पूरा न कीना ।

હે મારી સ્નેહમય સાસુ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો. તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકું આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે. જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો ભાર વહુને માથે આવી પડ્યો, તો વહુ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનું ધ્યાન રાખશે. વખત છે ને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય! જેટલી કપડાંની ફિકર કરે તેટલી માણસની નહિ!

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝગમગી રહી છે તેની સેવા કરતાં જડવસ્ત્રો આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે. શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેલાં અને સહયોગ પછી.

વેર અને પ્યાર બન્ને જ આ જ વાત છે. બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાંની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો. આ ખડખડાટ હાસ્ય તમારા હૃદયમાં સહયોગભાવને બદલે સ્વાર્થભાવનું સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે. બીજાને પડતા જોઈને જે

તમને મઝા આવતી હોય તો મારે કહેવુ પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વ શજ છો, કે જે રોમ સળગતુ હતુ ત્યારે આન દથી બ સરી બજાવતો હતો

શકિત હોવા છતા પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લાબા થતા નથી તે પથ્થરહ્રદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિંડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતા હૃદયમા સહાનુભૂતિ અને સ વેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમા અને સીનેમાના ચિત્રોમા ફરક શો ? પડતાને જોઈ ને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આગળીઓ જરા પણ કાઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમા પ્રચ ડ શકિત છે હજારો મણ લાકડાને તે જોતજોતામા બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમા વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામા ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડૉકટરો, એક ત દુરસ્ત માણસની આખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અ ધ દેખી શકે છે પણ તે આખોમા થોડુ સરખુ પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યુ હોવુ જોઈએ મૃત શરીરની આખોમાનુ જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યુ હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી. આથી જ્યારે કોઈ ને એમ લાગે છે કે હવે તેનુ મૃત્યુ સમીપમા છે, ત્યારે, તે ડૉકટરને બોલાવીને પોતાની આખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામુ (Will) કરે છે અને તેમા તે પોતાની આખોનુ દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આખોમાથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલા, ડૉકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભ ડાર (Eye Bank) મા રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમા એ ભાવના હોય છે કે મારી આખો મારા દેશબ ધુને કામ લાગે, મારી આખો બીજાઓની આખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારુ સદ્‌ભાગ્ય કયુ ? આ કેવુ સહયોગનુ જ્વલ ત ઉદાહરણ છે !

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમા પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમા છ માણસ હોય જો દરેક વ્યકિત એ કોળીયા જેટલે જ ખોરાક માત્ર

ઓછાં લે તો તેથી કંઈ મરણ નહિ પામે. શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તેમને ઉણોદરી તપનો લાભ થશે. સ્વાસ્થ્યની દૃષ્ટિએ તેમના શરીરમાં સ્ફુર્તિ રહેશે. વધુ ખાવાથી જે આળસ અને બીજા રોગો થાય છે તેનાથી મુક્ત રહેશે. અને આમ બે કોળિયા ભોજન ઓછું કરવાથી દસ આંધળાં કે ક્ષુધિતને ભોજન કરાવી શકાશે. તે રીતે તેમના પેટનો પ્રશ્ન ઉકલી જશે. એ જ રીતે એક ભણેલી બહેનમાં સહયોગની ભાવના જાગે, તો તે પોતાના પડોશમાં અને મહોલ્લામાં રહેતાં બાળકોને ભણાવે અને ધાર્મિક શિક્ષણ આપે, તો કેટલાં બાળકો સામાયિક પ્રતિક્રમણ શીખી શકે અને તેમનામાં ધર્મના સંસ્કાર રોપાય!

પણ આજે તો સહયોગ આપવાની જગ્યાએ પણ સહયોગ પ્રાપ્ત કરવામાં મનચોરી કરાય છે. લગ્નસમારંભોમાં જાનૈયા બની જવાય છે. વરઘોડો અને જાનો લઈ જવાનો રિવાજ એટલા માટે હતો કે વરના પિતાને બીજાઓનો સહયોગ મળે. પરંતુ આજે તો તેને સહયોગ કરવાને બદલે તેને જાનૈયાઓને સહયોગ આપવો પડે છે. જાનૈયાઓ માટે ચાહ, નાસ્તો શરબત આઈસ્ક્રીમ ઉપરાંત પાન બીડી, સીગારેટ વિના વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. તેમ જ બહારગામ જાનમાં જનારાઓને માટે ધોબી, હજામ અને બુટપોલીશવાળાની પણ સગવડ રાખવી પડે છે આ બધું કરવા છતાં પણ જો જમવાનું ક્યાંય કોઈ વખત જરાક મોડું થાય, કે શાકમાં જરા મીઠું ઓછુંવતું પડે તો તેવું કરેલી બધી વસ્તુઓ ઉપર પાણી ફરી વળે છે જાનમાં તમે, આધાર બનીને જાઓ છો કે ભાર બનીને? આ તો તમારે વિચારવાનો વિષય છે

એક પ્રશ્ન છે કે સહયોગના કામની શરૂઆત ક્યાંથી થાય? તેનો પ્રયોગ સમાજમાં કરવો જાતિમાં કરવો કે ઘરમાં કરવો? કેટલાક લોકો સમાજથી તેની શરૂઆત કરવા ઇચ્છે છે તેઓ સમાજની સેવા કરે છે સામાજિક કાર્યને માટે આખી રાતે ઉંઘમાંથી ઊઠીને દોડતા જશે. પણ ઘેર જો બાળક બિમાર હોય અને તેની દવા લાવવાની હશે તો તેમના પગ દુખવા માંડશે. બીજાઓને માટે દોડાદોડી કરીને દવા લાવનાર, પોતાના બાળકને માટે કેમ ઉપેક્ષાભાવ રાખે છે?

તમે કહેશો કે પોતાનાં બાળકોની સેવા તો બધાય કરે છે બીજાનાં બાળકની સેવા કરવી તે જ સાચી સેવા છે આવો વિચાર જો ખરેખર હોય તો તે આદરણીય છે પણ અહીં તો કોઈ જુદી જ ભાવના કામ કરી રહી

હોય છે બીજાઓની સેવા કરીશું તો આગળ આવી શકાશે, સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા મળશે લોકો કહેશે કે આ ખૂબ સેવાપરાયણ વ્યક્તિ છે, જ્યારે ઘરના બાળકની સેવા કરવામા કોણ કઈ કહેવાનુ છે!

દેશમા જ્યારે આઝાદીની લડત ચાલતી હતી, ત્યારે દેશના નવયુવકો હાથમા ઝાડુ લઈ, સડકો સાફ કરવા નીકળી પડતા દેશસેવા માટે આ રીતે નીકળી પડનાર, એ જ યુવકો, જો તેમની માદી માતા, ઘરમા સાફસફાઈ કરવાનુ કહે તો છેડાઇ પડતા! જે સડક સાફ કરવા તૈયાર થાય, તે ઘર સાફ કરવાની વાતમા કેમ છેડાઈ પડે છે? કારણ સાફ કરનારના ફોટા વર્તમાનપત્રોમા છપાય છે અને ઘર સાફ કરવાનુ કોઇ નામેય પૂછતું નથી આનો અર્થ એ થયો કે આ જાતની સેવા, સેવાને માટે નહિ, પણ દેખાવ કરવા પૂરતી કરવામા આવે છે

સેવાનો ક્રમ પણ જાણવો જોઈએ પહેલા માતપિતાની સેવા કરો, પછી કુટુબની, મહોલ્લાની, સ્વધર્મીની ત્યારપછી, ગ્રામ, પ્રાન્ત, દેશ અને રાષ્ટ્રની

માતા–પિતા, તમારા સૌથી વધુ અને નિકટના ઉપકારી છે એટલા માટે દુ ખ વખતે તે યાદ આવે છે તેમની સેવા કરવી, એ તમારુ કર્તવ્ય છે ત્યારપછી, સ્વધર્મીની સેવા એ તમારી સેવાભાવનાનો મહત્ત્વનો માર્ગ છે કારણ કે તેની સાથે તમારો ઘણો ગાઢ સબધ છે તેમની સાથે તમારે દૈહિક અને આત્મિક બન્ને સબધ છે દૈહિક એટલા માટે કે તમે બધાની વચમા રહો છો તમારી પુત્રોના લગન તમે તેમની સાથે કરો છો, અને પુત્રીઓને પુત્રવધૂ તરીકે તમારા ઘરમા લઈ આવો છો, સ્વધર્મીનો સબધ માત્ર વિવાહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી કારણ કે એ સંબધ તો સસારવૃદ્ધિનું કારણું છે સ્વધર્મીની સાથેઆત્મિક સબધ પણ છે સ્વધર્મી, એ પ્રભુના શાસનનુ પ્રતિક છે તેનુ દર્શન, એ જિનેશ્વરના શાસનનુ દર્શન છે તેમની અને તમારી વચમા પ્રભુનો સબધ છે એટલે સ્વધર્મીનુ મિલન, વીતરાગદેવની પાવન સ્મૃતિ તાજી કરે છે

સ્વધર્મીને જોતા મનમા એક પ્રકારનો ઉલ્લાસ આવવો જોઈએ તેના પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂતિનો પ્રવાહ વહેવો જોઇએ હું તમને જરા પૂછુ છુ કે તમારા મનમા સ્વધર્મીને જોઈને ઉલ્લાસ આવે છે કે કોઈ લક્ષ્મીનદનને જોઈને? જો કદાચ કોઈ ધનવાન વ્યાખ્યાન સાભળવા આવે છે તો હાથના ઈશારા ચાલુ થઇ જાય છે–" આગળ પધારો " તમે પણ થોડાક

આઘાપાછા ખસો છો. પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું હાથના ઇશારા થશે! તેને માટે પણ " આગળ પધારો " ના અવાજ થશે! ખસીને તેને જગા આપવાની તસ્દી તમે લેશો! ના ના એ બધું તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે— એય! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે! પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે આગળ પધારોના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ ભરાઈ ગયા! પહેલા માટેના અવાજો શું સ્વધર્મીને માટે હતા! જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સન્માન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નહીં કરે. સ્વધર્મી તો બન્ને છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનમાં પહેલાની સરખામણીમાં બીજો કદાચ બે કદમ આગળ હશે. પણ અવાજમાં પલટો લાવનાર શક્તિ કોઈક જુદી જ છે. પહેલા ભાઈની પાસે નાણાનું જોર છે, રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની લીલી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે એનું સન્માન, એ સ્વધર્મીનું સન્માન નથી. એ તો રૂપિયા અને તેની મોટરગાડીનું સન્માન છે.

જેના હૃદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દીવડો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ ચાંદીના ટુકડાઓની ખાતર કોઈનું પણ સન્માન ન કરે. તે તો સત્યનિષ્ઠા અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા ઉભરાશે. તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઉભરાય છે! તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો. ગાડી કોઈ સ્ટેશને આવી ઊભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચડવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને પગ લાંબા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો! જો તમે પગ લાંબા કરશો અને વધારે જગા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્યના જોઈએ તેનો તમારામાં અભાવ છે. કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો! તો તમે ખરેખરું બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે બોરીબંદર જાઓ છો એમ કહેશો! ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે. કોણ જાણે તમને શો ડર લાગે છે! કદાચ

એમ પણ થતુ હોય કે તે પણ એમ કહેશે કે ચાલો, હુ પણ સાથે આવુ છુ અને કદાચ ખરીદીમા પણ ભાગ લે આવી ભાવના સ્વધર્મી વાત્સલ્યના રસને સુકાવી નાખે છે

આવી વાતો હૃદય સકુચિત હોય, તેના જ મનમા આવે છે વિશાળ હૃદયવાળો માનવી જો તેના ઉપર લક્ષ્મીની કૃપા હોય, તો કદી આવો વિચાર નહિ કરે તે તો તે કૃપાના થોડા કણો પોતાના સ્વધર્મી બધુઓને વહેચ્યા વિના રહેશે નહિ તમારે ત્યા કોઈ શુભ પ્રસગ હોય અને તમે તમારા સગાવહાલાને નોતર્યાં હોય, તેમા કદાચ કોઈ નાનો જમાઈ કોઈ કારણસર ન આવી શકે તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકશે તમે કહેશો કે બધા આવ્યા અને તે ન આવ્યા પણ ગામનો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી ન આવ્યો હોય તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકે છે ખરી ?

ઘરમા મિષ્ટાન્ન બનાવ્યુ હોય, અને પુત્ર અમેરિકા ગયેલો હોય તો દરેક કોળીયો ગળામા ઉતરતા તેની યાદ આવે છે તમે ઘરમા શ્રીમતીજીને કહેશો કે, જુઓ એ તો અમેરિકા છે અને આપણે અહી દૂધપાક ઉડાવીએ છીએ! ત્યા એને કયાથી દૂધપાક મળતો હશે ? **દૂધપાક ખાતી વખતે દીકરો યાદ આવે છે. પણ કોઇ દિવસ પડોશનાં ગરીબ સ્વધર્મીનાં બાળકો યાદ આવ્યાં ? કોઇ દિવસ તમે એ વિચાર કર્યો કે તેની આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી તેનાં બાળકોને સવારમાં દૂધ પણ નહિ મળ્યું હોય.** જો તેવો વિચાર ન કર્યો હોય તો પછી તમારા હૃદયમા સસારની વાત્સલ્યતા છે કે ધર્મની ?

મને એક વાત યાદ આવે છે કે તમારા સૌરાષ્ટ્રમા જ બની છે. સૌરાષ્ટ્રના શામળશેઠનુ નામ તો તમે સાભળ્યુ હશે તેમને ત્યા એક વખત તેમના દીકરાની વહુના સીમતનો પ્રસગ હતો ગામની સ્ત્રીઓથી હવેલી ભરાઈ ગઈ હતી ચારે બાજુ મગળ ગીતો ગવાઇ રહ્યા હતા, કેમકે દરેક ઘેર મોકલવાના હતા

શામળશેઠે પોતાના પુત્રને કહ્યુ કે-"જો મોટી મોટી હવેલીઓમા રોજ મિષ્ટાન્ન ઊડે છે એ તો મિઠાઇથી ધરાઈ ગયેલ છે પણ સમાજના એવા ઘરોનો ખ્યાલ પહેલો રાખજો કે જે આર્થિક ભીસમા દબાયેલા છે અને કુળની પ્રતિષ્ઠાને કારણે કોઈની આગળ મો ઉઘાડી શક્તા નથી ઉપરથી પોતાના કપડા ઊજળા રાખે છે, પણ ઘરમા મહિનાઓ સુધી ગળપણના દર્શન પણ થતા નથી મોટી હવેલીઓવાળા એક બે ઘર કદાચ ભુલાઇ

આઘાપાછા ખસો છો પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું ભાવના ઉદ્ભવશે! તેને માટે પણ "આગળ પધારો" ના અવાજ થશે! ખસીને તેને જગ્યા આપવાની તસ્દી તમે લેશો! ના ના એ પણ તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે- એય! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે? પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે આગળ પધારો ના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ ભુલાઈ ગયા? પહેલા માટેના અવાજો શું સ્વધર્મીને માટે હતા? જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સન્માન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નહીં કરે. સ્વધર્મી તો બંને છે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનમાં પહેલાની સરખામણીમાં બીજો કદાચ બે ડગલાં આગળ હશે પણ અવાજમાં પલટો લાવનાર શક્તિ કાંઈક જુદી જ છે પહેલા ભાઈની પાસે નાણાંનું જોર છે રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની લીલી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે એનું સન્માન એ સ્વધર્મીનું સન્માન નથી. એ તો રૂપિયા અને તેની મોટરગાડીનું સન્માન છે

જેના હૃદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દીવડો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ ચાંદીના ટુકડાઓની ખાતર કોઈનું પણ સન્માન ન કરે તે તો સત્યનિષ્ઠા અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા ઉભરાશે. તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઊભરાય છે? તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો ગાડી કોઈ સ્ટેશને આવી ઊભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચઢવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને મોં વાંકા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો! જો તમે મોં વાંકા કરશો અને વધારે જગ્યા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્યતા જોઈએ એ તેનો તમારામાં અભાવ છે કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો? તો તમે ખરેખર બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે મોરીમદર જાઓ છો એમ કહેશો! ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે ખરું ને? તમને શો ડર લાગે છે! કદાચ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનું કદી પણ તિજોરીના બહાર જ ન આવે તેની શી કિંમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવુ હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અંદર રાખી મૂકવામા આનંદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામા? જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે!

થેલીમાથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામા બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય? મુંબઈ જેવા શહેરમા રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમા આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહી આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો કે સાગ ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લંબાવતી નથી તે ભૂખી રહેવાનુ પસંદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલુ જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનુ કાંઈ લેશે પણ નહિ એવુ આપવુ પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામા તેમનુ સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહંકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસંદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફંડમા નાણા આપ્યા, તો બીજે દિવસે છાપામા ફોટો અને નામ આવવા જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસંદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોચાડયા. તેમા એક ઘરમા માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાંજના પાંચેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યુ–"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિંમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોંમા મૂકયો ચાવવા જતા, કોઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાતમા લાગી, તેણે તરત બહાર કાઢી માને કહ્યુ–"આ શુ છે? મા સમજી ગઈ કે આ પીળુ શું

જાય તો મને બહુ ચિંતા નથી પણ, દીકરા ! જો કોઈ ગરીબનું એક પણ ઘર ભૂલઈ જાય તો મને એ લાડવા મીઠા નહિ લાગે અને જરા જો, કબાટમાંથી એ લિસ્ટ પણ કાઢજે જેમાં વિધવાઓનાં નામો લખેલાં છે. તેમની વ્યવસ્થા તો હું મારી જાતે જ કરીશ

ગામમાં કેટલી વિધવાઓ છે કેટલાં સાધનસંપન્ન ઘરો છે કેટલાં દુ:ખી છે કેટલાં ઘરોમાં ધનના ઢગલા છે અને કેટલાં ઘરમાં રાતના તો શું પણ દિવસના પણ શોધવા છતાંય કાંઈ પણ મળે તેમ નથી છતાં પણ જે અભાવનાં આંસુઓ લૂછી નાખી મોંનો મલકાટ જાળવી રાખે છે ને લૂખી સૂકી રોટલી ખાઈને પણ જે સત્ય અને શીલને નિભાવે છે જેમણે સમાજ અને રાષ્ટ્રના ગૌરવને જાળવી રાખ્યું છે જે પોતે પાપડ અને વડીઓ બનાવી પોતાનાં નાનાં ફૂલ જેવાં બાળકોનું પોષણ કરે છે પણ કોઈની સામે હાથ લાંબો કરતાં નથી એવાઓનો ભાવ કોણે કોઈ દિવસ કર્યો છે !

શામળશેઠનો પુત્ર એવી નિરાધાર બહેનોની યાદી કબાટમાંથી લઈ આવ્યો. તે શેઠ આવી યાદી પોતાની પાસે રાખતા હતા તમારી પાસે પણ આવી યાદી છે ને ! ગામમાં કેટલા લક્ષાધિપતિ છે તેનું લિસ્ટ તો તમારી પાસે જરૂર હશે પણ ગરીબ વિધવાઓનું લિસ્ટ કોણ રાખે છે ! વિધવા બહેનો એ સમાજરૂપ સરોવરની માછલીઓ છે તેને તમે કદી પણ ભૂલશો નહિ. સંતો તો સમાજ-સરોવરનાં પક્ષી છે એક સરોવર સુકાય તો પક્ષીને માટે બીજા ઘણાં સરોવરો છે પણ જો સરોવરનું પાણી સુકાઈ જશે તો બિચારી માછલીઓ ક્યાં જશે ! તેમનું તો જીવવું અને મરવું બધું એ જ સરોવરમાં છે

સંપ સરોવર છે તેમાં ઉદારતાનું જળ હમેશાં રહેવું જોઈએ. તો જ તેનું ગૌરવ જળવાઈ રહે છે શામળશેઠની પાસે સંપત્તિનું સરોવર ભર્યું છે તેની સાથે સાથે તેમના હૃદયમાં સેવા અને સહયોગનો સાગર પણ ઉભરાય છે

તેઓ પુત્રની પાસેથી લિસ્ટ લે છે તેઓ લિસ્ટ પ્રમાણે દરેક ઘર માટે ચાર ચાર લાડવા લઈને, અંદરના ઓરડામાં જાય છે તિજોરી ઉઘાડી અંદરથી પૈસા બહાર કાઢે છે પૈસાને માટે કાંઈ વધારે કહેવાની જરૂર નથી કેમકે તમે બધા પૈસાવાળાઓ જ છો ! (સભામાં હસાહસ)

એ જ પૈસાની કિંમત છે જે ગરીબોના દુ:ખમાં કંઈક કામ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનુ કદી પણ તિજોરીના બહાર જ ન આવે તેની શી કિંમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવુ હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અંદર રાખી મૂકવામા આનંદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામાં?- જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે।

થેલીમાથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામા બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય?, મુંબઈ જેવા શહેરમા રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમા આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહી આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો-કે સારા ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લંબાવતી-નથી તે ભૂખી રહેવાનુ પસંદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલુ જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનુ કાંઈ લેશે પણ નહિ એવુ આપવુ પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામા તેમનુ સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહંકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસંદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફંડમા નાણા આપ્યા, તો બીજે દિવસે છાપામા ફોટો અને નામ આવવા જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસંદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોચાડયા. તેમા એક ઘરમા માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાંજના પાંચેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યુ-"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાંકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિંમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોમા મૂકયો ચાવવા જતા, કોઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાતમા લાગી, તેણે-તરત બહાર કાઢી માને કહ્યુ-"આ શુ છે? મા સમજી ગઈ કે આ પીળુ શું

છે માએ કહ્યું– ભાઈ! લાડુ ખાઈ જા અને એને પોઈને એક બાજુ મૂકી દે આમ એક એક કરતાં ચાર મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું– 'ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને? દીકરાએ કહ્યું– હા, મા પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને?" માએ કહ્યું– હા બેટા, ત્યાં જા. અને આ ચાર મહોરો શેઠને આપી આવ. સંભવ છે કે થાપણ વાળતી વખતે તેમના ખીસ્સામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચાર મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસશેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો– મારી માએ આ મોકલ્યું છે. શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની પાસે લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળીપીળી મહોરો જોઈને ડોલી જાય છે તેમનું પણ મન લોભાય છે પણ આ તો પાપડ વેચીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું. તે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું– તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેને પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું–"લે આને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે. શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણવામાં ખરચ કરજો.

આ એક સહયોગ ધર્મનું જીવંત ઉદાહરણ છે. પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો વેપાર પડી ગયો છે ઘરમાં [illegible] દીકરીઓ છે તેને પરણાવવાની છે પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગનાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે ઘેર દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નાહક વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે? એ વખતે, પેલા રૂપિયા આપતાં પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, આટલો ઉદાર કેમ બની જાય છે? કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પરાયો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો–

ત્યારે જરા વિચાર કરજો કે ખર્ચ ખાતામા જે મોટી રકમ વપરાઈ છે, તેમાથી કેટલા પોતાના કુટુબ-પરિવારની પાછળ ખર્ચ્યા અને સ્વધર્મીની સહાયતામા કેટલો ખર્ચ કર્યો ? પોતાના દીકરાને અમેરિકા સુધી ભણવા મોકલનાર, પાડોશી સ્વધર્મીના બાળકને ભણાવવાના પ્રશ્ન ઉપર ચુપકીદી જાળવે છે કારણ કે એક પોતાનો અને બીજો પારકો છે

"**मित्तिमे सव्व भूएसु**"નો પાઠ બોલનારા તમે જો આવી એક દીવાલ પણ ન ઓળગી શકયા તો આગળ કેમ વધી શકશો ?

મેઘકુમારે હાથીના ભવમા એક સસલાની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી પગ ઊચો રાખ્યો તો સસલા કરતા તો સ્વધર્મી જાય તેમ નથી। તે તો તેની જાતનુ પણ ન હતુ જો હાથી એક પ્રાણીની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી ત્રણ પગે ઊભો રહી શકે છે, તો તમે તો માણસ છો, અને તેમાય પાછા ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છો ફોટોગ્રાફરની પાસે તો તમે ઘણી વખત ગયા હશો ફોટો લેતી વખતે તે શુ કહે છે તેના તો તમે અનુભવી છો. તે કહે છે કે-મો જરા હસતુ રાખજો બાકીનુ બધુ હુ સભાળી લઈશ

તમારી પાસે કોઈ સ્વધર્મી વીલે મોઢે આવે તો તેનુ મો ખીલી ઊઠે છે કે ખીલેલુ હોય તો કરમાઈ જાય છે ? ઓછામા ઓછુ તમે ફોટોગ્રાફરની વાત જેટલુ તો શીખી લો કે જે કોઈ પણ મારી પાસે આવે તે હસતુ રહે. બાકીની વ્યવસ્થા હુ કરી લઈશ તમે તેને કહો કે સામાયિકના સાધનો, પારણા વગેરેની વ્યવસ્થાથી માડીને તેના ધધારોજગાર અને છોકરાના ભણતર સુધીની વ્યવસ્થા હુ યથાશક્તિ કરતો રહીશ પણ તમે તમારુ મો ઊતરેલુ ન રાખશો

સહયોગ ધર્મને ઓળખો સ્વધર્મી પછી, આગળ સમાજ અને રાષ્ટ્રની સેવાના ક્ષેત્રો ખુલ્લા પડયા છે કોઈ પણ સીમા સુધી તમે જઈ શકો છો, જો તમારામા શક્તિ હોય તો સ્વધર્મી-સેવા ઉપર તો મે એટલા માટે ખાસ ભાર મૂક્યો છે કે તે તમારી નજીક છે તેનો અર્થ એ નથી કે સ્વધર્મીની સેવા એ એક જ પુણ્ય છે અને બીજા બધા કાર્યો પાપ છે. શુભ ભાવથી કરવામા આવતા દરેક ક્રિયા શુભ છે હુ તો એટલે સુધી કહુ છુ કે સેવાના ક્ષેત્રમા આ સપ્રદાયની દીવાલોને બધનકારક ન બનાવશો. દુનિયાના દરેક પ્રાણીમા તમે તમારુ પોતાનુ પ્રતિબિબ જુઓ તેમનામા આત્મીયતા પ્રસારો **હું પ્રાણી માત્રનો છુ અને પ્રાણી માત્ર મારાં છે**-આવી મગળમય ભાવના તમારી સહયોગભાવનાને જીવત રાખશે

તા ૬-૮-'૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

છે માએ કહ્યું– ભાઈ! સારું ખાઈ જા અને એને ધોઈને એક બાજુ મૂકી દે બાપ, એક એક કરતા ચારે મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું– 'ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને?' દીકરાએ કહ્યું– હા મા! પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને? માએ કહ્યું– હા બેટા. ત્યાં જા અને આ ચારે મહોરો શેઠને આપી આવ. સંભવ છે કે લાડવા વાળતી વખતે તેમના ખીસામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચારે મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસશેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો– 'મારી માએ આ મોકલ્યું છે.' શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની પાસે લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળી પીળી મહોરો જોઈને ડગી જાય છે. તેમનું પણ મન લોભાય છે. પણ આ તો પાપડ વેચીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું. તે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું– તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેણે પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું–'આ લે અને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે. શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણવામાં સગવડ રહેશે.

આ એક સહયોગ ધર્મનું જીવંત ઉદાહરણ છે. પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો. વેપાર ઘટી ગયો છે. ઘરમાં આટલી બધી દીકરીઓ છે. તેને પરણાવવાની છે. પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગનાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે પેલ દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નાણાં વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે. કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે? એ વખતે, ધર્મ રૂપિયા આપતા પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, અત્યારે ઉદાર કેમ બની જાય છે? કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પરાયો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો–

સદ્અસદ્નો પણ વિવેક ગુમાવ્યો છે, અને ખરુ પૂછો તો શક્તિ મેળવવાનો આ સાચો રસ્તો પણ નથી—છતા પણ જો શક્તિ મળી ગઈ તો તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરશો ? શક્તિનો ઉપયોગ તમે સ્વાર્થમા કરશો કે સેવામા ? બીજાને જાળમા ફસાવવા માટે કરવાના છો કે કોઇને ફસામણમાથી બહાર કાઢવામા ?

શક્તિ તો દુર્યોધન અને દુ શાસનને મળી હતી તેવી જ ભીમ અને અર્જુનને પણ મળી હતી પણ પહેલાના નામો ઇતિહાસમા કાળા અક્ષરે લખાયા ત્યારે બીજાના ઈતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાયા શક્તિ હનુમાનજીને પણ મળી હતી અને રાવણને પણ મળી હતી પણ એકના પ્રત્યે જગત ઘૃણાની દૃષ્ટિએ જુએ છે તો બીજાના ચરણો પર શ્રદ્ધાના પુષ્પો સમર્પણ કરે છે તેનુ કારણ ? કારણ એ જ કે તેમણે શક્તિ તો મેળવી પણ તેને વાપરવાની રીત ન જાણી શક્તિનો સુદર ઉપયોગ વિકાસનો માર્ગ છે, તો તેનો ગેરઉપયોગ એ પતનનો માર્ગ છે

શક્તિના સદ્વ્યયની રીત જાણો તે જાણવા માટે તમે ચારિત્રશીલ વ્યક્તિઓની નજીક આવો, તેમનો પરિચય કરો, તેમના જીવનનુ બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરો માત્ર નિરીક્ષણ જ નહિ પણ તેનુ અનુકરણ કરો સારા પ્રાસગિક સસ્કાર શક્તિને સારા માર્ગે વાળશે

સમ્રાટ અશોકનુ જીવનવૃતાત તમે જાણતા હશો રાજ્યશાસનની શરૂઆતનુ તેનુ જીવન, રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાની તેની ભાવનાનુ ચિત્ર ખડુ કરે છે સામ્રાજ્યના વિસ્તારની લોલુપતાને લીધે હજારો વીરોના ખૂનની નદીઓ તેણે વહાવી પૃથ્વીના ટુકડાની ખાતર ઘાસની માફક માનવીઓને કપાવી નાખ્યા પણ તેજ અશોક, કલિગવિજય વખતે બદલાઈ ગયો. તેના જીવનને નવો વળાક આપવામા મહાત્મા બુદ્ધની વાણીનો પ્રભાવ છે.

જે અશોક સામ્રાજ્યના વિસ્તારની ખાતર હજારો માનવીઓનુ બલિદાન આપતા અચકાતો નહોતો, તે જ અશોક પાછલી ઉમરે એટલો કોમળ હૃદયી બની ગયો, કે એક નાના સરખા પશુની હત્યા પણ તેને ગમતી નહોતી. એટલા માટે તેણે ઠેરઠેર શિલાલેખો કોતરાવ્યા. અને રાજ્યમા ઠેરઠેર ઊભા કરાવ્યા જેમા તેણે પ્રજાને પ્રાણી માત્ર તરફ પ્રેમવૃત્તિ રાખવાનો સદેશો આપ્યો એટલુ જ નહિ પણ તેણે બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચાર માટે પોતાના પ્રિય પુત્ર અને પુત્રીને પણ વિદેશોમા મોકલ્યા

યુરોપના ઇતિહાસમા એક ચમકતી વ્યક્તિ આવી હતી તેનુ નામ હતુ સેન્ટ પોલ ધાર્મિક ક્ષેત્રે તે એક લબ્ધપ્રતિષ્ઠ વ્યક્તિ હતી તે પ્રસિદ્ધ

જૈન દર્શન આત્મવાદી દર્શન છે. તે દરેક આત્માની અનંત શક્તિને માને છે. કીડીના આત્મામાં પણ એટલી જ શક્તિ છે જેટલી હાથી અને સિદ્ધના આત્મામાં છે. આવશ્યકતા ફક્ત તેને ઓળખવાની છે. તમારામાં શક્તિ મોજૂદ છે. તમારી વાત તો શી, પણ નાની જરાક સરખી કીડીમાં પણ એટલી મોટી તાકાત છે કે તે મોટા હાથીને પણ હેરાન કરી શકે છે. નાગ જેવા ઝેરી પ્રાણીના શરીરને પણ તે કોરી નાખે છે. પરંતુ વાત અહીં અટકતી નથી. શક્તિ મળી જવાથી કોઈ સમસ્યા હલ થતી નથી. શક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી તમે તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરો છો એ પ્રશ્ન છે.

એમ તો પૈસા પેદા કરવામાં પણ બુદ્ધિની જરૂર રહે છે. પરંતુ પેદા કરવા કે એકઠા કરવા કરતાં તેને ખર્ચવામાં વધારે બુદ્ધિકૌશલ્ય જોઈએ છે. તમે આશ્ચર્ય પામતા હશો કે ખર્ચ કરવામાં તે કઈ બુદ્ધિ જોઈતી હશે! પણ હા, જરૂર. જો ખર્ચ કરવાની કળા ન આવડી તો તમે હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરવા છતાં એટલા આનંદ નહિ પામી શકો જેટલો તે કળાનો જાણનાર માત્ર થોડા ખર્ચમાં જ મેળવી શકે છે. ઘણા માણસો હજારો રૂપિયા ખર્ચવા છતાં પણ લોકપ્રિય બની શકતા નથી. કેમકે તે રૂપિયા તો આપે છે પણ તે આપવાની કળા જાણતા નથી. જ્યારે કેટલાક ઓછું જ ઓછું ખર્ચે પણ લોકપ્રિય થઈ શકે છે કારણ કે તે કેમ ખર્ચ કરવું તે જાણે છે.

આ જ વાત શક્તિ માટે છે. શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. શક્તિને માટે કેટલાક શનિવારે હનુમાનને તેલ ચડાવે છે, કેટલાક વીટામીનની ગોળીઓ ખાય છે તો કેટલાક વળી શક્તિ માટે ઈંડાં અને માછલીના તેલ (Kodliver Oil)નું સેવન કરે છે. શક્તિ પાછળ પાગલ બનનારાઓને હું પૂછું છું કે જે શક્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરિણત થઈ જાય છે તમને ખબર છે કે લીબુ ખાટુ હોય છે પણ માળી લીબુના વૃક્ષને નારંગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે. પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સતરા કહેવાય છે

નારંગીના સહવાસથી લીબુમાં મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સસર્ગજન્ય ગુણો છે જેની પ્રકૃતિના મનુષ્યોના સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસંગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કાલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી. તેમા તેની સ્વતત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માસાહાર પ્રત્યે ઘણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે–"થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનીને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે–કે–એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચુ ? શુ બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે? એથી ઉલટુ, જો

દેવળ (Church)ના અધિષ્ઠાતા હતા આજ પણ તેમના નામે પ્રકાશે ઈસાઈ (Christian) ધાર્મિક સંસ્થાઓ ચાલી રહી છે તેમનું જીવન-ચરિત્ર એમ કહે છે કે એક દિવસ તે યુરોપના ખૂબ જ મોટા લુટારો-માંહ્ હતા.

ભારતીય ઋષિ વાલ્મીકિમાં પણ એ દૃષ્ટાંતના જીવનચરિત્રનું પ્રતિબિંબ જણાય છે જૈન ઇતિહાસમાં અર્જુન માળી રાજા પ્રદેશી જેવી વ્યક્તિઓ પણ આવી જ કહાની છે પહેલાં તેમનાં જીવન કાળાં કુકર્મોથી ભરેલાં હતાં પરંતુ એક મહાપુરુષના પરિચયમાં આવતાં તેમના જીવનનો અંધકાર દૂર થઈ પ્રકાશ રેલાયો.

સત્પુરુષોનો સંગ દાનવતા પ્રત્યે વહેતી શક્તિનો પ્રવાહ માનવતા તરફ વાળે છે જીવન જે વાતાવરણમાં હોય છે તેની છાયા મન ઉપર જરૂર પડે છે હવા જો ઉદ્યાનમાંથી આવતી હોય ગુલાબના ફૂલોને સ્પર્શ કરીને આવતી હોય તો તે ગુલાબના ફૂલોની મધુર સુવાસ લઈને જ આવશે, અને જો તે ગંદી ગટરનો સ્પર્શ કરીને આવતી હશે તો બદબો ફેલાવશે. બરાબર એ જ પ્રમાણે, જો તમારું જીવન સજ્જન પ્રકૃતિના મહાપુરુષોની પાસે વીતતું હશે તો તમારામાં તેમના ચારિત્રની તપની અને ત્યાગની સુવાસ આવશે. જો દુર્જન પ્રકૃતિવાળી વ્યક્તિઓની સમીપમાં તમો વસતા હશો તો જીવનમાં ક્રોધની અસત્યની અને દુરાચારની બદબો પ્રવેશ કરશે.

કુશળ વૈદના હાથે ચડેલું વિષ પણ અમૃત બની જાય છે. નૌકાનો આધાર પામીને પથ્થર પણ પાણી ઉપરથી તરી જાય છે જો કે વિષનો સ્વભાવ મારવાનો અને પથ્થરનો સ્વભાવ ડુબાડવાનો છે છતાં પણ સજ્જનતાના સ્પર્શને કારણે તેના સ્વભાવમાં પરિવર્તન આવે છે જીવનનું પણ એમ જ છે અશુભ વૃત્તિઓનું વિષ કુશળ વૈદ્યરૂપી સત્પુરુષના હાથમાં આવે તો તેનો સદુપયોગ થાય છે તે અશુભ તરફ વહેતી ધારાને વાળીને શુભ તરફ ગતિશીલ બનાવે છે જીવનના પ્રવાહને અશુભમાંથી શુભમાં અને શુભમાંથી શુદ્ધમાં ફેરવવાની કળા તે જ અર્થમાં કળા છે

ચોમાસામાં વરસાદ મન મૂકીને પડે છે પાણી વરસે છે પાણીનો પ્રવાહ સાગરમાં ભળીને પોતાની મિઠાશ ખોઈ નાખે છે કુશળ ઇજનેર (Engineer) નદીમાં બંધ બાંધી એ જ જળપ્રવાહનો ઉત્કર્ષ માટે ઉપયોગ કરે છે સંતો પણ એવા જ કળાકાર છે કે જે જીવનની ધારા જે વાસનામાં વિનષ્ટ થઈ રહી છે તેને સંયમમાં પલટાવી દે છે સદાચાર

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરિણિત થઈ જાય છે તમને ખબર છે કે લીબુ ખાટુ હોય છે. પણ માળી લીબુના વૃક્ષને નારંગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સતરાં કહેવાય છે

નારગીના સહવાસથી લીબુમા મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સસર્ગજન્ય ગુણો છે જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોતા સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડયા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માંસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કાલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી તેમા તેની સ્વતત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માસાહાર પ્રત્યે ઘૃણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે—"થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનીને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે કે—એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચુ ? શું બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે? એથી ઉલટુ, જો

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉદાર હૃદયનો હોય તો તમારે થોડું પણ તો ખર્ચ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઇચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી કચવાઇને કરો કે શહેરમાં આવીને પણ કરવું તો જરૂર પડશે જ

આ તો આટલું યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવું પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક ક્યારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો ક્યારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે ત્રણેની સાથે ચાલતાં તે કંઈ દૂર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ! તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડ્યો તો પરખાઈ જઈશું! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ હશે, વાત કરવામાં પણ સંયમ હશે અને ચાલવામાં પણ સંયમ હશે. માનો કે ઈર્યાપથની પૂરી યતનાથી ચાલી રહ્યો છે

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં? ત્યાં તો પૂછશો જ નહિ. પગ કોઈ બીજો જ રસ્તો માપી રહ્યા હશે આંખો કાંઈક જુદું જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે? તેને માટે તો હમેશાં પંદરમી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્ય દિન) જ છે હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor) ની કે નૃત્ય (Dance) ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

ત્રણ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો! જેની સાથે રહેશો તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે. વિહાર કરતી વખતે એક વખત મેં મારી નજરે એક દૃશ્ય જોયું છે એક વખત એક પુલ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા તે વખતે એક રબારી ઘેટાંને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યો છે! પાણી પીતાં હતાં. તેવામાં તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઇચ્છા થઈ એક બાજુ વાંકો વળી તે પણ પાણી પીવા મંડ્યો. પશુઓના ખાબોચિયામાં હાથને નહિ પણ મોં પાણીને લગાડીને તે પાણી પીએ. મારા સાથેના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ! રાત-

દિવસ ઘેટાની સાથે રહેવાથી, તે પાણી પીવાની રીત પણ ઘેટાઓ જેવી જ શીખ્યો છે!

જુદા જુદા પ્રાંતોના બે રહેવાસીઓ એકબીજાની પડોશમા રહેતા હશે, તો તેમની રહેણી-કરણી, આચાર-વ્યવહાર ઉપર એકબીજાની અસર જરૂર પડવાની ખાવા પીવાની રીતો પણ કેટલેક અંશે તેઓ એકબીજાની અપનાવશે મદ્રાસીની સાથે રહેનાર ઇડલી, ઢોસા વગેરે ખાતા શીખી જશે, એટલુ જ નહિ, પણ તેમની ભાષામા પણ એકબીજાના શબ્દોની આપલે થશે જો બન્ને કુટુંબોમા સ્નેહ અને સૌજન્ય હશે તો બન્નેના બાળકો સહેલાઇથી બન્ને ભાષાઓ શીખી જશે બે ભાષાઓના મિશ્રણવાળી એક નવી ભાષા પણ જન્મશે ભાષાવિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયથી ઘણા પરિચિત છે

ભારતની ત્રણ સંસ્કૃતિઓ હજારો વર્ષોથી સાથે ચાલી રહી છે જૈન, બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિઓ, ઈડા, પિંગલા અને સુષુમણાની માફક ભારતભરમા વ્યાપેલી છે હજારો વર્ષોના સહવાસથી એક બીજી ઉપર એક બીજીનો ઘણો પ્રભાવ પડ્યો છે વિચાર અને આચારના ક્ષેત્રોમા તેમણે એકબીજાના ઘણા ગુણદોષો અપનાવ્યા છે

જૈન સંસ્કૃતિની અહિંસાએ બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિને વધુમા વધુ અહિંસક બનાવી છે યજ્ઞોમા થતી હિંસાને જો કોઈ રોકનાર હોય તો તે જૈન સંસ્કૃતિની અહિંસા જ છે બીજી તરફ જૈન ધર્મ જેવા જ્ઞાતિવાદના વિદ્રોહી ધર્મમા સ્પર્શાસ્પર્શના સંસ્કારો, એ બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિની પરંપરાના સંસર્ગને લીધે આવ્યા છે મૂર્તિપૂજા અને મૂર્તિપૂજામા સજીવ વસ્તુઓનો ઉપયોગ એ પણ એ જ સંસર્ગનુ પરિણામ છે બૌદ્ધદર્શન જો કે ભારત કરતા વિદેશોમા વધારે ફાલ્યુ છે, છતા તેના આચાર-વિચાર જૈન ધર્મ સાથે મોટે ભાગે મળતા છે તેમના સાધુઓ પણ ભિક્ષા લાવે છે માંગલિક સંભળાવવાની જેવી પરંપરા જૈન સમાજમા છે તેથી જરાક જુદા રૂપે પણ તેવી જ પરંપરા તેમનામા પણ છે

બે નિર્જીવ વસ્તુઓ જો એક બીજાની નજીકમાં રહે છે તો તેમા પણ કંઈક પરિવર્તન થાય છે અજમાના ફૂલ, પીપરમિન્ટના ફૂલ અને કપૂર એક બીજાની નજીક આવે તો તેમા કેટલુ પરિવર્તન થાય છે? ત્રણે એકત્ર થતા એક બીજાનો ઘનસ્વભાવ ત્યાગીને પ્રવાહીરૂપ બની જાય છે અને એક-

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉપર હલનો હોય તો તમારે થોડું પણ તો ખર્ચ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઇચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી કચવાઇને કરો કે શહેરમાં આવીને પણ કરવું તો જરૂર પડશે જ

હા તો આટલું યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવું પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક ક્યારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો ક્યારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે ત્રણેની સાથે ચાલતાં તે કંઈ દૂર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ! તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડ્યો તો પરખાઈ જઈશું! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ હશે. વાત કરવામાં પણ સંયમ હશે, અને ચાલવામાં પણ સંયમ હશે. માનો કે ધીરજની પૂરી કલાથી ચાલી રહ્યો છે

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં! ત્યાં તો પૂછવું જ નહિ. પગ કેમ બીજે જ રસ્તો માપી રહ્યા હશે આંખો ક્યાંક જુદું જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે! તેને માટે તો હમેશાં પંદરમી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્ય દિન) જ છે હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor) ની કે નૃત્ય (Dance) ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

ત્રણ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો! જેની સાથે રહીએ તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે વિચાર કરતી વખતે એક વખત મેં મારી નજરે એક દૃશ્ય જોયું છે એક વખત એક પુલ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા. તે વખતે એક રબારી ઘેટાંને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યો ઘેટાં પાણી પીતાં હતાં. તેવામાં તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઇચ્છા થઈ એક બાજુ વાંકો વળી તે પણ પાણી પીવા મંડ્યો પણ હાથના ખોબામાં લઈને નહિ પણ મોં પાણીને લગાડીને તે પાણી પીતો હતો મેં મારી સાથેના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ! ઘેટ-

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનું રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાંથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમાં રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સારાપણું આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમા ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામા બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતા એકબીજાનું અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સંબંધમા એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશે તો બીડી પીતા શીખશે અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતા પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામા કંજુસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણું આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનું હોય તેના જીવનની પહેલા પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમા એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માંસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતાં પણ તેને આવડતું ન હતું તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે કયારેક ઘૂરકતો અને ક્યારેક ચીડાતો હતો આનું કારણ એ હતું કે જન્મ પછી, થોડા વખતમા કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયું હતું અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યાં પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામા મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામા ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામા આવ્યો તો તેનામાં

બીજામાં ભળી જાય છે તો પછી ચૈતન્યશીલ બે આત્માઓ એકબીજાની નજીક વસે તો તેમાં કોઈ પરિવર્તન ન આવે એમ કેમ સંભવે!

બે પેટીઓ બાજુ બાજુમાં ટંગેલી હતી. એકમાંથી લસણની ગંધ આવતી હતી અને બીજીમાંથી કેસરની સુવાસ મહેકતી હતી. એક ભમરો ગુંજારવ કરતો ત્યાં આવ્યો. તેણે પહેલી પેટીને પૂછ્યું કે તમે બન્ને એક જ જાતના કપડામાંથી બનેલી છો છતાં તમારી બન્નેની વાસમાં આટલો બધો ફેર કેમ છે? ત્યારે તેને કહ્યું: આ તો સંગનો રંગ છે. મેં લસણનો સંગ કર્યો હતો કેટલોક વખત મારામાં લસણ ભરેલું હતું ત્યારે મારી બહેને કેસરનો સહવાસ કર્યો હતો. તેના ફળ રૂપે બન્નેની વાસમાં ભિન્નતા છે. એકમાંથી મધુર સુવાસ આવે છે ત્યારે બીજાની ગંધ કોઈને ગમતી નથી.

વસ્તુ એક હોવા છતાં પણ સંગતિએ તેમાં કેટલો ફેરફાર થાય છે! જળનાં બિંદુઓ એક સરખા જ હોય છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ સર્પના મુખમાં પડે તો ઝેર બની જાય છે, કેળનાં પાન પર પડે તો કપૂર બને છે અને એ જ બિંદુ જો છીપના સંબંધમાં આવે તો તેમાંથી મોતી બને છે. માનવ પણ જેવા સંસ્કારોમાં પોષાય છે તેવા સંસ્કારોની અસર નીચે જ તેના જીવનનો વિકાસ થાય છે.

દીપકમાં તેલ પણ છે, વાટ પણ છે, પણ જ્યાં સુધી જ્યોતિર્મય પ્રદીપનો સંયોગ મળતો નથી, ત્યાં સુધી તેમાં જ્યોત પ્રગટ થતી નથી. એવી જ રીતે માનવીમાં જ્ઞાન છે, વિજ્ઞાન છે, પણ જ્યાં સુધી સત્પુરુષનો સમાગમ મળતો નથી, ત્યાં સુધી તેનું જ્ઞાન, સમ્યક્જ્ઞાન રૂપે પરિણમતું નથી. એટલા માટે તે માત્ર જ્ઞાન કહેવાય છે. જેવી રીતે પારસમણિના સ્પર્શથી લોઢું સુવર્ણમાં પલટાઈ જાય છે, તેવી રીતે અજ્ઞાન પણ સમ્યક્ત્વનો સ્પર્શ પામીને સમ્યક્જ્ઞાનમાં પરિણત થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરતું નથી. જ્ઞાન તો એટલું જ રહે છે. પણ પહેલાં એ જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ હોય છે. તેમાં સ્વરૂપને ઓળખવાની કે સમજવાની શક્તિ નથી હોતી, તેમજ સત્યને સમજવાની તેની તૈયારી પણ હોતી નથી. એટલા માટે તે અજ્ઞાન કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ સત્યદ્રષ્ટા સત્પુરુષની પાસે જઈ પહોંચે છે ત્યારે તેની દૃષ્ટિ બદલાઈ જાય છે. દૃષ્ટિ બદલાતાં સૃષ્ટિ પણ બદલાય છે. મિથ્યાજ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન બની જાય છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિમાં સત્પુરુષનો સમાગમ એ પણ એક મહત્ત્વનું કારણ છે.

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનુ રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાંથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમા રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સારાપણુ આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમા ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામા બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતા એકબીજાનુ અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સબંધમા એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશે તો બીડી પીતા શીખશે અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતા પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામા કંજુસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણુ આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનુ હોય તેના જીવનની પહેલા પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમા એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માંસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતા પણ તેને આવડતુ ન હતુ તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે ક્યારેક ઘૂરકતો અને ક્યારેક ચીડાતો હતો આનુ કારણ એ હતુ કે જન્મ પછી, થોડા વખતમા કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયુ હતુ અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યા પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામા મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામા ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામા આવ્યો તો તેનામા

ધીમેધીમે મનુષ્યના ગુણો ઊતરવા માંડ્યા તે ધીમેધીમે રોટલી ખાતાં શીખ્યો. થોડું થોડું બોલતાં પણ શીખ્યો. ઘૂરકવાનું અને કરડવાનું બંધ થઈ ગયું. સાચી વાત એ છે કે માનવીનું મન કોરા કાપડ જેવું છે. જે રંગમાં નાખો તે રંગ ચઢશે. પણ એટલું યાદ રાખજો કે જો એક વખત તેના ઉપર કાચો રંગ ચઢી ગયો તો પછી હજારો પ્રયત્નો ભલે કરો પણ તેના ઉપર ગુલાબી કે એવો કોઈ બીજો સારો રંગ ચઢી શકશે નહિ. એ પણ એક હકીકત છે કે માનવીનું મન કોઈ એવી વસ્તુનું બનેલું છે કે તે ભલાઈને બદલે બુરાઈને બહુ જલદીથી પકડી લે છે. પછી તેની સફાઈ કરવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

તમે જાણવા ઇચ્છો કે બાલદીને કૂવામાં નાખતી વખતે કોઈ ખાસ બળનો ઉપયોગ કરવો પડતો નથી. પરંતુ તેને બહાર કાઢવામાં તો બાવડાં દુખી જાય એટલું જોર કરવું પડે છે. નળની નીચે બેસીને નહાનારને એનો અનુભવ ક્યાંથી હોય! જીવનના પતનમાં કોઈ સમય લાગતો નથી. સમય અને શક્તિ તો તેના ઉત્થાનમાં જોઈએ છે.

ખોટા પ્રાથમિક સંસ્કારો જીવનનું બહુ જલદી પતન લાવે છે. તેને માટે કહેવા કે શીખવવાની જરૂર નથી. બાળકને કોઈ પણ નિશાળમાં ગાળો દેતાં કે બીડી પીતાં શીખવવામાં આવતું નથી. તેમ જ જન્મથી કોઈ ગાળો દેતાં કે બીડી પીતાં શીખીને જન્મ્યું હોતું નથી, છતાં કહો કે તે આ વસ્તુઓ ક્યાંથી શીખ્યો? કહેવું પડશે કે આ બધા પ્રાથમિક સંસ્કાર છે જે મોટાઓ તરફથી નાનાઓને મળે છે.

કુસંસ્કારો ભલે થોડા હોય છતાં પણ તે થોડા છે એમ માની તેની ઉપેક્ષા ન કરશો. એક ચમચો ઝેર, મધના આખા વાસણને બગાડી મૂકે છે. ધૂળ જ્યારે પાણીમાં મળે છે ત્યારે પાણી તેને ધોઈને સાફ કરતું નથી, પણ એથી ઊલટું પાણી ગંદું થાય છે. એ જ રીતે જીવનમાં જ્યાં સુધી કંઈ જોઈ છે ત્યાં સુધી ખરાબ સંસ્કારોની અસર બહુ જલદી થાય છે. શરીર નબળું હોય તો જરાક ઠંડી પડતાં શરદી થઈ જાય છે અને જરાક ગરમી લાગતાં શરીરમાં ઉષ્ણતા વધી જાય છે.

જ્યારે શરીર સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત હોય છે ત્યારે શરીરને ઠંડી કે ગરમીની કોઈ અસર થતી નથી. તેવી રીતે જે આત્મા સ્વસ્થ અને સશક્ત હોય તો ખરાબ સંસ્કારનો પ્રભાવ તેના પર પડી શકતો નથી. બીજને હવા, પાણી, માટી એ બધાનો સંયોગ મળે પરંતુ જો તે બીજ જીવિત હોય, તેમાં ચૈતન્ય હોય તો પાણી અને માટી તેને સડાવી શકશે નહિ. તે ન તો માટીને

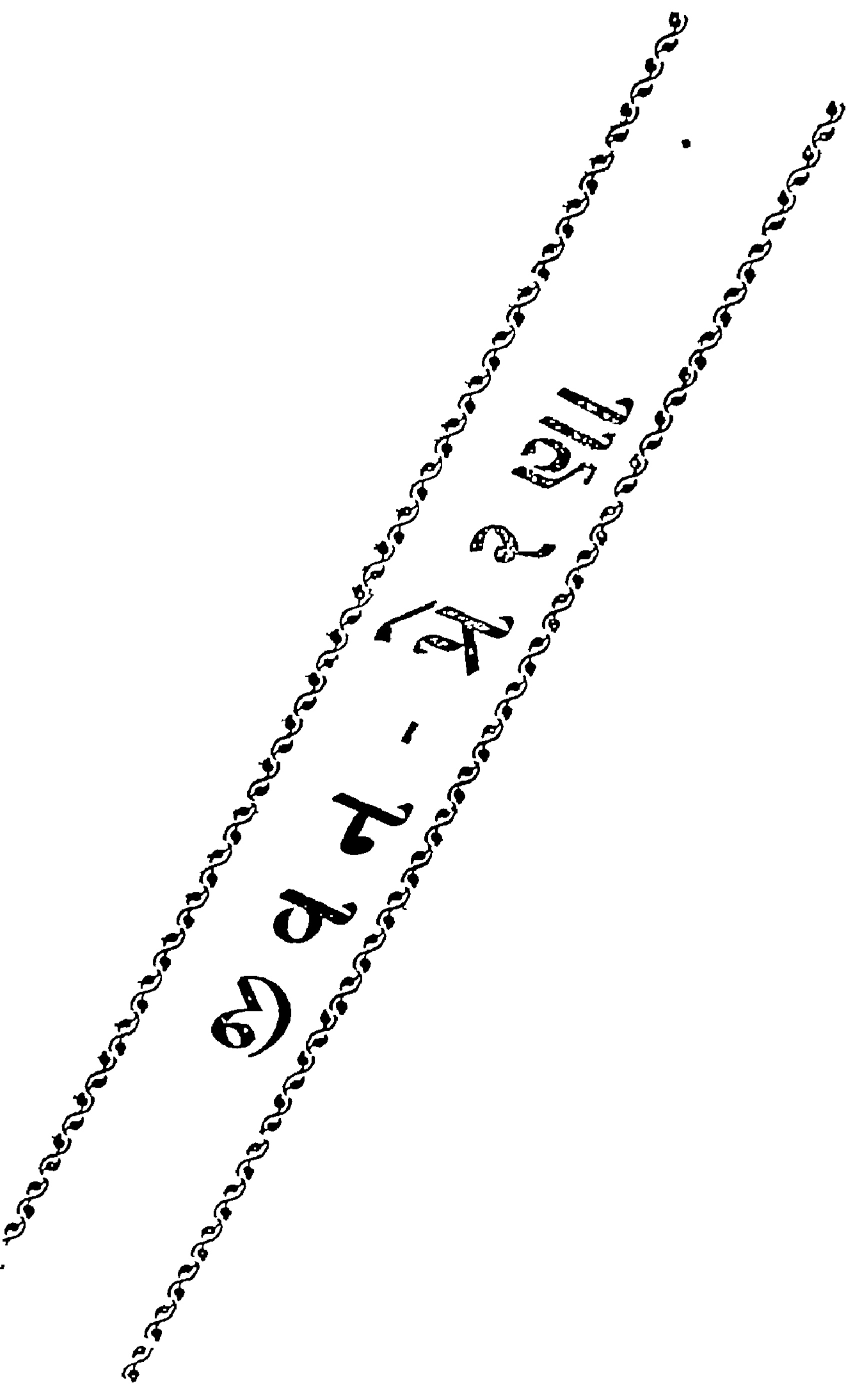
અનુરૂપ બનશે કે ન તો પાણીને અનુરૂપ તે તો સર્વ બીજોનુ બીજ બની, સર્વનો સહયોગ લઈ પોતાનુ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ટકાવી રાખશે અને વૃક્ષરૂપે આગળ વધતુ જશે

આ જ વાત વિશિષ્ટ આત્માઓની હોય છે જે ખરાબ વાતાવરણમાં રહેવા છતા ખરાબીઓને પોતાનામા પ્રવેશ કરવા દેતા નથી પણ પોતાના સારાપણાના પરમાણુઓ દ્વારા ખરાબ વાતાવરણને સારુ બનાવે છે ગોશાલક મહાવીર સમીપે રહ્યો, તેથી તેની અશુભ વૃત્તિની અસર ભગવાન મહાવીર પર ન પડી પરતુ ભગવાન મહાવીરની શુદ્ધતાના કારણે, ગોશાલક, જીવનના અત સમયે બદલાઈ ગયો આ વાત એ વિશિષ્ટ આત્માઓની છે કે જેમણે વાસના પર વિજય મેળવ્યો છે પણ સર્વ સાધારણને માટે તો એ જરૂરી છે કે તે કુસસ્કારો અને કુસોબતથી બચે કારણ કે દુર્બળતાનો લાભ ઉઠાવો તે બહુ શીઘ્રતાથી આક્રમણ કરી શકે છે દૂધમા સાકરનો સયોગ થાય તો તે ગળ્યુ થાય છે જ્યારે મીઠાના સયોગે તે ફાટી જાય છે વાતાવરણમા રહેલા સુસસ્કારો જીવનમા સાકરનુ કામ કરે છે, તે આપણા જીવનને મધુર બનાવે છે, સુવાસિત બનાવે છે

આપ જાણો છો કે કોયલા વેચનારના હાથ કાળા જ રહે છે અને દૂધ વેચનારના હાથ સુવાસિત જેવા કાર્ય અને જેવુ વાતાવરણ હશે, તેવો જ રગ જીવનમા આવશે મુબઈના કુશળ નાગરિકો સુસસ્કાર અને સત્પુરુષના સમાગમરૂપો સુવાસિત અત્તર વડે પોતાના જીવનને સુવાસિત બનાવે એ જ શુભ કામના

તા. ૨-૮-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય,- માટુંગા.

૨૧. વિચારશુદ્ધિ

આચારશુદ્ધિ પહેલાં વિચારશુદ્ધિની આવશ્યકતા છે કાર્યની પવિત્રતા તે પાછળ રહેલા વિચારોની પવિત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે આજે આચારશુદ્ધિ જાળવવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામા આવે છે લાબી પહોળી સાધના, મોટી મોટી તપસ્યાઓ એ બધુ જ આ આચારશુદ્ધિ માટે છે, પરતુ આચાર પહેલાં વિચાર આવે છે કોઈ પણ ક્રિયા કરતા પહેલા માનવી પોતાના મનમા એક લક્ષ્ય ધારી લે છે તેના પર વિચારવિમર્શ કરે છે પછી જ એના આધારે ચાલે છે; માટે વિચાર જ કાર્યની ભૂમિ છે

વહાણ વડે હજારો માણસો નદી પાર કરે છે પણ ઘણી વાર તમને એમ સાભળવા મળ્યુ હશે કે, વહાણુ ઊધુ વળી ગયુ અને તેમાના મુસાફરો પાણીમાં ડૂબી મર્યા આવી બીના તમે અનેક વાર સાંભળી હશે તો આનો અર્થ એ થયો કે તરાવનાર છે તે જ વહાણુ ક્યારેક ડુબાડનાર પણ બને છે. તો આ દુર્ઘટનાની જવાબદારી કોના પર આવે છે ? જે સાધન આત્માને સિદ્ધિ તરફ લઈ જાય છે તે જ ક્યારેક ક્યારેક વચ્ચે જ જળપ્રવાહમાં ડુબાડી દે છે તો એ માટે જવાબદાર કોણુ ? નાવનો નાવિક જો કુશળ ન હોય, એનુ લક્ષ્ય સ્થિર ન હોય તો નૌકા ઊધી વળી જાય છે તેમ આત્મા જો અસાવધાન હોય, વિચારોના તરગોમા એણે પોતાની નૌકાને છોડી દીધી હોય, તો એ ભટકાઈ પડવાનો જ

દાન અને તપની સાધના શ્રેષ્ઠ સાધના છે પરતુ શુ ક્યારે ય પણુ તમે એવુ બન્યુ સાભળ્યુ છે કે, માણસ દાન દેવા છતા યે નરકમા ગયો હોય ? તમારો આત્મા આ માટે શુ કહે છે ? આગમના પાના ઉથલાવો. તમને તેમાથી જાણુવા મળશે કે દાન દેનાર પણુ કોઈ કોઈ નરકે ગયા છે. તપસ્વી સાધકની ગાડી પણુ ક્યારેક ઊધી વળી જાય છે. તમને સદેહ થતો

લાગે છે? કારણ કે આજ સુધી તમે સાંભળતા આવ્યા છો કે દાનથી તો સ્વર્ગનાં દ્વાર પહોળાય છે ને આજે આ મહારાજ શું કહી રહ્યા છે? પણ મારી વાત સાચી છે. નાગશ્રીએ દાન કર્યું હતું ને! એક મહાન તપસ્વી સાધક એને દ્વારે આવ્યા. એ ઇચ્છત તો એ પવિત્રતમ સંતને પૂજી પોતાની જાતને ધન્ય બનાવી લેત. ત્યાગની પવિત્ર ગંગામાં પાપની કાલીમાને ધોઈ શકત. પરંતુ એની અશુભ વિચારધારા જ એને પુણ્યપથે જતાં રોકી રહી. એણે દાન દીધું. મુનિના પાત્રમાં કડવી વસ્તુ નાખી. કડવો પદાર્થ તો વૈદ્ય પણ આપે જ છે. શું કોઈ વૈદે કોઈ મુનિ મહારાજને કડવું કરિયાતું નહીં આપ્યું હોય? જરૂર આપે છે પણ તેથી શું તે નરકનો પથિક બની જાય ખરો? કદાપિ નહિ. વસ્તુમાં કડવાશ ભલે હોય પણ હૃદયમાં તો મીઠાશ જ હોય.

નાગશ્રી પાસે હૃદયની મીઠાશનો અભાવ હતો. એના સદ્ગુણે સંતને સંતરૂપે પિછાણ્યા નહીં. તે પોતાની ભૂલને છુપાવવા ખાતર તેમનો ઉપયોગ કરવા ચાહતી હતી. તેણે તુંબડાનું શાક બનાવ્યું હતું. તેમાં મસાલો પણ પુષ્કળ નાખ્યો હતો. તાજું ઘી પણ રેડ્યું હતું. પણ શાક તૈયાર થતાં તેણે ચાખ્યું તો જણાયું કે તુંબડું તો કડવું છે. બસ આ જ એની ભૂલ હતી. પહેલાં વસ્તુ તૈયાર કરી લીધી પછી ચાખવા બેઠી. તમે તો કદી આવી ભૂલ કરતા નથી ને! પહેલાં કોઈ અંગે ખોટો ભાવ મનમાં સ્થાપી લેવો અને પછી એના આધારે ચર્ચા કરવી, એ પણ એક એવી જ ભૂલ છે. પરિક્ષણ અને પરીક્ષા વિના કોઈના અંગે પૂર્વગ્રહ બાંધી લેવો તે પણ બુદ્ધિમત્તાનું કામ નથી. પહેલાં ખોટી ધારણા બનાવી લેવી અને પછી એ આધારે વાત કરવી તે અયોગ્ય છે. કારણ કે મનમાં પહેલેથી જ ખોટી ધારણા બાંધેલી છે. આવી સ્થિતિમાં કોઈ પણ વસ્તુનો સાચો નિર્ણય થઈ શકાય નહિ. પહેલાં જોવું અને પછી નિર્ણય કરવો.

નાગશ્રીએ વિચાર્યું તો તેને પોતાની ગંભીર ભૂલ થઈ જણાઈ. તેને ભય પણ પરિવારના લોકો જમવા આવવાના છે. આ શાક તેમના આગળ જશે તો સૌની સામે મારું અપમાનનું પ્રદર્શન થશે. તે જ સમયે પધાર્યા તપસ્વી સાધક ધર્મરુચિ! આહા? એમની એક મહિનાની તપસ્યાનું પારણું હતું. નાગશ્રીએ જોયું કે આ સારી તક છે. સાધુ આવી ગયા છે. બધું જ શાક એમના પાત્રમાં ઠાલવી નાખું. ક્યાંક ફેંકી આવવું. સંતને સંતરૂપે નહિ જોતાં એક કચરાપેટીના રૂપે એમનો ઉપયોગ કરવા ચાહ્યો. પરિણામે

નાવડી ઊલટી ગઈ જેનો આશરો લઈ તે મુક્તિ ભણી પગલું ભરી શકતી હતી તે હવે આ કૃત્યથી નરકના દ્વારે પહોંચી ગઈ.

તરવાના સાધનો જેમને મળ્યા, તે સૌ શું તરી ગયા છે ખરા ? તરનાર તો અનંત છે, તો તરવાના સાધનો મેળવ્યા છતા ડૂબી મરનારાઓની સંખ્યા પણ કંઈ ઓછી નથી કારણ શું ? કારણ કે તેઓને સાધન તો મળ્યા પણ તરવાની કળા તેઓ શીખ્યા નહિ

જે ક્રિયા જોડે પુનિત ભાવનાનો સંબંધ જોડાઈ જાય છે તે ક્રિયા પણ પવિત્ર બની જાય છે મનના પવિત્ર સંકલ્પો આસપાસના વાતાવરણને પવિત્ર બનાવે છે. તળાવમા એક કાંકરો ફેંકો તો એની લહેરો ઊઠે છે અને એક પછી એક તે કિનારા સુધી પહોંચે છે તેની જ રીતે આપણા મનના પરમાણુઓ પણ સમાજમા લહેરો બની આગળ વધે છે આ જ કારણ છે કે તીર્થંકર–દેવના સમવશરણમા સિંહ અને બકરી સાથે સાથે બેસી શકતા હતા બકરીના મનમા ભય રહેતો નહોતો કે સિંહ તેને ભરખી જશે, તેમ સિંહના મનમા એ ક્રૂર ભાવ ઉત્પન્ન થતો નહોતો કે હુ બકરીને ખાઈ જાઉ ! બકરીના મનમા ભય નથી તેથી સિંહ પણ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી ગયો છે આ છે એક પવિત્ર વ્યક્તિના પવિત્ર વિચારોનો પ્રભાવ

તીર્થંકર–દેવનુ સમવશરણ તો તમારે માટે બહુ દૂરની વસ્તુ છે પરંતુ આ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે જ્યારે તમે તમારા પુત્રને પ્યારથી એક થપાટ મારી દો છો, ત્યારે થપાટ ખાઈને પણ તમારુ બાળક હસતું રહે છે, એને ક્રોધ આવતો નથી તેમ તે રોતુ પણ નથી ઊલટું કદી કદી તો તે પ્રેમના આવેગમા તમને બાઝી પડે છે પરંતુ તમે જો ક્રોધે ભરાઈ એના કાનને પણ સ્પર્શ કરી લેશો તો જોરથી રડી પડશે કારણ કે પહેલા તમારા દિલમા પ્રેમ હતો, જ્યારે આ વખતે ક્રોધે એનુ સ્થાન લઈ લીધું છે. વિચારોમા રહેલા પરિવર્તને કેટલો ફેરફાર લાવી મૂક્યો ! પહેલા થપાટ ખાઈને પણ બાળક તમને ચોંટી પડ્યુ હતુ અને હવે ફક્ત અંગુલી–સ્પર્શથી તે ચીસ પાડી ઊઠ્યુ અને દોડી જઈને એની માતા પાસે ફરિયાદ કરી દીધી "મા, બાપુજી સારા નથી તે તો મને મારે છે" એની ફરિયાદ પરથી તો કદી દેવીજી તમારા પર નોટીસ બજાવી દે છે કે જુઓ હવેથી બાળકને મારશો નહિ આપણે કંઈ દસ–વીસ દીકરા નથી શુ તમને આ એક પણ ગમતુ નથી ? બસ, જુઓ કેવુ સ્વરૂપ લઈ લીધુ આ વાતે ?

એ વિચારોનુ ઊતરાણુ–ચઢાણુ એવુ હોય છે કે, પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ

થોડીક મિનિટ પહેલાં સાતમા નરકના દ્વારે પહોંચી ગયા હતા ને ત્યાર પછીની થોડીક જ મિનિટોમાં તેઓ સ્વર્ગને વટાવી મોક્ષ સુધી જઈ પહોંચ્યા. વિચારોમાં પરિવર્તન થયું તેને પરિણામે કેટલા ઉપર ચઢી ગયા!

મનુષ્યના વિચારો જો ઊંચા હશે તો તે ઉપર જ ચઢશે. જેના વિચારોનું પતન થાય છે, તેવી વ્યક્તિનું પતન થતાં વાર લાગતી નથી. કોઈ વ્યક્તિની મોટપ અને નાનપનો કોઈ માપદંડ છે તમારી પાસે? હા, તમારી પાસે એક માપદંડ છે જે વડે તમે સર્વ વ્યક્તિને માપો છો — તે છે પૈસો. સોનાના ગજથી તમે વ્યક્તિને માપો છો. જેની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે, તેને તમે સન્માન આપશો. ધર્મસ્થાનકમાં પણ તેને આગળ આવવાની પ્રેરણા મળે રહેશે. આજે પણ એ માન્ય છે કે જે સામાન્ય સ્થિતિના ગૃહસ્થો છે તેમને રસ્તો મળે છે તેમની ઉપેક્ષા પણ કરી અને જેઓ પૈસાદાર છે તેમને સારુ તમે એવો રસ્તો રાખ્યો છે કે તેઓ મોડા આવવા છતાં આગળ બેસશે, કારણ કે તેમની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે.

હું માનું છું કે આવી વ્યવસ્થા જ ખોટી છે. સોનાના ગજ વડે કોઈને માપવો તે જ ભૂલ છે, કારણ કે સોનું તો આખરે જડ છે. કોઈને માપવો હોય તો તેના સુવિચારોના ગજ વડે માપો. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે, જેના આચારમાં પવિત્રતા છે, તેવી વ્યક્તિનું તમારે સ્વાગત કરવું જોઈએ. પછી ભલેને તે કોઈ પણ રૂપમાં આવે. એના સ્વાગત સારુ તમારે ઊભા થઈ જવું જોઈએ.

ભરત ચક્રવર્તીએ કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તમે પણ આયનાની સામે પ્રતિદિન જાઓ છો. ત્યાં શરીરની સજાવટ પાછળ કેટલો સમય વીતી જાય છે! આખો કલાક તો એક વાળને સરખા કરવામાં જ વીતી જાય છે. અને જો કદી કોઈની વીંટી ખોવાઈ ગઈ હોય ત્યારે વીંટી તો [illegible] [illegible] પણ કેવળજ્ઞાન કેવી રીતે આવે? [illegible] ભરત ચક્રવર્તીને તો કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. તો શું તમે હોટલમાં બેસી ચા પીતાં-પીતાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશો? અને મરુદેવીએ હાથી ઉપર બેઠાં-બેઠાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું તો આપણી [illegible] મોટરમાં બેસી [illegible] કેવળજ્ઞાન મેળવવાની કલ્પના રાખતી હશે ખરું ને? (સભામાં હાસ્ય).

વિચારોની પવિત્રતા વિના સર્વ કાંઈ નકામું છે. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે એનાં દુઃખ-દર્દ દુનિયાનાં દુઃખ દૂર બની જાય છે. કારણ

કે તે કોઈ સમ્પ્રદાયનો માણસ નથી પણ વિશ્વનો માનવી હોય છે તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીરના કાનોમા એક અજ્ઞાન વ્યક્તિએ ખીલા ઠોક્યા હતા એ વાતને આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતી ગયા તેમ છતાય તે વાત આજ જીવિત છે અને જ્યારે તે સાભળવામા આવે છે ત્યારે તે મહાન ક્ષમાશીલ પ્રત્યે સાધકનુ મન શ્રદ્ધાથી નમી પડે છે. સાભળનારનુ દિલ દુઃખ અને કરુણા વડે ભરાઈ જાય છે પરતુ શુ અઢી હજારના લાબા કાળ-અન્તરમા આવી બીના ફરી ક્યારેય બની નહિ હોય? ના, આવી અનેક બીનાઓ બન્યા કરે છે રતલામમા એક બહેનને કોઈએ મસ્તક પર ખીલા ઠોક્યા હતા પણ એને કોઈ પણ યાદ કરતુ નથી, અને ભગવાન મહાવીરને જ દુનિયા શા માટે યાદ કરે છે? શા કારણે એ કરુણ કથા સામે આવતા ભાવુક મનવાળી વ્યક્તિઓની આખો ભીની થઈ જાય છે? એનો એક જ જવાબ હોઈ શકે કે તે વિરાટ પુરુષના પવિત્ર વિચારોનો જ એ પ્રભાવ છે.

એક પ્રશ્ન છે, વિચાર તો સૂક્ષ્મ છે તે બહારના વાતાવરણને કઈ રીતે પ્રભાવિત કરી શકે છે? તમારો પ્રશ્ન ઠીક છે પણ તમે જાણો છો વિચારોના પરમાણુ હોય છે અને તે શુભ અથવા અશુભ ગમે તે જાતમા હોય પણ એ વિચારો જ્યારે મનમા ઊઠે છે ત્યારે તો આપણુ શરીર તથા બહારના વાતાવરણને પ્રભાવિત કરી જાય છે. વૈજ્ઞાનિકોએ આ અગે શોધ કરી છે તેમણે બતાવ્યુ છે કે, હૃદયમા જ્યારે કોઈ ભાવની તીવ્રતા આવે છે, ત્યારે એમાથી જુદા જ પ્રકારની ગધ ફેલાય છે આપણે એને જાણી શકીએ નહિ કારણ કે, ઘ્રાણ-શક્તિ એટલી તીવ્ર નથી પરતુ જે જે પ્રાણી-ઓને તીવ્ર ઘ્રાણ-શક્તિ પ્રાપ્ત છે તેઓ તો એને તરત ગ્રહણ કરી લે છે. જ્યારે આપણા મનમા ભયનો ભાવ આવે છે ત્યારે શરીરમાથી એક પ્રકારની તીવ્ર ગધ નીકળે છે, જે પશુઓ માટે અસહ્ય બની જાય છે એ જ કારણ છે કે જો ભયભીત બની કોઈ પશુની પાસે પહોચે તો એ ભડકી ઊઠે છે ને ક્યારેક તો મારવા પણ તૈયાર થઈ જાય છે પણ તમે જો નીડર બની તેમની પાસે જશો તો તેઓ ચૂપચાપ ઊભા રહેશે, એમનામા કશી વિશેષ પ્રકારની હિલચાલ નહિ દેખાય. તમે સાભળ્યુ હશે કે જે વ્યક્તિઓ બહુ જ બચી બચીને ચાલતી હોય છે, તેમને ક્યાંક ને ક્યાંક સાપ વીછીનો ભેટો થઈ જાય છે।

એ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે, જ્યારે મનમાં ભયની ભાવના તીવ્રરૂપ લે છે ત્યારે હૃદયના ધડકવાનો વેગ વધી જાય છે, રૂવાડા ઊભા થઈ

જાય છે અને પરસેવો જ છૂટે છે. આ છે આપણા વિચારોની શરીર પરની પ્રતિક્રિયા. જો ક્રોધની ભાવના કરી તો પણ શરીરમાં વિકૃતિ આવી જાય છે. આંખો લાલ થઈ જાય છે વાણી અસ્થિર બની જાય છે હોઠમાં કંપારી છૂટે છે. ઈર્ષ્યાની ભાવના અંગે ડૉક્ટરોનું કહેવું છે કે જ્યારે આ ભાવના મનમાં આવે છે ત્યારે પિત્તાશયની થેલીમાં એક જાતની ખેંચાવ થઈ જાય છે અને એ ગ્રંથીમાંથી રસ ઝરવા લાગે છે.

વીસમી સદીના વૈજ્ઞાનિકો યંત્ર દ્વારા શોધ કરીને આ રહસ્ય બતાવે છે પરંતુ ભારતના ઋષિઓ હજારો વર્ષો પૂર્વે ધ્યાન અને નિદિધ્યાસન વડે અંતરની ભાવનાઓને જાણી લેતા હતા. ઋગ્વેદમાં ઋષિઓએ બતાવ્યું છે કે મનુષ્યના ચિત્તમાં જ્યારે કોઈ ભાવના બળવાન બને છે ત્યારે શરીરમાંથી એક પ્રાણસૂત્ર બહાર આવે છે. આ જ કારણ છે કે રાત્રે ચોરને દેખતાં જ કૂતરાં ભોં-ભોં કરવા લાગે છે. ઘરના છાપરે બેસી કોઈ કાગડો બોલે છે ત્યારે તમે વિચારવા લાગો છો કે આજે કોઈ પ્રિયજન આવવાના છે. કોઈ અતિથિ આવે અથવા ન આવે પરંતુ સ્નેહીનું પ્રાણસૂત્ર તમારા મનને આકર્ષી જાય છે. આ આજની જ નહિ પણ પ્રાચીન યુગની વાત છે. આજે તો પત્ર અથવા તાર આવી જાય કે અમુક તારીખે અમુક ટ્રેનમાં દેશમાંથી સગાંસંબંધીઓ આવવાના છે તો મન કંપી ઊઠે છે કે એ પાછા ક્યારે જશે અને તેઓ જો ઓપરેશન કરાવવા આવતાં હોય તો તમે વિચારો છો કે લખી નાખું કે હમણાં ઋતુ સારી નથી, ગરમી બહુ પડે છે. ડૉક્ટર કહે છે કે હમણાં ઓપરેશન કરવું ઠીક નથી. આવી સો-સો વાતો લખી પણ નાખશો કે પેલા આવવાનું નામ જ ન લે.

પણ પ્રાચીન યુગમાં કાગડાનો શબ્દ સાંભળી મન બોલી ઊઠતું કે કોઈ મહેમાન આવવાના છે. તેમના આગમનના સમાચારથી મન પ્રસન્નતા અનુભવતું હતું. પછી સ્નેહી ભલે આવે કે ન આવે પણ તેમના પ્રાણ-સૂત્રો તમને આકર્ષે છે. તમે એ જાણો છો કે કાચબો પોતાના બચ્ચાંનું પોષણ સ્વયં કરતો નથી. પરંતુ તેમને નદીની રેતીમાં રાખી આંતરિક પ્રભાવ વડે તેમનું પોષણ કરે છે. કાચબાને જો ત્યાંથી હટાવી લેવામાં આવે તો બચ્ચાં નિર્જીવ બની જશે. કાચબાની સ્નેહ-ધારા જ એમનું પોષણ કરતી હોય છે.

કોઈ સભામાં જો થોડો કોલાહલ મચી રહ્યો છે. નોકર આવે છે તે બૂમ પાડી કહે છે: શાંતિ રાખો. પણ એનો અવાજ પેલા કોલાહલમાં સમાઈ જાય છે. એની કશી અસર પડતી નથી. સ્વયંસેવક આવે છે અને

શાંતિ જાળવવા માટે વિનવે છે. લોકો સાભળે છે પણ કોલાહલ તો તેવો જ ચાલુ રહે છે પછી નેતા આવે છે તેમણે તો ફક્ત આગળી વડે સ કેત કર્યો ને સૌ કોઈ શાત થઈ ગયુ અધ્યક્ષ આવે છે ને તેમને જોઈને વધુ સ્તબ્ધતા છવાઈ જાય છે એટલે એ નિશ્ચિત છે કે પહેલી વ્યક્તિએ તીવ્ર ક્રિયા કરી તો પણ શાતિ ન થઈ, બીજા-ત્રીજાએ અલ્પ ક્રિયાઓ કરી જ્યારે ચોથાએ સૂક્ષ્મ ક્રિયા કરી પણ પ્રભાવ તો ક્રમે ક્રમે વિશિષ્ટ જ રૂપે પડતો રહ્યો આનુ કારણ એ છે કે, જેની ભાવનાઓ શુદ્ધ હોય છે તેનુ જ વ્યક્તિત્વ જનસમુદાયના હૃદય ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે છે

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે વિચારશુદ્ધિનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે તમારે આત્માના રાજ્યમા પહોચવુ હશે અને તે તમે બધુ તમારી સાથે લીધુ હશે, પણ જો વિચારશુદ્ધિનો અભાવ હશે તો તમે અધ્યાત્મનો રસ માણી નહિ શકો સાચી રીતે વિચારવામા આવે તો વિચારશુદ્ધિ વિના ધર્મ ટકી શકે નહિ એક ચિત્રકાર પાસે રગની પીછી છે અને તે કળાવિદ્ પણ છે તેના ચિત્રો જાણે સજીવ છે આવો ચિત્રકાર પણ તેની કુશળતા ગમે તેટલી હોય પણ તે ગદા-મેલા કપડા ઉપર પોતાની હથોટી બતાવી શકશે નહિ કુશળ કળાકાર કદી આવુ કામ કરવા તૈયાર નહિ થાય અને તેમ છતાં ય એ જો એવુ દુ સાહસ ખેડશે તો એનો બધો જ શ્રમ અને કળા વ્યર્થ નીવડશે: કારણ કે એનો આધાર શુદ્ધ નથી તેવી જ રીતે માણસના મનની ભાવના જો પવિત્ર નહિ હોય તો તેના પર રચાતુ ધર્મનુ ચિત્ર પણ કદી સુદર બની શકશે નહિ શ્રમ કર્યો, ઉપવાસ કર્યા તેમ કઠોર સાધના પણ કરી, પરતુ મનનુ જો પરિમાર્જન કર્યું નહિ હોય તો બધી જ સાધના અર્થહીન નીવડશે

તમે વાસણ ઉટકો-માજો છો આપણી મુબઈની માતાઓ તો આ ઝઝટથી મુક્ત બની ગઈ છે! આ કામને ઝઝટ માનો છો પણ રોટલા ખાવા એ ઝઝટ નથી વાસણ માજવા એને ઝઝટ માનો છો એટલે ઘાટી એક દિવસ જો હડતાલ પાડે તો તમારા માથે મોટો પહાડ ઊતરી પડયો હોય એવુ તમને થાય છે હા, તો તમે અથવા તમારો ઘાટી વાસણ એવા માજે છે કે બસ, મોઢુ જ જોઈ લો અને દિવાળીના દિવસોની તો વાત જ કાઈ ઓર, વાસણ માજયા અને કપડા પણ શુદ્ધ કર્યા જરા ગદુ થયુ કે, સનલાઈટ સાબુ ઘસ્યો જ છે આ બધુ સાફ કર્યું પણ મનને માજયુ કે નહિ? કે એને અશુદ્ધ જ રહેવા દીધુ?

માટે મનને સાફ કરો. તેમાં વાસનાની ઉર્મિઓ અને ક્રોધનો મેલ રહેવા ન દો. આજે આ વસ્તુઓ ઉજળી છે, પણ મનની શી સ્થિતિ છે? એ તો તમે જ જાણી શકો. ત્યાં તો વાસનાની આગ ભરી પડી છે. મગજમાં ગોટાળા ઊભા કરી મૂકે છે, સારું એ તમને સુઝાતું નથી, તો પછી મનમાં સુખ કેમ રહી શકે? યાદ રાખો કે જ્યાં સુધી મનની પવિત્રતા કાયમ રહેશે ત્યાં સુધી તમે સર્વત્ર વિજયી બનશો. પણ જેણે મનની પવિત્રતા ખોઈ છે, વિજય-મહેલને પણ ઢળી પડતાં વાર નહિ લાગે.

એક ધર્મની વાત છે. રાવણે પોતાના સાથીઓ પાસે એક ઠરાવ મૂક્યો: "હું દિગ્વિજય માટે જવા ઇચ્છું છું." ઠરાવ સાંભળી થોડાક મૌન રહ્યા, કેટલાકે હામાં હા પુરાવી, થોડાકે વળી પોતાની નામરજી બતાવી. દુનિયામાં ત્રણ જાતના માણસો છે. કેટલાક આત્માઓમાં એટલું સાહસ હોતું નથી કે તેઓ અન્યાયનો ખુલ્લેઆમ વિરોધ કરી શકે. વિરોધ માટે પણ નૈતિક સાહસની જરૂર હોય છે. તેમાં પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવો પડે છે. એક સત્તાધારી સામે ઠરાવ મૂકવા માટે પણ ઘણા મોટા ત્યાગની તૈયારી રાખી આગળ વધવું પડે છે. કારણ કે સત્તાના નશામાં તે પોતાના વિરોધીને કોઈ રીતે ખલાસ કરવાની કોશિશ કરતો હોય છે. તેથી વિરોધ કરવા માટે પણ પોતાના હિતોની બલિ દેવા સારુ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

પણ આ અન્યાયની વેળાએ મૌન ધારણ કરવું તે છૂપી રીતે તેને પ્રોત્સાહન આપવા જેવું છે. શક્તિસામર્થ્ય હોવા છતાં અન્યાયનો વિરોધ ન કરવો તે કોઈ સતકર્મમાં ભાગ ન લેવા જેટલું જ પાપ છે.

રાવણના કેટલાક સાથીઓ ચૂપ રહ્યા તો કેટલાકે હા માં હા પુરાવી. આવા માણસો કંઈ જ કામના હોતા નથી. કારણ તેઓમાં તેમનો પોતાનો કોઈ જ વિચાર હોતો નથી, કોઈ સિદ્ધાંત હોતો નથી. તેઓ તો બીજાને ખુશ રાખી પોતાનું કામ કઢાવવા માગતા હોય છે. આવા જ માણસોને સ્વાર્થી કહેવાય છે. તેમની સ્થિતિ 'બેપેંદીના લોટા' જેવી હોય છે, જેને તળિયું હોતું નથી. આ બાજુ પણ ઢળી પડે અને બીજી બાજુ પણ ઢળી પડે. આવા માણસોને કહેશો કે કાગડો કાળો તો પણ 'હામાં હા' કહેશે અને કદાચિત્ કહેશો કે કાગડો ધોળો-ધોળો છે ત્યારે પણ તેઓ કહેશે, હા, અમે અમુક સ્થળે સાંભળ્યું હતું ખરું કે સતયુગમાં કાગડા ધોળા હતા. આવા માણસો ખતરનાક હોય છે. એક વિચારકને કહ્યું છે: "મૂર્ખ ... ક્યાં દુશ્મનોને મારવા સહેલા પણ ખતરનાક હોય છે" તો એવા

જવાબ વાળ્યો કે, 'જંગલીઓમાં નિંદા કરનારાઓ અને પાળેલામાં મસ્કા-પોલીશ ખુશામત કરનારાઓ.''

રાવણના આવા ખુશામતખોર સાથીઓએ એના વિચારનું સમર્થન કર્યું કારણ આવા માણસો પાસેથી દરેક સારા અથવા ખરાબ વિચારોનું સમર્થન જ મળે છે. કોઈ સિદ્ધાન્ત પ્રત્યેની વફાદારીને તો તેઓ જાણતા હોતા જ નથી. વ્યક્તિ પ્રત્યે તેમની વફાદારી ત્યાં સુધી જ રહે છે કે, જ્યાં સુધી તેની દ્વારા એમનો સ્વાર્થ પોષાતો રહે. એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે ચાપલુસી અને વફાદારી એ બન્ને જુદી જુદી ચીજો છે. વફાદાર સાથી તમારા સારા વિચારોનું સમર્થન કરશે, પરંતુ જ્યારે એ જોશે કે તમે ખોટા માર્ગે જઈ રહ્યા છો ત્યારે એ તમારો વિરોધ પણ કરશે.

રાવણના સાચા વફાદાર સાથીઓએ એના આ વિચારનો વિરોધ કર્યો. પોતાનો રોટલો સહીસલામત છે તો પછી બીજાનો રોટલો શા માટે છીનવવો જોઈએ? મનુષ્યનો એ સ્વભાવ છે કે જ્યારે એના હાથમાંનો રોટલો કોઈ ઝૂટવી લે ત્યારે તે ખૂણે બેસી રડે છે; પરંતુ જ્યારે એ પોતે જ બીજાનો રોટલો ઝૂટવી લે છે ત્યારે તે આનંદથી હસે છે. સત્તાના નશામાં ભાન ભૂલેલો રાવણ પોતાના સાચા સાથીઓના વિચારને શા માટે ગણકારે? એણે કહ્યું, 'તમારા જેવા નામર્દોની સલાહ પ્રમાણે ચાલું તો, હું ત્રણ દિવસ પણ રાજ્ય કરી શકું નહિ.'

અને એ તો લંકા પરે વિશાળ સેના લઈ દિગ્વિજય કરવા નીકળી પડ્યો. વીરતા અને ઉત્સાહઘેલી સેના જ્યાં જ્યાં ગઈ ત્યાં ત્યાં એને વિજય મળ્યો. સર્વત્ર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાવા લાગી. રાવણની મદોન્મત્ત સેનાએ ઉત્તરે આવેલી કૂબેરની રાજધાની અલકા ઉપર છાપો માર્યો. રાવણની સેના સામે કૂબેરની સેના ટકી શકી નહિ. પોતાના સૈનિકોનો હતોત્સાહ જોઈ કૂબેરે પોતાના સેનાપતિને બોલાવી સેનાને પાછા ફરવાનો આદેશ આપ્યો. કૂબેરની પાસે અશાલિકા વિદ્યા હતી. એના વડે એણે અલકાની ચારેય બાજુ અગ્નિનો કિલ્લો ઊભો કરી દીધો. કોઈની તાકાત નહોતી કે આ જ્વાલાના કિલ્લાને પાર કરી આગળ વધી શકે. પરિણામે રાવણની સેનાએ હથિયાર હેઠાં મૂક્યાં.

રાવણે સેનાનો ઉત્સાહને મંદ થતો જોયો ને એ ચિંતામાં પડી ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે હજુ સુધી તો મેં સર્વત્ર વિજયપતાકા જ લહેરાવી છે અને અહીં જો આમ પરાજય મળશે તો પહેલાં મેળવેલો વિજય પણ

પરાજયમાં પરિણમશે. તમે એવી રીતે કદી વિચાર્યું છે ? કેટકેટલી ભૂમિ પર વિજય મેળવ્યા બાદ તમે અહીં સુધી પહોંચ્યા છો. તમે નિગોદ પર વિજય મેળવ્યો ત્યાંથી બાદરમાં આવ્યા. એકેન્દ્રિયથી બેઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરેન્દ્રિયમાં આવ્યા. ત્યાંથી વળી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર આવી તે પર વિજય પ્રાપ્ત કરી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં આવ્યા. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં ચરીંદ–પરીંદ બધાં આવે છે. ત્યાંથી પણ આગળ વધી તમે મનુષ્યભૂમિ ઉપર આવ્યા. મનુષ્યમાં પણ કેટલીક એવી જાતિઓ છે જે ઉદરનું ભરણ બનાવી ખાતી હોય છે. તેના પર પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી તમે આર્યત્વ મેળવ્યું છે. આવ કના પૈર આવતર્યા છો. હવે જો અહીં હારશો તો સમગ્ર વિજય પરાજયમાં પલટાઈ જશે. આગમ વાણી છે કે આત્મા ત્રાસ રૂપે બે હજાર સાગરથી વધુ રહેતો નથી. આવી સ્થિતિમાં જો તમે વિકારો ઉપર વિજય મેળવી લેશો તો પછી તમે સર્વત્ર વિજયી જ બનશો. નહીંતર ફરી સ્થાવરની ભૂમિ પર જવું પડશે.

એક ભક્ત કવિએ કહ્યું છે કે

अब न बनी तो फिर न बनेगी
नरतन बार-बार नहीं मिलता
तेरी जवानी भरम मे गुमानी
गुरु पितु मात की बात न मानी
जनमी तोरी तोहे फिर न बनेगी ॥ अब न बनी तो

મહાકવિ સુરદાસ સંકેત કરી રહ્યા છે. માનવદેહના મૂલ્યને તમે નહિ જાણ્યું તો ખરેખરની હાર થશે. જીવનમાં જો સદ્ગુણોની સુવાસ ભરી હશે તો આ માટી સોના કરતાં પણ મોંઘી બનશે. નહીંતર પરાજયનાં આંસુ સિવાય બીજું કશું બાકી રહેશે નહિ.

રાવણ વિચારે છે. સતત વિજય–દુંદુભી બજાવી પણ હવે પરાજયની વેળા સામે આવી ઊભી છે. પરંતુ વિચારવાનું તો એ છે કે રાવણના મન ઉપર દુઃખનો આ ભાર કોણે મૂક્યો છે ? કહેવું પડશે કે એના મનની તૃષ્ણાએ જ આ દુઃખને આમંત્રણ આપ્યું છે. નહીં તો શું એને બટકાભર રોટલાનો તોટો હતો ? રોટલા તો શું એ બદામ અને પીસ્તા પણ ખાતો હોત તો ય કદી કમી નહોતી. તનની ભૂખ તો શાંત હતી. તે કશું માગતી નહોતી પણ મન ભૂખ્યું હતું. મનની ભૂખ કંઈક એવી વિચિત્ર છે કે તે જેમ જેમ

તમે એને પૂરતા જશો તેમ-તેમ એમા વધુ ને વધુ ખાડો પડતો જશે. કોઈની પાસે જો સો રૂપિયા હશે તો મન બોલી ઊઠશે, સોથી શુ બનશે, હજાર મળી જાય તો એકાદ નાની એવી હાટડી માડી દઉં કમી કેટલાની છે? નવસોની

હજાર જો મળી જાય તો મન માગશે, હજારથી શુ થાય, પચાસ હજાર હોય તો દુકાન પણ સરખી ચાલે હવે કમી કેટલાની છે? ચાલીસ હજારની છે પચાસ હજાર પણ જો મળી જાય તો મન કહેશે, લાખ થઈ જાય તો સારો એવો બગલો લઈ લઈએ, એક મોટર પણ લઈ લઇએ. હવે કમી છે પચાસ હજારની મનની માગણી જેટલી તમે પૂરી કરતા જશો તેટલો જ ખાડો તેમા વધુ પડતો જશે હા, એક જ વસ્તુ એને પૂરી શકે છે, અને તે છે ઇચ્છાનિરોધ ઇચ્છા પર અકુશ રાખશો અને પરિગ્રહને સીમિત બનાવશો તો પછી મન તમારી પાસે કશુ ય નહિ માગે

રાવણ પાસે અસીમ સપત્તિ હતી, પણ એની પાસે સતોષરૂપી સપત્તિ નહોતી તેથી તે ચિતાની લહરોમા અટવાઈ પડ્યો હતો

આ બાજુ કુબેરની પત્ની હેમા બાળપણથી રાવણરાજ પ્રત્યે સ્નેહભાવ રાખતી હતી એણે શરમ તજી પોતાના પિતા પાસે પોતાની આતરિક ઇચ્છા પણ રજૂ કરી હતી એના પિતાએ રાવણરાજની પાસે હેમાના લગ્નનો ઠરાવ લઈને દૂત પણ મોકલ્યો હતો, પરતુ તે વખતે રાવણ દિગ્વિજયની તૈયારીમા હતો તેથી તેણે ના પાડી દીધી એટલે વિવશ બની હેમાના પિતાએ એનો સબધ કૂબેર જોડે બાધ્યો હતો, હેમા રાણી બની કૂબેરના મહેલમાં આવી હતી, છતા ય રાવણને વિસરી શકી નહોતી એટલે રાવણને નગરીની બહાર આવેલો જાણી મહારાણી હેમાના મનમા એક દુર્ભાવના પેદા થઈ આવી એણે વિચાર્યું, રાવણ અત્યારે કઠોર પરિસ્થિતિમા સઘર્ષ કરી રહ્યો છે જો આવે વખતે હુ એને સહાય કરુ તો તે મને પોતાની રાણીઓમા સ્થાન આપવા તૈયાર થઈ જશે

એણે પોતાની દાસીને બોલાવી અને કહ્યુ 'હુ આજે તને એક એવી વાત કહેવા માગુ છુ કે મે આજ સુધી કોઈને ય કહી નથી' આ સાભળી દાસી બોલી 'મારા વ્હાલા સ્વામિની, જે વાત કોઈને કહી નથી તેવી વાત મને પણ કહેશો નહિ' આ પણ મનની પવિત્રતા છે

દાસી ભણેલીગણેલી નહોતી છતા કેવો સુદર જવાબ આપ્યો એણે!

આજે તો બીજાની વાત સાંભળવામાં જ એટલો રસ લેવાય છે કે વાત જાણવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. તેને કહે : યાર, તું તો મારો દોસ્ત છું. મારી પાસેથી કદી કોઈની વાત બહાર ગઈ છે ખરી? શું તને મારો ભરોસો નથી? આમ તેઓ અનેક રીતે વાત કઢાવશે. બીજાની રહસ્યભરી વાતો જાણવાની આટલી ઉત્સુકતા શા માટે આપણામાં હોવી જોઈએ? અને સાંભળનારે વાત ઓકી કાઢી તો બીજાને પણ એ ક્યાં સુધી પચાવી? અરે, માણસ બદામનો હલવો પચાવી લે છે, પૌષ્ટિક રસાયણો પચાવી લે છે પણ એનાથી આવી વાતો પચાવી શકાતી નથી.

દાસીએ કહ્યું : 'એવી વાત મને કહેવાય નહિ.' પણ રાણીએ કહ્યું : 'તને ન કહું તો મારું કામ પણ શી રીતે થાય? તારે મારું એક અગત્યનું કામ કરવાનું છે. તારે રાવણના મુકામે જઈ રાવણને કહેવું કે તમે જો કુબેરની રાણી હેમાને તમારી પત્ની તરીકે સ્વીકારશો તો હેમા તમને આશાલિક દમનનો મંત્ર બતાવી દેશે.'

દાસી આ સાંભળી પાષાણ જેમ સ્તબ્ધ બની ગઈ. તેને થયું : અરરર! રાણીને આવી અપવિત્ર ભાવના ક્યાંથી જાગી! એણે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું : 'મહારાણી! મને માફ કરો. પણ આ ઘરનો ઇતિહાસ ઉજ્જ્વળ છે. પણ આવા કાર્યથી આપનું જીવન ખરાબ થઈ જશે ને આ ઘરની આવી ઉજ્જ્વળ આબરૂ પર શાહી ઢોળાઈ જશે અને હું જો આવા કામમાં સાથ આપું તો મારી દાસીઓનો ઇતિહાસ પણ બગડી જશે. કારણ કે ચારિત્ર્યહીન વ્યક્તિ પ્રત્યે કોઈને સહાનુભૂતિ હોતી નથી. એવા લોકોના નામ ઉપર લોકો યુગો સુધી ઘૃણા-તિરસ્કાર વરસાવતા રહે છે.'

પણ રાણીને દાસીની એક પણ વાત ગમી નહિ. કારણ કે મોહને લીધે એનો વિવેક-દીવડો ઓલવાઈ ગયો હતો. એ વાત નિશ્ચિત છે કે જ્યારે હૃદયમાં મોહનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે વિવેક-બુદ્ધિનો દીવો ઓલવાઈ જાય છે. મોહ આગલે દરવાજેથી પ્રવેશે છે તો વિવેક પાછલે દરવાજેથી ભાગી જાય છે. એક હિંદી કવિ પણ કહે છે :

चतुर चोर चोरी करने घर में जब घुस आता है
होता प्रकाश घर में जिससे वह दीपक प्रथम बुझाता है।
यह मोह चोर के सदृश है; नरदेह गेह में जब आता है
ज्ञान दीपक को प्रथम बुझा फिर धनमाल चुराता है।

કવિ મોહની ચોરની સાથે તુલના કરે છે કુશળ ચોર ચોરી કરવા માટે ઘરમા પ્રવેશે છે ત્યારે એનું પ્રથમ કાર્ય હોય છે, દીવાને ઓલવવાનુ, જેથી તે અંધારામાં પોતાનું કામ કરી શકે આ મોહ પણ ચોરનો ભાઈ છે. જ્યારે એ મન–મંદિરમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે સર્વ પ્રથમ તો એ જ્ઞાનદીપકને ઓલવે છે, પછી સદાચારરૂપી દોલત–ધનને ચોરે છે

રાણીનો વિવેક–દીવડો રામ થઈ ગયો હતો એણે ધમકાવીને દાસીને કહ્યુ 'હું તારી પાસેથી ઉપદેશ લેવા બેઠી નથી તારે જો આ કામ ન કરવુ હોય તો ના પાડી દે પણ યાદ રાખજે, તારો આ નકાર તને બહુ ભારે પડી જશે તું અને તારુ આ બાળક આ દુનિયામા વધુ દિવસ ટકી શકશો નહિ!' સત્તા અને ભયની સામે દાસી નમી પડી, અને ગઈ રાવણ પાસે. રાવણ પોતાના મુકામ પર બેઠો–બેઠો વિજયની થરથરતી દીવાલોના ભાવિ ઉપર વિચારી રહ્યો હતો

દાસીએ અભિવાદન કરતા કહ્યુ 'આપ જ લંકાના સમ્રાટ રાવણરાજ છો ને?' રાવણે સ્વીકૃત સૂચક માથુ હલાવ્યુ દાસી આગળ વધી 'એમ જણાય છે આપ બહુ ચિંતામા છો મને લાગે છે કે આપની ચિંતાનું કારણ છે આ અલકાનગરીની ચારેય બાજુ સળગતી અગ્નિ–જ્વાલાઓ, જે આપને વિજયના સંદેહમા ભમાવી રહી છે હુ ઈચ્છુ છુ કે તમને હું આ બાબતમા મદદ કરુ એક ક્ષણમા આ અગ્નિ કિલ્લો શાંત થઇ શકે છે અને આપનો પરાજય વિજયમા પરિણમી શકે છે, પણ એ માટે આપે મારી એક શરત સ્વીકારવી પડશે''

રાવણને આ નારીની વાતમા કંઈક તથ્ય જણાયુ વિજય એના મગજમા શાસન જમાવી બેઠો હતો વિભીષણ સમા રાજનીતિજ્ઞની બુદ્ધિ પણ જ્યા હાર પામી હતી ત્યા આ એક નારી વિજયનો રાહ બતાવી રહી હતી, તેથી રાવણને એ વાતમા વિશ્વાસ બેસતો ન હતો છતાય ઉત્સુકતા ખાતર એણે પૂછ્યુ 'વિજયનુ વરદાન લઈને આવનાર તું કોણ છે? તારો જરા પરિચય તો આપ તારી શરતનુ રૂપ કેવુ છે એ સ્પષ્ટ કર શું કૂબેરરાજ વતી કોઈ સંધિ–પત્ર લઈને આવી છો?''

દાસીએ કહ્યુ 'હુ કૂબેરરાજની રાણી હેમાની દાસી છુ અને તેમની વતી જ આવી છુ. હુ સંધિ–પત્ર લઈને આવી નથી સમર્પણ–પત્ર લઈને આવી છુ સમસ્ત અલકાનગરી તમારી થઈ શકે છે, પણ શરત એ છે કે

અલકાની પહેલાં અલકાની રાણીને તમારે પહેલાં તમારી રાણી બનાવવી પડશે. તમે જો એનો સ્વીકાર કરશો તો વિજય તમારા ચરણોમાં છે."

રાવણે બધું સાંભળી લીધું. એણે કહ્યું : ભોળી દાસી, રાવણની આગળ આવી વાત કરતાં તને શરમ નથી આવતી ? યાદ રાખ, અલકા તો શું સમગ્ર પૃથ્વી ચાલી જાય અને મારે રાજ્ય છોડી વન-વગડામાં જવાનો પ્રસંગ આવે તોય રાવણ એને મંજૂર કરશે. પરંતુ મહર્ષિઓ દ્વારા બનાવેલી સદાચારની રેખાનું ઉલ્લંઘન કરવા રાવણ કદી તૈયાર નહિ થાય. તું જઈ શકે છે અને તારી મહારાણીને રાવણની આ પ્રતિજ્ઞાની જાણ કરજે.

દાસી નીચું મોઢું કરી પાછી વળી. એની ગતિમાં વિષાદ હતો. વિભીષણ સામેથી આવી રહ્યો હતો. એ કળી ગયો કે આ નારી જતી વેળા પ્રસન્ન હતી અને હવે વળતી વખતે ઉદાસ મન થઈ જઈ રહી છે. રાવણ-રાજે સત્તાના મદમાં ક્યાંક નારી-જાતિનું અપમાન તો નહિ કર્યું હોય ને ! તે પાસે આવ્યો અને દાસીને પૂછ્યું. દાસીએ વિતક સંભળાવ્યું. વિભીષણે જોયું કે હું તો સંત બની અહીં આવ્યો નથી. વિજય મેળવવો છે તો ચ નીતિનો આશ્રય લેવો જ પડશે. તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું : હું રાવણ-રાજનો ભાઈ વિભીષણ છું અને એમનું બધું કામ મારા પર રહે છે. દુનિયાની વાત તેઓ ટાળી શકે છે પરંતુ વિભીષણની વાત એમણે આજ સુધી કદી ટાળી નથી. તું ચિંતા ન કર, અને તારી મહારાણીને કહેજે કે તમારું કામ બની ગયું છે. વિભીષણ તમને આજથી જ પોતાની ભાભી માનવા લાગ્યો છે. પણ આ આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર તમારે મોકલવો પડશે.

ભોળી દાસી વિભીષણના વાક્ચાતુર્યને સમજી ન શકી. કાર્યસિદ્ધિની પ્રસન્નતા મેળવી એ મહેલમાં ગઈ અને રાણીને કહ્યું : સફળતા મેળવીને આવી છું. વિભીષણ તમને ભાભી માની બેઠો છે. રાણીનાં સ્વપ્નાં ફળ્યાં. એણે દાસીની સાથે આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર રાવણ પાસે મોકલાવી આપ્યો. બીજે જ દિવસે રાવણની સેનાએ અલકા ઉપર આક્રમણ કર્યું અને કુબેરરાજને કેદ કર્યો. અલકાનાં ભવનો ઉપર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાઈ. કુબેરના હૃદય પર વીજળીના કરંટની જેમ આ બીનાની અસર થઈ. તેણે વિચાર્યું : આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર મારી રાણી સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નથી. મારું ઘર જ ફૂટ્યું તો દોષ આપવો કોને ! જેને પોતાના માન્યા છે તે જ પોતાને ભિખારી કરવા તત્પર થાય તો એની ફરિયાદ કોને

કરવી ? સાચી વાત તો એ છે કે આપણને બહારનો કોઈ ભય નથી, ભય છે તો પોતાના કહેવાતા હોય એનો જ કારણ કે પોતાનો જ માણસ પોતાને પાડવા કોશિષ કરતો હોય છે

એક કવિએ કહ્યુ છે.

“ દુનિયા મહી ના છે છરી,
જે કાચને કાપી શકે, જુઓ કાચની હીરાકણી,
પોતાતણુ પોતે હણે
નહી અન્ય ધાતુ કાષ્ઠ કે પાષાણુ કાપે લોહને,
જુઓ છીણી લોખંડની, પોતાતણુ પોતે હણે ”

કવિએ કેટલુ સુંદર કહ્યુ છે! અનુભવની એરણે કસાયેલી વાણી બોલે છે દુનિયામા એવી કોઈ ચીજ નથી જે કાચને સીધુ કાપી શકે, પરંતુ કાચની હીરાકણી જ કાચને કાપી શકે છે લોઢાને કાપવા માટે લાકડુ કે પથ્થર કામમા આવતા નથી, લોઢાની છીણી જ લોઢાને કાપે છે સાચી વાત તો એ છે કે પોતાનો પોતાને મિટાવે છે ગામનો કસાઈ જો લાખોપતિ બની જાય તો કોઈ વાણિયો જ માળા ફેરવતો હશે કે હે ભગવાન, આનું દિવાળુ કે દિ’ નીકળશે!

વ્યાખ્યાન બહુ કડવુ થઈ ગયુ છે, પણ કવીનાઈન પણ કડવી જ હોય છે ને! પણ મેલેરિયાનો તાવ જ્યારે ૧૦૫ ડિગ્રી સુધી પહોચી જાય છે ત્યારે ગળી ગોળીઓ કામ લાગતી નથી એના માટે તો કવીનાઈન જ કામ લાગશે. કોઈકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે—

यह व्याख्यान नही, ये गोलियाँ है,
जो रोगी को दी जाती है।
ये खाने में कड़वी लगती है,
पर सारा ही रोग मिटाती है।

દવા કડવી હોય છે તો પણ તમે એ લ્યો છો જ. ઇંજેકશન તીખા-તીખા હોય છે તો પણ તમે તે લ્યો છો મારી વાત કડવી ભલે લાગે પણ તેમા સત્ય છે આજે આપણા સમાજમા આવુ જ જોવામા આવે છે, કે જ્યારે કોઈ આગળ આવે છે, કોઈ વિચારક મુનિ કાંઈક લખવા બેઠા, એની કલમે કંઈ જાદૂ કર્યો કે પુરાણપંથીઓની દુનિયામા જાણે ધરતીકંપ જ આવી જાય સમાજના કહેવાતા રક્ષણહાર એને નીચે પાડવાની જ કોશિષો

કરશે, એને મિથ્યાતી—ભ્રષ્ટાચારી કહેશે. એનું કારણ છે મનની ઈર્ષ્યા—જે કોઈની પ્રગતિને જોઈ શકતી નથી.

સમય પહોંચ્યો થઈ ગયો છે પમિણુજી કહે છે હવે ત્યાગ કરો હા તો કુબેર વિચારે છે જેને મે પોતાના માન્યા હતા તેણે જ મારી નાવડી ડુબાડી. હવે કોને પોતાના કહેવાં ? આ બાજુ હેમા વિભીષણ પાસે પહોંચી અને કહ્યું 'તમારુ કામ થઈ ગયુ છે હવે મારા કામમાં વિલંબ શા માટે ? વિભીષણે કહ્યું કૈસી જે સદાકાળ હુ મારા દુશ્મનને નથી આપી શક્યો તે તમને શે આપી શકું ! સદાચારની પવિત્ર રેખાનું ઉલ્લંઘન કરી કોઈ પણ આજ સુધી શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યુ નથી. વળી બીજી વાત એ છે કે રાવણના મહેલમાં તમે તે સ માન પણ નહિ પામો જે તમને અલકામાં મળ્યું છે. ચાર નારીઓ વચ્ચે મેં ઉઘાવી વાત કરવા લાયક પણ તમે નહિ રહો માટે તમે ત્યાં જ રહો જ્યાં તમે હતાં. હેમા આ સાંભળી ખિન્ન થઈ બોલી—તમે વીર છો. તમે વચન આપ્યુ હતુ તેનુ શું ! વિભીષણે હસતાં હસતાં કહ્યું હુ મારા વચન પર આજે પણ મક્કમ છુ મે તમને મારા ભાભી બનાવ્યાં છે કુબેરને મારો ભાઈ બનાવીશ તેથી તમે મારાં ભાભી બની ચૂક્યાં છો

વિભીષણ કુબેર પાસે પહોંચ્યો. કુબેર કારાગારમાં લોખંડની સાંકળે બંધાયેલો હતો વિભીષણે કહ્યું ભાઈ કુબેર કેમ છો ! કુબેરે જવાબ આપ્યો ભાઈની આંખો ભાઈને જ્યારે કારાગારમાં બંધ જુએ છે ત્યારે આ કારાગાર અને આ હાથસાંકળો એની આંખોને ગમે છે ને ! કેમ ભાઈ શાની વિડંબણા કરી રહ્યા છો !'

વિભીષણે કહ્યું "કુબેરરાજ વધુ શરમાવો નહિ એણે તે જ ક્ષણે કુબેરની સાંકળો છોડી નાખી, એનું રાજ્ય એને પાછું વાળ્યું અને પોતાની વાણીના પ્રભાવથી બે હૈયાઓ વચ્ચે જે દ્વંદ્વ ઊભો થયો હતો તેને પણ વિભીષણે દૂર કરી દીધો. વાત અહીં સમાપ્ત થાય છે પરંતુ આપણે હવે એ જોવાનુ છે કે રાણી હેમાના જીવનમાં આવી વિડંબણા કેમ ઊભી થઈ ! એનો જવાબ છે એની અપવિત્ર વિચારધારાએ એના જીવનની શાંતિ ભગ્ન કરી હતી બીજી બાજુ તમે જોયુ કે રાવણને વિજય સાંપડ્યો અને તે સફળતા મેળવી પાછો ફર્યો પણ તે જ રાવણ રામથી શા માટે પરાજય પામ્યો હતો ! એનું એકમાત્ર કારણ એ છે કે અલકામાં એની પાસે વિચારોની જે પવિત્રતા

હતી તે રામની સામે રાખી નહિ એના વિચારો દૂષિત થયા પરિણામે એને રામને હાથે પરાજિત થવુ પડયુ

માટે જેવા કાર્યો હશે તેવુ પરિણામ આવશે. તેથી કહેવાયુ છે કે. "**परिणामे बन्ध**"। જેવા પરિણામ હશે તેવા જ આત્માબધ કરશે. શ્રાવકના અહિસા–અણુવ્રતમાના અતિચારમા "**बन्धे वहे**" પાઠ આવે છે જેનો અર્થ છે બાધવુ અને મારવુ તો શુ કદી કોઈ શ્રાવક પોતાના તોફાની બાળકને બાધે છે અથવા કદી લાફો લગાવી દે છે તો શુ તેને અતિચાર લાગશે? આગમ કહે છે, ના-નહિ, કારણ કે તે સમયે તેવા પરિણામ હોતા નથી માટે બાધવા અને મારવા છતા પણ, "**बन्धे वहे**" નો અતિચાર લાગતો નથી માટે વિચારોની પવિત્રતા જાળવો, વિચારોની પવિત્રતા આચારમા ઊતરશે પવિત્ર વિચાર અને પવિત્ર આચાર વડે જ તમે શાતિના દર્શન કરી શકશો

દિનાક
૧૬-૭-૧૯૬૦

જૈન ઉપાશ્રય
કાદાવાડી, મુબઈ

સતસાહિત્ય

૧ સસારસમુદ્રમાં સાહિત્ય એક દ્વીપ સમાન છે

૨ સાહિત્ય આત્માનો રોગ દૂર કરવાનુ અદ્ભુત ઔષધ છે.

૩ ઊચુ સાહિત્ય ઘરનો ઉપદેશક છે

૪ પહેલો નબર ઉત્તમ સ્નેહ રાખનારનો, અને બીજો નબર ઉત્તમ સાહિત્યનો છે.

૫ સાહિત્ય સત્ય અને સૌદર્યથી ભરેલા જહાજ સમાન છે.

૬ સાહિત્ય યુવાવસ્થામા માર્ગદર્શક છે, અને વૃદ્ધાવસ્થામા આનદદાયક છે

વિચારનો પ્રભાવ

આજના પ્રવચનનો વિષય છે વિચારનો પ્રભાવ. માનવ, વિચારશીલ પ્રાણી છે. વિચારની શક્તિ જ તેને પશુજગતથી જુદો પાડે છે. કારણ કે પશુઓની પાસે તેમના કોઈ સ્વતંત્ર વિચાર હોતા નથી અથવા તો તે વિચાર અનુસાર ચાલતાં પણ નથી. તે ચાલે છે માત્ર સંજ્ઞાને આધારે. પણ માનવી વિચારવાન છે. તેનામાં મનન કરવાની શક્તિ છે. એટલા માટે તેને માનવનું પદ મળ્યું છે. માનવ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં પ્રાચીન ઋષિ કહે છે કે—

मननात् मनुष्य ।"

મનન કરવાની વિલક્ષણ શક્તિમાં જ માનવની મહાનતા રહેલી છે. માણસ જેવો વિચાર કરે છે તેવો બને છે અને જેવા તેના વિચારો હોય, તેવા બીજાને બનાવે પણ છે. એક કુંભાર ઘડો બનાવતાં પહેલાં ઘડાનો વિચાર કરે છે. પછી વિચાર મુજબ વસ્તુનું નિર્માણ કરે છે. એક ચિત્રકાર ચિત્ર બનાવવા માટે પીંછી હાથમાં લે છે. તે પહેલાં તેના મનમાં ચિત્રની કલ્પના આવે છે. ત્યાર પછી જ તે ચિત્રમાં રંગ ભરવા લાગે છે. સ્થૂલ આંખોને માટે ભલે ચિત્ર બન્યું હોતું નથી પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ ચિત્ર ત્યારે જ બની ચૂક્યું છે કે જે પળોએ તેની કલ્પના તેના મનમાં ઉદ્ભવી. ભગવાન મહાવીરના " **चलमाणे चलिए** " ના સિદ્ધાન્તનું આ જ રહસ્ય છે.

ચિત્રકારના માનસમાં કરુણા ભાવ કે મોહનું જે ચિત્ર હશે તે જ પ્રમાણે તે, તેની પીંછી અને રંગ વડે સાકાર બનશે. એટલે જેવા વિચાર હોય છે તેવું બનાવે છે. તેવી જ રીતે જેવા વિચાર હોય છે તેવો માનવ બને પણ છે. સાચું પૂછો તો માનવને બનાવનાર તેના વિચાર જ છે. તેના જીવનની ભલાઈ અને બુરાઈ તેના વિચારની ભલાઈ અને બુરાઈ પર આધાર

રાખે છે તમે સારા છો ? એ મને ન પૂછશો તમારા વિચાર સારા હોય તો તમે સારા છો સારા હોવા માટે આખની પણ એટલી જરૂર નથી તેમ જીભની પણ જરૂર નથી કેમકે આધળા અને મૂગાં માનવીઓ પણ ભલાઈના ક્ષેત્રમા ઘણા આગળ વધી ગયા છે. ભક્તિરસના મહાન કવિ સુરદાસ પણ અધ જ હતા છતા કાવ્યકલા અને વાત્સલ્યના તેમના ચિત્રો અજોડ છે ભલાઈને માટે વિચારોની પવિત્રતા જરૂરી છે

વિચારોની પવિત્રતા જ કાર્યને પવિત્ર બનાવે છે તે સિવાય, પવિત્ર ગણાતી ક્રિયાઓ પણ અપવિત્ર જ જણાશે. શિકારની ક્રિયા કેટલી સુદર દેખાય છે! તે માટે પક્ષીઓને એટલુ અનાજ નાખવામા આવે છે કે તેઓ ખાતા ખાતા થાકી જાય છે શિકારી પોતે તેમની નજીક પણ જતો નથી, જરા અવાજ પણ થવા દેતો નથી અને બીજા રાહદારીઓને પણ, ધીરે ધીરે ચાલવાનુ કહે છે અને તે પણ માત્ર હાથના ઈશારાથી બીજાની સાથે વાત પણ ખૂબ ધીમેથી કરે છે કેટલી સાવધાની છે આ ? છતા આજ સુધી કોઈએ પણ શિકારીને દયાળુ કહ્યો નથી તેની ક્રિયામા દયા અને અહિસા છે, પણ તેના વિચાર દયારસથી વિહીન છે તેમા તો કઠોરતા અને ક્રૂરતાનું સામ્રાજ્ય છે એટલા માટે ક્રિયા પવિત્ર હોવા છતા પણ ભાવનાની અપવિત્રતાને લીધે ક્રિયા પણ અપવિત્ર કહેવાય છે

વિચાર પવિત્ર હશે, તો આચરણ પણ પવિત્ર રહેશે કારણ કે આચરણ શુ છે ? તે માત્ર વિચારોની છાયા જ છે વિચાર, બીજ છે અને આચરણ ફળ છે દાડમના બીમાથી દાડમ થશે અને નારગીના બીમાથી નારગીનું ઝાડ થશે. બીજ, અનુકૂળ તત્ત્વોને ગ્રહણ કરી તેને પોતપોતાને અનુરૂપ રીતે તૈયાર કરે છે તે જ પ્રમાણે વિચારના કણો પણ પોતાને અનુરૂપ તત્ત્વોનો આધાર લઈ, આચારણના સ્વરૂપમા વિકસિત થાય છે વિચારની સરળતા, જીવનને સરળ બનાવે છે, એ વાતની આગમો સાક્ષી પૂરે છે મનુષ્ય સીધો ઊભો રહી શકે છે તેને એ સરળતા કોણ આપી ? જૈન સિદ્ધાતોને પૂછો તો કહેશે કે તેના વિચારોની સરળતાએ જ તેના દેહને સરળતા આપી છે. પશુઓની દેહરચનામા વક્રતા છે તેમનુ મસ્તક પણ કયારેય સીધુ રહી શકતુ નથી કારણ કે પૂર્વજીવનના વક્ર વિચારોએ તેમના શરીરની સૌમ્યતાને હણી નાખી છે

કેટલા કુતરાઓ મોટરમા ફરે છે, તેમને દૂધ પણ મળે છે ડબલરોટી પણ મળે છે, કે જે કેટલાય માનવના બાળકોના ભાગ્યમા પણ હોતી નથી.

છતાં પણ તેમને દેહ વાંક મળ્યો છે તેનું કારણ એ જ છે કે પૂર્વજીવનમાં સતત તેમણે ગરીબોની સેવા કરી હતી. અનાથોનાં આંસુ લૂછ્યાં હશે પણ સેવા કરતી વખતે વિચારોમાં વક્રતા રહી ગઈ હશે. પરિણામે સેવાનાં ફળ તેને મીઠા સ્વરૂપે મળ્યાં પણ વિચારોની વક્રતાએ એની સરળતા છીનવી લીધી. કોયલને કંઠની મધુરતા મળી છે તેનો અવાજ મનને મોહ પમાડે તેવો હોય છે તેનું કારણ એ હશે કે તે પૂર્વજીવનમાં બધાંની સાથે મીઠું બોલતી હશે. તે જીભની મીઠાશે તેનો કંઠ આ ભવે પણ સાકર જેવો છે પરંતુ એ મીઠાશમાં ભાવોની વક્રતા રહી હશે તેથી જ તેને કાળો રંગ મળ્યો છે

દૂષિત વિચારો ઝેરનાં કીટાણુઓ થઈને આવે છે તે જેના હૃદયમાં પહોંચે છે તેને ઝેરી બનાવે છે સુવિચારનાં મધુર કિરણોની મધુરતા કમળની મધુરતા કરતાં જરા પણ ઓછી નથી. તે પરિણામમાં ભલે મર્યાદિત હોય પણ તેની ક્ષમતા મર્યાદિત નથી હોતી. રૂપકની ભાષામાં કહું તો દુર્વિચાર પાસ્લેટ તેલ છે કે જેનાં બે ટીપાં પણ જો અત્તરની શીશીમાં નાખવામાં આવે તો સુગંધ, દુર્ગંધમાં પલટાઈ જશે. સુવિચારના કણ ગુલાબના એસેન્સ જેવા છે જેનાં બે ટીપાં દૂધમાં નાખતાં દૂધનો સ્વાદ સોરમ અને તેનું નામ પણ બદલી નાખે છે તેના મૂલ્યમાં અને માપમાં પણ ફેર પડી જાય છે. પણ આ મૂલ્ય વસ્તુનું નહિ, તેમાં પડેલી સોરમનું છે

વસ્તુ ભલે નાની હોય, પ્રમાણ ભલે ઓછું હોય પણ જો તેમાં પવિત્ર વિચારોની સોરમ ભળી જાય તો તે વસ્તુની કીમત વધી જાય છે. મોટા મોટા વેપારીએ રોજ હજારો ચેક પણ લખો છો. માનો કે કોઈએ પાંચ હજારનો ચેક લખ્યો તો પાંચ હજારની કીમત ક્યાં છે? કાગળ અને શાહીની કીમત તો પાંચ હજાર નથી જ ત્યારે કીમત ક્યાં છે? કોઈએ ચેક લખ્યો તેમાં આંકડો પણ લખ્યો અને નામ પણ લખ્યું અને નીચે સહી ન કરી તો શું નાણું મળી જશે? ના તે કીમત માત્ર સહીમાં જ છે એ જ પ્રમાણે વસ્તુની કીમત તેની પાછળ રહેલા વિચારોમાં સમાયેલી છે

એક યુવક પરદેશમાં ભણવા માટે ગયો પહેલાંના વખતમાં પૂર્વની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે વિદેશોના વિદ્યાર્થીઓ ભારત આવતા હતા. નાલંદા અને તક્ષશિલાના વિદ્યાલયોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ જીવંત હતી. વિદેશીઓ અહીં આવીને પૂર્વની વિદ્યાની સાથે અહીંની સંસ્કૃતિ પણ

અભ્યાસ કરતા હતા આજે તમે તમારા છોકરાઓને વિદેશોમા મોકલો છો. તેની પાછળ તમારુ ધ્યેય શુ છે? વિદેશોમા શુ તે ભારતીય સસ્કૃતિ કે જૈન દર્શનના પ્રચાર કરશે? નહિ, નહિ **ધનવાનના પુત્રોને ધર્મ કે સંસ્કૃતિની ક્યાં પડી છે?** એ તો વિચારે છે કે અમારો દીકરો અમેરિકાનુ ધન લઈ આવે, પણ ધ્યાન રાખજો કે અમેરિકાની લક્ષ્મીની સાથે ત્યાની સસ્કૃતિ પણ સાથે ન લેતો આવે

જે યુવક અમેરિકા ગયો છે તેનો મિત્ર તેને પત્ર લખે છે દસ પાનાં ભરીને તે કાગળ લખે છે છેવટમા તેની માતા પણ પોતાના અતરનાં હેતથી ઉભરાઈને ચાર લીટી લખે છે કાગળ, પક્ષીની માફક ઊડતો અમેરિકા જાય છે અને તે યુવકના હાથમા પહોચે છે તે પત્ર જોઈને, તેને પોતાની માતૃભૂમિની યાદ તાજી થાય છે મિત્રનો પત્ર વાચે છે છેવટની ચાર લીટીઓ પર તેની નજર પડે છે તો તેનુ હૃદય તેની માતાના વાત્સલ્ય અને અનુરાગથી ભરાઈ જાય છે ક્યારેક ક્યારેક, તેના કરૂણામિશ્રિત આસુઓ બની, તેની આખમાથી વરસે છે

આ શુ? મિત્રે દસ પાના ભરીને લખ્યા છે તેમા સમય પણ ખૂબ ખર્ચ્યો છે, ભાષા પણ સરસ છે, અક્ષરો પણ સુદર છે જ્યારે, માતાએ વાકીચૂકી ચાર લીટી લખી છે પણ તે ચાર લીટી તેના હૃદયમા કોતરાઈ જાય છે જ્યારે, દસ પાનાનો કાગળ હવામા ઊડી જાય છે તેનુ રહસ્ય શુ છે? માની લખેલી ચાર લીટીઓમા તેનુ હૃદય બોલી રહ્યુ છે, જ્યારે મિત્રના પત્રમા તેનો અભાવ છે તે માતાનુ હૃદય ક્યાથી લાવશે? એ પણ યાદ રાખો કે હૃદયમાથી નીકળેલી વાત જ હૃદય સુધી પહોંચે છે. પાણીની ટાકી જેટલી ઊંચી હશે તેટલી ઊચાઈ સુધી (નળ મારફતે) પાણી પહોચી શકે છે જે વિચારનો ઉદ્ભવ મસ્તકમા થયો છે, તે મસ્તક સુધી જ રહી જશે પણ જે હૃદયમાથી નીકળે છે તે જ હૃદયને સ્પર્શે છે માના હૃદયમાથી નીકળેલી ચાર લીટીઓ પુત્રના હૃદયને સ્પર્શી જશે—ભલે તે ચાર જ હોય.

શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ હતા તે રાજકુળમા જન્મ્યા હતા. મોટા મોટા રાજાઓની સાથે બેસીને તેમણે ભોજન કર્યાં હશે પણ સુદામાના તાદુલમાં તેમને જે આનદ આવ્યો, તે રાજમહેલોના રાજસી ભોજનમા નહોતો આવ્યો કેટલી કિમતના આ તાદુલ હતા? અને તે પણ રાધેલા નહિ, કાચા ચોખા હતા, તેની આમ તો કિમત, બે પૈસા પણ નહિ હોય કારણ કે એ વખતે મોઘવારી નહોતી, તેમ વિદેશોમાથી ચોખા, મગાવવા પણ

નખાતા પહેલાં તમારી નજરે એ ચોખાની ભલે કોઈ કિંમત ન હોય પણ તેનું મૂલ્ય જાણવું હોય તો ખેડૂતને પૂછો. તે કહેશે કે—તેની કિંમત તમે નહિ આંકી શકો અને તમે તેનો સ્વાદ પણ નહિ ઓળખી શકો. કેમકે તમારી પાસે એવું મિત્રનું હૃદય નથી કે જે સુદામાની મિત્રતાને સમજી શકે.

ક્રિયાની પાછળ સદ્વિચારનો પ્રેમ હોય તો તેમાં માધુર્ય રહેશે. ક્રિયાને આપણે અનાજ કહીએ તો સદ્વિચારને મીઠું કહેવું પડશે. મીઠા વિના તમને કોઈ પણ વસ્તુમાં સ્વાદ નહિ લાગે. ઘરમાં દાળ બનાવી હોય, તેમાં મરચું ધાણા હળદર લીલાં મરચાં કોથમીર મીઠા લીમડાનાં પાન બધું નાંખ્યું પણ મીઠું નાખવું ભૂલી ગયા હોઈએ અને તમે દાળભાત ખાવા શરૂ કર્યાં તો પહેલે જ કોળિયે તમારું માથું ગરમ થઈ જશે. હોઠ પર સ્મિત રાખનારા પણ આવા પ્રસંગે કેટલીક વખત એવા બેકાબૂ બની જાય છે કે થાળી પછાડીને ઊભા થઈ જાય છે. તમારા જેવા કોઈક કુળવાન હશે તો ઉપરથી કંઈ નહિ બોલે પણ મનમાં તો જરૂર થશે કે આટલો વખત થયો પણ રાંધતાં ન આવડ્યું !

એક માત્ર મીઠા વિના બધા સ્વાદ ફિક્કા પડી જાય છે એટલા માટે ગુજરાતી ભાષામાં તેને મીઠું કહે છે જો કે તેનો સ્વાદ ખારો છે અને એથી જ મહેલથી માંડીને ઝૂંપડી સુધી તેનું સ્થાન છે. ઉપકારનો બદલો અપકારથી ચૂકવનારાઓને કોઈ મરચાં-હરામ કે સાકર-હરામ કહેતું નથી પણ નીમકહરામ કહે છે. કોઈ ઇમાનદાર નોકરને કોઈ દુર્જન વ્યક્તિ તેના શેઠની સામે થવા કહે છે તો તે કહે છે કે "મેં તેનું નમક ખાધું છે." તો શું તેણે, માત્ર મીઠું જ ખાધું છે ? તેણે શું મીઠાના જ રોટલા ખાધા છે ? ઘઉં કે બાજરીના નહિ ? પણ મીઠું જ—લૂણ, એ સંસ્કૃતિનું પ્રતીક બની ગયું છે. પંડિત લખે છે કે—મીઠું જ દેવતાઓનો સૌથી પ્રિય પદાર્થ છે. યુનાનના વાલ્મીકિ હોમરે મીઠાને દિવ્યરસ કહ્યો છે. દક્ષિણના રામાનુજ તેને રામરસ કહે છે. બૌદ્ધો તેને જીવનરસ કહે છે.

ભોજનમાં મીઠું અનિવાર્ય છે તો સદાચારમાં સદ્વિચાર આવશ્યક છે. ભલે ગમે તેટલી સાધના કરવામાં આવે ગમે તેટલાં વ્રત કે ઉપવાસ ભલે કરવામાં આવે, પણ જો તેમાં તમારી ભાવધારા ન રહી તો તેમાં રસ નહિ આવે. તમારો પોતાનો આત્મા જ તેમાં માધુર્ય નહિ અનુભવે. ઉપવાસ કરવા છતાં પણ તેનો આધ્યાત્મિક આનંદ તમને નહિ આવે. ભાવ વિનાની લાંબી તપ-સાધના કરી ચાલીસ કે પચાસ જેટલા ઉપવાસ સુધી પહોંચીએ

જોનારાઓ તમારા તરફ શ્રદ્ધાથી જોવા લાગ્યા, તમારાં તપસ્વી ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવવા લાગ્યા—આ બધુ ભલે હોય, પરંતુ જ્યા સુધી તેમા તમારો આત્મા મળ્યો નથી, ત્યા સુધી, તમે તેને ભૂખમરો સમજજો, અથવા તેને પ્રસિદ્ધિનુ સાધન માનો તો ભલે તમને પ્રસિદ્ધિના પુષ્પો મળી શકશે લોકોનો વાહવાહ ભલે મળે, પણ આત્માને તેમાથી પ્રકાશ નહિ મળે

હુ તો કહુ છુ કે, વાહવાહ માટે કરવામા આવતી તપશ્ચર્યા તમારે માટે મોઘી પડી જશે જે તપ વડે તમે તમારા અનત જન્મોના વિકારોને દૂર કરી શકો છો, તેનાથી માત્ર લોકોની વાહવાહ મેળવીને અટકી જવુ એ કોઈ બુદ્ધિવાળાનુ કામ નથી આ તો રસગુલ્લા માટે હીરાની વીટી આપી દેવા જેવુ છે તમારો છોકરો હીરાની વીટી આપી આવે અને શેર બશેર રસગુલ્લા લઈ આવે તો શુ તમે તેને ધન્યવાદ આપશો? કોઈ પણ સમજુ બાપ પોતાના પુત્રના આ કામને વખાણશે નહિ

આ જ વાત દાનની છે **માનને માટે આપવામાં આવતું દાન એ દાન નહિ, પણ એક જાતનો વેપાર છે** તેવા દાનથી તમે આરસની તકતીઓ ચોટાડાવી શકશો, પ્રમુખપદની ખુરશીઓ પણ મેળવી શકશો, ગળામા ફૂલના હાર પણ પહેરી શકશો, અને ફોટાઓ છપાવી શકશો પણ તેમા દાનનુ જે માધુર્ય છે તે તમને નહિ મળી શકે

દેખાવને માટે પાળવામા આવતા શીલની પણ એ જ વાત છે જે ઉદ્દેશને માટે તમે કરો છો, તે જરૂર સફળ થાય છે દેખાવને માટે તમે સદાચારનુ વ્રત લીધુ હોય તો દેખાવ જરૂર થઈ શકે છે, તો પછી તેનાથી વધારે તમારે શું જોઈએ? પણ ખરેખર જો આમ હોય તો તે દુ ખની વાત છે મને એ વાતનુ દુ ખ નથી કે તમારા ગળામા પુષ્પહાર પરોવાય છે કારણ કે મને તમારી ઈર્ષ્યા નથી, એ વાત તો તમારો આત્મા પણ કબૂલ કરશે દુ ખ તો એ વાતનુ છે કે તમારી મહાન સાધના એળે જઈ રહી છે એ સાધનાનુ તેજ કમી ન થવુ જોઈએ.

આ બધાનુ કારણ શુ છે? વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે આ બધાની પાછળ, તમારી સાચી વિચારધારા કામ નથી કરતી હુ કહુ છુ કે તમે કલાકાર બનો તમારી પાસે એવી કળા છે કે જેના વડે અણુમાથી સુમેરૂ અને સુમેરૂમાથી અણુ બનાવી શકાય છે સત્કૃત્યની અનુમોદના કરીને તમે અણુ જેવા કાર્યને સુમેરૂ બનાવી શકો છો શાળીભદ્રની વાત તો તમે સાભળી છે સાભળતા સાભળતા તમારા વાળ પણ ધોળા થઈ ગયા તેમણે એવુ જ

કર્યું હતું. સુપાત્રને ખીર વહોરાવી હતી. ખીર તો તમે પણ અનેકવાર પાત્રમાં વહોરાવી હશે, પણ શાલીભદ્રે અણુનો સુમેરુ બનાવી દીધો. તેની પાછળ સુંદર ભાવના કામ કરી રહી હતી. મુનિજીવન પ્રત્યે ઉત્કટ અનુરાગ વહેતો હતો. એ શુભ ભાવનાના પ્રવાહે નાના સરખા બીજને વિશાળ વૃક્ષનું રૂપ આપ્યું અને પુણ્યનું કલ્પવૃક્ષની છાયા તેને મળી અને તેનાં મીઠાં ફળ પણ.

સત્કૃત્યની માત્ર અનુમોદના પણ જીવનમાં નવી ચમક લઈ આવે છે. તમે જાણો છો કે બળભદ્ર મુનિની સાથે હરણ પણ પાંચમા દેવલોકમાં ગયું. તેણે ન તો શ્રાવકનાં કોઈ વ્રત (દેશવિરતિ)નો સ્વીકાર કર્યો હતો. છતાં પણ તે સ્વર્ગમાં જઈ શક્યું. આ જ અણુને સુમેરુ બનાવવાની કળા છે.

દુષ્કૃત્યની પાછળ પશ્ચાત્તાપની ભાવધારા સુમેરુ જેટલાં પાપને અણુ જેટલાં બનાવી શકે છે. રાજા પ્રદેશીના જીવનની વાત તો તમારાથી અજાણી નથી. કાળુ શાહી જેવું જીવન આરસ જેવું ઊજળું બની ગયું. અશુભ કર્મોની બેડીઓ શુભમાં ફેરવાઈ ગઈ કેમ કે તેને સુમેરુને અણુમાં બદલવાની કળા સાધ્ય હતી.

સત્કૃત્યની પાછળ રહેલી સુવિચારની ધારા અણુનો સુમેરુ બનાવે છે. પછી વસ્તુ ગૌણ બની છે, વ્યક્તિનું હૃદય જોવાય છે.

એક વખતની વાત છે. મહાન કમાલ પાશા જ્યારે તુર્કી (Turkey)ના રાષ્ટ્રપતિ હતા ત્યારે એક વખત દેશમાં રાષ્ટ્રપતિની જયંતિ સમારોહ ઊજવવામાં આવતો હતો. દેશના ધનવાન નાગરિકોએ પોતાના રાષ્ટ્રપતિને ચરણે લાખો રૂપિયા ધર્યા. સારાયે પાટનગરમાં ધમધમાટ થઈ ગયો હતો. ચારે તરફ ઉત્સવનું વાતાવરણ હતું. ઉત્સવ પૂરો થયા પછી રાષ્ટ્રપતિ, પોતાના ભવનમાં આવી ગયા. મોડી વખત પછી, એક જર્જરિત શરીરવાળો વૃદ્ધ રાજભવનની નજીક આવ્યો. તે અંદર જતો હતો, ત્યાં પોલીસે તેને દરવાજે રોક્યો. તેણે કહ્યું— સાહેબ, હું આપણા રાષ્ટ્રપતિ માટે જન્મદિનની કંઈ ભેટ ધરવા આવ્યો છું.

પોલીસે કહ્યું— દેખતો નથી કેટલી રાત થઈ ગઈ છે? સમારંભ તો ક્યારનોય પૂરો થઈ ગયો. હવે તું ક્યાંથી આવ્યો!

વૃદ્ધ, ધ્રૂજતો ધ્રૂજતો બોલ્યો— સાહેબ, માફ કરજો. હું વીસ માઈલ દૂરથી પગે ચાલતો ચાલતો આવ્યો છું. એટલે મોડું થઈ ગયું.

પોલીસે કહ્યું— મારે એ જોવાનું નથી કે તું કેટલા માઈલથી આવ્યો છે. જા અહીંથી.

વૃદ્ધની પવિત્ર ભાવનાના મૂલ્યની પોલીસને શી ખબર પડે? કોઈના હૃદયની પવિત્રતાની ખબર લાલ-ચબરખી શાહી (Red Tapism) પાસે નથી. તેના મનથી કિંમત છે કાર (Motor car) વાળાઓની. બેકારોની તેની શી કિંમત હોય!

આજે પણ કારવાળાઓની જ કિંમત છે તમે પણ મોટરોવાળાઓનુ જ સન્માન કરો છો તમે દુકાને બેઠા હો અને કોઈ મોટરમાથી ઊતરીને દુકાન તરફ આવે તો તમે ઊભા થઈ જશો અને હાથ લાબા કરશો પણ કોઈ ગરીબ આવે તો હાથ લબાવશો? નહિ કેમકે એ નકામુ છે

આ વૃદ્ધ પણ કાર વિના આવ્યો હતો એટલા માટે તો તેને રાજભવનમા પ્રવેશ નહોતો મળતો પણ બારીમા ઊભા ઊભા રાષ્ટ્રપતિ આ બધુ સાભળી રહ્યા હતા વૃદ્ધની વાત સાભળતા જ તે તુરત સીધા ઊતરીને નીચે આવ્યા તેમણે તે વૃદ્ધના શરીર તરફ ન જોયુ, તેના મેલા કપડા તરફ પણ ન જોયુ તેમણે તેની અદર રહેલ આત્માને ઓળખ્યો ખૂબ સ્નેહથી તેને ભેટયા અને પૂછ્યુ–'શુ લાવ્યા છો આ સેવકને માટે?'

રાષ્ટ્રપતિના સ્નેહનો સ્પર્શ પામીને તે વૃદ્ધ આનદિત થઈ ગયો તેણે માટીનુ એક કાળુ હાડલુ આગળ ધર્યું અને કહ્યુ–'હુ અમારા રાષ્ટ્રપતિને માટે તાજુ મધ લાવ્યો છુ'

રાષ્ટ્રપતિએ તેમાથી એક આગળી ભરીને જીભ ઉપર મૂક્યુ, અને બીજી આગળી ભરીને તે વૃદ્ધના મોમા મૂક્યુ પછી તેને પોતાની મોટરમા બેસાડીને તેના ઘર સુધી મૂકી આવ્યા

મધ કેટલુ મીઠુ હશે? પણ એ મીઠાશ, મધની નહિ, હૃદયની છે, જેમાં મધ કરતા પણ વધારે મીઠા પવિત્ર ભાવો રહેલા છે મૂલ્ય પણ ભાવનુ છે. ગોડાઉનમા માલ ભર્યો હોય અને બજારમા ભાવ વધી જાય, તો નાણા, બમણા કે ચારગણા થઈ જાય છે ચહેરા ઉપર નવી રોનક આવે છે પણ જો માલ ભર્યો હોય અને ભાવ બેસી જાય તો ચહેરાનુ નૂર ઊડી જાય છે. તેવી જ રીતે ધાર્મિક સાધનાઓમા પણ ભાવનુ જ મૂલ્ય છે ભાવસહિત કરવામા આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ, દાન, શીલ, તપ ત્રણે અલ્પ ભલે હોય પણ તેની કિંમત છે પણ જો તેની સાથે સદ્વિચારોનો સુમેળ ન હોય, તો તે પાણી વિનાના મોતી છે મોતી હોય પણ તેમા પાણી ન હોય તો પછી ઝવેરી તેની કેટલી કિંમત આકશે?

દાનાદિ ત્રણ તો બળાત્કારે પણ થઈ શકે છે પણ ભાવ ઇત્યાકાર ધર્મ છે તે કદી બળાત્કારથી થઈ શકતો નથી સાચું પૂછો તો ધર્મ બળાત્કારથી બનતો જ નથી, તે તો અંતરની ચીજ છે અને અંતરની પ્રેરણાથી જ તેનો જન્મ થાય છે

દાન આપ્યું ખરું પણ જો તે આપવાની ભાવનાથી ન હોય તો તે દાન નથી. એમ તો કંજૂસ પણ આપે છે તો પછી તેને પણ નિર્જરા થવી જોઈએ. પણ તેને કદી નિર્જરા થઈ શકતી નથી કારણ કે તે જડ છે તેમ, જડ મનથી કરવામાં આવેલ દાન પણ કંજૂસના દાન જેવું છે દાનની સાથે લક્ષ્મીની મમતાનો પણ ત્યાગ થવો જોઈએ. દાન આપનારને પૂછો કે—તમને લક્ષ્મી ત્યાજ્ય (તજવા યોગ્ય) લાગે છે કે નહિ ! બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારને પૂછો કે—તમને વિષય વિષધરના જેવા લાગે છે કે નહિ ! તે વિના વાસનાનો રોગ તમને બાંધી રાખશે અને તપસ્વી આત્માને પૂછો કે ઓ, તપસ્વી ! દેહ ઉપરની તમારી આસક્તિ ઘટી કે નહિ ! પૌદ્ગલિક સુખોની રમણીયતા તમારે માટે ઓછી થઈ કે નહિ ! તે વિનાનું તપ માત્ર કાયાકષ્ટ બની રહેશે. દેહ ઉપરથી મમતાનો સંબંધ તોડી—છોડી દેહાતીત સાથે સમતાનો સંબંધ જોડવો એ જ તપનો પ્રાણ છે તે વિના તપ તેજહીન બને.

સંસારમાં રહેનાર વ્યક્તિ લક્ષ્મીની ત્વરિત અનુભવે એ સંભવિત છે ચારિત્ર મોહના ઉદયને લીધે ભોગોનો ત્યાગ દુઃખદાયક લાગે એ પણ સંભવિત છે. તો ક્ષુધા વેદનીય સહન ન થઈ શકવાથી તપની સાધના કઠોર લાગે એ પણ સંભવિત છે પણ જોવાનું એ છે કે તેની પાછળ તમારું માનસ શું કહે છે જો તમારો આત્મા તેમાં તમારી દુર્બળતા માનતો હોય તો તો જૈનશાસનમાં તમારું સ્થાન છે પરંતુ, જો તમે એમ માનતા હો કે તપ કરવું એ ભૂખે મરવા જેવું છે જૈનશાસનમાં તમને ક્યાંય પણ સ્થાન નથી. કારણ કે આ વિચાર જ તમારા તપના તેજને ખાઈ જાય છે.

લક્ષ્મીનો મોહ દાનની ભાવનાનો નાશ કરે છે ત્યારે શીલનો સુવાસિત ભાવ વાસનાને ભેદી નાખે છે સ્વાદની લોલુપતા તપના પ્રભાવને ખતમ કરી નાખે છે કોઈ કામમાં સો રૂપિયા આપવાનો વિચાર થયો પરંતુ લક્ષ્મીની મમતા આડે આવી અને વખાતા દાન રોકાઈ ગયા એમ જ્યારે, વિચારનાં પુષ્પ જ કરમાઈ ગયાં પછી સત્કૃત્યનાં ફળ ક્યાંથી મળશે !

એક દીવો બુઝાઈ રહ્યો હતો કોઈ વાટને માટે દોડ્યું કોઈ તેલને માટે દોડ્યું તો કોઈ ઘીની વાટકી લઈ આવ્યું પણ જ્યોતિ ક્યાંથી આવે !

કારણ કે તે આવે તે પહેલા શકોરૂ ફૂટી ગયુ હતુ તેમ જ્યારે ભાવનુ શકોરૂ જ ફૂટી ગયુ હોય તો સત્કૃત્યની જ્યોત ક્યાથી ઝગમગે? જો ભાવનાનુ પાત્ર સાજુ હોય, તો તેમા વાણીનો સ્નેહ પૂરનાર પણ મળી રહેશે અને પ્રેરણાનો પ્રકાશ પણ મળી જશે ઓછામા ઓછુ ભાવનાનુ પાત્ર તો ફૂટવા ન દેશો નહિ તો, પ્રકાશની માત્ર કલ્પના જ રહેશે

પ્રતિક્રમણ કર્યું તેની બધી જ વિધિ પણ કરી ધ્યાનના વખતે ધ્યાન પણ કર્યું, વદણા આવસ્યકના સમયે વદણા પણ કરી ઊભા પણ થયા અને ડાબા જમણા ઢીચણ પણ જેમ જોઈએ તેમ રાખ્યા, તેમ જ પાઠ પણ કડકડાટ બોલી ગયા તેના તાલ, પદ, લય, વિન્યાસ બધુ બરાબર જાળવ્યું. ઉચ્ચારમા એક માત્રનો પણ ફેર ન પડવા દીધો—આ બધુ હોવા છતા ય જો તેમા આત્મા ન પરોવાયો, હૃદયનો રસ તેમા ન રેડાયો તો હુ નહિ "અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર" કહે છે કે તે દ્રવ્યાવશ્યક જ કહેવાશે, ભાવાવસ્યક નહિ. તેનાથી પુણ્યનો બધ ભલે પડે, પણ તે નિર્જરાનો હેતુ બની શકશે નહિ. કેમકે, પ્રતિક્રમણનુ ખોખુ જ છે, તેનુ સત્ત્વ નથી એ માત્ર એક શિરસ્તો જાળવી રાખ્યો સવત્સરિનો દિવસ છે આજે જો ઉપાશ્રયમા ન ગયા અને પ્રતિક્રમણ ન કર્યું, તો જૈનના પત્રક (Register)માથી નામ નીકળી જશે. એવા ઉદ્દેશથી કરેલ પ્રતિક્રમણમાથી તમે વધારે શી આશા રાખી શકશો?

બે કલાક સુધી બેઠા. "મિચ્છામિ દુક્કડં" દેતા દેતાં ગળું સુકાઇ ગયું. પણ એક પળ માત્ર પણ અંતરનું ચિંત્વન ન કર્યું, પાપ પ્રત્યે ઘૃણા ન જન્મી, હૃદયમાં પશ્ચાતાપની એક રેખા પણ ન જાગી તો તે પ્રતિક્રમણ દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ નહિ તો બીજું શું?

સવત્સરિ પ્રતિક્રમણ કર્યું ખમત ખામણા કર્યા આજે તો આ બધુ માત્ર પરપરા નિભાવવાના ઉદ્દેશ જેવુ થઈ ગયુ છે. મિત્રોની ક્ષમા માગે છે, પણ જેની સાથે વરસ સુધી એક શબ્દ પણ બોલ્યા નથી, અને જેના તરફ હૃદયમા દ્વેપની આગ સળગી રહી છે, તેની ક્ષમા માગવાની જરૂર જોતા નથી! ખરૂ ક્ષમા માગવાનુ સ્થાન તો તે છે

કદાચ બીજાઓને બતાવવા માટે તેની પાસે ગયા, તો તુરત જ કહી દેશે કે "ખમાવુ છુ" અગર તો બીજાની પાસે કહેવડાવશો કે "તે તમને ખમાવે છે" આવી ક્ષમાપનાની શી કિમત છે, જેમા હૃદયમા પડેલી ગાઠ છૂટતી ન હોય ક્ષમા માગી પણ ક્ષમાનો ભાવ ન આવ્યો, ઈર્ષ્યા અને દ્વેપની ભઠ્ઠી ચાલુ રહી, તો તે ક્ષમાપના નહિ, ક્ષમાપનાનો દેખાવ માત્ર છે.

પાઇરની કેરી હોય પણ તેને ઘ્યાવીને ચાખતાં એક ટીપું પણ રસ ન નીકળ્યો તો તેવી કેરીની કિંમત શી? ક્યાંસુધી સાધના કરી, પણ તેમાં તોલા જેટલો સમભાવ–રસ ન આવ્યો તો પછી તે સાધનાની કિંમત શી? એવી સાધના—ભાવ વિનાની ક્રિયાની એટલી જ કિંમત છે જેટલી માખણ કાઢી લીધેલા (Seperated) દૂધની છે જો કે તે દૂધ પણ ખરેખર તો છે જ પણ તેમાં સત્ત્વનો અભાવ છે ગંધ બાટલી ઉપર સુવર્ણ અક્ષરનું લેબલ ચોંટાડ્યુ હોય, પણ અંદર કોઢીની બરમ ભરેલી હોય તો તેના વેચનાર ઉપરથી વિશ્વાસ ઊઠી જશે. આ જ વાત ભાવ વગરની સાધનાની છે. તેનું બહારનું લેબલ તો સુશોભિત છે પણ અંદરથી પોલું છે.

કૃષ્ણ વાસુદેવ, પ્રભુ નેમનાથનાં વંદન કરવા ગયા રોજની માફક આજે પણ તે ભગવાનનાં દર્શન કરી બેઠા હતા. ત્યાં તેમના હૃદયમાં એક સુવિચાર આવ્યો. પ્રભુના અઢાર હજાર શિષ્યો છે તે બધા તપ અને ત્યાગની મૂર્તિઓ છે તેમને પણ વંદન કરું તો કેમ? અને બીજી જ પળે તે વિચાર તેમણે અમલમાં મૂક્યો અને સમગ્ર સાધુ વૃન્દને યથાવિધિ વંદન કરવા લાગ્યા. તેમની સાથે તેમનો સેવક વીર સાળવી હતો. તે પણ સાથે સાથે મુનિઓને વંદન કરવા માંડ્યો.

વંદનાવિધિ પૂરી થયા પછી તે પ્રભુ પાસે આવ્યા પ્રભુએ કહ્યું કે તમારો પુરુષાર્થ સફળ છે તે નિર્જરાનો હેતુ છે પરંતુ વીર સાળવીનો પુરુષાર્થ માત્ર કાયાકષ્ટ બનીને રહી ગયો.

વાસુદેવે પૂછ્યું પ્રભુ! એમ કેમ?'

પ્રભુએ કહ્યું તેનું કારણ એ છે કે તમે વંદન કરતા હતા તેમાં ત્યાગ પ્રત્યે અનુરાગ હતો, સંયમી જીવન પ્રત્યે શ્રદ્ધા ઊભરાતી હતી. પરંતુ જ્યારે વીર સાળવી વંદન કરતો હતો ત્યારે તેના મનમાં એવો વિચાર હતો કે—મારા માલિક નમસ્કાર કરે છે એટલે મારે પણ કરવા જોઈએ. આથી તેની મહેનત માત્ર અનુકરણ જ રહી."

બન્નેનો એક સરખો શ્રમ હોવા છતાં ભાવભેદને લીધે તેના ફળમાં ફેર પડ્યો.

રામ, ઝાડની નીચે બેસતા હતા અને તેમના સેવક વાનરો ઝાડની ઉપર બેસતા હતા છતાં તે (વાનરો) તેમના (રામના) આજ્ઞાંકિત સેવક કહેવાતા. કારણ કે તે વાનરોના હૃદયમાં વિનયનો ભાવ ભરેલો હતો. ભાવને

ચમત્કાર જોવો હોય તો લાબે શુ કરવા જાઓ છો. તમારા ઘરમાં જ જુઓ. હૃદયના પ્રેમથી તમે બાળકના મો ઉપર હળવી લપડાક લગાવશો તો પણ તે હસતુ રહેશે પણ જો હૃદયમા ક્રોધ ભર્યો હશે ને જરાક આગળી પણ લગાડશો તો તે રડવા માંડશે

તમારુ ભવિષ્ય ઘડનાર તમારા વિચારો છે પુત્રે પૂછ્યુ–' પિતાજી! શુ કાલ પણ જોઈ શકાય તેવી છે?'

પિતાએ કહ્યુ–'હા,' વિચારોરૂપી ક્ષ–કિરણો (X–Ray)થી તમે આવતી કાલને જોઈ શકો જો આજે તમારા વિચાર સારા હોય તો તમારી આવતી કાલ સુખી છે

પરિણામની ધારા, આત્મદશાને માપવાની પારાશીશી છે જો પરિણામની ધારા અશુભ તરફ જતી હોય, તો તમારો આત્મા અશુભનો અનુગામી છે. એટલા માટે તો આગમ કહે છે કે–શુભ પરિણામ, શુભ બધ પાડે છે અને અશુભ પરિણામોથી, અશુભ પ્રકૃતિનો બધ પડે છે પરિણામનો ચમત્કાર જુઓ તે બધને પણ સવરમાં પલટાવી દે છે એટલા માટે આચારાગ સૂત્ર કહે છે –

जे आसव्वा ते परिसव्वा
जे परिसव्वा ते आसव्वा ।

વિચારોના પરિણામો, આસ્રવને સવરમા અને સવરને આસ્રવમાં બદલી નાખી શકે છે અરિસામા તમે પણ તમારુ પ્રતિબિબ જુઓ છો, અને ભરત ચક્રવર્તીએ પણ જોયુ સમ્રાટ ભરતને તો અરિસામા જોતા જોતા કેવળજ્ઞાન થઈ ગયુ તમને થયુ કે નહિ? પણ કહેવુ પડશે કે એ દૃષ્ટિ જ કોઈ નિરાળી હતી તેની પાછળ, શુદ્ધ પરિણામોની ધારા વહેતી હતી અને એ જ, કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ લઈ આવી

એ નક્કી જ છે કે જેવા પરિણામ, તેવો બધ શ્રાવકના પહેલા વ્રતના અતિચારમા " **बन्धे वहे** " અતિચાર પણ છે જે શ્રાવકને માટે ત્યાજ્ય ગણાવ્યા છે અર્થાત્, શ્રાવક બાધે નહિ અને મારે (ભાર ભરે) પણ નહિ. પણ તેનો જ છોકરો, જો ભણતો ન હોય તો ક્યારેક મારે પણ છે અને બાધે પણ છે છતા તેને અતિચાર દોષ લાગતો નથી કારણ કે ક્રિયા અશુભ હોવા છતા, પરિણામો અશુભ નથી માટે તે અતિચાર નથી

વ્યાખ્યાન વખતે કોઈએ પચ્ચખાણ કરાવવા માગણી કરી બે આગ-

ભીડ જોઈને મહારાજે છનાં પચ્ચખાણ કરાવ્યાં ત્યારે ભાવીકે કહ્યું – મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખાણ માગ્યાં હતાં. હવે ભાવક છ કરે કે બે સામાયિક કરે ? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે. પ્રત્યાખ્યાન ગમે તેટલાં કરાવ્યાં હોય પણ તેના મનમાં ભાવ કયો હતો ? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે.

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવા જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે. જો તમે હસશો તો હસવાનાં પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો રુદનયોગ્ય પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રકારે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના જાદુને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચારો પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો જેટલા ધનના જતનોથી રહો અને મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા. ૫-૯-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૧. જેમ્સ ટી રિકાર્ડ નામનો માણસ એક ખૂનિ કેદમાં મળ્યો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની ?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બચપણમાં ખૂન અને એવાં જ ભયંકર કારનામાંથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. એ વાચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા મળી હતી.

૨. બિશપ પોટર કહે છે — જે માણસ જેવું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ બને છે. વાચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી.

૨૩. જીવનનો નૈતિક વિજય

આજ દશેરા–વિજયાદશમીનો દિવસ છે તેને વિજયનું પર્વ કહેવામા આવે છે આ દિવસે ભલાઈએ, બુરાઈ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. નીતિએ અનીતિને પરાજિત કરી હતી સદાચાર સામે દુરાચાર હમેશા હારતો જ રહ્યો છે જે વાતને લાખો વર્ષો વીતી ગયા તે આજે પણ જનતાના મનમા સજીવ છે જેના જીવનમા દુરાચારની બદબો હોય છે, તેને લાખો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ પણ ભૂલાવી શકતો નથી

આજના દિવસ સબધમા બે વિચારધારાઓ પ્રચલિત છે કેટલાક લોકોના વિચાર પ્રમાણે, આજના દિવસે મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામે દુરાચારની સામે યુદ્ધ આદર્યું હતુ ત્યારે બીજા કેટલાક લોકોની માન્યતા એવી છે કે આ દિવસે તે યુદ્ધની પૂર્ણાહુતિ થઈ હતી બેમાથી ગમે તે હો, પણ એ વાત નક્કી છે કે આજનો દિવસ અનીતિની ફજેતીની કહાણી કહી જાય છે આથી જ, ઉત્તર પ્રદેશ અને મધ્ય પ્રદેશ આદિમા કેટલેક સ્થળે આ દિવસે, ગામની બહાર રાવણનુ પૂતળુ બનાવવામા આવે છે સધ્યા વખતે લોકો સજાવટ કરીને નીકળે છે આઠ આઠ વર્ષના નાના બાળકો પણ નવા કપડા અને નવા બુટ પહેરીને નીકળી પડે છે, તેમને પૂછો કે–" ભાઈ ક્યા જાઓ છો ?" તો ગર્વથી કહેશે કે–"રાવણને મારવા જઈએ છીએ"

બધા ગામની બહાર આવે છે ત્યા રાવણનુ મોટુ પૂતળુ વિશાળ અને વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી ઊભેલુ હોય છે તેની ચારે તરફ માણસોની ભીડ હોય છે આ ભીડમા નાના બાળકો પણ ઘૂસી જાય છે દરેક જણ એકેક પથ્થર લઈ મારે છે અને ચાલી જાય છે જો કદાચ તે રાવણ જગતમો ફાડે તો તેમાનો એક પણ ઊભો નહિ રહે પણ આ તો બિચારુ કાગળનુ પૂતળુ. પોતાની બદીવાન સ્થિતિ ઉપર આસુ સારતુ ચુપચાપ ઊભુ

ણાઓ. જ્યારે મહારાજે છઠના પચ્ચખાણ કરાવ્યાં ત્યારે ભાવકે કહ્યું – મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખાણ માગ્યાં હતાં. હવે ભાવક છઠ કરે કે બે સામાયિક કરે ? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે. પ્રત્યાખ્યાન ભલે તેવાં કરાવ્યાં હોય, પણ તેના મનમાં ભાવ કયો હતો ? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે.

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવાં જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે. જો તમે હસશો તો હસવાના પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો દુઃખભોગ્ય પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રકારે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના જાદુને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચાર પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો જેટલા ક્ષયનાં જંતુઓથી રહો છો. મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા. ૫-૯-૫૮ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૧. જેમ્સ ટી. ફિશર નામનો માણસ એક ખૂની કેદીને મળ્યો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની ?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બચપણમાં ખૂન અને એવાં જ ભયંકર ઘટનાઓથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. એ વાંચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા મળી હતી.

૨. મિલર પેગર કહે છે — જે વ્યક્તિ જેવું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ બને છે. વાંચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી.

વીસ લાખ જૈનો તેમા સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશો તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમા સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો ? તેમા તમારો સ્વર ભળશે ખરો ? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સતાનનુ નામ પશુ જેવુ રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભર્યું હોય, તેવાનુ નામ રાખવા કઈ તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. કીરચદ નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમા મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શુ પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ અ જ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનુ નામ આપ્યુ નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમા કોઈ કૈકેયી કે મથરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનુ કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનુ ઉલ્લઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્‌-વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમા રૂપની લાલસા છે તો બીજીમા રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યા સુધી મર્યાદામા રહી છે, ત્યા સુધી નીતિની સીમારેખામા ગણાય છે ત્યા સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સતોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પરતુ જ્યારે માનવીનુ મન રૂપનુ લોલુપ બની જ્યા ત્યા ભટકતુ ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લકાને બળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યા જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનુ બીજુ કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતુ મહત્ત્વ આપવુ તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

રહે છે તે નાના ખર્ચ કરતાં બાળકોને પૂછો કે – ક્યાં જઈ આવ્યા !" તો ઉત્તર મળશે કે રાવણને મારી આવ્યા. મહા ભગવાન વાસુદેવ લક્ષ્મણને તો રાવણનો સંહાર કરતાં છ માસ લાગ્યા હતા અને આજના આ નાના નાના બહાદુરો તો બે મિનિટમાં રાવણને પૂરો કરીને પાછા આવ્યા !

આ બધું શું છે ? આ બધી અનીતિની હોળી છે. જેણે નીતિ મર્યાદાની બહાર રમણ કર્યું તેની હોળી ચોક્કસ થવાની જ છે અને એટલું પણ લખી રાખજો કે એવાની મરે તેવી દુર્દશા ઉપર બે આંસુ પાડનાર પણ કોઈ માનવ નહિ મળે. જો જીવનમાં ભલાઈ હશે તો હજારો સાથીઓ મળી રહેશે. પણ જો ખરાબી હશે તો સગો ભાઈ પણ તેને છોડી જશે. રાવણના જીવનની વાત આ વાતની સત્યતાનો પુરાવો છે. જ્યારે તે સીધા રસ્તે ચાલતો અને સદાચારની મર્યાદામાં હતો, ત્યારે તેણે આખા ભારત ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. સેંકડો રાજાઓના મુગટ, તેના ચરણોમાં નમતા હતા. હજારો તેની કૃપાની ભિક્ષા માગતા ખડે પગે ઊભા રહેતા હતા. તે વખતે તે જ્યાં જતો ત્યાં વિજયમાળ તેનું સ્વાગત કરતી.

પણ એ જ વિજયવંત રાવણ, રામની સામે કેમ હારી ગયો ? તેનો ઉત્તર બહાર ખોળવા જવાની જરૂર નથી. પહેલાં તે નીતિની મર્યાદાની અંદર હતો. એટલા માટે તે જ્યાં પણ જતો ત્યાં માત્ર જનતા જ નહિ મોટા મોટા સમ્રાટો પણ તેનું સ્વાગત કરતા પરંતુ જે દિવસે તેણે સદાચારની સીમા ઓળંગી તે દિવસે તેના દિવસો પલટાઈ ગયા. બીજું તો શું પણ તેનો સગો ભાઈ વિભીષણ પણ તેને છોડી ગયો.

જેના જીવનમાં સૌરભ છે તેના નામ ઉપર, પોતાનાં પ્રાણ કુરબાન કરનારા તેને મળી રહેશે પરંતુ જેનું જીવન બદીઓની દુર્ગંધથી સડી રહ્યું છે તેનું નામ પણ કોઈ લેશે નહિ. સવારના પહોરમાં કોઈ ભગવાન મહાવીરનું નામ લે તો સાંભળનાર પણ ખુશી થશે. રામનું નામ લેશે તો પણ ખુશી થશે. પણ જો રાવણનું નામ લેશે તો સાંભળનાર કહેશે—અત્યારના પહોરમાં તેનું ક્યાં નામ લીધું ! આખો દિવસ રોટલાય નહિ મળે. રોટલા તો ભાગ્યમાં હશે તો મળવાના જ પરંતુ, એવાનું નામ સાંભળનારને આનંદ નહિ થાય અને બોલનારને પણ એક મિનિટ પશ્ચાત્તાપ થશે.

જો કોઈ ભગવાન મહાવીરની જય બોલશે તો તેના જયધ્વનિમાં તમારો સ્વર પણ મળી જશે. તમારો બોલવાનો જ નહિ પણ આસપાસના

વીસ લાખ જૈનો તેમા સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશો તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમા સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો? તેમા તમારો સ્વર ભળશે ખરો? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સતાનનુ નામ પશુ જેવુ રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભર્યું હોય, તેવાનુ નામ રાખવા કદી તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. હીરચદ નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમા મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શુ પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ અજ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનુ નામ આપ્યુ નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમા કોઈ કૈકેયી કે મથરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનુ કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનુ ઉલ્લઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્-વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમા રૂપની લાલસા છે તો બીજીમા રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યા સુધી મર્યાદામા રહી છે, ત્યા સુધી નીતિની સીમારેખામા ગણાય છે ત્યા સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સતોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પરતુ જ્યારે માનવીનુ મન રૂપનુ લોલુપ બની જ્યા ત્યા ભટકતુ ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લકાને બળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યા જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનુ બીજુ કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતુ મહત્ત્વ આપવુ તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

માટે છે એક કહેવત છે કે "ગરીબાઈ સર્વ પાપોની જનની છે" દરિદ્રની પીડાથી વધે તેવી બીજી કોઈ પીડા ભાગ્યે જ હશે. તેનાથી પીડાતું મન ક્યારેક અપ્રમાણિકતાને આડકતરી રીતે નોતરતું હોય છે આવા ગુનાઓ માટે મોટે ભાગે સમાજ જવાબદાર છે

ઘણાખરા દાખલાઓમાં તો મોટે ભાગે પેટનું બહાનું માત્ર હોય છે પેટ તો ખોટું જ બદનામ થાય છે જો પેટ જ બધી સમસ્યાઓનું મૂળ હોય તો પેટ ભરાયા પછી તો માનવી અનીતિને માર્ગે ન જાયને! પણ એવું પણ જોવામાં આવ્યું છે કે અનીતિને માર્ગે એવાઓ જ આગળ વધે છે કે જેમના પેટ પૂર્ણ ભરેલા હોય છે એ માટે એક વિચારકે કહ્યું છે કે પોતાની માગણી પૂરી કરતી વખતે હંમેશા એ ખ્યાલ રાખજો કે તે તમને ન ખાઈ જાય. વાત પણ કાંઈક એવી જ બની છે માનવી દાળ-રોટલીની ફિકરમાં પડ્યો તે રોટલા ખાય છે પણ રોટલા તેને હજી પણ ખાતા નથી. પરંતુ પીળું પીળું સોનું જરૂર તેની માનવતાનો ભક્ષ કરે છે

ભારત, ઋષિ-મુનિઓની ભૂમિ કહેવાય છે આ ધરતી ઉપર મોટા મોટા તીર્થંકરો અને સંતો જ થયા છે જેમણે પોતાની વાણીથી જ નહિ પણ આચરણથી સત્યના સંસ્કાર રેડ્યા છે તેઓ સત્યને માટે જીવ્યા અને સત્યની ખાતર પોતાના બલિદાન દીધાં. પણ એ જ ભારતમાં આજે સત્યની જ્યોતિ વધુ ઝાંખી થતી રહી છે ભાષણોમાં અને લેખોમાં સત્ય છે પણ જીવનનું મંદિર તો તેના વિના સૂનું જ છે તો તો આ અપ્રમાણિકતા અને અનીતિ ક્યાં જાતીને મોટાં છે આજે વ્યવહારમાં જોઈએ તો નીતિમત્તાની ઓછી આવી છે નીતિમત્તાનો જાણે દુકાળ જેવું ગુમ થઈ ગયો છે આજે આપણાં પ્રેમ ધર્મો પણ પથ્થરમાં અને ઝરીઓના ગોખલે પુરાઈ ગયા [illegible] બીજી જગ્યાઓની તો વાત જ ક્યાં કરવી!

વેપારમાં તો અપ્રમાણિકતા એક આવશ્યક અંગ બની ગઈ છે લોકોના મનમાં એમ બેસી ગયું છે કે મન સાચવીએ તો ખાઈએ શું! એનો અર્થ એ છે કે [illegible] પર તમને વિશ્વાસ નથી [illegible] સત્ય [illegible] પણ [illegible] કર્યો કે [illegible] માર્ગને [illegible] માયામાં આવ્યો [illegible] [illegible] ધન ના ધન બનાવવા [illegible] તેને [illegible] રાખજો નહિ તો તમને [illegible] [illegible]

રહેશે ઘીમાં વનસ્પતિ (Vegetable) મેળવવી એ તો આજે ઠેરઠેર છે. દૂધમાં પાણી મેળવવું એ પણ એટલુ જરૂરી થઈ ગયુ છે, કે જેટલુ જમ્યા પછી પાણી પીવુ જરૂરી બને છે પાચ વર્ષ પહેલા દૂધમા પાણી ભેળવાતું. આજે પાણીમા દૂધ ભેળવાય છે !

આ બધુ છે શુ ? માનવીના મનની અનૈતિકવૃત્તિ કેટલી હદ સુધી પહોંચી ગઈ છે ! ભાવમા તો જરા પણ સરખાપણુ રહ્યુ નથી જ્યારે સૂર્ય ફરે છે, ચદ્ર ફરે છે, ગ્રહો અને ઉપગ્રહો ફરે છે, ભૌતિક વિજ્ઞાન મુજબ પૃથ્વી ફરે છે ત્યારે ભાવ કેમ સ્થિર રહે ! દરેક ગ્રાહક સાથે નવો ભાવ થશે મને એક ભાઈએ કહ્યુ-ભાવ શો ? જેવો ગ્રાહક તેવો ભાવ જરા કોઈ સુધરેલો (Upto-date) આવ્યો, અને તમને લાગે કે આની પાસે કઈ દાળ ગળે તેમ નથી, તો જે સાચો ભાવ હશે તે કહેશો તેના ગયા પછી કોઈ બિચારો ભલો ભોળો ગામડીયો ખેડૂત આવ્યો, અને જાણ્યુ કે આ ઠીક પક્ષી જાળમા આવ્યુ છે, તો તેજ વસ્તુના બમણા કે ચાર ગણા બતાવશો. આ છે આજની વ્યાપારનીતિ !

ભારતના મોટા મોટા શહેરોમા કોઈ પણ ઠેકાણે જાઓ, દરેક જગાએ વ્યાપારની નીતિનુ આ કહ્યુ તેવુ જ ચિત્ર જોવા મળશે હવે યુરોપની વાત, કે જેને તમે અનાર્ય, મિથ્યા દૃષ્ટિ કે ન જાણે શુ શુ કહો છો શ્રી કૌશિકજીનો એક નિબધ છે, દિલ્હી અને લડન તેમા તેમની લડનયાત્રાનુ વર્ણન કરતા તે કહે છે કે-" જ્યારે હુ ઇગ્લાડની રાજધાની લડનમા એક દુકાન ઉપર ગયો, ત્યારે તે વેપારીએ મારુ સ્વાગત કર્યું મે તેને કહ્યુ કે-મારે એક વરસાદી કોટ (Rain coat) જોઈએ છે તેણે કહ્યુ-પહેલે માળે, જમણી બાજુ પહોચી જાઓ આટલુ કહી તે બીજા ગ્રાહકો તરફ વળ્યો

હુ તેણે બતાવેલી જગાએ પહોચ્યો એક રેઈનકોટ લીધો અને તેના પૈસા ચુકાવી આપ્યા મે પછી, વેપારીને પૂછ્યું કે તમારે ત્યા એક જ ભાવ છે

તેણે કહ્યુ કે-એક ભાવ છે ? એટલે તમે શુ કહેવા માગો છો ? માફ કરજો, તમારા કહેવાની મતલબ હુ સમજી શકયો નથી જેવી ચીજ તેવા ભાવ છે

એ સેકન્ડ પછી તે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજ્યો તેણે કહ્યુ-જુઓ, રેઈન કોટની કિમત બધી જગાએ એક સરખી જ છે હા બનાવનાર કપનામા ફેર હોઈ શકે છે હુ કોટ લઈને બહાર નીકળ્યો મને વિચાર થયો કે લડન

યુરોપનું બજાર છે તો દિલ્હી ભારતનું બજાર છે. છતાં દિલ્હીમાં ફુવારા (Fountain)થી ફતેહપુર સુધી આવતાં આવતાં માથાના દુખાવાની ગોળીની કિંમત પણ એક માથાના દુખાવા જેટલી જ થઈ જાય છે.

આવી છે તેમના જીવનની એકરૂપતા. જે આપણા લેખક અને સાહિત્યકારોને પણ આકર્ષે છે. તેમના જીવનની નૈતિકતાનો એક બીજો નમૂનો આપું. ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકામાં છાપાં વેચવાની પદ્ધતિ કંઈક જુદા પ્રકારની છે. ત્યાં સમાચારપત્રો વેચનાર ફેરીઆઓ ફરી ફરીને બૂમો નથી પાડતા. તેમ ન તો તે વેચવા માટે કોઈ જગાએ બેસી રહે છે. રસ્તા ઉપર, અમુક જગાએ તે અખબારોનો ઢગલો કરી તેના ઉપર વજન મૂકી દે છે કે જેથી તે ઊડી ન જાય. એક પાટીઆ ઉપર તેની કિંમત લખેલી હોય છે. પેપરવાળો સવારમાં બધું ગોઠવીને જાય છે. સાંજે તે આવે છે અને ગણે છે તો પૈસા અને પેપરનો મેળ બરાબર મળી રહે છે. એક પૈસો પણ ઓછો નીકળતો નથી. જો કદાચ ભારતમાં આવો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો પેપરો તો ભલે જતાં રહેશે, પણ પૈસા કેટલા રહેશે! સાંજ સુધી જો ખાલી પેટી પણ રહે તો સારું. બાર સત્તર રૂપિયાના અખબારોના બદલામાં સત્તર નયા પૈસા પણ મળે તો સમજવું કે તમારું તકદીર તેજ છે.

આ એ જ ભારતની ધરતીની વાત છે કે જેને સંતો અને ઋષિમુનિઓએ પોતાના ત્યાગનાં જળ વડે સીંચેલી છે અને સત્યનો રાહ બતાવ્યો છે. જે ભૂમિ ઉપર સત્યની અગ્નિપરીક્ષા માટે હરિશ્ચંદ્રે પોતાનું રાજ્ય, પ્રિય પત્ની તારામતિ અને નાના કિશોર રોહિતને છોડ્યાં હતાં. આજ, એ જ ભારતની ભૂમિના રહેવાસીઓ બે પૈસા ખાતર સત્ય અને પ્રમાણિકતાને છોડી દે એ કેટલા દુઃખની વાત છે! આનો અર્થ એ નથી કે હું યુરોપનાં ગીત ગાઉં અને ભારતને અપમાનિત કરું. જે ધરતી ઉપર જન્મ લીધો તેને ખોટા આક્ષેપોને કારણે તિરસ્કારવી એ કેટલું કલ્પનાભરેલું કાર્ય છે!

પણ ભારતની નૈતિક સ્થિતિનો હ્રાસ થતો જોઈને કયા ભારતવાસીનું હૃદય નહિ દાઝે? યુરોપ પાસેથી તમે પણ લીધું છે. છેલ્લા દાયકા બાહ્ય સહવાસથી તમે તેમની ઘણી વસ્તુઓ શીખ્યા છો. કોટ-પાટલુન પહેરતાં, ટેબલ પર બેસી છરી કાંટા અને ચમચા (Knives forks and spoons)થી ખાતાં અને હાથે ઘડીઆળ અને છડી રાખતાં શીખ્યા, ટોપીઓ ઉઘાડે માથે ફરતાં શીખ્યા. ન શીખવા જેવું તો પણ શીખ્યા, પણ

શીખવા જેવુ શુ શીખ્યા ? ન શીખ્યા તેમના વેપારની પ્રમાણિકતા ન શીખ્યા તેમનો રાષ્ટ્રપ્રેમ કે ન શીખ્યા તેમની સમયની નિયમિતતા

જો વિદેશીઓની નૈતિકતા ન શીખ્યા તો કાંઈ ફિકર નહિ પણ તમે તમારી નૈતિકતા પણ જાળવો તો સારુ એવુ નથી કે નૈતિકતા માત્ર વિદેશોમા જ છે અને ભારતમા તે હતી જ નહિ લાખે ક્યા જાઓ છો ? હમણા હમણાની થોડાક વર્ષ પહેલાની જ વાત છે સુલતાન શાહરૂખનો એલચી અબ્દુલ રઝાક, સને ૧૯૪૨મા ભારતના પ્રવાસે આવ્યો હતો તેણે પોતાના પુસ્તક "મુતાલુસ્સ સાદીન"મા લખ્યુ છે કે "ભારતમા દરેક જાતનો માલ બજારોમા ખુલ્લો પડ્યો રહે છે માલિક નજીકમા ન હોવા છતા પણ કોઈ તેને હાથ સુદ્ધા લગાડતુ નથી'

આ છે વિદેશીઓના મોઢે આપણા ભારતની વ્યાપારિક નૈતિકતાની પ્રશસા અને જુઓ, કર્નલ સ્લીમેને લખ્યુ હતુ કે "ગામડાના રહેવાસીઓ ગ્રામપચાયતો સમક્ષ દૃઢતાપૂર્વક સત્યને સાથ આપે છે મારી નજર સમક્ષ સેકડો દાખલા એવા બન્યા છે, જેમા એક બાજુ માણસની સામે સપત્તિ, સ્વાધીનતા અને પ્રાણરક્ષાનો પ્રશ્ન હતો, અને બીજી બાજુ સત્યની રક્ષાનો પ્રશ્ન હતો પરતુ અમારા બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે તેણે સપત્તિ અને સ્વાધીનતાને ઠોકરે મારી, પણ સત્યનો પલ્લો ન છોડ્યો

વિદેશીઓએ તે વખતે કરેલી ભારતની પ્રશસાના ચિત્ર સાથે આજના ભારતની સરખામણી કરો અનૈતિકતાની પાછળ દોડવામા કોઈ વર્ગ પાછળ રહી ગયો નથી માત્ર વેપારીવર્ગની વાત નથી સરકારી નોકરો પણ ક્યાં પાછા પડે તેમ છે ? ત્યા પણ લાચ અને રુશ્વતખોરીનુ બજાર તેજ છે. નાના કારકુન (Clerk) થી માડીને મોટા અમલદાર (Officer) સુધી બધાય હોશિયાર છે જેના હાથે જેટલુ ચઢ્યુ, તેટલુ લેવાનુ તે કદી ભૂલે તેમ નથી અરજી ઑફિસર સુધી પહોચાડવી હોય, તો જ્યા સુધી પટાવાળાના હાથમા રૂપિયો નહિ મૂકો ત્યા સુધી, અરજી આગળ જ વધશે નહિ. તેને ચાપાણીના પૈસા આપી આગળ વધશો, પછી મોટા અમલદારનું તો મો પણ મોટુ જ હોય છે ને ? એ કહેશે કે અરજી ઉપર કઈક વજન (Paper weight) મૂકો, નહિ તો ઊડી જશે બિચારો કોઈ સીધો સાદો માણસ, પથ્થર ઉપાડીને તેના ઉપર મૂકે તો તે બુધ્ધુ જ ઠરશે. તેના ઉપર મૂકવાનુ વજન કયુ છે તે તો તમે જાણતા જ હશો તેમા વધારે કહેવાની જરૂર નથી તમે પોતે જ તેનો અનુભવ કદાચ કરી ચૂક્યા હશો.

ન્યાયવિભાગમાં પણ શી સ્થિતિ છે ? ત્યાં પણ ભેટ ધરવી પડે. આજે તો આ બહુ સામાન્ય વાત થઈ ગઈ જેના ખીસામાં પૈસાનું જોર હોય તે અપીલમાં જઈ શકે છે તેની અપીલ આગળ પણ વધે છે ન્યાયનું પલ્લું પણ કદાચ તેની તરફ ઢળશે કે જે બાજુ વજન વધારે હોય. કોઈના હાથે ગંભીર ગુનો થઈ ગયો અને નિરપરાધી સાબિત થવું હોય તો કોઈ હોશિયાર વકીલને શરણે જાય. તેની ભેટ પૂજા બરાબર કરે. પછી જુઓ, કેવી સફાઈથી તે તમને બચાવે છે ! મતલબ કે કાયદો તો તેના ખીસામાં જ હોય છે સૌથી પહેલાં તો તે શીખવાડશે કે કોર્ટમાં ગુનાની કબૂલાત ન કરશો.

આજે તો વકીલ બોલ્યો કે ભગવાન બોલ્યો. તે જેટલા અક્ષર શીખવાડે તેટલા જ બોલવાના એક અક્ષર આઘોપાછો નહિ. કારણ કે એટલા ખૂટવો તો તે **कारण दूषण** છે તે આરોપીને કહે છે કે **सर्वान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज** અપરાધીની દૃષ્ટિમાં ભગવાન તો ભગવાન છે જ પણ વકીલ પણ ભગવાનથી જરાયમાત્ર પણ ઊતરતો નથી. વૈદિક દર્શન અનુસાર કહેવાય છે કે હજારો પાપો કરીને પણ જો ભગવાનના શરણે આવી જઈએ તો તે બધાં પાપો (અપરાધ) માફ કરી દેશે. અહીં પણ બસ આ જ વાત છે વકીલના અનુગ્રહથી સર્વ અપરાધવાળો કદાચ એક દિનમાં નિર્દોષ તરીકે સિદ્ધ થશે. જરૂર પડે કોર્ટનું પ્રમાણપત્ર (Certificate) પણ મળી જશે પણ ત્યાં સુધી તો ગરમી કરવી પડશે. પછી તો તે તમારી સેવામાં તૈયાર જ છે

અહીં તો કોઈ વકીલ કે ડૉક્ટર નથીને ? નહિ તો તેમને એમ થશે કે આજે આખું વ્યાખ્યાન અમારા ઉપર જ આપવા માંડ્યું છે (સભામાં હસાહસ) પણ હું કોઈની વ્યક્તિગત ટીકા કરતો નથી કે તેમાં ઊતરવા માગતો નથી. પરંતુ આ જે ઈમાનદારીનો અભાવ દેખાઈ રહ્યો છે તેનાથી ખરેખર દુઃખ થાય છે વકીલો જો તેમના કાર્યમાં સફળ થવા ઇચ્છતા હોય તો તેમણે ગાંધીજીના આદર્શને પોતાનો આદર્શ બનાવી લેવો જોઈએ. ગાંધીજીએ શરૂઆતમાં વકીલાતનો ધંધો કર્યો હતો ત્યારે તે મહાત્મા નહોતા બન્યા. પછી તેમણે એવો નિયમ લીધો કે ભલે એક પૈસો પણ ન મળે પણ કોઈ ખોટો કેસ હાથમાં નહિ લઉં કેમકે જ્યારે ખોટો કેસ લડવા માટે કોર્ટમાં ઊભો રહીશ ત્યારે મારો આત્મા કહેશે કે— ગાંધી ! તું ખોટો છે —જૂઠો છે તો તે વખતે હું બચાવ પણ ભૂલી જઈશ. તેમના [illegible]

સત્ય પ્રત્યે કેટલી નિષ્ઠા ભરેલી હતી ? સત્ય પ્રત્યે તેમને અડગ શ્રદ્ધા હતી તે કહેતા કે ઈમાનદારી એ સાચુ સોનુ છે, તેને જેટલુ કાવે તેટલુ તપાવો

તિરૂલ્લુવર એ બહુ જ મોટા વિચારક થઈ ગયા તેમણે એક વખત કહ્યુ હતુ કે–" **દગાબાજીથી ધન એકઠું કરવું એ કાચા ઘડામાં પાણી ભરવા જેવું છે** " એ કેટલો વખત ટકશે ? પણ આજે તો બધા પ્રયત્નો એ જ દિશામાં થઈ રહ્યા છે ધર્મ સુદ્ધાને તેમા ઘસડવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ પાપને ઢાકવા માટે થઈ રહ્યો છે પણ યાદ રાખજો કે ધર્મ અને અનીતિ, બન્ને એકબીજાની વિરૂદ્ધ દિશાના પ્રવાસીઓ છે ધર્મ, બધુ સહી લેશે પણ અનીતિ બરદાસ્ત નહિ કરી શકે એ પણ નક્કી જ છે કે જે વ્યક્તિનુ નૈતિક જીવન સુદર ન હોય તો, તેની ધાર્મિક ક્રિયાઓની છાપ જનતા પર બરાબર નથી પડી શકતી એક માણસ ચાલતી ટ્રેને ખીસુ કાતરે અને મદિરમા જઈને પ્રાર્થના કરે કે ઉપાશ્રયમા આવીને સમાયિક કરે તો એ પ્રાર્થના કે સામાયિકની શી કિમત છે ?

નીતિ વિનાનો ધર્મ, એ પાયા વિનાનો મહેલ છે, એક મહાન છે, સાત માળની ભવ્ય હવેલી છે ફરસબધી ચળકતી છે, દિવાલો પણ રગ-રોગાનથી ચળકી રહે છે, દરિયાની ઠડી હવા પણ તેમા આવે છે જો તે દસ હજારમા વેચાતું હોય તો તમે લેવા તૈયાર થશો ? જ્યા દસ હજાર તો એક બ્લોકની પાઘડી આપવી પડે છે ત્યા આખુ મકાન દસ હજારમાં મળતુ હોય, તો તમે જરા પણ વિલબ નહિ કરો પણ પછી તમને ખબર પડે કે મકાન તો સુદર છે પણ તેનો પાયો માત્ર દોઢ ફૂટ જ છે, તો શુ પછી તમે તે ખરીદ કરશો ? ખરીદવાની વાત તો બાજુ પર રહી પણ એવું પાયા વિનાનુ મકાન મફતમા કોઈ આપે તો પણ તમે લેવા તૈયાર નહિ થાવ

આ તો મકાનની વાત થઈ હવે જરા જીવનની વાત સાભળો ધર્મનો મહેલ ઊભો કર્યો વ્રત અને ઉપવાસની તેમા સજાવટ કરી દાનની ચળકતી-ફરસબધી બનાવી સામાયિકનો મજલો પણ બાધ્યો પરતુ તેમા નૈતિક જીવનનો પાયો એક ફૂટ પણ ઊડો ન ગયો ! તો એવા મહેલની શી કિમત મળશે ?

કપડુ ગદુ હોય તો તેના ઉપર રગ સારી રીતે કેમ ચઢી શકે ? સારો રગ ચઢવવા માટે, પહેલા કપડાને સ્વચ્છ કરવુ પડશે જીવનને પણ આધ્યાત્મના રગે રગવા માટે પહેલા સ્વચ્છ બનાવો નૈતિકના જળ વડે તેને સાફ

કરો. ધર્મને માટે નૈતિકતા એ પહેલી શરત છે જો પ્રાથમિક જરૂરિયાતની ઉપેક્ષા કરીને તમે આગળ વધવા જશો તો તમને ભાગ્યે જ સફળતા મળશે.

નીતિ વિનાનો ધર્મ લોકમાં ક્યારેય પણ આદર પામી શકતો નથી. મોટા પ્રમાણમાં પ્રીતિભોજન ગોઠવવામાં આવ્યું હોય જાતજાતના મિષ્ટાન્નો હોય પણ જો શાકમાં મીઠું ન હોય તો લોકો કહેશે કે કેવી રસોઈ બનાવી! કાંઈ મજા ન આવી બરાબર એ જ રીતે ધાર્મિક ક્રિયાઓ ક્રમબદ્ધ કરી સામાયિક કરતાં કરતાં મોં ઉપર મુહપત્તીની દોરીની રેખાઓ પડી ગઈ છતાં પણ જો નૈતિક જીવન ઉજ્જ્વળ ન હોય તો લોકો કહેશે– જોયો ભગત! પૂરો બગભગત છે! કારણ કે જનતા સિદ્ધાંતને નહિ, આચરણને જુએ છે જનતા તમને એ નહિ પૂછે કે તમારા આદર્શ કેટલા ઊંચા છે તે તો એ જોશે કે એ આદર્શોને તમે જીવનના વ્યવહારમાં કેટલા ઉતાર્યા છે! 'સિદ્ધાંત બનાવી લેવામાં કાંઈ વાર નથી લાગતી. વાર તો તેને આચરણમાં મૂકતાં લાગે છે

સિદ્ધાંત જ્યારે આચરણમાં ઊતરે છે ત્યારે વ્યક્તિની શક્તિની પરીક્ષા થાય છે તે વિના જીભેથી બૂમો પાડી સિદ્ધાંતોની વાતો કરવી એની શી 'કિંમત છે? નિયમ ભલે નાનો બનાવો પણ સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી તેનું પાલન કરો. તે સિવાય તમારું વ્યાવહારિક જીવન પણ સુંદર નહિ બની શકે. નીતિના ભલે પણ નિયમને, જીવનમાં ઉતારીને જુઓ કે કેવો આનંદ થાય છે માનવ –નીતિની મર્યાદાથી એક કદમ પણ આગળ ભરવામાં હજાર હજાર વિપત્તિ–ઓને આમંત્રણ આપવાનું છે કોઈક વખત ક્ષણિક સ્વાર્થને સંતોષવા માટે માણસ અનીતિના માર્ગે કદમ ભરે છે પણ એ કદમ ભયંકર વિનાશનું સાધન બનીને આગળ જતાં તેને જ નડે છે

એક વખતની વાત છે એક ભાઈએ સર્પદંશની અકસીર દવા શોધી કાઢી વૈજ્ઞાનિક રીતે તેનો પ્રયોગ કર્યો અને તેમાં તેમને સફળતા પણ મળી. તેમણે તેનાં ઇન્જેક્શન કાઢ્યાં તેની કિંમત સોળ રૂપિયા હતી છતાં લોકોમાં તેની ખપત વધી ગઈ કારણ કે એ ઇન્જેક્શનથી, મરવા પડેલા બેઠા થઈ જતા હતા. સોળ રૂપિયામાં જીવ બચી જાય તો એ સોદો કંઈ મોંઘો નથી

ત્યારે એ કંપનીની ખ્યાતિ પ્રસરતાં મોટા પ્રમાણમાં ઓર્ડરો આવવા લાગ્યા ત્યારે બીજા વેપારીએ જોયું કે આ તો સરસ આવક (income) જેમ છે તેણે તે ઇન્જેક્શનની એક શીશી ખરીદ કરી તે પ્રમાણે તે જ

આકાર અને પ્રમાણના ઇન્જેકશન તૈયાર કર્યાં લેબલ પણ એવુ જ હતુ. પરંતુ, દવાના નામે, તેમા રંગીન પાણી જ ભરેલુ હતુ. ઉપરનાં લેબલ તો બધે સારા હોય છે પણ અંદર શુ ભર્યું છે? લેબલ તો સામાયિકનું લગાડ્યુ છે પણ અંદર સમભાવનું તત્ત્વ છે કે ખાલી પાણી, તે તો તમે જ વિચારજો

પૈસાની પિપાસા શુ શુ નથી કરાવતી! નવી કંપનીએ ઈન્જેકશન તૈયાર કર્યાં અને આઠ રૂપિયે વેચવા શરૂ કર્યાં દુનિયાને તો સસ્તુ પણ જોઈએ છે. એક વસ્તુ આઠ રૂપિયામા મળતી હોય તો તેના સોળ ખર્ચવા એ તો મૂર્ખાની ગણત્રીમા નામ નોંધાવા જેવુ છે. આની હરીફાઈ (Competition)મા જૂની કંપનીને હારી જવુ પડ્યુ કારણ કે તેને આઠ રૂપિયામા વેચવાનુ પરવડે તેમ નહોતુ તેમ, સોળ રૂપિયામા કોઈ ખરીદનાર નહોતુ છેવટે નવી કંપની ચાલી અને જૂની કંપની બેસી ગઈ

બહારની દુનિયા, ફક્ત લેબલ જુએ છે તમે પણ લેબલ જ જુઓ કે તેની અંદરનુ તત્ત્વ પણ જુઓ છો? લેબલના ચળકાટમા તમારી આંખો ભૂલાવામા ન પડી જાય તેનુ ધ્યાન રાખજો તમે લેબલના નહિ, તત્ત્વના ગ્રાહક બનો એ લેબલ અને રંગીન પાણી ઝેરને ઉતારી નહિ શકે એનાથી તો જનતાની સાથે દગો થાય છે કોઈ બિચારાના બાળકને સાપ કરડ્યો હોય અને તે આવુ ઈન્જેકશન લાવે અને અપાવે, તો એ રંગીન પાણી શુ સાપનુ ઝેર ઉતારી, જીવ બચાવી શકશે? તે બિચારો પિતા પોતાના ભાગ્યને દોષ દઈ આંસુઓ પાડ્યા કરશે

આ કેટલુ મોટુ પાપ છે? ભેળસેળ તો દરેક વસ્તુની ખરાબ છે પરંતુ, તેમાંય દવાઓમા આવી જાતની દગાખોરી કરવી, એ બહુ જ મોટુ પાપ છે બિચારા દર્દીના મનમા એમ હોય છે કે તે દવા લેતો રહે છે, પણ ખરેખર તો તેના પેટમા દવાને બદલે ચાકના ટુકડા જતા હોય, પછી રાખનો આરામ થાય? આવી દગાબાજી તેના પ્રાણ હરી લે, તેની જવાબદારી કોની રહેશે? પૈસાના ગુલામો આવા પાપની તરફ પણ કદી જોશે?

એક કહેવાત છે કે "**अर्थी दोषो न पश्यति**" અર્થાત્-લોભીને મનથી કોઈ પાપ નથી એક દિવસ, એ કંપની ઉપર એક વ્યકિતનો ફોન (Telephone) આવ્યો- "ઇન્જેકશનની જલ્દી જરૂર છે કોઈની સાથે જલ્દી મોકલી આપો" શેઠનો દીકરો ઈન્જેકશન લઈ ત્યા પહોચી ગયો.

તેણે જોયું તો એક બાવીસ વર્ષનો યુવાન પડેલો હતો. તેને નાગે ડંખ માર્યો હતો. તુરત જ ડૉક્ટરને બોલાવ્યા.

પિતાને આશા હતી કે હમણાં દીકરો આંખ ઉઘાડશે. પણ દીકરાએ હંમેશને માટે આંખો મીંચી દીધી. દીકરાને મરતો જોઈને મા પછાડો ખાઈને રોઈ પડી. બીજી તરફ તેની તુરતની પરણેલી પત્ની પટકાઈ પડી. આ બાજુ તેના પિતાની આંખમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. શેઠના દીકરાએ આ કરુણ વાતાવરણ જોયું તો તેનું દિલ દ્રવી પડ્યું. તેણે ઘેર આવી બાપને કહ્યું— બાપા! આ ધંધો તો બહુ ખોટો છે. આ મૂકી દો. આપણા જેવા સરખા સ્વાર્થને લીધે કોઈના પ્રાણ જાય એ તો ભયંકર અપરાધ ગણાય."

બાપે કહ્યું દીકરા! તને હજુ ખબર નથી કે પૈસો કેમ કમાવાય છે. આવી ધર્મની વાતો તું ક્યાંથી શીખી આવ્યો? કાલથી ઉપાશ્રયમાં જઈશ નહિ. અને ધર્મ તો તેના ઠેકાણે કરવાની વસ્તુ છે. જો રાત અને દિવસ ધર્મ કર્યા કરીશ તો ભૂખે મરવાના દહાડા આવશે.

બાપની સામે બેટાનું કાંઈ ન ચાલ્યું. એક દિવસ એ જ છોકરો પોતાના મિત્રોની સાથે સહેલગાહ (Picnic) માટે ગયો હતો. સાંજના આવતી વખતે તેના પગે કોઈએ ડંખ માર્યો. બૅટરી (Battery)થી જોયું તો મોટો ઝેરી સાપ હતો અને જઈ રહ્યો હતો. તેના મિત્રો ગભરાયા. તેને ઉપાડીને ઘેર લઈ આવ્યા. બાપે પોતાના એકના એક દીકરાની આ હાલત જોઈને તે અવાચક થઈ ગયો. તે દોડતો જૂની કંપનીમાં ગયો અને કહ્યું— સોળ રૂપીઆ લો અને મને એક ઇન્જેક્શન આપો. મારા દીકરાને સાપ કરડ્યો છે. જૂની કંપનીના માલિકે કહ્યું— બીજાના છોકરાને સાપ કરડે તો તમે ઇન્જેક્શન આપો છો અને તમારા દીકરાને માટે ઇન્જેક્શન લેવા તમે અહીં કેમ આવ્યા! ખરી વાત તો એ છે કે તમારી કંપનીની હરિફાઈને લીધે અમારો માલ ચાલી ન શક્યો એટલે અમે બનાવવાનું બંધ કર્યું છે."

શેઠે કહ્યું— જોઈએ તો બત્રીસ લો પણ એક બાટલી મને ગમે તેમ કરીને પણ આપો. પેલાએ કહ્યું— તમે બત્રીસસો આપો તો પણ હું આપી શકું તેમ નથી કારણ કે મારી પાસે સ્ટોકમાં જ નથી.

નવી કંપનીના માલિક પાસે આવ્યો. તેની દુકાનમાં સેંકડો બાટલીઓ પડી હતી. પણ તે બીજાને માટે હતી. ભલે દુનિયા ન જાણે પણ તે પોતે તો જાણતો જ હતો કે તેમાં રંગીન પાણી જ ભરેલું છે તે શા કામની! ઉપર ૭ કલાકમાં તેનો પુત્ર દેહ છોડી ગયો.

કુદરતે તેને જબરી લપડાક લગાવી હતી જેના ઘરમા અનીતિનાં પગલા પડ્યા, તે ક્યારેય સુખે સુઇ શકે ? બીજાને રડાવનાર, પોતે ક્યા સુધી હસતો રહી શકે ? એક કવિએ કહ્યુ છે –

જેવી કરે છે કરણી, તેવી તુરત ફળે છે,
બદલો ભલા બુરાનો, અહી ને અહી મળે છે

ડુંગળી ખાઈને કોઈ એલચીના ઓડકાર લાવવા ઇચ્છે તો શું તે બની શકે ? આગ પર હાથ રાખી, પછી ભગવાનને પ્રાર્થના કરે કે જોજે મારો હાથ ન બળે ! ખોટા કામ કરીને માણસ એમ ઇચ્છે કે તેનાં કડવાં ફળ ન મળે, તો એ કદી પણ બનવાનુ નથી મકાન ચણનાર ઊચે ચઢતો જાય છે, અને કૂવો ખોદનાર નીચે ઊતરતો જાય છે તમે જ નિર્ણય કરો કે તમારે કયે રસ્તે જવુ છે

હાલ્લામાં જે ઓર્યું છે, તે જ કડછીથી નીકળવાનુ છે બાજરીનો લોટ નાખી પછી ભાત કાઢવાની આશા રાખે, તે ક્યાથી સફળ થશે ? જીવનમાં બુરાઈનો આટો ભેળવી પછી તમે પુણ્યના મીઠા ભાતની આશા રાખો તો તે આકાશકુસુમવત્ છે કુડામા મીઠુ ભરી તેમા ગુલાબનો છોડ રોપનાર બુદ્ધિશાળી નહિ કહેવાય તેની જ રીતે, બીજાના હક્ક, હિતોને કચડી નાખી તેમા ધર્મનો છોડ ઉગાડવાની ઇચ્છા રાખનાર ક્યાનો બુદ્ધિમાન છે ?

સમય ખૂબ થઈ ગયો છે ઘડિયાળ આગળ વધે છે છતા એક વાત પૂછવાનું મન થાય છે વીછી ઝેર એકઠુ કરે છે અને દુનિયાને ઝેરી ડખ દે છે મધમાખી, મધ એકઠુ કરે છે, તે દુનિયાને મિઠાશ આપે છે હવે શુ કરવુ ? વીછીની માફક ઝેર જમા કરવુ કે મધમાખીની માફક મધ એકઠુ કરવુ ? મને ખાત્રી છે કે તમને પહેલી વાત પસદ નહિ હોય. હુ એ જ ઇચ્છુ છુ કે તમે જીવનમા નૈતિકતાના મધનો સગ્રહ કરો અને દુનિયામા તેની મિઠાશનો ફેલાવો કરો

તા ૧૧–૧૦–૫૯, જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા.

પશુની તરફ રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ખાઈને ચાલતું થશે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ નથી. તેની તરફ એ રીતે રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ભૂખે મરવાનું પસંદ કરશે પણ એવી રીતની રોટલી તે શું પણ મિષ્ટાન્ન સુદ્ધાંને ઠોકરે મારશે. થાળીમાં સારી રીતે પીરસાઈને વ્યવસ્થિત રીતે ભોજન આવશે, તો જ તે ખાવા બેસશે. કારણ કે બંને સૌંદર્ય ભિન્ન છે. સૌંદર્યમાં પણ એક આકર્ષણ છે જે હૃદયમાં પરિવર્તન લાવે છે.

મુનિનું સૌંદર્ય, ધર્મસ્થાન અને ધર્મોપકરણનું સૌંદર્ય જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરે છે. આગમ આ વાતનાં સાક્ષી છે. એનાથી મુનિનાં સૌંદર્યે મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના જીવનની અંધારી ગુફામાં સત્યનાં કિરણોને પ્રવેશ કરાવવામાં બીજા કારણોની સાથે અનાથી મુનિનું સૌંદર્ય પહેલું નિમિત્ત છે. જે શ્રેણિકને જોઈને સાધુ અને સાધ્વીઓના મનમાં એક ખળભળાટ પેદા થઈ ગયો હતો જે સૌંદર્યની તેમણે માત્ર આશા જ નહિ, પરંતુ તેવા સૌંદર્યની પ્રાપ્તિ માટે સંકલ્પ (નિયાણું) સુદ્ધાં કર્યો હતો અને તેના બદલામાં પોતાની અણમોલ સાધનાઓને પણ ખાક કરવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. તે જ સમ્રાટ મુનિના સૌંદર્યને જોઈને ચકિત થઈ ગયો હતો. તેના કંઠમાંથી સ્વર નીકળે છે —

अहो वण्णो अहो रूवं अहो अज्जस्स सोमया ।
अहो खंती अहो मुत्ति अहो भोगे असंगया ॥

— ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ. ૨ ગા. ૬

રાજા કહે છે કે—અહો! આ મુનિનો કેવો વર્ણ છે કેવું રૂપ છે કેવી

સૌમ્યતા છે! તેમની ક્ષમા, નિર્લોભતા અને ભોગો પ્રત્યેની અસગત, ખરે-ખર, ચકિત કરી નાખે તેવી છે મહામુનિના આ સૌદર્યમા કુદરતી સ્વાભાવિક્તા છે, લીપસ્ટીક અને પાવડરની બનાવટી ચમક નથી, કે જેની પાછળ આજે મુબઈ ઘેલુ થયુ છે કુદરતી સૌદર્યને જો ખોઈ નાખ્યુ તો પછી, નકલી કયા સુધી ચાલશે? આ વાસ્તવિક સૌદર્ય હતુ, જેણે સમ્રાટને આકર્ષિત કર્યો હતો

આગમોમા, આચાર્યપદ કોને આપવુ તેનુ વર્ણન આવે છે તેને માટે યોગ્ય પાત્ર ખોળી કાઢવાનો આદેશ છે તેની બધી યોગ્યતાઓમાં એક યોગ્યતા એ પણ છે કે તે " रुव संपन्ने " અર્થાત્ સૌદર્યશાળી હોય તેનુ કારણ એ છે કે આચાર્ય, સઘના નિયામક છે બહારનુ કોઈ પણ આવે તો તેને સૌથી પહેલો પરિચય તેમનો થાય છે વ્યક્તિની આખો સીધી હૃદય ઉપર પડતી નથી પહેલા તે શરીર ઉપર પડે છે ત્યા જો તેને કાઈ આકર્ષણ જેવુ જણાય, તો પછી તે હૃદય સુધી પહોચવાનો પ્રયત્ન કરશે તે સિવાય, પહેલી જ ક્ષણે જો તેના મનમા ઘૃણા થઈ, તો તે આગળ શી રીતે વધશે?

પ્રદેશી રાજા જેવા ક્રૂર રાજાને પણ, મહામુનિ કેશીકુમારનુ સૌદર્ય આકર્ષતુ હતુ જરા યાદ કરો તમે રાયપસેણીય સૂત્ર તો સાભળી ચૂકયા છો, જ્યારે ચિત્ત સારથી, તેના રથને ઉદ્યાન તરફ વાળતો હતો ત્યારે, તે માત્ર તેના રથનો જ નહિ, જીવનનો પણ સારથી હતો તેણે તેના જીવન-રથને એવો વાળ્યો કે તેનો કાયાકલ્પ થઈ ગયો પ્રદેશી રાજા, વિશ્રામ લેવા માટે જ્યારે રથમાથી ઊતર્યો ત્યારે ઉદ્યાનમા મહામુનિ કેશીકુમારને વિશાળ જનસમુદાયની સમક્ષ પ્રવચન કરતા જોયા પહેલા તે તેમને માથુ મુડાવેલ અને મૂર્ખ સમજે છે પણ પછી, તેમના શરીર તરફ નજર પડતા, તેના વિચારના વહેણ બદલાઈ જાય છે તે વિચાર કરે છે કે–" કેટલો સુદર આનો દેહ છે, કેટલો તેજસ્વી છે! તે શુ ખાતો હશે? રાજા પ્રદેશીના જીવનને નવો વળાક આપવામાં, આમ, કેશીકુમારનો અલૌલિક તેજથી ભરેલો દેહ, પહેલો હેતુ બને છે મુનિમા સૌદર્યની સાથે સ્વાભાવિક્તા પણ છે કૃત્રિમતા તેમને જરા પણ સ્પર્શી નથી સૌદર્યના કૃત્રિમ સાધનો અપનાવવાને માટે જૈન ધર્મ જરા પણ છૂટ આપતો નથી ફેશનને માટે તે ઈન્કાર કરે છે તે કહે છે –

" विभूसा वत्तियं भिक्खु कम्मं बंधई चिक्कणं । "

दसवे० सूत्र

અર્થાત્—વિભૂષા એટલે શરીરની સાજસજાવટમાં રહેનાર સાધુ ચીકણાં કર્મ બાંધે છે—તેને કર્મનાં પ્રગાઢ બન્ધન થાય છે. દેહની સજાવટ આપણા મનની આસક્તિને પ્રગટ કરે છે. કારણ કે દેહ પ્રત્યે જો અનુરાગ હશે, તો જ તેની સજાવટ માટે પ્રયત્ન કરશો.

જૈન ધર્મ કહે છે કે દેહ સાથે નહિ, દેહાતીતની સાથે પ્રેમ કરો. હાડકાના માળખા સાથે કરવામાં આવતો પ્રેમ વિશુદ્ધ અને સ્થાયી નથી હોતો. આ દેહ એક દિવસ તો રાખ બનવાનો જ છે. પછી તેની સાથે પ્રેમ કરીને કોઈ શું મેળવશે? જો પ્રેમ કરવો હોય તો આત્માની સાથે કરો કે જેનો શાશ્વત આનંદ ક્યારે પણ ખતમ થતો નથી.

ફેશન તો ક્યાં પણ ન જોઈએ. પછી ધાર્મિક ઉપકરણોની તો વાત જ ક્યાં! તે તો તદ્દન સાદાં અને સાફ હોવાં જોઈએ. તેમાં પણ ફેશન દાખલ થઈ તો પછી કહેવાનું શું રહ્યું! જે મોક્ષ પામવા માટે, મોહક વેશનો ત્યાગ કર્યો અને સાધુપણામાં આવ્યા પછી તેજ ઉપકરણોને શણગારી, તેમાં મોહ પામવાનો કોઈ અર્થ નથી. આ તો એવું થયું કે ઉપવાસ માટે અનાજનો ત્યાગ કર્યો કર્યો પણ તેના બદલે બીજી બીજી બમણી ખાધી!

આ વાત આપણી માતાઓ અને બહેનોને વધારે લાગુ પડે છે. મધ્યપ્રદેશમાં ઘણી બહેનો મુહપત્તી ઉપર જરીના વેલબુટ્ટા ભરે છે. તેની ચારે બાજુ ચળકતી પટ્ટી (Border) પણ લગાડે છે. તે એટલા માટે કે મુહપત્તીની સાથે સામાયિકમાં પણ મળપટ આવે. પ્રમાર્જનિકા (પૂંજણી)ને પણ વિવિધ રંગો વડે રંગે છે. પછી તેના ઉપર એટલી મમતા થાય છે કે તેની રક્ષા માટે તેના ઉપર નાની ચાદરી પણ પહેરાવે છે. પૂંજણી તો જીવોની રક્ષા માટે છે. પણ હવે તો પૂંજણીની રક્ષાની તેને ચિંતા થાય છે!

આનો અર્થ એ નથી કે ધાર્મિક ઉપકરણોને ગંદાં રાખવાં. જૈન ધર્મ એક બાજુ સાધુને ફેશનથી બચવાનું કહે છે તો બીજી તરફ ગંદકીથી પણ દૂર રહેવાનું કહે છે. જૈન ધર્મ ફેશનમાં નથી માનતો તેનું કારણ એ છે કે તે ગંદો પણ નથી. આગમોના જાણકારો તો શું પણ દરરોજ પ્રતિક્રમણ કરનારને પણ આ તથ્યનો સારી રીતે પરિચય હશે. સમ્મૂર્છિમ જીવોની ઉત્પત્તિનાં ચૌદ સ્થાન બતાવ્યાં છે. તેમાં મોટે ભાગે એવા પદાર્થો છે કે જે ગંદા હોય છે અને છેવટમાં તો એક પદ આવે છે. "સવ્વ અસુઈ ઠાણે સુ વા" એટલે કે જેટલાં પણ ગંદકીનાં સ્થાન છે તે બધાં, ઉત્પત્તિનાં

સ્થાન છે સાચા સાધુને જીવહિંસાથી બચવા માટે, આ બધા સ્થાનોથી બચવુ પડશે આમ છતા, "જૈન ધર્મ ગંદો છે" એમ કહેવું એ **"સૂર્ય અંધકારમય છે" એમ કહેવા બરાબર છે.**

ગંદા રહેવુ એ નુકસાનકારક છે તેમ, સૌંદર્યની પાછળ દીવાના બનવું એ એથી ઓછુ નુકશાનકારક નથી પણ આજના માનવીની આખો સૌંદર્ય પાછળ ઘેલી છે માટે તો પૈસા ખરચીને પણ બનાવટી સૌંદર્યનાં સાધનો ખરીદ કરે છે જેટલુ તેલ વાળમા નાખે છે, તેટલુ કદાચ પેટમા નહિ નાખતા હોય મો ઉપર સ્નો અને પાઉડર લગાડવા નખોને રંગવા અને હોઠો ઉપર લાલી (Lipstick) લગાડવી આ બધું સૌંદર્યનુ પ્રદર્શન નહિ, તો શુ છે?

આ દેશની નારીઓએ પોતાનુ રૂપ બીજાને ન બતાવવા માટે સળગતી આગમા બળી મરવાનુ પસંદ કર્યું હતુ ચિતોડનો જ્વલંત ઈતિહાસ તમારી યાદદાસ્તમાથી ખસી તો નહિ ગયો હોય વીર પદ્મિનિ સામે, માત્ર અરિસ્સામા અલ્લાઉદ્દીનને પોતાનુ સૌંદર્ય બતાવવાનો પ્રશ્ન હતો તેને માટે બીજો રસ્તો માત્ર અગ્નિમા કુદી પડીને તે સૌંદર્યની રાખ કરી નાખવાનો હતો તેણે બીજો રસ્તો પસંદ કર્યો અને જીવતી, ચિતામા પ્રવેશ કરી બળીને મરી ગઈ પણ પોતાના સૌંદર્યનુ પ્રદર્શન કરવાની વાતનો સ્વીકાર ન કર્યો આજ દેશમા આજે છડેચોક સૌંદર્યનુ પ્રદર્શન થાય છે સૌંદર્યની પ્રતિયોગીતા થાય છે કેટલી લજ્જાની વાત છે કે નારી પોતાની લજ્જાનો ત્યાગ કરી રહી છે!

ભારત, આચાર–પ્રધાન દેશ છે તપ અને ત્યાગના ક્ષેત્રમા તે વધારે આગળ પડતો રહ્યો છે સ્ત્રીઓએ તેમા મહત્ત્વપૂર્ણ ફાળો આપ્યો છે ભારતના સાંસ્કૃતિક ઈતિહાસના અનેક પાનાંઓ, ભારતના સ્રીરત્નોની શીલનિષ્ઠાથી શોભી રહ્યા છે તેમણે સદાચારના મૂલ્ય કરતા, પોતાના મોતને વધારે મહત્ત્વ નથી આપ્યુ સદાચારને માટે તો તેમણે પોતાના હાથે જ મોતનુ સ્વાગત કર્યું પણ શીયળભ્રષ્ટ હાથોને તો તિરસ્કારની નજરે જ જોયા છે જ્યારે શીલ અને સૌંદર્ય એ બેની વચ્ચે પસંદગી કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે તેમણે સૌંદર્યનુ બલિદાન દઈ શીલની રક્ષા કરી

જૈન ઈતિહાસ કહે છે કે જ્યારે, બ્રાહ્મીના સૌંદર્યને જોઈને, ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતનુ હૃદય આકર્ષિત થવા માડ્યુ, ત્યારે, દેવી બ્રહ્મીએ કઠોર તપની સાધના કરી અને એ તપની જ્વાળામા સૌંદર્યની આહુતિ

આપી. આજે એ આકૃતિની ઉત્તરાધિકારિણી (વારસદાર) બહેનોને શરીર શણગારવામાં રોજ દોઢ કલાક જોઈએ છે!

સૌંદર્યનું બિનજરૂરી પ્રદર્શન, હમેશાં વાસનાને ઉત્તેજિત કરવાનું કામ કરે છે. ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહું તો આ જાતનું પ્રદર્શન જ ગુનાખોરીને પ્રોત્સાહન આપે છે. આજે શહેરોમાં બનતા ગુનાખોરીના બનાવોને માટે વિકૃત માનસ તો જવાબદાર છે જ, પણ ફેશન પણ તે માટે ઓછી જવાબદાર નથી. એક છાપામાં મેં વાંચ્યું હતું કે એક છોકરી કૉલેજમાં જતી હતી. તેણે એકદમ બારીક સાડી પહેરી હતી. મોં ઉપર પાઉડર અને હોઠે લાલી લગાડેલી હતી. તે ઉપરાંત એક વાત તેણે કમાલની કરી હતી. તેણે પોતાના વાળમાં વીજળીના દીવા (Bulb) લગાડ્યા હતા. તેના ખીસામાં બેટરી હતી. તે ચાલે ત્યારે થોડીક વખત ઝગમગ ચમકે અને થોડી વારે બુઝાઈ જાય.

હવે તમે જ કહો કે આ બધાની પાછળ તેની કઈ ભાવના કામ કરી રહી હશે? સૌંદર્યનું પ્રદર્શન નહિ તો આ બીજું શું છે? એટલું જ નહિ પણ સૌંદર્યપિપાસુઓને આ મૂક-આમંત્રણ છે.

કુદરતી સૌંદર્ય શણગારો નથી માગતું. એટલા માટે તે પ્રમાણમાં વધુ વખત ટકી રહે છે. કૃત્રિમ સૌંદર્યનો ઝળકાટ બહુ જ ઓછું આયુષ્ય લઈને જ જન્મે છે. તમે મુંબઈના નાગરિક છો. મુંબઈનું નામ જ મોહમયી છે. તે ભારતનાં સુંદરમાં સુંદર નગરોમાંનું એક ગણાય છે. પણ તેની સુંદરતા સ્વાભાવિક છે કે બનાવટી? તમારે કહેવું પડશે કે આ સુંદરતામાં કૃત્રિમતા જણાય છે. જંગલનું સૌંદર્ય સહજ અને સ્વાભાવિક છે. એટલા માટે તો રવિવારે તમારી મોટરગાડીઓ નાસિક અને પુના તરફ દોડતી હોય છે કે જેથી તમે ત્યાંની વનરાજીના કુદરતી સૌંદર્યનો આનંદ લઈ શકો. એવું તો નક્કી છે કે બનાવટી વસ્તુ માનવમનને વધારે વખત સુધી આકર્ષિત નથી રાખી શકતી. એટલે જ તે કુદરતી વસ્તુને શોધે છે.

સૌંદર્યની સાથે સહજતા અને સદ્ગુણ હોય તો તે જીવતું સ્વર્ગ બની જાય છે. પણ તેમાં કૃત્રિમતા અને કુરૂપતા ભળે તો તે આત્મઘાતક છે. તો તમે સૌંદર્યને પારખવાની દૃષ્ટિ કેળવો. સૌંદર્યનો સાચો પરીક્ષક કાળાધોળા રંગ ઉપર વિશ્વાસ રાખતો નથી. તે ચામડીના રંગને નથી જોતો. હૃદયના રંગને સૂંઘે છે. તે ઉપર ઉપરથી નહિ, ઠેઠ ઊંડે સુધી સૂંઘે છે. માત્ર ઉપરછલ્લી રીતે જોનાર, કાળાધોળા રંગમાં જ અટવાઈ જાય છે.

પણ તે ભૂલી જાય છે કે કાળા કેશ, શિરની શોભા વધારે છે, આખની કીકી પણ કાળી છે, છતા તે પસદ છે કે નહિ ? શરીરનો કાળો વર્ણ પાપના ઉદયથી મળે છે અને ગૌર વર્ણ પુણ્યના ઉદયથી, એમ તમે માનો છો ? પણ એવી કોઈ વાત નથી કાળા વર્ણવાળા માનવીઓ પણ ઝળકયા છે. જેમની પાસે પ્રબળ પુણ્યનો સચય હતો, એવા તીર્થકરો પણ કાળા વર્ણ-વાળા થયા છે

અર્હંત અરિષ્ટનેમિ શ્યામવર્ણના હતા, મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ પણ શ્યામવર્ણના હતા અને ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ડો રાજેન્દ્રપ્રસાદ પણ શ્યામવર્ણના છે શ્રી કૃષ્ણ પણ કાળા હતા છતા આખુ વ્રજ તેમના ઉપર મુગ્ધ હતુ તમે રૂપની જાળમા ન ફસાતા ગુણના પરીક્ષક બનો રૂપ સર્વત્ર અને સર્વને માટે પૂજ્ય બનશે એવુ કાઈ નથી પણ ગુણો તો સર્વ જગાએ પૂજાશે કહ્યુ છે કે–"**गुणा सर्वत्र पुज्यते।**"

પૈસાવાળો તો પોતાના સગા, સબધી કે કુટુબ પરિવારમા પૂજાય છે, પણ ગુણવાન તો સર્વ જગાએ પૂજાયા છે હરિકેશી મુનિ ચાડાળના કુળમા જન્મ્યા હતા અને તેમના રૂપને માટે કહ્યુ છે કે તેમના દેહનો રગ કાળો મેશ જેવો હતો, શરીરની રચના પણ વિચિત્ર હતી. કોઈ જાતની પણ સુદરતા નહોતી, છતા દેવતાઓ સુદ્ધા તેમની ઉપાસના કરતા હતા કારણ કે તેમની પાસે આત્માનુ સૌદર્ય હતુ જો કદાચ તે મહામુનિ સદેહે અહીં આવી જાય તો, આપણા રૂપના ઉપાસકો તો દોડીને ભાગી જશે પણ હુ તો તેમને શ્રદ્ધાસહિત વદન કરીશ

કાળા રગથી ડરવાનુ શુ છે ? કાળી રાતે જ તારાઓ ચમકે છે કાળાં અધારામા જ રેડીયમનો ચળકાટ વધે છે સોનામાં ચળકાટ છે, તેનો રગ પીળો છે, પણ ગરમીના દિવસોમા તમને ખૂબ તરસ લાગી હોય, હોઠ સુકાઈ જતા હોય, તે વખતે કોઈ તમને સોનાની માટલીમાથી પાણી લાવીને આપે તો તમને ચીડ ચઢશે પણ જો કાળી માટીની માટલીમાથી પાણીનો એક ગ્લાસ મળશે તો તમારુ દિમાગ તર થઈ જશે તમે રૂપના નહિ, ગુણના ઉપાસક બનો આજના દિવસને રૂપ ચતુર્દશી કહેવાય છે અને આજે તમે રૂપની ઉપાસના પણ કદાચ કરશો અહીની તો મને ખબર નથી, પણ મધ્ય ભારતમા તો આજના દિવસે રૂપને શણગારવામા આવે છે શરીરને ચોળી–મસળીને ધૂવે છે, પછી નવા કપડા પહેરે છે પણ હુ તો કહુ છુ કે રૂપને શુ કરવા, ગુણને સજાવોને.

પુણ્યના પ્રભાવે જેને સૌદર્ય પ્રાપ્ત થયુ છે, તે એ જુએ કે ક્યાય

કુરૂપતાનો કાળો ડાઘ તો મારા સ્વરૂપને વિકૃત નથી કરતો, તેમ જેને સૌંદર્ય સાથે સદ્‌ગુણો નથી મળ્યા તે અભાગી છે તો જેણે સૌંદર્યના અભાવે સદ્‌ગુણો મેળવ્યા છે તે ઓછા ભાગ્યશાળી નથી.

કાળો વર્ણ એવો ખરાબ નથી, જેવો તમે માની બેઠા છો. મને પૂછો તો હું તો કહીશ કે કાળા કરતાં ગોરાપણું વધારે બુરાઈઓ પેદા કરી છે. ઈતિહાસનાં પાનાં ઉઘાડીને જુઓ કે ગોરવર્ણે કેવા અત્યાચારો કરાવ્યા છે! તેને માટે તો રાજ્યો સામસામે ટકરાયાં અને હજારો લાશો ઢળી પડી. સંયુક્તાહરણની વાત શું તમે ભૂલી ગયા? એ ગોરા રંગે તો સીતાને રડતી નાખી હતી અને એને જ માટે પદ્મિનીને સળગતી આગમાં ઝંપલાવવું પડ્યું હતું.

આ રૂપની જ્વાળામાં ભાઈઓનો ભાઈચારો પણ સળગી ગયો. બે સગા ભાઈ જેમની વચમાં નિર્મળ પ્રેમની ધારા વહેતી હતી, એક રૂપની રેખા તેમની વચમાં આવી અને ભાઈના પ્રાણ લીધા. મણિરથ અને યુગબાહુની વાત તમે ભૂલી નહિ ગયા હો. દુનિયાના તમામ સંઘર્ષોના મૂળમાં ઊતરીને જોશો તો તમને જણાશે કે બધા ઝઘડાઓ માત્ર બે જ ચીજોને લઈને થયા છે: રૂપ અને રૂપિયા. રૂપિયાની પાછળ પાગલ બનેલાઓએ યુદ્ધો સર્જ્યાં છે તો રૂપની પાછળ દીવાના બનેલાઓએ પણ કાંઈ કમ અત્યાચારો કર્યા નથી. સતીઓના જીવનની કથાઓ આ વાતનો સ્વીકાર કરે છે.

રૂપનો તરસ્યો માનવી ભિખારીથી પણ ભયંકર છે. ભિખારી સૌંદર્યને ખાઈ જાય છે પણ શીલને ખાતો નથી પણ આ સૌમ્ય કહેવાતો માનવી તો સૌંદર્ય અને શીલ બન્નેને ખાઈ જાય છે. એટલે દુનિયાની તૃષ્ણાની સાથે સાથે તમે રૂપની તૃષ્ણા પર પણ નિયમન (Control) કરો.

સૌંદર્ય જ સર્વ કાંઈ છે એવું કાંઈ નથી. દુનિયામાં એવી વ્યક્તિઓ પણ થઈ છે જે આકારથી બેડોળ હતી પણ તેની પાસે અંતરનું સૌંદર્ય હતું. મહાકવિ કાલિદાસ, જેમનું સાહિત્ય ભારતને માટે ગૌરવ લેવા જેવી વસ્તુ છે. માત્ર ભારતમાં જ નહિ પણ વિદેશોમાં પણ જેના સાહિત્યની પ્રતિષ્ઠા છે. આજે જેના નામ ઉપર મોટાં મોટાં સ્મારકો ઊભાં કરવામાં આવે છે તેની આ પ્રતિષ્ઠાનો આધાર ક્યાં સૌંદર્ય ઉપર છે? રૂપ તો એમનું કાળું હતું કે તેમની પોતાની પત્ની વિદ્યોત્તમાએ જ તેમને નીચે પાડી દીધા

હતા છતા આજે તે ભારતીય સાહિત્યમા જીવત છે, તેનુ કારણ તેમનુ રૂપ નહિ, તેમની કાવ્યપ્રતિભા છે

કસ્તુરી પણ કાળી હોય છે પણ છતા કોઈએ તેને ખરાબ નથી કહી. તમે તો ઊચો ભાવ આપી તે ખરીદ કરો છો કોયલની પાસે કયુ સૌંદર્ય છે કે જે ભારતીય કવિઓની કાવ્યધારામા ચમકી ઊઠી છે? કવિઓના મનમા તેણે જે સ્થાન મેળવ્યુ છે તે તેના રૂપના જોરે નહિ, પણ પોતાના કંઠની મધુરતાને કારણે પ્રાપ્ત કર્યું છે

આજ સુધીના ઇતિહાસમા એક પણ વ્યક્તિ રૂપના જોરે ઊચે ચઢી શકી નથી કારણ કે રૂપ એ કોઈ વિકાસ માટેનુ અનિવાર્ય સાધન નથી છતા શ્યામ વર્ણના માનવીઓની વાત તો સાંભળો

એક છોકરો રગે જરા શ્યામ હતો જ્યારે તે બીજા છોકરાઓ સાથે રમવા જતો, ત્યારે બધા તેને ના કહેતા કોઈ તેની સાથે રમવા તૈયાર થતુ નહોતુ ઉલટી બધા તેની મજાક ઉડાવતા અને તે પણ ખોવાઈ જતો આ અપમાનથી તેનુ દિલ રડી પડતુ તેને જોઈને બધાના મો ચઢી જતા

એક હબસી (Negro) એ કહ્યુ છે કે–હુ ખાઉ છુ, કમાઉ છુ, લઉ છુ, આપુ છુ, સાભળુ છુ, સભળાવુ છુ, કોઈને હુ મારુ છું તો કોઈની બે ખાઈ પણ લઉ છુ મારે પણ આંખ, કાન, નાક બધુ છે. મારી સામેના બગલામા મુલતાની કુટુબ છે. પડોશની ઑફિસમા ગૌરવર્ણના લોકો છે જ્યારે હુ તેમની સામે જાઉ છુ ત્યારે તેમના નાકના ટેરવા ચઢી જાય છે કારણ કે હુ કાળો છુ, કાળાની બધા નફરત કરે છે પણ કાળી દ્રાક્ષ અને કાળા જાબુ તેમના ગળામા જલ્દીથી ઊતરી જાય છે કાળા મરીની તમારે જરૂર પડે છે અને લખવા માટે કાળી શાહીનો ઉપયોગ થાય છે

કાળી વસ્તુઓ પ્રિય છે પણ કાળા માણસો પસદ નથી! એટલા માટે તો તેમનો ઉપહાસ કરવામા આવે છે

હા તો તે કાળા બાળકની બધા હાસી કરતા એક દિવસ એક ફુગ્ગાવાળો રગબેરગી ફુગ્ગાઓ લઈ ફુટપાથ ઉપર ઊભો હતો તેના હાથમાથી પીળા રગના ફુગ્ગાની દોરી તૂટી ગઈ અને તે આકાશમા ઊચે જવા લાગ્યો. છોકરાંઓ તાળીઓ પાડતા હતા. પછી તેને લાલ રગના ફુગ્ગામા ગેસ ભર્યો અને તેને છોડ્યો તો તે પણ ઊડવા માડયો પછી કાળા રગનો ફુગ્ગો લઈ તેમા ગેસ ભર્યો, તો તે પણ ઊડવા માડયો બાજુમા ઊભેલા તે કાળા

ઉદાયીએ પૂછ્યું- શું આ કાળા રંગનો ફુગ્ગો પણ બીજા રંગના ફુગ્ગાની જેટલો જ ઊંચે પહોંચી જશે!

ફુગ્ગાવાળો હસીને કહે- કાળો શું કે પીળો શું, ઊપર ચઢવાની શક્તિ તો રંગમાં નથી પણ ગેસમાં છે જેમાં ગેસ ભરવામાં આવ્યો છે તે ઊપર ઊડી શકશે."

હવે તમે સમજી ગયા હશો કે ઊંચા આવવા માટે રંગ કે રૂપની નહિ પણ સદ્ગુણોની આવશ્યકતા છે. જૈન દર્શન ઊંચે ચઢવા માટે આત્મિક વિકાસને મહત્ત્વ આપે છે શરીરના વિકાસને નહિ.

એક વખત ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને પૂછ્યું- પ્રભુ! કયા કદવાળાને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે! નાના શરીરવાળો જલદી મોક્ષમાં જઈ જશે કે દીર્ઘ શરીરવાળો!

તેના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું- પાંચસો ધનુષ્યની અવગાહનાવાળો પણ મોક્ષમાં જઈ શકે છે અને બે હાથની કાયાવાળાને માટે પણ મોક્ષનાં દ્વાર ખુલ્લાં છે."

આત્મકલ્યાણને માટે શરીરના કદની પણ અપેક્ષા નથી પછી રૂપ અને સૌંદર્ય તો દૂરની વાત છે. તે તો ગુણના પ્રમાણને પૂછે છે કે તમે ગુણોનો કેટલો વિકાસ સાધ્યો છે.

વાસ્તવમાં સદ્ગુણ જ સાચો શણગાર છે. તેના વિના તો માનવ મણિધર સાપના જેવો છે. એક સાપને કોઈ મણિમય અલંકારોથી શણગારી અહીં લાવે અને તમારી વચમાં મૂકે તો તમે તેનું સ્વાગત કરશો? કે પછી ઊભા થઈને ભાગી જશો? સાપ ભલે મણિઓથી શણગારેલો હોય તો પણ કોઈ તેને પ્રેમ નહિ કરે. એ જ પ્રમાણે કુગુણી માનવી ભલે સુંદર હોય છતાં તેને કોઈ પ્રેમ નહિ કરી શકે.

મહત્ત્વ [illegible] સાધક તો ગુણો છે કારણ કે તે કદી પણ નાશ પામતા નથી. રૂપ [illegible] છે કારણ કે તેનો નાશ થાય છે. અર્જુન માળી હિંસારતિનો માનવી હતો. તેણે સેંકડો માનવીઓના પ્રાણ લીધા પરંતુ જ્યારે તે પ્રભુ મહાવીરના શરણે પહોંચ્યો ત્યારે કેટલો પલટાઈ ગયો! તેણે [illegible] ના અને [illegible] એ જ [illegible] પણ મન ભરખાઈ ગયું તેણે કંપન જ નહિ, શક્તિઓને [illegible] નાખ્યા હિંસારતિ નષ્ટ થઈ ગઈ કારણ કે તે ભાવ દશા એનું રૂપાન્તર અહિંસા અને કરુણાએ લીધું અને તે ક્રમને [illegible]

તેની સાથે રહી શાંતિની ક્ષણોમાં અને અશાંતિની જ્વાળાઓમા પણ તેમણે તેનો સાથ ન છોડ્યો

ઇન્સાન મરે છે. પણ તેના સદ્ગુણો મરતા નથી. કારણ કે તે તેની સ્વભાવ-દશા છે. ઇમર્સન કહે છે-"કબરની માટીમા મારુ શરીર દફનાવાશે, મારા ગુણો નહિ" સદ્ગુણનુ મૃત્યુ સૌથી મોટુ મૃત્યુ છે જેનામાથી સદ્ગુણ મરી ગયા પછી તેનુ બીજુ મોત કયુ હશે! ફૂલમા જ્યા સુધી સુગધ હશે ત્યા સુધી તે ગળામા શોભશે પરતુ જે ઘડીએ તેની સૌરભ ખલાસ થઈ, પછી તેનુ સ્થાન પણ ક્યા હોય છે? મ્યુનિસિપાલિટીની કચરાની પેટીમાં.

એક શિષ્યે આચાર્યને પૂછ્યું-"ગુરુદેવ! મનુષ્ય શું છે?" આચાર્યે જવાબ દીધો-"મનુષ્ય એ એક માટીનુ ઢેફુ છે ન જાણે ક્યા અને ક્યારે વિખરાઈ જાગે કે તેનો પત્તો પણ નહિ લાગે," શિષ્યે પાછો પ્રશ્ન કર્યો-'તો પછી દુનિયા, મહાવીર, બુદ્ધ, ઈસુ, રામ, કૃષ્ણ અને ગાધીને કેમ પૂજે છે? તે પણ માણસ જ હતા" આચાર્યે કહ્યુ-"તેઓ માનવ નહિ, મહામાનવ હતા તેમનામા એક સૌરભ હતી, જેણે તેઓને મનુષ્યના મૃતત્વમાથી ઉપાડી, દેવતાઓના અમરત્વમા પ્રતિષ્ઠિત કર્યા તેઓ એટલા ઊચે ચઢ્યા કે દેવત્વ પણ નાનુ બની ગયુ અને મહામાનવની પકિતમા બેસી ગયા"

દુનિયા, કપડાની પૂજારી નથી, તે ગુણોની પૂજારી છે જો કપડાંની પૂજા જ તેને પ્રિય લાગતી હોત, તો નાટકના પાત્રો જે રામ અને કૃષ્ણનો પાઠ ભજવે છે, તે તેમને માટે વદનીય બની જાત પણ જ્યા નાટક પુરુ થયુ કે કોઈ તેમને તે નામે પણ બોલાવતુ નથી પછી પૂજાની તો વાત જ ક્યા?

તમે કપડાનાં પૂજારી છો કે ગુણોના? જવાબ મળશે કે અમે ગુણના પૂજારી છીએ જીભે તો બરાબર બોલો છો પણ આચરણ શું કહે છે? સાધુનાં કપડા જોયા ત્યા નમી પડ્યા! કોઈ વખત એ પણ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે કપડાં મુનિના છે, પણ આચાર મુનિના છે કે નહિ? બીજી તરફ બીલકુલ ભપકાબધ કપડામા કોઈ તમારી પાસે આવે છે તો તુરત તેનું સ્વાગત કરવા તમે હાથ લબાવો છો એ કદી જોવાની ચેષ્ટા કરી કે કપડાં તો ઊજળા છે પણ આચરણ ઉજળું છે કે નહિ? એવુ કાઈ નથી કે વસ્ત્રો જ સજ્જનતાની કસોટી છે

સ્વામી વિવેકાનદ, જ્યારે અમેરિકા ગયા ત્યારે ભગવાં વસ્ત્રો, સાથે

સાદો હાથમાં દંડ અને ખભે ચાદર લઈને સ્વામીજી શીકાગોની શેરીએ ફરવાને જતા હતા તેમનો પહેરવેશ અમેરિકનોને વિચિત્ર લાગતો હતો. તેઓ તેમનો ઉપહાસ પણ કરતા હતા. એક મહિલાએ પોતાની સાથેની વ્યક્તિને કહ્યું– જોયું ! કેવો અને આ પોશાક છે ! સ્વામીજી આ વાત સાંભળી ગયા. તેમણે મીઠાશથી જવાબ આપ્યો કે– આ દેશમાં તો કપડાં જ સજ્જનતાની કસોટી છે પણ જે દેશમાં હું રહું છું ત્યાં સજ્જનતાની કસોટી કપડાંથી નહિ પણ ચારિત્રથી થાય છે"

પણ આજે તો માનવી વિચારે છે કે પેટમાં ખાધું તે કોણે જોયું ! કપડાં તો સારાં હોવાં જોઈએ. કારણ કે તેનાથી ઈજ્જત મળે છે ખરેખર કે ચારિત્રની કસોટી કપડાં છે પણ રાવણને કેટલી ઈજ્જત મળી ! શું તેની પાસે કપડાં નહોતાં ! કપડાં શું રાજાશાહી પોશાક તેના શરીર પર રહેતો હતો. અને ગળામાં મોતીઓના હાર પણ હતા છતાં તેને કેટલી ઈજ્જત મળી ! ઈજ્જત કપડાંથી નહિ, ચારિત્રથી વધે છે

ધન સત્તા અને વિદ્યામાં પણ ભભક છે દુનિયા તેનો આદર પણ કરે છે પણ તે કામની નથી. ધનવાનનો આદર તેજ કરશે, જેને તેની પાસેથી કોઈક લાભ ઉઠાવવો છે સત્તાધીશોનાં સ્વાગત પણ કોઈક ભય અને કોઈક સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને કરવામાં આવે છે વિદ્વાન સન્માન પણ ત્યાં સુધી જ છે જ્યાં સુધી તેની સાથે વિનય વસેલો છે પણ સાધુપુરુષ સન્માન સર્વત્ર થાય છે તેમાં નથી હોતી સ્વાર્થની ભાવના કે નથી હોતી ભયની ભાવના. સદ્ગુણી પુરુષોને દુનિયા ખરા હૃદયથી ચાહે છે જ્યારે બીજાઓને લોક આદર પ્રયોજનને કારણે

સ્વામીજી જેલમાં ગયા હતા અને માનસિંહ શેઠ પણ ગયો હતો. પણ સ્વામીજીના જેલ જવાના સમાચાર સાંભળતાં જ જનતામાં એક તોફાન મચી ગયું જ્યારે માનસિંહને જેલમાં લઈ ગયા તો કોઈએ પણ વિરોધ ન કર્યો આ સદ્ગુણની પૂજાની જ વાત છે સંપત્તિથી પણ સદ્ગુણની પ્રતિષ્ઠા મહાન છે.

તમારે રૂપ, સત્તા અને સોનું જરૂર જોઈએ છે પણ કદી એમ વિચાર કર્યો કે જ્યાં સુધી સદાચાર ન આવે, ત્યાં સુધી મારે સત્તા નથી જોઈતી હૃદયમાં ઉદારતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે સંપત્તિ નથી જોઈતી જ્યાં સુધી હૃદયમાં સહનશીલતા ઉપશાંતતા અને ક્ષમાશીલતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે રૂપ નથી જોઈતું તેમ જ જ્યાં સુધી આંખોમાં સંયમ ન આવે,

ત્યા સુધી સૌંદર્ય પણ મારે ન જોઈએ એ પણ કદી નક્કી કર્યું છે કે કદાચ આ બધી યોગ્યતા આવ્યા વિના, આ બધા પદાર્થો મને મળશે, તો પણ મને આનંદ નહિ થાય ?

બળમા સત્તાનો અહંકાર, માન અને વિજિગિષા (વિજયેચ્છા) છુપાયેલ છે. જ્યારે ગુણમા, સેવા, દયા, દાક્ષિણ્ય અને સૌજન્ય, છુપાયેલા છે એક વિચારકે ઠીક જ કહ્યુ છે કે રૂપને શુ જુઓ છો ? શીલને જુઓ કારણ કે સારા કુળમા, ખરાબ માણસો પણ નીકળે છે અધ્યયનને નહિ, પ્રતિભાને જુઓ એમ એ સુધી ભણેલાઓ બે શબ્દો પણ બોલી શકતા નથી, જ્યારે સાધારણ ભણેલો માણસ મેદાન મારી જાય છે મતલબ કે અધ્યયન કરતા પ્રતિભા વધારે કિંમતી છે તપને નહિ, સહનશીલતાને જુઓ મહિનાઓ સુધી તપ કર્યું. તપ કરીને કાયા દુર્બળ બની ગઈ પણ કષાય દુર્બળ થયા કે નહિ તે જોવાનુ છે તે સિવાય આજે તો મોટે ભાગે તપોગુણ અને તમોગુણ બન્ને સાથે જ જોવા મળે છે

ઘણા લોકો કહે કે તપની સાથે તેજ તો આવે જ છે. તેજ તો આવશે જ કારણ કે તપ જાતે જ એક તેજ છે પણ એ તેજ સાત્વિક હશે કે તામસિક ? તામસિક તેજ તો તપનુ દૂષણ છે, તપના સત્ત્વને ખાઈ જનારુ છે તપને નહિ, પણ તેની સહનશીલતાને જુઓ, કે તપની સાથે સમતા કેટલે અંશે આવી છે સાથે સાથે એક વાત બીજી પણ કહી દઉ ભાષણને નહિ, આચરણને જુઓ. ક્ષમા ઉપર કલાકો સુધી પ્રવચન કર્યું, પણ જરા કાંઈ ઇચ્છાથી વિરૂદ્ધ થયુ કે આંખો લાલ થઈ ગઈ, સેવા ઉપર લાંબુ લચક ભાષણ આપી દીધુ પણ જ્યા સેવા સક્રિય રીતે કરવાની વાત આવી કે અગીયારા ગણી ગયા આ શુ કામનુ ? એ ભાષણ શા કામનુ કે જેના ઉપર વક્તાને જ વિશ્વાસ નથી ? આ પોપટીયુ રટણ નહિ તો બીજુ શુ ?

અત આપ સૌંદર્યના નહિ, સદ્‌ગુણના ઉપાસક બનો સદ્‌ગુણ, એવુ અત્તર છે કે જે તમારી પાસે હશે તો તમને તો સુવાસિત કરશે જ, પણ તમારી આસપાસના બીજાઓને પણ તે સૌરભ આપશે

તા ૩૦–૧૦–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૨૫ કર્તવ્ય-પાલન

આજનું પ્રવચન કર્તવ્ય-પાલન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જીવનમાં તેજ વ્યક્તિ સફળતાને વરે છે કે જેણે પોતાના કર્તવ્યને પીછાણ્યું છે. આજનો માનવી પક્ષીની માફક આકાશમાં ઊડતાં શીખ્યો છે. માછલીની જેમ પાણીમાં તરતાં શીખ્યો છે અને સર્પની જેમ પૃથ્વી પર દોડતાં શીખ્યો છે. એરોપ્લેન (વિમાન) પનડુબ્બી અને (ટ્રેન) વડે એણે જળ, થલ અને નભને માપી લીધાં છે.

વિજ્ઞાને માનવને આકાશમાં ઊડવાની કળા શીખવી છે પણ એ વિજ્ઞાને આ પૃથ્વી ઉપર માનવને જીવન જીવવાની કળા શીખવી છે ખરી કે નહીં! માનવીએ દૂરની વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે પરન્તુ એ પોતાની નિકટની વસ્તુઓને ભૂલી ગયો છે. એક વિદ્યાર્થી સામે નકશો ધરો અને પૂછો કે એમાં હિમાલય ક્યાં છે! વિદ્યાર્થી આંગળી ઉપાડી ઝટ બતાવશે કે આ રહ્યો હિમાલય. તમે એને ગંગા સિંધુ નદી માટે પૂછશો તો તે પણ બતાવશે. પણ જો એને પૂછીએ કે તારા શિક્ષકનું ઘર ક્યાં છે તો એ આમતેમ જોવા લાગશે. અર્થાત્ હિમાલયને ગંગા બતાવનાર વિદ્યાર્થી પોતાના શિક્ષકનું ઘર બતાવી શકતો નથી. શિક્ષકનું ઘર નજીક છે કે હિમાલય! પણ આજના માનવીએ દૂરની વસ્તુ જોઈ છે નજીકની નહીં.

ઇતિહાસના વિદ્યાર્થીને પૂછશો કે સિકંદર ક્યારે મૃત્યુ પામ્યો! તો એ તમને તારીખ અને વર્ષ પણ બતાવશે. પણ તમે એને પૂછો કે તારા દાદા ક્યારે મૃત્યુ પામ્યા તો એ નહીં બતાવી શકે. એના દાદાને ભૂલી ગયો કે સિકંદરને! આપણે દૂરસ્થિત વસ્તુને જોઈએ છીએ પણ આપણી જ નજીકની વસ્તુને ભૂલતાં જઈએ છીએ.

આજનો મનુષ્ય બધુ શીખ્યો છે પણ કર્તવ્ય-ફરજ-ને ભૂલ્યો છે. શુ હુ કર્તવ્યને પત્નીની ઉપમા આપી શકુ છુ ? પત્ની છાયાની જેમ પતિનુ અનુસરણ કરે છે સીતા રામની સાથે ચૌદ વર્ષ સુધી જગલમા ભટકી, જો કે વનવાસ તો રામને મળ્યો હતો, સીતાને નહી. પરતુ એણે દુ ખના દિવસોમા પણ પતિનો સગાથ ન છોડયો એમ કર્તવ્ય પણ પત્નીની જેમ માનવની પરિચર્યા કરે છે પરન્તુ આજનો યુગ છુટાછેડાનો છે પતિ-પત્નીને પરસ્પર ન બન્યુ તો છૂટાછેડા લઈ શકે છે પતિ-પત્નીને તજી શકે છે પણ શું કર્તવ્યને તજી આપણે જીવી શકીએ ખરા ? ના, એ કદી સભવ નથી કર્તવ્યની તુલના એક જ પ્રાણી સાથે કરી શકાય અને તે છે માતા. માતાનો સ્નેહ અને પ્યાર કદી શુષ્ક ન બની શકે અને આ સબધ પણ અભેદ્ય છે માતાને પુત્ર વચ્ચે જો ભયકર ઝઘડો થાય અને પુત્ર માતાને મારી નાખવાના સકલ્પ પર આવી જાય ત્યારે પણ એને જો એની માતા અગે પૂછવામા આવે તો એ માતાને માતા જ બતાવશે એમ કર્તવ્યનો સબધ મા-વત્ પવિત્ર છે માતાની જેમ એમા રક્ષણુની સ્નેહભરી સદ્કામના છે તેમ માતાની જેમ એના સબધમા સ્થાયીપણુ પણ છે। એટલે કર્તવ્યને આપણે છોડી શકીએ નહી એના વિના આપણે જીવી શકીએ નહી જીવનની ચમક-દમક તો એમા જ વસેલી છે

રામ નથી રામાયણુમા, કૃષ્ણુ નથી ગીતામા અને ભગવાન મહાવીર નથી ભગવતી સૂત્રમા, આ મહાપુરુષો તો વસે છે પોતપોતાના કર્તવ્યની સીમારેખમા એમને મહાપૌરુષના ગૌરવદાયી ચળકતા શિખરે આરુઢ કરાવનાર તો તેમનુ 'કર્તવ્ય' જ છે ફરજ-કર્તવ્યને બજાવતી વ્યક્તિના જીવનમા એ તેજ વહેતુ હોય છે કે જે વિશ્વના ઇતિહાસને બદલી શકે છે

ભારતીય એક કહેવત છે '**सांप किसका बाप और अग्नि किसकी मा**" અગ્નિ કોઈની માતા થતી નથી એક બાળક જો એનો સ્પર્શ કરશે તો એ પણ દાઝશે અને વૃદ્ધ અડશે તો એને પણ એ અગ્નિ દઝાડશે જ તેમ પવિત્ર વિચારધારી માનવી પણ જો એને સ્પર્શ કરશે, તો એ પણ દાઝશે જ પરતુ ભારતીય સાહિત્ય કહે છે કે, આ નિયમમા પણ એક અપવાદ છે રામાયણુના પાના ઉથલાવો ત્યા તમને અગ્નિ પણ માતા થતી જોવા મળશે સતી સાધ્વી સીતા માટે અગ્નિની જ્વાલા પણ પાણી બની જાય છે જે કર્તવ્યની જીવિત મૂર્તિ છે એમને માટે અગ્નિ પણ પાણી બની શકે છે અને સાપ પણ બાપ બની શકે છે.

જે વ્યક્તિને પોતાના કર્તવ્યનું ભાન નથી એ મનુષ્ય સમાજમાં રહેવા છતાં પણ પશુ સમાન છે અને જે પશુએ કર્તવ્યને જાણી લીધું છે તે પશુ સમાજમાં રહેતો હોવા છતાં માનવ સમાન છે જટાયુ પક્ષી હોવા છતાં પણ રામાયણનાં પૃષ્ઠોમાં અમર થઈ ગયો. કારણ કે એણે એક નારીના રક્ષણ કાજે પોતાના પ્રાણ ખપાવી દીધા હતા. એક રાક્ષસના હાથે પડેલી સતીને બચાવવા સારુ એ લડ્યો. એ રાક્ષસી શક્તિ સામે તે નિઃશસ્ત્ર વૃદ્ધ એક પક્ષી હતો પણ કર્તવ્યની પ્રેરણા એનામાં જોશ પૂરી રહી હતી. રાવણના હાથે એ મરાયો સ્થૂળ દૃષ્ટિમાં તો એ મરાયો પણ જીવનના કર્તવ્ય-ક્ષેત્રમાં એ સર્વદા માટે અમર જ રહેશે. એટલે જેણે કર્તવ્યને ઓળખ્યું છે તે પશુ-જગતમાં રહેવા છતાં પશુતાથી ઉપર ઊઠ્યો છે અને જેણે માનવ-જીવનમાં કર્તવ્યના દર્શન કર્યાં છે તે મહા-માનવ છે

વિશાળ-કાય ગ્રંથોને વાંચીને પણ જેણે કર્તવ્યનો પાઠ વાંચ્યો નથી તે જાગતા છતાં સૂતેલો છે પગ હોવા છતાં પંગુ છે કાન હોવા છતાં બહેરો છે આંખો હોવા છતાં સુરદાસ છે

હવે આપણે વિચારીએ, કર્તવ્ય શું છે? એમ તો કર્તવ્યની સેંકડો વ્યાખ્યાઓ છે માનવીનું પ્રત્યેક ઉચિત-સારુ-કાર્ય કર્તવ્યની અંદર આવી જાય છે પણ એ પરિભાષાઓમાં કર્તવ્યનું સાચું રૂપ શોધવું મુશ્કેલ છે. એક નાની એવી પરિભાષામાં સરળતા એક કવિએ બતાવી છે

“ आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ” ॥

જે વસ્તુ આપણા મનને માટે પ્રતિકૂળ છે તે બીજાઓ માટે પણ આપણે વ્યવહારમાં ન લાવીએ. આ છે કર્તવ્યની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા આ આજે આપણે જરા વિસ્તારપૂર્વક વિચારીએ. કર્તવ્ય તે છે કે આપણે બીજાઓ સાથે તેવો જ વ્યવહાર કરીએ જેવો કે આપણે બીજાની પાસેથી અપેક્ષા રાખીએ છીએ. બીજાઓ પાસેથી જો આપણે સરળ-સત્ય વ્યવહારની આશા રાખીએ છીએ તો ત્યારે આપણી પણ એ ફરજ છે કે આપણે પણ તેવો જ નિષ્કપટ વ્યવહાર તેમની જોડે રાખીએ. કારણ કે જે તમારા માટે અનિષ્ટ છે તે બીજાઓ માટે પણ અનિષ્ટ છે તમે જો ગંદુ-ગંધાતુ પાણી પી શકતા નથી તેમ બીજો પણ નહીં પી શકે કોઈ આપણને ગાળો ગલોચ કરે તો એ આપણને કડવી લાગે છે તેમ ગાળી-ગલોચ બીજાને મીઠી લાગે કોઈ દી!

કર્તવ્યની સીધી-સાદી વ્યાખ્યા એ છે કે જે વસ્તુ તમને ખરાબ જણાય છે તેનો બીજાને માટે પ્રયોગ ન કરો કારણ કે જેમ તમારા આત્મામા જ્યોતિ ચળકી રહી છે તેમ દરેક માનવીમા તેવી જ આત્મ-જ્યોતિ ચળકી રહી છે જીવનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે માનવ કર્તવ્ય-ફરજનું જ્ઞાન મેળવે કર્તવ્યની મૂર્તિઓ તે સદૈવ પ્રસન્ન ચિત્ત રહે છે ફરજ બજાવનાર વ્યક્તિ કોઈ પણ ક્ષેત્રમા કામ કરવા જાય તો દુનિયાની કોઈ તાકાત એનો વિરોધ નહી કરે સૂર્ય અથવા ચન્દ્રનો કોઈએ વિરોધ કર્યો છે વારુ ? નહી. કારણ એ અવિરામ ગતિએ પોતાના કર્તવ્ય-પાલનમા નિમગ્ન છે. તેવી જ રીતે પૃથ્વી, વાયુ, જલ અને અગ્નિ બધા પોતપોતાની ફરજમા રત છે. માટે જ તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણે એમનુ સ્વાગત થાય છે

જેઓ કર્તવ્ય-વિમુખ બન્યા છે, જેમણે કર્તવ્યને જોયો-જાણ્યો નથી અથવા જોયા-જાણ્યા છતા એના પરિપાલન વખતે ભાગેડુ વૃત્તિ અપનાવી છે, એવી વ્યક્તિઓના ચિહ્ન પણ તમને ક્યાય શોધ્યો નહી જડે પછી ભલેને તમે હાથમા ફાનસ લઈ દુનિયાનો ખૂણે-ખૂણો શોધી કાઢો રાવણ પાસે વિશાળ વૈભવ હતો લાબુ-પહોળુ સામ્રાજ્ય હતુ સ્વર્ણમયી નગરી લકા પર એનુ રાજ હતુ પણ આજે જો તમે એના વૈભવની નિશાનીઓ ખોળવા જશો તો તમને શુ મળશે ? અરે, એની સોનાની લકા તો એની આખોની સામે જ રાખ બની ગઇ હતી. પણ એના ઈતિહાસની કાળી રેખાઓ આજે પણ ધોવાઈ શકી નથી હજારો વર્ષ વીત્યા પણ જનસમુદાયના મનની ઘૃણા સમાપ્ત થઈ નથી

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉ ? સભ્યતાનો એક નિયમ છે કે બે વ્યક્તિઓની લડાઇમા ત્રીજાએ હસ્તક્ષેપ ન કરવો જોઈએ અને કેટલીક વખતે તમે પણ કહેતા હો છો કે બીજાઓની ખટપટમા-લડાઇમા આપણે શા માટે વચ્ચે પડવુ ! વાત તો ઠીક છે તો પછી રામ ને રાવણની લડાઇમા તમે શા માટે પડો છો ? રાવણ રામની સીતાને હરી ગયો તેમા તમારુ તો કાઇ નુકસાન થયુ નથી, તો પછી તમારે મન એના પ્રતિ આટલો બધો આક્રોશ અને તિરસ્કાર શા માટે છે ? શા માટે દર વર્ષે રાવણનુ પૂતળુ બનાવી જલાવો છો ? કહેવુ પડશે કે એ રાવણની નહી પણ કર્તવ્ય-વિમુખતાની લડાઈ છે. જેણે પોતાના કર્તવ્યનો પરિત્યાગ કર્યો છે અને જે દુરાચારને પથે અગ્રેસર થયો છે તેના પ્રત્યે, તેના નામ પ્રત્યે જનતામા યુગ-યુગ સુધી તિરસ્કાર જ રહે છે

કર્તવ્ય-પાલનમાં મનોબળ

કર્તવ્ય પાલન માટે સુદૃઢ મનોબળની જરૂર છે. ઘણી વ્યક્તિઓ પોતાના કર્તવ્યને જાણે છે પરંતુ કર્તવ્યનું ક્ષેત્ર જ્યારે સામે આવે છે અને કસોટીનો વખત હોય છે ત્યારે તેઓ કર્તવ્ય-મેદાનમાંથી નાસી છૂટે છે. ભારતીય પૌરાણિક યુગનો એ ચમકતો તારો હરિશ્ચંદ્ર કર્તવ્યની સજીવ મૂર્તિ છે. ફરજના રક્ષણ કાજે એણે પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો. પત્ની તારાને તજી અને ફૂલસમા નાનકડા બાળકને પણ તજ્યો. એક દિ' એવો પણ સમય આવે છે કે જ્યારે હરિશ્ચંદ્રને કર્તવ્ય-કસોટી પર ચઢવું પડે છે.

કિશોર રોહિત ઉદ્યાનમાં ફૂલ ચૂંટવા જાય છે અને કાળો નાગ એ નાના બાળના પગને આંગળે ડસે છે. એના બાળ-સાથીઓ દોડી જઈ એની માતા તારાને આ ખબર પહોંચાડે છે. પુત્ર-વિયોગના સમાચાર તારા માટે વજ્રાઘાત બને છે. એ ઉદ્યાનમાં આવે છે. રોહિતના શબને જોઈ માતાનું હૃદય ફાટી પડે છે. આંખોમાંથી ચોધાર પાણી વહી રહ્યાં. તો હૃદય હજાર ધારાઓએ રડ્યું. પણ એ શબને ઢાંકવા માટે કફનનો એક ટુકડો પણ એની પાસે નહોતો. આખી સાડીના ટુકડામાં પોતાના બાળને લઈ સ્મશાને જાય છે. તે શબની અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયા માટે જ્યાં લાકડાં ભેગા કરવા જાય છે કે પાછળથી આવી કોઈએ એને રોકી. "પહેલાં ભાઈનો વેરો ચૂકવવો પડશે. પછી જ અગ્નિ-સંસ્કાર ક્રિયા કરી શકશે." તારાએ એક ક્ષણ સામે જોયું. મધ્ય રાતના ઘનઘોર અંધકારમાં એક પુરુષ સામે ઊભો હતો. કરુણ સ્વરમાં એણે જવાબ વાળ્યો: "તમારી પાસે એક માતાનું હૃદય હોત તો તમને મારી હૃદય-વ્યથાનો અનુભવ થાત. મારા કાળજાનો આ ટુકડો જમીન પર પડ્યો છે. એના શબને ઢાંકવા સારુ પૂરું કફન પણ નથી. પણ એક વાત, એના પણ ભાગ્ય ચમકતા હતા. રાજમહેલમાં જ જન્મ્યો, સોનાના પારણિયે ઝૂલ્યો કે જ્યારે એના પિતાનું ભાગ્ય સૂર્યની જેમ ચમકતું હતું. પણ કોને ખબર હતી કે આ સૂર્ય-કુળના રાજકુમારને કફનનો ટુકડો પણ આજે નસીબમાં નહીં હોય!" સામે ઊભેલ વ્યક્તિએ પૂછ્યું:

"કોણ! તારું નામ તારા છે!"

"અને તમે સૂર્યવંશના સમ્રાટ હરિશ્ચંદ્ર!" તારાએ વળતો પ્રશ્ન કર્યો અને તે જ વખતે વીજળી આકાશમાં ચમકી. બંનેએ એકબીજાને જોયાં. વર્ષોથી વિખૂટાં પડેલાં ને આજે મળ્યાં પણ કેવી કરુણ પળોએ!

સામે પુત્રનુ મડદુ જોયુ ત્યાં તો હરિશ્ચંદ્રનુ દિલ દ્રવી ગયુ. ગળતા અવાજે એ બોલ્યો. "દેવી મારુ હૃદય તૂટતુ જાય છે પણ કર્તવ્ય મારી સામે છે હુ મારા અધિકારની વસ્તુને છોડી શકુ, પણ આ મારા સ્વામીના અધિકારનો પ્રશ્ન છે. એને હુ છોડી શકતો નથી."

આ છે સુદૃઢ મનોબળ, જેના વડે વિપત્તિની ભીષણ ક્ષણોમા પણ હરિશ્ચંદ્ર પોતાની ફરજને ભૂલી શક્યો નહિ કર્તવ્ય–નિષ્ઠ પુરુષ અન્ય ક્ષણોમા કુસુમની જેમ કોમળ હોય છે પણ કર્તવ્યનિષ્ઠ વ્યક્તિ માટે કર્તવ્યનુ મૂલ્ય હોય છે, પ્રાણોનુ નહી. એક વખતે થોડાક વહાણો આટલાંટિક મહાસાગર ઓળગી રહ્યા હતા જ્યારે બરમદા દ્વીપની સમીપે પહોચ્યા ત્યા સમુદ્રમાં તોફાન ચડી આવ્યુ. એમાનુ એક વહાણુ ડૂબવા લાગ્યુ. એટલે રક્ષણ માટે નાની આગબોટો પણ આવી ગઈ પરંતુ આગબોટો ઓછી હતી અને યાત્રીઓ વધુ હતા વહાણના રૂપ કાર્યકર્તાઓએ નિશ્ચય કર્યો કે જ્યા સુધી યાત્રીઓના પ્રાણોનુ રક્ષણ ન થાય ત્યા સુધી અમે આગબોટમા નહી બેસીએ

કર્તવ્યમા પણ એક આનદ છે પરતુ એ આનદનો અનુભવ તો કર્તવ્ય–પાલન કરનાર જ લઈ શકે છે એક મજૂર બાર આનાનુ કામ કરીને સુખની નિદ્રા લઈ શકે છે એક વૈદ અથવા ડૉક્ટરની પાસે જ્યારે રોગી જાય છે અને એ ઔષધિ વડે એની ચિકિત્સા કરે છે. અને રોગીને સ્વાસ્થ્ય લાભ મળતો જુએ છે ત્યારે એના–ડૉક્ટરના મનને એક જાતનો આનદ મળે છે એક આચાર્યનો શિષ્ય જ્યારે વિદ્યામા પારગત બને છે ત્યારે એ આચાર્યનુ મન પ્રફુલ્લિત બને છે પાણીમા ડુબતાને બચાવી લઈને તરવૈયો પોતાને ધન્ય માને છે આ આનદ બહાર શોધ્યો જડશે નહી કારણ કે કર્તવ્યની પરિનિષ્ઠામા જ એ રહેલો છે જીવનની સફળતા ફરજ બજાવવામા જ રહેલી છે એક કવિએ કહ્યુ પણ છે કે –

सफल उन्हीं का जीवन है, जो निज कर्त्तव्य निभाते है ।
ऐसे तो पशु-सम जीकर के, लाखों नर मर जाते है ॥

જીવનની સુરભિ–સુગધ કર્તવ્ય–પાલનમા છે કર્તવ્ય–વિહીન જિન્દગી તો પશુ-જિન્દગી છે, કે જેની ચારેય બાજુ મડદાલ નિરાશા છવાઈ રહે છે કર્તવ્ય–નિષ્ઠ પુરુષ મહેકતા ગુલાબ કાટાથી ભરેલી ડાળ પર પણ મલકતો હોય છે કર્તવ્ય–નિષ્ઠ માનવી કષ્ટમય કાટામાં પણ પોતાની મલક છોડતો નથી ગુલાબ ખીલે છે નિર્જન વનમા એ મહેકે છે એને એવી અપેક્ષા

નથી હોતી કે એની સુગંધ-ખુશબૂનો આનંદ કોઈ લઈ રહ્યું છે કે નહીં કોઈ એની સ્તુતિનાં ગીતો લખી રહ્યું છે કે નહીં ! તેમ કર્તવ્ય-નિષ્ઠ વ્યક્તિ સાવ એકાન્તમાં પણ પોતાના કર્તવ્યનું પાલન એવી જ દૃઢતા ને મક્કમતાથી કરતી હોય છે જેવી કે હજારો માનવીઓ વચ્ચે એ કરતી હોય છે. એને એની ચિંતા નથી કે સ્તુતિ-પ્રશંસાની પુષ્પમાળા એના ગળે પડે કે નિંદાના કડવા ઘૂંટડા એને ઉતારવા પડે.

જે દેશની દરેક દરેક વ્યક્તિ પોત-પોતાના કર્તવ્યનું ભાન રાખે છે અને એનું સાચે જ પરિપાલન કરે છે તો એ દેશ કેટલો ભાગ્યશાળી છે, એની તમે કલ્પના પણ નહીં કરી શકો. તમે કોઈ પણ સ્થાને રહો, કોઈ હોદ્દા-પદ પર રહો, તમે ઓફિસર બનો, ભલેને મિનિસ્ટર-પ્રધાન બનો, ઊંચામાં ઊંચી ખુરશીએ તમે બેસો પણ તમે પોતાને તો ન જ ભૂલો. તમારી કર્તવ્ય-નિષ્ઠા ધ્રુવ-તારાની જેમ તમારો પથનિર્દેશ કરતી રહેશે.

નાગરિક જો પોતાના નાગરિકતાના કર્તવ્યોને બરાબર સમજી લે અને પોતાની મર્યાદાનું ભાન મેળવી લે તો હું માનું છું કે નગરની ઘણી-ખરી અવ્યવસ્થાઓ એક દિવસમાં જ સમાપ્ત થઈ શકે છે. એક વેપારી છે, તો એણે વેપારમાં પોતાના કર્તવ્યને યાદ રાખવું જોઈએ. ગ્રાહક પ્રત્યે ઈમાનદારીને ખોવી ગુમાવવી ન જોઈએ. નાણાંના વટાવમાં અપ્રમાણિક કામ ન કરવું જોઈએ. એનું ફળ તેઓ જરૂર અત્યારે પણ એના મળે કે ન જ મળે. વેપારીએ એ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ કે ગ્રાહકના વિશ્વાસે એના પ્રત્યેનો વિશ્વાસ ઊઠી ન જાય. સાથે જ એ વિશ્વાસની ઓથે વેપારીએ એનો અનુચિત અયોગ્ય લાભ પણ ન લેવો જોઈએ.

વસ્તુના ઉચિત-યોગ્ય વિનિમય (લેવડ-દેવડ) ની જવાબદારી વેપારી-વર્ગ ઉપર છે સાથે જ એના પર પ્રજાના સ્વાસ્થ્ય આરોગ્યની જવાબદારી પણ આવી જાય છે. વસ્તુના વિનિમય વખતે વેપારીના મગજમાં જો વધુ પ્રલોભ લાભ અને આવક પદ્ધતીમાં અનુચિત મિશ્રણ-મિલાવટ કરે છે અને અખાદ્ય વસ્તુઓને સારાં-સુંદર લેબલો લગાવી વેચે છે તો સમજવું જોઈએ કે એણે પોતાનો વ્યાપારિક કર્તવ્ય નિભાવ્યું નથી અને પરિણામ એ આવશે કે બગડેલી વસ્તુ જનતાના પેટમાં જશે અને સ્વાસ્થ્ય-ધન નષ્ટ થશે. આ એક ખૂબ મોટી હિંસા છે. અહિંસાના ઉપાસક આ હિંસા ચલાવી પણ કઈ રીતે લેશે ખરા !

એક વ્યક્તિ ડૉક્ટરના પદે છે રોગી પ્રત્યે ઈમાનદાર રહેવુ એ એનુ પ્રથમ કર્તવ્ય છે કોના ચક્કરમા-લોભમા જો એ રોગને લબાવે છે તો સમજવુ જોઈએ કે, એ રોગી સાથે અન્યાય કરી રહ્યો છે કોઈ વકીલ હોય તો એનાં પણ કર્તવ્યો છે અસત્યના પક્ષની પુષ્ટિ ન કરે, કાયદાની ગૂચવણોમા એ ન્યાયને અટપટાવે નહી ન્યાયના રક્ષણની જવાબદારી વકીલો ઉપર છે પરન્તુ ચાદીના ચમકારામાં એના હાથે ન્યાયની હત્યા જ વધુ થતી હોય છે પણ એણે એની જવાબદારીમાંથી દૂર નાસી જવુ ન જોઈએ

એક મત્રી અને નેતા પ્રજા-હિતને દૃષ્ટિમા રાખી દેશની પ્રગતિ સાધે કારણ કે પ્રજાએ દેશનુ ભાગ્ય-ઘડતર એમના હાથોમા સોપ્યુ છે નેતા જો પાછો પડે છે તો સારોય દેશ પાછો પડશે માટે એના ઉપર ઘણી જવાબદારીઓ છે સાવધાની સાથે એને નભાવીને ચાલવુ પડશે એણે ઘર ભરવાની નીતિથી દૂર રહેવુ જોઈએ પોતાના હિતને કોટિ-કોટિ પ્રજાના હિતમાં મેળવીને જ અગ્રગામી બનવુ પડશે અને ત્યારે જ એ પોતાના કર્તવ્યનુ ઠીક-ઠીક પાલન કરી શકશે

કોઈ જો માલિક હોય તો એણે પોતાના આશરા હેઠળ રહેનારાઓના હિતની પૂરેપૂરી સભાળ અને સરક્ષણ રાખવુ જોઈએ વિનિમયના ક્ષેત્રમા ઈમાનદારીની નીતિ અપનાવશે તો જ એ પોતાની ફરજ બજાવી શકશે

હવે આપણે પારિવારિક કર્તવ્ય અગે વિચાર કરીએ એક પરિવારમા માતા હોય છે, પિતા પણ હોય છે અને પુત્ર પણ હોય છે જ્યારે પુત્રના લગ્ન થાય છે ત્યારે પત્ની રૂપે એક નારી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે માતા સાસુ બને છે

પરિવારના પ્રત્યેક સભ્ય પાછળ કઈક કર્તવ્યો રહેલા છે પરિવારનો દરેક સદસ્ય જો પોતપોતાના કર્તવ્યનું બરાબર પાલન કરે તો એ પરિવારમા કદી અશાતિની ચિનગારી ફૂટતી નથી એ ઘરમા કદી કલહ પ્રવેશ નહી કરી શકે પ્રત્યેક કર્તવ્યનિષ્ઠ પરિવારમા પ્રેમની ગગા વહે છે

હવે આપણે પરિવારના પ્રત્યેક સભ્યના શા શા કર્તવ્યો છે તે અગે વિસ્તારથી વિચારીએ એક પરિવારના સદસ્યોમા પહેલુ સ્થાન આવે છે માતાનુ "એક શિક્ષિત માતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે" કારણ કે બાળક સૌથી વધુ અનુકરણ માતાના જીવનનુ કરે છે માતાના જીવનમા જો ઉદારતા હશે તો એ સસ્કાર પુત્રના જીવનમા પણ જરૂર ઊતરશે જ માતામા

જો કુશળતા હશે તો બાળક પણ વિશિષ્ટરૂપે શોભી જ નીકળશે. માતાનું એ કર્તવ્ય છે કે બાળકને વીર બનાવે. એનામાં ઉતારવાના સંસ્કારો સીંચે. પુત્રને કાયર બનાવનાર માતા પોતાના બાળકનું સૌથી મોટું અહિત કરે છે.

માતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો મદાલસાનો દાખલો લ્યો કે જેણે પુત્રોમાં વૈરાગ્યના એ સંસ્કારો સીંચ્યા કે મોટા થતાં બધા પુત્રો વિરક્ત તત્ત્વવેત્તા સંત બન્યા. આજની માતાઓ પોતાના પુત્રને સંત ન બનાવે તે તેની કશી ચિંતા નથી પણ ઓછામાં ઓછું એને વિશાળ દિલનો માનવ તો જરૂર બનાવે.

પરિવારમાં પિતાનું સ્થાન પણ સર્વોપરિ છે. એ પરિવારનો વડો મુખી છે. પુત્રની કેળવણીનો ભાર ને જવાબદારી એના પર જ છે. પૈસા બચાવવાના વિચારથી જો એ પુત્રને કેળવણીથી વંચિત રાખે છે તો એ કર્તવ્ય-પાલક કહી શકાય નહીં. પિતાનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના પુત્રને વિદ્વાનોની પહેલી હરોળમાં બેસવા લાયક બનાવે. પિતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો શ્રેણિકનો દાખલો લ્યો કે જેણે પોતાના પુત્ર પ્રત્યે કેવું વર્તન રાખ્યું. પોતાના નાના પુત્રના અંગૂઠાનું ઝેર ચૂસી થૂંકી નાખ્યું. માતા-પિતા પોતાનાં બાળકોને મનોરંજનનું સાધન ન માને. મને ત્યારે બહુ દુઃખ થાય છે કે જ્યારે માતા-પિતા મનોરંજન ખાતર પોતાના માસૂમ નાનાં બાળકોને લગ્નની વાત પૂછ્યા કરે છે. બાળક જ્યારે પોતાની તોતડી ભાષામાં કંઈક બોલી નાખે છે ત્યારે મા ને બાપ બન્ને હસી પડે છે. પરંતુ આ બે ઘડીની હસી બાળકના બ્રહ્મચર્યના પાયાને ઘણો નબળો બનાવી દે છે.

પરિવારના સભ્યોમાં પતિ અને પત્નીનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. એમનાં પણ કંઈક કર્તવ્યો છે. પત્ની ફક્ત ઘરમાં રોટલા ઘડવા સારુ જ આવી નથી. એ ઘરની સ્વામિની છે. ઘરની આબરુ રાખવી એના હાથમાં છે. ઘરને સ્વર્ગમાં ફેરવી નાખવું એ પણ એના હાથમાં છે તેમ સ્વર્ગીય ઘરને નરકાગાર બનાવવાનું પણ એના જ હાથમાં છે. પણ પત્ની બનતી નારીને એ હું કહીશ કે તમે જો બનાવી શકો તો ઘરને સ્વર્ગ બનાવો, પ્રેમની એવી ગંગા વહાવો કે જેમાં બધો દ્વેષ, ઈર્ષ્યા અને કલહ-કંકાસ પીગળી જાય.

ઘરની સુવ્યવસ્થા સિવાય સ્ત્રી માટે બીજાં પણ કર્તવ્યો છે. જો એ કોઈ વકીલની પત્ની હોય તો તેણે એ જોવું જોઈએ કે એનો પતિ ક્યાંક જૂઠ્ઠો કેસ તો લેતો નથી ને! કોઈના લોભે કેસ ચલાવતું તો ખૂન કરતો નથી ને! માલિકના ઘણુંખરું ઝઘડામાં કંઈ બને તો શું આપણામાં-કુટુંબમાં

મૂકાતો તો નથીને ? મારી નાઈલોનની સાડી બદલ પેલી બાજુ તો કોઈ મારી જ બહેન ઉઘાડી થતી નથી ને ?

કોઈ બહેન જો કોઈ વેપારીની પત્ની હોય તો એણ જોવુ જોઈએ કે એનો શાહુકાર પતિ હજારો ખેડૂતોને લુટી જે એના માટે સોનાનો નેકલેસ લાવે તો એણે એ પહેરવો ન જોઈએ ગરીબોના મોએથી કોળીઓ ઝૂટ વીને જો આપણા રસોડે પકવાનો પકાવાય છે તો એ આપણા માટે વિષવત લેખાવુ જોઈએ મારી માતાઓ બરફીનો કકડો મુખમા મૂકતા પહેલા શું કદી તમે આમ વિચાર્યુ હતુ ખરુ ? સારોયે દા'ડો સજાવટ પાછળ રહેવુ એ તમને શોભતુ નથી બ્રાહ્મી, સુદરી, સીતા અને સાવિત્રીને તમારે તમારા આદર્શ તરીકે ગણવા જોઈએ તમારી વિચારશકિતમા અભિવૃદ્ધિ થવી જોઈએ ઘરની ચાર દીવાલોમા કેદ રહી જીવન વિતાવવુ એ બ્રાહ્મી અને સુદરીનાં સતાન માટે શોભાયમાન નથી

તો તમે પૈસાને નહી પણ પૈસાના આગમનદ્વાર ભણી જુઓ આવતી લક્ષ્મી, પૈસો, પ્રમાણિકતા–પૂર્વક તમારા ઘેર આવે છે કે અપ્રામાણિકતા-પૂર્વક? પ્રામાણિકતાની સાથે આવતા પૈસાનો તમે જરૂર સદુપયોગ કરો, પણ જો એ પૈસા અયોગ્ય રીતે તમારા ઘરમા પ્રવેશતા હોય તો એને માટે તમે તમારા દ્વાર બધ કરી દો.

વેપારીઓની પત્નીઓની સાથે–સાથે મીલ–માલિકોની પત્નીઓને પણ હુ કઈક કહીશ તમે વિચારો–તમારે ઘેર ચમકતી–દમકતી મોટરો આવે છે પણ તમે જરા જુઓ કે આ મોટરો મજૂરોનુ શોષણ કરીને તો આવતી નથી ને ? ગરીબોની કાળી મહેનતની કમાણીમાથી ઝૂટાઈને ઘરમા લક્ષ્મીના ઢગ થાય છે તો તમે એનો વિરોધ કરો તમે સાફ કહી દો કે મોટરો નહીં હશે તો અમે પગે ચાલીશુ–ચાલી શકીએ છીએ અમારા આરાધ્ય દેવ અરિહત પણ પગપાળા ચાલતા હતા અને અમારા ગુરુ પણ પગપાળા જ ચાલે છે એટલે અમને પગે ચાલતા શરમ આવતી નથી–આવશે નહી, પણ અમારી ગરીબ બહેનોનુ થતુ શોષણ અમે સહન કરી શકતી નથી બહેનોની જાગૃત વિચાર–શક્તિ દેશમા ચાલતા અન્યાય અને શોષણને રોકી શકે છે. આથી ઘરમા ક્રાતિ આવશે

સાથે જ સ્ત્રીઓને ઘર ચલાવવાની કળા પણ આવડવી જોઈએ પતિની આવકને અનુરૂપ જ ખર્ચ થવુ જોઈએ નહીતર બિચારો પતિ મહિને રૂા ૧૫૦ કમાતો હોય અને પત્ની રૂા ૭૫ની સાડી માટે લડે તો એ ઘરમા

અશાંતિ જ સ્થાન લેશે. ઘરની ઘણી-ભરી આવક સ્ત્રીઓને ફેશનેબલ પ્રસાધનો જુટવવા પાછળ સમાપ્ત થઈ જાય છે.

ચીનના ઘણા યુવકો અવિવાહિત રહેવા લાગ્યા ત્યારે એક વ્યક્તિએ એમને એનું કારણ પૂછ્યું. એક યુવક બોલ્યો કે અમારી પાસે એટલા પૈસા નથી કે અમે પત્ની માટે એની ઈચ્છિત ફેશનેબલ સાધનો જુટવી શકીએ. આ ફેશનની બલાથી તંગ આવીને અમે વિવાહ કરવાનો વિચાર જ માંડી વાળ્યો. અને એમ કરીને અમે ઘરમાં રોજબરોજ થતા ઝઘડાઓથી મુક્ત બન્યા છીએ.

તો નારી જ્યારે ફેશનની ગુલામડી બને છે ત્યારે પુરુષ માટે એ એક પ્રશ્નરૂપ બની જાય છે. ભારતીય નારીએ તો સાદાઈનો શણગાર અપનાવવો જોઈએ. શિવનાથ શાસ્ત્રી એક બહુ મોટા પંડિત થઈ ગયા. સરસ્વતી એમના ઉપર પ્રસન્ન બની હતી, પરંતુ લક્ષ્મી રૂઠી હતી. જીવનની જરૂરિયાતનાં સાધનો પણ તેઓ સરળતાપૂર્વક જુટાવી શકતા નહોતા. નાણાંના અભાવે અરીસા જેવી નાની-શી વસ્તુ પણ તેઓ વસાવી શક્યા નહોતા. એક દિવસ એમની પત્ની વાળ ઓળવા બેઠી. સામે પાણી ભરેલી કૂંડી રાખેલી હતી. એમાં પ્રતિબિંબ પડતું હતું અને એના વડે એ વાળ ઓળી રહી હતી. શાસ્ત્રીજીએ જોયું તો વિદુષી પત્નીની સાદાઈ-પ્રિયતા ઉપર ગદ્‌ગદ થઈ ગયા. શું મારી માતાઓ આ વાતથી કંઈ શીખશે? જ્યાં સાદાઈ છે ત્યાં સંયમ છે. ફેશનનાં ખર્ચાળ સાધનોને તજી તમે સાદાઈ અપનાવશો તો ઘર મંગળમય બની શકશે.

પત્નીના કર્તવ્યનું વિશ્લેષણ કરતાં હું ઘણું કહી ગયો. પત્નીનાં કર્તવ્યો છે તેમ પતિ માટે પણ કર્તવ્યો છે. કર્તવ્યોની બધી જ જવાબદારી એકલી (સ્ત્રીઓની) નથી. એમાં મોટો ભાગ તમારો પણ છે. પતિએ વિચારવું જોઈએ કે મારી વૃત્તિ-ભાવનાથી પત્નીને આંસુડાં સારવાનો વખત તો આવતો નથી ને? એણે મારા સારુ પોતાના પિતાનું ઘર છોડ્યું છે. માતાનો મમતાળ ખોળો છોડ્યો છે. ભાઈનો પવિત્ર પ્રેમ મારા ખાતર છોડ્યો છે. માટે મારા જીવનથી એના દિલને ઠેસ પહોંચવી ન જોઈએ.

ભારતીય નારી ત્યાગ ને સેવાની મૂર્તિ છે. જીવિત શરીર અને પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રીઓ તો સર્વત્ર મળશે પણ મૃત્યુ પછી પણ પ્રેમની જ્યોત જલતી રાખનાર સ્ત્રીઓ દુનિયાના બીજા કોઈપણ ભાગમાં તમને જોવા નહીં મળે. ભારતનો ઇતિહાસ બતાવે છે કે હજારો સ્ત્રીઓ પતિની પાછળ સતી થઈ ગઈ.

પણ એક વાત પુછું ? પતિ પાછળ મરનાર સ્ત્રીઓનાં નામ ઇતિહાસમાં તો આજે પણ મળે છે પરન્તુ પત્ની પાછળ મરનાર પતિ કેટલા છે ? કહેવું પડશે કે સ્ત્રીઓએ પ્રાણાર્પણ કરી પ્રેમને ટકાવ્યો છે જ્યારે પુરુષોએ તો સ્ત્રીઓ સાથે કપટ જ કર્યું છે

પતિનુ કર્તવ્ય શીખવુ છે તો પવનજયને અનુસરવો પડશે. દુર્ભાગ્યે પવનજયને અ જનાના શીલ પ્રત્યે ખોટી શ કા થઈ આવી હતી અને એ બાર વર્ષ સુધી અ જના સાથે બોલ્યો નહી પણ યાદ કરો કે પવનકુમાર એક રાજકુમાર હતો એ ઇચ્છે તો દસ રાજકુમારીઓ સાથે વિવાહ કરી શકત, પણ એને બીજુ લગ્ન સ્વીકાર્યુ નહોતુ આ છે પતિનુ કર્તવ્ય

અને જુઓ જૈન કથા-સાહિત્યમા ચમકતી દ પતી વિજયકુમાર ને વિજયાકુમારીને ઇતિહાસના કોઈ પાને આવી જોડી શોધ્યે નહી જડે પ્રથમ પરિચય વખતની એ પહેલી ઘડી કેટલી પવિત્ર છે કે જ્યારે વિજયકુમાર કહે છે 'મારે શુકલપક્ષનુ બ્રહ્મચર્ય-વ્રત છે,' અને ત્યારે જ વિજયાકુમારી પણ બોલી 'મારે વદ (કૃષ્ણ) પક્ષનુ વ્રત છે' આ સાંભળી વિજયકુમાર કહે છે 'આ તો વધુ પ્રસન્નતાની વાત છે શું ભાઈ-બહેનના પ્રેમમાં ઓછી મધુરતા છે ?' વિજયા બોલી 'દેવ, કુળપર પરા કેમ ચાલશે ? તમે બીજા લગ્ન કરી લો" આ સાભળી વિજયકુમારે જે જવાબ આપ્યો તે હજારો વર્ષ વીત્યા છતા ભૂલાયો નથી એણે જવાબ આપ્યો "તો પુત્રપર પરાના આધારે કોણ અમર થઈ શકયુ છે, દેવી ? અને જો એક સ્રી બ્રહ્મચારિણી બનીને રહી શકે છે તો શુ પુરુષ આટલુ પણ ન નિભાવી શકે ?" આ છે આદર્શ દાપત્યજીવન !

આ સિવાય પારિવારિક જીવનના અન્ય સભ્યો, ભાઈ, બહેન, પિતા, પુત્ર, સાસુ, વહુ એમનાં પણ કર્તવ્યો છે પણ ઘડિયાળ હવે વધુ બોલવા સ્વીકૃતી આપતી નથી તેથી પછી કયારેક અવસર મળ્યે આપણે આ વિષય પર વિચાર કરીશુ.

પરિવારનો પ્રત્યેક સભ્ય જો પોતાના કર્તવ્ય-ફરજ પ્રત્યે સચેત-સાવધાન રહે તો તમારા ઘરમા પ્રેમગ ગા જ પદાર્પણ કરશે દેશનો પ્રત્યેક નેતા અને નાગરિક પોતપોતાના કર્તવ્યને જાણી સાચી દિશાએ કાર્ય કરે તો હું માનુ છુ કે શાતિ દૂર નહી હોય-સમીપ જ હશે

॥ ॐ शान्ति ॥

દિનાંક
તા. ૨૪-૮-૧૯૫૮.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુબઈ-૧.

પર્યુષણના પાવન દિવસો શરૂ થઈ રહ્યા છે. આપણે ચેતવું જોઈએ. આજસુધી દુનિયાને અનેકવાર આપણે જોઈ છે, પરંતુ હવે આપણે આપણને પોતાને જોતાં થઈએ. બીજાની આલોચના આપણે અનેકવાર કરી છે પણ હવે આપણે આપણી પોતાની આલોચના કરીએ અને ચેતીને પૂછીએ કે આપણે કઈ બાજુ જઈ રહ્યા છીએ! આપણી દૈનિક પ્રવૃત્તિ શું છે? આપણે જોઈએ કે આપણે કરવા લાયક કાર્યો કેટલાં કર્યાં છે અને ન કરવા લાયક કેટલાં કર્યાં છે. મનુષ્ય કરવા લાયક કામ કરે તો સારું જ છે નહીંતર તે ન કરવા લાયક ઘણુંખરું કરી જાય છે. એક કવિ કહે છે:

રાત્રે રોજ વિચારો, આજ કમાયા શું અહીં રે
કરવાનાં શું શું કાર્યો કીધાં આચરવાનાં શું તજી દીધાં!
પુણ્ય પાપમાં વધીને આજ છે કંઈ રે ॥ રાત્રે..

કવિએ કેટલું સુંદર કહ્યું છે! તમે દરરોજ નફાતોટાનો હિસાબ કરી બેસો છો ને? દિવસભરમાં કેટલું કમાયા અને કેટલું ગુમાવ્યું! પૈસાની કમાણીનો હિસાબ તમે રાખો છો અને એવો હિસાબ રાખવા માટે ચોપડાઓના આધારથી તમે મહેતાજી પણ રાખો છો. પરંતુ તમે જીવનનો હિસાબ પણ કદી રાખ્યો છે! રાત્રે તમે વિચારજો. દિવસની આ ચર્યામાં કેટલો લાભ થયો છે અને કેટલું નુકશાન!

જો કોઈનો વેપાર બરાબર ચાલતો નથી તો તે એને માટે ખૂબ વિચાર કરે છે કે દુકાન ચાલતી કેમ નથી! દુકાન ગલીમાં પડે છે એટલે જ્યાં ત્યાં ક્યારેક ઘરાક તો થોડા આવે. માલ ગ્રાહકોને ગમે તેવો નથી. સારો

જે માલ માગે છે તે મારી પાસે નથી સો સો જાતના વિચાર તમે એને વિશે કરો છો, પરંતુ જીવનની આ દુકાન કઈ રીતે ચાલી રહી છે, એમાં કમાણી કેમ થતી નથી, એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું છે? આ પર્યુષણપર્વ એ જ બધું કરવા માટે પ્રેરણા આપી રહ્યા છે વિશ્વશાંતિના પથદર્શક ભગવાન મહાવીરે કહ્યું હતું "સાધક, તું તારો રસ્તો શોધી લે. તારે કઈ બાજુ જવું છે" આગમવાણીમાં કહ્યું તો–

"अकप्पं परियाणामि कप्पं उवसंपवज्जामि ।"

સાધક પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, હું અકલ્પ અર્થાત્ અનાચરણી તત્ત્વનો પરિત્યાગ કરું છું અને કલ્પ–આચરણીય વસ્તુનો સ્વીકાર કરું છું આપણે વિચારવું છે કે, મુનિનો કલ્પ શું છે અને ભગવાન મહાવીરે કહ્યું હતું: શ્રાવકનો કલ્પ શું છે? મુનિ પંચમહાવ્રતધારી છે સાવદ્ય અને સદોષ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. જે વસ્તુ મનને ચંચળ બનાવે અને જે સાધકને સંયમપથ પરથી વિચલિત કરે તેવી કોઈ પણ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. મુનિ પોતાના વ્રત અને પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યે વફાદાર રહે, જે વસ્તુ એના વ્રતનો ભંગ કરે અને એના આત્માના વિકાસને અવરોધે, તેનો તે દૃઢતાપૂર્વક ઇન્કાર કરી દે પરંતુ સાથે જ હું એ પણ કહીશ કે અનાચારણીય વસ્તુ માટેનો એનો આ ઇન્કાર લોકોને દેખાડવા ખાતર ન રહે. સુયોગ્ય અને આગમના જાણકાર શ્રાવકની સામે તે અમુક વસ્તુ માટે ઇન્કાર કરી દે અને અન્ય, ભોળા ભક્તોની ભંવુક્તાને જોઈ પ્રતિજ્ઞાને ભૂલી જાય, તેવો સાધક પોતાના પ્રત્યે વફાદાર રહેતો નથી જ્યાં સુધી સાધક સત્યભક્ત બની જાતો નથી ત્યાં સુધી એના સાધનાના વૃક્ષને ફળ આવતા નથી

એક વ્યક્તિ આંબો રોપે છે બાર વર્ષ સુધી એમાં ખાતર અને પાણી પૂર્યા કરે છે, એના મૂળીયાને એણે પાણીથી નહીં પણ જાણે શ્રમબિંદુઓ વડે સીંચ્યો છે, પરંતુ બાર વર્ષના કઠોર શ્રમ પછી પણ જો એના પર ફળ આવે નહીં, તો એને અવશ્ય ચિંતા થશે, કારણ કે, શ્રમ અને સમયને વ્યર્થ જતો જોઈને કોને દુઃખ નહીં થાય? તો મુનિ અને શ્રાવક પણ વર્ષો સુધી સાધના કરે છે, શ્રમબિંદુઓ વહાવે છે પરંતુ જોવાનું તો એ છે કે, સાધનાના એના વૃક્ષ પર ફળ લાગ્યાં છે કે નહીં? તે સાધનાનું ફળ કયું છે? અનુયાયીઓની વિશાળ ગિરદી જામે છે, કરોડાધિપતિઓથી હમેશાં ચારે બાજુથી ઘેરાયેલો રહે છે અને સર્વત્ર પ્રશંસાના એ પુષ્પો વરસતા રહે છે! આ સર્વ શું આ સાધનાનું ફળ છે?

એ એવું વિચારવાનું છે કે હું તો કહીશ આ સાધનાનું ફળ નથી. આને તમે જો સાધનાનું ફળ માનશો તો હું કહીશ કે તમે ભ્રાંતિમાં છો. અનુયાયીઓની ગિરદી અને પ્રતિષ્ઠાનાં પુષ્પો એક રાજનૈતિક નેતાને પણ મળે છે. હું કહીશ કે તમારે જો આવું જ જોઈતું હોય તો તમે ખોટી પસંદગીમાં ભૂલ ખાધી છે. તમને ધર્મ કરતાં રાજનીતિમાં વધુ જ સરળતાપૂર્વક આથી પણ વધુ અનુયાયીઓ મળી શકશે અને પ્રતિષ્ઠાનાં પુષ્પો પણ તમે વધુ વીણી શકશો.

વસ્તુતઃ તો આ સાધનાનું ફળ નથી. સાધનાનું ફળ તો છે કપટનું મટવું, અંતર અને બાહ્યની એકતા, જીવનની પવિત્રતા. સાચા અર્થમાં આ જ સાધનાનાં ખરાં ફળ છે. સાધના રૂપી વૃક્ષની આ વાત આવી છે ત્યારે મને મારા પાવન ગુરુદેવ શ્રી [illegible] સ્વામીની યાદ આવે છે. સાધનાનાં ફળ તો તેમની પાસે દેખાતાં હતાં. શું એમની સરળતા હતી, અને શું એમની સમતા હતી! એ મારા સદ્ગુરુદેવે પોતાની જિંદગીમાં કદી છળકપટ આચર્યું નથી. એકને કંઈ કહેવું અને બીજાને કંઈ એ ભેદ અને દંભની વૃત્તિ એમને સ્પર્શી પણ શકી નહોતી. પ્રપંચ શું છે એ તેમણે જાણ્યું સુદ્ધાં નહોતું. હું જાણું છું ત્યાં સુધી એમણે પોતાના સાધુ જીવનમાં એક કાર્ય પણ છુપાવ્યું નથી. અંતર અને બાહ્યની આવી એકતા બીજે ક્યાંયે શોધવા છતાં પણ ક્વચિત જ જોવા મળશે.

કામની મંદતા, સરળતા અને અંતર-બાહ્યની એકતા જ્યાં સુધી આપણામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી સાધનાના આંબા વૃક્ષ પર ફળ આવતાં નથી. પછી ભલેને મેવા ભલે ખાધા ન હોય કે આમ મિઠાઈઓ એકલી પે કરી ન હોય! આ તો હું મુનિના કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. મુનિ પોતાના વ્રતની મર્યાદામાં સ્થિર રહે, મહાવ્રતોની એકતા જે પવિત્રતા લીધી છે એને દૃઢતાપૂર્વક નભાવે. એક બીજી વાત પણ આવી કહી દેવા ઇચ્છું છું. મુનિએ કલ્પ ઉત્તર અને મૂળ ગુણોને કારણે જ સુરક્ષિત રહે છે. ઉત્તર ગુણ પણ મૂળ ગુણોનો પોષક છે અને જ્યારે ત્યાં ગરબડ થાય છે ત્યારે મૂળને પણ આઘાત પહોંચે છે. અને તમે જાણો છો કે નાની એવી ખામી પણ વિરાટ ભય ઊભો કરી દે છે. માટે સાધુએ ઉત્તર ગુણો પ્રત્યે પણ સાવધ રહેવું જોઈએ અને જો દૃઢતાપૂર્વક ઉત્તર ગુણોને સંપૂર્ણપણે નિભાવી ન શકે તો સરળતાપૂર્વક પોતાની દુર્બળતાનો સ્વીકાર કરી લે. એની આ દુર્બળતા ક્ષમાને પાત્ર બની શકે છે પરંતુ મૂળમાંની ભૂલ તો કદી ક્ષમ્ય થઈ શકે નહિ. મહાજનના ધર્મની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહિ. આ જીવનની વિશેષ

અને ખોટો બચાવ સાધકના આત્માને અને સઘને વિકૃત બનાવે છે આંતર-શુદ્ધિના માર્ગમા શિષ્યમોહ અથવા સપ્રદાયમોહને કદી પણ બાધક બનવા દેવા જોઈએ નહિ

અકલ્પનો પરિત્યાગ કરી કલ્પમા સ્થિત રહેવાની વાત ચાલી રહી છે. મુનિના કલ્પ સબધે તો હુ થોડુક કહી ગયો છુ. મુનિના કલ્પને તમે પણ સારી રીતે જાણો છો મુનિને શું કલ્પે છે અને શુ નહિ એતુ તમને સારુ જ્ઞાન છે એક નાનુ બાળક પણ જાણે છે કે સાધ્વીજી તેમને સ્પર્શી શકતાં નથી એટલે જ્યારે પણ કોઈ સાધ્વીજી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને તે દરવાજે ઊભો હશે તો તે ત્યાથી દૂર ચાલ્યો જાય છે એવી જ વાત છોકરીની છે. એ જ્યારે મુનિને જોશે કે તે પણ દૂર ઊભી થઈ જશે તમારા છોકરા–છોકરીઓને પણ મુનિના આચારનુ પરિજ્ઞાન છે પરતુ તમને તમારા આ-ચારની જાણકારી છે કે નહિ? શ્રાવક શુ કલ્પે છે અને શુ નહિ? તમે કહેશો, અમે તો ગૃહસ્થ છીએ અને ગૃહસ્થ સ્વતત્ર હોય છે ચાહે તે કરી શકે છે પણ એમ માનવુ તે ભૂલ છે શ્રાવક માટે પણ તેનો આચાર છે, તેને માટે પણ તેની મર્યાદા છે ગૃહસ્થ થવાનો એ અર્થ નથી કે તે ચાહે તે કરી શકે શ્રાવકનો કલ્પ છે કે તે નિર્ગ્રન્થોના પ્રવચનો પ્રત્યે આસ્થાવાન બને શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કે મુનિઓને જુએ કે એના હૃદયમા પ્રેમસ્રોત વહી ઊઠે. બીજી બાજુ તે મહારભનો પરિત્યાગ કરે, એની આજીવિકા અલ્પારભથી ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાની અલ્પ એવી જિદગી સારુ મહારભ કરવો તે શ્રાવકને કલ્પે નહિ બીજી બાજુ શ્રાવકે દુર્વ્યસનોના પરિત્યાગી બનવુ જોઇએ. આજે તો જે વ્યસનોમા ગળા સુધી ડૂબેલા છે, રાત્રે બાર વાગે પણ જેને બીડી અને સિગારેટ જોઈએ છે, તેવો માણુસ પણ પોતે આનદજી, કામદેવજી, સમો શ્રાવક હોવાનો દાવો કરતો હોય છે

શ્રાવક અલ્પારભથી જીવવાની કળા શીખે એ એનુ કલ્પ છે તમે શ્રાવક છો તમે ઘણુ ખરુ જાણ્યુ છે શીખ્યા છો, શાસ્ત્ર ભણ્યા છો, થોકડા-બધ વિષયો શીખ્યા છો ઈતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત શીખ્યા વ્યાકરણ અને કાવ્યશાસ્ત્ર પણ શીખ્યા હવે એક ચીજ બીજી જાણી લો, શીખી લો, તે કાઈ લાબુ પહોળુ શાસ્ત્ર નથી કારણ હુ જાણુ છુ કે લાબા શાસ્ત્રો શીખવા માટે તમારી પાસે અવકાશ નથી એક નાનકડો શબ્દ છે બહુ મોટો નહિ, ફક્ત એક જ અક્ષરનો તે છે ‘ના’ તમે ‘ના’ કહેતા શીખી જાઓ

જેણે આ નાનકડુ સૂત્ર શીખી લીધુ છે, એણે જીવનની ઘણી મોટી

સમસ્યા ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે. વ્યવહારમાં પણ એમ જ કહેવાય છે કે ના પાડી દેવી તે સારું છે. પહેલેથી ના પાડી દેવી એ સારો વિચાર કે પહેલાં હા પાડવી અને પછી ના પાડવી એ? એક વિચારકે તો અહીં સુધી કહ્યું છે કે અંગ્રેજી શીખવા કરતાં તમે ના કહેતાં શીખી લો. એક માણસ કોર્ટમાં ઊભો છે. જજ એને પૂછે છે કે તેં આ અપરાધ કર્યો છે? જો તે હા કહે છે તો જજ એને સજા આપે છે. પણ જો તે ઈનકાર કરે તો જજ સજા દઈ શકતો નથી. કોઈ તમને કહે કે ચોપડામાં તમારા નામે હજાર રૂપિયા લખી લઉં અને તમે હા પાડી દેશો તો તમારે હજાર રૂપિયા ભરવા પડશે અને ના પાડી દેશો તો એ મુશ્કેલીમાંથી ઊગરી જશો ને! આ તો હું તમારા કામની વાત કરી રહ્યો છું અને હું માનું છું કે આવી વાત તમારે ગળે બહુ જલદી ઊતરી જાય છે. (સભામાં ખડખડાટ)

પરંતુ 'ના'નો મંત્ર બધી જગ્યાએ કામમાં ન લેવાય. શુભ કાર્યોમાં 'ના' નાગનું કામ કરી જાય છે માટે ત્યાં તે ભણવો નથી. પરંતુ અશુભ અને પાપનાં કર્મોમાં 'ના'નો મંત્ર અવશ્ય ભણવો જ જોઈએ. આવા દુષ્ટ પાપ માટે ના કહી દેવી જોઈએ. આ એક 'ના' તમને સેંકડો બુરાઈઓથી બચાવી લેશે. કૈકેયીએ જો મંથરાની સલાહ લેવા માટે ના કહી દીધી હોત તો એનો યશ વિશ્વમાં કાયમ માટે રહી જાત. જ્યારે રાવણના મનમાં સતી-સાધ્વી સીતાને પંચવટીમાંથી ઉપાડી લાવવાનો પાપભર્યો વિચાર આવ્યો અને તે જ ક્ષણે એણે એ માટે જો ના કહી દીધી હોત તો એનો [illegible] પણ ન થાત. આજે હજારો વર્ષો વીતી જવા છતાં પણ એનો એ અપજશ ધોવાઈ શક્યો નથી. અને જે સમયે રાવણે પોતાના પાપમાં સહાયક બનવા માટે મારીચીને બોલાવ્યો ત્યારે તેણે તે જ સમયે રાવણને જો દૃઢતાપૂર્વક એક જ શબ્દ 'ના' કહી દીધો હોત તો એનો ઉજ્જ્વળ યશ પણ દુનિયામાં કાયમ માટે રહી જાત.

આ વાતો તો તમે અનેક વાર સાંભળી ચૂક્યા હશો. ભારતમાં મંથરા, રાવણની આ વાતો કોણ જાણે કેવી રીતે સંકલિત બની. એના પ્રત્યે ઘૃણા અને તિરસ્કારનું વાતાવરણ એટલા માટે ઊભું થયું કે એણે 'ના'નો મંત્ર જાણ્યો નહોતો.

'ના'નો મંત્ર તો જાણ્યો હતો સતી સીતાએ. રાવણ દ્વારા હજારો પ્રલોભનો અને વિપત્તિઓની વીજળીઓ વરસી છતાં એ 'ના'ના મંત્ર પર અટલ રહી. 'ના'નો મંત્ર જાણ્યો હતો સતી રાજીમતીએ. રાજીમતીનું અપ્રતિમ

સૌંદર્ય જોઈને ગિરનારની ગુફામા ધ્યાનસ્થ બેઠેલો યોગી રથનેમિ સાધના પથેથી ચલિત થયો અને તે સતી રાજમતીની પાસે જઈ બોલ્યો 'હે રાજમતી, સાધનાના કાંકરિયા પથ પર ચાલવા માટે તમારા કોમળ કદમ નથી મારી વાત માનો અને ભોગોની દુનિયામા થોડાક દિવસો વિતાવો પછી આપણે પાછા ત્યાગપથ પર ચાલી નીકળશુ' સતી સાધ્વીએ દૃઢ સ્વરમા એક જ શબ્દ કહી દીધો "નહી" તે સાધ્વી પથભ્રષ્ટ થયેલા સાધકને ફિટકારતા કહે છે

धिरत्थु ते ऽजसो कामी, जो तं जीविय कारणा
वन्त इच्छसि आवेऊ सेयं ते मरणं भवे ॥

હે સાધક, તને ધિક્કાર છે, આ વિષભર્યાં વિષયો માટે તુ તારા ઉજ્જવળ યશને માટીના મૂલે વેચી રહ્યો છે ઓકી કાઢેલી વસ્તુ માટે ફરી હાથ પસારતા તને શરમ નથી આવતી ? એથી સારુ તો એ છે કે તુ મૃત્યુને જ ભેટી લે

નારીનો આ ફિટકાર લપસી પડેલા સાધકને પુન. સાચે રસ્તે લઈ આવ્યો સૂતેલુ વીરત્વ જાગી ઊઠયુ નારીને નાગણ બનાવનારાઓ આ જ્વલત દૃષ્ટાતથી કઈક શીખશે શુ આ સાંભળ્યા પછી પણ તમે નારીને નરકની ખાણ માનશો ?

હા, તો આ "ના" એ એ સાધકોને સાધના–પથ પર પુન સ્થિર કર્યા. નહી તો તેમને લપસી પડવામા વાર જ ક્યા હતી ?

કેટલાક લોકો કહે છે કે ચદ્રબિદુયુક્ત 'હા' શબ્દ ઘણો જ રમણીય છે તમારી સામે કોઈ ગ્રાહક આવીને ઊભો રહે છે તમે પૂછો છો કે શુ માલ ખરીદવો છે ? રોકડા પૈસા લાવ્યો છે'ને ? ત્યારે એના જવાબમાં જ્યારે એના મોએથી 'હા' શબ્દ નીકળે છે ત્યારે તમને કેટલો આનદ થાય છે ! એક હજારનો માલ ખરીદવો છે અને તે પણ રોકડા નાણાં દઈને, ત્યારે તમારા આનદમા કોઈ ખામી રહે ખરી ? "હા" શબ્દ તમને મીઠો તો લાગે છે, પણ ક્યારેક એ પણ મુશ્કેલીમા મૂકી દે છે માની લો કે ધર્મસ્થાનકના ભવન–નિર્માણના ખરચામા એક માણસે દસ હજાર આપવાની "હા" ભણી દીધી અને એના ભરોસે કામ પણ શરૂ થઈ ગયુ, પણ જ્યારે તમે એની પાસે રૂપિયા લેવા ગયા ત્યારે એણે ઈન્કાર કરી દીધો આવે વખતે મુશીબત ઊભી થઈ કે નહિ ? તમે કહેશો કે તેણે પહેલેથી જ "ના" કહી દીધી હોત તો સારુ થાત

તમારે મોઢેથી જો પહેલેથી જ "ના" નીકળી જશે તો તમે એને સમતાપૂર્વક "હા"માં બદલાવી શકો છો. પરંતુ "હા" કહ્યા બાદ "ના" કહેશો તો દુશ્મનાવટ વધી જશે. એક ભાઈ તમારી પાસે કંઈ લેવા આવે અને તમારી તેને તે દેવાની ઇચ્છા ન હોય તો તમારે એ માટે તરત જ ઇન્કાર કરી દેવો જોઈએ જેથી તે પોતા માટે બીજી વ્યવસ્થા કરી લે. પરંતુ પહેલાં તમે ખોટી "હા" પાડી એ વખતે તે રાજી પણ થઈ જશે પણ જ્યારે પ્રસંગ આવે તમે "ના" પાડી દો તો તે તમારો શત્રુ બન્યા વગર રહેશે ખરો? "હા" કહ્યા પછી "ના" કહેવામાં હજાર બહાનાં શોધવાં પડે. ઉપરાંત દગાખોર અને કપટીની ઉપાધિ પુરસ્કારમાં મળે તે જુદી. જે કરવામાં તમે અસમર્થ છો તે માટે તમે "ના" જ પાડી દો. તમે કોઈ કિંમતી વસ્તુ ખરીદવા માગો છો પણ પૈસા નથી તો પહેલેથી "ના" પાડી દો. કોઈના નિમંત્રણ ઉપર તમે જો સમયસર પહોંચી શકો તેમ ન હો તો એને સ્પષ્ટ રૂપે "ના" જ કહી દો. આ નાનકડો એવો શબ્દ "ના" તમને અનેક ઉપાધિઓથી ઉગારી લેશે.

હું પણ તમને એ જ કહી રહ્યો છું કે તમે પાપ માટે "ના" કહેતાં શીખી લો. કારણ પાપનો પ્રારંભ પ્રાતઃકાળની જેમ ચમત્કાર હોય છે પરંતુ એનો અંત રાત્રીની જેમ અંધકારપૂર્ણ હોય છે. લીમડાનાં ફૂલોમાં મીઠી ફોરમ આવે છે પણ એને ચાખશો તો તે કડવાં લાગશે. બસ એવું જ પાપનું પણ છે. એનાં ફૂલોમાં સૌરભ છે પરંતુ જ્યારે એનું આસ્વાદન લેવામાં આવે છે ત્યારે મોં કડવું થયા વિના રહેતું નથી.

કુંભાર ચાકડી વડે માટીને ફેરવે છે અને પછી પેલી ચાકડીને જુદી કાઢી લે છે પરંતુ પેલું ચાક તો વેગને લઈને ફરતું જ રહે છે. તેવી જ રીતે આત્મા પાપકર્મ કરે છે અને એના વેગને લઈને ચતુર્વિધ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે. પાપની પરિસ્થિતિ આત્માના સ્વભાવને વિભાવ બનાવી દઈ રહી છે. આત્માનો સ્વભાવ ઊર્ધ્વગતિ કરવાનો છે. આગમ કહે છે:

ઉર્ધ્વં ગતિ ધર્માણો જીવા ॥

ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આત્માનો સ્વભાવ ઊર્ધ્વગતિ કરવાનો છે તો નરક તો અધોલોકમાં છે ત્યારે પેલો ઊર્ધ્વગતિ કરનાર આત્મા અધોગતિ કેવી રીતે કરે છે? એના જવાબમાં તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રમાં એક સુંદર રૂપક દેતાં ફરમાવે છે:

जह मिउलेवा लित्तं गरुयं तुम्बं अहो वयइ एवं ।
आसव कायं कम्म गुरु जीवा वच्चन्ति अहरगइ ॥

—જ્ઞાતા ધર્મકથા અ. ૬

અર્થાત્ જેમ તૂબડાનો સ્વભાવ પાણીમા તરવાનો છે પરંતુ એ તૂબડાને જો માટીનો લેપ લગાવી દેવામા આવે તો આ ડૂબી જશે તેવી જ રીતે આત્માનો સ્વભાવ ઉર્ધ્વગતિ કરવાનો છે, પરંતુ પાપ પરિણુતિ વડે આત્માને અધોગતિ કરવી પડે છે.

પાપ કર્મ દ્વારા આત્મા ભારી બને છે શ્રીમદ્ ભગવત્ સૂત્રમા આત્માના ભારે થવા અગે એક રોચક પ્રશ્નોત્તરી આવે છે

प्रश्न —समण भगवं महावीर वन्दित्ता नमंसित्ता एवं वयासी कहण्ण भन्ते ! जीवा गरुयत्त हव्व मागच्छन्ति ?

उत्तर —जयन्ति ! पाणाइवाइ वायणं जाव मिच्छा दसण सल्लेणं एवं खलु जीवा गुरुयत्ते हव्व मागच्छन्ति ।—

જયતી શ્રમણોપાસિકા ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરી રહી છે. નારી જાતિ માટે આ ગૌરવ લેવા જેવી વાત છે કે એક નારી આવા મહાપુરુષ જેમની સામે સ્વર્ગનો ઇંદ્ર પણ એક સસલાની જેમ નમ્ર બની બેસે છે, અને જેમના તેજ સામે ઇન્દ્રો અને ચક્રવર્તીઓનુ તેજ પણ ફીકકું બની જાય છે, એવા તારક ભગવાન મહાવીર સ્વામીને પ્રશ્ન કરી શકે છે. આ વીર નારી સુશ્રાવિકા જયતીએ જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે તે જ બતાવી આપે છે કે એ યુગની નારી પણ કેવી ભણેલી–ગણેલી હતી. આજની આપણી માતાઓ પણ જ્ઞાનના ક્ષેત્રે આગળ વધશે ખરી ?

હા, તો જયતી શ્રાવિકા પ્રભુને વદના કરી પૂછી રહી છે "પ્રભો, આ આત્મા ભારે કઈ રીતે બને છે ?" આ કેટલો માર્મિક પ્રશ્ન છે ! પ્રશ્નનો જવાબ આપતા વીતરાગદેવ કહે છે 'હે જયતી, પ્રાણાતિપાત અને મિથ્યાદર્શનના શલ્યરૂપ અઢાર પાપો દ્વારા આત્મા ભારે થાય છે"

પાપની પરિણુતિ આત્માને ભારે કરે છે અશુભ પરિણુતિ વડે એના ઉપર અનંત–અનંત કર્મના પરમાણુ આવીને ચોટી જાય છે અને તમે જાણો છો કે ભારે વસ્તુ હમેશા નીચે જ જાય છે કર્મના ભારથી આત્મા પણ અધોગતિ કરે છે જેમ માત્ર એક સાપના ડસવાથી માણસ મૃત્યુ પામે છે; મારવા માટે એકથી વધુ સર્પોની જરૂર રહેતી નથી તેવી રીતે મનુષ્યને

નરકમાં પહોંચાડવા માટે ક્યારેક ક્યારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જે પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તે વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું. એણે એક સંતને કડવા તુંબડાનું શાક વહોરાવ્યું હતું. એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં સેકાવું પડ્યું હતું.

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે. પરંતુ પાપ આ એક એવું ફળ છે કે જ્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે. એની કડવાશ કેવી છે? તમે જાણો છો? ખાવા મળતું નથી અને મળે છે તો પચતું નથી. પેટ ખાલી તોય ઝાડા થતા મળે છે અને ભૂખ્યા રહી શકાતું નથી. જીવનની આ તો કેવી વિડંબના છે? પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિડંબના કોણે પેદા કરી છે? જવાબ એ જ હશે કે આ વિડંબના તે પાપની પરિણતિને કારણે જ.

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે ઈન્કાર કરી દો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે. પહેલો છે – કલેશ થાય તેવું બોલવું નહીં. એક કાંકરો શાંત પાણીને ડહોળી શકે છે તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સમાજની સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો હાજર છે. એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે. સારીય સભા હસી-હસીને લોથ-પોથ થઈ જાય છે. બીજો માણસ ઊભો થાય છે. ભાષણની શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે. ચારેય બાજુ તોફાન શરૂ થાય છે. બધાય અશાંત બની જાય છે. આ શું થયું? શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ? એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં. ભણ્યા શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં.

હાં તો પહેલું સૂત્ર છે કલેશ થાય તેવું બોલો નહીં. બીજું છે: રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં. ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું લેવું છે કે ખાધા પછી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. ચટાકેદાર પકવાન જોઈ મન હાથમાં રહી શકતું નથી. જીભની લોલુપતાનું અતિક્રમણ કર્યું અને ઉદર કરતાં વધારે ખાધું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાધું નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ ગયું છે. મરચાં-મસાલાના તમતમાટભરી

મોહમા આપણે તણાવુ ન જોઈએ સ્વાદના પ્રવાહમા સ્વાસ્થ્ય બગડે નહી, એ માટે સાવધાન રહેવુ જોઈએ

જીવનનિર્માણનુ ત્રીજુ સૂત્ર છે "કરજ થાય તેટલુ ખર્ચ કરો નહી." "**ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्**" વાળી કહેવત આપણે ચરિતાર્થ કરવી નથી. તમારા દૈનિક અનાવશ્યક ખર્ચો તમારે ઓછા કરવા જોઈએ સિનેમા, ચહા, અને બીડી–સિગારેટનો શોખ તમારા માથે કરજનો ભાર વધારે છે

ગરીબાઈમા વ્યસન તે કોઢમાં દરાજ સમાન છે સગપણ લગનના ઉમગે જરૂર કરતા વધુ ખર્ચ કરવો એ ઠીક નથી લગનનો ઉમગ એ એક પ્રકારનો નશો છે. તે વખતે ખબર પડતી નથી એ સમયે કોઈ જો કહે કે, વધુ ખર્ચ કરશો નહી. ત્યારે ઉમગઘેલો મનુષ્ય બોલી ઊઠશે 'અરે સાહેબ, પૈસો તો હાથનો મેલ છે' પણ તો પછી જ્યારે કોઈ સ્વધર્મને કઈક આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ જોશ શા માટે ઠડો પડી જાય છે ? એનો અર્થ એ થયો કે મનુષ્યને રાગમા એટલો રસ આવી ગયો છે કે ત્યાગની વાત એને રુચતી નથી હા, તો મતલબ એ છે કે વ્યવહારમા માણસ એટલો અનુરક્ત બની જાય છે કે બધુ જ ભૂલી જાય છે, પરતુ માનવીએ દરેક સમયે વિવેક રાખવો જોઈએ, કારણ કે અતિ ખર્ચ કરી કરજનો ભાર વધારવો અનુચિત છે.

જીવનનિર્માણનુ ચોથુ સૂત્ર છે "પાપ થાય તેવુ કાર્ય કરવુ નહી" કરુણાશીલ મહાત્મા બુદ્ધે પોતાના પ્રવચનમા કહ્યુ હતુ

वणिजो भमयं मग्ग अप्पसत्थो द्दिद्धनो ।
विस जीवितु कामो पापानि परिवज्जप ॥

—ધમ્મપદ

બહુ ધન ધરાવતો ધનિક જ્યારે ધન કમાઈને સ્વદેશ તરફ પાછો ફરે છે ત્યારે તે ભયભર્યા માર્ગને છોડી દે છે કારણ કે, ત્યા એને લૂટાઈ જવાનો ભય છે અને જીવવાની ઈચ્છા રાખનાર જેમ વિષને તજી દે છે તેવી જ રીતે વિચારશીલ પુરુષ પાપને છોડી દે છે

પરતુ આજનો માણસ તો પાપને છોડવાનો નહી ઊલટુ એને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરતો ફરે છે એક ચોર ચોરી કરતા જ્યારે પકડાઈ જાય છે ત્યારે એ વિચારતો નથી કે તેણે ચોરી કરી છે એટલે પકડાયો છે, પરતુ એમ વિચારતો હોય છે કે તેણે ચોરી કરતા સાવધાની રાખી નહી ગફલતના લીધે જ હુ પકડાઈ ગયો છુ"

નરકમાં પહોંચાડવા માટે ક્યારેક ક્યારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જે પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તે વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું એવું એક સંતને કડવા તુંબડાનું શાક વહોરાવ્યું હતું એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં સેકાવું પડ્યું હતું.

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે પરંતુ પાપનું આ એક એવું ફળ છે કે જ્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે એની કડવાશ કેવી છે? તમે જાણો છો? ખાવા ગમતું નથી અને ગળે છે તો પચતું નથી. થૂંક ખાઈએ તોય ઝેર જેવી લાગે છે અને થૂંકી શકાતું નથી જીવનની આ તો કેવી વિડંબના છે? પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિડંબના કોણે પેદા કરી છે? જવાબ એ જ હશે કે આ વિડંબના તે પાપની પરિણતિને કારણે જ.

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે વિચાર કરી લો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે પહેલો છે- ક્લેશ થાય તેવું બોલવું નહીં એક કડવો બોલ યુદ્ધને જગાડી શકે છે તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સભાની સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો હાજર છે એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે સારીય સભા હસી-હસીને લોથ-પોથ થઈ જાય છે બીજો માણસ ઊભો થાય છે ભાષણની શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે ચારેય બાજુ કોલાહલ શરૂ થાય છે બધાંય અશાંત બની જાય છે આ શું થયું! શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ? એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં બધું શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં.

હાં તો પહેલું સૂત્ર છે ક્લેશ થાય તેવું બોલો નહીં" બીજું છે- રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું કેવું છે કે જમ્યા પછી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. મહાવીર પ્રભુએ જેનાં મન વશમાં રહી શકતું નથી પેટની સીમાનું અતિક્રમણ કર્યું અને ભૂખ કરતાં વધારે ખાધું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાધું નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ ગયું છે મરચાં-મસાલાના તમતમાટથી

જ્ઞેયને જાણે એવું ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીં તર મોટી વિટંબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમાં સોનું છૂપાવી દીધું અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમાં ને મનમાં મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડયો નાકેદારે એને રોકયો સામાન બતાવવા માટે કહ્યું, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રન્ક બતાવી દીધો કપડાં સિવાય બીજું કશું ય મળ્યું નહીં હાથમાં તરબૂચ હતું એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઈસારો કર્યો સંકેત મળતાં જ એ તો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો સ્ટેશને પહોંચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઇ હતી. ડબ્બામાં બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યાં બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમાં આપો તો જ હું ડબ્બામાં ચઢીશ. પિતાએ ઘણું ઘણું સમજાવ્યું કે, તું પહેલાં ડબ્બામાં ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કંઈ સાંભળ્યું નહીં આ રકઝકમાં એન્જીને સીટી મારી આખરે વિવશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમાં પેલું તરબૂચ મૂકયું

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામાં પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શકયા નહીં અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટ ફોર્મ ઉપર પડી ગયું અને પડતાંની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનું ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યાં જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતાં જ તેમણે એને પકડી લીધો હિંદુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમાં પહોંચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઇ ઊણપ રાખી નહોતી પરંતુ હું કહું છું કે, પાપને છૂપાવી શકાતું જ નથી વિશ્વમાં હજારો વણકરોએ કપડાં વણ્યાં છે, જેનાથી શરીર ઢાંકી શકાય છે પરંતુ આજ સુધી એવો એકપણ વણકર પાકયો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાંકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યું છે કે, એક સાંઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિંત રહેવાનું છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિંત રહેવાનું છે તેમ પાપમાં જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિંતા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સંવરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિંતાનો જ વિષય છે તમે ક્યારેય વિચાર્યું છે કે, હું

મનુષ્ય પાપને છુપાવવાનો જેટલો પ્રયત્ન કરે છે તેટલો જો તેમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનું જીવન સ્વર્ગીય બની શકે છે. પરંતુ પાપ તે છુપાવવા માગે છે અને આ કામમાં એની બુદ્ધિ પણ તીવ્ર બની જાય છે.

ભારતનો એક માણસ પોંડિચેરી ગયો. આ તે સમયની વાત છે કે જ્યારે પોંડિચેરી ફ્રેંચોના તાબામાં હતું. તે સમયે ત્યાં સોનું પણ સસ્તું મળતું હતું. જે સોનું ભારતમાં સો રૂપિયે તોલો મળતું હતું તે પોંડિચેરીમાં ૩૫ થી ૪ રૂપિયે તોલો હતું. ત્યાંની સરકાર ત્યાંથી સોનું બહાર લઈ જવા દેતી નહોતી. કિંતુ સોનું એક એવી ચીજ છે કે, જેને કારણે માનવીએ હજારો પાપ કર્યાં છે. સોનું માનવી સામે પ્રેમ કરતું નથી. પરંતુ મનુષ્ય સોનાને પ્રેમ કરે છે અને એથી પણ આગળ હું તો કહીશ કે મનુષ્ય મનુષ્યને જેટલો પ્રેમ કરતો નથી તેટલો સોનાને પ્રેમ કરે છે.

સોનાનો સસ્તો ભાવ જોઈ એનું મન પીગળી ગયું. એણે વિચાર્યું કે સસ્તા ભાવનું સોનું લઈ જઈ ભારતમાં વેચી નાખીશ તો કેટલી કમાણી થશે! એણે દસેક તોલા સોનું ખરીદી લીધું. પણ હવે સમસ્યા એ ઊભી થઈ કે, નાકાદારની આંખોથી બચી એને ભારતમાં કઈ રીતે લઈ જવું! મનુષ્યની પાસે બુદ્ધિ એક એવી ચીજ છે જેનાથી તે સર્વ સમસ્યાઓ ઉપર વિજય મેળવી લે છે. હું કહીશ કે અંધકારમાં જેમ ઘુવડની આંખો સતેજ બની જાય છે અને એની જોવાની શક્તિ સો ગણી વધી જાય છે તેમ પાપથી મનુષ્યની બુદ્ધિ પણ પાપમાં તીવ્ર બની જાય છે. પરંતુ આ બુદ્ધિનો દુરુપયોગ છે. તમે સાબુ વેચી સોનું ખરીદવા ચાહો છો!

સાબુ વેચી સોનું ખરીદવાનો સોદો મોંઘો પડશે! પરંતુ પેલા લોભી ભારતીયે આ મોંઘો સોદો પસંદ કરી રાખ્યો હતો. એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય ખોળી કાઢ્યો. પણ તે ઉપાય તમે શીખી લેતાં નહીં (સભામાં હસાહસ)

તે બજારમાં ગયો. એક મોટું તરબૂચ લઈ આવ્યો. એની ડગળી પાડી સોનાની લગડીઓ એમાં મૂકી દીધી અને પછી એની ઉપર પેલી કાપેલી ડગળી મૂકી દીધી. ખરેખર! માનવીની બુદ્ધિ કમાલ કરે છે. પરંતુ હું ફરી કહું છું કે તમે આ તરકીબ શીખી લેશો નહીં. એક વખત જ્યાં પ્રવચન [illegible] છે ત્યારે તેમાં ટેપ [illegible] લાગે અને એક [illegible] તરુણ [illegible] અને ઉપદેશ [illegible] ગ્રહણ કરવા લાગ્યા એ સત્યનો ઉપદેશ કરે [illegible] ગ્રહણ કરવા લાગ્યા [illegible] તે ગ્રહણ કરે, તેવને [illegible] અને

જ્ઞેયને જાણે એવુ ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીતર મોટી વિટબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમા સોનુ છૂપાવી દીધુ અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમા ને મનમા મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડ્યો નાકેદારે એને રોક્યો સામાન બતાવવા માટે કહ્યુ, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રન્ક બતાવી દીધો કપડા સિવાય બીજુ કશુ ય મળ્યુ નહી હાથમા તરબૂચ હતુ એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઇસારો કર્યો સકેત મળતા જ એ તો ત્યાથી ચાલી નીકળ્યો સ્ટેશને પહોચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઇ હતી ડબ્બામા બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યા બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમા આપો તો જ હુ ડબ્બામા ચઢીશ. પિતાએ ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યુ કે, તુ પહેલા ડબ્બામા ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કઈ સાભળ્યુ નહી આ રકઝકમા એન્જીને સીટી મારી આખરે વિવશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમા પેલુ તરબૂચ મૂક્યુ.

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામા પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શક્યા નહી અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટ ફોર્મ ઉપર પડી ગયુ અને પડતાની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનુ ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યા જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતા જ તેમણે એને પકડી લીધો હિદુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમા પહોચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઇ ઊણપ રાખી નહોતી પરતુ હુ કહુ છુ કે, પાપને છૂપાવી શકાતુ જ નથી વિશ્વમા હજારો વણકરોએ કપડા વણ્યા છે, જેનાથી શરીર ઢાકી શકાય છે પરતુ આજ સુધી એવો એકપણ વણકર પાક્યો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યુ છે કે, એક સાઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિત રહેવાનુ છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિત રહેવાનુ છે તેમ પાપમા જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિતા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સવરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિતાનો જ વિષય છે તમે ક્યારેય વિચાર્યુ છે કે, હુ

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ? યાદ રાખો કે પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા માર્ગમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા થંભી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ અટકે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે

હું કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે આકલ્પને છોડી કલ્પ તરફ આવો. એમ તો શ્રાવકનો કલ્પ વિસ્તૃત છે એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા માટે આજે સમય નથી પરંતુ ટૂંકમાં તમારો કલ્પ બતાવું તો તે એટલો જ છે કે પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી. જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તમારે ઈન્કાર કરી દેવો. કારણ કે છુપાઈને પાપ કરવું તે કાયરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અમાનવતા છે. અફીણના ગાંગડાને એક ખૂણેથી થોડુંક તોડીને ચાખશો તો તે કડવું અને બીજો ખૂણેથી ચાખશો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ વચ્ચેથી તોડીને એનો સ્વાદ લેશો તોય તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે, સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ગમે તે કારણે થાય તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે. હું તો કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે ઝંખના કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે પરિશ્રમ ઘણો કરે છે.

શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને. નરકના કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે. મારો કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો. પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે કારણ સંત તપ અને ત્યાગની ચક્કીનામાં પાપને પીસી નાખવા માગે છે. તે પાપ કરતો નથી પરંતુ થઈ જાય છે પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાત્તાપ જ પુનિત પુનિતપણું પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા છોડી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે. જે પાપની પરિસ્થિતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમજે તે સંપૂર્ણ કર્મોને

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ? યાદ રાખો કે જો પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા ભાગ્યમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા અટકી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે. તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ અટકે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે.

હું કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે અકલ્પને છોડી કલ્પ તરફ જાઓ. એમ તો શ્રાવકનું કલ્પ વિસ્તૃત છે. એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા માટે આજે સમય નથી પરંતુ ટૂંકમાં તમારો કલ્પ બતાવું તો તે એટલો જ રહે કે પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી. જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તમારે ઇન્કાર કરી દેવો. કારણ કે દુઃખથી પાપ કરવું તે કાયરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અભાનવતા છે. કારેલાના ગાંઠિયાને એક ખૂણેથી થોડુંક લઈને ખાશો તો તે કડવું અને બીજે ખૂણેથી ખાશો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ વચ્ચેથી લઈને એનો સ્વાદ લેશો તો પણ તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે, સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ભલે તે કરાય પાપ, તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે. હું તો કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે કોલાહલ શો કરે છે.

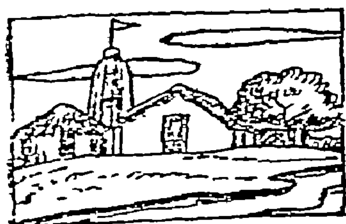
શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને. નરકનાં કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે. મારા કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો. પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે. કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે. કારણ સંત તપ અને ત્યાગની સાધનામાં પાપને ધોઈ નાખવા માગે છે. તે પાપ કરતો નથી પરંતુ થઈ જાય છે પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાત્તાપ જ મુનિનું મુનિત્વ પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા છોડી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે. જે પાપની પરિસ્થિતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમયે તે સંપૂર્ણ ઈશ્વર

સમાપ્ત કરી દે છે, અને કર્મથી મુક્ત થવાની સાથે જ આત્મા અનંતજ્ઞાન અને અનંતદર્શનની સાથે શુદ્ધ-બુદ્ધ બની જાય છે

હા, તો તમે શ્રાવક છો અને અમે મુનિપદે છીએ આપણા બન્નેનું લક્ષ્ય આત્માની શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવાનું છે. અને એ દશાને મેળવવા માટે આપણે પાપપ્રવૃત્તિઓથી પાછા ફરવું પડશે કારણ કે, આ પ્રવૃત્તિઓ અશુભ છે અને અશુભને તજી શુભ ભણી પ્રયાણ કરતા આપણે શીખીએ શુભથી શુદ્ધમાં પહોંચવું એ જ આપણું લક્ષ્ય છે એ લક્ષ્યમાં આપણે સ્થિત બનીએ અને શુદ્ધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીએ એ જ કામના છે

ભાદરવા વદ
અમાસ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી મુંબઈ.

હલકું સાહિત્ય

૧ ખરાબ સાહિત્ય સમાન બીજો કોઈ લૂંટારો નથી.

૨ તમે તમારું જીવન સફલ અને તેજસ્વી બનાવવા ઈચ્છતા હો, તો ગંદા પુસ્તકોને હાથ ન લગાડજો! નહિતર એ ગંદુ સાહિત્ય તમારા જીવનને ધૂળધાણી બનાવી દેશે!

ચાર પુરુષાર્થ (૧)

પુરુષાર્થ એ સફળતાનું પ્રથમ સોપાન છે. પુરુષાર્થ પરત્વે તમે સાંભળ્યું છે પણ મને લાગે છે કે પુરુષાર્થનો વિષય ઘણું ગહન છે તે ઘણું વધારે વિચાર માગે છે. એક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક જોન્સે કહ્યું છે કે સફળતાની પ્રાપ્તિ માટે દસ ટકા આત્માપ્રેરણાની જરૂર છે. મગજમાં વિચાર હોય, નવી સ્ફુરણા હોય, લખવાની કળા પણ હોય છતાં જો હાથ ન હલાવે તો વિચાર કલ્પનાલોકમાંથી ઊતરીને વાસ્તવિક લોકમાં આવી શકતા નથી.

પણ જરા વિચાર કરવો પડશે કે કયો પુરુષાર્થ છે કે જે આપણને સફળતાની નજીક પહોંચાડી શકે છે. અનંત અનંત યુગ એવા વીતી ગયા જેમાં એક ક્ષણ પણ એવી નથી ગઈ કે જ્યારે આત્માએ પુરુષાર્થ ન કર્યો હોય. કારણ કે વીર્યાન્તરાયનું ક્યારે પણ પૂરું આવરણ આવતું નથી. હંમેશાં તેનો ક્ષયોપશમ રહે છે જ. ભલે આત્મા ગમે તે યોનિમાં હોય, ગમે તે ગતિમાં હોય, એકેન્દ્રિય, દ્વિન્દ્રિય, નરક અને નિગોદ બધી યોનિઓમાં આત્માની પુરુષાર્થની ક્રિયા ચાલુ જ રહે છે.

અનંત અનંત કાળના અવિરત પ્રયત્ન પછી પણ આત્મા પોતાના લક્ષ્યની નજીક નથી પહોંચ્યો, ત્યારે એ વિચારવું જરૂરી થઈ પડશે કે આજ સુધી જે પુરુષાર્થ કર્યો તે સત્પુરુષાર્થ હતો કે અસત્પુરુષાર્થ! એક દીકરી સવારમાં ઊઠીને આખા ઘરમાંથી કચરો સાફ કરે છે. પછી તે એક જગ્યાએ ભેગો કરી રાખે છે. પછી તેની બહેન આવી તે ધૂળને હાથમાં લઈ ઘરમાં વેરે છે. આમ પુરુષાર્થ બન્ને બહેનો કરે છે. કચરો સાફ કરવો એ એક કામ છે, તેમ કચરો વેરવો એ પણ એક કામ છે. પરંતુ એકનો પુરુષાર્થ સાર્થક છે, બીજાનો નિરર્થક છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ચાર પુરુષાર્થ બતાવેલા છે ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ જેમાં બે સાધન છે કામ–પુરુષાર્થ માટે અર્થ એ સાધન છે અને મોક્ષ–પુરુષાર્થ માટે ધર્મ એ સાધન છે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ બે હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) અને બે ઉપાદેય (ઉપાર્જન કરવા યોગ્ય) છે

અર્થ અને કામ એ જો કે પુરુષાર્થ કહેવાય છે અને વાસના–વિદૂષિત આત્મા, અનંત યુગોથી તેને વળગેલો છે, છતાં પણ તે અસત્પુરુષાર્થ છે તે આત્માને અવળે રસ્તે ચઢાવે છે જો કે ચાલવાનું તો તે પણ શીખવે છે, પણ ખરે ઠેકાણે પહોંચાડવાનું તેનું કાર્ય નથી. તે તો પોતાના સ્થળે પહોંચાડે છે અને રસ્તમાં હજારો સંકટો આવવા છતાં એ બધાની સાથે સંગ્રામ ખેડી, તેના અંતિમ લક્ષ્ય તરફ લઈ જાય છે ત્યાં પહોંચતા યાત્રીને એમ લાગે છે કે તે ધારેલે ઠેકાણે આવી ગયો છે પણ આ ખરું અંતલક્ષ્ય નથી

જે મુસાફર સંકટો, કંટકો, ભૂખ, તરસ બધું ભૂલી જઈ વીસ માઇલની મુસાફરી કરી એક ઠેકાણે આવી પહોંચે, હજી પગનો થાક પણ ઊતર્યો ન હોય, અને બીજી જ ક્ષણે તેને ખબર પડે કે તે ખોટે રસ્તે ચાલ્યો છે, તેને જ્યાં જવું હતું તે જગા તો વીસ માઇલ પાછળ રહી ગઈ છે અને હવે તેને વીસને બદલે ચાલીસ માઇલ ચાલીને જવું પડશે અને તો જ તેને તેની ધારેલી જગા મળશે, તો એવે વખતે તેને કેટલું દુઃખ થશે!

જો તમારો પથદર્શક (Guide) આવી ભૂલ કરી બેઠો હોય તો તમો તેના ઉપર ચિડાયા વિના રહેશો નહિ મને પોતાને પણ આવો અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે આજથી લગભગ સત્તર વર્ષ પહેલાં અમે ઇંદોરથી કરી–કસ્બા તરફ જઈ રહ્યા હતા એક બહેન દીક્ષા લેવા ઇચ્છતી હતી હું મારા ગુરુદેવની સાથે હતો માર્ગદર્શક તરીકે એક ભાઈ અમારી સાથે હતા તેમણે કહ્યું કે સડક પરથી જવામાં બહુ ચક્કાવો ખાવો પડશે તેને બદલે આ ટેકરી ઉપરથી ઉતરી જઈએ તો સીધા ગામની નજીક પહોંચી જઈશું લગભગ છ માઇલ થશે ટૂંકા રસ્તાની આશાએ અમે સીધો રસ્તો પડતો મૂક્યો પહાડની ટેકરીને રસ્તે અમે ઊતર્યા ખૂબ ભયંકર પગદંડી પસાર કરી અમે નીચે આવ્યા ચાલતા ચાલતા અમને ચાર કલાક લાગ્યા પણ ગામનો પત્તો ન લાગ્યો તડકો ખૂબ ચઢી ગયો હતો તરસથી ગળું સુકાઈ રહ્યું હતું પણ ગામનો પત્તો નહોતો અમે એ ભાઈને (માર્ગદર્શકને) કહ્યું –ભાઈ! સવારથી અગિયાર વાગ્યા સુધી ચાલ્યા છતાં હજુ તારા છ માઇલ પૂરા નથી થયા?

તેણે કહ્યું –મહારાજ! હું જાતે રસ્તો ભૂલી ગયો છું

તેણે પહેલાં બોલવું જોઈતું હતું, કોઈને પૂછવું હતું. આ જાણી વકીલ તારાચંદજી મહારાજ તો એટલા આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયા કે તેમણે કહી દીધું કે મારાથી તો હવે એક કદમ પણ આગળ ભરાય તેમ નથી. હું તો હવે અહીં જ સંથારો કરું છું. જેને જીવ બચાવવો હોય તે આગળ જાય અને તે તો એક ઝાડ નીચે બેસી ગયા. હવે મારી હિંમત છે? આગળ વધે! આ ભયંકર મુસીબતની પળમાં અમે પસાર કરી રહ્યા હતા ત્યાં બે ભાવિક આવ્યા. તેઓ ક્યારથી અમને ખોળી રહ્યા હતા. તેમણે કહ્યું – મહારાજ! આપ આવી ક્યાંથી પહોંચી ગયા! ગામ તો પણ પાછળ રહી ગયું. છેવટે તેઓ અમને નજીકના એક ગામમાં લઈ ગયા. ત્યાં અમને પીવાનું મળ્યું. જ્યારે પાણીનું પૂરું ટીપું ગળે ઊતર્યું ત્યારે જ જીવમાં જીવ આવ્યો.

પૂરો જાણકાર ન હોય તેવા પથદર્શકની સાથે મુસાફરી કરવી એ પણ જોખમકારક છે. કામ અને અર્થ એ બન્ને પુરુષાર્થ આકર્ષક પથદર્શક છે, પણ તે ખોટા રસ્તે દોરનાર છે. જે સાચો માર્ગ નહિ પણ ખોટે રસ્તે અને ખોટી જગાએ પહોંચાડે છે.

ધનની શોધમાં નીકળ્યા. કામ અને અર્થને ભોમિયા બનાવ્યા. મુસાફરીના પહાડ ઓળંગીને લક્ષ્યસ્થાને પહોંચ્યા, પણ પહોંચતાં જ તમને લાગશે કે તમે ખરી જગાએ પહોંચ્યા નથી. રાવણે પણ કામને પોતાનો ભોમિયો બનાવ્યો હતો અને ચાલી નીકળ્યો હતો. મહામહેનતે તે સીતાને મેળવી લાવ્યો, પણ તેને શાંતિ ન મળી, કારણ કે તેણે પોતાના ભોમિયા તરીકે ખોટી વ્યક્તિની પસંદગી કરી હતી. આવી જ વાત પથદર્શક અને મુસાફરની છે.

અર્થ અને કામ પુરુષાર્થ એવા કે બહારથી મનોરમ લાગે છે, છતાં પણ અસલી સૌંદર્ય તેમની પાસે નથી. જ્યારે શરીરના કોઈ ભાગ પર સોજો ચડે છે ત્યારે તે ભાગ પહેલી નજરે ભરાવદાર દેખાય છે, પરંતુ અસલમાં શક્તિહીન થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે અર્થ અને કામમાં આકારના દેખાવ પૂરતી ચમક હોય છે. અર્થ અનર્થકારી છે અને કામ વિકારી છે. જરા આપણે એને સારી રીતે સમજી લઈએ.

અર્થ-પુરુષાર્થ

જે પૈસા (અર્થ)ની પાછળ પાગલ બને છે તે પૈસાને જરા પૂછી તો જો કે તું હંમેશાં સાથે તો રહીશ ને? બીજાઓની શી સ્થિતિ છે? પૈસાના આધાર પર જીવનારાઓને પૂછો કે તમારો વિકાસ સાધ્યો,

દિવ્ય ચૌદ રત્નો અને નવનિધાનો તમારી સાથે આવવાના છે ? શો ઉત્તર આપશે એ ચક્રવર્તીઓ ? કહેવાય છે કે જગતશેઠની પાસે એટલુ બધુ ધન હતુ કે તેની ઇચ્છા હોત તો તે ગગા અને યમુના બન્ને નદીઓના કિનારે સોનાની ઇટોથી બાંધ બધાવી શકત પણ આજે તેમના જ વશવારસો, નોકર માટે ફાફા મારી રહ્યા છે તે વખતે તો સિક્કાઓ ચોરસ હતા ત્યારે આજના ચકરડીની માફક ફરતા ગોળ, સફેદ રૂપિયાને રગડી જતા વાર કેટલી ? આમ તો તમે બહુ જલ્દી સમજી જાઓ છો પછી આ તો તમારા લાભની વાત છે. (હસાહસ)

રૂપિયાને રગડતા કદાચ થોડી વાર લાગે, પણ પેલા કાગળીયાને ઊડી જતાં કેટલીવાર લાગશે ? લખવાના કાગળોની આ વાત નથી આ તો પેલા લાલ અને લીલી રીઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડીયાની છાપવાળા કાગળની વાત કરુ છુ, જે તમે તમારી છાતી ઉપર અદરના ખિસ્સામા સાચવીને રાખો છો ! આ ગોળ પૈસા કેવો રગડે છે, કેવા ઢળે છે ' કોહીનુર હીરો–જન્મ્યો ભારતમા અને પહોચ્યો સમુદ્રપાર–ઇગ્લાંડમા.

કહેવાય છે કે કોહીનુર હીરો, કૃષ્ણા નદીને તીરે પડેલા એક ખેડૂતને મળ્યો હતો ખેડૂતના હાથમા એ તાકાત ક્યા હતી કે તેને પકડી રાખે ? તે હિંદુ રાજાઓની પાસે આવ્યો. ત્યા પણ રહી ન શકયો. સામ્રાજ્ય બદલાયાં તેની સાથે કોહીનુરના સ્વામીઓ પણ બદલાયા તે મોગલ સમ્રાટોના તાજને શોભાવતો હતો ત્યા પણ તેને આરામ કયા હતો ? અગ્રેજો આવ્યા અને મોગલ સમ્રાટોના પતનની સાથે તેમના તાજ પણ ડુલ થઇ ગયા એટલે કોહીનુર પણ ત્યાથી નીકળી અગ્રેજો સાથે સાગર પાર કરી લડન પહોચ્યો. હવે તેને ક્યા ક્યા ફરવાનુ બાકી છે તે તો કોઈ જ્યોતિષી જ કહી શકે.

પૈસો ગોળ અને ઢળકણો છે તેની સાથે રહીને માનવીએ પણ એની વૃત્તિ અપનાવી લીધી છે જ્યા પૈસા હોય છે ત્યા માનવી ઢળતો જાય છે. ન્યાયની ખુરશી પર બેસી કાયદાની બારીકીઓ ખોળનારા અને ન્યાયની રક્ષાનો દભ કરનારા ન્યાયાધીશો પણ તેની સામે નમી પડ્યા, તેમજ ધર્મના સિહાસને બેસીને આત્મા અને પરમાત્માની શોધ કરનારા પણ તેની સામે ઢળી પડ્યા. તે પણ લક્ષ્મીપુત્રો તરફ દષ્ટિ રાખવામાં જ પોતાના સિહાસનની સ્થિરતા માનવા લાગી ગયા સત્યના ઉપદેશકો આજે સોનાના ઉપાસકો બની ગયા છે અપરિગ્રહના પ્રચારકો આજે પરિગ્રહના ઇશારે નાચી રહ્યા છે આ કેટલી અપરિગ્રહની હાર છે !

વણીઓ પણ તેની સામે ઝૂકી છે અને તે તો બહુ જ નમ્રતાથી ઝૂકી છે. જેમ ખિસ્સામાં વજન વધારે તેમ જ પગ ધીમે ચાલે. પણ અંતે કંઈ પૂર્ણ કરીને પણ કેમ નથી આવતો ! ત્યારે વેપારીઓ પણ આ પાછળ પડે છે ! તે તો આઠે પહોર તેની પૂજામાં જ ગાળે છે અને ઉપાશ્રયમાં બેઠા હોય ત્યાં સુધી અમે અપરિગ્રહનો ઉપદેશ સાંભળતા જાય અને 'હા' 'હા' કરતા જાય. પણ દુકાન પર પહોંચતા જ પોતાના આરાધ્ય (પૈસા) ની પૂજા અર્ચનામાં લીન થઈ જશે. ત્યાં તે બધું જ ભૂલી જશે. તે પૈસાની ખાતર નાના સરખા કોઈ ગરીબ અનાથ પોતાની આબરૂ કમની કરેલું, તો તેને તે પોતાનો બધાથી મોટો વિજાતક સમજશે.

આ કમાનારા લોકો સંપત્તિના સ્વામી નહિ, તેના ગુલામો છે. સંપત્તિના સ્વામી હોવું તે એક વાત છે અને ગુલામ હોવું તે બીજી વાત છે. તમે ઘોડા ઉપર સવાર હો તો ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકો છો. તે ઘોડાની લગામ તમારી પાસે હોય ત્યાં સુધી તો ચિંતા નથી. તે તમારા ઈશારા પર દોડશે. પણ જો તમારી લગામ તેના હાથમાં પહોંચી અને તેના ઈશારે તમે ચાલતા થઈ ગયા તો તે તમારી કેટલી મોટી હાર થશે !

એકાંતના સમયમાં વિચાર કરજો કે સંપત્તિ ઉપર તમારી માલિકી છે કે તમારા મન ઉપર સંપત્તિનો અધિકાર છે ! સંપત્તિની લગામ તમારા હાથમાં હશે તો તમે ખોટે રસ્તે નહિ જઈ શકો. પૈસા તમને ખોટે રસ્તે લઈ જવા ચાહશે તો પણ તમે ઈન્કાર કરશો અને કહેશો કે નહિ, એવા પૈસા મારે નથી જોઈતા જે મારી ઈમાનદારીને લૂંટતા હોય. જો તે માર્ગ ન્યાય અને નીતિને માર્ગે મળતા હશે તો જ હું સ્વાગત કરીશ. તે સિવાય તેને મારા ઘરનાં બારણાં બંધ છે. આપણું મન સદૈવ જાગૃત રહે. સંપત્તિ તમારી માનવતાને કદી ન નાખે. હમેશાં દરેક રીતે લક્ષ્મીની ઉપાસના ઉચિત હોતી નથી.

એકવાર ગાંધીજીએ અમેરિકા માટે સંદેશો મોકલતાં કહ્યું હતું કે "મને લાગે છે કે અમેરિકાનું ભવિષ્ય ઉજ્જ્વળ છે પરંતુ જો તે ધનની જ પૂજા કરતું રહેશે તો તેનું ભવિષ્ય અંધકારમય હશે."

ધન અંત સુધી કોઈની સાથે રહ્યું નથી. એ તો હમેશાં બેવફા દોસ્ત જ સાબિત થયું છે. પૈસાનું મહત્ત્વ સાધન તરીકે ભલે હોય પરંતુ તેને સાધ્ય ન બનાવશો. ખરું પૂછો તો પૈસો જિંદગીની સાચી જરૂરિયાત

પણ નથી વગર પૈસે પણ કામ થાય છે પણ જરા પૈસા છોડીને તો જુઓ. ઘણી વાર રાગનો આનંદ તો લીધો છે હવે એક વાર ત્યાગનો આનંદ તો લઈ જુઓ !

એક અંગ્રેજ તત્ત્વવેત્તાએ કહ્યું છે કે ધન તો સોપારી જેવું છે સોપારી કાતરતા સેંકડો જણાની આંગળીઓ કપાઈ ગઈ હશે પણ સોપારીથી કોઈનું પેટ ભરાયું નથી માનવી તો ધનથી પેટ ભરવાનો વિચાર કરી રહ્યો છે જો કે તે જાણે છે કે પૈસો એ કોઈ ખાવાની ચીજ નથી છતાં તે ખાઈ જાય છે, પચાવીએ જાય છે અને એવું પચાવે છે કે એક ઓડકાર આવતો નથી કોઈ બિચારી ગરીબ ડોશી, વિશ્વાસ રાખીને કોઈને ત્યાં પોતાની જિંદગીની મૂડી સાચવવા મૂકે પછી તે રૂપિયા હજમ થઈ જાય છે, કે નહિ ? હા કેમ નહિ ? એ તો બહુ જલ્દી હજમ થઈ જાય છે કારણ કે તેની પાછળ લડનાર કોણ છે ?

એકવાર એક ભાઈ બીજાને કહી રહ્યા હતા –તું મારા રૂપિયા ખાઈ ગયો ગરીઓના પૈસા ખાઈ જતા તને શરમ નથી આવતી ? પાસે એક ગાય ઊભી હતી તેણે સાંભળ્યું અને વિચાર કર્યો–રૂપિયા તે કાંઈ ખાવાની ચીજ છે ? મે ઘાસ ખાધું, કડબ ખાધી, રોટલી ખાધી અને ક્યારે એંઠવાડ પણ ખાધો પણ રૂપિયા તો કદી પણ ખાધા નથી જો પ્રસંગ મળે તો રૂપિયા પણ ખાવા જોઈએ

એક દિવસ શેઠ રૂપિયા ગણી રહ્યા હતા ઢગલો પડ્યો હતો ગાય ચરીને આવી રહી હતી અંદર જતા તેણે રૂપિયા જોયા તેનું મન રોકી ન શકી અને તેણે રૂપિયાના ઢગલામાં મો ઘાલ્યું, એક વખતમાં લગભગ પચીસેક રૂપિયા તે ગળી ગઈ હશે પણ બે મિનિટ પછી, તેના પેટમાં ભયંકર પીડા થવા લાગી તેણે કહ્યું રૂપિયા તો બહુ ભારે છે તેને ખાવામાં તો કાંઈ સ્વાદ ન આવ્યો અને હવે તો પેટમાં કુદાકુદ કરે છે હે ભગવાન ! એ તો માનવની જ શકિત છે કે જે રૂપિયા હજમ કરી શકે છે અમારાથી તો એ હજમ થઈ રહ્યા.

આ પૈસાની પાછળ ઘેલી બનેલી દુનિયાએ પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીનો તો નાશ જ કરી નાખી છે જે સોનાને તમે પકડવા ઇચ્છો છો તે સોનું એવી તો ખરાબ વસ્તુ છે કે જ્યારે તે આવે છે, ત્યારે, માનવીની ઊંઘ હરામ થઈ જાય છે તેનો રંગ આંખોમાં આવે છે ત્યારે, આખું શરીર મડદા જેવું થઈ જાય છે જ્યારે આંખોમાં તેનો વાસ થાય છે ત્યારે, ખરી

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે! એડમસ્મીથ કહે છે કે—જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંચય વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે. પૈસાને સાધ્યપણાનો નાયક માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે જે આજે બધા કરે છે. એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થ પુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે.

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે. તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે. તમે તો શું પણ નાનાં બાળકો પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે એટલે તો તે નોટ લેવાનું પસંદ કરે છે. જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ એકઠો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કેમકે પદાર્થો પ્રત્યે મનમાં વાસના જાગી હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે. એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો. પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના, જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણો ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. લીમડાની વાસ મીઠી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા જાઓ ત્યારે કટુતાનો અનુભવ થાય છે. ચાલતી વખતે જેમ જમણા પગની સાથે ડાબો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ જાગે છે. જો કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને પૂછો. સાતસો વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું! તેત્રીસ સાગરોપમની નરકની આગ!

સ્વાદની વાત છે ને. સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ એ ક્ષણભરનો સ્વાદ રોગને બમણો વધારે છે. એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ દુઃખોની પરંપરાને બમણી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે. વાસનાના એક

બિન્દુને લીધે રાવણ જેવો રોળાઈ ગયો. માટીમા મળી ગયો તો પછી બીજા-ઓની તો વાત જ શી કરવી ?

ભોગોની વિડબણાનો ચિતાર આપતા, વીતરાગ દેવ, ભગવાન મહાવીર કહે છે —

कामाणु गिद्धिप्पभव खु दुक्खं,
सव्वस्स लोगस्स सदेवगस्स ।
जे काइयं माणसियं च किंचि,
तस्संतगं गच्छई वीय रागो ॥

ઉત્તરાધ્યન સૂત્ર, અધ્ય ૩૨, ગા ૧૮

દુનિયામા તમામ દુ ખોનુ જન્મસ્થાન વાસના છે આ દુ ખોની પર -પરા માત્ર માનવ સુધી જ નહિ, પણ સ્વર્ગમા રહેનારા દેવતાઓ સહિત સમગ્ર લોકમા વ્યાપેલી છે અહી દેવોના ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે. કારણ કે, નારકી અને તીર્ય ચના દુ ખો તો જલ્દી સમજી શકાય છે, કેમકે તે સ્પષ્ટ છે, જ્યારે, દેવતાઓના સ બધમા માનવીની કલ્પના એવી છે કે તે અત્ય ત સુખમા છે આ ભ્રાતિજનક કલ્પનાના નિવારણ માટે અહીં દેવતાઓનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે સ્વર્ગની દિવ્ય ભૂમિ ઉપર વસનારા દેવતાઓ જો કે ભૂખ અને તૃષાના દુ ખથી મુકત છે, છતા વાસ-નાની પીડા તો ત્યા પણ છે તેઓ પણ વાસનામા લપટાયેલા છે એથી ત્યા કાયિક નહિ પણ માનસિક પીડા છે વાસના હમેશા અતૃપ્ત જ રહે-નારી છે

વાસના છાયડામા, તડકા અને વરસાદથી રક્ષણની આશા રાખવી એ જેમ ખોટુ છે, તેમ, વાસનાથી સુખની આશા રાખવી એ પણ ખોટુ છે. તેની પાસે પીડા છે–માત્ર પીડા જ છે ભલે તમે તેને મીઠી માનો એ જુદી વાત છે આ કાયિક અને માનસિક પીડાથી કોઈ પણ બચી શકયુ હોય તો તે ફકત વીતરાગ વીતરાગ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પછી શરીરની જન્મવેદના કદાચ હોઈ પણ શકે, છતા તે વેદના મનની નહિ હોય અને તે મનને પીડી નહિ શકે

હા, તો બધુ પીળુ પીળુ હોય તે સોનુ ન સમજશો બહારની ચમક-ઝમકથી ખુશી ન થશો, તેનો અ ત પણ જુઓ માનવી ભોગોને માખણ માનીને ગ્રહણ કરે છે સદૈદાઈમા તો માખણ જેવા લાગે છે પણ તેને ગ્રહણ

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે ! મોટાભાગે કહે છે કે જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંચય વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે. પૈસાને સાધ્યરૂપે જ માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે જે આજે બધા કરે છે. એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થપુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે.

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે. તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે. તમે તો શું પણ નાનાં બાળકો પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે. એટલે તો તે નોટ લેવાનું પસંદ કરે છે. જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે, ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ ઓછો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કોઈ પદાર્થ પ્રત્યે મનમાં વાસના જાગી હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેના આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે. એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો. પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણો ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. લીમડાની વાસ મીઠી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે. એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા જાઓ ત્યારે કડવાશનો અનુભવ થાય છે. ચાલતી વખતે જેમ જમણા પગની સાથે ડાબો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ જાગે છે. જો કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને પૂછો. સાતસો વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું ! તેત્રીસ સાગરોપમની નરકની આગ !

સ્વાદની વાત છે ને? સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ, એ કુપથ્ય આહારનો સ્વાદ રોગને બમણો વધારે છે. એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ દુઃખની પરંપરાને બમણી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે. વાસનાના એક

નબર જરૂર લગાડશે અને પછી ટીકીટ લેવા માટે અઢી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌંદર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌંદર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે. અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બહાર આવ્યા

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય છે** મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યુ કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફૂરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફ્ટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આવ્યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમા પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો ક્યારેક ક્યારેક તો લેફ્ટેનન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઈએ મનની ગતિને અસતમાથી સત્ય પ્રત્યે વાળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

કર્યો પછી તે માખણનું નહિ, પણ ચુનાનું કામ કરે છે પણ વાત એવી છે કે જેમ આંખો સામે આવેલી વસ્તુને જોઈ શકતો નથી, તેમ કામી વ્યક્તિ સામે આવતાં દુઃખોને જોઈ શકતી નથી આંખો બંધ કરીને ન ચાલો વાસનાના જાદુને સમજો. તેનાં પરિણામોનો વિચાર કરો.

વાસનામય પદાર્થો સાથે ભલે તમે અમે તેટલાં વર્ષો વીતાવો, પણ એક દિવસ તે એવી રીતે છોડી જશે કે જેવી રીતે ફળ વિનાના ઝાડને પક્ષીઓ છોડી જાય છે છોડવાનું તો જરૂર છે જ પણ જો તે તમને છોડી જશે તો તમારી આંખમાંથી આંસુ વહેશે, તેને બદલે, જો તમે તેને છોડશો તો અનંત આનંદ આવશે. જેવી રીતે રૂપિયા ચોરાઈ જતાં માનવી રડતા બેસે છે પણ દાનમાં આપી દેતાં આનંદ આવે છે સંપત્તિ અને વૈભવ એમ ને એમ ચાલી જશે તો દુનિયા કહેશે કે ભિખારાનું બધું જતું રહ્યું કદાચ મરતી વખતે સુખ સામગ્રી અને સંપત્તિ છોડી જવાની થશે ત્યારે દુનિયા કહેશે કે આજ ભિખારો બધું છોડીને ચાલી ગયો પણ જો તમે તમારી જાતે જ બધું છોડી દેશો અને આસક્તિનો ત્યાગ કરશો તો દુનિયા કહેશે કે—કેવો મર્દ આદમી હતો! પોતાની જાતે બધું ત્યાગીને નીકળ્યો હવે તમે જ નિર્ણય કરી લો કે તમારે શું બનવું છે

પરંતુ, આજે વાસના છોડવાની વાત જ ક્યાં છે! ત્યાગનો ઉપદેશ તો ગાંડપણમાં ખપાય છે આજે તો દરેક વાતમાં વાસના ઘૂસી ગઈ છે આજે કોઈ પણ વસ્તુ કોઈક સ્ત્રીનાં ચિત્ર વિના વેચી શકાતી નથી. વાસનાભરી આંખો બધામાં સૌન્દર્ય શોધે છે આજે તો પુસ્તકો પણ એવાં જ વધુ વેચાય છે કે જેનાં પૂઠા ઉપર કોઈ અભિનેત્રિકા (Actress)નું ચિત્ર હોય! જેટલું ચિત્ર આકર્ષક હોય તેટલી જ તેની માગણી વધારે રહેશે. કપડાં પણ અભિનેત્રિઓના નામે જ ચાલે છે સાબુની જાહેરાત અને તારીખોમાં (Calender) માટે પણ તેમનાં ચિત્રોની જરૂર પડે છે

આજનો પહેરવેશ પણ સીનેમાને અનુરૂપ હોય છે ફિલ્મમાં નાયિકા (Heroine) જેવી સાડી પહેરે તેવી સાડી સારા ઘરની સ્ત્રીઓને પણ જોઈએ છે આપણો વિદ્યાનો ઉપાસક ગણાતો વિદ્યાર્થીવર્ગ પણ આજે સૌન્દર્યનો ઉપાસક બની ગયો છે!

સાધુઓનાં દર્શન કરવા જવા માટે તમને સમય નથી મળતો, કારણ કે ઘૂંટણરોગ ભર નડે છે પણ અભિનેતાઓનાં દર્શન જવા માટે તેને સમયની કમી નથી! નવી ફિલ્મ શરૂ થતાં પહેલાં શો (Show)માં તેનો

નબર જરૂર લગાડશે અને પછી ટીકીટ લેવા માટે અઢી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌદર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌદર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બહાર આવ્યા.

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય** છે મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યુ કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફૂરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફ્ટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આ યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમાં પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો કયારેક કયારેક તો લેફ્નેનન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઈએ મનની ગતિને અસત્માથી સત્ય પ્રત્યે વાળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

ધર્મ-પુરુષાર્થ

અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ ઉપર આપણે વિચાર વિનિમય કરી ગયા છીએ. તેમાં સમય અને શક્તિનો વ્યય તો થાય છે જ પણ તેના પરિણામની જે સુંદર કલ્પના માનવીના મગજમાં રચાયેલી હોય છે તે ઠગારી નીવડે છે કેમકે તેની પાછળ નથી તો ભાવધારા શુદ્ધ કે નથી આચરણ સારું. બન્ને અશુભ હોવાને લીધે તેનું પરિણામ પણ સારું નથી હોતું એથી જ એ બન્નેથી નિરાશ થયેલો મનુષ્ય ધર્મનું શરણું લે છે

ધર્મ શું છે? શુદ્ધભાવ સહિત કરવામાં આવતી શુદ્ધ ક્રિયા તેનું નામ ધર્મ છે. ભાવ અને ક્રિયા બન્નેને એટલા માટે સાથે મૂકવામાં આવેલ છે કે કેટલીક વખત વ્યક્તિની ક્રિયાઓ સુંદર હોય છે પણ તેમાં ભાવના પવિત્ર નથી હોતી. એ પણ યાદ રાખો કે નિષ્ઠાની પવિત્રતા વિના, ક્રિયા પવિત્ર ક્યાંથી દેખાશે? માતા પોતાના બાળકને ગલીપચી કરીને હસાવે છે. જગતમાં જ્યારે મનુષ્યને કોઈ વખત રીબણ મળી જાય છે તો તે પણ તેને પકડીને ગલીપચી કરે છે અને હસાવે છે

હવે જરા ઊંડાણથી વિચાર કરો કે બન્નેમાં કેટલું અંતર છે? જેટલું અંતર અંધકાર અને પ્રકાશની વચમાં છે તેટલું જ અંતર એ બે વચ્ચે છે. મા બાળકને હસાવીને તેના મનને આનંદ પમાડે છે. ત્યારે રીબણ મનુષ્યને હસાવીને તેનો જીવ લે છે

વસ્તુ પોતે તો શુભ પણ નથી અને અશુભ પણ નથી. તેની પાછળ રહેલી ભાવના જ તેનામાં શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતાનો પરિચય કરાવે છે. કેટલીક વખત શુભ વસ્તુ અશુભ ભાવના વડે જન્મે છે તો ક્યારેક અશુભ વસ્તુનો શુભ ભાવનાથી ઘટો હોય છે

)

ઉપાશ્રય જેવા ધાર્મિક સ્થળોના નિર્માણનુ કાર્ય પણ કેટલીક વખત ભાવોની અપવિત્રતાથી અપવિત્ર બની જાય છે એક માણસ વિચાર કરે છે કે જો ઉપાશ્રય થશે તો લોકોની ધાર્મિક ભાવનાઓને ઉત્તેજન મળશે, ત્યા સામાયિક વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ થશે—આમ વિચાર કરી તે ઉપાશ્રય બધાવે છે બીજો માણસ એમ વિચાર કરે છે કે ઉપાશ્રય મારા ઘરની નજીક હોવો જોઈએ ઉપાશ્રય માટે ફડ થતુ હોય ત્યારે તે કહે છે કે અમુક જગાએ થશે તો જ હુ પૈસા આપીશ

આ ઉપાશ્રયને ઘરની નજીક બનાવવાનો આશય શો છે ? શુ એવો આશય છે કે ઉપાશ્રય નજીક હશે તો જવાઆવવામા સગવડ પડશે ? ના. આમા તો બીજી જ ભાવના કામ કરે છે જો ઉપાશ્રય ઘરની નજીકમા હશે તો સઘની વ્યવસ્થા મારા હાથમા રહેશે, ઉપાશ્રયની ચાવી મારી પાસે રહેશે, આવતાજતા મહેમાનોને ત્યા ઉતારવા કામ લાગશે, જ્યારે મારી દીકરીના લગ્ન વખતે જાન આવશે તો ત્યા ઊતારી પણ શકાશે, સભાઓ વગેરે માટે પણ સારુ સ્થાન બનશે તો આ તે શુ ઉપાશ્રય બનાવવાનો છે કે ધર્મશાળા ? આવી ભાવનાની અપવિત્રતા કાર્યની પવિત્રતાને સહીસલામત રાખતી નથી

ભાવ અને ક્રિયાનો સમન્વય હોવો જોઈએ એક માણસ સામાયિકના સ્વરૂપને સમજીને સામાયિક કરે છે અને બીજો પોતાના ધર્મીપણાનુ પ્રદર્શન કરવા માટે સામાયિક કરે છે એ બેની વચમા કાઈ અતર ખરુ કે નહિ ? એક માણસ જિજ્ઞાસાની પૂર્તિને માટે પ્રશ્ન કરે અને બીજો પોતાની પડિતાઈનું પ્રદર્શન કરવા માટે પ્રશ્ન કરે—આ બન્નેની વચમા બહુ મોટો ફેર છે

બે મુનિઓ પ્રવચન કરે છે. બન્ને આચારશાસ્ત્ર ઉપર પ્રવચન કરે છે. એકનુ લક્ષ્ય આચારશુદ્ધિ છે. શ્રાવકો પોતાના આચાર સમજે, મુનિવર્ગ તેમના આચારને ઓળખે અને બન્ને દૃઢતાપૂર્વક પોતપોતાના આચારનુ પાલન કરે, આ પહેલા પ્રવચનકારનુ લક્ષ્ય છે બીજા મુનિ પણ આચારશાસ્ત્ર ઉપર જ પ્રવચન કરે છે પણ તેમનુ લક્ષ્ય જુદુ છે તે એટલા માટે આચારશાસ્ત્રનુ પ્રવચન કરે છે કે જેથી શ્રોતાઓ એમ માને કે તે મહાન આચારવાન છે અને તેમની સરખામણીમા બીજાઓ શિથિલાચારી છે

પહેલામા સર્વના કલ્યાણની ભાવના રહેલી છે, ત્યારે, બીજામા પોતાની પ્રતિષ્ઠાની ભાવના છૂપી રીતે કાર્ય કરી રહેલી છે હવે તમે સમજી ગયા હશો કે એક જ જાતની ક્રિયા ભાવનાના ભેદથી, પવિત્રતા અને અપવિત્રતાને ધારણ કરે છે.

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે. જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાય છે. તે સિવાય ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે. એ ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ લો. ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કર્મનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની ગંદકીને છુપાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કાર્ય બની રહેશે. અને તેમ કરનાર, ગંદકીને તો સૌરભયુક્ત નહિ બનાવી શકે પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ. એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે. તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્વાર્થ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી. ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન ઊતર્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ પડવી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડશે કે આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ જુદું જ છે!

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના રોઝા માટે ખજૂર લેવા એક દુકાને ગયો. રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ ખજૂર સારા આપજે. માનવનું મન સારી વસ્તુનું ચાહક છે. તમે પણ જ્યારે કાંઈ ખરીદી કરવા જાઓ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લો પણ માલ સારો આપજો. પણ કેટલાક વેપારીઓ એવા મનોવૃત્તિના હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે છતાં, માલ સારો નથી આપતા. આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ ભાવધર્મની વિરુદ્ધ છે. ભગવાન મહાવીરે આવાં કાર્યોને જીવનના બહુ જ મોટા દોષ તરીકે ગણાવ્યા છે. માનવોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ નિર્દેશ પણ કર્યો છે.

તેમણે કહ્યું છે કે—સાધક! તું તારા નૈતિક જીવનનો પાયો મજબૂત નહિ

રાખે તો તારા અધ્યાત્મનો મહેલ એક દિવસ તૂટી પડશે એ અતિચાર છે. જો તેનાથી નહિ બચે તો તારા વ્રતોને તે દુષિત કરી નાખશે

હા, હવે આપણે વાત આગળ ચલાવીએ તે મુસલમાનભાઈએ પૈસા વધારે આપીને વસ્તુ સારી માગી પણ શેઠે તો મેં ઉપર કહ્યુ છે તેવુ જ કર્યું તેણે પૈસા તો વધારે લીધા પણ ચણા ખરાબ આપી દીધા તે ચણા લઈને ઘેર આવ્યા અને ખોલીને જોયુ તો તેમા કેટલા જીવડા ખદબદી રહ્યા હતા તેવી જ રીતે તેનુ મન પણ ખદબદી રહ્યુ હતુ. તેણે તે ચણા કપડાના કકડામા બાધી દીધા. બીજે દિવસે તે ઉપાશ્રય તરફ આવ્યો તેણે જોયુ કે પૂજ્યશ્રી ખુબચદજી મહારાજ પ્રવચન આપી રહ્યા હતા તે શેઠ મોઢે મુહપત્તી બાધીને આગળ બેઠા હતા, અને જીકારો દઈ રહ્યા હતા તે મુસલમાનભાઈ ઘેર પાછો ગયો અને ચણાની પોટલી લઈ આવ્યો અને વ્યાખ્યાન પૂરુ થતા તેણે ચણાની પોટલી ખોલી અને બધાને બતાવ્યા, અને બોલ્યો–સારા માલનો ભાવ લઈ તમારા દયાધર્મી શેઠે કેવા ચણા આપ્યા છે તે જુઓ! કેટલા જીવડા છે આમાં!

ધર્મ જ્યારે આવી વ્યક્તિઓના હાથમા આવે છે, ત્યારે તે સ્વયં કલકિત થઈ જાય છે દૂધ મીઠુ હોય છે પણ કોઈ તેને કડવા તુબડામા ભરે તો તે બગડશે જ ધર્મ એ શુદ્ધ દૂધ છે પણ જ્યારે તેને સ્વાર્થી મન રૂપી કડવા તુબડામા ભરવામા આવે છે ત્યારે તેમા કડવાશ આવ્યા વિના રહેતી નથી

ધર્મ સ્વાર્થરહિત મનમા જ ટકી શકે છે. જેના જીવનમા ધર્મ પુરુષાર્થ કામ કરી રહ્યો છે, તેના સાક્ષી તો તેના શત્રુઓ પણ આપી શકશે એક વિચારકે કહ્યુ છે કે–જો કદાચ તમારો મિત્ર તમને સારા માનતો હોય તો હુ તમને સારા માનતા અચકાઈશ પણ જો તમારો દુશ્મન તમને સારા માનતો હશે તો હુ અચકાયા વિના તમને સારા માની લઈશ. જેમના જીવનમા ધર્મનો રસ ઊતર્યો હોય છે, તેમના શત્રુઓના મનમા પણ તે સ્થાન પામે છે

ગૌશાલક ભગવાન મહાવીરના શત્રુરૂપે જ રહ્યો આખી જિદગી, પ્રભુ પ્રત્યે દ્વેષ અને ઈર્ષ્યાની આગ વરસાવતો રહ્યો પણ જીવનના અત સમયે તે જ ગોશાલક બદલાઈ ગયો અને તે પણ એટલો બદલાઈ ગયો કે કાળો ભમ્મર મટીને સફેદ આરસ જેવો બની ગયો તે વખતે તેણે જે શબ્દો કહ્યા છે તે ઉપરથી ભગવાન મહાવીરની મહાનતા જાણી શકાય છે. તેણે

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે. જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાય છે. તે સિવાય, ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે. તમે ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ લો. ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કામનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની ગંદકીને છુપાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કામ બની રહેશે. અને તેમ કરનાર ગંદકીને તો સૌરભયુક્ત નહિ બનાવી શકે પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ. એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે. તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્વાર્થ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી. ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન સિંચ્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ થવી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડે કે આપણે જે કાંઈ કહીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ બીજું જ છે?

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના પૌત્ર માટે મલમ લેવા એક દુકાને ગયો. રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ મલમ સારો આપજે. માનવનું મન સારી વસ્તુનું ચાહક છે. તમે પણ જ્યારે કાંઈ ખરીદ કરવા જાઓ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લાગે પણ માલ સારો આપજે. પણ કેટલાક વેપારીઓ એવી મનોવૃત્તિ હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે છતાં માલ સારો નથી આપતા. આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ માનવધર્મની વિરુદ્ધ છે. ભગવાન મહાવીરે આવાં કામોને જીવનના બહુ જ મોટા દોષ તરીકે ગણાવ્યા છે. શ્રાવકોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ નિર્દેશ પણ કર્યો છે.

તેમણે કહ્યું છે કે—શ્રાવક! તું તારા નૈતિકજીવનનો પાયો સુદૃઢ નહિ

ડ્ઞાનવત તો અપરિગ્રહમા વિશ્વાસ રાખે છે એક બાજુ પાપ કરીને પૈસા ભેગા કરવા અને પછી તેનાથી ધર્મ કરવો એ તો એવુ થયુ કે કોઈ કાદવમાં પગ નાખે અને પછી ધોવા બેસે ખરી વાત તો એ છે કે પૈસાનો સગ્રહ એ જ અર્થ પુરુષાર્થનું લક્ષ્ય છે અને તે સગ્રહ કામનાં પ્રસાધનોને ... કરવા માટે જ કરવામા આવે છે પૈસાના તોફાનમાં ધર્મનુ પાદડુ તો ટકી શકતુ જ નથી તે તો શાતિના સમયમા શાત મનમા જ ટકી શકે છે

કેટલાક લોકોને એમ કહેતા પણ સાભળ્યા છે કે ધર્મ પુરુષાર્થ અર્થ અને કામને આપનાર છે આનો અર્થ તો એવો થયો કે જેને છોડીને આપણે ચાલવુ છે તે જ સામે આવે છે પછી એ ત્યાગનો કાઈ અર્થ જ રહેતો નથી તેમની દલીલ એવી છે કે ધર્મ એ શુભ પરિણુતિ છે અને પરિણુતિથી પુણ્યનો સચ્ચય થાય છે તેના મીઠા ફળોને ભોગવવા માટે સ્વર્ગમા જાઓ અને પુણ્યક્ષય થાય એટલે પાછા અહી આવો જે કામપુરુષાર્થનો તમે વિરોધ કર્યો તે સ્વર્ગમા વિપુલ પ્રમાણુમા ઉપલબ્ધ છે પછી એ ત્યાગનો કોઈ અર્થ નથી અર્થપુરુષાર્થને એટલા માટે ત્યાજ્ય બનાવ્યો હતો કે એ કામનો સહાયક છે પણ અહી તો અર્થની અપેક્ષાએ ધર્મ જ કામનો અધિક સહાયક બન્યો !

હા, વાત ઠીક છે જો કોઇ સ્વર્ગને માટે ધર્મનો આશ્રય લે અને આ દુનિયાના ભોગોનો તેને માટે ત્યાગ કરે, કે સ્વર્ગમા હજારગણા વધારે પ્રમાણુમા તેનુ ફળ મળે તો તો તમારી વાત બરાબર છે પણ એવા ધર્મનુ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમા કાઈ મૂલ્ય નથી જૈનદર્શન, એવા ધર્મનો ધર્મ તરીકે સ્વીકાર કરતું નથી તે તો કહે છે કે–સ્વરૂપમા રમણુતા એનુ નામ જ ધર્મ છે વિભાવદશામાથી સ્વભાવદશામા આવવુ, તે ધર્મ કહેવાય છે

પણુ વાત અધૂરી છે સ્વગને માટે કરવામા આવતી ધર્મસાધનાનો જૈન ધર્મ ઉચ્ચ પ્રકારની સાધના નથી માનતો એટલુ જ નહિ, તે તો તેને 'નિદાનકૃત કહે છે અને સાધુઓને તેનાથી બચવા કહ્યુ છે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય છે એ વાતનો ઈન્કાર પણુ કરી શકાતો નથી આગમમાં વર્ણુન આવે છે કે શુભ પરિણુતિથી શુભ કર્મોનો સચય થાય છે પણુ એટલુ ન ભૂલશો કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય અને પુણ્યને માટે સાધના કરવી –એ બેમાં ઘણો ફેર છે પહેલી વાતમાં પુણ્યની કામના નથી, એ આવી જાય તે જુદી વાત છે તમે ચોખાની ગુણીઓ ખરીદ કરો છો, તે વખતે તમે ચોખા ખરીદ કરો છો, ગુણીઓ નહિ કેળા અને નારગી ખરીદ કરી લાવો

પોતાના અનુયાયીઓ સમક્ષ કહ્યું—સાચી વાત તો એ છે કે ભગવાન મહાવીર જ સાચા જિન છે. હું તો સ્વાર્થનો કીડો છું. મેં મારા અહંકારની પૂર્તિ માટે ભગવાન મહાવીરના ઉજ્જવળ જીવન તરફ કાદવ ફેંકવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આ ભગવાન મહાવીરની ધર્મસાધના હતી કે જેણે શત્રુના મુખે તેમના પ્રત્યે શ્રદ્ધાંજલિ દેવડાવી.

આજ વાત ધર્મરાજની છે. તેમના જાનીદુશ્મન દુર્યોધનના મનમાં પણ તેમની ધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા ચમકી રહી હતી.

ધર્મ જ એવો કલાકાર છે કે જે શત્રુતાભર્યા હૃદયમાં મિત્રતા સ્થાપિત કરે છે.

હા, તો યાદ રાખજો કે ધર્મ એ મોક્ષસાધક પુરુષાર્થ છે અને અર્થ કામસાધક પુરુષાર્થ છે. કેટલીક વખત એથી ઊલટું પણ જોવામાં આવે છે. ક્યારેક ધર્મ અર્થસાધક પણ બની જાય છે. જેના જીવનમાં ધર્મનું તત્ત્વ આવેલું છે, જેણે પ્રામાણિકતાને પોતાના જીવનનું સાધ્ય બનાવી છે, તે આર્થિક ક્ષેત્રમાં પણ આગળ વધી જાય છે. બીજી બાજુ એમ પણ કહેવાય છે કે અર્થ વડે ધર્મ પણ થઈ શકે છે.

કોઈ વ્યક્તિએ લાખ રૂપિયામાંથી દસ હજાર રૂપિયા દાનમાં આપ્યા તો ધર્મ થયો કે નહિ? કેમકે દાન પણ ધર્મનો એક પ્રકાર છે.

તેનો ઉત્તર એ પણ ખરો કે ધર્મ એટલો સસ્તો નથી કે તે પૈસાથી ખરીદ કરી શકાય, કારણ કે તે આત્માનો ગુણ છે. તેને જડથી કોઈ ખરીદી શકતો નથી. ધર્મ પૈસાથી નહિ, પૈસાના ત્યાગથી થઈ શકે છે. જેણે જેટલું દ્રવ્ય દાનમાં આપ્યું, તેની તેટલા ઉપરથી આસક્તિ ઘટી ગઈ છે અને આસક્તિ ઘટી જવી એ જ ધર્મ છે.

બીજી વાત એ છે કે ધનથી ધર્મ તરફ નથી જઈ શકાતું, કેમ કે તે તમારું લક્ષ્ય પણ નથી. પૈસા કમાતી વખતે તમારો આશય કંઈક બીજો જ હોય છે. તમે બજારમાં શાક ખરીદવા જાઓ તો શાકની સાથે ધાણાં અને મરચાં પણ આવે છે. છતાં તમારું મુખ્ય ધ્યેય તો શાક લેવાનું જ છે, ધાણાં અને મરચાં નહિ. એ સાથે આવે છે તે જુદી વાત છે. એવી જ રીતે અર્થોપાર્જન સમયે તમારું લક્ષ્ય શું દાન તરફ હોય છે? નહિ. તે વખતે તો નિરંતર કમાવાની ભાવના જ કામ કરતી હોય છે. (શ્રોતાઓમાં હસાહસ)

કદાચ કોઈ એમ કહે કે હું ધર્મને માટે અર્થનો સંગ્રહ કરું છું તો તે પણ અનુચિત છે. જૈનદર્શન તે વાતનો ઇન્કાર કરે છે. કારણ કે

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુઃખરૂપ થઈ પડશે ઠંડી ઋતુમા આપનું મન આઇસ્ક્રીમ ઇચ્છતું નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુશીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઇચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યાં તો અશાંતિના મૂળ જેવી ઇચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે. બીજું એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટુ સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ-મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હું એવી નગરીમા રહુ છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યાં આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ-તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે. જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મવાનો જ છે? ના. જૈનદર્શન કહે છે કે અહીં અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમાં બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમાં સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે.

સિદ્ધ સ્થિતિમા પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુંબઈની વાત જ ન પૂછો અહીં તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી.

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ—એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

છો ત્યારે તેની સાથે છોતરાં પણ આવે છે છતાં કોઈ એવો તો મૂર્ખ નહિ નીકળે કે જે છોતરાંને માટે કેળાં કે નારંગી ખરીદ કરે! ધર્મની સાથે અર્થ અને કામ આવે કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય આવે તેને ખાસ મહત્ત્વ ન આપશો. તેમ તેની પ્રાપ્તિને પણ મહત્ત્વ ન આપશો.

બીજી વાત એ છે કે ધર્મની સાથે પુણ્યનો સંબંધ હંમેશાં હોય એવું કંઈ નથી કારણ કે ક્ષમા માર્દવ આદિ દસ વિધિ ધર્મ સંવર છે સંવર શુભ કરતાં શુદ્ધની વધારે નજીક છે શુદ્ધ પરિણતિમાં પુણ્યનો પણ ક્ષય થાય છે અને ત્યારે જ મોક્ષ સંભવે છે તે સિવાય શુદ્ધની સાથે પુણ્યનો સંબંધ માનશો તો મોક્ષનો સંભવ જ નહિ રહે. પુણ્ય, શુભ સુધી જ સીમિત રહે છે ત્યારે સંવર શુદ્ધ સુધી પહોંચાડે છે

મોક્ષ–પુરુષાર્થ

આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતો પુરુષાર્થ એ જ મોક્ષ–પુરુષાર્થ છે જેમાં આત્મા બધી વિભાવદશાને છોડીને સ્વભાવમાં આવે છે તે જ મુક્તાવસ્થા છે મોક્ષનો અર્થ ફક્ત સ્થાન વિશેષ ન કરશો. સિદ્ધશિલાને મુક્તિશિલા કહી છે પણ તે તો ક્ષેત્ર મોક્ષ છે ત્યાં જવા માત્રથી કામ નહિ થાય એમ તો આત્મા અનંતવાર ત્યાં પહોંચી ગયો છે. પૃથ્વીકાયના રૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન પણ થયો છે અને ત્યાં મર્યો પણ છે પણ તે એકેન્દ્રિયાદિ જીવ મુક્ત નથી કહેવાતા. કારણ કે તે કર્મ બંધનથી બંધાયેલા છે કર્મની જંજીરોથી મુક્ત થવું એ જ સાચી મોક્ષાવસ્થા છે.

તમે પણ મુક્ત થવા માટે સાધના કરતા રહો. આ બધાં વ્રત, ઉપવાસ, સામાયિક વગેરે મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે છે પણ હું જરા પૂછું છું? મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે તમે આટલા આતુર છો તેમાં એવું શું છે! ત્યાં ખાવાનું નથી પીવાનું નથી સૂવાનું નથી. સંસારમાં રહેતાં જે તમને હંમેશાં યાદ આવે છે તે સ્ત્રીની યાદ તમને ત્યાં મળવાની નથી ત્યાં બીડી નથી સિનેમા નથી ફરવા માટે ચોપાટી પણ નથી એવી સૂની નગરીમાં જવા માટે તમે કેમ તૈયાર થઈ ગયા છો! (હાસ્ય)

જો જવાબ પણ છે માની લીધું કે દુનિયાની આ બધી કોઈ ભૌતિક વસ્તુઓ ત્યાં નથી. તો એ પણ છે કે ત્યાં તેવી વસ્તુઓની કોઈ જરૂર પણ નથી. જરૂર હોય અને વસ્તુ ન મળે તો દુઃખ થાય. પણ જરૂર ન હોય અને વસ્તુ મળે તો તે એક દુઃખરૂપ થઈ પડે છે ગરમીના દિવસમાં તમને

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુ ખરૂપ થઈ પડશે ઠંડી ઋતુમા આપનુ મન આઇસ્ક્રીમ ઈચ્છતુ નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુશીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઈચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યા તો અશાતિના મૂળ જેવી ઈચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે બીજુ એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટુ સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ–મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હું એવી નગરીમા રહુ છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યા આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ–તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મ-વાનો જ છે? ના જૈનદર્શન કહે છે કે અહી અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમા બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમા સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે

સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુબઈની વાત જ ન પૂછો અહી તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ–એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

ન રહે. પણ એક દિવસ કાળનો દંડ તેને તે ઘર ખાલી કરવા વિવશ બનાવે છે. પણ મોક્ષ એ આત્માનું પોતાનું ઘર છે. કોઈની તાકાત નથી કે તેને ખાલી કરવાનું કહી શકે.

પણ ત્યાં પહોંચવા માટે પારકા ઘરની બધી વસ્તુઓ છોડવી પડશે ત્યારે જ તમે ત્યાં પહોંચી શકશો. જન્મ લીધા પછી આજ સુધીમાં તમે જેટલી વસ્તુઓ ભેગી કરી છે તે બધી સ્વની છે કે પરની? જો તમારી પોતાની હોય તો અહીંથી જતી વખતે તે બધી સાથે લઈ જવી જોઈએ. જરા બતાવો કે કઈ કઈ વસ્તુઓ સાથે લઈ ગયા? મોક્ષની વાત તો દૂર રહી પણ પરલોકમાં પણ તમે અહીંની કોઈ પણ વસ્તુ સાથે નહિ લઈ જઈ શકો. મુક્તિના રાજ્યમાં પહોંચવા માટે તમારે આ ભવના રાજ્યની બધી જ વસ્તુઓ છોડવી પડશે. આ ધર્મને પણ તમારે છોડવો પડશે. કારણ કે તે પણ આ દુનિયાની જ વસ્તુ છે.

તમને જરા આશ્ચર્ય થશે કે અત્યાર સુધી તો મહારાજ કહેતા હતા કે ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે અને હવે કહે છે કે તેને છોડવો પડશે! એટલી વારમાં આટલું પરિવર્તન!

ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે એમ તો હું અત્યારે પણ કહું છું. એ તો નક્કી જ વાત છે કે આત્માને મોહનગરીમાંથી મોક્ષનગરીમાં પહોંચાડનાર ધર્મ છે. જે લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડવામાં સહાયક હોય તેને લક્ષ્યસ્થાને પહોંચ્યા પછી છોડવું જ પડે છે.

ઘોડો તમને જ સભામાંથી ઘર સુધી પહોંચાડે છે. ઘરના બારણાં સુધી તે પહોંચાડી શકે છે પણ ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તમે તેની પીઠ ઉપરથી નીચે ઊતરી જાઓ છો. એ જ પ્રમાણે જે સાધના અને ક્રિયાઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં મદદકર્તા હોય છે તેની આવશ્યકતા ત્યાં પહોંચવા સુધી જ છે. ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તેને છોડી જ દેવી પડશે.

બીજા શબ્દોમાં કહું તો ધર્મ અને મોક્ષનો સંબંધ ચૂલા અને રોટલીનો છે. રોટલી બનાવવા માટે તવો, ચૂલો, બળતણ બધું જરૂરી છે. એ બધી ને વગર રોટલી થઈ શકતી નથી. છતાં ખાવાના કામમાં તો તેમાંની એક પણ વસ્તુ આવી શકતી નથી. તેમજ ભોજન તૈયાર કરવા માટે અગ્નિ આવશ્યક સાધન છે. પણ ભોજન તૈયાર થઈ ગયા પછી અગ્નિ સળગાવનાર પોતાની જાતે જ બુઝાવી નાખે છે. પણ તેનો અર્થ એ નથી કે તે વિચાર

કરતો રહે, કે અગ્નિ બુઝાવાનો જ છે, ભોજન તૈયાર થયા પછી તેને શાંત કરવાનો જ છે, એટલે પહેલેથી જ ચૂલામા લોટો ભરીને પાણી રેડી દે તો તો એકાદશી જ કરવી પડે–ભૂખે જ મરવુ પડે

સાધનાના સમય દરમ્યાન, સાધનોને પકડી રાખવાં એ જેટલુ જરૂરી છે, એટલુ જ સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી તેને છોડવુ જરૂરી છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોંચવા માટે તમારે સસારની સમસ્ત વાસનાઓનો ત્યાગ કરવો પડશે. સસારી અવસ્થાની નાની સરખી રેખા પણ છોડવી પડશે ચૌદમુ ગુણસ્થાન કે જે અયોગી કેવળી ગુણસ્થાન છે, તેનો પણ સિદ્ધ થતીવખતે ત્યાગ કરવો પડશે ત્યારે જ આત્મા સપૂર્ણ શુદ્ધ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે જ મોક્ષ–પુરુષાર્થ છે

તમે તમારા આત્માને અશુભમાંથી વાળીને શુભમા લાવો અને શુભમાથી શુદ્ધ તરફ અભિયાન કરો પણ તેને માટે પુરુષાર્થ તો અનિવાર્ય રીતે આવશ્યક છે શુદ્ધ સ્થિતિને પુરુષાર્થથી જ મેળવી શકાય છે **કેટલાક લોકો કહે છે કે પુરુષાર્થ અનાવશ્યક છે કેમકે કાળ પાકશે, ત્યારે જ આપણે મુક્ત થઈ જઈશું પરંતુ આ સિદ્ધાંત ભગવાન મહાવીરનો નથી, ગોશાળાનો છે.** ભગવાન મહાવીર પોતે કટ્ટર પુરુષાર્થવાદી હતા. તે જાણતા હતા કે–"મારુ આયુષ્ય બોતેર વર્ષનુ છે ત્યારપછી, હુ જરૂર મોક્ષે જવાનો છુ" છતા તેમણે શુ કરવા દીક્ષા લીધી અને કઠોર તપ–સાધના કરી? તેનો અર્થ એ છે કે તે એકલા નિયતિવાદી નહોતા, પુરુષાર્થવાદી પણ હતા તે જાણતા હતા કે–"હુ મોક્ષમા તો જઈશ," પણ તે એ પણ જાણતા હતા કે "તે માટે આટલી સાધના પણ કરવી જ પડશે"

નિયતિવાદ પૂર્ણ જ્ઞાનીઓને માટે છે ત્યા મારી અને તમારી લાયકાત નથી આપણી પાસે તો પુરુષાર્થ છે તે મારફતે જ આપણે વિકાસના ધ્યેય સુધી પહોચી શકીશુ પણ તે પુરુષાર્થ સમ્યક્ હોવો જોઈએ આપ સર્વના આત્મામા સમ્યક્ પુરુષાર્થ જાગૃત થાય અને તે આપના ચરમલક્ષ્ય સુધી પહોચાડવામા સહાયક થાય, એ ઈચ્છા સાથે વિરમુ છુ

તા ૧૮–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૨૯ મોહ અને પ્રેમ

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં એકસરખા સમાનાર્થી સમજાય છે અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો શ્રી મગનભાઈ દોશી જ કહેવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે. મેં કહ્યું આ બન્નેમાં ઘણો ફેર છે. એટલો ફેર છે જેટલો કે ગાય અને આકડાના દૂધમાં ફેર હોય છે. નામ અને રંગની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિએ પણ એક જેવા છે ખરા? નહીં. બન્નેમાં દિવસ-રાતનો ફેર છે. પહેલું (ગાયનું દૂધ) પ્રાણપોષક છે ત્યારે બીજું (આકડાનું દૂધ) પ્રાણહારક છે. ગાયનું દૂધ નાના બાળકથી લઈને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ પથ્ય હોય છે એટલા માટે જ તો ગાયને માતા કહી છે. પણ ભેંસનું દૂધ આટલું સ્વાસ્થ્યપ્રદ નથી અને આકડાનું દૂધ તો પ્રાણ-ઘાતક છે. પ્રેમ એ ગાયનું દૂધ છે તો મોહ એ આકડાનું દૂધ છે.

આગમમાં જ્યાં શ્રાવક-જીવન સંબંધી વર્ણન આવે છે ત્યાં એક "પ્રેમાણુરાગરત્તા" વિશેષણ આપ્યું છે. સાથે જ "ધમ્માણુરાગરત્તા" એ પાઠ પણ આવે છે. પણ મોહાણુરાગરત્તા એવો પાઠ ક્યાંય આવતો નથી. કારણ કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે. પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની પ્રેરણા છે. તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ મનાયું છે.

रागो य दोसो विय कम्म बीयं कम्मंच मोहप्पभवं वयंति।
कम्मंच जाइमरणस्स मूलं दुक्खंच जाइ मरणंवयन्ति॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૭)

રાગ અને દ્વેષ કર્મના બીજો છે અને કર્મ મોહનો પુત્ર છે મોહની ચિકાશ જ આત્મા ઉપર કર્મ ચોટવાનુ પ્રમુખ કારણ બને છે આ કર્મ ભાવ-પરપરાના બીજો છે આના વડે જ આત્મા જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રને ગતિ આપે છે. દુ ખ શું છે? જન્મ અને મૃત્યુનો પર્યાય જ તો છે

દુ ખનુ મૂળ-મોહ

આત્મા દુ ખથી બચવા ચાહે છે પણ દુ ખના કારણથી બચવા ઇચ્છતો નથી એ તાપથી બચવા માગે છે પણ સૂર્યના કિરણોના મોહને પણ છોડવા માગતો નથી પરતુ એ પણ નિશ્ચિત છે કે જ્યાં સુધી કારણ હાજર છે ત્યા સુધી કાર્ય-પરપરા ચાલુ રહેવાની જ કાર્યની સમાપ્તિ માટે પહેલા કારણને સમાપ્ત કરવુ પડશે દુ ખને સમાપ્ત કરવા માટે તો આપણે ચાલી નીકળ્યા પણ એનો રસ્તો જ જોયો-જાણ્યો નહી તો આપણા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડશે. દુ ખથી મુકિત પામવાનો સાચો રાહ તો અઢી હજાર વર્ષ પહેલા પાવાપુરીના છેલ્લા પ્રવચનમા વીતરાગ આત્મા ભગવાન મહાવીર બતાવી ગયા છે

दुक्खं हयं जस्स न होई मोहो ॥

આ સોનેરી સૂત્રને તમે સૌ યાદ રાખો. વિશ્વના દુ ખોના ઉપરની છાલને તોડીને જોશો તો ત્યા તમને મોહનુ બીજ દેખાશે એક મિનિટ જરા ઊડા ઊતરી જુઓ તો ખરા કે દુ ખ એ શુ છે? અને તે કયા છે? તમે માનો છો કે વિયોગની ક્ષણો એ દુ ખની ક્ષણો છે એ ક્ષણો ક્યારેક એટલી કરુણ હોય છે કે કદી-કદી તો વિયોગનુ દુ ખ આખોમા આસુ વહાવી દે છે. આ વિયોગ પછી સપત્તિનો હોય કે સબધીનો હોય, પણ એ માનવ મનને દ્રવિત કરી દે છે અને આ બધા વિયોગોમા પુત્ર-વિયોગની વાત સૌ કરતા વધુ કરુણ હોય છે, એ વિયોગનો સર્વાધિક પ્રહાર માતાના મમતાળુ હૃદય ઉપર પડે છે.

મુબઈ તો વિરાટ નગરી છે લાખોની સખ્યામા અહી માણસો વસે છે. અહી ઓછામા ઓછા પચાસથી સો માણસો પ્રતિદિન મૃત્યુ પામતા હશે પણ શું એ બધાનુ દુ ખ તમારા મનને પીડા પહોચાડે છે? જવાબ આવશે, કે નહી જો મૃત્યુ જ દુ ખનુ એક માત્ર કારણ હોય તો દુનિયામા પ્રતિક્ષણ મૃત્યુ પામતા હજારો માનવીઓ તમને શા સારુ પીડા દેતા નથી? જો મૃત્યુ દુ ખ દેતુ નથી તો કોઈની પ્રિય વ્યકિત જ્યારે સસાર-યાત્રા સમાપ્ત કરી વિદાય લે છે ત્યારે શા માટે એ કલાકો સુધી આસુ વહાવ્યા કરે છે? દુ ખનુ અસલી રૂપ તમે જાણવા માગશો તો દુ ખ કોઈના જીવવા અથવા મરવામા નથી જો એમ જ હોત તો ઓછામા ઓછુ તો

૨૯ મોહ અને પ્રેમ

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં લગભગ સમાનાર્થી ગણ્યા છે અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો કેટલાક મિત્રો કહેવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે ને ? મેં કહ્યું : આ બન્નેમાં ઘણો ફેર છે. એટલો ફેર છે જેટલો કે ગાય અને આકડાના દૂધમાં ફેર હોય છે. નામ અને રંગની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિમાં પણ એક જેવા છે ખરા ? નહીં. બન્નેમાં વિષ-અમૃતનો ફેર છે. પહેલું (ગાયનું દૂધ) પુષ્ટિદાયક છે ત્યારે બીજું (આકડાનું દૂધ) મારક છે. ગાયનું દૂધ નાના બાળકથી લઈને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ હિતકારક છે એટલા માટે જ તો ગાયને માતા કહી છે. પણ એવું દૂધ આકડાનું સ્વાસ્થ્યપ્રદ નથી અને આકડાનું દૂધ તો પ્રાણ-ઘાતક છે. પ્રેમ એ ગાયનું દૂધ છે તો મોહ એ આકડાનું દૂધ છે."

આગમમાં જ્યાં શ્રાવક-જીવન અંગેનું વર્ણન આવે છે ત્યાં એને "पेमाणुराग रत्ता" વિશેષણ આપ્યું છે. અહીં જ "अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ता" એ પાઠ પણ આવે છે પણ મોહાનુરાગ રત્તા એવો પાઠ ક્યાંય આવતો નથી. કારણ કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે. પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની સીડી છે. તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ બતાવ્યું છે.

रागो य दोसो वि य कम्मबीयं कम्मं च मोहप्पभवं वयंति।
कम्मं च जाईमरणस्स मूलं दुक्खं च जाई मरणं वयंति ॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૭)

તો એમા મોહ જ દેખશે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુંદરી અને સંપત્તિને લઈને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયાં છે પશ્ચિમી દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરંતુ પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડયો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મો ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડા ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સંઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાંત હતી આ વાત સંસારના બધા જ મોહવૃત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યાં સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સંઘર્ષોની પરંપરા-સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણ-પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જ્વાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સંસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના-રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને પેટીમા બંધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજુરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાંબો, જેઠ મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહારે નીકળવું મુશ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ધોમ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના-શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-હવે તો ચલાય તેમ નથી ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યા વગર આગળ વધશુ તો સંભવ છે કે-આપણે અહી જ ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તોડ

પાડોશીના પુત્રના મૃત્યુથી તમને જરૂર દુ:ખ થાત. યથાર્થમાં તો એવું બન્યું નથી. દુ:ખ તો મારાપણામાં વસે છે આપણું પોતાનું કોઈ પ્રિયજન મરી જાય તો જ એનો વિયોગ આપણને ખટકે છે. પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો એનું દુ:ખ નથી પરંતુ તે પોતાનો હતો અને તેથી જ તો માતાની મમતા આર્દ્ર દ્રવી જાય છે, દુ:ખ થાય છે. પાડોશીમાં કોઈ મરી પણ જાય તો એના મોં પર એક દુ:ખની રેખા પણ ફરકતી નથી.

કલ્પના કરો એક આદમીએ પચાસ હજાર રૂપિયા રોકી એક બંગલો બાંધ્યો. એના હૃદયમાં એ બંગલા પ્રત્યે કેટલો મોહ હશે! એમાં કાંઈ પણ થોડું-ઘણું નુકસાન થાય તો એના હૃદયને ઠેસ પહોંચે છે પરંતુ પરિસ્થિતિ વશ એને એ બંગલો વેચી દેવો પડયો. એના એને સાઠ હજાર રૂપિયા ઊપજ્યા. થોડા દિવસ બાદ એને સમાચાર મળે છે કે બંગલાની પાસે આગ લાગી અને તમારા જૂના બંગલાના સ્થાને હવે ફક્ત બળેલી-અળેલી દીવાલોના ખંડેરો ઊભા છે. શું આ સમાચારથી એ સજ્જનને કોઈ દુ:ખ થશે? નહિ. પ્રશ્ન એ થાય છે કે એવું શા માટે બને છે? પહેલાં તો બંગલાને થતું જરા સરખું નુકસાન એના હૃદયમાં આઘાત લગાડતું પણ હવે જ્યારે બંગલો રાખનો ઢગ બની ગયો તેમ છતાંય તેને દુ:ખ-અનુભૂતિ થતી નથી. એનું કારણ છે પહેલાં બંગલો પોતાનો હતો માટે દુ:ખ થતું હતું. હવે એ બીજાની માલિકીનો છે. એના રૂપિયા એ ગણી ચૂક્યો છે તેથી એને એનાથી થતા હાનિ-લાભની સાથે હવે કોઈ સંબંધ રહ્યો નથી. આ પોતાપણું ગયું કે સાથે જ દુ:ખ પણ ગયું પરંતુ મોહમયી આત્મા આ તથ્યનો સ્વીકાર કરતો નથી. ભગવાન મહાવીર આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવે છે

'इण मेव णाव बुज्झन्ति जे जणा मोह पाउडा ॥'

આચારાંગ સૂત્ર

મોહગ્રસ્ત આત્મા સત્યનો પ્રકાશ મેળવી શકતો નથી. મોહની આંધી જ્યારે હૃદયમાં પ્રબળ રૂપે પ્રવેશે છે ત્યારે એનો પહેલો પ્રહાર વિવેકની દીપ-શિખા ઉપર પડે છે. વિવેક પોતે જ પ્રકાશ છે પરંતુ મોહ અંધકાર ફેલાવે છે. એ પોતાના ભાવિ જીવન પ્રત્યે સાવધાન થતો નથી તેમ એના પરિણામ તરફ પણ એનું ધ્યાન જતું નથી. સીતા સોનાના મૃગ ઉપર મોહિત થઈ. રામાયણકાળમાં થનાર એ મહાયુદ્ધના મૂળમાં આ મોહ જ છુપાયેલો રહ્યો છે. સુવર્ણ મૃગનો મોહ પણ યુદ્ધની એક ચિનગારી બનીને રહ્યો છે. એના પછી આવે છે રાવણનો સીતા-મોહ. આમ પ્રત્યેક યુદ્ધના મૂળમાં ઊંડા ઉતરશો

તો એમા મોહ જ દેખ શે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુદરી અને સપત્તિને લઈને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયા છે પશ્ચિમી દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરતુ પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડ્યો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મોં ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડો ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાત હતી આ વાત સસારના બધા જ મોહવૃત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યા સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સઘર્ષોની પરપરા-સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણ-પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જ્વાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને-પેટીમા બધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજુરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાંબો, જેઠ, મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહારે નીકળવુ મુશ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ઘામ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના-શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-હવે તો ચલાય તેમ નથી. ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યા વગર આગળ વધશુ તો સભવ છે કે-આપણે અહી જ ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તો

એમનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. મજૂરોની મનઃસ્થિતિને એ સમજતો હતો. ગરીબાઈની પીડા એણે અનુભવી હતી. એટલે જ તો એ મજૂરોના કષ્ટને સમજી શક્યો. એક કવિએ કહ્યું છે કે —

જેને વીતી હોય તે જાણે રે બીજા કોઈ ન જાણે રે
કાંટા ખરે ખર બોરડી કેરા હાથમાં વાગ્યા હોય,
વાગ્યા વિનાની વેદના રે જાણી શકે નહીં કોય.

જે જેના ઉપર વીતે છે તે જ જાણી શકે છે. હંમેશાં મોટરમાં ફરે છે એને શું ખબર કે પગે ચાલવું કેવું હોય છે? જે હંમેશાં સુખમાં મ્હાલે છે અને વિશાળ આરસ પથ્થરના મહેલોમાં વસે છે એને શું ખબર કે ગરીબોની જિંદગી કેવી હોય છે? ફૂટપાથ ઉપર સૂનારને કેવી રીતે ઊંઘ? નળ તળે બેસી નહાનાર શું જાણે કે કૂવામાંથી પાણી ખેંચીને નહાવું કેવું હોય છે! જે માણસ જે પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ ચૂક્યો છે તે પોતાના જેવા દુખીઓના દુઃખને પિછાની શકે છે.

હા તો શેઠે મજૂરોની મનઃસ્થિતિ જાણી લીધી અને કહ્યું કે "જેટલો ભાર ઉપાડીને આરામથી ચાલી શકો તેટલો જ ભાર ઉપાડો અને બાકીનો અહીં જ મૂકી દો. મને એનું કોઈ દુઃખ નહીં લાગે. તમારું કષ્ટ તે મારું કષ્ટ છે કારણ કે તમારા સૌમાં હું મારા જ આત્માના પ્રતિબિંબ જોઉં છું. આ જડ દ્રવ્ય કરતાં તમારામાં રહેલા ચૈતન્ય પ્રત્યે મારા આત્માને વિશેષ પ્રેમ છે." શેઠનાં મધુર વચનોથી મજૂરોને કંઈક આશ્વાસન મળ્યું. એમણે તો ચાર ચાર પેટીઓ ઉતારી દીધી.

ફક્ત એક મજૂર એવો હતો જેણે વિચાર્યું કે આ પ્રશ્ન તો તે જ સમયે અમારી સામે આવ્યો હતો જ્યારે અમે શેઠને ઘેર આ પેટીઓ પહોંચાડવાનું વચન આપ્યું હતું. હવે અમે જો પેટીઓ ફેંકી દઈએ તો શેઠને કેટલું નુકસાન થશે! આ બાજુ અમે અમારાં વચનોથી પાછા ફરીએ છીએ. આમ વિચારી એ તો સાતેય પેટીઓ માથે મૂકી ચાલતો રહ્યો. ઉતારે મંજિલ આવી પહોંચી. હવે બધા મજૂર ભાર—વહનથી મુક્ત થઈ પોતાને ઘેર જવા ઉત્સુક હતા. તેઓ જેવા પેટીઓ ઉતારવા લાગ્યા કે શેઠ બોલ્યા "આ કષ્ટ શા માટે કરો છો. જેની પાસે જેટલી પેટીઓ છે તે તે લઈને પોતપોતાને ઘેર જઈ શકો છો. આ બધું તમારે માટે જ છે" આ સાંભળતાં જ મજૂરોએ પસ્તાવો અનુભવ્યો. વિચારવા લાગ્યા : "અમને શી ખબર હતી નહીંતર બધી પેટીઓ આપણે ઉપાડી લાવત."

જે પેટીઓ ફેંકીને મજૂરોએ શાન્તિનો શ્વાસ લીધો હતો, હવે એ જ પેટીઓ માટે એમની આંખોમાં આંસુ ચાલી નીકળ્યાં કારણ ત્યારે તો પેટીઓ બીજાની હતી અને હવે એ પોતાની થઈ ગઈ, પહેલાં એના પર પોતાની માલિકી-પોતાપણું નહોતું એટલે માલ ભરેલી પેટીઓ ફેંકવામાં શાન્તિ માની હતી હવે એ પેટીઓ પર પોતાપણું-મારાપણું આવ્યું એટલે ભારથી હલકા હોવા છતાં પણ દુઃખની શિલા એમની છાતી પર લદાઈ ગઈ છે. માટે જ ભગવાન મહાવીર બતાવે છે જ્યાં મારાપણું છે, મમત્વ છે, ત્યાં દુઃખ રહેશે જ.

મોહ અંગે હું ઘણું બોલી ગયો છું. હવે આપણે પ્રેમ અને મોહ બંને ઉપર તુલનાત્મક વિચાર કરીશું મોહ બહિરંગ છે તો પ્રેમ અંતરંગ છે પ્રેમ અને મોહમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે હીરા અને કાચમાં હોય છે. ચમક તો કાચને પણ છે અને કદી-કદી તો ભોળા માણસની આંખને થાપ આપી એ હીરાના ભાવમાં પણ વેચાઈ જતો હોય છે તો પણ કાચ અને હીરાના મૂલ્યમાં ઘણો મોટો ફેર છે, તેમ એમના ચકળાટમાં પણ ફરક છે હા, તો તેવી રીતે મોહ પણ કદી-કદી પ્રેમનો પોષાક પામી પ્રેમનું મૂલ્ય મેળવી જાય છે, પરંતુ એના અસલીપણાને જેણે પીછાની લીધું છે તે બંનેને એક માનવાની ભૂલ કદી નહી કરી શકે

પ્રેમ આત્મધર્મ છે તો મોહ દેહ-ધર્મ છે મોહ બીજાને ઉજાડવા માગે છે તો પ્રેમ બીજા માટે સ્વયં બરબાદ થવામાં આનંદ માને છે કારણ કે મોહશીલ આત્મા પોતાના જ સુખને જુએ છે, જ્યારે પ્રેમશીલ માનવ સૌના સુખમાં પોતાનું સુખ જુએ છે પ્રેમની પુષ્ટિ વિયોગમાં થાય છે અને મોહ સંયોગોમાં પુષ્ટ બને છે પ્રેમ દિલમાં વસે છે તો મોહ ફક્ત આંખોમાં વસે છે. મોહ વિકારશીલ છે ત્યારે પ્રેમ વિચારશીલ છે, માટે પ્રેમ ત્યાગ ચાહે છે જ્યારે મોહ રાગ અને ભોગનો ભિખારી છે પ્રેમ નિત્ય છે તો મોહ અનિત્ય છે પ્રેમ અસલી છે તો મોહ નકલી છે પ્રેમને રૂપ અને વયની અપેક્ષા રહેતી નથી જ્યારે મોહ તો રૂપનો તરસ્યો છે રૂપના ખસવાની સાથે જ મોહ પણ ત્યાંથી ખસી જશે એટલા માટે જ પ્રેમ પ્રતિદિન વધે છે તો મોહ સમય જતાં ઘટતો જાય છે પ્રેમ સદા યુવક રહે તો મોહ વૃદ્ધ થતો જાય છે

એ મોહની જ તો પ્રેરણા હતી ને કે સુરિકાંતા પોતાના પતિને ઝેર દેવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ હતી ચુલ્લણી પોતાના પુત્ર બ્રહ્મદત્તને મારી નાખવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ, ત્યાં પણ મોહની જ વાત હતી. આજે અધિકાંશ યુવકો સીનેમા-સંસાર શોખીન છે ફિલ્મોમાં પ્રેમ-કહાણીઓ જુએ છે અને સંગી-

તના નામે ફિલ્મી ગીત એમની જીભ ઉપર ચડેલાં રહે છે. શું આ જ પ્રેમ છે? નહીં. આ પ્રેમના નામે મોહની ફાંસી છે. જે પ્રેમમાં વાસનાનો રસ છે તે પ્રેમ નથી. ત્યાં તો પ્રેમની ઓથે મોહ ખેલી રહ્યો છે. શું હૃદયમાં વસતો પ્રેમ પણ મોહનું જ એક રૂપાંતર છે? કારણ કે જે પ્રેમ શરીરાસક્ત છે, તે તુચ્છ છે. તે પોતાની પાછળ દુઃખોની પરંપરા લઈ આવતો પ્રેમ છે. પરંતુ આત્માસક્ત પ્રેમમાં કોઈની વિકૃતિઓ ઘૂસી શકતી નથી માટે તે શુદ્ધ છે અને અપેક્ષાકૃત સ્થાયી પણ છે.

સાથે-સાથે પ્રેમ સેવાશીલ છે કારણ તે બીજાના દુઃખમાં હમદર્દી ધરાવે છે. જ્યારે મોહ તો પોતામાં જ આસક્ત રહે છે. બીજાની એને ચિંતા નથી. પ્રેમ કહે છે :

औरों के दुखको दुख समझ, दुखका करें उपाय
अपना दुख तो सहहूं किन्तु पर-दुख देखा न जाय।
दयामय ऐसी मति हो जाय।

કારણ કે પ્રેમ મીણબત્તીની જેમ સ્વયં બળીને પણ બીજાને પ્રકાશ આપવા માગે છે. જ્યારે મોહ કંઈક ભૂંડું જ ચિત્ર બતાવે છે :

किस किस की फिक्र कीजिए, किस किसको रोइये
आराम बड़ी चीज है, मुंह ढक के सोइये॥

કારણ કે મોહ સ્વાર્થી અને પ્રેમ પરાર્થી છે. એટલે જ મોહ ફક્ત પોતાના શરીર અથવા ધનના પિંડ સુધી જ સીમિત રહે છે. મોહમાં ન્યાય અને અન્યાયનો પણ વિવેક રહેતો નથી. જ્યારે પ્રેમ વડે તો વિશ્વદીપ ઝગમગતો રહે છે. એક હિંદુ ગાયને સમાજોપયોગી પણ માની એની સેવા કરે છે, એમાં પૂજ્ય ભાવ રાખી એની ભક્તિ પણ કરે છે તે એનો પ્રેમ છે. પણ જો એ ગાય કોઈ ભૂખી ખેતરમાં જઈ કંઈ નુકસાન કરી આવે તો પણ એનો માલિક એની કશી દરકાર ન કરે તો એ મોહ જ કહેવાય. કારણ કે મોહમાં બીજાને થતી હાનિ પ્રત્યે આંખો બંધ થઈ જાય છે.

માટે હું ફરી ભારપૂર્વક કહીશ કે પ્રેમ એ તો આત્મિક સંપત્તિ છે. જ્યારે મોહ શારીરિક છે. જ્યાં આત્મિક ગુણો પ્રત્યે આકર્ષણ છે ત્યાં સાચા પ્રેમનું આકર્ષણ છે. ત્યાં શારીરિક સૌંદર્ય તરફ આકર્ષણ હોતું નથી. ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આ મોહનું આકર્ષણ છે. જેમ આપણે કોઈ ફૂલને જોઈએ છીએ, એના મધુર સૌંદર્ય પર મુગ્ધ થઈ જઈએ છીએ. આ તો સૌંદર્ય પ્રેમ છે. પણ એને લૂંટી લેવા માટે જ્યારે આપણો હાથ આગળ વધે છે અથવા એના પર અધિકાર જમાવી બેસી જઈએ અને

બીજો લેવા માગે તો એની સાથે લડાઈ–ઝઘડો કરવા તૈયાર થઈ જઈએ તો સમજવુ જોઈએ કે એ ફૂલ પ્રત્યેનો આપણો મોહ છે

જેના પ્રત્યે આપણો પ્રેમ હોય છે તેના સારુ ત્યાગ, ઉત્કર્ષ તથા સેવાના વિચારો જાગૃત થાય છે પરંતુ મોહમા સેવા આપવાની નહી લેવાની ભાવના રહે છે પ્રેમી પોતે કષ્ટ વેઠી લેશે અને બીજાનુ તનિક કષ્ટ પણ એના માટે ભારરૂપ બની જશે ત્યારે મોહશીલ વ્યક્તિ તો 'હુ' અને 'મારા'ને સદા બચાવવાની ચેષ્ટા કરતો ફરશે પોતાના કષ્ટોને એ બીજા ઉપર જ લાદવાનો પ્રયાસ કરશે

એક માતાનો પુત્ર શાળાએ ભણવા ગયો માતાની એના પર અસીમ મમતા હતી તેથી એ પણ સાથે ગઈ શિક્ષકને પોતાના પુત્ર અગે સૂચના આપતી કહેવા લાગી "માસ્તર સાહેબ, મારા દીકરાને તમે કઈ ન કહેશો. કદાચિત જો એ તોફાન કરે અને તમારે એને ડરાવવો હોય તો તમે એની પાસે બેઠેલા છોકરાના ગાલ ઉપર જોરથી તમાચો મારજો એ તમાચાથી એ ડરી જશે આ માતાનુ હૃદય છે એની આખો પોતાના બાળકને સદા સુખી અને હસતુ જોવા માગે છે આ એનો સ્નેહ છે પણ પોતાના બાળકને બચાવવા માટે જ્યારે એ બીજા બાળકના ગાલ ઉપર તમાચો મારવાની સૂચના કરે છે તો સમજી લેવુ જોઈએ કે એ પ્રેમ નથી, પણ મોહ છે.

પ્રેમથી મોહ, મોહથી વાસના અને વાસનાથી પતન એ અધોગામી પ્રેમ છે પ્રેમથી સેવા, સેવાથી ત્યાગ, ત્યાગથી આત્મશુદ્ધિ એ પ્રેમની ઉર્ધ્વમુખી ચેતના છે પહેલો પ્રેમ છે અને બીજો મોહ છે આ મોહ જીવનને પતનના રસ્તે ઘસડી જાય છે તમે પ્રેમથી મોહ ભણી જઈ રહ્યા છો કે સેવા ભણી ? એ તો તમારુ આત્મ–નિરીક્ષણ જ બતાવશે

હા, તો તમે પ્રેમ અને મોહમા વિવેક રાખો જો કે ઉપરથી બન્ને એક સરખા જ દેખાય છે, પરંતુ બન્નેમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે ચાપલુસી (મસ્કા પૉલીશ) અને વિનયમા ચાપલુસી વિનયમા જ ઘૂમે–ફરે છે પરંતુ એ પિશાચિની છે, જ્યારે વિનય દેવતા છે તે તો આત્માનો પોતીકો ગુણ છે એક ચૂનો છે તો બીજૂ માખણ સફેદી બન્નેની એક જેવી છે પણ એક સ્વાસ્થ્યકારક છે તો બીજો પ્રાણનાશક છે માટે તમે મોહ અને પ્રેમમા ઠીક ઠીક વિવેક રાખો અને પ્રેમના પ્રકાશમા આગળ વધો ઉર્ધ્વમુખી પ્રેમ તમાર આત્માને ઉર્ધ્વગામી બનાવશે.

॥ૐ॥ શાતિ

દિનાક જૈન ઉપાશ્રય,
૧૯–૧૦–૫૮ કોટ, મુબઈ

૩૦ જીવનના બે રૂપ–૧

આજે અમે સૌ જીવનનાં બે રૂપો જોવા આવ્યા છીએ. પણ પ્રશ્ન એ છે કે જીવન એ છે શું? મનુષ્યની શ્વાસ ધારણ કરવાની ક્રિયા એ જીવન કહેવાય છે પરંતુ ફક્ત શ્વાસક્રિયા માત્રમાં જ જીવન નથી કારણ કે એમ તો શ્વાસ તો પેલી ધમણ પણ લે છે. પણ જેના જીવનમાં કંઈક જિંદગી છે તેજ તો જીવિત છે. એની જિંદગી પોતા પૂરતી જ સીમિત રહે છે. બીજાને કંઈ એથી અસર થાય છે? એની દિવાલને પાર કરી જેણે બીજાના જીવનમાં આત્મીયતાનો સંચાર કર્યો છે તે જીવન અગરબત્તીના જીવન જેવું છે. અગરબત્તી પોતે બળીને આસપાસના વાતાવરણને સુવાસિત કરે છે એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ.

એ પણ એક જિંદગી છે જે બીજા અર્થે પોતાના દિલનું બલિદાન આપે છે. વૃક્ષ એકેન્દ્રિય પ્રાણી છે. ગ્રીષ્મ ઋતુના અસહ્ય તાપને એ સહી લે છે પણ એના શરણે આવનારને એ શાંતિ અને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. લીમડાના છાંયડા તળે જે વ્યક્તિ વધુ રહે છે તેનું શરીર સ્વસ્થ બની જાય છે. સુખડની પાસે કોઈ જાય તો એનું હૃદય પ્રસન્નતા વડે મહેંકી જાય છે. પણ હે માનવ, તું તો પંચેન્દ્રિય છે. તારી પાસે આવનાર બીજો માનવી પ્રસન્નતા અનુભવે છે કે ચિંતા લઈને પાછો ફરે છે? તમારી પાસેથી અગર કોઈ ચિંતા લઈને પાછો વળે છે તો સમજવું પડશે કે હજુ સુધી આપણે પેલા એકેન્દ્રિય જેટલો પણ જીવનવિકાસ સાધી શક્યા નથી.

જીવન વિકાસ અમે જૈન દર્શન બતાવે છે. આ આત્મા જ્યારે નિગોદથી નીકળી પ્રત્યેકમાં આવ્યો ત્યારે એણે ધીમે ધીમે વિકાસ કર્યો. એકેન્દ્રિયમાંથી બે-ઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચતુરેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય થયું એ આત્માનો વિકાસક્રમ છે. પંચેન્દ્રિયમાં પણ અસંજ્ઞીથી સંજ્ઞીપણું મેળવવું અને એમાં

મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત થવુ એ જીવનનો દ્રવ્ય વિકાસ છે પણ ભાવવિકાસની વાત જુદી છે કષાય અને સ્વાર્થના ભારથી જેટલો હલકો બની આત્મા ઉપર ઊડે છે, આધ્યાત્મિક પરિભાષામાં એને ભાવ-વિકાસ કહે છે

દ્રવ્ય-વિકાસની અપેક્ષાએ મનુષ્યથી દેવો આગળ વધી જશે, કારણ ભૌતિક વૈભવ અને સુખની દૃષ્ટિએ દેવ માનવ કરતા મહાન છે, પણ અતુલ સપત્તિનો સ્વામી એ દેવ કષાય અને વાસનાનો પોટલો બાધીને ફરતો હોય છે સ્વર્ગની સુકોમળ પુષ્પ-શય્યા ઉપર પણ એને શાતિ નથી ત્યા પણ ઈર્ષ્યાની જ્વાળા જલી રહી છે એ નીરખે છે કે મારા કરતા પણ આ લોકો પાસે મકાનો વધુ છે અપ્સરાઓ અને રત્નો માટે પણ ત્યા સઘર્ષ થતા હોય છે માટે કહેવુ જોઈએ કે દ્રવ્ય-વિકાસની દૃષ્ટિએ દેવ ઘણો આગળ વધેલો હોવા છતા ભાવ-ક્ષેત્રે એ પાછળ છે વિશાળ સ્વર્ણ સિહાસન મળ્યુ હોવા છતા પણ એના મનનુ દારિદ્ર મટયુ નથી ભાવસપત્તિ દેવ કરતા એક એકેન્દ્રિયની પાસે વધુ હોઈ શકે છે જે હીરા માટે દેવો પણ સઘર્ષ કરે છે, એ એકેન્દ્રિય જ તો છે જેના સારુ સઘર્ષ થાય છે તે સઘર્ષ કરનારાઓ કરતા શ્રેષ્ઠ ગણાવો જોઈએ છે બીજી બાજુ, એકેન્દ્રિય એક-ભવી હોઈ શકે છે દ્રવ્ય સપત્તિથી તેઓ હીન-રહિત છે પણ ભાવ સપત્તિ એટલી વિશાળ છે કે કેવળ એક ભવ પછી જ સીધુ મોક્ષ જઈ શકાય છે

એકેન્દ્રિયના જીવન-વિકાસનુ એક રહસ્ય એ પણ છે કે એનો દેહ અન્ય પ્રાણીઓના ઉપયોગમા આવે છે જેનુ જીવન જેટલુ વધારે બીજાના ઉપયોગમા આવે છે, એ તેટલો જ લોકપ્રિય બને છે એમ તો સામાન્ય કેવળી અને તીર્થંકરના જ્ઞાન અને દર્શનમા કોઈ ફરક નથી જેટલુ વિશિષ્ટપૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન તીર્થંકરના આત્મામા છે તેટલુ જ એક સામાન્ય કેવળીમા પણ હોય છે છતા પણ તીર્થંકરના પચકલ્યાણક ઉજવવામા આવે છે એમના જન્મદીક્ષા વગેરે કલ્યાણકોમા દેવ અને દેવેન્દ્ર હાજર થાય છે જ્યારે સામાન્ય કેવળીના કેવળજ્ઞાન મહોત્સવમા પણ સદૈવ દેવો હાજર થતા નથી આ ભેદનુ કારણ શુ છે? આત્મિક ગુણોના વિકાસની પરિધિમા બન્ને સમક્ષ હોવા છતા પણ આ ભેદનુ રહસ્ય છે તીર્થંકર, નામકર્મ પણ એ વિચારવુ જોઈએ કે તીર્થંકર નામકર્મના આત્મા કઈ રીતે ઉપાર્જન કરે છે? આગમ સાક્ષી પૂરે છે કે જે આત્મા પ્રાણીમાત્રની સેવાનો વિરાટ સકલ્પ લઈને ચાલે છે, સાધના-રસમા સેવાનો રસ ભેળવી દે છે, એ તીર્થંકર નામ

કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યાયમાં પ્રશ્નોત્તરમાં એનું સુંદર નિરૂપણ થયેલ છે.

प्र० वेयावच्चेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

उ० वेयावच्चेणं तित्थयरनामगोत्तं कम्मं निबंधइ ॥

મહામુનિ ગૌતમ મહાશ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે પ્રશ્ન રજૂ કરે છે કે પ્રભો, આત્મા સેવા વડે કઈ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે?

પ્રભુ જવાબ આપે છે: વૈયાવૃત્ય અર્થાત્ સેવા વડે આત્મા તીર્થંકર પદને પ્રાપ્ત કરે છે. નિષ્કામ સેવા અને જનસમુદાયના મનમાં શાંતિ અને આનંદ-ધારા વહાવવાની પવિત્ર વિચારશ્રેણી જ એને તીર્થંકરપણાના વિરાટ પદ પર લઈ જાય છે.

સેવાના પવિત્ર સંકલ્પો એક દિવસે સાકાર બને છે અને તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત મહાપુરુષ સ્વકલ્યાણ પછી અનંતાનંત પ્રાણીઓને દુઃખ અને અજ્ઞાનતાના અંધકારમાંથી ઉગારવા માટે વાણીનો પ્રકાશ પાથરે છે. તેથી સામાન્ય કેવળી કરતાં જ્ઞાન અને દર્શનની જ્યોતિ સમાન હોવા છતાં પણ તીર્થંકર વધુ વંદનીય બને છે. એ જ કારણ છે કે આજનો ચોર કાલે કેવળી બની શકે છે પણ આજનો એ ચોર કાલે તીર્થંકર બની શકતો નથી કારણ કે તીર્થંકર થવા માટે પાછલા અનેક જન્મોની સાધનાની અપેક્ષા રહે છે.

એક મહત્ત્વપૂર્ણ વાત એ પણ છે કે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ સમ્યક્ત્વ દશામાં જ થાય છે પરંતુ એ નિશ્ચિત નથી કે બધાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીઓ તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે જ છે. બધા જ ઔપશમિક અથવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે એમ પણ હોતું નથી. પરંતુ ત્રણેમાં પણ સમ્યક્ત્વશીલ આત્મા જ્યારે વિશિષ્ટ લોકોત્તર સેવા-ભાવનો વિકાસ કરે છે ત્યારે જ તેઓ તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરે છે. આ જ સેવા-ભાવના માનવીને મહાનતા ભણી દોરી લઈ જાય છે.

જીવન ભલે નાનું-મોટું હોય પણ એમાં જો સેવાની સુવાસ હશે તો એ આગળ વધી શકશે. એક કેળના પાન ઉપર એક ઝાકળ-બિંદુ પડેલું હતું. સૂરજનાં સોનેરી કિરણો પામી એ હીરાવત્ ચળકી રહ્યું હતું. એની જ પાસે એક હીરો પણ ચળકી રહ્યો હતો. એક પંખી ઊડીને ત્યાં આવ્યું. ચળકતા તુષાર-બિંદુ તરફ ઇશારો કરતાં એ બોલ્યું: શું આ તમારું સંબંધી છે? એટલામાં હીરો કોપે ભરાઈ બોલ્યો: શું એક તુષાર-બિંદુની સાથે મારી તુલના સંભવ છે? બસ તે જ વખતે એક માખી ત્યાં આવી અને તેણે પેલા હીરા ઉપર ચાંચ મારી પણ એને તો કંઈ નિરાશા

જ સાપડી આ જોઈ પેલુ નાનકડુ તુષાર-બિદુ બોલ્યુ 'બહેન, મારી જિદગી નાની-અલ્પ છે, પણ આ જીવન જો તમારા ઉપયોગમા આવે છે તો હું પોતાને ધન્ય માનીશ'

પ્રશ્ન એ નથી કે જીવન કેટલુ મોટુ છે? સપત્તિ કેટલી વિશાળ છે? પ્રશ્ન એટલો જ છે કે આ જીવનનો કેટલો અશ પરહિતમા ઉપયોગી બન્યો છે? વિશાળ સપત્તિનો કેટલો અશ પર-સેવામા વપરાયો છે? ઘણીવાર સપત્તિ વિશાળ હોવા છતા માણસ કઈ આપી શકતો નથી જ્યારે સાધારણ સ્થિતિવાળો ઘણુ બધુ કરી જાય છે લાબે જોવાય તો મધ્યમ સ્થિતિ વાળો વધુ ઉત્સર્ગ કરે છે જો કે એની આવક સીમિત હોય છે છતા એનુ દિલ અમીર હોય છે એ પોતાની પ્રતિષ્ઠા કાયમ રાખવા માટે પણ પોતાની સ્થિતિથી વધુ કરી જાય છે, જ્યારે ઊચી સ્થિતિવાળા પોતાની મસ્તીમા મસ્ત રહે છે એમને વધુ દરકાર પણ હોતી નથી કારણ તેઓ જાણે છે કે બીજાનુ સ્વાગત થશે તોય ઠીક છે અને ન થાય-કરાય તોય ઠીક છે સપત્તિની સુગધ છે તો ભ્રમરોનો ગુજારવ પણ કાયમ રહેવાનો છે જ, પછી શા માટે નકામુ ખર્ચ ગળે નખાય!

સાચુ પૂછો તો નાના-નાના પ્રાણીઓનુ જ જીવન આપણા માટે વિશેષ ઉપયોગી બને છે સ્થાનાગ સૂત્રમા ભગવાન મહાવીરે એની પૂરી વિગતો આપી છે જીવન ઉપર કોનો કેટલો ઉપકાર છે, આગમ એનો સાક્ષી છે. મનુષ્ય ઉપર ષટકાયિક જીવોનો અનત ઉપકાર છે પવનને જ લ્યો, કેટલો ઉપકાર છે એનો આપણા ઉપર! એના અભાવે આપણે એક દિવસ તો શું પણ એક કલાક પણ આપણે જીવી શકીએ નહી શુ આ ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે પણ તમે કદી વિચાર્યુ છે? લેણદાર ભલે ન માગે પણ ઇમાન-દાર શાહુકારનુ શુ કર્તવ્ય છે? અને વિચારો કે જો સમસ્ત સૃષ્ટિમા એક પણ માનવ ન હોય તો પવનને શુ ચિતા થશે? પાણીનુ શુ બગડશે? પણ જો હવા અને પાણી ન રહે તો મનુષ્યને ચિતા થશે કે નહી? અરે, ચિતાની તો વાત જ ક્યા રહી, મનુષ્ય એના વિના જીવી પણ નહી શકે નળમા પાણી થોડુ મોડુ આવે અથવા સમય કરતા વહેલા બધ થઈ જાય ત્યારે પણ માણસ કેટલો અધીર બની જાય છે? ત્યારે એનો-પાણીનો પૂર્ણ અભાવ તો પ્રલયનુ જ દૃશ્ય ઉપસ્થિત કરશે

હા, તો આ નાના જીવોનો કેટલો ઉપકાર છે! પૃથ્વી આપણો આધાર છે કરોડો, અબજો મનુષ્ય એના વક્ષસ્થલ ઉપર ઘૂમી રહ્યા છે. છતા એને

એનો તનિક પણ રોષ નથી. તમારા શરીર ઉપર નાની-શી ફોડી પણ થઈ તો એનું ધમધમ-કરવું તમને ગમશે નહીં. આટલું હોવા છતાં પૃથ્વી પોતાનું કર્તવ્ય મૂકી દે તો ક્યાં જઈશું આપણે! તમને યાદ હશે કે કચ્છમાં પૃથ્વીએ બે મિનિટ માટે પણ પોતાની ફરજનું પાલન કરવામાં ઢીલ કરી તો ત્યાંના રહેવાસીઓની શી સ્થિતિ થઈ હતી! ધરતીકંપના બે સેકંડના ધક્કામાં મનુષ્ય-સૃષ્ટિ કંપી ઊઠે છે.

પૃથ્વી આધાર છે અને પાણી પેય છે. અગ્નિ મનુષ્યનો પ્રમુખ સહાયક છે. એના અભાવે કાચું ધાન-અન્ન સ્વાસ્થ્યને બગાડશે. અને પવન તો આપણું જીવન છે. એટલે જ તો એનું બીજું નામ પ્રાણ રાખવામાં આવ્યું છે. વનસ્પતિ માનવીનો આધાર છે. એ પૃથ્વીમાંથી રસ તત્ત્વ લઈને આપણને આપે છે. એક નાનકડી વેલ પૃથ્વીમાંથી નીકળી વૃક્ષ ઉપર ચડે છે, જળ અને પૃથ્વીના પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે. પણ એ લઈને પણ પોતાની પાસે એ સંગ્રહ કરતી નથી. એ જળ અને પૃથ્વીનાં ગંધતત્ત્વોને ફૂલ-પુષ્પરૂપે અર્પે છે. એ સુગંધમય ફૂલોનો આનંદ ન એ વેલ લે છે, તેમ નથી લેતું વૃક્ષ પણ. ઊલટું એ મધમાખીને આમંત્રે છે. કહે છે: ફૂલોનો પરાગ લે અને મનુષ્ય માટે મધનું નિર્માણ કર. ફૂલો પછી એ રસતત્ત્વ વડે ફળોનું નિર્માણ કરે છે. તે પોતે પણ ફળ ન ખાતાં તમને જ એ અર્પણ કરે છે.

આ સૌનો કેટલો ઉપકાર છે આપણા ઉપર! એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું હતું ખરું! ધાનના એક કણની સાથે કેટલી વ્યક્તિઓનો શ્રમ આપણે એકી સાથે આપણા ગળામાં ઉતારી જઈએ છીએ! દરેક કણમાં ખેતરના રૂપમાં પૃથ્વીનો જ આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ. ખેડૂતે પોતાના શ્રમ-બિંદુઓ નીતાર્યાં છે. કેટલા બળદોનો એમાં પુરુષાર્થ રહ્યો છે. ત્યારે બીજનું બલિદાન એમાં રહ્યું છે અને પાણી તેમ જ સૂર્યનો એમાં સંયોગ રહ્યો છે. વનસ્પતિના ઉપકારોની આ કથની તો અસીમ છે. મનુષ્યસમાજ ઓક્સીજન ગ્રહણ કરે છે અને એના બદલામાં કાર્બોલિક ગેસ (વાયુ) દે છે. પણ તમને ખબર છે કે એ કાર્બોલિક ગેસ હવામાં ભળી જો સમસ્ત સંસારમાં ફેલાઈ જાય તો સમસ્ત મનુષ્યસૃષ્ટિ એક દિવસે સમાપ્ત થઈ જાય. પણ વનસ્પતિ જગત કાર્બન વાયુને લઈ લે છે અને એ બદલામાં ઓક્સીજન છોડે છે. મનુષ્ય પ્રાણવાયુ ગ્રહણ કરે છે અને વિષવાયુ છોડે છે. પરંતુ વનસ્પતિ જગત મનુષ્યને દૂર રાખી વિષવાયુ જ ગ્રહણ કરે છે અને પ્રાણવાયુ આપે છે.

સાચે જ જીવનના બલિદાનમા જ જેણે જીવનનો આનંદ માન્યો છે તે જ જીવનનો સાચો કળાકાર છે પરોપકાર માટે જે એક ડગલુ પણ આગળ વધ્યો નથી, તે પગ હોવા છતા પંગુ છે માનવ હોવા છતા પણ જેણે સારીય જિંદગીમાં એક પણ માણસનુ રક્ષણ કર્યું નથી, એના કરતા તો પેલા બાવળના કાટા શ્રેષ્ઠ છે કે જેના વડે ખેતરનુ રક્ષણ તો કરી શકાય છે.

બીજાના રક્ષણ કાજે જે હાથ લંબાવે છે તે જ બીજાઓ માટે પ્રિય પણ થાય છે એક ગરીબ ડોસીમા હતી. એ ડોસીમાનુ એક નાનુ-સરખુ ઘર હતું ગરીબોને તો ઝૂંપડુ પણ એ મહેલ છે. જ્યા સાજની વેળાએ આશ્રમ-વિશ્રામ એમને પ્રાપ્ત થાય છે એક દા'ડો રસોઈ કરતા અગ્નિ જરા તેજ થયો અને એની ઝૂંપડીને આગ લાગી ગઈ બિચારી ગરીબ વૃદ્ધા આગ ઠારવા માટે લોકોને વિનતી કરવા લાગી સેંકડો માણસો એ રસ્તેથી પસાર થઈ રહ્યા હતા એક વિદ્યાર્થી તો આગનો પ્રકાશ જોઈ ત્યા જ પુસ્તક ખોલી વાચવા લાગી ગયો બીજા સજ્જનો પણ ત્યાથી પસાર થઈ રહ્યા તેઓ સિગરેટના શોખીન હતા એમણે વિચાર્યું અહી અગ્નિ છે ચાલોને, એકાદ સિગારેટ જ પેટાવી લઈએ એક-બે દિવાસળીની બચત થશે કોઈ વ્યક્તિ વળી આવી જે ચહાની શોખીન હતી એણે વિચાર્યું આગ તેજ છે વળી બળતણ પણ ઘણુ છે તેથી ચહા જલ્દી બની જશે એણે તો વદ્ધાના બળી રહેલા ઘરના દરવાજાને ચૂલો બનાવી ચહા બનાવવી શરૂ કરી પણ ચોથી વ્યક્તિ એક સજ્જન માણસ હતી. એના હૃદયમા માનવતા છલોછલ ભરી હતી એણે પોતાના જોડીદારોને બોલાવ્યા અને આગની જ્વાલાઓને સહીને પણ આગ શમાવવામા મદદ કરી

ઉપરના ચારેય જાતની વ્યક્તિઓ તમારી સામે છે એકે પુસ્તક વાચ્યુ, બીજાએ સિગરેટ સળગાવી, ત્રીજાએ ચહા બનાવી અને ચોથાએ ગરીબ વૃદ્ધાની ઝૂંપડી બચાવી હવે તમે પેલી વૃદ્ધાને પૂછશો કે તને એ ચારેયમાથી કોણ પ્રિય છે ? તો એ શું કહેશે ? પહેલા ત્રણના હૃદયમા સહૃદયતા તથા સ્નેહાભાવ છે તેઓ તો ફક્ત પોતાના સ્વાર્થોમા જ રાચતા રહ્યા-સીમિત રહ્યા પણ ચોથો તો દેહની દિવાલથી ઉપર ઊઠ્યો તેથી એ પ્રિય બન્યો

આ જીવનની ખુશબુ-સુગંધ-સૌરભ જ બાકી રહેશે મૃત્યુ તો સૌને એક ને એક દિવસે તો સમાપ્ત કરી જ દેશે કાળક્રમે સ્મૃતિ પણ ધોવાઈ જાય છે પરંતુ દુનિયાના માનસ-પટળ પર તેમની જ સ્મૃતિ-રેખા શેષ રહી જાય છે જેઓ દુનિયાના હિતમા કંઈક કરીને જાય છે દુનિયા પૈસાદારોને

યાદ કરતી નથી. તેમ નથી કરતી સત્તાધીશોને. ભારતના ઇતિહાસમાં મોટા-મોટા ભૂમિપતિઓ થઈ ગયા. જેમના મહેલો ગગનને સ્પર્શતા હતા, જેમના મહેલોમાં લક્ષ્મી નૃત્ય કરતી હતી. સેંકડો નોકરો જેમના હુકમની પ્રતીક્ષા કરતા ઊભા રહેતા હતા. પરંતુ જરા શોધો તો ખરા કે દુનિયાના કયા ખૂણામાં એમનું સ્મૃતિચિહ્ન છે? ફાનસ લઈને ફરી વળશો તોય તમને એમનું નામોનિશાન નહીં મળી શકે.

સત્તાસંપન્ન વ્યક્તિઓની જીવનયાત્રા પણ સાગરની યાત્રા સમાન છે. તેઓ આગળ વધતા ગયા પણ પાછળનાં એમનાં ચરણચિહ્નો પણ ભૂંસાતાં ગયાં. આ પૃથ્વી ઉપર મોટા-મોટા ચક્રવર્તીઓ આવી ગયા. જેઓ ગર્વ કરતા કે મારું એક બાણ લાખ વ્યક્તિઓને મોતના ખોળે સુવડાવી શકે છે. ભગવાન વાસુદેવ આવ્યા જે પોતાના સારંગ ધનુષ વડે પૃથ્વીને કંપાવી દેતા. મોટા-મોટા બળવાન યોદ્ધા અને સેનાપતિઓ એના નામથી એવી રીતે ધ્રૂજી ઊઠતા જેમ પવનના ઝોકાથી પીપળાના પાંદડાં કંપી ઊઠે છે. પરંતુ તેઓ પવન વેગે દુનિયાની સામે આવ્યા. તેમ જ દુનિયા પણ એમના બળ અને સત્તાની સામે ઝૂકી પણ ગઈ. પરંતુ એમની આંખો બંધ થતાંની સાથે જ દુનિયાએ પણ એમના તરફથી આંખો મીંચી લીધી.

ઇતિહાસકારો ભલે એમના ઇતિહાસની કડીઓ શોધતા ફરે, પરંતુ જનસાધારણ એમને કદી યાદ કરતો નથી. જનતા તો એમને જ યાદ કરે છે જેઓએ એના માટે કંઈક કર્યું છે. આજથી અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં પૂર્વ મગધમાં સમ્રાટ શ્રેણિક પણ થઈ ગયા. જેની પાસે આગમકારો કહે છે, અખૂટ સામ્રાજ્ય હતું. સોનાના બાવન કુંવરો હતા. હજારો નર-નારીઓ એના ચરણની ધૂળ લેવા ઊભાં રહેતાં. જે બાજુથી એ નીકળતા કે પ્રચાર થતો ત્યાં જય-જયના શબ્દોથી ચારે બાજુના ભવનો ગૂંજી ઊઠતા હતા.

બીજી બાજુ એ જ મગધ ભૂમિ પર અધ્યાત્મ જગતના સૂર્ય ભગવાન મહાવીર પણ આવ્યા. એમણે રાજ-પરિવારમાં જન્મ લીધો હતો. એમના પિતા પણ યશસ્વી રાજા હતા. એમના મામા ગણતંત્રના નાયક હતા. પણ શું આપણે એમને એટલા માટે યાદ કરીએ છીએ કે તેઓ એક રાજકુમાર હતા? જો અહીં સુધી જ એમનો વિકાસ સીમિત રહ્યો હોત તો જનતા પેલા હજારો રાજકુમારોની જેમ રાજકુમાર વર્ધમાનને પણ ભૂલી ગઈ હોત. પણ ના, એમણે ભોગનો નહીં, ત્યાગનો રાહ લીધો હતો. તેઓ સાધના-પથે આગળ વધ્યા અને એ પથ પર ચાલતી વખતે એમણે ગરીબ ભારતની બે

આગળી લંગોટી પણ ન લીધી પરંતુ યાદ રાખજો, એ અપરિગ્રહના ઉપાસકની ઉપાસના માટે સ્વર્ગનો ઇન્દ્ર પણ વિલાસ તજી ત્યાં હાજર થતો હતો જ્યારે સમ્રાટ શ્રેણિક પાસે ઇન્દ્ર તો શું સામાન્ય દેવ પણ હાજર થયો નહીં હોય, જો કે એમના આધિપત્યમાં સોનાના ડુંગરો હતા આજે અઢી હજાર વર્ષ પછી પણ ભગવાન મહાવીરને તમે યાદ કરો છો દર વર્ષે વીસ લાખ જૈનો એમની જયંતિ ઊજવે છે પણ શું કોઈએ સમ્રાટ શ્રેણિકની જયંતિ ઊજવી છે? અહિંસાના અવતાર ભગવાન મહાવીરના મંદિરો તમને મળશે પણ સમ્રાટ શ્રેણિકનું મંદિર બનાવી એમને કોઈએ પૂજ્યા હોય એવું સાંભળવામાં આવ્યું નથી

શું તમે કદી વિચાર્યું હતું કે આનું રહસ્ય શું છે? દુનિયા શા માટે સમ્રાટો અને ચક્રવર્તીઓને વિસરી જાય છે? અને એક સંતનું નામ રટે છે અને એના પ્રત્યે શ્રદ્ધાના પુષ્પો ચઢાવે છે? એનું રહસ્ય છે, જેણે પોતાનું સમગ્ર જીવન જનતાની સેવામાં અર્પી દીધું, કરોડો માણસોને હિત અને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો અને બદલામાં શું લીધું? તાંબાની એક પાઈ પણ દુનિયા પાસેથી ન લીધી જનતા એના જ ચરણોમાં શ્રદ્ધાથી નતમસ્તક રહેશે

જેની પરહિત-વૃત્તિમાં સ્વાર્થના કાદવની એક પણ કાળી રેખા નથી, દુનિયા એને જ હૃદય સમર્પિત કરે છે. બીજો એક એવો છે જે થોડું લઈને સહસ્રગણું પાછું આપી દે છે, એને પણ સ્વાર્થી કહી શકાશે નહીં. વૃક્ષ પૃથ્વીથી રસ લે છે, હવા પ્રકાશ અને પાણી પણ લે છે તેમ છતાં કોઈએ એને સ્વાર્થી કહ્યું નથી, કારણ એ જે લે છે, એના બદલા રૂપે સહસ્રગણું ફળ અને ફૂલ પ્રદાન કરે છે મેઘને આજ સુધી કોઈએ સ્વાર્થી કહ્યો કે ગણ્યો નથી જો કે એ સાગરથી પાણી લે છે, તોપણ એ સ્વાર્થી નથી, કારણ ખારું જળ એ લે છે અને એને મધુર બનાવી જનતાને એ પાછું વાળે છે જે લઈને બદલામાં પાછું વાળે છે એને સ્વાર્થી કહી શકાય નહીં સંતો પણ તમારી (ગ્રહસ્થો) પાસેથી ચાર રોટલા લે છે, એના બદલે તેઓ સત્યનો રાહ બતાવે છે એટલે એમને સ્વાર્થી કહી શકાય નહીં.

જે કેવળ લેવાનું જ જાણે છે અને બદલામાં કશું જ વાળતો નથી, અથવા વાળવાનું એના સ્વભાવમાં નથી તો એ સંત તો નથી જ પણ માનવ પણ નથી દેવું અને બદલામાં કંઈ પણ ન લેતા દેતા રહેવું એ દેવોની સંપત્તિ છે અને લેવું અને બદલામાં કંઈ પણ દીધા વિના લેતા જ રહેવું

એ રાક્ષસોની સંપત્તિ છે. માણસ તો બે અને ત્રણની વચ્ચે જીવે છે. એ કંઈક દે છે તો કંઈક લે પણ છે. પણ આજનો માણસ તો ફક્ત લેવાનું જ શીખ્યો છે. દેવાની—આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ કહે છે અમારી પાસે છે શું? અમે શું આપી શકીએ એમ છીએ? અહીં કોઈ માગનાર આવે છે તો એ બાપડો બે આંસુ સારે છે ત્યારે હજાર હજાર આંસુ સારતો કરે છે. કમાણી ખલાસ થઈ ગઈ, ખર્ચો વધી ગયા. ટેક્સોનો ભાર એટલો વધી ગયો છે કે અમે તો માથું પણ ઊંચું કરી શકતા નથી. પણ આમ કહેનારા સજ્જનો સિનેમા જોવા નથી જતા શું? કમાણી જો ઘટી જાય અને ખર્ચો વધી જાય તો સિનેમા તો પહેલાં બંધ થવાં જોઈએ, પણ નવી ફિલ્મ આવી કે એમને તો પહેલી ટિકિટ જોઈએ. પછી ભલેને પાંચની ભલે કે દસની. મોટર ડ્રાઈવરનો રૂ. ૨ નો માસિક ખર્ચ આંખે ખટકતો નથી પણ કોઈ ગરીબને પાંચ રૂપિયા આપવા હોય તો સારી દુનિયાભરના ખર્ચો અને ટેક્સ યાદ આવી જાય છે.

મુસાફરી કરવી હોય તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જશો અને આઠ દિવસ અગાઉ સીટ રિઝર્વ કરાવશો. શું કોઈ થર્ડ ક્લાસમાં બેસાતું નથી? અરે રાષ્ટ્રપિતા બાપુ હંમેશાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા હતા. શું એમની પાસે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જવા-આવવા પૈસા નહોતા? એકવાર કોઈએ એમને પૂછ્યું "બાપુ, તમે થર્ડ ક્લાસમાં શા માટે મુસાફરી કરો છો? ભારતનો બેતાજ બાદશાહ ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરે એ અમારા વાસ્તે શરમની વાત છે." બાપુએ શો જવાબ વાળ્યો, ખબર છે તમને? તેઓએ કહ્યું, હું ત્રીજા વર્ગમાં એટલા માટે મુસાફરી કરું છું કે ચોથો વર્ગ નથી. ભારતની ગરીબ જનતાને ત્રીજા વર્ગમાં પણ ઊભા-ઊભા જવું પડે છે. હું તો એમનો સેવક છું. પછી ફર્સ્ટ અને સેકંડ ક્લાસમાં કેમ બેસી શકું?

ભાઈ, જો તમે ગાંધીજીના ચીલે ચાલવા ચાહતા હો તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ન બેસતાં થર્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરી શકો છો. અને એમ કરવાથી બચેલો પૈસો કોઈ ગરીબને આપો તો કેવું સારું! મારી બહેનોને કહીશ કે તમે રેશમી અને જ્યોર્જેટની સાડીઓ પહેરો છો. શરીર તો સાદાં કપડાંથી પણ ઢાંકી શકાય છે. પછી રેશમ પહેરીને જીવ-હત્યાનું પાપ શા માટે ખરીદો છો?

તમે સાદાં કપડાં પહેરતાં શીખો. તેથી ગરીબ ભારતના ગ્રામોદ્યોગને પ્રોત્સાહન મળશે. આમ કરવાથી તમે તમારી અનાથ અને અપંગ બહેનોને કામ અને રોજી મેળવવામાં સહાયક થઈ શકશો અને તેથી બચતો પૈસો

તમે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવામા વાપરો તો તમને બમણો લાભ મળશે પહેલો લાભ એ થશે કે જીવનમા સાદાઈ અને અપરિગ્રહ આવશે અને બીજો એ કે તમે ગરીબ ભારતની સેવા કરી શકશો આ સેવાના ક્ષેત્રે તમે જેમ-જેમ આગળ વધશો તેમ તેમ તમને જીવનની સાચી મધુરતા મળતી જશે તમે આજ પર્યંત રાગનો આનદ લીધો છે પણ હવે ત્યાગનો પણ આનદ લેતા શીખો

રસગુલ્લાનો આનદ તમે ઘણી વખત લીધો છે હવે આવો આનદ લો કે તમે પોતે ભૂખ્યા છો અને તમારી સામે ભાણુ આવ્યુ કે બરાબર તે જ વખતે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો કોઈ હાથ પસારો તમારી સામે આવીને ઊભો રહે તમારો આત્મા એના કરુણા-સ્વરને પીછાને અને ભાણુ આખુ તમે એ ભૂખ્યાને આપી દો તો એમા પણ એક સાત્ત્વિક આનદ છે. ચોપાટીનો સ્વાદ માણનારા શુ એક દિવસ આ સ્વાદ પણ લેશે ખરા?

તમારા જીવનની સુવાસ અને સેવાથી કોઈ વ્યક્તિની આખોમા કૃતજ્ઞતાના આંસુ ઊભરાઈ આવે તો હુ માનુ છુ કે એની આખોના એ મોતી, પેલા મોતીઓ કરતા પણ વધુ કિમતી હશે કે જે તમે પાચ કે દશ હજાર આપી ઝવેરી બજારમાથી ખરીદી લાવો છો અને તેનો હાર ગળે પહેરી ગૌરવમિશ્રિત આનદનો અનુભવ કરી શકો છો

સ્વીડનની વાત છે ત્યાના સમ્રાટની બહેનનુ નામ રાજકુમારી યુજિની હતુ એના હૃદયમા એટલી બધી દયા હતી કે રોગીઓને જોઈ એના હૃદયમા કરુણા ઉભરાઈ આવતી આ કરુણાથી પ્રેરિત થઈ રાજકુમારી યુજિનીએ પોતાના હીરા અને મોતીના આભુષણો વેચી એક ઘણી મોટી હોસ્પિટલ બધાવી હતી આ હોસ્પિટલમા સુશ્રુષાના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ હતા. આટલાથી રાજકુમારીને સતોષ ન થતા એ પોતે હોસ્પિટલ જતી અને પોતાના હાથે રોગીઓની સેવા કરતી બીજી નર્સો કહેતી, "તમે સ્વીડનના રાજકુમારી છો સેવાનુ કામ તમારુ નહી, અમારુ છે" રાજકુમારી જવાબ વાળતી "આ પરિચર્યામા મને સેવાનો એટલો આનદ મળે છે કે તમે એ જાણી શકશો નહી સેવાનો આનદ પૈસા આપીને મેળવી શકાતો નથી એ તો સ્વ-હાથો વડે કરીને જ લઈ-મેળવી શકાય છે."

એક વાર એની હોસ્પિટલમા એક કોઢના રોગથી પીડાતો માણસ આવ્યો બધા એનાથી બચવા માગતા હતા રાજકુમારીને ખબર પડી તો એ પોતે એ કોઢી માણસની પાસે પહોચી ગઈ અને બોલી "ભાઈ, કેટલા દિવસથી આ રોગથી તમે પીડાઓ છો?" એ દર્દથી પીડાતો બોલ્યો:

માતાજી ૭ વર્ષ થઈ ગયાં. આ ભયંકર બીમારીએ ઘર ઘાલ્યું છે. આ રોગ ગયો પીછો થાય છે એટલી અને પરુ ઝરે છે. કોઈ પણ પાસે ફરકવા માગતું નથી. હવે તો ભગવાન બોલાવી લે તો જ સારું છે." રાજકુમારીની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. એણે કહ્યું, "ભાઈ ગભરાવ નહીં. આ પવિત્ર કામ હું કરીશ." રાજકુમારીએ પાણી ગરમ કર્યું અને પોતાના હાથે રોગીના ઘાવો ધોયા. દવા લગાવી નવા પાટા બાંધી દીધા. નોકરની પાસે ચોખ્ખાં ફળ મંગાવ્યાં અને રોગીને ખવડાવ્યાં. સાત મહિના સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો. દરરોજ રાજકુમારી આવતી, રોગીને નવડાવતી, ઘાવોને પોતાના હાથે ધોતી અને નવો પાટો બાંધી જતી. એક એવો દિવસ આવ્યો કે રાજકુમારીની સેવા સફળ થઈ અને રોગી સ્વસ્થ-સાજો થઈ ગયો. જે દિવસે એને જવાની રજા આપી અને એ જવા લાગ્યો ત્યારે રાજકુમારીને કહ્યું, "તમે મારી ઉપર માતા છો. એક માતા પણ બાળકની આટલી સેવા નહીં કરે જેટલી કે તમે રાજકુમારી હોવા છતાં મારી સેવા કરી છે. તમારી સેવા અને મમતાએ જ રોગ મટાડ્યો છે. તમારી પરિચર્યાને આ માનવદેહ જીવનની છેલ્લી ઘડીઓમાં પણ ભૂલી નહીં શકે." અને એનો ચરણસ્પર્શ કરતાં એની આંખોમાં આંસુનાં મોટાં-મોટાં બિંદુઓ નીતરી રહ્યાં.

આ જોઈ રાજકુમારી બોલી, "ભાઈ, આ હૉસ્પિટલના નિર્માણમાં મેં હીરા ને મોતીનાં આભૂષણો આપ્યાં છે. આજે તે મોતી ઊગી નીકળ્યાં છે. તમારાં નયનોનાં મોતી પામી હું આજે ધન્ય બની ગઈ છું."

સાચું પૂછો તો આ જ જીવનની કળા છે. આંસુઓનાં મોતીઓથી માણસને તોળાય છે. જેનું મૃત્યુ દુનિયાને ખટકે, જેનું નામ લેવા પર આવતાં જ સાંભળનારની આંખો મોતીઓની ભેટ ચઢાવે એ જ જીવનનો સાચો કળાકાર છે. નહીંતર જેના મૃત્યુ પર લોક કહેવા લાગે: સારું થયું, આજે છૂટ્યા. ગામનો રોગ ગયો. તો સમજવું જોઈએ કે એનું જીવન દીવાળીયા જેવું છે.

એક વખત એક શેઠને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો. શેઠનું ઘર ને કુમારનો જન્મ, અને તેમાંય પાછા એ નગરશેઠ રહ્યા. લોક દૂર-દૂરથી વધામણી દેવા આવવા લાગ્યા. શેઠને તો આ વૃદ્ધાવસ્થાનું સંતાન હતું. એમના હૃદયમાં હરખ માતો નહોતો. તેઓ પણ આગળ વધી-વધીને લોકોનું સ્વાગત કરી રહ્યા હતા. સૌના મોં પર મલકાટ હતો. પણ પેલું નવજાત બાળક રડી રહ્યું હતું. એના રુદનનો અવાજ પડોશમાં રહેતા ઈમામસાહેબના કાને પડ્યો. તેઓ પણ આવ્યા અને સીધા બાળકની પાસે જઈને બોલ્યા, "આજે

તારો જન્મોત્સવ ઉજવવા દૂર-દૂરથી લોકો આવી રહ્યા છે સૌ હસે છે અને તુ રડી રહ્યો છે કોઈ ચિતાની વાત નથી પણ તુ તારી જિદગી એવી બનાવજે કે જ્યારે તુ સસારથી વિદાય લે ત્યારે તુ હસતો રહેજે અને દુનિયા રોતી રહે" બસ, આજ તો જિદગી છે.

હસવુ એ જ તો જિદગીની જિદાદિલી, મર્દાનગી છે રડતા અને મડદાની જેમ જીવવુ એ પણ શુ કોઈ જિદગી છે? પણ યાદ રાખજો, સુખના મહેલોમા રહેતા ચહેરાઓ પર મલકાટ રહે, એમા કશો ચમત્કાર નથી પણ વિપત્તિની ભયાનક ઘડીઓમા જ્યારે દુ ખની અધારી રાતમા કષ્ટોની વીજળીના કડકડાટ થઈ રહ્યા હોય ત્યારે-તેવા વખતે પણ તમારા મો પરનો મલકાટ જાય નહી-જવો જોઈએ નહી, એનુ તમે સદૈવ ધ્યાન રાખજો વળી એક વાત એ પણ છે કે પોતાના સુખમા તો હરકોઈ હસી શકે છે પણ બીજાની સેવા કરતી વેળા મુસીબતો આવી પડે, વિપત્તિઓના તોફાનો આવે તો પણ તમારો મલકાટ-સ્મિત કાયમ રહેવો જોઈએ તમારે પેલા ગુલાબની જેમ સદા ખીલ્યા રહેવુ જોઈએ, જે પથ્થરની સાથે અથડાતાં પણ પોતાની સુગધ આપતુ રહે

એક વાર થોડા ગુલાબ પીસાઈ-દળાઈ રહ્યા હતા ઇત્રવાળો એમને ખરળમા ખાંડી રહ્યો હતો ફૂલની કળી તો શુ પણ એનો અણુએ અણુ ખડાતો જઈ રહ્યો હતો અને સાથે જ પોતાને મૃતપ્રાય કરનારને પણુ એ સુગધિત કરી રહ્યુ હતુ એ જ વખતે એક દાર્શનિક તે બાજુથી પસાર થયો એણે પૂછ્યુ "રે મોહક પુષ્પ તારુ જીવન તો સુવાસિત જીવન છે, પછી તારા થકી એવો તે શો અપરાધ થયો છે કે તુ નિર્દય શિલા તળે પીસાઈ રહ્યો છે?" એમાના પૈકી થોડાક ફૂલો બોલ્યાં.

"અમારો તો શો અપરાધ, અમે તો દુનિયાને ખુશબુ આપવા આવ્યાં છીએ પણ અમારો અપરાધ હતો કે અમે હસી પડયા અને દુનિયા અમારી એ હસીને જોઈ ન શકી દુનિયા બીજાની આખોમા આસુ જોઈ શકે છે પણ બીજાના આખોની હસી એ જોઈ શકતી નથી દુનિયા દુ ખીઓને જોઈ એમના પ્રત્યે દયા લાવી શકે છે પણ સુખીને જોઈ એ ઈર્ષ્યા કરવા લાગે છે" એમાના વળી બીજા ફૂલો બોલ્યા 'હે મનુ-પુત્ર, અહી મળતી પીડાથી અમને તો કિચિત માત્ર પણ દરદનો અનુભવ થતો નથી કારણ અમે જાણીએ છીએ કે અમારુ આ દુ ખ બીજાઓ માટે છે બીજાઓ માટે પોતાને મીટાવી દેવામા અમને દુ ખ થશે નહી અમારુ જીવન સૌરભ-સુગધ લુટાવવા માટે જ છે. રે માનવ, અમારી જિદગીથી તો તમે કાઈ

શીખ્યા નહીં. પણ જો મોતથી કંઈ શીખશો તો આ મોત પણ જિન્દગી વરદાન બનશે." આ વિશાળ હૃદયની પવિત્ર પ્રેરણા છે. પરહિતાર્થે પોતાને મિટાવી જે હસતા રહે છે, મોતની છેલ્લી ઘડી સુધી એમના મોં પર સ્મિત ફરક્યું રહે છે. એ જ તો હૃદયની સુવાસ છે. અને એ સુવાસ એમના ગયા પછી પણ જનતાના હૃદય-પટલ પર રહી એમની સ્મૃતિને સજીવ રાખે છે.

એક બીજી વાત છે. બીજાને કરવામાં આવેલી ભલાઈ પ્રકારાન્તરે સ્વ-ઉપકાર છે. આજે જો આપણે બીજાને કામ આવીશું, કદી એ આપણા કામે આવશે. તમે કંઈક મેળવ્યું છે અને તમારી પાસે અગર અભાવથી પીડાએલો કોઈ હાથ પસારે છે ત્યારે એના દુઃખમાં જો તમે સહયોગી બનો છો તો કદી એ પણ તમારો સહયોગી બનશે. કારણ જીવન તો ચાલ્યા કરતો જાય છે. કર્મ-સિદ્ધાંત ઉપર વિશ્વાસ ધરાવનાર કદી પોતાને સદા માટે સંપત્તિનો સ્વામી માની શકતો નથી. ક્યારેક પાસો બદલાઈ શકે છે. આજનો ધનકુબેર કાલે ગલીનો ભિખારી બની શકે અને આજનો ગલીનો ભિખારી, ઘેર-ઘેર રોટલાના બે ટુકડા માટે હાથ લંબાવનારનું પણ ભાગ્ય જાગી શકે છે અને તેઓ નગરના ધનવાનોની શ્રેણીમાં આવી શકે છે. આવા ઘણા પ્રસંગો સાંભળ્યા છે એટલું જ નહીં 'નજરે જોવામાં પણ આવ્યા છે કે એક વિષે જેઓ ત્રીસ રૂપિયામાં નોકરી કરતા હતા તેઓ લાખોના સોદા કરનારા બની ગયા.

આ તો બીજાની મુસીબતોમાં તમે જો ભાગ પડાવ્યો છે, એમનાં આંસુ લૂછ્યાં છે તો તમારી પરિસ્થિતિ બગડતાં અને તેમનામાં માનવતાનો દીવો પ્રગટેલો હશે તો તેઓ તમારા કામમાં પણ આવશે જ.

ખેડૂત પોતે કેટલો ચતુર છે! એ ગામડામાં વસે છે. એનામાં જાણકારી-સભ્યતા વ.નો અભાવ છે તેમ છતાં ગામડાવાળાઓએ શહેરો પાસેથી કંઈક શીખવાનું છે તેમ શહેરીઓએ પણ ગામડાવાળાઓ પાસેથી કંઈક શીખવાનું-લેવાનું છે. શહેરની સફાઈ અને વ્યવસ્થા ગામડાએ શીખવાની છે તો શહેરીઓએ ગામડાની સેવા, સહૃદયતા અને નિષ્કપટપણું શીખવાની જરૂર છે.

હું ગામડામાં રહેતા ખેડૂતની કુશળતાની વાત કરી રહ્યો હતો. એના ઘરમાં હજારો મણ અનાજ આવે છે. ભૂમિ-પુત્ર ભૂમાતાની સેવા કરી બદલામાં ધાન્યના હજારો મણ મેળવે છે પણ જે કંઈ મેળવે છે બધું એ ખાઈ જતો નથી. એનો થોડો ભાગ પાછો પૃથ્વીને આપી દે છે. પૃથ્વીના પેટાળ પર

વિખરેલા થોડાક દાણાના બદલામા સહસ્રગણુ થઈને એને મળે છે આ જ આપણી સેવા અને સમર્પણનુ પ્રતિફળ છે

તમે પુરુષોત્તમ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જીવનથી સારી રીતે પરિચિત છો. કમઠ એનો હરીફ હતો એ હમેશા એમનો વિરોધી બનીને જ સામે આવ્યો. વારાણસી એ દિવસોમા કમઠ સમા તાપસોનુ તપ-કેન્દ્ર હતુ પણ એમની અજ્ઞાન સાધનામા દેહદડની પ્રધાનતા હતી હિસા-જન્ય પ્રવૃત્તિઓની પણ તેટલી પ્રધાનતા હતી પાર્શ્વનાથ ભગવાન ઉગ્ર કષ્ટ પ્રદર્શન દ્વારા જનતાને આકર્ષતા ભૂલેલા રાહદારીઓને સત્ય પથ ભણી દોરવા નીકળી પડયા. વારાણસીની બહાર તપ કરતા કમઠની પાસે તેઓ ગયા એની સાધનાને આત્મ-લક્ષ્યથી વિપરીત દર્શાવતા તેઓ બોલ્યા "હે ભોળા સાધક, તમે જે તપ કરી રહ્યા છો તે તો અન્ય પ્રાણીઓ માટે ઉત્પીડનનુ કારણ બની રહ્યુ છે. તમારી આ ધૂણીની લપેટોમા સર્પ અને સર્પિણી શેકાઈ રહ્યાં છે"

જ્યારે બળતા કાષ્ઠ—લાકડાને ચીરવામા આવ્યુ તો અર્ધ-દગ્ધ—સર્પ—સર્પિણી બહાર નીકળ્યા પાર્શ્વકુમારે એમને નવકાર મત્ર સભળાવ્યા. સર્પ—સર્પિણી ત્યાથી મરી ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતીના રૂપમા સ્વર્ગભૂમિમા ઉત્પન્ન-થાય છે, ક્ષુદ્ર જીવો ઉપર પ્રભુનો આ ઉપકાર હતો પણ આ ઉપકાર વૃત્તિ જ એક દિવસે એમના માટે પ્રત્યુપકારમાં બદલાઈ ગઈ પાર્શ્વનાથ ભગવાન આત્મા—સાધન માટે મુનીન્દ્ર બની વનમા જ્યારે ધ્યાનસ્થ ઊભા હતા ત્યારે અસુર કમઠે પોતાના વૈરનો બદલો લેવા માટે પ્રભુને જલમગ્ન કરી દેવા સારુ પ્રલયકારી વૃષ્ટિ કરી હતી એ જલ—પ્રવાહ—પ્રભુના ગળાથી પણ ઉપર આવી ગયો હતો કે તે જ વખતે ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતી સર્પ—સપિણી રૂપે આવી છત્ર બની એમનુ રક્ષણ કર્યુ પ્રભુએ એમનુ રક્ષણ કર્યુ તો તેઓ પણ નાગ રૂપે જ પ્રભુના રક્ષણ કાજે દોડી આવ્યા હતા

આ છે ઉપકાર અને પ્રત્યુપકારની કથની, આજનો ઉપકાર આપણા માટે જ પ્રત્યુપકાર રૂપે ક્યારે કઈ ક્ષણે આપણુ રક્ષણ કરવા આવી જશે એ કહી શકાતુ નથી કોઈ પણ પ્રકારે તમે જીવનમા પરોપકારને આશ્રય આપશો તો જીવનનો રોટલો મધુરો બની જશે તમે જાણો છો કે મીઠા વિના રોટલો મીઠો લાગતો નથી તેથી જ મધ્ય—ભારત વગેરે પ્રદેશોમા રસોઈ કરતા પહેલા લોટમા મીઠુ નાખવાની પ્રથા છે આપણી બહેનો આ કળામા નિપૂણ છે ઘણા બધા લોટમા થોડુક મીઠુ પડે છે તો રોટલાનો સ્વાદ વધી જાય છે, તેમ આપણા ઢગલાબધ સ્વાર્થના લોટ—આટામા જો પરમાર્થનુ ચપટીભર મીઠુ પડી જાય તો સ્વાર્થનો રોટલો મીઠો બની જશે.

૩૧ જીવનના બે રૂપ-૨

આજનો માણસ સેવા અને પરોપકાર વૃત્તિને ભૂલી ગયો છે. જાણે કે એ બધા જ મની વાત હોય. એને તો પોતાના મતલબની વાતો યાદ છે. પર-કામને કામ નહીં પણ હરામ માને છે. એ તો સ્વાર્થ ભણી જ દોડતો આગળ જઈ રહ્યો છે. પાકા ફળને જોઈ જેમ પક્ષી દોડે છે તેવી જ રીતે માણસ પૈસા તરફ દોટ લગાવી રહ્યો છે. આ પૈસાની દોટ પાછળ એણે પોતાની માનવતા પણ વેચી દીધી છે. પોતાની પારિવારિક જવાબદારીઓનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે. એટલે આજે મનુષ્યને મનુષ્ય કરતાં પણ જડ પૈસો વધુ પ્રિય છે.

યાદ રાખજો, પૈસાના પ્રેમે ભાઈને ભાઈનો શત્રુ બનાવ્યો. ઔરંગઝેબે પોતાના પિતા શાહજહાંને કારાગૃહમાં પૂર્યો. ભાઈઓની હત્યા કરી. એને તમે પૂછો કે આવો જુલમ શા માટે કર્યો? શું તારી પાસે ખાવા-પીવાનું કંઈ ઓછું હતું? એની પાસે આ માટે હા નો જવાબ નહીં હોય. અને કદાચિત્ એ હા કહી પણ દે તો દુનિયા એના કથનનો સ્વીકાર કરી શકશે નહીં. એ શાહજાદો હતો. એને સમસ્ત રાજ્યી વૈભવો પ્રાપ્ત હતા. ખાવા-પીવાની વાત તો શું આગ્રાના શાહી મહેલો પણ એને સારુ ખુલ્લા હતા, તેમ છતાં એની સ્વાર્થબુદ્ધિએ વિરામ ન લીધો અને પિતાને કારાવાસની કોટડીમાં પૂરી દીધો. શુજા અને દારા જેવા વીર ભાઈઓને પથ-અવરોધક માની દગો દઈને એમને મરાવી નાખ્યા. સાચું છે કે સ્વાર્થી માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે કયો અત્યાચાર નથી કરતો? એક હિંદી કવિએ કહ્યું છે:

है स्वार्थ तेरी धूर्तताने बन्धुजन घातु किये
दुष्कर्म है वे कौनसे जो ना किये तेरे लिये।

तेरी परायनता चराचर विश्व में छा रही;
उपकार करना स्वार्थ बिन यह बुद्धि तो जाती रही ॥

કવિ કેટલુ માર્મિક કહી ગયો છે! સ્વાર્થને ઉપાલભ દેતા કહે છે: સ્વાર્થે આપણા સ્નેહી-સબધીજનોમા વૈર અને વિદ્રેષની ખાઈ ઊભી કરી દીધી છે. પહેલા તો તેઓ એક બીજાને જોયા વિના જીવવુ પણ અસભવિત માનતા, હવે તેઓ સ્વાર્થમા ભગ પડતા એક બીજાનુ મો જોવામાં પણ પાપ માને છે આ સસારના સબધો અને સગપણો સ્વાર્થના દોરા વડે બધાયેલા છે સ્વાર્થનો દોરો કાચા સૂતરના દોરા કરતા પણ વધુ કાચો હોય છે જ્યા સુધી માણસના સ્વાર્થને પોષણ મળતુ રહેશે, ત્યા સુધી એ બીજાની સેવા પણ કરતો રહેશે એને પોતાના આરાધ્ય માની પૂજા પણ કરશે પણ સ્વાર્થની સમાપ્તિની સાથે જ એક ક્ષણમા એટલા દૂર જઈ પડશે જાણે કે કોઈ જાતની આપસમા ઓળખાણ જ ન હોય તમે જાણો છો કે મકાનના થાભલા (લાકડાના થાભલા) જ્યા સુધી ઉપરની મજિલોનો ભાર સહન કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે, ત્યા સુધી મકાનમાલિક એમની સુરક્ષા સારુ ચિતા રાખતો રહે છે સાફ-સફાઈ પણ કરે છે અને દિવાળીના તહેવારે તેલ ને વાર્નિશ પણ લગાડે છે પણ જે ક્ષણે એ સ્તભ (થાભલો) ભાર સહન કરવાનો ઈન્કાર કરશે-અર્થાત્ જીર્ણ બનશે ત્યારે એની શી સ્થિતિ થાય છે? પછી એને કોણ તેલ અને વાર્નિશ લગાડશે! તેલ ને વાર્નિશના દિવસો તો ગયા પણ હવે તો એના ટૂકડે ટૂકડા કરી ચૂલામા જ હોમશે પછી તો અગ્નિની જવાલામા એમનુ અસ્તિત્વ જ ભૂસાઈ જશે કારણ કે એની પ્રીતિ પણ સ્વાર્થના દોરા વડે બધાયેલી હતી

સ્વાર્થ-પ્રેમ હમેશા સાથ આપે એવુ પણ બનતુ નથી આપણને શઠ-કપટી મનુષ્યો પસદ નથી પણ કપટ પસદ છે કારણ બદમાશ આદમી તો ધન લઈ જાય છે જ્યારે લુચ્ચાઈ તો બીજાનુ ધન અપહરણ કરી લઈ આવે છે હા, તો સ્વાર્થી સદા 'સારા'થી પ્રેમ કરતો નથી, એ તો સ્વાર્થને જ પ્રેમ કરે છે સ્વાર્થની પ્રીતિ અલ્પ-આયુ લઈને આવે છે

એક વખત કુતરાઓની કોન્ફરન્સ મળી કૂતરા-સમાજના વિકાસ અને ઉજ્જવલ ભાવિ માટે ચર્ચા-વિચારણા શરૂ થઈ એક સજ્જન કૂતરાએ ઠરાવ રજૂ કર્યો "આપણો સમાજ પરસ્પર લડવા માટે બહુ બદનામ થયો છે. આપણે આપસમા લડીએ છીએ નાનાશા રોટલાના બટકા માટે આપણે ઝનૂની બની લડી પડીએ છીએ, આ કેટલી ખરાબ વાત છે? આજે પ્રેમ અને ભ્રાતૃ-

જીવનનો યુગ છે માનવધર્માનું વિશ્વ-પ્રેમ નજીક પહોંચી રહ્યો છે. કાળ પાકી ગયો છે કે હવે આપણું આપણું કેવળ પોઈ નાખીએ. વિશ્વ-પ્રેમની વાત બધું કરતી છે પરંતુ એમાં આખા જાતિ-પ્રેમને તો અપનાવીએ જ તેથી અમે એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે "ગમે તેવું પણ પ્રલોભનો આવે કેમ ન આવે પણ આપણું છોડી શકાય નહીં" સૌએ એક સ્વરે ઠરાવને અનુમોદન આપ્યું

અનુમોદનની ખબર હજુ પૂરી થઈ નહોતી કે આકાશમાં ઊડતી સમડીની ચાંચમાંથી છૂટીને રોટલાનો ટુકડો નીચે પડ્યો. ટુકડાને જોતાં જ સૌ એના ઉપર ઝપટી પડ્યા અને પછી તો એને જ મેળવવા માટે સૌ પરસ્પર ઝઘડવા લાગ્યા. ઠરાવની ગૂંજ હજુ પૂરી થઈ નહોતી કે એની મોતની ઘંટ વાગી ગયો. એટલે સ્વાર્થના ક્ષેત્રમાં એક પણ ઠરાવ જીવિત રહી શકતો નથી. ઠરાવની શાહી હજુ સુકાઈ નથી હોતી કે ઠરાવનિર્માણ કરનારને હાથે જ એનું ખૂન થઈ જાય.

એમ તો માનવી આધ્યાત્મિક ઊંચી વાતો કરે છે પણ જ્યાં એના નાના-શા સ્વાર્થને હાનિ પહોંચી કે એ બળી ઊઠે છે. પોતાના નાનકડા સ્વાર્થના રક્ષણ કાજે બીજાના મોટામાં મોટા હિતને કચરી નાખવા એ તૈયાર થઈ જાય છે. આ માનવતાની ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ છે જે એને પોતાના દેહની સીમાથી ઉપર ઊઠવા દેતી નથી. પોતા માટે એ હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરી નાખે છે પણ બીજા સારુ બે રૂપિયા ખર્ચ કરવા માટે એની દુર્બુદ્ધિ આજ્ઞા આપતી નથી. પણ યાદ રાખજો કે પોતાના સ્વાર્થ ખાતર ખર્ચ કરવામાં આવેલા હજારો રૂપિયા નષ્ટ થવા માટે છે જ્યારે ગરીબનાં હિતાર્થે ખર્ચેલા બે રૂપિયા ખેતરમાં વાવેલા-વાવેલા ધાન્ય છે જે એક દિવસે હજારગણું પ્રતિફળ થઈને આવશે.

એક મોટર ડ્રાઈવર છે મોટરના રક્ષણની જવાબદારી એની છે. પણ એ કેવળ પોતાની મોટરની સુરક્ષાની જ ચિંતા કરે અને સડક પર જ ચાલનારાઓના પ્રાણોની ચિંતા ન કરે તો શું એની મોટર પણ સુરક્ષિત રહી શકે? કેટલા અકસ્માતો થશે! કેટલાના પ્રાણો ચાલ્યા જશે!

આપણે આપણી જીવનરૂપી મોટરની સુરક્ષા કરીએ એની જવાબદારી આપણા ઉપર છે. જીવન મેળવ્યું છે તો એ નષ્ટ કરવા માટે નહીં પણ સાથે-સાથે એ બીજાની જવાબદારી પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે કે

કચડાઈ ન જાય જેને ફક્ત પોતાના હિતોની જ ચિંતા છે, તે જઘન્ય સ્વાર્થી છે બીજો છે જે પોતાના હિતની સાથે-સાથે બીજાના હિતનો પણ કાંઈક ખ્યાલ રાખે છે તેને મધ્યમ પ્રકૃતિનો માણસ કહી શકાય પરંતુ બીજા માટે પોતાના હિતોનું બલિદાન કરે તે તો મહાપુરુષ જ છે.

અથવા એમ પણ કહી શકાય કે જેટલું લે છે તેટલું પાછું પણ વાળી દે છે, તે સાધારણ ભદ્ર પુરુષ છે જેટલું લે તેના કરતા વધુ વાળી આપે એ વિશિષ્ટ પુરુષ છે, પરંતુ જેણે પોતાની સમગ્ર જિંદગી પરાર્થ કાજે સમર્પી દીધી છે તે અસાધારણ મહાપુરુષ છે તે તીર્થંકર દેવોનો મહાન આત્મા છે, જેનું સમગ્ર જીવન લોક-કલ્યાણ અર્થે છે અનંતાનંત આત્માઓને અંધારેથી પ્રકાશ ભણી દોરી લઈ જવા માટે જ એમનું જીવન છે પરંતુ આ ત્રણેયથી જુદો એક પ્રકાર બાકી રહી જાય છે ફક્ત લેવાનું જ જાણે છે પણ બદલામાં કંઈ દેવા માગતો નથી લેવાની કોઈ સીમા માનીને એ ચાલતો નથી

માણસ મોટામાં મોટી હિંસા સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને જ તો કરે છે. માનવીની સ્વાર્થબુદ્ધિ જ્યારે એનો વિવેક-દીપ ઓલવે છે ત્યારે જ તો એ હિંસા માટે પ્રેરિત થાય છે ચીના લોકો કર્મોરેટ નામનું પક્ષી પાળે છે. આ પંખી લગભગ બગલા જેવું હોય છે, એનો ઉપયોગ તેઓ માછલા પકડવા માટે કરે છે પરંતુ તે પોતે એક પણ માછલું ખાઈ ન જાય એ માટે એના ગળામાં એક ગોળી ફસાવી દે છે જુઓ, કેટલી સ્વાર્થીલી બુદ્ધિ છે માણસની! તેની પાસેથી બીજો કોઈ કશું લઈ ન શકે તે માટે કેટલી સાવધાની રાખે છે!

ક્ષણિક સ્વાર્થ માટે માણસે હિંસાની પ્રક્રિયાને કેવું વિશાળ રૂપ આપ્યું છે? મોટા-મોટા કસાઈ-ખાનાઓ માનવીની સ્વાર્થવૃતિની વાતો કહી રહ્યા છે અલ્પ એવા સ્વાર્થ ખાતર એણે ચીખતા-બરાડા પાડતા પશુઓની કબર પોતાના પેટમાં નિર્માણ કરી છે

'ચિકાગોમાં કસાઈખાનું છે જ્યાં દરરોજ સવારથી લઈને સાંજ સુધી અવિરત પશુઓની કત્લ થયા કરે છે એ પશુઓની કત્લથી લોહીની નદીઓ વહી રહી છે એ એક જ કસાઈખાનામાં અઢારસો મજૂરો પ્રતિદિન કામ કરે છે આ તો થઈ વિદેશની વાત પણ ભારતની જ વાત લ્યો ભગવાન મહાવીર અને મહાત્મા બુદ્ધ જેવા અહિંસાના પેગંબરો અહીં થઈ ગયા મહાત્મા ગાંધીએ અહિંસાનો સંદેશ આપી આપ્યો જે ભારતીય સરકાર વિશાળ મંચ ઉપરથી અહિંસાનો ઉદ્‌ઘોષ કરે છે તે જ ભારત સરકાર મુંબઈ

મદ્રાસ, કલકત્તા, દિલ્હી જેવા ભારતનાં પ્રમુખ નગરોમાં કરોડો રૂપિયા ખર્ચી વિશાળ કસાઈખાનાં નિર્માણ કરી રહી છે. શું આ પશુઓના આરામ માટે છે? ના. નહીં. વ્હેલામાં વ્હેલા વધુમાં વધુ સંખ્યામાં પશુઓની કતલ થાય એ આ નિર્માણ પાછળનો ઉદ્દેશ છે.

અહિંસાની ભૂમિ ભારતમાં મત્સ્યોદ્યોગને પ્રોત્સાહન મળી રહ્યું છે. કસાઈખાનાં વધી રહ્યાં છે. આપણી અહિંસા દેવી ચુપચાપ આંસુ વહાવી રહી છે. એનાં આંસુઓ કોણ લૂછશે? ખાદ્ય ઉપરાંત ફેશનેબલ વસ્તુઓ માટે પણ ઘણી હિંસા થાય છે. આ ચીકણા, ચમકતા ચામડાના પટ્ટા અને જૂતાંમાં મહા હિંસાથી જ તૈયાર થયેલાં છે. એ નિશ્ચિત છે કે ચામડાની જે વસ્તુ જેટલી વધુ મુલાયમ અને ચમકીલી હશે, એના નિર્માણમાં એટલી જ વધુ હિંસા થઈ હશે.

જર્મનીમાં એકવાર એક વર્ષમાં ૭ લાખ પશુઓનું ચામડું વેચાયું હતું. એનો શું ઉપયોગ થયો હતો, ખબર છે તમને? એના વડે ચામડાની બેગો, બૂટો, ચંપલો વગેરે બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. મનને આનંદ પમાડનારી વસ્તુઓ માટે ૭ લાખ પશુઓની ચિત્કારો કેટલી મર્મવેધી બની હશે! પરંતુ સ્વાર્થી મનુષ્યો પાસે એ કરુણ ચિત્કારો સાંભળવા કાન નથી. હલકા મનોરંજન માટે થઈને અનેક પશુઓના પ્રાણ લઈ લેવામાં આવે છે. ક્યારેક એમની પૂંછડી કાપી નાખવામાં આવે છે. કેટલાક આદમીઓને કાપેલી પૂંછડીવાળાં પશુ પસંદ હોય છે, એટલા માટે ગાય, બળદ, કૂતરાનું પૂંછડું કાપી નાખવામાં આવે છે. પૂંછડું કાપતાંની સાથે જ લોહીની ધારા વહી નીકળે છે. એમનો આત્મા કેટલો તરફડતો હશે! પણ એ મૂક પશુના તરફડાટને કોણ જુએ છે? લોહીની ધારને બંધ કરવા માટે લોઢાની સળીઓ ગરમ કરી એ સ્થળે ચોંટાડી દેવામાં આવે છે. એક તો ઘા અને ઉપરથી પાછા ગરમ સળીઓ. લોહી તો બંધ થઈ જાય પણ એને કેટલી પીડા થતી હશે એની કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી. પાછળથી કાપેલાં પૂંછડાંવાળાં પ્રાણીને મચ્છર પણ ઘણો ત્રાસ આપે છે, કારણ કે પૂંછડાના અભાવે મચ્છરોને ઉડાડવામાં પણ તેઓ અસમર્થ બની જાય છે.

આ બનાવો ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિની પ્રતીક છે. પીડિત જોઈ મનમાં આનંદ અનુભવે છે તો સમજવું જોઈએ કે મનના ખૂણે ક્યાંક ક્રૂરતા જમી બેઠી છે. પણ ક્ષુદ્ર વૃત્તિની વ્યક્તિ માટે એનો સ્વાર્થ એ મોટી ચીજ છે. બીજાના પ્રાણનું કોઈ મૂલ્ય નથી. આવી સ્વાર્થી વ્યક્તિઓ દેશના અને સમાજના

ગૌરવને નષ્ટ કરે છે જ્યારે મનુષ્યની દૃષ્ટિમા દેશની પ્રતિષ્ઠા, સમાજનુ ગૌરવ અને રાષ્ટ્રગરિમા એ બધા ઉપર સ્વાર્થને સ્થાન મળે છે ત્યારે તે બધાને એક ક્ષણમા તજી શકે છે કોઈ આશ્ચર્ય જેવુ નથી કે આવી વ્યક્તિઓ જ્યા રહેશે ત્યાની ફૂલવાડી જલદી જ ઉજ્જડ બની જશે કારણ જ્યા બધા જ માણસો સ્વાર્થી બની જશે ત્યા વિધ્વસ સિવાય બીજુ શુ નિર્માણ થઈ શકશે ?

એક વખત એક હસ-જુગલ ઉડતુ ઉડતુ એક એવા પ્રદેશમા પહોચ્યુ જે બિલકુલ ઉજ્જડ બની ગયુ હતુ ક્યાય સૌદર્ય અને સ્વચ્છતાના દર્શન થતા નહોતા સમસ્ત પ્રદેશમા ભયનુ વાતાવરણ સર્જાઈ રહ્યુ હતુ એટલે થાકયા-પાકયા પખીઓએ એક વૃક્ષની સુક્કી ડાળ પર આશ્રય લીધો પાસેની ડાળ પર બે ઘૂવડ બેઠા હતા એમને જોઈ હંસે હસણીને કહ્યુ "એક દિવસે આ વનસ્થળી હરી-ભરી હતી પ્રકૃતિનુ સૌદર્ય સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યું હતુ પણ આજે આ કેવુ ઉજ્જડ બની ગયુ છે ! એ સૌદર્ય અને સુષમા હવે કલ્પનાવત્ બની ગયા છે એનુ શુ કારણ હોઈ શકે છે, તે તુ જાણે છે !" હસણીએ ના પાડતા હસે બીજી ડાળ ઉપર બેઠેલા ઘૂવડની તરફ ઈશારો કરતા કહ્યુ "આ અહી આવી વસ્યા તેથી લીલીછમ આ વનસ્થલી ઉજ્જડ બની ગઈ આ પક્ષીઓ જ્યા આવીને વસે છે ત્યા ધ્વસ જ ધ્વસ થાય છે દેશને વેરાન થતા વાર લાગતી નથી "

ઘૂવડે હસની વાત સાભળી તો હસનુ તીર એના કાળજામા વીધાયુ. પણ એની પાસે એનો જવાબ પણ નહોતો કડવો ઘૂટડો પી-ગયુ અને બેસી રહ્યુ રાત વીતી સવારે હસ-યુગલ ઊડવા લાગ્યુ તો ઘુવડે હસણીને રોકી લીધી અને બોલ્યુ "આને ક્યા લઈ જાય છે, આ તો મારી પત્ની છે" હસે કહ્યુ "એ પણ કદી સભવિત બને ખરુ ? હસણી શુ કદી ઘૂવડની પત્ની બની છે ખરી ?" ઘૂવડે કહ્યુ "શા માટે નહી, આજે તો બધુ સભવિત છે" હસ વિચારમા પડી ગયો હસણી ચીખવા લાગી ત્યારે ઘૂવડે કહ્યુ કે, "તમે જો ચાહો તો આ દેશના પચો પાસે એનો નિર્ણય કરાવી શકો છો એ પચો જે ન્યાય આપે તે સૌએ મજૂર કરવો પડશે " સૌ પચોની પાસે પહોચ્યા બને પક્ષોએ પોતપોતાની ફરિયાદ રજૂ કરી. પચોએ વિચાર્યું હસ તો પરદેશી છે આજે એ છે ને કાલે ઊડી જશે. આપણો પાડોશી તો આ ઘૂવડ છે જો એને નારાજ કરીશુ તો એ ઠીક નહી થાય અને ઘૂવડનો પક્ષ લઈશુ તો સત્યનુ ખૂન થશે આખર સુધી પચો કોઈ નિર્ણય ન આપી શક્યા

પંચોને મૌન બેઠેલા જોઈ વૃદ્ધ-કાય પ્રમુખ બોલ્યા : "તમે સૌ અનુમતિ આપો તો હું આ કેસમાં હાથ નાખું." પંચો તો ઇચ્છતા જ હતા કે આ બલા કોઈ બીજાના શિરે જાય તો સારું. એમણે તો સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપી દીધી. સ્વીકૃતિ મળતાં જ પ્રમુખે ન્યાયાસન સંભાળ્યું. પરંતુ ન્યાય દેવાની એક ક્ષણ પહેલાં પંચોને ખાનગીમાં મંત્રણા માટે જુદા લઈ ગયા. બોલ્યા : "આ તો બપોરના અજવાળાની જેમ સ્પષ્ટ છે કે હંસણી હંસની પત્ની છે. પણ આ ઇન્સાફથી દેશને પણ મોટું નુકસાન થશે. કારણ કે આ હંસ પરદેશી છે અને ઇન્સાફ મળતાંની સાથે જ હંસણીને સાથે લઈને ઊડી જશે. કોઈ પણ ઉપાયે જો હંસણીને રોકી લેવામાં આવે તો જે પ્રદેશ આજે ઘુવડભૂમિ બન્યો છે તે એક દિવસે હંસોનો પ્રદેશ બની જશે." બધા પંચો ઠરાવથી સંમત થઈ ગયા. કારણ દેશનું હિત સર્વોપરી હતું.

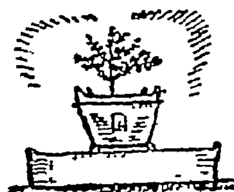
બધા બહાર આવ્યા. પ્રમુખ ન્યાયાસન પર બેઠા અને થોડી વાર પછી એમણે ફેંસલો આપ્યો : "હંસણી ઘુવડની પત્ની છે. એ ઠીક છે કે એ હંસ જાતિની છે પણ આજના પ્રગતિશીલ યુગમાં આન્તરજાતીય વિવાહ પણ થાય છે. ભારતીય વ્યક્તિ યુરોપીયન નારી સાથે શું લગ્ન નથી કરતો? માટે આન્તરજાતીય લગ્ન કાયદા પ્રમાણે હંસણી ઘુવડની પત્ની હોવામાં કોઈ જાતનો સંશય રહેતો નથી."

ફેંસલો સાંભળતાં જ હંસના હોશ-હવાસ ગુમ થઈ ગયા. હવે અપીલ માટે બીજું કોઈ ન્યાયાલય પણ નહોતું અને પંચપ્રમુખનો ન્યાય સર્વોપરી હોય છે. આંસુભર્યા ભારે ખિન્ન મને હંસ પોતાના દેશ ભણી ઊડી ચાલ્યો. હંસણીની આંખોમાં આંસુ નીતરી રહ્યાં હતાં. હંસ હજુ થોડેક દૂર ગયો હશે કે પેલા ઘુવડે એને થંભાવ્યો અને બોલ્યો, "હંસણીને મૂકીને ક્યાં જઈ રહ્યો છે? હંસણી શું કદી ઘુવડની પત્ની થઈ છે? મારે ને તારે વચ્ચે વિવાદ બન્યું નથી." હંસનો ગભરાટ પાછો મોં પર ફરી વળ્યો. એ બોલ્યો : "તો પછી આ નાટક કેમ રચ્યું?" ઘુવડે કહ્યું : "એ બધું એટલા માટે જ કે તેં ગઈ કાલે કહ્યું હતું ને કે આ ઘુવડોના વસવાને લીધે સમગ્ર વનસ્થલી ઉજ્જડ બની ગઈ. મારે એ જ બતાવવું હતું કે વનસ્થલી ઘુવડોના કારણે ઉજ્જડ બની કે સભ્યતા અને સંસ્કૃતિના રક્ષક તમારા જેવા સ્વાર્થીઓને કારણે!"

જ્યાં સ્વાર્થનું સામ્રાજ્ય છે ત્યાં સત્યનું ગળું ઘોંટી શકાય છે ત્યારે અહિંસા વનોમાં ભટકી ફરે છે. વિવેક પોતાના ભાગ્ય ઉપર આંસુ સારે છે.

હવે જીવનના બન્ને રૂપો તમારી સામે છે એકમા સેવા છે, સમર્પણ છે, તો બીજો કેવળ લેવાનુ જ જાણે છે એકમા બીજા માટે પોતાને કુરબાન કરવાની ભાવના છે તો બીજો પોતા માટે બીજાને કચડી નાખવા માગે છે એકનુ નામ પરોપકાર છે, તો બીજાનુ નામ સ્વાર્થ છે એક કટકનો રાહ છે બીજામા ફૂલ નજરે પડે છે પણ પહેલાનુ પર્યવસાન ફૂલોની વાટિકામા છે ત્યારે બીજો રાહ કટકાકીર્ણ પથ પર લઈ જાય છે હુ આશા રાખુ છુ કે મુબઈના સુવિજ્ઞ નાગરિકો પ્રશસ્ત માર્ગ અપનાવશે એ માર્ગ જ જીવનનો શાશ્વત અને સુરમ્ય માર્ગ છે

જૈન ઉપાશ્રય, કોટ,
બઝાર ગેટ, મુબઈ

કોઈ એક યુવક વિદ્યાર્થી એક સાધુ પાસે આવ્યો. સાધુએ તેને પૂછ્યુ —"કેટલુ ભણ્યા છો ?"

ઉત્તર આપતા એ વિદ્યાર્થી બોલ્યો —"હુ છ હજાર પુસ્તકો ભણ્યો છુ !"

સાધુએ કહ્યુ —"આટલુ ભણ્યા છતા તમારા જીવનમા કોઈ સુધારો થયો કે નહિ ?"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો—"મહારાજ ! પુસ્તકોના અભ્યાસથી તો મારા જીવનમા અનેક દુર્ગુણોએ સ્થાન જમાવી લીધુ છે "

—આવુ ગદુ સાહિત્ય જીવનને ઝેર મનાવી દે છે તેનાથી દૂર રહેજો

૩૭ સાધકની દૃષ્ટિ

આજનું પ્રવચન દૃષ્ટિ અંગેનું છે. સાધક જીવનક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે ત્યારે એણે શુદ્ધ દૃષ્ટિ રાખીને જ વધવું જોઈએ. દૃષ્ટિમાં ફેરફાર થતા સૃષ્ટિમાં પણ પરિવર્તન આવે છે. ઘરમાં એક સ્ત્રી છે. પતિ એને પત્ની રૂપે જુએ છે, તો પુત્ર એને માતા રૂપે નિહાળે છે. સાસુ અને સસરા એને કુળવધૂ ગણે છે તો દિયર અને નણંદ એને ભાભી કહે છે. સ્ત્રી તો એક જ છે પણ દૃષ્ટિમાં ભેદ થવાથી એમાં રૂપ-ભેદ પણ આવી ગયો છે. એટલા જ માટે ભારતીય કહેવત છે કે, 'જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ.' જે આત્મા જે દૃષ્ટિ લઈને ચાલે છે, વસ્તુ એને તેવા જ રૂપમાં દેખાય છે.

જૈન દર્શન પ્રમાણે પ્રત્યેક પદાર્થ અનંત ધર્માત્મક છે. કેટલાક ધર્મ વ્યક્ત રૂપે રહે છે તો કેટલાક વળી અવ્યક્ત રૂપે. જે મનુષ્ય જે દૃષ્ટિબિંદુને ધ્યાને ધરી એના પર ચિંતન કરે છે તે જ ધર્મ એની અભિવ્યક્તિ થાય છે. બે વ્યક્તિઓ બગીચામાં જાય છે. બગીચામાં કાંટાળી ડાળીએ ગુલાબ મહેકી રહ્યાં છે. એકે કહ્યું – "ગુલાબ કેવું મહેકી રહ્યું છે!" બીજાએ કહ્યું, "ફૂલની નીચે તો કાંટા છે." આ જ દૃષ્ટિમાં ભેદ છે.

એકની દૃષ્ટિ ગુલાબની સુંદરતા ભણી છે તો બીજાની એની તળેના કાંટા ભણી. અને તત્ત્વની દૃષ્ટિમાં કાંટા પણ છે તેમ ફૂલ પણ. પરંતુ કાંટાની દૃષ્ટિ લઈને-ધરીને ચાલીશું તો કાંટા જ દેખાશે અને ફૂલોની દૃષ્ટિ રાખીને ચાલીશું તો ફૂલો જ દેખાશે. એકને માટે કાંટામાં પણ ફૂલ છે તો બીજા માટે ફૂલમાં પણ કાંટા છે.

આ જ વાત તમારી અને અમારી છે. કોઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે આપણે અનુમાન ધરાવીએ છીએ તો આપણે તરત જ એના અંગે વિપરીત કલ્પના બાંધી લઈએ છીએ. પછી આપણે એના સંબંધમાં વિચારવા બેસીએ તો

આપણી દૃષ્ટિમા પેલા કાટા જ આવી જાય છે ફૂલ બધા ઓઝલ થઈ જાય છે, કેમકે આપણી દૃષ્ટિ ફૂલો ઉપર નથી પણ કાટા તરફ છે તેવી જ રીતે એના પ્રત્યે આપણા મનમા સ્નેહ ને સદ્ભાવના છે અને આપણે એના તરફ રાગાત્મક દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને એક કાટોય દેખાશે નહી કારણ કે એના ફૂલો તરફ જ આપણી દૃષ્ટિ ટકાશે અને એ જ તો દૃષ્ટિનો જાદુ છે, જ્યા કાટા પણ ફૂલ બની જાય છે અને ફૂલ કાટા.

એક હોટલમા થોડાક આદમીઓ ખુરશી પર બેઠેલા હતા. એમના માથે ધોળી ટોપીઓ હતી અને હાથમા દારૂની બાટલીઓ દારૂ પીવાઈ રહ્યો હતો અને ગપશપ ચાલી રહી હતી ત જ સમયે સડક પરથી પસાર થતી થોડાક વ્યક્તિઓની નજર એમના પર પડી એકે કહ્યુ "જોયુ, હવે તો ખાદીધારી–ખાદી ટોપીવાળા જ દારૂ પીવા લાગ્યા છે જે કોંગ્રેસે દેશને આઝાદી અપાવી, જેના ચારિત્ર્યબળ ઉપર સમસ્ત ભારતને વિશ્વાસ હતો, એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે ગાધી ટોપી સત્ય ને સદ્ગુણનુ પ્રતિક હતી, પણ આજે એ જ ખાદીની ટોપી હેઠળ મદ્ય-પાન ચાલી રહ્યુ છે" ત્યારે બીજાએ કહ્યુ "વાત એવી નથી ખરુ તો એ છે કે દારૂડિયા જ ગાધી ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે ગાધીજીની જીવન-સાધનાના જાદુનો એવો પ્રભાવ પડ્યો છે કે ભારતમા ઘેર–ઘેર ખાદીનો પ્રચાર થઈ ગયો અને એટલે હવે દારૂડિયાઓ પણ ખાદીની ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે" દાવ બદલાઈ ગયો ને ? આ છે દૃષ્ટિનો જાદુ

એક વખત એક કાગડાએ એક ઘૂવડને કહ્યુ "કેટલી ભયાનક રાત છે! ચારેય બાજુ અધકાર છવાઈ રહ્યો છે મને તો કાઈ જ દેખાતુ નથી." ઘૂવડ બોલ્યુ. "કાગડારાણા, જૂઠુ ન બોલો કેટલો પ્રકાશ છે ? હજુ હમણા તો સૂર્યનો ઉદય થયો છે અને તમે બતાવો છો રાત" સાચુ તો છે કે કાગડા માટે રાત છે, તો પેલા ઘૂવડ માટે રાત પણ દિવસ છે કારણ એ રાત્રે જ જોઈ શકે છે સૂર્ય નીકળતા જ એની આખો બધ થઈ જાય છે અને પછી એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ અધકારપૂર્ણ બની જાય છે.

હા, તો દૃષ્ટિ બદલાતા સૃષ્ટિ પણ બદલાઈ જાય છે આપણે જે દૃષ્ટિને લઈને ચાલીએ છીએ, તે વસ્તુ આપણે મેળવી પણ શકીએ છીએ. એક અત્તર બનાવનારની નજર ફૂલો ઉપર રહે છે કારણ એ એમાંથી જ તો અત્તર બનાવવુ છે, જ્યારે કાગડાની નજર ગદકી તરફ રહે છે એટલે

આપણે જે દૃષ્ટિ ધરીને ચાલીશું તેવા જ રૂપમાં આપણે સૃષ્ટિને પામી શકીશું. આપણે જો હંસની દૃષ્ટિથી દુનિયાને ચકાસીશું તો ત્યાં મોતી મળશે—દેખાશે. કાગડાની દૃષ્ટિએ જોઈશું તો માંસ અને એવું જ જોવા મળશે. હંસની દૃષ્ટિ મોતી પર જ રહે છે. એ મોતીનો જ ગ્રાહક અને ચાહક છે એટલે એ મોતી પણ મેળવે છે. પણ પેલો કાગડો તો ગલિત ચીજો તરફ દૃષ્ટિ રાખતો હોય છે તેથી એ માંસ ને એવી જ ગંદકીમાં ચાંચ મારતો હોય છે.

દુનિયા તો એક જાતનું દર્પણ છે. દર્પણમાં તમે તમારું પ્રતિબિંબ જોઈ શકો છો. જેવી આકૃતિ બનાવીને તમે એમાં જોશો તેવી જ આકૃતિ તમને જોવા મળશે. તમે એ વખતે સૌમ્ય રૂપમાં હશો તો તમારું પ્રતિબિંબ પણ સૌમ્ય જ દેખાશે. તમે ક્રોધના આવેશમાં હો, તમે ક્રોધના પંજામાં હો ત્યારે એ તમારા સૌમ્ય રૂપને ભરખી જશે અને એથી મોં પર ભયંકરતા છવાઈ જશે. આવી આકૃતિ લઈને તમે દર્પણ પાસે પહોંચશો તો એની પ્રતિકૃતિ પણ ભયંકર જ દેખાશે.

મોં પરની ભયંકરતા માટે તમે દર્પણને દોષિત ઠેરવી શકતા નથી. તમે એને દોષિત ગણશો અને એના પર જ તમારો ક્રોધ ઠલવાઈ જાય તો ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તમે એના ટુકડા કરી શકો છો પણ એ દર્પણ તમારી પ્રતિકૃતિને બદલી શકશે નહીં. તમારી પ્રતિકૃતિમાં તો ત્યારે જ પરિવર્તન આવશે કે જ્યારે તમારી આકૃતિ જ બદલે. આ તો, તેવી જ રીતે દુનિયા પણ એક દર્પણ છે. એમાં તેવું જ પ્રતિબિંબ પડશે, જેવા તમે હશો. સમગ્ર પ્રકૃતિ તમને એવા જ રૂપમાં દેખાશે. શૉપેન હૉવર નામનો પ્રસિદ્ધ પાશ્ચાત્ય જગતનો એક ઘણો મોટો વિચારક થઈ ગયો છે. એનું સાહિત્ય જ્યારે પ્રગટ થયું ત્યારે એના આલોચકોનું જાણે એક પૂર જ આવી ગયું. એ આલોચકોના આક્ષેપો સામે એણે એક નાનો એવો જવાબ આપ્યો: 'મારું પુસ્તક તો એક દર્પણ છે. એમાં ગધેડું રૂપે જોશે એને દેવદૂત દર્શનમાં કેવી રીતે થશે વારુ! ગધેડો પોતાનું રૂપ લઈને ગયો છે. જો કોઈ મનુષ્ય ત્યાં પહોંચ્યો હોત તો એને માનવીય-સૌન્દર્યનો જ આભાસ, અનુભવ થાત.' એટલે કે આપણે જે રૂપ લઈને જઈશું તેવું તેનું પ્રતિબિંબ હશે.

એક દોડતા ઘોડાનું ચિત્ર હતું. ચિત્રકાર પોતાના એ ચિત્રને લઈને કોઈ એક સજ્જન પાસે પહોંચ્યો. પેલા હઠક સજ્જને એ ચિત્રને ઊંધું કર્યું તો એમાં ઘોડાના પગ ઉપરની તરફ દેખાયા. તેથી તેઓ બરાડી

ઊઠ્યા "આ તે કેવુ ચિત્ર છે ? એક ગધેડો ચારેય પગ ઉપર કરીને આળોટી રહ્યો છે" ચિત્ર જ જ્યારે ઉલ્ટુ પકડી રાખ્યુ છે તો ઘોડો ગધેડા રૂપે જ દેખાશે એટલે સર્વ પ્રથમ, દૃષ્ટિ જ ઠીક કરવાની જરૂર છે પછી જુઓ કે ઘોડો છે કે ગધેડો ? અને દોડી રહ્યો છે કે આળોટી રહ્યો છે ?

એક બહેન કોઈ એકના ઘેર રસોઇયિણનુ કામ કરતી હતી પગાર કઈ એને વધુ મળતો નહો રસોઈ કરવી અને ઘરનુ બીજુ નાનુ-મોટુ કામ કરવુ અને એના બદલામા એને ખાવાનુ તથા કપડા મળતા હતા પેલુ ઘર લક્ષ્મીસપન્ન હતુ એક દા'ડો ત્યા શીરો બનાવવામા આવ્યો ઘરના બધાયે જમી લીધુ પછી એ બહેન જમવા બેઠી શીરાનો કોળિયો મોમા મૂક્યો પણ એ ગળે ઊતર્યો નહી ઘેર એનો દસ વર્ષનો દીકરો જુવારનો સૂકો રોટલો ખાતો હતો એટલે માના ગળે શીરાનો કોળિયો શે ઊતરે ?

માની મમતા જાગી ઊઠી અને એણે થોડોક શીરો કાગળમા બાધી લીધો ઘરનુ કામ જલ્દી-જલ્દી આટોપી એ પોતાના ઘર ભણી જવા નીકળી પડી, પણ હજુ ઘરના ઉંબરેથી પગ બહાર મૂક્યો નહી કે પેલુ પડીકુ હાથમાથી સરી પડ્યુ એમાથી ઘીના ટીપા ચૂઈ રહ્યા હતા દ્વાર નજીક ઊભેલી ત્રણ બહેનોની નજર એના પર પડી પહેલી બહેન બોલી "કેવી ચોર છે ? અહી ખાધુ અને હવે પોતાના ઘેર પણ લઈ જાય છે પકડો એને" બીજી બોલી "આ ગરીબાઈનુ પાપ છે"

ગરીબાઈ પોતે જ એક પાપ છે સાચુ છે કે "**बुभुक्षित किं न करोति पापम्**" ભૂખ્યો કયુ પાપ નથી કરતો ? દરિદ્રતા જીવનના સમસ્ત ગુણોને હરી લે છે એક ગરીબના મનની પીડા અમીર-ધનવાન જાણી શકતો નથી જેના ઘેર ચાર-ચાર મોટરો છે અને જે કદી એ ફર્લાંગ પણ ચાલ્યો નથી એ પગપાળા ચાલનારના કષ્ટનો શો અનુભવ કરશે ? તેની જ રીતે જેને ત્યા બદામ-પિસ્તાની બરફીઓના ટીનો ભર્યા પડ્યા છે, જેને ખાધેલુ પચાવવા સારુ પાચન માટેની ટીકડીઓ લેવી પડે છે, એ ભૂખ્યા-ની પીડાને જાણી શકતા નથી કે સાધનોના અભાવે મનુષ્યને કેટકેટલી મુશ્કેલી-ઓનો સામનો કરવો પડે છે હા, તે બીજી બહેને કહ્યુ કે 'દોષ એનો નથી, પણ ગરીબાઈનો છે'

ત્રીજી બહેને કહ્યુ "તમે બન્ને એના રહસ્યને સમજી શક્યા નથી_

આ ચોર-વૃત્તિ નથી તેમ ગરીબાઈનું પાપ પણ નથી. આ તો માતાની મમતા છે. અહીં હીરો બન્યો, વે આ હીરો આરોગે અને એનો બાળક પેર સુધી રેલ્ટથી આવે એ માનું મન કેમ કરી સ્વીકાર કરે ? કોળીયો એને ગળે શી ઊતરે ? માની મમતાનું માપ આપણે કરી શકીએ નહી." જેવી મમતા એક માતાને પોતાના બાળક પ્રત્યે હોય છે તેવી જ મમતા વિશ્વના સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપણા મનમાં ઉભરાઈ આવે તો આપણે પરમાત્મા બની શકીએ છીએ. માની મમતા મનુષ્ય અગર મેળવી લે તો એ ભગવાન બની જાય. માતા પોતાના બાળક પ્રત્યે જેટલી સ્નેહધારા વરસાવે છે તેટલી દુનિયાના તમામ બાળ-દીકરાઓ પ્રત્યે વરસાવી શકે તો એ કરુણાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ બની શકે છે. પ્રલય-કાળમાં સાગરનું વિશાળ પાણી-સમૂહ સુકાઈ શકે પણ માતાની વત્સ-મમતા તો પ્રલયકાળમાં પણ સુકાઈ શકતી નહી.

હીરો એકનું નાનું-એવું પડીકું છે ત્રણ બહેનો છે અને એમની જુદી-જુદી ત્રણ દૃષ્ટિઓ છે. પહેલી એને ચોરની દૃષ્ટિએ જુએ છે. બીજીની દૃષ્ટિમાં એ ગરીબ બાઈ છે તો ત્રીજીની આંખોમાં એ એક માતા છે અને એના દિલમાં મમતાની ધારા છે. આને જ કહેવાય છે જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ. વિચારકોએ દૃષ્ટિના અનેક ભેદ-પ્રકારો બતાવ્યા છે. આપણે એ વિશે આગળનાં પ્રકરણોમાં વિચાર કરીશું.

આસન્ન સંકુચિત દૃષ્ટિ

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત નજીકની વસ્તુને જ જોઈ શકે છે અને દૂરની દૃષ્ટિ (દૂરદર્શિતા) નબળી હોય તેને આસન્ન [illegible] કહેવાય છે. આ થઈ ચક્ષુની ભાષામાં સંકુચિત દૃષ્ટિની વ્યાખ્યા. પરંતુ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રે સંકુચિત દૃષ્ટિ (નિકટ દૃષ્ટિ)ની વ્યાખ્યા બીજી જ છે. જેઓ ફક્ત વર્તમાન અને વર્તમાન સુખને જ જુએ છે, વર્તમાનના ભોગો ઉપર જ જેની નજર છે, એના ભાવિ પરિણામને જોવા ઇન્કાર કરે છે, તેને સંકુચિત (નિકટ) દૃષ્ટિ કહેવાય છે. આજે અધિકાંશ માણસો સંકુચિત દૃષ્ટિવાળા જ જોવા મળે છે. તેઓ વર્તમાનના ભોગોને જ જીવનનું પરમ લક્ષ્ય માને છે અને ભોગો પાછળ આંખ મીંચીને દોડતા જાય છે. વળી આજે તો ભોગોની આ દોડમાં જે જેટલો આગળ વધી ગયો છે એને જીવનની દોડમાં એટલો જ આગળ વધેલો માનવામાં આવે છે.

બાળકને રમકડાં પ્રિય હોય છે. કેટલાંક બાળકો રમકડાં સાથ રોતાં

અને કચવાતા હોય છે રમકડામા બાળકોને તેટલો જ આનંદ આવે છે જેટલો તમને નોટોની થપ્પીઓમા હા, તો બાળકની પાસે એક કિંમતી હીરો છે અને તમારી પાસે એક રમકડુ છે પેલુ બાળક રમકડુ લેવા માગે છે એને જો એ રમકડુ પસંદ આવી જશે તો એ હીરાને બદલે પણ પેલુ રમકડુ ખરીદી લેશે ચાર પૈસાના રમકડા પાછળ પેલો હજારોની કિંમત-વાળો હીરો બાળક ગુમાવી શકે છે પણ તમે આવા સોદા માટે કદીયે તૈયાર નહી થાવ પણ કોઈ પચ્ચીસ વર્ષનો નવજુવાન જો આવો સોદો કરી બેસે તો તમે એને શુ કહેશો? એને તમે બુદ્ધિમાન તો નહી જ કહી શકો, તો જે વ્યક્તિ માનવજીવનને ભોગોના રમકડા બદલે વેચી નાખે છે એને શુ કહેવાશે?

કોઈ માકડુ (વાદરો) તમારો હાર લઈ જાય છે તમારે એની પાસેથી હાર પાછો મેળવવો છે પણ તમે એને જો ડરાવશો, ધમકાવશો તો સંભવ છે કે એ હાર લઈને નાસી જાય અથવા હારને તોડી પણ નાખે એટલે તમારે હાર મેળવવો જ હોય તો તમે એને થોડાક ચણા બતાવો એ ચણા લઈ લેશે અને હાર ફેંકી દેશે ચણાને બદલે કિંમતી હારને ફેંકી દેવાનુ કામ માકડુ (વાદરો) કરી શકે છે, મનુષ્ય નહી કરે પરંતુ જે માનવ ક્ષુદ્ર વસ્તુ-ઓના બદલામા બહુમૂલી જીવનને લૂટાવી દે છે, એને માટે તમારી પાસે કયો શબ્દ છે વારુ? એ સંકુચિત (નિકૃષ્ટ) દૃષ્ટિ છે કારણ એણે ફક્ત વર્તમાન સુખને જ જોયુ છે

જેને પોતાના ભાવિ–ભવિષ્ય–ઉપર વિશ્વાસ નથી તેમ ભવિષ્યની પ્રગતિ સારુ કાઈ સંકલ્પ કર્યો નથી એને આપણે એક દૃષ્ટિએ અસંજ્ઞી કહીશુ. અસંજ્ઞીનો અર્થ આગમની ભાષામા કહીએ તો જેને ફક્ત વર્તમાનનુ સુખ પ્રિય છે, જેની વિચારશક્તિ ફક્ત વર્તમાન પૂરતી જ સીમિત છે ભૂત ને ભવિષ્ય અંગે જેને વિચારવાની શક્તિ જ નથી, તેમ નથી કદી એની પાસે વિચારવા માટે એક મિનિટની ફુરસદ, એ થાય

માખીને તમે ઉડાડશો તો પણ ઊડીને પાછી શરબતના પ્યાલામા પડશે કેમકે શરબતની મીઠાશ એને પ્રિય છે આખો વડે એણે ફક્ત મીઠાશને જ જોઈ છે પણ એમા પડયા પછી શરબતની મીઠાશ માણવા એ જીવતી રહેશે કે કેમ એ અંગે એ વિચારી શકતી જ નથી એટલા માટે માખીને અસંજ્ઞી કહી છે તેવી જ રીતે જે મનુષ્યે ફક્ત ભોગને જ પોતાનુ જીવન–લક્ષ્ય

માન્યું છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ શક્યો છે. ફક્ત વર્તમાન સુખ જોનાર માટે ઋષિ ભાષિત સૂત્રમાં મધુરાય અર્હત્-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે -

> पाव परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो।
> मच्छोगलं गसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥
>
> ઋષિભાષિત સૂત્ર અ. ૧૫ ગા. ૧૯

મોહ-જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે, પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે, બીજાને દુઃખ દર્દમાં તરફડતો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે, મોં પર મલકાટ છવાય છે પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે લોટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે. માછીમાર જ્યારે નદીએ માછલી પકડવા જાય છે ત્યારે એ કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી કાંટો પાણીના વહેણમાં છોડી દે છે. એ ભોળી માછલી લોટની ગોળીની લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો ગોળીની આડે-ઓથે-રહેલો કાંટો એના ગળાને વીંધી નાખે છે. એક ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને ભરખી લે છે.

આ છે નિકટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થોના બાહ્ય સૌન્દર્યને જ જુએ છે. એની પાછળ છૂપાયેલા કાંટાને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે. મારા ગુરુદેવ શ્રી [illegible] મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે કહ્યા કરતા હતા.

> स्वर्णे स्थाले क्षिपति स रजः पादशौचं विधत्ते
> पीयूषेण प्रवरकरिणं वाहयत्यैन्धभारम् ॥
> चिन्तारत्नं विकिरति कराद् वायसोड्डायनार्थम्,
> यो दुष्प्राप्यमिदं गमयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે. ચિંતામણી તો શું માટીની ગોળી પણ એના નસીબમાં નથી. સદ્ભાગ્યે કોઈ સમ્રાટ પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે. ભિખારી પ્રસન્ન થઈ ઘેર પાછો ફરે છે. ઘેર આવ્યો ને જોયું તો ઘર આખું ધૂળના ઢગથી ભર્યું પડ્યું છે. મહિનાઓ વીતી ગયા કોઈએ આજ સુધી કર્યું નહોતું. હવે એ ઝાડુ હાથમાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે. વિચાર છે આ કચરો ક્યાં નાખવો? તે સમયે જ તે જ વખતે એને

સમ્રાટે આપેલી થાળી યાદ આવે છે સોનાની થાળી ઉપાડી, એમા કચરો ભર્યો અને બહાર ફેંકી આવ્યો તમે હવે એને બુદ્ધિમાન કહેશો ને ? કે બીજુ કંઈ ?

વારુ ત્યારે, જુઓ, એક આદમીએ વર્ષો સુધી સાધના કરી તેથી એક દેવ એના પર પ્રસન્ન થયો અને એણે એને અમૃતનો એક ઘડો આપ્યો. કેટલો ભાગ્યશાળી છે એ ! જેને જીવનમા પાશેર દૂધેય મળ્યુ નથી એને અમૃત ભર્યો એક ઘડો મળી ગયો જેનુ એક ટીપુ પણ શરીરમા નવજીવન અર્પે છે એવા અમૃતને લઈ માણસ ઘેર આવે છે, નીચે જુએ છે તો પગ ધૂળ-ધૂળથી ભરાઈ ગયા દેખાય છે એ વિચારે છે પાણી લેવા તે કોણ જાય, આ અમૃતનો ઘડો તો ભર્યો છે જ, એનો જ પાણીને સ્થાને ઉપયોગ કરી લઉ અને એમ વિચારીને એ એ જ અમૃત વડે પગ ધોઈ નાખે છે. શુ તમે એને ચતુર કહેશો ? નહી, તમારુ મન એમ કહેવા સ્વીકૃતિ નહી જ આપે તમારી પાસે તો એવા માટે બીજો જ શબ્દ છે

ત્રીજી વ્યક્તિ એક એવી છે જેને હાથી મળ્યો છે જેણે જીવનમાં કદી પૂર્ણરૂપે ઘોડેસ્વારી કરી નથી અથવા તો જેને સાડા ત્રણ પગો ઘોડો પણ નસીબમા નથી અને હાથી મળી જાય તો સમજવુ જોઈએ કે એનુ કિસ્મત તેજ છે પણ એ શ્રીમાન હાથી મળતા એમ વિચારે કે આને માટે એક મણના રોટલા જોઈશે આનુ ખર્ચ શે પૂરુ થશે ? અને ખર્ચની પૂર્તિ સારુ એ જગલમા જાય છે ત્યાથી લાકડા કાપી, હાથી પર લાદી શહેરમા વેચવા જાય છે વિચારે છે ચાલો સારો ધધો મળી ગયો એકી સાથે ઘણુ બધુ બળતણ આવી જાય છે અને પોતે પણ પહેલા એની શ્રેણીમા બેસશે.

ચોથા એક ભાઈ છે એમની વાત પણ સાભળી લ્યો વર્ષોની સાધના પછી કોઈ દેવની કૃપાથી ચિતામણી રત્ન એમને મળ્યુ એના પ્રભાવથી વિશાળ મહેલ અને સ્વર્ગીય વૈભવ એમને સાપડયુ એ વખતે જ એક કાગડો વૃક્ષની ડાળે બેસી કાવ કાવ કરી રહ્યો હતો અને પેલા ભાઈ સાહેબના આરામમા ખલેલ પડી રહી હતી એને ઉડાડવો પણ કાકરો લાવવાનો પ્રયત્ન કોણ કરે ? એમને વિચાર સ્ફૂર્યો કે શા માટે આ ચિતામણીનો જ ઉપયોગ ન કરી લેવાય ? એ તો તે જ ચિતામણી વડે કાગડાને ઉડાડે છે કાગડો તો ઊડી ગયો સાથે જ પેલો સ્વર્ગીય વૈભવ પણ સમાપ્ત થઈ ગયો.

આને પણ તમે કુશળ અને બુદ્ધિમાન નહી કહો આવી વ્યક્તિઓ માટે તમારી પાસે એક શબ્દ છે 'મૂર્ખ' બધા મૂર્ખની શ્રેણીમાં બેસને હા.

માન્યું છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ શકો છે ફક્ત વર્તમાન સુખ ચાહનાર માટે ઋષિ ભાષિત સૂત્રમાં મધુરાયણ અર્હંત-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે કે –

> पावं परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो ।
> मच्छो गलं गसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥

ઈસિભાસિયાઈ સૂત્ર અ. ૧૫ ગા. ૧૧

મોહ-જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે બીજાને દુઃખ દેવામાં અટપટો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે મોં પર મલકાટ છવાય છે પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે લોટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે માછીમાર જ્યારે નદીએ માછલી પકડવા જાય છે ત્યારે એ કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી કાંટો પાણીના વહેણમાં છોડી દે છે એ ભોળી માછલી લોટની ગોળીના લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો ગોળીની આડે-આવેલ-રહેલો કાંટો એના ગળાને વીંધી નાખે છે એક ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને ભરખી લે છે

આ છે નિકટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થના આગળ સૌન્દર્યને જ જુએ છે એની પાછળ છુપાયેલા કાંટાને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે મારા ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે કહ્યા કરતા હતા

> स्वर्णे स्थाले क्षिपति स रजः पादशौचं विधत्ते
> पीयूषेण प्रवर करिणं वाहयत्यैन्धभारम् ॥
> चिन्तारत्नं विकिरति कराद् वायसोड्डायनार्थम्,
> यो दुष्प्राप्यमिदं गमयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે ચિંતામણી તો શું માટીની થાળી પણ એના નસીબમાં નથી. સદ્ભાગ્યે કોઈ સમ્રાટ પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે ભિખારી પ્રસન્ન થઈ ઘેર પાછો ફરે છે ઘેર આવ્યો ને એણે તો ઘર આખું પગના મેલથી ભર્યું ખાડું છે ગંદકીઓ વાળી ઘણા દિવસથી જ ભર્યું નવેલું હવે એ ઝાડુ હાથમાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે વિચારે છે આ કચરો ફેંકવો છે તે થાળીમાં ભરી દઉં તેજ વખતે એને

સાધના કરવાની છે પરંતુ મનુષ્ય તો આજે ઉલટું કાર્ય કરી રહ્યો છે એકવાર એક ઘરમા કૂતરો આવ્યો માતાએ જોયો તો બાળકના હાથમાં લાકડી આપી અને કહ્યુ કે, જા આ લાકડી વડે પેલા કૂતરાને કાઢી આવ પરતુ એ બાળક લાકડી લઈ ને બહાર ગયો પણ કૂતરાને ન કાઢતા પોતાના નાના ભાઈને જ મારવા લાગ્યો માતે આની ખબર પડતા બાળકના હાથ માંની લાકડીને એ લઈ લેશે અને પેલા બાળકને વઢશે ય ખરી આજે આમ થઈ રહ્યુ દેખાય છે પ્રકૃતિ માતાએ આપણને આ શરીર એટલા માટે આપ્યુ છે કે એના વડે આપણે આત્માના કષાય ને વાસનાને કૂતરાની જેમ બહાર કાઢીએ પણ આપણે તો ઉલટુ જ કામ કર્યુ છે કૂતરાને તો કાઢતા નથી પણ એ લાકડીનો ઉપયોગ પોતાના જ જીવનના સદ્‌ગુણોને સમાપ્ત કરવામા કરી રહ્યા છીએ ચદ્રહાસ ખેડૂત–લવાર હજારો દુશ્મનોની વચ્ચે પણ આપણુ રક્ષણ કરી શકે છે પણ એ તલવારનો ઉપયોગ દુશ્મનોના માથા વાઢવા કરત્તા ઘાસ કાપવામા–વાઢવામા કરવામા આવે તો એના માટે શુ કહી શકાય, વારુ !

હા, તો આ નિકટ–સકુચિત–દૃષ્ટિ છે જે ફક્ત દેહ અને દેહ–સુખને જ જુએ છે પણ એના કડવા પરિણામોને જોતી જ નથી

રાગ અને દ્વેષ દૃષ્ટિ

એક રાગ દૃષ્ટિ છે, જેમા દોષ પણ ગુણ રૂપે દેખાય છે જેના પ્રત્યે રાગ હોય છે પછી એના દોષ દેખાતા જ નથી બીડીના શોખીનને એના દુર્ગુણ કદી નજરમા નહી આવે, ભલે ને તમે એને ચાહે તેટલુ સમજાવો. બીડીથી લોહી સુકાય છે, હ્રદયમા જલન થાય છે હોઠ કાળા થાય છે અને સાથે જ પૈસાનો દુર્વ્યય થાય છે પરતુ જેને બીડી પ્રત્યે અનુરાગ છે તે આ મોટા–મોટા દુર્ગુણો પૈકી, એકયને સ્વીકારવા તત્પર નહી બને તેથી જ તો ખામીથી-પીડાતા કફના ગડફા કાઢવા છતાય લોકો એને (બીડીને) વળગી રહેતા હોય છે એમને જ્યારે બીડી છોડવાનુ કહેવામા આવે છે તો, તેઓ બોલી ઊઠે છે, ભાઈ એ તો હવે મર્યા પછી જ છૂટશે આવી જ રીતે અફીણ, અને મદ્યપાનના શોખીનો સામે તમે જો એ નશીલા પદાર્થોની બુરાઈ –દુર્ગુણનુ વર્ણન કરશો તો તેઓ પણ એ માનવા તૈયાર નહી થાય નશો કરનાર નશાની બુરાઈને જો ખરેખર એક વખત સ્વીકારી લેશે તો હુ માનુ છુ, જીવન પર્યંત એનો તે સ્પર્શ પણ નહી કરે

એ રાગદૃષ્ટિ છે કે ચોરને અધારી રાત પ્રિય લાગે છે, ચાદની અપ્રિય.

તો સોનાની થાળીમાં કચરો ભરીને ફેંકનાર મૂર્ખ છે અમૃતથી પગ ધોનાર અકુશળ છે હાથી ઉપર બળતણ વહેનાર ચતુર નથી અને ચિંતામણી રત્નથી કાગડો ઉડાડનાર પણ મૂર્ખ જ છે તો માનવ-જીવનને ભોગો પાછળ ગુમાવનાર કેવો બુદ્ધિમાન છે! વાસના ને ભોગ જેના જીવનના લક્ષ્ય છે જેણે એની પાછળ આત્મ ચિંતનને ખોયું છે આત્મ-રામના સ્થાને પદાર્થ-રામ જેના જીવનમાં જ રમ્યો છે એ નિકટ (સંકુચિત) દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય છે

ભોગને જ જો લક્ષ્ય મનાયું હોય તો એ દૃષ્ટિએ માનવ કરતાં પશુ જીવન વધુ સુંદર ઠરી કારણ કે માનવજીવન કરતાં પશુ-જીવનમાં ભોગો સહજ-સુલભ છે મનુષ્યે જો ભોગોના સાધનો એકઠા કરવાં હોય તો એણે નાણાં ખરચવાં પડશે. જ્યારે પશુઓને તો એક નવો પૈસો પણ ખરચવો પડતો નથી. એક માખીને જો મીઠાઈ ખાવી હશે તો એ સીધી કંદોઈની દુકાને પહોંચી જશે. એને એક પૈસો પણ દેવો નથી પડે. પણ તમને મીઠાઈ ખાવાની ઇચ્છા થઈ અને તમે માખીની જેમ મીઠાઈની દુકાન ઉપર ધા નાખશો તો તમે માર જ ખાશો અને મીઠાઈનો એક કટકો તમારા હાથમાં નહીં આવે. એ મીઠાઈ માટે તો તમારે પૈસા ખરચવાં પડશે.

આજે તેમો કોઈ બાગ સુરક્ષિત હોય દરવાજા ઉપર સશસ્ત્ર પોલીસ પહેરો ભરી રહી હોય પણ ભ્રમર (ભમરા)ને પુષ્પની સુવાસ લેવી હશે તો વિના રોકટોક ત્યાં તે પહોંચી શકશે, એને નથી પોલીસનો ડર કે નથી જરૂરી પરવાના અને તમારે જો એ સુરક્ષિત બાગમાં પહોંચવું હોય તો પાસ (પરવાનો) લેવો પડશે. વગર પરવાને અંદર પ્રવેશ કરવો જોખમભર્યું ગણાશે. મહેલોમાં સ્વચ્છંદ રૂપે ફરતી ચકલીઓ અને કબૂતર જેવાં પંખીઓ રાણીના રૂપને સ્વતંત્રતાપૂર્વક પ્રતિદિન જોઈ શકે છે એમને કોઈ રોકી શકતું નથી પણ કોઈ મનુષ્ય જો આ રૂપે જોવાનો પ્રયત્ન કરશે તો એને તો સીધો જ મહેરવાનો વખત આવશે. તો ભોગને જ જો જીવનનો ઉદ્દેશ્ય બનાવી દીધો હોય તો તમે ભવની ચૂંટણી કરવામાં મોટી ભૂલ કરી ગયા છો. પછી તમારે મનુષ્યભવ નહીં પણ પશુ-ભવ જ ચૂંટવો જોઈએ. કેમકે ત્યાં સ્વતંત્રતા છે

વિચારવાની એ રીત જ ખોટી છે કે માનવજીવન વાસનાની પૂર્તિ અર્થે મળ્યું છે. જીવનનું લક્ષ્ય છે આત્મા આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધીને આની ઉન્નતિ અન્ય ભવોમાં અશક્ય છે એવી ઉન્નતિ કરવા માટે આપણે

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ મુરતીયો દોઢ ટાગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દૃષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો રગ ભરતા હોઈએ છીએ નહીતર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યુ છે? વસ્તુમા જ જો સુદરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુદર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતુ નથી

હા, તો સુદરતા અને અસુદરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સેકડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુદર છે તેમ ન અસુદર, પરતુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુદરતાના રગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યાં તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્યત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોચતા ત્યારે બહુ હાસી–પાત્ર બનતા. એક વખત એના મિત્રે કહ્યુ :–"સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી–ઊકેલી શકે નહી" નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો "મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જેસોફાઇનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જેસોફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અગે પૂછતા એ બોલી: "આનાથી વધીને વધીને બીજી સુદરતા શી હોઈ શકે? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુદર પણ સુદર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશું એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેવા સુશ્રુષા કરીશુ અડધી–અડધી રાત સુધી આખોમા ઊઘ નહી હોય તેમ

ચાંદની શીતળ ચાંદની સારાયે પ્રાણીજગતને આકર્ષિત કરે છે પરંતુ અસ્ત-ઉદયથી ચોરનું મન ખિન્ન બને છે કેમકે અંધકાર એના સ્વાર્થને પોષે છે સાથ આપે છે તેથી જ તો શાંત-સ્નિગ્ધ મધુરી ચાંદની એને અપ્રિય લાગે છે આમ જ ચોરનો એક ભાઈ ઘુવડ છે જેને પણ પ્રકાશ પ્રિય નથી સૂર્યોદયની સાથે જ કમળ ખીલી ઊઠે છે પ્રથમ કિરણનો સ્પર્શ પામી એ પ્રફુલ્લિત બની જાય છે પંખીઓ મંગળ ગાન ગાઈ એનું સ્વાગત કરે છે માનવસમાજ સૂર્યના પ્રથમ કિરણથી જાગૃતિનો સંકેત મેળવે છે પરંતુ સૂર્યનાં એ જ શુભ્ર કિરણો ઘુવડ માટે કષ્ટદાયી બને છે કારણ કે સૂર્યના ઉદયની સાથે જ તે પોતાની દૃષ્ટિની શક્તિ ખોઈ બેસે છે એટલા માટે જ એ અંધકાર પસંદ કરે છે

જેના જીવનમાં મિથ્યાત્વનો પ્રબળ અંધકાર છવાયેલો છે એને વીતરાગ દેવની પતિતપાવન વાણી પણ ગમતી નથી જીવનજાગૃતિનાં સૂત્રોમાં—બોધમાં—એને અધઃપતનનો ભાસ થાય છે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં વિનાશ જુએ છે અને વિનાશમાં વિકાસ કારણ કે એને ભૌતિક પદાર્થો પ્રત્યે અનુરાગ છે અને એ રાગ જ એને તે પદાર્થોમાં આનંદનો અનુભવ કરાવે છે એટલા જ માટે અશુભ પરિણામ ભોગવીને પણ સરાગ દૃષ્ટિ—આત્મા પદાર્થ—રાગમાં જ અનુરક્ત—રંગાયેલો રહે છે

બંને બહેનો બેઠી છે કોઈ બહેનનું બાળક પેશાબ કરી દે તો પાસે બેઠેલી બીજી બહેન મોં મચકોડશે અને બોલી ઊઠશે કેવો ગંદો છે આ અહીં જ પેશાબ કરી નાખ્યો પરંતુ બીજે જ દિવસે એ જ બહેનનું બાળક એના ખોળામાં પેશાબ કરી દે છે તો એ જ મોં મચકોડનારી બહેન પોતાના બાળકને પ્યારથી ઉપાડે છે અને સાફ કરી લે છે જુઓ—પાડોશી બહેનના બાળકે પેશાબ કર્યો ત્યાં મોં મચકોડ્યું પણ જ્યારે એના પોતાના જ બાળકે એની કિંમતી સાડી ગંદી કરી નાખી ત્યારે એ ચૂપ છે કારણ કે માતાની પોતાના બાળક પ્રત્યે રાગ-દૃષ્ટિ છે

માતાની દૃષ્ટિએ એનું બાળક સર્વ કાંઈ છે એની નજરમાં એ કોઈ રાજકુમારથી ઓછો નથી ભલેને એનો ચહેરો કોઈ બાઘડ (વાંદરા) જેવો કાં ન હોય! અરે સ્વયં બાળક પણ દર્પણમાં જ્યારે પોતાનું પ્રતિબિંબ જુએ છે ત્યારે એનું હૃદય પણ પ્રસન્નતાથી નાચી ઊઠે છે આવી જ વાત કોઈ એક સાસુની છે એની આંખોમાં એનો કુરૂપ જમાઈ પણ સર્વ સુંદર છે જ્યાં સુધી દૃષ્ટિનો ભ્રમ ન થઈ જાય ત્યાં સુધી તો તમે કદરૂપ [illegible]

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ મુરતીઓ દોઢ ટાગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દૃષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આંખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો ર ગ ભરતા હોઈએ છીએ નહી તર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યુ છે? વસ્તુમા જ જો સુ દરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુ દર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતું નથી

હા, તો સુ દરતા અને અસુ દરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સેકડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુ દર છે તેમ ન અસુ દર, પર તુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુ દરતાના ર ગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે. જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યા તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્ય ત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોચતા ત્યારે બહુ હાસી–પાત્ર બનતા. એક વખત એના મિત્રે કહ્યું :–" સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી–ઊકેલી શકે નહી " નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો " મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જેસોફાઈનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જેસોફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અ ગે પૂછતા એ બોલી: " આનાથી વધીને વધીને બીજી સુ દરતા શી હોઈ શકે? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુ દર પણ સુ દર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશું. એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેવા સૂશ્રુષા કરીશુ અડધી–અડધી રાત સુધી આખોમા ઊ ઘ નહી હોય તેમ

બાક પણ નથી જણાય પણ કોઈ બીજી વ્યક્તિ કે જેના પ્રત્યે આપણને રાગ નથી પ્રેમ નથી તેની પાસે એક કલાક પણ વીતાવવો આપણને ભારી થઈ પડશે.

આ જ વાત એક માતાની છે. એનું બાળક બીમાર હશે તો આખી રાત એને ખોળામાં રાખી વીતાવી દેશે. એની પાછળ હજારો કરો છતાં પણ એના મનમાં આનંદ ઊભરાતો રહેશે પણ એની સાસુની સેવામાં દસ મિનિટ પણ વીતાવવી પડે તો એનું માથું ચડી જશે કેમકે બાળકમાં તો એણે આત્માનો રાગ કલ્પ્યો છે ત્યારે સાસુ પ્રત્યે એનો રાગ પ્રેમ નથી.

તમે સિનેમા જોવા જાઓ છો. ત્યાં સ્થાનાભાવ છે. ટીકીટ માટે તમે ત્રણ-ત્રણ કલાક ઊભા રહેશો. છતાંય તમારા પગ દુઃખશે નહીં, થાકશો નહીં. બીજા શોમાં રાતનો એક વાગી જશે તોય તમારી આંખો ઊંઘથી ઘેરાશે નહીં. કેટલી સાધના તમારી!! અડધી રાત વીતી જાય તોય તમે જાગતા રહો છો. કેવો પ્રમાદનો પરિત્યાગ છે! ફિલ્મ ચાલુ છે. એક પછી એક ચિત્રો આવે છે ને જાય છે. એટલે એક સમય માટે પણ તમારી આંખો મીંચાતી નથી. **समयं गोयम मा पमायए** નો ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ તમે પૂરો અમલમાં મૂક્યો છે ને? પણ મારે તો કહેવું જ પડશે કે આ રાગદૃષ્ટિ છે કે જેના કારણે તમને સિનેમાના કષ્ટોની અનુભૂતિ જ થતી નથી.

રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા એ જોતો નથી કે આમાં ગુણ છે કે નહિ? ગુણની વાતને તો બાજુએ મૂકો તે એ પણ જોતો નથી કે એમાં ચૈતન્ય પણ છે કે નહિ? એ તો બસ વળગી જ જાય. સાંભળ્યું છે કે વાંદરીઓ પોતાના મૃત બાળકને મહિનાઓ સુધી છાતીથી ચોંટાડેલા રાખે છે. એવી જ રીતે રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા પરરૂપને વળગેલો રહેશે. પછી તે એ નહિ જુએ કે એમાં ચેતન છે કે નહીં? એ તો ફક્ત પરરૂપનો પૂજારી છે. એ ખોટું છે કે સાચું એ જોવાની એની પાસે ફુરસદ જ નથી. પહેલાંથી ચાલ્યું આવે છે, અમારા બાપ-દાદા કરતા આવ્યા છે. બસ આવાં રવાડાં એની જીવન-ગાડીને ચાલવા માટેના મજબૂત પાટા છે. જેના ઉપર તે આંખો મીંચીને દોડે છે. તે એ વિચારતો નથી કે આગળ જતાં પાટા તૂટેલા છે કે સાજા!

પોતાના વિચારો પ્રત્યે પણ માનવને મમતા થઈ જાય છે. તેથી એક વાર અસત્યને નજીક જોયાં છતાં પણ એને છોડવા એ તૈયાર થતો નથી. કેમકે એ એના પોતાના વિચારો છે. વિચારમોહ પણ એક રીતે રાગદૃષ્ટિ જ છે. જેને કારણે પોતાના ભૂલભરેલા વિચારોને પણ એ સાચા માનતો જાય છે અને બીજાના યથાર્થ હોવા છતાં એના પર ચોકડી ફેરવી જાય છે. એ

બીજાના ગુણોને સ્વીકારવા તૈયાર નહિ પણ પોતાના દુર્ગુણો પર સદ્‌ગુણોનું લેબલ લગાડવાનો પ્રયત્ન કરશે

હિસાબનીશના હાથે શેઠના ખમીસ ઉપર શાહીનો ડાઘ પડી જશે તો શેઠજી બોલશે . " ચશ્માના નંબર વધી ગયા હોય તો ચશ્મા બદલી નાખો ' પણ પોતે શેઠના દીકરાના પગના ઠેબાથી આખોય ખડિયો ઢોળાઈ જાય અને હિસાબનીશનું નવું–નકોર ખમીસ ખરાબ થઈ જાય તો શેઠજી બોલશે "વાહ, આજે તો સારા શુકન થયા છે તેમને ઘણો ફાયદો થવાનો લાગે છે, અને આમાં બગડયું પણ શું છે ? આ ખમીસને આ(વાજ રંગમાં રંગાવી લો બહુ સારું લાગશે રંગારો તો પૈસા લેત પણ અમે તો મફતમાં જ રંગી દીધું તમે અમારા જ છો ને તો પછી તમારી પાસેથી લેવું પણ શું ?" બસ અહીં જ ફાયદો ને કાયદો બધું યાદ આવી જશે કેમકે પોતના પુત્રના જ હાથે આ પરાક્રમ થયું છે એના હાથે થયેલું બૂરું કામ પણ ભલું છે અને હિસાબનીશના હાથે જો કંઈક થયું હોય તો ભલું પણ બૂરું થઈ જાય છે આ જ સરાગ દૃષ્ટિ છે જ્યાં પોતાનું બધું સારું લેખાય છે

દ્વેષપૂર્ણ દૃષ્ટિ

આ દૃષ્ટિ સરાગ–દૃષ્ટિથી બિલકુલ વિપરીત છે અહીં ગુણ પણ દોષ છે રાગ તો કુટુંબ–શત્રુ ગણાય છે, જ્યારે દ્વેષ અગ્નિ, રાગ પદાર્થો પ્રત્યે મનને ચંચળ બનાવે છે મનોરમ પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં જે બાધક–વિઘ્નરૂપ બને છે તેના પ્રત્યે દ્વેષ પ્રગટ થાય છે રાગ આત્માને સ્વગુણમાંથી વિચલિત કરે છે અને દ્વેષ એને પર–ગુણમાં વિકલિત કરાવે છે, જેટલા અંશે રાગ સંકુચિત હોય છે તેટલા જ અંશે દ્વેષ વિકસિત બને છે અને જેટલા પ્રમાણમાં રાગ વિકસે છે તેટલા જ પ્રમાણમાં દ્વેષ સંકુચિત બને છે

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના શબ્દોમાં સંસારરૂપી ગાડીના રાગ અને દ્વેષ બે બળદ છે. રાગ મીઠું ઝેર છે તો દ્વેષ કડવું ઝેર છે પણ બંનેનું કામ છે પ્રાણ હરવા વીજળીમાં જેમ બે જાતની શક્તિ હોય છે, પહેલી શક્તિ ખેંચે છે અને બીજી શક્તિ ફેંકે છે ઝાટકો મારે છે પણ બંને શક્તિઓ મનુષ્યના પ્રાણ હરણનું કામ કરે છે તેવી જ રીતે રાગ ખેંચે છે અને દ્વેષ ધક્કો મારે છે પણ બંને આત્માની સ્વભાવ–દશાને બદલે છે તેથી જ ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે

> रागो य दोसो वि य कम्मं बीयं,
> कम्मं च मोहप्पभवं वयन्ति ।

कम्मं च जाइ मरणस्स मूलं
दुक्खं च जाइ मरणं वयन्ति ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૩૨ ગા. ૮

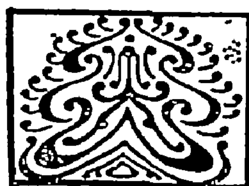
વીતરાગ પથના પ્રદીપ ભગવાન મહાવીર સાધકને સંદેશ આપે છે: વીતરાગ પથ પર તો વીતરાગી બનીને જ ચાલી શકાય છે. જ્યાં સુધી રાગ ને દ્વેષ અસ્તિત્વમાં હશે ત્યાં સુધી આત્મા વીતરાગ બની શકતો નથી અને ભવપરંપરા પણ સમાપ્ત થઈ શકતી નથી. કારણ કે રાગ અને દ્વેષ જ ભવપરંપરાના બીજો છે. બીજ સાનુકૂળ સાધનો પામતાં વૃક્ષરૂપે જરૂર પલ્લવિત બને છે. રાગ અને દ્વેષ કર્મબીજો છે અને કર્મ મોહ દ્વારા પેદા થાય છે. જન્મ અને મૃત્યુનું મૂળ કર્મમાં જ મળશે અને દુઃખના મૂળમાં જન્મ અને મૃત્યુ છે. કારણ કે જન્મ પોતે દુઃખ છે અને મૃત્યુથી તો માનવના પ્રાણ કંપે છે.

જન્મની સાથે મૃત્યુ જોડાયેલું છે. મૃત્યુને સમાપ્ત કરવું પડશે. એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે જે જન્મ્યો છે તે જરૂર મરશે જ. પણ જે મર્યો છે તે જન્મશે જ એવું નિશ્ચિત કહી શકાશે નહીં. કારણ કે જન્મ ધારણ કરનાર માટે તો મૃત્યુ સુનિશ્ચિત છે જ, પણ જેમણે ભવ-પરંપરાનાં બીજરૂપી કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો છે તેવો વીતરાગી આત્મા જન્મ અને મૃત્યુની જંજાળમાંથી છૂટી જાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી રાગ અને દ્વેષ છે ત્યાં સુધી જન્મ અને મૃત્યુની સમાપ્તિ એ ફક્ત સ્વપ્ન જ ગણાશે.

દ્વેષની પાછળ કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે, રૌદ્ર ધ્યાન હોય છે. તેથી જ તો જેના હૃદયમાં દ્વેષની જ્વાળા પ્રજ્વળે છે તે આત્મા પોતાના દ્વેષ-પાત્રને સમાપ્ત કરીને જ આનંદ અનુભવશે. એ સંત માનવ કે સામાન્ય માનવનો પછી વિચાર જ નથી કરે. એ દ્વેષનું જ કારણ હતું કે પરમ પ્રશાંત સ્વરૂપ મહર્ષિ સમા પુનિત સંતને વિષ દઈને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા. દ્વેષબુદ્ધિ ધરાવતા મનુષ્યને સંતને સ્થાને અસંત લાગે છે. મનુષ્યના મનમાં જ્યારે દ્વેષબુદ્ધિ આવે છે ત્યારે એ સંત જેવા પુનિત આત્માને પણ અપમાનિત કરવાનું ચૂકતો નથી. ગોશાળાની પણ તે જ દ્વેષદૃષ્ટિ હતી કે એણે ભગવાન મહાવીર જેવા વીતરાગ આત્મા પ્રત્યે પણ દ્વેષાગ્નિ પ્રગટાવ્યો અને એમને ખરે જ ભસ્મ કરી દેવા માટે તેજો લેશ્યાની જ્વાળા છોડી હતી. એમના સરળ, શાંત બે શિષ્યોને એમની આંખો સામે જ ભસ્મ કરી દીધા હતા.

સોમિલની પણ એવી જ દ્વેષદૃષ્ટિ હતી કે એણે ગજસુકુમાર જેવા સુંદર અને સુકુમાર સંતના માથા ઉપર બળતા અંગારા નાખ્યા હતા શો અપરાધ હતો ગજસુકુમારનો ? જેના કારણે એના સુકોમળ દેહને અગ્નિદાહ મળ્યો ? કહેવું જ પડશે કે સોમિલની દ્વેષદૃષ્ટિએ જ એવું જઘન્ય કૃત્ય કરવા પ્રેરણા આપી હશે.

દ્વેષદૃષ્ટિ ધરાવતી વ્યક્તિ કદી-કદી પોતાના પ્રિયવરનું જ અહિત કરી બેસે છે કારણ કે એની પ્રતિદ્વેષની ભાવના હિતમાં પણ અહિતની કલ્પના કરી લે છે અને પછી એમને કષ્ટો આપવાની ક્રૂર કામના એમના દિલમાં ઊછાળા મારે છે એ દ્વેષની અગ્નિમાં આત્મા પોતે પણ દાઝે છે શાંતિ પાળવા માટે સાધકે રાગ કે દ્વેષ બંને દૃષ્ટિઓથી મુક્તિ મેળવવી જોઈએ

સત્સાહિત્ય

૧ સાહિત્યનો પ્રેમ દુર્ગુણોને પકડવાનું વૉરન્ટ છે

૨ કેટલાંક ગ્રન્થો 'પ્રેય' વસ્તુ તરફ પ્રેરણા અને સંચાલન કરે છે તો ગ્રન્થો 'શ્રેય' તરફ પ્રેરણા અને સંચાલન કરે છે. 'પ્રેય'નો સાધક ભોગસામગ્રીનો સંગ્રહ કરવામાં તત્પર બને છે, ત્યારે 'શ્રેય'નો સાધક આધ્યાત્મિક સામગ્રીનો સંગ્રહ કરે છે

૩ માનતાને પ્રેરણા આપનારું સત્સાહિત્ય છે

૩૩ સદોષ દૃષ્ટિ

દોષદૃષ્ટિ ધરાવતો મનુષ્ય ગુણોની અપેક્ષા કરી દોષોને શોધતો ફરે છે. એની નજર ગુણો ઉપર ચોંટતી જ નથી. જેમ જળ-બિંદુ જેમ કમળ-દળ ઉપર ન રોકાતાં કાળા કીચડમાં જઈ પડે છે તેવી જ રીતે જેની દૃષ્ટિ દોષ જોવા પાછળ જ રત રહે છે તેની દૃષ્ટિ બીજાના સદ્ગુણો તરફ જવાની ઓછી જ જાય છે. જેમ શરીરમાં માખી વાગેલા ઘાને જ શોધે છે. સુંદર અવયવોને છોડી એ ત્યાં જ બેસશે કે જ્યાં ઘા થયો હશે અને પરુ વહેતું હશે. તેવી જ રીતે દુર્જન વ્યક્તિ પણ બીજાની તરફ જોશે ત્યારે એના સારાં સદ્ગુણોને છોડીને એ જ્યાં નાની એવી પણ બુરાઈ હશે ત્યાં જ જઈને એ પોતાની આંખ માંડશે. સજ્જન પ્રકૃતિનો મનુષ્ય હજારો દોષોમાંથી પણ એક ગુણ ગ્રહણ કરી લેશે જ્યારે દુર્જન હજારો સદ્ગુણોમાંથી એક દુર્ગુણ શોધી લેશે અને તેમ કરવા પાછળ બધા જ સદ્ગુણોને એ છોડી દેશે.

જેની દૃષ્ટિ દોષમય બની ચૂકી છે તે સંતની પાસે રહીને પણ એમના સદ્ગુણોને પામી નહીં શકે. મચ્છર અને ચાંચડ (એક જાતના લોહીના ચૂસનારા કીડા)નો સ્વભાવ તમે જાણો છો. આ જંતુઓ દિવસ-રાત ગાયના સ્તન પાસે કે જ્યાં દૂધની ધારા વહેતી રહે છે ત્યાં ચોંટી રહે છે પણ તેઓ દૂધની અમૃતધારામાંથી એક ટીપુંય પીતાં નથી પરંતુ ગાયના સ્તનનું લોહી ચૂસશે. આવી જ રીતે આલોચના-પ્રિય વ્યક્તિ સંત વ્યક્તિની સમીપ રહીને પણ સદ્ગુણોની દૂધ-ધારામાંથી એક ટીપું લેશે નહીં પણ એમના દોષોનું રક્ત-પાન જ કરશે.

[illegible] જોવાની દૃષ્ટિ છે એના માટે સૃષ્ટિ પણ દોષમય બની

જાય છે આલોચના–ટીકા–પ્રિય વ્યક્તિને કોઈનીય સ્તુતિ કદી ભાવશે નહીં. છાણમા જીવતા જતુને તમે ગુલાબમા છોડી આવશો તો એ ગુલાબની સુગધથી એનુ ગળુ ઘૂટાવા લાગશે ગુલાબની સુગધ એ જતુ માટે કષ્ટ પ્રદ જ બનશે નિદા કરનારાની જીભથી તો પોતે પરમાત્મા પણ બચવા પામ્યો નથી એણે તો એ વીતરાગની પણ ટીકા કરી છે તો પછી છદ્મસ્થમા તો ભૂલો થવાનો સભવ છે અને તેથી ટીકા કરવાનો પ્રસગ મળી જાય તો એમા આશ્ચર્ય જ શુ છે ? શાહીચૂસ (બ્લોટીગ પેપર)નુ કામ છે, શાહી ચૂસવાનુ જ્યા કયાય શાહીનુ ટીપુ હશે, ત્યા શાહીચૂસ લગાડવાથી એ શાહીને ચૂસી લેશે તેવીજ રીતે આલોચક ટીકાકાર વ્યક્તિ જ્યાં દુર્ગુણ જોશે, એને જ ગ્રહણ કરશે

કાગડાની સામે સુદર ભોજનસામગ્રી મૂકશો પણ એ એને તજી કોઈ મડદાના શરીર પર જ ચાચ મારશે કેમકે એને સુદર ભોજનમા તેટલો આનદ આવતો નથી જેટલો કે મૃત પશુના શરીર પર ચાચ મારીને એનુ લોહી પીવામા દુર્જન પ્રકૃતિના માનવની આદત પણ કઈક આના સાથે હળે-મળે છે તે સદ્‌ગુણોના સુદર ભોજનને છોડી દે છે અને બુરાઈઓના ઘા ઉપર ચાચ મારીને એમનો સ્વાદ માણવામા જ આનદ માને છે વાત જરા કડવી જરૂર લાગે તેવી છે પણ સાચે જ આજે આપણા સમાજમા આ જાતની ટીકા કરવાની બીમારી બહુ ફેલાયેલી છે

જેમ ભસતા કૂતરા માટે સજ્જન અને દુર્જન-બનેય સમાન છે; બને તરફ એ સમાન રૂપે ભસે છે તેવી જ રીતે જેઓને આલોચના ટીકા કરવાની આદત પડી ગઈ છે એમના માટે તો સત અને દુર્જન બનેય સમાન છે. અને મઝાની વાત તો એ છે કે બીજાની રજ જેટલી ભૂલને તેઓ ગજ બનાવી મૂકશે એમની આખો પોતે જ એન્લાર્જ (મોટી) થઈને એમની સામે આવી જાય છે પોતાની ભૂલ તો કદી એમની નજરે આવી શકતી નથી અને જો કોઈ એનુ દિગ્દર્શન કરાવે છે, તો એનો સ્વીકાર કરવામાં પોતાનુ અપમાન માની લે છે, વળી કોઈ જુદી જ માન્યતામા ભમી પોતાની ભૂલ માટે તેઓ બીજાને જવાબદાર ઠેરવવાની કળા આદરે છે.

એકવાર, કહેવાય છે કે રાવણના પાપો માટે શિક્ષા કરવા પોતે રામ લકાના મેદાનમા ઊતરી પડ્યા હતા આ બાજુ રાવણ પોતાના પાપ ઉપર પુણ્યની છાપ બેસાડવા તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો જ્યારે એને

સમજાવવાની શક્તિ સમાપ્ત થઈ તો પછી શસ્ત્રની શક્તિ અજમાવવામાં આવી. રામ અને રાવણની સેનાઓ રણ મેદાનમાં પહોંચી ગઈ. બન્ને તરફના હજારો સૈનિકો રણ મેદાનમાં ખપી ગયા પણ યુદ્ધની જ્વાળા શમી નહીં. એક દિવસ પોતે મેઘનાદ અને કુંભકરણ રણ મેદાનમાં આગળ આવ્યા. રાવણને પોતાના ભાઈ કુંભકરણની શક્તિ પર અભિમાન હતું અને મેઘનાદ તો ઇન્દ્રને પણ જીતી શકતો હતો. તેથી જ તો એણે મેઘનાદનું બીજું નામ ઇન્દ્રજિત રાખ્યું હતું અને વીરો હતા. શસ્ત્રની પૂર્ણ શક્તિ હોવા છતાં એ સદાચારની શક્તિ આ વીરો કને નહોતી. કેમકે સદાચારના વિરોધમાં તેઓ અત્યાચાર વર્તાવતા આવ્યા હતા. ને ! સાચું પૂછો તો રાવણનું પાપ આ વીરોની શક્તિ પણ નષ્ટ કરી ચૂક્યું હતું અને લક્ષ્મણના તીક્ષ્ણ બાણોએ બન્ને વીરોને સદા માટે ભૂમિ ઉપર સુવડાવી દીધા હતા.

બન્ને વીરોના મૃત્યુના ખબર લંકામાં ખૂબ વેગથી પ્રસરી ગયા. રાવણે અત્યંત દુઃખની સાથે આ સમાચાર સાંભળ્યા. મેઘનાદના મૃત્યુની વાતથી તો રાવણનું દિલ કંપી ઊઠ્યું. એના પગ તળેની ભૂમિ ખસવા લાગી. કારણ કે એની આખી શક્તિ તો આજે સમાપ્ત થઈ ચૂકી હતી.

એણે (રાવણે) વિચાર્યું: સીતાનાં ચરણ જ અમંગળ છે. જ્યાં એનાં પગલાં પડે છે ત્યાં સર્વનાશ થાય છે. જનકના ઘેર જ ગઈ ત્યારે બિચારા પિતાને વન-વનમાં ભટકવું પડ્યું. લગ્ન બાદ અયોધ્યા આવી તો ત્યાં દશરથના પ્રાણ લીધા અને પતિને ચૌદ વરસ સુધી જંગલોમાં ભટકવું પડ્યું. હવે લંકામાં આવી છે. જ્યારથી એનાં પગલાં આ લંકામાં પડ્યાં છે તે જ દિવસથી હંમેશાં અશુભ સમાચારો જ સાંભળવા મળે છે. કદી અશોકવાટિકા ઉજ્જડ બની ગઈ છે તો કદી અક્ષયકુમાર મર્યો છે. આના દીધે જ સોનાની લંકા રાખનો ઢગલો બની ગઈ છે. આ? મારો વીર ભાઈ અને લાડીલો પુત્ર મેઘનાદ બન્ને અસ્ત થઈ ગયા. સાચે જ સીતાનાં જ્યાં પગલાં પડ્યાં ત્યાં સર્વનાશ સર્જાયો છે.

આ છે રાવણની વિચારવાની રીત. એ તો બની બેઠી સીતાના ચરણને સર્વનાશ માની રહ્યો છે પણ આપણે વિચારવું તો એ છે કે સીતાનાં ચરણો સર્વનાશના કારણ બન્યાં છે કે એની—રાવણની—દુરાચારમાં ભાન ભુલાવી બેઠેલી બુદ્ધિ ? એટલે સાચું તો એ છે કે નિકૃષ્ટ વ્યક્તિ પોતાના પાપો માટે પણ બીજાને જ જવાબદાર ઠરાવે છે. આવી વ્યક્તિ બીજાના

દોષોનો નિર્ણય કરવા માટે ઘણી જલ્દી તૈયાર થઈ જાય છે પણ એ સારું ન થાય કે એ વ્યક્તિ જરા પાછા વળીને પોતા ભણી પણ દૃષ્ટિ ફેંકવાની તસ્દી લે તો? ચાળણી સોયનો નિર્ણય કરવા ચાલી, એણે કહ્યુ . "સોય, તુ શા માટે અહંકાર કરી રહી છે, તારા મો પર તો છિદ્ર છે?" સોયે જવાબ વાળતા કહ્યુ "બહેન, મારુ નાનુ-શુ છિદ્ર તને દેખાયુ પણ જરા તુ તારા પોતા ભણી નજર નાખી જો ને! મારામા તો એક છિદ્ર છે પણ તારામા તો કેટલા છિદ્ર છે એની ગણત્રી તો કરી જો" એક કવિએ કહ્યુ છે –

पगतर जरत न जानत मूरख
परघर जाई बुझावे,
अचम्भो इन लोगन को आवे।

ભારતના સત કવિ સુરદાસ કહે છે કવિ સુરદાસ આખે અંધ હતા પણ એમને જીવનનુ દર્શન સાંપડયુ હતુ. તેથી જ પ્રજ્ઞાચક્ષુએ આખ-વાળાઓને રાહ બતાવ્યો છે, તો કવિ કહે છે! કે મનુષ્ય બીજાના ઘરની આગ બુઝાવવા દોડી પડે છે, એ બૂમો પાડે છે ત્યા આગ લાગી, પણ તે પોતાના પગ તળે બળતો આગને દેખતો નથી. જે એની જ ઝૂપડીને જ બાળી રહી છે

આજનો યુગ બીજાના ઘરની આગ બતાવવાનો છે વહુને પૂછશો તો એ સાસુનો દોષ બતાવશે એ કહેશે "માનો ખોળો છોડીને આવી છુ ત્યારથી એક દા'ડોય ચેન લઈ શકી નથી જીભ દિવસરાત કામ ને કામમાં લાગી રહુ છુ તોય સાસુની જીભ તો આખો દા'ડો કાતરની જેમ કઈને કઈ કાપ્યે જ જાય છે, એ કદી મારુ દિલ કાપે છે, તો કદી મારી માતાનો, તો કદી મારા પિતાનો જ દોષ કાઢતી ફરે છે"

તમે અગર સાસુને પૂછશો કે ઘરમા શાતિ કેમ નથી? શા માટે રાતને દિ' વઢાવઢ ચાલુ રહે છે? શા માટે રોજ-બરોજ ખાવા-પીવાનું હરામ બને છે? તો એ વહુના ગીત ગાવા બેસી જશે "શુ કહુ, અમારા ભાગ્યે તો એવી વહુ મળી છે કે બસ આખોય દિ' રેડિયા પાસે બેસી રહે છે ક્યારેક નાટક-ઉપન્યાસ વાચ્યે છે પણ મારી પાસે આવવાની એને ફુરસદ જ મળતી નથી મને દરદ છે કે કઈ દુ ખ છે, એની એને કાઈ જ ચિ તા નથી"

નોકર શેઠનો દોષ કાઢે છે એમની ફરિયાદ હોય છે કે અમારી પાસેથી વધુ કામ લેવામા આવે છે, પણ અમારી મહેનતની સામે એનુ પૂરુ પરિશ્રા-

મિક (પ્રતિકૂળ) આપવામાં આવતું નથી. આમ શોષણનું ચક્ર ચાલી રહ્યું છે. અમે દિવસ રાત લોહીનું પાણી કરીએ છીએ તેમ છતાં પણ અમારાં બાળકો ભણવા જાય છે ન એમને પૂરતી કેળવણીની સગવડતા છે કે નથી કોઈ વ્યવસ્થા. શિક્ષકોને પૂછીએ તો તેઓ કહેશે પગાર તો પૂરો આપવો છે પણ આઠ કલાકનું કામ આઠ દિવસમાં પણ પૂરું કરતા નથી. હડતાલોને લીધે નાકમાં દમ આવી ગયો છે.

વિદ્યાર્થી શિક્ષકનો દોષ બતાવશે. પૂછવામાં આવશે તો કહેશે શું કહું, માસ્તર એવા મળ્યા છે કે પૂરું ભણાવવાનું જાણતા નથી. સરકાર પાસેથી હરામના પૈસા લે છે. ત્યારે શિક્ષક ફરિયાદ કરશે કે વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વચ્છંદતા વધી ગઈ છે. અનુશાસન શિસ્તના નામની શિક્ષકની એક પણ વાત વિદ્યાર્થીઓ માનવા તૈયાર નથી અને કદાચિત કંઈક કહી દેવામાં આવે તો એમનું ગ્રુપ-સમૂહ-એ શિક્ષકની ઘેરાવ જ કરી. બધા બીજાના જ દોષો બતાવે છે. પોતા તરફ કોઈ જોવા માગતું નથી.

દેશમાં આજે અશાંતિ શા માટે છે? એનો જવાબ તમે સરકાર પાસેથી માગશો તો એ કહેશે જનતાનું નૈતિક ધોરણ ઘણું નીચું પડી ગયું છે. વેપારીઓમાં પ્રમાણિકતા રહી નથી. રોજ-બરોજ વધતી હડતાલો દેશની પ્રગતિમાં મોટામાં મોટી બાધક છે. જ્યારે જનતા કહે છે શાસક વર્ગમાં ભ્રષ્ટાચાર વધી ગયો છે. કર-વેરાનો ભાર એટલો લાદવામાં આવ્યો છે કે શ્વાસ લઈ શકાતો નથી અને વેરા દ્વારા અમારી પરસેવાની કમાણીનો પૈસો ખર્ચીને મિનિસ્ટરો-પ્રધાનો મોજ ઉડાવે છે.

આ તો આપણી આંખની ટીકી લાગી છે એટલે બીજાની કાળાશ-રૂપને જલ્દી નીરખી લે છે. બીજાની ઉજ્જ્વળતાને જોવામાં આપણને એવી રુચિ પણ નથી બની જેટલી કે કાળાશ જોવામાં ધરાવીએ છીએ. એટલે જ તો પ્રતિદિન ઉગતા સૂર્યને કોઈ જોવા જતું નથી પણ સૂર્યગ્રહણ થવાનું હોય-એટલે કે એમાં કાળાશ આવવાની હોય ત્યારે મનુષ્યો એને જોવા માટે કેટલીક વખતે વિશેષ-ખાસ-તૈયારીઓ પણ કરે છે. કાચ ઉપર કાળો રંગ લગાવી એને જોવાની કોશિશ કરે છે. ઉજ્જ્વળ કોઈએ જોયું નથી પણ કાળાશ જોવા સૌ દોડી પડ્યા.

ઉજ્જૈનના સમ્રાટ ભર્તૃહરિએ પિંગળાનાં પાપ પોતાની નજરે જોયાં. એના મનમાં વૈરાગ્ય ઊભરાઈ આવ્યો. પિંગળાના જીવન ઉપર એને

પૂરો વિશ્વાસ હતો અને જેને સારુ એણે પોતાના ભાઈ વિક્રમને વનવાસ-દીધો હતો, એ જ પિગળાનુ ચારિત્ર્ય આટલુ પતિત બની શકે છે ! ભર્તૃહરી એની કલ્પના પણ કરી શકતા નહોતા અન્ય કોઈએ કહ્યુ હોત તો તેઓ એની વાત માનવા કદી તૈયાર ન થાત પણ જ્યારે પોતાની સગી આંખોએ જ જોઈ લીધુ તો એને ખોટુ પણ કેમ માની લેવાય ? એક દિવસ જે પિગળાના ચરણોમા સમગ્ર રાજ્ય ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતા, આજે એ જ પિગળા માટે એમના મનમા ઘૃણા અને તિરસ્કાર છે પિગળાના પ્રેમ પાછળ ઘેલો બનેલો ભર્તૃહરી આજે તે જ પિગળા તરફથી પીડા પામી રહ્યો છે વાત પણ યથાર્થ છે કે જે માનવીએ પોતાનુ ચારિત્ર્ય ખોયુ તે બધુ જ ખોઈ ચૂક્યો છે તેથી જ ભર્તૃહરીના મનમા ઘૃણા પેદા થઈ, વૈરાગ્ય જન્મ્યો અને એમણે વનનો રાહ લીધો રાજકીય-વિભૂષાને સ્થાને એમના શરીર ઉપર ભગવા રગની કફની ફરકી રહી હતી

એક વખત એક વૃક્ષની નીચે પાદડાની શૈય્યા અને પથ્થરનો તકિયો બનાવી તેઓ સૂતા હતા એટલામા ત્યા થઈને થોડીક બહેનો પાણી ભરવા નીકળી એક બહેનની નજર ભગવા રગની કફની પહેરેલા રાજા ભર્તૃહરી ઉપર પડી તો એણે પોતાની સાહેલીઓને કહ્યુ "સામે સૂતેલા યોગીને તમે જાણો છો ?" સાહેલીઓએ ના પાડી ત્યારે પેલી બહેને પરિચય આપતા કહ્યુ "આ ઉજ્જૈનના નરેશ ભર્તૃહરી છે પિગળાના પાપથી એમને સસારથી વૈરાગ્ય થયો છે પણ કેવો વૈરાગ્ય છે આ ? મખમલની ગાદીઓ પર સુનાર આ રાજા આજે પાદડાની શૈય્યા પર આળોટે છે, રેશમી તકિયા જેના માથા હેઠળ રહેતા હતા ત્યા આજે પથ્થરનુ ઓશીકણુ છે"

બીજી બહેન બોલી "વાહ !, હવે રહેવા દે તુ વધુ સ્તુતિ ના ગા રાજ્ય તો ઉપરથી છોડ્યુ છે પણ દિલમા તો રાજવૈભવ જેમ ને તેમ ભર્યો પડ્યો છે રાજ્ય છોડ્યુ પણ ગાદીનો મોહ ક્યા છૂટ્યો છે ? મખમલની ગાદીના સ્થાને પાદડાની ગાદી બનાવી છે તકિયાના સ્થાને રેશમી નહી તો પથ્થરનો તકિયો લગાવી મૂક્યો છે"

વાતો કરતી એ બહેનો આગળ વધી ગઈ એમના શબ્દો યોગીના કાન સાથે અથડાયા એમણે વિચાર્યું "અરે, હા, હુ પણ કેવો છુ ? પૂરુ રાજ્ય છોડ્યુ અને હવે આ પાદડાની ગાદીની પણ શી જરૂર છે ? અને આ પથ્થરનુ ઓશીકણુ પણ શા માટે ? બહેનો ઠીક જ કહી રહી હતી, ભૂમિ મારુ બિછાનુ છે અને નીલ ગગન મારી ચાદર ઓઢણુ" યોગી તો ઊઠ્યા -

અને પાંદડાં એક બાજુ ફેંકી દીધાં. પથ્થર દૂર ફેંકાયો અને ભૂમિ ઉપર જ હાથનું ઓશીકું કરી સૂઈ ગયા.

પેલી બહેનો પાણી ભરીને પાછી તે જ રસ્તેથી પસાર થઈ. પહેલી બહેને જોયું તો કહેવા લાગી : કેવો મનસ્વી યોગી છે! અમારી એક વાત સાંભળી તો પાંદડે-પાંદડું ફેંકી દીધું અને જુઓ હવે જમીન ઉપર જ લંબાવી દીધું છે. આજ તો સાધના છે ને! પનિહારીએ એક જ વખત વાત સાંભળી અને એવું પોતાના જીવનમાં પરિવર્તન આણી દીધું ત્યારે તમે મારી કેટલી વાતો સાંભળી છે! આજે ત્રણ-ત્રણ મહિના વીત્યા કેટ-કેટલી વાતો તમારી સામે મૂકી ગયો-કહી ગયો ને વીતરાગ વાણીનું અમૃત તમારી સામે ઢોળ્યું પણ તમારા જીવને કેટલો વળાંક લીધો વારુ! (સભામાં સ્મિત હાસ્ય)

આ તો પહેલી બહેનની વાત સાંભળી તો બીજી સહેલાણી બોલી : રહેવા દે, બેન, શું યોગની વાતને તું બાંધી રહી છે. યોગી બન્યા પણ હજુ દુનિયાના શબ્દો સહન કરવાની કળા તો શીખી જ નથી. આપણે ચીડકું કહ્યું અને ક્રોધે ભરાઈ પાંદડે-પાંદડું એક તરફ ફેંકી દીધું પથ્થર પેલી બાજુ ફેંકી દીધો. આને તે યોગી કહેવાય!"

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત દોષો તરફ જ હશે, એને સર્વત્ર દોષો જ જોવા મળશે. પરંતુ યાદ રાખજો, ભાઈઓ, દોષો ભણી જ જો દૃષ્ટિ રહેશે તો જીવનમાં દોષ જ આવશે અને સદ્ગુણો ભણી તમારી દૃષ્ટિ રહેશે તો તમે પણ સદ્ગુણી બની શકશો.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૪. ગુણ દૃષ્ટિ

ગુણ દૃષ્ટિ આપણને ગુણાનુરાગી બનાવે છે આપણી દૃષ્ટિ જો સદ્‌ગુણ ભણી હોય તો પછી એવુ કોઈ કારણ નથી કે આપણે સદ્‌ગુણી ન બની શકીએ ફક્ત આપણી દૃષ્ટિમા સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરવાની કળા આવી જવી જોઈએ ચિત્રકાર જુદી-જુદી આકૃતિઓ જોતો હોય છે પણ એ બધામાથી થોડી થોડી સુદરતા લઈને પોતાના રગ અને કલમ વડે એ સુદર ચિત્ર ચીતરે છે જો કે એની દૃષ્ટિ તો સારા અને નરસા બન્ને જાતના ચિત્રો પર જાય છે પણ એ તો એ સૌમાથી સારુ જ ગ્રહણ કરે છે એમાથી જો એ કદરૂપ જ ગ્રહણ કરશે અને પોતાના ચિત્રમા તેવુ જ કદરૂપ લાવશે તો એનું ચિત્ર કદરૂપુ જ બની જશે પછી તો એની કળાની તો કશી કિમત જ અકાશે નહિ તેવી જ રીતે દિવસ દરમ્યાન આપણી નજરે સામે અનેક આવૃત્તિઓ પસાર થતી હોય છે એ પૈકી કેટલીક સારી અને કેટલીક નરસી પ્રકૃતિ ધરાવતી હોય છે. કેટલીક આપણા પરિચયમા પણ આવે છે. આવે વખતે જો આપણે કળાકાર હોઈએ, તેવી દૃષ્ટિ આપણામા હોય અને એમાથી આપણે અશ-અશ રૂપે પણ સારુ જ ગ્રહણ કરતા થઈશુ તો આપણા જીવનનુ સુદર ચિત્ર તૈયાર થઈ જશે

નિહાર ધૂળશોધક હોય છે એ માટીમાથી પણ સોનુ ખોળે છે. સોનાની દૃષ્ટિ સામે રાખીને ચાલે છે તેથી એ ધૂળના ઢગલામાથી પણ સોનુ મેળવે છે આપણી પાસે પણ એવી દૃષ્ટિ આવી જાય તો માટીમાથી સોનું શોધવા જઈએ તો આપણને સોનુ જરૂર મળશે પણ આજે તો સોનામા પણ માટી ભળેલી દેખાય છે જે દૃષ્ટિને લઈને ચાલશો તે જ વસ્તુ તમને મળશે સદ્‌ગુણ તરફ દૃષ્ટિ રહેશે તો તમે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુમાથી એ

મેળવી શકશો અને દુર્ગુણ જોવાની જ દૃષ્ટિ હશે તો સઘળા સિવાય પ્રત્યેક વસ્તુમાં તમને દુર્ગુણ દેખાશે.

વ્યવહારમાં તમે સારુ જોવાના આદી છો. તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવશે. તમે એને એની માગેલી વસ્તુના ગુણ બતાવશો પણ દુર્ગુણ નહીં કોઈ અનાજનો વેપારી હોય અને ગ્રાહક જુવાર માટે એને પૂછશે તો એ બતાવતાં કહેશે : આજે જુઓ તો ખરા આ જુવાર નથી પણ મોતી છે મોતી. મોતી હોય તો પછી એને કોઈ ઝવેરી પાસે લઈ જાઓ અને-પાંચ પાંચ હજારમાં વેચી નાખો. મતલબ એ છે કે દુકાન ઉપર આવેલા ગ્રાહકને એની માંગેલી વસ્તુના ફક્ત ગુણ જ બતાવશો કોઈ દુકાન ઉપર તમે જાતે જશો તો ત્યાં પણ તેવાં જ ગુણ સાંભળવા મળશે. મીઠાઈ લેવા તમે કંદોઈને ત્યાં જશો ત્યાં તમે એ કંદોઈનાં કપડાં જોશો કે કેવાં ગંદાં કપડાં છે ! એને ત્યાંથી મીઠાઈ ખરીદવી ન જોઈએ અથવા તમે એની મીઠાઈ જોશો ? તમારી નજર તો મીઠાઈ ઉપર જ જશે, કંદોઈનાં વસ્ત્રો પર નહીં. તો તમે પણ બીજાના પરિચયમાં આવો ત્યારે ત્યાં સદ્ગુણો રૂપી મીઠાઈ તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ. વસ્ત્રોની પંચાતમાં રહેશો તો મીઠાઈ જતી કરવી પડશે.

તમે તો મુંબઈના નાગરિક છો. પ્રતિદિન સેંકડો વ્યક્તિઓના પરિચયમાં તમે આવતા હો છો. એ પૈકી કેટલીક વ્યક્તિઓ સચ્ચારિત્ર્ય હોય છે તો કેટલીક ચારિત્ર્યહીન. તમારા મગજમાં જો ચારિત્ર્યહીન વ્યક્તિઓ જ ભરાઈ જશે તો એમની ચારિત્ર્યહીનતાની વાતો જ તમારા કાનોમાં ગૂંજતી રહેશે અને મન પણ જો વારંવાર એ વાતોમાં જ ગૂંથાયેલું રહેશે તો યાદ રાખજો કે એક દિવસ ચારિત્ર્યહીનતાની બુરાઈઓ તમારામાં પણ પેસી જશે. પણ તમે જો ચારિત્ર્યશીલ વ્યક્તિઓને જ તમારા મગજમાં કેન્દ્રિત કરશો તો એ સુનિશ્ચિત છે કે એમના સુવાસિત જીવનની મહેક (સુગંધ) તમને પણ સાંપડશે. તમે જેટલું વિચારશો તમારી સ્મૃતિમાં બિરાજેલા મહાપુરુષ તેટલા જ વધુ વિચારોની ખૂશબુ તમને દેતા રહેશે.

ગુલાબનાં ફૂલો ડાળી ઉપર સ્મિત હાસ્ય વેરી રહ્યાં હતાં. તોફાની પવન બાગ ઉપર ખીલેલાં ફૂલોના સ્મિત-હાસ્યને જોઈ ન શક્યો. વાયુનો એક જોરદાર ઝપાટો આવ્યો કે ફૂલો ડાળ પરથી જમીન ઉપર પડી ગયાં. થોડાંક માટી તળે દબાઈ ગયાં અને થોડાંક માટી ઉપર જ હસી રહ્યાં હતાં. રસ્તા પર પડેલા ફૂલો રાહદારીઓના પગ તળે કચડાઈને પણ એમને મહેકાવી રહ્યાં. રાત વીતી ગઈ. પ્રભાત વેળાએ નગરનો બાદશાહ ફરવા નીકળ્યો ત્યારે

એ માટીથી હાથ ધોઈ રહ્યો હતો ત્યારે એમા એને ગુલાબની સુગ ધ આવી. એણે વિચાર્યુ આ માટીમા ગુલાબની સોડમ ક્યાથી ? લાગલુ જ ગુલાબનુ ફૂલ બોલ્યુ –રાત આખીય અમે માટીના ખોળે સૂતા હતા માટીને અમે અમારી સુવાસ આપી પણ માટીની સુવાસ અમે લીધી નથી

હા, તો માટી તળે દબાએલુ ગુલાબ કહી રહ્યુ છે તમે જનતાના સપર્કમા આવો તો તમારા જીવનની સુવાસ જન–સમૂહમા પ્રવેશવી જોઈએ પણ એના જીવનની દુર્ગંધ તમારામા પ્રવેશવી જોઈએ નહી. તમે ખરાબમા ખરાબ વાતાવરણમા પણ તમારી ખૂશબૂ આપવી છોડશો નહિ ત્યારે જ જીવનના ખરા કળાકાર બની શકો છો જુઓ તો, પેલી નાનકડી કીડીમા એટલી અક્કલ છે કે એ ધૂળના ઢગલામા પડેલા સાકરના દાણાને શોધી લે છે, તેમ તમેય ધૂળના નહી પણ સાકરના દાણાના ગ્રાહક બનજો અને ધૂળમાથી સાકરનો દાણો શોધવાનુ શીખી લેજો

લોહચૂબકની આસપાસ હજારો ચીજો પડેલી છે તેમા ધનના કણ હોય કે પથ્થરના ટુકડા હોય કે માટીના કાકરા હોય પણ એમાથી એકેયને પોતા તરફ આકર્ષિત નહિ કરે પરતુ એ ઢગલામા લોઢાની એક નાની પાતળી એવી સોય પણ હશે તો એને પોતા તરફ આકર્ષિત કરી લેશે તેવી જ રીતે સામા માણસમા ક્રોધના કીટાણુ હોય, અહકાર ભર્યો હોય અથવા અવિચારના અણુ હોય પણ એમાથી એકેય આપણે ગ્રહણ ન કરવુ જોઈએ પણ દુર્વિચારોના ઢગલાની વચ્ચે એક પણ સદ્‌વિચાર હોય તો એને જ આપણે ગ્રહણ કરવાનુ શીખતા થઈએ, પણ એ માટે તો આપણે ચુબક બનવુ પડશે

આવુ ચુબકીય આકર્ષણ રાષ્ટ્રપિતા ગાધીજી ધરાવતા હતા આ ચુબકીય શકિત વડે જ તો એમણે ભારતના છત્રીસ કરોડ હૃદયોને એકી સાથે પોતાના તરફ ખેચી લીધા હતા એક વાર ગાધીજી લડન જઈ રહ્યા હતા. છત્રીસ કરોડ ભારતવાસીઓના ભાગ્યનો ફેસલો કરવા એક સ્ટીમરમા યાત્રા કરી રહ્યા હતા રસ્તામા એક અગ્રેજ સાથે મહાત્મા ગાધીજીનો પરિચય થઇ ગયો પણ પેલો અગ્રેજ બાપુના હૃદયને પિછાની શક્યો નહી એની કને એવી આખો જ–દૃષ્ટિ જ નહોતી એણે તો એમને અગ્રેજોના શત્રુરૂપે જ જોયા, પરતુ બાપુની વૃદ્ધ કાયાની ભીતર છુપાયેલા હૃદય અને એમા પ્રાણીમાત્ર માટે વહેતી કરુણા અને પ્રેમના અસ્ખલિત પ્રવાહને એ જોઈ શક્યો નહી.

ત્યારથી જ એ જ્યારે ગાંધીજી મળે ત્યારે બસ્સુ—ફુરૂ જેવું કર્યા કરતો. બાપુ સાંભળતા અને હસી દેતા. એક દિવસ એણે લાંબી કવિતા લખી જે પંદર પાનાંથી ભરેલી હતી. એ કવિતાની એક-એક લીટીમાં બાપુ પ્રત્યે ઘૃણા અને દ્વેષ વહેતો દેખાતો હતો. એ કવિતા આખરે બાપુના હાથમાં આવી. બાપુએ બે લીટી વાંચી અને બધું સમજી ગયા. એમણે તો કાગળમાં લાગેલી પીન (ટાંચણી) સારરૂપે કાઢી લીધી અને ડબ્બીમાં મૂકી દીધી અને પત્રને કચરાની ટોપલીને હવાલે કર્યો. પેલા ભાઈએ કહ્યું: "જરા આગળ વાંચો." હસતાં હસતાં બાપુ બોલ્યા: "સાર તો મેં લઈ લીધો છે."

વિરોધીઓની વચ્ચે પણ બાપુ સાર કાઢી શકતા હતા. આ જ દૃષ્ટિએ તો એમને લોકપ્રિય બનાવી દીધા હતા. હા, તો આપણામાં પણ આ કળા આવવી જોઈએ. બુરાઈઓમાંથી પણ સાર જ ગ્રહણ કરતાં શીખીએ.

ગુણ દોષ દૃષ્ટિ

આવી દૃષ્ટિ વ્યક્તિમાં ફક્ત દોષ જ નહીં પણ ગુણ પણ જુએ છે. ગુણ અને દોષોની સાથે-સાથે જોવાની કળાનું નામ ગુણ દૃષ્ટિ છે. કેટલીક વ્યક્તિઓમાં એવી આદત હોય છે કે પહેલાં તો તેઓ બહુ પ્રશંસા (સ્તુતિ) કરી લે છે અને તે પણ એટલી હદ સુધી કે એની કોઈ મર્યાદા જ રહેતી નથી. પણ સ્તુતિ બાદ એક એવો ડંખ બનાવશે કે સ્તુતિનો મહેલ જમીનદોસ્ત થઈ જશે.

જ્યારે આપણી કોઈની પ્રશંસાનાં ફૂલ બાંધવા બેસે છે ત્યારે એ કેટલીક વખતે મર્યાદા ઓળંગી જતો હોય છે. "ભાઈ સાહેબ, એનું શું કહેવું! એને પ્રકૃતિએ ઘડીને તો હાથ ધોઈ નાખ્યા છે. આંખો તો જાણે હરણની જ જોઈ લ્યો. વાણી ગુલાબી અને મોઢું હસમુખો. સામના બીજા તો દીન છે પણ પછી જરા સમજાય છે.

પાડોશીને દેખો! પહેલાં તો એને ખૂબ માથે ચડાવ્યો પણ પાછળથી એક એવી વાત કરી દીધી કે માથે ચડાવ્યા ઉપર પાણી જ ફરી ગયું. કોઈની સ્તુતિ અને પ્રશંસા કરશો તો કહેશે: એવો તો સ્વચ્છ રહે છે કે એના કપડાં તો જાણે બગલાની પાંખો જ જોઈ લ્યો. એક પણ માખી એના ઉપર બેસી નથી. ધૂળ-માટીની એક રજ દેખાતી નથી. મળનું તો નામ નિશાન પણ નથી. રોજ બે વખત ન્હાય છે અને બન્ને વખત કપડાં બદલે છે. નખ ચકચકથી ભાઈસાહેબ સ્વચ્છ રહેતા છતાંય ઘરમાં એ ગંદુ-ગંદુ

દિવસના વાસણોય સાફ કરતો–કે કરાવતો નથી ઘરમા મુશ્કેલથી અઠવાડિયામા એક વખત ઝાડુ કાઢતો હશે " લ્યો, જોઈ લ્યો, પ્રશસા કરનાર એને લઈ આવ્યો ને ધગનળ ઉપર પડેલા સાગ શબ્દોમા મ્વચ્છતાની વાત ગભળાવી અતે માર્યો ધક્કો તે સાગીયે પ્રશસા ધૂળમા ભળી ગઈ

મને જાતઅનુભવ છે એક ભાઈ આવ્યા અને કોઈ એક શેઠ અગે વાતચીત દરમ્યાન બોલ્યા "શુ શેઠ છે, લક્ષ્મી તો એમના ઉપર પૂર્ણરૂપે પ્રસન્ન થયા છે પેઢીઓથી એણે અહી જ વાસ કર્યો છે ચાર ચાર તો મોટરો છે કલકત્તા, દિલ્હી, મુબઈ જેવા શહેરોમા મોટા દુકાનો ચાલે છે, પાચ પુત્રરત્નો છે અને એ બધાય કમાણીની કળામા નિપૂણ છે ઘરમા પ્રેમ પણ સારો છે ભર્યું ઘર છે અને ઘરમા કશી જ ખટપટ નથી બધા ભાઈઓ એક બીજા માટે મરી છૂટે છે પૈસો ઘણો પણ ઉદારતાનો અભાવ છે સમાજના કામ માટે કઈક લેવા જઈશુ તો દશ તો ચક્કર–ધક્કા ખવડાવશે અને અતે આદ્ર ના સુણાવી દેશે પોતાના વિલાસ પાછળ તો હજારો ફૂકી દેશે પણ ધાર્મિક કાર્ય માટે તો સો રૂપિયા પણ કાઢશે નહી "

સપત્તિ અને સપની પ્રશસા ગાઈને શેઠ પ્રત્યે કેટલી પ્રીતિ જગાવી હતી અને વ્યક્તિત્વની છાપ પાડી હતી, પણ પાછળના વાક્યે એના ઉપર પાણી ફેરવી નાખ્યુ જ્યારે કોઈ વિદ્વાનની સ્તુતિ કહેશે " અહા, કેટલા વિદ્વાન છે એ ! મોટા–મોટા પ્રોફેસરો પણ એમની સામે કોઈ ચીજ નથી; સસ્કૃત તો એકધારુ બોલી શકે છે પ્રાકૃત ઉપર સારો કાબૂ છે વ્યાકરણ, સાહિત્ય , કાવ્યનો એકેય ખૂણો બાકી રહ્યો નથી કે જ્યા એમણે સ્પર્શ ન કર્યો હોય દર્શન અને ફિલસૂફીમા ખૂબ ઊડા ઊતર્યા છે એમની પ્રતિભાને જોઈ દગ થઈ જવુ પડે છે જાણે કે સાક્ષાત્ સરસ્વતીના પુત્ર જ ન હોય " પણ છેલ્લે કહેશે " વિદ્વાન તો પૂરા છે પણ વ્યવહારકુશળતાનો અભાવ છે ત્રણ પૈસાનુ કાર્ડ લખશે તો એ પૈસા પણ હિસાબમા લખશે " વિદ્વાનની પ્રશસા કરી જે પ્રભાવ પાડયો હતો પણ છેલ્લા વાક્યે એ પ્રભાવને સમાપ્ત કરી દીધો આ છે ગુણ દોષ–દૃષ્ટિ, જેમા આદમી પહેલા ગુણો ગાય છે પણ આખરે એક એવો દોષ બતાવી દે છે કે જેથી સારાયે ગુણનો પ્રભાવ સમાપ્ત કરી નાખે છે

આવી વ્યક્તિ જ્યારે કોઈ નેતાની વાત કરશે તો કહેશે " અહા, શુ એમનો પ્રભાવ છે ? જ્યા ઊભા થાય છે, વગર બોલાવ્યે પચાસ–સો આદમીઓ આવી ઊભા થઈ જાય છે, સારાયે સમાજ ઉપર એમનો પ્રભાવ

છે. એક ઈશારાએ હજારો આદમીઓ જાન દેવા તૈયાર થઈ જાય છે. ફાળો એકઠો કરવો હોય તો એમને સાથે લઈ જાઓ. જ્યાં કોઈની આશા નહીં હોય ત્યાં થેલીઓ ભરી-ભરીને લઈ આવશે. એકવાર પૂરગ્રસ્તો માટે સભા યોજવામાં આવી. પૂરા દસ વક્તા હતા. બધાએ એક-એકથી વધીને ભાષણો કર્યાં પણ કોઈના ખિસ્સામાંથી એક પૈસો નીકળ્યો નહીં. આખરે આ મહાશય ઊભા થયા કે ફક્ત પાંચ જ મિનિટમાં હજારો રૂપિયા ખણખણતા બહાર નીકળી આવ્યા. સ્ત્રીઓએ તો પોતાના દાગીના ઉતારી-ઉતારીને ફેંકી દીધા. સમાજ ઉપર તો એમનો આવો સુંદર પ્રભાવ છે પણ ઘરમાં ભિખારી બની ગયા છે. શ્રીમતીજી તો માથાનાં મળ્યાં. આ એક કહેશે તો પેલી ચાર ગરમાગરમ સંભળાવશે. બસ ધોવાઈ ગયો બધો પ્રભાવ! નેતાગીરીનો રુઆબ જમાવ્યો અને એમની ધૂળ પણ કાઢી નાખી.

આવા ગુણ-દોષ દૃષ્ટિ ધરાવતા કોઈ આદમીને તમે કોઈ તપસ્વી સંત અંગે પૂછશો તો કહેશે : કેવા એ તપસ્વી છે! અમારાથી તો એક ઉપવાસ પણ થતો નથી પણ એ તો ભાઈ વીસ ત્રીસ ખેંચી કાઢે છે. પાછી એમાં કોઈ જાતની ઉણપ નહીં. ત્રીસમા ઉપવાસને દિવસે એમને જોશો તો એમના ચહેરા ઉપર બસ પ્રસન્નતા જ દેખાશે. જાણે કે એમને એની ખબર જ નહીં હોય કે એમને આજે ત્રીસમો ઉપવાસ છે. આવા તપસ્વી શોધ્યા નહીં જડે. આ તો થયો એનો ઊજળો પક્ષ, હવે જોઈ લો એનો બીજો પાસો.

આટલું તપ તો કરે છે પણ મન ઉપર પૂરો કાબૂ નથી. શરીર તપમાં રહે છે પણ મન તો ખાવામાં રહે છે. તપની સાથે તેજો લેશ્યા પણ ઓછી નથી. નાની એવી ભૂલ થઈ કે બસ એ તો અંગારા જ વિખેરશે. આત્મા શું આવા તપથી પવિત્ર થતો હશે! તપ શું છે એ ફક્ત ભૂખ્યો મરવાનું છે!

આ તો ગુણ-દોષ દૃષ્ટિ જેઓ ધરાવતા હોય છે તેવા આદમીઓ પણ જોખમી હોય છે. એના થકી થતી પ્રશંસાથી પણ સાવધાન રહેવું પડે છે. પહેલાં તો પ્રશંસાના પુષ્પો પાથરશે અને પાછળથી એક પ્રહાર એવો કરશે કે એ પુષ્પો ક્યાંય ઊડી જશે અને આવેલો-જામેલો પ્રભાવ એક જ મિનિટમાં માટીમાં મળી જશે.

આત્મ-દૃષ્ટિ

આત્મ દૃષ્ટિનું બીજું નામ સ્વ-દર્શન, આ દૃષ્ટિ દ્વારા સાધક

પોતાને જુએ છે બહારનુ જોતાં-જોતા તો સારુ ય જીવન વીતી ગયુ. પણ જરા અદરની તરફ પણ જોઈ લ્યો બીજાના ગુણ-દોષ તો ખોળ્યા પણ કદી પોતા ભણી જોયુ કે મારામા કયા ગુણદોષ છે? બીજાના ચોપડાઓ તો તપાસ્યા પણ પોતાનો ચોપડો ખોલીને કદી જોયુ? કુશળ વેપારી પ્રતિદિન પોતાનો ચોપડો તપાસી જાય છે, બીજાના ચોપડા જોનાર-તપાસનાર વેપારી આજ સુધીના ઈતિહાસમા કદી સફળ થયો હોય એવુ દેખાયુ નથી હા, તો બીજાના દોષો તરફ નહી પણ પોતાના દોષો ભણી પણ આખોને વાળી જુઓ તો ખરા બીજાના દોષો જોવા પાછળ તો મનુષ્યની આખો ગીધ જેવી તેજ બની જાય છે, પરતુ પોતા ભણી જોવા માટે તો એની પાસે માખીની આખ પણ નથી

દર્પણમા જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે આપણુ એ લક્ષ્ય હોય છે કે એમા પોતાનુ' પ્રતિબિબ જોઈ મો પર લાગેલા કાળા ડાઘને ભૂસી નાખીએ-લૂછી નાખીએ તેવી જ રીતે આપણી દૃષ્ટિ અતર્મુખ બનવી જોઈએ આપણે આપણી ભૂલો તરફ દૃષ્ટિ દોડવતા થઈએ જ્યારે પણ કોઈની ટીકાના શબ્દો આપણા કાન સાથે અથડાય અને આપણુ મન પણ એ ટીકામા ભળે ત્યારે તે જ ક્ષણે તમારા મનના વેગને થભાવી દો, એને પોતા ભણી વાળી લ્યો પછી મનને કહો કે બીજાનુ નહી, પોતાના દોષોનું ગીતા ગાઓ, પોતાની ભૂલોને જ જુઓ, એનુ પરિમાર્જન કરો જ્યારે આવી અતમ-દૃષ્ટિ તમને મળી જશે ત્યારે તમારુ મન જાતે જ ઊડી ઊડશે.

રે ચેતન પોતે તૂ પાપી, પરના છિદ્ર ચિતરે રે તૂ
નિર્મળ હેય કરમ કર દમ, શુ નિજ ગુણ અબુ નિતાર રે તૂં
જેમ તેમ કરવા શોભા આપણી, આ જગ માહે દિખાવે તૂં
પ્રગટ કહાવે ધર્મનો ધોરી અતર ભર્યો વિકાર રે તૂ ॥

ભારતનો એક સત કેટલું માર્મિક ઉપરની લીટીઓમા કહી ગયો છે! એક એક શબ્દમા આત્માની આલોચના બોલી રહી છે હુ કોઈનીય નિદા શા સારુ કરવા જાઉ? મારો આત્મા પોતે જ દોષોના ભારથી દબાઈ ગ્યા છે. કવિનુ મન પશ્ચાત્તાપનાં અશ્રુબિદુઓથી ભીંજાઈ રહ્યુ છે "અરે, ચેતન, તુ પોતે જ પાપી છે, પછી શા માટે બીજાના દોષો જોવા દોડી જાય છે? જો તુ શુદ્ધ બનીને સાધના કરે છે તો પોતાના ગુણોના પાણીને સાફ કરી શકે છે અને જેમ તેમ કરીને પણ તુ પોતાની સરસતાનુ પ્રદર્શન કરવા

ચાહે છે બહારની આંખોમાં તું સંત બની રહ્યો છે પરંતુ અંદર તો વિકાર અને વાસનાઓ ભરી પડી છે

આ છે સાધકની આત્મ-આલોચનાભરી આત્મદૃષ્ટિ જેના વડે સાધક બીજાની નહીં પણ પોતાની જ આલોચના કરવાનું શીખતો હોય તો આલોચના કરો. જૈન દર્શન એ માટે ના પાડતું નથી પણ આલોચના કોની હોય પોતાની કે બીજાની? એ જ સવાલ સામે આવે છે પર-આલોચનાથી તો તમે જીવનના દુઃખોમાં વધારો કરશો અને સ્વઆલોચનાથી જીવનનું પરિમાર્જન કરી શકશો જૈન દર્શન તો સ્વઆલોચનામાં વિશ્વાસ ધરાવે છે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે -

प्रश्न—आलोयणाए णं भन्ते ! जीवे किं जणयइ?

उत्तर—आलोयणाए णं माया नियाण मिच्छा दंसणसल्लाणं-मोक्ख-मग्ग-विग्घाणं अणंत संसार वद्धणाणं उद्धरणं करेइ। उज्जुभावं च जणयइ। उज्जुभाव पडिवन्ने य णं जीवे अमाई इत्थीनपुंसगवेयं च न बंधइ। पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૫

આલોચના જીવનનું કલ્પવૃક્ષ છે શિષ્ય આલોચના અંગે પ્રશ્ન કરે છે "પ્રભો આલોચના દ્વારા આ આત્મા ક્યા લોકોત્તર ગુણને મેળવે છે?" શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે "આલોચના આત્મામાં રહેલા માયા નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્ય કાઢી ફેંકી દે છે આ મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નરૂપ છે માયા નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્યથી રહિત થઈ બનીને આત્મા અનંત સંસારના બંધનોમાંથી વિમુક્ત થઈ જાય છે

આ તો સ્વ-આલોચના એ મોક્ષનું પ્રતીક છે ત્યારે પર-આલોચના નરકના દ્વાર ભણી ધકેલે છે આલોચના એવી થવી જોઈએ કે આપણે આપણા જીવનની કાળાશને પ્રગટ કરી ધોઈ શકીએ. એક કવિની નીચેની લીટીઓમાં આલોચનાનું આ જ રૂપ દેખાય છે -

मैं मतिहीन दीन दुखहिंगी पापी कुटिल कमारो।
मेरी गति मति तुम्हरो नाथ, तुम अपनो हि विरद विचारो॥
शरण मैं लीनो तुम चरणारो॥

આચાર્યશ્રી માધવમુનિજી મ ફરમાવે છે આચાર્યશ્રીએ પ્રત્યેક શબ્દમાં પ્રભુ સમક્ષ પોતાનુ હૃદય ખોલીને રજૂ કરી દીધુ છે હુ મતિહીન છુ, વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞાનો મારામા અભાવ છે દૈત્ય–ભાવ મારામા ભર્યો પડયો છે અને સાધકનો તો ફક્ત વેશ જ મારી પાસે છે, સાધનના નામે ફક્ત વેપ–પૂજાને મે પ્રોત્સાહન આપ્યુ છે મારામાં આધ્યાત્મિક પ્રકાશનો અભાવ છે હૃદય ગુફામા પાપનો અ ધકાર છવાઈ રહ્યો છે

તો આલોચના કરવામા સ્વદોષના દર્શનની કામના હોવી જોઈએ પાપની આલોચના થવી જોઈએ અને પુણ્યને છુપાવવુ જોઈએ પણ આજે તો ઉલટી ગ ગા વહે છે દાનના શિનાલેખો લખાય છે અને પાપને એ શિલા તળે છુપાવાય છે

અષાઢી ગગનમા જ્યારે મેઘભર્યા કાળા વાદળો ઉમટી આવે છે, ત્યારે એમની જોશીલી ગર્જના સાભળી મોર કળા કરવા નાચવા લાગે છે જ્યારે દુનિયાની આખો એની ર ગ–બેર ગી ચિતરાયેલી પાખોને નીરખે છે ત્યારે મોરની આખો ક્યા હોય છે ? એની આખો હોય છે પોતાના પગ તરફ જ એ પોતાની પાખોના ર ગભર્યા સૌન્દર્ય પર ગૌરવ કરતો નથી, પર તુ પોતાના પગની કુરૂપતા ઉપર એનુ મન રડી પડે છે તેમ દુનિયાની આખો તમારી તરફ હોય, હજારો મોએ તમારી પ્રશ સા–સ્તુતિ ગવાઈ રહી હોય ત્યારે તમારી દૃષ્ટિ પોતાની બુરાઈઓ તરફ જ રહેવી જોઈએ પોતાના દોષો તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે મનુષ્યે દોષજ્ઞ બનવુ જોઈએ દોષજ્ઞ એટલે પોતાના દોષોને જાણી લેવા તે બીજાની પીઠ જોવી તો સરળ છે પણ પોતાની પીઠ જોવી બહુ મુસ્કેલ કામ છે તેવી જ રીતે આપણે બીજાના દોષો તો ઘણી ઝડપથી જોઈ લઈએ છીએ પણ પોતાની આખે પોતાના દોષ જોઈ શકતા નથી સ્વદોષ દર્શનથી આપણને મોટામા મોટો લાભ છે કે આપણે આપણી નબળાઈનુ માપ કાઢી શકીએ છીએ એના સારુ જરૂર છે આપણે આપણી દૃષ્ટિને અ તર્મુખી બનાવતા થઈએ, પોતાને જ નિરખીએ અ ત-ર્દૃષ્ટિ મેળવીએ આતર–સૌ દર્યને જ જોતા શીખીએ

એક વખતની વાત છે શ્રાવણની રૂમઝુમ વર્ષાએ પ્રકૃતિને નવુ જ સૌન્દર્ય સમર્પિત કર્યુ હતુ ચારેય બાજુ લીલુછમ દેખાતુ હતુ પૃથ્વી અને પર્વતોએ લીલી ચાદર ઓઢી હતી પર્વત–માળાઓમાથી અહી–તહી

કલ-કલ નિનાદ કરતાં ઝરણાં વહી રહ્યાં હતાં. એવી પ્રકૃતિના ખોળે એક નાનકડી ઝૂંપડીમાં અધ્યાત્મ-યોગી આનંદઘનજી સાધનામાં લીન થઈને બેઠા હતા. એમનો એક શિષ્ય બહાર ઊભો હતો. પ્રકૃતિનું મનોહર સૌન્દર્ય જોઈ મુગ્ધ બની ગયો. આનંદમાં ને આનંદમાં એ બોલી ઊઠ્યો : ગુરુદેવ, બહાર પધારો. જુઓ તો ખરા કે પ્રકૃતિનું કેવું મોહક સૌન્દર્ય છે અહીં! સાધનારત આનંદઘનજીના કાને આ શબ્દો અથડાયા. એમણે કહ્યું : વત્સ, અંદર આવો અને અહીંનું સૌંદર્ય જુઓ. બહારનું સૌન્દર્ય તો અનેક વાર જોઈ ચૂક્યા છીએ પણ હવે જરા અંદર ડૂબકી મારો, ત્યાંનું સૌન્દર્ય જુઓ.

આ તો તમે પણ તેવી જ રીતે અંદરનું સૌન્દર્ય જોતાં શીખો. તમે તમારી જાતને તપાસો અને પરખ કરો. પછી આલોચનાના આ બાહ્ય શબ્દો તમારા ઉપર કોઈ અસર કરી શકશે નહિ. તમે જો દુનિયાના સંકેતો પ્રમાણે જ ચાલો છો અને તમારી પોતાની કોઈ જ દૃષ્ટિ નથી તો તમે તમારી શક્તિ ખોઈ બેસશો. આલોચકોના સંકેતો પ્રમાણે જ જો તમે ચાલતા રહેશો તો તમારી સ્થિતિ પેલા ઘડિયાળના પેન્ડલ જેવી ઉપર નીચે થતી રહેશે. એટલે કે તમે તમારી મનની સ્થિરતાને ખોઈ બેસશો. અમેરિકાના ભૂતપૂર્વ પ્રેસિડેન્ટ સ્વ. લિંકને પોતાના વિરોધીઓને જવાબ વાળતાં કહ્યું હતું કે જો હું મારા અંગે લખાયેલી આલોચના અને આરોપોને વાંચતો જ રહું તો આ મહેલમાં મારા માટે બીજું કોઈ કામ જ નથી રહે, સિવાય કે હું એ બધાના જવાબ વાળતો રહું.

તો તમે અગર આત્મશાંતિ કાયમ રાખવા માગતા હો તો વિરોધીઓની આલોચનાથી ગભરાશો નહીં, મુંઝાશો નહીં. તમે આત્મસ્થ બનો અને પોતા ભણી જ પોતાની દૃષ્ટિને વાળતાં શીખો તો આત્મ-શાન્તિનો લહેરાતો સાગર તમારી નજીક જ હશે.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૫. ઇચ્છાઓ પર બ્રેક મૂકો

માણસના મનમા હજારો ઇચ્છાઓ હોય છે મન તો એક વિરાટ સાગર છે, જેમા પ્રતિક્ષણ ઇચ્છાઓ રૂપી લ્હેરો આવતી જ જાય છે પણ એ ઇચ્છાઓની લહેરોને રોકતા શીખો, બ્રેક વગર તો જીવન જોખમમા મૂકાશે કલ્પના કરો કે તમે કયાક જઈ રહ્યા છો રસ્તામા ટેકસી મળી, ટેકસીને જોતા જ તમારા પગ મદ ગતિ બની જશે તેમાય મુબઈની તો વાત જ ન પૂછો અહી તો ચાર ડગલા ચાલતુ હશે તોય ટેકસી, ટ્રામ કે બસની રાહ જોશો બસની પ્રતીક્ષામા ભલેને પછી અડધો કલાક નીકળી જાય અને પગે ચાલીને જવામા તો ફકત પદર જ મિનિટનો સમય લાગે તેમ છે, આજે માણસની પુરુષાર્થ પર શ્રદ્ધા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. શહેરોની વાત બાજુએ મૂકીએ તો પણ ગામડાના ખેડૂતો, જેઓ પહેલાં ૫-૭ ગાઉ તો હસતે મોઢે ચાલ્યા જતા હતા, તેઓ પણ હવે સાઈકલ રાખવા લાગ્યા છે

હા, તો ટેકસી ભાળી કે તમારા પગ અટકયા સકેત મળતા ડ્રાઈવરે ટેકસી થોભાવી તમે બેસવા લાગ્યા ત્યા જ પેલાએ કહ્યું કે ભાઈ, તમે ખુશીથી બેસી શકો છો પણ મોટરને બ્રેક નથી હવે તમે જ કહો કે તમે મોટરમા પગ મૂકશો કે પાછા ફરશો ? તમને જો એ મફતમા લઈ જાય તો પણ શુ તમે જવા ઇચ્છશો ? નહી તમે એવી મોટરમા બેસવાનો સ્વીકાર નહી કરો, કારણ કે તમે જાણો છો કે બ્રેક વગરની મોટરમા બેસવુ જોખમ ભરેલું છે

આજના માણસોને ઇચ્છાઓ ઉપર નિરોધ (બ્રેક) નથી એટલા માટે જ તો અકસ્માત (એકસીડેન્ટ) થયા કરે છે સામાજિક અશાતિનુ મૂળ તપાસો તો જણાશે કે એની અદર માનવ-મનની અનિયત્રિત ચાહનાઓ

જ કામ કરી રહી છે એટલા જ માટે તો એક બાજુ ધાનના ભંડારોમાં ધાન સડે છે જ્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માનવીઓ છે જેમને બે ટંક પૂરું ખાવા પણ મળતું નથી. એક બાજુ થોડાક લોકો પાસે વસ્ત્રોના ઢગલા ભર્યા પડ્યા છે બહેનો પાસે એટલી બધી સાડીઓ છે કે તે વિમાસતી રહે છે કે આ રંગની સાડી પહેરું કે તે રંગની ? જ્યારે બીજી બાજુ ભારતમાં એવી પણ સ્ત્રીઓ છે જેની પાસે લજ્જા ઢાંકવા માટે પણ પૂરતાં વસ્ત્રો નથી. અરે એમની પાસે બદલવા માટે બીજી સાડી કે વસ્ત્ર સુદ્ધાં નથી. આ વિષમતા કેમ આવી ? જ્યારે માનવીની તૃષ્ણા અસીમ બને છે અને એક બાજુ વિપુલ સમૃદ્ધિ ભેગી થાય છે તો સ્વભાવતઃ જ બીજી બાજુ તેટલો અભાવ પડવાનો જ.

દૂર ન જતાં આપણે મુંબઈને જ લઈએ. એક બાજુ વિશાળકાય —આકાશને સ્પર્શતાં ઊંચાં–ઊંચાં ભવનોની હારમાળા ઊભી છે જેમાં લક્ષ્મીના પ્રિય પુત્રોનો આવાસ રહે છે. જેમનાં ભવનો રેડિયોના સંગીતના મધુર સ્વરો વડે ગૂંજી રહ્યાં છે ત્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માણસો છે જેમને મકાનના નામે વૃક્ષ ઘાસનું ઝૂંપડું પણ નથી. ગામડાંઓમાં જમીનદારો પાસે એટલી જમીન છે કે તેઓ એનો પૂરો ઉપયોગ પણ કરી શકતા નથી. પણ હવે તો ભારત સરકાર જાગીરદારી અને જમીનદારીને નામશેષ કરી રહી છે તેમ છતાં પણ એક આદમી પાસે સેંકડો વીઘા જમીન છે ત્યારે બીજી બાજુ એવો એક ખેડૂત છે જેની પાસે ચાર પેટ પાળવા માટે ચાર વીઘા જમીન પણ નથી. સાચું કહેવામાં આવે તો ભારતનું આ ગૌરવ નહીં પણ કલંક છે. એક તરફ લોકો રોટી માટે તલસી રહ્યાં છે ત્યારે બીજી તરફ સોનાની ઈંટો જમીનમાં દાટી રહ્યા છે.

જ્યારે એક બાજુ અતિ સમૃદ્ધિ હોય છે અને બીજી તરફ અભાવ પડે છે ત્યારે નિશ્ચિત રીતે જ ક્રાંતિની જ્વાળા ભભૂકી ઊઠે છે. આમ તો આખરે સમાજ છે. બધા માણસોને એક જ કોટિમાં મૂકી શકાય નહીં. થોડી ઘણી વિષમતા તો કાયમ રહેવાની જ. પણ એ વિષમતા અમુક મર્યાદામાં રહેવી જોઈએ. એમ તો વિષમતા આપણી આંગળીઓમાં પણ છે. કોઈ નાની છે તો કોઈ મોટી છે. પણ જમતી વખતે બધી ભેળી થઈ જાય છે. કોઈની લંબાઈ જમવામાં બાધક બનતી નથી. પણ કલ્પના કરો કે એક આંગળી પાંચ ઈંચની થઈ જાય તો ભોજન ભારે થઈ પડશે. ભોજનમાં તો બધા બરાબર

વાસીઓએ સમાન રહેવુ જોઈએ ભારતનુ એક બાળક પણ ભૂખ્યુ સૂવુ જોઈએ નહી

હા, તો તમે મનખાની દોડને સીમિત કરો અતિ સગ્રહના પરિણામ પણ બહુ ગભીર આવે છે પેલો ફુગો હવાનો સગ્રહ કરીને જ ઉપર ઊડે છે પણ જે હવાએ એને ઉપર ઊડવામા મદદ કરી, મનોરમ આકાશમા ઉડ્ડયન કરવાનુ બળ આપ્યુ તે જ હવાનો સગ્રહ જો મર્યાદા કરતા વધુ થઈ જાય તો ઉડાડનારી હવા જ એ ફુગાની જીવન-લીલા સમાપ્ત કરી નાખે છે બીજી તરફ લોટ (આટો) અને શાકમા મીઠુ નાખવુ જરૂરી છે એના વિના રોટલા ફિક્કા લાગશે અને શાકમા કાઈ સ્વાદ નહી આવે, પણ એ જ મીઠુ જો પ્રમાણથી વધુ નખાઈ જાય તો એનો સ્વાદ જ બગડી જાય છે, માટે અતિ સગ્રહ અશાતિને જ નિમત્રે છે

તમે ટ્રેન અથવા ટ્રામમા મુસાફરી કરો છો પણ તમે જો બિસ્તરો ફેલાવી ચાર આદમીની જગ્યા રોકી લ્યો તો સઘર્ષ જરૂર થવાનો જ ચાર આદમીની જગ્યા રોકી પોતે એકલા જ બેસવુ એ કાયદા વિરુદ્ધ છે, તેમ ચાર આદમીઓના રોટલા ઉપર પોતે એકલો જ અધિકાર જમાવી બેસે તો શુ એ કાનૂનસમત ગણાશે?

ઇચ્છા પર માણસનો અધિકાર રહે છે ત્યા સુધી તો કોઈ ચિતા નથી; પણ માણસ ઉપર જ્યારે ઇચ્છાઓનો અધિકાર થઈ જાય છે ત્યારે સમજી લ્યો કે ગાડી પાટા બહાર છે ધવલ શેઠની તૃષ્ણા જ્યારે મર્યાદાથી બહાર ગઈ ત્યારે એણે શ્રીપાલને સાગરની શીતળ આગમા ધકેલ્યો હતો એક દિવસ એવો પણ આવ્યો કે શ્રીપાલની હત્યા માટે એ જ્યારે આગળ વધ્યો, તો શ્રીપાલ તો બચી ગયો અને ખુદ ધવલ શેઠની જ જીવન-યાત્રા સમાપ્ત થઈ ગઈ ધવલ શેઠની હત્યા કોણે કરી? કહેવુ પડશે કે ધવલ શેઠની તૃષ્ણાએ જ એની ઇહલીલા સમાપ્ત કરી ધવલ શેઠની ઉમર ઘણી હતી એ જિદગીના સાઠેક વર્ષ પાર કરી ચૂક્યા હતા, તો પણ એની તૃષ્ણાનો પાર ન આવ્યો. જેમ જેમ મૃત્યુદ્વારે પહોચતો ગયો તેમ-તેમ એની તૃષ્ણા વધતી જ ગઈ શરીર વૃદ્ધ થઈ જાય છે પણ ઇચ્છાને વૃદ્ધાવસ્થા કદી આપતી નથી. એટલા માટે ભારતના સત કવિ સુરદાસ કહે છે

तृष्णा तू न गई मेरे मन से ।
पाके केस जन्म के साथी ज्योति गई नैनन से,

पग थाके, कर कंपन लागे लाज गई लोकनसे
री तृष्णा! तू न गई मेरे मन से ॥

એક સંત કવિ બોલે છે : મારા શરીરની બધી શક્તિઓ એક પછી એક વિદાય લઈ રહી છે. બાળપણના સાથી દાંત પણ પડી ગયા છે. એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે કાળી કેશવાળી કાળા ભમરાની પેઠે શિરની શોભામાં વૃદ્ધિ કરતી હતી. આજે ચાંદીની જેમ એ શ્વેત થઈ ગયા છે. આંખોની જ્યોતિ પણ વિદાય લઈ રહી છે. જે આંખો વડે પહેલાં નાની સોય પણ એક જ સેકન્ડમાં પરોવી શકાતો હતો, આજે સગો પુત્ર પણ પાસે આવે છે ત્યારે પૂછવું પડે છે કે કોણ છે? જે પગ વડે કલાકમાં વીસ-વીસ માઈલ ચાલી લેતો હતો, આજે ઘરનો દરવાજો પણ ઓળંગાતો નથી. સૌને ઘડપણ આવે છે, પણ રી તૃષ્ણા! તારો કેરો ગજબનો છે. શરીર જરાને લીધે જર્જર બને છે ત્યારે તને યુવાની આવી રહી છે.

માણસ પૈસા વડે તૃષ્ણાને શાન્ત કરવા માગે છે, પણ પૈસા વડે તૃષ્ણા શમાવવાનો પ્રયત્ન તેવો જ છે જેવો કે પેટ્રોલ વડે આગ બુઝાવવાનો. દુનિયાના ઇતિહાસમાં આજ સુધી પેટ્રોલથી અગ્નિ કદી બુઝાયો નથી તેમ પદાર્થો દ્વારા માનવ-મનની તૃષ્ણા સમાપ્ત બની નથી. એક વિચારકે કહ્યું છે કે તૃષ્ણાળુ માણસની આંખોને કાં તો સંતોષ ઠારશે અથવા તો પછી મસાણની માટી.

સુખ પૈસા માગતું નથી. કારણ કે પૈસામાં સુખ હોત તો તીર્થંકર અને ચક્રવર્તી એનો ત્યાગ ન કરત. આ તરફ તમે પૈસા વડે કોઈ પ્રત્યેક વસ્તુ મેળવી શકતા નથી. પૈસા વડે ફાઉન્ટન પેન ખરીદી શકાશે પણ પૈસાથી લેખન-કળા નહીં ખરીદી શકો. પૈસાથી તમે ચશ્મા ખરીદી શકો પણ પૈસાથી આંખ નહીં મેળવી શકો. પૈસા વડે તમે પગરખાં-બૂટ ખરીદી શકો છો પણ પૈસાથી પગ તો નહીં જ. પૈસો તમને રોટલો આપશે પણ એના વડે ભૂખ કદી ખરીદી શકાશે નહીં. તો પછી માનવ શા સારુ હાથ ધોઈને એની પાછળ પડ્યો છે?

પૈસા વડે માનવ પોતાની વાસનાને પૂરી કરવા માગે છે પણ તૃષ્ણાની પૂર્તિ પૈસો કરી જ શકતો નથી. હા, સંતોષ તૃષ્ણાને જરૂર શાંત કરી શકે છે. જેની તૃષ્ણા વિશાળ છે એના માટે સંપત્તિ સદા અલ્પ જ રહેશે. એક ભાઈ યુરોપ ગયા હતા. ત્યાંનો અનુભવ સંભળાવતાં કહ્યું કે એક અંગ્રેજ સંપત્તિસંપન્ન હતો. એ ભાઈ એને મળી આવ્યા. બીજે જ દિવસે એમણે

છાપામા વાચ્યુ કે એ સજ્જને ગોળી ખાઈને આત્મહત્યા કરી રિપોર્ટમા લખ્યુ હતુ એના ટેબલ ઉપરથી એક ચિઠ્ઠી મળી જેમા એણે પોતાની આત્મહત્યાનુ કારણ બતાવતા લખ્યુ હતુ કે મારી સમસ્ત સપત્તિ બરબાદ થઈ ગઈ મારી પાસે ફક્ત બે કરોડ પૌડ સિવાય બીજુ કાઈ બચ્યુ નહોતુ એટલે લાચાર થઈને હુ આત્મહત્યા કરવા તરફ પ્રેરાયો છુ

એના માટે બે કરોડ પણ ઓછા હતા જ્યારે ભારતીય સત માટે બે રૂપિયા પણ વધુ છે, એટલે જ તો એ એનો પણ ત્યાગ કરી અકિચનવૃત્તિ ધારણ કરે છે મહાત્મા ગાધીએ એકવાર કહ્યુ હતુ કે "જેને આવશ્યકતા પ્રમાણે મળી ગયુ છે, છતા એને સતોષ નથી તો સમજવુ જોઈએ કે એ આદતનો ગુલામ છે અને વૃત્તિની ગુલામીથી વધીને બીજી કોઈ ગુલામી નથી" એક ભિખારી છે, બે રોટી માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે કયાયથી સૂકો રોટલો પણ એને મળી જાય તો તેથી એ સતોષ માને છે રાજી થઈ સો-સો આશિર્વાદ દેતો જશે જ્યારે અમીર-ધનવાન મીઠાઈ અને મુરબ્બો ખાવા છતા પ્રસન્ન નહી થાય દિવસે એને ચેન નથી, રાત્રે એની આખોમા સુખની નિદર નથી કારણ એને સતોષ નથી

આજે ફકીરોમાં તમને સતોષ જેવી ચીજ જોવા મળશે, જેની પાસે પૂરી સાધન-સામગ્રી પણ નથી તો પણ એમના મો પર ચમક છે-પ્રસન્નતાની રેખા છે ત્યારે બીજી બાજુએ લાખો નહી, કરોડોની સપત્તિ હોવા છતા પણ મનમા એક પીડા છે-રોગ છે, મો પર આનદનુ સ્મિત પણ નથી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો શ્રીમતોના વિશાળ પ્રાસાદો પાસેથી પસાર થયો ત્યારે એણે એક અવાજ કર્યો કે, "ધની લોકો, જો તમારા હૃદયમા સતોષ હોત અને અમ લોકો (ભિખારીઓ)મા આત્મગૌરવ હોત તો સસારમા સ્વર્ગ હોત ભીખ માગવાની પ્રથા જ રહેત નહી. પણ સત્ય તો એ છે કે ધનવાનોમા તો સતોષવૃત્તિ નથી તેમ ભિખારીઓમા આત્મગૌરવ જાગ્યુ નથી માણસને કાલનો ભય સતોષ લેવા દેતો નથી. એના મનમા ભય છે, કે જો મારી પાસે નહી હોય તો કાલે હુ ખાઈશ શુ ? જેના મનમા દાન દેતી વખતે કાલની ચિતા છે તો સમજવુ પડશે કે એને પોતાના સ્વર્ણિમ ભાવિ ઉપર વિશ્વાસ નથી અને એણે પુણ્ય અને પાપની વ્યાખ્યા ઉપર ઠીક રીતે વિચાર જ કર્યો છે

જુઓ પેલો ઝેરી ફણીધર, જેને કાઈપણ જ્યારે ખાવાનુ મળતુ નથી તો એ ફક્ત હવા ખાઈને જ પડ્યો રહે છે તો પણ એના દેહમા દુર્બળ-

તાનું નામ નથી. પેલો વિશાળ કાયા ધરાવતો ગજરાજ ફક્ત ઘાસ જ ખાય છે બદામ અને પિસ્તાના હલવા એને મળતા નથી પણ તમારા ઘરમાં તો બદામ-પિસ્તાના હલવા બને છે ટોનિક પદાર્થોનું પણ તમે સેવન કરો છો શું તમારામાં શક્તિ વધારે છે કે પેલા ઘાસ ખાનાર હાથીમાં? (સભામાં હસાહસ)

એ નિશ્ચિત છે કે હાથીની શક્તિ જોઈ માનવ-શક્તિની તુલના કેમ કરી શકાય? એની શક્તિનું એક માત્ર કારણ છે કે તે પોતાના ખોરાકની સાથે વિટામીન પણ લે છે. તમે વિચારો છો કે વિટામીનો તો તમારા ખાદ્ય પદાર્થોમાં વધુ છે પણ હાથીના ખોરાકમાં જે વિટામીન છે તે એ, બી, સીના નથી પણ સંતોષનું વિટામીન છે. તમે એ, બી વાળાં વિટામીન તો લીધાં છે પણ સંતોષનું વિટામીન તમારી પાસે નથી જે હાથીને તો જન્મમાં જ મળે છે. માટે સંપત્તિની ચાહનાઓ જ તો તમને ચિંતિત કરી મૂકતા છે. એટલે જ્યાં ચાહના છે ત્યાં ચિંતા અવશ્ય છે જ.

ચિંતાથી છૂટવાનો ઉપાય

હવે પ્રશ્ન એ છે કે સંતોષ લાવવો કેવી રીતે? પોતાની ઇચ્છાઓ ઉપર રોક મૂકવા માટે તમે તમારાથી નીચેનાઓ તરફ જુઓ. તમે અગર આર્થિક રીતે પરેશાન છો અને પૂરા પ્રયત્ન કરવા છતાં તમને સફળતા પ્રાપ્ત ની નથી. અર્થાભાવની ચિંતા નિરંતર તમારો પીછો કરે છે, તો તેની સ્થિતિમાં તમે તમારી નજર એ લોકો ભણી લઈ જાઓ કે જેમને બે ટંક પૂરતું પૂ ખાવાનું પણ મળતું નથી. સવારે સાંપડે છે તો સંધ્યા-ટાણાની ચિંતા છે અને સાંજે ખાવાનું મળ્યું છે તો આવતી કાલની રોટીનો પ્રશ્ન તેમની સામે છે.

તમે જ્યાં રહો છો તે જ વાતાવરણને જરા ગંભીરતાપૂર્વક જુઓ તો તમને અનેક વ્યક્તિઓ એવી મળશે કે જેમની આર્થિક સ્થિતિ તમારા કરતાં પણ વધુ નબળી છે. તમે એમને જોશો તો તમારું મન એક નવીન ચેતન અનુભવશે. ચિંતાનાં વાદળાં હટી જશે અને તમે પોતાને નિરાશ સહજ જોઈ શકશો. પણ તમે જો તમારી તુલના નિક્સનની સાથે કરવા બેસશો તો નિક્સન બનવાની ધુનમાં તમે સુકર્ણોને કદાચ બની જશો અને વળી તો તમારાં ઉચિત સાધન પણ ખોઈ બેસશો. માટે ચિંતાથી નિશ્ચિંતતાથી મુક્ત થવા માટે તમારાથી નીચેનાઓ તરફ જુઓ.

એક વખતની વાત છે શેખ શાદી બહુ ભીડભરી ગંભીર ઘડીઓ પસાર કરી રહ્યા હતા શેખ શાદી ફારસીના પણ મોટા શાયર હતા પણ તમે જાણો છો કે સરસ્વતી અને લક્ષ્મીને તો અણબનાવ છે જ શેખ શાદી ઉપર સરસ્વતી તો પ્રસન્ન હતી, આજે પણ એમની શાયરી દિલને હલાવી દે છે પણ લક્ષ્મીએ એમના દ્વાર કદી ખટખટાવ્યા નહોતાં

એક વખત તો તેઓ એવી તંગ સ્થિતિમા આવી ગયા કે પગરખા ખરીદવા જેટલા પૈસા પણ એમની પાસે રહ્યા નહી ઈદનો દિવસ હતો. ગામના નાના–મોટા સૌ નવા પગરખા પહેરતા હતા. પણ શેખ શાદી ફારસીના તે શાયર, પોતાના ભાગ્ય ઉપર આસુ વહાવી રહ્યા હતા એ પણ એક નસીબ છે કે ગામનો માગણિયો પણ આજે નવા પગરખામા હતો પણ તેઓ પગરખા ખરીદી શકતા નહોતા વિચારોની આ ઉથલ–પાથલમા તેઓ નહાઈ રહ્યા હતા તેઓ જિન્દગીથી કટાળો ગયા એમનુ હૃદય આવા જીવન કરતા મૃત્યુને પ્રીત કરવા લાગ્યુ અને એને આલિંગન કરવા માટે તેઓ ચાલી નીકળ્યા પોતાના ભ અને દોષ દેતા જેવા આગળ વધ્યા કે રસ્તે ચાલતા એક લૂલા તરફ એમની નજર પડી એના બન્ને પગ ઠીક નહોતા અને એ લગડાતો ઘણી મુશ્કેલીથી રસ્તો પસાર કરી રહ્યો હતો એને જોતા જ શેખ શાદીની વિચારધારાએ પલટો ખાધો તેઓ ખુદાનો લાખ લાખવાર આભાર માનવા લાગ્યા એમની ચિંતાઓના વાદળા વિખેરાઈ ગયા અને પ્રસન્નતાનો સૂર્ય પ્રકાશી ઊઠ્યો એમણે વિચાર્યું, ભલે પગરખા ન મળ્યા, પણ મારા બન્ને પગ તો સહીસલામત છે જ્યારે પેલા બિચારાને દોઢ જ ટાગ છે

હા, તો જ્યારે–જ્યારે તમારા માનસમા ચિંતાની કાળી રેખાઓ ઘેરાઈ આવે અને દુખના વાદળ તૂટી પડે તો તમે નીચે જોજો નીચે જોવાના મતલબથો ભૂમિ જોવાની નથી પણ તમારા કરતા પણ વધુ નબળી સ્થિતિના લોકોને જોજો ગરીબી ગરીબના મનમા એક પ્રકારનુ હલકાપણુ લાવે છે. કારણ કે સમાન દુખીઓ વચ્ચે પારસ્પરિક સહાનુભૂતિના તાર ઝણઝણી ઊઠશે જ્યારે બે સુખી જનો વચ્ચે ઈર્ષ્યાની હરીફાઈ જામશે દુખી અગર દુખીયાને જોશે તો એના મોએથી તો સહાનુભૂતિના સ્વર નીકળશે પણ સુખના પારણે ઝુલતી બે વ્યક્તિઓ કદી એક બીજાને પ્રેમથી જોઈ શકતી નથી તેઓ અહંકાર અને ઈર્ષ્યાની આગમા બળી જશે ઝૂપડુ અગર મહેલ ભણી જોશે તો પીડા અને વ્યથામા એ ડૂબી મરશે અને બીજા જ કોઈ ઝૂપડાને જોશે તો હમદર્દીના બે મધુર બોલ કહેશે

હા તો તમે આર્થિક અભાવની ચિંતામાં હો તો પણ નીચેનાઓને જુઓ. કેટલાક કુપુત્રની ચિંતામાં ગળાઈ રહ્યાં હોય છે. બેટો તો મળ્યો પણ તે તમારી આજ્ઞાનું ઠીક રીતે પાલન કરતો નથી. એનાથી તમને તિરસ્કાર અને અપમાન મળે છે. તમારું મન એના પ્રત્યે ઘૃણાથી—તિરસ્કારથી ભરાઈ જાય છે અને એથી તમારું હૃદય બોલી ઊઠે છે કે આવા પુત્ર કરતાં પુત્ર ન મળ્યો હોત તો શું ખોટું હતું ? આવી ચિંતાના ઘેરા અંધારા વખતે તમને દશરથના ઘરનું સ્મરણ થઈ આવે છે. રામ જેવા વિનયી પુત્રને પામી દશરથ રાજન ધન્ય બની ગયો હતો. રામે પિતાની પ્રતિજ્ઞા ખાતર અયોધ્યાનું સિંહાસન પણ તજી દીધું. જ્યારે તમારો પુત્ર તમારી આજ્ઞા ખાતર બે પૈસા છોડવા તત્પર નથી તો તમે ખિન્ન થઈ જાઓ છો. પણ અહીં તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો. આવા સમયે તમે તમારી સ્મૃતિને દશરથના ઘર પરથી હટાવી લઈ ધૃતરાષ્ટ્રના ઘર ઉપર લઈ જાઓ. કૌરવકુળના સંહારક દુર્યોધનને યાદ કરો જેની પાછળ અંધ રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે સો વખત આંસુ વહાવ્યાં હતાં. આવા સમયે કંસને યાદ કરો, કૌણિક અને ઔરંગઝેબના ઇતિહાસને સ્મૃતિ પટ પર લાવો. આ જ પુત્રોને કારણે તેમના પિતાઓને કારાગૃહની અંધારી કોટડીઓ મળી હતી.

જ્યારે આ દુર્જનોનો ઇતિહાસ તમારી નજર સામે આવશે ત્યારે એ વિચારી ખુશ થઈ જશો કે દુર્યોધન કરતાં તો મારો પુત્ર લાખગણો સારો છે. ભલે એ પૈસા ન આપે પણ કોણિક કંસની જેમ એણે મને કારાગૃહમાં તો પૂર્યો નથી. તમે જોશો કે આમ કરવાથી પુત્ર પ્રત્યેનો તમારો રોષ ઓછો થઈ જશે. ઘૃણાભાવ પ્રેમભાવમાં બદલાઈ જશે. એમાં કોઈ આશ્ચર્ય નહીં રહે કે પ્રેમ તમારા ઘરના ઉજ્જડ વનને વળી પાછું લીલુંછમ કરી મૂકશે.

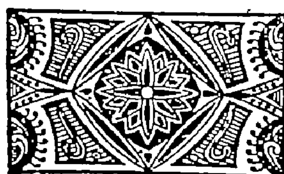
આવી જ રીતે તમે તમારી પત્નીથી હેરાન છો. એના કટુ સ્વભાવના લીધે રોજ કંકાસ—કલહ થયા કરે છે અને તમે વિચારો છો કે આના કરતાં તો દીક્ષા લઈ લેવી સારી. પણ આમ વૈરાગ્યથી નાસી જઈ દીક્ષાનો પથિક બની પણ આધ્યાત્મિક આનંદ મેળવી શકાતો નથી. સંન્યાસ તો વીરોનો પથ-માર્ગ છે, ભાગેડુઓનો નહિ.

હા તો આવા વખતે તમારી નજર દોડે છે રામાયણના અયોધ્યાકાંડ ઉપર. જેમાં વનવાસ તો મળ્યો છે રામને, પણ સાથી સુકુમારી સીતા પણ

વનની ભીષણ યાતનાઓ સહેતી–સહેતી પતિની જોડે-જોડે વને–વને ભટકી રહી છે કાટા અને કાકરાના કષ્ટોને પણ એ હસ્તે મોઢે ઝીલી લે છે. વનવાસ મળ્યો હતો રામને, સીતાને નહી પરતુ પતિ–સેવા માટે સીતાએ તો સ્વેચ્છાપૂર્વક વનનો રાહ લીધો હતો પછી સીતા સમી પત્ની પામીને રામને સારુ જગલ પણ અયોધ્યા બની જાય તો એમાં શુ આશ્ચર્ય ? હા, તો તમે વિચારો છો કે સીતા રામને સારુ અયોધ્યાનુ વૈભવભર્યું સુખ તજી શકે છે વન–વગડાના અસીમ કષ્ટો સહન કરી શકે છે તો મારી આ સીતા (પત્ની) મારા સારુ નહી સહી શકે ? અને તમારી ખીજ તો વધતી જ જાય છે

પરતુ આ ખીજનુ કારણ છે તમે ભૂલ ભરેલી પાત્ર-વરણી કરી છે. રામાયણનો અયોધ્યાકાડ ભલે તમારી સામે રાખો, પણ તમે જરા આગળ વધી ગયા એની પ્રથમ લીટીઓ વાચો કે જ્યા કૈકેયીના પુત્ર–મોહને લીધે પતિના પ્રાણ સકટમા મૂકાયા છે, દશરથના સર્વ સ્વપ્નો ભાગી પડ્યા ક્યાં તો તેઓ રામના રાજ્યાભિષેકનુ સોનેરી સ્વપ્ન નિહાળી રહ્યા હતા, રાજ-મહેલ જ નહી, પણ સમસ્ત અયોધ્યા નગરી સુખના સ્વપ્નામા હતી, પરતુ પેલી એક સ્ત્રીએ સર્વના આનદમા એક ક્ષણમા ભગ પાડી દીધો, દશરથના જીવન–મરણનો પ્રશ્ન પેદા કરનાર એ નારી હતી.

હા, તો આવી સ્થિતિમા તમે તમારી પત્નીની તુલના સીતાથી નહીં અપિતુ કૈકેયી સાથે કરજો, જેણે પુત્રના મોહમા અધ બની પતિના પ્રાણની પણ ચિતા ન રાખી આવી તુલના જ તમારા મનને શાન્તિ પ્રદાન કરશે–અને અશાતિ દૂર કરશે તમારુ મન જ બોલી ઊઠશે, આ લાખ રીતે બૂરી છે પણ કૈકેયી કરતા તો સારી છે આવા વિચારો તમારા ઘરની જે પ્રેમ ગંગા સુકાઈ ગઈ છે, એને ફરી પ્રવાહિત કરી મૂકશે માટે ચિતાની ક્ષણોમાં મનને તમે નીચેના મેદાનમા દોડાવતા શીખો એના માટે તમારે તમારી મનોકામનાઓ ઉપર બ્રેક મૂકવી પડશે ચાહના ટળી તો ચિતા પણ તે જ ક્ષણે ટળી જશે અને તમારા મનમા શાતિ–સરિતા ફરી વહેતી થશે

૩૬ અંતરનો દીપ પ્રગટાવો

પવિત્રતાની પ્રેરણા પાતા પર્વાધિરાજ પર્યુષણના દિવસો ચાલી રહ્યા છે. પર્યુષણ પર્વનો સંદેશો છે કે અંતરનો દીપ પ્રગટાવો. આજનો દિવસ કહે છે: તમારા હૃદયને માંજો, મનની વૃત્તિઓને સ્વચ્છ બનાવો. આ બધા માટે જ્ઞાનની મશાલ જગવવી પડશે. કારણ એના વિના જીવનની અંધારી રાત્રે તમે આગળ વધી શકશો નહીં.

અજ્ઞાન અંધકાર છે, જ્યારે જ્ઞાન પ્રકાશ છે. તે એવો પ્રકાશ છે કે જેને તેલની આવશ્યકતા નથી તેમ નથી જરૂર વાટની. જ્ઞાન સ્વતઃ પ્રકાશમાન છે. એને અન્ય પ્રકાશની જરૂર પણ નથી. હું તો કહીશ કે જ્ઞાનનો પ્રકાશ સૂર્યપ્રકાશ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે, કારણ સૂર્ય તો ફક્ત દિવસના ભાગમાં જ આપણા પથને પ્રકાશિત કરે છે, જ્યારે જ્ઞાન દિવસ તેમ જ રાતના એક સરખા પથ બતાવે છે. ક્યારેક તો વળી જ્ઞાન દિવસ કરતાં રાત્રે વધુ અજવાળું આપે છે એમ પણ કહી શકાય. કારણ દિવસની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ સહજ મન-જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ભણી ઓછું પ્રેરિત થાય છે, જ્યારે રાત્રિના શાંત વાતાવરણમાં મન જ્ઞાન-પ્રકાશની શોધ કરતું હોય છે. તેથી કહેવામાં આવ્યું છે કે —

" या निशा सर्व भूतानां तस्यां जागर्ति संयमी "

સૌ પ્રાણીઓ માટે જે અંધારી રાત છે તે જ જ્ઞાનીઓ માટે પ્રકાશથી ઝળહળતી રાત છે. બીજી બાજુ સૂર્યનો પ્રકાશ કેવળ આંખવાળાઓને જ, નહીં આંખ વગરનાને પણ પ્રકાશ આપે છે.

જ્ઞાનના અભાવે આ આત્મા અનંત-અનંત કાળથી ભમતો રહ્યો છે. દુઃખની અંધારી રાતમાં ઠોકરો ખાય છે. એને સુખનાં દર્શન થતાં નથી. તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર જીવનશાંતિનો માર્ગ સરળ બતાવતાં કહે છે.

जावन्ति जविज्जापुरिसा
सव्वेते दुक्ख सभवा । —ઉત્તરાધ્યયન અ ૬

આ સસારના પ્લેટફોર્મ પર જેટલી અજ્ઞાન વ્યક્તિઓ છે એ સૌના ભાગ્યમા સુખની રેખા નથી ઘોડો ભલે સવા લાખ રૂપિયાનો હોય પણ એના ઉપર બેસનાર સવાર અધ હોય તો તે લક્ષ્ય સુધી પહોચી શકતો નથી તેવી જ રીતે ક્રિયા ચાહે તેટલી સુદર હોય, તો પણ સાધકના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રદીપ પ્રજ્વલિત નથી તો તે સત્યનુ દર્શન કરી શકતો નથી. અધ્યાત્મ પથ પર એ ચાલી શકતો નથી એટલા માટે આગમમા ક્રિયા પૂર્વે જ્ઞાનને આવશ્યક બતાવવા વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે "**पढम नाणं तओ दया**" સાધનાના ક્ષેત્રે ક્રિયાની સાથે-સાથે જ્ઞાનનુ પણ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે.

આધ્યાત્મિક જ નહી બલ્કે વ્યાવહારિક ક્ષેત્રમા પણ જ્ઞાનનુ પહેલુ મહત્ત્વ છે વેપાર કરવા માટે પણ પહેલા વેપારનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ. કાપડના વેપારી પાસે ગજ અને કાતર છે પણ જો એને કાપડના ભાવની ખબર નથી તો તે વેપારમા સફળ થઈ શકતો નથી તેલની પાસે ઘાણીના બળદ, તલ અને મગફળી છે તેમ છતા જો એને કાકરા અને મગફળીના ભેદની ખબર નથી તો એનો શ્રમ વ્યર્થ જશે તેવી જ રીતે જ્યા સુધી ઇન્દ્રિયધર્મ તેમ જ આત્મધર્મનુ જ્ઞાન નથી ત્યા સુધી તે સાધનાનો રસ મેળવી શકતો નથી આ આત્માએ અનત-અનત જન્મ અજ્ઞાનમા વિતાવ્યા છે, એવા એવા ભવો કર્યા છે જ્યા ઉદરોનુ અથાણુ બનાવી ખવાય છે. આજે પણ સેકડો એવી જાતિઓ છે જે કીડાઓનુ રાયતુ બનાવી ખાય છે.

અજ્ઞાન પાપને જન્મ આપે છે તમે જાણતા હશો અમેરિકાની રેડ ઇન્ડિયન જાતિમાં એવો રિવાજ છે કે, સ્ત્રી તેને જ પોતાનો પતિ બનાવે છે કે, જેની ઝૂપડીમા વધુમા વધુ માણસોનાં માથા લટકતા હોય સમાજમા પણ તેવા લોકો વીર અને પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે આફ્રિકાની જગલી જાતિઓનો એવો વિશ્વાસ છે કે કોઈના મર્યા બાદ એની કબરમા જે વસ્તુ રખાશે તે મરનારને પ્રાપ્ત થશે આ અજ્ઞાન અહી સુધી વધી ગયુ હતુ કે કોઈ રાજા કે સરદારના મરણ બાદ એમની સ્ત્રીઓ, ગુલામો અને નોકરોને પણ મારીને કબરમા દફનાવવામા આવતા હતા જેથી રાજાને તે મળી શકે આ વિટબણાનુ કારણ અજ્ઞાન જ જણાય છે

આ અજ્ઞાને કેટલા પાપકર્મ કરાવ્યા છે તમે સાભળશો તો કપી

જશે. ઓરીબી જાતિમાં દર વર્ષે થોડાક નોકરોને કેવળ એટલા માટે જ મારી નાખવામાં આવે છે કે મૃત બાદશાહને પરલોકમાં નવા-નવા અનુચરો મળતા રહે. આ લોકો મનુષ્યોની ખોપરીઓ વડે પોતાનું ઘર શણગારે છે અને એની ચોરી થતાં યુદ્ધ સુદ્ધાં કરવા તૈયાર થઈ જતા હોય છે મેં તો આજ સુધી સાંભળ્યું છે કે પછાત મુલકોની માતાઓ દેવી અને દેવતાઓ પાસે પ્રાર્થના કરે છે એમની પાસેથી કંઈક યાચના કરે છે જેમ આપણી માતાઓ મઢી-મઢી અને જોગણીઓને મનાવે છે અને પ્રાર્થના કરે છે કે મારો દીકરો બી. એ. માં પાસ થઈ જાય, એને સારી નોકરી મળી જાય. પણ તમામ આપણા મનની નિર્બળતા છે શું દેવી અને દેવતાઓમાં એ તાકાત છે કે તેઓ સારું અથવા બૂરું કરી શકે? જો એમનામાં તાકાત હોય તો સંસારમાં કોઈ દુઃખી રહેત નહીં પછી તો કર્મવાદ જેવી કોઈ વસ્તુ રહેત જ નહીં

જેમ જીવનના કર્મસિદ્ધાંત ઉપર તમને પૂરો વિશ્વાસ નથી તેમ પોતાના પુરુષાર્થ પર ભરોસો નથી. એટલા જ માટે તો આવાં મનામણાં કરવામાં આવે છે હાં તો હું કહી રહ્યો હતો કે પછાત મુલકોની માતાઓ દેવી પાસે પ્રાર્થના કરવા માગે છે કે મારો દીકરો પહેલા નંબરનો ઠગ બને. આ વળી કેવી પ્રાર્થના છે! મારો દીકરો સારો સંત બને, સારો વિદ્વાન બને એવું ન માગતાં પ્રથમ નંબરનો ઠગ બનાવવાની માગણી કરવામાં આવે એ બધું અજ્ઞાનનું જ કારણ છે

સામાજિક અજ્ઞાન કરતાં ધાર્મિક અજ્ઞાન વળી વધુ ભયંકર હોય છે. તે અજ્ઞાન બે-ચારની આહુતિ-ભોગ લે છે જ્યારે ધાર્મિક અજ્ઞાન હજારો લાખોનું ભક્ષણ કરી ગયું છે પ્રાચીન મેક્સિકોના નરમેધનું સ્મરણ કરીને કોને રોમાંચ પેદા નહીં થાય! કહેવાય છે કે ત્યાં દેવતા નર-રક્તના તરસ્યા રહેતા હતા. ઇતિહાસકાર કહે છે કે ત્યાં પ્રતિવર્ષ વીસ હજાર માણસોનો સંહાર થતો હતો. કેટલાક ઇતિહાસકારો તો આ સંખ્યાને પચાસ હજાર સુધીની માને છે આ બલિ તેમને મન એટલો આવશ્યક હતો કે ત્યાંની જાતિઓમાં એ માટે વિચિત્ર સ્પર્ધાઓ થતી હતી. એક રમૂજી પક્ષ કરાતું અને નિયત સમયે યુદ્ધ થતું એમાં જે જાતિ [illegible] થતી એના [illegible] નાના-નાના [illegible]ઓને દેવતાની સામે બલિમાં હોમવામાં આવતા હતા.

આ રોમ રોમ ઊભા કરી દેનારા પાપો માટે પ્રેરણા આપનાર કોણ હેતુ ? હુ કહીશ કે, આ તમામ પાપો અજ્ઞાનને લઈને થયા છે એટલા માટે જ અનત જ્ઞાની વીતરાગ દેવોએ અજ્ઞાનને સૌથી મોટુ પાપ બતાવ્યુ છે એમની દેશના જ અજ્ઞાન–અધકારને દૂર કરાવવા માટે થાય છે આગમ વાણી કહે છે

णाणस्स सव्वस्स पगासणाअे ।
अन्नाण मोहस्स विवज्जणाअे ॥

અજ્ઞાન અને મોહને દૂર કરવા માટે તેમ જ સપૂર્ણ જ્ઞાનના પ્રકાશ માટે આવી વીતરાગ દેવની દેશના પ્રકાશિત થઈ છે, અજ્ઞાન તે અધારી રાત છે જેમા હીરા અને કાકરા એક સમાન દેખાય છે અધકારમા હીરો પણ કાકરો દેખાય છે એનુ મૂલ્ય ન જાણતા આપણે એને તજી દઈએ છીએ. અજ્ઞાન વસ્તુના સ્વરૂપનુ ભાન થવા દેતુ નથી મકુક વશાજન એક પ્રકારનુ અજન થાય છે જો એને આખોમા લગાવો લેવાય તો વાસ પણ સાપ દેખાય છે જેને સાપે ડસ્યો છે એવી વ્યક્તિને પાણીમા એક વાળ નાખીને જોવાનુ કહેવામા આવે તો એને તે વાળ પણ સાપ રૂપે દેખાય છે. તેવી જ રીતે અજ્ઞાનને લીધે અસત્ય વસ્તુ પણ સત્ય દેખાય છે જે આત્માના નિજગુણ છે, અજ્ઞાની વ્યક્તિ એમનામા પરાયાપણાનો અનુભવ કરે છે. સાચા અર્થમા જે વિકાસના સાધનો છે તેમા એ વિનાશનો પડછાયો જુએ છે.

અપથ્ય વસ્તુઓ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે પરતુ એનુ પરિણામ સારુ આવતુ નથી. કોઈને જો સગ્રહણીની બિમારી છે ત્યારે ડૉકટર એને દહી અથવા છાશ સિવાય અન્ય બધી ચીજો ખાવા માટે ઈન્કાર કરે છે પરતુ રોગીને તો ડૉકટરે ઈન્કાર કર્યો હોય તે જ વસ્તુઓ વધુ ભાવે છે તેવી જ રીતે અજ્ઞાનમાં ડુબેલો આત્મા તેવા જ પદાર્થોમા આનદ માને છે જે એને નુકસાન પહોચાડનારો હોય. અજ્ઞાનમા આત્મા હેયને ઉપાદેય અને ઉપાદેયને હેય સમજવા લાગે છે જેમ સર્પ અને અગ્નિ ભયકર લાગે છે અને સોનું અને ચાદી આકર્ષક અને ગ્રાહ્ય લાગે છે પરતુ જેમ સર્પ અને અગ્નિથી તમને ભય લાગે છે, તેમ અસત્યથી કદી ડર લાગે છે ખરો ? અને ન્યાય અને સત્ય તમને સોના જેવા પ્રિય લાગે છે ખરા ?

જ્ઞાન પ્રકાશ છે અને અજ્ઞાન અધકાર છે. પ્રકાશ વડે કાટા, કાંકરા કે સર્પાદિના વિવિધ ભયોથી આપણે મુક્ત બની નિર્ભય બની શકીએ છીએ. પરતુ અધકારમા સોનાની સાકળ પણ સાપ સમી જ દેખાય છે.

જૈન દર્શનમાં જ્ઞાન-અજ્ઞાનની ચર્ચા આવે છે. એ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ સમવેત જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જે જ્ઞાન સાથે સમ્યક્ત્વ છે તે જ્ઞાન સમ્યક્ હોય છે. સમ્યક્ત્વના અભાવે જ્ઞાન અજ્ઞાન કહેવાય છે. પછી ભલેને તે અવધિજ્ઞાન પણ કેમ ન હોય. જે જ્ઞાન આત્માને વિકાસપથ ભણી દોરી જાય છે અને આત્માને નિજગુણના દર્શન કરાવે છે તે સમ્યક્ જ્ઞાન છે. હું કોણ છું? અને મારું સ્વરૂપ શું છે? એ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થઈ શકે છે? આ સમસ્ત બોધ તે સમ્યક્ત્વ સમવેત જ્ઞાન છે. માટે એને જ્ઞાન કહ્યું છે. એવું જ્ઞાન મળતાં આત્મા સ્વ અને પરનો ભેદ સમજી લે છે. નિજ સ્વરૂપનું ભાન થતાં જડ પુદ્ગલ પરથી આત્માની આસક્તિ ઊઠી જાય છે. કિંતુ આત્મા ઉપર જ્યારે અજ્ઞાનનું આવરણ હોય છે ત્યારે તે તારક સાધનોને પામવા છતાં એમનો ઉપયોગ ખોટી રીતે કરે છે.

ગૌશાલકે એવું જ કર્યું હતું. ભગવાન મહાવીર જેવા પરમપવિત્ર સંતને ગુરુ રૂપે પામવા છતાં એણે સંસારની પરિસ્થિતિમાં વધારો કર્યો હતો. આગમની ભાષામાં કહું તો એણે ભવભ્રમણમાં વધારો કર્યો હતો.

જ્ઞાની વ્યક્તિ આસ્રવના સ્થાને સંવરનું ઉપાર્જન કરી શકે છે, જ્યારે અજ્ઞાની સંવરના સ્થાને આસ્રવ ઉપાર્જિત કરી લે છે. તેથી ભગવાન મહાવીરે આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે

जे आसवा ते परिसवा
जे परिसवा ते आसवा ॥

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરત અરીસાભવનમાં ગયા હતા. તે આમ તો રાગનું સ્થાન છે પણ ત્યાં એમણે કેવો સંવર કર્યો! પર-પરિણતિઓથી દૂર રહી સ્વ તરફ વળ્યા. નવાં હળવાં પાસાથી તેઓ જ્યારે ઊભા થતા હતા ત્યારે જ અચાનક તેમના હાથમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડી. એમના હાથ એ લેવા માટે નીચે નમ્યા કે મનને ચમકારો થયો. જેને માટે તું નમી રહ્યો છે તે શું તારી પોતાની વસ્તુ છે? અને જેના પર તે મદાર કર્યો છે તે પણ શું તારું છે? આ સૌંદર્ય અને મુગ્ધતા એ બધું તારું નથી. પરંતુ તું પુદ્ગલોની સુંદરતા પાછળ રાચી રહ્યો છે. વિચારોની આ ધારા શુભમાંથી શુભતર બનતી ગઈ. ધીમે ધીમે જ ક્ષણોમાં તે કર્મો કપાયાં અને શુક્લ ધ્યાન શ્રેણી શુભતમ બની જાય છે અને એનું પરિવર્તન કેવળ જ્ઞાનમાં થાય છે. એમનો આત્મા કેવળની જ્યોતિથી ઝગમગી ઊઠે છે.

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતે અરિસાના ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું પરંતુ તેવા જ ભવનમા એક કૂતરીને પૂરી દેશો તો એની શી દશા થશે? કેવળજ્ઞાન તો દૂર રહ્યું, જે થોડુંઘણું જ્ઞાન તેને હશે તે પણ જતું રહેશે અને ભૂંકી ભૂંકીને તે હેરાન થઈ જશે, એક ભારતીય કવિએ કહ્યું છે

जीवा ताकुं समझ न आइ मूरख ते उमर गुमाई ।
राग द्वेष तू किनसे करत है एक ब्रह्म रह्यो छाइ ॥
जैसे श्वान कांच भुवन बीच, भुक भुक के मर जाइ ।
खबर अपनी नहीं पाई ॥

જ્યા સુધી આત્મા જ્ઞાનદશાને પ્રાપ્ત કરતો નથી ત્યા સુધી એની વિટંબણાઓ સમાપ્ત થતી નથી

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમા એટલો જ ફરક છે જેટલો સળગતી અને બૂઝાયેલી મીણબત્તી વચ્ચે છે સળગતી મીણબત્તી પોતાને પ્રકાશિત કરે છે અને પોતાના નિકટવર્તી પદાર્થોને પણ પ્રકાશિત કરે છે જ્યારે બૂઝાયેલી મીણબત્તી નથી પોતાને પ્રકાશિત કરતી કે નથી કરતી બીજા પદાર્થોને જ્ઞાન સ્વ અને પર બંનેને જાણે છે હું કોણ છું? મારો સ્વભાવ શું છે? આત્માના નિજ ગુણો ક્યા છે? જડનો ગુણધર્મ શું છે તે જ જુએ છે કિંતુ જેનો જ્ઞાનદીપક બુઝાઈ ગયો છે તે પોતાને જોઈ શકતો નથી જૈન તર્ક ભાષા સૂત્રમા કહેવાયું છે કે, "**स्व पर व्यवसायी ज्ञान प्रमाण**" સ્વ અને પરનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન જ પ્રમાણ છે જ્ઞાનની આ પરિભાષા બતાવે છે કે આપણે સ્વ અને પરનો વિભેદ જાણતા શીખીએ ઓલવાયેલા હજારો દીવડા કરતા સળગતો એક દીપક શ્રેષ્ઠ છે એ જલતા દીપકે હજારો દીપકો પ્રગટાવી શકાય છે પરંતુ બૂઝાયેલો દીપક પોતે જ અંધકારમા પડ્યો છે તો એ બીજાને પ્રકાશનો રાહ બતાવી શકતો નથી એક વિદ્વાન હજારો અજ્ઞાનીઓને સત્યનો રાહ બતાવી શકે છે

અજ્ઞાની બધું કરી શકે છે પરંતુ બુદ્ધિની વાત માની શકતો નથી મૂરખ જેની બધી વાતોનો ડગલે ને પગલે વિરોધ કરે છે, સમજવું જોઈએ કે, તે વિદ્વાન છે, એની વાતોમા તથ્ય છે તે વિચારક છે એણે દુનિયાને વિચારોનો પ્રકાશ આપ્યો છે પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ પોતાની પૂરી તાકાતની સાથે એનો વિરોધ કરશે જેણે સત્યનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે કદી વિરોધોથી ગભરાતો નથી ઉલટો બમણા ઉત્સાહની સાથે અજ્ઞાન સામે લડાઈ ચાલુ રાખે છે

જેણે પોતાનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે અંધવિશ્વાસના અંધકારમાં રહી શકતો નથી. પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ પ્રજ્ઞાના પ્રકાશથી એવી તો ડરે — જાણે ઘુવડ પ્રકાશથી ભાગી રહ્યું હોય. તે પરંપરાઓને વળગી રહે છે. એક વસ્તુ અમુક સમય માટે યોગ્ય લાગતી હોય પરંતુ તે સદૈવ તેવા જ રૂપમાં આચરવા યોગ્ય ન પણ રહે તે સમજવું જોઈએ. પરંતુ અંધવિશ્વાસુ વ્યક્તિ માટે તે બ્રહ્મવાક્ય છે, સદાને માટે ન બદલાતો એવો ધ્રુવ સિદ્ધાંત છે. આજે આપણા સમાજમાં કેટલાય જ્ઞાતિ-રિવાજો એવા છે જેને કારણે માણસને ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડે છે તેમ છતાં રોતા કકળતા પણ એ નિષ્પ્રાણ રિવાજોના શબને ખભે ઉપાડી ચાલે છે. જેમ વાંદરી પોતાના મૃત બચ્ચાના શબને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તેમ અંધ વિશ્વાસુ વ્યક્તિઓ મૃત રીતિ-રિવાજોને વળગી રહે છે.

જ્યાં સુધી બાળકનો એકેય શ્વાસ પણ બાકી હોય ત્યાં સુધી માતા એને પોતાની છાતીથી જુદું કરતી નથી. પરંતુ જે ક્ષણે એમાંથી ચેતનની જ્યોતિ વિદાય થઈ જાય છે તે જ ક્ષણે પોતાના એ લાડીલા બેટાને તે આગંતુકોના હાથમાં આપી દે છે. જેને પોતાનું દૂધ પાયું છે, જેને અનેક પ્રકારના લાડ કર્યાં છે, જેનો જરા એવો રડવાનો અવાજ સાંભળી તે બધાં કામ છોડી દોડી આવે છે, અડધી રાતે પોતાની ઊંઘ હરામ કરીને પણ એને હાલરડાં ગાઈ પારણે સુવડાવ્યું છે, અડધી અડધી રાત સુધી એને ખોળામાં લઈ બેસી રહી છે, પોતે ભીનામાં સૂતી છે અને એને કોરામાં સુવડાવ્યું છે, એવા બાળકને આજે તે સદાને માટે જુદું કરી દે છે. બહારથી ચાર માણસો આવે છે અને માતા પિતાના હૃદયે તેમને પોતાનું બાળક સોંપી દે છે. એને પારણામાં સુવડાવવા નહીં પરંતુ આગ ભેટી તેમાં સુવડાવવા સોંપી દે છે.

બસ એવી જ રીતે જે રીત-રિવાજોમાં જીવન છે, જે સૌને માટે વરદાનનું કામ કરી રહ્યાં હોય, એવી પરંપરાઓના રક્ષણ કાજે જો કદાચ કષ્ટો સહેવાના આવે તો પણ તે આપણે સહીએ અને એમનું રક્ષણ કરીએ. પરંતુ જે રિવાજોમાં જીવન જ નથી, સમાજ અને દેશ માટે જેમાં કોઈ વરદાન નથી, ઊલટું એને બદલે તે અભિશાપનું કામ કરતા હોય છે, તો તેવાને વળગી રહેવું જોઈએ નહીં. યોગ્ય રિવાજોના પરિપાલનમાં જેટલી પ્રસન્નતા થાય તેટલી જ પ્રસન્નતા આપણને અયોગ્ય રિવાજો છોડવામાં પણ થવી જોઈએ.

એક ઘરમાં લગ્નનો પ્રથમ દિવસ. વર-વધૂ ચોરીમાં બેઠાં હતાં. અને

નોના મગળ ગીતોના લગ્ન-મડપ જ માત્ર નહી, આખોય મહોલ્લો પડઘા પાડતો હતો વાજિત્રો વાગી રહ્યા હતા વર-વધૂ ચોરીમાથી ઊઠી ગુરુદર્શન માટે જવા તૈયારી કરી રહ્યા હતા-તે જ વેળા એક બિલાડી એ બાજુ આવી. વરના પિતાની દૃષ્ટિ એના પર હતી એણે વિચાર્યું, અપશુકન થઈ જશે. આ પણ આપણી એક મોટી બિમારી છે એક વ્યક્તિને બહાર જવુ હોય અને કોઈ શરદીથી પિડાતી વ્યક્તિએ આવી છીક ખાધી તો જાણે ધરતીકપ જ થઈ જશે એમ માણસને લાગે છે એ વખતે બહાર જવાનો બધો ઉત્સાહ ઠડો પડી જશે આ માનવના મનની દુર્બળતા છે

એ જ દુર્બળતાથી પિડાતા વરના પિતાએ વર-વધૂની શુભ યાત્રાને આ અપશુકનથી બચાવવા માટે એક ઉપાય રચ્યો અને પાસે પડેલો ટોપલો એના ઉપર ઢાકી દીધો ઘૂઘટ તાણેલી ઢીગલી જેવી વહુએ આ બધુ જોયું. અને વર-વધૂ ગુરુદર્શન કરવા ગયા

વાત આમ પતી ગઈ બને ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા એ વાતને પચ્ચીસ વર્ષ વીતી ગયા આજે એમના દીકરાના લગ્નનો પ્રસગ આવ્યો છે મગલ ગીતો વડે ઘર ગૂજી રહ્યુ છે વર-વધૂ ચોરીમા બેઠા છે અને ગુરુદર્શને જવાનો પ્રોગ્રામ થાય છે ત્યારે જ વરની માતાએ કહ્યુ 'ઘરના રીત-રિવાજોનો તમને ખ્યાલ સુદ્ધા નથી' પતિદેવ બોલ્યા "દેવી, હવે કયો રિવાજ બકી રહ્યો છે તે બોલી "ઘરના રિવાજોને તમે પુરુષો શું જાણો? જાવ, એક મિલાડી લાવો," પતિદેવ બોલ્યા "મિલાડીને શુ કરવી છે, અને આ શુભ પ્રસગમા બિલાડીની શી જરૂર પડી છે?" દેવી બોલી "તેથી જ તો કહુ છુ ઘરના રિવાજોની તમને ખબર નથી મને યાદ છે કે જ્યારે આપણે લગ્નગ્રથીથી જોડાતા હતા અને ગુરુદર્શન માટે જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે તમારા પિતાશ્રીએ એક બિલાડીને ટોપલા હેઠળ છૂપાવી હતી એ આ ઘરનો ખાસ રિવાજ છે ભલે આપણે આજે એનો અર્થ ન સમજીએ પણ આપણા વડીલો-મોટેરાઓ કરતા આવ્યા છે તે બધુ કાઈ ખોટુ થોડુ જ હોઈ શકે છે? શુ તેઓ સૌ મૂરખ હતા! જાઓ, એક બિલાડીને પકડી લઈ આવો ત્યારે જ વર-વધૂ અહીથી ઊઠશે "

પતિની પાસે એનો શો જવાબ હોય! આખરે આસપાસના પાડોશીઓ પાસે ગયો અને પૂછ્યુ, "મિલાડી છે?" લોકોએ સામો પ્રશ્ન કર્યો, "બિલાડીની શી જરૂર પડી વળી?" જે કોઈ આ સવાલ સાભળતુ તે મશ્કરી કરતુ આખરે ક્યાક ભટકતી એક બિલાડી એને દેખાણી. એને

એ પકડવા ગયો તો તે એના ઉપર ઝપટવા લાગી. (સભામાં ખિલખિલાટ) મહામુસીબતે એ બિલાડીને મનાવી શક્યો. બિલાડી નહિ આવે તો કેમ ચાલશે. આખરે બિલાડી આવી અને એને એક ટોપલા નીચે બંધ કરી ત્યારે જ વર-વધૂ આગળ વધી શક્યાં હવે તમે જ કહો આ રીતરિવાજોમાં શું છે ? આવા તો અનેક રીતરિવાજ છે જેને નથી માથું કે નથી પગ. આ આપણી માતાઓ આજકાલ દેવ-દેવતાઓને પૂજે છે એમનો ઇતિહાસ પણ તેઓ જાણતી નહિ હોય. આ દેવીઓ જૂટમાને પૂજે છે જૂટમા તે કઈ દેવી છે ? એમનો ઇતિહાસ શું છે ? તેવી જ રીતે શીતળામાને પણ એ પૂજે છે ચૈત્ર વદી સાતમના દિવસે ચૂલાને ઉપવાસ કરાવી તેઓ પોતે ઠંડુ જમે છે અને સવારે થાળમાં કુંકુમ અને અન્ય સામગ્રીઓ સજાવી દેવીને પૂજવા જાય છે અને એમની પાસેથી એક દીકરો માગે છે અરે જેને આગળથી ડઝન દીકરા-દીકરીઓ હોય તે પણ એક વધારે દીકરો માગે છે આટલા દીકરા-દીકરીઓ મેળવીને શું રોજ તૈયાર કરવી છે ? સંતાનવૃદ્ધિ સામે પહેલેથી જ સરકાર બૂમો પાડી રહી છે નહેરુજી કહે છે બધી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરો, પરંતુ સંતાનવૃદ્ધિ ન કરો (સભામાં હાસ્ય)

આ દેવીઓને જરા પૂછો તો ખરા કે તમારી શીતળા મા પાસે કેટલાં દીકરા-દીકરીઓ છે ? અને શું તેઓ ખરેખર દીકરા-દીકરીઓ આપી શકે તેમ છે ખરાં ? આ માતાઓ તે દેવીને ધૂપ ઇત્યાદિ સામગ્રી ચડાવે છે અને એમની સામે જ શ્વાન એ બધું ચટ કરી જાય છે તો જે પોતાના ખાદ્ય સામાનને પણ બચાવી શકતી નથી તે તમને દીકરા-દીકરીઓ કઈ રીતે આપશે ? એ તો વિચારો, અને આ શીતળા માને પૂજનારી માતાઓને પૂછો તો ખરા કે આ શીતળા તે કઈ દેવી છે ? એનો ઇતિહાસ શો છે ? તો તેઓ શું જવાબ આપશે ? (હાસ્ય)

આ બધું શું છે ? આ બધો માત્ર અંધવિશ્વાસ છે અને જો આપણી માતાઓએ પોષ્યા કર્યો છે અંધવિશ્વાસ તે અજ્ઞાનનો પુત્ર છે જ્યાં અજ્ઞાન છે ત્યાં જ આવી નિરર્થક રૂઢિઓ જન્મે છે આપણા સમાજમાં ધર્મને નામે જે રિવાજો ચાલી રહ્યા છે એમાં કેટલું સ્થાન રહ્યું છે તેનો કદી કોઈએ વિચાર કર્યો છે ?

એક કંઈ ઘરની જ વાત લ્યો એની ચિંતામાં પુરા વિચારો થઈ ગયો હોય છે ... ની ઘરી મરી ગઈ હોય અને જેની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોય તેમના ... ની સ્થિતિના ખ્યાલ કરો એ લોકોને ... સર્વ

ચેન, નથી બેસતા ચેન, તેમ છતા કોઇનામા એવી હિમત નથી કે આવી ગળા ફાસા જેવી રૂઢિને દૂર કરવાની પહેલ કરે એ પરપરાઓમા કશુ ચે-જીવન નથી હોતુ, પણ આપણને ખોટી પ્રતિષ્ઠાનો મોહ આડો આવે છે, જ્યારે આવી રૂઢિઓને તોડવાની વાત ચર્ચાય છે ત્યારે સૌ એનો સિદ્ધાત તરીકે સ્વીકાર કરી લે છે, પણ જ્યારે એ જ બાબતને આચરણમા મૂકવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે સૌ પાછા પડી જાય છે, ત્યારે તેઓ એમ વિચારે છે કે જો આપણે આ રિવાજને તોડી નાખીશુ તો લોકો આપણે માટે શુ કહેશે? સમાજમા આપણી બદનામી થશે આવી બદનામીનુ ભૂત જ માણસને તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવા દેતુ નથી

આવી જ હકીકત રડવા-કુટવાના રિવાજની છે સો વરસનો ઘરડો ડોસો મરી જાય, તો યે બધા યે રડવુ જોઈએ જેમ જમ્યા પછી હાથ ધોવા જરૂરી છે તેમ કોઈના પણ મરણ બાદ રડવુ જરૂરી છે, પછી ભલેને આસુ એક પણ ન આવે હુ મારી જ વાત કહી દઉ જ્યારે હુ નાનો હતો ત્યારે એક વાર અમે ગાડીમા બેસી ઉજ્જૈનથી રૂઈગડા ગયા ગામની બહાર ઊતરી ગયા સૌએ વસ્ત્રો બદલ્યા ભાઈ આગળ થયા અને બહેનો પાછળ ચાલતી હતી ગામના દરવાજાની પાસે પહોચ્યા કે પાછળથી એકી સાથે સૌ બહેનોના રડવાનો અવાજ આવવા લાગ્યો હુ ગભરાયો આટલી વારમા આ શુ થઈ ગયુ? મે પાછળ ફરીને જોયુ તો ઊ ઊ ઊ . નો અવાજ તો લાબો હતો પણ આસુ તો એકેયની આખોમા નહોતા તે જ વખતે એક બહેન પાછળ રહી ગઈ અને પોતાના બાળકને પાસે બોલાવી કહેવા લાગી "જો, લાડુ લાડુ ખાજે, એકલી પૂરી ખાઇને પેટ ભરીશ નહિ" અને બાળકને આમ શીખવાડી એ પહેલી બહેનોના સમૂહમા ભળી ગઈ. અને પછી ઊં .. ઊં નુ સગીત ચાલુ કરી દીધુ (સભામા હસાહસ)

તમે હસ્યા, અને વાત પણ હસવા જેવી છે આ બધુ નાટક છે કારણ એમા કૃત્રિમતા રહેલી છે બાર-બાર મહિના સુધી ખૂણે બેસી રહેવુ, અને જ્યારે પણ કોઇ બહારનુ આવે કે ઊ ઊ નુ સગીત શરૂ કરી દેવુ, દિવાળી-દશેરા જેવા કોઈ પણ પર્વ આવે ત્યારે પાલવ પાથરી લેવો, એ બધા ખોટા રિવાજો છે જૈનકુળમા જન્મેલી વ્યક્તિને આવુ નાટક શોભા આપતુ નથી કોઈ પ્રિયજનનુ મૃત્યુ થાય, વીસ વર્ષનો યુવાન પુત્ર જેણે હજુ યુવાવસ્થામા પહેલુ જ ડગલુ ભર્યુ હોય, અને તે બે દા'ડા બિમાર રહી મૃત્યુ પામે તો માતા-પિતાના તમામ સ્વપ્નના ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે યુવાન

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે. ઊંડો શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે. પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો, જરા ઊંડા ઊતરી વિચારો. તમારો યુવાન પુત્ર ગયો, પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે. કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી વાડી લીલીછમ છે!

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે. દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકાશે. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું, પરંતુ સારું થયું કે દીકરાનાં લગ્ન કર્યાં નહોતાં, કેટલાય માગાં આવતાં હતાં, સાથે પૈસાઓ પણ મળતા હતા પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી સગપણની વાતને આપણે ટાળતા રહ્યા. એ સારું જ થયું. નહીંતર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ વહુ બિચારી વિધવા બનત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય. એવા દુઃખથી તો બચી ગયા.

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે આપણે ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ મેળવ્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી. એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો, પુણ્યનું ભાથું લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને ભણવાનું પુણ્ય મળ્યું હતું. પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના. તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એનાં લગ્ન ઊજવત. જાનમાં સેંકડો માણસો લઈ જાત. વહુ આવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ, ડૉક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

ચારગણી પ્રગતિ સાધત અને હુ ઘડપણમા આરામથી બેઠા બેઠા ખાત આ-બધા વિચારો જ્ઞાનગર્ભિત નથી, પરતુ સ્વાર્થગર્ભિત છે

જેના હૃદયમા જ્ઞાનનો દીપક ઝગમગી રહ્યો છે તે સ્વાર્થના ક્ષુદ્ર ઘેરા-માથી ઉપર રહીને વિચારે છે, અને શોકના અધારામા પણ જ્ઞાનની દીપશિખા પ્રજ્વલિત રાખી આગળ વધે છે આધળી પરપરાઓ અને મિથ્યા વિશ્વાસોની સામે તે લડે છે અને જ્ઞાનની મશાલ હાથમા લઈને આગળ વધે છે તમે અજ્ઞાનના ઘેરા અધારામા જ્ઞાનની જ્યોતિ લઈને આગળ વધો. આ પ્રકાશ પથ સ્વ-પર બને માટે કલ્યાણકારી સિદ્ધ થશે

ભાદરવા સુદ
એકમ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાદાવાડી, મુબઈ

નાનો શો દીપક સાગયે ઘરમા પ્રકાશ પાથરી દે છે તેમ શરીર નાનુ હોવા છતા જો એમાં સદાચારની નાની શી બત્તીનો પ્રકાશ આવી મળે તો સાગ સસારમા તેની ખ્યાતિ ફેલાય છે

રૂપલાવણ્યની સાથે શીલસમાનતા પણ હોવી જોઈએ.

શીલ વિનાનુ જીવન એટલે ગધાઈ ગયેલી છાશ --

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે. ઊંડો શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે. પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો. જરા ઊંડા ઊતરી વિચારો. તમારો યુવાન પુત્ર ગયો, પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે. કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પણ પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી વાડી લીલીછમ છે!

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે. દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકશો. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું, પરંતુ સારું થયું કે દીકરાનાં લગ્ન કર્યાં નહોતાં, કેટલાંય માગાં આવતાં હતાં. સાથે પૈસો પણ મળતી હતી પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી લગ્નની વાતને આગળ ઠેલતા રહ્યા. એ સારું જ થયું. નહીંતર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ વહુ ભિખારી વિધવા બનત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય. એવા દુઃખથી તો બચી ગયા.

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે શ્રાવકને ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ ગ્રહણ કર્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી. એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો પુણ્યનું ભાથું લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને શ્રાવકનું કુળ મળ્યું હતું પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના, તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એના લગ્ન ઊજવત. જાનમાં હજારો માણસો લઈ જાત, વહુ આવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ, ડૉક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતન્યનો ભેદ રહે જ છે એટલે નદી સૂત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે

"अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्घाडियो ।"

નદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે.

અનતાનત કાળ વીત્યો આત્માએ અનત જન્મ-મરણ કર્યા છે. અને એવા પણ ભવ કર્યા છે જ્યા અજ્ઞાનનુ પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યુ છે તેમ છતા જ્ઞાન સમાપ્ત થયુ નથી પરતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે છે, જ્યારે આત્મા સપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનુ અનત કાળથી ખાણમા રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમા આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરતુ જ્ઞાન સપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતુ નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમા ગણધર ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

"इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविए नाणे ?" गोयमा ! इह भविए वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे ।"

—ભગવતી સૂત્ર-શતક-૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે. એના પ્રશ્નમા સ્વર્ગનુ ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ મપાયુ નથી આત્માથી નિકટ સબધ રાખતા તત્ત્વ અગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે "પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમા સાથે રહે છે ?" વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનુ સમાધાન કરતા કહે છે "હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમા પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમા પણ, અને બન્ને ભવોમા પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અગે પણ ત્યા પ્રશ્ન પૂછાય છે

૩૭ આત્માનો ઝગમગતો દીપ-જ્ઞાન

પર્યુષણ પર્વ પ્રકાશનું પર્વ છે દીપાવલીમાં તમે વીજળીઓ અને દીપમાળા વડે તમારા ઘરને સજાવો છો પરંતુ આ પર્વ શરીરને નહીં આત્માને સજાવવાનું પર્વ છે એમાં દ્રવ્યપ્રકાશ નહીં ભાવ-પ્રકાશ અપેક્ષિત છે એને માટે દ્રવ્ય-દીપક નહીં ભાવ-દીપની આવશ્યકતા છે અને તે આત્માનો ઝગમગતો દીપ છે-જ્ઞાન.

જ્ઞાન આત્માનો સહગુણ છે આગમની ભાષામાં કહું તો આત્માનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાન છે આચારાંગ સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે

'जे आया से विण्णाया ।'

આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે રાગ સ્વરૂપ નહીં કારણ જ્ઞાન સદા આત્મામાં જ રહે છે રાગની પ્રગાઢ અવસ્થામાં પણ જ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી પછી ભલેને તે અલ્પરૂપે રહે અથવા અશુદ્ધ રૂપે, પણ રહે છે અવશ્ય. નિગોદમાં અજ્ઞાનનું ઘેરું અંધારું છે તો પણ ત્યાં જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ ખુલ્લો રહે છે જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંતા અનંત પરમાણુ પણ આત્માને આચ્છાદિત કરી લે તો પણ તેઓ આત્માના સંપૂર્ણ જ્ઞાનગુણને ઢાંકી શકતા નથી કારણ કે જ્ઞાન આત્માનો નિજગુણ છે જેમ સૂર્ય ઉપર હજારો વાદળ આવી જાય એના પ્રકાશને ઢાંકવાની ચેષ્ટા કરે તો પણ તેઓ સંપૂર્ણ પ્રકાશને ઢાંકી શકતાં નથી. એ આવરણ ન હોવા છતાં પણ એટલો પ્રકાશ તો જરૂર રહે છે જ કે જેથી દિવસ-રાતનો ભેદ દેખાઈ શકે

તેવી રીતે કર્મનું આવરણ પણ જ્ઞાનગુણને એટલું ઢાંકી શકતું નથી કે જેને કારણે એના ચૈતન્ય ગુણ જ વિલુપ્ત થઈ જાય નહીંતર સંપૂર્ણ આવરણ આવી જતાં આત્મા જડ બની જશે પરંતુ એવું કદી થઈ શકતું

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતન્યનો ભેદ રહે જ છે એટલે નંદી સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે

"अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्घाडियो ।"

નંદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે.

અનંતાનંત કાળ વીત્યો આત્માએ અનંત જન્મ-મરણ કર્યાં છે. અને એવા પણ ભવ કર્યાં છે જ્યાં અજ્ઞાનનું પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યું છે તેમ છતાં જ્ઞાન સમાપ્ત થયું નથી પરંતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે કે, જ્યારે આત્મા સંપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનું અનંત કાળથી ખાણમાં રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરંતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનંત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમાં આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરંતુ જ્ઞાન સંપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતું નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમાં ગણધર ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

"इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविर नाणे ?" गोयमा ! इह भविर वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे ।"

—ભગવતી સૂત્ર-શતક-૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે, એના પ્રશ્નમાં સ્વર્ગનું ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ મપાયું નથી આત્માથી નિકટ સંબંધ રાખતા તત્ત્વ અંગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે "પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમાં સાથે રહે છે ?" વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતાં કહે છે "હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમાં પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમાં પણ, અને બન્ને ભવોમાં પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરંતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અંગે પણ ત્યાં પ્રશ્ન પૂછાય છે

प्रश्न— इह भविए भन्ते ! चरित्ते परभविए भन्ते ! चरित्ते तदुभय भविए भन्ते ! चरित्ते ?

उत्तर—"गोयमा ! इह भविए चरित्ते नो परभविए चरित्ते नो तदुभय भविए चरित्ते !

—ભગવતી સૂત્ર પ્રથમ શતક

ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ચારિત્ર સબંધે ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછ્યો પ્રભો ચારિત્ર આત્માની સાથે આ જ ભવમાં રહે છે કે પરભવ પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમાં સાથે રહે છે ! એનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ બોલ્યા હે ગૌતમ ! ચારિત્ર આત્માની સાથે કેવળ એક જ ભવ માટે રહે છે અને તે પણ વર્તમાન ભવમાં જ

તેથી જ ચારિત્ર ગ્રહણ કરતી વખતે જ્યારે પાંચ મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞા આપવામાં આવે છે ત્યારે એ વર્તમાન જીવન પર્યન્તની જ અપાય છે કારણ ચારિત્ર આગલા જીવનમાં સાથે આવતું નથી પરંતુ એક પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે તો શું ચારિત્ર આત્માનો ગુણ નથી ? જો છે તો પછી તે જ્ઞાન સમાન આત્માની સાથે બીજા જન્મમાં શા માટે જતું નથી ! એનો જવાબ એ છે કે ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે અને તે આત્માની સાથે જાય પણ છે આગલા જીવનમાં તો શું સિદ્ધ સ્થિતિમાં પણ તે સાથે રહે છે ચારિત્ર મોહના ક્ષયથી આત્મા ચરિત્રગુણ પ્રાપ્ત કરે છે અને તે પછી જ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે સિદ્ધ સ્થિતિ મેળવતાં તે ગુણ સમાપ્ત થતો નથી સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્દર્શનની સાથે સમ્યક્ ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે આ ત્રણેય મોક્ષના માર્ગ છે- વાચક મુખ્ય ઉમાસ્વાતિ પણ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહે છે

सम्यग्दर्शनज्ञान–चारित्राणि मोक्षमार्गः ।

—તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ. ૧ સૂ. ૧-

ત્રણેયનો ચરમ વિકાસ તે મોક્ષ છે માટે મુક્તિમાં પણ ચારિત્ર છે અને ચારિત્ર આત્માની સાથે પરભવમાં પણ જાય છે પરંતુ શ્રીમદ્ ભગવતી સૂત્રમાં ચારિત્ર પરભવમાં સાથે જતું નથીની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્રના સબંધે છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં જે ચારિત્ર કહેવાય છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્ર નહીં પરંતુ આત્મ સ્વરૂપમાં રમણતા રૂપ ચારિત્ર

છે આત્માનુ નિજ ગુણોમા રમણ કરવુ તે જ ચારિત્ર છે. એવુ ચારિત્ર મોહના ક્ષય દ્વારા મળે છે અને સિદ્ધ સ્થિતિમા પણ રહે છે. માટે ભગવતી સૂત્રમા પાચ મહાવ્રત રૂપ અગે પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે અને તે ચારિત્ર પરલોકમા સાથે જતુ નથી

વાસ્તવિક રીતે તો વિકાસના ચરમ લક્ષ્ય સુધી પહોચવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર એ ત્રણેય જરૂરી છે ત્રણેમાથી એકેયને પણ જો છોડી દેવામા આવે તો મુક્તિનો સભવ નથી તમે તિપાઈને જાણો છો એના ઉપર પાણીનુ માટલુ રાખી શકાય છે એ તિપાઈને એક પગ પણ ખસી જાય કે નીકળી જાય તો શું હાલત થશે? માટલાના ટુકડે-ટુકડા થઈ જશે અને પાણી પણ ઢોળાઈ જશે અધ્યાત્મ રસની માટલી મૂકવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની તિપાઈ હોવી જરૂરી છે એનો એક પણ પગ તૂટ્યો કે, " "हुवाणं डाविंयाणं" (હસાહસ)

અંજન, મજન અને રજન એ ત્રણેયને તમે જાણો છો અજન આખે અજાય છે મજનથી દાંત ચમકે છે અને રજન કહે છે આનદને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને હુ અજન, મજન અને રજન કહીશ જ્ઞાન આત્માનુ આજણ છે જે આત્માને પ્રકાશ આપે છે દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વથી આત્માની ઉપર ચમક આવે છે એના પરનો શ્રદ્ધાભાવ સશયાદિ દોષોથી રહિત હોય છે આત્માની ચચળ અને અસ્થિરાવસ્થા નાબૂદ થાય છે અને ચારિત્ર રૂપી રજનથી આત્માને નિજગુણોમા રમણતા અને આનદનો અનુભવ થાય છે જેમ અગ્નિના ત્રણ ગુણ છે-પ્રકાશ, દાહકપણુ અને પાચકપણુ, તેવી જ રીતે આત્માના પણ ત્રણ ગુણ છે, જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર, જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છે તો દર્શનમા ખોટી ધારણાઓ અને અધ વિશ્વાસોને ભસ્મ કરવાની ક્ષમતા છે ચારિત્ર પાચનનુ કામ કરે છે જ્યા સુધી ચારિત્ર આવતુ નથી ત્યા સુધી જ્ઞાનનુ પાચન થતુ નથી અને વગર પચેલુ જ્ઞાન હાનિકારક બને છે સુવર્ણભસ્મ લેવામા આવે કે બદામનો હલવો પણ ખાવામા આવે પરતુ એનુ પાચન થતુ ન હોય તો તે શરીરને માટે હાનિકારક બને છે વગર પચેલુ અન્ન શરીર માટે વિષ છે તેમ જ પચ્યા વગરનુ જ્ઞાન પણ આત્મા માટે વિષનુ કામ કરે છે માટે ચારિત્રથી જ્ઞાનનુ પાચન આવશ્યક છે

મુસાફરોમા ત્રણ વસ્તુની જરૂર રહે છે ૧ પાથેય-ભાથુ ૨ પૈસો અને ૩ બિસ્તરો ત્રણેમાથી એકની પણ ખામી હોય તો મુસાફરી શાતિદાયક

બનતી નથી. તેવી જ રીતે મુક્તિ માટેની મુસાફરી માટે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રની અપેક્ષા રહે છે. જો કે સાધનાના પથ પર ત્રણેય મહત્ત્વના છે પરંતુ આપણે અહીં જ્ઞાનનો જ વિચાર કરીએ. પ્રકાશના અભાવે દીપ કરમાઈ જાય છે. પાણી દીપના મૂળનું સિંચન કરે છે પરંતુ સૂર્યપ્રકાશના અભાવે છોડ વિકાસ કરી શકતો નથી. તેવી જ રીતે જ્ઞાનના અભાવે આત્મા પ્રગતિ પથે આગળ વધી શકતો નથી. જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને મેળવવાની ઇચ્છા પણ પેદા થતી નથી. જો તમે હીરાનું સ્વરૂપ જાણી લીધું હોય તો તમે એને તિજોરીમાં સુરક્ષિત રાખશો. પરંતુ એનું જો તમને ભાન ન હોય તો એને કાંકરો માની ફેંકી દેશો.

બાળક હીરાની સાથે રમે છે અને તે ગુમાવી પણ શકે છે. તે બે આનાના રમકડાને બદલે બે હજારનો હીરો પણ આપી દે છે. પરંતુ આવું કામ બાળક જ કરી શકે, મોટાં નહીં. બાળક એવું કરે તો એને અણસમજુ કહી ક્ષમા કરી શકાય છે પરંતુ મોટી ઉંમર આવી ગઈ હોવા છતાં પણ તે એમ રમતો રહે તો એની તો મશ્કરી જ થશે. અજ્ઞાની ભૌતિક સુખ માટે આત્મગુણોને વેચી દે તો તે ક્ષમ્ય હોઈ શકે છે પરંતુ જ્ઞાયક અને સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા એવું કરે તો તે ઉપહાસને પાત્ર બનશે.

જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને લેવાનો વિચાર થતો નથી. ધારો કે તમારે એક સ્નેહી છે. પત્રોથી એ તમારો પરિચિત છે. બન્ને વચ્ચે વખતોવખત પત્ર-વ્યવહાર થયા જ કરે છે. પરંતુ તમે એને જોયો નથી અને એણે તમને જોયા નથી. પણ જ્યારે તે તમારા સામમાં આવે છે ત્યારે તમારે ઘેર પણ એ આવે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી તમે એને ઓળખી શકતા નથી ત્યાં સુધી તમારા મનમાં એના પ્રત્યે પ્રેમનો પ્રવાહ ઉભરાશે નહીં. પરંતુ જે ક્ષણે તમને એ જ્ઞાત થઈ જશે કે આ તો તે સ્નેહી જ છે તો તે જ ક્ષણે તમારા હૃદયની કળીઓ ખીલી ઊઠશે. મનની પ્રસન્નતા હોઠે છવાશે. આ સ્મિત હાસ્ય-ઉમળકો ક્યાંથી આવ્યો? કહેવું પડશે કે એ પ્રસન્નતા એક જ્ઞાનનું કારણ છે. વ્યક્તિનો પરિચય વ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે તો આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આત્મા પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે. જેને આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી તે આત્મગુણોની ઉપાસના તરફ વળી શકતો નથી. એટલા જ માટે ભગવાન મહાવીર આગમમાં કહે છે—

"जो जिवे वि न याणइ, अजीवे वि न याणइ ।
जीवा जीवे अयाणन्तो कह सो नाहिइ संजमं ॥

જે આત્માના સ્વરૂપને જાણતો નથી તેમ જડના સ્વરૂપને પણ જાણતો નથી, તે સયમપથે આગળ વધી શકતો નથી જ્ઞાન વડે આત્મા જાણે છે કે હુ કોણ છુ, મારુ પોતાનુ ઘર ક્યુ છે? પરતુ એને એવુ જ્ઞાન નથી તેથી અનાદિ કાળથી પરઘરમા ઘૂમી રહ્યો છે, આધ્યાત્મિક કવિ દૌલતરામજી કહી રહ્યા છે

हम तो कबहु न निज घर आये,
परघर फिरत बहुत दिन बीते ।
नाम अनेक धराये ॥
पर पद निज पद मानि मगन भये
परिणति सों लिपटाये हम तो ॥

કવિ કેટલુ સુદર કહી રહ્યા છે—'અનત અનત કાળ વીત્યો, પરતુ હે ચેતન, તુ પરઘરમા ફરી રહ્યો છે પરતુ હજુ સુધી તને સ્વઘરની ખબર નથી' તમને તમારુ પોતીકુ મકાન સારુ લાગે છે કે ભાડાનુ? એ નિશ્ચિત છે કે ભાડાનુ ઘર પરાયુ છે અને પોતાનું તે પોતાનુ! બસ, તો તેવી જ રીતે ચોર્યાસીલક્ષ જીવ-યોનિઓ આત્મા માટે પરાયુ ઘર છે એટલા માટે જ આત્મા સ્વર્ગમા તેત્રીસ સાગર સુધી રહી શકે છે પરતુ એક દિવસ એવો આવે છે કે, જ્યાર એને તે ઘર તજવુ પડે છે કારણ તે પરાયુ ઘર છે, જ્યારે મોક્ષ આત્માનુ સ્વઘર છે, માટે ત્યા ગયા બાદ કોઈની તાકાત નથી કે, એને કોઈ કાઢી શકે

પોતાના ચૈતન્યને હવે કહો કે, તારા ઘર તરફ પ્રયાણ કર એ અનાદિનો ભૂલ્યો રહી, તને તારા ઘર તરફ જવાનો વિચાર થતો નથી સાજ થતા મજૂર પણ પોતાને ઘેર પાછો ફરે છે, વિદેશ ગયેલી વ્યક્તિને પણ પોતાને ઘેર પાછા ફરવાની યાદ આવે છે પરતુ હે પથિક, તુ એક જ એવો પથિક છે કે તને તારા ઘરનુ પણ ભાન નથી જ્યા જાય છે ત્યા એને પોતાનુ ઘર માની લે છે, અને પથારી પાથરી ત્યા જ ધામો નાખી લે છે મોહ અને રાગની પરિણતિને તે તારો સ્વભાવ માની લીધો છે અને તેમા જ આનદ અનુભવી રહ્યો છે

તમને રાગમા આનદ આવે છે કે ત્યાગમા? એક માણસ તમારા

દીકરાના સગપણની વાત લઈને આવે છે તમે એનું સ્વાગત કરો છો એને સારુ કેસરીયા ભાત બને છે ત્યારે બીજો માણસ તમારા દીકરાની દીક્ષાની વાત લઈને આવે છે ત્યારે શું તમે એને કેસરિયા ભાત ખવડાવો છો ખરા! ના આવી વાત જ કરશો નહી દીક્ષાની વાત કરનારને એક મિનિટ પણ તમે તમારા ઘરનાં ઊભો રહેવા દેતા નથી આ રાગની પૂજા છે (સભામાં હસાહસ)

જ્યાં સુધી આત્માને પોતાના નિજરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી તે પરપરિણતિમાં આસક્ત રહે છે જ્ઞાનનું મહત્ત્વ એટલા માટે જ છે કે તે આપણને નિજ ઘર બતાવે છે

હમણાં જ્ઞાન સંબંધી તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો વિશ્વના વિચારકોએ કહ્યું છે કે જ્ઞાન વિકાસનો હેતુ છે અને તે સુખનું કારણ છે પણ હું કહીશ કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ પણ છે તમે વિચારમાં ડૂબી ગયા ખરું! વાત અટપટી છે ખરી, પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરશો તો વાતની સચ્ચાઈ અરિસા જેવી સાફ અને સ્પષ્ટ થઈ રહી. જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે એકેન્દ્રિય બે-ઇન્દ્રિય ત્રેઈંદ્રિય ચતુરેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જતાં નથી કારણ કે એમનામાં મતિ અને શ્રુતિ (અજ્ઞાન રૂપી) બે જ જ્ઞાન છે જ્યારે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જઈ શકે છે કારણ એમાં પૂર્વાપેક્ષા જ્ઞાનનો વિકાસ વધુ હોય છે હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે

એક માણસ તમારો સ્નેહી છે તે વિદેશ ગયેલો છે ચાર વર્ષ પછી તે પાછો ફરી રહ્યો છે તમારી પાસે એનો ત્યાંથી રવાના થવાનો તાર પણ આવી ગયો છે તમે હર્ષાન્વિત બની ગયા છો એને મળવા માટે ઉત્સુકતા પૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા છો. એક-એક પળ તમને ભારે લાગે છે તમારું હૃદય આનંદ-આનંદથી ભર્યું છે જેવી ખાતું તે જ વિમાન જેમાં પેલા ભાઈ સફર કરી રહ્યા હતા તે થોડે દૂર સુધી ઊડ્યા પછી એકાએક દુર્ઘટના ગ્રસ્ત બની ભૂમિ પર પડી જાય છે પૃથ્વીની સાથે ટકરાતાં જ તેમાં આગ લાગે છે અને તેમાં બેઠેલા યાત્રીઓ અને પેલો તમારો મિત્ર સદાને માટે તમને છોડી ચાલ્યા જાય છે પરંતુ તમને આ દુર્ઘટનાની ખબર નથી. તમે તો પહેલાં જેટલો જ આનંદ અનુભવી રહ્યા છો પરંતુ જે સમયે એર-પોર્ટ [illegible] આ દુર્ઘટનાના સમાચાર આપે છે ત્યારે તમારો સારો આનંદ [illegible] ખિન્નતામાં બદલાઈ જાય છે દુર્ઘટનાની આગમાં મનોરથ બળ્યું અને નિરાશાની આગમાં તમારું હૃદય બળવા લાગે છે

પરંતુ હું પૂછું છું કે, જ્યાં સુધી દુર્ઘટનાની ખબર તમને થઈ નહોતી ત્યાં સુધી તો તમારું મો મલકાઈ રહ્યું હતું પરંતુ એની ખબર મળતાં જ મલકાટ વિષાદમાં ફેરવાઈ જાય છે એનો અર્થ એ થયો કે, જ્ઞાને તમને દુઃખ આપ્યું હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાનથી દુઃખ થાય છે નહી તો

વળી એક બીજી વાત સાંભળો લો એક ગધેડુ કોઈ ગવર્નરના બંગલાની પાસે પેશાબ કરી દે છે, તો એને કોઈ પકડતું નથી, તેમ એને સજા પણ મળતી નથી કિંતુ કોઈ વકીલને જો આવી ભૂલ કરી તો તે તરત પકડાઈ જશે એનું કારણ એ છે કે, ગધેડામાં જ્ઞાન નથી તેથી એ પકડાયો નહી જ્યારે વકીલમાં એના કરતાં વધુ જ્ઞાન છે, એ જ્ઞાનની જ શિક્ષા (દંડ) છે કે, એને ગિરફતાર થવું પડ્યું

જ્ઞાનથી દુઃખ જ નહી, લોભ અને ભય પણ વધે છે માની લો કે તમારા દીકરાને તમે દસ સુધી ગણત્રી શીખવાડી અને એને પૂછશો કે, બોલો, બાબુ, તમને કેટલા પૈસા આપું? તો તે કહેશે કે, મને દસ પૈસા જોઈએ અને તમે એને જો સો સુધીની ગણત્રી શીખવાડી હોય અને પૂછશો તો તે કહેશે સો રૂપિયા આપો બોલો ગણત્રીનું જ્ઞાન વધ્યું તો બાળકનો લોભ પણ વધ્યો

આ તો થઈ લોભની વાત હવે જાણી લો ભયની વાત તમે જો ભરનીંદરમાં હો અને પાસેથી વિષધર સાપ પસાર પણ થઈ જાય તો શું તમને એનો ભય લાગશે ખરો? નહી, કારણ એ વખતે તમને સર્પનું જ્ઞાન હોતું નથી પરંતુ અહી હમણાં જ જો કોઈ એક નાગ લાવી છોડી દેવામાં આવે તો સભામાં ખળભળાટ મચી જશે સૌ આમતેમ નાસી જશે કારણ કે, તમને અત્યારે સર્પનું જ્ઞાન છે સાંભળ્યું છે કે એક નાના અણસમજુ બાળકે નાગને પકડી લીધો એને પકડી એ એની સાથે રમવા લાગ્યો આ બાજુ બાળકની માતા દૂધ લઈને આવી અને બાળકને સર્પની સાથે રમતો જોયો તો તે ભયને લીધે એના હાથમાંની દૂધની વાડકી પડી ગઈ તો માતાને ભય લાગ્યો પણ બાળકને નહી તે જ બાળક જ્યારે મોટું થઈ જાય ત્યારે શું તે સર્પની સાથે રમી શકશે ખરું? જવાબ મળશે, ના નહી કારણ હવે એને એનું જ્ઞાન થઈ ગયું છે એટલે જ્ઞાન ભયનું કારણ થયું કે નહી?

હવે તમે માની શકો છો કે, જ્ઞાન દુઃખ, લોભ અને ભયનું કારણ છે. હવે તમને જ્ઞાન જોઈતું નથી ને? અને ખરું પૂછો તો તમને જ્ઞાનની જરૂર

જ ક્યાં છે ? આજે સમાજમાં જેટલો આદર સંપત્તિસંપન્નોને મળે છે તેટલો જ્ઞાનીઓને નહીં. શાળાની ભીંતો ઉપર લખેલું હોય છે કે વિદ્યાધન જ સૌથી મોટું ધન છે પરંતુ જ્યારે એ જ શાળાનો દીક્ષાન્ત સમારોહ થાય છે ત્યારે એના માટે લક્ષાધિપતિ પ્રમુખ બને છે ! વિદ્યાધનનો ધનવાન કે ચાંદીના ધનનો ધનવાન ! પ્રમુખપદ પર નગરનો સૌથી મોટો ધનવાન બિરાજે છે અને વિદ્યાધનનો ધનવાન તો એની સામે હાથ જોડી ઊભો રહે છે.

હા તો હું કહી રહ્યો છું કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે પરંતુ જરા સોચો. જલદી-જલદી કોઈ નિર્ણય કરી લેશો મા. હમણાં-હમણાં જે કાંઈ કહેવાયું છે તે ઠીક નથી. તમે સાંભળ્યું કે એકેન્દ્રિયાદિમાં જ્ઞાન અલ્પ છે તેથી તેઓ નરકમાં જતા નથી. માની લો કે એ નરકમાં જતા નથી પરંતુ તેઓ મોક્ષમાં પણ જઈ શકતા નથી. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય નરકમાં જાય છે પરંતુ એનું કારણ જ્ઞાન નથી, સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભાવ છે. જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સાથે મળેલા મહારંભ અને મહાપરિગ્રહ જ નરકનાં કારણો છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તે જ્ઞાન નથી પરંતુ અજ્ઞાન છે. પંચેન્દ્રિય જો સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે પુરુષાર્થ કરે તો તે મોક્ષે પણ જઈ શકે છે.

સ્નેહીના મોતની દુર્ઘટનાના જ્ઞાનથી તમને દુઃખ થયું. પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો દુઃખ દુર્ઘટનાને કારણે નહીં પરંતુ એના પ્રત્યેના મોહને લઈને થયું. નહીંતર દુર્ઘટનાની ખબર તો તમારા પહેલાં સૂચના આપનારને મળી હતી. પરંતુ એના મોં પર તો દુઃખનું કોઈ ચિહ્ન જ દેખાતું નથી. આ દુઃખ મોહના મારથી આવ્યું છે, જ્ઞાનના મારથી નહીં.

અસીલ અને વકીલની વાત પણ લઈ લો. માની લો કે [illegible] પાસે પેરવી કરવાથી વકીલ ગિરફતાર થાય છે, અસીલ નહીં. પરંતુ અદાલતની પાસે વકીલને જ ખુરશી મળે છે, અસીલને નહીં. ગિરફતારીનું કારણ વકીલનું જ્ઞાન નહીં, અવિવેક છે.

હવે તમે બાળકની વાત લઈ લો. ઉંમરના જ્ઞાનની સાથે એનો લોભ વધ્યો છે. ઉપરથી તપાસતાં આ વાત સાચી છે પરંતુ સાચું જોવાય તો લોભ અને ભયનું ચિહ્ન બાળકમાં રહેલું જ છે. વાસનાના બી ત્યાં વિશાળ વડની સમાનમાં હોય છે. બી ત્યાં પડ્યો નહીં હોય તો તે આવશે ક્યાંથી ! બાળકમાં લોભ અને ભયના સંસ્કાર રહેલા છે તેથી જ મોટા થતાં તે પ્રકટિત બને છે.

હવે તો તમારો મનનો સંશય દૂર થયો કે નહી ? જ્ઞાન આત્માનો પ્રકાશ છે તે પ્રકાશ તરફ તમે આગળ વધો એક વખત તમે વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણી લો અને પછી એને આચરણમા ન મૂકો અને તમે તેમા દુર્બળતા અનુભવો તો પણ તે ખોટુ નથી એવુ કહેવાય છે કે, વસ્તુના સ્વરૂપને જાણ્યુ અને એનો અમલ કર્યો નહી તો તે જાણવુ વ્યર્થ છે ક્રિયા નયની દૃષ્ટિએ ઠીક પણ છે પરન્તુ જ્ઞાન નયની દૃષ્ટિએ આપણે વિચારીએ તો જણાશે કે, જાણકારી થવી એ પણ એક મોટી સફળતા છે એક ઝવેરીની પાસે ઝવેરાત આવે છે ખરીદવા માટે એની પાસે પૈસા નથી પરંતુ એને ઝવેરાતની પરીક્ષાનુ જ્ઞાન છે તેથી હીરાને બદલે કાચના ટુકડાને તે કદી ખરીદશે નહી

હુ તમને પૂછવા માગુ છુ કે ઘડિયાળ સારી છે કે ઘડિયાળ બનાવવાની કલાનુ જ્ઞાન સારુ છે ? ઘડિયાળની કિંમત મોટી હજારની હોઈ શકે પરંતુ જેને ઘડિયાળનુ જ્ઞાન નથી એની કિંમત કેટલી હોઈ શકે ? અને તે કેટલામા ખરીદશે ? ઘડિયાળ બગડશે તો ચિંતા કરવા લાગશો પરંતુ ઘડિયાળીને આવી ચિંતા થશે ખરી ? નહી, કારણ તે જાણે છે કે, ઘડિયાળ બગડી જશે તો તે ફરીથી દુરસ્ત કરાવી લેવાશે તેની જ રીતે આત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન નથી, તે શરીર રૂપી ઘડિયાળના બગડી જવાથી રડવા બેસે છે પરંતુ જેને સ્વરૂપનુ જ્ઞાન છે, તે એમ રડવા બેસતો નથી તે તો વિચારે છે આવતા ભવમા આ ફરી મેળવી લેવાશે ! તો પછી એને માટે રડવા શા માટે બેસવુ ?

બીજી બાજુ જે વસ્તુને જાણી લે છે, તેમ છતા પરિસ્થિતિવશ ભૂલ કરી બેસે છે ત્યારે એના મનમા પશ્ચાત્તાપ થાય છે એક માણસ જાણે છે કે, હુ અપરાધ કરી રહ્યો છુ પરંતુ પરિસ્થિતિ એ માટે એને પ્રેરી રહી છે તે ગુનો કરે છે, સજા ભોગવી જેલમાથી છૂટી પણ જાય છે પરંતુ જેને સાચા રસ્તાનુ ભાન નથી, તેમ હુ ભૂલ કરી રહ્યો છુ એ જ્ઞાન પણ નથી તે ખરે જ પાગલ છે ગુનેગારને જેલમાથી છૂટવા માટે કોઈ અવધિ હોય છે પરંતુ પાગલની મુક્તિ માટે શુ અવધિ હોઈ શકે ? માટે જ્ઞાન દરેક ક્ષેત્રમા સદૈવ ઉપયોગી છે

નાનુ બાળક હજારો આંધળાઓને રસ્તો બતાવી શકે છે તે બાળક છે જ્ઞાન, જે હજારોને પ્રકાશનો રાહ બતાવે છે, હાથમા બેટરી હોય તો તમે નિર્ભય બની અંધારામા ચાલી શકો છો, જ્ઞાન બેટરી રૂપ છે જે આત્માને ચારિત્રનો સુપથ બતાવે છે જ્ઞાનના પ્રકાશમા રહી તમે આચાર-માર્ગે ગતિમાન બનો એ જ કામના છે

ભાદરવા શુદ
બીજ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી, મુંબઈ ૪.

પ્રિય સજ્જનો,

આજે રવિવાર નથી, શુક્રવાર છે, પણ ઊભરાયેલો જનસમૂહ કહી રહ્યો છે કે આજે રવિવારથી પણ વધારે કંઈક છે. આજે અષાઢી પૂનમ છે. બીજી પૂર્ણિમાઓ કરતાં આમાં એક મહત્ત્વપૂર્ણ વિશેષતા પણ છે. આજે ચાતુર્માસનો પ્રારંભ દિવસ છે. આજના દિવસે સૌ વિચરનારા સંતો નિશ્ચિત સ્થાન પર સ્થિર થઈ જશે. મુનિને વિહાર પ્રિય હોય છે અને વિહારમાં એના સંયમની સુરક્ષા પણ છે. ત્યારે શ્રાવકો મુનિની સ્થિરતામાં આનંદ માને છે.

મુનિ જો બિરાજતા હોય તો શ્રાવક સવારે સંતદર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. માંગલિક સાંભળી શકે છે. પ્રવચન અને સ્વાધ્યાયનો લાભ લઈ શકે છે. સાથે-સાથે તે આચરણમાં વ્રતનો લાભ પણ મેળવી શકે છે. પરંતુ સંતને તો વિચરણમાં જ લાભ છે. વહેતી સરિતા જેમ નિકટવર્તી વૃક્ષોને તાજગી દેતી આગળ વધે છે, તેમ સંત-ચરણ જ્યાં-જ્યાં ઘૂમે છે, ત્યાં-ત્યાં નાગરિકના શ્રદ્ધાળુઓને તાજગી મળે છે. તેમ છતાં મુનિને પ્રભુની આજ્ઞામાં વધુ આનંદ છે. વર્ષાવાસમાં જીવોની વિશેષ ઉત્પત્તિ થતી હોવાને કારણે વીર પ્રભુએ નિયમ લઈને ચાતુર્માસમાં એક જ સ્થળે સ્થિર રહેવાનો આદેશ આપ્યો છે.

ત્રણ ચાતુર્માસિક દ્વારો છે: શીત ચાતુર્માસિક દ્વાર, ઉષ્ણ ચાતુર્માસિક દ્વાર અને ત્રીજું છે વર્ષા ચાતુર્માસિક દ્વાર. પરંતુ સર્વાધિક મહત્ત્વપૂર્ણ હોય તો તે છે વર્ષાવાસ. ઠંડી વધુ ન પડે તો તેથી માનવને કંઈ નુકસાન પણ નથી. તેવી રીતે ગરમી પણ વધુ ન પડે તો એથી માનવને પ્રત્યક્ષરૂપે

કોઈ નુકસાન થતુ નથી પરતુ જો વરસાદ ન પડે તો માનવસમાજના શા હાલ થશે? માનવ જ શા માટે, પશુ અને પખી, પૃથ્વી અને પર્વત સૌ કોઈ સુપમાવિલીન બની જશે

અસાડના વાદળો ને જોતાંની સાથે જ મોર એમની ગર્જના સાભળવા ઉત્કંઠિત બની જાય છે તેવી રીતે ચાતુર્માસ સન્નિકટ આવતા જ શ્રદ્ધાળુ લોકો પ્રભુવાણી સાભળવા ઉત્સુક બની જાય છે વર્ષાને લઈને પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય હજારગણુ વધી જાય છે પૃથ્વી તો જાણે લીલી સાડી જ પહેરી લે છે સર્વત્ર સૌન્દર્ય સુષમા નાચી ઊઠે છે. ચાતુર્માસના દિવસોમા પ્રવચન સાભળ્યા બાદ જીવન રમણીય બની જવુ જોઈએ—સર્વત્ર શાત સૌન્દર્ય વિખેરાઈ જવુ જોઈએ વરસાદના રીમ-ઝીમ ઝાપટા જેઠની તપેલી ધરતીને શીતળ, શાત બનાવી દે છે વરસાદ થયો અને પૃથ્વી પણ શીતળ થઈ પરતુ જોવાનુ એ છે કે શાત-સુધા ભરેલી વ્યાખ્યાનધારા સાભળીને પણ મનના ખૂણામા એક શાતિનુ નાનકડુ વાદળુ ઊડ્યુ નહી અને એક હલકો ઝાપટો પણ થયો નહી અને કષાયની જ્વાળામા મનની ધરતી તપતી રહી તો કહેવુ પડશે કે વરસાદની આ કાળી વાદળીઓથી તમે કઈ શીખ્યા નથી

વર્ષાની ધારાઓ સડકો ઉપર જામેલા ધૂળના ઢગલાઓને, ગદી ગટરોને ધોઈ સાફ કરી નાખે છે તેમ હે ઉપાસક, તુ પણ મનના દ્વાર ખોલી દે. વર્ષાની આ ધારાઓને અદર જવા દે જ્યા સ્વાર્થનો કચરો ભર્યો છે, વાસનાની ગટરોમા કીડા ખદબદી રહ્યા છે તેમને આજે ધોઈ નાખો મનને શીતળ અને શાત બનાવી દો કડવો-મીઠો ઘૂટડો મળે તો પણ મન સમ-સ્થિતિમા રહે તેવી સાધના હોવી જોઈએ મેઘ ગરજે છે ત્યારે એ ગર્જના સાભળીને ખેડૂતની આખો ઉપર ચઢે છે કે પેલી ગર્જનાની તર્જના કરતા મેઘને પણ પ્યાર કરે છે? નહી, તે પ્યાર જ કરે છે તમે તમારા ઉપર ગર્જના કરનારથી પ્રેમ કરો છો કે એની ગર્જના સાભળી એના તરફ આખ કાઢો છો? અરે, મુબઈનિવાસીઓ, તમે પેલા ગ્રામીણ પાસેથી પણ થોડુક શીખી લેજો પોતા પર ગરજનારને પણ પ્યાર કરતા શીખો એ ગરજે ત્યારે તમારુ મનડુ મયૂર બની જાય મેઘની ગર્જના સાભળી મોર પોતાની પાખો ફેલાવીને નાચવા લાગે છે તેમ જ્યારે કોઈ અકારણે જ તમરા પર ગરજી ઊઠે ત્યારે તમે વિચારજો કે હમણા નહી પણ થોડા દિવસો બાદ તે પોતાની ભૂલ સમજશે અને જો તમારી ભૂલ તમને દેખાતી હોય તો તમારુ

મન વિચારોની પાંખો ફેલાવીને નાચી ઊઠવું જોઈએ ' અને વિચાર્યું જોઈએ કે ખરે જ હું અંધકારમાં હતો મારી ભૂલ મને સમજાતી નહોતી.

વારુ ત્યારે જલદી બતાવો કે તમારી ભૂલ બતાવનાર સારો લાગે છે કે તમારી પ્રશંસા અને જાહેરાત કરનાર ? તથ્ય તો એ છે કે આજનો માનવ પોતાની ભૂલ સ્વીકાર કરવાનું જાણતો જ નથી તેમ જ એને પોતાની ભૂલ બતાવનાર ન ગમે છે એક રસોયાના હાથે એક વાર શાકમાં મસાલો વધુ પડી ગયો ખાનારાની જીભ તતડવા લાગી અને આંખે નીર ચાલવા લાગ્યાં એટલે શેઠે પૂછ્યું આટલો મસાલો કેમ કરતાં પડી ગયો ? તો તે રસોયો બોલ્યો આજે મારવાડ જેવું શાક બનાવ્યું હતું વળી બીજા મોટા દિવસો પછી શાકમાં મસાલો ઓછો પડ્યો જમનારાઓને આ ? આમ એમ જેવું લાગ્યું પૂછવામાં આવતાં એણે કહ્યું આજે મુંબઈ જેવું શાક બનાવ્યું હતું વધુ મસાલો પડ્યો તો કહે મારવાડ જેવા અને ઓછો મસાલો પડ્યો તો કહે મુંબઈ જેવા. એને પોતાની ભૂલ તો દેખાતી જ નહોતી.

આવી જ વાત ઘર-ઘરની છે લગ્ન પછી ત્રીજા જ મહિને વહુએ નવું ઘર વસાવી લીધું સાસુને પૂછ્યું કે વહુ ત્રણ જ મહિનામાં જુદી કેમ થઈ ગઈ ? તો કહે, વહુના નખરાથી હું હેરાન થઈ ગઈ અને વહુને પૂછ્યું તો કે જુદા થવાની એવી તે કઈ આવશ્યકતા પડી ગઈ ? તો તે જવાબ આપે- છે કહું મારા સાસુની જીભ સાપ જેવી છે (સભામાં હસાહસ) તે હમેશાં મારા પરિવારને જ નહીં પૂરી સાત પેઢીઓને આપતી રહે છે અને એક બીજાને નિંદે છે પોતાની ભૂલ કોઈને દેખાતી નથી

નક્ષત્ર મોરલાથી જેમ શીખવું છે તેમ ચળકતા જુગનુથી પણ કંઈક શીખો અમાવસ્યાની અંધારી રાતે પણ જુગનુ ચળકે છે તેમ તમે વિપત્તિની કાળી રાતે ચળકતાં રહેજો. દ નવો-નવો વિપત્તિઓ ઘેરાય પ્રકાશનું એક કિરણ પણ ન દેખાય ત્યારે તમે સુદર્શન અને કામદેવનું સ્મરણ કરજો. તેઓ તમારી અંધારી રાતે દીવાની જેમ પ્રગટતી રહેશે.

શ્રાવક કુળમાં જન્મતા બાળક કામદેવ અને સુદર્શનને કોઈ કામે ભૂલી શકે નહીં કામદેવ પૌષધ વ્રતમાં બેઠા છે એમની સામે મિથ્યાત્વ રૂપ દેવ ઊભા છે હાથમાં ચળકતી તલવાર છે તે કહી રહ્યો છે કામદેવ આ [illegible] નો ભંગ કર તેમ ન કરે તો તારો વિકરાળ [illegible] તલવાર [illegible] પામે શરીરના ટુકડે-ટુકડા

કરી નાખશે કામદેવે આનો જે જવાબ આપ્યો તે આઠ હજાર વરસ પછી પણ આજે આગમમા સુરક્ષિત છે એમણે કહ્યુ 'તમારી તલવાર શરીરને મારી શકે છે, આત્માને નહી અને શરીર તો અનત વાર મર્યુ છે. આવા પાર્થિવ શરીર માટે આત્માના શાશ્વત ધર્મને કામદેવ કદી પણ અસત્ય કહી શકે નહી, ભલે મારા અણુએ અણુ જુદા થઈ જાય તેમ છતા એમાથી એક જ ધ્વનિ આવશે –

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન--ભ મહાવીરનુ પ્રવચન સત્ય અને સર્વશ્રેષ્ઠ છે

બીજી બાજુ જ્યારે રાજગૃહ અર્જુન માળાના ભયાનક ઉપદ્રવથી પીડાયેલુ હતુ ત્યારની આ વાત છે મગધસમ્રાટ શ્રેણિક પણ મહેલોમા લપાઈને બેસી ગયા હતા તે વખતે રાજગૃહમા સદેશો આવ્યો કે પ્રભુ મહાવીર રાજગૃહની બહાર પધાર્યા છે સાભળ્યુ સૌએ પણ વિચાર્યુ ફક્ત સુદર્શને "પ્રભુ ઉદ્યાન સુધી પધારે તેમ છતા આખોની તરસ શાત ન થાય અને અર્જુન મને મારા પ્રભુથી મળવા ન દે એ કદી બની શકે નહી અર્જુનનો આતક મારી ગતિને રૂધાવા દે તો એ જીવનની બહુ મોટી હાર ગણાશે અને આ કાયરતા વીરના ઉપાસકને શોભશે નહી " આમ વિચારતાની સાથે જ એના કદમ ગુણશીલ ચૈત્ય તરફ આગળ વધ્યા વચ્ચે અર્જુન ક્રૂરતાની પ્રતિમૂર્તિ બનીને આવ્યો પણ ધૈર્યના મહાશીલા સાથે ટકરાઇને એની ક્રૂરતાના ભૂક્કેભૂક્કા ઊડી ગયા

દુ ખની અ ધારી રાતે તમે ચળકતા રહેજો અને જો સુખના પારણે ઝૂલતા હો તો પણ પોતાને ભુલશો નહી શ્રાવણના ઝૂલા તો તમે જોયા હશે મુબઈમા પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય મળતુ નથી પણ આજે પણ ગામડાઓમા ચાલ્યા જશો તો પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય સર્વત્ર પથરાયેલુ જોવા મળશે શ્રાવણમા પૃથ્વી લીલી સાડી પહેરી લે છે, ચારે ય બાજુ વનસ્પતિ ખીલી ઊઠે છે બહેનો શ્રાવણના દિવસોમા પારણા–હીચકા બાધી હીચકે છે હીચકાના ઉતારચઢાણ પણ આન દદાયી હોય છે કદી અઢળક સ પત્તિ વચ્ચે હો તો ફુલાવુ નહી અને વિપત્તિમા હો તો રડવા બેસવુ નહી

વર્ષાવાસનુ–અકૃત્રિમ સૌન્દર્ય બોલે છે કે હે માનવ, કૃત્રિમતાને છોડી સહજ સૌન્દર્ય તરફ આવ તમે કૃત્રિમ સૌન્દર્ય વધારો છો કે સહજ સૌન્દર્ય ? વીસમી સદી જેટલુ કૃત્રિમતાને પસદ કરે છે તેટલુ વાસ્તવિકતાને નહી

*" इणमेव निग्गथं पावयण सच्चं अणुत्तरं "

એટલા જ માટે તો સૌંદર્ય અને વેશભૂષા બાબતમાં કૃત્રિમ સૌન્દર્યને પસંદ કરાય છે. વેશભૂષા તો શું ફેશન પણ તેવી જ પસંદ કરે છે કે જે કોઈ સિનેમા એક્ટ્રેસે પસંદ કરી હોય. વસ્ત્ર-ભૂષા પણ તેવી જ હોય છે કે જે સૌને કલાકારો પહેરે છે. પછી ભલેને ઠંડીમાં ઠરતા રહો અને ગરમીમાં બફાતા રહો. દેખાવને એવા જોવામાં આવ્યા છે કે ચાહે ઠંડી હોય કે ગરમી મોજાં હંમેશાં એમના પગમાં હોય. ત્યાં જરૂરિયાતને મુખ્યતા અપાતી નથી. મુખ્યતા તો મળે છે ફક્ત ફેશનને.

આ ફેશને તો ગજબ કરી નાખ્યો છે. સ્વતંત્ર ભારતની રાજધાની દિલ્હી અને મહારાષ્ટ્રની રાજધાની મુંબઈ અંગ્રેજોના શાસન વખતે આટલી અભારતીય નહીં રહી હોય એટલી કે આજે છે. વેશભૂષા, ખાન-પાન, આચાર અને વ્યવહાર, બાબતમાં વેગથી ભારતનું વિદેશીકરણ થઈ રહ્યું છે. મુખ પર પાવડર અને હોઠે રંગ (લિપસ્ટિક) એ બધું ફેશને આપ્યું છે. પણ તું જૈન શાસનમાં જન્મેલ વ્યક્તિઓને એમના પાર્થિવ શરીરની આ પૂજા શોભા દેતી નથી. આ ફેશનપરસ્તીનું આપણે શરણ થયું છે! બીજાની આંખે આપણે સારા દેખાઈએ વારુ, ત્યારે તમે જરા જણાવી બતાવો કે તમે કપડાં શા માટે પહેરો છો? બીજાની આંખે તમે ભલા દેખાઓ એટલે કે શરીરને આરામ મળે એટલા માટે? બીજાના દિલમાં મોહ ઉત્પન્ન કરવા માટે ભડક કરી કપડાં પહેરી શકતો નથી.

સાચો શ્રાવક વેશપરિધાનમાં ત્રણ બાબતને મહત્ત્વ આપે. ૧ તે આરામપ્રદ હોય ૨ સસ્તાં હોય અને ૩ સ્વચ્છ હોય. પહેલી બાબત છે વસ્ત્રભૂષા આરામપ્રદ હોય. કારણ કે શરીરની સુરક્ષા માટે જ વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરાય છે. એવો પોશાક શા કામનો કે જેનાથી મનુ બીમાર હોય અને સ્વતંત્રતાપૂર્વક ઊઠવા બેસવું ન હોય. એક વાર એક ભાઈ દુકાને આવ્યા તે બેસવા માગતા હતા. એમની આંખો કોઈ ચીજ ખોજી રહી હતી. મેં પૂછ્યું-શું જોઈ રહ્યા છો? તેઓએ જવાબ આપ્યો શું અહીં કોઈ ખુરશી નથી? હું સમજી ગયો કે એમણે પહેરેલું પાટલૂન ખુરશી માગી રહ્યું હતું. નીચે બેસશે તો એમાં સળ પડી જશે. આ પેન્ટ તમને આરામથી બેસવા દેતું નથી.

બીજી બાબત છે સસ્તી. કપડાંની બાબતમાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે તે સસ્તાં હોય. સાદા વસ્ત્રો વડે પણ શરીર ઢાંકી શકાય છે તો પછી શોખ શો? આ ફેશનની ચીજોની હોડ શી? પૈસા જે નિરર્થકમાં ખવાતા ન

હોય તો ગરીબ સ્વધર્મી ભાઈ-બ્હેનોને આપો તેમની સમસ્યાઓનો ઉકેલ-આવશે પાશ્ચાત્ય વિચારક વિલિયમ પેગે ખરુ જ કહ્યુ છે કે ફેશન અને પ્રદર્શનના પ્રિય લોકોની સાજસજ્જાવટથી અનેક નગ્ન વ્યક્તિઓને વસ્ત્રવાળી બનાવી શકાય છે મને ખબર છે, એક ફેશનપ્રેમી યુવક જ્યારે પણ ક્યાય-બહાર જતો ત્યારે પોતાની જોડે પદર-પદર જોડ કપડાની લઈ જતો જરૂર છે ચાર કપડાની અને સાથે રાખે છે ચોવીસ જોડ એટલે વધારાના કપડા જો બીજાને આપી દેવામા આવે તો કેટલાય અર્ધનગ્ન વ્યક્તિઓના વસ્ત્રોની સમસ્યાનો ઉકેલ લાવી શકાશે

ત્રીજી બાબત છે કપડા સ્વચ્છ હોય જૈન ધર્મ ફેશનનો વિરોધી છે પરતુ આવશ્યક સ્વચ્છતાને એણે આશ્રય જરૂર આપ્યો છે એટલા માટે જ આગમમા જ્યાજ્યા શ્રાવકના બહિર્ગમનનુ વર્ણન આવે છે ત્યા ત્યા **"ण्हाए कय बलिकम्मे"** નુ વિધાન આવે છે માટે વસ્ત્રભૂષામા ફેશનને મહત્ત્વ ન આપવુ જોઈએ શુ તમે એમ સમજો છો કે સાજસજેલ પોષાકને લઈને લોકો તમારી તરફ વધુ આકર્ષાશે? સાજસજ્જાવટવાળો પોષાક તો દુર્યોધન, કસ અને ઔરગઝેબ પાસે પણ હતો લોકોએ કેટલુ સન્માન કર્યું તેમનુ? એક વિચારકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે 'કોઈ આદમી પોતાની સાજ-સજેલ અને છેલછેબીલ પોષાકને કારણે મૂરખાઓ અને સ્ત્રીઓ અન્ય કોઈ દ્વારા સમ્માનિત થઈ શકતા નથી માટે દેહને શા માટે સજાવો છો? સજા-વવુ છે તો દિલને જ સજાવો

દિલને સજાવવાનો એ અર્થ નથી કે છાતી પાસે ગુલાબના ચાર ફૂલ લગાવી લો ગુલાબના હજાર હજાર ફૂલ ભેળા મળે તોય દિલને સજાવી શકતા નથી ઉદારતા અને સેવાના ફૂલ જ દિલને શોભાવી શકે છે શુભના-ઉદયને લઈને જે પ્રસાધનો મળ્યા છે, સ્વધર્મીઓની સેવામા તમે એમનો કેટલો ઉપયોગ કર્યો છે, વારૂ? દીકરીને ઓછુ અપાયુ છે, એ તો તમે જરૂર વિચાર્યું હશે પરતુ શુ કદી એવુ પણ વિચાર્યું કે મારી સપત્તિનો કેટલો ભાગ સ્વધર્મીઓના કામમા આવ્યો? હા, તો મને જરા જલ્દી બતાવો કે તમને હાથ જોડી દેવુ સારુ લાગે છે કે હાથ જોડાવી દેવુ? દુર્ભાગ્યનો પીડાયેલો કોઈ ગરીબ ભાઈ કઈક સહયોગની આશા સાથે તમારી પાસે આવે છે તે હાથ જોડીને માગે છે ત્યારે તમે શુ કરો છો? તિજોરીમા હાથ નાખી જે કઇ હાથમા આવે તે આપી દો છો ખરા? કે આખો કાઢી બોલ-

નાખો છો કે બધા ભિખારીઓ મારી જ દુકાને આવે છે. પણ જ્યારે ઈન્કમટેક્સ ઓફિસર દુકાન પર આવે છે ત્યારે પણ શું તમે આંખો કાઢતાં તેવી જ તે રજૂ થાઓ છો કે જેવા કે પેલા ગરીબ ભાઈની સામે રજૂ થયા હતા? નહીં. એની સામે તો એક સભ્યતાની માફક નમ્ર બની જશો. એને હાથ જોડી જોડીને આપશો. કહેશો સાહેબ આટલું લઈ લો અને રજા આપો. આજનો માનવ હાથ જોડીને હજારો આપી શકે છે પરંતુ જે હાથ જોડીને લેવા આવે છે એને બે પૈસા પણ નહીં આપે.

જુઓ પેલો મેહુલો (મેઘ) જુએ છે પૃથ્વીના પટ પર વહેતા સરિતા અને સરોવર સુકાઈ ગયા છે ત્યારે તે દિલ ખોલીને વરસે છે. તમે જરા પેલા શ્યામલ મેહુલા પાસેથી પણ થોડુંક તો શીખો. જે સ્વધર્મી ભાઈઓના જીવન-સરોવર સુકાઈ ગયાં છે, દરિદ્રતાના ભીષણ તાપમાં જેમનું જીવન ખાઈ રહ્યું છે ત્યાં જઈને થોડુંક પણ વરસો! એમના દુઃખદર્દમાં પણ કંઈ કામમાં આવો. યાદ રાખો કે સંપત્તિનો જેટલો ભાગ બીજાના કામમાં પરાર્થે વાપરો છો તે જ તમારો છે.

તમે ભાગ્યશાળી બનવા ચાહો છો તો ભાગમાંથી ભાગ આપતાં શીખો, નહીંતર ખરા અર્થમાં તમે ભાગ્યશાળી બની શકતા નથી. તમારી સંપત્તિમાં સ્વધર્મીઓનો પણ ભાગ છે. વહેંચણીમાં જો તમને તમારો ભાગ ન મળે તો તમે બેચેન બની જશો. પોતાના ભાગને લેવા માટે તમે એટલા બધા બેચેન છો કે એ માટે તો તમે કોર્ટના બારણાં ખખડાવવા તૈયાર થઈ જાઓ છો. ત્યારે સ્વધર્મીને ભાગ આપવા તમે તૈયાર છો કે નહીં? તમે સ્વધર્મીને જો ભાગ ન આપો તો એ માટે આંસુનાં બે ટીપાં પાડવા જોઈએ. કારણ તમારી આ ભૂલ કેટલાય ભાઈઓને ખોટો રસ્તો સ્વીકારવા વિવશ કરી મૂકશે.

ધાર શહેરની વાત છે. ઉપાશ્રયમાં શ્રાવક ભાઈઓ પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરવા એકત્ર થયા. પ્રતિક્રમણ એ જીવનની કંપનીનું સરવૈયું છે. દરરોજ સાંજે તમે હિસાબ માંડો છો. જીવનનો હિસાબ પણ કદી કર્યો? આજે કેટલું આવ્યું અને કેટલું ગયું? આત્મા ક્ષમાથી ક્રોધ તરફ કેટલો ગયો? નમ્રતાથી અહંકાર તરફ કેટલો ગયો? સરળતાથી છળકપટ તરફ ક્યાં સુધી પહોંચ્યો? સંતોષે લોભવૃત્તિને પછાડી છે કે લોભે સંતોષને? રાગથી ત્યાગ તરફ ગયો કે ત્યાગથી રાગ તરફ આગળ વધ્યો? પુણ્યોના દુષ્કર્મોનો હિસાબ રાખનાર શું આ માનવ વૃત્તિઓનો હિસાબ પણ રાખશે ખરા?

શ્રાવકે પ્રતિદિન પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ જો પ્રતિદિન ન થઈ શકે તો પાક્ષિક પ્રતિક્રમણને ચૂકવું જ ન જોઈએ

આશ્રવથી અળગા થઈ સંવર તરફ આવવા માટે શ્રાવકો પ્રતિક્રમણ કરી રહ્યા હતા પરંતુ દુર્ભાગ્યથી પીડિત એક ગરીબ શ્રાવક કંઈક બીજું જ વિચારતો બેઠો હતો તે આત્માનું નહી, ઘરનું સરવૈયું કરી રહ્યો હતો. દીકરી સોળ વર્ષ પસાર કરી ચૂકી છે, પણ એના હાથ પીળા કરવા માટે બીજી પીળી વસ્તુ પણ જોઈએ એ પીળી વસ્તુને તમે જાણી જ ગયા હશો. તમે સૌએ એવા રિવાજ બનાવી દીધા છે કે એ રિવાજની જાળમાં કદી-કદી તો તમે જ ફસાઈ જાઓ છો પેલો ગરીબ શ્રાવક વિચારે છે કે નાણાંના અભાવે લગ્ન લેવાયા નથી તે જ વેળા એની દ્રષ્ટિ નગરશેઠના હાર પર પડી એને શેઠે સામાયિક કરતી વખતે ઉતારી બાજુએ મૂક્યો હતો વિચાર્યું કે આ લઈ લેવામાં આવે તો સમસ્યાનો ઉકેલ આવી જશે પરંતુ આત્મા ધિક્કારી ઉઠ્યો "તું સંવરના (ધર્મના) સ્થાને બેઠો છે અને ચોરી સમા જઘન્ય પાપ તરફ તારી વૃત્તિ જઈ રહી છે ત્યારે મન બોલ્યું લાખોનું ધન છે, હાર ચાલ્યો ગયે તો ય ચિંતાની વાત નથી અને તારી બધી સમસ્યા ઉકેલાઈ જશે

હાથ આગળ વધ્યા અને હાર લઈને સુરક્ષિત સ્થાને મૂકી દીધો વળી વિચાર્યું કે અત્યારે જ ચાલી નીકળવું તે ઠીક નથી શેઠને આ હાર ઉપર અત્યાધિક આસક્તિ હશે તો તેઓ એને ન પામતા બેચેન બની જશે જો એવી સ્થિતિ ઊભી થશે તો અન્ય શક્ય તેવા ઉપાયો વડે એ હાર પાછો આપી દેવો એ જ ઉચિત લેખાશે અને હાર ખોયાનું એમને દુઃખ નહીં થાય તો લઈ ચાલવામાં કાંઈ નુકસાન નહી, માટે શેઠની સામાયિક પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી પ્રતિજ્ઞા કરવી જ પડશે

સામાયિકનો સમય પૂરો થયો શેઠ જ્યાં વસ્ત્ર ઉતાર્યાં હતા ત્યાં ગયા. કપડાં તો યથાવસ્થિત હતા પણ હાર ગૂમ! આસપાસ તપાસી જોયું વિચાર્યું કોઈ પરિસ્થિતિનો માર્યો સ્વધર્મી ભાઈ આ કામ માટે વિવશ બન્યો હશે. ચાલો, ભઈની ચીજ ભાઈને કામ લાગશે તમે પણ શું આમ વિચારો છો ખરા? જો સડેલી છત્રી અને જૂના પૂરાણા પગરખા કોઈ લઈ જાય તો સો સો ગાળો વરસાવશો અને ઉપરથી પ્રતિજ્ઞા લેશો કે હવેથી ઉપાશ્રયે કદી જવું નહી

જો કે ધર્મસ્થાનોમાં ચોરી કરવી તે જઘન્યમાં જઘન્ય પાપ અપરાધ

છે આ એ વાતનો સૂચક છે કે ભારતીય જનતાનું નૈતિક સ્તરનું કેટલું અધઃપતન થયું છે એનું ધાર્મિક સ્થળ પણ ભૂંડ અને છતી ચોરોથી સુરક્ષિત નથી તો એની સાથે આ સવે એ પણ જોવું પડશે કે ચોર ચોરી કરવા શા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે? જો તે આદતને લઈને પ્રવૃત્ત થાય તો તે કદી ક્ષમ્ય બની શકતો નથી. પરંતુ જો પરિસ્થિતિવશ એવું કરે છે તો તેની તેવી પરિસ્થિતિને બદલવા માટે સાધનસંપન્ન વ્યક્તિઓએ આગળ આવવું જોઈએ

પેથડ નગરશેઠ વિચારે છે ખરી તો મારી ભૂલ છે હું નગરપતિના સ્થાને છું તેમ છતાં મે મારા કર્તવ્યને પીછાન્યું નથી, પોતાના સાથીઓની મે સારસંભાળ પણ લીધી નથી. તેઓ કઈ સ્થિતિ વચ્ચેથી પસાર થઈ રહ્યા છે? એમના ઘરમાં અનાજ છે કે નહીં? એ બાબુ મારું લક્ષ જ ગયું નથી એટલા જ હારથી આ? ઉપાશ્રયમાં આ બીના બની છે અને ચોરી જેવા જઘન્ય કૃત્ય માટે વિવશ થવું પડ્યું હશે. અન્યથા મનુષ્ય પોતે એટલો ખરાબ નથી

આ બાજુ હાર લઈ જતો ભાઈ ઘેર તો પહોંચ્યો પણ રસ્તે એનો આત્મા એને ખતો રહ્યો આ દુષ્કૃત્ય માટે હાથ આગળ કેમ વધ્યા? મોતીઓથી પણ મોંઘી માનવતા હું વેચી આવ્યો અને જડ દુકાને વીસરી લાગ્યો રાત આખી આળોટતો રહ્યો અને એવી સ્થિતિમાં એણે રાત પસાર કરી સવાર થતાં જ હાર લઈ તે શેઠની દુકાને પહોંચ્યો પણ છીંક કેમે ય કરીને બોલે નહીં કે કાલે ઉપાશ્રયેથી આપનો હાર હું લઈ આવ્યો છું મિજલો હાથ આગળ પ્રસારતાં બોલ્યો આ હાર રાખી લો। નગરશેઠની આંખોને પોતાનો હાર ઓળખતાં વાર લાગી નહીં પણ તેઓ અજાણ્યા બની પૂછવા લાગ્યા. ભાઈ આ કિંમતી હાર શા માટે લાવ્યા છો? આગંતુકે ધ્રુજતા અવાજે જવાબ આપ્યો, આ રાખી લો અને એના બદલે થોડું દ્રવ્ય આપો જેથી એક ગરીબની સમસ્યાનો ઉકેલ આવે

આ તો થઈ શેઠની વાત. તમને પણ વાત પૂછી લઉં આવો જ તમારો હાર ખોવાઈ ગયો હોય અને પાછો મળે તો લાવનારને તમે પોલીસને હવાલે કરશો કે નહીં? બીજે જ દિવસે મુંબઈ સમાચારમાં ખબર છપાઈ જશે અને ઘેર ઘેર એની જ વાત કહેતા ફરશો. બીજા પણ છે માખણ પચાવ્યું ભયમનો લસવા પણ પચાવ્યો પણ હવે જરા વાત પણ પચાવતાં શીખો.

જુઓ પેથડ નગરશેઠના દિલની ઉદારતા—

તેઓ બોલ્યા, "ભાઈ, તમે જૈન કૂળમા જન્મ્યા છો, હુ પણ એક શ્રાવક છું. આ મારો આત્મા કબૂલ કરતો નથી તમે ચાહો તો એમ જ રૂપિયા લઈ જઈ શકો છો આગતુક ભાઈ હાર રાખી લેવાનો અતિ આગ્રહ કરવા લાગ્યો એટલે શેઠે એક ડબ્બીમાં હાર રાખી એના ઉપર કપડુ સીવી પેલા ભાઈનુ નામઠામ લખી નાખ્યું અને કહ્યુ: 'આ તમારી જ વસ્તુ છે, જ્યારે ચાહો ત્યારે લઈ જઈ શકો છો હુ તો નામનો એક રક્ષક માત્ર રહીશ, સાથે જ બે હજારની થેલી પેલા શ્રાવકના હાથમાં આપતા બોલ્યા, "આ મારી તુચ્છ ભેટ છે એ સ્વીકારો અને જરૂર પડે ત્યારે આ ભાઈને ફરિયાદ કરજો"

આવનાર ભાઈ નાણાં લઈ પાછો ફર્યો પરતુ શેઠના સદ્વ્યવહારે એના આત્મા ઉપર અમિટ છાપ પાડી રહી રહીને એમની ઉદારતાના ચિત્ર એની સ્મૃતિમાં આવી રહ્યા હતા આ બાજુ શેઠ ઘેર ગયા. પત્નીના હાથમા પેલી ડબ્બી દેતા બોલ્યા, "જિંદગીનો કશો ભરોસો નથી આને સભાળીને રાખજો આમા એક ભાઈની જિદગીની કમાણી છે જુઓ, આના ઉપર નામ લખ્યું છે, તે ભાઈ હાર આપી ગયા છે અને બદલામા થોડાક રૂપિયા લઈ ગયા છે. મે એને લાખવાર સમજાવ્યો કે હાર રાખો નહી, એમ જ રૂપિયા લઈ જાઓ, પણ તે માન્યો નહી હારની કિમત ઘણી છે પણ તે ઘણા ઓછા પૈસા લઈ ગયો છે"

શ્રાવિકા ડબ્બી હાથમા લેતા કહેવા લાગી, "આ તમને શોભતું નથી. તમે શ્રાવક છો એક શ્રાવકનો હાર ગીરવી રાખી પૈસા આપવા તે શ્રાવક માટે ઉચિત નથી એને એમ જ આપી દેત તો કાઈ કમી થવાની નહોતી. ભર્યુંભાદર્યું ઘર છે જો કોઈના દુખ દરદમા કામમા નહી આવીએ તો લક્ષ્મી શા કામની છે?"

શેઠે જવાબ વાળ્યો, "મે એને ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યો, પણ સમાજનો રિવાજ જ એવો છે કે એમ જ લેવામા એને પણ શરમ આવતી હતી"

આ છે વિશાળ હૃદયનુ એક ચિત્ર મુબઈના કુશળ નાગરિકો આનાથી કઈ બોધપાઠ જરૂર લેશે લેશે નહી, પણ શીખ્યા પણ છે મુબઈવાળા વરસે છે, પરતુ કદી કદી મુબઈના મેઘ સમુદ્રમા જ વરસી પડે છે સાગરમા વરસેલુ શુ કામ આવે? જ્યારે નાના નાના છોડ તો તરસ્યા જ રહી ગયા. માટે વરસો, શ્રાવણની જેમ વરસો! અભાવની દુપહરીમાં સુકાઈ રહેલ છોડવા

માટે દિલ ખોલીને વરસો. મોંઘવારીની ચક્કીમાં પીસાઈ રહેલ સમાજના મધ્યમવર્ગી ભાઈઓ અને આ બાજુ અસહાય વિદ્યાર્થીઓ જેઓ બુદ્ધિએ કુશળ છે પરંતુ અર્થાભાવે જેમની પ્રગતિ રૂંધાઈ ગઈ છે અને વચ્ચે જ રૂંધાઈ પામ્યા છે તે સૌ માટે તમારાં સાધનો કામ આવે અને વધે લેવા સૌ ભાગ્યશાળી બનો એવી મંગળ કામના છે.

અષાઢી પૂનમ, જૈન ઉપાશ્રય કાંદાવાડી મુંબઈ
સંવત ૨ ૧૭

બુદ્ધિમાનોનું દુનિયા સન્માન કરે છે ચારિત્ર્યવાનનું દુનિયા અનુસરણ કરે છે

અત્યાચારી જેવો અભાગી માણસ બીજો કોઈ નથી કેમકે એની આપત્તિના સમયે એનો કોઈ મિત્ર થતુ નથી.

એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે સત્ય અને વિશ્વાસ સંસારનું મંદિર છે

સત્ય અને તેલ સદા ઉપર જ રહે છે સત્ય આટલીના ફૂલ સમાન છે

બુદ્ધિબળથી પણ ચારિત્ર્યબળ ઉત્તમ છે

કદાગ્રહને છોડવું એટલે સદાચાર, સારો સ્વભાવ એટલે શીલ.

૩૯. કેળવણી છે જીવનની એક ચમક

(જૈન લાઈબ્રેરી દિલ્હીમા આપેલ એક પ્રવચન)

પ્રિય વિદ્યાર્થી બંધુઓ,

તમારામા બહુ જ મોટુ આકર્ષણ છે આ ભારતની રાજધાની દિલ્હીમા આવ્યાને મને લગભગ આ ત્રીજુ અઠવાડિયુ ચાલી રહ્યુ છે હમેશા મહાવીર ભવન કે ચાદની ચોકમા પ્રવચન ચાલે છે પરતુ તમારામા બહુ મોટી શક્તિ છે એ આકર્ષણ શક્તિ મને તમારા પાસે ખેચી લાવી છે જ્યારે હુ મને વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે આવો પડેલો જોઉ છુ ત્યારે મને બહુ જ હર્ષ થાય છે હમણા સાહિત્યરત્ન શ્રી મનોહર મુનિજી કેળવણીના વિષય પર તમને સુન્દર રીતે સભળાવી ચૂકયા છે ખરેખર કેળવણી એ એક બહુ જ મોટી વસ્તુ છે એ જીવનમા એક નવી જ ચમક લાવે છે માણસની સુષુપ્ત શક્તિને જગાડનાર કેળવણી જ છે કેળવણીનુ આખરી અને સાચુ લક્ષ્ય તો માનવીને સાચો માનવ બનાવવાનુ જ છે

ખેતરમા પેદા થયેલો કપાસ સીધે સીધો આપણી મર્યાદા જાળવવાનુ કામ નથી કરતો તેમ ઠડીથી પણ એ આપણને પૂરેપૂરી રીતે બચાવી નથી શકતો એને તો જ્યારે વણકર દોરા રૂપે ફેરવી કાપડનુ રૂપ આપે છે ત્યારે જ તે આપણા કામમા આવી શકે છે ત્યારે એ આપણે પહેરી શકીએ છીએ, કે તમારા કોટ-પાટલુન એમાથી બની શકે છે જો કોઈ માણસ પોતાના આખા શરીર પર ગુદર લગાડી કપાસ ચીટકાડી દે ને બહાર નીકળે તો તમને કેવુ લાગશે? બીજા બધા આશ્ચર્યમા પડી જશે, પણ દિલ્હીમા તો તેની મજાક જ થશે તમે બધા એની બુદ્ધિમત્તા જોઈ હસી શકો. હા, તો આપણુ જીવન તો પેલા ખેતરમા પેદા થયેલા કપાસ જેવુ છે, તદ્દન કપાસ જેવુ.

એમાંથી આપણે કાંઈક બનાવવું પડશે. શિક્ષણ એ કાર્ય કરે છે એ જ આપણને સમાજને ઉપયોગી બનાવે છે એટલે જ જીવનમાં કેળવણીનું ઘણું મોટું સ્થાન છે.

આજનું શિક્ષણ માણસને વકીલ, ડૉક્ટર, શિક્ષક વગેરે બધું બનાવે છે પણ દુઃખની વાત છે કે તે માણસને માણસ નથી બનાવતો. હા તમે ધારો નહીં એવો એક સવાલ એક પરીક્ષક પરીક્ષાર્થી વિદ્યાર્થીઓને એકવાર પૂછ્યો હતો. એક બાજુ પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી શાળા છોડી બાઈને ભણવા નીકળ્યો. નોકરીની ચિંતામાં તે બેચેન ફરતો હતો. આ વાત પણ કેવી છે કે એક મજૂર રોજના ૪ રૂપિયા કમાઈ લે છે જ્યારે આપણા ભણેલાઓ નોકરી માટે આંટાફેરા માર્યા કરે.

જે શિક્ષણ માણસને એનો રોટલો પણ મેળવી નથી આપતું તો તે બીજું શું અપાવશે! પણ આનું કારણ એ છે કે આજના શિક્ષણથી મગજ તો ખૂબ વધી જાય છે પણ હાથ નાના રહી જાય છે. એક એવો વિદ્યાર્થી તમે જુઓ કે જેનું માથું ખૂબ મોટું હોય ને હાથ ઉંદર જેવા નાના હોય તો તમને એ દૃશ્ય કેવું લાગશે! આજકાલ હાથ નાના રહી જાય છે ને મગજ વધી જાય છે એમાં હિન્દી, ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અંગ્રેજી કેટલું જાણે શું શું ભર્યું છે પરંતુ હાથમાં કામ કરવાની તાકાત નથી રહી. કારણ શિક્ષણનો ક્રમ જ બદલાઈ ગયો છે. એનો પ્રારંભ જ કૂતરાને બિલાડીથી થાય છે. પહેલાં ભારતીય શિક્ષણપદ્ધતિમાં સહુ પ્રથમ બાળકને શીખવાતું હતું (मातृदेवो भव पितृदेवो भव) તેને સ્થાને આજે શિક્ષણની શરૂઆત થાય છે Dog ડૉગ એટલે કૂતરો અથવા Cat કૅટ એટલે બિલાડી. આ ત્યાંથી ત્રણ વર્ષ પહેલાંની બાળપોથી જુઓ તો એમાં 'ગ' ગણપતિનો હતો તે 'ગ' આજે ગધેડો થઈ ગયો.

પાશ્ચાત્ય શિક્ષણનો આપણા ઉપર એ પ્રભાવ પડ્યો કે ન આપણે પૂરા અંગ્રેજ થઈ શક્યા કે ન આપણે પૂરા ભારતીય રહી શક્યા. આપણું મન બની ગયું યુરોપિયન અને આત્મા રહ્યો ભારતીય અને શરીર પણ ભારતીય જ રહ્યું કારણ કે એને તમે યુરોપિયન જેવું ગોરું ન બનાવી શક્યા અને કોઈ પાવડરમાં પણ એવી તાકાત નથી કે જે તમારા શરીરને યુરોપિયન જેવું બનાવી દે. પણ હા તમારી વેશભૂષા તો યુરોપીય બની ચૂકી છે.

આજે આપણા જીવનનું ધ્યેય જ બદલાઈ ગયું છે. જીવનમાં જ્યાં સમતા, સુશીલતા અને સદાચારની આવશ્યકતા છે ત્યાં માત્ર એકલી સાક્ષ-

રતા રહી છે. સાક્ષરતા જરૂરી છે, પણ સદાચાર વિનાની એકલી સાક્ષરતા એક વિડમ્બના છે જીવનમા સહુ પ્રથમ સદાચારનુ શિક્ષણ આવશ્યક છે. આજના નાના વિદ્યાર્થીની જીભ પર ફિલ્મી ગાયનોની તરજો રમતી હોય છે. તેઓ દેવાનદ કે ગોપના સ્વપ્ના જોતા હોય છે આવુ આપણું ચારિત્રનું પતન આપણને ક્યા લઈ જશે? એણે નવા ઊગતા ફૂલ જેવા વિદ્યાર્થીના મોઢા પરનુ ગુલાબી સૌંદર્ય ઝુટવી લીધુ છે.

આથી જ હુ તમને અનુરોધ કરુ છુ કે, તમારું ચારિત્ર્ય રામ-લક્ષ્મણ જેવુ બનાવો, કારણ કે, તમે જ ભારતના ભવિષ્યના ઘડવૈયા છો. સદાચારી જ્યાં જ્યા જશે, જે સમાજમા જશે ત્યા ત્યા તે નેતા બની જશે. જે દેશમાં તે જશે તે દેશના તે પ્રિયપાત્ર બની જશે એટલે જ કેળવણી સાથે વિનય, વિનમ્રતા, સદાચાર અને સહિષ્ણુતાનુ સક્રિય શિક્ષણ મળે તો તમારુ ભવિષ્ય નિશ્ચિંત ઉજ્જ્વલ છે, મગલમય છે.

હા, તો આપણી મૂળ વાત પર આવીએ શાળામાં એક પરીક્ષક પરીક્ષા લેવા આવ્યા પરીક્ષકને જોતા જ શાળામા હલચલ મચી ગઈ કારણ કે, પરીક્ષાનું નામ જ એક જ ભૂત સમાન ભયાનક છે વિદ્યાર્થીઓના વિભાગમા પુસ્તકો ફરવા લાગ્યા કોઈ ધારતુ હતું ગણિતમાથી પ્રશ્ન પૂછશે, કોઈ ઈતિહાસ ભૂગોળમાથી ધારતુ હતુ આમ બધા જુદ્દુ જુદ્દુ ધારતા હતા ત્યા પરીક્ષકે, પહેલા વિદ્યાર્થીને પ્રશ્ન પૂછ્યો, 'તમારા ભણતરનુ ધ્યેય શુ છે?' પ્રશ્ન સાભળી તે વિદ્યાર્થી ગભરાઈ ગયો એને થયુ આ પ્રશ્ન નથી ઈતિહાસનો, નથી ભૂગોળનો કે નથી ગણિતનો ગભરાટમા તે ઉત્તર ન આપી શક્યો નીચે બેસી ગયો કારણ કે ગભરાટ બહુ ખરાબ વસ્તુ છે એમા વિદ્યાર્થી પોતાના વિષયને પણ ભૂલી જાય છે બીજા વિદ્યાર્થીને પણ પરીક્ષકે એ જ પ્રશ્ન કર્યો, 'તમારા અભ્યાસનો ઉદ્દેશ શો છે? પ્રશ્ન સાભળી તે ગભરાયો નહી. તે હિંમતપૂર્વક બોલ્યો 'આપ આપના અધિકાર બહાર જઈ રહ્યા છો કારણ કે આપનો પ્રશ્ન અમારા આખાયે અભ્યાસક્રમમા ક્યાય આવતો નથી આવો પ્રશ્ન જે વિદ્યાર્થીના પાઠ્યપુસ્તક સાથે સબધ ધરાવતો હોય નહી તે પૂછવાનો તમને કોઈ હક્ક નથી,' કેવો લાગ્યો આ જવાબ તમને? તમે સહુ આ જવાબ સાભળી હસી પડયા આ એનો ઉત્તર ઉદ્ધતાઈપૂર્વક આપવામાં આવ્યો હતો કારણ કે, આજકાલના વિદ્યાર્થીઓમા ગેરશિસ્ત સારા પ્રમાણમા વધી ગયુ છે. સરકાર પણ એ બાબત ચિતામા પડી છે વિદ્યાર્થી તો વિનયી અને નમ્ર હોવા જોઈએ પણ આ વિદ્યાર્થી આવો શિસ્ત વગરનો હતો.

પછી પરીક્ષક આગળ વધ્યા. ત્રીજા વિદ્યાર્થીને પૂછ્યું તેણે જવાબ આપ્યો, મારે ડૉક્ટર બનવું છે. કોઈએ વકીલ બનવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી કોઈએ બેરિસ્ટર કોઈએ એન્જિનિયર એમ બધાએ પોતાના હૃદયની ભાવના પ્રગટ કરી. છાત્રને છેડે એક વિદ્યાર્થી ઊભો હતો. એને પણ પરીક્ષકે પૂછ્યું તમારા અભ્યાસનું ધ્યેય શું છે? એણે કહ્યું મારે નથી ડૉક્ટર બનવું કે નથી બનવું બેરિસ્ટર. મને આ ટર ટર માં વિશ્વાસ નથી. હું તો એટલા માટે શાળામાં આવ્યો છું કે હું મારા જીવનનું ધ્યેય સમજી શકું અને હું સાચો માનવી ઈન્સાન બનું. આ જવાબથી પરીક્ષક એટલા પ્રસન્ન થયા કે ખિસ્સામાં રાખેલો સુવર્ણચંદ્રક એ વિદ્યાર્થીના હાથમાં મૂકી દીધો. કદાચ તમે પણ આ જવાબથી ખુશ થઈ ગયા હશો. પરંતુ હું આ જવાબ ઉપર બેહદ ખુશ છું. કેળવણીનું સૌથી મહત્ત્વનું કાર્ય છે માણસને માનવતા શીખવવાનું. જો આ શીખી ગયા તો આપણે બધું જ શીખી ગયા છીએ એમ સમજવું.

પરંતુ આજનું શિક્ષણ ખુરશી ઇચ્છે છે. શિક્ષિત વ્યક્તિ શારીરિક શ્રમની વાતને અપમાનજનક સમજે છે. જીવનને ઘડનારા શ્રમથી તેઓ વિમુખ બની ગયા છે અને તેથી જ તો એક ખેડૂતમાં જેટલો આત્મવિશ્વાસ, સ્વ કે સમાનતા જોવા મળે છે તેટલી એક શિક્ષિતમાં જોવા નથી મળતી.

તા. ૨-૧-'૫૭

જૈન સાધ્વીરત્ન શ્રી

ધર્મ - ૩જીન

૪૦. ધર્મ અને યુવકો

પ્રિય સજ્જનો,

આજના પ્રવચનનો વિષય છે 'ધર્મ અને આજનો યુવક.' થોડી વાર આપણે ધર્મ અંગે વિચાર કરીએ યુવાનો, તમે ગભરાશો મા, હું ધર્મ પર બોલી તમારા ખાન-પાન પર અવરોધ નાખવા ઇચ્છતો નથી.

બજારેથી આંબા લાવ્યા, એમા થોડુંક ખાવાનું છે અને થોડુંક ફેંકી દેવાનુ છે. રસ ખાવા માટે છે તો ગોટલો ને છાલ ફેંકી દેવા માટે. દાડમનું પણ તેવુ જ છે દાડમ લાવ્યા, એના બીજ તમે ખાઈ શકો પણ એની ઉપરની છાલને તો તમારે ફેંકી દેવી જ રહી પરંતુ નાની મોટી દ્રાક્ષ [અંગૂર] મા કશુ જ ફેંકવા જેવુ હોતુ નથી ધર્મ પણ દ્રાક્ષવત્ છે; જેમાંથી બધુ જ લેવા જેવુ છે, ફેંકી દેવા જેવુ કશુ જ નથી પાશેરનુ નાનકડુ તુબડુ ત્રણ મણના દેહને નદી પાર કરાવી દે છે તેમ અઢી અક્ષરનો નાનો-શો ધર્મ શબ્દ પણ આત્માને ડુબવાથી બચાવે છે એટલા સારુ ભગવાન મહાવીર કહે છે:

पच्छावि ते पयाया, खिप्प गच्छन्ति अमर भवणाइं ।
जेंसि पिओ तवो संजमो अ, खंती य बभचेरं च ॥

(દશવૈકાલિક અ ૪ ગાથા ૨૫)

જીવનની સધ્યા ટાણે જેઓ સાધના-પથે અગ્રેસર થયા છે, તપ, સયમ અને બ્રહ્મચર્ય જેઓને પ્રિય છે, જેઓના જીવનની રગેરગમા ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગૃત છે, તેઓ નરક ને તિર્યંચની અશુભ ગતિઓમાંના ભ્રમણથી બચી જઈ સ્વર્ગનાં દિવ્ય ભવનોને પામે છે

સમાજ બે પ્રકારનો છે પહેલો સમસ્ત વૈજ્ઞાનિક સાધન-પ્રસાધનો વડે ભરપૂર છે—જ્યાં પાંચ-પાંચ મિનિટે રેલો દોડે છે સડક ઉપર મોટરો ફરતી હોય છે પોલીસના હાથ બતાવવા માત્રથી એક જ મિનિટમાં મોટરોની લાંબી હારમાળા ઊભી થઈ જાય છે વેપારીઓની કચેરીઓ (ઓફિસો) પર ટેલિફોનની ઘંટડી રણકારા માર્યા જ કરતી હોય છે રેડિયો દ્વારા મધુર સંગીત-ધ્વનિ ગૂંજતો રહેતો હોય છે

જ્યારે બીજો સમાજ આત્મ-સભ્યતામાં પળતો હોય છે જ્યાં નથી રેલગાડીઓ કે નથી ટેલિફોનના રણકારા કે નથી તાર કે નથી રેડિયો કદાચ એનું નામ પણ સાંભળ્યું નહીં હોય. સમાજના બન્ને નકશા (ચિત્રો) તમારી સામે છે તમે કયો પસંદ કરશો ? તમારી જીભ ભલે ન ઉપાડે પણ તમારું દિલ તો જરૂર બોલશે જ છે કે તમે વૈજ્ઞાનિક સાધનયુક્ત સમાજમાં રહેવું વધુ પસંદ કરશો. પરંતુ જો પહેલા સમાજમાં સ્વાર્થ તિરસ્કાર ઈર્ષ્યા-દ્વેષનું સામ્રાજ્ય હોય બધાય બીજાને પછાડી કચરી પોતાના જ સ્વાર્થનો રોટલો શેકવાતો હોય વારંવાર ત્યાં લૂંટ અને મારફાડના કાંડ રચાતાં હોય ત્યાં તેવા સમાજમાં પણ શું તમે રહેવું પસંદ કરશો ? નહીં આવા સમાજમાં તમે એક દિવસ પણ રહેવાનું પસંદ નહીં કરો. બીજા સમાજમાં ભલે રેડિયોના સંગીતનો અભાવ હોય પરંતુ ત્યાં આત્માનું સંગીત છે પ્રેમ અને આત્મીયતાની ગંગા-ધારા વહે છે તમે આવી આત્મ-સભ્યતા ધરાવતા સમાજમાં રહેવું પસંદ કરશો યુરોપીય સભ્યતા પ્રથમ સમાજની ગણનામાં આવે છે કેમકે ત્યાં વિજ્ઞાન ઉન્નતિની ચરમ કોટી સુધી પહોંચી ચૂક્યું છે અણુબોમ્બની હોડ ચાલી રહી છે જ્યારે ભારત બીજા પ્રકારનો સમાજ છે કે જ્યાં ભૌતિક નહીં અપિતુ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનો વિકાસ થતો રહ્યો છે ધર્મ કળાનો પ્રચાર-પ્રસાર થતો રહ્યો છે અને બધી જ કળાઓ ધર્મ-કળાના અભાવે નિષ્પ્રાણ છે "सव्वकला धम्मकला जिणाइ ।"

રામના ઘેર 'ધર્મ કળા' જીવિત હતી એટલે એમને ત્યાં લેવાની નહીં પરંતુ દેવાની લડાઈ હતી રામ કહેતા અયોધ્યાનો તાજ મુકુટ હું ન લઉં જ્યારે ભરત કહેતો—હું નહીં લઉં

તમારા ઘેર લડાઈ લેવાની છે કે દેવાની ?

ધર્મ જીવનમાં પેઠેલી ધનની-રુચિને દૂર કરે છે અને માનવતાનું

પુણ્ય-પ્રતિષ્ઠાન કરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો ધર્મ દાનવને માનવ બનાવે છે ને માનવને દેવ

હવે એ વિચારીએ કે ધર્મનુ અસલી રૂપ શુ છે? આજે ધર્મની સેકડો પરિભાષા થયેલી આપણા જોવામા આવે છે. એની પાછળ હજારો બાહ્ય આડબરો રહ્યા છે આજે ધર્મ એક ગીચ વન બની ગયો છે, જ્યા એનુ અસલી રૂપ પામવુ મુશ્કેલ છે એક વેશ્યા કહે છે રૂપ વેચી રૂપિયા કમાવવા એ અમારો ધર્મ છે સૈનિક શત્રુને હનન કરવામા પોતાનો ધર્મ સમજે છે ફાસીગર અપરાધીને ફાસીના તખ્તે ચઢાવવામા ધર્મ માને છે એક મુસલમાન કુરાનની ઓથે કાફિરોની કત્લ કરવાને ધર્મ ગણે છે સતી પતિ પાછળ બળી મરવામા પોતાનો ધર્મ માને છે તો વિધવા પતિના નામે એક વર્ષ સુધી ખૂણે બેસી રડવામા ધર્મ માને છે પાદરી સ્વર્ગના નામે હુડી લખી આપવામા ધર્મ માને છે બ્રાહ્મણ દૂધપાક-પુરીનો ઉપભોગ કરી સવા રૂપિયાની દક્ષિણા સ્વીકારવામા ધર્મ માને છે, એક ભક્ત પોતાને માથે સાડા અગિયાર નબરનો તિલક લગાવી ભક્તિનુ પાટિયુ લગાવવામા ધર્મ માને છે આ બધુ ધર્મ નહિ પણ ધર્મનો ઉપહાસ છે જે ક્રિયાઓમા ધર્મનો આત્મા બોલતો નથી તે ક્રિયાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ત્યા ધર્મનો આત્મા વિદાય લઈ ચૂકયો હોય છે મૃત શરીર પડયુ છે, પોતે સડે છે અને સ્વસ્થ માનવોને પણ મુડદાલ બનાવે છે

જીવિત ધર્મ તો તે જ છે કે જેની રગેરગમા અહિસા, દયા અને પ્રેમની ધારાઓ સતત વહી રહી હોય પવિત્ર જીવન જીવવાની કળાનુ નામ જ ધર્મ છે જે વિચાર અને આચાર આત્માની ચારિત્ર્યશક્તિને વિકસિત કરે, જીવનમા સદ્‌વિચાર અને સદાચારની જ્યોત જગવે એ જ ધર્મ છે જેના જીવનમા સદ્‌વિચારોની-ધર્મની જ્યોત ઝગમગે છે, એના જીવનની વિપત્તિઓ એટલી જ દૂર રહે છે જેટલી કે હરણી સિહના ભયથી દૂર રહે છે જેના ઘેર ધર્મનો પ્રકાશ હોય તેને ત્યા રોગ પગપેસારો કરી શકે નહી, એના ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે આવશે નહી

એક સમયની વાત છે આચાર્ય દિગ્વિજય પાસે બનારસના ધર્મપાલનો પુત્ર પણ અભ્યાસાર્થે આવ્યો પ્રાચીન યુગે આજના જેવી ખર્ચાળી કેળવણી નહોતી, ત્યારે ન તો ફી દેવી પડતી હતી તેમ ન ચોપડીઓનો આજના જેવો ભાર તેમના પર હતો કુદરતના ખોળે, નદી તટના આશ્રમમા વિદ્યાર્થીઓ ભણતા નાના મોટા દરેક વિદ્યાર્થીઓને આચાર્યશ્રી સમાનભાવે ભણાવતા;

પછી 'અહેંને એ વિદ્યાર્થી કોઈ રાજકુમાર હોય કે શ્રેષ્ઠીપુત્ર હોય કે પછી કોઈ ગરીબ જનનો પુત્ર હોય. આચાર્યશ્રી બધા પ્રત્યે એકભાવ રાખતા. તેમ વિદ્યાર્થીઓ પણ આચાર્યશ્રી પ્રત્યે અગાધ શ્રદ્ધા ધરાવતા.

ધર્મપાલનો પુત્ર પણ કુદરતના ખોળે બેસી આચાર્યશ્રી પાસે અભ્યાસ કરતો. એક દિવસ આચાર્ય હિરિવજયનો આઠ વર્ષનો નાનો પુત્ર સંસારથી વિદાય પામ્યો. પુત્ર-વિયોગ ઋષિના મનને ઉદ્વેગ પમાડી રહ્યો હતો. એનો સ્નેહ આંખોમાં આંસુનું રૂપ ધારણ કરી નીતરી રહ્યો હતો. વિદ્યાર્થીવર્ગમાં પણ શોક-છાયા છવાઈ રહી હતી. ધર્મપાલના પુત્રે આચાર્યશ્રીની આંખે આંસુ જોયાં. આચાર્યશ્રીને કહ્યું –ભગવન્ મને આશ્ચર્ય એ થાય છે કે નાની વયમાં આપનો પુત્ર કેમ વિદાય પામ્યો? અમારા કુળમાં તો બાળપણમાં કદી કોઈ મૃત્યુ પામતું જ નથી." આચાર્યશ્રીએ જવાબ વાળ્યો: કુદરતના ખેલ વિચિત્ર છે એનું રહસ્ય કોણ પામી શક્યું છે ભાઈ! અને મૃત્યુ ક્યારે અને કઈ ક્ષણે આવશે તે કોણ કહી શકે તેમ છે?"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો. ગુરુદેવ ક્ષમા કરજો આપ નહીં કહી શકો પણ એટલું તો હું જરૂર કહી શકું છું કે મારા ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે પ્રવેશ પામી શકતું નથી." એક અઠવાડિયું પસાર થયું આચાર્ય હિરિવજય બનારસ છોડી ચાલી નીકળ્યા. હાથમાં એક ઝોળી હતી જેમાં થોડી રાખ હતી. સીધા જ ધર્મપાલને ઘેર પહોંચ્યા ધર્મપાલે આચાર્યશ્રીનું સ્વાગત કર્યું બોલ્યા કેમ પધારવું થયું? એ વાત પછી પણ પહેલાં આપ ભોજન કરો.

આચાર્યશ્રી બોલ્યા મને ભૂખ નથી. તમે પહેલાં જમી લ્યો પછી હું એનો સંદેશ આપીશ. એના માટે જ હું અહીં સુધી પગપાળો આવ્યો છું" ધર્મપાલે કહ્યું મારા આત્મામાં વિશ્વાસ છે મારા માટે એવો કોઈ સંદેશ હોઈ શકે નહીં કે જે મારી ભૂખ-તરસ ઉડાડી શકે. આચાર્યશ્રીએ ફરી એક વખત આગ્રહ કર્યો પણ ધર્મપાલના ઈન્કાર પર આંસુભરી આંખોએ બોલ્યા "ધર્મપાલ બહુ ખરાબ સંદેશો લાવ્યો છું શું કહું જ તમારો પુત્ર અચાનક અવસાન પામ્યો છે આ જુઓ એની રાખ લઈને હું તમને આ સમાચાર પહોંચાડવા આવ્યો છું

આચાર્યશ્રીને ખાત્રી હતી કે પુત્રના અવસાનના સમાચારથી ધર્મપાલનું મુખ પડી જશે અને આંખોમાંથી આંસુ વહી પડશે. પરન્તુ એમની આશાથી વિપરીત પ્રસન્ન મુખે ધર્મપાલ બોલ્યો. ભગવન્, ક્ષમા કરજો,

આપ સમા આચાર્યશ્રીના મુખેથી આટલુ મોટુ અસત્ય શોભા દેતુ નથી મારો આત્મા મને કહે છે મારો પુત્ર હાલ મૃત્યુ પામી શકતો જ નથી."

આચાર્યશ્રીએ પૂછ્યુ "તમારો આ વિશ્વાસ શેના આધારે છે?"

ધર્મપાલે કહ્યુ

धम्मं चरामो न मुसं वयामो ।
पापानि कम्मानि विवज्जयामो ॥
अनारियं च परिवज्जियामो ।
तस्माद् वयं असमय न मरामो ॥

અમારા જીવનમા ધર્મનો આત્મા બોલે છે અમે મૃષાવાદ (જૂઠુ) બોલતા નથી આયુના તાતાને તોડનાર દુષ્કર્મોથી અમારો સમગ્ર પરિવાર બચે છે, માટે જ અમોને શ્રદ્ધા છે કે મારા કુળનુ એક પણ બાળક અસમયે મૃત્યુ પામી શકે નહી"

અત્યાર સુધી હુ ધર્મ ઉપર બોલ્યો; ઘણુ લાબુ બોલી ગયો હવે મારે જરા યુવકવર્ગને સબોધીને વાત કરવી છે ધર્મતત્ત્વ જીવનનો પ્રકાશ-સ્તભ છે ધર્મ આત્માનો પોતાનુ સ્વરૂપ છે ભારતના બધા જ સતોએ, ઋષિ અને મહર્ષિઓએ ધર્મ ઉપર ભાર મૂક્યો છે તો પછી એ જ માટી-માથી જન્મેલા ભારતીય યુવકો ધર્મ-ભાવનાથી શા માટે દૂર નાસી રહ્યા છે? આજે ઉપાશ્રયોમા કે મદિરોમા પ્રૌઢો અને વૃદ્ધો જ વધારે જોવામા આવે છે, પરતુ કાળા વાળવાળા બહુ ઓછા-જૂજજાજ-જ દેખા દે છે બાપ આવીને કહે છે 'મહારાજ, છોકરાને કહીએ છીએ કે, જા ઉપાશ્રયે, મહા-રાજશ્રીના દર્શન કરી આવ, માગલિક સાભળી આવ, બને તો સામાયિક કરી આવ, પણ એ તો કેરમ રમવા બેસી જશે ઉપાશ્રયે નહી આવે" આમ કેમ બને છે એ વસ્તુ પર જ આપણે જરા ઊડાણથી વિચાર કરવાનો રહે છે અધ્યયનમા, સીનેમામા, ફિલ્મી સિતારોને જોવામા કે ફિલ્મ શુટીગ જોવામા, પિકનીક-પાર્ટીઓમા, હોટલો અને કલબોમા યુવકો હમેશા આગળ પડતા રહેતા હોય છે, તો ધર્મક્ષેત્રે પાછળ શા માટે? શુ એના આ પછાત-પણામા આપ લોકો (પ્રૌઢ વર્ગ)ની તો ક્યાય ભૂલ છુપાયેલી તો નથી ને? જરા એક મિનિટ પોતા ભણી પણ નજર નાખી જુઓ યુવકવર્ગને સુધારતા પહેલા તમારે સુધરવુ પડશે કારણ કે બાળકોમા માતા-પિતાના જ સસ્કારોનુ સિચન થાય છે કેટલીક વાર માતાઓ જ બાળકોમા એવા

સંસ્કાર નાખતી હોય છે કે જેથી ભવિષ્યમાં એ (બાળક) સતી કે સંત સંસ્કૃતિ સમીપે જાય જ નહીં.

મારો પોતાનો અનુભવ છે. એક વખત ગોચરી (આહાર) માટે હું ઘેર ગયો. બાળક રડી રહ્યો હતો. માની પુચકારીઓ અને રમકડાં વગેરે એનું મન જીતવાની પેરવી નિષ્ફળ જતી હતી. મને આવતો જોઈ એ બોલી: બાબા, રડીશ નહીં. નહીંતર જો આ મહારાજ સાહેબ આવ્યા છે ને, એ તને પકડીને લઈ જશે. તો શું અમે બાળક પકડનાર છીએ? (સભામાં હસાહસ) એક બાજુ તો માતાઓ ભિક્ષુકોના પાત્રથી વહોરાવ્યા કરે છે તો બીજી બાજુએ બાળકના કોમળ હૃદયમાં ઝેરી સંસ્કારો રેડતી હોય છે. જ્યારે એ મોટો થાય છે ત્યારે આવા સંસ્કારો પણ વિકાસ પામે છે. બાળક વિચારતો થાય છે કે આ કોઈ પકડનારા છે એટલે એમની પાસે જવું ન જોઈએ. પછી માતા કહે કે જા, વ્યાખ્યાન સાંભળી આવ. પણ એ એને રમતને કેરમ રમવા બેસે તો એમાં નવાઈ શી? માતાઓ પાસે ફરિયાદ આવે પણ માતાઓ આ સંસ્કારો તો તમે જ રેડ્યા છો.

યુવકવર્ગમાં આજે પણ ધર્મના શુદ્ધ રૂપ ઉપર વિશ્વાસ છે. અહિંસા, દયા, ક્ષમાને કોઈ પણ યુવક ખરાબ નથી કહેતો. હા, રૂઢિગત ક્રિયાકાંડો પર, અમુક પ્રકારના વિશેષ રીતિ-રસમો ઉપર એના મનમાં અશ્રદ્ધા છે. એની પાછળ પણ એક કારણ છે. આજનો આધેડ વર્ગ ઉપાશ્રયમાં ધર્મની ઊંચી ઊંચી વાતો કરે છે: મહારાજ, સંસાર અસાર છે, સર્વ મિથ્યા ભ્રમ છે, પાઈ પણ સાથે નહીં આવે. ધર્મની આવી ઊંચી ઉડાનો ભરે છે અને જાણે એમ લાગે છે કે આજના યુગના જ સુકુમાર શાલિભદ્ર તો આ લોકો જ છે. પરંતુ દુકાને પહોંચ્યા બાદની ખટપટ જોવા લાગીએ કે બધો જ વૈરાગ્યનો રંગ કોણ જાણે ક્યાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે! પુદ્ગલોને મિથ્યા બતાવનાર એક નવો પૈસો પણ છોડવા તૈયાર નથી થતા. (સભામાં હસાહસ) એનો અર્થ એ થયો કે ધર્મ ફક્ત ઉપાશ્રયમાં છે, બજારની એને હવા લાગતાં જ એ છૂમંતર થઈ જાય છે. આજનો બુદ્ધિવાદી યુવક આ બધું પોતાની નજરે નિહાળે છે અને જાણે છે કે ઉપાશ્રયમાં રંગ એક છે, જ્યારે બજારમાં કંઈ બીજો જ. તમારા જીવનનું આ બહુરૂપીપણું યુવકના મનમાં ધર્મ ઉપર કેમ કરી વિશ્વાસ જામવા દે?

બીજી બાજુ એક વૃદ્ધ માતા સામાયિક કરે છે પણ અડતાલીસ મિનિટની સમભાવનાની સાધનામાં એનું મન એમાં (સાધનામાં) ચોંટતું

નથી એની આંખો ફરતી ફરે છે વહુ શું કરી રહી છે, છોકરો શું કરી રહ્યો છે? સામાયિક પૂરી થતા જ એનો પ્રથમ ઘા વહુ ઉપર થતો હોય છે. આમ કેમ કર્યું, તેમ કેમ કર્યું પાસે ઊભેલો યુવક આ જુએ છે, માજીએ એક કલાક ધર્મસાધના કરી કે કરિયાદોની હારમાળા ઊભી કરી?

આ જ કારણે છે કે આજનો યુવક રૂઢ ધાર્મિક ક્રિયાઓથી પીછેહઠ કરી રહ્યો છે

બીજી બાજુ આજની કેળવણીમા પણ કેટલાક એવા તત્ત્વો છે જે યુવકોને ધર્મ-વૃત્તિથી પાછળ ધકેલે છે આજની કેળવણીમા ભારતીય સસ્કૃતિની છાયા નથી તે યુરોપથી આવી છે એમા પાશ્ચાત્ય સભ્યતાની બોલબાલા છે ભારતીય સસ્કૃતિમા કેળવણીનો પ્રારભ ત્રણ વાકયોથી થાય છે—
"मातृ देवो भव, पितृ देवो भव અને **आचार्य देवो भव"**
આચાર્ય શિષ્યના માનસમા સસ્કારોના બી રોપતો તારી માતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તારા પિતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તેમ જ તારા આચાર્ય પણ તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે આ બીજ-અકુરો એવા છે જે પલ્લવિત થતાની સાથે માતા, પિતા અને આચાર્ય પ્રત્યે બાળકના મનમા શ્રદ્ધા અને વિનય પેદા કરે છે, પરતુ પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો પ્રારભ થાય છે Dog ડૉગ અને Cat કેટથી કૂતરા-બિલાડાથી પ્રારભ થતી કેળવણીમા વડીલો પ્રત્યે સન્માન, ગુરુજનોનો આદર અને ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધાનો અભાવ હશે જ! (હસાહસ)

બીજી તરફ આ કેળવણી આદમીને ફક્ત પેટપૂર્તિ સુધી જ સીમિત બનાવી દે છે વધુમા વધુ પૈસા એકઠા કરવા અને પોતાના વૈભવવિલાસમા વૃદ્ધિ કરવી એ જ એક માત્ર જીવનનો ઉદ્દેશ્ય બની ગયો છે કેળવણીનો ધ્યેય પણ આજ બની ગયો છે વિદ્યાર્થી વિચારે છે કે તે જ કેળવણી ઉત્તમ છે જે સારામા સારી નોકરી અપાવે પૈસાનુ આકર્ષણ જ્ઞાનમા ઊડા ઊતરવાને રોકે છે એટલે જ આજનો કેળવાયેલો વર્ગ થોડા પૈસા ભલે જોડી લે, પરતુ જ્ઞાનનો પ્રકાશ એની પાસે નહી હોય

વિદ્યાર્થીના મગજમા પૈસા પ્રત્યે આટલુ આકર્ષણ પેદા કરનાર પણ તમે જ બધા છો અને જે સમાજમા સપત્તિશાળીનુ માન છે પૈસા માનવનુ ઉપજીવન છે પણ એ જીવન બની શકે નહી એ સાધન ભલે હોય પણ એ સાધ્ય બની શકે નહી પૈસા હાથમા રહે છે ત્યા સુધી એ પાપ નહી બને પરન્તુ જ્યારે એ હૃદયમા પેસે છે ત્યારે એ પાપ બની જાય છે હાથમા

રહેલો પૈસો સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસમાં ઉપયોગી પણ બની શકે છે પરંતુ ખિસ્સામાં પેઠેલો પૈસો ભૂખથી વ્યાકુળ માટે પણ કામમાં આવી શકતો નથી. પરંતુ આજે તમે પૈસાવાળાઓને જેટલો આદર આપો એ તેટલો એક ત્યાગી, કે તપસ્વી કે વિદ્વાનને આપતા નથી. તો પછી એ આશા કેમ રાખી શકાય કે સમાજમાં ત્યાગી અને સેવાભાવી યુવકો પેદા થાય ?

આ બાજુ શ્રીમંતોનાં કુટુંબો પૈસા વડે ઢાંકી દેવાય છે જેનાથી પાપ ઢંકાય છે પણ પાપ ધોવાતાં નથી. એક ધનવાનને એક પત્ની હોવા છતાં એ બીજી વાર લગ્ન કરે છે એના જીવન પ્રત્યે જનસમુદાયમાં તિરસ્કાર વછૂટી રહ્યો હોય તો પણ કોઈ સંસ્થાના ઉદ્ઘાટનમાં દસ હજારની થેલી ભેટ કરે કે એ સમારંભનો પ્રમુખ બની જાય છે અને એ જ સભાસોસાયટી શેઠ સાહેબને સમાજના અગ્રણી બનાવી એમની સ્તુતિ પાઠના કલાકો વિતાવી દેતા હોય છે દૈનિક પત્રોમાં એમના ફોટાઓ સાથે મોટા ટાઈપોમાં એમનો પરિચય છપાય છે એ સમાજનો મોભી બની જાય છે પણ પેલી અબળા પત્ની જે એક ખૂણે બેસી ડૂસકાં મારી રહી છે એનાં આંસુ કોણ લૂછે ?

પરંતુ આ પૈસાની કદરદાની યુવકો ઉપર બહુ ભારે અસર નાખે છે. એમનો જીવનધ્યેય એક માત્ર પૈસો જ બની જાય છે તો પછી ધર્મનો પંથ પૈસાથી ત્યાંથી ઉપડી જાય તો તેમાં નવાઈ પણ શી ?

આ તો યુવક-વર્ગને જો ધર્મ તરફ આકર્ષિત કરવો હોય તો પોતાના ધાર્મિક જીવનના અધૂરાપણાને દૂર કરો કેળવણીમાં આમૂલ પરિવર્તન આણો અને પૈસાના પ્રભુત્વને ઓછું કરો ત્યારે જ આપ જોઈ શકશો કે ધાર્મિક કાર્યક્ષેત્રે યુવકવર્ગ તમારા કરતાં મોખરે જ હશે.

દિનાંક
૬ જુલાઈ ૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ ૧

૪૧. સત્યશ્રવણ

સત્યશ્રવણ એ વિકાસની પહેલી સીડી છે નદીના કિનારા ઉપરનાં વૃક્ષો લીલાછમ રહે છે, કારણ કે તેમને નદીના પાણીમાથી તાજગી મળે છે. તે આપણા જ્ઞાનને પુષ્ટ બનાવે છે હજાર વાતો જ્યારે કાન ઉપર પડે છે, ત્યારે સો વાતો યાદ રહે છે, અને સોમાથી દસ પણ જો આચરણના ક્ષેત્રમા પહોચી તો જીવનમા નવી ચમક આવે છે

એટલા માટે પ્રાચીન ઋષિઓ પોતાના શિષ્યોને કહ્યા કરતા કે પહેલા કાનને ભોજન આપો, પછી જીભને કાનને ભોજન આપવાનો અર્થ એ નથી કે જમણનો કોળીયો મોને બદલે કાનમા નાખવો કાનને ભોજન આપવાની મતલબ કે સત્યનુ શ્રવણ કરવુ

ભારતીય સસ્કૃતિમા એ પરપરાઓ મહત્ત્વપૂર્ણ રહી છે પહેલી સ્વાધ્યાય અને બીજી શ્રવણ પ્રાચીન ગૃહસ્થો સવારમા ઊઠીને શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય કરતા અથવા કોઈ ઋષિ કે સત પાસે જઈ તેમના મુખેથી એ શબ્દો સાભળતા આજે તો યુગ પલટાઈ ગયો છે, સસ્કૃતિ બદલાઈ ગઈ છે એ પરપરાઓને બદલે એ નવી પરપરાઓ દાખલ થઈ ગઈ છે પથારીમાથી ઉઠતાવેત જ પહેલુ કાર્ય ચાહદેવીનુ સ્વાગત કરવાનુ અને બીજુ વર્તમાનપત્ર (News paper) વાચવાનુ

પ્રાચીન યુગની સસ્કૃતિની છાયા આગમોમા જોવા મળે છે તે જમાનાના રહેન-સહન, આચાર-વ્યવહારના રેખાસૂત્રો વિખરાયેલા મળી આવે છે. કથાનુયોગ જોઈએ તો તેમા જણાય છે કે ભારતીય સસ્કૃતિ શ્રવણને કેટલુ મહત્ત્વ આપતી હતી જ્યા ત્યા વર્ણન આવે છે કે અમુક શહેર કે નગરમા ભગવાન મહાવીર પધાર્યા કે અન્ય કોઈ સત પધાર્યા, તેમના આગમનની ખબર શહેર કે નગરમા હવાની માફક ફેલાઈ જતી ચારે તરફ રાજમાર્ગ

અને ઉપમાર્ગે બધી બાજુ એક પ્રકારની હલચલ મચી જતી. ઘરઘરમાં ચર્ચાઓ ચાલતી કે આજ પ્રભુ પધાર્યા છે ચાલો તેમનાં દર્શન કરીએ. તેમની જીવનસ્પર્શિની વાણીના બે શબ્દો કાન ઉપર પડે. અને ચારે બાજુ જનપ્રવાહ ઊભરાતો. આ તેમની સત્યમયતાની ઊભરાતી ભાવનાનો પરિચય કરાવે છે.

આજે પણ જનપ્રવાહ ઊભરાય છે પણ ક્યાં! સંત આવે ત્યારે! એ તો યુગ વીત્યો તેમ તે વાત પણ વીતી ગઈ. આજ તો શહેર કે ગામના ચલચિત્રગૃહ (Cinema)માં કોઈ નવું ચિત્ર (Film) આવે છે ત્યારે, નગરમાં એક જાતની હલચલ મચે છે. પણ કાનને આત્મવિકાસની વાતો પ્રિય લાગે છે કે ફિલ્મી સંગીત? જો ફિલ્મી ગીતો પ્રિય લાગે તો વિચારવું પડશે કે મનમાં કેટલી વાસના ભરી છે! અંતરની વાસના જ વાસનાભર્યાં ગીતો પસંદ કરે છે. પણ જો કદાચ મનને જીવનના વિકાસની વાતો પ્રિય લાગતી ન હોય તો સમજજો કે હૃદયમાં વિકૃતિ આવી ગઈ છે. શરીરમાં વિકૃતિ આવી હોય, તાવ આવ્યો હોય ત્યારે દૂધપાક કડવો લાગે છે અને પાણી મીઠું લાગે છે. કોઈને સાપ કરડ્યો હોય ત્યારે તેને લીમડાનાં કડવાં પાંદડાં વાટીને પીવરાવવામાં આવે છે. તે કડવાં પાંદડાં તેને મીઠાં લાગે છે કારણ કે તેના શરીરમાં ઝેર ફેલાયેલું છે. એ ઝેરની વિકૃતિને લીધે જ કડવામાં મીઠાશનો અનુભવ થાય છે.

તમે કાનને મીઠું લાગે તેવું નહિ, પણ જે જીવનને માટે મીઠું હોય તેને સાંભળો. સત્યશ્રવણથી હૃદય વિવેકની જ્યોતને પામે છે.

એ માટે વીતરાગ પરમાત્મા ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે કે:

सोच्चा जाणइ कल्लाणं सोच्चा जाणइ पावगं ।
उभयं जाणइ सोच्चा जं सेयं तं समायरे ॥

દશવૈકાલિક સૂત્ર અ. ૮–૧૧

સત્યશ્રવણથી આત્મા ઓળખી શકે છે કે કલ્યાણનો માર્ગ કયો છે અને પાપનો માર્ગ કયો છે. શ્રવણથી વિકાસનો રાહ અને વિનાશનો માર્ગ બન્ને સમજાય છે. ભગવાનનું કામ માર્ગ બતાવવાનું છે. કયા રસ્તે ચાલવું તેની પસંદગી તો તમારે કરવાની છે. એ તો માર્ગદૃષ્ટિ આપે છે. ચાલવાનું કામ તો આપણું છે. પણ એક વાત છે કે શ્રવણ, ગાંઠ પડી ગયેલી ગ્રંથિને પણ ખૂબીપૂર્વક ખોલી આપે છે. જ્યાં મોટા મોટા રાજનીતિજ્ઞોની મતિ

પણ મુઝાઈ જાય છે ત્યા એક સામાન્ય માનવીની સાધારણ વાત પણ તેની ગુચ ઉકેલવામા સહાયભૂત નીવડે છે.

એક વખત સમ્રાટ ચદ્રગુપ્ત મૌર્ય અને ચાણક્ય ફરતા હતા મૌર્ય-યુગ એ ભારતનો સુવર્ણયુગ કહેવાય છે. ચાણાક્ય તો ભારતના ઇતિહાસના વહેણને નવો વળાક આપનાર છે સાથે જ તે ઘણો મોટો કુશળ નીતિ-નિર્માતા પણ હતો

બન્ને કોઈ મહત્ત્વભરી યોજના લઈ ચાલી રહ્યા હતા ત્યા સુધી હજુ નદવશની જડ હાલી ન હતી ફરતા ફરતા એક ગામમા પહોચ્યા અને એક વૃદ્ધાના ઘર પર આવ્યા

ગ્રામ્યજીવનમા પૈસાનો અભાવ હોય છે પણ તેની પાસે હૃદયની સપત્તિ વિશાળ હોય છે એટલા માટે તે અપરિચિત અતિથિનુ પણ પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કરે છે આ વાત તો તમે અમને પૂછો કે ગ્રામ્યજીવન કેટલુ સરળ હોય છે! કેટલીક વખત એવી ભાવુક વ્યક્તિઓ મળી આવે છે કે માત્ર બે જ મિનિટના પરિચયમા તે આપણુ મન હરી લે છે તેની પાસે જે કાઈ લુખીસુકી રોટલી હોય છે તે ખૂબ પ્રેમથી આપે છે પણ તેની લુખીસુકી રોટલી પર સ્નેહની સ્નિગ્ધતા એટલી બધી હોય છે કે શુદ્ધ ઘીની ચિકાશ પણ તેની સામે કાઈ વિસાતમા નથી

આ વૃદ્ધ માતાનુ મકાન તો નાનુ સરખુ હતુ, પણ તેનું હૃદય ઘણું વિશાળ હતુ એટલા માટે તેણે પ્રેમપૂર્વક એ બન્ને જણાને પોતાના ઘરમા રહેવા દીધા તેને એ ખબર પણ ન હતી કે આ બન્ને ભારતના ભવિષ્યના ભાગ્યનિર્માતા છે તેણે તો માત્ર તેમને અતિથિરૂપે જોયા અને અતિથિસત્કારની ભાવનાથી જ તેમનો સત્કાર કર્યો સાંજના સમયે તે વૃદ્ધાનો છોકરો ખેતરમા મહેનત મજૂરી કરી આવ્યો દિનભરના પરિશ્રમથી તેના પગ થાકેલા હતા.

આવતાની સાથે જ તેણે માને કહ્યુ કે–ખૂબ ભૂખ લાગી છે ખાવાનુ થવાની કેટલી વાર છે? ભૂખની સૌથી સારી દવા શ્રમ છે શહેરોમા શારીરિક શ્રમનો અભાવ છે એટલે ભૂખ લાગવા માટે ચૂર્ણો અને દવાઓ લેવા પડે છે છતા પણ કહે છે કે ભૂખ લાગતી નથી

વૃદ્ધ માતાએ વાત્સલ્યથી કહ્યુ–બેટા! કંઈ વાર નથી ખીચડી તૈયાર છે તુ બેસી જા, હુ પીરસી દઉ તે બેસી ગયો અને માતાએ તેના ભાણામા ખીચડી પીરસી

ક્ષુધથી આકુલ પુત્રે જલ્દીથી ખીચડી વચમાથી લઈ ખાવા માટે તેમા

હાથ નાખ્યો. બીજી જ ક્ષણે તે એકદમ ચીસ પાડી ઊઠ્યો. કારણ કે તેનો હાથ ગરમ ખીચડીને અડતાં દાઝી ગયો. માએ કહ્યું કે તું પણ પેલા ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્ત જેવો મૂર્ખ છે.

ચાણક્યના કાને આ શબ્દો પડતાં તે ચમકી ઊઠ્યો. આશ્ચર્ય અને ઉત્સુકતાભરી આંખો તેણે ચન્દ્રગુપ્ત તરફ ફેરવી. ભારતના નીતિનિર્માતાઓને એક સામાન્ય વૃદ્ધા મૂર્ખ કહેતી રહી હતી! આનું કારણ શું છે તે જાણવા માટે બન્ને જણા વૃદ્ધ માતાની પાસે ગયા અને પૂછ્યું—માતાજી! હમણાં તમે તમારા પુત્ર પાસે ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્તને મૂર્ખ કહેતાં હતાં તો એ બે જણે શી મૂર્ખાઈ કરી? આમ તો બન્ને જણા ઘણા બુદ્ધિમાન ગણાય છે.

વૃદ્ધાએ કહ્યું—બેટા! દરેક વસ્તુને ગ્રહણ કરવાની રીત હોય છે. તેને તેની રીતે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્ત, નન્દનું સામ્રાજ્ય કબજે કરવા માગે છે પણ તેમણે મોટી ભૂલ કરી છે. આસપાસની સીમાઓને કબજે કર્યા વિના તેમના સૈન્યને વચ્ચે ઉતાર્યું અને પાટલીપુત્ર ઉપર આક્રમણ કર્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે ચારે બાજુથી ઘેરાઈ ગયા. આવી જ મૂર્ખતા મારો દીકરો કરી રહ્યો હતો. આજુબાજુથી ખીચડી લઈને તેણે ખાધી હોત તો હાથ દાઝત નહિ. પણ તેણે તો એકદમ વચમાં જ હાથ નાખ્યો એટલે હાથે દાઝી ગયો.

ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્તે એકબીજાની સામે જોયું. એક ઘરડી ગામડિયણે તેમને વિજયનું રહસ્ય સમજાવી દીધું હતું!

હા, તો તમે સાંભળો. સાંભળવામાંથી જ તમને આવી વાતો મળશે જે તમારી ગુંચવાઈ ગયેલી સમસ્યાઓને એક મિનિટમાં ઉકેલી આપશે. મનુષ્યત્વના વિકાસમાં શ્રવણનું જેટલું મહત્ત્વ છે તેટલું જ આધ્યાત્મિક જીવનમાં પણ છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે કે —

' सवणे णाणे य विण्णाणे पच्चक्खाणे य संजमे "
अणण्हए तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि ॥

ભગવતી સૂત્ર શ. ૨-ઉ-૫

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની પહેલી ભૂમિકા શ્રવણ છે. સાંભળ્યા પછી જ આત્મા જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે. જ્ઞાનથી વિજ્ઞાનને માર્ગે વધે છે. વિજ્ઞાન એટલે આપ સાયન્સ (Science) ન સમજશો. વિનિશ્ચિતાત્મક જ્ઞાન

એ વિજ્ઞાન છે અથવા જે જ્ઞાન, તત્વવિનિશ્ચયનો હેતુ હોય, તે વિજ્ઞાન છે. તત્ત્વનિશ્ચય પછી જ આત્મા ત્યાગાભિમુખ થાય છે કારણ કે જડ અને ચેતન એ બેના ભેદનું વિજ્ઞાન થયા પછી, જડ પ્રત્યે અનાસક્તદશા પ્રાપ્ત થવી અનિવાર્ય છે પ્રત્યાખ્યાન છે ત્યા સયમ છે સયમ અને તપ નિર્વાણનો હેતુ છે આ પ્રમાણે સાધનાની ભૂમિકામા ભગવાન મહાવીરે શ્રવણને મહત્ત્વ આપ્યુ છે

શ્રવણની સાથે મનન પણ ચાલવું જોઈએ તે વિના શ્રવણનો રસ નહિ બને સાભળવા છતા પણ જો સમ્યગ્જ્ઞાન ન આવ્યુ તો વિચાર કરવો પડશે રોટલા ખાધા અને પેટ જો ન ભરાયુ તો બીજા પૂછશે કે તમે તે રોટલા ખાધા કે બીજુ કાઈ ખાધુ ? રોટલા ખાઈએ તો પેટ ભરાવુ જ જોઈએ તેમ, શ્રવણની સાથે જ્ઞાન પણ મળવુ જ જોઈએ

રોટલી ખાવા માત્રથી કામ ચાલતુ નથી તેનુ એકરસ થઈ શરીરમાં પાચન થવુ પણ જરૂરી છે તેનો રસ બને અને શરીરના એકે એક અણુએ અણુ સુધી પહોચે ત્યારે જ તે ઉપયોગી થાય છે એ જ રીતે શ્રવણની સાથે મનન કરો, ચિતન કરો અને આચરણ કરો, ત્યારે જ તેનો રસ બની જીવનના અણુએ અણુમા પહોચશે અને ત્યારે જ તે શક્તિ આપશે

ઘરમાથી બહાર નીકળતા પહેલા તમે વાળ ઓળીને દર્પણમા જુઓ છો કે કોઈ ડાઘ તો નથી રહી ગયો તેવી રીતે, સત્યશ્રવણ એ જીવનનું દર્પણ છે તેમા તમારા આત્માનુ પ્રતિબિબ પડે છે તેમા તમે જુઓ કે ખરાબી ક્યા છે ? જીવનમા કોઈ કાળો ડાઘ તો નથી ? દર્પણનુ કામ તો માત્ર ડાઘ બતાવવાનુ છે સફાઈ તો તમારે જાતે જ કરવાની છે દર્પણ કાઈ સફાઈ કરવા આવવાનુ નથી જો દર્પણે તમને ડાઘ બતાવ્યો અને છતા તમે તેને સાફ ન કર્યો, તો તેમા દર્પણનુ કાઈ બગડવાનુ નથી પરતુ દર્પણમા જોવાનો કોઈ અર્થ સરશે નહિ આ જ વાત સત્ય શ્રવણની છે. સાભળ્યુ છતા જીવનમા પરિવર્તન ન આવ્યુ, અસત્યમાથી સત્ય તરફ ન આવ્યા, સ્વાર્થ અને દ્વેષના કાળા ડાઘ જો સાફ ન કર્યા, તો શ્રવણ નિષ્ફળ જશે

સતોનુ જીવન અરિસા જેવુ છે તેમા સમાજનુ પ્રતિબિબ પડે છે. પણ સતો જડ આયના જેવા નથી તેમા ચૈતન્યની જ્યોતિ હોય છે એટલે જો તેમને ખરાબી નજરે ચઢે છે, તો તેને દૂર કરવાના પ્રયત્નો પણ તે કરે છે પોતાની વાણીના જળથી સમાજમા ઘુમેલી વિકૃતિઓને સાફ કરવા

તેઓ પ્રયત્નો કરે છે વર્ગવિશેષમાં સ્વાર્થ વૃત્તિનાં ઊંડે સુધી જડ ઘાલી બેઠેલાં મૂળિયાંનો નાશ કરવાનું મોટું કામ સંતો કરે છે સમાજમાંની સંપત્તિની ઉપાસનાની વૃત્તિને દૂર કરી સદ્વૃત્તિ અને સદ્ગુણોની ઉપાસનાને પ્રોત્સાહન આપવાનું કામ પણ તેમનું છે પણ જ્યારે સમાજના વિકારો પ્રત્યે સંતો અંગુલીનિર્દેશ કરે છે ત્યારે સમાજનો એક ભાગ ભડકી ઊઠે છે કેમકે તેમને તેમના સ્વાર્થની જામેલી જડ હાલતી જણાય છે– સમાજની વિકૃતિઓ બતાવનાર સાધુ તેમને પ્રિય પણ લાગતા નથી.

ત્યારે ખાદી અને ગાદીની લડાઈ ચાલતી હતી મહાત્મા ગાંધી ઘરઘરમાં ખાદીની પ્રતિષ્ઠા કરવા ઇચ્છતા હતા ત્યારે એક જણે કહ્યું–બાપુ! સફેદ ખાદી કરતાં કાળી ખાદી સારી હોય છે ત્યારે તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું–કેમ? સફેદ ખાદીમાં એવો શો અવગુણ છે?

ત્યારે પેલા ભાઈએ જવાબ આપ્યો કે તેને મેલ જલદી ચડતો નથી અને સફેદ ખાદી જલદી મેલી થઈ જાય છે ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું–ત્યારે કાળી ખાદીમાં કાંઈક ચમત્કાર છે! ખરી વાત તો એ છે કે ખાદી કાળી હોય કે સફેદ મેલ બન્નેને લાગે છે પણ વાત એ છે કે કાળી ખાદી મેલને છુપાવે છે કેમકે તે જાતે જ કાળી છે જ્યારે સફેદ ખાદી મેલ બતાવે છે આ જ વાત સંતજીવનની છે તેમનું જીવન સફેદ ખાદીનું જીવન છે સત્તા અને સંપત્તિની કાલિમા તેમની પાસે નથી એટલે ખરાબીનો મેલ તે જલદી બતાવે છે

સંતભગવાન પણ એક શ્વેત વસ્ત્રધારી સંત છે ને જીવનની ખરાબીઓને બહુ જલદી દર્શાવે છે પણ તેમનું કામ માત્ર બતાવવાનું છે તેને દૂર કરવાનું કામ તમારું પોતાનું છે પરંતુ આજના અમારા શ્રોતાઓ માત્ર શ્રોતાઓ છે શ્રાવક નથી. તમે અહીં સાંભળવા જ આવો છો કે કંઈક લેવા પણ?

મને તો લાગે છે કે તમે શ્રાવક છો અને શ્રાવક શબ્દને ચરિતાર્થ કરી રહ્યા છો. પણ શ્રાવકનો અર્થ છે શ્રવણ કરીને કરનાર." માત્ર સાંભળતા રહે અને કાંઈ તે અનુસાર વર્તન ન કરે, તો કહેવાય છે કે આ- તો કાંઈ સાંભળતા જ નથી બાપ કહેતો રહે અને દીકરો કામ ન કરે તો બાપ કહેશે કે હું કહું છું તે સાંભળે છે કે નહિ? આને તે માનવ." આપ સંતની કેટલી વાતો માનો છો? તમે તો માત્ર સાંભળવા આવો છો, અને તે પણ મીઠી મીઠી વાતો કે જે કાનને પ્રિય લાગે. જીવનમાં જાગૃતિ

લાવે અને હૃદયના વિકારોને દૂર કરે એવી વાતો આપને પસદ નથી. પણ યાદ રાખો એકદમ મીઠી અને ગળી દેખાતી વસ્તુઓ પરિણામે ઝેર જેવી હોય છે. તે શરીરના બગાડને દૂર નથી કરી શકતી તેમા વૃદ્ધિ ભલે કરી શકે. પરતુ, વિકારને દૂર કરવાની શક્તિ તો કડવી ચીજોમા હોય છે એટલા માટે તો જ્યારે તાવ ૧૦૫ અશ (Degree) જેટલો ચઢયો હોય છે, ત્યારે તમે દૂધપાકને યાદ નથી કરતા કદાચ માતા પ્રેમની ઘેલછામાં દૂધ-પાકનો વાટકો લઈને આવે તો પણ પુત્ર કહેશે કે મારી નજર સામેથી દૂર હટાવો તેના તરફ જોવાથી પણ મને ઊલટી થવા જેવું થાય છે. પણ તે સમયે તમે કડવુ કરિયાતુ કે ક્વીનાઈન (Quinine)ની ગોળીઓ સહે-લાઈથી કઠે ઉતારી જાઓ છો

જીભને માત્ર ગળી અને ગળપણવાળી ચીજો આપવી તે નુકસાનકારક છે તેવી રીતે કાનને પણ માત્ર કર્ણપ્રિય મીઠી ચીજો આપવી તે પણ હાનિકર્તા છે

આમ તો હુ તમારી શ્રવણ કરવાની જીજ્ઞાસાનુ સ્વાગત કરું છુ. અને આપણો સમાજ સાભળવાનો શોખીન પણ છે આ સાભળવાનો શોખ પણ એટલી હદે પહોચ્યો છે કે ગામમા સત આવે તો વ્યાખ્યાન જરૂર જવુ જ જોઈએ જમ્યા પછી મો ધોવુ જરૂરી છે તેમ ગામમા સાધુ આવે ત્યારે વ્યાખ્યાન થવુ પણ જરૂરતું છે કેટલીક વખત તો આ શ્રવણની પિપાસા કમાલ કરે છે

એક વખત લગભગ નવ માઈલ જેટલું ચાલીને અમે એક ગામમાં પહોંચ્યા ગરમીના દિવસો હતા, શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયુ હતુ. ઘડિયાળમા સાડાનવ વાગ્યા હતા અમે ખભેથી સામાન નીચે મૂકયો ત્યા એક જિજ્ઞાસુ શ્રાવક આવ્યો અને બોલ્યો—આપ વ્યાખ્યાન ફરમાવશો ? હજુ વખત છે કહો તો લોકોને બોલાવી લાવું

ગજબની શ્રવણ–પિપાસા છે ! મને લાગે છે કે કોઈ સાધુનો અતકાળ નજીકમા હોય તો પણ ભક્તો કહેશે કે—જુઓ મહારાજ ! વ્યાખ્યાન આપીને પછી જજો (હસાહસ)

આ શ્રુતિપિપાસાને માટે તો ધન્યવાદ ઘટે છે પણ તેની સાથે આચ-રણની પિપાસા પણ રાખતા રહો સાભળવાની સાથે બદલાવાનુ પણ શીખો એક મકોડો હોય અને તે પથારી તરફ આવતો હોય, ત્યારે જરાક

હાથ ફટકારો કે તેના ધડાકા સાથે તે પોતાનો રસ્તો બદલે છે પણ મનુષ્ય! બરાડી બૂમો પાડીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. સેંકડો પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા, તે ધોળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણે તો એ જોવું છે કે હૃદય કેટલું ઉજ્જવળ બન્યું! આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પગથી ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ

બે મિત્રો સાયકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાયકલને જરા કાંઈ ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગ્યા (Carrier) પર બેઠેલા મિત્રે પૂછ્યું—ગાડી કેમ ઉછળી પડી? ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી!

જો ચૈતન્યવાળો માનવી હોત તો ઘંટડીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઇંચ પણ એકથી બીજી બાજુ ખસાય નહિ, તો પછી શું સમજવું? હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચૈતન્યની જાગ્રત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કાંઈક જડતા આવી ગઈ છે આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે. ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે

જુનો ધર્મ થયો જાણી મારા સંતો
જુનો ધર્મ થયો જાણી રે

નદી કિનારે કોઈ નર ઊભો તરસ્યા નહિ સમાણી રે

કાં તો અંગ જડ આળસુ એનું
કાં તો સરિતા સુકાણી રે

કલ્પતરુ તળે કોઈ નર બેઠો ભુખ ભૂખ પોકારી રે
નહિ કલ્પતરુ એ જાણજો, કે કરમરેખા ભૂલાણી રે

નદીના તીરે કોઈ વ્યક્તિ ઊભી છે તૃષાથી તેના હોઠ સુકાઈ રહ્યા છે તેનાં બે કારણો હોઈ શકે. કાં તો તે વ્યક્તિ એવી આળસુ હોય કે નદીમાં નીચા વળીને બે ઘૂંટડા પાણી પીવાની મહેનત ન કરતી હોય અથવા બીજું કારણ

એ પણ હોઈ શકે કે નદીમા પાણી સૂકાઈ ગયુ હોય! કલ્પવૃક્ષની નીચે બેસીને કોઈ ભૂખ્યો રહે તો સમજવુ કે કા તો તે કલ્પવૃક્ષની નીચે નહિ પણ બાવળીયા નીચે બેઠો છે, અને ભૂલથી તેને કલ્પવૃક્ષ માની બેઠો છે. અથવા બીજુ કારણ એ પણ હોય કે તેની ભાગ્યરેખાઓ જ અવળી હોય.

આટલા પ્રવચનો પછી પણ જો સમાજ એક તસુ પણ આઘોપાછો થવા તૈયાર ન બને, તો અમારે વિચાર કરવો પડશે કે કયા કઈ વિકૃતિ આવી છે કા તો સતના જીવનની સયમસરિતા સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર શુષ્ક વિધિવિધાન અને ક્રિયાકાડની રેતી જ રહી ગઈ છે, જે રેતીના સુકા કણો નથી તો નદીમા પાણી લાવી શકતા કે ન તે તેને તીરે આવનારની તૃષા શાત કરી શકતા

બીજો વિકલ્પ છે ગૃહસ્થજીવનનો પ્રમાદ અને રાગપ્રત્યેની આસક્તિ. આજનો યુગ ત્યાગનો યુગ નથી, રાગનો યુગ છે એથી તો તમને લોકોને રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે બે વરસ પહેલા કોઇને ત્યા જમવા માટે ગયા હો અને સ્વાગતમા દૂધપાક-પુરી થાળીમા આવ્યા હોય તો તેને તમારી યાદદાસ્ત ભૂલશે નહિ કદાચ ભજિયામા મીઠુ ઓછુ હોય તો તે પણ તમે નહિ ભૂલો બે વરસ પછી પણ ભજિયાનો સ્વાદ તમને યાદ રહેશે

અરે! આ માતાઓની પણ સ્મરણશક્તિ કાઈ કમજોર નથી કોઈ પડોસણ એક વાટકી ચણાનો લોટ ઊછીનો લઈ ગઈ અને એક મહિના સુધી પાછો ન આપી ગઈ તો તે પણ ભૂલશે નહિ (હસાહસ) એક વાટકી લોટ છ મહિના સુધી ભૂલી શકાતો નથી લગ્ન જેવા પ્રસગે કોઈ સગા કે સબધી ન આવ્યા હોય તો ચાર વરસ પછી, તેમને ત્યા પ્રસગ આવશે ત્યારે કહેશે કે અમારે ત્યાં ન આવ્યા તો અમે તેમના ઘેર શેના જઈએ? ચાર વરસ થયા પણ વાત ભૂલાઈ નથી ગઈ પણ જો ગઈ કાલના વ્યાખ્યાનની વાત આજે પૂછો તો ભૂલાઈ ગઈ હશે! સાચી વાત એ છે કે રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે પણ વીતરાગત્વની નથી રહેતી વીતરાગત્વની વાતો યાદ રાખવા માટે રાગદ્વેષની વાતો દૂર કરો

એક બીજી પણ વાત છે છીપ નદીમા પણ હોય છે અને સમુદ્રમાં પણ હોય છે પરતુ તમે જાણો છો કે નદીની છીપમા મોતી પાકતાં નથી. મોતી તો સમુદ્રમાની છીપમા જ થાય છે આનુ કારણ શુ? તમે બતાવી શકશો? નદીની છીપને હમેશા મીઠુ પાણી મળે છે પણ સમુદ્રમાં રહેતી

હાથ ઠપકારે કે તેના ધડાકા સાથે તે પોતાનો રસ્તો બદલે છે. પણ મનુષ્ય ! બરાડી બૂમો પાડીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. સેંકડો પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા, તે તો કાળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણે તો એ જોવું છે કે હૃદય કેવું ઉજ્જવળ બન્યું ! આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પગથી ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ.

બે મિત્રો સાયકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાયકલને જરા કંઈ ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગા (Carrier) પર બેઠેલા મિત્રે પૂછ્યું—ગાડી કેમ ઉથલી પડી ? ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી !

જો ચૈતન્યવાળો માનવી હોત તો ઘંટડીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઇંચ પણ એકથી બીજી બાજુ ખસાય નહિ તો પછી શું સમજવું ? હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચૈતન્યની જીવંત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કાંઈક જડતા આવી ગઈ છે. આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે. અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે. ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે

જૂનો ધર્મ ક્યો જાણી મારા સંતો
  જૂનો ધર્મ ક્યો જાણી રે
નદી કિનારે કોઈ નર ઊભો તરસ્યા નહિ સમાણી રે
કાં તો અસલ જ આળસુ એવું
  કાં તો સરિતા સુકાણી રે
કલ્પતરૂ તળે કોઈ નર બેઠો ક્ષુધા ખૂબ પીડાણી રે
નહિ કલ્પતરૂ, એ બાવળીયો, કે ભાગ્યરેખા ભૂંસાણી રે.

નદીના તીરે કોઈ વ્યક્તિ ઊભી છે. તૃષાથી તેના હોઠ સૂકાઈ રહ્યા છે. તેનાં બે કારણો હોઈ શકે. કાં તો તે વ્યક્તિ એવી આળસુ હોય કે નદીમાં વાંકા વળીને બે ઘૂંટડા પીવાની મહેનત ન કરતી હોય. અથવા બીજું કારણ

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇદ્ર હોય કે છાણમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્‌ઘાટન કરતા કહે છે કે.

" सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिकूला " ।

આચારગ સૂત્ર

આત્મા શાંતિનો ઇચ્છુક છે શાતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા કયા સુધી સફળતા મળી છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણ પરપરાને લક્ષ્યમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાતિના વૃક્ષની ડાળીઓ-પાખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતુ નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અકુરો ફૂટે જવાના અને એ અકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ-પાખડીઓ ફાલવાની

અશાતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-આ ચાર કષાયો અશાતિની જડ છે અનત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

છીપ તો ફક્ત સ્વાતિ–નક્ષત્રનું જ પાણી લે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ તેમાં મોતી નીપજાવે છે. જ્યારે નદીની છીપને હજારો ટન મીઠું પાણી મળવા છતાં તેમાં મોતી ઉત્પન્ન થતાં નથી.

મને લાગે છે કે અમારા શ્રોતાઓ પણ નદીની છીપ જેવા છે. તેમને દરરોજ મીઠું પાણી મળે છે. અનાવૃષ્ટિને કારણે દુકાળ પડે છે તો અતિવૃષ્ટિ પણ પાકને બગાડે છે. તો આ અતિવૃષ્ટિ તો નથી થતીને!

વ્યાખ્યાનને તમે ભોજન તરીકે નહિ પણ દવા તરીકે ગ્રહણ કરો. ભોજન તો પેટ ભરીને ખાવાનું હોય છે પરંતુ દવા પેટ ભરીને ખાવાની હોતી નથી. ઉપદેશ તમે દવા તરીકે તેની માત્રામાં–પ્રમાણમાં લો.

જાપાનની એક પ્રાચીન પરંપરા છે. ત્યાં જ્યારે કોઈ ભાષણ આપવા ઊભું થાય છે ત્યારે તેને કહેવામાં આવે છે કે તમે એક પગે ઊભા રહીને બોલો. તેનો મતલબ એ છે કે જેટલી વાર એક પગ ઉપર ઊભા રહીને બોલી શકાય એટલું જ બોલો–એટલો જ ઉપદેશ આપો. લાંબાં ચોડાં ભાષણો કરનારને માટે આ કેટલી સરસ સજા છે!

શ્રવણની સાથે આચરણનો શોખ રાખો. શ્રવણ પણ કીંમતી છે જરૂર, પણ તે સર્વસ્વ નથી. અગ્નિ પર લખેલ નિબંધ વાંચવાથી ઠંડી દૂર નથી થઈ શકતી. ઠંડી તો અગ્નિના સાંનિધ્યથી દૂર થાય છે. તેમ ખાલી શ્રવણ કે વાંચનથી આત્મવિશ્વાસ થતો નથી. આત્મવિશ્વાસ માટે આચરણના અગ્નિનું સાંનિધ્ય જોઈએ. ત્યારે જ જીવનમાં ચમક આવે. શ્રવણ આચરણમાં ઉતરીને જ જીવનનાં રહસ્યોને સમજાવી શકે.

તા. ૨–૯–૫૫ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇદ્ર હોય કે છાણમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્‌ઘાટન કરતા કહે છે કે.

"सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिकूला"।

આચારગ સૂત્ર

આત્મા સાતિનો ઇચ્છુક છે શાતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા ક્યા સુધી સફળતા મળી છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણ પરપરાને લક્ષ્યમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાતિના વૃક્ષની ડાળીઓ-પાખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતુ નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અકુરો ફૂટે જવાના અને એ અકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ-પાખડીઓ ફાલવાની

અશાતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-આ ચાર કષાયો અશાતિની જડ છે અનત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

वमे चत्तारि दोसा इच्छंतो हियमप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર.

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવર્ણ મન છે. તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. કોઈની પાસે નોટબુક છે? પણ દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી!

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે હોંશ હોંશ લાંબા લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાંઓ રાખો છો. તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો. પરંતુ ચૈતન્યના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી!

માતા મોહનાં હાલરડાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે. એવી રીતે અનંતજ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે.

વીતરાગદેવ શાંતિનાં સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે —

ઓ શાંતિના શાશ્વત માર્ગી! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચારે દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દસ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડૉક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તેને પણ હૉસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડૉક્ટર રોગીને તપાસે છે. પહેલાને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પાચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે. બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે. ડૉક્ટર કહેશે કે જેટલી જલદી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલદી દરદીને આરામ થશે.

આપને પાચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની? આજે તો ઊંધો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે. ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનાં પાન કરો છો અને ઘેર જઈ કાઢી નાખો છો. કષાયવિજયનો રસ પીધો અને ઓફિસમાં જઈ કાઢી નાખ્યો અને જે કષાયભાવને કાઢી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને ટકાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચતું નથી અને ઝેર નીકળતું નથી! પછી તંદુરસ્તી શી રીતે મળે!

જ્યાં સુધી કષાય ઓછા ન થાય ત્યા સુધી શાતિના તમામ બહારના પ્રયત્નો નકામા નીવડવાના ચૂલા ઉપર દૂધ ગરમ કરવા મૂકવુ હોય, નીચે દેવતા સળગતો હોય, દૂધ ગરમ થતા તેમાં ઊભરો આવે તો એકદમ ઊભરાઈ ન જાય તે માટે તેમા બેચાર પાણીના ટીપા નાખો છો પાણીના ટીપાથી ઊભરો બેસી જાય છે પરતુ કેટલીવાર ? વળી પાછો બે પાચ મિનિટમા ફરીથી ઊભરો આવે છે આમ કેટલી વાર એમ પાણીના છાટા નાખ્યા કરશો ? સાચો રસ્તો તો તેની નીચે રહેલ અગ્નિને દૂર કરવાનો છે જ્યા સુધી નીચે અગ્નિ હશે ત્યા સુધી તે ઊભરાયા જ કરશે

માણસ પણ અકળાય છે જરાજરામા તે ઊકળી ઊઠે છે ઉપદેશના છાટા નાખી તેને શાત કરવામા આવે છે, પરતુ ઘેર ગયા અને જરાક નિમિત્ત મળ્યુ કે વળી ઊકળે છે ઉપદેશના છાટા નાખી નાખીને કયા સુધી તેને શાત રાખી શકાય ? જો ખરેખર અતરનો ઉકળાટ દૂર કરવો હોય તો પહેલા કષાયરૂપી અગ્નિના ઇંધન જે અનત યુગથી સળગી રહ્યા છે તેને દૂર કરવા જોઈએ તે સિવાય તો મનની સાથે તન પણ તપતુ રહેશે અને કદિક એ આગ બહાર આવી સારા ઘરને, કદિક પૂરા પરિવારને અને અને કોઈક વખત સારાયે સમાજ, દેશ કે રાષ્ટ્રને સળગાવી દેશે

પણ યાદ રાખજો કે ક્રોધની મશાલ લઈ જે કોઈ બીજાના સુખને સળગાવવાની કોશિષ કરે છે તેણે એ મશાલ મારફતે પોતાની માનવતાને સળગાવી દીધી છે ક્રોધ એક આગ છે જે જલાવે છે પણ તે એક એવી આગ છે કે જે પહેલા તો બીજાને નહિ પરતુ પોતાને જ જલાવે છે બીજાને સળગાવતા પહેલા તો પોતાની જાતે જ સળગી જવુ પડશે બીજા તો જો તેમા સળગાવનારુ તત્ત્વ ભર્યું હશે તો જ સળગશે ક્રોધથી ક્રોધ ટકરાય છે જો અજાણપણે કોઈને પગ અડકી જાય છે તો ક્રોધ નથી ચઢતો પણ જો કોઈ આવેશમા આવી સભાનપણે ઠોકર મારે છે તો મગજનો પારો ઊચે ચઢયા વિના રહેતો નથી

ક્રોધની આગથી બચવા માટે એ જરૂરનુ છે કે આપણે મનને શાત બનાવીએ, કષાયોને મદ પાડીએ જ્યા સુધી દોરાનો છેડો પાતળો અણીદાર થતો નથી ત્યા સુધી તે સોયના નાકામાથી પસાર થતો નથી એટલા માટે જ્યારે બહેનો સીવવા બેસે છે ત્યારે પહેલા દોરાને વળ દઈને પાતળો અણીદાર બનાવે છે અને સોય પરોવે છે એ નાનો દેખાતો દોરો અને સોય અનેક ગરીબ વિધવાઓને રોટલા અપાવે છે જેવી રીતે સોયના નાકામાથી

वमे चत्तारि दोसा इच्छन्तो हियमप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવર્ણ સૂત્ર છે. તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. સૌની પાસે નોટબુક છે ? પણ દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી !

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે દોઢ દોઢ હાથ લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાંઓ રાખો છો, તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો, પરંતુ ચૈતન્યના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી !

માતા મીઠાં હાલરડાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે, એવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે.

વીતરાગદેવ શાંતિનાં સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે—

ઓ શાંતિના શાશ્વત અર્થી ! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચાર દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દસ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડોક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તેને પણ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડોક્ટર રોગીને તપાસે છે. પહેલાને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પાચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે. બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે. ડોક્ટર કહેશે કે જેટલી જલદી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલદી દરદીને આરામ થશે.

આપને પાચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની ? આજે તો ઉલટો પ્રકાર ચાલી રહ્યો છે. ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનું પાન કરો છો અને ઘેર જઈ ઓકી નાખો છો. કામવિજયનો રસ પીધો અને ઓફિસમાં જઈ કાઢી નાખ્યો અને જે કામક્રોધને કાઢી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને ટકાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે ! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચતું નથી અને ઝેર નીકળતું નથી ! પછી તંદુરસ્તી શી રીતે મળે !

આવેશની ક્ષણોમા તે ગુરુને ગુરરૂપે જોતી નથી. રાજા અને દેવતાઓ સુદ્ધાનો તિરસ્કાર કરી બેસે છે ક્રોધ એવા અધ બનાવે છે કે તે વખતે એ પણ વિચાર નથી આવતો કે વહુ દીકરીઓ બેઠી છે તેમની સામે આ શબ્દો બોલવા ઉચિત છે કે અનુચિત સભ્યતા અને શિષ્ટતાની મર્યાદા ખોવાઈ જાય છે. કેટલીક વખત તો તે પોતાને માટે પણ એવા અનુચિત શબ્દો બોલે છે કે જો બીજાએ તેને માટે તેવા શબ્દો વાપર્યા હોય તો લડવા કે મરવા તૈયાર થઈ જાય.

મને એક અનુભવ છે એક માનવી આવેશમા બોલી રહ્યો હતો કે હુ એવો નાગ છુ કે જો ડખીશ તો પાણી પણ પીવા નહિ પામો મને થયુ કે દેહ તો માનવનો મળ્યો છે પણ હજી અદર સર્પયોનિના સસ્કાર રહી ગયા છે. એક ભાઈસાહેબ કહેતા હતા કે હુ સો ગુડાનો એક ગુડો છુ. આખા શહેરમા મારા ગુડાપણાની ધાક છે કોઈની તાકાત નથી કે મારી સામે જુએ મારા મનમા થયુ કે હુ તો આ ભાઈને સજ્જન વ્યક્તિ સમજતો હતો પણ મારી એ ભૂલ હતી કારણ એ પોતે જ પોતાના ગુડાપણાનો સ્વીકાર કરે છે!

ક્રોધનો આવેશ મનુષ્યને કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ કરે છે માતા પ્રત્યે ક્રોધ કરનાર પુત્ર, ખરેખર પુત્ર તરીકેનુ કર્તવ્ય ચૂકે છે, જો તેને કર્તવ્યનુ સતત ભાન હોય તો ક્રોધ તેને પાગલ નથી બનાવી શકતો. પણ ક્રોધ પવનની આધીની માફક આવે છે જ્યારે તે આવે છે ત્યારે વિવેકનો દીવો તો બધાયથી પહેલો બુઝાઈ જાય છે દીવો બુઝાયા પછી જેમ અધકાર વ્યાપે છે તેવી રીતે વિવેક ગયા પછી અનિષ્ટો ફેલાય છે ક્રોધથી અધ વ્યક્તિને શુ વિતશે તે તો ક્રોધનો નશો ઊતર્યા પછી જ ખબર પડે છે

મુબઈ શહેરમા રસ્તા ઉપર એક બહેન ફૂટપાથ ઉપર જઈ રહ્યા હતા સાથે તેમની એક છએક વર્ષની દીકરી હતી થોડેક દૂર એક ફુગ્ગા વેચનાર ઊભો હતો તેની પાસેના રગબેરગી ફુગ્ગાઓ જોઈ છોકરી અટકી ગઈ. ફુગ્ગાની કિમત માત્ર બે પૈસા હતી પણ બે પૈસાની કિમત આપના મનથી ભલે ખાસ ન હોય, પરતુ ગરીબોને તો બે પૈસા પણ બે રૂપિયા જેવા થઈ પડે છે તમને પણ પૈસાની કિમત તો છે જ કોઈ ગરીબ કે અનાથ સામે આવે અને હાથ લબાવે ત્યારે બે પૈસા પણ કાઢતા હાથ સકોચ અનુભવે એ, છતા એ જ માણસ પોતાનો ભોગવિલાસ માટે સેકડો રૂપિયા બરબાદ

પસાર કરવા માટે હોડીને પાતળો બનાવવો જરૂરી છે તેવી જ રીતે સંસાર સાગરને પાર કરવા માટે કષાયરૂપી હોડીને પાતળો પાડવો આવશ્યક છે જ્યાં સુધી કષાયોની તીવ્રતા છે ત્યાં સુધી ભવપરંપરાની વૃદ્ધિ અટકી શકતી નથી.

ઉપરાંત આત્મા ભગવાન મહાવીર કહે છે—

कोहो य माणो य अणिग्गहीया
माया य लोभो य पवड्ढमाणा ।
चत्तारि एए य कसिणा कसाया
सिंचन्ति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥

—દશવૈકાલિક સૂત્ર

જ્યાં સુધી ક્રોધ અને માન અનિગ્રહિત છે અને માયા તથા લોભ ઉપર આપણું નિયંત્રણ નથી ત્યાં સુધી કષાયોની વિષવેલ વધતી જ રહેશે અને ભવપરંપરારૂપી ફળો ઘટવાનાં નથી

એટલે આપ હંમેશાં જાગૃત રહો. એકાન્તની ક્ષણોમાં જ્યારે એકલા હો ત્યારે વિચાર કરો કે આપનો ક્રોધ પર અધિકાર છે કે ક્રોધનો આપના પર અધિકાર છે! જ્યારે ક્રોધ આગલા દ્વારેથી પેસે છે ત્યારે વિવેક પાછલા દરવાજેથી ભાગી જાય છે તે વખતે આપના ઉપર આપનું નહિ પણ શેતાનનું શાસન રહે છે વિવેકનું શાસન ગયું એટલે પ્રકાશ ગયો. પછી માણસ એ પણ વિચાર નથી કરતો કે હું કોની સામે બોલું છું મારી સામે મારા આદરણીય પૂજ્ય પિતા ઊભા છે જન્મદાત્રી માતા છે કે જેણે વર્ષો સુધી મને કેડમાં ઉપાડી ફેરવ્યા કરે છે ખવરાવ્યું છે અથવા મારી સામે મારા ગુરુ છે જેમણે હૃદયની અંધારી ગુફામાં પ્રકાશ પાથર્યો છે જેના કલ્યાણ હસ્તસ્પર્શથી મારા જીવનની માટી સોનું બની ગઈ છે એમનો તિરસ્કાર કરવા તે તૈયાર થઈ જાય છે

તારાયણ અર્હતર્ષિ જીવનના આ સત્યને એક ગાથામાં રજૂ કરે છે

कोवाविट्ठाण पाणम्मि मातरं पितरं गुरुं ।
अधिक्खिवन्ति साधु य रायाणो देवयाणि य ॥

ઋષિ ભાષિત સૂત્ર અ. ૩૬ ગા. ૧૪

ઋષિભાષિત ગ્રંથમાં તારાયણ અર્હતર્ષિ ક્રોધાવિષ્ટ વ્યક્તિનું ચિત્ર દોરે છે જ્યારે વ્યક્તિના મસ્તકમાં ક્રોધનું તોફાન થાય છે ત્યારે તેની આંખો બંધ થઈ જાય છે પછી તે માતાપિતાને જોઈ શકતો નથી.

પતી ગયુ હતુ પોતાના હાથે જ પોતાની પુત્રીની હત્યા થએલી જોઈ માતા પગથી માથા સુધી કપી ગઈ એ પણ જોરથી આક્રદ કરવા મડી તેના અવાજમા તેના હૃદયની વેદનાઓ વ્યક્ત થતી હતી

ત્રણ મિનિટમા બધુ બની ગયુ પણ ત્રણ મિનિટના આવેશે કેવો ગજબ કરી નાખ્યો હતો ! તો પછી જેના હૃદયમા હમેશા ક્રોધની જ્વાળાઓ સળગતી રહે છે તેમની તો વાતજ શી કરવી ? ક્રોધનો કા તો તદ્દન ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ કે કા તો તેને એકદમ ઓછો કરી નાખવો જોઈએ આખી જિદગી ક્રોધની જ્વાળામા સળગતા રહેવુ એ તો આપણા સદ્‌ગુણોની રાખ કરવા જેવુ છે, જ્યા સુધી ક્રોધની આગ હૃદયમા જલતી રહે છે ત્યા સુધી આત્મા સત્યાસત્યનો વિવેક ગખી શકતો નથી સત્ય તરીકે સ્વીકાર કરવાની તેનામા હિમત જ રહેતી નથી તેની પાસે નથી હોતો પ્રેમનો પ્રવાહ કે શાતિના શીતળ જળ તેની પાસે હોય છે માત્ર આગ જે જ્યા પહોચે ત્યા સળગાવવાનુ કાર્ય જ કરે છે જેણે જિદગી સુધી સળગાવવાનુ જ કાર્ય કર્યુ છે તેને આપ માનો છો કે સ્વર્ગના પુષ્પ મળશે ? તેના નસીબમા તો નર્કની આગ જ લખાએલી છે

અનત અનુબધ કરનારા ક્રોધને જૈન પરિભાષામા અનતાનુબધી કહેવાય છે તે અનત અનત જન્મ અને મૃત્યુની પરપરામા વૃદ્ધિ કરે છે આત્માને સમ્યકત્વથી દૂર કરી નર્કની જ્વાળાઓ તરફ ધકેલે છે તમે તો વેપારી છો જે ઘરાક આપની પાસેથી માલ લઈ બદલામા પૈસને બદલે પત્થર આપે તેવા ઘરાકને આપ કદિ પસદ નહિ કરો અનતાનુબધી ક્રોધ પણ એ ઘરાક જેવો છે જે તમારી પાસેથી સમ્યકત્વ રૂપી માલ લઈ આપને નર્કના પત્થર આપે છે છતા આપ એવા ઘરાક સાથે કેમ સબધ રાખો છો ?

અનતાનુબધી જાય તો ભવપરપરાનુ મૂળ કપાઇ જાય અને જેનુ મૂળ કપાઇ ગયુ, વિનાશ પામ્યુ તે વૃક્ષ કેટલા દિવસ ટકી રહેવાનુ ? જીવનમા જો સહૃવિવેકની જ્યોત જગાવવી હોય તો અનતાનુબધીના અધકારને દૂર કરો ચાર પ્રકારના ગોળા છે એક માટીનો, બીજો લાકડાનો, ત્રીજો પત્થરનો અને ચોથો લોખડનો, ચારેની ઉપર સૂર્યના પ્રખર કિરણો એક સાથે પડે છે ચારે ગરમ થાય છે પરતુ સૂર્ય અસ્ત થયા પછી ચારે ઠડા થવા માડે છે, ત્યારે માટીનો ગોળો સૌથી પહેલા ઠડો થાય છે, લાકડાના, પત્થરના અને લોખડના ગોળાને ઠડા થતા અનુક્રમે બમણો વખત લાગે છે

ઠડા થવામા જેને વધુ વખત લાગે છે તેનામા ગરમીના તત્ત્વો વધુ પ્રવેશેલા છે એ સમજજો, એવી જ રીતે બાહ્ય વાતાવરણ એક સરખુ હોવા

કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આઠ આના તો ફું કે ફૂ માં પૂરા કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આના તો ફું કે ફૂ માં પૂરા થઈ જાય છે ફું અને થું અને પાન ચાવીને થૂંકી નાખવું તે થૂ. બીડીએ તો પાયમાલ કરી નાખ્યું છે તેણે કેટલું ખોદી નાખ્યું છે કેટલા સુંદર ચહેરા-ઓને શ્યામ બનાવ્યા છે તેનો તો કોણ હિસાબ ગણે છે !

ધૂમ્રપાન તો ફેશનની માફક આખા ભારતવર્ષમાં ફેલાઈ ગયું છે. ઝૂંપ-ડીથી માંડીને મહેલો સુધી તેની ગતિ કોઈ રોકી શક્યું નથી. એક ખેડૂત ખેતર ઉપર જાય છે ત્યારે ચાર આનાના ચણા નહિ લઈ જાય. પણ ચાર આનાની તમાકુ અને ચલમ લઈ જવાનું ભૂલતો નથી. એવી જ રીતે શિક્ષિત માણસો ઓફિસે જતી વખતે બદામ કે પિસ્તા ખિસ્સામાં નથી નાખતા પણ સિગારેટનું પાકીટ તો હંમેશ સાથે જ રાખે છે

ગરીબો પણ આવાં દુર્વ્યસનોની પાછળ કેટલાં નાણાં બરબાદ કરે છે. એક બાજુ ગરીબીની ફરિયાદ કરે છે અને બીજી બાજુ સૌંદર્ય અને સંપત્તિનો નાશ કરનાર આવાં વ્યસનો ગળે વળગાડીને ફરે છે !

હા તો ફૂટપાથ ઉપર ચાલતી માતાની પાસે બે પૈસા નહોતા નહિ તો કઈ અભાગણી મા હશે કે જે છતાં સાધને પોતાનાં નાનાં બાળકોના મનની વાતી ઓછી થવા દે ! તેની નાની બાળકીને શું ભાન હોય કે તેની માની પાસે બે પૈસા પણ નથી ! તેની જીદ વધતી ગઈ તેણે ફુગ્ગો લેવા માટે કજીઓ કરવા માંડયો. રસ્તા ઉપરથી જોરથી રડવા માંડી. તેને શાંત કરવા માટે તેની માતાએ બધા ઉપાયો કર્યા. પણ એકે કામ લાગ્યો નહિ. આ જોઈ આજુબાજુના રાહદારીઓ ભેગા થયા અને તે માતાને ઠપકો આપવા લાગ્યા કે કેમ ફુગ્ગો અપાવતી નથી ! બે પૈસામાં શી મોટી વિસાત છે ! આટલી કંજૂસ શું કરવા થાય છે !

રાહદારીઓની વાત તેના દિલને ચોટ લગાવી ગઈ. લજ્જિત અને દુઃખી તેની સમજશક્તિ નાશ પામી. મનની શાંતિને સ્થાને ધમધમાટ થવા માંડયો. આ બાજુ બાળકીએ જોરથી બે હાથ તાણવા માંડયા. આથી માતાએ આવેશમાં આવી જઈ જોરથી એક ધક્કો માર્યો અને છોકરી રસ્તા ઉપર પડી ગઈ અને પોતાની સાથે જ ઘરઘરાટ કરતી એક મોટર ત્યાંથી પસાર થતી હતી તે તેની ઉપર ફરી વળી. લોહીનું ખાબોચિયું ભરાઈ ગયું એક ચીસની સાથે તે છોકરી હંમેશને માટે શાંત થઈ ગઈ આ નિહાળીને જુએ ત્યાં તો જાણે

કહી રહ્યુ છે તેણે કહ્યુ 'શુ કહી રહ્યા છો, વરૂણ દેવ, કઈ સમજણમા આવતુ નથી!' પાણીએ જવાબ વાળ્યો, 'કહેવાના દા'ડા તો ગયા; હવે તો શેકાવાના દા'ડા છે તેમ છતા તમે સાભળવા ઇચ્છો છો તો સાભળો. 'નીચે અગ્નિ તપી રહ્યો છે, પણ એની તે શી તાકાત છે કે તે મને બાળી શકે હુ એક મિનિટમા જ એને ઠડો કરી શકુ છુ પણ અફસોસ છે કે વચ્ચે આ વાસણ પડ્યુ છે બસ, એના જ કારણે આજે મારો અણુએ અણુ તપી રહ્યો છે'

આ એક રૂપક છે પાણીની વાત તમે સાભળી તેવી જ છે આત્માની કથની તે અડતાળીશ મિનિટમા અશાતિના અગ્નિને સદા સારુ ઓલવી શકે છે પરતુ વચ્ચે પડેલુ છે આવરણ, તે આવરણ જ તેને દેહાશક્તિના દાવાનલમા તપાવી રહ્યુ છે એ પુત્ર પરનો રાગ જ હતો કે જેને કારણે ધૃતરાષ્ટ્રની આધળી આખોને સો વખત રડવુ પડ્યુ એ રાગ-દશા જ હતી કે, એક નટકન્યાની પાછળ ગાડા બનેલા ઇલાયચીકુમારે પોતાના વૃદ્ધ માતા-પિતાને તજ્યા

રાગ કેટલો કઠોર હોય છે, એ પણ તમે જાણી લ્યો. અનેક સસરાઓએ પોતાના જમાઈના શિરે પાઘડી બધાવી હતી પરતુ ઇતિહાસમાં એક જ સસરો એવુ કઠોર હૃદય લઈને આવ્યો હતો કે, જેણે પોતાના જમાઈને-માથે, ધગધગતા અગારા મૂક્યા હતા જૈન જગતનો ઉજ્જવળ ત્યાગી ગજસુકુમાર તમારી સ્મૃતિમા આવ્યો હશે સોમિલની સુંદરી કન્યા જોડે એનો વિવાહ નક્કી થયો અને ભોગમા પડેલો રાજકુમાર ત્યાગના પથે વિચર્યો સવારનો ભોગી, સાજનો જોગી બની મહાકાળ સ્મશાને પહોચી જાય છે અને ત્યા જ આવે છે તેમનો સસરો પણ તે પ્રેમ નહી પરતુ પ્રતિશોધ-બદલાની ભાવના લઈને આવે છે અને જુવાન જોગીના માથે ધગધગતા અગારા મૂકતા એના હાથ જરા સરખાય કપ્યા નહી આ હતો પુત્રી પ્રત્યેનો રાગ જેણે આવુ કઠોર કર્મ બાધવા પિતાના હાથને પ્રેરિત કર્યો.'

છતાય આશ્ચર્ય તો એ છે કે, આવા કઠોર કર્મ કરનાર રાગને તમે છોડી શકતા નથી તેને જ તમે લાડ અને પ્યારથી પોષો છો વારુ, ત્યારે તમે જલ્દી બતાવો કે, તમે રાગને લાડ કરો છો કે ત્યાગને? અરે, વર અને વહુને શણગાર્યા ત્યારે રાગને જ લાડ કર્યા હતા ને? તમને રાગની વાતો ગમે છે કે, વિરાગની? એક વ્યક્તિ તમારા પુત્રના વેવિશાળ માટે આવે

પરંતુ રાગના ડંખથી બચવા માટે કોઈ કરે છે ખરી? જી નહિ, કશું જ નહિ. કારણ? કારણ કે એનો ડંખ તીક્ષ્ણ લાગતો નથી. પરંતુ યાદ રાખજો કે વેદનીય કર્મનો ડંખ એ વીંછીનો ડંખ છે જે થથરાવી મૂકે છે પણ પ્રાણ લેતો નથી. તે આત્માના સદ્‌ગુણોને મારતો નથી જ્યારે રાગનો ડંખ સર્પનો ડંખ છે કે જે અનુભવ થરથરાવતો નથી. પણ બેભાન કરી મૂકે છે યાદ રાખજો વીંછી કરતાં સાપનો ડંખ ભયંકર છે એની મૃત્યુ સુધી પણ ખબર પડતી નથી માટે વેદનીય કર્મથી બચવા માટે પણ પહેલાં રાગને સમાપ્ત કરવો પડશે.

રાગ-દશા શુભને પણ અશુભમાં ફેરવી નાખે છે એ એક સિદ્ધિ છે કે શુભ ક્રિયાનું શુભ પ્રતિફળ હોય છે પરંતુ રાગ-ભાવને લઈને શુભ ક્રિયા કરશો તો તે પણ અશુભ ફળદાયી બનશે! દાન એ શુભ ક્રિયા છે. શ્રેયાંસકુમારે આદીશ્વર પ્રભુને ઈક્ષુરસનું દાન કર્યું અને ભવપરંપરાને સીમિત કરી લીધી. દુઃખમાં પડેલી રાજકુમારી ચંદનબાળાએ પ્રભુ મહાવીરને સૂકાં અડદના બાકળાનું દાન કર્યું અને જીવનની સફળતા પ્રાપ્ત કરી પરંતુ ભગવાન મહાવીરની સાસુએ એમને મોતીઓ વડે વધાવ્યા. ખૂબ જ પ્રસન્નતાપૂર્વક એમને દાન દીધું છતાં આમ કરવાથી એની તો ભવ-પરંપરામાં વધારો થયો. કારણ કે સતી ચંદનબાળાએ એમને દીર્ઘ તપસ્વી મહાન સંત જાણી દાન દીધું હતું જ્યારે સાસુએ પોતાનો જમાતા માની દાન દીધું હતું પહેલામાં ત્યાગની દ્રષ્ટિ હતી ત્યારે બીજામાં રાગ-દૃષ્ટિ હતી. આ રાગ-દૃષ્ટિ જ ક્રિયા-તત્ત્વને બદલી નાખે છે જેમ ઉધઈ મકાન મોભિયાને કાતરી નાખે છે તેમ જ રાગદૃષ્ટિ ધર્મ અને વૈરાગ્યની દૃષ્ટિને ખોખલી કરી નાખે છે

મોહ-ઘરમાં બેસી મોહનને ભજવું અસંભવ છે! કારણ કે એ આત્માની દૃષ્ટિને વિકૃત કરી મૂકે છે એ એક જાતનું આવરણ છે જેને લઈને નિકટતમ વસ્તુને પણ જોઈ શકાતી નથી. આવા જ આવરણમાં ખોઈ અનંત શક્તિમાન આત્મા પણ ફર અને ચકર રૂપે ભટકતો ફરે છે આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિના ભયંકર અગ્નિમાં એ શેકાય છે.

એક વાસણમાં પાણી ઊકળતું હતું નીચે રહેલો તેજ અગ્નિ પોતા-નો પાણીને ગરમ કરી રહ્યો હતો તે જ વખતે પાણીમાં ઘન-ઘનનો અવાજ પણ આવ્યા પાસે બેઠેલી બહેને તે સાંભળ્યો તેને લાગ્યું પાણી કંઈક

અથવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ સમજી શક્યા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની સામે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે, એના મુકુટ પર અમૂલ્ય રત્નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઊઠે છે. ચક્રવર્તીનુ સપૂર્ણ રાજ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર પોતાના સિહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિહની જેમ ગર્જના કરે છે, પરતુ તેજ ઈન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ–તીર્થંકર દેવની સામે આવીને બેસે છે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જ સાભળ્યુ છે પરતુ ત્યાગનો આનદ કદી લીધો છે કે નહી ? રાગનો આનદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો છે, હવે જરા ત્યાગના આનદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો આનદ ભર્યો છે ! પરતુ ભોગના આસને બેસી ત્યાગનો આનદ કદી લઈ શકાતો નથી, જબુ જેવો યુવક આઠ–આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મ ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે ! જે પન્નાના એક કિટકારે બત્રીસ-સુકુમારીઓને તજી ત્યાગના પથે સચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો પથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરતુ કમળની સુવાસનો આનદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકો એ આનદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનદ અતિમુક્તે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા-પીવાની અને એક તૃષ્ણાભર્યા વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમવુ ગમે છે પરતુ જ્યારે ત્યાગી સત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુક્તે જોયા ત્યારે તે રમતનુ સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ–ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે. જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સસારથી વિદાય લઈશુ ત્યારે પણ સાથે શું લઈ જવાના ? તમે, લોહીનું પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે ! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

છે તે પણ સાથે વજનદાર શ્રેણી લઈને જ આવે છે. વજનદાર શ્રેણીનો અર્થ તમે સમજી ગયા હશો. તમે તમારા સ્વાર્થની વાતને બહુ જલદી જ સમજી લ્યો છો.

બીજી વ્યક્તિ તમારા પુત્રની દીક્ષાની વાત કરવા આવે છે. જરા જલદી બતાવો કે બન્નેમાં દુશ્મન કોણ આવ્યું? દીક્ષાની વાત કરનાર કે વેવિશાળની કરનાર? પણ આજના યુગમાં ત્યાગની વાત કરનાર કોઈને ગમતો નથી.

તમને ગમે કે ન ગમે, અમે તો આઈ ત્યાગની જ વાતો કહેવાના. વિકાસમાં ત્યાગ એ પહેલી શરત છે. ત્યાં સુધી બીજ પોતાને માટીમાં એકરૂપ કરી લેતું નથી ત્યાં સુધી પૃથ્વીને ભેદીને ઉપર આવી શકતું નથી. જ્યારે બીજ પોતાનું વિસર્જન કરી નાખે છે ત્યારે જ એકને બદલે હજારનું વરદાન થઈ તે આગળ વધે છે.

આ જ વાત પેલા મહાપુરુષોની છે કે જેઓ એક દિવસ તમારી અને અમારી જેવા જ હતા, પરંતુ જ્યારે તેમણે પોતાની ઇચ્છાઓ અને અરમાનોનું બલિદાન કર્યું, બીજાના હિતમાં પોતાને ખપાવી દીધા ત્યારે જ તેઓ મહાપુરુષોની હરોળમાં આવી શક્યા. દુનિયાએ એમને જોયા અને તે એમની પાસે નમી પડી. વર્ધમાન રાજકુમારે ત્રીસ વર્ષની ઊગતી ભર-જુવાનીમાં રાજ-પ્રાસાદોને ઠોકરે મારી વનનો રાહ લીધો ત્યારે તેઓ ભગવાન મહાવીરના સ્વરૂપમાં પૂજાયા. બુદ્ધ અને ગાંધી બધા મહાપુરુષો ત્યાગના બળે જ આગળ વધ્યા હતા.

દુનિયાએ ભોગીઓનો દેખાવ જોયો છે પણ તે નમી છે તો ફક્ત ત્યાગીઓના ચરણોમાં જ. ભારતની ભૂમિ પર જેમ ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેમ અનેક ત્યાગીઓએ પણ અહીં જન્મ ધારણ કર્યો છે. ત્યાગીઓના મંદિર તો તમે આજે પણ ગામેગામ રહેલાં જોઈ શકશો. પરંતુ ચક્રવર્તીનું એક પણ મંદિર ક્યાંય તમને દેખાશે નહીં. આ ત્યાગીની દેણ છે. હજારો દેવો ચક્રવર્તીની સેવામાં રહે છે પરંતુ એક પણ દેવ તેમને નમસ્કાર કરતો નથી. પણ જ્યારે તે ચારિત્ર-ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તેઓ નમસ્કાર કરે છે. બીજી વાત આગમમાં વર્ણન આવે છે કે ચક્રવર્તી જો ચક્રવર્તી સ્વરૂપે મરણ પામે છે તો એને ખરે જ નરકમાં જવું પડે છે. ચક્રવર્તીનું સિંહાસન તજી જે તે ત્યાગના સિંહાસન પર બિરાજે છે તો તે સ્વર્ગ

અથવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ સમજી શકયા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની સામે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે, એના મુકૂટ પર અમૂલ્ય રત્નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઊઠે છે. ચક્રવર્તીનુ સપૂર્ણ રાજ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર પોતાના સિહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિહની જેમ ગર્જના કરે છે, પરતુ તેજ ઈન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ-તીર્થંકર દેવની સામે આવીને બેસે છે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જ સાભળ્યુ છે પરતુ ત્યાગનો આનદ કરી લીધો છે કે નહી ? રાગનો આનદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો છે, હવે જરા ત્યાગના આનદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો આનદ ભર્યો છે! પરતુ ભોગના આસને બેસી ત્યાગનો આનદ કદી લઈ શકાતો નથી, જબુ જેવો યુવક આઠ-આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મ ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે! જે ધન્નાના એક ફિટકારે બત્રીસ-સુકુમારીઓને તજી ત્યાગના પથે સચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો પથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરતુ કમળની સુવાસનો આનદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકો એ આનદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનદ અતિમુકતે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા-પીવાની અને એક તૃંણાભરા વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમવુ ગમે છે પરતુ જ્યારે ત્યાગી સત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુકતે જોયા ત્યારે તે રમતનુ સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ-ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સસારથી વિદાય લઈશુ ત્યારે પણ સાથે શુ લઈ જવાના ? તમે, લોહીનુ પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

આપે છે ? જવા દો જડ ચીજો શું જવાબ વાળશે ? પરંતુ ચૈતન્ય પરિગ્રહને જ પૂછી લ્યો તે તો જવાબ આપશે ને ? તેમનો જવાબ સ્વીકાર–પ્રત્યક્ષે કે નકાર સ્વરૂપ ? એ નિશ્ચિત છે કે જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે સર્વ કાંઈ અહીં જ છોડીને ચાલ્યા જવું પડશે. હિન્દીના એક કવિએ પણ કહ્યું છે કે:

मेरा मेरा जो तू कहता है वह कुछ भी काम न आयेगा
तू बंधी मुट्ठि आया है और खाली हाथों जायेगा ॥"

જ્યારથી જ્ઞાન આવ્યું છે ત્યારથી અજ્ઞાન બોલે છે કે આ મારું છે તે મારું છે આ હું મારું જ સર્વ સંપત્તિનાં મૂળ છે. મમતાની મહોર મારી જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે તારા જીવનની છેલ્લી ઘડીઓમાં–પળોમાં મૃત્યુની કાળી છાયાથી તને ઉગારી લેવામાં અસમર્થ છે તું આવ્યો ત્યારે મુઠ્ઠી બાંધીને આવ્યો હતો. તમે જોયું હશે કે જ્યારે બાળક અવતરે છે ત્યારે એની મુઠ્ઠી વાળેલી હોય છે જ્યારે તું આંખો મીંચી લઈશ ત્યારે આ બધું પરાયું થઈ જશે. તું તો ખાલી હાથે જ દુનિયામાંથી વિદાય થઈશ.

એટલું તો નિશ્ચિત છે જ પણ છોડવાની પણ રીત હોય છે એક માણસ લોહીનું પાણી–પરસેવો કરીને આખી જિંદગી સુધી પૈસા ભેગા કર્યો કરે છે ખાતો ય નથી ને ખવડાવતો ય નથી. પરંતુ મૃત્યુના એક જ ઝપાટે સર્વ કાંઈ તજી ચાલી નીકળે છે ત્યારે લોકો બોલે છે આપણે બધું છોડીને ચાલી ગયો બીજો માણસ પણ છે જે બુદ્ધિબળે હજારો–લાખો રૂપિયા કમાયો છે પણ તેમાંથી તેણે ખાધું અને કોને ખવડાવ્યું છે પોતાના ગરીબ ભાઈ–બહેનો એમને માટે હજારો રૂપિયા તેણે આપ્યા હોય છે જ્યારે આવો માણસ મૃત્યુ થતાં ચાલી નીકળે છે ત્યારે દુનિયા કહે છે બહુ બહાદુર હતો જીવન જીવવાની કળા એનું જાણી હતી. તે ધનનો કીડો નહોતો ફક્ત ભેગું કરીકરીને ભરી જનારાઓમાંનો તે નહોતો તેણે કમાઈ જાણ્યું તેમ વાપરી પણ જાણ્યું વાર ત્યારે હવે જલદી કહેશો આપો કે તમારે બિચારો–બાપડો બનવું છે કે બહાદુર ? હું માનું છું કે કોઈપણ બાપડો બનવાનું પસંદ નહીં કરે કાળ–ધોળ કરીને કમાવું અને રોતાં–રોતાં છોડીને ચાલી નીકળવું એ બહાદુરોનું નહિ પણ કાયરોનું–બિચારાઓનું કામ છે

બહાદુર બનવું છે તો મનને વિશાળ બનાવો. બીજા માટે કંઈક ત્યાગ કરતાં શીખો. મનને એવું તો કેળવો કે જ્યારે સંપત્તિના વિભાજનનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે પણ તમે કહી શકો કે: તમે લ્યો મારે કંઈ નથી જોઈએ."

આ શબ્દોમા તમને વિશાળ હૃદય જોવા મળશે સકુચિત દિલનો માણસ આવી તદ્દન વિપરીત મનોવૃત્તિ ધરાવતો હોય છે તે કહેશે, "હુ જ લઈશ; તને નહી આપુ " આ નીતિ પર ચાલીને કૈકેયીએ અયોધ્યાને નરક બનાવી મૂકી હતી રામ તો વનમા સીધાવ્યા ભરતને અન્તસ્તાપ થયો દશરથનુ પ્રાણપખેરુ ઊડી ગયુ અને અયોધ્યાનગરી સૂની બની ગઈ

જીવનનો વિકાસ વિલાસમાં નહી, ત્યાગમા છે નબળાઈને, દુર્બળતાને, સજ્જનતા માનવી એ ભૂલ છે અને કાયરતાને અહિસા માનવી એ પણ એવી જ એક ભૂલ છે અને એમ વિલાસમા વિકાસ માનવો એ તેથી પણ ગભીર ભૂલ છે વિલાસી વ્યક્તિ કદી વિકાસ કરી શકતી નથી એક કવિએ કહ્યુ છે

ત્યાગ નહી, જેને ગાદી ગમે,
જેના હૈયામા વાસ કર્યો કુકર્મે,
જેના રોમે રોમે સ્વાર્થ રમે,
મેલુડા માનવી તે જરીએ
જેને સ્થાનક માટે અવકાશ નથી
એવા પાપી વિલાસીના મદિરમા,
મારા દીન દયાળુ નો વાસ નથી "

જેને ત્યાગથી વાત પ્રિય નથી, જેનો શ્રમ જોઈતો નથી, સેવા નહી પણ સત્તાની જેને ભૂખ છે, જેને સત્ય નહી પણ સ્વાર્થ પ્રિય છે જેને સીનેમા જોવા જવા સમય છે, પણ ધર્મસ્થાનકે આવવાની ફૂરસદ નથી, એવા વિલાસી કાદવમા ખૂપેલાના મન-મદિરમા આત્મા કદી સ્વસ્થ રહી શકતો નથી તેને તો ત્યાગની મધુર ખૂશબોની જરૂર છે જ્યારે હૃદયમા ત્યાગનો દેવ બિરાજેલો હોય છે ત્યારે મન બોલશે, 'હુ એકલો ખાઈ શકતો નથી તમે ખાશો ત્યારે જ ખાઈશ " ઉપનિષદ્મા પણ કહેવાયુ છે કે

**"तेन त्यक्तेन भूंजिथा ।
मा गृद्ध ऽकस्यविद्धनम् ॥**

"બીજાને આપ્યા પછી જ આરોગો કોઈની સપત્તિ ઉપર મમત્વ ન રાખો "

જ્યારે મનમા અનાસક્તભાવ જાગે છે અને તે સમયે પદાર્થનો જે ત્યાગ કરવામા આવે છે તે સાચા અર્થમા ત્યાગ છે આ આત્માએ મોહદશામા રહી અનેકવાર ત્યાગ કર્યો છે તમે પણ અનેકવાર એવા ત્યાગ કર્યા

કે અમુક વસ્તુ મળશે તો આટલા ઉપવાસ કરીશ, છોકરો ઘેર ફરશે તો પાંચ આયંબિલ કરીશ. આમાં ત્યાગ તો છે પણ તે રાગમિશ્રિત ત્યાગ છે. ક્રોધમાં પણ ત્યાગ કર્યો છે. આવેશમાં આવીને લાત મારી ચાલી નીકળ્યા અને ત્રણ દિવસ સુધી એક કણ પણ ખાધું નહીં તો શું એને આપ તપ માની શકશો ખરા? વીતરાગ દેવ આવા તપને તપરૂપે સ્વીકારતા નથી.

લોભી મનની વ્યક્તિ પણ ત્યાગ કરે છે. દુકાને ગીરદી જામી છે. ઘેરથી બાળક આવ્યું અને કહેવા લાગ્યું: "બાપુ! ભાણું ઠંડુ થઈ રહ્યું છે." આ બાજુ બાર વાગ્યા છે અને પેટમાં ભૂખ લાગી છે, તેમ છતાં ઘરાકોની ગીરદીને જોઈ ઊઠવાનું મન થતું નથી. તે કહી દે છે કે "જા, તું જમી લે અને તારી બાને કહેજે કે તે પણ જમી લે. મને હમણાં ભૂખ લાગી નથી!" બોલો, તેણે અહીં ત્યાગ કર્યો છે પણ તેમાં આત્મ-હિત નથી. ભૌતિક પદાર્થોના રાગમાં અનેકવાર આપણે ત્યાગ કર્યો છે. કઠોરમાં કઠોર પ્રતિજ્ઞાઓ પણ કરી છે પરંતુ જે ત્યાગમાં જ્ઞાનદૃષ્ટિ ન મળે તેને સાચા અર્થમાં ત્યાગ કહી શકાય નહીં.

બિકાનેરના મહારાજાના ભાઈનું નામ પૃથ્વીરાજ હતું. તેમનાં લગ્ન લાલદે નામની સુંદર રાજકુંવરી સાથે થયેલાં. એકવાર લાલદે બીમાર પડી. તેની અસ્વસ્થતા જોઈ પૃથ્વીરાજ બેબાકળો થઈ ગયો. સુપ્રસિદ્ધ ચિકિત્સકોનો ઉપચાર પણ કારગત ન નીવડ્યો. સાચી વાત તો એ હતી કે આયુષ્યનો તાંતણો એટલો નાજુક છે કે જ્યારે તે તૂટે છે ત્યારે એને સાંધનાર કોઈ મળતું નથી. એક શાયરે કહ્યું છે કે:

કળીઓના દર્દને ફનાવનારું કોણ છે!
દોરી તૂટી આયુષ્યની તો સાંધનારું કોણ છે!

જીવન-દીવડો જ્યારે ઓલવાય છે ત્યારે દુનિયાની કોઈ તાકાત એવી નથી કે એને ફરી પ્રદીપ્ત કરી શકે. પૃથ્વીરાજના સર્વ પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા અને લાલદે એક દિવસ સદાને માટે આંખો મીંચી લીધી. જે દિવસે બિકાનેરના રાજમહેલથી લાલદેની અર્થી બહાર નીકળી તે દિવસે પૃથ્વીરાજની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહી નીકળી અને એનો આત્મા તો વળી હજાર-હજાર ધારાઓમાં રડી પડ્યો. છેવટની વિદાય દેવા પૃથ્વીરાજ પણ સ્મશાનભૂમિ સુધી ગયો. ચંદન-ચિતા ઉપર લાલદેના મૃતદેહને મૂકવામાં આવ્યો. જોત-જોતામાં અગ્નિની જ્વાળાઓમાં ભૌતિક દેહ ભસ્મ થવા લાગ્યો.

એ દ્રશ્યને નિહાળી પૃથ્વીરાજનુ દિલ જાણે છાતીમા ગોળી લાગવાથી મૃત્યુ અનુભવી રહેલુ પખી પોતાની પાખો ફફડાવતુ હોય એમ ફફડી ઊઠ્યુ. વિયોગની વેદનામા બળતાં હૃદયે પૃથ્વીરાજ બોલ્યો

"तो रांध्यो नही खावशु रे वासदे निसड,
मो देखत ही वालियो लाल दहदां हड्ड ॥

અરે ઓ નિર્લજ્જ અગ્નિ! મારી આખો સામે જ મારી પ્રિય લાલ-દેના કોમળ દેહને બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યો આજથી હુ તારા ઉપર પક-વેલી કોઈ વસ્તુ ખાઈશ નહી

કેટલો મોટો ત્યાગ છે! અગ્નિ પર પકાવેલી વસ્તુ ના ખાવી એ બહુ મોટો ત્યાગ છે! તેણે મીઠાઈથી માડી રોટલા સુદ્ધા ખાવાને છોડી દીધુ આટલો મોટો ત્યાગ છે પણ જરા થોભો, આપણે હજુ ઊડા ઊતરીને જોવાનુ છે આ ત્યાગની પાછળ આત્મવિજ્ઞાન કહે છે કે એક નારી પરનો મોહ છે એ નિશ્ચિત છે કે અહી આત્મ-જ્ઞાન બોલતુ નથી પણ દેહ પરની મમતા બોલી રહી છે, એટલે વીતરાગના ઘરમા આવા ત્યાગની કોઈ કિમત નથી મનમા રાગને સ્થાપી ત્યાગ કરી લેવાનો કોઈ અર્થ નથી માટે પહેલા રાગને તજો અને પછી પદાર્થને તજો, આવો નાનો એવો ત્યાગ પણ આત્માને શાશ્વત શાતિ તરફ લઈ જશે

જૈન ઉપાશ્રય,
કાદાવાડી, મુબઈ.

ભાદરવા સુદ ૩

“ सपूर्ण कुम्भो न करोति शब्द ”

૪૪ ભરેલો ઘડો અવાજ કરતો નથી

કષાયવિજયના સંબંધમાં આપણો વિચાર-વિનિમય ચાલી રહ્યો છે. કાલે મેં માનવિજય સંબંધમાં વિચારો રજૂ કર્યા હતા. આપણે વિચાર કરવો છે કે માન કેવી વ્યક્તિને થાય છે. માન હંમેશાં અધૂરાને થાય છે. બહેનો અનાજ છડે છે તે તમે જોયું છે. હવે તો 'છે" ના બદલે 'હતી" કહેવું જોઈએ. કારણ કે હાથે છડવું એ તો ગરીબાઈનું ચિહ્ન થઈ ગયું છે. કાંઈ પણ ન કરવું એ શ્રીમંતાઈની નિશાની ગણાય છે. પછી ભલે એવા આળસુ જીવનથી ગમે તેટલી બિમારીઓ ચાલી આવે! ક્યારેક માથું ભારે થાય છે, ક્યારેક પેટ ભારે થાય છે, કોઈ વખત કબજિયાત થાય છે, તો વળી કોઈ વખત ઊંઘ નથી આવતી. રોજ રોજ ડૉક્ટરને ત્યાં દોડો. એને ફી આપો, પેટમાં દવાઓ નાખે જાઓ અને ઈન્જેકશનો ભોંકાવો. આવી શ્રીમંતાઈ કે જે રોટલી પણ શાંતિથી ખાવા ન દે. તેના કરતાં ગરીબાઈ શું ખોટી છે? ગરીબી, ભલે રોટલી સાથે ઘી ન આપે, જાતજાતની ચટણી-અથાણાં ન આપે પણ તંદુરસ્તી તો સારી રાખે છે. રોજ રોજનાં ઈન્જેકશનોથી શરીરમાં કાણાં તો નથી પાડવા પડતાં. અને ગરીબોની પાસે એવા વધારાના પૈસા પણ ક્યાં છે? ખરું પૂછો તો તેમની પાસે બિમારીઓ વધુ જતી પણ નથી. કારણ કે તે જાણે છે કે ત્યાં તેનું કશું સન્માન થવાનું નથી. આ તો તમે લોકોએ તેની સાથે પ્રીતિ બાંધી રાખી છે. મોસંબીનો રસ તેને તમારે ત્યાં મળે છે. પછી ગરીબોની ઝુંપડીમાં તે શું કરવા જાય!

ગામડાની બહેનો આજે પણ હાથે ઘંટીએ દળે છે. એટલે તેમને

ચોખ્ખો લોટ મળે છે અને તે પણ વીટામીનવાળો કારણ કે હાથઘટી વીટામીનને બાળી નાખતી નથી જ્યારે મશીનની ઘટી અનાજના સત્ત્વનો નાશ કરે છે, એથી તમારે વીટામીનની ગોળીઓ શોધવી પડે છે

જ્યારે બહેનો ઘટીમા દળે છે ત્યારે જો અનાજ પાણીમા પલળેલુ હોય તો અવાજ થતો નથી પણ જો અનાજ સૂકુ હોય તો કડકડાટ અવાજ થાય છે

તેવી રીતે જેનામા જ્ઞાનની ભીનાશ છે, તે અવાજ ઓછો કરે છે પણ જે સૂકા છે તે વધુ અવાજ કરે છે એટલે, એટલુ સત્ય સમજજો કે જેના જીવનમા ગભીરતા છે, વિચારોમા પ્રૌઢતા છે, તે તેટલુ જ ઓછુ પ્રદર્શન કરે છે

અગ્રેજ વિચારક માર્કટવેઈન કહે છે કે–માત્ર બે ઈડા મૂકનાર મુરઘી એટલો ફડફડાટ કરે છે કે જાણે તેણે કોઈ નક્ષત્રને જન્મ આપ્યો હોય અધૂરો આદમી જ્યારે કપડા પહેરે છે, ત્યારે એમ જ સમજે છે કે તે કોઈ દિવસ નગ્ન રહ્યો જ નહિ હોય જ્યારે તેની પાસે બે પૈસા ભેગા થાય છે ત્યારે તે એમ સમજે છે કે જાણે તેણે કોઈ દિવસ ગરીબી જોઈ જ નથી જ્યારે તે ચાર અક્ષર ભણે છે ત્યારે તો તે બૃહસ્પતિ સાથે પણ ચર્ચા કરવા તૈયાર થઈ જાય છે અહ થી ભરેલો આદમી જ્યારે બે પાનાનો નિબધ લખી નાખે છે, ત્યારે તે પોતાની જાતને એક મહાન સાહિત્યકાર માની લે છે.

એટલા માટે એક સસ્કૃત કવિ કહે છે કે–

> यदा किंचिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्ध समभवम्
> तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मन ।
> यदा किंचित्किंचिद्बुधजन सकाशादवगतं ।
> तदामूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगत ।

પિગળાની પાપકહાણીએ જેના અતરને અજવાળ્યુ, એવા ભર્તૃહરિ કહે છે–જ્યારે હુ કાઈક જાણતો હતો ત્યારે, મારુ અહકારી મન એમ કહેતુ કે હુ બધુ જ જાણુ છુ આ અહકારે મારો જ્ઞાનદીપક બુઝાવી નાખ્યો હવે જ્યારે હુ અધારામા ડૂબીને શોધવા મડ્યો, ત્યારે જ્ઞાનનો પ્રકાશ મને મળ્યો પણ જ્યારે હુ કેટલાક વિદ્વાનોના પરિચયમા આવ્યો, તેમની જ્ઞાનધારાના થોડાક બિન્દુઓ પ્રાપ્ત કર્યા, ત્યારે મને સમજાયુ કે આજ સુધી હુ જે કાઈ શીખ્યો, જે કાઈ વિચાર્યું અને જે કાઈ સમજ્યો

હતે. તે જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન હતું અને તેને હું જ્ઞાન માની બેઠો હતો. તેથી મારા મનમાં અહંકાર આવ્યો. આજ હું સમજી શક્યો છું કે હું કેટલા અંધારામાં છું ! જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશનાં કિરણોનો હજારમો ભાગ પણ મેં મેળવ્યો નથી.

જે ઊંડી નદીઓ હોય છે તે શાંત હોય છે પણ છીછરાં નાળાં એવો અવાજ કરે છે કે જાણે પાણીનો અખૂટ ભંડાર હોય. વર્ષાઋતુમાં તો ઘણી વખત તે એવો દેખાવ કરે છે કે જાણે એ જ નદી. આજુબાજુની નાની ઝૂંપડીઓ અને ઝાડોને પણ તે ખેંચી જાય છે.

એ નદીનું જોર ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ તેણે જે વિનાશ સર્જ્યો હશે તે માનવીના મનમાંથી ત્રણ વર્ષે પણ દૂર નહિ થાય. જ્યારે તે તેની નજીક જશે ત્યારે તેની કહાણી કહેશે કે અમુક વર્ષમાં આ નદીમાં એવું મોટું પૂર આવ્યું હતું કે તેમાં અમારા ગામની તમામ સંપત્તિ તણાઈ ગઈ હતી. કેટલાં દૂધ પીતાં બાળકો મરી ગયાં. કેટલા ઢોરો અને પશુઓ તણાઈ ગયા. જેનો આજ દિન સુધી પત્તો નથી. કેટલી જમીન ધોવાઈ ગઈ. વાવેતર સાફ થઈ ગયું. ઢોરો તણાઈ ગયા.

આવી જ રીતે સંપત્તિ અને વૈભવના પૂર પણ ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ એ પૂરમાં માનવીએ કરેલાં ભલાં કામની યાદ તો હમેશને માટે રહી જશે. કેટલા દવાખાને રચ્યાં, ભીખારીઓના રોટલા છીનવી લીધા એવી કાળી કહાણીઓ માનવીના મનમાંથી વર્ષો સુધી જશે નહિ.

પરંતુ અહંકારી વ્યક્તિના પ્રયત્નો જ એવા ચાલતા હોય છે કે તે બીજાને નીચે પાડી પોતે ઊંચા આવવા ઇચ્છે છે. પણ અહંકારી પોતે જ પોતાનું પતન લાવે છે. અહંકાર શું છે ? તે છે માત્ર મનનો ભાર. જો વજન કરીએ તો એક તોલાભાર પણ નથી. પણ તેનો ભાર એટલો છે કે તે આત્માને ઊંચે ચઢવા દેતો નથી. તે આપણી ઊંચે ચઢવાની શાખાને કાપી નાખી પતનના માર્ગે પટકે છે. જો શાંતિ જોઈતી હોય તો પહેલાં આ મનના અહંકારને દૂર કરો. ખરું માન તે કે મનમાંથી માનનો ન [illegible] નાખ્યા પછી નમન એટલું હળવાપણું લાગશે કે જાણે માથા [illegible] પણ [illegible] કરતાં થયું છે [illegible] જીવન પ્રભુ [illegible] વર્ધમાનને પ્રશ્ન કરે છે.

प्र०—'माण विजएणं भन्ते ! जीवे किं जणयई !

२०—माण विजयेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ? माण विजयेणं मद्दवं जणयइ । माण वेयणिज्जं कम्मं न बन्धइ । पुव्व बद्धं च निज्जरेइ ।

ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે–ભગવન્ત! માનવિજયથી આત્માને શો લાભ થાય?

કેટલો માર્મિક અને જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે! નથી તેમા સ્વર્ગની ઊંચી ઉડાન કે નથી તેમા નર્કની પાતાળયાત્રા

ઘણા મુમુક્ષુઓ આવે છે પ્રશ્નો કરે છે પણ તેમના પ્રશ્નો આકાશમા ઊડતા હોય છે કે પાતાળને ફોડતા હોય છે પણ આ પૃથ્વીની કોઈ વાત નથી હોતી કે જ્યા આપણે રાતદિવસ રહીએ છીએ જાણે કે આ દુનિયાના તમામ સવાલો ઊકલી ગયા! પછી ભલેને ક્રોધની આગ ઘરમા ઉકળતી હોય, ખાવાનામા જરા જેટલુ મીઠુ વધારે પડતા, ઘરમા મહાભારત જગાવતા હોય અને આખા કુટુંબને ગેકી નાખતા હોય, પણ ઉપાશ્રયમા આવે ત્યારે આસમાનની જ વાતો કરશે

કયા ઉપાય વડે મનની આગ બુઝે, કપાય મંદ પડે, કૌટુંબિક જીવનમા કેમ શાતિ આવે, જીવનની નાનીમોટી સમસ્યાઓ કેવી રીતે શાતિપૂર્વક ઉકલે, બીજાની ભૂલોને પ્રેમપૂર્વક કેવી રીતે સુધારી શકાય, સ્વર્ગ આકાશમા નહિ પણ જીવનમા કેવી રીતે ઊતરે, આ બધા પ્રશ્નો સાથે આજના તત્ત્વજ્ઞાનપ્રિય પિપાસુઓને જાણે કે કાઈ લાગતુવળગતુ જ નથી તેમની સામે તો હમેશા સ્વર્ગ અને નરકની તસ્વીરો જ નાચતી હોય છે

પણ મહાન સાધક પ્રભુ ગૌતમ જીવન અને જગતના રહસ્યના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરને જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન કરે છે

પ્રભુ! આત્મા માનનો ભાર ઉતારીને ફેંકી દે છે ત્યારે તેને શો લાભ મળે છે? આ લાભને તમે ચળકતા ચાદીના ટુકડાનો લાભ ન સમજશો

તમારે શુ જોઈએ? ચમકતી ચાદીનો લાભ કે આત્માની ઉજ્જવળતાનો લાભ? આજનો માનવી ચાદીના ચળકાટમા એટલો લોભાઈ ગયો છે કે આત્માની ઉજ્જવળતાનો તેણે નાશ કરી નાખ્યો છે પણ અહી ભૌતિક લાભનો પ્રશ્ન નથી, પણ આત્મિક સૌંદર્ય અને નિજગુણની પ્રાપ્તિનો પ્રશ્ન છે આત્મિક સાધના દ્વારા, ભૌતિક લાભના ટુકડાની ભીખ માગવી એ બુદ્ધિમત્તાથી દૂર છે

આ નમના જીવનમાં વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે– હે ગૌતમ! મન પર વિજય મેળવનાર આત્મા મૃદુતાના માધુર્યને મેળવે છે.

જીવનની કોમળતામાં કેવો આનંદ છે તે તો આપ લતાને પૂછો.

તોફાની નદી મોટાં મોટાં ઝાડોને અને ગાડાંને ખેંચી જાય છે ત્યારે તે નાની લતાને તાણી જઈ શકતી નથી. નાની વેલો એ તેના પ્રચંડ પૂરમાં પણ પોતાને સલામત રાખે છે, કારણ કે તેમને કોમળતાની કળા આવડી છે. પાણીના પૂરની સામે અક્કડ રીતે તે રહી શકે છે? મોટાં મોટાં વૃક્ષો જેમનાં મૂળ જમીનમાં ઊંડે સુધી ગયેલાં હોય છે તે ઊખડી જાય છે, તેનાં સગાંવહાલાં ઊખડી જાય છે, પણ નાની વેલીઓ એ તોફાનની સામે રમતી હોય છે, કેમકે તેને ઝૂકતાં આવડે છે.

જેને ઝૂકતાં આવડે છે તે તોફાન સામે રમી શકે છે. ભગવાન મહાવીરને ઝૂકતાં આવડતું હતું. માટે તો તે તોફાનો સામે ખેલી શક્યા. અને એવા ખેલ્યા કે તેમનાં કષ્ટોની વાતો સાંભળનારનાં આજે પણ રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે. વિપત્તિઓની વીજળીઓના કડાકા થયા, સંકટોના પહાડ તૂટી પડ્યા. આ કષ્ટોના પહાડ માત્ર અબોધ અજ્ઞાનીઓ તરફથી જ નહોતા આવ્યા, પણ આપ કહેવડાવનાર લોકોએ પણ એ કષ્ટોની પરંપરાને વધારવામાં કાંઈ બાકી રાખી નહોતી. ગોપ એ અજ્ઞાન સાધક એ સપનાં દેવો વચ્ચે સમભાવ રાખી વિરોધીઓના પ્રહારોની મધ્યમાં રહેતા જતાં દેવની પ્રતિમા સરખા મહાવીર જેમને ઊગ્યું નહોતું, તેઓ આમળ વધતા જ ગયા. વિરોધને વિનોદમાં ફેરવી નાખવાની કળાનું નામ કોમળતા છે.

વિનયવત આત્મા માનના બોજાને ઉતારીને ફેંકી દે છે પછી માનને પરિણામે વેઠવા પડતા કર્મોનો બધ તેને થતો નથી એનો અર્થ એવો છે કે તેના કાર્યો એટલા કોમળ હશે કે ભવિષ્યના જન્મોમા પણ અહકાર, તેની નજીક નહિ આવે કારણ કે તેનામા બહાર વિનય છે તેવો અ દર પણ વિવેક છે એવી નિરભિમાન વ્યકિત પરોક્ષ રીતે પણ અહકાર વ્યકત થતો હોય એવા પ્રયત્નોથી દૂર રહેશે તે મહાપુરુષોનુ સ્વાગત કરશે પણ તેમના અપમાનથી દૂર રહેશે.

એક માણસ ટોકીયોના બજારમાં ફરી રહ્યો હતો એકાએક તેની નજર તેના એક ફોટા તરફ ગઈ તે જરા અટકી ગયો કાઈક વિચાર કર્યો અને ફોટો લટકાવેલો હતો તે સ્ટુડીયોમાં ગયો ત્યા જેટલા ફોટા તેના હતા તે બધા તેણે ખરીદી લીધા અને ફોટોગ્રાફરની સામે જ તેમા દીવાસળી ચાપી દીધી ફોટોગ્રાફર સ્તબ્ધ થઈ ગયો આશ્ચર્યચકિત થઈ તેણે પૂછ્યુ. "આ તમે શુ કર્યુ ?"

તેણે પૂછ્યુ–"તમને ખબર છે આ કોનો ફોટો છે?"

ફોટોગ્રફરે કહ્યુ–'હા બરાબર ખબર છે, આ અમારા જાપાનના મુખ્ય સેનાપતિનો ફોટો છે, જેના ઉપર દેશની સ્વતત્રાની ખૂબ જ મોટી જવાબદારી રહેલી છે પણ તમે કહો કે તમે આટલા પૈસા ખર્ચ્યા અને તેના ફોટાઓને સળગાવી દીધા, તો શુ તમે વિદેશી "

"શુ કહ્યુ ? વિદેશી જાસુસ ? વિદેશી નહિ, પણ વિદેશીઓને માટે જરૂર જાસુસ છુ "

ફોટોગ્રાફર આગળ કાઈ પણ બોલે તે પહેલા પેલા આવનારે કહ્યુ

"તમે મને ઓળખી શકયા નથી આ ફોટાઓ મારા જ છે હુ જ તે જાપાનનો મુખ્ય સેનાધિપતિ છુ જુવાનીના સમયમા હુ લશ્કરમા જોડાયો હતો આજે તો હુ ખૂબ બદલાઈ ગયો છુ અને મે ફોટા સળગાવી દીધા તેનુ કારણ જાણવુ હોય તો સાભળો જાપાનના લોકો પોતાના લાકડાનાં મકાનોને શણગારે છે, મારા ફોટા પણ તેમા લગાડશે પણ તેમા મારો એકલાનો ફોટો નહિ હોય મારી સાથે અનેક મહાપુરુષોના હશે એ બધી અહિસા અને વિશ્વપ્રેમી મૂર્તિઓની સાથે મારો ફોટો કેટલો શરમાશે ! કયા કરુણામય સત અને મહાપુરુષો અને કયા બીજાઓના ખૂનથી ખેલનારો હુ ! એમની વચમા બેસતા કેટલી શરમ આવશે ! હુ નથી ચાહતો કે સત અને

સૈનિક એક આસન ઉપર બેસે. એટલા માટે જ બે મોટા [illegible] કે જેથી જનતાના મનમાં પવિત્ર સંતોની સ્મૃતિ રહે [illegible] સેનાપતિની નહિ.

આ એક નિરભિમાનીપણું અને નિખાલસતાનું ચિત્ર છે. જેના આત્માને અભિમાન સ્પર્શ્યું નથી તેના જીવનમાં આવી વાતો મળી શકે છે. જેમ સૂર્યમાં શીતળતા અસંભવ છે, તેમ અહંકારીના મોંમાંથી નમ્રતા-ભર્યાં વાક્યો નીકળવાં અસંભવ છે. અહંકારીની પાસે તમે વારંવાર એક વાક્ય સાંભળશો: 'મને ઓળખો છો? હું કોણ છું!'

એક સાત વર્ષની બાલિકાને પૂછવામાં આવ્યું કે અભિમાન અને અહંકારમાં શો ફેર છે? તેણે કહ્યું—અભિમાન કહે છે કે તમે મને શું સમજો છો? ત્યારે અહંકાર કહે છે કે—હું તમને કાંઈ કાંઈ સમજતો નથી.

સાત વર્ષની બાલિકાએ અભિમાન અને અહંકારની જુદી પરિભાષા આપી છે. [illegible]માં અહંકાર પ્રવેશ કરે છે ત્યારે માનવી મોટામાં મોટી ભૂલો કરે [illegible] તે પોતાને સર્વસ્વ માને છે અને બીજા [illegible] તુચ્છ સમજે છે. યાદ રાખજો કે જો તમે બીજાને તુચ્છ માનશો તો બીજાની નજરમાંથી તમે ઊતરી જશો.

આકાશમાં ઊડી રહેલ પતંગ, આખી દુનિયાને નાની માનતો હશે. તે વિચારતો હશે કે હું કેટલો ઊંચો ચઢી ગયો છું! આથી જોતાં દુનિયાનાં મોટાં મોટાં પ્રાણીઓ પણ નાનાં નાનાં દેખાય છે! અહંકારભરી આંખોમાં તને [illegible] તો શું મનુષ્યો પણ [illegible] દેખાય છે. પણ એ [illegible] કે દુનિયાને નાની જોનાર પતંગને એ ખબર નથી કે દુનિયાની આંખોમાં એ પણ નાનો જ દેખાય છે.

પરંતુ અહંકાર એટલું સમજી શકતો નથી [illegible]! [illegible] અહંકારના [illegible] નીકળતા રહેતા નથી. એ [illegible] અહંકારની [illegible] અને [illegible] અજ્ઞાનના અંધકારમાં [illegible] નથી [illegible]

[illegible]

બધ થઇ જાય છે પછી પ્રશ્ન ન્યાયાન્યાયનો ન રહેતા વ્યકિતગત પ્રતિષ્ઠાનો બની જાય છે વ્યકિતગત માન પાછળ અધ બનેલો માનવી શુ નથી કરતો ?

પણુ અહકાર જ તેના પતનનુ કારણુ બને છે તે બધી ભલાઈઓને દડો મારીને કાઢી મૂકે છે અહકારીને કોઈની સાચી શિખામણુ પણુ સાભળવામા અપમાનનો આભાસ થાય છે પછી માનવાની તો વાત જ કયા રહી ? પછી તેના જીવનમા રહેલા સદ્ગુણો, પહાડ ઉપરના ઝરણાની માફક સમાપ્ત થઈ જાય છે, પાણીનો સ્વભાવ છે કે તે હમેશા ઉપરથી નીચેની તરફ વહે છે, એવી રીતે સદ્ગુણુ પણુ નીચે ઊતરતા જાય છે જેના જીવનને અહકારનો સ્પર્શ થયો છે, તેનામા સદ્ગુણુનુ પાણી ટકી શકતુ નથી, એટલે મનમાથી અહકારને કાઢી નાખી તેમા સદ્ગુણોને ભરવાનો પ્રયત્ન કરો

પરતુ, માન જેટલી અનાવસ્યક વસ્તુ છે, તેટલુ જ સ્વાભિમાન આવસ્યક છે તમે નમ્ર બનજો, પણુ દીન ન બનશો સદ્ગુણોની સામે નમવામા નમ્રતા છે, પણુ સ્વાર્થ સામે નમવામા દીનતા છે કોઇ સદ્ગુણી વ્યકિતને તમે હજાર વાર નમો તમારુ ગૌરાવ વધશે પરતુ સ્વાર્થના પ્રલોભન અને ભયની સામે એક વાર પણુ મસ્તક નમાવશો નહિ ત્યા નમવાનો અર્થ સ્વાર્થ અને અન્યાયને ઉત્તેજન આપવા જેવો થશે

ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અતિમ દેશના-ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં સૌથી પહેલા અધ્યયનમા, વિનય ગુણુ ખીલવવાની પ્રેરણા આપે છે તે જ ભગવાન બીજા અધ્યયનમા પોતાના સાધુઓને દીનતાનો પરિત્યાગ કરવાનું પણુ ફરમાવે છે ભગવાન કહે છે –

સાધકજીવનની લાબી યાત્રામા તારે ભૂખ અને તૃષાના સકટો પણુ સહન કરવા પડશે કારણુ કે સાધુજીવનનો માર્ગ ફૂલોથી નહિ પણુ કાટાથી પથરાયેલો છે, પરતુ એ માર્ગ પર ચાલતા તારા જીવનમા દીનતાની જરા સરખી છાટ પણુ ન આવે, ભલે ભૂખ તારા શરીરને દુર્બળ બનાવે પણુ તે મન ઉપર આક્રમણુ ન કરે એ જોજે

તનની દુર્બળતા મનમા ન પેસે તે માટે વીતરાગ પ્રભુ ચેતવણીરૂપે કહે છે–

"कालीपव्वंग सकासे, कीसे धमणि सतए ।
मायन्ने असण-पाणस्स अदीणमणसो चरे" ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૨.

ભૂખ અને તરસને કારણે તારો દેહ કાગડાના પગ જેવો કૃશ થઈ જાય છતાં તું મનમાં દીનતા ધારણ કર્યા વિના આહારની ભિક્ષા તારું ઉપજીવન છે છતાં તેને માટે તું કોઈની પ્રશંસા ન કરીશ. ધર્મકથા સ્વાધ્યાયનું એક અંગ છે અને એ તપ પણ છે. મુનિજીવનમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે છતાં પણ સાધક તું ભિક્ષા માટે સ્વાધ્યાય ન કરીશ. નહિ તો સામાન્ય જનતા તેનો સીધો અર્થ એવો કરશે કે આટલું ગાયું આટલો ઉપદેશ દીધો એ બધું માત્ર બે રોટલા માટે હતું. આ વૃત્તિ તારા સ્વાભિમાની જીવન માટે શોભાસ્પદ નથી તેમ જ જૈન શાસનને માટે લાંછનરૂપ છે.

તમે નમ્ર બનો પણ દીન નહિ. એવી જ રીતે સ્વાભિમાની બનો પણ અભિમાની નહિ. અભિમાન અને સ્વાભિમાનમાં એટલું અંતર છે કે જેટલું તાવની ગરમી અને સ્વાસ્થ્યસૂચક ગરમીમાં છે.

તંદુરસ્ત માનવીના શરીરમાં ગરમી હોય છે. જો ગરમી ન હોય તો તો મોતનું વોરંટ જ આવે. પણ જો ટેમ્પરેચર સાધારણ કરતાં ઉપર જાય તો તે ચિંતાનું કારણ બનશે. તેને માટે ઇંજેક્શન પણ લેવું પડશે.

બરાબર એવી જ રીતે સ્વાભિમાન શરીરની જરૂરી ગરમી છે. વ્યક્તિને પોતાના દેશનું, પોતાના ધર્મનું, પોતાના સમાજનું ગૌરવ હોવું જોઈએ. જો કોઈ મનુષ્ય થોડાક પૈસાની ખાતર રાષ્ટ્રના હિતનો નાશ કરવા તત્પર થાય તો જાણવું કે અપ્રત્યક્ષરૂપે રાષ્ટ્રને મોટું નુકસાન કરી રહ્યો છે.

તમારામાં આત્મગૌરવ હોવું જોઈએ. ગાંધીજી એટલા વિનમ્ર હતા કે તેમની વિનમ્રતા એ ભારતનો આદર્શ છે. પોતાની ભૂલ જો જણાતી તો એક નાના બાળકને નમવામાં પણ તેમને શરમ નહોતી આવતી. પણ આફ્રિકાની મુસાફરીમાં એક અંગ્રેજે તેમને ગાડીમાંથી જગા ખાલી કરવા કહ્યું તો તેઓ જરાયે ખસ્યા પણ નહિ. જો કદાચ કોઈ વૃદ્ધે તેમને કહ્યું હોત તો તેને જગા આપવામાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કર્યો હોત. પરંતુ અહીં પ્રશ્ન જુદો હતો. જો તેમણે જગા ખાલી કરી હોત તો સમગ્ર ભારતનું સ્વાભિમાન જતું રહેત. એટલા માટે તેઓ તે અંગ્રેજની ગાળો અને માર ખાઈને પણ જગા ઉપર બેસી રહ્યા. કારણ કે આ સ્વાભિમાનનો સવાલ હતો.

આત્મગૌરવ કોને નથી? ધૂળ જેવી વસ્તુ પણ કોઈનો તિરસ્કાર સહન કરી શકતી નથી. ઠોકર મારવામાં આવે છે તો તે ઠોકર મારનારના માથે ચઢીને બેસી જાય છે.

હા તો તમે સ્વાભિમાનની રક્ષા કરો પણ તેને માટે તમારે અહંકારને તો વિદાય આપવી જ પડશે અહંકાર થયા પછી ધ્યેયની પ્રાપ્તિમા એક સેકન્ડની પણ વાર લાગવાની નથી સ્વામી વિવેકાનંદના શબ્દોમા કહું તો–

"જો તમારો અહંકાર ઓગળી ગયો તો કોઈ પણ ધર્મપુસ્તકની એક લીટી પણ વાચ્યા સિવાય મંદિરનુ એક પણ પગથિયુ ચઢયા સિવાય, જ્યા બેઠા હશો ત્યાથી જ મોક્ષ મેળવી શકશો"

તા. ૧૮–૭–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

દ્વેષી માનસ સદા ભયભીત રહે છે

પૃથ્વીની રક્ષા સમુદ્ર કરે છે, ઘરની રક્ષા ચાર દિવાલો કરે છે, રાષ્ટ્રની રક્ષા શાસક કરે છે, તો મનુષ્યની રક્ષા ચરિત્ર કરે છે

જેમ મયૂરની શોભા એની પાંખોથી અને પાંખોની શોભા મયૂરથી છે તેમ વ્યક્તિ અને સમાજની શોભા પરસ્પરના પ્રેમસંબંધથી છે

વેરથી વેર વધે છે, આપણા હૃદયનુ વેર શત્રુના વૈરાગ્નિને માટે ઇંધનરૂપ છે જો આગમા ઇંધણ ન પડે તો તે બુઝાઈ જાય છે

૪૫ દર્પનો સર્પ

દરેક માનવીના મનમાં એક મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે કે તે મહાન બને. તેના દરેક પ્રયત્નો મહાન બનવાની દિશામાં જ હોય છે પણ જેમ જેમ તે આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તેના મનનો અહંકાર તેના માર્ગમાં અટકાયત કરતો ઊભો રહે છે. બાળપણની સાથોસાથ માનવમનમાં અહં જન્મે છે. તે અહં તેની પ્રગતિને રૂંધે છે. મનના અહંકારને એક અંગ્રેજ વિચારકે ટાંકણીની ઉપમા આપી છે. ટાંકણી કાગળમાં પેસે છે પરંતુ તેનું માથું તેને આગળ જવા દેતું નથી, એ જ પ્રમાણે અહંકારથી અધીન બનેલ વ્યક્તિનું મસ્તક તેની પ્રગતિને અટકાવે છે.

અહંકારી વ્યક્તિની એક આદત હોય છે કે તે પોતાના જ કાર્યોને સર્વશ્રેષ્ઠ માને છે. તેનું મન હંમેશાં પોતાની પ્રશંસા સાંભળવા જ ઉત્સુક હોય છે.

અહંકાર એ કષાયનું બીજું રૂપ છે. આ માન કષાયના સંબંધમાં સાંભળતા આવ્યા છો. આ પહેલાં તમે મનની જ્વાળા ક્રોધ કષાયના સંબંધમાં સાંભળ્યું છે. આજે મન પર વિચાર કરીએ.

એક પ્રશ્ન થાય છે કે તે આવે છે શા માટે? એક માણસ શાંત અને સ્વસ્થ બેઠો છે. તેની પાસે જરાક વાત થઈ કે તેના હૃદયમાં છૂપી આગ ભભૂકી ઊઠે છે. તે શાંતચિત્ત પ્રસન્ન આદમી એકદમ બાવરો થઈ જાય છે? એ દુશ્મનો એવું શું કામ કરે છે કે જેથી દબાયેલો ક્રોધ જાગી ઊઠે છે. આપ જરા ઊંડાણથી જુઓ. ક્યારે પણ એકાન્તમાં ચિત્તને શાંત રાખી આ સંબંધમાં વિચાર કર્યો છે? મચ્છરો અને અન્ય જંતુઓનો નાશ કરવાની યોજનાઓ થાય છે. કોઈ રોગના જંતુઓ જે શરીરમાં ઘૂસી ગયા

હોય તો તેનો નાશ કરવા તમે કેટલા આતુર બનો છો? તુરત જ ડૉક્ટર પાસે જઈ ઈન્જેક્શન લો છો

હોશિયાર ડૉક્ટર શરીરમા પ્રવેશેલા રોગના જતુઓનો નાશ કરતાં પહેલા, તેની ઉત્પત્તિના કારણો શોધે છે તમે પણ કુશળ ડૉક્ટર બનો અને જુઓ કે ક્રોધના ઝેરી જતુઓ કેવુ આક્રમણ કરે છે જરા બારીકાઈથી જુઓ તો જણાશે કે ક્રોધના જતુઓ અહકારમા પેદા થાય છે ક્રોધનુ મૂળ અહકાર છે, જ્યારે માનવ મનના અહકાર પર આઘાત થાય છે, ત્યારે તે ઉછળે છે, આ ઊછળતા અહકારનુ નામ ક્રોધ છે

જ્યારે કોઈ કાઈ કડવી વાત કહે છે તો તે બોલી ઊઠે છે–મને જાણો છો હું કોણ છુ? આ "હુ" ઉપર ચોટ લાગી કે ઊભરો ચડયો આ અહ કેટલીક વાર કુટુબ પરિવાર સુધી વિસ્તરે છે, તો કેટલીક વાર પોતાની જાતિ કે વશપરપરા સુધી ફેલાય છે આથી કેટલીક વખત કોઈના મોઢે પોતાના કુટુબ કે પરિવારને હલકા પાડે તેવી વાત સાભળી આખો લાલ થઈ જાય છે તેની વશપરપરાને કોઈ નીચી કે હલકી કહે તો તે સહન કરી શકતો નથી. આ બધુ શું છે? અહકારના જ આ બધા રૂપાતર છે

શરીર ઉપર ઘા પડે તે માણસ હસતો સહન કરી શકે છે, પણ તેના અહ ઉપર ઘા પડે ત્યારે તે ધુધવાઈ ઊઠે છે અહ પર થયેલ ઘા તેના તન, મન અને પ્રાણને ઘાયલ કરી નાખે છે અહ ઉપર થયેલો ઘા એવો હતો કે જેને પરિણામે આખુ કૌરવસૈન્ય નાશ પામ્યુ દ્રૌપદીએ માત્ર એક જ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું કે, "આધળાના દીકરા પણ આધળા જ હોય" આ વાક્ય દુર્યોધને સાભળ્યુ અને તેનુ અહ ઘવાયુ અને તે ઘામાથી અઢાર અક્ષૌહિણી સેનાના રુધિર વહ્યા યાદ રાખો કે માનવ મનના સુપ્ત અહકાર પર ચોટ લાગે છે, ત્યારે ક્રોધ ઉભરાય છે

તો એ પણ ન ભૂલશો કે જ્યા સુધી હૃદયમા અહકાર ભર્યો છે ત્યાં સુધી તેના પર ચોટ લાગવાની જ એક વાર ફુટબોલને કોઈએ પૂછ્યુ કે દુનિયા તને કેમ ઠોકર મારે છે? તુ ઠોકરો ખાવા છતા પણ ઉપર ઊછળે છે માટે જગતે તારુ સન્માન કરવુ જોઈએ, તેના બદલે તારે તો ઠોકરો ખાવી પડે છે આ બાજુ આવે તો પણ લાત અને સામી પાર્ટી પાસે જાય તો ત્યા પણ લાત

ફુટબોલે કહ્યુ–વાત તો સાચી છે મને પણ આ તિરસ્કાર પર રોષ ચઢે છે જ્યા જાઉ ત્યા લાતે ચઢુ છુ, પણ તેનુ કારણ એ છે કે મારા

પેટમાં અહંકારની હવા ભરેલી છે તે મને ઠોકરો ખવરાવે છે. જ્યાં સુધી એ હવા રહેશે ત્યાં સુધી દુનિયાની ઠોકરો ખાવાનું ચાલુ રહેશે.

આ હુંકારના આવેશમાં ભલે માનવી પોતાને મહાન માને પણ દુનિયાની નજરમાં તે નીચે પડતો જાય છે એ નક્કી છે કે જો તમે બીજા ઓને નીચા માનશો તો તેઓ નિર્ધન હોય કે ગરીબાઈથી દબાયેલા હોય, તમારા અહંકાર સામે વિરોધનો સૂર ભલે ન કાઢે પરંતુ તેને ઠોકર તો જરૂર લાગે છે યાદ રાખો કે અનંતકાળ સુધી કાળમને માટે કોઈ કોઈને સુધામ રાખી શક્યું નથી અનંતકાળની વાત જવા દો પણ જો શુભકર્મનો ઉદય અને તેનાં ફળ મળવા મંડિ તો થોડાક જ દિવસ હેનું કિસ્મત બદલાઈ જાય છે અને તેના આભમાંથાનું કિસ્મત તેની આગળ ફિક્કુ પડી જાય છે. તમે એ જોયું હશે અને અનુભવ પણ કર્યો હશે કે જેમનાં કિસ્મત મધ્યાહ્નના સૂર્યની માફક ચમકતાં હતાં જેમના મહેલોમાં ઘી કે તેલને બદલે અત્તરના દીવાઓ બળતા હતા. તેમનાં કિસ્મત એવાં તો બગડી ગયાં કે તેમના ઘરનાં વાસણો સુદ્ધાં વેચાઈ ગયાં અને તેમના ઘરની વહુ અને દીકરીઓ કે જેમણે કોઈ દિવસ એક પાણીનો લોટો પણ ભર્યો નહોતો કે તેમ કરવામાં પાપ માનતી તેમને પારકે ઘેર દાસીઓ બની વાસણ માંજવાનાં કામ પણ કરવાં પડ્યાં

બીજી બાજુ મુંબઈમાં એવી એક નહિ અનેક વ્યક્તિઓ મળી આવશે કે જેમના જીવનનો ઈતિહાસ જુઓ તો આપને આશ્ચર્ય થશે. તેમના જીવનના ઈતિહાસનો પ્રારંભ ગરીબીથી થાય છે અને તે એવા આગળ વધ્યા છે કે આજે મિલમાલિકોની પંક્તિમાં બેસે છે માનવીએ પોતાના ભાગ્યનું અભિમાન ન કરવું જોઈએ વૈભવના ઝગારા મારતા તડકામાં ઊભા રહી કોઈના દુર્ભાગ્યના અંધકારની મશ્કરી કરશો નહિ. બીજી વાત માનવીની પાસે એવી કઈ વસ્તુ છે કે જેનો તે ગર્વ કરે ? ને કદાચ વૈભવનો ગર્વ મનમાં આવતો હોય તો જરા એ ચક્રવર્તી સમ્રાટોને યાદ કરો કે જેમની પાસે ભારતભરનું વિશાળ સામ્રાજ્ય હતું અને જૈન કથા સાહિત્યમાં ઝળહળતા રત્ન શાલિભદ્રની સંપત્તિને યાદ કરો અને તેમની સાથે તમારી સંપત્તિની સરખામણી કરી જુઓ.

સંપત્તિનો ગર્વ આવતો હોય તો નિરાશ્રિતો તરફ નજર કરો. જેઓ ગઈ કાલ સુધી વરલી મોટરોમાં મહાલતા હતા અને આજે આશ્રમ પરવારી જતા એકેક પૈસા માટે બીજાના તરફ નજર કરે છે અમીરી એક રાતમાં ગરીબીમાં પલટાઈ ગઈ

સંપત્તિ સિવાય માનવીની પાસે શક્તિનું બળ પણ છે, કદી કદી તેને સત્તાનો અહંકાર પણ આવી જાય છે એવો અહંકાર મનમાં આવે તો નેપોલિયન, હિટલર કે મુસોલિની તરફ નજર કરો તેમના સત્તાશાળી જીવન તરફ જુઓ તેઓ એક દિવસ દુનિયાભરના સામ્રાજ્યના સ્વપ્ના જોતા હતા. સમ્રાટ નેપોલિયન તો છાતી ઠોકીને કહેતો કે મારી ડિક્શનેરીમાં "અસંભવિત" જેવો કોઈ શબ્દ જ નથી આવા આત્મવિશ્વાસ સાથે જે દિશામાં તે પગ ઉપાડતો તે દિશાનો પૃથ્વી ચગચરી ઊઠતી જનતાના પ્રાણ કંપી ઊઠતા તે ગર્વની સાથે કહેતો કે આખી દુનિયાને એક દિવસ મારી ઘુટણીયે પડવું પડશે પણ તેનું કિસ્મત એવું બદલાયું કે તેને મરતા કફન પણ ન મળ્યું પૃથ્વીના પ્રાણને કંપાવનાર યોદ્ધો એક નાના સરખા ટાપુ ઉપર કેદીની હાલતમાં મર્યો હજારો વીરોનો લોહી વહાવી મેળવેલો વિજય તેની સામે જ પરાજયમાં પલટાઈ ગયો

મદાંધ મુસોલિની ઉપર રાક્ષસીવૃત્તિ એવી જોર કરતી હતી અને પોતાની વાયુસેના ઉપર તેને એટલો ગર્વ હતો કે તે અભિમાનભર્યા અવાજે કહેતો કે યુદ્ધ તો વિશ્વની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે નાના સરખા એબિસિનિયાને તેણે કેટલા જ રાક્ષસીપણાથી કચડી નાખ્યું હતું ! નાનાસરખા દેશના આધુનિક શસ્ત્રસજાવટથી વિહીન નાગરિકો પર ઝેરી ગેસ છોડયો પણ યુદ્ધને અનિવાર્ય કહેનાર મુસોલિનીનું ગર્વોન્નત મસ્તક યુદ્ધે જ નીચું નમાવ્યું લશ્કરના પડાવમાં જ તેની જીવનલીલા સમાપ્ત થઈ ગઈ

અને હિટલર ! તેનું નામ જ આતંકનું પ્રતિક બની ગયું હતું વિશ્વ વિજયની ધૂનમાં તેણે માનવતાને ગુલામ બનાવવાનો આતંક ફેલાવ્યો હતો એક હાથમાં હાથકડી અને બીજા હાથમાં બોમ્બ લઈ દુનિયાને પડકારી રહ્યો હતો કાં તો આપ ચુપચાપ હાથકડી પહેરી લો કાં તો તમારા ઉપર બોમ્બ પડે તમારા મહેલો ઉપર બોમ્બ પડે અને તમારા અરમાનો ધુમાડો થઈ ઉડી જાય પણ એક દિવસ એવો આવ્યો કે હિટલરના પોતાના અરમાનોની રાખ થઈ ગઈ, માત્ર તેના અરમાનો જ નહિ, પણ તેનો પ્રિય દેશ જર્મની પણ ખંડિયેરોમાં પલટાઈ ગયો વીજળીના ઝબકારા જેવો તે જગતની રંગભૂમિ પર આવ્યો અને તે જ રીતે નાશ પામ્યો અને તેના શબનો પણ પત્તો ન લાગ્યો

જો સત્તા જ ટકવાની નથી તો એવી સત્તાનો મદ શી રીતે ટકશે ? આપની નજર સામે જોતજોતામાં ભારતના સાતસો રાજા રજવાડાઓની –

સત્તા (નિઝામ) ગઈ સદીઓથી ચાલી આવેલી પુરાણી રાજસત્તાને પણ તેને ખતમ થતાં બે મહિના પણ ન લાગ્યા.

ક્યારેક ક્યારેક માનવીને પોતાના સૌંદર્યનું પણ અભિમાન આવે છે પણ સૌંદર્યનો રંગ કેટલો વખત ટકવાનો છે? વ્યાધિની ઉપાધિ તેની પાછળ પડેલી જ છે. જો મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મુંબઈની હોસ્પિટલોમાં જઈને ખાતરી કરો. ચાર દિવસ પહેલાંનું સુંદર સુકુમાર બાળક આજે ચામડીના રોગથી એવું પીડાતું જોવામાં આવશે કે તેના સામું પણ જોવું તમોને નહિ ગમે. કદાચ વ્યાધિથી બચશો તો સૌંદર્યના દુશ્મન જેવી વૃદ્ધાવસ્થા તો આવશે જ. આ જ વાત બળની છે. જે ચક્રવર્તીઓ એક બાણ વડે એક લાખ યોદ્ધાઓને મારી શકતા હતા તેઓ પણ સદાને માટે ચાલી ગયા. લોખંડની બેડીઓને કાચા સુતરના તાંતણાની માફક તોડી નાખવાની શક્તિ ધરાવનાર બહાદુરો કાચા સુતરથી એવા બંધાઈ ગયા કે પાસું બદલવાનું પણ મુશ્કેલ બન્યું.

એક ચીજ બીજી પણ છે કે ક્યારેક ક્યારેક માનવીને તેનું પણ અભિમાન નડે તે છે તેની જ્ઞાનશક્તિ. જ્યારે કોઈ ક્ષુદ્ર હૃદયવાળા મનુષ્યને ચાર અક્ષર આવડે છે ત્યારે તે પોતાની જાતને સર્વજ્ઞની કોટિમાં જ મૂકે છે. બે ચાર શ્લોક આગમથી કે તેમથી મોઢે કર્યા પછી જ્યારે કોઈ સાધુ સંત પાસે જાય ત્યારે તે શ્લોકો એવી ઢબથી ઉચ્ચારે છે કે જાણે કવિ કાલિદાસ જ બોલી રહ્યા હોય અને જરાક પાછળ જોઈ. કેમ જાણે એમ બતાવતો હોય કે હું પણ એક વિદ્વાન છું.

આગમ કે થોકડામાંથી બેચાર પ્રશ્નો યાદ કરી લીધા પછી જો કોઈ સાધુ કે સાધ્વી ગામમાં આવે તો તેમની સામે તે આ પ્રશ્નો કરશે. જો કોઈ પ્રખ્યાત મુનિ બરાબર ઉત્તર આપશે તો કહેશે કે મારું ધારવું પણ એમ જ છે. કદાચ કોઈ એવો પ્રસંગ આવ્યો કે કોઈ અલ્પમતિ સાધુ કે સાધ્વી મળી ગયાં તો પછી તેના અહંકારની માત્રા એકદમ વધી જવાની. વારંવાર પ્રશ્ન કરશે અને તેનો ઉત્તર નહિ મળે તો ગૌરવભરી રીતે ગરદન ઊંચી કરશે. હસીને મારે પ્રશ્નનું સમાધાન કરી અને આજુબાજુ બેઠેલાઓ તરફ એવી રીતે નજર કરશે કે જાણે કોઈ મોટો વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોય. પણ જો કદાચ કોઈ પરિચિત સાધુસંત હોય ને એ થોકડામાંથી જ વચ્ચેથી પ્રશ્ન પૂછે તો રંગ બદલાઈ જશે અને તે સાહેબ પસીનેથી જ ન્હાવા બેસી જશે.

હા તો આ વાત ક્ષુદ્ર હૃદયની છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી

થોડુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ તો તેને આચરણમા ઉતારો તેનુ પ્રદર્શન કરી તમારા અહકારને ન પોષો

તમને ખબર છે કે જે ઊચી જાતના વૃક્ષો હોય છે તે પોતાના ફળોને ઢાકીને રાખે છે તેના ઉપર કઠણ કોટલુ હોય છે બદામ, નાળિયેર વગેરે ઊચી જાતના ફળો છે તે બધા ઉપર કઠણ કાચલી હોય છે કારણ કે તેના વડે તે પોતાની મોટાઈ ઢાકી શકે, પણ હલકી જાતના ફળો પર આવુ એક પણ આવરણ હોતુ નથી જમરૂખ જુઓ તેના ઉપર કાઈ હોતુ નથી હા, તો સદ્ભાગ્યથી જ્ઞાનનુ ફળ પ્રાપ્ત થયુ હોય તે ઢાકીને રાખો. ગૌરવને પ્રગટ કરવાથી તેનુ સત્વ નાશ પામે છે જે બી ઉપર માટી પડે છે તે જ ઊગી શકે છે જો તેના ઉપરથી માટી કાઢી નાખવામા આવે તો ગમે તેટલુ સરસ બી હોય, ગમે તેવુ ખાતર નાખ્યુ હોય પણ તે ઊગી શકતુ નથી તેવી જ રીતે જ્ઞાનના બીજને ખુલ્લુ ન કરો તેની જાહેરાત ન કરો જ્ઞાન જાહેરાતની વસ્તુ નહિ, પણ આચરણની વસ્તુ છે તેની જાહેરાત કરવી તે તેના ઉપર બળાત્કાર કરવા જેવુ છે

જો કદાચ આપને આપના જ્ઞાનનો અહકાર જાગે તો આપ વિશિષ્ટ જ્ઞાનશીલ મહાપુરુષો કે ચૌદ પૂર્વધારીઓના જ્ઞાનનુ સ્મરણ કરો અને વિચાર કરો એ અનતજ્ઞાનીઓના જ્ઞાન સાથે તમારા જ્ઞાનની સરખામણી કરો અને જુઓ કે તેમની સરખામણીમા તમારુ જ્ઞાન ક્યા સુધી પહોચ્યુ છે! હુ માનુ છુ કે આ તુલના જ્ઞાન—અહકાર રૂપી રોગને માટે પાવરફુલ ઈન્જેકશનનુ કામ આપશે

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીનુ નામ તમે સાભળ્યુ હશે જૈન સમાજના તેઓ એક ઘણા મોટા વિદ્વાન થઈ ગયા જૈનદર્શનની સાથેસાથ તેમણે અન્ય દર્શનોનો પણ ઊડો અભ્યાસ અને ચિતન કર્યા હતા બાર વર્ષ સુધી કાશીમા રહી તેમણે અધ્યયન કર્યું હતુ તે વખતના વિદ્વાનો ઉપર તેમની વિદ્વતાની છાપ હતી કેટલીયે સભાઓમા તેમણે વાદવિવાદમા ભાગ લીધો હતો જે સભામા જતા તે સભામાથી વિજય મેળવીને જ આવતા સ્થળે સ્થળેથી મળતા આ વિજયોની સાથે તેમને ન્યાયવિશારદની પદવી પણ મળી હતી

એક વાર એક વિદ્વત્સભા મળી હતી આ સભામા વિદ્વાનો કોઈ એક વિષય ઉપર શાસ્ત્રાર્થ કરતા અને એક નિર્ણાયક જય-પરાજયનો નિર્ણય કરતો આવી સભાઓનો ઉદ્દેશ એ હતો કે વિદ્વાનો ભેગા મળી કોઈ તર્ક

કે શાસ્ત્ર પર તેમના મૌલિક વિચારો રજૂ કરે નવી શોધ અને નવા વિચારો જનતા સમક્ષ સામૂહિક રૂપે રજૂ થાય સામા પક્ષની ખોટી ખોટી ધારણાઓ દૂર થઈ તેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાય. પણ જ્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી ખરા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાય. પણ ત્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી સત્ય તો દૂર જ ભાગી જતું અને વ્યક્તિગત અહં કામ કરવા મંડી પડતું જ્યારે વાદમાંથી સત્ય જતું રહે છે અને અહંભાવનો પૂર્વગ્રહ પ્રવેશે છે ત્યારે વાદ વાદ ન રહેતાં વિવાદ બની જાય છે પછી સત્યની શોધ અને રક્ષાનો સવાલ ન રહેતાં વ્યક્તિગત માન અને પ્રતિષ્ઠાનો વિષય બનાવવામાં આવે છે જેનું ધ્યેય માત્ર બીજાને પરાજય આપી પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું સ્થાપન કરવાનું રહે છે જય-પરાજયની આ સ્પર્ધામાં સત્ય ખોવાઈ જાય છે

હા તો આ વિદ્વત્સભામાં શાસ્ત્રાર્થનું આયોજન થયું વિજેતાને સભાએ પાંચસો ધજાઓ આપવાનું નક્કી કર્યું કે જે તેની વિજયની નિશાની બની રહે શાસ્ત્રાર્થની શરૂઆત થઈ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ તેમાં ભાગ લીધો. વિદ્વત્તા અને પ્રતિભાના જોરે તેઓ વિજયી નીવડ્યા નિયમ મુજબ સભાએ તેમને પાંચસો ધજાઓની ભેટ આપી જ્યારે તેઓ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે વિહાર કરતા ત્યારે આ પાંચસો ધજાઓ તેમની યશપતાકાઓ બની આગળ ચાલતી. આ ધજાઓ જોઈને તેઓ ગૌરવાન્વિત બનતા. જ્યારે તેઓ વિચરતાં વિચરતાં ગુજરાત તરફ જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં આધ્યાત્મિક યોગી આનંદઘનજીનો ભેટો થયો બન્ને પૂર્વના સ્નેહીઓ હતા

યોગી આનંદઘનજીએ ધજાઓ જોઈ અને તે આચાર્યની મનોદશા પામી ગયા પોતાના સાથીના મનનો અહંકાર ગાળવા તેમણે પ્રશ્ન કર્યો–

આચાર્ય ! તમે સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાની કોને માનો છો ?"

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યું– મારી દૃષ્ટિએ કેવળ જ્ઞાની મહાપુરુષ સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાનના ધારક છે કે જેમનો આત્મા અનંત જ્ઞાનના તેજથી પ્રકાશમય છે

જ્ઞાનની કક્ષામાં તેમનાથી બીજા જ્ઞાનવાળા કોણ છે ? યોગીરાજે બીજો પ્રશ્ન કર્યો

તેમનાથી બીજે નંબરે ચૌદ પૂર્વધરો આવે. જિનેશ્વરની પછી તેમનો નંબર આવે." આચાર્ય યશોવિજયજી બોલ્યા.

પ્રશ્ન પૂર્વધર પછી ?

ઉત્તર સિદ્ધસેન દિવાકર

પ્રશ્ન -તેમની પછી ?

ઉત્તર આચાર્ય હેમચન્દ્રસૂરિ

આટલી ચર્ચા પછી આનંદઘનજીએ આનંદ પામી ફરી પ્રશ્ન કર્યો. "અચ્છા, હવે આપ બતાવો કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓની પંક્તિમા આપનુ જ્ઞાન કયા સ્થાન પામે છે ?"

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યુ "તેમની સરખામણીમા તો મારુ જ્ઞાન ટકી જ શકે નહિ ક્યા તે વિશિષ્ટ જ્ઞાની અને ક્યા હુ અલ્પજ્ઞ ?"

"તો પછી એ કહો કે એ અનંત જ્ઞાનીઓની આગળ કેટલી ધજાઓ ફરકતી હતી ?"

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આચાર્ય મૌન હતા હવે તેમને તેમની ભૂલ જણાઈ અને તે જ વખતે તેમણે તેમની ભૂલ સુધારી લીધી

આ તો આચાર્ય યશોવિજયજીની વાત છે હવે થોડી તમારી વાત કરુ ? ખોટુ તો નહિ લાગે ને ?

તેમણે તો ભૂલ જોઈ તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી પણ લીધી. પણ આજે જો ભૂલ બતાવવામા આવે તો તે ભૂલ બતાવનારની જ ટીકા કરવાનુ શરૂ થઈ જાય છે અચ્છા, હવે તમે એ બતાવો કે તમે અહીં તમારી ભૂલો તપાસવા આવો છો કે તમારી પ્રશંસાના ગીત સાંભળવા આવો છો ? "તમે ઉદાર હૃદયવાળા છો સમાજની તમે ઘણી સેવા કરી છે તમારા જેવાઓ તો સંઘનુ ગૌરવ છે સંઘની પ્રગતિ માટે ઘણી સેવાઓ આપી છે" આપના કાન આવી પ્રશંસા સાભળવા આતુર છે કે ભૂલોને તપાસવા અને સુધારવા ? તમે જે કરો છો તેના ગુણગાન સાભળવા ઉપાશ્રયમા આવો છો કે જે કરવાનુ છે અને નથી કરતા તે કરવાની પ્રેરણા લેવા આવો છો ?

જો પ્રશંસાના પુષ્પ જ પ્રિય હોય તો યાદ રાખો કે પ્રગતિ રુંધાયેલી જ પડી છે આચાર્ય યશોવિજયજીએ ભૂલ જોઈ તો સહજ ભાવથી તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી લીધી તથા ભૂલ બતાવનાર તરફ જરા પણ રોષ-દ્વેષ તેમના મનમા પણ ન આવ્યો એ જ ક્ષણે તેમના મનમાથી જ્ઞાનનો અહંકાર નાશ પામ્યો

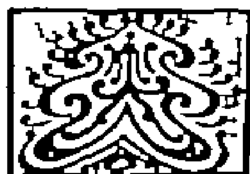
જ્ઞાનનો હેતુ વિકાસ છે, પણ તેનો અહંકાર તો ઉત્થાનને બદલે પતન જ લાવે છે. ચંદન ઠંડુ હોય છે, પણ તેની આગ ઠંડી નથી હોતી. આગનો ગુણધર્મ ઉષ્ણતા છે એટલે તે તો સળગાવવાનું જ કામ કરશે. પછી ભલે તે આગ લાકડાની હોય, કોલસાની હોય કે ચંદનની; પણ તે દઝાડ્યા વિના રહેશે નહિ.

આમ જ અહંકારનો સ્વભાવ પણ દઝાડવાનો જ છે. તે હંમેશાં મનની શાંતિને સળગાવ્યા કરે છે. વિનયના ગુણને નાશ કરે છે. પછી ભલે તે અહંકાર દેહનો હોય, સંપત્તિનો હોય, બળનો હોય, જ્ઞાનનો હોય કે ક્રિયાનો હોય, પણ તે આત્માના ગુણોને તો ખતમ કરી નાખશે.

ઘણા માણસોમાં પોતાની ધાર્મિક ક્રિયાઓ કે ધર્મસ્થાનોનો અહંકાર જાગે છે: મેં આટલી સામાયિક કરી, આટલા ઉપવાસ કર્યા, આટલી ક્ષમા કરી, બીજો શું કોઈ કરી શકશે? પણ અરે! અરે ભલા માણસ! ઠીક છે તેં વ્રત કર્યાં, સામાયિક કરી, ઉપવાસ કરી દેહને કૃશ કર્યો. પણ તારા મનનો અહંકાર કૃશ થયો કે નહિ? તે સિવાય તારી આ બધી સાધનાઓનું મનનો છૂપો ચોર—અહંકાર, ગળી જશે અને તું ખાલી કોરો જ રહી જઈશ.

મનનો અહંકાર સાધનાના દૂધમાં ઝેર ભેળવે છે. ઝેરવાળું દૂધ તંદુરસ્તીનું રક્ષક નહિ, પણ ભક્ષક હોય છે. એટલે જો તમે સાધનાના દૂધને અહંકારના ઝેરથી મુક્ત રાખશો તો પછી સર્વત્ર બધાને માટે સુખદ નીવડશે.

તા. ૧૭–૭–૫૫ જૈન ઉપાશ્રય, મહુવા

૪૬. ભક્તિનું માધુર્ય

સસારની આસક્તિ વાસના કહેવાય છે અને પ્રભુની આસક્તિ, ભક્તિ કહેવાય છે ઇન્દ્રિયોને આપણી તરફ ખેચવાનો પ્રયત્ન, તે ભક્તિ છે ભક્તિમા ભક્ત, પોતાના અંતરમા ભગવાનને શોધે છે, જ્યારે આત્મા સસારના પદાર્થોમા પોતાનો રાગાત્મક સબધ જોડે છે ત્યારે તે રાગ આત્માને માટે પતનનુ કારણ બને છે, કારણ કે તેના મૂળમા મોહ છે મોહ પોતે એક બધન છે જ્યા સુધી પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ મટી નથી જતી ત્યા સુધી વીતરાગતા તરફ મનનુ આકર્ષણ નથી વધતુ

મોહની સ્થિતિ સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની છે તેમાથી જ્યારે અગણોતેર કોડાકોડી ક્ષય થાય છે ત્યારે આત્માને ‘નમો અરિહતાણ’ બોલવાની ભાવના જાગૃત થાય છે.

જ્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોનુ આકર્ષણ મનને ખેચતુ રહેશે ત્યા સુધી, તેમા ભક્તિના અકુરો ફૂટી જ નહિ શકે દેહાસક્તને માટે દેહાતીતની ઉપાસના સભવિત નથી દેહાસક્તિ લઇને કદાચ દેહાતીતની પાસે પહોચશે તો ત્યા પણ તેની મોહમય દૃષ્ટિ, ભૌતિક દ્રવ્યોને જ શોધશે પદાર્થો સાથેનો આત્માનો રાગસબધ અનાદિ કાળનો છે માટે તેના ઉપરથી આસક્તિ દૂર કરવા માટે પુષ્કળ સાધનાની જરૂર છે એ રાગને ત્યાગવા માટે પ્રભુમા પ્રેમ જોડવો પડશે એટલા માટે જૈન દર્શનમા અપ્રશસ્ત રાગને હટાવવા માટે પહેલા પ્રશસ્ત રાગનો આશરો લેવામા આવે છે પરતુ, તે પ્રશસ્ત રાગ પણ છોડવા માટે જ છે તેને માટે એક આચાર્યે ઘણી સુદર ઉપમા આપી છે **कंटकनेव कंटकम्**–પગમા કાટો વાગ્યો હોય તેને કાઢવા માટે તેના કરતા પણ વધુ અણીદાર કાટો ભોકવામા આવે છે, પરતુ તેનુ કાર્ય પૂરુ થતા તેને પણ કાઢી નાખવામા આવે છે એવી જ રીતે અશુભની અનાદિ

કાળની વૃત્તિને ફેરવવા માટે શુભમાં લાવવી જરૂરી છે. જિનેશ્વરના ગુણોનું વર્ણન આ મનોવૃત્તિ પેદા કરે છે. ક્યારેક એ શુભ ભાવ, શુદ્ધનું કારણ બની શકે છે.

જેવી રીતે સાધારણ વસ્તુ નદીના પ્રવાહમાં મળીને, સમુદ્ર સુધી પહોંચી શકે છે તેવી રીતે ભક્તિના પ્રવાહમાં તણાતો આત્મા પ્રભુમય બની જાય છે. ચિત્તશુદ્ધિ માટે તપ, જપ, દાન, ધ્યાન વગેરે અનેક કર્મ છે. તે બધાં સાધનોને સોડા, સાબુ, અરીઠા ઇત્યાદિની ઉપમા આપીએ તો ભક્તિને પાણીની ઉપમા આપવી પડે. સોડા, સાબુ વગેરે સફાઈ માટે વધારે કામ કરે છે પણ જો પાણી ન હોય તો એ બધાનો કોઈ ઉપયોગ નથી. બીજું, જો સોડા, સાબુ વગેરે ન હોય તો એકલા પાણીથી પણ કપડાં ધોઈ શકાય છે. આ જ વાત તપ-જપની સાથે પરમાત્મ-ગુણોમાં તન્મયતાની છે. સાચી તન્મયતા આત્માના મેલને ધોઈ શકે છે.

પણ આ સ્તુતિસ્તવ અંતઃપ્રેરિત હોવો જોઈએ. તેમાં અંતરનો અવાજ હોવો જોઈએ. જેમાં આત્મા ન બોલતો હોય એવી વસ્તુ માત્ર બહારનો આડંબર છે. જો દુકાનમાં માલનો સ્ટૉક ન હોય તો માત્ર શો-કેસો વેપારમાં સહાયક થઈ શકતાં નથી. માત્ર સૈનિકનાં કપડાં પહેરી લેવાથી કોઈ સૈનિક બની શકતું નથી. જેઓ હંમેશાં સુકુમાર શૈયા ઉપર સૂતા રહે છે, બંદૂકનો અવાજ સાંભળીને ભય પામે છે, રણભૂમિના નામથી જેમને ધ્રુજારી છૂટે છે, તલવાર પકડતાં પણ જેમને આવડતું નથી એવા સૈનિકો શું ઇતિહાસના પાને અમર થઈ શકતા હશે! આવી જ વાત બાહ્ય ક્રિયાની છે. અમુક પ્રકારની વિશેષ ક્રિયાઓ કરવી તે બહારનાં વસ્ત્રો જેવું સાધનનું સાધન છે. પરંતુ સ્તુતિસ્તવની તન્મયતા કોઈક જુદી જ ચીજ છે. તેનો સંબંધ બહારથી એટલો નથી જેટલો અંતરથી છે. સૈનિકનો સંબંધ જેટલો વીરતાથી છે એટલો તેના ગણવેશમાં નથી. વીરતા ન હોય તો ગણવેશની કિંમત કેટલી? સૈનિકનાં વસ્ત્રો તો એક માટીના પૂતળાને પણ પહેરાવી શકાય છે.

આ તો સાધના અને ભક્તિમાં વસ્ત્રો અને માળાઓ એટલી ગંભીર બાબત નથી હોતી કે જેટલી અંતરની તન્મયતા કરે છે. અંતરની તન્મયતાના અભાવે સાધના નિષ્પ્રાણ બની જશે. તેમાં સચ્ચાઈ અને સજીવતાનો અભાવ હશે. સચ્ચાઈ વિના કોઈ પણ વસ્તુની કિંમત નથી. જો અસલ વસ્તુ હોય તો પ્રમાણમાં ઓછી હોવા છતાં તેનું મૂલ્ય વિશેષ હોય છે. સાંભળવામાં

આવે છે કે રેડિયમ ધાતુ દુનિયાની સર્વ ધાતુઓમા અધિક કિમતી છે, તેની એક તોલાની કિમત લગભગ ચાર કરોડ રૂપિયા જેટલી થાય છે તેનો એક કણ પણ મહા કિમતી છે, પરતુ શરત એ છે કે તે અસલી હોવી જોઈએ ભલે એક કણ હોય, જો અસલ રેડિયમનો ... તો તે ચમકશે, પણ જો અસલ નહિ હોય તો એક તોલો શુ દસ તોલા એકઠુ કરશો તો પણ તેમા જરાય ચમક નહિ આવે આવી જ વાત સાધના અને પ્રાર્થનાની છે જો તેમાં હૃદયનો રસ ન હોય, સચ્ચાઈની ચમક ન હોય, તો પછી તેનુ પ્રમાણ ગમે તેટલુ હોય, તેની કિમત કાઈ નથી તેવી સાધના વડે આત્મકલ્યાણની ઈચ્છા રાખવી એ એટલુ જ નકામુ છે, કે જેટલુ લોઢાની નાવમા બેસી સાગર પાર કરવાની ઈચ્છા રાખવી તે તરશે નહિ પણ તળીયે જરૂર પહોચાડશે

સુવર્ણભસ્મ તમે ખાઓ છો મહિના સુધી સેવન કરવામા આવે તો જરૂર તેની અસર થશે તમે નવી તાજગી અને સ્ફુર્તિનો અનુભવ કરશો, તમારા લોહીમા નવુ બળ દેખાશે, પણ મહિનાઓ સુધી ભસ્મનુ સેવન કર્યુ શરીરમા તલમાત્ર ફેર ન પડયો, સ્ફુર્તિને બદલે જડતા આવી, શક્તિ જરા પણ ન આવી, તો પછી તમે એ ભસ્મ આપનાર વૈદ્યને પૂછશો કે "વૈદ્ય રાજ, આ તો તમે સુવર્ણભસ્મ ખવડાવી કે બીજી કોઈ ભસ્મ ?" એવી જ રીતે વર્ષો સુધી જપ કર્યા, સાધનાની માળાઓ ફેરવી, છતા મનમા પવિત્રતાનુ એક કિરણ પણ ન આવ્યુ, અરિહતની ઉપાસના કરતા કરતા વર્ષો વીતી ગયા છતા પણ કામ અને ક્રોધરૂપી દુશ્મનો ઉપર જરા પણ વિજય ન મળ્યો, થોડા પણ કારણ મળતા ક્રોધ તમારા આતમા ઉપર સ્વાર થઈ ગયો, વીતરાગને રટતા રટતા, એક ઇચ જેટલો પણ રાગ ઘટયો નહિ, તો પછી વિચારવુ પડશે કે સુવર્ણભસ્મના રગ જેવી કોઈ બીજી ભસ્મ તો નથી લઈ લીધી! અથવા તો તેનુ બીજુ કારણ એમ પણ હોય કે શરીરમા કોઈ છૂપો વિકાર હોય કે જે સુવર્ણભસ્મની શક્તિને ખાઈ જતો હોય જ્યા સુધી પેટમા વિકાર હોય ત્યા સુધી સુવર્ણભસ્મની કાઈ અસર થતી નથી તેમ જ, મનમા વિકૃતિઓ છે ત્યા સુધી, વીતરાગના કાઈ અસર પેદા કરી શકતી નથી, કારણ કે સરાગ–દૃષ્ટિ તમને તેની તરફ ખેચી રાખે છે

તમારે દવા જોઈતી હોય તો સારામા સારી લો, ભલે તે ગમે તેટલી કિમતી કેમ ન હોય, છતા જો પરેજી ન પાળો તો દવાથી લાભ નહિ થાય. તે જ પ્રમાણે તમે સાધનાના ઔષધનુ સેવન કરો પણ તેની સાથે વિચાર

અને આચાર–શુદ્ધિની પરેજી નહિ જાળવો તો આત્મરોગને મટાડવામાં તે ઔષધિ કામ નહિ લાગે. સ્વાદ તો અપથ્ય વસ્તુઓમાં હોય છે. સન્નિપાતના રોગીને મીઠાવાળી ચીજો શું સ્વાદિષ્ટ નથી લાગતી? સ્વાદ તો મધુર હોય છે પણ તેનું પરિણામ સારું નથી આવતું.

આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે પ્રાર્થનાના માર્ગે પણ તમે અપથ્ય વસ્તુઓની માગણી કરો છો! રોગી વૈદ્યની પાસે જાય છે અને પોતાને ભાવતી પણ અપથ્ય વસ્તુઓ ખાવાની છૂટ આપવાની વિનંતિ કરે છે પણ કુશળ વૈદ્ય જરા પણ તેની વિનંતિને માન્ય રાખતો નથી.

ગ્રીસનો તત્ત્વવેત્તા સૉક્રેટિસ, ઈશ્વર પાસે હંમેશાં એવી પ્રાર્થના કર્યા કરતો કે "હે પ્રભુ! ભલે હું માગું કે ન માગું પણ મને એવી વસ્તુ કદી પણ ન આપજે કે જે મને પ્રિય હોવા છતાં મારું અહિત કરનારી હોય તથા મારી બુદ્ધિને અશુભ માર્ગે લઈ જનારી હોય." મતલબ કે માગવું એ ભક્તિના ક્ષેત્ર બહારની વસ્તુ છે. ભક્તિમાં તો સમર્પણ છે. આરાધ્યની સમક્ષ સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાનો પવિત્ર ભાવ એ ભક્તિ છે.

એક સંતને એક જણે પ્રશ્ન કર્યો કે ભક્તિની પૂર્ણતા શી છે? તેમણે કહ્યું કે "અસ્મિતાનો નાશ થઈ જવો એ ભક્તિની પૂર્ણતા છે." બીજા શબ્દોમાં હું-પણું નષ્ટ થઈ જાય અને પ્રભુ તારામાં સમાઈ જાય એ ભક્તિની ચરમ સીમા છે. હનુમાન ભક્ત હતા. કેમ કે તેમણે રામના ચરણે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કર્યું હતું. તેઓ રામમય હતા. મીરાંની તન્મયતા કૃષ્ણમાં પોતાની જાતને પણ ભૂલાવી દેતી હતી. આપણી જાતને ભૂલીને જ આપણે તેને આપણો બનાવી શકીએ છીએ. જ્યાં સુધી હું-પણું રહેશે ત્યાં સુધી દેહબુદ્ધિ રહેશે અને આ દેહાધ્યાસ તો સાધનામાં બાધક છે. દેહાધ્યાસી વ્યક્તિ [illegible] પ્રેમ કરે છે તે ભલે તેનું સ્મરણ કરે પણ તેની દૃષ્ટિ [illegible] હોય છે. તેના [illegible] દેહાધ્યાસને મારે જ ઠેલે છે.

ભક્તિના ચાર પ્રકાર છે —

૧ આર્તભક્તિ : દુઃખથી પીડાઈને જે ભક્તિ કરવામાં આવે છે તે આર્તભક્તિ [illegible] દુઃખના સમયમાં બધી બાજુથી નિરાશ માનવીને શરણરૂપ પ્રભુ [illegible]

૨ અર્થાર્થ ભક્તિ : આ બીજા પ્રકારની ભક્તિ છે. તેમાં ભક્ત [illegible] ના ભાવથી પ્રેરાઈને ઉપાસના કરે છે. ઉપાસનાનું [illegible] અર્થાર્થ ભક્તિ કહેવાય છે.

૩ **જિજ્ઞાસુભક્તિ** આ પ્રકારની ભક્તિમા, ભક્તના મનમા નથી તો દુખના દાવાનળ, નથી કોઈ વસ્તુના અભાવે કષ્ટની પીડા કે નથી તેના મનમા કોઈ પ્રકારનુ પ્રલોભન તેની ઉપાસનાનુ એક માત્ર લક્ષ્ય હોય છે ઈશ્વરીય સ્વરૂપનુ જ્ઞાન આત્મા અને પરમાત્માના ભેદનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જ તે ઉપાસના કરે છે.

૪ **તન્મયભક્તિ** આ ભક્તિમાં માનવી પ્રભુમય બનવા ઈચ્છે છે કોઈ પીડાની મુક્તિથી તેને સતોષ થતો નથી, ચાંદીના ટુકડાઓથી તેના મનની પ્યાસ બુઝાતી નથી, ન તો તે માત્ર ઈશ્વરીય સ્વરૂપને જાણીને સતોષ પામે છે તે દહી, દૂધ કે છાશથી સતોષ પામનારો નથી તે તો માખણનો ચાહક છે તે આત્માને પરમાત્મામય બનાવવા ચાહે છે, એવો ભક્ત સોપાધિક ભક્તિમા શ્રદ્ધા રાખતો નથી તે નિરૂપાધિક ભક્તિનો ગ્રાહક હોય છે

અધ્યાત્મયોગી આનદઘનજી તેમનો કવિતામા સુદર વ્યાખ્યા આપે છે

પ્રીત સગાઈ જગમા સૌ કરે, પ્રીત સગાઈ ન કોય,
પ્રીત સગાઈ નિરૂપાધિક કરી, સૌપાધિક ધન ખેય.

અધ્યાત્મના પ્રખર કવિ કહે છે-પ્રીતિ તો દુનિયાના બધા પ્રાણી કરે છે પણ પ્રીતની રીત કોણે જાણી છે? પ્રીતના બે પ્રકાર છે એક સોપાધિક અને બીજો નિરૂપાધિક જે સ્વાર્થથી પ્રેરાયેલી અને જેની પાછળ મોહ રહેલો છે તે સોપાધિક છે તેમા સ્થાયિત્વ (ટકવાપણુ) ઓછુ હોય છે. સ્વાર્થના તતુ વડે બધાયેલી પ્રીતિનુ આયુષ્ય બહુ ઓછુ હોય છે તે સાસારિક પ્રીતિ હોય છે અને સસારની વૃદ્ધિને માટે હોય છે નિરૂપાધિક ભક્તિ આત્માથી પરમાત્મા સાથે હોય છે તેમા સ્વાર્થનુ શેપણ નહિ, પવિત્રતાનો પ્રકાશ હોય છે તેમા છીછરી નદીનો છણછણાટ નહિ, પણ સાગરની ગભીરતા હોય છે ને દેહને નહિ, પણ દેહાતીતને ચાહે છે તે રૂપનો પ્રેમ નહિ, પણ રૂપાતીતના શરબતી સૌદર્યનુ પાન કરે છે એટલે તેમા સ્થિરતા હોય છે. નિરૂપાધિક ભક્તિ, આપવા જ ચાહે છે સ્વાર્થ હશે તો પણ આપશે અને સ્વાર્થ નહિ હોય તો પણ આપશે સોપાધિક ભક્તિની દૃષ્ટિમા સ્વાર્થનુ મહત્ત્વ છે જ્યા સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યા સુધી તે આપશે પરતુ સ્વાર્થમા જરાપણ કાંઈ ખામી આવી કે તે દુશ્મન બની જશે

એક વાર ગાધીજી સૂરત ગયા તેમની પ્રાર્થના સભામા હિદુ મુસ્લિમ -બધાય સાપ્રદાયિક ભેદો ભૂલીને ભેગા થતા હતા જે વિચારોને વ્યક્ત કરવામા

જેટલો ઉચ્ચ છે તેટલો જ તે પુરુષ વિરાટ છે. તેની સમક્ષ પ્રાણીઓ પોતાનાં જન્મગત વેર પણ ભૂલી જાય છે. વીતરાગ દેવ—અરિહંતની સામે વાઘ-બકરી સાથે બેસે છે. ત્યાં વાઘ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી જાય છે અને તેથી બકરીના હૃદયમાંથી ભય ભાગી જાય છે. એવી રીતે વિરાટ પુરુષોની સમક્ષ હિન્દુ અને મુસ્લિમ પોતાના સાંપ્રદાયિક ભેદ ભૂલી જાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

ગાંધીજીના પ્રાર્થના પ્રવચનોમાં હિન્દુ અને મુસ્લિમો વચ્ચેની દિવાલને તોડવાનો પ્રયત્ન થતો રહેતો. તેમાં તેમને ઘણે ભાગે સફળતા પણ મળતી હતી. જેમ સારુ અને સ્વચ્છ દિલ લઈને એક હિન્દુ તેમની પાસે આવતો તેવી જ હૃદયની પવિત્રતા લઈ એક મુસ્લિમ વહોરા આવતા. વહોરાસમાજના હૃદયમાં પણ તે ખૂબ જ ઘર કરી ગયા હતા. એક વહોરાજી પ્રાર્થના-પ્રવચન પછી ગાંધીજી પાસે પહોંચ્યા. તેમણે પચાસ રૂપિયા ભેટ આપ્યા અને કહ્યું કે

તમે તો ખરેખર પયગંબર છો. જ્યારે મને તાવ આવ્યો ત્યારે આપનું સ્મરણ હૃદયમાં થયું. મેં મનથી નક્કી કર્યું કે જો તાવ ઊતરી જશે તો આવતી કાલે પચાસ રૂપિયા ગાંધીજીને ભેટ ધરીશ. ખરેખર, આપના નામમાં જાદુ છે. કાલે રાતના જ મારો તાવ ઊતરી ગયો. એટલે હું આપને ભેટ આપવા આવ્યો છું.

ગાંધીજીએ કહ્યું— ભાઈ! આ રૂપિયા મારે ન જોઈએ. એ તો ઠીક છે કે તમે મને યાદ કર્યો અને તાવ ઊતરી ગયો. એટલે રૂપિયા ભેટ ધરો છો. પણ જો કદાચ તાવ ન ઊતર્યો હોત તો ગાંધીજીને ગાળો દેવા પણ તૈયાર થયા હોત. એટલે આવી ભેટ મારે જોઈતી નથી.

આ સોપાધિક ભક્તિ છે. જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી તે રહેશે અને સ્વાર્થ પૂર્ણ થતાં તે પણ ખતમ થઈ જશે. ભક્તિનું ફળ છે તૃષ્ણાનો નાશ, વાસનાનો ક્ષય અને ઇચ્છાઓની નિવૃત્તિ. જો રજ પણ હૃદયમાં લાલસા હોય તો સમજો કે હજુ સાચી ભક્તિએ આપના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો નથી. ભક્તિ અને લાલસા બન્ને એક જગ્યાએ રહી શકતી નથી. કેમ કે એક દૂધ છે તો બીજી છાશ. છાશ અને દૂધ કોઈ એક વાસણમાં રહી શકે?

આપણે માનીએ છીએ કે ભક્તિથી વાસના પૂરી થશે, તૃષ્ણા સંતોષાશે અને ઇચ્છાઓ સફળ થશે. પરંતુ આ તો ભક્તિનું શોષણ છે. તમે કમળ જ [illegible] ખરી રીતે ભક્તિ લાલસા, તૃષ્ણા અને ઇચ્છાઓનો [illegible] નાશ કરે છે. અંધકાર અને પ્રકાશ બન્ને એક સાથે રહી શકતાં નથી. એક આવે કે બીજાને [illegible] પડે છે. એવી રીતે આસક્તિ વિષય

ઇચ્છે છે, જ્યારે ભક્તિ ઈશ્વરને ઇચ્છે છે આસક્તિ પ્રભાવ ઈચ્છે છે, અને અનાસક્તિ પ્રભુને ઇચ્છે છે ઐશ્વર્ય મળ્યું તો શું થયું ? ઈશ્વર મળવો જોઈએ. પ્રભાવ માટે યાચના નહિ પણ પ્રભુને માટે ઇચ્છા હોવી જોઈએ હનુમાનની ભક્તિમા સીતાના મુક્તાહારને સ્થાન ન હોય, તેને રામ જોઈએ હરામ નહિ.

એકલી શક્તિથી માનવી શેતાન બને છે, તો એકલી ભક્તિથી હેવાન બને છે અને એકલું જ્ઞાન ઈન્સાન બનાવે છે પણ ભગવાનમા શક્તિ, ભક્તિ અને જ્ઞાન એ ત્રણે હોવાં જોઈએ એથી જ કહેવામા આવે છે કે તીર્થંકર-દેવોની સ્તુતિથી સાધકને આધ્યાત્મિક બળ મળે છે, મરી ગયેલી શ્રદ્ધા સજીવન થાય છે અને ત્યાગ થતા વૈરાગ્યનો પ્રકાશમય આદર્શ આંખો સામે તરે છે. પરંતુ સ્તુતિમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ તે સિવાય તો ખાલી હોકારા દેકારા છે કોઈ માણુસ ચાર દિવસોનો ભૂખ્યો હોય, પેટમા બડબડીયા બોલતાં હોય, છતા પોતાની શાન બતાવવા ખોટા ઓડકાર ખાય તો તેથી શું તેની ભૂખ છુપાવી શકાય છે ? નહિ કદાપિ નહિ, કેમકે ભૂખ્યાના ઓડકાર અને ધરાયેલના ઓડકારના પ્રકાર જુદા હોય છે આવી જ વાત અસલી અને નકલી ભક્તિની છે સાચી ભક્તિની છે સાચી ભક્તિની તલ્લીનતા જુદી હોય છે અને નકલી ભક્તિનો તન્મયતાનો દેખાવ જુદો હોય છે ભાવોનો પ્રવાહ અને ભાવ તેની પાસે કયાથી હોય ?

જો હૃદયની તન્મયતા હોય તો કોઈ પણ સ્થાન, સાધના માટે બાધક નથી થતું એકવાર પંજાબ કેસરી રણજીતસિંહજી અંદર બેઠા જપ કરી રહ્યા હતા તેમના એક મિત્ર અમુઉદ્દીન બહાર બેસી માળા ફેરવી રહ્યા હતા. ત્યારે રણજીતસિંહજીએ પોતાના સાથીને પૂછ્યું—“મિત્ર પ્રવાર ! એ તો કહો કે બહાર બેસીને માળા ફેરવવી એ ઉત્તમ કે અંદર બેસીને ?” અમુઉદ્દીને કહ્યું—“માળા ફેરવવાના બે ઉદ્દેશ હોય છે સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરવા અને દુર્ગુણોને છોડવા તમે અંદર બેસી સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરી રહ્યા છો અને હું બહાર બેસી દુર્ગુણોને કાઢી રહ્યો છું

ભક્તિનો ઉદ્દેશ છે સદ્‌ગુણોનું ગ્રહણ એ માટે તો આપણે ઉપાસ્યનું માનસચિત્ર આપણા હૃદયમા રાખીએ છીએ

ભક્તિ અને જ્ઞાન

ભક્તિથી જ જ્ઞાનની કિંમત છે ભક્તિશૂન્ય જ્ઞાનશૂન્ય જ છે કાગળ ઉપર સરકારની છાપ લાગી છે માટે જ તેનું માન છે અને નોટની કિંમત છે તે સિવાય તો તે કોરો કાગળ જ છે કાગળની કિંમત અને નોટની કિંમતમા

કેટલો મોટો ફેર છે તે તો તમે સારી રીતે જાણો છો. તો તેવી જ રીતે જ્ઞાન ઉપર ભક્તિની છાપ લાગે છે ત્યારે જ તેની કિંમત વધે છે. ગંદા વાસણમાં દૂધ જો રાખીએ તો તે ખરાબ થઈ જાય. તેવી રીતે ભક્તિશૂન્ય ચિત્તમાં જ્ઞાન પણ વિકૃત થઈ જાય. ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન પાંગળું છે. જેમ સાસરામાં જતાં પતિની બધી મિલકત ઉપર પત્નીનો હક થઈ જાય છે તેવી રીતે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં માનવની સમસ્ત આધ્યાત્મિક શક્તિઓ ઉપર ભક્તનો અધિકાર થઈ જાય છે. સાથે સાથે જેમ સાસરે આવતાં વહુનાં પીયેરનાં નામ ગોત્ર વગેરે જતાં રહે છે તેમ ભક્તિયોગમાં પહોંચતાં સંકુચિત બુદ્ધિ અને દુર્ભાવનાભરી વાસના પણ નાશ પામે છે. શેરડી ભલે ધોળી હોય કે વાંકી પરંતુ તેનો રસ મીઠો જ હોય છે તેવી રીતે ભક્ત ગમે તે જાતિ, વર્ણ કે પરંપરાનો હોય તે જનતાને માટે તો અર્ચનીય રહેશે.

મદુરા તા. ૨૫-૭-૫૮

જીવનમાં બુદ્ધિમાનીની ચીજ હોય તો એકાગ્રતા છે. જો એમાં ખામી હોય તો આપણી શક્તિને વિખેરી દે છે.

પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડિકન્સ કહે છે કે ધ્યાન એક ઉપયોગી નિરાપદ નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ગુણ છે.

જો ચિત્તમાં એકાગ્રતા હોય તો ૭ વર્ષનો બાળક પણ ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરી બતાવશે.

જે કાર્યમાં તન્મય થઈ જાય છે એને કાર્યનો બોજ લાગતો નથી અને જે કામમાં પ્રેમ નથી એ અતિ અલ્પ હોય છતાં ભારે બોજરૂપ લાગે છે.

૪૭. સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે

આપણે સ્વાધ્યાય સબધી વિચાર કરીશુ સ્વાધ્યાય, એક અતરતુ-તપ છે બાહ્ય તપના ક્ષેત્રમા આજનો આપણો સમાજ ખૂબ આગળ છે બાહ્ય તપની તરફ તે જેટલો આગળ વધ્યો છે, તેના પ્રમાણમા અભ્યતર-તપ પ્રત્યે તેનુ લક્ષ્ય તેટલુ જ ઓછુ ગયુ છે

ઘણાઓને એ પણ ખબર નહિ હોય કે સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે કેમકે અણુસણ, વ્રત, ઉપવાસ વગેરેના સબધમા તમે ઘણી વખત સાભળ્યુ છે જ્યારે પણ તપની વાત નીકળે છે ત્યારે આપણી નજર સામે ઉપવાસ અને વ્રત આવે છે એટલે જ જૈન સમાજમા મોટા મોટા તપસ્વીઓ બેઠા છે શ્રમણવર્ગમા મોટા તપસ્વીઓ છે તેવી જ રીતે શ્રાવકોમા પણ એવા તપસ્વીઓ પડયા છે, જે માત્ર ઉકાળેલા પાણીના આધારે પચાસ કે સાઠ દિવસો સુધી રહી શકે છે, છતા તેમના ચહેરા ઉપરથી પ્રસન્નતા જતી નથી આજે તમારી સામે એક તપોનિષ્ઠ વ્યક્તિ આવે છે, જેમને આજે છત્રીસમો ઉપવાસ છે

ગએ વર્ષે તેમણે પચાસ ઉપવાસ કર્યા હતા આ વર્ષે પણ તેમની ઈચ્છા બાવન ઉપવાસ સુધી પહોચવાની છે તેમનુ આત્મબળ અને તપો-નિષ્ઠા ખરેખર વધાવવા લાયક છે

બહેનો પણ તપસાધનામા ખૂબ આગળ છે કેટલીકને છઠ-છઠના વર્ષીતપ ચાલે છે, તો કેટલીકને પાચમો ઉપવાસ છે, કેટલીકને સાતમો છે. કેટલીકને સાતમો છે. જો કે પર્યુષણ હજી દૂર છે જૈન શાસનની તપસાધના ખરેખર મહાન છે તેનુ કારણ છે જૈન શાસનના અન્તિમ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરની કઠોર તપસાધના અને એટલા માટે જ તેમને દીર્ઘ તપસ્વીના

નામે ઓળખવામાં આવે છે. તપ અને ત્યાગની પ્રતિમૂર્તિ-ભગવાન મહાવીરની ઉગ્ર તપસાધનાના પગલે પગલે જૈન સમાજ ચાલી રહ્યો છે. તેમની તપસાધના સાથેસાથ વર્ણીય છે.

સાથોસાથ એ પણ ભૂલવાનું નથી કે ભગવાન મહાવીરે તપની મીમાંસા કરતાં તેના બે ભેદ બતાવ્યા છે. એક છે બાહ્ય તપ અને બીજું અભ્યંતર-બાહ્ય તપની સાધના અભ્યંતર તપની પોષક બને ત્યારે જ તે સમાદરણીય બનશે.

તપનું લક્ષ્ય છે મનની સાધના. બાહ્ય તપ મનની બહિર્મુખ વૃત્તિઓને વાળે છે તો અભ્યંતર તપ મનને અંતર્મુખતાથી જોડે છે. સ્વાધ્યાય પણ આંતરતું તપ છે જે મનને આત્માની સાથે એકતાન કરે છે. મનની એકાગ્રતા સ્વાધ્યાયથી તમે જેટલી સાધી શકો છો તેટલી બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિથી સાધી શકશો નહિ.

મનની એકાગ્રતા માટે માળાનો આશરો પણ લેવાય છે. પણ માળાથી ક્યાં સુધી મનને નક્કી રાખી શકશો? માળાના મણકાની સાથે સાથે તમારા મનના મણકા પણ ફરતા રહે છે. મનની એકાગ્રતાને માટે માળા કરતાં સ્વાધ્યાય ઉત્તમ સાધન છે. સ્વાધ્યાયથી બે લાભ છે.

પહેલો લાભ છે મનની એકાગ્રતા. કોઈપણ સાહિત્ય તમે વાંચતા હશો પણ જ્યાં સુધી તેમાં તન્મયતા નહિ આવે ત્યાં સુધી તેનો ખરો રસ આપ માણી નહિ શકો.

સ્વાધ્યાયનો બીજો લાભ છે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ. જ્યારે આપણે સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ ત્યારે તે વિચારોમાં રમીએ છીએ. હજારો વર્ષોમાં મહાપુરુષોએ જે ચિંતન અને મનન કર્યું છે, જીવન અને જગત સંબંધી ચિંતને જે વિચારરત્નો આપ્યાં છે તેનાથી આપણે પરિચિત થઈએ છીએ. સ્વાધ્યાય હજારો વર્ષોનાં મનનનું માખણ આપણને આપે છે, જે આપણા જીવનના પ્રવાહને નવો ઓપ આપવામાં ઉપયોગી નીવડે છે.

હું માળાને ખરાબ નથી માનતો. જપના અભ્યાસ માટે તે પણ આવશ્યક છે. જે વૃદ્ધો અક્ષરજ્ઞાનથી શૂન્ય છે તેમને માટે તો માળા એક માત્ર સાધન છે. પણ જેઓ અક્ષરજ્ઞાન સહિત છે તેમણે તો માળા કરતાં સ્વાધ્યાય તરફ વિશેષ લક્ષ આપવું જોઈએ.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. જ્ઞાન અને

વિજ્ઞાનનો જે પ્રકાશ આપણે પામ્યા છીએ, જેના બળ ઉપર આપણે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે 'ભારતની પાસે વિશ્વ માટે સદેશો છે,' તે જ્ઞાન સ્વાધ્યાય દ્વારા જ પ્રાપ્ત થયેલુ છે જ્ઞાનના દીપકને જલતો રાખવા માટે તેમા સ્વાધ્યાયનુ તેલ પૂરવુ પડશે તો જ તે જ્યોતિ કાયમ રહી શકશે

જૈન આગમો આજે ઉપલબ્ધ છે હજારો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ વહી ગયો ભારતના ઈતિહાસમા મોટા મોટા સામ્રાજ્યો આવ્યા, અને કાળના પ્રવાહમા તણાઈ ગયા પણ આગમો આજે પણ જીવિત છે તેને જીવિત રાખનારી કોઈ શક્તિ હોય તો તે સ્વાધ્યાય છે એટલા માટે ભગવાન મહાવીરે સાધુઓને પોતાની દિનચર્યાનો અર્ધો સમય સ્વાધ્યાયમાં વીતાવવાનો નિર્દેશ કર્યો છે

पढम पोरिसी सज्झायं बीय झाणं झियायइ ।
तइयाए भिक्खायरियं पुणो चउत्थी सज्झायं ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૨૬ ગા ૧૨

સાધક પહેલા પહોરમા સ્વાધ્યાય કરે, બીજામા તેનુ ધ્યાન કરે, ત્રીજા પહોરમાં ભિક્ષાચરી માટે જાય અને ચોથા પહોરે ફરીથી સ્વાધ્યાયમા પ્રવૃત્ત થઈ જાય જોકે કાળના પ્રવાહમા આ વિધાન, તેના મૂળ સ્વરૂપમા જળવાઈ રહ્યુ નથી ભિક્ષાચરીનો સમય, આચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીના સમયમા જ બદલાઈ ગયો "**तइयाए भिक्खारियं**" ને સ્થાને "**कालें कालं समायरे**"નુ વિધાન આવી ગયુ છતા સ્વાધ્યાયની પરપરા ઓછેવત્તે અશે આજ પણ ચાલુ છે

જે આગમો વિચ્છિન્ન થઈ ગયા, તેનુ જો મૂળ કારણ જોઈએ તો ત્યા પણ સ્વાધ્યાયનો અભાવ જ જણાશે ઈતિહાસ કહે છે કે બાર વર્ષના લાગટ દુકાળના વખતમા મુનિઓના આહાર–વિહાર અવ્યવસ્થિત થઈ ગયા પરિણામે સ્વાધ્યાયમા ભગ પડતો ગયો અને આગમો સ્મૃતિ–મજૂષામાથી બહાર જતા રહ્યા

એટલા માટે ભારતીય ઋષિઓએ સ્વાધ્યાયને જીવનનુ અમૃત માન્યુ છે જ્યારે શિષ્ય ગુરુની પાસે વિદ્યા મેળવી ઘેર પાછો ફરે છે ત્યારે ગુરુદેવ તેને છેલ્લા આશીર્વાદ વખતે જીવનનો મહામત્ર આપતા કહે છે કે–

स्वाध्याये मा प्रमद

અર્થાત્ હે વત્સ ! સ્વાધ્યાયમાં જરા પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ. કારણ પ્રમાદ સ્વાધ્યાયનો સૌથી મોટો દુશ્મન છે.

સ્વાધ્યાય જીવનનું નંદનવન છે. તેમાં વિચારો રૂપી કેટકે પુષ્પો મળે છે. આચારોનાં મધુર ફળો પણ તેમાં દેખાય છે. જેવી રીતે નંદનવનમાં જ્યાં દૃષ્ટિ જાય છે ત્યાં મનોરમ્ય દશ્યો નજરે પડે છે. તેવી રીતે સ્વાધ્યાય માં એક પછી એક મનોરમ્ય દશ્યો દેખાય છે. ક્યાંક જગામે મહાપુરુષોની જીવનગાથાનાં રંગીન ચિત્રો તો કોઈક જગાએ તેમના વિચારોની સૌરભ મળે છે.

ભગવાન મહાવીર સ્વાધ્યાયના કટ્ટર સમર્થક હતા. તેઓ ભોજન ત્યાગી શકતા હતા પણ સ્વાધ્યાય નહિ. એક બે દિવસ નહિ, પણ મહિનાના મહિનાઓ સુધી તેમણે ભોજનનો ત્યાગ કર્યો છે પરંતુ સ્વાધ્યાયને એક દિવસ પણ છોડ્યો નથી. એક વખત તેમના પ્રથમ શિષ્ય ગણધર ગૌતમે પ્રશ્ન કર્યો કે—

प्र० सज्झाएण भन्ते जीवे किं जणयई ?

उ० 'सज्झाएण णाणा वरणिज्जं कम्मं खवेइ ।

અર્થાત્—હે પ્રભુ ! સ્વાધ્યાયથી આત્માને કયો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે ? ત્યારે ભગવાન તેનો ઉત્તર દેતાં કહે છે કે—સ્વાધ્યાયથી આત્મા જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવે છે.

કારણ કે સ્વાધ્યાય જ્ઞાનનાં અવરોધક તત્ત્વનો નાશ કરે છે. દૂર શું કરવા જઈએ ! સ્વાધ્યાયનું ફળ એટલું જલદી અને સહેલી રીતે મળે છે કે જેટલું રોટલી ખાવાથી. રોટલી ખાધી અને પેટ ભરાઈ ગયું એવું તો નથી [illegible] પણ કે રોટલી આજે ખાઓ અને પેટ મહિના પછી ભરાય. એવી [illegible] રીતે સ્વાધ્યાયનું ફળ પણ તુરત [illegible] મળે છે. આપ સ્વાધ્યાય કરો અને બીજી [illegible] ક્ષણે આપને તેનું જ્ઞાન મળે છે.

આજ રીતે સ્વાધ્યાય વાણીનું તત્ત્વ છે. તે આત્માને મહાત્મા અને મહાત્માને પરમાત્મા[illegible] સાથે જોડનારી કડી છે. એ બરાબર છે કે સ્વાધ્યાય વાણી સાથે સંબંધ રાખે છે. જ્યાં તેને ભાગ વાણી સુધી [illegible] સીમિત રાખ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પોપટની માફક પાઠો બોલી જવા કે તેનું આખ[illegible] [illegible] [illegible] એ સ્વાધ્યાય નથી. એ તો સ્વાધ્યાયનું પહેલું પગથિયું

છે. પાઠ બોલ્યા પછી, તમે તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો જ્યા સુધી કોઈ પણ વસ્તુનો અર્થ સમજવામા નથી આવતો ત્યા સુધી, તે રસદાયક બની શકતી નથી, તેમા આપણુ મન ચોંટતુ નથી તે મન ઉપર એક ભાર જેવી બની રહે છે આજ આપણા સમાજમા અર્થહીન મુખપાઠોને સ્વાધ્યાયના નામે મહત્ત્વ આપવામા આવે છે તે સ્વાધ્યાય નથી પણ ફક્ત દિમાગની કસરત છે

સ્વાધ્યાયનુ અંતસ્થળ છે સ્વનુ અધ્યયન અને ચિંતન અર્થાત્ જે કાઈ આપણે શીખીએ તેમા આપણા જીવનનુ પ્રતિબિમ્બ જોતા જઈએ. કોઈપણ શાસ્ત્ર કે સાહિત્યનુ વાચન કરો તે પહેલા તેનુ હાર્દ જાણવાનો પ્રયત્ન કરો તેની સાથે આપણા મનમા આપણા જીવનનુ ચિત્ર પણ દોરાતું જશે આપણે આપણા મનનુ માપ કાઢતા જઈએ કે તે સાહિત્યમા બતાવેલ આદર્શ આપણામા આવ્યા છે કે નહિ ? જો ન આવ્યા હોય તો તેમા બાધક શક્તિઓ કઈ છે ? આપણે તે આદર્શોની તુલનાએ કેટલા પાછળ છીએ અને કયા સુધી પહોચવાનુ છે ? વાચનની સાથે સાથે આ પ્રક્રિયા પણ આપણા માનસમા ચાલવી જોઈએ આવુ ચિંતન, એ જ સાચો સ્વાધ્યાય છે

આગમમા સ્વાધ્યાયના પાચ ભેદ બતાવ્યા છે —

૧ વાચના
૨ પૃચ્છના
૩ પર્યટના
૪ અનુપ્રેક્ષા
૫ ધર્મકથા

૧ વાચના—વાચન તો સ્વાધ્યાયની પહેલી શરત છે વાચનની સાથે ચિંતન પણ હોવુ જોઈએ

૨ પૃચ્છના—વાચનની દરેક લીટી, હેતુ અને પ્રશ્નની સાથે વાચો. વાચનની સાથે જેટલા વધુ પ્રશ્નો તમારા મનમા ઊભા થશે તેટલા જ વધુ રહસ્યોને તમે સમજી શકશો પ્રશ્ન, ચિંતનની કસોટી છે પ્રશ્ન સમાધાન માગે છે એટલે સ્વાધ્યાય-સમયે એ પ્રશ્નો તમે નોંધી રાખો પછી, કોઈ અનુભવી અને ઊંડા ઉતરેલાની પાસે તેનુ સમાધાન મેળવવાની કોશિશ કરો.

તમે પ્રશ્ન કરો તેમાં જિજ્ઞાસાબુદ્ધિ હોય, વિજિગીષુ વૃત્તિ નહિ. બીજાને હરાવવાની ભાવના જો કામ કરતી હોય તો તમે સમાધાન નહિ મેળવી શકો. તમે પ્રશ્ન કરો તો સાચી જિજ્ઞાસાથી કરો.

૩ પર્યટન–પ્રશ્ન અને ઉત્તરો દ્વારા જે જ્ઞાન તમે મેળવો તેને સ્થિર રાખવા માટે તેનું પર્યટન ચાલુ રાખો. પર્યટન (રિવિઝન)ના અભાવે તમારું જ્ઞાનધન વિચ્છિન્ન થઈ જશે. પછી ભૂલાઈ ગયેલા જ્ઞાન માટે તમને એટલું દુઃખ થશે કે જેટલું દશ હજાર રૂપિયા મેળવ્યા પછી તેને ખોઈ નાખતાં થાય છે. મતલબ કે મેળવેલ જ્ઞાનની આવૃત્તિ પણ જરૂરી છે.

૪ અનુપ્રેક્ષા–અનુપ્રેક્ષા એ સ્વાધ્યાયનો પ્રાણ છે. અનુપ્રેક્ષાનો અર્થ છે તેના ઉપર ચિંતન અને મનન કરવું. જે કંઈ તમે વાંચ્યું હોય પ્રશ્નો પૂછીને જે જ્ઞાનનો વિસ્તાર વધાર્યો હોય તેના ઉપર ફરીથી વિચાર કરો. આત્મા સંબંધી તમે જૈનદર્શનનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હોય બૌદ્ધદર્શનનાં વાંચ્યાં હોય, તો તેમાં શું આવ્યું છે? બન્નેમાં કેટલું સામ્ય છે? ક્યાં તેમાં મતભેદ છે? મતભેદ હોય તો કેટલે અંશે છે? શા માટે છે? બન્નેની ચિંતન શૈલીમાં ક્યાં વિભેદ છે? એ વિભેદની પાછળ શો હેતુ કામ કરે છે?

કોઈ પણ પુસ્તક તમે વાંચો તેમાં તેના લેખકનું હાર્દ તપાસો. પુસ્તક ઉપર તે સમયના અન્ય લેખકોનો કેટલો પ્રભાવ પડ્યો છે? તત્કાલીન પરિસ્થિતિએ લેખકને કેટલો પ્રભાવિત કર્યો છે? શુભ ભાવનાઓને આકાર આપવામાં તે કેટલો સફળ થયો છે?

આ બધી વાતોનો વિચાર તે અનુપ્રેક્ષા છે.

૫. ધર્મકથા–ધર્મકથા સ્વાધ્યાયનો પાંચમો ભેદ છે. કથાનુયોગ જીવનમાં પ્રેરણા આપે છે. સાધનાના માર્ગે દીપપૂરક આગળ વધનારા મહાપુરુષોના જીવનની કથાઓ આપણા જીવનમાં ધર્મ પ્રત્યે આગળ વધવામાં પ્રેરણાદાયક છે. આપણા પણ તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં [illegible] છે કે કથામાં શું [illegible] રાખો. કથામાં આવેલ ધર્મનિયમ જીવનો પાયો છે. [illegible] કથાઓ [illegible] નાખવામાં આવે તો જિજ્ઞાસા [illegible] કથાઓ

[illegible] ભગવાન મહાવીરનો [illegible] પણ [illegible] કથા છે અને [illegible] ધર્મનિયમ પણ [illegible] છે. ને આ વાતોને [illegible] ધર્મનિયમ રહેલો છે? બીજું જૈન આગમોનો [illegible] વિચાર કરો [illegible] પણ [illegible] તત્ત્વને [illegible] વાર્તાના રૂપમાં [illegible]

શ્રોતાઓ તેને બહુ જલ્દીથી સમજી શકશે દરેક વાર્તાનુ એક ધ્યેય હોય છે કે કોઈ એક સત્યનો પરિચય આપવો વાર્તા એ માધ્યમ છે, એટલે લક્ષ્ય પર ન પહોચતા માત્ર વાર્તામા જ આનદ માનવો એ પણ બરાબર નથી.

આગમમા વર્ણવેલા સ્વાધ્યાયના ભેદો ટૂકમા મે તમારી સામે મૂક્યા છે હવે સ્વાધ્યાય માટે જરૂરી વાતો તરફ તમારુ ધ્યાન ખેચુ છુ તે આ પ્રમાણે છે

૧ **એકાગ્રતા**—સ્વાધ્યાયના સમયે આપણુ ધ્યાન શાસ્ત્રો કે ગ્રથોના શબ્દો અને તેના અર્થો તરફ હોવુ જોઈએ જો મનમા અસ્થિરતા હશે તો આપણે માત્ર તેના શબ્દો બોલતા રહીશું, પણ તેના અર્થ આપણા સમજવામા નહિ આવે એટલે સ્વાધ્યાય વખતે મનને બીજી બધી બાજુઓથી છૂટુ કરી, તેમા જ પરોવવુ જોઈએ, તે માટે મનને ચલિત કરે તેવા પ્રસાધનોથી બચવુ જોઈએ સ્વાધ્યાય માટે સ્થાનની પસદગી કરતી વખતે પણ એ વાત લક્ષમા રાખવી જોઈએ કે ત્યા મનને ચચળ બનાવે તેવુ વાતાવરણ કે ચિત્ર ન હોય

૨ **નિયમિતતા**—સ્વાધ્યાય માટે બીજી જરૂરી વસ્તુ છે નિયમિતતા. ચાર દિવસ વાચ્યુ અને બે દિવસ નહિ આ રીત સ્વાધ્યાયમા વિક્ષેપ કરે છે ઘણા લોકો આરભે શૂરા હોય છે મોટા ગ્રથો લઈને બેસે છે ચાર પાના વાચે અને પછી ચાર મહિના સુધી તેને અડે પણ નહિ ! પરિણામે, સ્વાધ્યાયનો રસ ઊડી જાય છે

૩. **વિષયોપરતિ**—સ્વાધ્યાયની ત્રીજી જરૂરિયાત છે વિષયોપરતિ. સ્વાધ્યાય માટે પુસ્તકોની પસદગી કરતા બહુ જ સાવધાની રાખવી જરૂરી છે ચેપી રોગોથી બચવા માટે તમે જેટલા પ્રયત્નો કરો છો તેટલા જ મનની વાસનાને ઉત્તેજનારા કચરા સાહિત્યથી બચવા માટે પ્રયત્ન કરવા જરૂરી છે સાહિત્યને નામે આજે એવા પુસ્તકો બહાર પડે છે કે તેને સાહિત્ય કહેવુ એ સાહિત્યનુ અપમાન કરવા જેવુ છે

સાહિત્યનો અર્થ છે—જેમા સર્વનુ હિત સમાયેલુ હોય, પણ જેના વાચનથી તમારુ અહિત થાય તેને બીજુ ગમે તે કહો, પણ સાહિત્ય તો ન જ કહેવાય

સાહિત્યનુ લક્ષ્ય છે મનને વાસનામાથી ઉપાસનામા લઈ જવાનુ, અસત્યમાથી સત્ય તરફ દોરવાનુ અને અધકારમાથી પ્રકાશને શોધવાનુ

વાસનાના રગે રગાયેલુ સાહિત્ય આપણુને સન્માર્ગે લઈ જઈ શકે

નહિ. કારણ લેખકનું હૃદય વાસનાના રંગમાં ડૂબેલું છે ત્યાં ઉત્પન્ન થતી કૃતિઓ વાસનાને ભડકાવે છે. ટોલ્સ્ટોય કહે છે—ગંદું સાહિત્ય ઝેરથી પણ વધારે ભયંકર છે. કેમ કે ઝેર શરીરને મારે છે પણ ગંદું સાહિત્ય તો વૃત્તિને મારી નાખે છે.

એવી જ રીતે પુસ્તકની પસંદગીમાં ખુલ્લા મને કામ લેવું જોઈએ. સાંપ્રદાયિક વૃત્તિઓ મનમાં રાખીને જો બીજાના સાહિત્યને જોઈશું તો તે આપણને ખરાબીના ખાડા જેવું લાગશે. અમુક પુસ્તક સમ્યક્ છે કે અમુક મિથ્યા છે તેનો એકદમ નિર્ણય કરવો એ અવિવેક કહેવાય છે. વાસ્તવમાં સમ્યક્ અને મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિમાં સમાયેલાં છે. આ દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ શ્રી નંદી સૂત્રમાં આ સત્યને રજૂ કરતાં કહે છે—

सम्मदिट्ठिस्स सम्म सुयाइ। मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छा सुयाइ।

સમ્યક્ દૃષ્ટિ રાખનારને માટે મિથ્યા શાસ્ત્રો પણ સમ્યક્ છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ રાખનારને માટે સમ્યક્ શાસ્ત્ર પણ મિથ્યા બને છે. મતલબ કે અમુક સંપ્રદાય સિવાયનું બીજું સાહિત્ય મિથ્યા છે એવી વિચારણાની સંકુચિતતા તમને મહાપુરુષોના તત્ત્વચિંતનથી વંચિત રાખશે.

ખુલ્લા મને અને સ્વસ્થ ચિત્તે તમે સ્વાધ્યાયના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરો. તેની સાથે તમારા જીવનની કિતાબ પણ વાંચો તો સ્વાધ્યાય તમારી દૃષ્ટિને નવો માર્ગ ખોલશે અને જીવનમાં પ્રકાશની નવી રેખા મળશે.

માટુંગા તા. ૨૦–૮–૫૯

૪૮. જીવનમાં પ્રાર્થનાનું સ્થાન

આજના પ્રવચનનું મથાળુ એ કહે છે કે હું તમારી સામે પ્રાર્થના અંગે કંઈક કહુ પણ પ્રાર્થના અંગે શુ કહેવાય ? પ્રાર્થના પોતે જ આત્માનુ સંગીત છે આત્માને પરમાત્માનો પ્રકાશ દેનાર પ્રાર્થના છે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે પ્રાર્થનાનુ જીવનમા શુ સ્થાન છે ? જેમ માછલી માટે પાણીનુ મહત્ત્વ છે તેટલુ જ અને તેવુ જ જીવનમા પ્રાર્થનાનુ સ્થાન છે. માછલીનુ જીવન જ પાણી છે પાણીમા જ એ જન્મ લે છે અને પાણીમા જ એ મરે છે માછલીને એમ કહેવામા આવે કે હુ તને દૂધના તળાવમા મૂકી આવું પાણીનુ તો એની સામે મૂલ્ય જ શુ છે ? શકિત અને કિંમત બન્ને દૃષ્ટિએ પાણી કરતા દૂધમા વિશિષ્ટતા છે પણ તમારા આ પ્રલોભનભર્યા આકર્ષણમા એ ફસાશે નહી એ તો કહેશે કે તમારા દૂધના તળાવ કરતા મારુ પાણીનુ તળાવ શ્રેષ્ઠ છે તેમ છતાય એના પર બળપ્રયોગ કરશો તો એ પાણીથી જુદા થતાની સાથે જ પોતાના પ્રાણ અર્પી દેશે પાણીમા શુ આનંદ છે ? એ જાણવુ હોય તો જઈને માછલીને પૂછો એનો આનંદ આપણે જાણી શકતા નથી.

બસ, તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનંદ ભકત-હૃદય જ જાણી શકે છે માછલીના જીવનમાં પાણીનુ જે સ્થાન છે, તેવુ જ સ્થાન ભકતના હૃદયમા પ્રાર્થનાનુ છે શરીર માટે કસરત જરૂરી છે કસરતથી શરીરને નવ-સ્ફુર્તિ (તાજગી) મળે છે એથી શરીરમાના ખરાબ તત્ત્વો પરસેવારૂપે બહાર નીકળી જાય છે અને એમનુ સ્થાન આરોગ્ય દેનાર તત્ત્વો લઈ લે છે તેમ પ્રાર્થના પણ એક આધ્યાત્મિક કસરત છે શારીરિક કસરત શરીરની ચરબી ઘટાડી સ્વસ્થ રકતનો સંચાર કરે છે, તો પ્રાર્થના આપણા જીવનમાની બુરાઈઓને દૂર કરી સ્વસ્થ સુંદર વિચારોનો જીવનમા સંચાર કરે છે

શરીર માટે ભોજનનું જે સ્થાન છે આત્મા માટે પ્રાર્થનાનું તેવું જ સ્થાન છે ભોજન-ખોરાક વિના આપણું શરીર ઝાઝા દિવસ ટકી શકે નહીં તો પછી પ્રાર્થના વિના ક્યાં સુધી ટકી શકીએ? ભોજનમાં એક જાતની તેજી છે એક તાકાત છે એક દિવસ પણ જો અન્ન ન મળે તો ગુલાબની જેમ હસતું મોં પણ કરમાઈ જશે. તેમ પ્રાર્થના આત્માનો ખોરાક છે શરીરને એનો ખોરાક નહીં મળે તો તે દુર્બળ બની જશે તો આત્માને પણ તેનો ખોરાક નહીં મળે તો શું એ નિર્બળ નહીં બની જાય? આજનો માનવી શરીરને ખોરાક દેવા માટે આઠ-આઠ કલાક અવિરત શ્રમ કરે છે પણ આત્માના ખોરાકને એ વિસરી ગયો છે

પ્રાર્થના અંગે એક વખત ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે મારા માટે ખાવા કરતાં પ્રાર્થના કરોડ ગણી ઉપયોગી છે ખાવાનું ભલે છૂટી જાય પણ પ્રાર્થના છૂટવી ન જોઈએ અને પ્રાર્થના જો છૂટી જાય તો મનુષ્યે હૃદયમાં એનું દુઃખ થવું જોઈએ પ્રાર્થના કરવી રહી જાય તો મહાત્માજીને દુઃખ થતું હતું પણ તમને પણ શું દુઃખ થાય છે? ઘેર ચા મોડી બને અને તમને ચા લીધા વગર જ ઓફિસે જવું પડે તો દુઃખ થશે? શા કેમ ન થાય? જરૂર તમને ચા વિના ઓફિસે જવું દુઃખપ્રદ બનશે અને એ બાબત ભાભીજીને તો દસ વાતો પણ સાંભળવી પડશે. એક દિવસ ચા છૂટવાથી તમને જેટલું દુઃખ થાય છે પ્રભુ પ્રાર્થના છૂટી જવાથી તેટલું દુઃખ શું થાય છે ખરું?

તમે પાન લેવા માટે પાનવાળાની દુકાને ગયા એને તમે બે આની આપી. એક આનાનું પાન લીધું અને મોંમાં મૂકી ચાવી ગયા. પણ એ પાનના સ્વાદમાં પેલો બાકી રહેલો એક આનો લેવાનું ભૂલી ગયા. ઘેર આવતા જ તમને એક આનો યાદ આવ્યો અને તેથી તમને દુઃખ થયું હા તો આનો ભૂલી જવાથી તમારા મનમાં દુઃખ થાય છે તેમ એક દિવસ પ્રભુ-પ્રાર્થના ભૂલી ગયા તો શું એનું દુઃખ થાય છે? ત્યાં તો તમારા દિમાગમાં પ્રભુ-પ્રાર્થના કરતાં પણ પેલા એક આનાની કિંમત વધી જાય છે પરંતુ સંતના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજેલા છે તે એને કદી ભૂલી શકે ખરો? સંત એક દિવસ ખાવાનું છોડી શકે છે અરે એક દિવસ જ શા માટે તપસ્વી તો મહિના અને બે-બે મહિના સુધી ભોજનને છોડી દે છે પણ તેઓ ભજનને છોડતા નથી શરીર કરતાં આત્માનું મૂલ્ય વધારે છે તો એ

નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે ભોજન કરતા ભજનનુ મૂલ્ય પણ વધુ છે, કારણુ કે પહેલા ભજન છે અને પછી ભોજન છે

ગાંધીજીએ પ્રાર્થના અંગે એક બીજી મહત્ત્વપૂર્ણ વાત કહી છે એમણે બતાવ્યુ છે કે "હુ સંસારમા વ્યભિચારી થતા બચ્યો છુ તો તે રામ-નામનો જ પ્રતાપ છે વાનરસેનાએ રાવણને માર્યો, હનુમાને પર્વત ઊચકી લીધો, સીતાનુ સતીત્વ રખોપાયુ અને ભરત ચૌદ વર્ષ પર્યંત પ્રાણ ધારણ કરી શક્યો એ બધાનુ કારણુ એ જ હતુ કે એમના મુખેથી 'રામ' શબ્દ જ નીકળતો હતો મારો પાસે પણ રામ શબ્દ ન હોત હુ સ્ત્રીઓને બહેન કહેવા યોગ્ય ન હોત જ્યારે-જ્યારે મુજ પર સંકટો આવ્યા છે, મે રામનુ નામ લીધુ અને હુ બચી ગયો છુ તથા અનેક સંકટો વખતે તો રામ નામે જ મારુ રક્ષણ કર્યું છે"

હા, તો ગાંધીજી પરમ આસ્તિક હતા એમના મનના ખૂણે ખૂણામાં હિંદુ સંસ્કૃતિ રમતી હતી તેથી જ પ્રત્યેક સમય એમની જીભ્હા ઉપર રામ બિરાજતા હતા એટલા માટે જ પ્રભુ-પ્રાર્થનામા એમને દૃઢ વિશ્વાસ હતો. પ્રતિદિન સંધ્યાટાણે પ્રાર્થના યોજાતી હતી અને પછી તેઓ પ્રવચન કરતા હતા

પ્રાર્થના એ કોઇ અંધ વિશ્વાસ નથી નવા ચીલે દોડનારાઓ માટે પ્રાર્થના એક વહેમ અને ઢોંગ માત્ર બની ગઇ છે તેથી જ્યારે પણ નવી પેઢી સામે પ્રાર્થનાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે તેઓ વહેમ બતાવી એની મશ્કરી કરે છે, પરંતુ જરા અંદર ડોકીને જુઓ, જેને અન્તર્દર્શન થયા છે, તેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ છે, પણ જેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ નથી, એને પરમાત્મા ઉપર શો વિશ્વાસ હશે વારુ? એના માટે ધર્મ, કર્મ, આત્મા અને પરમાત્મા બધુ જ વહેમ માત્ર જ બની જશે પરંતુ જેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો છે, એકાંતની શાંત ક્ષણોમા જેણે આત્માનુ સંગીત શ્રવણ કર્યું છે, એના માટે આત્માનુ સંગીત-પ્રાર્થના-એટલી જ સત્ય છે જેટલુ કે હરવુ-ફરવુ, ખાવુ અને પીવુ

પ્રાર્થના તો સંતજીવનનુ અમૃત છે પ્રભુ-પ્રાર્થના એવી જ રીતે વગર દગાની વસ્તુ છે જેવુ કે અમૃત સ્વપ્નમા કોઈ દેવે પ્રસન્ન થઈને તમને અમૃતનો ઘડો દીધો અને પેલા દેનાર પર તમને વિશ્વાસ છે, વળી અમૃત ઉપર પણ વિશ્વાસ છે તો તમે એને સંપ્રસન્ન બની પીજશો અમૃત જો કે વગર દગાની વસ્તુ છે, પરંતુ દેનારની બૂરી ભાવનાથી અથવા પીવાના

પરિમાણુની માહિતીના અભાવે એ પણ કંઈક નુકસાન પહોંચાડી શકે છે પરંતુ અણુપ્રાર્થના તો એ અમૃત છે જ્યાં-જેમાં દગાબાજીની સંભાવના કદી દેખાતી જ નથી

પ્રાર્થના કહેવાની નથી કરવાની વસ્તુ છે એનો આનંદ શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શકાય તેમ નથી. આનંદનો મધુર અનુભવ તો એ જ હૃદયને થઈ શકે છે જે પ્રાર્થનાના સંગીતથી રંગાયેલો છે

સંધ્યાવેળાએ ગાય ઘાસ ચરીને ઘર ભણી પાછી ફરે ત્યારે એનું વાછરડું માની રાહે ઉત્સુકતાપૂર્વક દ્વાર ભણી નજર નાખે છે પોતાની જનનીને આંગણું આવતી જોઈએ ચારેય પગે ઊછળી-ઊછળીને નાચવા લાગે છે અને હર્ષ-આનંદ વ્યક્ત કરે છે પણ દોરડા વડે એ હજુ બંધાયેલું છે માલિક જ્યારે એને દોરડાના બંધનમાંથી મુક્ત કરે છે ત્યારની એની પ્રેમ વિહ્વળતા તમે કદી જુઓ તો ખરા! પૂરા વેગથી એ માતા તરફ દોડી અને જ્યારે એ સ્તન-પાન કરે છે તે વખતનો એનો દુગ્ધપાનનો પરમ આનંદ શું પાસે ઊભેલો ગોવાળ-ભરવાડ માણી શકશે ખરો! ના નહીં પેલા સ્તનને પણ કેટલો આનંદ નહીં આવે કે જ્યાંથી પેલા વાછરડા માટે અમૃતધારા વહી રહી છે એ પરમ આનંદ માટે તો પેલા વાછરડાના હૃદયને જ પૂછો હા તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનંદ ન તો શબ્દોમાં સમાય તેમ છે તેમ ન એ પ્રાર્થનાના કોઈ પુસ્તકમાં છે કે ન એ એના સંગીતમાં જ છે એની અનુભૂતિ તો ફક્ત કોઈ ભક્ત હૃદય જ કરી શકે છે

હા એક વાત પણ છે મીઠાઈનો આનંદ સૌ કોઈ લઈ શકે છે પરંતુ પુસ્તકનો આનંદ ફક્ત શિક્ષિતો અને રસિકો જ લઈ શકે છે તેમ પ્રાર્થનાનો આનંદ પણ ફક્ત પ્રાર્થના કરનારાઓ જ લઈ શકે છે બીજા તો માત્ર દર્શક જ રહી જાય છે આનંદની લહેરો એમના હૃદયને સ્પર્શી શકતી નથી તેમ ન શબ્દો દ્વારા કહેવાયેલું વક્તવ્ય પણ એમને આ આનંદની અનુભૂતિ કરાવી શકે છે

એટલા જ માટે વિશ્વના પ્રત્યેક ધર્મમાં પ્રાર્થનાને મહત્ત્વ અપાયું છે જો કે સિદ્ધાન્તોમાં ધર્મ ધર્મ વચ્ચે ઘણો મતભેદ પ્રવર્તે છે છતાંય પ્રભુ-પ્રાર્થના સંબંધી તો લગભગ બધા ધર્મોમાં એક મત રહ્યો છે હિંદુ ધર્મ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ દર્શાવતાં કહે છે "**રામ સે અધિક રામ કર દાસા**" અર્થાત્ રામ કરતાં પણ રામ નામમાં વધુ શક્તિ છે મુસ્લિમ ધર્મ અને હિંદુ ધર્મ વચ્ચે ન કે ઊંડી ખીણ જેટલો તફાવત છે અને બિલકુલ વિપરીત સિદ્ધાંતો

પથિક છે, તેમ છતા પણ પ્રભુ-પ્રાર્થના અ ગે એમનામા એકમત જોવા મળશે

એમની નમાજ પણ એક પ્રકારની પ્રાર્થના જ છે જો કે એમની ભાષા ફારસી છે, ઉપરાંત એના ઉપર મુસ્લિમ સ સ્કૃતિનો પ્રભાવ છે, તો પણ શબ્દ અને શૈલી-ભેદને એક બાજુ રાખી તમે એમા ઊ ડા ઊતરશો તો ત્યાં પણ તમને ઈશ્વર પ્રત્યે ઊભરાતો અનુરાગ જ દેખાશે

ખ્રિસ્તી ધર્મ કે જેનો વધુ પડતો વિકાસ પશ્ચિમના દેશોમાં થયો છે, તેમા પણ પ્રાર્થનાને સ્થાન અપાયુ જ છે તમે જોતા હશો કે રવિવારના દિવસે ઇસુ ખ્રિસ્તને માનનાર બાળક દેવળમા શાત-શબ્દહીન પ્રાર્થનામાં તલ્લીન ઊભેલુ દેખાશે જૈન દર્શન જો કે આત્મામા જ પરમાત્માની સત્તા સ્વીકારીને ચાલે છે, ઇશ્વિરને સૃષ્ટિના નિર્માતા રૂપે એ સ્વીકાર કરતા નથી છતાય કર્તા નહી પણ પ્રેરણા દેનારને રૂપે જૈન દર્શને ઇશ્વિરની ઉપાસના કરી છે અને તેથી જ ચોવીસી સ્તવન અને સ્તવન-સ્તુતિ રૂપે અરિહ ત તથા સિદ્ધ ભગવાનની પ્રાર્થના માટે એ વિધાન કરે છે

અત્યાર સુધી આપણે જીવન અને ધર્મના વિવિધ ક્ષેત્રોમા પ્રાર્થનાના પ્રસાર વિષે વિચાર કર્યો હવે આપણે એ વિચારીશુ કે પ્રાર્થના શુ છે અને એ શા માટે કરવી જોઈએ ?

પ્રાર્થના શું છે?

પ્રાર્થનાનુ બીજુ નામ છે અહ કારરહિત પ્રયત્ન અર્થાત્ અસત્યથી સત્ય ભણી જવા માટે નિર હકારી પ્રયત્ન કરવો એ પ્રાર્થના છે પ્રાર્થના અન્ત કરણનુ પરિમાર્જન, સ્ફૂર્તિ અને બળ છે પ્રાર્થનામા પ્રયત્નવાદ અને દૈવવાદનો સમન્વય છે દૈવવાદમા પુરુપાર્થને સ્થાન નથી એટલે તે પાંગળો છે, જ્યારે બીજી બાજુ પ્રયત્નવાદમા પુરુષાર્થનુ તેજ છે છતા નિરહ કાર વૃત્તિ રહેતી નથી એટલે ત્યા ગર્વ આવી જાય છે એટલે બન્ને ગ્રહણ કરી શકાય નહી પરતુ બન્નેને છોડી પણ શકાય તેમ નથી, પુરુપાર્થના દૈવવાદ (ભાગ્યવાદ)ના અભાવે જીવી શકતો નથી તો પુરુપાર્થના અભાવમા તે જડ બની જશે જીવનની ગાડી પ્રયત્નવાદ અને ભાગ્યવાદના પાટા ઉપર જ દોડશે મનુષ્ય દૈવવાદ ભાગ્યવાદમા એક નમ્રતા છે જે આપણુને વિનયશીલ બનાવે છે. પ્રયત્નવાદમાં પરાક્રમ છે જે આપણુને ગતિ દે છે અને પ્રાર્થના બન્નેને જોડવાનો એક સેતુ-પૂલ છે.

પ્રાર્થનાથી થતા લાભ

હવે પ્રાર્થનાથી થતા લાભો વિષે વિચારીએ. પીપળ નાની હોય છે એનું મૂલ્ય પણ બહુ અલ્પ છે પરંતુ એ નાની પીપળને ખરળમાં ચોસઠ પ્રહર સુધી ઘૂંટયો તો એનો ગુણ પણ બદલી જશે અને સાથે-સાથે એનું મૂલ્ય પણ વધી જશે. તેવી જ રીતે પ્રભુપ્રાર્થનાનો શબ્દ જો આપણા આત્મામાં રમે છે પ્રાર્થનાના સુમધુર સંગીતધ્વનિથી જેનું હૃદયભૂમિ શુદ્ધ થયું છે તે શબ્દનું રટણ આત્માની પવિત્રતામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે જેવી રીતે ધમણી અગ્નિ પરની રાખને દૂર કરી એને વધુ પ્રદીપ્ત કરે છે તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ જીવનના અજ્ઞાન અને મોહની રાખને દૂર કરી એની ચમકમાં સો ગણી વૃદ્ધિ કરે છે

ઘરમાં રાતના અંધારું હોય ત્યારે ઉંદરડાની રમઝટ ચાલુ થઈ જાય છે સૂનારની ઊંઘ હરામ કરી નાખે છે તમે એનાથી મુક્તિ પામવા માગો છો અને એક નાનો એવો દીવડો ચેતાવીને ઘરમાં મૂકી દો છો તો બધાં ઉંદરડાં ક્ષણ ભરમાં નાસી જશે. એવી જ રીતે જ્યાં સુધી મહાનો દીવડો જીવનમાં પ્રકાશવંત બનતો નથી ત્યાં સુધી કષાયની દોટદોટ (રમઝટ) ચાલુ રહેશે અને તે તમારા મનની શાંતિને હરામ કરતા રહેશે. તેથી તમે મનના ખૂણામાં પણ પ્રભુના નામનો દીવડો ચેતવી દો છો તો કષાય અને વાસના રૂપી ઉંદરડાં નાસી જ જશે.

વડલાનું બીજ જો કે રાઈના દાણા કરતાં પણ નાનું હોય છે પણ તે અલ્પ બી / ઉપર માટી ઓઢી થઈ જાય છે અને એને પાણીનું સિંચન મળે છે તો એ જ નાનું બીજ એક દિવસ વિશાળ વડલાનું રૂપ ધારણ કરી લે છે તેવી જ રીતે પ્રભુના નામનું બીજ જે તમારી હૃદયભૂમિમાં વાવ્યું છે અને એના ઉપર નિરહંકારરૂપી માટી નાખી પ્રેમરૂપી પાણીથી એનું સિંચન કરો છો તો તમારા જીવનમાં એક દિવસે ખરેખર ઈશ્વરીયતા પ્રગટશે. તમારા મનમાં રગ-રગમાં ઈશ્વરપણાનો જ્યોત પુંજ પ્રકાશ પ્રસરી જશે. તમે પોતે તમારામાં એક વિશિષ્ટ જ્યોતિનું દર્શન કરશો. રૂપની આપણી છોડી સાદી ભાષામાં કહું તો તમે પોતે ઈશ્વરરૂપ બની જશો. હું તો તમો સર્વેમાં ઈશ્વરનો પડછાયો જોઉં છું જો કે આજે ભલે એ સૂક્ષ્મરૂપે હોય પરંતુ એનું અસ્તિત્વ તમારામાં જરૂર છે / હવે ફક્ત જરૂર છે એને જાગ્રત કરવાની.

તે જેવી રીતે અક્ષર પ્રાર્થ આપણાને તમે શીખો છો ત્યારે એના શબ્દો

ગોખી-ગોખીને પણ તમે એક દિવસ એ ભાષા ઉપર સારો એવો કાબૂ મેળવી લો છો તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ કરતા-કરતાં તમે તમારામા છુપાયેલી એ ઈશ્વરીય જ્યોતિને જગવી શકશો એક કવિએ કહ્યુ છે.

आतम परमातम पद पावे,
जो परमातमसे लयको लगावे, सुनके शब्द कीट भृन्गीको,
निज तन मन की सुध विसरावे।
देखहु प्रगट ध्यान को महिमा,
सो ही कीट भृन्गी हुई जावे॥

આધ્યાત્મિક કવિ આનંદઘનજી કહે છે એમને જૈન સંસારમા યોગી આનંદઘનજીના નામથી પણ ઓળખે છે એમણે સમાજ અને સંપ્રદાયની રૂઢી પર પરાઓને તોડી એકાન્ત વનમા સાધના કરી હતી એમણે કેટલાય વર્ષો આત્મ-સાધના પાછળ વીતાવ્યા હતા તેથી જ એમના પદોમા સાધનાનો રસ નીચોવાઈ આવે છે અને સાધક આત્માભિમુખ બની જાય છે તેઓએ ફરમાવે છે કે સાધક અગર સાચી અને ખરી તન્મયતાપૂર્વક પરમાત્માની સાથે ભળી જાય છે તો એક દિવસ તે પોતે જ પરમાત્મ-દશા પ્રાપ્ત કરી લે છે કેટલાક દર્શનો એ તથ્ય માનવા ઈન્કાર કરે છે કે કોઈપણ આત્મા પરમાત્મા થવાની ક્ષમતા-સામર્થ્ય રાખતો નથી, ભલેને તે ચાહે તેટલા વ્રતો ઉપવાસાદિ અનુષ્ઠાન કરે જ્યારે જૈન દર્શન પ્રમાણે તો ભક્તમા ભગવાન બનવાની ક્ષમતા છે. આત્મા જ પરમાત્મા છે એવો દિવ્ય સંદેશ એણે વિશ્વને આપ્યો છે

જૈન દર્શનની એ જ વાતમા સૂર પૂરાવતા આધ્યાત્મિક કવિ આનંદઘનજી કહે છે

आतम परमातम पद पावे, जो परमातमसे लय को लगावे

'अप्पा सो परमाप्पा' નો નાદ આ સ્વરોમા સંભળાય છે કવિ એના માટે સુંદર રૂપક આપે છે ભમરીના શરીરમા જ્યારે ગરમી પેદા થાય છે ત્યારે એ ભીની માટીથી પોતાનુ ઘર બનાવે છે અને સાથે જ એક કીટક-કીડો લાવી એની સામે ભૂં-નો શબ્દ ગૂંજવે છે અને એ ભમરીના શબ્દથી પેલો પેટ ઘસીને ચાલનાર કીડો ૧૭ દિવસમા આકાશમા ઊડતી ભમરી બની જાય છે આ શબ્દશક્તિનો પ્રભાવ છે

આ એક કવિએ પ્રસિદ્ધ કરેલી કહેવત છે પણ એમા એક સૈદ્ધાતિક ભેદ એ આવે છે કે એક એકેન્દ્રિય જીવ ચતુરેન્દ્રિય કેવી રીતે બની શકે?

સાચું તો એ છે કે ભમરી જ્યારે ઈંડાં મૂકે છે ત્યારે ઈંડાની સુરક્ષા માટે અને એમના ખોરાક માટે એ કીડા લઈ આવે છે. આમ સત્તર દિવસ સુધી ઈંડાને સેવ્યા બાદ ઈંડું ફૂટી જાય છે. એમાંથી ભમરો નીકળે છે અને ઊડી જાય છે. પણ અહીં કવિ યોગી આનંદઘનજીએ કઈ દૃષ્ટિએ આ રૂપક મૂક્યું છે તે આજે સમજી શકાય તેમ નથી. તો પણ કવિશ્રીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ બતાવવાનો છે કે પ્રાર્થના વડે આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે. દહીંના મંથનથી જેમ માખણ મેળવાય છે તેમ પ્રભુ નામના મંથનથી આત્મા ઈશ્વરીય જ્યોતિ મેળવે છે.

પ્રભુ નામ તો મેઘ છે જે પાપના પ્રખર તાપને શાંત કરે છે. જેઠ માસના પ્રખર તાપમાં જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપવા લાગે છે, સૂર્ય જ્યારે આગના ગોળા વરસાવી રહ્યો હોય છે ત્યારે આરસ પથ્થરના મહેલો પણ તપી ઊઠે છે. ત્યારે માનવ હૈયું કશુંક માગતું હોય છે. અષાઢી ગગનમાં જ્યારે શ્યામવર્ણી વાદળો ઊમટાય છે અને રૂમઝૂમ વરસાદ પડે છે ત્યારે તાપ શમે છે. પૃથ્વી પણ શાંત બને છે. તેમ આકાશ પણ શાંત બને છે. આકરો ને ઉકળાટ આપતા મહેલો પણ હવે તો ગમવા લાગે છે. બસ, આવી જ શક્તિ પ્રભુના નામમાં પણ છે. જ્યારે મનમાં કષાયની જ્વાળા જાગી રહી હોય છે, વાસનાનાં તોફાન જાગ્યાં હોય છે તે વેળાએ પ્રભુનું નામ મેઘનું કામ કરે છે અને કષાયોની જ્વાળા શાંત બને છે. વાસનાનાં તોફાન શમી જાય છે.

સાચે જ પ્રભુનું નામ અશાંત મન માટે પ્રશાંત મેઘ છે. અશાંત સાગર માટે વહાણ પણ છે. ભક્ત માટે તે હોડી જ મિત્ર છે. જોયું કે ડૂબતા વહાણમાંના માણસો માટે નાની એવી નૌકા. જ્યારે ચારે બાજુ અસીમ જલ-રાશિ (પાણી જ પાણી) દેખાય અને કિનારો શોધતી આંખો લહેરોની સાથે અથડાઈને પાછી ફરે અને જીવન-સાથી વહાણ પણ દગો દેવા લાગે છે તેવા સમયે અગર એક નાની એવી નૌકા પણ મળી જાય તો એથી મનુષ્યને એટલી પ્રસન્નતા થશે કે જાણે ડૂબતા પ્રાણ પાછા આવ્યા. તેવી જ રીતે સંસારના અસીમ સાગરમાં દુઃખ અને અશાંતિની કડી અગ્નિમાં જ્યારે તમારો આત્મા ગોથાં ખાતો હોય ત્યારે તમે પ્રભુ નામની નૌકામાં સવાર થઈ જશો તો એ તમને કિનારે પહોંચાડશે-પાર ઉતારશે.

શબ્દ-શક્તિ

પ્રાર્થનાના ઊંડાણમાં ઊતરશો તો ત્યાં તમને શબ્દ-શક્તિનું કોઈ

તત્ત્વ કામ કરતુ દેખાશે શબ્દમા પણ ઘણી મોટી શક્તિ છે–તાકાત છે. કેટલાક શબ્દો એવા છે જે સભાળતા જ તમારા મનમાં પ્રસન્નતા સચારિત થશે કેટલાક શબ્દો એવા છે જે હૃદયની પ્રસન્નતાને હરી લે છે તમે કોઈને-ઘેર ગયા. એણે ખૂબ સ્નેહની સાથે તમને દૂધ પાયુ દૂધ પણ જેવુ–તેવું નહો, સ્વાદિષ્ટ હતુ બદામ કેસરવાળુ હતુ તમે ખૂબ આનદથી બે પ્યાલા ગટગટાવી ગયા પણ દૂધ પીને જેવા તમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે જ દોડતો–હાફતો તમારો મિત્ર આવી જાય છે કઈક ગભરાતા અવાજે એ તમને કહે છે " અરે, તમે જે દૂધ પીધુ એમા તો થોડુક ઝેર ભળેલુ હતુ " બસ, થઈ રહ્યુ ઝેર શબ્દ કાન સાથે અથડાતા જ તમારા મનમા ઉછળકૂદ મચી જાય છે ક્યા તમે દૂધનો સ્વાદ લઈ આનદથી નીકળી રહ્યા હતા અને હવે તો તમારા મનની બધી પ્રસન્નતા છૂમતર થઈ ગઈ આ શબ્દની જ તો શક્તિ છે

એક માતા અહી બેઠી છે શાત મનથી એ પ્રભુ પ્રાર્થનામા લીન છે. અચાનક કોઈએ આવી એને કહ્યુ કે તમારુ બાળક કૂવામા પડી ગયુ બસ આટલુ સાભળતા જ એ માતાના દિલમા તોફાન જાગી ઊઠશે સર્વ પ્રસન્નતા ગૂમ થઈ જશે પ્રભુ પ્રાર્થનાના શબ્દો હોઠો પર જ રહી જશે અને એ રડી પડશે " અરે, મારો બેટો ક્યા ગયો ?" એક શબ્દે જ એના મનની સારીયે શાંતિનો ભગ કરી દીધો બીજી જ ક્ષણે બીજો કોઈ આવી એને કહે છે કે કૂવામા જે બાળક પડ્યું હતુ એ તમારુ નહિ પણ કોઈ હરિજનનુ હતુ આ સાભળતા જ એના મનની વ્યાકુળતા સમાપ્ત થઈ જશે એનુ મન શાત બનશે એક શબ્દે એની શાતિ હરી લીધી, જ્યારે બીજા શબ્દે એને પાછી વાળી દીધી

રામ શબ્દ પદર કરોડ હિદુઓ માટે પ્રિય છે શ્રીકૃષ્ણ અને બુદ્ધનું નામ લેતા જ ભારતવાસીઓના મનમા શ્રદ્ધા જાગી ઊઠશે ભગવાન મહાવીરનુ નામ લાખો જૈનોના હૃદયોને હલાવી દે છે પરતુ મુસ્લિમ ધર્મમા વિશ્વાસ ધરાવનાર માટે આ શબ્દોની કાઈ જ કિમત નથી એમની સામે અલ્લાહ અથવા પેગબર–મોહમ્મદને યદ કરશો તો તેઓ શ્રદ્ધા સાથે નમી પડશે. તેવી જ રીતે ઈસુને માનનરા કરોડો ખ્રિસ્તીઓ ઈસુનુ નામ સાભળતા જ તરગિત બની જશે આ બધુ શુ છે ? કહેવુ જ જોઈએ કે શબ્દની શક્તિ છે

શબ્દ હસાવી પણ શકે છે અને રોવડાવી પણ શકે છે. કોઈએ તમારી સ્તુતિભર્યા બે શબ્દો કહ્યા તો તમારું મોં ગુલાબના ફૂલની જેમ ખીલી ઊઠશે. પણ કોઈ અપમાનભર્યો શબ્દ કહેશે કે જેમાં તમારા પ્રત્યે તિરસ્કાર અને ઘૃણા ભરી છે તો તેથી તમારી મુખાકૃતિ ગંભીર બની જશે.

રણમેદાનમાં જ્યારે યુદ્ધની ભેરીઓ ગૂંજી ઊઠે છે ત્યારે વીરોના મનમાં વીરતાની ભાવના જાગી ઊઠે છે. ભેરી વાજીંત્રોમાં પણ એક શબ્દ જ તો કામ કરી રહ્યો છે. વાજીંત્રોમાં પણ ભેદ હોય છે. લગ્નના પ્રસંગે પણ શરણાઈઓ વિ. વાજીંત્રો વગાડાય છે. સો વખતના [illegible] કોઈ શેઠ શાહની દુનિયાથી વિદાય લે છે ત્યારે પણ વાજીંત્ર બજે છે. આ બંને પ્રકારમાં કંઈ ભિન્નભેદ જણાય છે? હા, ઘણો મોટો તફાવત દેખાય છે. પહેલા પ્રસંગે વગાડાતાં વાજીંત્રોનો ધ્વનિ તમારા હૃદયમાં આનંદ ભરી દેશે જ્યારે બીજા પણ પ્રસંગનો ધ્વનિ તમારામાં ગમગીની પ્રસરાવશે. તમારા ખિસ્સામાંથી એક રોકડો રૂપિયો પડી જશે તો એનો રણકારો તમારા હૃદયમાં અશાંતિ ઊભી કરશે. જ્યારે વરસાદની પ્રચંડ ગર્જના અને તોફાનમાં પડોશમાંની કોઈ કાચી ભીંત ભૂમિગત થશે અને ત્યારે જે શબ્દ તમને સંભળાશે એમાં તમને મધુરતા નહીં લાગે જેટલી તમે પેલા રૂપિયાના રણકારમાં અનુભવી હતી.

સંગીતમાં પણ એક શબ્દ-શક્તિ રહેલી છે. કુશળ સંગીતજ્ઞ વીણાના તાર ઉપર જ્યારે સુરીલા અવાજમાં તાન વહેતી મૂકે છે ત્યારે શ્રોતાજનોના હૃદયો ડોલી ઊઠે છે. સંગીતમાં હૃદયને આકર્ષિત કરવાની ઘણી મોટી તાકાત—શક્તિ છે. તેથી જ એને જીવતો જાદુ કહેવાય છે. મધ્યયુગનો સંગીતકાર જ્યારે મેઘ રાગનો આલાપ કરતો ત્યારે વાદળોમાંથી છાંટા વરસી જતા. ભારતના પ્રસિદ્ધ સંગીતજ્ઞ તાનસેનની વાત તો પ્રખ્યાત છે. એવું કહેવાય છે કે તેલ અને વાટથી યુક્ત ઓલવાયેલા દીવડાની હારમાળા સજી જ્યારે એ દીપક—રાગની તાન છેડતો ત્યારે પેલા ઓલવાયેલા દીવડા જગી જતા.

એમ સંગીત હૃદયની વીણાને હળવું બનાવી દે છે. પણ એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી. સંગીત વડે ક્રૂર પશુઓની હિંસક વૃત્તિમાં પણ પરિવર્તન આણી શકાય છે તો માનવ હૃદય એથી હર્ષોન્વિત બની જાય એમાં તે શું આશ્ચર્ય છે વારુ! અને પશ્ચિમના દેશોમાં તો સંગીત વડે કેટલાક રોગો પણ મટાડવામાં આવે છે.

ઈટાલી દેશની વાત છે. તેરમા સૈકામાં ત્યાં એક વિચિત્ર રોગ ફેલાયો હતો. એને નાચ-રોગ કહેતા હતા. શરીર ઉપર જ્યારે એ રોગનું આક્રમણ

થતુ ત્યારે સૂતેલો આદમી પણ મધમાખીના ડખની પીડા અનુભવતો અને પછી તરત ઊઠીને બહાર આવી નાચવા લાગતો આવા કેટલાક રોગીઓને તો વસ્ત્રોનુ પણ ભાન રહેતુ નહી કેટલાક લોકો તો બહાર આવી વસ્ત્રો ફેકી દેતા અને અશ્લીલ શબ્દો બકવા લાગતા અને જ્યારે વધુ પડતી બેચેની જણાય કે ગામડી ડુક્કરની જેમ ગદા સ્થાનોમાં આળોટવા લાગતા પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે ઇટાલીના ડૉક્ટરો પાસે આ રોગ માટે કોઈ દવા નહોતી–કોઇ ઇલાજ નહોતો સૌ હેરાન હતા એમને રોગનુ મૂળ જ સમજમા આવતુ નહી તો પછી એનો ઉપચાર તો શે શોધી શકાય? ત્રીસ–વર્ષ સુધી આ રોગ ચાલતો રહ્યો એક વખત ડૉક્ટર ફાર્ડિનાન્સ પાસે એક કેસ આવ્યો તે વખતે તેઓ વીણા–વાદન કરી રહ્યા હતા સગીતનો મધુર ધ્વનિ પેલા આવનાર રોગીના કાનોમા પડયો એની આશ્ચર્યજનક અસર એના શરીર પર થઈ ધીમે ધીમે મધમાખીના ડખ જેવી પીડા ઓછી થવા લાગી અને એનો બેચેનીભર્યો નાચ પણ ઓછો થવા લાગ્યો થોડીક ક્ષણોમાં તો એ તદ્દન સ્વસ્થ બની ગયો ત્યાર પછી તો ડૉક્ટરે કેટલાય રોગીઓ ઉપર સગીતનો પ્રયોગ કર્યો અને એમા એમને સફળતા મળી એમની આ સફળતા સારાયે ઇટાલીમા સ્તુતિ–પાત્ર બની અન્ય ડૉક્ટરોએ પણ સગીતના પ્રયોગ કર્યા અને તેઓ પણ એમા આશ્ચર્યજનક સફળ થયા પછી તો સગીત જ એ નાચરોગનો ઉપચાર–ઔષધ બની ગયુ આવી જ રીતે એ નાચ–રોગ ઉપર કાબૂ મેળવી શકાયો

સગીતની સ્વર–લહેરોથી હૃદય આનદ અનુભવે છે, પ્રાર્થનામા શબ્દ અને સગીતનો જ સુમેળ છે પરતુ પ્રાર્થનાની જન્મભૂમિ કઠ નહી, હૃદય છે કઠ વડે ફક્ત સગીતના સ્વરો ફૂટે છે પણ એમા હૃદયને ડોલાવી દેનાર શક્તિ તો ત્યારે પેદા થાય છે કે જ્યારે એની સાથે હૃદય એકતાર–એકયોગ બની જાય પ્રાર્થના પરથી હૃદય જ્યારે ઉડી જાય છે ત્યારે તે નિષ્પ્રાણ બની જાય છે અને મનુષ્ય–શરીરમાથી હૃદય જ નીકળી જાય તો પછી શુ બાકી રહેશે? એની જીવન–યાત્રા બે ડગલા પણ આગળ વધી શકશે નહી

પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા પગની આવશ્યકતા નથી કારણ કે કેટલાક લૂલા [પગુ] મનુષ્યો પણ આત્મા–કલ્યાણ સાધી ગયા છે પ્રાર્થના માટે હાથ પણ કાઈ જરૂરી નથી પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા જીભની પણ જરૂરત નથી મૂગો માનવી પણ આત્મ–સાધનાના ક્ષેત્રમા આગળ વધી શકે છે પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા આંખોની પણ અનિવાર્યતા નથી ભારતના ભક્ત કવિ સૂરદાસ પોતાની પાસે આંખોનો

પ્રકાશ ન હોવા છતાં પણ ભક્તિના ક્ષેત્રે અમર થઈ ગયા છે. એ ક્ષેત્રમાં તો ફક્ત નાનું એવું દિલ જોઈએ. હૃદય અગર પ્રેમથી પરિપૂર્ણ છે અને તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તે પ્રકાશની રેખા બની જશે.

સમયને સજીવ બનાવવા માટે તમે પ્રાર્થના જરૂર કરો. સમય નષ્ટ કરવા માટે નથી. કેટલીક વખતે માણસ એવું વિચારે છે કે ચાલો અત્યારે ફુરસદ છે, પ્રાર્થના કરી લઈએ. એ સાચું છે કે તમે કામવાળા છો પણ પ્રાર્થના પણ કોઈ કામની વસ્તુ નથી શું ? તમે શું એના માટે નકામો સમય વીતાવો છો ? કોઈ અતિથિને જેમ સડેલ ફળ આપી શકાતું નથી તેવી જ રીતે પ્રાર્થનામાં ફુરસદનો વખત પણ આપી શકાય નહિ. તમારા હૃદયમાં પ્રાર્થના પ્રત્યે મધુરતા પેદા થવી જોઈએ. પ્રાર્થનાના પ્રત્યેક શબ્દથી હૃદયમાં આનંદ ઉભરાવવો જોઈએ. પ્રાર્થનાના પથમાં મનને જોડી દેવું જોઈએ. એમાં જો મનને ન જોડ્યું તો એ પ્રાર્થના દ્રવ્ય-પ્રાર્થના ગણાશે જેનું જીવનમાં કોઈ મૂલ્ય નથી.

ભોજન અને ભજન બન્નેનો સંબંધ જીભ સાથે છે. જેમાં ભોજનનો સ્વાદ જીભ જ લઈ શકે છે અને ભજનની મધુરતા પણ જીભથી જ મેળવી શકાય છે. પરંતુ ફક્ત જીભ ન તો પૂરો ભોજનનો આનંદ લઈ શકે છે તેમ ન ભજનનો રસ. જ્યાં સુધી એમાં મનનો સંયોગ નહિ થાય ત્યાં સુધી આનંદ અનુભવાતો નથી કારણ કે એનો સંબંધ જીભ અને મનની સાથે છે. તેવી જ રીતે પ્રાર્થના પણ જીભ અને મનથી થવી જોઈએ. એન્જીન અને ડબ્બા જુદા-જુદા થઈ જાય તો ગાડી નક્કી સ્થાને પહોંચી શકતી નથી. તેવી જ રીતે મન અને વચન બન્ને અગર જુદા-જુદા રહે છે તો પ્રાર્થના ફળ દેનાર બની શકતી નથી. એની સફળતા તો મન અને વચન બન્નેના સમન્વયમાં વસે છે.

ફક્ત નામ લેવા માત્રથી એક વ્યક્તિનો ભૂતપૂર્વ ઇતિહાસ આંખો સામે તરી આવે છે. માતાનું નામ લેતાં જ મમતા, કરુણા અને સેવાનું ચિત્ર સામે આવી જાય છે. કસાઈનું નામ લેતાં જ છરી, ચાકુ અને લોહીની નદીનું દૃશ્ય, ગમગીનીભર્યું દૃશ્ય નજર સામે આવી ઊભું થઈ જાય છે. તેવી જ રીતે ભગવાનનું નામ લેવામાં આવશે તો એની અહિંસા, દયા, ક્ષમાનું ચિત્ર સાકાર બની આવશે. અને વીતરાગ દેવનું નામ લેવાથી વીતરાગતા આવી જાય છે. વીતરાગ દેવની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ, એમની પવિત્રતા, અનંત જ્ઞાન વગેરે બધા જ આપણી સ્મૃતિમાં આવી જાય છે. વીતરાગપણું બતાવતું એક માનસ-ચિત્ર જેવું બેઠું થઈ આવે છે.

ભગવાન મહાવીરનુ નામ લેતા જ એમના જીવનનો સમગ્ર ઈતિહાસ ચમકી ઊઠે છે એમની બાર બાર વર્ષ સુધીની કઠોર સાધના! અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ અને પરિષહોની વચ્ચે પણ એમનુ અડિગ વ્યક્તિત્વ નજર સમક્ષ આવી અકાઈ જાય છે એ વિરાટ વ્યક્તિત્વ આપણા જીવનની દુર્બળતાઓને સબળતામા પલટાવે છે મુસ્કેલીઓથી ભરેલી ઘડીઓમા જ્યારે આપણે સાહસ અને ધૈર્ય હારી બેસીએ છીએ, ત્યારે ભવિષ્ય ફક્ત અધકારમય જ દેખાય છે જીવનની એ અધારી રાતમા એમનું પ્રકશવત જીવન આપણી સામે પ્રકાશના કિરણો પાથરી જાય છે એ પ્રકાશપુજથી આપણે પ્રેરણા મેળવતા રહીએ, વાવાઝોડા અને તોફાનો વચ્ચે દઢતાપૂર્વક પગલું ભરતા થઈએ એ જ પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ છે.

આજે પણ ઘણા લોકો પ્રાર્થના કરે છે પરતુ તેઓ કહેતા હોય છે કે અમને પ્રાર્થનાનો આનદ આવતો નથી માળાના મણકા ગણતાં અને પ્રાર્થના કરતા વર્ષો વીતી ગયા પણ પ્રાર્થનાનો આનદ મળ્યો નહી પણ એનુ ય કઈક કારણ હશે એ કહેવુ ખોટુ જ ઠરશે કે એનો આનદ પરલોકમાં મળશે એ તો એના જેવુ થયુ કે રોટલા અહી ખાવા અને ભૂખ મટશે પરલોકમાં રોટલા ખાધા પણ ભૂખ શમી નહી એમ કહેનાર માટે કહેવુ પડશે કે તમે રોટલા ખાધા જ નથી અથવા તો ખાવાની રીત જાણી નથી તેવી રીતે પ્રાર્થનાનો આનદ આવતો નથી તો સમજવુ જોઈએ કે તમે કા તો પ્રાર્થના કરી નથી અથવા તો પ્રાર્થનાની રીત જ જાણી નથી.

પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ્ય

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે પ્રાર્થના–મદિરમા પરમાત્મભાવ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ માગવી એ ભૂલ છે ઇશ્વર પાસેથી તે ઐશ્વર્ય શુ માગવુ! માગવુ જ હોય તો ઈશ્વરત્વ માગો વીતરાગના આગણે પહોચીને પણ મનમાં જો રાગની ઈચ્છા રહી ગઈ તો તમે વીતરાગ–મદિરમા પ્રવેશ કરવાના સાચા અધિકારી જ નથી કેટલાક લોકોએ પ્રાર્થનાને લાચ રુસ્વતનુ રૂપ આપી દીધુ છે તેઓ વિચારે છે જીવનમા ચાહે તેટલા પાપ થાય પણ સધ્યા વખતે પ્રભુ પાસે ક્ષમા માગી લ્યો એટલે બસ બધુ માફ પ્રભુ તો અનત કરુણાશીલ છે એના હૃદયમા ભક્તો પ્રત્યે અસીમ સ્નેહ–સાગર વહે છે. એટલે તે તમને ક્ષમા કરી દેશે પાપ કરીને એના ફળથી બચવાની પ્રાર્થના કરવી એના જેવુ છે કે કલકત્તા મેલમા બેસી પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે ભગવાન્ મને મદ્રાસ પહોચાડી દે અરે ભાઈ, મદ્રાસ જવુ

હતુ તો કહ્યાત્ત મેહમાં બેઠો જ શા માટે? તેમ પાપના ફળથી બચવુ હોય તો પાપથી બચો. એક ઉર્દુ શાયરે કહ્યુ છે કે **पवित्र इबादत करना है तो आदत से बचो। क्योंकि आदत और इबादत दोनों साथ नहीं रह सकती** અર્થાત્ ઇબાદત કરવી હોય તો આદતથી બચો. કારણ કે આદત અને ઇબાદત બન્ને સાથે રહી શકતાં નથી.

સ્વાર્થબુદ્ધિને લઈને કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના પ્રાર્થના કહેવાતી નથી. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મની લોકો દેવળમાં જઈ ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરતા કે ઇગ્લાંડ સમાપ્ત થઈ જાઓ " ત્યારે આ બાજુ ઇગ્લાંડમાં અંગ્રેજો દેવળમાં જઈ પ્રાર્થના કરતા કે ભગવન્ અમારા દુશ્મન જર્મનીને સમાપ્ત કરી દે. હવે તમે જ બતાવો ઇશ્વર કોનો પક્ષ લે? પરમેશ્વર પ્રાર્થનાની આ રીત જ ભુલભરેલી છે હુ તો આવી રીત—સમને લાંચ જ કહીશ. પ્રાર્થનામાં તમે તમારા પાપોની આલોચના કરો. આલોચનાપ્રધાન પ્રાર્થના સુંદર કહી શકાય. એક કવિએ કહ્યુ છે કે

> પરનિંદા મનથી સુણી મારુ હૈયુ હરખ્યો અપારો
> સુખી જનોના ગુણ નથી ગાયાં દીધાં મેં આશ હજારો નાથ,
> વીર પ્રભુ હવે તારો
>
> નિજ સ્વાર્થે તન મન ધન દીધુ પરમારથ નથી ધાર્યો
> દુખી જનોની કરુણા ન કીધી દીધાં મે કષ્ટ અપારો નાથ
> વીર પ્રભુ હવે તારો

જે પ્રાર્થનામાં પોતાના અંતર મનને ખોલીને મૂકી દેવામાં આવે તે જ ખરી પ્રાર્થના છે સાથે જ પ્રાર્થના દરમ્યાન આપણી દૃષ્ટિ ભૌતિક દુકાનો તરફ જતી જોઈએ નહીં તેમ ન આપણે ચાંદીના બેસાય કુકા માટે પ્રભુ સામે હાથ ટેકવા જોઈએ. પરંતુ એમના જીવનનો ઉજ્જવળ ઇતિહાસ જોઈ એમના જીવનનાં પ્રકાશકિરણો મેળવતાં શીખવુ જોઈએ એ જ પ્રાર્થનાનો સાચો ઉદ્દેશ છે

પ્રાર્થના કરવાની રીત

દરેક વસ્તુને પોતાની એક રીત હોય છે અને એ રીતે કરવાથી જ એમાં સુરભિ આવે છે સામગ્રી તો તે જ હોય છે પરંતુ રીતની ભિન્નતાને

લીધે વસ્તુમા ઘણો મોટો ફેર આવી જાય છે લોટ [આટો] અને મેદો બન્ને એક જ વસ્તુ છે અને એક જ વસ્તુના બને છે, પણ બનાવટની રીતમા ફેર પડવાથી એમાથી બનતી વસ્તુઓમા ઘણો ફેર પડી જાય છે સવત્સરીના પારણા વખતે તમે શિરો અને રાબ પીધા હશે બન્નેમા એક જ જાતની સામગ્રી રહે છે પણ એ બનાવવાની રીતમા ભિન્નતા હોય છે એટલે બન્નેના સ્વાદમા અને સન્માનમા પણ ભિન્નતા આવે છે

તમે લગ્ન, વિવાહાદિ પણ વિધિવત્ જ કરો છો એની પાછળ કેટલા રીત-રિવાજો છે! પણ જો કોઈપણ જાતની વિધિ વિના શ્વસુર-ગૃહે (સાસરે) જઈ કન્યાને ઉપાડી લાવે તો તમે એને શું કહેશો ? જો કે લગ્નનો ઉદ્દેશ્ય પણ આ જ છે, બીજાની કન્યાને વહુ બનાવી પોતાને ઘેર લઈ આવવી, પણ વગર વિધિએ આમ લઈ આવવી તે રાવણની રીત કહેવાય

પાણીનો સ્વભાવ તો ડુબાડવાનો છે પણ જો તરવાની રીત આવડતી હોય તો તેમાથી પણ પાર પહોચી શકાય છે નદી-કિનારે ઊભેલો એક માનવી સામા કાઠે જવા ઇચ્છતો હતો નદીનો પ્રવાહ વેગીલો હતો પાણી પણ ઊડુ હતું એણે પાસે ઊભેલા એક બીજા સજ્જન પાસે સામા કાઠે જવા અગે સલાહ માગી પેલા સજ્જને કહ્યુ 'હવા વડે તમે પાર પહોચી શકો છો ' પેલો માણસ વિચારવા લાગ્યો 'હવા તો ઘણી કુ કાઈ રહી છે મારા મો અને પેટમા પણ ઘણી હવા ભરી છે એટલે સામે પાર પહોચતાં શી વાર લાગશે ? ' આમ વિચારી એ તો એકદમ નદીમા કૂદી પડયો પણ સામે પાર પહોચવાને બદલે એ તો વચ્ચે જ ડૂબવા લાગ્યો કાઠે ઊભેલા અન્ય લોકોએ એને ઘણી મુસ્કેલીએ બહાર કાઢી ઉગારી લીધો સામે પાર પહોચવાની સલાહ દેનારા પેલા સજ્જન પણ ત્યા આવી પહોચ્યા સામે કાઠે જવા ઇચ્છતો માણસ એને જોઈને બળી ઊઠયો કહેવા લાગ્યો ' ડૂબી મરવાનો સારો ઉપાય તમે મને બતાવ્યો! એ તો ઠીક થયુ કે આ લોકોએ મને ઉગારી લીધો, નહીતર તો હુ અત્યારે સ્વર્ગધામ પહોચી ગયો હોત ' પેલા સજ્જને જવાબ વાળ્યો ' ભાઈ, આટલા ઉકળો નહી મે તો તમને સાચી રીત બતાવી હતી મશકમા હવા ભરી દો અને એના સહારે તમે સામે પાર તરી શકશો પણ તમે તો રીત જ જાણી નહી '

હા, તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થના કરવાની પણ રીત હોય છે તમે એ રીતે જ કરશો તો જ તેમા મધુરતા આવશે અને જો ફક્ત દશ-પદર મિનિટ

પાઠ ગોખી ગયા તો એમાં તમારું મન પણ પરોવાશે નહીં તેમ એમાં તન્મયતા પણ આવશે નહીં. તો પછી એવી પ્રાર્થના કરવાથી તમને શો આનંદ મળશે વારુ? શબ્દ તો સ્તુતિનું શરીર છે અને ભાવ એ એનો આત્મા છે. આત્મા-શૂન્ય દેહનું શું મૂલ્ય હોઈ શકે? જે દેહમાંથી આત્મા વિદાય થઈ ચૂક્યો છે એ શરીરને તમે ચાહે તેટલો શણગારો, આભૂષણોથી લદાઈ જવા છતાં શું તેમાં તેજ આવી શકે છે? નહીં. તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાના શબ્દ, સ્વર અને લય એ બધાં એના દેહ છે. પણ એમાં અગર ભાવ નથી તો તે અર્થશૂન્ય છે. એમાં ચેતન નહીં આવે.

એટલે પ્રાર્થના પણ અમુક પ્રકારે કરવી જોઈએ.

પ્રાર્થના કરવાની રીત એક પ્રાચીન કવિએ ઘણી જ મજાની શૈલીમાં બતાવી છે કે –

જયું પનિહારી કુંભ ન વિસરે નટવી નૃત્ય નિદાન,
પલક ન વિસરે પદમણી પિઉ ભણી ચકવી ન વિસરે ભાન.
પરમ જિનેશ્વર મુજ હિયડે વસો પ્યારા પ્રાણ સમાન.

કવિ વિનયચંદ્રજી કહે છે. એમના આ કાવ્યમાં આધ્યાત્મિક રસ ભરેલો છે. ઘીટીએ-ઘીટીએ અંતરને દ્રવિત કરતો જાદુ ભર્યો છે. તેઓ પ્રાર્થના કરવાની રીત બતાવે છે. આજે પણ નાના ગામડાંઓમાં આ રીત કાયમ છે. માતાઓ દૂર દૂર જઈ પાણી ભરી લાવે છે. પરંતુ આપણાં શહેરોની અને ખાસ કરીને મુંબઈની માતાઓ તો પુણ્યશાળી છે. તેઓ તો આ કષ્ટથી દૂર છે. ગામડામાં રહેતી માતાઓ આજે પણ બધું જ કામ પોતે જ કરે છે. ઘંટીએ દળ્યાં કરે છે. એટલે એમને ઘેર ડૉક્ટરોનું [illegible] છે. કારણ કે એમના શરીરને કસરત મળે છે. સ્વાસ્થ્ય પણ સારું રહે છે.

મુંબઈ જેવાં મોટાં શહેરોમાં દૂર-દૂરથી પાણી લાવવાનું તો દૂર રહ્યું છે. પણ [illegible] સાથે જ રોગોએ પણ ઘર ઘાલ્યાં છે. ગલીએ-ગલીએ ડૉક્ટરો [illegible] થઈને બેઠા છે અને [illegible] નહીં પણ દવાખાનાં [illegible] નામે [illegible] ડૉક્ટરોની ટીકા કરતો નથી [illegible] ઉપરથી વિશ્વાસ ઊઠ્યો છે ત્યારથી જ શહેરોમાં રોગોએ [illegible] કર્યો છે.

પરંતુ ગામડાની માતાઓ જ્યારે કૂવા ઉપર પાણી ભરવા જાય છે ત્યારે એમના શિરે એક નહીં પણ બે-બે ઘડા હોય છે. વાતે-વાતે તેઓ

પોતાની સહેલીઓ સાથે હાસ્યવિનોદ પણ કરતી જતી હોય છે પણ એમનુ ધ્યાન ક્યા હોય છે, એ તમને ખબર છે ? હાસ્ય-વિનોદમા નહી પણ શિરે રહેલા પેલા જળ-ભરેલા ઘડા તરફ અને પેલી નટ-કન્યા જેનુ નૃત્ય જોવા હજારો માણસો એકઠા થયા છે તે બન્ને બાજુએ બે વાસ ખોડી વચ્ચે લોહ-તાર બાધી એના ઉપર ચાલે છે, નૃત્ય કરે છે લોકો તાળીઓ પાડે છે. હજારો માણસોની નજર એના તરફ હોય છે પણ એની દૃષ્ટિ ક્યા હોય છે, શુ લોકો તરફ ? ના, એ તો ફક્ત જુએ છે પેલા તારને જેના ઉપર એને નૃત્ય કરવુ છે એની તન્મયતા પેલા તારમા જ પરોવાયેલી હોય છે જેમ પાણી લાવનાર માતાની તન્મયતા શિરે રહેલા ઘડા તરફ હોય છે તેમ સાધકની તન્મયતા પ્રાર્થનાના સ્વરોમા હોય છે

પ્રાર્થના કરતા-કરતા એવી તન્મયતા આવી જવી જોઈએ કે એમા મન ને પ્રાણ બન્ને એકરૂપ બની જાય ફૂલની સુગધ સારી હોય છે પણ ફૂલ જ્યારે એકદમ નજીક હોય તેમ એની ખૂશ્બુ ખાસ આનદપ્રદ હોય છે. તેવી જ રીતે જીભ આત્માની નજીક હોય ત્યારે જ પ્રાર્થનામા માધુર્ય આવી શકે છે હૃદયના સ્વર જેમ ગૂજી ઊઠે તે જ સાચી પ્રાર્થના છે ફક્ત દાત અને હોઠ વચ્ચે થતી પ્રાર્થના એ નકલી પ્રાર્થના છે એમા તન્મયતા આવતી નથી નકલી વસ્તુથી દુનિયાને રાજી કરી શકાય છે પણ આત્મા એનાથી કદી આનદ પામી શકતો નથી નકલી હાર પહેરીને બજારે નીકળો, દુનિયા એ હારની ચમક-દમકથી અજાઈ જાય અને એ અજાપામા દુનિયા એને કદાચ કરોડપતિ પણ કહી બેસે પણ એનો આત્મા શુ કહેશો ? શુ એ પણ પોતાને કરોડાધિપતિ માનવા તૈયાર થશે ?

હા, તો જે પ્રાર્થનામા તન્મયતા નથી, એના વડે તમે આસપાસ ઊભેલાઓના દિલમા છાપ કદાચ પાડી શકશો પણ એની છાપ આત્મા ઉપર તો પડશે જ નહી જ્યા સુધી તમે પોતાને એમા ભૂલી ન જાઓ ત્યા સુધી એનો લહાવો પણ લઈ શકશો નહી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો અચાનક એના પગમા એક તીણી ખીલી ભોકાઈ ગઈ આ પણ નાગરિકતાનુ પાપ છે જ્યા સુધી નગરવાસીઓમા નાગરિકપણાએ સાચી રીતે પ્રવેશ કર્યો નથી ત્યા આવી બીનાઓ રોજ બનતી જ રહેવાની હશે કદી કોઈ કેળાની છાલથી લપસી પડે છે ત્યારે કા તો કોઈના પગનુ હાડકુ ભાગે છે અથવા તો કોઈને કમરમા

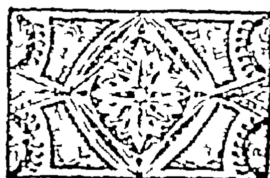
અખિયો આવે છે. રસ્તે ચાલતા કદી કોઈના પગમાં ખીલી વાગે છે કે કોઈને અણીદાર પતરાની કણી ખૂંચે છે અને તેથી પગ લોહી-લોહાણ બને છે. રાહદારી તેમાં પોતાની ભૂલ છે કદાચ માને. રસ્તે ચાલતાં કોઈનો પગ થૂંક અથવા ગળફા ઉપર પડે છે અને ગંદો થઈ જાય ત્યારે એનું મન તિરસ્કાર વરસાવે છે. આ બધી અસ્વસ્થ નાગરિકપણાની વાત છે. શહેરમાં રહી નાગરિકપણાની ઉપેક્ષા જ્યાં સુધી બની રહેશે ત્યાં સુધી આવી ઘટનાઓ બનતી જ રહેવાની.

હા, તો પેલો ફકીર મસ્ત બની લોકોને દુઆ દેતો અને ગજવામાં મળેલો લોગ (આટો) લેતો આગળ જતો હતો કે અચાનક એના પગમાં તીખી ખીલી વાગી. ખીલી અણીદાર હોવાથી ખૂબ ઊંડે સુધી એને જખમ થયો. એક આહની સાથે તે ત્યાં જ બેસી પડ્યો. એના પગમાંથી અપાર લોહી વહી ગયું. પીડાને લીધે એનું હૃદય બેચેન હતું. રસ્તે આવતાં કેટલાક રાહદારીઓ ત્યાં ઊભા રહી ગયા. કેટલાક તો ફક્ત દયા કરીને જ ત્યાં ઊભા રહી ગયા તો કેટલાક વળી પેલા ફકીરની પીડા સાથે પોતે પણ પીડા અનુભવવા લાગ્યા. ગામના હકીમજી પણ આવ્યા. પાટો બાંધવાની સામગ્રીઓ પણ હતી પણ પેલી ખીલી જ્યાં સુધી નીકળે નહીં ત્યાં સુધી પાટો પણ બાંધે કઈ રીતે? હકીમે ખીલી કાઢવાનો યત્ન કર્યો. હજુ આરંભ પણ નહોતો ને ફકીરે ચીસ પાડી. એણે ખીલી કાઢવા માટે ઇન્કાર કર્યો. એણે કહ્યું: આ પીડા મારાથી સહેવાતી નથી. આખરે ઇલાજ કરવો કેવી રીતે! આખરે એણે કહ્યું: [illegible] ત્યારે હું [illegible] નમાજ [illegible]. જ્યારે એમાં તન્મય બની જાઉં ત્યારે આ ખીલી એની મેળે કાઢજો. મને એની ખબર પણ નહીં પડે. [illegible] પડ્યું. એ [illegible] નમાજમાં તન્મય બન્યો કે આ [illegible] ખીલી ખેંચી કાઢી. નમાજનું કામ પૂરું થતાં જ એણે પૂછ્યું: [illegible] ખીલી નીકળી ગઈ? [illegible] કરવા માંડી કે [illegible] ખબર [illegible] ન પડી કે ખીલી તો ખેંચી કાઢી છે. [illegible] મિત્ર [illegible] માં ઉપર [illegible] જ [illegible] છે.

[illegible] દિમાગમાં [illegible] પરંતુ [illegible] ત્યારે [illegible] દુનિયા [illegible]

રીતે પ્રાર્થનાની ક્ષણોમાં પણ આપણામાં એટલી તન્મયતા આવી જાય કે આપણે પોતાને પણ વીસરી જઈએ

સાથે જ જપની સફળતા માટે તપ પણ જરૂરી છે જેમ મેલા વસ્ત્રોને ધોવા માટે પાણી જોઈએ તેમ સાબુ પણ જોઈએ, અને ત્યારે જ વસ્ત્રો સ્વચ્છ થાય છે તેમ આત્મ-શુદ્ધિ માટે જપ અગર જળ છે તો તપ સાબુનું કામ કરે છે. તપથી જીવન પવિત્ર બને છે અને જપથી બળ આવે છે. માટે તન વડે તપ કરતા રહો અને મન વડે જપને ચાલુ રાખો

સ્થિર જળમાં જેમ આપણું પ્રતિબિંબ દેખાય છે તેવી રીતે સ્થિર મનમાં ઈશ્વરીય તત્ત્વ દેખાય છે

આ યુગમાં [illegible]

[illegible]

[illegible]

૪૯ મન અને એનો નિગ્રહ

આજનું પ્રવચન મનોનિગ્રહથી સંબંધ રાખે છે. તમારી સાધના મનને વશ કરવા માટે જ છે. લક્ષ્મીને વશ કરવાની રીત તમે જાણો છો. એને ગોદરેજની તિજોરી અને વળી એના પર મજબૂત તાળું તમે મારો છો. છતાં ભય જેવું હોય—અનુભવાય તો નીચે ઇલેક્ટ્રીક વાયર (તાર) લગાવી દો છો. આ તો તમે લક્ષ્મીને વશ કરી જાણ્યા છો પણ મનની વાત ન્યારી છે. એ તમારા વશમાં નથી. તમે એને વશ છો. લોકો કહે છે મન ચપળ છે.

દુનિયામાં સૌ કરતાં વધુ ચપળ પ્રાણી વાનર છે. પરંતુ રાત્રે તો એ પણ સ્થિર થાય છે. પરંતુ ચંચળ મન રાત ને દિન અવિરામ ગતિથી દોડતું રહે છે. એક રૂનું પૂમડું જ લ્યો. આ બાજુથી દોરી અને બીજી બાજુથી હવા આવી તો તે બાજુ દોડી જાય. મન પણ એ રૂના પૂમડા સમાન છે. વાસનાના ઝપાટા ખાતું દોડતું રહે છે. મનની આ ચપળતા જોઈ મહામુનિ કેશીકુમાર મહાશ્રમણ ગૌતમ સામે એક પ્રશ્ન કરે છે. આ બાજુ ગીતામાં અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ પાસે પોતાની અંતર-વ્યથા રજૂ કરે છે.

चञ्चलं हि मनः कृष्ण! प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥

યોગીન્દ્ર કૃષ્ણ! મનની ચપળતા દુર્ગમ્ય છે. આ મનની બળવાન શક્તિ માનવના વિચારોને મથનાર છે. આપણા જેવા માટે એનો નિગ્રહ વાયુને મુઠ્ઠીમાં બંધ કરવા જેમ છે.

આ તો અર્જુન મનની ફરિયાદ લઈને શ્રીકૃષ્ણ પાસે પહોંચ્યા છે. હું પણ જ્યારે આમાંથી મુંઝાઈ ગયો ત્યારે વચ્ચે આવતું [illegible] એનું સમા-

ગયુ હશે કે જ્યા કોઈએ મારી સામે મન અગે ફરિયાદ ન કરી હોય અને મન છે પણ માખી જેવુ માખી કદી પણ મીઠાઈ પર જઈ બેસે છે તો કદી ગદકી પર આ મન પણ કદી તો સાહિત્યના સુદર પુષ્પોનો રસ લે છે તો ક્યારેક વાસનાની ગદકી તરફ દોડી જાય છે

સિનેમાના દશ્યો સ્થિર હોતા નથી તમને તો એનો સારો અનુભવ છે એક દશ્ય આવ્યુ અને એ સેકડ પણ પૂરી નહી થઈ હોય કે તરત બીજુ દશ્ય આવી જાય છે મનની ફિલ્મમા હમણા એક દશ્ય ચાલે છે તો બીજી ક્ષણે કોઈ નવુ જ દશ્ય આવી જશે મનને બદલતા દશ્યોની ફિલ્મ મનુષ્યને એક ક્ષણમા કયાયને કયાય લઈ જાય છે

રાજર્ષિ પ્રસન્નચદ્ર રાજગૃહની બહાર અડોલ ધ્યાનમા ઊભા હતા સમ્રાટ શ્રેણિક આધ્યાત્મિક જીવનના કળાકાર ભગવાન મહાવીરના દર્શને આવે છે વચ્ચે રાજર્ષિ પર નજર જાય છે એમની નિશ્ચલ સાધના જોઈ એમનુ મન શ્રદ્ધા સાથે ઋષિના ચરણોમા ઢળી પડે છે સમવસરણમા પહોચ્યા. શાતિના અમરદેવ ભગવાન મહાવીરને વદણા કરે છે પરન્તુ મન-પટલ પર રાજર્ષિની સાધનાના ચિત્રો અકાઈ ગયા હતા પૂછ્યુ જો આ સમયે એમની આયુદોરી તૂટી જાય તો, ભગવાન, તેઓ કયા જાય ?' પ્રભુ વર્ધમાન શાત ચિત્તે બોલ્યા "સાતમા નરકમા"

"શુ કહ્યુ ભગવાન્ ? સાતમુ નરક ?" કાનો પર વિશ્વાસ બેસતો નથી "આવો સાધક જો સાતમા નરકે જશે તો અમ જેવા ભોગી કીટકો ક્યા ટકશે ?"

પણ સર્વજ્ઞની વાણી સદેહોથી પર-દૂર-હોય છે વિકલ્પને ત્યા સ્થાન હોતુ નથી પણ મનનુ સમાધાન હજુ બાકી હતુ થોડીક ક્ષણો થોભી શ્રેણિકે પોતાના પ્રશ્નનુ પુનરાવર્તન કર્યુ

"પહેલુ નરક" ભગવાન મહાવીરે સમ્રાટને જવાબ આપ્યો હજુ મનનુ પૂરુ સમાધાન થયુ ન હતુ સદેહ-સાગરમા ડૂબતા-ઊતરતા સમ્રાટે ફરી પૂછ્યુ, 'ભગવન્, જો રાજર્ષિની આયુ-દોરી હમણા તૂટે તો ?'

"હવે એ સ્વર્ગના પથિક છે પહેલા સ્વર્ગમા" ભગવાને જવાબ વાળ્યો

શ્રેણિક હજુ વિચારી જ રહ્યા હતા કે આકાશમા દેવદુદુભિનો ગડગડાટ શરૂ થયો દેવોનુ આગમન શરૂ થઈ ગયુ, શ્રેણિકે ફરી પૂછ્યુ "ભગવન્, આ અસામયિક ગડગડાટ કેમ થઈ રહ્યો છે ?"

ભગવાન બોલ્યા : "સમ્રાટ ! રાજર્ષિ પ્રસન્નચંદ્ર સર્વજ્ઞ બની ગયા છે. દેવતાઓ એના જયઘોષ કરી રહ્યા છે અને એમના માટે જ આ દેવ-દુંદુભિઓ ગાજી રહી છે. હા, આ તે જ રાજર્ષિ છે જેમની નિમગ્ન સાધના પર તમારું મન શ્રદ્ધાનુમત બની ગયું હતું અને જેમના વિશે હમણાં-હમણાં તમે મને પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા."

સમ્રાટ બોલ્યા : "પણ ભગવન્ ! હું કંઈ સમજી શકતો નથી, ભગવન્ ! આ કોયડો ઉકેલી શકતો નથી. ઘડીક પહેલાં સાતમું નરક હતું અને હમણાં જ કેવળજ્ઞાન ! ભગવન્, જરા સ્પષ્ટ કરી મને સમજાવો !"

પ્રભુ બોલ્યા : "શ્રેણિક ! જે ક્ષણે રાજર્ષિને વંદન કરી તમે આવી રહ્યા હતા તે ક્ષણે એમનું તન તો મુનિ-સાધનામાં હતું, પણ મન ! તમે એની ગતિને પકડી નહીં શક્યા. તે એ ક્ષણે ભીષણ સંહાર કરી રહ્યું હતું. પોતાના નાના પુત્ર પર રાજ-ભાર નાખી તેઓ પ્રસન્નચંદ્ર મુનિ બન્યા. આ બાજુ શત્રુઓએ દુર્બળતાનો લાભ લઈ ચડાઈ કરી હતી. યુદ્ધ ખેલાઈ રહ્યું હતું. રસ્તે પસાર થતાં કોઈ વ્યક્તિએ રાજર્ષિ તરફ ઇશારો કરતાં કહ્યું : 'પિતા મુનિ બન્યા, પણ પુત્રને માટે રાજ્ય વિપત્તિ થઈ આવ્યું. શત્રુની વિશાળ સેના દ્વારા નવા સમ્રાટ ઘેરાઈ ગયા છે.'

આ શબ્દો રાજર્ષિના કાને અથડાયા અને એમનામાં વિદ્વેષનો અગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો. મન યુદ્ધના મોરચે જઈ પહોંચ્યું અને બાજુએથી ભીષણ પ્રહારો થઈ રહ્યા હતા. કષાયની જ્વાળામાં સળગતું મન અશુભની તીવ્રતમ પરિણતિ દ્વારા સાતમા નરકના દળો એકઠા કરી રહ્યું હતું. કે આ તે જ ક્ષણે થઈ રહ્યું હતું કે જ્યારે તમે પ્રશ્ન કર્યો હતો અને મેં મન:સ્થિતિની પરીક્ષા કરતાં તમને જવાબ વાળ્યો હતો. બાહ્ય શરીર સાધનામાં હતું, પણ અન્તર્મન શત્રુઓના શિરો સાથે ક્રીડા કરી રહ્યું હતું.

હા, કથા હજુ અધૂરી છે. યુદ્ધ પૂર્ણ જોશમાં હતું. હજારો વીરો કપાઈ ચૂક્યા હતા. શત્રુદલ પણ સમાપ્ત થવા આવ્યું હતું. શસ્ત્ર-સામગ્રી પણ સમાપ્ત થવા આવી હતી કે અચાનક સમ્રાટ પ્રસન્નચંદ્રનો ક્રોધ ઉગ્ર થઈ આવ્યો અને એક શ્વાસે શત્રુ-સમ્રાટની જીવનલીલા સમાપ્ત કરવા માટે એ શસ્ત્ર શોધવા લાગ્યા. પણ બધાં શસ્ત્રો કામમાં આવી ચૂક્યાં હતાં. સમ્રાટે વિચાર્યું, માથે મુકુટ તો ખરો. એક જ પ્રહારે શત્રુ-શિર જમીન સાથે અફળાશે અને જ્યાં હાથ ઉપાડે છે તો મુંડન કરેલું શિર હતું. ક્યાં હતો મુકુટ !

બસ, તે જ ક્ષણે વિચારધારા બદલી અરે, હુ તો મુનિ છુ કેવો શત્રુ ને કેવુ યુદ્ધ ? ક્યાથી ક્યા પહોચી ગયો અને હવે તો પશ્ચાત્તાપની પુનિત ગ ગામા પાપને ધોવા લાગ્યા અને તે જ વખતે તમારો પ્રશ્ન ફરી ગયો હતો

થોડીક જ ક્ષણોમા શુભ પરિણતિએ શુદ્ધિની ધારામા મળી રાગ અને દ્વેષ પરિણતિનો ક્ષય કરી નાખ્યો અને રાજર્ષિ કેવળ જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરી શકયા

આ કથા જરા લાબી જરૂર થઈ છે પણ જૈન દર્શનની આ લઘુ કથા એ સકેત કરે છે કે મનનુ વહેણ જો ઉપર ઊડે છે, મનુષ્યને એ નિર્વાણ નજીક પહોચાડી દે છે અને નીચે વહે છે તો એ સાતમા નરકની અ ધારી ગુફામા ધકેલી દે છે એટલે એક કવિએ કહ્યુ છે કે —

"અજબ છે વેગ આ મનનો, ગજબ છે શક્તિ પણ ભારી,
ઘણા જ્ઞાની અને ધ્યાની, ગયા મન શત્રુથી હારી"

મનનો વેગ (ગતિ) વિદ્યુત-વેગ કરતા પણ તીવ્ર છે એરોપ્લેન, રૉકેટ અને તમારો નવો ઉપગ્રહ પણ એને પકડી નહી શકે

પરતુ મનની આ ચપળતા સફળ થવામા વિઘ્નરૂપ બને છે અસ્થિર મનવાળી વ્યક્તિ કોઈ એક કામમા પોતાને લગાવી શકતી 'નથી તે તો પ્રતિદિન નવુ કામ બદલશે અને પરિણામ સ્વરૂપે એક પણ કામ એ પૂરુ નહી કરી શકે આવો આદમી સાહિત્યવાચન માટે બેસશે, તો એક દિવસમાં દસ પુસ્તકોને સ્પર્શશે પણ એકનેય પૂ રુ વાચી શકશે નહી

ડૉ એસ ટી કાલરેજ બર્ડ પ્રતિભાશાળી હતા એ પ્રબળ સાહિત્યકાર હતા એ હમેશા પોતાની સામે એક નવો નિશ્ચય, નવો વિચાર લાવતા. જ્યારે એ આ સસારથી વિદાય પામ્યા, ત્યારે એમની ફાઇલોમાથી ૪૦ હજાર લેખો મળ્યા પણ દુર્ભાગ્યે બધા જ અધૂરા કારણ કે મન શક્તિ પર એમનો કાબૂ નહોતો જ્યારે તેઓ લખવા બેસતા, થોડીક લીટીઓ લખી કે એમના મસ્તિષ્કમા કોઈ નવી જ કલ્પના જાગતી એ એમા પરોવાઈ જતા. પહેલો લેખ અધૂરો જ રહેતો અને આ જ અસ્થિરતામા તેઓ ચાલીસ હજારમાથી એક પણ લેખ પૂરો કરી શક્યા નહી

માનવીએ પોતાની શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી જોઈએ વિખરાયેલી શક્તિ વિખરાયેલા કિરણો છે કિરણોમા જો તેજ લાવવુ હશે તો એમને એકઠી

શક્તિ કરવી પડશે. આઇગ્લાસના કાચમાંના કેન્દ્રિત કિરણોમાં તેજ પ્રગટ કરી શકાય છે. આ અગ્નિતત્ત્વ ક્યાંય બહાર આવ્યું નથી, પણ એમાં જ સમાયેલું છે. સૂર્યનાં શક્તિકિરણો એક ચિનગારીનું કામ કરી શકતાં નથી પરંતુ એમને જ્યારે એક કાચમાં કેન્દ્રિત કરી લેવાય છે ત્યારે જ એમાંથી ચિનગારી ચેતાય છે.

શક્તિને વિખેરવી એ અસફળતાને નોતરવા સમાન છે. એક ખેડૂતે ખેતરે કૂવો ખોદવો શરૂ કર્યો. પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદ્યો, પણ પાણી ન નીકળ્યું. એનું મન ઉદાસ થઈ ગયું. બીજી જગ્યાએ એણે નવો ખાડો ખોદ્યો. પચ્ચીસ હાથ સુધી ત્યાં પણ ખોદ્યું, પણ પાણીનું એક ટીપુંય ન નીકળ્યું. તેમ એણે વળી ત્રીજે ઠેકાણે પણ પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદતાં પાણી ન નીકળવાથી ચોથે ઠેકાણે ખોદવું શરૂ કર્યું. ત્યાં પણ એણે પચ્ચીસ હાથ ઊંડું ખોદ્યું, પણ ત્યાંય પાણીનું ટીપું નસીબમાં ન હતું. પચ્ચીસ-પચ્ચીસ હાથના ચાર કૂવા જુદા-જુદા ન ખોદતાં એક જ જગ્યાએ સો હાથ ખોદ્યું હોત તો એને પાણીનાં દર્શન જરૂર થાત. ચંચળ મન જ એની અસફળતાનું મૂળ છે.

નીરનાં નાનાં ટીપાં પણ જો ધારા રૂપે એક જ વસ્તુ પર સતત પડતાં રહે તો પથ્થર જેવી કઠોર વસ્તુને પણ છેદી શકે છે. પરંતુ તે જ ગતિથી વહેતું પાણી અને તેનો પ્રવાહ ફક્ત અવાજ કરીને વહી જાય છે. એના અસ્તિત્વને બતાવનાર કોઈ ચિહ્ન પણ બાકી રહેતું નથી.

પાશ્ચાત્ય વિચારક ઇમર્સન બોલે છે: "જીવનમાં બુદ્ધિમાની એકાગ્રતામાં છે અને જીવનની મોટામાં મોટી બૂરાઈ પોતાની શક્તિઓને વિખેરવામાં રહેલી છે."

મનની એકાગ્રતામાં મહાન શક્તિ છે, કિન્તુ પ્રશ્ન એ છે કે એને કઈ રીતે મેળવી શકાય? કેટલાક લોકો કહે છે, "મનોનિગ્રહ વડે મોટી-મોટી સિદ્ધિઓ મેળવી શકાય છે, પણ મનની ચંચળ ગતિને રોકવી એ તો મહાન યોગીઓનું કામ છે. અમારા જેવા લોકો માટે એ અસંભવ છે." મનની પ્રબળ શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી અશક્ય છે. આમ તે લોકો કહેતા હોય છે કે જેઓ વાસનાના ગુલામ છે. આત્મ-દર્શી સાધકોને પૂછશો તો એ કહેશે. મન જેવું સરળ તત્ત્વ દુનિયામાં બીજું કોઈ નથી. કારણ કે એના પર આપણા વિવેકનું, સદ્વિચારોનું શાસન છે. એ આપણો ગુલામ છે, આપણે એના નથી.

મનોનિગ્રહના ઉપાય

એક વાર સમ્રાટ સેન કરુણાવતાર ભગવાન બુદ્ધ પાસે ગયા અને મનની ચપળતાની વાત એમને કહેતા કહ્યુ "ભગવન્, અમારા જેવા પ્રાણી શું મનોનિગ્રહના ક્ષેત્રમા પ્રવેશ કરી શકે છે? અમે સાધના કરવા ઇચ્છીએ છીએ પણ એ માટે સમયનો અભાવ છે ચારેય બાજુનુ વાતાવરણ પણ અમોને પ્રવૃત્તિમાર્ગ ભણી ઘસડી જાય છે નિવૃત્તિમાર્ગ ગ્રહણ કરવો એ અમારા જેવા માટે અસભવ નહી તો અશક્ય તો જરૂર છે માટે એવી સાધના બતાવો કે જેમા અમે રાજ્યની જવાબદારી પણ અદા કરી શકીએ અને મન પરની નિરકુશતા પણ દૂર કરી શકીએ"

હા, તમે પણ એવી જ સાધના ચાહો છો કે ઘર પણ છોડવુ ન પડે ઑફિસ પણ ચાલતી રહે અને સાધના પણ ચાલતી રહે ભગવાન બુદ્ધે જવાબ વાળ્યો "સમ્રાટ, હા, એવી પણ સાધના છે કે જેના વડે માનવી સસારને છોડ્યા વગર પણ મનની સ્થિતિ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે પ્રતિદિન જો એ ચાર વિચારોનુ ચિતન-મનન કરતો રહે તો એ પારિવારિક જવાબદારી નભાવવાની સાથે-સાથે મન પર સયમ રાખી શકે છે એ ચાર વિચારો આ પ્રમાણે છે

(૧) હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ
(૨) હુ વિયોગ ધર્મી છુ
(૩) હુ રોગ ધર્મી છુ
(૪) હુ મરણ ધર્મી છુ

જરા ધર્મી.

મનુષ્યના મગજમા એક ચિતન ચલતુ રહેવુ જોઈએ કે "હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ" મને એક દિવસ ઘડપણ આવવાનુ છે એ જેમ ઝૂપડામા પ્રવેશ કરે છે તેમ મહેલોમા પણ જાય છે ખુલ્લી તલવારો સાથે દરવાજે ઊભેલા ચોકીદારો પણ એને મહેલમા પ્રવેશતા રોકી શકતા નથી ચક્રવર્તીનુ ચક્ર દુશ્મનોનો સહાર કરી શકે છે પરન્તુ વૃદ્ધાવસ્થાનો સહાર કરવો એ એની શક્તિની બહારની વાત છે

જૈન આગમોમા ચક્રવર્તીના ભોજનનુ વિશદ વર્ણન આવે છે એમના ભોજન સારુ ત્રણ સો ને સાઠ બ્રાહ્મણ માલમસાલા તૈયાર કરે છે એમની

ખીર એવી શક્તિ ધરાવે છે કે એને ચક્રવર્તી જ પચાવી શકે. જ્યારે એ જમીને ઊઠે છે ત્યારે એમની દાસી એમનું વધેલું એઠું ખાય છે અને કહેવાય છે કે એથી એનામાં એટલી બધી શક્તિ આવી જાય છે કે ચક્રવર્તી જ્યારે દિગ્વિજય માટે નીકળે છે ત્યારે એ દાસી હીરાને પોતાની ચપટીમાં ચૂર કરી એનો ચક્રવર્તીના કપાળે ચાંલ્લો કરે છે. તમે જ કલ્પના કરો કે જ્યારે એઠું ખાનાર દાસીમાં આટલી શક્તિ છે તો ક્ષીરભોજન કરનાર ચક્રવર્તીમાં કેવી શક્તિ હશે!

તેમ છતાં આવા બળવાન ચક્રવર્તીને વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે કે નહીં? જવાબ મળશે, જરૂર આવે છે. શક્તિના અક્ષય ભંડાર સમા ચક્રવર્તી પણ વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણથી બચી શકતા નથી, તો બીજાની તો વાત જ શી કરવી! આ પ્રકૃતિનો અટલ નિયમ છે. એને કોઈ તાકાત બદલી શકતી નથી.

વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણ વખતે શરીરની શી સ્થિતિ થશે? જરા એક ક્ષણ માટે વિચારો તો ખરા. શરીરની બધી શક્તિઓ જવાબ આપી દેશે. મનુષ્ય પોતા પરથી નિયંત્રણ ગુમાવી બેસશે. આપણે બોલવા ચાહીશું કંઈ અને મુખ ઉચ્ચારશે કોઈ બીજા જ શબ્દો. આજે આપણી ચાલમાં વેગ છે, ચાલમાં અક્કડપણું છે, પણ જરા (વૃદ્ધત્વ)નું આક્રમણ પગ પર થશે તો કદમ મૂકવા જશો સીધા પણ પડશે અને વાંકાચૂકા પણ. ઉર્દૂના એક શાયરે પણ કહ્યું છે કે

"और चल फिर ले जरा तन तन के ए बांके जवां,
चार दिन के बाद तेरी टेढ़ी कमर हो जायगी"

ઘડપણનું આક્રમણ થશે કે બધી અક્કડ સમાપ્ત થઈ જશે. કવાની સામે વાંસ એક બીજા સાથે અથડાય છે તેમ ઘડપણમાં તમારા પગ પણ પરસ્પર અથડાશે. વાણી રુક્ષ બની જશે અને એવા શબ્દો નીકળશે જાણે કારેલા વાસનો અવાજ હોય. તે સમયે પરિવાર પણ એ માનવનો તિરસ્કાર કરવા લાગે છે. જેમ વેલ કરમાઈ ગયેલાં ફૂલોનો પરિત્યાગ કરે છે તેમ પરિવાર પણ વૃદ્ધ વ્યક્તિનો સ્નેહ ઓછો કરે છે કારણ કે એ પરિવારને ઉપયોગી વ્યક્તિ રહેતો નથી.

હા, આ જરા-ધર્મનું ચિંતન માનવીના સૌંદર્યનો અહંકાર શમાવી દે છે. દરરોજ સ્નો ને પાવડર ચોપડનારાઓ એ વિચારે કે આખરે આ સૌંદર્ય ક્યાં સુધી ટકી રહેવાનું છે? મનુષ્યને પોતાના સૌંદર્યનો નશો હોય છે

અને આ અહંકારે જિન્દગી બરબાદ કરી છે આ રૂપાસક્તિએ મનુષ્યને અત્યાચાર કરવા તરફ પ્રેરિત કર્યો છે આ રૂપની પાછળ પાગલ બનતા માણસોએ ક્ષણિક રૂપની આસક્તિ સારુ હજારોની જિન્દગીઓ લઈ લીધી છે.

પણ આ વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ ને બળના અહંકારને ચેલેંજ આપે છે એક દિવસ આ શરીરના સૌન્દર્યનો પ્રવાહ વહી જશે અને સૂકી રેત જ બાકી રહી જશે તો પછી અહંકાર કોના પર કરવો ? વૃદ્ધાવસ્થાનુ ચિંતન માનવીને રૂપાસક્તિ બચાવે છે

ભગવાન બુદ્ધને સાધના માટે જે-જે વસ્તુઓથી પ્રેરણા મળી હતી એમાં જરા પણ એક હતી એક દા'ડો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ જ્યારે શહેરથી બહાર જઈ રહ્યા હતા ત્યારે વૃદ્ધત્વથી જર્જરીત શરીરવાળા કૃશકાય માણસને હાથે લાકડીનો સહારો લઈને ચાલતો જોયો પોતાના સારથિને પૂછ્યુ . "આ શું છે ?" સારથિએ કહ્યુ -જરા (વૃદ્ધત્વ) છે" તો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ પૂછે છે -"શુ આ જરા સુકુમાર સુંદરી યશોધરાને પણ આવશે ?" સારથિએ કહ્યુ "હા, રાજકુમાર, એ જરૂર આવશે" "અને શુ મને પણ ?" રાજકુમારે ફરી પ્રશ્નનુ પુનરાવર્તન કર્યું

સારથિએ સ્વીકૃતિ રૂપે કહ્યુ -"જરૂર" રાજકુમારે વળતો પ્રશ્ન કર્યો 'તો શુ એથી બચવાનો કંઈ ઉપાય છે ?' જવાબ ન મળ્યો અને રાજકુમાર સિદ્ધાર્થનુ હૃદય સૌન્દર્યમયી દુનિયાથી ઊઠી ગયુ

વિયોગ ધર્મી

અનાસક્તિનુ બીજુ રૂપ છે "હુ વિયોગ ધર્મી છુ" મનુષ્યે વિચારવુ જોઈએ કે જેટલા સંયોગો છે, તે એક દિવસે વિયોગમા બદલાઈ જવાના છે સંયોગના સૂત્રો (દોરા) કાચા છે, ગમે તેટલી મજબૂતીથી બાંધો, એ એક દિવસે તૂટી જ જવાના છે એક આચાર્યે કહ્યુ છે કે

"संयोगास्ते वियोगान्ता"

સંયોગનો અંત વિયોગમા જ થવાનો છે જ્યા સંયોગ છે ત્યા વિયોગ અવશ્યભાવી છે મનુષ્ય સંયોગો જોડવા પ્રયોગો પ્રયત્ન કરે છે અને એમા સફળતા મેળવતા એ પ્રસન્નતા અનુભવે છે અને વિયોગમા એ રોવા બેસે- છે પણ એણે એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે સંયોગ વિયોગ માટે જ છે.

સંયોગ બે પ્રકારના છે. પહેલો જડ સંયોગ અને બીજો તે ચૈતન્ય-સંયોગ. મહેલની પ્રાપ્તિ, સંપત્તિનો લાભ એ જડ-સંયોગ છે. પત્ની, પુત્ર-પરિવાર એ ચૈતન્ય સંયોગ છે. પરંતુ સંપત્તિ શાશ્વત નથી. પુત્ર અને પરિવાર અમર નથી. દુનિયાની જે-જે વસ્તુઓ સાથે તમે તમારો સંબંધ બાંધી રહ્યાં છો પણ એ બધાયને પૂછી તો જુઓ કે તમને એ છોડી તો નહીં જાય. દૂર ન જાઓ. શરીરના અંગો, આંખ, કાન, નાક વગેરેને જ પૂછી જુઓ ને કે એ તો સાથે આવશે ને !

મનુષ્ય પોતાના મનને સમજાવે છે : ધન, સ્ત્રી, પરિવાર પર મારું સ્વામીત્વ છે કારણ કે એ મારી પાસે છે. પરન્તુ માત્ર પાસે હોવાને લીધે એના સ્વામી કંઈ તમે બની શકતા નથી. વિયોગનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મનુષ્ય આંસુ વહાવે છે. રોવું એ ગુલામીનું ચિહ્ન છે. કોઈ નોકરને આખિર જ્યારે કાઢી મૂકે છે ત્યારે એ આંસુ એની ગુલામી સિદ્ધ કરે છે. માટે તમે વસ્તુના સ્વામી નથી પણ સેવક છો. પરન્તુ મનુષ્ય પાસે જ્યારે કોઈ ચીજ આવે છે ત્યારે એ એનો સ્વામી બની બેસે છે અને તે પણ અનંત અનંત કાળ સુધી. તમે જ્યારે કોઈ મકાન ખરીદો છો અને એનું રજિસ્ટ્રેશન કરાવો છો ત્યારે એમાં લખાવો છો : જ્યાં સુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર રહેશે ત્યાં સુધી આ ભૂમિ ઉપર મારો અધિકાર રહેશે. પણ ઓ ભોળા માનવી ! આ રજિસ્ટ્રેશન કરાવતાં પહેલાં તું એ તો વિચારી લે કે સૂર્ય અને ચંદ્ર જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી તું પણ રહીશ ને !

સાચે જ સંપત્તિ સ્વપ્નવત્ અને લક્ષ્મી પુષ્પ સમાન છે. એક કવિએ કહ્યું છે :

जिनके महलों में हजारों रंग के फानूस थे
झाड़ उनकी कब्र पर है, और निशां कुछ भी नहीं ॥

દુનિયાના રંગમંચ પર મોટા-મોટા સમ્રાટો અને બાદશાહો આવ્યા ને ચાલ્યા ગયા. એમનો સાચો ઈતિહાસ કહેનાર આજે કોઈ રહ્યું નથી. બાદશાહ શાહજહાન અંગે કહેવાય છે કે એના જમાનામાં એના ખજાનામાં વૈભવ નૃત્ય કરતો હતો. આજનો ઈતિહાસકાર એની સંપત્તિનો આંક કાઢી શક્યો નથી. રોમ અને ઈરાન ગજનીની સંયુક્ત સંપત્તિ કરતાં એની સંપત્તિ વધુ હતી. એક દિવસે રોશનઆરાએ જહાંઆરાને ખજાનો બતાવ્યો. માટે દિવાલો પહોળી કરાવવા કહ્યું. કારણ કે સંપત્તિ મૂકવા માટે એ જગ્યા હવે નાની

પત્ની હતી શાહે એ પ્રમાણે ... માટે 'તખ્તતાઉસ'' બનાવ્યો, જેનુ મૂલ્ય એ જમાના પર કરોડ રૂપિયા હતુ અને એમા કિંમતી હીરા જવાહરો જડવામા આવ્યા હતા એ તખ્તતાઉસમા ૩૫ મણ સોનુ ઉપયોગમાં લેવાયુ હતુ અને જડવેલા હીરા-જવાહરોનુ વજન હતુ સાત મણ રાજ્યના કુશળ કારીગરોએ સાત વર્ષમા એ તૈયાર કર્યું હતુ

આજે જગત જોઈએ તો ખબર છે શાહજહાન અને એના તખ્તતાઉસને આજનો દિવસ એની કીર્તિ-કથા કહેવા બચે મળાવે શાહજહાન સમાપ્ત થયા અને સાથે જ એની સંપત્તિ પણ સમાપ્ત થઈ

માટે માનવીએ ચિંતન કરવુ જોઈએ કે 'હુ વિયોગ ધર્મી છુ ''
આ ચિંતન એના મન પરથી સંપત્તિનો અહંકાર દૂર કરશે, કે જે સંપત્તિ પાછળ માનવી આજે હાથ ધોઈને પડ્યો છે

સંપત્તિના ટુકડા સારુ ભાઈને ન જોયો જે સંપત્તિ માટે માનવીએ પોતાની માનવતા વેચી, ઈમાનદારી વેચી, પ્રમાણિકતાને વેચી થોડાક ટુકડા ભેગા કર્યા એ બધા અહી જ રહી જવાના છે માટે વિયોગ ધર્મનુ ચિંતન માનવીની પદાર્થ-જન્ય આસક્તિ દૂર કરે છે

રોગ ધર્મી :

મનોનિગ્રહ માટે ત્રીજો વિચાર છે, ''હુ રોગ ધર્મી છુ'' આ ચિંતન દેહ પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર કરે છે જો આ ચિંતનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવવો હોય તો તમે ઇસ્પિતાલમા જાઓ ત્યા કોઈના પગે ઓપરેશન થયુ હશે અને એ ચીખી રહ્યો હશે, કોઈનો પગ કપાઈ ગયો છે, તો કોઈની આખે પાટા બાધ્યા છે કોઈ દર્દને લીધે ભીસકારા મારી રહ્યો છે તો કોઈ બૂમો પાડી રહ્યો છે આ બધુ જોશો તો દેહાભિમાન દૂર થશે નંદન મણિયાર પાસે કરોડોની સંપત્તિ હતી આગમોમા એની સંપત્તિનુ વિશદ વર્ણન આવે છે પરંતુ જ્યારે એ એકી સાથે સોળ રાજરોગોથી ઘેરાયો અને એથી એના અણુ-અણુમા જે વેદના થઈ રહી હતી, તે એનાથી ન સહેવાતાં એણે ઘોષણા કરાવી કે જે મારા રોગોનુ શમન કરી દેશે એને મારી બધી સંપત્તિ આપી દેવા હુ તૈયાર છુ

અનાથી મુનિની વાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા આવે છે સ્વયં ભગવાન મહાવીર પોતાના છેલ્લા પ્રવચનમા એ વાર્તાનુ નિરૂપણ કરે છે સમ્રાટ શ્રેણિકને સાચુ અનાથપણુ બતાવતા અનાથીમુનિ પોતાનો જીવન-ઇતિહાસ

એમની સામે રજૂ કરી દે છે. મહામુનિ બોલ્યા : "મારી આંખોમાં જ્યારે પીડા ઊપડી ત્યારે મારા પિતાશ્રીએ વૈદોનાં મોઢાં ખુશ કરી દીધાં. કુશળમાં કુશળ વૈદો આવ્યા. દિલ દઈને મારી ચિકિત્સા પણ કરી. પણ સમ્રાટ પિતાશ્રીની અખૂટ સંપત્તિ અને વૈદોની લાંબી ચિકિત્સા પણ મને રોગથી મુક્ત કરી ન શક્યાં. એ જ વેદનાએ મને મુક્તિનો રાહ બતાવ્યો છે."

રોગ પણ માનવીનો એક મિત્ર છે. પણ તે એવો મિત્ર છે જે લોકોની નીતિને પસંદ કરે છે. ત્યાંય તે જાગૃતિ આપે છે. વિલાસ-વૈભવના સાગરમાં ડૂબેલો માણસ પરિજનોની ઉપેક્ષા કરે છે. સંપત્તિ હોય ત્યારે મિત્રો એને શોધતા આવે છે. જ્યારે બીમારી વખતે એ મિત્રોને શોધતો ફરે છે. બીમારીમાં આત્મીયતાનો તાંતણો જરા સમજાય છે. અસ્વસ્થ હાલતમાં જ્યારે કોઈ આપણી સેવા-સુશ્રૂષા કરે છે ત્યારે એ આપણા મનમાં સહેજે વસી જાય છે. આપણે એના પ્રત્યે કૃતજ્ઞ બનીએ છીએ. કેટલીક વખતે એવું બને છે કે એક જ પરિવારની બે વ્યક્તિઓમાં મનભેદ હોય અને એમાંથી એક જણ બીમાર પડે અને બીજો એની સેવામાં લાગી જાય છે ત્યારે વર્ષોનો એ મનભેદ ધોવાઈ જાય છે અને એ વખતે બીમારી પણ એક વરદાન બની જાય છે.

'હું રોગ ધર્મી છું' એ ચિંતન માનવીની સૌ દર્પશક્તિને ઓછી કરે છે. એક સુંદર બાળક છે. જ્યારે ઓરી-અછબડા એના શરીર ફરે છે અને એના મોં પર વ્રણ-ચિહ્ન છવાઈ જાય છે ત્યારે એનું સૌન્દર્ય સમાપ્ત થઈ જાય છે. માટે જ્યારે આપણને આપણામાં જ રૂપનો અહંકાર થઈ આવે ત્યારે એ ચિંતવું જોઈએ કે "મને રોગો પીડિત કરી શકે છે અને આધિ-વ્યાધિ મારા સૌન્દર્ય તેમ જ શક્તિને પણ ભરખી શકે છે." આ ચિંતન જો તમારામાં સદા જાગતું રહેશે તો તમે શરીરમોહથી પાછા ફરશો અને આત્મા ભણી જવાનો તર પ્રયાસ કરશો. દિવસ-રાત ચાલતી શરીર સેવામાં આત્મસેવાને ત્યારે જ સ્થાન મળશે.

મરણ ધર્મી

મનોનિગ્રહનો ચોથો ઉપાય છે. મૃત્યુનું ચિંતન. મૃત્યુ જીવનનો મોટામાં મોટો પરાજય છે. કોઈની પાસે જો પુરુષાર્થ હશે તો રોગો એની પાસે ફરકશે નહીં. માતા મરુદેવીનું જીવન એનું સર્વશ્રેષ્ઠ દૃષ્ટાંત છે. જીવનની લાંબી યાત્રામાં માતા મરુદેવીને એક દાઢ પણ માથું દુખવા આવ્યું નહોતું. પરંતુ મૃત્યુના બંધનમાંથી તો એ પણ બચી શકી નહીં.

આ નિયમ-મગધ સમ્રાટને માટે પણ તેટલો જ લાગુ થાય છે જેટલો કે સડક પર રઝળતા એક ભિખારીને આગમમા વર્ણન આવે છે, વાસુદેવ અર્ધ ચક્રવર્તી થાય છે, આઠ હજાર દેવો એમની સેવામા રહે છે એમની પાસે સુદર્શન ચક્ર છે, જે શત્રુઓનો શિરચ્છેદ કરે છે અપ્રતિમ સારંગ ધનુષ છે કૌમુદી ગદા છે યુદ્ધના મેદાને એ દસ હજાર વીરોને એકીસાથે રણભૂમિમા સુવડાવી શકે છે પરન્તુ એ વાસુદેવ પોતે પણ એક દિવસે તો સદાને માટે સૂઈ જ જાય છે

નવ તત્ત્વો અંગે આચાર્યોમાં મતભેદ છે પુણ્ય હેય છે કે ઉપાદેય એ અંગે પણ મતભેદ છે કેળા ને એલચીના પ્રશ્ન પર પણ આચાર્યો એક મત ધરાવતા નથી સંવત્સરીના પ્રશ્ન પરત્વે પણ સમાજમા એક મત પ્રવર્તતો નથી કોઈ ભાદરવા મહિનાના પક્ષને બળ આપે છે તો કોઈ શ્રાવણને જ વળગી રહ્યા છે બધા પ્રશ્નોમા મતભેદ છે પણ જરા એ આચાર્યોને પણ પૂછી તો લો કે મરવામા પણ કોઈને મતભેદ છે? મૃત્યુ સંબંધે તો કોઈના બે મત હોઈ શકે જ નહી

એક વિચારક કહે છે—"તને મિત્ર જોઈએ તો એ માટે ઈશ્વર (ધણો) પૂરતો છે સાથી જોઈએ તો વિધાતા ઘણા છે માન જોઈએ તો દુનિયા ઘણી છે, શાન્તવના જોઈએ તો ધર્મ પુસ્તક ઘણુ છે અને ઉપદેશ જોઈએ તો મૃત્યુ ઘણુ છે મૃત્યુ ભયની નહી પણ કેળવણીની વસ્તુ છે. મનુષ્ય માટે મૃત્યુ જ મોટામા મોટો એનો ઉપદેશક છે

જીવનથી એ કંઈ શીખી શકશે નહી, પણ મૃત્યુથી એ જરૂર શીખી શકશે જે લોકો પોતાના જીવન દરમ્યાન ઝળક્યા નથી તેઓ એવા મૃત્યુને પામ્યા છે કે ઇતિહાસના પૃષ્ઠોમા અમર થઈ ગયા છે મૃત્યુ જેવી કોઈ નિશ્ચિત વસ્તુ કોઈ બીજી નથી. પરંતુ માનવી જેવો ભૂલકણો પણ કોઈ નથી જાણે એને એ વિશ્વાસ જ નથી કે એ કદી મરવાનો પણ છે માનવીને જો પોતાના મૃત્યુ પર વિશ્વાસ હોત તો એ એને માટે તૈયાર જ રહેત, જેમ ટ્રેન-આવવા પહેલા યાત્રી તૈયાર રહેતો હોય છે તેમ મૃત્યુ માનવને પ્રતિક્ષણ સચેત-સાવધાન-રાખે છે

મનુષ્ય જ્યારે પણ અન્યના રોપણમા પ્રવૃત્ત બને છે ત્યારે એ માની લે છે કે તે અમર રહેવા માટે આવ્યો છે અને અનંત કાળ સુધી એ સંપત્તિ પણ એકત્રિત કરવા ચાહે છે પરંતુ એને જો તે જ ક્ષણે એના મસ્તિષ્કમા મૃત્યુની સ્મૃતિ થઈ આવે કે મારે માટે પણ એ દિવસ નિશ્ચિત

જ છે અનંત-અનંત યુગ સુધી જીવવા માટે હું આવ્યો નથી મારી પાસે અલ્પ અને સીમિત જિંદગી છે તો પછી આ અલ્પ-શા જીવન માટે આપણી આ વિશાળ ધારી શા માટે! હું માનું છું કે અત્યાચાર તરફ આગળ વધતા હાથોને મૃત્યુની આ સ્મૃતિ આગળ વધતાં અટકાવશે, અને તેમ થતાં માનવમાંની માનવતા સજીવ થશે!

મૃત્યુની યાદદાસ્ત મનુષ્યને મૃત્યુના ભયથી નિર્ભય બનાવે છે જેણે મૃત્યુને નિશ્ચિત માની લીધું છે તે કદી એનાથી ડરતો નથી જીવનક્ષેત્રે મૃત્યુ ડગલે ને પગલે નૃત્ય કરતું દેખાય છે દુર્બળ મનનો મનુષ્ય મૃત્યુને સામે જોઈ આગળ વધવાની હિંમત કરી શકતો નથી પણ જેના સ્મૃતિ-પટલ પર મૃત્યુનું ચિંતન છે એના પગ કદી પાછા પડતા નથી

ચીનમાં મરણ પહેલાં જ પોતાને રાખવા માટે એક પેટી ખરીદી લેવાય છે અને એ પેટી પોતાના સાથીઓ પરિજનોને ખૂબ ઉમંગ સાથે દેખાડાય છે પુત્ર પોતાના માતા-પિતાને એ પેટી પ્રેમ સાથે ભેટ કરે છે જ્યારે આત્માને અમર માનનાર ભારતમાં મૃત્યુ નામથી દિલ ધડકવા લાગે છે.

હા તો મૃત્યુનું ચિંતન માનવીને અત્યાચાર અને અન્યાય તરફ જતાં રોકશે. સાથે જ એ મૃત્યુથી નિર્ભય બની જીવન-ક્ષેત્રમાં આગળ વધી શકશે.

આ ચારેય ચિંતન જીવનમાંની આસક્તિને દૂર કરે છે જ્યાં સુધી આસક્તિ છે ત્યાં સુધી મનની ચંચળતા દૂર થઈ શકતી નથી ચંચળતાના મૂળ આસક્તિ પર પ્રહાર કરો અને મનની ચંચળતાને દૂર કરવા માટે જ્ઞાનનો અંકુશ લગાવો

નાનો શો અંકુશ વિશાળકાય હાથીને પણ વશમાં રાખી શકે છે તો જ્ઞાનનો અંકુશ મન પર નિગ્રહ શા માટે નહીં કરી શકે! પરંતુ હા મનનો નિગ્રહ કાંઈ એક જ દિવસમાં થઈ જતો નથી એને માટે દીર્ઘ-કાલીન સાધનાની આવશ્યકતા છે સાધના ચાલુ રાખો, વાસના દૂર કરો પછી મન તમારું સ્વામી નહીં પણ તમે મનના સ્વામી બનશો અને ત્યારે સફળતા પણ તમારી સાથે જ હશે.

દિનાંક
તા. ૧-૮-૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ-૧

૫૦. પ્રકૃતિની વિકૃતિ-ક્રોધ

સ્વભાવનું વિભાવમા પરિવર્તન કરનાર ક્રોધ છે સ્વભાવદશામા આત્મા સ્વસ્થ હોય છે, પરંતુ જ્યારે આત્મા સ્વભાવમાથી વિભાવ તરફ જાય છે ત્યારે, તેમા વિકાર પેદા થાય છે આ વિકારોમાના કેટલાક રાગાનુપ્રેરિત હોય છે તો કેટલાક દ્વેષાનુપ્રેરિત હોય છે દ્વેષાનુપ્રેરિત વિકારોમા સર્વથી પ્રથમ સ્થાન ક્રોધનુ છે સ્વભાવને વિભાવમા પલટાવનાર ક્રોધ છે ક્રોધ પોતે જ પ્રકૃતિની વિકૃતિ છે અને તે પોતાની સાથે અનેક વિકૃતિઓને લાવે છે.

ક્રોધ વિકૃતિનો જન્મદાતા છે અને ક્રોધને કારણે મનુષ્યને ઘણી વાર નુકસાન વેઠવુ પડે છે ક્રોધને કારણે, ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ સુયોગ્ય વ્યક્તિઓએ ઘણા ઊંચા સ્થાનો ગુમાવ્યા છે અને નીચી પાયરીએ ઊતરી ગયેલ છે કોઈને પૂછીએ કે-ભાઈ! પચોતેરના પગારમા કેમ પડ્યા છો? ત્યારે તે કહે છે કે-શુ કરીએ? પહેલા તો ઘણી સારી જગાએ હતો દોઢસો રૂપિયા મળતા હતા, પણ એક દિવસ મેનેજર સાથે બોલાચાલી થઈ એટલે બીજે દિવસે રાજીનામુ આપ્યુ પછી નવી નોકરીની શોધમા નીકળ્યો પરન્તુ છ મહિના સુધી ઘણી ઘણી ઓફિસો અને પેઢીઓમા ફર્યો, પરંતુ જ્યા જાઉં ત્યા એક જ ઉત્તર મળતો કે જગા નથી પછી એક જગાએ મેનેજરના ભાઈના સાળાની લાગવગ લગાડી ત્યારે જગા મળી પહેલા સાઠ મળતા અત્યારે પચોતેર થયા છે

જરા સરખી બોલચાલે જીવનમા કેટલી વિટંબણા ઊભી કરી! આપ મુંબઈના રહેનારા છો આપે આવી એક નહિ, અનેક વાતો સાભળી હશે એવી કેટલીયે વ્યક્તિઓના પરિચયમા પણ આવ્યા હશો કે જેમણે વર્ષો સુધી મહેનત કરી, કેટલી લાગવગો લગાડી, મોટા જવાબદારીભર્યા સ્થાન મેળવ્યા હોય, ઊંચો હોદ્દો અને આબરૂ જમાવી હોય, પણ એક ક્ષણના

ક્રોધની ચિનગારીએ તેમની એ સર્વ વસ્તુઓને ખાકમાં મિલાવી દીધી હોય. જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરતાં વીસ વર્ષ લાગે છે તેને ખોવામાં વીસ મિનિટ પણ લાગતી નથી.

એક માનવીને હું ઓળખું છું. તેના પર મોટા મોટા સત્તાધીશોની હંમેશાં કૃપા ઊતરતી રહી છે અને તેણે પણ મોટી જગાઓ મેળવી છે. પરંતુ દુર્ભાગ્ય કહો કે ગમે તે કહો, પણ તે કોઈ પણ જગાએ ત્રણ મહિનાથી વધારે ટકી શક્યો નથી. કાર્યશક્તિ અને આવડતવાળો માણસ ભટકતો રહે એ શું ઓછી શરમની વાત છે? પ્રતિભાશાળી અને શક્તિશાળી વ્યક્તિઓને આમ ભટકતી જોઉં છું ત્યારે મારા હૃદયમાં ચિંતા થાય છે. તંદુરસ્ત અને શક્તિવાળો માણસ પોતાના કુટુંબના પોષણ માટે પોતાના મિત્રો અને સગા સંબંધીઓની ગુલામી કરતો ફરે અગર દાતાઓ તરફ હાથ લંબાવે એ શું ઓછી ચિંતાની વાત છે!

પણ આ બધા દુઃખનું મૂળ છે ક્રોધની જરા સરખી ચિનગારી, કે જે માનવીની બધી ઇચ્છાઓ અને અરમાનોને ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે. એમ ન માનશો કે ક્રોધની આગ બીજાને સળગાવે છે. બીજા તો બળે જ છે પરંતુ ક્રોધ કરનારનું હૃદય પણ એ આગના ભડકાથી બળતું જ રહે છે. એક મિનિટના આવેશને કારણે માનવી પર જે વીતે છે તે તેને જીવનભર યાદ રહી જાય છે. એટલા માટે એક તત્ત્વવેત્તા કહે છે કે ક્રોધની શરૂઆતમાં મૂર્ખતા હોય છે અને અંતમાં પશ્ચાત્તાપ.

શું તમે એમ માનો છો કે જેણે હોદ્દો ગુમાવ્યો છે તેને કોઈ દુઃખ નહિ થયું હોય? હોદ્દાની પ્રાપ્તિથી જે પ્રસન્નતા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે તો કોઈ હોદ્દા પર બેઠેલ વ્યક્તિને પૂછો ત્યારે ખબર પડે. એક વખત ખુરશી મળ્યા પછી કેટલાં વર્ષ સુધી તેના પર ચીટકી રહેવાનાં તે વ્યક્તિ સ્વપ્નાં સેવતી હોય છે. પ્રયત્નપૂર્વક [illegible] મેળવીને પ્રાપ્ત કરેલ ખુરશીને તે મરતાં સુધી છોડવા તૈયાર નથી હોતી. ભલે તે તેને માટે લાયક હોય કે ન હોય. પણ ખુરશી તો ત્યારે જ છોડશે કે જ્યારે જીવનની આશા છૂટશે.

જે દિવસે હોદ્દો છૂટે કે નિવૃત્તિ લેવામાં આવે તે વખતે તે વ્યક્તિનો ચહેરો જોજો. જાણે કે તેના પરનું કોઈ માનવી મરી પરવાર્યું હોય એવો ભાવ તેના ચહેરા ઉપર જોવા મળશે. જેણે ક્ષણિક આવેશમાં પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે તેના મનમાં જીવનના પ્રતિબિંબનું એક ચલચિત્ર ખડું થઈ જાય

છે ભૂતકાળની જાહોજલાલી અને વૈભવોનુ દશ્ય તેના દિલને એક ઘેરી ચોટ લગાવે છે પોતે કેટલો મહત્ત્વાકાક્ષી અને કઠોર પરિશ્રમી છે, આગળ વધવા માટે તે મહેનત કરે છે તેનામા શક્તિ પણ છે પરતુ હવે તે શક્તિનો ઉપયોગ કરી પોતાના સ્વપ્નાને સાકાર કરવાની તેનામા લાયકાત રહી નથી. પોતાની નિરાધાર અવસ્થાને લીધે તેને શરમ આવે છે તેને થાય છે કે પોતાના પ્રયત્નમા અડધે રસ્તે રહી જવાને બદલે તેણે ટોચ સુધી પહોચવુ હતુ તેનાથી અડધી પણ કુશળતા ન હોય તેવાઓ લહેર કરતા હોય છે. બૌદ્ધિક રીતે જેઓ તેનાથી ઘણા પાછળ છે, તેમની નેતાગીરી સ્વીકારવાને બદલે તેને પોતાને નેતા બનવુ હતુ, કારણ કે તેનામા નેતાગીરી માટે જોઈતી કુશળતા છે અને પોતાનાથી ઓછી શક્તિવાળાની આજ્ઞા હેઠળ રહેવુ એ તો મોતથીય વધુ રે ભયાનક લાગે છે તેની દરેક આજ્ઞા, દરેક હુકમ, વીછીના ડખ જેવા લાગે છે પણ તેના સિવાય અન્ય કોઈ ઉપાય નથી પોતે પોતાની જાતે જ બધુ ગુમાવ્યુ છે

આવી વ્યક્તિઓની મનોદશાની સરખામણી નશો ઊતરી ગયેલા શરાબીની સ્થિતિ સાથે થઈ શકે તેમ છે દારૂની બાટલી લઈ તેને ગટગટાવી જવામા આનદ આવે છે દારૂનો કેફ ચઢે ત્યારે એમ લાગે છે કે તેનામા ખૂબ જ શક્તિ આવી ગઈ છે, પરતુ જ્યારે કેફ દૂર થાય છે ત્યારે શક્તિનુ પૂર પણ ઓસરી જાય છે આવી જ હાલત ક્રોધીની હોય છે ક્રોધની શરૂઆતમા અહકાર હોય છે આવેશ વખતે તે પોતાને પૂરો શક્તિશાળી માને છે અને બીજાને એકદમ કમજોર, પણ જ્યારે ક્રોધ ઊતરી જાય છે ત્યારે તે એવો ઠડો થઈ જાય છે કે જાણે ટાઈફોઇડમાથી ઊઠ્યો હોય સસારમા કોઈપણ માણસ એવો નહિ હોય કે જે ક્રોધ કરીને પસ્તાયો ન હોય.

એટલા માટે જ કહેવામા આવ્યુ છે કે ક્રોધમા ગેરસમજ છે, કમસમજ છે એટલે ક્રોધી બીજાનો નહિ પણ પોતાનો જ વિનાશ કરે છે. આપે જોયુ હશે કે ક્રોધમા માણસ કાચનો પ્યાલો ફેંકે છે પણ તેને પૂછો કે ભાઈ! પ્યાલો ફૂટ્યો તેમા નુકસાન કોનુ થયુ ? અને તમારી આત્મિક શાતિની કેટલી બરબાદી થઈ ?

એક કલાકાર વર્ષો સુધી મહેનત કરી હાથમા છીણી અને હથોડી લઈ આરસની મૂર્તિ બનાવે છે તેમા તે પોતાનાની કલ્પનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે છે પરતુ તેમા કોઈ જોનાર ભૂલ કાઢે છે જોનારનો તો ભૂલ કાઢવાનો

થયો છે આ વસ્તુને તૈયાર કરવામાં કેટલી મહેનત પડી છે ! કેટલી બુદ્ધિ વાપરવી પડી છે ! કેટલો સમય લાગ્યો છે ! આ બધી વાતનો વિચાર કરવાની તો વિવેચકને ફુરસદ હોતી નથી તે તો ફક્ત ભૂલ ક્યાં છે તે જ જુએ છે હજાર સારી વસ્તુઓની વચમાં એક જરા ખામી હોય તો ટીકાકાર સારી વસ્તુઓ તરફ નજર ન કરતાં ખામી જ પહેલી જુએ છે. જ્યારે આમ ટીકાકાર ખામી બતાવે છે ત્યારે કલાકારનો મિજાજ ગરમ થઈ જાય છે અને તે મૂર્તિ પર હથોડી મારી તોડી નાખે છે આમ જે વસ્તુ તૈયાર કરતાં ત્રણ વર્ષ લાગ્યાં હોય તેને તોડી નાખતાં પૂરી ત્રણ મિનિટ પણ લાગતી નથી.

મને પોતાને એક અનુભવ થયો છે એક ભાઈને એક તાજની નકલ તૈયાર કરવા કહ્યું લગભગ એક મહિનામાં તે ભાઈ કાર્ય પૂરું કરીને લાવ્યા તે જોઈને એક ભાઈએ કહ્યું કે બીજું તો ઠીક છે પણ લિપિ જરા અશુદ્ધ છે બસ આટલું કહેતાની સાથે જ પેલા ભાઈનું મગજ ગરમ થઈ ગયું અને તે નકશના મારી નજર સામે જ ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા.

ઘણા માણસો નાજુક મિજાજના હોય છે પોતાની વિરુદ્ધ જવાબ સાંભળવા માટે તેમના કાન તૈયાર હોતા નથી. તેમના લેખની કે તેમના કાર્યની જરા પણ ટીકા કરી તો ગાડી પાટા ઉપરથી જાય છે આવા ઉગ્ર સ્વભાવવાળી વ્યક્તિઓની સાથે વાત કરવામાં આપણે ખૂબ સાવધ રહેવું જોઈએ.

ક્રોધનો ખોરાક

માનવી ખાધા વિના જીવી શકતો નથી તેમ ક્રોધ પણ તેના ખોરાક વિના વધી શકતો નથી આપને થશે કે શું ક્રોધ તે કાંઈ માનવી છે કે ખોરાક જોઈએ ! ક્રોધ માનવી નથી અને તે માનવીને પણ માનવી રહેવા દેતો નથી જ્યાં ય તે જાય છે જરૂર તે પોતાનો ખોરાક બહારથી લેતો નથી પણ તે ખોરાકનું આપહરણ કરે છે હવે હું આપનો વધુ વખત સસ્પેન્સમાં રાખવા માંગતો નથી ક્રોધનો ખોરાક છે પ્રીતિ વિનય અને વિવેક ક્રોધ હમેશા માનવીના આ ત્રણે ગુણોને ખાઈ જાય છે ક્રોધી મનુષ્ય હમેશાં દુઃખી રહે છે કારણ કે કાયમ તે અંદરથી બળ્યા કરે છે તેની વાણીમાં તેજ વસ્તુ નથી મનોબળ તો તેની પાસે હોય છે જ ક્યાં! આવેશની દશામાં મનોબળ નાસી જાય છે

માનવીના ત્રણે ગુણો નાશ પામવા છતાં તે ક્રોધનો ત્યાગ કરતો નથી.

આપ આપના કાર્ય માટે દિવસમા સત્તર વાર ક્રોધ કરો છો પણ ક્ષમાથી એક વાર પણ કામ લેતા નથી કારણ કે ક્ષમા પર વિશ્વાસ નથી હા, ક્ષમાની મૂર્તિઓને વદન જરૂર કરો છો, તેનુ પૂજન કરો છો તેની માળાઓ પણ ફેરવો છો તેમના નામની જય બોલાવો છો તેમના જન્મદિને મોટા મોટા સરઘસો કાઢો છો પણ જ્યારે જીવનમા ક્ષમા પ્રાપ્ત કરવાનો અવસર આવે છે ત્યારે તેને ધક્કો મારી બહાર ફેકી દો છો અને ક્રોધને માટે આપના દ્વાર હમેશા ખુલ્લા હોય છે ક્રોધ આપના બારણે સ્વાગત પામે છે ત્યારે ક્ષમા બિચારી બહાર આગણામાં ઊભી ઊભી આસુ સારે છે.

આગ ઉપર ઠડુ પાણી પડવાથી આગ બૂઝાઈ જાય છે તેમજ ગરમ પાણી પડવાથી પણ બૂઝાય છે એમ આપણે માનીએ છીએ છતા દુનિયાની ત્રણ અબજની વસતિમાથી એક પણ એવો બુધ્ધુ નહિ મળે કે જે આગ લાગે ત્યારે ઓલવવા માટે પાણી ગરમ કરવા બેસે ક્રોધની આગ લાગી છે તે ક્ષમાથી પણ શાત થાય છે અને કયારેક ક્રોધથી પણ તે દબાઈ જાય છે પણ તે થોડા વખત પૂરતી જ કાયમની શાતિ ક્રોધની પાસે કયા છે? છતા જો કોઈ ક્રોધને દબાવવા પોતે જ ક્રોધનો આશ્રય લે તો તે આગ બૂઝાવવા પાણી ગરમ કરવા જેવુ છે ક્ષમા ઠડુ પાણી છે તો ક્રોધ ઊકળતુ પાણી છે

આજ સુધી કોઈ એવો માણસ નથી મળ્યો કે જેણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો ન હોય, છતા પ્રશ્ન એ છે કે કોણે તેને છોડયો છે? જે વીતરાગ પરમાત્મા-ઓએ-સર્વથા કષાયનો ત્યાગ કરી અકષાયી અવસ્થા-પ્રાપ્ત કરી છે તેમની વાત બાજુ પર રાખો તે તો મહામાનવ હતા, પરતુ હુ તો એમની વાત કરુ છુ કે જેઓ આપણી આખ સામે છે અને જેમણે ક્રોધને એક વાર નહિ અનેક વાર ધિક્કાર્યો છે જ્યારે જયારે ક્રોધ ઉપર વ્યાખ્યાનો સાભળ્યાં છે ત્યારે ત્યારે ધિક્કાર દર્શાવ્યો છે જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મહાપુરુષની વાત તેમની સમક્ષ મૂકાઈ છે ત્યારે ત્યારે તેમણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો છે પણ માત્ર ધિક્કાર શબ્દોમા વ્યક્ત કરવાથી વાત પૂરી થતી નથી તેને છોડવો પડશે જો આપણે ખરા દિલથી ક્રોધને ખરાબ માનતા હોઈએ તો કોઈ પણ કારણુ કે સજોગોમા આપણને ક્રોધ આવવો ન જોઈએ ક્રોધને ધિક્કારતા-પણ જઈએ અને તેનો ઉપયોગ પણ કરતા રહીએ તો તો માનવુ જ પડશે કે, આપણા હૃદયના કોઈક ખૂણામા ક્રોધ પ્રત્યે આદર રહેલો છે.

માનવીને જેટલો વિશ્વાસ ક્રોધ પર છે તેનો એક ટકો પણ ક્ષમા પર નથી. એથી જ તેને ખરાબ કહેવા છતાં પણ તેને તે વળગી રહે છે.

વ્યક્તિનો જ નહિ પણ સમાજનો ઇતિહાસ પણ ક્રોધની આસપાસ ફરી રહ્યો છે. ઇતિહાસ શું છે? એક માનવીના ક્રોધે ઇતિહાસનાં પાનાંઓ રંગી નાખ્યાં છે. એક માનવી પોતાના ક્રોધને શમાવી ન શક્યો તો તેણે હજારો માનવીઓની લાશો ઢાળી દીધી. મોટાં મોટાં યુદ્ધો અને મહાયુદ્ધો એ માનવીના ક્રોધની જ કથાઓ છે. માનવીઓએ ક્રોધને એટલું સન્માન આપ્યું છે કે દેવતા બનાવી પૂજ્યો છે. હાથમાં ત્રિશૂળ, તલવાર, વિકરાળ આંખો અને બિભત્સ બિહામણા રૂપની મૂર્તિઓ બનાવી તેની સામે માનવી પોતાનું મસ્તક ઝુકાવે છે. આ ક્રોધની પૂજા નહિ તો બીજું શું છે?

અનંત કાળ થયો આત્મા ક્રોધને અપનાવતો આવ્યો છે. સિંહ અને ચિત્તાના ભવમાં તેણે ક્રોધને પોતાનું હથિયાર બનાવ્યો. સાપ અને વીંછીના ભવમાં તેણે ક્રોધ વડે કામ લીધું. આ અનંત જન્મોનો સંસ્કાર ચાલ્યો આવે છે અને એથી જ મનુષ્ય ક્રોધથી ઘેરાયેલો રહે છે. તેને ક્રોધ છોડવાની વાત કરીએ તો પણ તે ક્રોધે ભરાય છે. તે સંપત્તિને છોડી શકે છે. કરોડોના વૈભવ-વિલાસને ઠોકરે મારી શકે છે. વૈભવભર્યો આલિશાન ઇમારતો એક ક્ષણમાં ત્યાગી શકે છે. સમસ્ત કુટુંબ પરિવારને તે મૂકી શકે છે. સ્નેહભરી પત્ની અને ફૂલ જેવાં બાળકોની મમતા છોડી દે છે. પણ ક્રોધને ત્યાગી શક્યો નથી. અને તેથી જ ગૃહત્યાગીઓમાં પણ ક્રોધની જ્વાળાઓ જલતી જ હોય છે.

પણ યાદ રાખો—ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવો એ જેટલું સહેલું છે તેના કરતાં તેને શમાવવો એ પણ વિકટ છે. ક્રોધના રસ્તે ચાલવું સહેલું છે પણ રોકાવું મુશ્કેલ છે. આમ તો તમે ઘણા ચતુર છો. મુંબઈ જેવા શહેરમાં રહેનાર છો. જરાક ઇશારામાં સમજો તેવા છો. આપની મોટર ગાડી પૂર ઝડપે જઈ રહી છે અને પોલિસ રોકવાનો ઇશારો કરે છે, તો આપ એકદમ ગાડી થોભાવી દો છો. પોલીસ બીતો નથી, બોલતો નથી, માત્ર હાથ જ ઊંચો કરે છે અને આપ ગાડી થોભાવી દો છો. ત્યારે હું વારંવાર ગળું બેસી જાય તેટલા મોટા સાદે પોકારીને સમજાવું છું તો શું તમે સમજશો? તમે સમજશો એમ માનવાનું તથ્ય કંઈ જણાતું નથી. અનંત જ્ઞાનીઓ વારંવાર કહે છે કે ક્રોધ! ક્રોધના પંથે આગળ ન વધો. કારણ કે એ રસ્તો સલામત નથી. તો તમે થોભી જશો કે નહિ એ જ વિચારવાનું છે.

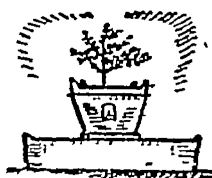
એક સ્ટેશન પર એક એન્જિન ઊભેલુ હતુ ગાડી આવી ગઈ હતી અને એન્જિન છૂટી ગયુ હતુ ડ્રાઈવર એન્જિનનો અવાજ અને ગરમીથી રાહત મેળવવા પ્લેટફોર્મ પર ટ્રેનના ખુલ્લા ડબ્બામા ફરી ગયો હતો એવામા તેનો એક ૧૭ વર્ષનો છોકરો એન્જિન ઉપર ચઢી ગયો અને એક પછી એક ચાવીઓ ફેરવવા લાગ્યો થોડી વારમા તેનો હાથ એન્જિન ચાલુ કરવાની ચાવી ઉપર ફર્યો અને એન્જિન પાટા ઉપર દોડવા લાગ્યુ ડ્રાઈવરના કાન ઉપર એન્જિન ચાલુ થવાનો અવાજ આવ્યો તેણે ફરીને જોયુ તો તેનો પોતાનો જ છોકરો અદર ઊભો હતો ડ્રાઈવરે તેને બૂમ પાડીને કહ્યુ કે એન્જિન રોક, નહિ તો મરી જઈશ છોકરાએ કહ્યુ કે રોકવાની ચાવી કઈ છે તે મને ખબર નથી ત્યારે પિતાએ કહ્યુ કે નીચે કૂદી પડ ત્યારે પુત્રે કહ્યુ કે-કૂદી પડવાનુ જિગર ચાલતુ નથી ચાલુ એન્જિનમાથી નીચે કૂદી પડવા માટે પણ સાહસિકતાની જરૂર છે

હવે તમે જ બતાવો કે આવા છોકરાની શી દશા થશે? થોડેક દૂર જતા જ એન્જિન અથડાયુ, એન્જિનના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા અને છોકરાના તો હાડકા પણ હાથ ન આવ્યા

જેઓ કષાયના પાટા ઉપર દોડવાનુ જ શીખ્યા છે અને રોકવાનુ નહિ, તેમની પણ આજ વાત છે ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવાની, પ્રજ્વલિત કરવાની અને ઉપશાત થયેલ ક્રોધને ફરીથી જગાવવાની કળા જેઓ જાણે છે, પણ રોકવાની કળા જાણતા નથી તેમની શી ગતિ થશે?

ક્રોધને પાર ચાલવા કરતા તેને રોકવાની કળા પહેલા શીખો, ચલાવતાં તો બધાને આવડે છે, જ્યાં શબ્દ બહાર નીકળ્યો કે ચાલુ પણ તેના પરિણામોને સમજો, માત્ર વર્તમાન નહિ, પણ ભવિષ્ય તરફ દૃષ્ટિ કરો વૈરમાથી અવૈર તરફ જાઓ ક્રોધમાથી ક્ષમા તરફ આગળ વધો એ જ સાચો શાતિનો માર્ગ છે

તા ૧૫-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

આવશ્યકની આવશ્યકતા

અથવા

૫૨ જીવનમાં પ્રતિક્રમણનું સ્થાન

આજનું પ્રવચન આવશ્યકની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જીવનની જે ક્રિયા જેના અભાવે આપણે આગળ વધી શકતા નથી એને આવશ્યક કહે છે. જીવવા માટે શ્વાસ લેવો જરૂરી છે, તેવી જ રીતે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જીવનશુદ્ધિ માટે જે ક્રિયા અનિવાર્યરૂપે જરૂરી છે એને આગમમાં આવશ્યકની સંજ્ઞા અપાઈ છે. આત્મશુદ્ધિ માટે બહારના ક્રિયા-કાંડ એટલા જરૂરી નથી, જેટલી કે આત્મઆલોચના. આપણે પોતાનું નિરીક્ષણ કરીએ અને પરખીએ. આપણી દૃષ્ટિ બીજાને જોવામાં નિષ્ણાત-પટુ છે પણ જ્યાં પોતાને જોવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યાં આપણે સૂર થઈ જઈએ છીએ. અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં બીજાને જોવાનું એટલું મહત્ત્વ નથી જેટલું કે પોતાને જોવું. એટલા માટે આત્મ-નિરીક્ષણની પ્રક્રિયાને પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે.

પ્રતિક્રમણનો શાબ્દિક અર્થ છે "પાછા વળીને આવવું." આત્માની વૃત્તિઓ જ અશુભ બાજુ ગઈ છે એમને પાછી વાળીને શુભ સ્થિતિમાં કરવાનો ભાવ એ પ્રતિક્રમણ છે. સાધક પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર નજર ફેરવે છે. વાસના અને કામની દુર્ભાવનાઓએ આત્મ-સ્થિતિમાં કેટલા વિક્ષેપ નાખ્યા છે? આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિમાં અશુદ્ધતાએ ક્યાં સુધી પ્રવેશ કર્યો છે? મનના આ ચોરો ઉપર સાધકે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. વેપારીના ઘરમાં ચોર ઘૂસી આવે ને એને એની ખબર પણ ન રહે તો કેટલું મોટું નુકસાન એને સહેવું પડે! વેપારી જો જાગૃત હોય અને ચોર કદાચિત આવી પણ જાય તો પણ ચિંતા ઓછી છે કારણ કે ચોરોને એની જાગૃતતાનું ભાન

થતા એ એમને નસાડી મૂકવામા સક્ષમ બનશે હા, તો એટલા માટે પ્રતિક્રમણમા પોતાના મનમા સતાયેલા ચોગે ઉપર સાધકે નજર રાખવી જોઈએ.

સધ્યા વેળાએ આપણે આપણી ભૂલોનુ સ્મરણ કરીએ કારણ કે જીવનમા થયેલી ભૂલ ક્યારેક ભયકર શૂળ પણ બની જાય છે ભૂલને ભૂલરૂપે સ્વીકાર કરી લીધા પછી સાધક એનુ પરિમાર્જન કરે છે પણ ભૂલને ભૂલ જ ન માનવી, એથી મોટી ભૂલ બીજી કઈ હોઈ શકે વારુ ?

એક ડોકટરને પૂછવામા આવ્યુ કે સૌથી મોટો રોગ કયો છે ? એમણે કહ્યુ 'રોગને રોગ ન માનવો એ સૌથી મોટો રોગ છે' ક્ષય–કેન્સર વગેરેને રાજરોગ કહેવાય છે પણ રોગનુ નિદાન થઈ જતા એની ભયકરતા ઓગળી જાય છે જ્યા સુધી રોગની પરીક્ષા થતી નથી ત્યા સુધી એ કાયમ રહે છે રોગ ત્યારે વળી વધુ ભયકર બને છે જ્યારે રોગી રોગના અસ્તિત્વનો જ સ્વીકાર ન કરે

હા, તો ભૂલોનુ જ્ઞાન, ભૂલ સુધારવાની દિશામા પહેલુ પગથિયુ છે અને પ્રતિક્રમણ આપણને આપણી ભૂલોનુ જ્ઞાન કરાવવાનો સુઅવસર પ્રદાન કરે છે એટલા માટે જ જૈન શાસનમા પ્રતિક્રમણનુ બહુ મોટુ સ્થાન છે સાધુ ને શ્રાવક માટે સાજે અને સવારે કર્મરૂપે કરવા માટે એ અનિવાર્ય ગણાયુ છે

હવે આપણે આવશ્યક–સૂત્રના અધ્યયનો ઉપર થોડા વિસ્તારથી વિચાર કરીશુ આવશ્યક સૂત્રના છ અધ્યયનો છે —

(૧) સામાયિક
(૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ
(૩) વદણા
(૪) પ્રતિક્રમણ
(૫) કાયોત્સર્ગ
(૬) પ્રત્યાખ્યાન

સામાયિક હવે આપણે સામાયિક આવશ્યક ઉપર વિચાર કરીશું. સમભાવનો સાધક દરેક પ્રત્યે સમતા, સમત્વ આચરતો હોય છે સુસ્વાદિષ્ટ પદાર્થો ભણી એના મનમા લોભ–ભાવના જાગતી નથી તેમ અરુચિપ્રદ પદાર્થો

સામે આવતાં એ ઘૃણા-ભાવ ધરાવતો નથી. કટુ પ્રસંગ નજર સમક્ષ આવતાં એના ચિત્તમાં કોઈના પ્રત્યે કદી દુર્ભાવના જન્મતી નથી.

જેના સાધક જીવનમાં સમભાવની ધારા વહી રહી છે એને લાભ-નુકસાનમાં પણ સમભાવ જ હોય છે. હજારો-લાખોનો લાભ થવા છતાં એને અહંકાર સ્પર્શી શકતો નથી તેમ નુકસાન એની પ્રસન્નતાને છીનવી શકતું નથી. શાકભાજી વેચનારનો કાંટો કદી ઊંચો, કદી નીચો થતો હોય છે પણ ઝવેરીનો કાંટો સમ રહેતો હોય છે.

તમે શાક-ભાજી ખરીદવા બજારમાં જાઓ. વેચનાર બાઈ એ શાક-ભાજી તોળતાં એ ત્રાજવે થોડુંક વધારે જ તોળે છે તો પણ તમે એને થોડું વધુ નાખવા-તોળવા કહો છો. એ બિચારી થોડું વળી વધુ નાખે છે. તેમ છતાંય તમે બોલી ઊઠો છો: આટલી લોભી કેમ બની ગઈ છો! થોડીક ભાજી હજુ નાખ. એ બિચારી સૌના ડરને લીધે ત્રાજવામાં વળી થોડુંક ઉમેરે છે અને પછી તમારી થેલીમાં ભરી દે છે. અને તમે ઘેર પાછા આવી જાઓ છો. હવે એકાદ તમારા ઘેર લગ્ન પ્રસંગ આવે છે. કન્યાને આણામાં આપવા માટે તમને સોનાની જરૂર પડે છે, કારણ કે આણા વગર તો આજે લગ્ન થવા જ બહુ મુશ્કેલ બની ગયાં છે. પહેલાં દીકરીઓ વેચાતી હતી, હવે દીકરાઓ વેચાવા લાગ્યા છે. તમારા આ સામાજિક સંબંધો હવે પૈસાના ત્રાજવે તોળાવા લાગ્યા છે. એમાં પ્રેમની મીઠાશ નથી પણ પૈસાની પૂજા જ છે.

હા, તો તમે સોનું ખરીદવા સરાફને-સોનીને ત્યાં જાઓ છો. દસ તોલા સોનું ખરીદ્યું. સરાફ એ સોનું કાંટે ચઢાવે છે ત્યારે શું તમે એમ બોલો છો ખરા કે થોડુંક સોનું હજુ ઉમેરો! ના, નહીં. ત્યાં તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તમારી ચતુરાઈનું માપ નીકળી જશે અને તમે ઠોઠ ગણાશો.

શાકભાજી વેચનાર બાઈ પાસે તમે થોડુંક ઉમેરવા કહો છો, પણ સરાફની દુકાને તમે કંઈ જ કહેતા નથી, કારણ કે પેલી બાઈનાં ત્રાજવાં ઘડીમાં નીચાં થઈ જાય છે, જ્યારે સરાફનો કાંટો-ત્રાજવાં સમ રહે છે. વારુ, તો હવે તમે બતાવો કે તમારે પેલી બાઈનાં ત્રાજવાં બનવું છે કે પેલા સરાફનાં? શું માનો છો? પેલી બાઈનાં ઊંચાં-નીચાં થતાં ત્રાજવાં જેમ બનવાનું તમે પસંદ નહીં કરો. તો સમદૃષ્ટિ ધરાવતો આત્મા સંપત્તિ અને વિપત્તિમાં સમ રહે છે. એની સામે જીવનનું સોહામણું દૃશ્ય હોય અથવા મોતની કાળી છાયા,

તેમ છતાય એ કદી પાછળ નહી હટે પ્રશસાના પુષ્પો એને લલચાવી શકશે નહી તેમ નિદાના કાટા એને પદભ્રષ્ટ નહી કરી શકે સન્માનના મધુર પ્યાલા માટે જે પ્રસન્નતા સાથે એ હાથ લબાવશે, અપમાનના કડવા ઘૂટડાને એ જ પ્રસન્નતા સાથે એ ગળે ઉતારી લેશે

આપણે સમભાવની સાધના તો કરી, પણ કષાયનો પ્રસગ આવતા આપણે જો એ સમભાવને વીસરી જઈએ છીએ તો એ જ વાત ચરિતાર્થ થઈ ગણાશે કે શત્રુના આવવા સુધી તો આપણે શસ્ત્રોની તૈયારી રાખી પણ શત્રુને આવતો જોતા જ શસ્ત્રો ફેકી નાગી છૂટયા આ કાયરતા ગણાય એ જ રીતે ક્રોધનુ નિમિત્ત આવતા આપણે જો સમભાવનુ શસ્ત્ર ફેકી દઈએ તો એ એક કાયરતા જ લેખાશે તો, સામાયિક સમભાવની એક શાળા—સ્કૂલ છે, જ્યા આપણે શાતિ, સહિષ્ણુતા અને ક્ષમાનો પાઠ શીખવો છે. આ પાઠ તો શીખ્યા પણ ઘેર જતા જ ભૂલી ગયા આપણા બાળકો શાળામા ગણિત શીખે છે પણ ઘેર આવતા જ એ ભૂલી જાય છે તો શુ તમે એના એવા ભણતર પ્રત્યે રાજી થશો ? કદાપિ નહી તેવી રીતે તમે ઉપાશ્રયે આવ્યા, એક કલાક સુધી સમભાવનો પાઠ શીખ્યા પણ ઘેર અથવા દુકાને સમભાવ-સાધનાની એક લીટી પણ તમે યાદ ન રાખી શકયા તો એ અભ્યાસ કેવો ગણાશે ? જ્યા સુધી ઉપાશ્રયમા રહો છો, સમભાવની વાતો કરો છો પણ દુકાનની હવા લાગતા જ સમભાવ તો કોણ જાણે કયા દૂર થઈ ગયો ?

યાદ રાખો, તમે પણ સમભાવના સાધક છો મુનિ—મર્યાદાથી એક ડગલુ તમે પાછળ છો મુનિ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને છે તો તમે પાચમા ગુણસ્થાને છો સાધુની સામાયિક સર્વ સામાયિક છે તો શ્રાવકોની સામાયિક દેશ સામાયિક છે શ્રાવક મુનિ-પથનો જ એક નાનકડો સાથી છે એનુ લક્ષ્ય પણ એ જ છે કે જે પેલા વિરાટ—આત્મા સન્તનો છે પણ સન્તની સામાયિક જીવન માટે છે ત્યારે તમારી સામાયિક બે ઘડીની છે

હા, એક વાત એ છે કે તમે સામાયિક દરમ્યાન ભોજન કરતા નથી, સૂતા પણ નથી જ્યારે અમે તો સામાયિકમા બન્ને ટાઇમ ગોચરી પણ કરીએ છીએ, સૂઇએ પણ છીએ અને વિહાર પણ કરીએ છીએ તોય શુ અમારી સામાયિક તમારા કરતા ઊચી થઈ ? ના, વાત એમ નથી. શાળામા જે વિદ્યાર્થી છ કલાક ભણે છે, એને એક કલાક ખાવાપીવા આરામ માટે પણ મળે છે પણ જે વિદ્યાર્થી ફક્ત એક જ કલાક ભણે છે,

એને કેટલા સમયની રજા મળશે ? તો મુનિને યાવત્-જીવનની સામાયિક છે માટે એને પણ ભોજન વગેરેની રજા છે જ

સાથે જ યતના (જયણા) પૂર્વક જમવામાં સામાયિક દૂષિત થતી નથી. જ્યારે અયતનાની ક્રિયા થાય છે ત્યારે જ દોષ લાગે છે મુનિનો આહાર સંયમમાં બાધા પહોંચાડનાર નહિ પણ સંયમ-સહાયક હોય છે સંયમની લાંબી મજલમાં સમાધિપૂર્વક આગળ વધવા માટે આહાર જરૂરી છે જ્યારે શ્રાવકની સામાયિકસાધનાની મર્યાદા બે ઘડીની છે આટલા અલ્પ-કાળની સાધનામાં ખાવા-પીવાની રજા દેવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી

આ તો સામાયિક એક ઘણી મોટી આત્મ-સાધના છે સામાયિકની સાધના સાધુ કરે છે તો એ આત્માની સમરસતા મેળવે છે અને શ્રાવક કરે છે તો એને પણ સમરસતા મળે છે પછી ભલેને એ અલ્પ કાળ માટે જ હોય ને ! સાકર-ખાંડનો એક કણ પણ તમે ચાખશો તો એ પણ ગળી જ લાગશે પછી ભલેને એ એનો-ખાંડનો અંશ જ હોય ને ! એ અલ્પ કણ પણ જો તમને ગળપણ નહિ આપે તો એ કદી સાકર-ખાંડ કહેવાશે જ નહિ

સામાયિકની સાધના અંગે મહામુનિ ગૌતમ પ્રભુ તારક-મહાપુરુષ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરે છે —

प्र० सामाइयेण भन्ते जीवे किं जणयइ !
उ० सामाइएणं सावज्ज जोग विरइं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૮

કેટલો માર્મિક પ્રશ્નોત્તર છે ! જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે એમાં સ્વર્ગમાં કશું ઉત્પન્ન નથી તેમ નરકને પણ મહત્ત્વ નથી જીવનની સમભાવ સાધના અંગેનો આ પ્રશ્ન છે જે આત્માએ સમતાના અમૃતબિંદુઓનું પાન કર્યું છે એ કેવો આનંદ મેળવે છે ! પ્રશ્નમાં ગંભીરતા દેખાય છે તો ઉત્તર એથી પણ વધુ ગંભીર છે

ગૌતમ સામાયિક વડે આત્મા સાવદ્ય-યોગની પ્રવૃત્તિથી વિરક્ત બને છે આત્માની શક્તિઓ દિવસ-રાત અશુભ તરફ દોડી રહી છે સામાયિક એમને અશુભ તરફથી વાળી શુભમાં જોડે છે અને શુભથી શુદ્ધિ તરફ દોરી લઈ જાય છે પછી આત્મા નિર્બંધ બને છે જે ઘાતિ કર્મોને ખપાવી નાખે છે પછી એમના ખરી જવાનો ભય રહેતો નથી તેથી જ રીતે —

સમભાવનો સાધક અશુભ વૃત્તિઓને સામાયિક વડે બાંધી દે છે, પણ વિકારો ભણી એમનો દોડી જવાનો ભય રહેતો નથી બસ, આજ શારીરિક અને માનસિક સાવદ્ય વૃત્તિઓને વિરક્તિ તરફ લઈ જવાનુ સામયિકનુ લક્ષ્યબિંદુ છે સામયિકનો અર્થ ફક્ત શારીરિક ક્રિયાઓને જ રોકવી એ નથી, પરંતુ માનસિક ક્રિયાઓને પણ રોકવાનો છે

સામાયિકની મુખ્ય આધાર-ભૂમિ મન જ છે જ્યા સુધી મનમાં સામાયિક આવતી નથી ત્યા સુધી તનની સામાયિકનુ કાંઈ મહત્ત્વ નથી. રાજર્ષિ પ્રસન્નચદ્રનુ શરીર તો સામાયિકમા હતુ પણ મન વિષમ-ભાવોમાં ગૂથાયેલુ હતુ તન સમભાવમા હતુ તો મન સહારમા પ્રવૃત્ત હતુ પણ મનની આ અસ્થિરતાના યોગે એમણે સાતમા નરકના ગુણો એકત્ર કર્યા હતા પણ જ્યારે તનની સાથે મન પણ સમભાવમા પ્રવૃત્ત બન્યું ત્યારે તેઓ સકળ કર્મો ખપાવી મોક્ષ પણ મેળવી શક્યા

સામાયિકનુ બીજું રૂપ છે સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમાં પરિવર્તિત કરી દેવુ વિશ્વના પ્રત્યેક પ્રાણીમા સ્વરક્ષણની ભાવના રહેલી જ છે એક નાનકડો કીડી પણ આત્મ-રક્ષણ માટે સાવધાન-સચેત રહે છે. થોડોક આઘાત પામતા જ એ પોતાનો રસ્તો બદલી નાખે છે તો આ સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમા ફેરવી નાખવાનુ નામ જ સામાયિક છે.

સર્વ-રક્ષણની ભાવના ત્યા સુધી મનમાં જાગી શકતી નથી જ્યા સુધી દેહાસક્તિ તને પુદ્ગલાસક્તિ ઓછી થતી નથી જેના માનસમા સમતાની અન્તર્સ્ફુરણા જાગી છે, એના જીવનમા પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ સમાપ્ત થઈ જશે ઇન્દ્રિયો એ માટે સ્વીકૃતિ આપે અથવા ન આપે તોપણ એનું મન તો સમતામા લીન જ રહેશે

એક વખતની વાત છે એક વૃદ્ધ મુનિ કફથી પીડાતા હતા એટલે તેઓ ચહા લેતા હતા નાના મુનિજી ચહા લઈને આવ્યા વૃદ્ધ સંતે ચહા લીધી અને પાતરુ સાફ કરી જ રહ્યા હતા ત્યા એક બહેને દોડતી-દોડતી આવી એનો ચહેરા વ્યાકુળ હતો એણે કહ્યુ "મહારાજ, ચહા હજુ પીધા તો નથા ને?" નાના મુનિજીએ કહ્યુ "શા માટે એમ પૂછો છો? એનો ઉપયોગ તો થઈ ચૂક્યો" એ બોલી "માફ કરજો, મહારાજ ભૂલ થઈ ગઈ ચહેરામા સાકર-ખાંડની જગ્યાએ મીઠું નખાઈ ગયુ હતુ." નાના મુનિજીને વિશ્વાસ ન બેઠો કારણ કે મોટા મુનિજી જ્યારે ચહા લઈ રહ્યા

હતા ત્યારે નાના મુનિજી પાસે જ હતા પણ એમના મોં પર એક પણ કરચલી પડેલી જોઈ નહોતી

હવે તે (નાના મુનિજી) પાછા મોટા મહારાજશ્રી પાસે ગયા. એમને પૂછ્યું ગુરુદેવ, ચહામાં મીઠું હતું કે ખાંડ? ગુરુદેવે હસતા-હસતાં જવાબ વાળ્યો રોજ-રોજ ગળી ચહા પીએ છીએ. એક દા'ડો ખારી પી ગયા તો એમાં શું નુકસાન થઈ ગયું વળી! ગુરુદેવના જવાબથી શિષ્ય ચકિત બની ગયો. આ છે સમભાવની સાધના જેના વડે સાધક કડવાશને પણ મીઠાશમાં ફેરવી નાખવાનો અભ્યસ્ત બની જાય છે જીવનમાં કડવા-મીઠા ઘૂંટડા હસતાં-હસતાં ઉતારી શકે છે ત્યારે જ સમતાના દર્શન પામી શકાય છે

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન

(ચોવીસી-સ્તવન)

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન એ આવશ્યકનું બીજું અધ્યયન છે પ્રતિક્રમણમાં પહેલાં સામાયિક આવશ્યક છે બીજામાં વીતરાગની સ્તુતિનો ક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે આલોચનાના ક્ષેત્રમાં પહોંચ્યા પૂર્વે સાધકની ક્ષેત્ર-શુદ્ધિ થવી જરૂરી છે સાધક પહેલાં સમભાવમાં સ્થિત બને પછી ગુણાધિક પુરુષોની સ્તુતિ કરે મહાપુરુષોનું ગુણ-કીર્તન એના જીવનને પ્રેરણાપાત્ર છે એટલા માટે જ ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન દ્વારે સાધક આત્મસ્વના પાસાં ચિંતન કરે છે

માનવ-મનને જ્યાં સુધી પ્રભુ-પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ મળતો નથી ત્યાં સુધી અજ્ઞાન અંધકાર પ્રવર્તે છે અને જ્યાં અંધારું છે ત્યાં સ્વાર્થ વાસના અને મોહના વંટોળ જ ઊઠ્યા કરશે. એમને તે દૂર કરવા હશે તો તમે માનવ-મંદિરમાં પ્રભુ પ્રાર્થનાની જ્યોતિ જગવો. એક કવિએ કહ્યું પણ છે –

पाप पराल को पुंज बन्यो अति मानहुं मेरू आकारो ।
ते तुम नाम हुतासन सेती सहजां प्रजलत सारो ॥
पद्म प्रभु पावन नाम तिहारो ॥

કવિ વિનયચંદ્રજી બોલે છે એમના શબ્દ-શબ્દે અનુભવની સ્વર લહેરીઓ ગૂંજી રહી છે એમાં કલા સંગીત જ નહીં પણ અધ્યાત્મની લહરી છે સાધનાના ક્ષેત્રમાં શબ્દાનું સંગીત એ કુમ મહત્વનું નથી પણ ત્યાં તો હૃદયનું સંગીત જોઈએ એક વૈદિક કવિના શબ્દોમાં કહું તો એ કે હૃદય જ્યારે બોલે છે તેને પરમાત્મા સાંભળે છે અને હૃદય જો

મૌન-ચૂપ છે તો ત્યા પરમાત્મા પણ બહેરા બની જાય છે હા, તો કવિ પ્રાર્થનાનો આધ્યાત્મિક ચમત્કાર બતાવે છે ઘાસના વિશાળ ઢગલામા જો એક નાનકડી ચિનગારી પહોચી જાય તો એ સારોયે ઢગલો થોડાક જ કલાકોમા બળી ભસ્મ થઈ જશે, પણ એ ચિનગારી હોવી જોઈએ બળતી-અગ્નિમય, ઠરેલી ચિનગારી કઈ કામમા આવશે નહી ઠરેલા મણ કોયલા પણ એ કામ નહી કરી શકે જે એક જલતી નાની-શી ચિનગારી કરી જશે તેવી જ રીતે પાપના વિશાળ ઢગલાને સમાપ્ત કરવા માટે પ્રાર્થનાની એક નાની-શી ચિનગારી બસ-પ્રર્યાપ્ત થશે પણ એમા આત્માની ચમક હોવી જોઈએ, હૃદયની ઉષ્મા હોવી જોઈએ, ત્યારે જ એ પાપ-પરાળ (ઘાસ)ને ભસ્મ કરી શકશે નહીતર ઠરેલી ચિનગારી પાપ-પરાળમા ભળી જઈ એના સમૂહને વધુ વધારશે જ પાપ-પરાળને ઘટાડવા માટે એની પાસે તેજ પણ નથી

પ્રાર્થનાના શબ્દોમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ અને ત્યારે જ જીવત શબ્દો કહેવાશે અને જીવિત જ કઈક કામ કરી શકે છે, કારણ કે એમા તેજ રહેલુ છે કસ્તુરીમા જયા સધી સુગધ-તેજ છે ત્યા સુધી જ એની કિમત છે એક ભાઈ એમ કહે કે મારી પાસે મણ કસ્તુરી છે હુ એ સસ્તા ભાવે તમને આપી શકીશ પણ એમા તેજ-સુગધ નથી, નકલી છે શુ તમે એ ખરીદવા તૈયાર થશો? નહી કદી નહી

બીજી બાજુ બીજો જણ એમ કહે કે મારી પાસે ફક્ત પાચ તોલા કસ્તુરી છે એનુ તેજ એટલુ છે કે શીતના પ્રબળતમ રોગીને પણ જો એ આપવામા આવે તો એકવાર ગરમી પેદા કરી શકે છે પણ એ છે મોઘી. હવે તમે જ બતાવો કે તમે સસ્તા ભાવે ઝાઝી કસ્તુરી ખરીદવા તૈયાર થશો કે મોઘા ભાવે મળતી થોડી કસ્તુરી? અરે, તમે તો કુશળ વેપારીઓ છો. લાખોની ઉથલ-પાથલ તમે કરી છે નિસ્તેજ કસ્તુરી માટીના મૂલેથી પણ ગઈ ગુજરી છે તમે તેજવાળી કસ્તુરીના ગ્રાહક છો, પછી ભલેને એનું મૂલ્ય વધારે કેમ ન હોય!

હા, તો અધ્યાત્મ-ક્ષેત્રમા તેજહીન પ્રાર્થનાનું કોઈ મહત્ત્વ નથી-મૂલ્ય નથી જે પ્રાર્થનામા આત્માનુ તેજ નથી, જે પ્રાર્થનામા અક્ષરોની લીટીઓ અને સ્વરલહેરીઓ સખ્યામા ચાહે તેટલી વધુ હોય, પણ છતાં ય એની કશીજ કિમત અકાશે નહી. એટલે જીવનમાં સપ્રાણુ પ્રાર્થનાનુ મહત્ત્વ છે આ અગે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે:

प्र० चउव्वीसत्थएणं भन्ते जीवे किं जणयइ,
उ० चउव्वीसत्थएणं दंसण विसोहिं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૯

સ્તુતિ શ્રુતિ–સ્તવનનું જીવનમાં શું સ્થાન છે ભગવન્! જીવનમાં સ્તવન–સ્તુતિનો પ્રકાશ આવે છે ત્યારે આત્મા ક્યા આધ્યાત્મિક ગુણસ્થાનને મેળવે છે!

શિષ્યની જિજ્ઞાસાના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ આત્માના દર્શન જ્ઞાનને વિશુદ્ધ બનાવે છે મિથ્યાત્વનો અંધકાર દર્શન-ગુણની પ્રતિભા ને નષ્ટ કરે છે પણ વીતરાગની સ્તુતિ આપણને મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી લઈ જાય છે કારણ કે પ્રાર્થના દ્વારા આપણે પ્રભુને મળીએ છીએ. એમના વીતરાગ જીવનનો સાક્ષાત્કાર કરીએ છીએ અને પછી એમના દેદીપ્યમાન જીવનને સામે ધરી આપણે આપણા જીવનની વાસના તેમ જ ગંદકીને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

એટલે પ્રાર્થના દ્વારા આત્મા વીતરાગના જીવન અને એમની વાણી પ્રત્યે અનુરક્ત બને છે મનમાં શ્રદ્ધા જાગે છે આત્મ દર્શન-વિશુદ્ધિ પામે છે અને વીતરાગના શરણે જવાનો શુભ સંકલ્પ પણ કરે છે જીવનનું શાશ્વત શરણું પણ આખરે તો એ જ છે ને! ત્યાં જ આત્મા અભય બની શકે છે જે શત્રુઓથી રક્ષણ કરી શકે તે જ શરણું છે નહીંતર બીજાં શરણાં તો વિટંબણા માત્ર છે

એક વખતની વાત છે એક કુંભાર માટી ખોદવા ગયો. જે ભાગેથી માટી ખોદી રહ્યો હતો ત્યાં જ એક સાપનો રાફડો હતો અને કુંભીએ કુંભારની કુહાડી પાવડો પેસતા સાપની પૂંછડી સાથે અથડાયો. ફૂંફાડા કરતો સાપ રાફડામાંથી બહાર નીકળ્યો એની વિકરાળ કાયાને જોઈ કુંભારના હાથમાંથી પાવડો-કુહાડી છૂટી પડ્યાં અને પ્રાણ બચાવવા એ નાસી છૂટ્યો. ખૂબ ઝડપથી દોડ્યો. દૂર જઈ પહોંચ્યો એટલે એક ક્ષણ માટે અટક્યો. પાછળ નજર કરી તો મોત મોં ફાડી પાછળ-પાછળ આવી રહ્યું હતું એ પ્રાણના મોહને લઈ દોડ્યે જતો જ હતો કે સામેથી જ એક ગરુડે એને પોકાર કર્યો "શા માટે નાસી રહ્યો છે! મારી પાસે આવી જા અહીં તારા માટે નિર્ભય સ્થાન છે મોત તારો પીછો કરી રહ્યું છે અને તારા આ નાનકડા પગ ક્યાં

સુધી દોડતા જશે ?" પણ પેલા ભોળા માણસને ખાત્રી ન થઈ. એણે ગરૂડની વાત માનવા ના પાડી

કુભારે દોટ મૂકી હજુ થોડેક જ દૂર પહોચ્યો હતો કે એના પગ જવાબ દેવા લાગ્યા પરંતુ પાછળ પડેલો લાલ આંખવાળો સાપ પાછળ જ દોડ્યો–ચાલ્યો આવતો હતો થાકેલો માણસ–કુભાર–બિચારો હવે શરણુ શોધવા લાગ્યો તે જ વખતે પાસેના ખાબોચિયામા એક દેડકો ડ્રાઉ–ડ્રાઉ કરતો દેખાયો. પેલો કુભાર એ દેડકા પાસે પહોચ્યો અને કહેવા લાગ્યો. "દેડકારાણા, રક્ષણ કરો, તમારા શરણે આવ્યો છુ આ જુઓ, કાળમુખુ મોત મો ફાડી ચાલ્યુ આવે છે" હવે તમે જ કહો,–પેલો દેડકો એનુ શુ રક્ષણ કરશે ? એ બાપડો પોતે જ પોતાનુ રક્ષણ કરી શકતો નથી આ શરણે આવેલાનુ એ શુ રક્ષણ કરી શકશે ?

એવી જ રીતે આજે માનવ સ્વરક્ષણ કાજે દોડી રહ્યો છે કાળ એની પાછળ મો ફાડી ચાલ્યો આવે છે વચ્ચે વીતરાગનો ધર્મ ગરૂડના રૂપે એને મળે છે, એ કહે છે મારુ શરણુ સ્વીકારો, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના સર્પો તને દશી શકશે નહી, પણ ભોળા માણસને એમની વાતોમા વિશ્વાસ બેસતો નથી એ જાય છે ડૉક્ટરને શરણે, વકીલોને શરણે અને ધન તથા સત્તાને શરણે પણ યાદ રાખજો, એમનુ શરણુ સ્વીકારતા પહેલા એ વિચારી લેજો કે શુ એ પોતાનુ રક્ષણ કરવા સમર્થ છે ? ક્યાય તમે પણ દેડકાનુ શરણુ લેતા નથી ને ? હુ કહીશ કે ભાઈઓ તમે ભૌતિક પદાર્થોમા શરણુ ન શોધો તમે એ પરમ પિતા પરમાત્માનુ શરણુ શોધો. એમા પોતાનો શ્રદ્ધા–સૂર જોડો ચતુર્વિંશતિ સ્તવન આ જ કહે છે–શીખવે છે તમે પુત્ર, નારીનુ શરણુ તજી વીતરાગને શરણે આવો વર્તમાન ચોવીસીમા આધ્યાત્મિક જીવનના જે ચોવીસ કળાકારો થઈ ગયા છે એમનુ શરણુ લ્યો અને એમની અધ્યાત્મ–કળા શીખો એમના જેવુ શાત વીતરાગ–જીવન અપનાવો

વદણા–આવશ્યક

વદણા એ ત્રીજો આવશ્યક છે આલોચનાના ક્ષેત્રમા પ્રવેશતા પહેલા નમ્રતા અને ગુરુદેવ પ્રતિ ભક્તિ હોવી આવશ્યક છે એટલા માટે જ સાધક તીર્થંકરની સ્તુતિ પછી ગુરુદેવને વદન કરે છે કારણ કે એ એમની સામે પોતાના પાપોની આલોચનાની તૈયારી કરે છે જેમની સામે રહી પોતાનાં પાપોની આલોચના કરી જીવનને અવિશુદ્ધ બનાવવુ છે એમના પ્રત્યે જીવનમા

શ્રદ્ધા તો જાગતી જ રહી. એમ ન કરવાથી એમની સામે એ મનની ગ્રંથિને પૂરી ખોલી જ નહીં શકે. એટલા માટે સાધક વંદન માટે પણ ગુરુની અનુમતિ મેળવે છે 'ઇચ્છામિ ખમાસમણો' આ જ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે. સાધક પૂછે છે : ક્ષમા શ્રમણ, જો આપની સમાધિમાં આપના જ્ઞાન ને ચારિત્ર્ય-સાધનામાં વિક્ષેપ ન પડતો હોય તો હું વંદના કરવા માટે આપના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવા માગું છું—ઇચ્છું છું.

વંદના એ કોમળ-હૃદયની ચાવી છે. જ્યાં સુધી હૃદયમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી આ માથું નમતું પણ નથી અને વંદનામાં હૃદયથી નમવું જ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે. હાથ જો ભીડાયેલા રહે પણ એમાં મન ન ભળ્યું તો હાથનું જોડાવાનું-ભીડાવાનું શું મૂલ્ય છે? એમ તો કોઈ પણ હાથ જ જોડે છે ને! એક ગુલામ પણ પોતાના માલિક પ્રત્યે હાથ જોડે છે પણ એમાં નમ્રતા ટપકતી નથી. અંતર-હૃદયની શ્રદ્ધા એમાં સાથ પૂરતી નથી.

વંદનામાં મનનો અહંકાર ગળી જવો જોઈએ. ગુણીજનો પ્રત્યે શ્રદ્ધા ભાવ પેદા થવો જોઈએ. ગુણીજન પાસે જવું છે તો નમ્રતા અને વિનયને લઈને જ જશો ત્યારે જ તમે કંઈક એમની પાસેથી મેળવી શકશો. ઘડામાં પાણી ભરવું છે. એટલે એને કૂવામાં નાખ્યો પણ જ્યાં સુધી એ નમતો નથી ત્યાં સુધી એમાં પાણીનું એક ટીપું પણ ભરાશે નહીં. ગુરુ પાસેથી જ્ઞાન મેળવવું છે તો પહેલાં નમવું જ પડશે. એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે : 'જો તમારે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો તમારે નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગનું ઘર ઊંચું છે પણ એનું પ્રવેશ-દ્વાર નાનું છે.'

જ્યાં સુધી જીવનમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાન કેવું? જ્ઞાન મેળવવાની આશાએ તમે ગુરુ-દ્વારે પહોંચ્યા છો તો વિનયનો ઉપહાર-ભેટ સાથે લઈ જવો ભૂલશો નહીં. એમને પહેલાં વંદનાની ભેટ ધરવાનું ચૂકશો નહીં. રાજા પ્રદેશી જ્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર સામે જાય છે અને વંદના કર્યા વિના જ પ્રશ્ન શરૂ કરી દે છે ત્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર કહે છે – રાજન્, કોઈ વેપારી વેપાર માટે માલ લઈને આવે છે પણ એ વેરો ભરતો નથી તો એની સાથે તારો વ્યવહાર કેવો રહેશે? પ્રદેશી બોલ્યો : હું એને દંડીશ અને એને વેપાર કરવાની પરવાનગી પણ નહીં મળે. કારણ કે એ ચોર છે.

હા તો રાજન્, તેમ તું પણ મારો ચોર છે. કારણ કે મારી પાસે

જ્ઞાન મેળવવા આવ્યો છે પણ બદલામા વિનય અને વ દણાની ભેટ ધરવા ઈચ્છતો નથી” ગુરુના દ્વારે હાથ ખાલી હોય તો ચિ તા નહી પણ મન ખાલી ન હોવુ જોઈએ; એ તો વિનય, વિવેક અને નમ્રતાપૂર્ણ હોવુ જોઈએ.

વ દણાનાં પણ બે રૂપ છે. પહેલો તે સ્વાર્થ–સાધના માટે કરવામા આવેલી વ દણા અને બીજી તે ગુણપૂજાની વ દણા પહેલા પ્રકારમા વ દણા માનવ–મનના લોભનુ કામ કરે છે આવો માનવી સ્વાર્થ–સાધના માટે જ બીજાની સામે માથુ નમાવે છે બીજી ગુણપુજક વ દણા છે જે ગુણાનુરાગને પ્રગટ કરે છે ગુરુ–ચરણોમા એટલા માટે માથુ નમાવવામા આવે છે કે તેઓ ગુણોના ઉત્કર્ષમા અમારા કરતા આગળ વધેલા છે અને એમના ગુણોને આપણે પ્રાપ્ત કરવા છે આવી વ દણામાં સર્વ સમર્પણ હોય છે. સાથે એ પણ જોવુ જરૂરી છે કે વ દણા પોતાના કરતા વધુ ગુણશીલ વ્યક્તિના ચરણોમા જ થવી જોઈએ સ્વાર્થ અને લોભથી પ્રેરિત વ દણા એ ક્ષુદ્ર જીવોની વ દણા છે. વીર આવી વ દણામા કદી વિશ્વાસ રાખતો હોતો નથી.

સોળમી શતાબ્દિનો ઇતિહાસ બતાવે છે અકબરે પોતાનુ સામ્રાજ્ય ફેલાવ્યુ, અને એ સમ્રાટ બન્યો પણ એના દિલમા રાણા પ્રતાપનુ ગૌરવ કાટાની જેમ ભોકાતુ હતુ ભારતના લાબા–પહોળા ભૂખ ડ ઉપર વિજય મેળવી લીધા છતા પણ મેવાડના વિજયનુ સ્વપ્ન અધૂરુ જ રહ્યુ હતુ. જ્યા સુધી પ્રતાપની પાઘડી નમે નહી ત્યા સુધી મેવાડનો વિજય કેવો? અકબરે પ્રતાપને નમાવવા માટે સેકડો ઉપાયો કર્યા એણે પ્રતાપને સ દેશો પાઠવ્યો કે એ જો એને બાદશાહ તરીકે સ્વીકારી લે અને એકવાર નમસ્કાર કરી લે તો એ ફક્ત મેવાડ રાજ્ય જ નહી પણ એની સાથે–સાથે એ એના રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ પણ એને આપી દેશે

પણ રાણાનો જવાબ હતો. “જ્યા પગ મૂકવાભર જગ્યા મળશે એ જ મારુ રાજ્ય છે હુ એક મોગલ–જેણે ભારતની આઝાદીને છૂ દી નાખી છે. મેવાડ–ભૂમિને રગદોળી છે, એની સામે કદી નમી શકતો નથી. બાદશાહને નમસ્કાર કરવાનો મતલબ છે ગુલામીને સ્વીકારવી પૃથ્વીના ટુકડા માટે આ મસ્તક કદી નમી શકે નહી. ગુલામોની બેડીઓમા જકડાઈ સોનાના સિહાસન ઉપર બેસવા કરતા આ પ્રતાપ વનવગડા ખૂદવાનુ વધુ પસ દ કરે છે ગુલામીની મીઠાઈ કરતા આઝાદીના સૂકા ઘાસના રોટલા મને વધુ આન દ પમાડશે”

રાણાની સામે એક તરફ સામ્રાજ્ય હતું, સોનાનું સિંહાસન હતું, સુખ ને ચેનની જિન્દગી હતી ત્યારે બીજી બાજુ માત્ર મોત, માથું નમાવવાનું હતું. પણ એમણે સામ્રાજ્યને ઠોકર મારી અને અકબર સામે અણનમ રહ્યા, તો શું તમે રાણાને અહંકારી માનશો? નહીં. વિનય અને નમ્રતા તો એમને ગળથૂથીમાં જ મળ્યાં હતાં. પ્રતાપ ગુરુજનોની આગળ વંદન કરવા હંમેશાં આગળ રહ્યા હશે પણ અહીં તો પ્રશ્ન જ બીજો હતો. અહીં વંદના નમ્રતાનો અર્થ હતો સ્વાર્થ અને લોભને વશ બની ઘૂંટણ ટેકવાનો. એટલા માટે જ રાણાએ વંદનાની જગ્યાએ વનનું આલિંગન કર્યું.

જે વંદના પોતાથી ગુણાધિક ગુરુજન પ્રત્યે કરાય છે તે જ આત્માને વિકાસ ભણી લઈ જાય છે. જુઓ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વંદના અંગે થયેલા સુંદર પ્રશ્નોત્તરનો ઉલ્લેખ આવે છે.

प्र० वन्दणएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

उ० वन्दणएणं नीयं गोयं कम्मं खवेइ। उच्चं गोयं कम्मं निबन्धइ। सोहग्गं च णं अपडिहयं आणाफलं निव्वत्तेइ दाहिणभावं च णं जणयइ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૦

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે: "ભગવન્, વંદના દ્વારા આત્મા કયા આત્મિક ચમત્કારો પ્રગટ કરે છે?" શિષ્યના આ પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે: "વંદના દ્વારા આત્માના નીચ ગોત્ર રૂપે બંધાતા વિપાક કર્મ ખપે છે અને ઉચ્ચ ગોત્ર બંધાય છે અને તે સૌભાગ્ય તથા અપ્રતિહત આજ્ઞાફળ પામે છે." અર્થાત્ એની વાણીમાં એટલું તેજ આવે છે કે દુનિયાનો કોઈ માનવી એના શબ્દોને ઓળંગી શકતો નથી. નમ્રતા અને વિવેક સાથે ચાલતો માનવી લોકપ્રિયતા મેળવે છે અને એટલા માટે જ એની વાણી કદી નિષ્ફળ જતી નથી. સાથે-સાથે વંદના તો આત્માના દાક્ષિણ્યભાવ તથા માર્દવને પ્રગટ કરે છે. તો કહેવાનો આશય એ છે કે વિનયપૂર્ણ વંદના આત્માને નીચ ગોત્રથી ઉગારીને ઉચ્ચ ગોત્ર તરફ દોરી જાય છે.

એક વખત સમ્રાટ શ્રેણિક ભગવાન મહાવીરને વંદના કરે છે. એની સાથે સાથે હાજર રહેલા અન્ય મુનિ-વરોને પણ વંદના કરે છે. એ વંદનામાં આત્માનો તે શુભ કર્મ બંધાય છે જે મહાસતના સુખોને સ્પર્શે છે અને તે સાતમા નરકના ઉપાર્જિત થયેલાં કર્મોને ખપાવી ફક્ત પ્રથમ નરકના

કર્મોમા પરિણુતિ લાવી દે છે. ક્ષમક સમ્યકત્વ દ્વારા આ સમ્રાટ જ આગામી ચોવીસીમા પહેલા તીર્થંકર બનશે હા, તો નમસ્કાર-નમન વ્યક્તિત્વના અહંકારને ગાળે છે અને ગુણાનુરાગથી થતા પ્રમોદભાવને પ્રગટાવે છે ઉદ્દેશ્યની વિભિન્નતાને લીધે નમસ્કારના ચાર ભેદ બતાવવામા આવ્યા છે

(૧) અશુદ્ધ નમસ્કાર

આ ભૌતિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવે છે એમા મનમાં રહેલો સ્વાર્થ બોલે છે આવી વ્યક્તિ જ્યા સ્વાર્થ હશે ત્યા નમી-નમીને વદણા કરતી રહેશે પણ જ્યા એને સ્વાર્થસાધનાની લેશમાત્ર આશા નહીં હોય ત્યા એ બિલકુલ નમશે નહી, પછી ભલેને કોઈ ગુણી સત પુરુષ જ એની સમક્ષ કેમ ન હોય

(૨) અશુભ નમસ્કાર

આ બીજાને રાજી કરવા માટે કરાય છે એમા પણ પ્રત્યક્ષ નહીં પણ પરોક્ષરૂપે સ્વાર્થ નિહિત-રહેલો છે એ બીજાને ખુશ કરી પોતાનુ કામ કાઢી લે છે

(૩) શુભ નમસ્કાર

કર્તવ્ય-ભાવનાથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરાય છે એ શુભ નમસ્કાર છે એમા સ્વાર્થ-ભાવના નથી તો ગુણાનુભાવ પણ નથી નમસ્કાર કરવા ખાતર એ નમસ્કાર કરતો હોય છે

(૪) શુદ્ધ નમસ્કાર

પરમાત્મ-ભાવથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરવામા આવે છે તે છે શુદ્ધ નમસ્કાર એમા ગુણી-જનો પ્રત્યે અનુરાગ છે અને શ્રદ્ધા ને ભક્તિની ભાવના એમા અભિપ્રેત છે આવો જ નમસ્કાર જીવનને શુદ્ધ-દિશાએ પહોચાડે છે

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક

વ્રતમા લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધિ માટે પ્રતિક્રમણની આવશ્યકતા છે કાંટાથી ભરેલા માર્ગે ચાલતી વખતે કાટાથી બચવા જેટલી કાળજી રખાય છે તેટલી જ કાળજી-સાવધાની સાધકે અતિચારો પ્રત્યે રાખવી જોઈએ. અસાવધાનીને લીધે કદાચિત કાંટો વાગી જાય તો તમે એની ઉપેક્ષા કરતા નથી કાટો લાગતા જ તમે ત્યા જ બેસી જશો એને પગમાથી કાઢ્યા વિના તમે એક ડગલુ પણ આગળ નહી વધો એને કાઢવા માટે કાટાથી પણ વધુ

તીક્ષ્ણ સોયથી તમે પગમાં ભોંકશો એથી તમને પીડા થશે કદાચિત લોહી પણ નીકળશે છતાં પણ તમે એની ચિંતા નહીં કરો. પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જેટલા સાવધાન-સતર્ક રહો છો શું એટલી સાવધાની તમે જીવનના કાંટા કાઢવા માટે રાખો છો ખરા?

શ્રાવક ગૃહસ્થજીવનમાં રહે છે છતાંય એનું લક્ષ્ય ત્યાગમાં રહે છે. એ સંસારમાં રહે છે પણ સંસારને હૃદયમાં ભરતો નથી. ચતુર બહેન રોટલી ઘડે છે એને અંગારે-આંચે-શેકે છે કારણ કે આંચે શેક્યા વગર એ પાકતી પણ નથી. બસ, આવી જ રીતે શ્રાવક સંસારની આગ સાથે ખેલે-રમે-છે. જ્યાં સુધી ગૃહસ્થાવસ્થામાં છે ત્યાં સુધી બીજો માર્ગ પણ નથી. પણ એ અંગારા સાથે રમવા-ક્રીડા કરવા-છતાંય જીવનમાં દાઘ લાગવા દેતો નથી તેમ છતાં અસાવધાનીને લીધે અગર દાઘ લાગી પણ જાય તો એને ધોવા માટે એ સદા તૈયાર રહે છે.

તમે કોટ પહેર્યો છે અને સભામાં જઈ રહ્યા છો ત્યારે કોટ પર કદાચિત પણ મેલી એવી કાળી રેખા અથવા કંઈક કચરો પડ્યો હોય તો પહેલાં એને સાફ કરો છો અને પછી જ ઘર બહાર નીકળો છો. તો વસ્ત્ર પરના ડાઘની ચિંતા છે તેમ આત્મા પરના ડાઘની પણ ચિંતા છે ને? કષાય અને વાસનાઓના કેટલા ડાઘા લાગ્યા એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું પણ ખરું? પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જાગ્રત છો તેમ મિથ્યાત્વના કાંટાને કાઢવા માટે પણ આટલી સાવધાની રાખો છો ને? વ્રતોમાં અતિચારના કાંટા ભરાયા છે એ તરફ પણ તમારું લક્ષ ગયું છે ખરું?

વ્યવહારની વાતોમાં મનુષ્ય ઘણી સાવધાની રાખે છે. સાંજે તમે રોજ હિસાબ કરો છો. આજે કેટલું કમાયા ને કેટલું ખોયું? એ માટે તમે નામા-પડોળા ચોપડા રાખો છો. સો-સો રૂપિયાના પગારે તમે મુનિમો રાખો-રોકો-છો. પણ એમ જો પૂછાય કે જીવનનું સરવૈયું કાઢવા માટે એક નાની-શી ડાયરી-રોજનીશી-પણ રાખી છે ખરી? તમે એનો શો જવાબ વાળશો? હું માનું છું-એનો જવાબ નકારમાં જ આવશે. પણ આત્માની-સાધકની-વાત કંઈક બીજી જ છે. જેમ વેપારી પ્રતિદિન સાંજે દીપકના પ્રકાશમાં આવક-જાવકનું સરવૈયું કાઢે છે એવી જ રીતે અધ્યાત્મનો પથિક પણ સાંજે-સંધ્યા ટાણે-ગુરુના જ્ઞાન-દીપકના પ્રકાશમાં પોતાના જીવનનું સરવૈયું કાઢે છે.

આજે આત્મા વ્રતથી અવ્રતમાં કેટલો ગયો? આજે કષાયની જ્વાળા

કેટલી વાર ઉદ્ભની ? જો આવી તો શા માટે ? એની પાછળ ન્યાય હતો કે વ્યક્તિગત ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ? અને તેમાય આ કપાય અનતાનુબધી હતો કે, અપ્રત્યાખ્યાનનો હતો કે પ્રત્યાખ્યાનના વરણનો હતો કે પછી સજ્વલનનો ? એ ક્રોધની જ્વાલામા બીજાના હિતને કેટલુ નુકસાન થયુ, એના હૃદયને કેટલી ઠેસ પહોચી ? ક્રોધના આવેગમા મે જે શબ્દો વાપર્યા હતા તે ઉચિત હતા કે અનુચિત ? એમા ભૂલ કોની હતી-મારી કે સામા પક્ષની વ્યક્તિની ? પહેલ કોણે કરી ? આ બધાનુ સરવૈયુ કાઢવુ એનુ નામ જ તે પ્રતિક્રમણ છે

એક-એક નયા પૈસાનો હિસાબ રાખનાર શુ કદી મનના અહકારનો પણ હિસાબ રાખે છે ? મારા અહકારની શિલા બીજાની જીવનયાત્રામા પથાવરોધરૂપ તો બનતી નથી ને ? કયાય બીજાના જીવનની દુર્બળતાને જાણી એને સહારો-પીઠબળ દેવાને બદલે એની મશ્કરી તો નથી કરી ને ? સામાજિક પ્રગતિમા વ્યક્તિગત અહકારને પોષી સઘર્ષનુ બીજારોપણ તો નથી કર્યુ ને ? મનમા કેટલુ કપટ ભર્યુ છે, લોભ કેટલો જામેલો છે, ઈર્ષ્યાની કેટલી આગ જલી રહી છે, વાસનાના કેટલા તોફાનો છૂપાયેલા છે, વિકારોએ આત્માની સ્વભાવદશાને કેટલી વિકૃત કરી છે, દ્વેષે કેટલીકવાર આક્રમણ કર્યુ છે અને રાગે કેટલીવાર આત્માને હેઠો પછાડયો છે ?

સાધક આ રીતે પોતાની દિન-ચર્યાને યાદ કરે એટલા માટે પ્રતિક્રમણના પ્રથમ આવસ્યકમા ધ્યાનનો ક્રમ મૂક્યો છે એના વડે સાધક એકાગ્ર બની પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર દૃષ્ટિપાત કરે છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓનુ સ્મરણ કરે છે સાથે-સાથે એક-એક વ્રતનુ પુનરાવર્તન કરી એમા લાગેલા અતિચારોનુ સ્મરણ કરે છે પછી સાધક ગુરુદેવને વદણા કરી એમની સામે પાપોની આલોચના કરે છે આ આલોચના જ પ્રતિક્રમણનો પ્રાણ છે. ફક્ત પાઠોને ગોખી જવા-રટણ કરી લેવુ-એ પ્રતિક્રમણ નથી એ તો એનુ શરીર થયુ જ્યા સુધી એમા પાપો પ્રત્યે પશ્ચાત્તાપ વહેતો નથી ત્યા સુધી એમા જીવન પણ આવતુ નથી.

કેટલાક એમ વિચારતા હોય છે કે દિવસ દરમ્યાન જેટલા પાપો થશે, સાજે "મિચ્છામિ દુક્કડ" કરી લઈશુ એટલે બધા પાપો ધોવાઈ જશે આપણામાના કેટલાકની એવી ધારણા હોય છે કે વર્ષમા જેટલા પાપ થાય, તેટલા ભલે થાય, સાવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરીશુ અને "મિચ્છામિ દુક્કડ" કરીશુ કે બધા પાપો આપમેળે ધોવાઈ જશે બહુ દૂરદર્શિતા વાપરી ? પણ

આવી વિચારધારા ધરાવનાર એ વાતનું સ્મરણ કરાવે છે કે જેઓ એવો વિશ્વાસ રાખે છે કે આખી જિન્દગી પાપમાં રચ્યા-પચ્યા રહો અને ગંગામાં એક ડૂબકી મારી લીધી કે બસ બધાં પાપો ધોવાઈ જશે.

પણ યાદ રાખજો ભાઈઓ પાપનો રંગ કંઈ એવો કાચો-કાચો નથી કે એક વખતના 'મિચ્છામિ દુક્કડં'થી એ સાફ થઈ જશે અથવા તો ગંગામાં ડૂબકી મારી કે બધું ધોવાઈ જશે. નહીંતર જો આ માન્યતા સાચી કરતી હોય તો તો ગંગામાં નિરંતર તરતી રહેતી માછલીઓ અને મગરો તો ક્યારનાય મોક્ષમાં ચાલી ગયાં હોત કારણ કે એમનું તો સમસ્ત જીવન જ ગંગામાં વીતે છે પણ આ બધી વાતો તો ડોશીમાની વાતો સદૃશ છે. આવી વાતોથી મન ઘડી મનોરંજન થાય છે પણ એમાં કંઈ જ સત્ય નથી.

પાપની કાળાશને નહીં તો સેંકડો મણ પાણી ધોઈ શકતું નથી પણ પ્રાયશ્ચિત્ત-પશ્ચાત્તાપનાં આંસુનાં બે ટીપાં એને એક મિનિટમાં ધોઈ શકે છે. પશ્ચાત્તાપનાં અશ્રુબિંદુઓ સદ્ગુણોને ઉજળા કરે છે. પશ્ચાત્તાપ એ પવિત્રતાનું ચિહ્ન છે પણ પશ્ચાત્તાપનો અર્થ છે ફરી-બીજી વખત એ પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી. જો પ્રાયશ્ચિત્તમાં આ જાતની પ્રતિજ્ઞા હોતી નથી એનો અર્થ એવો જ થશે કે પાપ કરતા જાઓ અને 'મિચ્છામિ દુક્કડં' પણ કરતા જાઓ. આ તો પેલા કુંભારના 'મિચ્છામિ દુક્કડં' જેવું છે એનું કંઈ મૂલ્ય નથી.

પ્રતિક્રમણમાં સાધક પોતાની ભૂલોનું સ્મરણ કરે છે અને એ માટે પશ્ચાત્તાપનાં આંસુ સારે છે. એક વિચારકે કહ્યું છે — જે ભૂલ કરે છે તે માનવ છે પણ ભૂલો પર અહંકાર કરવો એ રાક્ષસનું કામ છે. ભૂલ થવી સ્વાભાવિક છે પણ એ ભૂલો ઉપર ગૌરવ અનુભવવું અને ભૂલોને ફૂલ માની બેસવું એ જ મોટામાં મોટી ભૂલ છે. એ જ જીવનમાં અભિશાપ બની જાય છે.

કેટલાક લોકો એમ વિચારતા હોય છે કે જો હું મારી ભૂલનો એકવાર સ્વીકાર કરી લઈશ તો બધા સામે મારું અપમાન થશે, પણ આમ વિચારવું એ ભૂલ છે કારણ કે ખુલ્લી પ્રગટ કરતાં અપ્રગટ વધુ દુઃખદાયક હોય છે. પ્રગટ કરેલા પાપ કરતાં છુપું રખાયેલું પાપ વધુ અધઃપતન કરાવે છે. પાપોને દબાવવાનો-છુપાવવાનો પ્રયત્ન જ પાપને વધારે છે કારણ કે એક ભૂલને છુપાવવા માટે બીજી ભૂલ કરવી પડે છે. એથી વળી બીજા ઘણા

પાપ આચરવા પડે છે માટે મનુષ્યે પોતાથી થયેલા પાપને છુપાવવુ ન જોઈએ પણુ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જે પાપ થઈ ગયુ છે, હૃદયથી એ માટે પશ્ચાત્તાપ કરી લે આ પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ એ પાપને ભસ્મ કરી નાખશે રસોઈ બનાવતી બહેનને રસોઈ બનાવતી વેળાએ કોયલાને પણુ અડવુ પડે છે હાથ પણુ કાળા થાય છે પણુ કામ આટોપાતા એ હાથ ધોઈ સાફ કરી નાખે છે એ જ રીતે સમ્યક્ત્વી આત્માને કદી પાપાચાર કરવો પડે છે, પરિસ્થિતિ એને વિવશ–લાચાર–બનાવી દે છે પણુ સત્યશોધક સાધક કાર્ય પૂર્ણ થતા જ પશ્ચાત્તાપના જળબિંદુઓ વડે થયેલા પાપને ધોઈ નાખે છે

એક વખત બગદાદના ફકીર કઈક ઉદાસ મને બેઠા હતા એમની મુખ–મુદ્રા પર ખિન્નતા છવાયેલી હતી એમનુ પડી ગયેલુ મો જોઈ એમના એક ભક્તે પૂછ્યુ " આજે આપ ઉદાસ કેમ છો ? સતનુ જીવન તો મસ્તીનુ જીવન હોય છે દુનિયાની ઉપાધિઓ તજી દીધી, તેમ છતા ફકીરમાં પાછી ફિકર બાકી રહી ગઈ ? " સતે જવાબ વાળ્યો "વત્સ, સાચુ પૂછો તો સતના જીવનમા આનદ–સરિતા વહે છે ત્યા તો રોજ દિવાળી હોય છે અને હમેશા વસતનો આનદ હોય છે પણુ અત્યારે તો મારુ મન પશ્ચાત્તાપના અગ્નિમા શેકાઈ રહ્યુ છે હુ પ્રભુને ધન્યવાદ દેવાનો પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો છુ "

ભક્તે વિસ્મય બની ફરી પૂછ્યુ " ભગવન્, ધન્યવાદનો તે વળી પશ્ચાત્તાપ હોય ? અને તે પણુ ઈશ્વરને અપાયેલો ધન્યવાદ ? એનુ પણુ શુ કદી પ્રાયશ્ચિત્ત હોઈ શકે છે ? " ફકીર બોલ્યા ' વત્સ, હા જ્યારે પ્રભુ–પ્રાર્થના વખતે પણુ સ્વાર્થ આપણો પીછો છોડતુ નથી, ત્યારે આપણે આત્માની નહી પણુ સ્વાર્થની વાત પ્રભુ પાસે કરતા હોઈએ છીએ તો એના માટે એનો વૃત્તિ માટે પણુ પશ્ચાત્તાપ કરવો જ જોઈએ "

એ ફકીર આગળ બોલ્યો " એક વાર જ્યારે મે ફકીરી અપનાવી નહોતી, ત્યારની એક દુ ખદ બીના વાત મને યાદ આવે છે બગદાદ શહેરમા આગ લાગી હતી શહેરની બજારોમાની દુકાનો આગમા ભસ્મ થઈ રહી હતી; કેટલીયે દુકાનો બળીને રાખ થઈ ગઈ હજારો–લાખોનુ નુકસાન થયુ મારી પણુ દુકાન ત્યા જ હતી હુ ચિતામગ્ન બેઠો હતો તે જ વખતે અચાનક કોઈએ આવી મને ખબર આપી કે તમારી દુકાન બચી ગઈ છે મે ખુશ થઈ, ખુદાનો ઉપકાર માન્યો અને એને અનેક ધન્યવાદ આપી રહ્યો પણુ આજે જ્યારે એ દશ્યનુ સ્મરણુ થઈ આવે છે ત્યારે મારુ મન રોઈ પડે છે અતરાત્મા બોલી ઊઠે છે, કેટલી સ્વાર્થ–વૃત્તિ ભરી છે તારામા ? જ્યારે

તારા જ ભાઈઓની દુકાનો આગમાં ભસ્મીભૂત થઈ રહી હતી એમનો રોટલો છૂટવાઈ ગયો હતો એ બિચારા આંસુ વહાવી રહ્યા હતા ત્યારે તારું મન તારી દુકાન બચવાથી ખુશ થઈ રહ્યું હતું કેટલો સ્વાર્થ ભર્યો છે આ મનડામાં ! ભાઈઓની આંખોમાં આંસુ નીતરતા હતાં અને હું પ્રભુને ધન્ય-વાદ આપી રહ્યો હતો. બસ એ જ પાપ આજે મારા મનને પીડિત કરી રહ્યું છે

આ તો બગદાદના સંત ફકીરની વાત તમારી સામે મૂકાઈ છે એના જીવનમાં હૃદયની પવિત્રતા બોલી રહી છે કારણ કે એના મને સ્વાર્થને પકડ્યો છે એ પાપ ઉપર આંસુડાં સાર્યાં છે

તેવી જ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે છૂપાયેલી સ્વાર્થ-વૃત્તિને શોધવી છે બીજાની બરબાદી-વિનાશની વાતથી મન હર્ષાન્વિત થાય છે તો સમજવું કે મનમાં હજુ દુષ્ટતા બાકી છે અને એ દુષ્ટતાને ધોવા જ પ્રતિક્રમણનો ક્રમ યોજાયો છે

પ્રતિક્રમણ શું છે ? આત્માની સાથે એનો શો સંબંધ છે ! ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એના અંગે વિશદ ચિંતન રજૂ કરવામાં આવ્યું છે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે

प्रश्न पडिक्कमणेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

जवाब पडिक्कमणेणं वयछिद्दाणि पिहेइ,
पिहिय वय-छिद्दे पुण-जीवे निरुद्धासवे
असबल चरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु
उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहिए विहरइ ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૧

પ્રશ્ન ભગવન્ પ્રતિક્રમણ કરીને આત્મા ક્યા વિશિષ્ટ ગુણને જગાવે છે !

શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રતિક્રમણ દ્વારા સાધક વ્રતના છિદ્રોને ઢાંકે છે પ્રમાદવશ વ્રતમાં જે સ્ખલન થયું હોય, સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા એને દૂર કરે છે ઉંદરડાં વગેરે મકાનમાં-ઘરમાં ક્યાંય પણ નાનું એક છિદ્ર કરે છે તો તમે ચિંતા કરવા લાગો છો. તમે એ પૂરવા માટે પ્રયત્ન કરો છો પણ વ્રતોમાં છિદ્રો પડી જાય છે ત્યારે તો તમે અસાવધ રહો છો. તમે વિચારતા હો છો કે આ તો નાની એવી ભૂલ છે પણ યાદ રાખજે, ભાઈઓ નાની એવી ભૂલ પણ જીવન-

નૈયાના છિદ્રવત્ છે નાવ-વહાણમા છિદ્ર પડ્યુ છે નાવિક એની ઉપેક્ષા-કરે ને કહે અરે, આ તો નાનુ શુ છિદ્ર છે આવી આવીને તે વળી કેટલુ પાણી આવશે? પણ એ ઉપેક્ષિત છિદ્ર જ કદી આખા વહાણને લઈ ડૂબે-છે એટલા માટે સાધકે તો વ્રતોમા પડતા છિદ્રો પ્રત્યે ખૂબ સવાધ રહેવુ ઘટે એને પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કારણ કે આજે છિદ્રો દ્વારા આશ્રવને પ્રવેશવાની તક મળે છે વ્રતોમા પડતા છિદ્રો બધ થતા જ કર્મોનો આશ્રવ પણ થતો બધ થાય છે

પ્રતિક્રમણનો બીજો લાભ છે ચારિત્રમા રહેલી શબળતાને દૂર કરવી-શબળતા એટલે ચિત્ર-વિચિત્રતા જે ગાય ચિત્ર-વિચિત્ર હોય છે એને શબળાગો કહેવામા આવે છે આ ચિત્ર-વિચિત્રતા જ્યારે જીવનમા આવે છે ત્યારે એ બહુરૂપિયાપણુ કહેવાય છે, કે જેના મનમા કઈક છે, વાણીમા કઈ બીજુ જ છે અને કર્મમા પણ વળી કઈ ત્રીજુ જ છે જે આપને કઈક કહે છે અને મારી પાસે કઈ બીજી જ વાત કરે છે, જન-સમૂહમા એનુ જીવન જુદુ હોય છે ત્યારે એકાત-ક્ષણોમા એના જીવનની ગતિ વળી એથી જુદી જ જોવા મળે છે આ બધુ જ બહુરૂપીયા જેવુ છે આવુ જીવન સાધક-પથ પરથી અધ પતન કરાવે છે પ્રતિક્રમણ જીવનના આ બહુરૂપીપણાને દૂર કરે છે સાથે જ સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા અષ્ટ પ્રવચનની આરાધનામા વિશેષ પ્રયત્નશીલ બને છે

પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ અષ્ટ પ્રવચન કહેવાય છે આ છે પ્રતિક્રમણનુ સ્વરૂપ હવે આપણે પાચમા આવશ્યક અગે વિચાર કરીશુ

કાયોત્સર્ગ આવશ્યક

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક પછી કાયોત્સર્ગનુ સ્થાન આવે છે. સાધક પાપોની આલોચના કરીને આતરિક ભૂલોથી શુદ્ધ બને છે કાયોત્સર્ગ એ અગિયારમુ તપ છે એનો અર્થ છે દેહ પ્રત્યેની મમતાને દૂર કરવી જ્યા સુધી દેહ પ્રત્યે મમત્વ-ભાવ છે ત્યા સુધી સાધક જીવનના મેદાનમા દૃઢતાપૂર્વક આગળ વધી શકતો નથી

એક સૈનિક યુદ્ધ-મેદાને જાય છે એના મનમા જો દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો મોતનો ભય એના મન ઉપર છવાયેલો રહેશે. રણુ-મેદાને મોતને સામે જોતા જ એ નાસી છૂટશે સાધનાના ક્ષેત્રમા પણ સાધકના મનમાં-દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો ત્યા પણ એને સફળતા મળતી નથી સાધક-જીવન

ફૂલોનો નહીં પણ કાંટાળો રાહ છે જ્યાં ડગલે ને પગલે હજારો કષ્ટો છે. વિહાર-યાત્રામાં ગરમી-ઠંડીના સેંકડો પરિષહો સહેવા પડે છે. એટલે જો સાધકના મનમાં દેહ પ્રત્યે આસક્તિ હશે તો એ સાધના કરી શકશે નહીં.

દેહ પરની આસક્તિ સમાપ્ત ન થાય તો આધ્યાત્મિક જીવન સુંદર બની શકતું નથી. પોતાના ધાર્મિક વિશ્વાસ પર મનુષ્ય ત્યારે જ સ્થિર થઈ શકે છે જ્યારે દેહ પ્રત્યેનો એનો આસક્તિ-ભાવ સમાપ્ત થઈ ગયો હોય. કામદેવ શ્રાવકના મનમાં જો દેહાસક્તિ હોત તો શું એ આવી પીડાને સહી શકત ખરા? શરીરના ટુકડે ટુકડા કરવામાં આવે છે. શરીરનો અણુ-અણુ વેદનાથી પીડા પામી રહ્યો છે. પેલો પિશાચ આકૃતિમાં રહેલો દેવ બોલે છે: કામદેવ, શા માટે પીડાઓ છો? કહી દોને કે ભગવાન મહાવીરનો ધર્મસિદ્ધાન્ત મિથ્યા છે. આ બે શબ્દો માત્ર કહેવા જ. એક મિનિટમાં તમારી વેદનાનો અંત આવી જશે. એક બાજુ અસીમ વેદના છે, બીજી બાજુ ફક્ત બે શબ્દો ઉચ્ચારવાના છે. પણ કામદેવે તો વેદના-પીડા સહેવાનું સ્વીકાર્યું પરંતુ ભગવાન મહાવીરના ધર્મને મિથ્યા ન કહ્યો કારણ કે કામદેવની દેહાસક્તિ ઓછી થઈ ચૂકી હતી.

આવી જ વાત ગજસુકુમારની છે. માથે અગ્નિ ભભૂકી રહ્યો છે. અગ્નિ જ્વાળામાં લોહી ને માંસ તપી-તપીને બળી રહ્યાં છે પણ આગની જ્વાળા મન સુધી પહોંચી શકી નહીં. ત્યાં તો ક્ષમા ને શાંતિનો સાગર લહેરાઈ રહ્યો છે. કારણ એ જ કે એમની દેહાસક્તિ સમાપ્ત થઈ ચૂકી છે. તેઓ જાણે છે કે જે બળે છે તે મારું નથી અને જે મારું છે તે કદી ભસ્મ થઈ શકે નહીં. પ્રલયકાળની-દાવાનળની જ્વાળા પણ ભસ્મીભૂત કરી શકતી નથી. દેહ પરનો મમત્વભાવ દૂર થયો ત્યારે જ તો ગજસુકુમારનો આત્મા પ્રાણઘાતક શત્રુને પણ ક્ષમા આપી શક્યો. કાયોત્સર્ગ આવી સિદ્ધિ પ્રદાન કરે છે.

प्रश्न : काउसग्गेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

જવાબ : काउसग्गेणं तीय पडुप्पन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ, विसुद्ध पायच्छित्ते य जीवे निव्वुयहियए ओहरियभरुव्व भारवहे पसत्थ ज्झाणोवगए सुहंसुहेणं विहरइ ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૫

પ્રશ્ન ભગવન્, કાયોત્સર્ગ દ્વારા આ આત્મા કયા આધ્યાત્મિક આનંદનો અનુભવ કરે છે? જવાબમા ભગવાન ફરમાવે છે "કાયોત્સર્ગ દ્વારા આત્મા ભૂતકાળના અને વર્તમાન કાળના પ્રાયશ્ચિત્તથી વિશુદ્ધ બને છે ભૂત અને વર્તમાનમા જીવનની દુર્બળતાઓને લીધે થયેલાં પાપો માટે સાધકને જે પ્રાયશ્ચિત્તનો યોગ સાંપડ્યો છે, એની વિશુદ્ધિ વિના આત્મા અતિચારોને દૂર કરી શકતો નથી અતિચારોથી શુદ્ધ થયા પછી સાધકના મનમા એટલો જ આનંદનો અનુભવ થાય છે, જેટલો કે એક મજૂરને માથેથી ભાર ઊતરે છે ત્યારે જે આનંદ એને મળે છે

ભારે વજન ઊચકી ચાલતા મજૂરની મનસ્થિતિને મોટરકારોમા ઘૂમતા શેઠો–શાહુકારો જાણી શકતા નથી જેણે જીવનમા કદી પાચ શેર પણ વજન ઊચક્યુ નથી તે મણ ભારથી હળવા થવાનો આનંદ જાણી શકતો નથી માથાનો ભાર તો હળવો હોય છે એના કષ્ટોને પણ આપણે સમજી શકીએ પરંતુ અતિચારોનો પણ એક ભાર હોય છે પ્રત્યેક વિભાવ દશા પોતે એક ભાર છે એ ભારનો તોલ–માપ કોઈ નહી હોય પણ એ છૂપો ભાર છે, જેના વડે આત્મા ભારે–મય બને છે આ ભાર જ આત્માને અધઃપતન તરફ ખેચી જાય છે અને દુર્ગતિદ્વારે લાવી ઊભા કરી દે છે

હા, તો જે ક્ષણે આત્મા અતિચારોને હરી લે છે, પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા દોષોના ભારથી મુક્ત બને છે ત્યારે એને એક જાતનુ હળવાપણુ અનુભવાય છે એના મન પરનો ભાર ઓછો થાય છે અને ત્યારે જ એ પ્રશસ્ત ધ્યાનનો યોગ મેળવી શકે છે ધર્મ અને શુક્લધ્યાન પ્રશસ્ત–ધ્યાયવા યોગ્ય છે પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલા મનની સ્થિતિ સંકલ્પ–વિકલ્પમા રાચે છે પણ જ્યારે દોષોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાઈ જાય છે ત્યારે મનના વિકલ્પો–સમાપ્ત થાય છે અને પ્રશસ્ત ધ્યાન ભણી આગળ ધપે છે.

પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યક :

અતીત (ભૂતકાળના)ના અતિચારોની આલોચના પછી સાધક પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાયોત્સર્ગ કરે છે અને અતીતના દોષોથી મુક્તિ પામે છે પરંતુ ભવિષ્યના દોષોને રોકવાનુ કાર્ય પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જીવનમા પ્રત્યાખ્યાનનું મહત્ત્વનુ સ્થાન છે ભારતીય સંસ્કૃતિનુ લક્ષ્ય ત્યાગ તરફ છે એ ભોગમા નહી, પણ ત્યાગમાં વિશ્વાસ ધરાવે છે એ ભોગીનુ નહી પણ ત્યાગીનુ જ સન્માન કરવાનુ શીખવે છે.

એનું કહેવું છે લક્ષ્મીપુત્રો કરતા સરસ્વતીના પુત્રોનું સન્માન કરો કારણ કે લક્ષ્મી કરતાં સરસ્વતીનું સ્થાન ઊંચું છે લક્ષ્મી તો આજે છે, કાલે નથી જ્યારે સરસ્વતી તો જીવન પર્યંત સાથે જ રહે છે અને આ જીવન સુધી જ નહીં પણ આગામી જીવનમાં પણ એ સાથ આપે છે—આપી શકે છે પણ શ્રમણ-સંસ્કૃતિ કહે છે જ્ઞાન કરતાં ત્યાગનું સ્થાન મહાન છે તીર્થંકર જન્મની સાથે જ ત્રણ જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ ગૃહસ્થ-દશામાં હોય છે ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદણા કરતા નથી. આ જૈનાગમનો સિદ્ધાન્ત છે મુનિમાં બે જ્ઞાન છે જ્યારે તીર્થંકર જ્ઞાનની શ્રેણીમાં મુનિ કરતાં આગળ છે પણ જ્યાં સુધી તેઓ ચારિત્ર-ગ્રહણ કરતાં નથી ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદણા કરી શકતા નથી, અને બીજું તો ઠીક પણ જ્ઞાનક્ષેત્રે એક દેવ પણ મુનિ કરતાં આગળ છે પણ એનામાં પ્રત્યાખ્યાનનો અભાવ હોય છે એટલા માટે જ મતિ-અને શ્રુતિજ્ઞાનના ધારક મુનિ વંદનીય છે પરંતુ અવધિજ્ઞાનનો ધારક દેવ વંદનીય નથી.

જૈનાગમની એક બીજી વાત એવી છે કે જે જીવનમાં પ્રત્યાખ્યાનના આદર્શને પ્રકટાવે છે એક બાજુ ચક્રવર્તી છે બીજી બાજુ ચક્રવર્તીનો સેવક છે જે બેઉ હાથ જોડી ચક્રવર્તીના હુકમની રાહમાં ઊભો છે પણ એ જ સેવક ને ચારિત્ર-ધર્મ અંગીકાર કરે છે અને એના બીજે જ દિવસે પોતે ચક્રવર્તીના મનમાં વૈરાગ્યની ભાવના જાગે છે અને એ પણ વિશાળ સામ્રાજ્યને તજી મુનિ બને છે ચોવીસ કલાક પહેલાં એમના જ સેવકે દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે એક બાજુ સેવક છે અને બીજી બાજુ સમ્રાટ છે પણ ચમત્કારની વાત તો એ છે કે સમ્રાટ સેવકના ચરણોમાં નમે છે કારણ કે આટલા દિવસો જેમને એ ભિખારી બની સમ્રાટના દ્વારે ભટકતો હતો પણ આજે તો એ આત્માનો ચક્રવર્તી છે ત્યાગ અને વૈરાગ્યનું વિશાળ સામ્રાજ્ય એની પાસે છે આ છે પ્રત્યાખ્યાનનો પ્રભાવ વર્ષો સુધી જે ચરણોમાં ઝૂકતો રહ્યો ગુલામીમાં આખી જીન્દગી વીતાવી પણ આજે એ ચક્રવર્તી છે અને ચક્રવર્તી એને વંદતા એના ચરણોમાં ઝૂકે છે

જ્યાં સુધી ચારિત્ર-મોહનો ક્ષયોપશમ થતો નથી ત્યાં સુધી એક નવકારસી જેવું પ્રત્યાખ્યાન પણ આત્મા કરી શકતો નથી. અંતરમાં-હૃદયમાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે જ મનમાં પ્રત્યાખ્યાન તરફ અભિરુચિ જાગે છે પ્રત્યાખ્યાન આગે વિકાસ-ક્રમ કરે છે –

प्रश्न ' पच्चक्खाणेण भन्ते जीवे किं जणयइ ?

ज० पच्चक्खाणेणं आसव दाराइं निरुंभइ,
पच्चक्खाणेण इच्छा निरोहं जणयइ ।
इच्छा निरोहं गणए णं जीवे सव्वदव्वेसु विणीय तण्हे
सीइ भूए विहरइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ ૨૯ સૂ ૧૩

પ્રશ્ન—"ભગવન્, પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા ક્યા આત્મગુણને પ્રગટ કરે છે ?"

શિષ્યની જિજ્ઞાસાનુ સમાધાન કરતા ભગવાન ફરમાવે છે "પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા આશ્રવદ્વારોને રોકે છે જ્યા સુધી આવતા આશ્રવોને રોકાતા નથી ત્યા સુધી કર્મોનો પ્રવાહ આત્મામા આવ્યા જ કરે છે જ્યા સુધી કોઈ વસ્તુ માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવામા આવતો નથી, પરથી આસક્તિ દૂર થતી નથી ત્યા સુધી કર્મરજ આવતી જ રહેશે"

પિતાએ કોઈ વસ્તુ વ્યાજ ઉપર લીધી છે તો પુત્રે પણ એનુ વ્યાજ આપવુ જ પડશે તેવી જ રીતે કોઈ યોનિમા રહે અથવા ન રહે પણ એ વસ્તુ દ્વારા કર્મોનો આશ્રવ તે ચાલુ જ રહેશે એમ તો આત્મા જ્યારે શરીરનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે ત્યાની હજારો વસ્તુઓમાથી એકને પણ સાથે લઈ જતો નથી પણ હા, વસ્તુઓનો મોહ સાથે લઈ જાય છે પદાર્થો તજ્યા છે પણ પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર થઈ નથી માટે જ્યા સુધી આસક્તિ સમાપ્ત થતી નથી ત્યા સુધી ક્રિયા થતી જ રહેશે

પણ અહી એક પ્રશ્ન થાય છે જે વસ્તુનો આપણે ઉપયોગ જ કરતા નથી શુ એની ક્રિયા પણ લાગશે? હા, કારણ કે જ્યા સુધી પ્રત્યાખ્યાન થતુ નથી ત્યા સુધી ક્રિયા જરૂર લાગશે જ માની લ્યો કે તમારી પાસે બે મોટરો ને ત્રણ સાઈકલો છે તમે ફક્ત એક મોટર અને બે સાઈકલોનો જ ઉપયોગ કરો છો પણ તમારે ટેક્સ તો પાચેયનો ભરવો જ પડે છે તમે એમનો ઉપયોગ કરો છો અથવા નહી એ સવાલ નથી, પણ સવાલ તો છે માલિકીનો જ્યા સુધી વસ્તુઓ પરથી તમે સ્વામીત્વ—માલિકીપણુ—દૂર કર્યું નથી ત્યા સુધી તમારે ટેક્સ ભરવા જ પડશે બસ, આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમા પણ એ જ વાત છે.

એક વાત એમ પણ છે તમે મુંબઈમાં એક મકાન ભાડે લીધું અને પછી દેશમાં ચાલ્યા ગયા ત્યાંથી બે વર્ષ પછી પાછા મુંબઈ આવ્યા. મકાન માલિક તમારી પાસેથી ભાડું માગશે તમે કહેશો ભલા આદમી, હું તો એક દિવસ પણ આ મકાનમાં રહ્યો નથી તો એનું ભાડું કેવું ! એ કહેશે, તમે રહો અથવા ન રહો એનો કોઈ પ્રશ્ન નથી બે વર્ષ સુધી તો તમે એના માલિક રહ્યા છો જુઓ તો ખરા કે આ તાળું તમે મારેલું છે અને વાત પણ સાચી જ છે કે તમે તમારું સ્વામીત્વ કાયમ-ચાલુ રાખ્યું છે તો તમારે એનું ભાડું પણ આપવું જ પડશે. આવા સ્વામીત્વને-માલિકીપણાને જ તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં આવા આસક્તિ કહે છે અને આ આસક્તિનો જ્યાં સુધી પરિત્યાગ કર્યો નથી ત્યાં સુધી આશ્રવ ચાલુ જ રહેશે. પ્રત્યાખ્યાન જ એ આશ્રવદ્વારને રોકી શકે છે

સાચે જ પ્રત્યાખ્યાન ઇચ્છાનો નિરોધ કરે છે કારણ કે ઇચ્છાને મર્યાદિત કર્યા વિના પ્રત્યાખ્યાન સંભવી શકતું નથી. એટલે પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા જ આત્મા ઇચ્છાઓ પર કંટ્રોલ કરી શકે છે પછી જે પદાર્થોનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે એ એના મનમાં ફરી લોભ-લાલચ કે આસક્તિ પેદા કરી શકતી નથી એથી સૌથી મોટો લાભ એ થાય છે કે મનની તૃષ્ણા-જન્ય ચંચળતા સમાપ્ત થઈ જાય છે અને સાધક આત્મ-સંતોષી બની શકે છે

ઉપસંહાર

આ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે આપણી આલોચના કરીએ છીએ અતીતના દોષોને સાવધાનીપૂર્વક દૂર કરીએ છીએ એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ છીએ અને ભવિષ્યમાં એમના નિરોધ માટે તૈયાર થઈએ છીએ પ્રતિક્રમણના છ આવશ્યકોનો ક્રમ પણ વૈજ્ઞાનિક ઢબે રાખવામાં આવ્યો છે પહેલો સામાયિક આવશ્યક જીવનમાં સમભાવની સાધના શીખવે છે સમભાવ આવ્યા વિના સદ્ગુણો પ્રત્યે પ્રેમ જાગૃત થતો નથી તેમ દુર્ગુણોથી વિરક્તિ પણ થતી નથી. સમભાવનો સાધક જ ગુણાનુરાગી બની શકે છે એટલા માટે જ સામાયિક પછી ચોવીસી સ્તવનનો ક્રમ આવે છે ગુણ-પૂજક બન્યા પછી જ માનવી ગુણીની પૂજા કરે છે અને ત્યારે જ ગુરુજનોના ચરણે નમે છે એટલા માટે જિન-સ્તુતિ પછી ગુરુવંદનાનો ક્રમ રાખ્યો છે

જેઓ મન, વચન ને કર્મમાં નમ્ર છે તે અનાચારથી દૂર રહે છે

અને અતિચારો પ્રત્યે સજાગ રહે છે પ્રમાદવશ પણ જો એમા સ્ખલન થઇ જાય છે અને વ્રતોમા દોષ લાગે છે તો એ દોષોને પશ્ચાત્તાપના વારિથી ધોવા માટે કૃતનિશ્ચયી બને છે અને એટલા માટે જ વદણા પછી પ્રતિક્રમણનુ સ્થાન રાખવામાં આવ્યુ છે. ભૂલોના સ્મરણ સારુ મન, વચન ને કાયામા સ્થિરતા થવી જરૂરી છે માટે જ પાચમો આવશ્યક કાયોત્સર્ગનો આવે છે એટલે કે દોષોની આલોચના પછી પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાયોત્સર્ગનો નિયમ છે અને સ્થિર યોગવાળી વ્યક્તિ જ પ્રત્યાખ્યાન કરી શકે છે એટલા માટે કાયોત્સર્ગ પછી પ્રત્યાખ્યાન કરીને સાધક ભવિષ્યના દોષોની સભવિતતાને રોકી દે છે અને આત્મામા પૂર્ણ લીન બનીને સ્વભાવ-દશામા પાછો આવે છે અને વિભાવ-સ્થિતિમાંથી સ્વભાવ-સ્થિતિમા પાછુ આવવુ એ જ પ્રતિક્રમણ છે

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ, મુબઈ

દિનાક
તા ૧૪-૯-૧૯૫૮

અહિંસા એ ભારતીય સંસ્કૃતિનુ જીવનભૂત તત્ત્વ છે ભારતીયોના રોમે રોમમા એનુ તત્ત્વ ભરેલુ પડેલુ છે ભારતીય હવા એટલે અહિંસાની હવા! ભારતીય ઈતિહાસ એટલે અહિંસાનો ઈતિહાસ

ધર્મનો નીચોડનુ બીજુ નામ છે અહિંસા

આપના મનને એક માત્ર દયારૂપી ખૂબસૂરત આભુષણથી સજો

૫૨ આત્મશક્તિનો સ્રોત–સંયમ

આધ્યાત્મ સંસ્કૃતિના પ્રતીક સમા પવિત્ર દિવસોમાં તમે આધ્યાત્મ સંદેશો શ્રવણ કરી રહ્યા છો, તમે રેડિયો–સંદેશા સાંભળ્યા છે. અમેરિકા અને જાપાનના સંદેશાઓ સાંભળવા તમારા કાન આતુર રહે છે. મોટા–મોટા નેતાઓના સંદેશા તમે સાંભળ્યા છે. પ્રધાનમંત્રીનો સંદેશો સાંભળવા માટે ચોપાટી તટે લાખોની સંખ્યામાં તમે દોડી ગયા હશો અને ઘણા પ્રેમથી એમનો સંદેશો ઝીલ્યો છે. પણ હું પૂછું છું કે આત્માનો સંદેશો તમે સાંભળ્યો છે કે નહિ! આત્માનો સંદેશો જેણે સાંભળી લીધો છે એને દુનિયાનો કોઈ સંદેશો સાંભળવાની જરૂર રહેતી નથી.

થોડા જ સમય પહેલાં તમારી સામે ગજસુકુમારની પવિત્ર વાત આવી હતી. તે ત્યાગ અને બલિદાનભરી વાત મારા સાથી મુનિશ્રી પાસેથી તમે સાંભળી ચૂક્યા છો. તે મહાન સાધક જૈનજગતનું જ્યોતિર્ધર નક્ષત્ર છે એ પણ એક બાળ હતું જેમણે પોતાના સુકુમાર ભાઈના માથે ધગધગતા અંગારા મૂકી દીધા. તો સામે પણ એવું એક અદ્ભુત બળ હતું કે એ ધગધગતા અંગારાને સમભાવપૂર્વક સહી લઈ શક્યું. એ જ્વાળામાં તન બળી રહ્યું હતું, રક્ત અને માંસ પીગળી રહ્યાં હતાં પરંતુ એની આગ મન સુધી પહોંચી શકી નહિ. તે મનને સ્પર્શી શકી નહિ. કારણ તે સાધક સાધનાની એવી સ્થિતિએ પહોંચી ગયેલો કે જ્યાં તનને તપાવનાર આ જ્વાળાઓ પહોંચી શકે નહિ. અને આ બધું એટલા જ કારણસર સંભવિત બની શક્યું કે એમણે આત્માનો સંદેશો સાંભળી લીધો હતો. સંયમ અને ધ્યાનની એવી સ્થિતિમાં તેઓ લીન થઈ ગયા હતા કે જ્યારે એમને એ

ભાન પણ રહ્યું નહોતુ કે કોઈ એને બાળી રહ્યુ છે તેથી કોણ બળી રહ્યું છે એની એમને ખબર સુદ્ધા પડી નહિ.

આ સાધનાની ચરમ સ્થિતિ છે આ સ્થિતિએ પહોચવા માટે સયમનો પથ સ્વીકારવો પડશે મન અને ઇદ્રિયોને વશમા લેવા પડશે સયમ શક્તિનો સ્રોત છે સ્ટીમ-વરાળ જ્યારે પાવર નળીમા સયમિત બની જાય છે ત્યારે વિશાળ એન્જિનને ગતિ આપે છે અને એને કારણે હજારો-લાખો ટન ભાર એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે લઇ જઈ શકાય છે આવી શક્તિ ક્યાથી આવી? કહેવુ પડશે કે એ સયમની જ શક્તિ છે એટલા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ ઈદ્રિય-નિગ્રહ અને આત્મસયમ ઉપર ભાર આપ્યો છે મન ચારે બાજુ ફરતુ રહે, ઇદ્રિયો વાસના તરફ દોડતી ફરે અને પછી આપણે ઇચ્છીએ કે સાધનામા રસ આવે તો એ સભવિત નથી તમને તો રસ પડે છે ઓફિસમાં બેસી રૂપિયા ભેળા કરવામા જેવો રસ ત્યા છે એવો આત્મસાધનામા છે ખરો? જ્યા સુધી ઈદ્રિયો વિપથગામિની છે ત્યા સુધી અધ્યાત્મની વાતોમાં રસ આવી શકશે નહિ

ઇદ્રિયો શુ છે? ઋષિઓએ આત્માને ઇદ્ર બનાવ્યો છે-"**इन्द्रो वै आत्मा**" આ ઇદ્રરૂપી આત્મા માટે જે સહાયક છે, તેમને ઈદ્રિય કહેવાય છે લખવા માટે પેન્સિલ અથવા પેન સાધન છે તેવી જ રીતે ઇદ્રિયો પણ આત્મા માટેના સાધન છે આત્મા ધારે તો ઇંદ્રિયો વડે સસારભ્રમણને સીમિત કરી શકે છે, અને તે ધારે તો તે જ ઇદ્રિયો વડે ભવભ્રમણમાં વૃદ્ધિ કરી શકે છે

પેન્સિલની અણી કાઢવા માટે અપાયેલા ચાકુ વડે જો કોઈ બીજાની આગળીને છોલી નાખે તો તે ચાકુનો દુરુપયોગ જ થયો કહેવાશે સાધન સાધન છે, તેનો તમે સદુપયોગ પણ કરી શકો છો તેમ દુરૂપયોગ પણ જે દર્પણને નિમિત્ત માની ભરત ચક્રવર્તીએ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ, તે જ દર્પણ વડે અભયકુમારે કૂકડાને લડતા શીખવાડ્યુ ચક્રવર્તી સમ્રાટે જે જે નિમિત્તને મેળવી અનત-અનત કર્મોનો ક્ષય કર્યો હતો, તે જ નિમિત્ત દ્વારા કૂકડા અને એના સ્વામીએ અનત-અનત નવા કર્મો બાધી લીધાં.

એમ તો તમે બહુ કુશળ છો દરેક ચીજનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ કરવા માગો છો બે આનાની એક દિવાળીની પેટી આણી, દીવાબત્તી કરતી વેળા જો એક દીવાસળી પણ નીચે પડી ગઇ હશે તો તેને ગોતી ફરી પાછી તે

જ ડબીમાં મૂકી દો છો. એવી જ રીતે એક આનાની ૨૪ સોય લાવ્યા, એમાંથી એક પણ સોય ખોવાઈ જાય છે તો તેને પણ શોધી કાઢો છો. ૫-૨૫ મિનિટ એની શોધ પાછળ ગુમાવી દો છો પણ એને જતી કરતા નથી. અને બીજું તો શું ચોપડા લખતી વખતે શાહી સુકવવા માટે જે રેતી અક્ષરો ઉપર નાખવામાં આવે છે તેની પણ તમારા દિમાગમાં કિંમત છે. આજે ફાઉન્ટનપેનનો યુગ આવી ગયો છે પરંતુ આજથી પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં દરેક કુમને કાળી શાહીથી લખાતું હતું અને એને સૂકવવા માટે રેતીનો ઉપયોગ કરાતો હતો. અક્ષરો ઉપર રેતી નાખ્યા બાદ એ રેતીનું શું થતું ? શું એને ફેંકી દેતા હતા ? જી નહિ. ખૂબ જ સાવધાની સાથે એને ફરી પેલી જ ડબીમાં નાખી દેતા હતા. એ રેતીને પણ નકામી જવા દેતા નહોતા વારુ, તો બતાવો કે એની કિંમત શું હશે ? બે-ચાર પૈસામાં તો પૂરી ડબી ભરાઈ જાય છે પરંતુ એનો પણ તમે સદુપયોગ કરો છો.

નાની નાની વસ્તુઓનો તમે પૂરો સદુપયોગ કરો છો. કેરીની મોસમમાં તમે કેરી લાવ્યા બે રૂપિયા આપ્યા અને પેટી ભરીને ઘેર આવ્યા. તમે ખ્યાલ રાખો છો કે પેટીમાંની કેરીઓ બગડે નહિ-પિલાય નહિ. એના બગડી જવા પહેલાં જ તમે એનો ઉપયોગ કરી લો છો. તમે એનો કેવો ઉપયોગ કરો છો શું તે પણ મારે બતાવવું પડશે ? તમે સારી રીતે એ જાણો છો. અનેક વાર એનો રસ કાઢવો હશે, સૌથી પહેલાં કેરીને ધોઈ લેવામાં આવે છે પછી ઘોળી લેવાય છે ઉપરનું ડીંટિયું કાઢી ચાર સ્વચ્છ ધોયેલા વાસણમાં રસ કઢાય છે પૂરી તાકાતથી એનો રસ કાઢી લેવાય છે અને એનાં છોતરાંને એક બાજુ રાખી લેવામાં આવે છે પછી વારો આવે છે ગોટલાઓનો એમાંથી પણ ઘસીઘસીને રસ કાઢી લેવાય છે પછી શું એને ફેંકી દો છો ? ના ભાઈ હજુ તો પણ બાકી છે ભેગાં કરી કરીને છોતરાં અને ગોટલાને ધોવાય છે કેટલીક વખતે એક વાર તો કેટલીક વખતે બે કે ત્રણ વખત પાણીમાં ધોવાય છે ક્યાંક દૂધમાં પણ ધોવાતાં હોય છે પહેલાં પાણીને રસમાં ભેળવી દેવાય છે અને બીજા પાણીનો ફજેતો બનાવાય છે શા સારુ બીજાનો ફજેતો કરો છો ! (સભામાં હસાહસ)

હવે તો કોઈ ખાસ વેટલો ય રસ એમાં રહેવા દીધો નથી. હવે તો ફેંકી દેશો ને ? ના ભાઈ ના હજુ નહિ કે કારણ કોઈક ઘરોમાં જોવામાં આવ્યું છે કે પેલાં છોતરાંનું શાક બનાવી ટિફિનબોક્ષમાં નાખી દે છે. ટિફિનબોક્ષનો અર્થ તો તમે સમજી જ ગયા છો ને ! હા-પેકમાં. હવે રહી

વાત ગોટલાની એને પણ ફેંકી દેતા નથી તેને સૂકાવી નાખવામા આવે છે, પછી એને તોડી શિલસપ્તમીને દિવસે ગોટલીનુ પણ શાક બનાવી લેવામાં આવે છે અને ઉપરની છાલની ઇંધનરૂપે વપરાશ થાય છે હવે તમે બતાવો કે આમાની કઈ વસ્તુ તમે નકામી જવા દીધી

બે આનાની કેરીનો તમે આટલી બધી રીતે સદુપયોગ કરી જાણો છો, પરતુ મને બતાવો કે આ ઇંદ્રિયો તમને મળી છે, એમનો તમે કેટલો સદ્દુપયોગ કરો છો ? હા, તો બતાવો એની શુ કિમત હોય છે ? એક માણસ તમારે ઘેર આવી તમને કહી જાય કે હુ એક લાખ રૂપિયા આપીશ, તમે તમારી એક આખ મને આપો, તો શુ તમે આવા સોદા માટે તૈયાર થઈ જશો ? નહિ કદી નહિ એનો અર્થ એ થયો કે તમારી એક આખ એક લાખથી પણ વધુ કિમત ધરાવે છે, પરતુ મને બતાવો કે તમે એનો સદુપયોગ કરો છો કે દુરુપયોગ ?

કાન વડે તમે આધ્યાત્મિક સગીત પણ સાભળી શકો છો અને એ જ કાનો વડે ફિલ્મી સગીત પણ પહેલુ કામ મનની વાસનાને શાત કરે છે ત્યારે બીજુ કામ મનની સૂતેલી વાસનાને ઉત્તેજિત કરે છે વાસનાભર્યું સગીત સાભળવુ તે કાનનો દુરુપયોગ છે જ્યારે મનને વાસનાથી વાળી અધ્યાત્મ ભણી લઈ જતુ ગીત સાભળવુ તે કાનનો સદુપયોગ છે

કાન વડે તમે બીજાની નિદા પણ સાભળી શકો છો, તેમ બીજાની સ્તુતિ પણ વારુ, ત્યારે સચુ બતાવો કે કોઈની નિદા થતી હોય ત્યારે તેમા તમને વધુ રસ પડે છે કે કોઈ સદ્દગુણી મહાપુરુષનુ ગુણ–કિર્તન થતુ હોય તેમા રસ પડે છે ? જ્યારે ગુણીજનોની સ્તુતિની વાત આવી ત્યારે કહી ઊઠો છો કે હા, ઠીક છે પણ અદરથી કોને જોયો છે, વધુ થશે તો કહેશો મને સમય નથી પરતુ કોઈની નિદાની વાત કાને આવશે તો કહી ઊઠશો ભાઈ મને તો આજે જ ખબર પડી કે તે આવો છે હુ તો એને ઘણો સારો સમજતો હતો પણ હા, એમ બની શકે છે કે તે બહારથી ઊજળો હોય પણ અદરથી મેલો નિદાની વાત સોળ આના સાચી માની લો છો અને એમા એટલો રસ આવે છે કે જ્યાં વિકથા થઈ રહી હોય છે, ત્યા માણુસ એવો તો બેસી જાય છે કે જાણે ગુદર વડે ચોટી ગયો હોય કલાકો વીતી જાગે પણ ત્યાથી હલવાનુ નામ નહિ લે

અરે, કેટલાય માણુસોને ટેલિફોન (કાન) સદા નિદાત્મક વાતો સારુ

તૈયાર જ રહેતા હોય છે. તેઓ ધ્યાન રાખે છે કે ક્યાં કંઈ નવી વાત બની અને જ્યારે પણ એમના હાથમાં કોઈ એવી વાત આવી જાય છે ત્યારે તો એનું પૂછવું જ શું ! કોઈ પણ મળશે ત્યારે પણ બસ તે જ વાત. કોઈ મળતાંની સાથે જ પૂછશે : કંઈ નવી વાત સાંભળી કે ? આપણા સમાજમાં આજે આ રોગ એટલો તો ફેલાયો છે કે એની કોઈ સીમા રહી નથી. ધર્મસ્થાન પણ એનાથી બાકાત રહ્યાં નથી. કેટલાક લોકો તો એટલા માટે જ આવે છે કે કંઈ નવી વાત જાણવા મળી જાય. તેઓ આવશે, મુનિને હાથ જોડશે પણ એમની આંખો ચારે બાજુ ફરતી રહેશે—જોશે કે ક્યાં શું થઈ રહ્યું છે ! સામાયિકમાં પણ સમભાવની સાધનાના સ્થાને આવી જ સાધના થાય છે. પેલાએ આમ કર્યું અને ફલાણાએ તેમ કર્યું. મુનિની પાસે આવશે ત્યારે પણ એમની એ જ રેકોર્ડ ચાલુ રહેશે.

એક વખતની વાત છે. હું ઉપાશ્રયે રહ્યો હતો. એક ભાઈ બહારથી સામેથી આવ્યા. મને જોતાં જ બેસી એક બાજુ ફેંકી દીધી અને વંદના કરી. વંદના પૂરી થઈ નહિ કે એ બોલ્યા : મહારાજ ! એક નવી વાત આપે સાંભળી ? હું સમજી ગયો હતો કે એ શું કહેવા માગે છે. મેં કહ્યું : કોઈ પણ વ્યક્તિ દેવસ્થાન અથવા ધર્મસ્થાન તરફ જાય છે ત્યારે ચઢાવવા માટે સુગંધિત પદાર્થ લઈ જાય છે. તમે ધર્મસ્થાનકે આવ્યા છો. કોઈ સુગંધભરી વાત લઈને આવ્યા હો, કોઈના સદ્‌ગુણોની સુવાસ લઈને આવ્યા હો તો મને સંભળાવો. જો કોઈની બૂરાઈની વાત હોય તો તેની દુર્ગંધ મહેરબાની કરી અહીં ફેલાવશો નહિ. આ સાંભળતાંની સાથે જ એણે મસ્તક પકડી લીધું અને બોલ્યો : મહારાજ ! આપે મારી આંખો ખોલી દીધી છે. ખરેખર, હવેથી હું ધર્મસ્થાનમાં સુગંધિત વાત લઈને જ આવીશ.

આ તો મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે તમે સાધક છો. તમારી દૃષ્ટિમાં, તમારી વાણીમાં અને તમારા કાનોમાં સર્વત્ર પવિત્રતા હોવી જોઈએ. ધર્મસ્થાનમાં આવો તો પવિત્ર દૃષ્ટિ લઈને આવો અને સદ્‌ગુણોની સુગંધ ભરી વાતો લઈને આવો અને તેવી જ સુગંધિત વાતો લઈને જાઓ. કાન વડે સદ્‌ગુણ ગ્રહણ કરવો તે એનો સદુપયોગ છે અને નિંદા સાંભળવી તે કાનનો દુરુપયોગ છે.

ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય—શ્રોત્ર પછી ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયનું સ્થાન છે. આંખ કેમેરા કરતાં પણ એક છે. કેમેરા સામે આવેલી વસ્તુનો ફોટો લે છે. આંખ પણ એવું

જ કરે છે પરંતુ કેમેરામા નવા નવા રોલ નાખવા પડે છે, ત્યારે આ આપણના પડદા પાછળ કેટલાયે રોલો સમાયા હશે એની ખબર નથી એ કેમેરા વડે ફોટો લેવા માટે પ્રકાશની જરૂર પડે છે પરંતુ આખનો કેમેરો તો અલ્પ પ્રકાશમા પણ ફોટો લઈ લે છે પેલો કેમેરો તમને બસો અથવા બે હજારમા મળી શકે છે, પરંતુ આખનો આ કેમેરો તમને કેટલામા મળ્યો, એની કોઈ કિમત છે ખરી ? હજારો-લાખોનો ખર્ચ કરવા છતા તમે આખો મેળવી શકતા નથી પરંતુ તમે તેનો કેવો ઉપયોગ કરી રહ્યા છો ? કેમેરામેન ફોટો લેવામા સાવધાની રાખે છે, સુદર દૃશ્યોનો જ એ ફોટો ખેચે છે, તમે તમારી આખોરૂપી કેમેરા વડે પણ સારા દૃશ્યોનો જ ફોટો ખેચજો

મેનાવતી લક્ષ્મણની વાત તમે સાભળી હશે જ્યારે રાવણ મર્યાદા ઓળગી પચવટીથી સીતાને ઉપાડી ગયો ત્યારે સતી પોતાને આતતાયીના પજામા જોઈ વ્યાકુળ બની ગઈ એણે છૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ જ્યારે એમા એને સફળતા ન મળી એટલે એ પોતાના આભૂષણો ઉતારી એક પછી એક રસ્તામા નાખતી ગઈ જેથી મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ એ રસ્તાને જાણી શકે આ બાજુ શ્રી રામ અને લક્ષ્મણ જ્યારે પચવટીએ પાછા આવ્યા અને ત્યા ઝૂપડી ખાલી જોઈ તો સીતાના વિરહમા રામ ઉદ્વિગ્ન બની ગયા અને તેઓ પોતાના ભાઈ સાથે સીતાની શોધમા નીકળી પડ્યા વૃક્ષ અને પાદડે પાદડાને પૂછવા લાગ્યા, તમે સીતાને જોયા ? આ એક દામ્પત્યનો આદર્શ હતો જ્યારે રસ્તે વિખરાયેલા આભૂષણો જોયા તો તેમણે લક્ષ્મણને કહ્યુ "ભાઈ શોકની અધકારપૂર્ણ રજનીએ મારા મનને ઘેરી લીધુ છે, એટલે હુ જોઈ શકતો નથી કે આ આભૂષણો કોના છે ? હવે તુ જ પરીક્ષા કરી લે કે આ આભૂષણ તારી ભાભીના જ છે કે બીજા કોઈના આ સાભળી શ્રી લક્ષ્મણે જે કહ્યુ છે તે ઇતિહાસનુ અમર વાક્ય છે આખોનો સયમ જાણે બોલી રહ્યો છે મહર્ષિ વાલ્મીકિએ પોતાની લેખનીમાં એને અંકિત કરી લીધુ છે તે આ છે

केयूरं नैव जानामि नैव जानामि कुण्डलम् ।
नुपूरमेव जानामि नित्यं पदाभिवन्दनात् ॥

હે ભાઈ, હુ કેયૂર જાણતો નથી; તેમ નથી જાણતો કુડળને કારણ આજ સુધી આખ ઉઠાવીને મે ભાભીનુ મો જોયુ નથી હા નુપૂરને જરૂર જાણું છુ અને એનુ કારણ છે, હુ જ્યારે ભાભીને દરરોજ વદન કરતો હતો ત્યારે મારી દૃષ્ટિ એમના નુપૂર પર જરૂર પડતી હતી

આંખોના સંયમનો પાઠ તમારે શીખવો છે તો તે તમે અહીં શીખી શકશો. પણ આજે નેત્ર–સંયમની વાત ભાઈઓ દૂર ચાલી ગઈ છે. આજે તો જેમ રસગુલ્લાં ખાવા માટે જીભ સળવળે છે તેમ સૌંદર્ય જોવા માટે આંખો ટળવળતી હોય છે. ચાલતી સડક ઉપર અને આંખો રહેશે સીનેમાના રંગીન પોસ્ટરો ઉપર. આંખોનો સંયમ ગયો એટલે ની મૂર્તિમાની રાણીઓને જોવા માટે ગિરદી જામે છે પણ આ માટે સૌંદર્ય પર પતંગિયું બનનારા જ નહિ, પરંતુ સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરનારા પણ એટલા જવાબદાર નથી. સિનેમાનાં પોસ્ટરો જોવા પાછળ ઠોકર ખાનાર ભૂલ કરી બેસે છે, તેમ સિનેમાનાં ગંદાં પોસ્ટરો લગાવનારાની પણ એક ભૂલ જ છે.

સૌંદર્ય પ્રત્યેની આસક્તિ આંખની મારક શક્તિને સીમિત કરી દે છે. રાવણ સીતાના સૌંદર્યમાં એટલો આસક્ત બન્યો કે તે એના સિવાય બીજું કશું જોઈ શક્યો નહિ. એ સૌંદર્ય પ્રત્યેના રાગનું જ પરિણામ હતું કે ગુણાવલી વીરમતીની સાથે કનકધ્વજના લગ્ન જોવા માટે વિમલાપુરી ગઈ અને પરિણામે રાજા ચંદને કૂકડો બનવું પડ્યું. પોતાના પતિ ચંદરાજાને કૂકડાના રૂપમાં જોઈ ગુણાવલીનું હૃદય કેટલું રોયું હશે. ચંદરાજાનો રાસ સાંભળનારાઓ આ વાત સારી રીતે જાણતા હશે. ભક્ત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના પ્રસિદ્ધ સંત થઈ ગયા છે. એમણે એક વખત પ્રભુને પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું હતું કે —

पापाची वासना नको देऊ डोळा ।
त्याहून आंधळा बराच मी ॥

હે પ્રભો, તારી મુજ પર કૃપા હોય તો એટલું જ કરજે: મારી આંખોમાં પાપ વસે નહિ. એ જો ન થઈ શકે તો સારું થાય કે હું અંધ બની જાઉં. અષાઢભૂતિની આંખોમાં જો વિકાર ન આવત તો સિંહો ની રાણીઓને આલિંગન કરી પોતાના સૌંદર્યને ખાખ બનાવવા વિવશ થઈ પડત નહિ.

શ્રીમતીજી જો બજારમાં જશે અને ત્યાં સુંદર રંગીન સાડીઓ જોશે તો તેનાથી સાથે જ મન એમાં ફસાઈ જશે. લેવા માટે હાથ તૈયાર થઈ જશે. પણ પાસે એટલા પૈસા ન હોવાને લીધે હાથ ઘસી જશે. સાંજે ઘેર આવશે કે ગમે તેમ લેવા આદેશ અપાઈ જશે. એમણે જો

ખેચ બનાવી તો શ્રીમતીજીનુ મોટુ ચડી જશે અને પછી તો ઘરની શાતિનો પણ ભગ થઈ જશે આનુ સાચુ કારણ આખો જ હતી

તમારી આખ એ એક અણમોલ નિધિ છે, અને તે એવો નિધિ છે કે તમામ વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર પણ એની શક્તિને પરાજિત કરી શકતો નથી અમેરિકન વૈજ્ઞાનિકોએ એક આશ્ચર્યજનક યત્ર તૈયાર કર્યું છે, જે બમો ઇચનુ છે અને એને તૈયાર કરવામા પૂરા અગિયાર વર્ષ લાગ્યા, અને એના નિર્માણ પાછળ બે કરોડ અને આઠ લાખ રૂપિયા ખર્ચાયા તે દસ લાખ આખો જેટલો પ્રકાશ ગ્રહણ કરે છે એનો દૂર જોવાની શક્તિ એટલી છે કે વીસ હજાર માઈલ અતર પર રખાયેલી મીણબત્તીને એની શક્તિ વડે જોઈ શકાય છે આટલુ બધુ હોવા છતા પણ હુ પૂછુ છુ કે જો તે દૂરબીન કોઈ આધળાના હાથમા મૂકવામા આવે તો એનો શુ અર્થ નીકળશે ? આખ છે તો પેલી બે કરોડની દૂરબિનનુ મહત્ત્વ છે સાથે જ હુ એ પણ કહી શકુ છુ કે વૈજ્ઞાનિકો વીસ હજાર માઈલના અતર પરનુ જોઈ શકાય તેવુ દૂરબીન બનાવી શકે છે, પરતુ તમે એમને કહેશો કે બે ફર્લાંગ સુધીના અતર પરનુ જોઈ શકાય તેવી એક આખ તો બનાવી આપો, તો એ માટે ઈન્કાર કરવા સિવાય બીજો કોઈ જવાબ તેમની પાસેથી નહિ મળે એટલે એનો અર્થ એ થયો કે તમારી આખ બે કરોડવાળા દૂરબીનથી પણ વધુ કિમતી છે પણ મારો પ્રશ્ન તો એટલો જ છે કે તમે એનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરી રહ્યા છો ? દુનિયાના ત્રણ અબજ આદમીઓમા પણ એક એવો નહિ હોય કે જે સૂર્યના પ્રકાશમા વ્યર્થ જ વીજળીનો ઉપયોગ કરે સૂર્યના પ્રકાશમા વીજળી ચાલુ રાખવી તે દુરુપયોગ છે તો આખની શક્તિને સિનેમા વગેરે પાછળ ખર્ચ કરવી તે શુ આખોનો દુરુપયોગ નથી ?

ચક્ષુ ઈન્દ્રિય પર સયમ રાખી તમે અનેક વિકારો ઉપર વિજય મેળવી શકો છો, પરતુ એની સાથે સાથે ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય અને મનના સયમની પણ અપેક્ષા રહે છે ગુલાબની મધુરી સુવાસ માટે તમારે ઘ્રાણેન્દ્રિય ઉપર સયમ રાખવો જોઈએ. હજારો ફૂલોનો સહાર આ જ નાસિકા (નાક) માટે જ તો થાય છે એક ઔસ અત્તર તૈયાર કરવા માટે આઠ હજાર સાતસો બાવન રતલ ગુલાબની જરૂર પડે છે અત્તરો પાછળ થતુ લાખો ફૂલોનુ બલિદાન પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયના અસયમીઓ માટે જ છે એક માણસ બગીચામા ગયો, અને ત્યા ડાળ પર ઝૂલતુ એક સુદર-

પાંખડીઓવાળું ગુલાબનું ફૂલ જોયું અને તે ચૂંટી લીધું અને સૂંઘવા લાગ્યો. પરંતુ સૂંઘતાંની સાથે જ એણે બૂમ પાડી કારણ એ ફૂલમાં એક કીડો પડેલો હતો. તે ફૂલ સૂંઘતાંની સાથે જ એ માણસના નાકમાં ઘૂસી ગયો. તમાકુ—છીંકણી વગેરે વ્યસનાત્મક વસ્તુઓને સૂંઘવી એ પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો દુરુપયોગ છે. જેને તે ઈચ્છતી નથી એને બળપૂર્વક એમાં ઘૂસાડવી તે પણ એક ભૂલ છે.

જીભને વશ થઈને પણ માનવી કંઈ ઓછું પાપ કરતો નથી. હજારો પશુઓની હત્યા જીભ માટે જ થાય છે. અનંતકાય કંદોનું સેવન પણ એટલા માટે જ વધુ હોય છે. આખા બીજાને ચાકુ વડે ચીરી એમાં મસાલો મરચું ભરી સેકવામાં આવે છે અને એનું શાક જ્યારે થાળીમાં આવે છે ત્યારે જીભ બોલી ઊઠે છે વાહ કેવું સરસ શાક થયું છે! આ રસના (સ્વાદ) ખાઈ અને બોલી એમ બંને ભાગે છે. કોઈ માણસે પાંચ હજારનો ખર્ચ કરી પ્રીતિભોજન આપ્યું અને ગુલાબજાંબુ, કોપરાપાક અને બરફી વ. અનેક જાતની મીઠાઈ બનાવી પણ જો રાંધવામાં થોડું મીઠું ઓછું પડ્યું હશે તો હોબાળો થઈ જશે. એના આભારના પર તમે પાણી ફેરવશો. ઘરમાં દાળમાં જો મીઠું ઓછું થશે તો કેટલાક એવા પણ ભલા માણસો મળશે કે થાળી ફેંકીને ચાલતા થઈ જશે.

રસન-ઈન્દ્રિય પર વિજય મેળવવા માટે આયંબિલનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. આયંબિલનો અર્થ જ એ છે કે સાપ એના રાફડામાં સરી જાય છે તેમ રોટલાનો કોળિયો મોઢામાં પણ સીધો ગળે ઉતરી જવો જોઈએ. પણ આજે તો આ જીભ આયંબિલમાં પણ ઓછા નાચ કરતી નથી. પહેલાં ખાખરા-રોટલાથી ચાલતું હતું પણ હવે તો એવી ચીજો બનવા લાગી છે કે ઊણોદરી કરવા બેસીએ તો અરુચિ ક્યાંથી થાય અને મીઠાના સ્થાને હવે પાપડીયા મીઠાનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. એટલું હોવા છતાં પણ આ લાલ બાઈ (જીભ)ને સંતોષ થતો નથી અને તે બોલી પડે છે ગરમાગરમ રોટલી લાવો ને! (હસાહસ)

જીભની લોલુપતા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે માણસ આજે દરેક ચીજમાં રસ ઝંખે છે. મરચાં-મસાલાનો વધુ ઉપયોગ આ જ રસના (જીભ) માટે જ થતો હોય છે. પેટ ના પાડે છે તો પણ જીભને સારું લાગે છે એટલે તે ખાતો જાય છે. આંખો દુખતી હોય અને પેટ વધુ મરચાં—

મસાલા ખાવાની ના પાડી હોય તો પણ મસાલેદાર કચોરી ખાધા વગર રહી શકાતુ નથી જો રોગનુ નિદાન યોગ્ય થયુ હોય, ડોકટર કુશળ હોય, દવા પણ સારી હોય, અને હવા પણ સ્વાસ્થ્યવર્ધક હોય, છતા પણ જો રોગ મટે નહિ તો સમજવુ કે જીભ વશમા નથી.

યાદ રાખો કે મોટાને જે સારુ લાગે છે, તે સદૈવ પેટને પણ સારુ લાગતુ હોય, તેવુ નથી આજે બધી બાબતોમા રસ જોઈએ છે વ્યાખ્યાનમા પણ રસ જોઈએ વક્તા વિદ્વાન હોય, જીવનને ઊંચે લઈ જાય તેવી વાત કહેતો હોય, તો પણ શ્રવણ કરનાર કેટલીક વાર કહી બેસે છે કે મહારાજે વ્યાખ્યાન તો સારુ આપ્યુ પણ રસ આવ્યો નહિ એમા પણ રસ જોઈએ. માણસ આજે કેટલો ચટાકે થઈ ગયો છે રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાધીએ એક વાર કહ્યુ હતુ કે ખાવા અને બોલવામા જેણે પોતાની જીભની ચપળતાને વશ કરી લીધી છે, એણે બધાયને પોતાને વશ કરી લીધા છે

અન્ય ઇન્દ્રિયોની જેમ રસના (જીભ) ઇન્દ્રિયનો પણ સદુપયોગ અને દુરુપયોગ બને થઈ શકે છે જ્યારે તમે જીભના ગુલામ થઈ જાઓ છો, ત્યારે તમે એનો દુરુપયોગ કરો છો અને જીભ જ્યારે તમારા કાબૂમા છે ત્યારે સમજવુ કે તમે એનો સદુપયોગ કરી રહ્યા છો ભોજનવેળા ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યનો વિવેક જાળવો છો, અલ્પારભ અને મહારભનો વિચાર રાખો છો, સ્વાદ નહિ પણ સ્વાસ્થ્યનુ લક્ષ્ય રાખો છો ત્યારે તમે રસનેન્દ્રિયમા સયમ રાખો છો એમ કહી શકાય

સાથે જ જમતી વેળા બોલવામા પણ વિવેક રાખવો જોઈએ, એને કારણે તમે રોતાને હસાવી શકો છો અને હસતાને રોવડાવી શકો છો મધુર શબ્દો વડે તમે બીજાને લાગેલા ઘાને રુઝવવાનુ કામ કરો તે જીભનો સદુપયોગ છે અને જીભ દ્વારા વહુની સાત પેઢીઓને વખોડતા ફરો, એના માતા-પિતાને દરિદ્રી કહી વહુનુ કાળજુ બાળવુ એ જીભનો દુરુપયોગ છે. જીભ વડે મહાપુરુષોના ગુણ-કિર્તન કરાય છે, તે પણ એનો સદુપયોગ છે, પરતુ બીજાની નિંદા અને આલોચના પાછળ તમારી જીભ ચાલુ રહે તો સમજવુ કે તમે જીભનો દુરુપયોગ કરો છો

તેવી જ રીતે તમારે સ્પર્શેન્દ્રિયમા પણ સયમ કેળવવો જોઈએ શરીરને કોમળ લાગતી વસ્તુઓ લગભગ વિશેષ હિંસા વડે તૈયાર થયેલી હોય છે. રેશમી સાડીઓનો સ્પર્શ શરીરને ગમે છે પણ હે માતાઓ, એ તમારી

રેશમી સાડીઓ પાછળ કેટલા કીડાનો સંહાર થયો છે એની તમને ખબર -લાગતી નથી. આ રેશમમાં ત્રસ જીવોની હિંસા પણ છે આ બધું પાપ કોના માટે છે ? જે રેશમનો ઉપયોગ કરે છે તે જ એ પાપનો ભાગીદાર બને છે તેથી જ એક ગુજરાતી કવિ કહે છે –

> ભલે હજારો હાથી હણાય, પણ દાંતની ચૂડી પહેરનારા
> કીડા કરોડો ભલે કપાય પણ, રેશમ વસ્ત્ર ધરનારા
> શ્રાવક નામ ધરનારા, જરી જુઓ ને તપાસી કામ તારા

ગુજરાતી કવિ વલ્લભદાસ શ્રાવકોને ફટકારતાં કહે છે કે એ શ્રાવક જરા તું તારી જાતને જો. તું કઈ તરફ જઈ રહ્યો છે ? તું શ્રાવક છે વીતરાગનો ઉપાસક છે તારું જીવન કેટલું ઊંચું હોવું જોઈએ. અલ્પારંભ પૂર્વક જીવન જીવવાની કળા તારી પાસે હોવી જોઈએ. બહારની ચમક દમક ઉપર તું શા માટે લોભાઈ રહ્યો છે ? આ ચમક–દમક પાછળ કેટલા પ્રાણીઓનો સંહાર થઈ રહ્યો છે એનો તેં કદી વિચાર કર્યો છે ? દાંતની બંગડીઓ માટે હજારો હાથીઓનો સંહાર થાય છે રેશમી વસ્ત્રો માટે કરોડો કીડા મારવામાં આવે છે તેમ છતાં તું એવી ચીજોનો ઉપયોગ કરે છે અને પાછો પોતાને શ્રાવક પણ કહેવડાવે છે શું આ દુઃખજનક વાત નથી !

આ તો માતાઓ માટે વાત થઈ અને એ સાંભળી તમે મનમાં જ હરખાયા પણ તમારા શૂટ–બૂટમાં પણ કોઈ ઓછું પાપ થતું નથી. તમારે પણ રેશમી શૂટ જોઈએ છે અને નરમ પોચા અને ચળકતા બૂટ જોઈએ છે પણ આ ચમક લાવવા માટે કેટલા પશુઓનો વધ થાય છે એ કદી વિચાર્યું છે તમે ? અહીં સુધી સાંભળવામાં આવ્યું છે કે વધુમાં વધુ નરમ અને ચમકદાર ચામડું મેળવવા માટે ગર્ભવતી ગાયને મારવામાં આવે છે અને એના ગર્ભસ્થ શિશુ ચામડી વડે દીધાય છે ત્યારે જ તે ચામડામાં વધુમાં વધુ નરમાઈ અને ચમક આવે છે

આ રોમાંચક વાત તમે જાણતા નહિ હો, પણ આ તમામ પાપ ચમકદાર બૂટ પહેરનારાઓ માટે થાય છે સ્પર્શેન્દ્રિયના સુખ માટે પણ મનુષ્ય કઈ ઓછું પાપ કરતો નથી આ મવાલીપણું અને ગુંડાગીરી આમાંથી જ જન્મ્યાં છે એના માટે કંઈ ને સતીઓનું સતીત્વ લૂંટાયું અને સુંદરીઓને મેળવવા માટે જે લાખો વીરોના લોહીની નદીઓ વહાવવામાં આવી તે શું હતું ! આ તમામ ઇન્દ્રિયોનો જ રાગ હતો.

પેલો વનમાં ઘૂમતો મદોન્મત્ત હાથી હાથણીના પુતળાને જોઈને જ ખાડામાં પડે છે અને પછી સાત સાત દિવસ સુધી ભૂખ અને તરસનો માર્યો તરફડતો રહે છે આ ઇન્દ્રિયોના દાસત્વનું જ પરિણામ છે એક સંસ્કૃત કવિ કહે છે

दासत्वमेति वितनोति विहीन-सेवाम्
धर्मं धिनोति विदधाति विनिन्द्यकर्म ।
रेफश्चिनोति कुरुते विरुप वेश
किंवा हृषीक वश स्ततनुते न मर्त्य ॥

ઇંદ્રિઓનો દાસ તે સારી દુનિયાનો દાસ હોય છે તે દાસત્વ સ્વીકાર કરે છે નીચ પુરુષોની સેવા કરે છે ધર્મથી વંચિત રહે છે પાપદલનો સંચય કરે છે અને વિરૂપ વેશ ધારણ કરે છે સાચું છે કે જે ઇંદ્રિયોના રાજમાં રહેશે તે રંજના રાજમાં મરશે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત બનેલો માણસ મહાપુરુષની આજ્ઞાને વિસરી જાય છે. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવની વાત એ જ કહી જાય છે વાસુદેવ સમક્ષ મોટા મોટા સંગીતજ્ઞો સંગીતની ધૂન જમાવી રહ્યા હતા, અને નગરની શ્રેષ્ઠ નાચનારીઓ નૃત્ય કરી રહી હતી વાસુદેવે શૈયાપાલકને આદેશ આપ્યો કે મને ઊંઘ આવી જાય ત્યારે ગીત બંધ કરાવી દેજો. થોડીક જ વારમાં સંગીતની મધુરતાએ વાસુદેવને મીઠી નિંદરમાં સુવડાવી દીધા, પરંતુ શૈયાપાલક એ મધુર ધ્વનિમાં તન્મય બની ગયો એણે વિચાર્યું સ્વામી હજી હમણા જ સૂતા છે થોડી વાર પછી બંધ કરાવી દઈશ ને એમ હજુ ફરી વાર કરતા-કરતા રાત્રિનો ચોથો પહોર પણ ખલાસ થવા આવ્યો અને ઉષાકાળ થતા વાસુદેવ જાગી ગયા જોયુ તો હજુ સંગીતનો કાર્યક્રમ તો ચાલુ જ છે

શૈયાપાલકની સામે વાસુદેવની આંખો ફરી, એણે કહ્યું "ક્ષમા કરો પ્રભુ! ગીત મીઠું લાગી રહ્યું હતું, એટલે બંધ કરવાનો આદેશ આપી શક્યો નહિ" વાસુદેવે કહ્યું "હા, ઠીક તો તમને મારી આજ્ઞા કરતા પણ આ ગીતો વધુ મીઠા અને સારા લાગે છે, એનો દંડ તમારે ભોગવવો પડશે" તે જ વખતે એમણે બીજા અનુચરોને આદેશ આપ્યો કે એના બંને કાનમાં ગરમ સીસું ઢલવી દો હવે તમે જોઈ શકો છો કે શ્રવણેન્દ્રિયની આસક્તિએ કેટલા ભયંકર દુઃખને નિમંત્રણ આપ્યું શ્રવણના રસને લીધો વાસુદેવની આજ્ઞા પળાઈ નહિ અને પરિણામે અસીમ દુઃખને નિમંત્રણ મળ્યું એટલે

પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં વિવશ બનેલો માણસ વીતરાગદેવની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી-અનંત-અનંત દુઃખોનાં દ્વાર ખોલી દે તો એમાં આશ્ચર્ય શું કરવું !

એક કવિ કહે છે

जिया तोहे समझायो सौ सौ बार।
विषय भुजंग सौं दुःख पायो पुनि तिन सौं लिपटायो।
इस पद विचार रच्यो पर पदमां मदरस क्यौं बोरायो॥
तन धन स्वजन नहीं तेरे नाहक मेह लगायो।
क्यों न तजे भ्रम चाख समामृत जो नित संत सुहायो॥

કવિ કેટલું સુંદર કહી રહ્યો છે તે પોતાના મનને કહે છે તને કેટલી વાર સમજાવ્યું કે તું વાસનામાં ફસાઈશ નહીં પરંતુ તારી આદત જ એવી પડી ગઈ છે કે અમે એટલી વાર સમજાવું છું પણ તે બધું એમ જ જાય છે આ મનની આદત જ છે। જેવી રીતે ભેંસને જે બાજુ જતા રોકવામાં આવે છે તે જ બાજુ તે જાય છે તેવી જ રીતે મનને વાસના તરફ ન જવા કેટલીવાર સમજાવવામાં આવે છે, તેટલી જ વાર તે એ જ તરફ દોડી-દોડીને જાય છે માતા બાળકને નવડાવી-ધોવડાવી સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવે છે પણ બાળક બહાર જઈ ફરી માટીમાં રમવા લાગે છે બસ તેવી જ રીતે તમે પણ પેલા બાળક જેવું કામ તો નથી કરતા ને ! ઉપાશ્રયમાં મુનિ મહારાજ વીતરાગ-વાણીના જળ વડે નવડાવી-ધોવડાવી સ્વચ્છ કરે છે અને તમે બજારમાં જઈ પાછા હતા તેવા ને તેવા જ બની જાઓ છો (સભામાં હાસ્ય)

બીજાને ઠોકર ખાતાં જોઈ જે સાવધાન બની જાય છે તેને કુશળ કહેવાય છે પરંતુ ઇન્દ્રિયોની ગુલામીમાં જકડાયેલો બીજાને પડતો જોઈને પણ સભાન થતો નથી પતંગિયું બીજા પતંગિયાને દીપકથી પ્રેમ કરતું જુએ છે અને એને અગ્નિમાં બળતાં પણ જુએ છે તો પણ તે દીપકની જ્યોતિ સાથે પ્રેમ કરવાનું છોડતો નથી વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પોતાની દેશનામાં આ તથ્ય સામે રાખી ફરમાવે છે

रूवेसु जो गिद्धि मुवेई तिव्वं अकालियं पावइ से विणासं
रागाउरे से जहवा पयंगे आलोय लोले समुवेइ मच्चु ॥
उत्तराध्ययन अ. ३२

જેમ દીપકની ઝળકતી વાટમા આતુર બનેલુ પતગિયુ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ રૂપના મોહમા તીવ્ર અનુશક્તિ રાખનાર પ્રાણી વિનાશના ખાડામા જઈ પડે છે, હિંદનો એક કવિ પણ કહે કે.

दुनिया की झूठी प्रीति करो मत, प्रीति करी वो क्या फल पाये। मीन मृगा अही महा भयंकर, प्रीति से वो भी पिटारे मे आये। प्रीति के कारण देखो पतंगा दीपक में पड प्राण गमाये॥ दुनिया.

હિંદીનો આ કવિ દુનિયાની પ્રીતિને જૂઠી ઠેરવે છે પણ તમે તો એને સાચી માનો છો ને! અરે, આ મનડાને કહો કે હે મન! તુ કેટલુ હઠીલુ બની ગયુ છે! અનત-અનત જ્ઞાનીઓએ જે સસારને અસત્ય અને અસાર કહ્યો છે, એને તુ સત્ય માની બેઠો છે માછલીએ લોટની ગોળી સાથે પ્રેમ કર્યો ને પોતાનુ ગળુ વીધાવી લીધુ મદારીની બમીના મધુરા તાન સાથે પ્રેમ કર્યો તો તે પણ પટારીમા કેદ થઈ ગયો ઈન્દ્રિયોના વિષયો તો કાચા સૂતરના પલગ પર બેસવા સમાન છે જે કાચા સૂતરના પલગ પર બેસશે તેના શા હાલ થશે એ તો તમે જાણો જ છો ખરે જ, ઇંદ્રિયોના વિષયોએ ચારિત્ર્યના ટુકડા કરી નાખ્યા છે

જીવનની સાચી શાતિને પ્રાપ્ત કરવી હોય તો ઇંદ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરતા શીખો પણ ઇંદ્રિયો પર વિજય પામવાનો એ અર્થ નથી કે તમે ઇંદ્રિયોને નષ્ટ કરી નાખો ભારતમા થોડાક એવા પણ સાધકો થઈ ગયા છે જેઓ મનને સ્થાને ઈન્દ્રિયોને મારવામા રત રહ્યા બિલ્વ-મગળની વાર્તા આવે છે એમની આખો વિકાર તરફ ગઈ તો એમણે આખો ફોડી નખી અનાથિડાગના ફળો તરફ હાથ વધ્યા તો હાથ કાપી નાખ્યા પણ આ રીત ખોટી છે આ તો મનની શેતાનિયતની શિક્ષા ઈન્દ્રિયોને કરવા જેવુ થયુ માટે ઈન્દ્રિયોને મારો નહી પણ એમને સાધો એને માટે પહેલા મન ઉપર વિજય મેળવો એના પર વિજય મળતા જ ઈન્દ્રિયો પરનો તમારો વિજય નિશ્ચિત છે જ ગણધર દેવશ્રી ગૌતમ સ્વામી મહામુનિ કેશીકુમાર સામે આ રહસ્ય બતાવતા કહે છે

एगे जिए जिया पंच पंचजिए जिया दस।
दसहा उ जिणित्ताणं सव्व सत्तू जिणा महं॥

—ઉત્તરાધ્યયન અ ૨૩

એક મનને જીતી લેતા પાચે ઇંદ્રિયો પર તમારો વિજય થઈ જાય છે.

અને પાંચે ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવી લીધા બાદ પાંચે પ્રમાદો અને અવ્રતો પર પણ તમે વિજય પ્રાપ્ત કરી શકો છો. આ રીતે તમે ત આંતરની દુનિયાના તમામ શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી લો છો. ઇ યોને તમારે કેળવવી જોઈએ. નયનને કહેજો, જ્યાં જ્યાં તારી દૃષ્ટિ ત્યાં ત્યાં તું છુપું સત્ય ખોળજે. કાનને કહેજો, જે જે તું સાંભળે છે એ જીવન માટે પ્રકાશનું કિરણ લેજે. વાણીને કહેજો, જ્યારે તું બોલ ત્યારે એમાં સાકરની મીઠાશ મેળવજે. કાયાને કહેજો તું જ્યાં જાય સેવાની સુગંધ ફેલાવજે.

તમે તમારી ઇન્દ્રિયોને જો આ રીતે કેળવશો તો તમે નિશ્ચય-સંય પથ પર આગળ વધી શકશો. સાધક-જીવનનું લક્ષ્ય જ સંયમ છે. મ નાનચંદજી કહે છે: "આ દેહ હોય તો સંયમને માટે છે." તમે પણ પવિત્ર દિવસોમાં આવી પ્રતિજ્ઞા લેજો.

'असंजमं परियाणामि संजमं उवसंपज्जामि ।'

હે પ્રભો! હું અસંયમનો ત્યાગ કરી સંયમ તરફ આવું છું! જ જીવનમાં સંયમ આવે છે ત્યારે શાંતિ પોતે જ સામે ચાલીને તમારી પાસે આવે છે. એક વિચારક કહે છે: પ્રેમ જો પવિત્ર છે તો વૈભવનું શું છે? જીવન જો અમૂલ્ય છે તો પૈસાનું શું કામ છે? મન જો શુદ્ધ છે મૂર્તિની શી આવશ્યકતા છે? અને જીવનમાં જો સંયમ છે તો કાનૂન-કાય દાની શી આવશ્યકતા છે? જીવનમાં જો સંયમ હોય તો કાયદા-કાનૂનની જરૂર નહીં પડે. તો આ પવિત્ર દિવસોમાં તમે અસંયમથી પાછા ફરો. તમે જેટલા સંયમ તરફ વળશો તેટલી જીવનની સાચી શાંતિ તમારી [આવતી જશે.

॥ ૐ શાંતિ શાંતિ ॥

આસો સુદ
ચોથ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી મુંબઈ

જૈનદર્શનનું

૫૩. નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ દર્શન

પ્રિય સજ્જનો અને શ્રીમતી માતાઓ,

પર્યુષણ પર્વના પાવન દિવસો ચાલી રહ્યા છે અધ્યાત્મ સાધનાનુ આ પર્વ આપણને સદેશ આપી રહ્યુ છે કે આપણે ભૌતિકતાથી પાછા ફરીએ અને આત્મ-સાધના તરફ વળીએ દુનિયાની રાહે ચાલતા અનત યુગો વીત્યા, હવે આપણે સાધના-પથ પર ચાલતા થઈએ અધ્યાત્મક જીવન વિતાવવાનો પવિત્ર સકલ્પ આપણી સામે છે આજની ભૌતિકતા-પ્રધાન દુનિયાને આપણે અધ્યાત્મનો સદેશ આપવો છે આપણે કહીએ છીએ કે આપણી પાસે દુનિયાને દેવા માટે ઘણો મોટો અધ્યાત્મસદેશ છે પરતુ જ્યા સુધી તમે પોતે એ પ્રમાણે નહિ ચાલો ત્યા સુધી દુનિયા તમારા એ સદેશાઓને નહિ સાભળે

ભાષણ કરતા આચરણ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે તમે કહો તો હુ એક કલાક સુધી વીતરાગ અવસ્થા અગે ભાષણ આપી શકુ છુ પરતુ પૂર્ણ વીતરાગ અવસ્થા મેળવતા કેટલો સમય લાગશે એ કોણ જાણે છે? મોટા મોટા નેતાઓ સેવા અને સહયોગ ધર્મ ઉપર કલાકો સુધી લિજ્જતદાર ભાષણ આપી શકે છે, એમના ભાષણ ઉપર શ્રોતાજનો મુગ્ધ પણ બની જાય છે, તાળીઓના ગડગડાટ દ્વારા એમના ભાષણન સ્વાગત પણ થાય છે પરતુ એ ભાષણકર્તાને કહેશો કે તમારી માતા ઘેર ખાટલે પડી છે-બીમાર છે, એમની પાસે આજે રાત આખી જાગતા બેસી રહેવાનુ છે, તો તરત એ જવાબ વાળશે કે એ મારાથી થઈ નહિ શકે તમે બીજુ કામ બતાવો એમને કહેશો કે પાડોશીનુ બાળક બીમાર છે એને સારુ દવા

લાગતી છે તો કહેશો મારી પાસે સમય નથી. નોકરને નોકરી આપીએ. આપણામાં જે સેવા જાદુ બતાવી રહી હતી તે આચરણમાં આવતાં જ હવાઈ કેમ બની ગઈ! વાત એ જ છે એક શાયરના શબ્દોમાં કહું તો

हमें कहना आता है करना नहीं आता,
हमें पोढना आता है चलना नहीं आता ॥

કહેવામાં વાર લાગતી નથી કે મનુષ્ય એક મિનિટમાં હિમાલયને આંબી શકે છે પણ તાકાત તો ચાલવામાં લાગે છે. ચઢાણ પર ચડતાં એક એક કદમે પરસેવાનાં ટીપાં પડવા લાગે છે ત્યારે હિમાલયની કંદરાઓ પાર થાય છે. આધ્યાત્મિક કંદરાઓ પાર કરવી હોય તો આચરણોમાં પ્રગતિ કરવી પડશે ત્યારે જ આપણે જીવનના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શકીએ છીએ.

પાવન પુરુષ ભગવાન મહાવીરે જે આધ્યાત્મિક લક્ષ્યો બતાવ્યાં છે તે ક્રમે તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. ત્રણનું પ્રવચન તમે સાંભળી ચૂક્યા છો. આજે આપણે જીવનના ચોથા લક્ષ્ય સંબંધિ વિચાર-વિનિમય કરીશું. તારક મહાપુરુષે જીવનનું ચોથું લક્ષ્ય એ બતાવ્યું છે કે –

“ अकिरियं परियाणामि किरियं उवसंपज्जामि ।

અર્થાત્ અક્રિયા કે નિષ્ક્રિયતાને તજી આપણે સક્રિય બનીએ. આજે આપણા જીવનમાં નિષ્ક્રિયતા આવી ગઈ છે. નિષ્ક્રિયતા એ પોતે જ જડ છે. જૈનદર્શન એ જડનો નહીં પણ ચૈતન્યનો ઉપાસક છે. માટે જીવનમાં પ્રવેશેલી જડતાને ત્યાગી સક્રિય બનો. કારણ કે ચૈતન્યનો ગુણ છે સદા ક્રિયાશીલ રહેવું. ચાહે નિગોદની અંધકારપૂર્ણ દશા હોય, અથવા સિદ્ધની સ્વરૂપસ્થિતિ હોય બંનેમાં આત્મા સદા સક્રિય રહે છે. કારણ કે જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે અંતરાય કર્મનો કદી પણ પૂર્ણ ઉદય થતો નથી તે સદા ક્ષયોપશમરૂપે રહે છે. એટલે નિગોદમાં પણ આત્મા ક્રિયાશીલ તો રહે જ છે. પછી એ વાત ન્યારી છે કે એની ક્રિયા આત્માને તેના નિજ ગુણોથી દૂર ખેંચી લઈ જાય. સિદ્ધ સ્થિતિમાં અંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય છે અને તેથી જ ત્યાં આત્મા નિજ ગુણોમાં સદા પરિણમનશીલ રહે છે.

એવું કહેવાય છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિપૂરક દર્શન છે અને એના ઉપર એવો આક્ષેપ મુકાય છે કે એણે તો સદા નિષ્ક્રિયતા જ શીખવી છે પરંતુ હું કહીશ કે જેમની આવી ધારણા છે તેઓએ જૈનદર્શનનું આંતર-હાર્દને પકડ્યું જ નથી. જૈનદર્શને કદી પણ કોઈ એક બાજુ પરત્વે

આગ્રહ સેવ્યો નથી, કારણ કે આગ્રહમા એકાતની દુર્ગંધ છે જ્યારે જૈન-દર્શનનો આતર-પ્રાણ અનેકાતમા વસે છે એ સાચુ છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિ-પૂરક છે તે ભૌતિક-પ્રગતિમા વધુ વિશ્વાસ રાખતો નથી પરતુ એનો અર્થ એ નથી કે તે નિષ્ક્રિયતાનો ઉપાસક છે નિવૃત્તિનો અર્થ થાય છે, પાછુ ફરવુ તો શેનાથી પાછુ ફરવુ ? શુ પોતાના શુભ ભાવોથી પાછુ ફરવુ ? શુ આત્મિક સદ્‌ગુણો અને શુદ્ધ વૃત્તિઓથી પાછા ફરવુ ? નહિ, પીછેહઠ કરવામા પણ વિવેક જાળવવો પડશે

પીછેહઠનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે આપણે વિકારોથી પાછા ફરીએ વાસનાઓ અને અશુભવૃત્તિઓથી પાછા ફરીએ એક આચાર્ય જૈનદર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ દર્શન કરાવતા કહે છે કે

असुहादो विणिवत्ति, सुहे पवित्ति जाण चरित्तं,
वदसमिति गुत्ति रूवं ववहारणयादुजिण भासियं ॥

द्रव्यसंग्रह-४५

દ્રવ્ય સગ્રહના શ્લોકાર્ધમા સિદ્ધાત ચક્રવર્તી આચાર્ય નેમચદ્રજી જૈન-દર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિની વ્યાખ્યા બતાવી રહ્યા છે, અશુભથી નિવૃત્તિ અને શુભમા પ્રવૃત્તિ એ જ ચારિત્ર છે અશુભથી-આત્મવિકારોથી પાછા વળવુ તે ચારિત્રનુ એક અગ છે તો શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે ચારિત્રનુ બીજુ અગ છે જૈનદર્શનને કેવળ નિવૃત્તિવાદી કહેવો તે અર્ધસત્ય છે, અશુભથી નિવૃત્તિ લેવી જેટલી જરૂરી છે તેટલી જ શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી જરૂરી છે.

આ જ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ અન્તર્દર્શન જ અક્રિયા અને ક્રિયાનુ રહસ્ય છે અક્રિયાનો અર્થ અહી અશુભ ક્રિયા છે. અને તેનાથી પાછા વળવાનુ છે કારણ અક્રિયાનો અર્થ તદ્દન ક્રિયાશૂન્યતા નથી હમણા જ મેં ઉપર જણાવ્યુ તેમ આત્મા કદી નિષ્ક્રિય રહેતો જ નથી અનત કાળથી આત્મા ક્રિયા કરતો રહ્યો છે પરંતુ તે ક્રિયા તેને પોતાના લક્ષ્યથી દૂર હઠાવી રહી છે કલ્પના કરો, એક બહેન સવારે વહેલી ઊઠી પોતાને હાથે ઘરનો કચરો વાળે છે જો કે આજે આ કામને હલકુ ગણવામા આવે છે પરતુ મુનિ માટે જેટલુ પ્રતિલેખન અને પ્રમાર્જન જરૂરી છે તેટલુ જ ગૃહસ્થો માટે આ કામ જરૂરી છે કચરો સાફ નહિ થાય તો જાળા બાઝી પડશે અને તેમા જીવોત્પત્તિ થયા બાદ એને દૂર કરવો એ સાચા જૈનનું લક્ષણ નથી.

આજે તો ઘણાં ય સંપન્ન ઘરોમાં નોકર દ્વારા આ કામ થતું હોય છે પરંતુ નોકર તે શી ભાવના રાખશે? તેને જીવોની શું દયા હશે? જેના હૃદયમાં અનુકંપા નથી જેને તત્ત્વનો બોધ નથી એવા પાસે જયણા અને દયાની શી આશા રાખી શકાય? ઘર તો એક બહેન કચરો વાળી એક ખૂણામાં એકઠો કરી દે છે એવું પણ ક્રિયા તો કરી જ છે બીજી બહેન આવી અને એણે પેલા કચરાને ઉપાડી બહાર ફેંકવાને બદલે ફરી ઘરમાં વીખેરી દીધો. ક્રિયા તો બન્નેએ કરી છે પરંતુ પહેલી બહેનની ક્રિયા તે સાર્થક ક્રિયા છે જ્યારે બીજી બહેનની ક્રિયા તે નિષ્ફળ ક્રિયા છે તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં આત્મા જે કંઈ ક્રિયા કરે છે તે આ બીજી બહેને કરી હતી, તેવી ક્રિયા છે તે કચરાને બહાર ફેંકતી નથી અપિતુ વિષયને વાસનારૂપી કચરો પાછો ઘરમાં ફેલાવે છે એટલા માટે એને અશુભ ક્રિયા કહેવાય છે ત્યારે આપણે તો શુભ ક્રિયા કરવી છે

તમે અશુભમાંથી શુભ તરફ ગમન કરો. તમારે વિચારવું જોઈએ કે તમારી ક્રિયા શુભ તરફ જાય છે કે અશુભ તરફ? તમારા મનની પ્રવૃત્તિ, વાણીની પ્રવૃત્તિ તેમ શરીરની પ્રવૃત્તિ શુભમાં છે કે અશુભમાં? મન વડે તમે પ્રતિદિન માટે કેટલું ચિંતન કરો છો? હું માનું છું, અહિત ચિંતનમાં તમારું મન જતું નહિ હોય કારણ તમે શ્રાવક છો ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છો પરંતુ તમારા પાડોશીની દુકાને ઘરાકી થાય છે અને તમારી દુકાને એક પણ ગ્રાહક આવતો નથી ત્યારે તમારું મન શું બોલે છે? કે ભગવાન્ આની દુકાન ઉપર ગ્રાહકો શા માટે જાય છે? એની દુકાન બંધ થઈ જાય તો સારું આ અશુભ વિચારો છે એમાંથી મનને તોડી પાડવાની ક્રિયા તે અશુભ ક્રિયા છે. તમારા થકી કોઈનું ભલું થાય તો કરજો પણ કોઈને તોડી પાડશો તો નહિ જ પાણી મૂળિયાને જમીન સાથે સ્થિર કરે છે અને પ્રચંડ હવા એ મૂળિયાને ઉખાડી દે છે એટલે હવે તમે વિચારી લો કે તમારે શું બનવું છે? હવા કે પાણી?

હું તો તમને સલાહ આપીશ કે હવા નહીં પણ પાણીનું કામ કરજો બીજાના પગ મજબૂત કરજો. પાડવું સહેલું છે પણ જમાવવું મુશ્કેલ છે આ જીવનના નિર્માણમાં એક વર્ષ લાગ્યું હશે પણ એને તોડી પાડવા માટે તો ફક્ત દસ જ દિવસ પર્યાપ્ત થશે. સાધર્મી બંધુ અથવા કોઈ પણ માનવબંધુ તમારો ઘડતર થઈને ઊભવાની કોશિશ કરે તો તમે એને ટકાવવામાં મદદ કરજો અને પેલી આડ આગળથી વાડ પણ બાંધવામાં અને આગળ

વધવામા મદદ કરે છે, ત્યારે તમે તો વળી ચેતનામય છો, પચેન્દ્રિય છો અને મનુષ્ય છો, પછી બીજાને આગળ વધવામા મદદ ન કરો એવુ કદી સભવે ખરુ ?

વારુ તો આજે તમે જ્યારે ઘેર જાઓ ત્યારે વિચાર કરજો કે હુ અને મારી સપત્તિ બીજાના વિકાસમા કેટલા સહાયક થઈ રહ્યા છીએ ? યાદ રાખજો, પુણ્યના સુયોગે તમને જે સાધનો મળ્યા છે, એ વહેતી ગગામા કોઈ હાથ ધોવા આવે તો ઈન્કાર કરશો નહિ આમ કરશો તો પુણ્યની ગગા વહેતી જ રહેશે, પરતુ જ્યારે સ્વધર્મીઓની સહાયતાથી હાથ સકોચાશે ત્યારે પૂણ્યની ગગા પણ સકુચિત બનતી જશે

હુ આપીશ તો ખાઈશ શુ ? મારા બાળકો ભૂખ્યાં મરશે સહાય કરવાના ટાણે આ જાતના વિચારો જેના મનમાં આવે છે તેને પુણ્યના તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા જ નથી એમ હુ તો કહુ હસવાથી આનદ ખૂટતો નથી- તેમ દેવાથી સપત્તિ ખૂટતી નથી હા, પણ ઈન્કાર કરવાથી જરૂર તે ઘટી જાય છે

એક શહેરની વાત છે એક સપત્તિસપન્ન બહેન એક સાધ્વીજીના દર્શન કરવા સારુ આવી લગભગ પચ્ચીસેક હજારની મોટરકારમાંથી તે નીચે ઉતરી એના હાથે અને માથે મોતી જડ્યા આભૂષણો હતા, તે ઉપર ગઈ અને સાધ્વીજીને વદના કરી સપત્તિસપન્નની વદના પણ જરા જોવા લાયક હોય છે તે વધુ નમી શકતા નથી કારણ વધુ નમવા જતા જરા કપડાની ઈસ્ત્રી બગડી જવાનો ડર રહે છે અને એમા વળી થોડી પૈસાની ગરમી પણ વિનમ્રતા અને કોમળતાને ઓછી કરી દે છે

હા, તો શેઠાણીજીએ તેરી જ લટકેદાર વદના કરી, અને નીચે બેસી ગઈ પાસે જ એક ગરીબ વિધવા બહેન બેઠી હતી એની આર્થિક સ્થિતિ કથળેલી હતી તે અઠમ–અઠમના પારણા કરતી હતી સાધ્વીજીએ એના તરફ સકેત કરતા કહ્યુ આ ગરીબ બહેન છે, ધાર્મિક જીવન વ્યતિત કરે છે કઈક મદદ કરી શકો તો સારુ પુણ્યપ્રકૃતિએ તમને દીધુ છે, તો એનો આવા શુભ કામોમા ઉપયોગ થાય તો તે શુભ ફળ જ આપશે

મહાસતીજીની વાત સાભળીને પેલી શેઠાણી બોલી મહારાજ, ઊટની ગરદન લાબી છે તો તે શુ કાપી નાખવા માટે છે ? વધુ પૈસા છે પણ તે વહેચી નાખવા માટે નથી અને એક પૈસો પણ તેના હાથમાથી સર્યો

નહિ. થોડી વાર તે ત્યાં બેઠી. પછી તે મોટરમાં બેસી પોતાને ઘેર આવી ગઈ. આ બીના બન્યાને હજુ ૭ દિવસ પણ વીત્યા નહિ હોય કે તે બાઈ-નો પુત્ર કાળા બજારને અંગે પકડાઈ ગયો અને તે પણ એવા સકંજામાં કે છૂટવાની કોઈ જગ્યા રહી નહિ. એના કેસ પાછળ રૂપિયા દસ હજાર ઊડી ગયા અને આબરૂ પણ માટીમાં મળી ગઈ. જેટલી ગરદન એક જ ઝપાટે કપાઈ ગઈ.

આજે તમે વિચારો કે તમારી સંપત્તિનો કેટલો ભાગ શુભ ખાતે વપરાય છે અને કેટલો અશુભ ખાતે? પોતાના વૈભવ અને વિલાસમાં સંપત્તિની કમી નથી. તમારે રેલયાત્રા કરવી હશે તો ફર્સ્ટ ક્લાસની ટિકિટ લેશો. સિનેમાઘરમાં પાંચની ટિકિટ નહિ મળે તો દસની લેશો. પણ કોઈ ગરીબે પોતાની હાજત બાજુએ મૂકી હાથ પસાર્યો તો તમામ ઈન્કમટેક્ષ, સેલ્સટેક્ષ યાદ આવી જશે અને જ્યારે સમાજનું કોઈ કામ આવશે તો કહી દેશો કે સાહેબ હજુ તો ૭ દીકરીઓને પરણાવવાની છે. શુભ કાર્યોમાં સો-સો બહાના યાદ આવી જાય છે. શુભ કાર્ય માટે જ્યારે દિલ સંકુચિત બને છે તો સમજી લેવું જોઈએ કે હજુ શુભ અને અશુભનો ભેદ સમજાયો નથી! નવતત્ત્વમાં પુણ્ય અને પાપ તત્ત્વનું રટણ કરતાં-કરતાં ઘણું સમજ્યું પરંતુ જીવનના મેદાને જ્યારે આ પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે નાસી જ ગયા!

જૈનદર્શન ફરમાવે છે કે તમે અશુભમાંથી શુભમાં પ્રવૃત્ત થાઓ અને શુભમાંથી શુદ્ધતા તરફ જાઓ. પાપ પરિણતિ તે અશુભ છે, પુણ્ય શુભ છે તો નિર્જરાની પરિણતિ શુદ્ધ છે. તે તો શાસ્ત્રો રૂપિયો છે. અશુભને સમાપ્ત કરવા માટે શુભ પરિણતિ અપનાવવામાં આવે છે કારણ કે કાંટા વડે કાંટો કાઢી શકાય છે. સંસારના રાગને નિવારવા માટે ત્યાગનો રાગ અપનાવવો છે અને ત્યારે ત્યાગનો પણ રાગ સમાપ્ત થાય છે ત્યારે વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

તમારી અને મારી તમામ સાધના વીતરાગ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે છે. એક કવિએ પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું છે કે:

प्रभु वीतराग दशामा यह भावना हमारी
हम निज स्वरूप पावें पावें दशा तुम्हारी ॥

આપણા પ્રવચનનું લક્ષ્ય છે વીતરાગ ભાવ જગાડવો. એની સાધના

માટે આપણે સાધના ક્ષેત્રમા ઝપલાવવુ પડશે તમે વિચાર્યું તો ઘણુ છે, પણ હવે આચરવુ પડશે એ ખરુ છે કે લક્ષ્ય વિના નીકળી પડવુ પણ ખોટુ છે, પરતુ કેવળ જાણી લેવા માત્રથી મઝીલ આવી જતી નથી એને સારુ તો ચાલવુ પડશે કસવાથી સોનાની પરીક્ષા થાય છે તો સોનાથી એરણની પરીક્ષા થાય છે જે એરણ એ બતાવી શકે કે આ સોનુ છે કે પિત્તળ છે તે એરણ નથી, એ છે કાળો પથ્થર! એવી જ રીતે જ્ઞાનથી ક્રિયાની જાણ થાય છે, અને ક્રિયાથી જ્ઞાનની વિવેકયુક્ત ક્રિયાને જોઈ એ બોધ થાય છે કે એણે જ્ઞાન મેળવ્યુ છે.

ક્રિયા જ્ઞાનને વેગ આપે છે એના અભાવે જ્ઞાન પાગળુ રહે છે આચાર્ય માધવ-મુનિજી મહારાજ પ્રભુ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરતા ફરમાવે છે કે,

लंघत बढत नाथ प्रति छिन ये
पस्रो विषम पहारो ।
चरण रूप देवो चरण कृपा कर,
तो नही लंघत वारो
शरण मैं लीनो तुम चरणारो ।

આચાર્ય માધવ મુનિજી મહારાજ કે જેને માટે એ કહેવત રચાઈ છે કે, "સો સાધુ અને એક માધવ" અને જેમની સિહગર્જનાની સામે વિરોધીઓના પ્રાણ કપતા હતા—તેઓ પ્રભુની સ્તુતિ કરતા કહી રહ્યા છે. "આ સસાર એક પર્વત છે અને એ પર્વત એવો તો વિષમ છે કે એના પર જેમ જેમ હુ ચઢતો જાઉ છુ તેમ તેમ એ વધતો જ જાય છે પરતુ હે પ્રભુ, ચારિત્રરૂપી ચરણ (પગ) મળી જાય તો એને ચઢવામા કશી વાર લાગશે નહિ"

ચારિત્ર અર્થાત્ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા ભવ-ભ્રમણને સમાપ્ત કરી છે સિક્કો એક બાજુથી ઘસાયેલો હોય તો બજારમા તે ચાલતો નથી એવી જ રીતે જ્ઞાન-શૂન્ય ક્રિયા પણ લક્ષ્ય સુધી પહોચાડી શકતી નથી જ્ઞાનરહિત ક્રિયા આંધળી ક્રિયા છે તો નિષ્ક્રિય જ્ઞાન પગુ છે બને પોત-પોતામા અધૂરા છે હજાર લૂલા એકઠા થઈ જાય તો પણ એક પૂર્ણ વ્યક્તિનુ કામ કરી શકતા નથી જે જ્ઞાન આચરણમા આવ્યુ નથી તે કેવળ એક જાતનો ભાર જ બની રહે છે

આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામી ક્રિયારહિત જ્ઞાનને ભારરૂપ બતાવતા કહે છે

जहा खरो चन्दण भारवाही
भारस्सभागी न हु चन्दणस्स ।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो
नाणस्स भागी न हु सोग्गइए ॥

विशेषावश्यक भाष्य

ચંદન એક સુગંધિત ચીજ છે. એનું એક ટીપું તાપથી તપતા શરીરને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. મનુષ્ય તો શું, વિષધર સાપ એની સુવાસમાં પોતાને ભૂલી જાય છે. પરંતુ ચંદનને જો ગધેડા પર લાદવામાં આવે તો તે શું એની સુગંધનો આનંદ માણી શકશે? એ તો વિચારશે કે હું ક્યારે મારા સ્થાન પર પહોંચું અને મારી પીઠે લાદેલા આ ભારથી મુક્ત બની હળવો થાઉં. આગમવેત્તા આચાર્ય ભદ્રબાહુ કહે છે કે બસ આ જ રીતે જેણે જ્ઞાન મેળવ્યું છે પણ એનો એક અંશ પણ આચરણમાં ઉતાર્યો નથી તેવા લોકો આ ગધેડા જેવા જ્ઞાનના ભારવાહક માત્ર છે. એનો આનંદ એમના નસીબમાં નથી.

જ્ઞાન હોય કે ધન હોય, બંને જ્યારે ઉપયોગમાં આવતાં નથી ત્યારે એ કેવળ ભારરૂપ જ બની રહે છે. ધન ભેગું કરવા માટે પરસેવો વહાવ્યો, સવારથી સાંજ સુધી દોડધામ કરી અને ઘણું ભેગું કર્યું, પરંતુ જ્યારે ભૂખ લાગી ત્યારે એમાંથી ખાધું નહિ કે કશોય ઉપયોગ કર્યો નહિ. એવા એવા લક્ષાધિપતિઓ જોવામાં આવ્યા છે કે જેઓ સવારે પોતાનાં બાળકોને દૂધ તો શું પણ અડધું પાણી પણ પાતા નથી. સંપત્તિ હોવા છતાં એનો ઉપયોગ ન કરનાર આવો જ અભાગિયો છે. તેવા લોકો ભાદરવામાં ઘણું જળ હોવા છતાં તરસે મરનાર જેવા છે.

જ્ઞાનની વાત પણ એવી જ વસ્તુ છે. ઘણું ગોખી ગોખીને શીખ્યા, સવારે વહેલાં ઊઠી એનું અધ્યયન કર્યું, મોડી રાત સુધી જાગીને એને યાદ કર્યું, પણ જ્યારે એને જીવનમાં ઉતારવાનો સમય આવ્યો ત્યારે ત્યાંથી નાઠા. એનો અર્થ એ જ થયો કે એણે નમુના જેવું ભણ્યું છે. પુસ્તક પુસ્તક ગોખી-ગોખીને ઘણું સાચવ્યું છે પણ એ પુસ્તકો ઉપરથી જ્યારે મમતાભાવ દૂર કરવાની વાત આવી, સ્વધર્મીને મદદ આપવાની વાત આવી, હાથ સંકોચાવા લાગ્યા. આમ જ થવાનું હોય તો પછી એ બધું શીખવાનો અને રટણ કરવાનો શો અર્થ?

માહિતી મેળવવી એ એક ચીજ છે અને વસ્તુને ગ્રહણ કરવી તે બીજી ચીજ છે એક હીરાની કિંમત જાણી લેવી તે સરળ છે, કિંતુ હીરાને ખરીદી લેવો તે કઠિન છે પાસે રૂપિયા હોય તો જ ખરીદી શકાય છે. ઈતિહાસ લખવામા વાર લાગતી નથી પરતુ ઈતિહાસ બનતા વાર લાગે છે એક લેખક ભગવાન મહાવીરનો ઈતિહાસ બે દિવસમા લખી શકે છે પરતુ એ પતિત પાવન પુરુષોત્તમ ભગવાનનો ઈતિહાસ બનવામા કેટલો સમય લાગ્યો ? બાર-બાર વર્ષ સુધી કઠોર તપશ્ચર્યા કરી એ ભયાનક કષ્ટોને સહન કર્યા પછી જ તેઓ ભગવાન બની શકયા એની વાત સાભળતાની સાથે જ કાયરોનુ હૃદય થરથરી જાય છે. ત્યારે એ કથનીના નિર્માણમા કેટલી સાધના અને સયમની જરૂર પડી હશે ?

ચિત્તોડનો ઈતિહાસ લખવામા શુ વાર લાગવાની છે ? પરતુ તેની રચનામા કેટલા સાહસ અને વીરતાની આવશ્યકતા પડી હશે, એ કોણ નથી જાણતુ, વારુ ? પેલી સુકુમાર રાણીઓ જેમના પગ તળે ફૂલોની પાદડીઓ રહેતી હતી તેઓ સતીત્વના રક્ષણ કાજે ધગધગતી ચિતામા કૂદી પડી કેટલું સાહસ હશે એમનામા ? હા, તો સાભળવા અને જાણવામા વાર લાગતી નથી પણ વાર તો ત્યા અને ત્યારે જ લાગે છે કે જ્યારે એ રસ્તે ચાલવાનો પ્રશ્ન આવે છે મુબઈનુ નામ સાભળી લેવા માત્રથી કે તમે એનો રસ્તો જાણી લેવા માત્રથી હુ કાઈ મુબઈ પહોચી ગયો નથી, એને સારુ થઈને તો ચાલવુ પડયુ, ભયકર ગરમી સહીને પણ ચાલવુ પડયુ રસ્તે પગસેવાના દીપા ચાલી નીકળ્યા હતા ત્યારે જ તમારી મુબઈનગરીમા હુ પહોચી શકયો છુ.

જાણી લેવાથી અડધી સમસ્યાનો ઉકેલ આવે છે, પરતુ મઝીલ સુધી તો આપણે ચાલવા માડીએ તો જ પહોચી શકીએ છીએ એટલે કહેવામા આવ્યુ છે કે

ज्ञान क्रियाभ्यां मोक्ष ॥

મોક્ષની મઝીલ સુધી પહોચવા માટે જ્ઞાન જોઈએ કે ક્રિયા ? માની લો જ્ઞાન વિના ચરિત્ર આવતુ નથી, અને કેવળ જ્ઞાન વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી પરતુ યથાખ્યાત ચારિત્ર વિના કેવળજ્ઞાન થઈ શકતુ નથી. મોક્ષ માટે કેવળજ્ઞાન જરૂરી છે પરતુ કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ જ્યા સુધી આત્મા સર્વ સવરૂપ સપૂર્ણ ચારિત્ર અને શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરતો

નથી ત્યાં સુધી આત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. મોક્ષનું સૌથી નિકટ વર્તી કારણ તે ચારિત્ર જ છે ચારિત્ર વિના આનંદ પણ આવતો નથી. કલ્પના કરો એક માણસ પ્રીતિભોજનમાં ગયો ભાણામાં પુરીઓ આવી અને લાડુ પણ આવ્યા તે લાડુ ખાવાને બદલે ખિસ્સામાં ભરવા લાગ્યા. હવે તમે જ બતાવો શું એને લાડુ ખાવાનો આનંદ મળશે ખરો ? લાડુને ખિસ્સામાં ભરવાથી નહિ ખાવાથી આનંદ આવે છે તેવી જ રીતે કેવળ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લેવા માત્રથી નહિ પરંતુ એને જીવનમાં ઉતારવાથી આનંદ આવે છે

તમે જે કાંઈ સાંભળ્યું છે અને જે કાંઈ જાણ્યું છે તેને તમે જીવનમાં ઉતારો, ચારિત્ર તરફ ભરવા માંડેલાં પગલાં જ તમને તમારા શાશ્વત લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડી શકશે

ૐ શાંતિ શાંતિ

શ્રાવણ વદ ચૌદસ
વિક્રમ સંવત ૨ ૧૬

જૈન ધર્મ સ્થાનક
કાંદાવાડી મુંબઈ

આલોક ને પરલોકના સુખ જ્ઞાની દશા પર / નિર્ભર છે

પશુને ચારાથી પેટ ભરાઈ જવાના સમયનું જ્ઞાન હોય છે જ્યારે મૂર્ખ મનુષ્યને પેટના પરિણામનું ભાન હોતું નથી

આજનું વ્યાખ્યાન દર્શનવિશુદ્ધિ નામથી છે દર્શન-વિશુદ્ધિને સમજવા, પહેલા આપણે દર્શનને સમજવુ પડશે દર્શનનો એક અર્થ છે જોવુ, જે સામાન્ય રીતે પ્રચલિત છે દર્શનનો એક અર્થ તાત્ત્વિક સિદ્ધાંત પણ છે અમુક ખાસ પ્રકારની વિચારધારા પણ આપણે ત્યા દર્શનના નામે ઓળખાય છે જેમ કે જૈનદર્શન, બૌદ્ધદર્શન, સાખ્યદર્શન વગેરે દર્શનનો એક બીજો પણ અર્થ છે, જે શ્રદ્ધાના અર્થમા વપરાય છે તત્ત્વનો નિર્ણય એ પણ દર્શનની એક પરિભાષા છે આપણે અહી છેલ્લા અર્થમા દર્શનનો પ્રયોગ કરવાનો છે

જ્યા સુધી દર્શન પ્રાપ્ત થતુ નથી, ત્યા સુધી સત્યનુ દર્શન નથી થઈ શકતુ. વસ્તુને તેના સાચા સ્વરૂપમા જોવી તે શુદ્ધ દર્શન છે હેય (ત્યાજ્ય) વસ્તુને હેયરૂપે, જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) ને જ્ઞેય અને ઉપાદેય (પ્રાપ્ત કરવા જેવી) ને ઉપાદેય તરીકે ઓળખવી તેનુ નામ દર્શન છે

સમ્યગ્દર્શન એક બીજ છે જે એક દિવસ ચારિત્રના વિશાળ વડલામા પલટાઈ જઈ, સસારના અનત અનત પ્રાણીઓને માટે શાતિ આપનાર બને છે તે સાધનાના ભવ્ય મહેલનો પાયો છે પાયા વિના—મજબૂત પાયા વિના, રેતી ઉપર ચણાયેલો મહેલ કેટલો વખત ટકી શકે ! અતરમા જ્યા સુધી સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત નથી થતો, ત્યા સુધી, કેવળ ઉપરના ક્રિયા-કાડો, આત્માને ભવપરપરાના ચક્કરમાથી મુક્ત કરી શકતા નથી ભલે તેનાથી સ્વર્ગના મહાન સુખો મળે પણ જન્મમરણના ફેરા જરા પણ ઘટતા નથી

સમ્યગ્દર્શનના અભાવે કરવામાં આવતી સાધનાની કિંમત, એકડા-

વિનાનાં મીંડાં જેટલી છે. જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીંડાં ચઢાવતાં જાઓ, તો દરેક મીંડું તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે. જેટલાં મીંડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાની શી કિંમત રહેશે ! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે.

સમ્યગ્દર્શનની આ વિશાળ શૃંખલાની પાછળ એક રહસ્ય છે. તે આપણને નવી દૃષ્ટિ આપે છે. તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે. તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ. તમારા ગયા પછી કોઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ. જોઈ બન્નેએ, પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે. એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોઈ તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે. તેણે ભૂલ કરી છે. સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું. બીજો જે ભાઈ આવેલો છે તે બીજો જ વિચાર કરે છે. તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી હાથ કરી લઉં.

સમ્યગ્દર્શન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે. તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્ર દૃષ્ટિ આપે છે. તેમાં વિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અવિકારની દૃષ્ટિ આવે છે. વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે. સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે, જેથી તે સંસારની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે. તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે. તેનો અડધો ભાગ પાણીની અંદર હોય છે. તેની નીચે અથાગ પાણી છે. છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી. તેમ, સમ્યક્ત્વી પણ સંસારની અંદર રહે છે. તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે. ઈર્ષ્યા અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે. છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી. કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે.

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે. ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. કિનારે ઊભેલ વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો છેક નીચે ગયો. ઉપર આવી શકશે કે નહિ ? પણ થોડી જ વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે. સમ્યગ્દર્શનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે. છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અતરમાથી મોહની ભાવના દૂર થવી જોઈએ જ્યા સુધી મોહની ભાવના છે ત્યા સુધી સસારની ભાવના મીઠી લાગશેજ લીબડો કડવો હોય છે પરતુ જેને સાપ કરડયો હોય અને જેના શરીરમા તેનુ ઝેર ફેલાયેલુ હોય, તેને કડવા લીબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતાં લીબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યા સુધી આત્મામા મિથ્યાત્વનુ ઝેર ફેલાયેલુ હોય છે ત્યા સુધી ભૌતિક પદાર્થોમા મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનુ અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર ક્રોડાક્રોડીથી સાગરો પમની છે તેમાથી અગનોતેર ક્રોડાક્રોડીથો પણ કાઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામા **णमो अरिहंताण** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યકત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યકત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમા પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સસારની ઠોકરો ખાઈને અકામ-નિર્જરા દ્વારા, કર્મબધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ-દ્વેષની ગ્રથિને ભેદીને, સમ્યકત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આતર-ઉત્ક્રાતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનુ ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારેજ આત્મા સમ્યકત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હુ એકી સાથે કહી ગયો છુ પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે તમારા મનમા થશે કે દર્શનસપ્તક શુ છે, તેનુ ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે. ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબધી ક્રોધ **૨ અનતાનુબધી માન**
૩. અનતાનુબધી માયા **૪ અનંતાનુબંધી લોભ**
૫ મિથ્યાત્વ મોહનીય **૬ મિશ્ર મોહનીય** અને
૭. સમ્યકત્વ મોહનીય

આ સાત દર્શન-સપ્તક કહેવાય છે અનતાનુબધી ચતુષ્ટય ઉપર તો તમે સાભળી ચૂકયા છો કષાયવિજય સબધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હુ પૂરતુ કહી ચૂકયો છુ મિથ્યાત્વીના સબધમા, આચાર્યોએ પૂરતુ વિવેચન કર્યું છે

વિનાનાં મીંડાં જેટલી છે. જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીંડાં મૂકતાં જાઓ, તો દરેક મીંડે તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે. જેટલાં મીંડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાંની શી કિંમત રહેશે ! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે.

સમ્યગ્જ્ઞાનની આ વિશાળ ગુણગાથાની પાછળ એક રહસ્ય છે. તે આપણને નવી દૃષ્ટિ આપે છે. તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે. તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ. તમારા ગયા પછી કોઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ. જોઈ બન્નેએ પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે. એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોઈ તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે. તેણે ભૂલ કરી છે. સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું. બીજો જે ભાઈ આવેલા છે તે બીજો જ વિચાર કરે છે. તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી હાથ કરી લઉં.

સમ્યગ્જ્ઞાન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે. તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્રદૃષ્ટિ આપે છે. તેમાં વિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અવિકારની દૃષ્ટિ આવે છે. વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે. સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે. જેથી તે સંસારની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે. તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે. તેનો અડધો ભાગ પાણીની અંદર હોય છે. તેની નીચે અગાધ પાણી છે છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી. તેમ, સમ્યક્ત્વી પણ સંસારની અંદર રહે છે. તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે. ઈર્ષ્યા અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી. કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે.

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે. ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. કિનારે ઊભેલા વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો ઊંડે નીચે ગયો. ઉપર આવી શકશે કે નહિ ! પણ થોડી જ વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે. સમ્યગ્જ્ઞાનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અંતરમાંથી મોહની ભાવના દૂર થવી જોઈએ જ્યાં સુધી મોહની ભાવના છે ત્યાં સુધી સંસારની ભાવના મીઠી લાગશેજ લીંબડો કડવો હોય છે પરંતુ જેને સાપ કરડ્યો હોય અને જેના શરીરમાં તેનું ઝેર ફેલાયેલું હોય, તેને કડવા લીંબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતા લીંબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મામાં મિથ્યાત્વનું ઝેર ફેલાયેલું હોય છે ત્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોમાં મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનું અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડીથી સાગરોપમની છે તેમાથી અગનોતેર કોડાકોડીથી પણ કાંઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામાં **णमो अरिहंताण** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમાં પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સંસારની ઠોકરો ખાઈને અકામ-નિર્જરા દ્વારા, કર્મબંધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિને ભેદીને, સમ્યક્ત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આંતર-ઉત્ક્રાંતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારેજ આત્મા સમ્યક્ત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હું એકી સાથે કહી ગયો છું પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે તમારા મનમા થશે કે દર્શનસપ્તક શું છે, તેનું ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ **૨ અનંતાનુબંધી માન**
૩. અનંતાનુબંધી માયા **૪ અનંતાનુબંધી લોભ**
૫ મિથ્યાત્વ મોહનીય **૬ મિશ્ર મોહનીય** અને
૭. સમ્યક્ત્વ મોહનીય

આ સાત દર્શન-સપ્તક કહેવાય છે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ટય ઉપર તો તમે સાંભળી ચૂક્યા છો કષાયવિજય સંબંધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હું પૂરતું કહી ચૂક્યો છું મિથ્યાત્વીના સંબંધમા, આચાર્યોએ પૂરતું વિવેચન કર્યું છે

જીવનની એ અંધારઘેરી રાત્રિ જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ, જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની છાયા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજા કરતા હોઈએ છીએ, તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અસત્યથી આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્રદૃષ્ટિ કહેવાય છે. જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે, પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની એકાંત પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે. આ અસત્યનાં બે ટીપાં સત્યના દૂધને ઝેરમય બનાવે છે.

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે ગાઢ મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે. જીવનપ્રભાતમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે. જો કે હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડોક અંધકારપટ બાકી છે. આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય સમાપ્ત થઈ જાય છે, પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે.

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. પણ જ્યારે મિથ્યાત્વની મલિનતાને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે. જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે, પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી. જો કદાચ તેને ડહોળવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી જઈ શકે છે. ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલેક અંશે ક્ષય અને કેટલેક અંશે ઉપશમન કરે છે. તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું. એટલે તેમાં પહેલાં બે (ક્ષાયિક અને ઉપશમ) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ અંતરની ક્રાંતિ તેના જીવનમાં જ્યારે મોટો ફેરફાર લાવે છે. હવે તે સત્યનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે. તેનું લક્ષ્ય પણ બદલાઈ જાય છે. સ્વપરિણતિમાં સ્થિર થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે. દુનિયાના ભૌતિક પદાર્થોની લિપ્સા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે, પણ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ અવશ્ય પેદા થાય છે.

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એવું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સત્ અને અસત્ના સ્વરૂપને સમજે છે. આ સ્વરૂપ સમજ ત્યાં

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમજ્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તે જ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યક્ત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ–વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક–બન્નેમાથી કાઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી એટલે તેનો હર્ષ કેવો ? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતુ એટલે તેનો શોક પણ શા માટે ? એ મારુ હતુ જ ક્યારે ? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજબરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે ? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઊતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતુ

તમે પણ આવી દષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે બે ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાઈ દુ ખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુ ખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુ ખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ શબ્દ પણ કેટલું સાચું છે! આ પણ બે પદેનું જ શબ્દ છે. પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિંદગી પણ બે ઘડીનો ખેલ જ છે.

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખ્યા પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ. તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાનાં જેવા લાગશે. ભલા તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ? જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે. કોઈ અપરાધીને દશ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે. પણ જેણે જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છૂટકારો કયે દિવસે થશે!

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે. તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે. જે દિવસે તેને મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પછી તે એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે. સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે. કેમકે તે સમજે છે કે હું વનનો સ્વતંત્ર રાજા છું. હું કેદી બનવા સર્જાયો નથી. તેને લોકોએ તો સ્વાર્થે આણ્યો છે પણ જે દિવસે ભાગી જવાનો મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે ત્યાંથી નાસી જશે. એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી. વધારે વખત પાંજરામાં રહેવા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે. પછી તે પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઉડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ઊડીને પાછાં ત્યાં આવી જશે. કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વધર્મ રમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે. બાકીનાં બધાં તેને મન પારકાં ઘર છે.

આથી સમ્યક્ત્વી, દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ પણ વ્યવસ્થાપક (મેનેજર) બનીને રહે છે. ભલા તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર? મેનેજરની પાસે ઓફિસની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે ચાવીઓ, રૂપિયા, તેની પાસે આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દૃષ્ટિ દી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાંઈ પણ નથી રાખતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મેનેજર પાસે માગવા પડે છે પરંતુ સાંજના હિસાબમા એક નવો પૈસો પણ ઘટ્યો તો શેઠના મગજમા ચિંતા થાય છે. એટલા માટે હુ કહુ છુ કે એવી દૃષ્ટિ કેળવો

દૃષ્ટિભેદ

સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે. સમ્યક્ત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડા કહે છે તો તેજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાંઈ ગાયને ઘોડો કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી પછી બન્નેમા ફેર શો છે? તેના જવાબમા કહેવુ પડશે કે બહારથી બન્નેની દૃષ્ટિ એક છે પરંતુ માત્ર જોવુ એજ પ્રશ્ન નથી તેની પાછળ જે દૃષ્ટિભેદ છે, એ જ સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે, એક સૌંદર્યવતી નારીને કામુકની આંખો પણ જુએ છે અને સંતની આંખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દૃષ્ટિમા ઘણો મોટો ફરક છે. એકની આંખોમા વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દૃષ્ટિ તેમા પૂર્વજીવનના સંચિત પુણ્યનુ ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીયો પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે ઝવેરીની આંખો પચાસ હજારની કિંમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીયો એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનુ વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યક્ત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનંત જન્મો થઈ ચૂક્યા છે અને અનંત ભવિષ્યમા પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમા આત્મતત્ત્વનુ દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ–દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન આત્માની દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાંચે છે અને એ જ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

જીવનની એ અંધારઘેરી રાત્રિ, જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની છાયા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજા કરતા હોઈએ છીએ તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે જ્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અસત્યથી આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્ર-દૃષ્ટિ કહેવાય છે જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની એકાંત પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે આ અસત્યનાં બે ટીપાં સત્યના દૂધને ઝેરમય બનાવે છે

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે જેમાં મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે જીવનપ્રભાતમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે છતાં હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડોક અંધકારપટ બાકી છે આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય સમાપ્ત થઈ જાય છે પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે પણ જ્યારે મિથ્યાત્વની માટીને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાંનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી જો કદાચ તેને હલાવવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી ભળે છે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલેક અંશે ક્ષય અને કેટલેક અંશે ઉપશમન કરે છે તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું એટલે તેમાં પહેલાં બે (ક્ષાયિક અને ઉપશમન) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ અંતરની ઉત્ક્રાંતિ તેના જીવનમાં બહુ મોટો ફેરફાર લાવે છે હવે તે સત્યનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે તેનું લક્ષ્ય પણ બદલાઈ જાય છે સ્વ-પરિણતિમાં સ્થિત થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે દુનિયાના ભૌતિક પદાર્થોની લિપ્સા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે હજુ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ અવશ્ય પેદા થાય છે

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એટલું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સ્વ અને પરનાં રહસ્યને સમજે છે આ રહસ્ય સમજવાં

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમજ્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તે જ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યક્ત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ–વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક–બન્નેમાથી કાઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી. એટલે તેનો હર્ષ કેવો ? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતું એટલે તેનો શોક પણ શા માટે ? એ મારુ હતુ જ ક્યારે ? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજબરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે ? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઊતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતું.

તમે પણ આવી દૃષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે એ ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાઈ દુખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ રાજા પણ કેટલું સાચું છે! આ પણ બે ઘડીનું જ રાજ્ય છે પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિંદગી પણ બે ઘડીના એવું જ છે

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખશો પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાનાં જેવા લાગશે. બોલો તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ! જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે કોઈ અપરાધીને છ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે પણ જેણે જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છુટકારો ક્યે દિવસે થશે!

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે જે ક્ષણે તેને મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પછી તે એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે કેમકે તે સમજે છે કે હું વનનો સ્વતંત્ર રાજા છું હું કેદી બનવા સર્જાયો નથી તેને ભલે કેદ તો કરવામાં આવ્યો છે પણ જે મિનિટે ભાગી જવાનો મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે ત્યાંથી નાસી જશે એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ, મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી વધારે વખત પાંજરામાં રહેવા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે પછી તે પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઉડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ફરીને પાછાં ત્યાં આવી જશે કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વાત્મ રમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે બાકીનાં બધાં તેને મન પારકાં ઘર છે

આથી સમ્યક્ત્વી દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ વ્યવસ્થાપક (Manager) બનીને રહે છે બોલો તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર! મેનેજરની પાસે આખી પેઢીની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે લાખો રૂપિયા તેની પાસે આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દૃષ્ટિ દી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાઈ પણ નથી રાખતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મેનેજર પાસે માગવા પડે છે પરતુ સાજના હિસાબમા એક નવો પૈસો પણ ઘટચો તો શેઠના મગજમા ચિતા થાય છે એટલા માટે હુ કહુ છુ કે એવી દૃષ્ટિ કેળવો

દૃષ્ટિભેદ

સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે સમ્યક્ત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડો કહે છે તો તેજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાઈ ગાયને ઘોડો કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી પછી બન્નેમા ફેર શો છે? તેના જવાબમા કહેવુ પડશે કે બહારથી બન્નેની દૃષ્ટિ એક છે પરતુ માત્ર જોવું એજ પૂરતુ નથી તેની પાછળ જે દૃષ્ટિભેદ છે, એ જ સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે, એક સૌદર્યવતી નારીને કામુકની આખો પણ જુએ છે અને સતની આખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દૃષ્ટિમા ઘણો મોટો ફરક છે એકની આખોમા વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દૃષ્ટિ તેમા પૂર્વજીવનના સચિત પુણ્યનુ ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીયો પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે. ઝવેરીની આખો પચાસ હજારની કિમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીયો એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ. મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનુ વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યક્ત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનત જન્મો થઈ ચૂકયા છે અને અનત ભવિષ્યમા પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમા આત્મતત્ત્વનુ દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ–દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસપન્ન આત્માની દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાચે છે અને એ જ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

છે તો બીજો તેને ફેલાવવાનો યત્ન કરે છે એવી જ રીતે સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને સંસારની વાસનાઓમાં જ આ હોય છે અને એક સરખા વાતાવરણમાં રહે છે બન્ને એક સરખાં પુસ્તક પણ વાંચે છે પણ એ જ વસ્તુ એકને માટે ભવપરંપરાની વૃદ્ધિનું કારણ બને છે તો બીજાને માટે એ જ સાહિત્ય ભવપરંપરાનો ઉચ્છેદ કરનારું બને છે

સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ કોઈ પુસ્તકમાં બાંધી રાખેલાં નથી. એ તો વ્યક્તિની દૃષ્ટિમાં રહેલાં છે જો દૃષ્ટિ શુદ્ધ હોય અને મનમાં પવિત્રતા હોય તો મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્ત્વરૂપ થાય છે અને દૃષ્ટિમાં દોષ ભર્યો હોય મિથ્યાત્વનો રંગ પેઠો હોય તો તેવાઓને માટે સમ્યક્શ્રુત પણ મિથ્યા નિવડે છે એટલા માટે નંદી સૂત્રમાં આચાર્ય દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુતની વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે કે —

सम्मदिट्ठिस्स सम्मसुयाइं
मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छासुयाइं ।

નંદી સૂત્ર.

ચોર અને શાહુકાર બન્નેના દીકરા સાથે ભણે છે ત્યારે ચોરનો દીકરો ચોરીની કળાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે, જ્યારે શેઠનો દીકરો તેમાં શાહુકારીનાં તત્ત્વો શીખશે વાતાવરણ ભલે એકસરખું હોય. પુત્રના વિયોગ જેવી કરુણ ઘટના વખતે અજ્ઞાની આત્મા આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન કરી કર્માનુબંધ પાડશે. સમ્યક્ત્વીને ત્યાં પણ આવો એવો પ્રસંગ આવશે. તેને ત્યાં કોઈ બધાં અમર રહેવાનાં છે એવું કાંઈ નથી છતાં પણ એવા શોકની કરુણ ઘડીઓ તેને માટે નિર્જરાનો હેતુ બને છે તે વિચાર કરે છે કે સંયોગ, એક દિવસ વિયોગમાં પલટાઈ જવાનો જ તેનો અને મારો સંબંધ આટલા જ દિવસોનો હશે. પછી તેને માટે આંસુ શું કરવા પાડવાં? દુઃખ વખતે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળો આત્મા ક્ષુબ્ધિત બને આંસુ સારવા બેસી જશે જ્યારે સમ્યક્ત્વી તેને નવી જાગૃતિનું સંદેશવાહક માનશે.

બે વ્યક્તિઓ કેદમાં છે

આ દૃષ્ટિભેદની પાછળ એક હેતુ છે બે વ્યક્તિઓ કેદમાં છે એક લોખંડની પેટીમાં પુરાયેલી છે અને બીજી કાચની પેટીમાં બંધન તો બન્નેને માટે છે પણ બન્નેનાં બંધનોમાં ફેર છે પહેલી પોતાને જ જોઈ શકે છે બીજાને નહિ તે અંધકારમાં છે જ્યારે બીજી પ્રકાશને પામી શકે

છે આ જ વાત સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની છે મુક્ત તો એકય નથી છતાં એક પ્રકાશના કિરણો મેળવે છે, તે સ્વ અને પરને જાણે છે, જ્યારે બીજી અધકારમા અટવાય છે

સાકર અને ફટકડી બન્નેની પિછાન છે અરે! એટલુ જ્ઞાન તો એક માખીને પણ હોય છે તે સાકર ઉપર જઈને બેસે છે, ફટકડી ઉપર નહિ. ઓછામા ઓછો એટલો તો વિવેક રાખો માત્ર બાહ્ય રગ અને રૂપને સમ્યક્ત્વ અને સયમની પારાશીશી (Thermometer) ન બનાવો અમુક પ્રકારની ક્રિયા કરે કે અમુક પ્રકારના વસ્ત્રો પહેરે તે જ સયમી છે, જે અમુક વાતને માને અને અમુક વાતને ન માને તેજ સમ્યક્ત્વી છે, એમ ન માનશો, તમે સમ્યગ્દર્શનનુ થર્મોમિટર બનાવ્યુ છે? પણ સમ્યક્ત્વ કોઈ દેખાવની વસ્તુ નથી નથી તો તે આપી શકાતુ નથી, તો તે દેખાડી શકાતુ તે તો આપવાની અને દેખાડવાની ચીજોથી પર છે

આ તો આતરવિશુદ્ધિનુ કાર્ય છે જેનુ હૃદય જેટલે અશે કપાયોના કાળા રગથી દૂર છે, તે તેટલે અશે સમ્યક્ત્વાભિમુખ છે

એક જૂની વાર્તા છે

એક શેઠને ત્રણ પુત્રો હતા. ત્રણે આજ્ઞાકિત હતા પિતાની પાસે એક કિમતી રત્ન હતુ રત્ન એક અને લેનારા ત્રણ આ તો કજિયાનુ મૂળ છે. વસ્તુ એક હોય અને લેનાર અનેક હોય, તો ઝઘડો થયા વિના રહેતો નથી ગાય તો બહુ સીધુ પ્રાણી કહેવાય છે પણ દસ ગાયો બાંધી હોય અને તેમની વચ્ચે માત્ર બે પૂળા ઘાસના નાખવામા આવે તો તે લડ્યા વિના રહેશે નહિ આજે ભારતની પણ આ જ સમસ્યા છે ખાનારાઓની લગાર વધતી જાય છે અને ઉત્પાદન ઓછુ છે પછી કહે છે કે શાંતિ રાખો! કેવી રીતે શાતિ રહેશે?

માણસોના જીવનમાથી સયમનુ સ્થાન આજે ઘટતુ જાય છે વાસનાને વધારનારા સાધનો આજે વધતા જાય છે આ પરિસ્થિતિમા, સયમ દ્વારા સતતિનિયમનની વાત કરવી એ મજાક નહિ તો બીજું શુ ગણાય? પણ સમસ્યાઓને હલ કરવાનો સાચો ઉપાય સયમમા જ છે જીવનમાં સયમ હોય અને વિકારો ઉપર નિયમન હોય, તો ઉપભોક્તાઓની સખ્યા વધશે નહિ અને પછી અશાતિનો પ્રશ્ન ઉદ્દ્ભવશે જ નહિ

હા, તો તે શેઠને ત્રણ પુત્રો હતા તેમને પણ આવો જ પ્રશ્ન હતો.

તેમણે ત્રણે પુત્રોને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે 'મારી પાસે એક રત્ન છે' તમારા ત્રણેમાંથી જેણે જીવનમાં સર્વોત્તમ કામ કર્યું હશે તેને હું આપીશ. ત્રણે જણા પોતાના જીવનના સર્વોત્તમ કાર્યો ગણાવવા મંડ્યા. મોટા પુત્રે કહ્યું કે પિતાજી! આજ મેં બધા કરતા સારૂ કામ કર્યું છે. દુકાન ઉપર એક ઘરાક આવ્યો તેણે પાંચ શેર ઘી માગ્યું. મેં પાંચ શેરના પૈસા લીધા અને તેને સાડાચાર શેર તોળી આપ્યું. હું કેવો હોશિયાર છું!

તમે પણ એને હોશિયાર સમજો છો ને! પાંચ શેરના બદલે ચાર શેર આપે, દસ વારના બદલે નવ વાર આપે, સારા ઘીના પૈસા લઈ અને ભેળસેળ આપે, એવા બધાને તમે હોશિયાર માનો છો! અને દુકાન ઉપર આવી હોશિયારી બતાવી ઉપાશ્રયમાં આવી સામાયિક કરો છો કે જેથી મહારાજ પણ ખુશ થઈ જાય! મંદિરમાં જઈને બે ફૂલ ચડાવો જેથી ભગવાન પ્રસન્ન થઈ જાય! અજબ છે તમારી આ હોશિયારી! જો આજ તમારી હોશિયારીની વ્યાખ્યા હોય તો પછી ધર્મ અને કર્મની વ્યાખ્યા શી!

પણ એ શેઠની બુદ્ધિમત્તાની વ્યાખ્યા તમારી વ્યાખ્યા કરતાં કંઈક જુદી હતી. તેમણે મોટા દીકરાને રત્ન આપવાનો ઈન્કાર કર્યો. બીજાએ કહ્યું–આજે હું દુકાન ઉપર બેઠો હતો તેવામાં એક ગરીબ ભિખારી આવ્યો. તેની હાલત ખરેખર દયા ઉપજાવી મૂકે તેવી હતી. તે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો હતો. લોક તેના તરફ જોઈને આડું મોં કરી જતા રહેતા. મને તેના ઉપર દયા આવી. મેં તેને બે રૂપિયા આપ્યા. ભિખારી બે દિવસ સુખેથી ખાશે. હવે કહો, હું રત્ન મેળવવા લાયક છું કે નહિ!

પિતાએ કહ્યું–હજુ જરા રહે. તારા નાના ભાઈની વાત સાંભળવાની બાકી છે.

સૌથી નાના પુત્રે કહ્યું–પિતાજી! મારો એક દુશ્મન હતો તે મારા તરફ તિરસ્કારની નજરે જોતો હતો. હું પણ તેનું મોં જોવા માગતો ન હોતો અને તેના પ્રત્યે મારી આંખમાંથી રક્ત ઝરતું. તે મારા લોહીનો તરસ્યો હતો. ગઈ કાલે સાંજના હું નદીકિનારે ફરવા ગયો હતો. ત્યારે અચાનક કોઈની ચીસ સંભળાઈ. કોઈ ડૂબતું માણસ મદદ માટે પોકાર પાડી રહ્યું હતું. હું નજીક ગયો અને જોયું તો એ જ માણસ હતો કે જેને માટે મારા મનમાં ખૂબ જ દુર્ભાવના ભરેલી હતી. પહેલાં તો મારા મનમાં થયું કે સારું થયું આજ બદલો લેવાનો મોકો મળ્યો છે ભલે ડૂબતો. પણ બીજી

જ પળે, મારા અંતરમાંથી માનવતાનો પોકાર પડ્યો-તુ માણસ છે? જો તારામા માણસાઈ હોય તો એક માણસ ડૂબતો હોય ત્યારે આમ ઊભો ઊભો હસ્યા કરે? આ તો માનવતા નથી, દાનવતા છે થોડી જ વારમા માનવતાએ દાનવતા ઉપર વિજય મેળવ્યો હુ તેની રક્ષા માટે કુદી પડ્યો તેને પાણીમાથી બહાર કાઢ્યો ત્યા સુધીમા તો તે બેભાન થઈ ગયો હતો તેના શરીરને જરા ગરમી આપી તેણે આખો ખોલી અને મારી સામે જોયુ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો તેણે કહ્યુ-તમે મારો જીવ બચાવ્યો! તેની આખોમાથી આંસુ નીકળવા માડ્યાં એ આસુઓએ વેરની આગને હમેશને માટે ઓલવી નાખી આજે તે ગાઢ મિત્ર છે

ત્રણેની વાત પિતાએ સાભળી તમે પણ સાભળી છે. હવે તમે જ ન્યાય કરો કે પિતા, રત્ન કયા પુત્રને આપે?

(સભામાથી અવાજ આવે છે "સૌથી નાના પુત્રને")

નાના પુત્રની વાતે, પિતાના હૃદયને હલાવી નાખ્યુ તેણે તે હીરો પોતાના નાના પુત્રને આપી દીધો સમ્યક્ત્વને પણ આગમકારોએ ચળકતા રત્નની ઉપમા આપી છે તેને મેળવવા માટે તમે બધા ઉત્સુક છો માત્ર કપડા બદલવાથી કે કોઈ ખાસ કુળમાં જન્મ લેવાથી, તે માત્ર મળી જવાનુ નથી સમ્યક્ત્વ એ કાઈ એવા પડીકે બધાયેલું નથી કે જે તમે તમારા મનપસદ ભક્તોને આપી શકો તેમ જ તે કાઈ અમુક પાઠો ગોખી જવાથી આવી જતુ નથી કે અમુક શબ્દો સાભળવાથી મળી જતુ નથી કે અમુક શબ્દો સાભળવાથી મળી જતુ નથી તે તો અનતાનુબધી કષાય અને દર્શનત્રિકનો નાશ ઈચ્છે છે કારણ કે તે પવિત્ર હૃદયમા જ જન્મે છે હૃદયની પવિત્રતા, એ જ તેની સર્વોત્તમ ભૂમિકા છે, જ્યા સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

હૃદય પવિત્ર હશે તો જ દૃષ્ટિમા સામ્ય આવશે દૃષ્ટિનુ વિષમપણુ એ અતરની વિકૃતિનુ સૂચક છે સમ્યગ્દર્શન, આત્માની આ અનાદિકાળની વિકૃતિને મટાડે છે વસ્તુનુ સાચુ સ્વરૂપ દેખાય છે આપણી બન્ને આખો વાચતી વખતે કામ કરે છે પણ જો તેમા વિષમતા આવે અને એક આખથી અક્ષરો નાના દેખાય અને બીજીથી મોટા દેખાય તો કેટલી મુસ્કેલી પડે? એવી જ રીતે, નાની વસ્તુ મોટી જણાય અને મોટી વસ્તુ નાની દેખાય એ અનુચિત છે સાથે સાથે એક વસ્તુની ચાર દેખાય, એક થેલીની ચાર થેલીઓ દેખાય, તે પણ તમે પસદ નહિ કરો

આ પણ આંખોની બીમારી છે. મારા માન્યવર ગુરુજીને પણ એક વખત વૃદ્ધાવસ્થામાં આવો આંખનો રોગ થયો હતો. તેમને એક વસ્તુ ચાર ચાર જણાતી. હવે એ વિનોદમાં ગુરુજીને કહ્યું—આપની પાસે એક બેઠો હશે તો આપને એમ લાગશે કે આપની પાસે ચાર શિષ્યો બેઠા છે. આ સારું છે! રોગને લઈને એકના ચાર દેખાવા એ કોઈ આનંદની વાત નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં ચિકિત્સા કરવામાં આવી અને ગુરુદેવની આંખો પહેલાંની માફક જોઈ શકતી થઈ ત્યારે જ તેમને આનંદ થયો.

જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી જ દેખાય, ત્યારે જ સૌને આનંદ થાય છે. તમારી આંખો નબળી હોય તો તમે ડૉક્ટર પાસે જઈ નંબર કઢાવો છો. ડૉક્ટર એક કાચ તમારી આંખે લગાડે છે અને તમને તેનાથી અક્ષરો નાના દેખાશે તો તમે કહેશો કે—નહિ, ડૉક્ટર સાહેબ આ ન જોઈએ. તે બીજો કાચ લગાવશે. તેનાથી તમને અક્ષરો મોટા દેખાશે તો પણ તમે ના કહેશો. અક્ષરો જેવા હોય તેવા જ દેખાય તેવા જ કાચના ચશ્મા તમે લેશો.

સમ્યગ્દર્શન, એ એવા ચશ્મા છે જે વસ્તુને ન તો એકાંતે નિત્ય બતાવે છે કે ન એકાંતિક રીતે અનિત્ય. કારણ કે વસ્તુને માત્ર નિત્ય રૂપમાં જોવી એ પણ મિથ્યા છે તો તેને માત્ર અનિત્ય રૂપમાં જોવી એ પણ મિથ્યા છે અને દર્શનની ભ્રાંતિ છે. કેમકે વસ્તુ તો નિત્યાનિત્યાત્મક છે. તે દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે અને પર્યાયે અનિત્ય છે. પદાર્થોને બન્ને સ્વરૂપે જોવા એ જ સત્યદૃષ્ટિ છે. સમ્યગ્દર્શન એવી અનેકાન્ત દૃષ્ટિ આપે છે. કોઈ પણ પક્ષવિશેષનો આગ્રહ રાખવો અથવા તેને જ સત્ય માનવો એ એકાન્તવાદ છે. જેને વીતરાગદેવે મિથ્યા કહ્યો છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિ વસ્તુનું યથાર્થ દર્શન કરાવે છે અને વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ જ સમ્યગ્દર્શન છે. મિથ્યા જ્ઞાનદર્શન અશુદ્ધ બનાવે છે જ્યારે સમ્યક્ત્વ દર્શનની વિશુદ્ધિ છે. તમે દર્શન-વિશુદ્ધિને સમ્યક્રૂપે ઓળખો અને તેને પ્રાપ્ત કરો ત્યારે જ સત્યનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકશે.

તા. ૧૯-૮-૫૪ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૫૫. ધ્યેય સિદ્ધિ

સફળતા એક એવો શબ્દ છે, જેને વિશ્વનો પ્રત્યેક માનવ ચાહે છે. વિશ્વમા વસતા કરોડો માનવ પોતાના કોઈ ધ્યેયને લઈને જ કાર્ય કરી રહ્યા છે એ બધાયનુ લક્ષ્ય છે પોતાના ધ્યેયમાં સફળ થવુ મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરે છે કોઈ કાર્યની પાછળ પોતાની પૂર્ણ શક્તિ જોડી દે છે, તથાપિ સફળતા સૌને વરતી હોતી નથી

આખરે આપણે એ વિચારવુ પડશે કે એ કયુ તત્ત્વ છે કે જેના વડે માનવ સફળતા ઇચ્છતો હોવા છતાય સફળ થઈ શકતો નથી વૈદિક દર્શન સમક્ષ જો આ પ્રશ્ન મૂકવામા આવે તો એની પાસે એનો હાજર જવાબ તૈયાર જ છે 'ઈશ્વરની એવી જ ઇચ્છા હતી' કોઈ ઊગતી તરુણાવસ્થામાં વીસ વર્ષનો યુવક અવસાન પામે તો એનુ (ઈશ્વરવાદીનુ) દર્દભર્યું દિલ બોલી ઊઠશે 'ઈશ્વરને એ જ પસદ હશે' પરતુ આ જવાબોમા ઈશ્વરની વીતરાગતાનુ સન્માન નથી એમની અનત કરુણાનુ અપમાન છે સાથે જ આ જવાબો વૈચારિક ત્રાજવામા તોળતા ઠીક બેસતા પણ નથી જૈન દર્શન એનો યુક્તિપુરસર જવાબ આપે છે કે બધી જ શક્તિ જુટાવી દેવા છતાય શા માટે માનવ અસફળ થાય છે? સર્વ જાતની યોજનાઓને પુરુષાર્થ હોવા છતા પણ સફળતા માનવીના હાથથી શા માટે વછૂટી જાય છે? આ પ્રશ્ન પરત્વે જૈન દર્શને ઊડુ ચિતન કર્યું છે એની પાછળ એની પોતાની દાર્શનિક ફિલસૂફી છે કોઈ પણ કાર્યની સફળતા માટે પાચ હેતુઓનુ હોવુ જરૂરી છે.

એમના નામ આ પ્રમાણે છે -કાળ, સ્વભાવ, કર્મ પુરુષાર્થ અને નિયતિવાદ

ઘ એ યાદ રાખવું પડશે કે કાર્યસિદ્ધિના આ પાંચેય હેતુ સંયુક્ત (સમવેત) હોવા જોઈએ ને ત્યારે જ કાર્યમાં સફળતા મળી શકે છે એટલે એમને પંચસમવાય પણ કહેવાય છે કોઈ એકનો સ્વીકાર કરી બીજા માટે ઈન્કાર કરવો એ અસફળતાને નિમંત્રણ દેવા સમાન છે

"કાળવાદ"

૧ કેટલાક દાર્શનિકો કાળ કાળવાદી હોય છે તેઓ માને છે કે પ્રત્યેક કાર્યની સફળતા અને અસફળતા કાળ પર જ અવલંબિત છે માનવીનું જીવન કાળચક્રની ધૂસરી પર ભ્રમણ કરે છે એની પ્રત્યેક ક્રિયા પર કાળની છાપ રહેલી છે શિયાળામાં માનવીનું મન ગરમ પદાર્થ માગે છે જ્યારે ઉનાળામાં એ ઠંડા પદાર્થોને યાદ કરે છે એ કાળનો જ પ્રભાવ છે ભયંકર ગરમી બાદ વર્ષાબિંદુઓ પૃથ્વી અને ગગનના વાતાવરણમાં એક સુંદર શીતળતા લાવી મૂકે છે શીતળ મંદ હવા ધીમી ગતિએ વહેવા લાગે છે ચોમાસા બાદ પાછો શિયાળો આવે છે સૃષ્ટિચક્રના પરિવર્તનનું આ ચક્ર કોના સંકેત પ્રમાણે થઈ રહ્યું છે? જવાબ મળશે, વિશ્વનું પરિવર્તન ચક્ર કાળની ધૂસરી પર ઘૂમી રહ્યું છે

કાળવાદીનો વિશ્વાસ છે કે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુ સમય સાપેક્ષ હોય છે દવા ગમે તેટલી શ્રેષ્ઠ હોય પરન્તુ એનો ડોઝ ઉતારતાંની સાથે જ એ પોતાની અસર દેખાડી શકતી નથી સારામાં સારું ઈન્જેક્શન પણ લેવામાં આવે તો પણ બીજી મિનિટે જ રોગ દૂર થઈ શકતો નથી. શક્તિશાળી દવા પણ રોગ દૂર કરવા માટે થોડો સમય જરૂર માગી લે છે

લેટર-બોક્સમાં પત્ર નાખતાંની સાથે જ એ તમારા મિત્ર પાસે પહોંચી જતો નથી ટપાલમાં એને પણ બે-ચાર દિવસ લાગી જાય છે તાર અને ટેલિફોન જેવાં પત્ર કરતાં શીઘ્રગામી છે તોપણ સમયની જરૂરિયાત તો ત્યાં પણ રહે જ છે એ જ પ્રમાણે એક માળી આંબો રોપે છે પરંતુ જોરશોરથી માટીના દબાવતાંની સાથે જ કંઈ આંબા ઊગી જતા નથી. આંબા અને પાક ભરી ભરીને પાણી પાય, એને સીંચે તો પણ આમ્રફળને નવ-પલ્લવિત થતાં સમય તો જરૂર લાગશે જ કોઈ પણ કાર્ય પોતાની પૂર્ણતા માટે સમય અવશ્ય માગી જ લે છે તમે પણ જો ભાડીથી કમાવા માટે જવાના હશો તો બેસ-ટ્રેનમાં બેસતાંની સાથે જ કંઈ કમાણી

નહી પહોચી જાવ તમે ભલે વિમાન મારફતે જાઓ તોપણ અલ્પ અશે સમય તો લાગશે જ એમાં અસત્યને સ્થાન હોઈ શકે નહી

પ્રકૃતિમાં ફેરફાર લાવનાર જે શક્તિ છે તે કાળ છે વૈશાખ અને જેઠ માસમાં જ સૂર્ય શા માટે પ્રચડ બની જાય છે ? શા માટે એ પ્રચડ કિરણો વડે પૃથ્વીને તપાવવા લાગે છે ? એ જ સૂર્ય શિયાળામા ચન્દ્રમા સમાન ભાસે છે, એની એ અગ્નિ વરસાવતા કિરણો ક્યા અદૃશ્ય થઈ જાય છે વારુ ? વસતના આગમન સાથે જ શા માટે વન-ઉપવનોમા નવી બહાર આવી જાય છે ? વાતાવરણમા સર્વત્ર પ્રકૃતિનુ નવ-સૌન્દર્ય ખીલી ઊઠે છે. કોયલની સગીત-માધુરી શા માટે આ જ વખતે ઊમટી આવે છે ? આ બધા પ્રશ્નોનો જવાબ એક શબ્દમા એ આવે છે કે એ પ્રકૃતિ ઉપર છે કાળની છાયા

પ્રકૃતિ પર જ નહી, પરતુ આપણા દૈનિક જીવનના ઉપયોગમાં આવતી વસ્તુઓમા પણ કેટલો ફેરફાર થતો જાય છે આજથી ૨૫ વર્ષ પહેલા જે ચોખા આપણે ખાતા હતા અને એનો જે સ્વાદ હતો, એમાં જે સોડમ હતી, તે સોડમ અને તે સ્વાદ આજે ક્યા મળે છે ? જે આબા દશ વર્ષ પહેલા ખાધા અને જે મધુરતા ત્યારે અનુભવી તે આજના આબામા ક્યાં છે વારુ ?

જડ પદાર્થો પર જ નહી, માનવીના વિચારો ઉપર પણ સમયનો પ્રભાવ પડે છે દિવાળીના દિવસે અસભ્ય માનવી પણ સભ્ય બની જાય છે. ભૂલેચૂકે પણ જો મોએથી ગાળો બોલાય જાય છે તો એનો એને પશ્ચાત્તાપ થાય છે, કે આજની આ મગળ ઘડીએ-દિવસે, આ અમગળ શબ્દો કેમ કરી નીકળ્યા ? પરતુ હોળી આવે છે ત્યારે ? તે દિવસની તો વાત જ ન પૂછો, સભ્ય મનાતો માનવી પણ સભ્યતાની સીમા ઓળગી જાય છે ગામડામા આજે પણ થોડીક વ્યક્તિઓનો તો એવો વિશ્વાસ છે કે હોળીના દા'ડે બે-ચાર ગાળો કાન પર અથડાય અને મુખેથી બે-ચાર ગાળો દેવાય તો જ આખુ વર્ષ આનદની સાથે પસાર થાય આ છે માનવીના મન ઉપર સમયનો પ્રભાવ (સભામા હસાહસ) હજુ આગળ વિચારીએ આજે હુ ગમે તેટલુ ગળુ ફાડીને પણ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દઉ તોપણ એટલા ઉત્સાહનો પ્રવાહ નહી આવે જેટલો કે પર્યુષણ વખતે આવી શકે છે એ પણ એક પ્રવાહ જ છે કે જે બાળકો આજે જમવા માટે આતુરતા સેવતા હશે તે જ બાળકો પર્યુષણમા ન જમવા માટે આગ્રહ રાખતા હશે

એક વાત યાદ આવે છે તે એ બતાવે છે કે સમયના વહેણ સાથે માનવીના વિચારોમાં પણ કેવું પરિવર્તન આવે છે! એક ઘરડો માળી દરરોજ ફૂલોનો હાર બનાવી કોઈ યુવાન રાજાને ભેટ મોકલતો હતો. એક દહાડો એ યુવાન રાજાએ મલકાતાં-મલકાતાં એ વૃદ્ધ-માળીને પૂછ્યું, "કાકા, એ તો બતાવો કે તમારી ઉંમર શું છે?" માળીના કરમાયેલા મોં પર સ્મિત ઉપસ્યું અને એણે કહ્યું, "સમ્રાટ, વર્ષોની તો મેં ગણતરી રાખી નથી પણ મેં આપના પિતા અને પિતામહનું રાજ્ય પણ જોયું છે." સમ્રાટે બીજો પ્રશ્ન કર્યો, "વારુ, ત્યારે એ બતાવો કે મારું શાસન સુંદર છે કે મારા પિતાશ્રીનું કે પિતામહનું?" વૃદ્ધ માળીએ જવાબ વાળ્યો, "સમ્રાટ, આપ અમને અહીં જ થંભાવી દો કારણ કે સત્તાધીશને એ મન હોતા નથી કે એ નગ્ન સત્ય સાંભળી શકે અને હવે તો આ વૃદ્ધ પ્રથા પણ નગ્ન-સત્ય કહેવા રજા આપતી નથી કારણ કે હું એનાથી આવનાર પરિણામોથી સારી રીતે માહિતગાર છું."

યુવાન રાજાએ કહ્યું, "કાકા, તમારી કોઈપણ વાતથી હું નારાજ નહીં થાઉં. તમતમારે દિલ ખોલીને વાત કરો. તમારા પાકેલા વાળ તમારી પરિપક્વ બુદ્ધિના સૂચક છે. અનુભવની એરણ પર કસાયેલી તમારી વાત તો મારા માટે લાભદાયી જ બનશે." માળીએ કહ્યું, "ઠીક તો સાંભળો! આપણા આ નગર બહાર કાળી માતાનું મંદિર છે. દર વર્ષે ત્યાં મેળો ભરાય છે. આ મેળો સેંકડો વર્ષોથી બરાબર ભરાતો ચાલ્યો આવ્યો છે.

એક મેળા વખતની વાત છે જ્યારે આપના પિતામહનું રાજ હતું. મેળામાં હજારો લોકો ઊમટ્યા હતા. હું પણ ત્યાં પહોંચ્યો. સંધ્યાકાળ થઈ ગયું હતું. તેથી પાછા ફરતાં મેં જોયું કે એક સોળ વર્ષની છોકરી એક ખૂણે ઊભી રડી રહી છે. મેં એને પૂછ્યું, 'બેટી-દીકરી, શા માટે રડે છે?' એણે આંસુ લૂછી જવાબ વાળ્યો, 'અમે બહારગામથી આવેલા મુસાફર છીએ. મેળો જોવા આવ્યા હતા. પણ આ મેળાની ભીડમાં હું મારા પરિવારથી વિખૂટી પડી ગઈ છું.' મેં એને સાન્ત્વના આપી અને મારે ઘેર લઈ આવ્યો. થાણે જઈને હું આની સૂચના પણ આપી આવ્યો. બીજે દિવસે એનો બાપ એને શોધતા-શોધતાં મારે ઘેર આવી લાગ્યો. છોકરી એના પિતાને જોઈને રાજી બની અને દોડીને એના ગળે વળગી પડી. પિતાએ પોતાની પુત્રીને હેમખેમ પાછી મેળવી એના ઉપકારમાં મારો

આભાર માનતા મને રૂ પાચસો આપવા લાગ્યો એ રૂપિયા પાછા વાળતા મે કહ્યુ 'આ પાચસો રૂપિયામા હુ મારી માનવતાને વેચી શકુ નહી'. એ તો માનવીની ફરજ છે કે સકટમા પડેલાનુ એ રક્ષણ કરે—એની એ સહાયતા કરે, પરતુ એના બદલે જો એ ચાદીના ટુકડા એકઠા કરવા લાગે તો એ એની માનવતા જ વેચે છે એમ જાણવુ 'હુ આ માટે તૈયાર નથી' સાભળી એના હરખભર્યા મને એણે સેકડો આશિષ મારા પર વરસાવ્યા"

"સમ્રાટ! આ હતી આપના પિતામહના રાજવખતના મારા વિચારોની પવિત્રતા જ્યારે આપના પિતાનુ રાજ આવ્યુ ત્યારે મારુ મન આ માનવીય કાર્ય અગે કઈક ઉદાસ બની ગયુ મનડુ કહે તે ભૂલ કરી એનો (છોકરીનો) બાપ તને પાચસો રૂપિયા આપતો હતો ત્યારે લઈ કેમ ન લીધા? એમાં ખોટુ શું હતું? કઈ તમારી માનવતા એથી લૂટાઈ જતી હતી?"

યુવાન રાજાએ પૂછ્યુ "કાકા, મન હવે શુ કહે છે?" વૃદ્ધ માળીએ કહ્યુ, "સાહેબ, હાલની વાત ન પૂછો હવે તો મન કહે છે મે કેટલી મૂર્ખતા કરી? થાણે જઈને ખબર આપવાની શી જરૂર હતી? જો એ છોકરી સાથે લગ્ન જ કરી લીધા હોત તો આજના આ ઘડપણ ટાણે હાથે રોટલો રાધવાની સમસ્યા જ રહેત નહી"

હા, તો માનવીના મન અને એના વિચારો ઉપર પણ સમયનો પ્રભાવ પડે જ છે

નિશ્ચય દષ્ટિમા કાળનુ ઘણુ મોટુ મહત્ત્વ છે આત્માને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનુ મૂળ કારણ કાળ લબ્ધિની પરિપકવતા બતાવી છે, અર્થાત્ જ્યારે કાળલબ્ધિ પાકી જાય છે ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તનનો ઘણો સમય વીતી જાય ત્યારે જ આત્મા સમ્યકત્વને અભિમુખ થાય છે આબાને પાકવાની કાળલબ્ધિ પાકી ગઈ હોય છે ત્યારે માળી પણ આવી જશે અને એને ચૂટી લઈ ઘાસમા નાખશે તો એ ઘાસ-સમૂહ પણ એને પકવશે પરતુ સમય પહેલા જ માળી એને ચૂટી લે અને ઘાસમા નાખી દે તો એ આબો પાકશે નહી, પણ બગડી જશે આબો પણ એ જ છે, માળી પણ એ જ છે અને પેલુ ઘાસ પણ એજ છે તો પણ આબો એક વખતે પાકે છે અને બીજી વખતે બગડે છે એનુ એક માત્ર કારણ એ છે કે કાળલબ્ધિ હજુ પાકી નથી.

આત્માની કાળલબ્ધિ પાકી નથી તો પછી ગમે તે મોટા સંત સમીપે જાવ. ગમે તેટલાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરી જાઓ, બધું વ્યર્થ જશે. ગોશાલક અને જમાલી પ્રકાશપુંજ ભગવાન મહાવીરની પાસે જઈને પણ શા માટે અંધકારમાં ભમ્યા? જૈન દર્શન એનો જવાબ આપશે. એ આત્માઓની કાળલબ્ધિ હજુ પૂરી પાકી નથી.

કાળથી અહીં સામાન્ય કાળનો અર્થ નથી. પરંતુ ક્રિયાસિદ્ધિ રૂપી કાળથી મતલબ છે એને વસ્તુ પરિપાક કાળ પણ કહેવાય છે એને જ અહીં લેવામાં આવ્યો છે. એક ક્રિયાને પૂર્ણ થવામાં જેટલો સમય લાગે છે એને ક્રિયાસિદ્ધિ કાળ કહ્યો છે. દાખલા તરીકે એક વસ્ત્રને વણવામાં થોડાક કાળની અપેક્ષા છે. એક ઘડાને બનાવવામાં પણ થોડો સમય જોઈએ છે. જ એને ક્રિયાસિદ્ધિ કાળ કહ્યો છે. એક ફળ પણ પાકવામાં જેટલો સમય લાગે છે એને વસ્તુ પરિપાક કાળ કહે છે. એક કર્મ બંધાઈ ગયા બાદ જેટલા સમય પછી એનો ઉદય થાય છે એને વિપાક કાળ કહે છે.

આ રીતે કાળવાદી દર્શન પ્રત્યેક કાર્યની સફળતા અને અસફળતાનો એક માત્ર આધાર કાળને માને છે.

कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।
कालः सुप्तेषु जागर्ति, कालो हि दुरतिक्रमः ॥

વિશ્વની ઉત્પત્તિ અને વિલયનો મૂળ હેતુ કાળ છે. કાળ જ વિશ્વના પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરે છે અને કાળ જ એમનો સંહાર કરે છે. જ્યારે સમસ્ત સૃષ્ટિ નિદ્રાધીન હોય છે ત્યારે પણ કાળ અપ્રમત્તરૂપે પોતાનું કાર્ય ચાલુ રાખે છે. સાચે જ કાળની ગરિમા શક્તિથી અસંભવ છે. આ છે કાળવાદ.

સ્વભાવ વાદ

સ્વભાવવાદ-દર્શન માને છે કે વિશ્વના બધાં જ પદાર્થો સ્વભાવ સિદ્ધ છે. આંબાની ગોટલીથી જ આંબો પેદા થઈ શકે છે. લીંબોળીને ગમે તેટલું ખાતર નાખો, ગમે તેટલા એની પાછળ પ્રયત્ન કરાય, પરંતુ એ લીંબોળીથી આંબો પેદા નહીં જ થઈ શકે. કાળની પણ શક્તિ છે પરંતુ કાળની પૂરી શક્તિ પણ સ્વભાવથી વિરુદ્ધ વસ્તુનિર્માણ કરવામાં અસમર્થ છે. કારેલાને એક નહીં બે નહીં પણ હજારો હજાર વર્ષો સુધી ખાંડરસમાં રાખવામાં-રોપવામાં આવે તો પણ કાળની એ શક્તિ નથી કે એ કારેલામાંથી એ આમ્રફળ પેદા કરી દે.

કાળ, પુરુષાર્થ, કર્મ અને નિયતિ બધા મળીને પણ વિષને અમૃતમાં બદલવામા સમર્થ નથી શુભ કૃત્યોનુ પ્રતિફળ અશુભમા અને અશુભનુ શુભમા પ્રતિફળ લાવવા એ બધા અસમર્થ છે કારણ કે સ્વભાવ અપરિવર્તનીય હોય છે માછલી દિવસ-રાત પાણીમાં રહે છે કડકડતી ઠડીમા પણ એ એમા જ ફરતી ફરે છે પરતુ એ જ પાણીમા જો મનુષ્યને વધુ વાર રાખવામા આવે તો એ ત્યાં જ ઠડો થઈ જશે આ છે સ્વભાવભેદ માછલી પાણીમા જ રહેશે એને જો કહેવામા આવે કે રે માછલી, પાણીની દુનિયામા કશી કિમત નથી, ચાલ, હુ તને દૂધભર્યા તળાવમા મૂકી આવુ, તો એ એનો ઇન્કાર કરશે એની સાથે જો જબરદસ્તી કરાશે અને એને પાણીની બહાર ખેચી કાઢશો તો એ પ્રાણ તજી દેશે પણ પાણીને છોડશે નહી માણસને માટે બે કલાક પણ પાણીમા પડ્યુ રહેવુ અશક્ય છે આ છે સ્વભાવવાદ

નાની એવી ચકલી આકાશમા ઊંચે-ઊચે ઊડી શકે છે, પણ વિશાળ પાંખોવાળુ શતુર્મૂગ એક ઇંચ પણ આકાશમા ઊડી શકતુ નથી પાંખો તો એને પણ છે જ પરતુ ઊડવુ એ એનો સ્વભાવ જ નથી સર્પ છાતીના બળે લીસોટા પાડીને જ ચાલશે જ્યારે નાનીશી કીડી પણ પગના બળે ચાલે છે ગાયનુ બચ્ચુ (વાછરડુ) જન્મતાની સાથે જ ઉછળવા-કૂદવા લાગે છે. જ્યારે મનુષ્યનુ બાળક જન્મતાની સાથે રડવા લાગે છે પક્ષીઓનો જન્મ ઈંડાથી થાય છે અને મનુષ્યનો જન્મ ગર્ભ વડે થાય છે આ બધી જ વિચિત્રતાઓ સ્વભાવસિદ્ધ છે ક્ષુધાતૃપ્તિ માટે અન્નનો જ ઉપયોગ કરવામા આવે છે, પાણીનો નહી, કારણ કે ક્ષુધાતૃપ્તિનો સ્વભાવ અન્નના દાણામાં જ રહેલો છે આ છે સ્વભાવસમવાય

પૃથ્વી પર જળ, આકાશ, વાયુ અને માટીના તત્ત્વો સર્વત્ર મળે છે. પરતુ તોપણ શેરડી એમાથી મીઠાશના તત્ત્વો એકઠા કરી આપણને ખાંડ, સાકર અને મીઠાશ આપે છે લીબુ, નારગી અને આમલી ખટાશના જ તત્ત્વો એકઠા કરે છે કારેલુ કડવા તત્ત્વોને એકઠા કરે છે તો મરચુ તીખા તત્ત્વોને ભેગા કરે છે બધા તત્ત્વો એક સાથે ઉપસ્થિત હોવા છતા ય બીનો જે સ્વભાવ હોય છે તે જ તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરે છે

સ્વભાવ ચાર પ્રકારનો છે (૧) વસ્તુસ્વભાવ, (૨) દેશસ્વભાવ, (૩) જાતિસ્વભાવ અને (૪) કાળસ્વભાવ.

વસ્તુ સ્વભાવ અંગે આપણે ઉપર વિચાર કરી ગયા છીએ

દેશ સ્વભાવ

કેટલીક બાબતોમાં દેશસ્વભાવ કામ કરતો જોવા મળે છે. યુરોપના રહેવાસીઓની ચામડી ગોરી હોય છે, ત્યારે આફ્રિકાના હબસીઓનો વર્ણ કાળો હોય છે. આ છે દેશના વાયુમંડળનો શરીર પરનો પ્રભાવ. એ દેશ સ્વભાવ છે કે કેશર ફક્ત કાશ્મીરમાં જ પેદા થઈ શકે છે, અન્યત્ર ક્યાંય નહીં.

ભારતની માટીમાં આંબા પેદા થઈ શકે છે. વિદેશોની માટીમાં આંબા પેદા કરવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ છે દેશસ્વભાવનો પ્રભાવ.

જાતિ સ્વભાવ

કૂકડાના શિરે ચામડીની એ કલગી કયા કળાકારે નિર્માણ કરી છે? મયુરની પાંખો કયા ચિત્રકારે ચિતરી છે? વૈદિક દર્શનના અનુયાયી એમ કહેશે કે આ વિશ્વની વિચિત્રતા ઈશ્વરની ઈચ્છા ઉપર અવલંબિત છે. પરંતુ જૈન દર્શન માને છે કે આ જાતિસ્વભાવ છે. પ્રત્યેક કૂકડાના શિરે આ કલગી છે, કારણ કે એની બધી જાતિનો આ સ્વભાવ છે. પોપટને તમે ભણાવી શકો, કારણ કે કોઈ વસ્તુને શીખી લેવાની એનામાં યોગ્યતા છે. પણ ગધેડાને કોઈએ ભણ્યો જોયો છે? નહીં, કારણ કે ભણવું એ એનો જાતિ સ્વભાવ જ નથી.

કાળ સ્વભાવ

કાળભેદ થવાથી એના સ્વભાવમાં પણ ભેદ પડે છે. એક વૃક્ષ બે મહિને જ ફળ આપવા લાગે છે, તો કોઈ છ મહિને. જૈન દર્શનમાં આરાનું નિરૂપણ આવે છે. પહેલા આરા વખતે પૃથ્વી જેટલી સરસ હતી તેટલી સરસ એ બીજા આરામાં નહોતી. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જન્મેલો માનવી મોક્ષ જઈ શકે છે, પાંચમાનો નહીં. આ કાળ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે. નિત્ય પરિવર્તનનો કાળ સ્વભાવ છે. જેના વડે પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન પામી શકી છે એ જ શક્તિનું નામ કાળ છે અને પરિવર્તન એ એનો સ્વભાવ છે.

સ્વભાવવાદીનો તર્ક છે કે પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત છે. કાળની શક્તિ પણ પોતાના સ્વભાવથી એક ઇંચ આ કે તે તરફ થઈ શકતી નથી. વીતતી ક્ષણને પાછી વાળી શકાય નહીં. એની પાછળ ગમે તેટલો પુરુષાર્થ નકામો જશે, કારણ કે કાળમાં પાછા વળવાનો સ્વભાવ જ નથી.

कंटकस्य तीक्ष्णत्वं मयूरस्य विचित्रता।
वर्णाश्च ताम्रचुडाना स्वभावेन भवन्ति हि ॥

કાંટાને અણીદાર બનાવનાર કોણ છે ? મયુર-પાંખોને ચિતરનાર ચિત્રકાર કોણ છે ? કુકડાને કોણે શીખવ્યું છે કે તુ ચાર વાગતાની સાથે જ બોલી ઊઠજે કોયલને કોણે શીખવ્યુ કે વસત આવતાંની સાથે જ પાચેય સ્વરોમાં તુ સગીત રેલાવજે આ સ્વભાવવાદ જ છે

દાર્શનિક દૃષ્ટિએ સ્વભાવવાદનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે.. દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવમા રહેલો છે ધર્માસ્તિકાય ગતિ સહાયક જ કેમ હોય છે, સ્થિતિ સહાયક શા માટે નહી ? આનો જવાબ પણ સ્વભાવવાદમા જ છે અમૂર્ત મૂર્તરૂપે શા માટે પરિણમતો નથી ? કારણ કે એ એનો સ્વભાવ જ નથી આગમની રીતે કહુ તો મુક્ત આત્મા ઉર્ધ્વગતિ જ શા માટે કરે છે, અધોગતિ શા માટે નહી, એને માટે શાસ્ત્રકાર પહેલા એક કારણ દર્શાવે છે પરતુ એથી શિષ્યના મનનુ સમાધાન થતુ ન જુએ તો એક પછી બીજો તર્ક કરે છે "**तथागति परिणामाच्च**" ઉર્ધ્વગતિના પરિણામથી જ આત્મા ઉપર જાય છે કારણ કે આત્માનો એ સ્વભાવ છે એટલે એ ઉપર જાય છે સ્વભાવનો હેતુ સર્વ છેલ્લો હોય છે એના પછી કોઈ તર્ક બાકી રહેતો નથી સ્વભાવમા કોઈ તર્ક ચાલતા નથી, સર્વભાવ સ્વભાવમા રહેલ છે.

કર્મવાદ

સ્વભાવને વિભાવમા બદલાવનાર કર્મ સમવાય છે આત્મા શુદ્ધરૂપે અવિકાર છે પરતુ એના અવિકારરૂપને વિકૃતિમા લાવનાર કર્મ છે જૈન દર્શનની ફિલસૂફી કર્મવાદના પાયા પર ઊભી છે આ વિશ્વની વિચિત્રતાનુ મૂળ કારણ પણ કર્મ છે એક માતાની કૂખે જન્મનારા બે ભાઈઓમા જુદાપણુ હોય છે એક બુદ્ધિમા કુશાગ્ર હોય છે જ્યારે બીજો બુદ્ધિમદ પણ હોઈ શકે છે પહેલો દસ વાતને એક જ વારમા સમજી લે છે જ્યારે બીજો એક વાતને દસવાર સમજાવો તો પણ સમજતો હોતો નથી

કહેવાય છે કે એક માણસ સપન્ન ઘેર જન્મ્યો છે એની કેળવણી માટેની પૂરી વ્યવસ્થા છે, એની પાસે બુદ્ધિવિકાસના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ છે જ્યારે બીજો પણ આટલી બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવે છે પણ એની પાસે અનુકૂળ સાધનોનો અભાવ છે એટલે એની પ્રતિભા ચમકી શકતી નથી પરતુ એની સાથે જ બીજો પ્રશ્ન એ આવે છે કે બીજી વ્યક્તિ આમ દરિદ્ર ઘરમાં કેમ જન્મી હશે ? શા માટે એ સપન્ન ઘરમા ન જન્મી ? કહેવુ પડશે કે એને સાધનવિહીન ઘરમા આવવા-જન્મવા સારુ બાધ્ય કરનાર તે કર્મો જ છે.

વસ્તુ સ્વભાવ એમ એ ચારેય ઉપર વિચાર કરી શકીએ

દેશ સ્વભાવ

કેટલીક બાબતોમાં દેશસ્વભાવ કામ કરતો જોવા મળે છે. યુરોપના રહેવાસીઓની ચામડી ગોરી હોય છે ત્યારે આફ્રિકાના હબસીઓનો વર્ણ કાળો હોય છે. આ છે દેશના વાયુમંડળનો શરીર પરનો પ્રભાવ. એ દેશ સ્વભાવ છે કે કેસર ફક્ત કાશ્મીરમાં જ પેદા થઈ શકે છે, અન્યત્ર ક્યાંય નહીં.

ભારતની માટીમાં આંબા પેદા થઈ શકે છે, વિદેશોની માટીમાં આંબા પેદા કરવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ છે દેશસ્વભાવનો પ્રભાવ.

જાતિ સ્વભાવ

કૂકડાના શિરે ચામડીની એ કલગી કયા કળાકારે નિર્મેલ કરી છે? મયુરની પાંખો કયા ચિત્રકારે ચિતરી છે? વૈદિક દર્શનનો અનુયાયી એમ કહેશે કે આ વિશ્વની વિચિત્રતા ઈશ્વરની ઇચ્છા ઉપર અવલંબિત છે પરંતુ જૈન દર્શન માને છે કે આ જાતિસ્વભાવ છે. પ્રત્યેક કૂકડાના શિરે આ કલગી છે કારણ કે એની આખી જાતિનો આ સ્વભાવ છે. પોપટને તમે ભણાવી શકો કારણ કે કોઈ વસ્તુને શીખી લેવાની એનામાં યોગ્યતા છે પણ ગધેડાને કોઈએ ભણાવ્યો છે? નહીં, કારણ કે ભણવું એ એનો જાતિ સ્વભાવ જ નથી.

કાળ સ્વભાવ

કાળભેદ થવાથી એના સ્વભાવમાં પણ ભેદ પડે છે. એક વર્ષ બે મહિને જ ઋતુ આવ્યા કરે છે તો કોઈ છ મહિને. જૈન દર્શનમાં આરા ચક્રનું નિરૂપણ આવે છે. પહેલા આરા વખતે પૃથ્વી જેટલી સરસ હતી તેટલી સરસ એ બીજા આરામાં નહોતી. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જ માનવી મોક્ષ જઈ શકે છે, પાંચમાનો નહીં. આ કાળ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે ને! પરિવર્તનનો કાળ સ્વભાવ છે. જેના વડે પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન પામી રહી છે એ શક્તિનું નામ કાળ છે અને પરિવર્તન એ એનો સ્વભાવ છે.

સ્વભાવવાદીનો તર્ક છે કે પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત છે. કાળ જેવી શક્તિ પણ પોતાના સ્વભાવથી એક ઇંચ આ કે તે તરફ થઈ શકતી નથી. વીતતી ક્ષણને પાછી વાળી શકાય નહીં. એની પાછળ ઘણો પુરુષાર્થ નકામો જશે કારણ કે કાળમાં પાછા વળવાનો સ્વભાવ જ નથી.

कण्टकस्य तीक्ष्णत्वं मयूरस्य विचित्रता ।
वर्णाश्च ताम्रचूडानां स्वभावेन भवन्ति हि ॥

કાંટાને અણીદાર બનાવનાર કોણ છે? મયુર-પાંખોને ચિતરનાર ચિત્રકાર કોણ છે? કૂકડાને કોણે શીખવ્યુ છે કે તુ ચાર વાગતાની સાથે જ બોલી ઊઠજે? કોયલને કોણે શીખવ્યુ કે વસંત આવતાની સાથે જ પાંચેય સ્વરોમા તુ સગીત રેલાવજે? આ સ્વભાવવાદ જ છે

દાર્શનિક દૃષ્ટિએ સ્વભાવવાદનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવમા રહેલો છે ધર્માસ્તિકાય ગતિ સહાયક જ કેમ હોય છે, સ્થિતિ સહાયક શા માટે નહી? આનો જવાબ પણ સ્વભાવવાદમા જ છે અમૂર્ત મૂર્તરૂપે શા માટે પરિણમતો નથી? કારણ કે એ એનો સ્વભાવ જ નથી આગમની રીતે કહુ તો મુક્ત આત્મા ઊર્ધ્વગતિ જ શા માટે કરે છે, અધોગતિ શા માટે નહી, એને માટે શાસ્ત્રકાર પહેલા એક કારણ દર્શાવે છે પરતુ એથી શિષ્યના મનનુ સમાધાન થતુ ન જુએ તો એક પછી બીજો તર્ક કરે છે "तथागति परिणामाच्च" ઊર્ધ્વગતિના પરિણામથી જ આત્મા ઉપર જાય છે કારણ કે આત્માનો એ સ્વભાવ છે એટલે એ ઉપર જાય છે સ્વભાવનો હેતુ સર્વ છેલ્લો હોય છે એના પછી કોઈ તર્ક બાકી રહેતો નથી સ્વભાવમા કોઈ તર્ક ચાલતો નથી, સર્વભાવ સ્વભાવમા રહેલ છે.

કર્મવાદ

સ્વભાવને વિભાવમા બદલાવનાર કર્મ સમવાય છે આત્મા શુદ્ધરૂપે અવિકાર છે પરતુ એના અવિકારરૂપને વિકૃતિમા લાવનાર કર્મ છે જૈન દર્શનની ફિલસૂફી કર્મવાદના પાયા પર ઊભી છે આ વિશ્વની વિચિત્રતાનુ મૂળ કારણ પણ કર્મ છે એક માતાની કૂખે જન્મનારા બે ભાઈઓમા જુદાપણુ હોય છે એક બુદ્ધિમા કુશાગ્ર હોય છે જ્યારે બીજો બુદ્ધિમદ પણ હોઈ શકે છે પહેલો દસ વાતને એક જ વારમા સમજી લે છે જ્યારે બીજો એક વાતને દસવાર સમજાવો તો પણ સમજતો હોતો નથી

કહેવાય છે કે એક માણસ સપન્ન ઘેર જન્મ્યો છે એની કેળવણી માટેની પૂરી વ્યવસ્થા છે, એની પાસે બુદ્ધિવિકાસના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ છે જ્યારે બીજો પણ આટલી બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવે છે પણ એની પાસે અનુકૂળ સાધનોનો અભાવ છે એટલે એની પ્રતિભા ચમકી શકતી નથી પરતુ એની સાથે જ બીજો પ્રશ્ન એ આવે છે કે બીજી વ્યક્તિ આમ દરિદ્ર ઘરમા કેમ જન્મી હશે? શા માટે એ સપન્ન ઘરમા ન જન્મી? કહેવુ પડશે કે એને સાધનવિહીન ઘરમાં આવવા—જન્મવા બાધ્ય કરનાર તે કર્મો જ છે.

રાજ-સત્તાના નિયમોમાં ફેરફાર થઈ શકે છે તમે ચાહો તો એ કાયદાઓને ઠોકર મારી શકો છો પરંતુ કર્મ-સત્તાના કાયદાને તમે ચાહો અથવા ન ચાહો તો પણ તમારે માનવા જ પડશે. કહેવાય છે કે ચારિત્ર્યશીલ નારીઓના શીયળમાં એટલી શક્તિ છે કે એ અગ્નિને પણ નીરમાં ફેરવી શકે છે અગ્નિને પાણી બનાવી દેવાની શક્તિ એ સતી-સાધ્વીઓમાં હતી પરંતુ કર્મને બદલી નાખવાની શક્તિ તો એમનામાં પણ નહોતી.

ભગવાન મહાવીરે આજથી અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં પોતાના એક પ્રવચનમાં કહ્યું હતું —

सुचिण्णा कम्मा सुचिण्णा फला भवन्ति ।
दुचिण्णा कम्मा दुचिण्णा फला भवन्ति ॥

શુભ કર્મોનું પ્રતિફળ આત્માને શુભરૂપે જ મળશે અને અશુભ કર્મોનું અશુભરૂપે. લસણ-ડુંગળી ખાઈને કોઈ એલચીની સુવાસ નહી લઈ શકાય એ જ રીતે કોઈ આત્મા અશુભ કર્મ કરી એનું શુભ ફળ નહી મેળવી શકે. ખેતરમાં બાજરી વાવ્યા બાદ ગમે તેટલી પ્રાર્થના-આરઝૂ કરો તો પણ એનો ભાત કદી થઈ શકવાનો નથી. આ રીતે અશુભ કર્મોનું ઉપાર્જન કર્યા બાદ ચાહે તેટલા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો પણ અશુભ ફળ જ મળવાનું.

કર્મ ફિલસૂફીનું જ્ઞાન થયા બાદ વ્યક્તિને બીજા પર રોષ તથા વૈર જાગૃત નથી થાય. કારણ કે જ્યારે આપણને એ ભાન થઈ જાય છે કે આ આપત્તિને મેં જ નિમંત્રી છે અને આજે એ આવી છે તો પછી એનો તિરસ્કાર શા માટે? મહામના ગૌતમ ભગવાન મહાવીર પાસે પ્રશ્ન કરે છે—

પ્રશ્ન.—

'जीवाणं भन्ते ! अत्तकडं दुक्खं वेदन्ति
परकडं दुक्खं वेदन्ति तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति ।

ભગવન્! આ જીવ આત્મકૃત દુઃખને ભોગે છે કે પરકૃત દુઃખને ભોગે છે અથવા તદુભયકૃત દુઃખને ભોગે છે?

જવાબ —

गोयमा ! अत्तकडं दुक्खं वेदेंति जीवा नोपरकडं
दुक्खं वेदेंति नो तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति ।
—भगवती सूत्र ।

ભગવાન બોલ્યા ગૌતમ જીવ સ્વકૃત કર્મને જ ભોગે છે

કેટલો મર્મભર્યો આ પ્રશ્ન છે સ્વર્ગ ને નરક અંગેનું આ ઉખાણ નથી જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન છે "આત્મા સ્વકૃત દુઃખનો અનુભવ કરે છે" એ સૂત્રમાં કર્મફિલસૂફી ભરી પડી છે અને આ વિચાર વિપત્તિની

ક્ષણોમાં આપણને ઘણી મોટી સાન્તવના આપે છે જ્યારે મનુષ્ય પર આપત્તિઓનાં વાદળો ઘેરાય છે ત્યારે એ બીજા પર રોષે ભરાય છે પરંતુ કર્મવાદ કહે છે કે આના બી તમે જ વાવ્યા હતા, આજે એ વિશાળ વૃક્ષ બનીને આવ્યા છે તો પછી બીજા પર રોષ કે દોષ શા માટે? જ્યારે ફિલ્સુફી માનવીના મનમાં પૂર્ણરૂપે પેસી જાય છે, ત્યારે એ ઘણી મોટી માનસિક અશાન્તિમાંથી મુક્ત બની જાય છે, સાથે-સાથે પોતા પર આવેલા સંકટ સારુ પોતાને જ જવાબદાર ગણે છે બીજાને એ આરોપમાંથી મુક્ત કરે છે. આમ કરીને તે પરિવાર તેમજ સમાજને એક અશાન્તિથી મુક્ત બનાવે છે. બીજી બાજુ અશાન્તિની જ્વાળા જ્યારે એની ચારે બાજુ ભભૂકતી હશે તો પણ એ હસતે મોએ જ રહેવાનો

કર્મબંધના બે મુખ્ય પ્રકારો છે નિદ્ધિત અને નિકાચિત જ્યા સુધી આત્મા મંદ પરિણામોથી કર્મોનું બંધન કરે છે ત્યા સુધી બંધન કંઈક હલકા-શિથિલ હોય છે એ શિથિલ બંધન તપ ઈત્યાદિ દ્વારા છૂટી શકે છે જેમ સોયોને એકઠી કરાય છે અને જ્યારે ચાહો ત્યારે એમને જુદી-જુદી પણ કરી શકાય છે તેમ

તીવ્ર પરિણામો વડે જે કર્મ બંધાય છે, તેને નિકાચિત કહે છે મન યોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણે અશુભ ક્રિયામા એકરસ બની જાય છે ત્યારે પ્રગાઢ બંધન બની જાય છે જેમ સોયોનો જથ્થો બનાવી એને અગ્નિ વડે તપાવી હથોડા વતી ટીપ્યા બાદ એને ચાહો તોય જુદી કરી શકાતી નથી તેમ

આ જ નિકાચિત બંધન છે આત્મા એને ભોગવીને જ જુદું કરી શકે છે તપ અને સાધના એ કર્મને જુદું કરી શકતા નથી એમા કર્મોનું ઉદ્વર્તન, અપવર્તન, સંક્રમણ વગેરે કાંઈ પણ કારણ સંભવિત નથી

કર્મવાદીનો એ તર્ક છે કે જે કાંઈ આપણે પૂર્વ જન્મમા કરીને આવ્યા છીએ તે જ અહીં ઉદયમા આવે છે એને ભોગવવું જ પડશે. આપણા કર્મની સફળતા અથવા અસફળતા, પૂર્વકૃત કર્મ પર જ આધાર રાખે છે આપણો જો શુભ-ઉદય હશે તો આપણને કાર્ય કરવાની પ્રેરણા મળશે કાળ પણ અનુકૂળ હશે તેમ વાતાવરણ પણ અનુકૂળ જ હશે શુભ કર્મનો ઉદય હશે તો શરીર સ્વસ્થ રહેશે અને પછી પુરુષાર્થ પણ કરી શકાશે માટે માનવની સફળતા શુભ કર્મમાં જ રહેલી છે

પુરુષાર્થવાદ

કાર્યસિદ્ધિનું મૂળ પુરુષાર્થ છે બધી જાતના સાધનો પ્રાપ્ત છે પણ

મનુષ્ય જો શ્રમ-કર્મ ન કરાવે તો એ અસફળ રહેશે. ભૂખ લાગી છે ઘરમાં ભોજન બનાવવાની બધી ચીજો મોજૂદ છે પણ કોઈ પ્રકાર મહેનત પરિશ્રમ ન કરે તો ભૂખ શાંત થઈ શકશે નહિ. જો થાળીમાં ભોજન પીરસાયું છે અને પેટમાં સખત ભૂખ લાગી છે પરંતુ તમે જો થાળીમાંથી હાથે કોળિયો લઈ મોં સુધી પહોંચાડવાનું કષ્ટ નહિ કરો તો શું કદી પેટ ભરાઈ શકશે? કદાપિ નહીં.

માનીએ કે દહીંમાં માખણ છે પણ જો કોઈ એક આદમી દહીં સામે હાથજોડી પ્રણામ કરીને કલાક સુધી પ્રાર્થના કરે કે "હે દેવ! મને માખણ આપો!!" તો હું માનું છું કે બે કલાક તો શું એ બે હજાર વર્ષ સુધી પ્રાર્થના કરતો રહે તોય એને દહીંમાંથી માખણ એમ મળી શકશે નહીં. તમે સમુદ્રતટ રહો છો. સમુદ્રને તો રત્નાકર કહેવાય છે. પણ સમુદ્રતટે બેસી રહી પ્રાર્થના કરો કે "રત્નાકર મને ચાર પાંચ મોતી આપો" તો અનંત કાળ વીતી જાય તોય સમુદ્ર તમારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર નહીં કરે પરંતુ માનવનો પ્રબળ પુરુષાર્થ જ સમુદ્રના અગાધ ઊંડાણમાંથી મોતી લાવી શકે છે.

એક વિચારકે કહ્યું છે કે ભક્તિ પાસે હૃદય છે જ્ઞાન પાસે આંખો છે અને કર્મ (પુરુષાર્થ) પાસે પગ છે. હૃદયથી આપણે કોઈ વસ્તુ પર વિશ્વાસ કરી શકીએ છીએ. આંખો વડે આપણે રસ્તો જોઈ શકીએ છીએ પણ ચાલવાનું કામ તો પગનું છે. મંઝિલની દૂરી ફક્ત વિશ્વાસથી ઓછી થઈ શકતી નથી તેમ ન જોવા માત્રથી એ નજીક આવે છે. પરંતુ આપણા પગ જ આપણને એ મંઝિલની સમીપે પહોંચાડી શકે છે. ભક્તિમાં તન્મયતા છે. જ્ઞાનમાં પ્રકાશ છે તો કર્મમાં સજીવતા–ચૈતન્ય છે.

એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે શરીરમાં ગુણો પુણ્યથી આવે છે પરંતુ આત્માના ગુણોને વિકસિત કરવા એ પુણ્યની શક્તિ બહારની વાત છે. આત્મિક ગુણોનો વિકાસ આત્માના પુરુષાર્થ પર જ નિર્ભર છે. પણ તમે મુંબઈના નાગરિક બહુ પુણ્યશાળી છો. વીસમી સદીના (શતાબ્દિ)ના વૈજ્ઞાનિકો પોતાની બધી નવી શોધો અને આવિષ્કારો તમારી સગવડતા સારુ કરી રહ્યા છે. ઉકળાટ થાય છે તો જરા બટન દબાવી દો કે પંખો એવો તો ફરવા લાગશે. જાણે મલયાચલનો શીતળ મંદ પવન તમારા ઘરમાં જ આવી પહોંચ્યો છે. ભયંકર ઉકળાટ અને ગરમી હોય ઝીણા–ઝીણા પવનથી તમે બેચેન થઈ રહ્યા હો અને ફરતો પંખો પણ ગરમ હવા ફેંકી રહ્યો હોય તો તમારા સારુ વાતાનુકૂલિત (એરકંડીશનર) તૈયાર છે. એ ગરમીમાં તમારા સારુ એવી તો ઠંડક પ્રદાન કરશે જાણે સીમલા જ તમારે ઘેર આવી ગયું છે.

આજના યુગે પુણ્યશાળી એને જ માનવામાં આવશે કે જેની પાસે

વધુ વાસના અને વિલાસના પ્રસાધનો છે. જેની પાસે ચાર-ચાર મોટરકારો છે, તમારી નજરમા એજ પુણ્યશાળી છે, પરન્તુ જેની પાસે નથી કારે કે નથી મહેલો, પણ જે સાદાઈથી શ્રમ કરી પોતાનુ જીવન વીતાવે છે એ તમારી દૃષ્ટિએ પુણ્યશાળી નહીં હોય

આજના યન્ત્રયુગે માનવને પુરુષાર્થ હીન બનાવી દીધો છે એ પ્રત્યેક કાર્ય માટે યન્ત્રનો દાસ બની ગયો છે નાના નાના ગામડાઓમા વસતી માતાઓ આજે પણ દૂર-દૂરથી કૂવાનુ પાણી ભરી લાવે છે, હાથે ઘટી ચલાવી અનાજ દળે છે, જ્યારે મુબઈની પુણ્યશાળી માતાઓ સાચે જ ભાગ્યશાળી છે એમને માટે વિજ્ઞાને બધી સગવડતાઓ પ્રદાન કરી છે નળને થોડો ફેરવો કે એવુ લાગશે જાણે ગગા ને જમના તો તમારા આગણે જ આવી પહોચી પહેલાની માતાઓ લોટ હાથે દળતી હતી આજે એમને માટે ચક્કીઓ તૈયાર છે રોટલા બનાવવા માટે પહેલા લાકડા અને કોલસા વપરાતા હતા, તેમા ધૂમાડાથી હેરાનગતિ થતી આજે ગેસના ચૂલા તૈયાર છે, જેમા ન ધૂમાડો છે તેમ ન એથી કોઈ હેરાનગતિ સાભળ્યુ છે કે ભોજન બનાવવાનુ મશીન પણ આવી ગયેલ છે એક એવુ ટીફીન આવે છે જેમા તમે ભાત, દાળ-શાક યથાવત્ ભરીને મૂકો અને એને ચૂલા પર ધરો કે આપોઆપ (ઓટોમેટિક) બધુ તૈયાર થઈ જશે હા-હવે એવુ પણ યત્ર બનાવવુ જોઈએ જે રોટલા પણ તમને ચાવી-ચાવીને ખવડાવ્યા કરે. પુરુષાર્થહીનતાની આ પરમ સીમા છે જ તો (સભામા- હસાહસ)

આને ભલે તમે પુણ્ય માનો, પરતુ જૈનદર્શન આનો સ્વીકાર કરતો નથી એ પુરુષાર્થવાદી દર્શન છે એ આળસને પાપ બતાવનાર દર્શન છે તો પછી જે સાધનો મનુષ્યને પુરુષાર્થથી આળસ ભણી ખેચી જાય છે એને પુણ્ય શે મનાય ? અને એક વાત એ પણ છે કે જે પોતાના શરીરને શ્રમથી બચાવે છે એના શરીરમા ચરબી વધી જાય છે, અને શરીર બેડોળ બની જાય છે મે પોતે જોયુ છે કે એક બહેનનુ શરીર એટલુ બધુ ફૂલી ગયુ હતુ કે એને ઉઠવા અને બેસવા સારુ પણ બીજાની મદદની જરૂર પડતી હતી હા, તો કહેવુ પડશે કે શ્રમથી જીવ ચોરનારાને પુણ્યશાળી નહી પણ પાપશાળી જ કહેવા પડશે ઉપનિષદ્ કહે છે કે જે માનવ સુએ છે એનુ ભાગ્ય પણ સુએ છે, જે બેઠો છે, એનુ ભાગ્ય પણ બેઠુ છે, જે ચાલી શકે છે, એનુ ભાગ્ય પણ એને યારી આપે છે ગતિ જ જીવન છે પુરુષાર્થવાદીનુ કહેવુ છે કે ભાગ્યવાદ આળસુઓનો અવાજ છે પુરુષાર્થવાદીને ભાગ્ય પણ સહાયક બને છે માટે સમસ્ત કાર્યોની સિદ્ધિ પુરુષાર્થમા જ રહેલી છે કાળ અનુકૂળ હોય, સ્વભાવ પણ હોય, કર્મના (પુણ્ય) બળે સામગ્રી પણ ઉપલબ્ધ હોય પણ માનવી જો પુરુષાર્થ ન કરે તો એ ભૂખ્યો જ રહેશે.

નિયતિવાદ (ભાવિભાવ)

નિયતિ વાદનો તર્ક છે વિશ્વની પ્રત્યેક વ્યવસ્થા નિયત (નિશ્ચિત) છે. દિવસ પછી રાતનું આવવું નિશ્ચિત છે જડ ને ચૈતન્ય સમસ્ત પદાર્થો નિયતિવાદની ધૂસરી પર ઘૂમી રહ્યા છે

મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરે છે અને પુરુષાર્થ જ આપણા હાથની વસ્તુ છે. પરંતુ થશે એ જ કે જે નિયતિવાદની વ્યવસ્થામાં નિયત (નિશ્ચિત) છે. જ્યારે કોઈ અકસ્માત બને છે ત્યારે આપણે વિચારીએ છીએ કે એ તરફ આપણે ન ગયા હોત તો આમ ન થાત પરંતુ આ તો આપણી છદ્મ (અલ્પ) બુદ્ધિના વિકલ્પો છે પૂર્ણજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં આ એમ થવાનું હતું જ એટલે એ તો નિમિત્ત માત્ર હતું પણ યથાર્થમાં એ સમયે એમ થવાનું જ હતું

વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણે ભ. નેમિનાથ પાસે દ્વારકાના વિનાશ અંગે પ્રશ્ન છે- ભગવાને એમને જવાબ આપ્યો દ્વૈપાયન ઋષિના ક્રોધની જ્વાળામાં તારી દ્વારિકા એક દિવસ ભસ્મ થઈ જશે. ભગવાન નેમિનાથના આ શબ્દોને શ્રી- વાસુદેવના મનમાં ઘેરી ચિંતા પેઠી. ચિંતિત મને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા ભગવન્ કોઈ ઉપાય છે કે દ્વારિકા બચી શકે ભગવાન બોલ્યા વાસુદેવ આમ થવાનું જ છે તથાપિ એમણે કૃષ્ણના મનને સમજાવવા સારુ ઉપાય બતાવ્યો જ્યાં સુધી દ્વારિકામાં આયંબીલ થતાં રહેશે (ત્યાં સુધી) દ્વૈપાયન દ્વારિકાનું કંઈ નહીં બગાડી શકે " પરન્તુ એ દિવસ પણ આવ્યો જ્યારે દ્વારિકાના ભાગ્ય રૂઠ્યા ને એ વિશાળ નગરી દ્વારિકામાં આયંબીલ કરનાર કોઈ ન મળ્યું અને જોતજોતામાં જ દ્વારિકામાં અગ્નિ-જ્વાળાઓ ઊઠવા લાગી અને થોડાક જ કલાકોમાં સ્વર્ણનગરી દ્વારિકા રાખ બની ગઈ

સાંભળનારના મનમાં કદાચ એમ થશે કે એક વ્યક્તિ જો આયંબીલ કરી લેત તો દ્વારિકા બચી જાત પણ એ કેમ કરી બચી શકે એ દ્વારિકા એ સમાપ્ત થવાની જ હતી. દ્વૈપાયન તો એક નિમિત્ત હતો. પણ સત્ય તો એ હતું કે દ્વારિકાના દિવસો વીતી ગયા હતા. વૈભવની નગરી માટીને મોલે જઈ રહી હતી દ્વૈપાયને તો એક ચિનગારી જ મૂકી હતી.

સ્થૂળ આંખો બહારના નિમિત્તને જ જુએ છે અને નિમિત્ત પર જ રોષ અને દોષ ઢાળે છે પરંતુ તત્ત્વદર્શીના મનમાં એ ચીજ એ દિવસે થવાની હતી । તમારા બધા પ્રયત્નો નકામા બને. જો સારું થવાનું છે તો તેવાં નિમિત્ત પણ એમાં આવી મળશે તમારો પુરુષાર્થ પણ એ બાજુએ જ દોડશે, ને અશુભ થવાનું છે તો બધા જ પ્રયત્નો પણ વ્યર્થ સિદ્ધ થશે. પાંચ પાંડવ જેવા બળવાનોની હાજરી હોવા છતાં ય દ્રૌપદીની લાજ લૂંટાતી હતી. ભીમની ગદા અને અર્જુનનું ગાંડીવ એક બાજુએ જ ઊભાં રહ્યાં

ગયા તમે પૂછશો શા માટે ? એનો જવાબ છે, એમ થવાનુ જ હતુ આજે એક વ્યક્તિ દીક્ષા લે છે અને કાલે એ છોડી પણ દે છે સર્વજ્ઞ પોતાના જ્ઞાનચક્ષુ વડે જુએ છે કે આ વ્યક્તિ દીક્ષા નહી પાળે શાસનનો સહારક શત્રુ બનશે તો પણ દીક્ષા દે છે કે નહી ? જવાબ છે, જરૂર અપાય છે, આગમ સાક્ષી છે કે એવી વ્યક્તિઓને દીક્ષા અપાઈ છે ભગવાન મહાવીરે જમાલીને દીક્ષા આપી હતી અને એને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો હતો પ્રશ્ન થશે એમ શા માટે ? કારણ કે તેઓ એ જાણતા હતા કે એ દીક્ષા લઈને છોડી દેશે, તેમ તેઓ એ પણ જાણતા હતા કે મારા હાથે આ થવાનુ જ છે એને અટકાવવાની તાકાત એમના હાથોમા પણ નહોતી

ભાવિભાવ એ તત્ત્વ છે કે જેને આધીન કાળ, સ્વભાવ, કર્મ અને પુરુષાર્થ એ બધા છે એક માળી આંબો રોપે છે, વર્ષાઋતુ આવી, કાળ સમવાય પણ અનુકૂળ છે ગોટલીમાં ઉગવાનો સ્વભાવ પણ છે સચિત કર્મના યોગે માળી પાસે આંબાની ગોટલી પણ છે અને માળી એને જમીનમા રોપે છે એની રક્ષા કરે છે, અહી પુરુષાર્થ પણ છે પરતુ આ બધુ હોવા છતા એને એક કીટક લાગી ગયુ, જેણે ગોટલીને ખોખલી કરી નાખી, એ ઊગી ન શકી એ ગોટલીને આંબાના વિશાળ વૃક્ષ પરિણત થવાનુ હતુ જ નહી

એક વિદ્યાર્થી છે એનો એ ધ્યેય છે કે પરીક્ષામા પહેલા નબરે પાસ થવુ પરતુ એના સારુ સમયની પણ જરૂર રહેશે એક દિવસમા જ કાંઈ એ બધુ વાચી શકશે નહિ માટે સમય ક્ષેપમા કાળ સમવાય જરૂરી છે એનો વાચવાનો સ્વભાવ પણ છે કારણ કે ચેતન વાચી શકે છે જડ નહી એટલે સ્વભાવ સમવાય પણ અનુકૂળ છે જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી બુદ્ધિ પણ સાંપડી છે કર્મ પણ સહયોગી છે, વાચન સારુ એ પરિશ્રમ પણ કરે છે, પુરુષાર્થી છે, પરતુ દુર્ભાગ્ય કે પરીક્ષાનો દિવસ આવ્યો અને એ ૧૦૫ ડીગ્રી તાવમા સપડાઈ ગયો પરીક્ષામા બેસી શક્યો નહી, અને એમ એને સફળતા મળી નહી અહી બધુ ઉપસ્થિત છે તો પણ એક વસ્તુનો અભાવ રહ્યો કહેવુ પડશે કે નિયતિવાદ અનુકૂળ ન હતો એને જો પરીક્ષામા પાસ થવુ જ હતુ તો એ બીમાર જ ન પડત

: થોડાક પ્રશ્નો :

પચ સમવાયના તત્ત્વ ઉપર ચર્ચા ચાલી રહી છે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે ભાવિભાવ અને કર્મ વચ્ચે શો ભેદ છે ? કારણ કે મનુષ્યને શુભ કર્મનો ઉદય હશે તો એ સફળ થશે જ અને અશુભનો ઉદય હશે તો એના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ સિદ્ધ થવાના, તો પછી ભાવિભાવને સ્વતત્ર જુદુ માનવાની શી જરૂર છે ?

વાયુકાયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ, ત્રણ હજાર વર્ષની.
વનસ્પતિની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ, દશ હજાર વર્ષની.

૨૨ મરણ દ્વાર

તેમાં, સમોહિયા તે કીડીની પેઠે ચાલે
અસમોહિયા તે દડીની પેઠે ચાલે

૨૩ આગતિ દ્વાર ને ૨૪ ગતિ દ્વાર

પૃથ્વીકાય, અપકાય વનસ્પતિકાય, એ ત્રણ એકેંદ્રિયમાં ત્રણ ગતિનો આવે, તે ૧ મનુષ્ય ૨ તિર્યંચ, ૩ દેવનો જાય બે ગતિમાં, તે ૧ મનુષ્ય ને ૨ તિર્યંચમાં. તેજસકાય ને વાયુકાય એ બે એકેંદ્રિયમાં બે ગતિનો આવે, તે ૧ મનુષ્યનો, ૨ તિર્યંચનો જાય એક ગતિમાં તે તિર્યંચમાં.

ઇતિ પાંચ એકેંદ્રિયના પાંચ ૧૪૯ સંપૂર્ણ

બે ઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિય, ચૌઇંદ્રિય ને તિર્યંચ સમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયના દંડક.

૧ શરીર

બેઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિય, ચૌઇંદ્રિય ને તિર્યંચ સમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયમાં શરીર ત્રણ તે ૧ ઔદારિક ૨ તેજસ ૩ કાર્મણ.

૨ અવગાહના

બે ઇંદ્રિયની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ, બાર જોજનની

ત્રિઇંદ્રિયની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ૩ ગાઉની

ચૌઇંદ્રિયની અવગાહના જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ૪ જોજનની

તિર્યંચ સમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ જુદી જુદી નીચે મુજબ.

ગાથા

જોયણ સહસ્સ, ગાઉઅ પુહુત્તં તત્તો જોયણ પુહુત્ત;
દોણ્હં તુ ધણુહ પુહુત્ત સમૂર્છીમે હોઇ ઉચ્ચત્ત. ૧

૧ જલચરની, એક હજાર જોજનની

૨ સ્થળચરની, પૃથક્ ગાઉની છે, (બેથી નવ ગાઉ સુધીની)

૩ ઉરપરિસર્પની, પૃથક્ યોજનાની છે, (બેથી નવ યોજન સુધીની)

૪ ભુજપરિસર્પની, પૃથક્ ધનુષ્યની છે (બેથી નવ ધનુષ્યની)

૫ ખેચરની, પૃથક્ ધનુષ્યની છે (બેથી નવ ધનુષ્ય સુધીની)

૩ સહનન દ્વાર.

ત્રણ વિકલેન્દ્રિય (બેઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિય, ચૌઇંદ્રિય) ને તિર્યંચ સમૂર્છિમ ૫ચેંદ્રિયમા, સહનન એક તે, એક સેવાર્ત્ત

૪ સસ્થાન દ્વાર.

ત્રણ વિકલેંદ્રિય ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયમાં, સસ્થાન તે એક, હુડ

૫ કષાય દ્વાર. તેમા કષાય ચાર

૬ સંજ્ઞા દ્વાર. તેમા સજ્ઞા ચાર

૭ લેશ્યા દ્વાર. તેમાં લેશ્યા ત્રણ. ૧ કૃષ્ણ, ૨ નીલ, ૩ કાપોત

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર.

બેઇંદ્રિયમાં ઇદ્રિય બે

ત્રિઇદ્રિયમા ઇદ્રિય ત્રણ

ચૌઇદ્રિયમાં ઇંદ્રિય ચાર

તિર્યંચ અમૂર્છિમ ૫ચેદ્રિયમાં ઇદ્રિય પાચ

૯ સમુદ્ઘાત.

તેમા સમુદ્ઘાત ત્રણ તે, ૧ વેદનીય ૨ કષાય, ૩ મારણાતિક

૧૦ સજ્ઞી અસંજ્ઞી દ્વાર.

ત્રણ વિકલેદ્રિય તથા સમૂર્છિમ તિર્યંચ ૫ચેદ્રિય, અસજ્ઞી

૧૧ વેદ દ્વાર

તેમાં વેદ એક તે નપુંસક

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર

તેમાં પર્યાપ્તિ પાંચ ૧ આહાર પર્યાપ્તિ, ૨ શરીર પર્યાપ્તિ, ૩ ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ, ૪ શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ, ૫ ભાષા પર્યાપ્તિ.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર

બેઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિય, ચોઇંદ્રિય ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયના અપર્યાપ્તામાં દૃષ્ટિ બે તે, ૧ સમક્તિ દૃષ્ટિ, ૨ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ પર્યાપ્તામાં એક મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ.

૧૪ દર્શન દ્વાર

બેઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિયમાં દર્શન એક, તે ૧ અચક્ષુદર્શન ચોઇંદ્રિય ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયમાં દર્શન બે, ૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન.

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર

અપર્યાપ્તામાં જ્ઞાન બે ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન. અજ્ઞાન બે, ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન. પર્યાપ્તામાં અજ્ઞાન બે.

૧૬ યોગ દ્વાર

તેમાં યોગ ચાર ૧ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૨ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ ૩ કાર્મણ શરીર કાયયોગ, ૪ વ્યવહાર વચન યોગ.

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર

બેઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિયના, અપર્યાપ્તામાં પાંચ ઉપયોગ. ૧ મતિજ્ઞાન ૨ શ્રુતજ્ઞાન ૩ મતિઅજ્ઞાન ૪ શ્રુતઅજ્ઞાન, ૫ અચક્ષુદર્શન પર્યાપ્તામાં ત્રણ ઉપયોગ બે અજ્ઞાન ને અચક્ષુદર્શન ચોઇંદ્રિય ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયના અપર્યાપ્તામાં ૭ ઉપયોગ. ૧ મતિજ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ મતિ અજ્ઞાન, ૪ શ્રુતઅજ્ઞાન, ૫ ચક્ષુદર્શન ૬ અચક્ષુદર્શન. પર્યાપ્તામાં ચાર ઉપયોગ બે અજ્ઞાન, બે દર્શન.

૧૮ આહાર દ્વાર

આહાર ૭ દિશાનો લે, ત્રણ પ્રકારે કરે તે. ૧ ઓજસ ૨ રોમ ૩ કવલ, તે ૧ સચિત્ત, ૨ અચિત્ત, ૩ મિશ્ર.

૧૯ ઉપજવાના દ્વાર, ૨૨ ચવવાના દ્વાર

બેઇંદ્રિય, ત્રેઇંદ્રિય, ચોઇંદ્રિય એ ત્રણમાં ૧૦ ઓદારિકનો આવે ને પાંચ ઔદારિક ત્રણ વિકલેંદ્રિય મનુષ્ય ને તિર્યંચનો ને આવે તે ૧૦ દંડકમાં

તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેદ્રિયમાં દશ ઓદારિકનો **આવે,** તે ઉપર મુજબ દશ કહ્યા તે, **જાય** બાવીશ દંડકમાં—તે જ્યોતિષી, ને વૈમાનિક એ બે વિનાના બાવીશ દંડકમા જાય

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર

બેઇંદ્રિયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષની

ત્રિઇંદ્રિયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ૪૯ દિવસની

ચોઇદ્રિયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ૭ માસની

તિર્યંચ સમૂર્છિમ પંચેદ્રિયની સ્થિતિ, જુદી જુદી નીચે મુજબ.

ગાથા

પુવ્વ ક્રોડ ચઉરાશી, તેપન, બાયાલીસ, બહુત્તેર; સહસાઇ વાસાઇ, સમુછિમે આઉયં હોઇ.

જલચરની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતમુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્વક્રોડ વર્ષની

સ્થળચરની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતમુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ચોરાશી હજાર વર્ષની.

ઉરપરિસર્પની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, ત્રેપન હજાર વર્ષની.

ભુજપરિસર્પની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતમુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, બેતાળીશ હજાર વર્ષની

ખેચરની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતમુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ બહોતેર હજાર વર્ષની

૨૧ મરણદ્વાર

સમોહિયા મરણ, તે ઓળની પેરે ચાલે,

અસમોહિયા મરણ, તે દડીની પેઠે ચાલે

૨૩ આગતિ દ્વાર, ૨૪ ગતિ દ્વાર

બેઇદ્રિય, ત્રિઇદ્રિય ચૌઇદ્રિયમાં બે ગતિનો આવે તે, ૧ મનુષ્ય, ને ૨ તિર્યંચનો, **જાય** બે ગતિમા તે એક મનુષ્ય, ને ૨ તિર્યંચમા

તિર્યંચ સમૂર્છિમ પચેદ્રિયમાં બે ગતિનો આવે તે, ૧ મનુષ્યનો, ને ૨ તિર્યચનો **જાય ચાર ગતિમા** તે, ૧ નારકી, ૨ તિર્યંચ, ૩ મનુષ્ય, ને ૪ દેવ એ ચારમાં જાય

ઇતિ ત્રણ વિકલેદ્રિય, (બેઇંદ્રિય, ત્રિઇદ્રિય, ચૌઇંદ્રિય) ને તિર્યંચ સમૂર્છિમ પચેદ્રિય દડક સપૂર્ણ.

તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેંદ્રિયનો એક ૬૩

૧ શરીર

તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેંદ્રિયમાં શરીર ચાર. ૧ ઔદારિક ૨ વૈક્રિય ૩ તેજસ ૪ કાર્મણ

૨ અવગાહના ગાથા,

જોયણ સહસ્સ છ ગાઉ આઇં તત્તો જોયણ સહસ્સ,
પુહુત્ત ભુજગે ધણુહ પુહુત્ત ચ પખીસુ

જળચરની, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર જોજનની.

સ્થળચરની જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ છ ગાઉની

ઉરપરિસર્પની, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર જોજનની.

ભુજપરિસર્પની, જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ પૃથક ગાઉની.

ખેચરની જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ પૃથક ધનુષ્યની ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો, જઘન્ય, આંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની; ઉત્કૃષ્ટ ૯ [illegible] જોજનની

૩ સંઘયણ દ્વાર તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેંદ્રિયમાં સંઘયણ છ.

૪ સંસ્થાન દ્વાર. તેમાં સંસ્થાન છ

૫ કષાય દ્વાર તેમાં કષાય ચાર

૬ સંજ્ઞા દ્વાર. તેમાં સંજ્ઞા ચાર

૭ લેશ્યા દ્વાર, તેમાં લેશ્યા છ

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર, તેમાં ઇંદ્રિય પાંચ.

સમુદ્દઘાત દ્વાર તેમાં સમુદ્દઘાત પાંચ તે ૧ વેદની, ૨ કષાય, ૩ મારણાંતિક ૪ વૈક્રિય, ૫ તેજસ.

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર તે સંજ્ઞી.

૧૧ વેદ દ્વાર તેમાં વેદ ત્રણ.

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર તેમાં પર્યાપ્તિ છ ને અપર્યાપ્તિ છ.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર તેમાં દૃષ્ટિ ત્રણ.

૧૪ દર્શન દ્વાર.

તેમા દર્શન ત્રણ તે, ૧ ચક્ષુ દર્શન, ૨ અચક્ષુ દર્શન, ૩ અવધિ દર્શન.

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર.

તેમા જ્ઞાન ત્રણ તે, ૧ મતિ જ્ઞાન, ૨ શ્રુત જ્ઞાન, ૩ અવધિ જ્ઞાન અજ્ઞાન પણ ત્રણ તે, ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન, ૩ વિભંગ જ્ઞાન.

૧૬ યોગ દ્વાર.

તેમા યોગ તેર તે, ૧ સત્ય મનયોગ, ૨ અસત્ય મનયોગ, ૩ મિશ્ર મનયોગ, ૪ વ્યવહાર મનયોગ, ૫ સત્ય વચનયોગ, ૬ અસત્ય વચનયોગ, ૭ મિશ્ર વચનયોગ, ૭ વ્યવહાર વચનયોગ ૯ ઔદારિક શરીર કાયયોગ ૧૦ ઔદારીક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૧૧ વૈક્રિય શરીર કાયયોગ, ૧૨ વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૧૩ કાર્મણ શરીર કાયયોગ

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર

તિર્યંચ ગર્ભજમાં ઉપયોગ નવ તે, ૧ મતિ જ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુત જ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ અવધિ જ્ઞાન ઉપયોગ ૪ મતિ અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૫ શ્રુત અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૬ વિભંગ જ્ઞાન ઉપયોગ, ૭ ચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ, ૮ અચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ, ૯ અવધિ દર્શન ઉપયોગ

૧૮ આહાર દ્વાર. તેમા આહાર ત્રણ પ્રકારનો

૧૯ ઉપજવાનાં દ્વાર. તેમા ચોવીશ દંડકનો આવે

૨૨ ચવવાનાં દ્વાર. જાય પણ ચોવીશ દંડકમા

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર.

જલચરની, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્વ ક્રોડ વર્ષની

સ્થલચરની, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, ત્રણ પલ્યની

ઉરપરિસર્પની, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્વ ક્રોડ વર્ષની.

ભુજપરિસર્પની, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની; ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્વ ક્રોડ વર્ષની.

ખેચરની, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગની

૨૧ મરણ દ્વાર

સમોહિયા મરણ તે એળની પેઠે ચાલે

અસમોહિયા મરણ તે દડીની પેઠે ચાલે

૨૩ આગતિ દ્વાર, તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેંદ્રિયમાં ચાર ગતિનો આવે
૨૪ ગતિદ્વાર, તે ચાર ગતિમાં જાય.
ઇતિ તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેંદ્રિયનો એક દંડક સંપૂર્ણ.

મનુષ્ય ગર્ભજ પંચેંદ્રિયનો એક દંડક

૧ શરીર મનુષ્ય ગર્ભજમાં શરીર પાંચ.

૨ અવગાહના દ્વાર

અવસર્પિણી કાળમાં

મનુષ્ય ગર્ભજની અવગાહના પહેલો આરો બેસતા ત્રણ ગાઉની ઉતરતે આરે બે ગાઉની

બીજે આરો બેસતા બે ગાઉની ઉતરતે આરે એક ગાઉની
ત્રીજે આરો બેસતા એક ગાઉની ઉતરતે આરે પાંચસેં ધનુષ્યની
ચોથો આરો બેસતા પાંચસે ધનુષ્યની, ઉતરતે આરે સાત હાથની
પાંચમો આરો બેસતા સાત હાથની, ઉતરતે આરે એક હાથની.
છઠ્ઠો આરો બેસતા એક હાથની ઉતરતે આરે મૂઢ હાથની

ઉત્સર્પિણી કાળમાં

પહેલો આરો બેસતા મૂઢ હાથની, ઉતરતે આરે એક હાથની
બીજે આરો બેસતા એક હાથની, ઉતરતે આરે સાત હાથની
ત્રીજે આરો બેસતા સાત હાથની, ઉતરતે આરે પાંચસેં ધનુષ્યની
ચોથો આરો બેસતા પાંચસે ધનુષ્યની ઉતરતે આરે એક ગાઉની
પાંચમો આરો બેસતા એક ગાઉની ઉતરતે આરે બે ગાઉની.
છઠ્ઠો આરો બેસતા બે ગાઉની, ઉતરતે આરે ત્રણ ગાઉની.

મનુષ્ય વૈક્રિય કરે તો જઘન્ય, આંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ, લાખ જોજન અધિક

૩ સંઘયણ દ્વાર, તેમાં સંઘયણ ૬.
૪ સંસ્થાન દ્વાર તેમાં સંસ્થાન ૬
૫ કષાય દ્વાર તેમાં કષાય ચાર.

૬ **સંજ્ઞા દ્વાર.** તેમા સજ્ઞા ચાર

૭ **લેશ્યા દ્વાર** તેમા લેશ્યા ચાર

૮ **ઇંદ્રિય દ્વાર** તેમા ઇંદ્રિય પાચ

૯ **સમુદ્‌ઘાત દ્વાર.** તેમા સમુદ્ઘાત સાત

૧૦ **સંજ્ઞી દ્વાર** તેમા સંજ્ઞી

૧૧ **વેદ દ્વાર** તેમા વેદ ત્રણ

૧૨ **પર્યાપ્તિ દ્વાર** તેમા પર્યાપ્તિ ૭ અપર્યાપ્તિ ૭

૧૩ **દૃષ્ટિ દ્વાર** તેમા દૃષ્ટિ ત્રણ

૧૪ **દર્શન દ્વાર.** દર્શન ચાર

૧૫ **જ્ઞાન દ્વાર.** જ્ઞાન પાંચ, અજ્ઞાન ત્રણ

૧૬ **યોગ દ્વાર.** યોગ પંદર

૧૭ **ઉપયોગ દ્વાર.** તેમા આહાર ત્રણ પ્રકારનો

૧૮ **આહાર દ્વાર.** તેમાં આહાર ત્રણ પ્રકારનો

૧૯ **ઉપજવાનાં દ્વાર.** મનુષ્ય ગર્ભજમા, બાવીશદંડકનો આવે, તે તેજસ્કાય, ને વાયુકાયના બે દંડક વિનાના, બાકીના બાવીશ દંડકનો આવે

૨૨ **ચવવાનાં દ્વાર.** જાય ચોવીશ દંડકમા

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર.

અવસર્પિણી કાળમાં

પહેલો આરો બેસતાં, ત્રણ પલ્યની સ્થિતિ, ઉતરતે આરે બે પલ્યની

બીજો આરો બેસતાં, બે પલ્યની સ્થિતિ, ઉતરતે આરે એક પલ્યની.

ત્રીજો આરો બેસતાં એક પલ્યની સ્થિતિ, ઉતરતે આરે ક્રોડ પૂર્વની

ચોથો આરો બેસતાં. ક્રોડ પૂર્વની સ્થિતિ, ઉતરતે આરે બસો વર્ષમા ઊણી

પાંચમો આરો બેસતાં. બસો વર્ષમા ઊણી સ્થિતિ, ઉતરતે આરે વીશ વર્ષના

છઠ્ઠો આરો બેસતાં વીશ વર્ષની, ઉતરતે આરે સોળ વર્ષની

ઉત્સર્પિણી કાળમાં

પહેલો આરો બેસતાં, સોળ વર્ષની, ઉતરતે આરે વીશ વર્ષની.

બીજે આરો બેસતા, વીશ વર્ષની ઉતરતે આરે સોલ વર્ષની
ત્રીજે આરો બેસતા, સો વર્ષની ઉતરતે આરે ક્રોડ પૂર્વની.
ચોથા આરો બેસતા, ક્રોડ પૂર્વની, ઉતરતે આરે એક પલ્યની
પાચમો આરો બેસતા, એક પલ્યની ઉતરતે આરે બે પલ્યની.
છઠ્ઠો આરો બેસતા બે પલ્યની ઉતરતે આરે ત્રણ પલ્યની સ્થિતિ.
૨૧ મરણ દ્વાર. મરણ બે. ૧ સમોહિયા મરણ, ૨ અસમોહિયા મરણ.
૨૩ આગતિ દ્વાર મનુષ્ય ગર્ભજમા ચાર ગતિનો આવે, તે ૧ નારકી ૨ તિર્યંચ ૩ મનુષ્ય, ૪ દેવના.
૨૪ ગતિ દ્વાર મનુષ્ય ગર્ભજ જાય પાચ ગતિમા.

ઇતિ મનુષ્ય ગર્ભજનો દંડક સંપૂર્ણ

મનુષ્ય સમૂર્છિમનો દંડક

૧ શરીર

મનુષ્ય સંમૂર્છિમમા શરીર ત્રણ તે, ૧ ઔદારિક ૨ તેજસ, ૩ કાર્મણ.

૨ અવગાહના દ્વાર

તેની અવગાહના, જઘન્ય, આંગુલના અસખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ, પણ આંગુલના અસખ્યાતમા ભાગની

૩ સંઘનન દ્વાર તેમા સઘનન એક તે ૧ સેવાર્ત
૪ સંસ્થાન દ્વાર તેમા સસ્થાન એક તે, હુંડ
૫ કષાય દ્વાર તેમા કષાય ચાર.
૬ સંજ્ઞા દ્વાર તેમા સજ્ઞા ચાર.
૭ લેશ્યા દ્વાર તેમા લેશ્યા ત્રણ તે, ૧ કૃષ્ણ, ૨ નીલ, ૩ કાપોત.
૮ ઇન્દ્રિય દ્વાર તેમા ઇન્દ્રિય પાચ.
૯ સમુદ્ઘાત દ્વાર સમુદ્ઘાત ત્રણ તે, ૧ વેદનીય ૨ કષાય ૩ મારણાંતિક.
૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર તેમા અસજ્ઞી
૧૧ વેદ દ્વાર તેમા વેદ એક તે, નપુસક વેદ.
૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર તેમા પર્યાપ્તિ ચાર. ને અપર્યાપ્તિ પાંચ.
૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર તેમા દૃષ્ટિ એક ૧ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ

૧૪ દર્શન દ્વાર તેમા દર્શન બે, ૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન.

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર. તેમા જ્ઞાન નથી અજ્ઞાન બે તે, ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન.

૧૬ યોગ દ્વાર.

તેમા યોગ ત્રણ તે, ૧ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૨ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૩ કાર્મણ શરીર કાયયોગ.

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર.

ઉપયોગ ચાર ૧ મતિ અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ ચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ, ૪ અચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ.

૧૮ આહાર દ્વાર.

આહાર બે પ્રકારનો, ૧ ઓજસ્, ૨ રામ, તે ૧ સચિત્ત, ૨ અચિત્ત, ૩ મિશ્ર

૧૯ ઉપજવાનાં દ્વાર.

મનુષ્ય સમૂર્છિમમા આઠ દંડકનો આવે તે, ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપૂકાય, ૩ વનસ્પતિકાય, ૪ બેઇંદ્રિય, ૫ ત્રિઇંદ્રિય, ૬ ચૌઇંદ્રિય, ૭ મનુષ્ય, ૮ તિર્યંચ પંચેદ્રિય એ આઠનો આવે

૨૨ ચવવાનાં દ્વાર.

તે પાચ એકેદ્રિય, ત્રણ વિકલેંદ્રિય મનુષ્ય ને તિર્યંચ એ દશ દડકમા જાય

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર.

તેની સ્થિતિ જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ, અંતર્મુહૂર્ત્તની.

૨૧ મરણ દ્વાર. મરણ બે ૧ સામોહિયા મરણ, ૨ અસમોહિયા મરણ.
૨૩ આગતિ દ્વાર. તેમા બે ગતિનો આવે તે, ૧ મનુષ્ય, ૨ તિર્યચનો.
૨૪ ગતિ દ્વાર. જાય બે ગતિમા તે મનુષ્ય ને તિર્યંચમા

ઇતિ મનુષ્ય સંમૂર્છિમનો દંડક સંપૂર્ણ.

જુગલીયાનો દડક.

૧ શરીર દ્વાર.

જુગલીયામાં શરીર ત્રણ તે, ૧ ઔદારિક ૨ તેજસ, ૩ કાર્મણ

૨ અવગાહના દ્વાર.

હેમવય, હિરણ્યવયમાં જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ એક ગાઉની

હરિવાસ, રમ્યકવાસમાં જઘન્ય, અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ બે ગાઉની

દેવકુરુ ઉત્તરકુરુમાં જઘન્ય, અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની

છપ્પન અંતરદ્વીપમાં આઠસેં ધનુષ્યની

સંઘયણ દ્વાર

જુગલીયામાં સંઘયણ એક તે, ૧ વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ.

૪ સંસ્થાન દ્વાર.

જુગલીયામાં સંસ્થાન એક તે, ૧ સમચઉરસ્ર સંસ્થાન.

૫ કષાય દ્વાર જુગલીયામાં કષાય ચાર.

૬ સંજ્ઞા દ્વાર જુગલીયામાં સંજ્ઞા ચાર.

૭ લેશ્યા દ્વાર જુગલીયામાં લેશ્યા ચાર તે ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ, ૩ કાપોત, ૪ તેજો.

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર જુગલીયામાં ઇંદ્રિય પાંચ.

૯ સમુદ્ઘાત દ્વાર જુગલીયામાં સમુદ્ઘાત ત્રણ તે, ૧ વેદનીય ૨ કષાય ૩ મારણાંતિક.

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર જુગલીયા સંજ્ઞી. અંતરદ્વીપમાં સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી

૧૧ વેદ દ્વાર તેમાં વેદ બે તે, ૧ સ્ત્રીવેદ, ૨ પુરુષવેદ.

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર તેમાં પર્યાપ્તિ ૬ ને અપર્યાપ્તિ ૬.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર

પાંચ દેવકુરુ પાંચ ઉત્તરકુરુમાં દૃષ્ટિ બે તે, ૧ સમકિત દૃષ્ટિ ૨ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ

પાંચ હરિવાસ, પાંચ રમ્યકવાસ, પાંચ હેમવય, પાંચ હિરણ્યવય એ વીશ અકર્મભૂમિ, ને છપ્પન અંતરદ્વીપમાં દૃષ્ટિ એક તે ૧ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ

*૩ અકર્મભૂમિમાં ૨ દૃષ્ટિ અને ૨ જ્ઞાન તથા ૨ અજ્ઞાન છે અને ૫૬ અંતર દ્વીપમાંજ ૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને ૨ અજ્ઞાન હોવાનું પણ કેટલાક ગ્રંથોમાં છે

૧૪ દર્શન દ્વાર.

સર્વમા દર્શન બે તે ૧ ચક્ષુદર્શન ૨ અચક્ષુદર્શન

૧૫ જ્ઞાનદ્વાર.

*પાંચ દેવકુરૂ, પાંચ ઉત્તરકુરૂમાં બે જ્ઞાન તે, ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન

પાંચ દેવકુરૂ, પાંચ ઉત્તરકુરૂમાં બે અજ્ઞાન તે, ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન

બાકી રહેલ વીસ અકર્મભૂમિ, ને છપ્પન અંતરદ્વીપમાં બે અજ્ઞાન, ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન

૧૬ યોગ દ્વાર.

સર્વમાં યોગ અગિયાર તે, ૧ સત્ય મનયોગ, ૨ અસત્ય મનયોગ, ૩ મિશ્ર મનયોગ ૪ વ્યવહાર મનયોગ, ૫ સત્ય વચનયોગ, ૬ અસત્ય વચનયોગ, ૭ મિશ્ર વચનયોગ, ૮ વ્યવહાર વચનયોગ, ૯ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૧૦ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૧૧ કાર્મણ શરીર કાયયોગ

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર.

*પાંચ દેવકુરૂ, પાંચ ઉત્તરકુરૂમાં ઉપયોગ ૭ તે, મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ મતિઅજ્ઞાન, ૪ શ્રુતઅજ્ઞાન, ૫ ચક્ષુદર્શન, ૬ અચક્ષુદર્શન.

બાકીના વીશ અકર્મભૂમિ ને છપ્પન અંતરદ્વીપમા ઉપયોગ ચાર, તે ૧ મતિ અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ ચક્ષુ દર્શન, ૪ અચક્ષુ દર્શન

૧૮ આહાર દ્વાર.

જુગલીયામા આહાર ત્રણ પ્રકારનો

૧૯ ઉપજવાનાં દ્વાર. ૨૨ ચવનનાં દ્વાર.

ત્રીશ અકર્મભૂમિમાં બે દંડકનો આવે, તે ૧ મનુષ્ય, ૨ તિર્યંચનો.

જાય તેર દંડકમાં, તે દશ ભવનપતિના દશ દંડક, ૧૦ એક વાણવ્યંતર, ૧૧. એક જ્યોતિષી, ૧૨ વૈમાનિક ૧૩, એ તેર દંડકમા

છપ્પન અંતરદ્વીપમા બે દંડકનો આવે, તે ૧ મનુષ્યનો તિર્યંચનો જાય અગિયાર દંડકમા તે, દશ ભવનપતિ, એક વાણવ્યંતર એ અગિયારમા જાય

*૩૦ અકર્મભૂમિમા ૬ ઉપયોગ (૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન) અને ૫૬ અંતરદ્વીપમાજ ૪ ઉપયોગ (૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન) પણ અન્ય ગ્રંથોમા કહેલ છે

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર

હેમવય, હિરણ્યવયમાં જઘન્ય એક પલમાં દેશ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ એક પલની હરિવાસ રમ્યકવાસમાં જઘન્ય બે પલમાં દેશ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ બે પલની. દેવકુરુ ઉત્તરકુરુમાં, જઘન્ય ત્રણ પલમાં દેશ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલની. છપન અંતરદ્વીપમાં જઘન્ય પલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં દેશ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ પલના અસંખ્યાતમા ભાગની

૨૧ મરણ દ્વાર

મરણ બે ૧ સમોહિયા મરણ, ૨ અસમોહિયા મરણ

૨૩ આગતિ દ્વાર

વમાં આવે બે ગતિનો ૧ મનુષ્ય ને ૨ તિર્યંચનો

૨૪ ગતિ દ્વાર

જાય એક ગતિમાં તે, ૧ દેવમાં.

ઇતિ જુગલીયાનો દંડક સંપૂર્ણ

સિદ્ધનો વિસ્તાર

૧ શરીર દ્વાર સિદ્ધમાં શરીર નથી

૨ અવગાહના દ્વાર પાંચસે ધનુષ્યના સિદ્ધ થયા હોય તેની ત્રણસે તેત્રીસ ધનુષ્ય ને બત્રીસ આંગુલની

સાત હાથના સિદ્ધ થયા હોય તેની ચાર હાથ ને સોળ આંગુલની.

બે હાથના સિદ્ધ થયા હોય તેની એક હાથ ને આઠ આંગુલની.

૩ સંઘેન દ્વાર સિદ્ધ અસંઘેની (અસંઘયણી)

૪ સંસ્થાન દ્વાર સિદ્ધ અસંસ્થાની.

૫ કષાય દ્વાર સિદ્ધ અકષાયી

૬ સંજ્ઞા દ્વાર સિદ્ધને સંજ્ઞા નથી

૭ લેશ્યા દ્વાર સિદ્ધને લેશ્યા નથી

૮ ઇન્દ્રિય દ્વાર સિદ્ધને ઇંદ્રિયો નથી.

૯ સમુદ્‌ઘાત દ્વાર સિદ્ધને સમુદ્‌ઘાત નથી.

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર સિદ્ધ સંજ્ઞી નથી, અસંજ્ઞી નથી

૧૧ વેદ દ્વાર સિદ્ધને વેદ નથી

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર. સિદ્ધને પર્યાપ્તિ નથી, અપર્યાપ્તિ નથી.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર. સિદ્ધમા સમકિત દૃષ્ટિ.

૧૪ દર્સન દ્વાર. સિદ્ધમા કેવલદર્શન

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર. સિદ્ધમા કેવલજ્ઞાન

૧૬ યોગ દ્વાર. સિદ્ધને યોગ નથી

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર. સિદ્ધને ઉપયોગ બે, ૧ કેવલજ્ઞાન, ૨ કેવલદર્શન

૧૮ આહાર દ્વાર. સિદ્ધને આહાર નથી

૧૯ ઉપજવાનાં દ્વાર. સિદ્ધમા ઉપજવુ છે.

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર. સિદ્ધને આદિ છે પણ અંત (છેડો) નથી.

૨૧ મરણ દ્વાર. એકે મરણ નથી

૨૨ ચવણ દ્વાર. સિદ્ધને ચવવુ નથી

૨૩ આગતિ દ્વાર. આગતિ, તે એક મનુષ્યનો આવે

૨૪. ગતિ દ્વાર સિદ્ધને ગતિ નથી

એવા સિદ્ધ ભગવંતજીને મારો ત્રણે કાલ નમસ્કાર હો

ઇતિ શ્રી સિદ્ધ ભગવતનો વિસ્તાર સંપૂર્ણ.

ઇતિ ચોવીશ દંડક સપૂર્ણ

---

(૭) આઠ કર્મની પ્રકૃતિ.

પ્રથમ આઠ કર્મનાં નામ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ વેદનીય, ૪ મોહનીય, ૫ આયુષ્ય, ૬ નામ, ૭ ગોત્ર ૮ અતરાય.

આઠ કર્મનાં લક્ષણ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, સૂર્યને ઢાકવા જેમ વાદળ તે સમાન છે

૨ દર્શનાવરણીય કર્મ, રાજા પાસે જતા જેમ દ્વારપાળ તે સમાન છે

૩ વેદનીય કર્મ શાતાવેદનીય=મધથી ખરડેલી તરવારની ધાર જેમ તે સમાન છે તે ચાટે તો ગળી લાગે, પણ જીભ કપાય

અશાતાવેદનીય=અફીણ ખરડેલા ખડગ સમાન.

૪ મોહનીય કર્મ દારૂનો જેમ કેફ, તે સમાન તથા ઓઠિંગ સમાન છે

૫ આયુષ્ય કર્મ તે રાજાની જેમ હેડ (બેડી) તે સમાન છે, વખત પૂરો થયા સિવાય છૂટે નહિ.

૬ નામકર્મ જેમ ચીતારો તે સમાન વિવિધ પ્રકારના રૂપ બનાવે છે

૭ ગોત્ર કર્મ કુંભારનુ ચાક જેમ પિંડને ફેરવે તેમ જીવને સંસારમાં ફેરવે છે

૮ અંતરાય કર્મ સર્વ શક્તિરૂપ લક્ષ્મીને ગમે છે જેમ રાજાનો ભંડારી ભંડારને.

આઠ કર્મની પ્રકૃતિ, તથા આઠ કર્મ કેટલા પ્રકારે બાંધે, તથા કેટલા પ્રકારે ભોગવે, તથા આઠ કર્મની સ્થિતિ, એ સર્વ ભેદ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વિસ્તાર

જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિ. ૧ મતિ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય, ૩ અવધિ જ્ઞાનાવરણીય ૪ મનઃપર્યવ જ્ઞાનાવરણીય ૫ કેવલ જ્ઞાનાવરણીય.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૭ પ્રકારે બાંધે ૧ નાણ પડિણિયાએ તે જ્ઞાનના તથા જ્ઞાનીના અવર્ણવાદ બોલે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ૨ નાણ નિન્હવણિયાએ, તે જ્ઞાન ભણાવનારને ઓળવે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ૩ નાણ અંતરાએણં તે જ્ઞાનની અંતરાય પાડે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ૪ નાણપઓસેણં તે જ્ઞાન કે જ્ઞાની ઉપર દ્વેષ કરે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ૫ નાણ આસાયણાએ તે જ્ઞાનની તથા જ્ઞાનીની આશાતના કરે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ૬ નાણ વિસંવાયણા જોગેણં તે જ્ઞાની સાથે ખોટો વિવાદ કરે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે. એ ૭ પ્રકારે બાંધે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દશ પ્રકારે ભોગવે.

૧ શ્રોત્ર-આવરણ, ૨ શ્રોત્રવિજ્ઞાન આવરણ, ૩ નેત્ર-આવરણ, ૪ નેત્રવિજ્ઞાન આવરણ ૫ ઘ્રાણ-આવરણ ૬ ઘ્રાણવિજ્ઞાન-આવરણ, ૭ રસ આવરણ ૮ રસવિજ્ઞાન-આવરણ, ૯ સ્પર્શ-આવરણ ૧૦ સ્પર્શવિજ્ઞાન-આવરણ.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની અબાધાકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો.

ઈતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વિસ્તાર સંપૂર્ણ

૨ દર્શનાવરણીય કર્મનો વિસ્તાર.

દર્શનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિ નવ.

૧ નિદ્રા, તે સુખે ઉંઘે, સુખે જાગે

૨ નિદ્રા નિદ્રા, તે દુખે ઉંઘે, દુખે જાગે

૩ પ્રચલા તે બેઠા બેઠા ઉંઘે.

૪ પ્રચલા પ્રચલા, તે બોલતા બોલતા, ખાતા ખાતા ઉંઘે.

૫ થીણદ્ધિ (સ્ત્યાનર્દ્ધિ) નિદ્રા, તે ઉંધને વિષે અર્ધ વાસુદેવનુ બળ આવે, ત્યારે ઉંધમાં ને ઉંધમા ઉઠે, ઉઠીને પટારો ઉઘાડે, ઉઘાડીને માહેથી ઘરેણાનો ડાબલો લે, અને લુગડાનો બચકો બાંધીને તે લઇને નદીએ જાય, તે ઘરેણાનો ડાબલો હજાર મણની શિલા ઉંચી કરી તેની નીચે દાટે ને લુગડા ધોઇને ઘેર આવે, સવારે જાગે પણ ખબર ન પડે ઘરેણાંનો ડાબલો શોધે પણ ખબર ન પડે ઘરેણાનો ડાબલો શોધે પણ જડે નહિ એવી નિદ્રા ફરીથી ૭ મહિને આવે ત્યારે ઘરેણાનો ડાબલો દાટયો હોય ત્યાંથી લઇને આવે, ને જ્યાં હોય ત્યા મૂકે, ત્યારપછી કાળ કરે, એવી ઉંઘવાળો હોય તે મરીને નરકે જાય તેને થીણદ્ધિ (સ્ત્યાનર્દ્ધિ) નિદ્રા કહીયે.

૬ ચક્ષુ દર્શનાવરણીય, ૭ અચક્ષુ દર્શનાવરણીય ૮ અવધિ દર્શનાવરણીય, ૯ કેવળ દર્શનાવરણીય, એવ નવ

દર્શનાવરણીય કર્મ છ પ્રકારે બાંધે.

૧ દંસણ પડિણિયાએ, તે ચક્ષુ આદિ ૪ દર્શનના કે તે દર્શનોના ધારકના અવર્ણવાદ (વાંકા) બોલે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૧.

૨ દંસણ નિન્હવણિયાએ, તે દર્શન અને દર્શનીના ઉપકાર ઓળવે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૨

૩ દંસણ અંતરાએણં, તે દર્શન અને દર્શનના સાધનોમા અંતરાય પાડે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૩

૪ દંસણ પઓસેણં તે દર્શન કે દર્શનીના ઉપર દ્વેશ કરે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૪

૫ દંસણ આસાયણાએ, તે દર્શન અને દર્શનીની આશાતના કરે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૫

૬ દંસણ વિસંવાયણા જોગેણં, તે દર્શનીની સાથે ખોટા ઝઘડા વિખવાદ કરે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે. ૬

દર્શનાવરણીય કર્મ નવ પ્રકારે ભોગવે.

૧ નિદ્રા ૨ નિદ્રા નિદ્રા ૩ પ્રચલા, ૪ પ્રચલા પ્રચલા ૫ થીણદ્ધિ ૬ ચક્ષુદર્શનાવરણીય ૭ અચક્ષુદર્શનાવરણીય ૮ અવધિદર્શનાવરણીય, ૯ કેવળદર્શનાવરણીય, દર્શનાવરણીય કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમની, અબાધા કાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો

ઇતિ દર્શનાવરણીય કર્મનો વિસ્તાર સંપૂર્ણ

૩ વેદનીય કર્મનો વિસ્તાર

વેદનીય કર્મના બે ભેદ ૧ શાતા વેદનીય ૨ અશાતા વેદનીય

વેદનીય કર્મની સોળ પ્રકૃતિ, તેમા શાતા વેદનીયની આઠ પ્રકૃતિ, ને અશાતા વેદનીયની આઠ પ્રકૃતિ

પ્રથમ શાતા વેદનીય કર્મની આઠ પ્રકૃતિ

૧ મનોજ્ઞ શબ્દ ૨ મનોજ્ઞ રૂપ ૩ મનોજ્ઞ ગંધ, ૪ મનોજ્ઞ રસ ૫ મનોજ્ઞ સ્પર્શ ૬ મન* સૌખ્ય, ૭ વચન સૌખ્ય ૮ કાય સૌખ્ય

અશાતા વેદનીય કર્મની આઠ પ્રકૃતિ.

૧ અમનોજ્ઞ શબ્દ ૨ અમનોજ્ઞ રૂપ, ૩ અમનોજ્ઞ ગંધ ૪ અમનોજ્ઞ રસ, ૫ અમનોજ્ઞ સ્પર્શ ૬ મન દુઃખ, ૭ વચન દુઃખ, ૮ કાય દુઃખ એવં સોળ પ્રકૃતિ

વેદનીય કર્મ ૨૨ પ્રકારે બાંધે, તેમા શાતા વેદનીય દશ પ્રકારે તે બાંધે

+૧ પાણાણુ કંપિયાએ ૨ ભૂયાણુ કંપિયાએ, ૩ જીવાણુ કંપિયાએ ૪ સત્તાણુ કંપિયાએ ૫ બહુણં પાણાણં ભૂયાણં જીવાણં સત્તાણં અદુખણિયાએ ૬ અસોયણિયાએ ૭ અઝુરણિયાએ ૮ અટિપ્પણિયાએ ૯ અપિટ્ટણિયાએ, ૧૦ અપરિતાવણિયાએ એ દશ પ્રકારે બાંધે

---

* સૌખ્યને સ્થાને સુહિયા શબ્દ છે

+૧ પ્રાણી અનુકંપા ૨ ભૂત અનુકંપા ૩ જીવ અનુકંપા, ૪ સત્ત્વ અનુકંપા ૫ બહુ પ્રાણી ભૂત જીવ સત્ત્વોને દુઃખ આપવું નહિ ૬ શોક કરવો નહિ, ૭ ઝુરણા કરવી નહિ ૮ [illegible] આંસુ પાડવા નહિ ૯ પીટવું નહિ ૧૦ પરિતાપના કરવી નહિ.

૭.શાતા વેદનીય બાર પ્રકારે બાંધે તે.

×૧ પર દુ ખણિયાએ, ૨ પરસોયણિયાએ, ૩ પરઝુરણિયાએ ૪ પરટીપ્પણિયાએ, ૫ પરપીટ્ટણિયાએ, ૬ પરિપરિતાવણિયાએ, ૭ બહુણ પાણાણ ભૂયાણ જીવાણ સત્તાણં દુ ખણિયાએ, ૮ સોયણિયાએ, ૯ ઝુરણિયાએ, ૧૦ ટીપ્પણિયાએ, ૧૧ પીટ્ટણિયાએ, ૧૨ પરિતાવણિયાએ, એવ બાર કુલ બાવીશ.

વેદનીય કર્મ સોળ પ્રકારે ભોગવે, તે સોળ પ્રકૃતિ કહી છે તે પ્રમાણે.

વેદનિય કર્મની સ્થિતિ

શાતા વેદનીય સ્થિતિ, જઘન્ય, બે સમયની ઉત્કૃષ્ટ પન્નર ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમની' અબાધાકાળ કરે તો જઘન્ય અ તમુહૂર્ત્તનો ઉત્કૃષ્ટ, દોઢ હજાર વર્ષનો

અશાતા વેદનીય સ્થિતિ, જઘન્ય એક સાગરના સાત ભાગ કરીએ તે માહેના ત્રણ ભાગ ને એક પલ્યને અસખ્યાતમે ભાગ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમની એનો અબાધાકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો

૪ મોહનીય કર્મનો વિસ્તાર.

મોહનીય કર્મના બે ભેદ, ૧ દર્શન મોહનીય, ૨ ચારિત્ર મોહનીય

૧ દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ, ૧ સમ્યકત્વ મોહનીય, ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૩ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય

૨ ચારિત્ર મોહનીયના બે ભેદ, ૧ કષાય ચારિત્ર મોહનીય, ૨ નોકષાય ચારિત્ર મોહનીય

કષાય ચારિત્ર મોહનીયની સોળ પ્રકૃતિ, નોકષાય ચારિત્ર મોહનીયની નવ પ્રકૃતિ, એવ કુલ અઠાવીશ.

કષાય ચારિત્ર મોહનીયની સોળ પ્રકૃતિ.

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, તે પર્વત ફાટયા સમાન,
૨ અનતાનુબધી માન, તે પથ્થરના સ્થભ સમાન,
૩ અનંતાનુબધી માયા, તે વાસના મૂળ સમાન,

×૧ પરને (બીજાઓને) દુ ખ આપવુ ૨ પરને શોક કરાવવો, ૩ પરને ઝુરણા કરાવવી, ૪ પરને આસુ પડાવવા, ૫ પરને પીટાવવુ, ૬ પરને પરિતાપના આપવી, ૭ બહુ પ્રાણી ભૂત જીવ સત્ત્વોને દુ ખ આપવુ, ૮ શોક કરવો, ૯ ઝુરણા કરવી, ૧૦ ટપક ટપક આંસુ પાડવા, ૧૧ પીટવુ, ૧૨ પરિતાપના કરવી

૪ અનંતાનુબંધી લોભ તે કીરમજના રંગ સમાન,

એ ચારેની ગતિ નરકની સ્થિતિ જાવ જીવની, ઘાત કરે સમકિતની.

૫ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, તળાવની તિરાડ સમાન.

૬ અપ્રત્યાખ્યાની માન, તે હાડકાના સ્થંભ સમાન,

૭ અપ્રત્યાખ્યાની માયા, તે મેંઢાના શીંગડા સમાન

૮ અપ્રત્યાખ્યાની લોભ, તે નગરની ગટરોના કર્દમ સમાન

એ ચારેની ગતિ તિર્યંચની સ્થિતિ એક વરસની ઘાત કરે દેશ વ્રતની

૯ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ક્રોધ, તે વેળુ મધ્યે લીટી સમાન.

૧૦ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય માન, તે લાકડાના સ્થંભ સમાન

૧૧ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય માયા, તે ગોમુત્રિકા સમાન

૧૨ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય લોભ, તે ગાડાના ખંજન કે અંજન સમાન.

એ ચારેની ગતિ મનુષ્યની સ્થિતિ ચાર માસની ઘાત કરે સાધુપણાની

૧૩ સંજ્વલનનો ક્રોધ, તે પાણી મધ્યે લીટી સમાન

૧૪ સંજ્વલનનો માન, તે નેતરના સ્થંભ સમાન

૧૫ સંજ્વલનની માયા, તે વાંસની છોઈ સમાન.

૧૬ સંજ્વલનનો લોભ, તે પતંગ તથા હળદરના રંગ સમાન

એ ચારે ગતિ દેવની, સ્થિતિ ૧૫ દિવસની ઘાત કરે યથાખ્યાત ચારિત્રની એ ૧૬ કષાય ચારિત્ર મોહનીય

નોકષાય ચારિત્ર મોહનીયની નવ પ્રકૃતિ

૧ હાસ્ય ૨ રતિ ૩ અરતિ ૪ ભય ૫ શોક, ૬ દુગંછા, ૭ સ્ત્રી વેદ ૮ પુરૂષ વેદ, ૯ નપુંસક વેદ એવં નવ મળીને કુલ ૨૫ ને પ્રથમ દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ કુલ અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ થઈ.

મોહનીય કર્મ ૭ પ્રકારે બાંધે તે

૧ તીવ્ર ક્રોધ ૨ તીવ્ર માન ૩ તીવ્ર માયા ૪ તીવ્ર લોભ, ૫ તીવ્ર દર્શન મોહનીય, ૬ તીવ્ર ચારિત્ર મોહનીય.

મોહનીય કર્મ પાંચ પ્રકારે ભોગવે તે.

૧ સમ્યક્ત્વ મોહનીય ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૩ સમ્યક્ત્વ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૪ કષાય ચારિત્ર મોહનીય ૫ નોકષાય ચારિત્ર મોહનીય.

મોહનીય કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ સીત્તેર ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમની, અબાધાકાળ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનો ઉત્કૃષ્ટ સાત હજાર વર્ષનો.

૫ આયુષ્ય કર્મનો વિસ્તાર.

આયુષ્ય કર્મની ચાર પ્રકૃતિ, તે ૧ નારકીનુ આયુષ્ય, ૨ તિર્યંચનુ આયુષ્ય, ૩ મનુષ્યનુ આયુષ્ય, ૪ દેવનું આયુષ્ય

આયુષ્ય કર્મ સોળ પ્રકારે બાંધે, તેની વિગત. ૧ નારકીનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાધે, ૨ તિર્યંચનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાધે, ૩ મનુષ્યનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાધે ૪ દેવનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાધે

નારકીનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે તે. ૧ મહા આરંભ, ૨ મહા પરિગ્રહ, ૩ કુણિમ, આહાર, ૪ પચેંદ્રિય વધ, એવ ચાર

તિર્યંચનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે તે. ૧ માયા સહિત અલિક, ૨ નિવડ માયા અલિક, ૩ અલિક વચન, ૪ ખોટા તોલ ખોટા માપ, એ ચાર કુલ આઠ

મનુષ્યનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે તે. ૧ ભદ્રપ્રકૃતિ, ૨ વિનયપ્રકૃતિ, ૩ સાનુક્રોશ, ૪ અમત્સર, એવ ચાર કુલ ૧૨

દેવનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે તે. ૧ સરાગ સંયમ, ૨ સંયમાસંયમ, ૩ બાલતપોપકર્મ, ૪ અકામ નિર્જરા, એવ ચાર કુલ સોળ

આયુષ્ય કર્મ ચાર પ્રકારે ભોગવે.

૧ નારકી, નારકીનું ભોગવે, ૨ તિર્યંચ, તિર્યંચનુ ભોગવે, ૩ મનુષ્ય, મનુંષ્યનુ ભોગવે

આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ.

નારકી દેવની સ્થિતિ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ ને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગર ને પૂર્વક્રોડીનો ત્રીજો ભાગ અધિક

૬ નામ કર્મનો વિસ્તાર.

નામ કર્મના બે ભેદ, ૧ શુભ નામ, ૨ અશુભ નામ

નામ કર્મની ૯૩ પ્રકૃતિ, તેના ૪૨ થોક.

૧ ગતિ નામ, ૨ જાતિ નામ, ૩ શરીર નામ, ૪ શરીર અંગોપાંગ નામ, ૫ શરીર બંધન નામ, ૬ શરીર સંઘાતકરણ નામ ૭ સંહનન (સંઘયણ) નામ, ૮ સંસ્થાન નામ, ૯ વર્ણ નામ ૧૦ ગંધ નામ, ૧૧ રસ નામ, ૧૨ સ્પર્શ નામ, ૧૩ અગુરુલઘુ નામ, ૧૪ ઉપઘાત નામ, ૧૫ પરાઘાત નામ, ૧૬ અનુપૂર્વી નામ,

૧૭ ઉપઘાત નામ ૧૮ ઉદ્યોત નામ ૧૯ આતાપ નામ, ૨૦ વિહાયગતિ નામ ૨૧ ત્રસ નામ, ૨૨ સ્થાવર નામ, ૨૩ સુક્ષ્મ નામ, ૨૪ બાદર નામ, ૨૫ પર્યાપ્ત નામ ૨૬ અપર્યાપ્ત નામ ૨૭ પ્રત્યેક નામ ૨૮ સાધારણ નામ ૨૯ સ્થિર નામ ૩૦ અસ્થિર નામ ૩૧ શુભ નામ ૩૨ અશુભ નામ, ૩૩ સૌભાગ્ય નામ ૩૪ દુર્ભાગ્ય નામ ૩૫ સુસ્વર નામ, ૩૬ દુસ્વર નામ, ૩૭ આદેય નામ, ૩૮ અનાદેય નામ, ૩૯ યશોકીર્તિ નામ ૪૦ અપયશોકીર્તિ નામ, ૪૧ તીર્થંકર નામ ૪૨ નિર્માણ નામ, એ ૪૨ બોલ.

૪૨ બોલની ૯૩ પ્રકૃતિ

પહેલી ગતિ નામના ચાર ભેદ ૧ નરકની ગતિ ૨ તિર્યંચની ગતિ ૩ મનુષ્યની ગતિ ૪ દેવની ગતિ, એવ ચાર.

બીજે જાતિ નામના પાંચ ભેદ ૧ એકેન્દ્રિયની જાતિ ૨ બેઇન્દ્રિયની જાતિ ૩ ત્રિઇન્દ્રિયની જાતિ ૪ ચૌરિન્દ્રિયની જાતિ, ૫ પંચેન્દ્રિયની જાતિ. એવ નવ

ત્રીજે શરીર નામના પાંચ ભેદ ૧ ઔદારિક શરીર ૨ વૈક્રિય શરીર ૩ આહારક શરીર, ૪ તૈજસ શરીર ૫ કાર્મણ શરીર. એવ ચૌદ.

ચોથે શરીર અંગોપાંગના ત્રણ ભેદ ૧ ઔદારિક શરીર અંગોપાંગ ૨ વૈક્રિય શરીર અંગોપાંગ ૩ આહારક શરીર અંગોપાંગ એવ ત્રણ કુલ સત્તર

પાંચમે શરીર બંધન નામના પાંચ ભેદ ૧ ઔદારિક શરીર બંધન, ૨ વૈક્રિય શરીર બંધન ૩ આહારક શરીર બંધન ૪ તૈજસ શરીર બંધન ૫ કાર્મણ શરીર બંધન એવ પાંચ. કુલ બાવીશ.

છઠ્ઠે શરીર સંઘાતકરણના પાંચ ભેદ ૧ ઔદારિક શરીર સંઘાતકરણ ૨ વૈક્રિય શરીર સંઘાતકરણ ૩ આહારક શરીર સંઘાતકરણ ૪ તૈજસ શરીર સંઘાતકરણ, ૫ કાર્મણ શરીર સંઘાતકરણ, એવ પાંચ થઇ કુલ સત્તાવીશ.

સાતમે સંહનન નામના ૭ ભેદ. ૧ વજ્રઋષભનારાચ સંહનન, ૨ ઋષભનારાચ સંહનન, ૩ નારાચ સંહનન, ૪ અર્ધ નારાચ સંહનન ૫ કીલિકા સંહનન. ૬ સેવાર્ત સંહનન એવ ૭ કુલ તેત્રીશ.

આઠમે સંસ્થાન નામના ૭ ભેદ ૧ સમચઉરસ સંસ્થાન, ૨ ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાન ૩ સાદિ સંસ્થાન, ૪ કુબ્જ સંસ્થાન, ૫ વામન સંસ્થાન, ૬ હુંડ સંસ્થાન એવ ૭ કુલ ઓગણચાળીશ.

નવમે વર્ણના પાંચ ભેદ ૧ કાળો ૨ નીલો ૩ રાતો ૪ પીળો, ૫ ધોળો, એવ પાંચ કુલ ચુમ્માળીશ.

દશમે ગંધના બે ભેદ. ૧ સુરભિ ગંધ, ૨ દુરભિ ગંધ, એવ બે કુલ છેંતાળીશ.

અગીઆરમે રસના પાંચ ભેદ. ૧ તીખો, ૨ કડવો. ૩ કસાયલો. ૪ ખાટો, ૫ મીઠો; એવં પાંચ, થઇ કુલ એકાવન.

બારમે સ્પર્શના આઠ ભેદ. ૧ હળવો. ૨ ભારે, ૩ કર્કશ, ૪ સુંહાળો. ૫ ટાઢો, ૬ ઉન્હો, ૭ લુખો, ૮ ચોપડયો, એવ આઠ, થઇ કુલ ઓગણસાઠ

તેરમે અગુરૂલઘુ નામનો એક ભેદ. એવં સાઠ.

ચૈદમે ઉપઘાત નામનો એક ભેદ. એવં એકસઠ.

પન્નરમે પરાઘાત નામનો એક ભેદ એવ બાસઠ.

સોળમે અનુપૂર્વીના ચાર ભેદ. ૧ નારકીની અનુપૂર્વી, ૨ તિર્યંચની અનુપૂર્વી, ૩ મનુષ્યની અનુપૂર્વી, ૪ દેવના અનુપૂર્વી, એવં ચાર, કુલ છાસઠ

સત્તરમે ઉચ્છવાસ નામનો એક ભેદ. એવ સડસઠ

અઢારમે ઉદ્યોત નામનો એક ભેદ. એવ અડસઠ.

ઓગણીશમે આતાપ નામનો એક ભેદ. એવ ઓગણ્યોતેર

વીશમે વિહાયગતિ નામના બે ભેદ. ૧ પ્રશસ્ત વિહાયગતિ તે ગંધ હસ્તીની પેઠે શુભ ચાલવાની ગતિ, ૨ અપ્રશસ્ત વિહાયગતિ તે ઊંટની પેઠે અશુભ ચાલવાની ગતિ, એવ બે કુલ એકોતેર

બાકી જે બાવીશ બોલ રહ્યા તે દરેકના એક એક ભેદ છે. સર્વ થઇ ૯૩ ભેદ તે ૯૩ પ્રકૃતિ સંપૂર્ણ.

નામ કર્મ આઠ કારે બાંધે. તેમાં શુભ નામ કર્મ ચાર પ્રકારે બાંધે તે.

૧ કાયાની સરલતા તે, કાયાના યોગ સારા પ્રવર્તાવે

૨ ભાષાની સરલતા તે વચનના યોગ સારા પ્રવર્તાવે

૩ ભાવની સરલતા તે, મનના યોગ સારા પ્રવર્તાવે.

૪ અકલેશકારી પ્રવર્તન, તે ખોટા રાડ, ઝઘડા વિવાદ ન કરે

અશુભ નામ કર્મ ચાર પ્રકારે બાંધે તે.

૧ કાયાની વક્રતા, ૨ ભાષાની વક્રતા, ૩ ભાવની વક્રતા, ૪ કલેશકારી પ્રવર્તન

નામ કર્મ ૨૮ પ્રકારે ભોગવે તે

૧ શુભ નામ કર્મ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે, ૨ અશુભ નામ કર્મ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે

શુભ નામ કર્મ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે તે

૧ ઇષ્ટ શબ્દ, ૨ ઇષ્ટ રૂપ, ૩ ઇષ્ટ ગંધ, ૪ ઇષ્ટ રસ ૫ ઇષ્ટ સ્પર્શ ૬ ઇષ્ટ ગતિ ૭ ઇષ્ટ સ્થિતિ, ૮ ઇષ્ટ લાવણ્ય, ૯ ઇષ્ટ યશોકીર્તિ, ૧૦ ઇષ્ટ ઉત્થાન, કર્મ બળવીર્ય પુરૂષાકાર પરાક્રમ, ૧૧ ઇષ્ટ સ્વર, ૧૨ કાંત સ્વર, ૧૩ પ્રિય સ્વર, ૧૪ મનોજ્ઞ સ્વર, એ ચૌદ.

અશુભ નામ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે

૧ અનિષ્ટ શબ્દ, ૨ અનિષ્ટ રૂપ, ૩ અનિષ્ટ ગંધ, ૪ અનિષ્ટ રસ, ૫ અનિષ્ટ સ્પર્શ ૬ અનિષ્ટ ગતિ, ૭ અનિષ્ટ સ્થિતિ, ૮ અનિષ્ટ લાવણ્ય ૯ અનિષ્ટ યશોકીર્તિ ૧૦ અનિષ્ટ ઉત્થાન કર્મ બળવીર્ય પુરૂષાકાર પરાક્રમ, ૧૧ હીન સ્વર ૧૨ દીન સ્વર, ૧૩ અનિષ્ટ સ્વર, ૧૪ અકાન્ત સ્વર, એ ચૌદ. કુલ ૨૮

નામ કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય આઠ મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ વીશ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમની અબાધાકાળ બે હજાર વર્ષનો.

૭ ગોત્ર કર્મનો વિસ્તાર

ગોત્ર કર્મના બે ભેદ, ૧ ઉંચ ગોત્ર, ૨ નીચ ગોત્ર

ગોત્ર કર્મની સોળ પ્રકૃતિ, તેમા ઉંચ ગોત્રની
આઠ પ્રકૃતિ, ને નીચ ગોત્રની આઠ પ્ર તિ

ઉંચ ગોત્રની આઠ પ્ર તિ

૧ જાતિ વિશિષ્ટ, ૨ કુળ વિશિષ્ટ, ૩ બળ વિશિષ્ટ, ૪ રૂપ વિશિષ્ટ ૫ તપ વિશિષ્ટ ૬ સૂત્ર વિશિષ્ટ, ૭ લાભ વિશિષ્ટ. ૮ ઐશ્વર્ય વિશિષ્ટ.

નીચ ગોત્રની આઠ પ્રકૃતિ

૧ જાતિ વિહીન ૨ કુળ વિહીન, ૩ બળ વિહીન ૪ રૂપ વિહીન ૫ તપ વિહીન, ૬ સૂત્ર વિહીન ૭ લાભ વિહીન ૮ ઐશ્વર્ય વિહીન.

ગોત્ર કર્મ સોળ પ્રકારે બાંધે, તેમાં ઉંચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે ને નીચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે

ઉંચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે તે, ૧ જાતિ અમદ ૨ કુળ અમદ, ૩ બળ અમદ, ૪ રૂપ અમદ ૫ તપ અમદ ૬ સૂત્ર અમદ ૭ લાભ અમદ ૮ ઐશ્વર્ય અમદ

નીચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે તે. ૧ જાતિ મદ ૨ કુળ મદ, ૩ બળ મદ, ૪ રૂપ મદ, ૫ તપ મદ, ૬ સૂત્ર મદ, ૭ લાભ મદ, ૮ ઐશ્વર્ય મદ, એવ આઠ, કુળ સોળ

. **ગોત્ર કર્મ સોળ પ્રકારે ભોગવે,** તેમા ઉચ્ચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે, ને નીચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે. તે જે પ્રમાણે ઉચ્ચ ગોત્ર તથા નીચ ગોત્રની આઠ આઠ પ્રકૃતિ છે તે જ આઠ આઠ પ્રમાણે ભોગવે.

ગોત્ર કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય આઠ મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ, વીશ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની અબાધા કાળ બે હજાર વર્ષનો

૮ અંતરાય કર્મનો વિસ્તાર.

અંતરાય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિ.

૧ દાનાંતરાય, ૨ લાભાંતરાય, ૩ ભોગાંતરાય ૪ ઉપભોગાંતરાય, ૫ વીર્યાંતરાય, એ પાચ,

અંતરાય કર્મ પાંચ પ્રકારે બાંધે, તે ઉપર પ્રમાણે.

અંતરાય કર્મની પાંચ પ્રકારે, ભોગવે, તે પણ તે પ્રમાણે.

અતરાય કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય, અતર્મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ, ત્રીશ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમના અબાધાકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો.

ઇતિ અંતરાય કર્મ સંપૂર્ણ.

ઇતિ આઠ કર્મનો વિસ્તાર સપૂર્ણ

(૮) ગતાગતિ

ગાથા.

બારસ,[૧] ચઉવીસાઇ,[૨] સંતર,[૩] એગસમય,[૪] કત્તો,[૫] ય;
ઉવટ્ટણ,[૬] પરભવ આઉયં,[૭] ચ અટ્ઠેવ આગરિસા.[૮] ૧.

પહેલો બારસ દ્વાર.

નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ એ ચાર ગતિમા ઉત્પન્ન થવાનુ તથા ચવવાનુ - અતર પડે તો જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્તનું અતર પડે સિદ્ધગતિમાં અતર પડે તો જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ છ માસનુ ચવવાનુ નથી

બીજો ચઉવીશ દ્વાર

૧ પહેલી નરકે, અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ ચોવીશ મુહૂર્તનું

૨ બીજી નરકે, અંતર પડે તો જઘન્ય, એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, સાત દિવસનું

૩ ત્રીજી નરકે, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ પનર દિવસનું

૪ ચોથી નરકે, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, એક માસનું

૫ પાંચમી નરકે જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ બે માસનું

૬ છઠ્ઠી નરકે, જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, ચાર માસનું

૭ સાતમી નરકે, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, ૭ માસનું

ભવનપતિ, વાણવ્યંતર જ્યોતિષી, પહેલા બીજા દેવલોક સુધી અંતર પડે તો જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, ચોવીશ મુહૂર્તનું

ત્રીજે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, નવ દિવસ ને વીશ મુહૂર્તનું

ચોથે દેવલોકે અંતર પડે તો જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ બાર દિવસ ને દસ મુહૂર્તનું

પાંચમે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ સાડી બાવીશ દિવસનું

છઠ્ઠે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ પીસ્તાળીશ દિવસનું

સાતમે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, એંશી દિવસનું

આઠમે દેવલોકે અંતર પડે તો જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, સો દિવસનું

નવમે-દશમે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા માસનું

અગિયારમે-બારમે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષનું

ગ્રૈવેયકની પહેલી ત્રિકે અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું

ગ્રૈવેયકની ત્રીજી ત્રિકે અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, સંખ્યાતા લાખ વર્ષનુ,

ચાર અનુત્તર વિમાને અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગનુ,

પાંચમા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, પલ્યના સંખ્યાતમા ભાગનુ,

પાંચ એકેંદ્રિયમાં અંતર નથી;

ત્રણ વિકલેંદ્રિય ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમમાં અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, અંતરમુહૂર્તનુ,

તિર્યંચ ગર્ભજ, મનુષ્ય ગર્ભજમાં અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, બાર મુહૂર્તનુ,

મનુષ્ય સમૂર્છિમમાં અતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, ચોવીશ મુહૂર્તનુ,

સિદ્ધમાં અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ૬ માસનુ એમજ સિદ્ધ વર્જી ચવવાનુ ઉત્પન્ન વિરહના પેરે જાણવુ

બીજો દ્વાર સંપૂર્ણ.

ત્રીજો સઅતર નિરતર દ્વાર.

સઅતર કહેતા અતર સહિત, **નિરતર** કહેતાં અંતર રહિત ઉપજે તે

પાંચ એકેદ્રિયના પાંચ દંડક વર્જીને, બાકીના ઓગણીશ દંડક તથા સિદ્ધમાં સઅતર તથા નિરતર ઉપજે

પાંચ એકેદ્રિયના પાંચ દડકમાં નિરતર ઉપજે. એમજ ઉદ્વર્તન (ચવવાનુ) પણ સિદ્ધને વર્જી સર્વને જાણવુ

ત્રીજો દ્વાર સપૂર્ણ.

ચોથે એક સમયમાં જે બોલમાં જેટલા ઉપજે તથા ચવે તે દ્વાર.

સાત નારકી, ૭. દશ ભવનપતિ. ૧૭. વાણવ્યંતર, ૧૮. જ્યોતિષી, ૧૯ પહેલાથી આઠ દેવલોક, ૨૭. ત્રણ વિલેદ્રિય, ૩૦ તિર્યંચ સમૂર્છિમ, ૩૩. એ તેત્રીશ બોલમાં એક સમયમાં જઘન્ય, એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ ઉપજે, તો સખ્યાતા તથા અસખ્યાતા ઉપજે.

નવમુ-દશમુ-અગિયારમુ-બારમુ એ ચાર દેવલોક ૪, નવ ગ્રૈવેયક ૧૩ પાંચ અનુત્તર વિમાન ૧૮, મનુષ્ય ગર્ભજ ૧૯, એ

ઓગણીશ બોલમા, જઘન્ય, એક બે, ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઉપજે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, એ ચાર એકેંદ્રિયમાં, સમયે, સમયે, અસંખ્યાતા ઉપજે

વનસ્પતિમા, સમયે સમયે સંખ્યાતા અસંખ્યાતા અને (યથાસ્થાને) અનંતા ઉપજે

સિદ્ધમા એક સમયે જઘન્ય, એક બે, ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ એકસોને આઠ ઉત્પન્ન થાય. એમજ ઉદ્વર્તન પણ સિદ્ધ વર્જી સર્વનિ જાણવું ઇતિ એક સમયે ઉત્પન્ન થવાનો તથા ચ્યવવાનો ચોથા દ્વાર સંપૂર્ણ

પાંચમો કતોં (ક્યાંથી આવે), છઠ્ઠો ઉદ્વર્તન (ચવીને જાય) તે બન્ને દ્વાર

૫૬૩ માહેના જે જે બોલનો આવીને ઉત્પન્ન થાય તે આગતિ [કસ્માત્ (ક્યાંથી) આવે], ને ચવીને ૫૬૩ માહેના જે જે બોલમાં જાય તે ગતિ (ઉદ્વર્તન)

૧ પહેલી નરકે ૨૫ બોલની આગતિ, તે ૧૫ કર્મ ભૂમિ, પાંચ સંજ્ઞી તિર્યંચ પાંચ અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય એ પચીશ પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે ૧૫ કર્મ ભૂમિ, પાંચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વીશના પર્યાપ્ત, તથા અપર્યાપ્ત એમ ચાળીશની

૨ બીજી નરકે વીશ બોલની આગતિ, તે ૧૫ કર્મ ભૂમિ, પાંચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એવ ૨૦ પર્યાપ્તના

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે

૩ ત્રીજી નરકે, ઓગણીશ બોલની આગતિ, તે બીજી નરકમાં જે વીશ બોલનો આવે છે, તેમાંથી એક ભુજપરિસર્પ બાદ કરતાં બાકીના ઓગણીશની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે

૪ ચોથી નરકે અઢાર બોલની આગતિ, તે બીજી નરકમાં જે વીશ બોલનો આવે છે તેમાંથી ૧ ભુજપરિસર્પ ૨ ખેચર એ બે બાદ કરતાં બાકીના અઢારની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે

૫ પાંચમી નરકે સત્તર બોલની આગતિ, તે બીજી નરકમાં જે વીશ બોલનો આવે છે તેમાંથી ૧ ભુજપરિસર્પ ૨ ખેચર, ૩ સ્થળચર, એ ત્રણ બાદ કરતાં બાકીના સત્તર બોલની

નારકી અને દેવતા કાળ કરીને મનુષ્ય કે તિર્યંચમાં જન્મે છે તે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરતા નથી તે અપેક્ષાએ કોઈ માત્ર પર્યાપ્તાજ માને છે

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે

૬ છઠ્ઠી નરકે સોળ બોલની આગતિ, તે બીજી નરકમા જે વીશ બોલનો આવે છે તેમાથી ૧ ભુજપરિસર્પ, ૨ ખેચર, ૩ સ્થળચર, ૪ ઉરપરિસર્પ, એ ચાર બાદ કરતાં બાકીના સોળની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે.

૭ સાતમી નરકે સોળ બોલની આગતિ, તે પંદર કર્મભૂમિ ને જળચર એ સોળની, તે મધ્યેની સ્ત્રી મરીને ન આવે, પુરૂષ તથા નપુંસક મરીને આવે

ગતિ દશ બોલની, તે પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તાની.

૮ પચીશ ભવનપતિ, છવીશ વાણવ્યંતર, એ એકાવન જાતિના દેવની આગતિ, ૧૧૧ બોલની, તે ૧૦૧ સંજ્ઞી મનુષ્યના પર્યાપ્તા, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ પચેદ્રિય ને પાચ અસંજ્ઞી તિર્યંચ, એવ ૧૧૧ ના પર્યાપ્તની.

ગતિ ૪૬ બોલની તે પદર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એવ વીશ, બાદર પૃથ્વીકાય, ૨૧, બાદર અપકાય ૨૨, બાદર વનસ્પતિકાય ૨૩, એ ત્રેવીશના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાની

૯ જ્યોતિષીને પહેલા દેવલોકે ૫૦ બોલની આગતિ, તે પદર કર્મભૂમિ, ત્રીશ અકર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એવ પચાસ પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૬ બોલની, તે ભવનપતિ પ્રમાણે

૧૦ બીજા દેવલોકે ચાળીશ બોલની આગતિ, તે પંદર કિંવમ કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વીશ ને ત્રીશ અકર્મભૂમિમાથી પાચ હિરણ્યવય એ દશ બાદ કરતા, બાકીના વીશ, એવં ચાળીશ પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૬ બોલની, તે ભવનપતિ પ્રમાણે

૧૧ પહેલા કિલ્વિષીમાં ત્રીશ બોલની આગતિ, તે પદર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, પાચ દેવકુરૂ, પાચ ઉત્તરકુરૂ, એવ ત્રીશના પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૬ બોલની, તે ભવનપતિ પ્રમાણે

૧૨ ત્રીજા દેવલોકથી આઠમા દેવલોક સુધીના, નવ લોકાંતિકના, ને બીજા ને ત્રીજા કિલ્વિષી, એ સત્તર જાતિના દેવની વીશ બોલની આગતિ, તે પદર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વીશના પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પદર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વીશના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાની

૧૩ નવમા, દશમા, અગિયારમા, બારમા, એ ચાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન, એ અઢાર જાતિના દેવની આગતિ, પદર કર્મભૂમિના પર્યાપ્તની

ગતિ ૩૦ બોલની, તે ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાની.

૧૪ પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, એ ત્રણની આગતિ, બસેં ને તેતાલીશ બોલની તે એકસો ને એક મનુષ્ય સમૂર્છિમના અપર્યાપ્ત, ને ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ત્રીસ કુલ એકસો એકત્રીસ ને અડતાલીશ જાતિના તિર્યંચ એવં ૧૭૯ ને ચોસઠ જાતિના દેવ (૨૫ ભવનપતિ છવ્વીશ વાણવ્યંતર ૫૧ ને ૧૦ જ્યોતિષી, ૬૧ પહેલા દેવલોક ૬૨ બીજા દેવલોક ૬૪) ના પર્યાપ્ત, એવં બસેં ને તેતાલીશ બોલની.

ગતિ ૧૭૯ બોલની તે, એકસો ને એક મનુષ્ય સમૂર્છિમના અપર્યાપ્ત ને ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ત્રીસ કુલ ૧૩૧ ને અડતાલીશ જાતિના તિર્યંચ, એવં ૧૭૯ ની.

૧૫ તેઉ વાયુની આગતિ, ૧૭૯ બોલની તે ઉપર પ્રમાણે છે.

ગતિ અડતાલીશ બોલની, તે ૪૮ જાતિના તિર્યંચની.

૧૬ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયની આગતિ ૧૭૯ બોલની, તે ૧૭૯ બોલ ઉપર કહેલ છે.

ગતિ પણ ૧૭૯ બોલની ઉપર મુજબ.

૧૭ અસંજ્ઞી તિર્યંચની આગતિ ૧૭૯ બોલની તે એકસો ને એક મનુષ્ય સમૂર્છિમના અપર્યાપ્ત અને ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ત્રીસ, કુલ ૧૩૧ ને અડતાલીશ જાતિના તિર્યંચ, એવં ૧૭૯ ની.

ગતિ ૩૯૫ બોલની તે, છપ્પન અંતરદ્વીપ ને [illegible] જાતિના દેવ ૧૦૭ પહેલી નરક ૧૦૮ તે એકસો આઠના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ૨૧૬ ને ૧૭૯ ઉપર કહ્યા છે કુલ ૩૯૫ ની.

૧૮ સંજ્ઞી તિર્યંચની આગતિ ૨૬૭ બોલની. તે ૮૧ જાતિના દેવ (નવાણુ જાતિના દેવતામાંથી ઉપરના ચાર દેવલોક નવ ગ્રૈવેયક પાંચ અનુત્તર વિમાન એવં અઢાર બાદ કરતાં બાકીના એકાશી), સાત નરકના નારકીના પર્યાપ્ત ૮૮ ને ૧૭૯ બોલ ઉપર કહેલ છે તે, એવં ૨૬૭

ગતિ ૪૦ બોલની, તે ૧૫ કર્મભૂમિ, પાંચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વીસના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના

પદવીની જુદી જુદી ગતિ.

૧ [illegible]ની ૫૨૭ બોલની તે, પાંચમે [illegible] નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીના ૧૮ જાતિના દેવના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં છત્રીસ બોલ બાદ કરતાં બાકીના ૫૨૭ ની.

૨ ઉરપરિસર્પની ૫૨૩ બોલની તે, ઉપર પાચસે સત્તાવીશ કહ્યા તેમાથી, છઠ્ઠી ને સાતમી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ચાર બાદ કરતા બાકીના ૫૨૩ બોલની

૩ સ્થળચરની ૫૨૧ બોલની તે, ઉરપરિસર્પના પાચસો ત્રેવીશમાથી પાંચમી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બે બાદ કરતા બાકીના ૫૨૧ ની.

૪ ખેચરની ૫૧૯ બોલની તે, ૫૨૧ બોલમાથી ચોથી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બે બાદ કરતા બાકીના ૫૧૯ બોલની.

૫ ભુજપરિસર્પની ૫૧૭ બોલની તે, ૫૧૯ બોલમાથી ત્રીજી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બે બાદ કરતા બાકીના ૫૧૭ બોલની.

૧૯ અસંજ્ઞી મનુષ્યની આગતિ ૧૭૧ બોલની તે, ઉપર ૧૭૯ બોલ કહેલ છે તેમાથા તેજસ, વાયુના આઠ બાદ કરતાં બાકીના ૧૭૧ ની.

ગતિ ૧૭૯ બોલની તે ઉપર ૧૭૯ બોલ કહેલ છે તે

૨૦ પંદર કર્મભૂમિના સંજ્ઞી મનુષ્યની આગતિ, ૧૭૧ બોલની તે, ૧૭૯ બોલ કહેલ છે, તેમાથી તેજસ્ વાયુના આઠ બાદ કરતા બાકી ૧૭૧ રહ્યા તે ને નવાણુ જાતિના દેવ, એ ૨૭૦ ને પહેલેથી છ નરક સુધી, એવ ૨૭૬ ની

ગતિ ૫૬૩ ની,

૨૧ ત્રીશ અકર્મભૂમિના સંજ્ઞી મનુષ્યની આગતિ, વીશ બોલની તે, ૫૬ર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વીશ પર્યાપ્તાની

જુદી જુદી ગતિ નીચે મુજબ.

પાંચ દેવકુરૂ, પાંચ ઉત્તરકુરૂ, એ દશ ક્ષેત્રના જુગલીયાની ૧૨૮ બોલની, તે ચોસઠ જાતિના દેવના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ૧૨૮ ની

પાંચ હરિવાસ, પાંચ રમકવાસ એ દશ ક્ષેત્રના જુગલીયાની ૧૨૬ બોલની, તે ઉપરના ૧૨૮ બોલમાથી પહેલા કિલ્બિષીના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત, એ બે બાદ, એવ ૧૨૬ ની

પાચ હેમવય, પાંચ હિરણ્યવય, એ દશ ક્ષેત્રના જુગલીયાની ૧૨૪ બોલની, તે ઉપરના ૧૨૬ બોલમાથી બીજા દેવલોકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બાદ કરતા બાકીના ૧૨૪ ની

છપ્પન અંતરદ્વીપના જુગલીયાની આગતિ પચીશ બોલની તે, ૫૬ર કર્મભૂમિ, પાંચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, પાચ અસંજ્ઞી તિર્યંચ, એવ ૨૫ પર્યાપ્તની

ગતિ ૧૦૨ બોલની, તે પચીશ ભવનપતિ, છવીશ વાણવ્યંતર એ ૫ ના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ૧ ૨ બોલની

એ બાવીશ બોલ સંપૂર્ણ એ બાવીશ બોલમાં ચોવીશ દંડકની ગતાગતિ કહી

નવ ઉત્તમ પદવીમાંથી માંડલિક રાજા બાદ કરતા આઠ પદવીઓ તથા મિથ્યાત્વી તથા ત્રણ વેદ, એ

બાર બોલની ગતાગતિ

૧ તીર્થંકરની આગતિ ૩૮ બોલની, તે વૈમાનિકના ૩૫ નો પહેલેથી ત્રણ નરક એ ૩૮ ની.

ગતિ મોક્ષની

૨ ચક્રવર્તીની આગતિ ૮૨ બોલની, તે નવાણું જાતિના દેવમાં ૧૫ પરમાધામી ત્રણ કિલ્વિષી એ અઢાર બાદ કરતાં બાકીના ૮૧ ને પહેલી નરક કુલ ૮૨ બોલની

ગતિ ૧૪ બોલની, તે સાત નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ચૌદની (જો તે દીક્ષા લે તો દેવની કે મોક્ષની).

૩ વાસુદેવની આગતિ ૩૨ બોલની, તે બાર દેવલોક નવ લોકાંતિક નવ ગ્રૈવેયક ને પહેલી બીજી નરક કુલ ૩૨ બોલની

ગતિ ૧૪ બોલની, તે સાત નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ચૌદની

૪ બળદેવની આગતિ ૮૩ બોલની, તે ચક્રવર્તીના ૮૨ બોલ કહ્યા તથા એક બીજી નરક કુલ ૮૩ બોલની.

ગતિ ૭૦ બોલની, તે વૈમાનિકના ૩૫ જાતના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ૭૦ ની, તથા મોક્ષની

૫ કેવલીની આગતિ, ૧૦૮ બોલની, તે નવાણું જાતિના દેવમાં ૧૫ પરમાધામી ને ત્રણ કિલ્વિષી એ અઢાર બાદ કરતાં બાકીના ૮૧ ને પંદર કર્મભૂમિ પાંચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિ એ ૧ ૪ ને પહેલી ચાર નરક એવં ૧૦૮ પર્યાપ્તના

ગતિ નકી મોક્ષની

૬ સાધુની આગતિ ૨૭૫ બોલની, તે ઉપર ૧૦૮ બોલ કહેલ તેમાંથી તેઉ વાયુના બાદ બાદ કરતાં બાકીના ૧૦૧ ને ૯૯ જાતના દેવ,

ગતિ ૭૦ બોલની, તે બળદેવ પ્રમાણે

૭ શ્રાવકની આગતિ ૨૭૬ બોલની, તે સાધુની ૨૭૧ બોલની કહી છે તે, ને છઠ્ઠી નરકના પર્યાપ્ત, એવ ૨૭૬ ની

ગતિ ૪૨ બોલની, તે બાર દેવલોક, નવ લોકાંતિક, એ ૨૧ ના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ૪૨ ની.

૮ સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિની આગતિ ૩૬૩ બોલની, તે નવાણુ જાતિના દેવના પર્યાપ્ત, ને **૧૦૧** સન્નીી મનુષ્યના પર્યાપ્ત એવં ૨૦૦ ને ૧૦૧ મનુષ્ય સમૂર્છિમના અપર્યાપ્ત એવ ૩૦૧ ને ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્ત. ૩૧૬, સાત નરકના પર્યાપ્ત, એવ ૩૨૩, ને તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાથી, તેજસ વાયુના આઠ બાદ કરતાં બાકીના ચાળીશ એવ ૩૬૩ ની

*ગતિ ૨૫૮ ની તે, નવાણુ જાતિના દેવ, ૫ ૬૨ કર્મભૂમિ, પાચ સન્નીી તિર્યંચ, ૭ નરક એ ૧૨૫ ના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવ ૨૫૦, ત્રણ વિકલેંદ્રિયના અપર્યાપ્ત એ ૨૫૩, ને પાચ અસન્નીી તિર્યંચના અપર્યાપ્ત એવં ૨૫૮ ની

૯ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિની આગતિ ૩૭૧ બોલની, તે નવાણુ જાતિના દેવતા ને ૧૭૯ બોલ આગળ કહેલ છે તે, એવ ૨૭૮, સાત નરકના પર્યાપ્ત એવ ૨૮૫, ને ૮૬ જાતિના જુગલીયાના પર્યાપ્ત એવ ૩૭૧ ની.

ગતિ ૫૫૩ ની તે ૫૬૩ બોલમાથી પાચ અનુત્તર વિમાનના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ દશ બાદ કરતા બાકી ૫૫૩ ની

૧૦ સ્ત્રી વેદની આગતિ ૩૭૧ બોલની, મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રમાણે

ગતિ ૫૬૧ બોલની, તે સાતમી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બે બાદ કરતાં બાકીના ૫૬૧ ની

૧૧ પુરૂષ વેદની આગતિ ૩૭૧ બોલની, તે મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિની આગતિ પ્રમાણે

ગતિ ૫૬૩ ની

૧૨ નપુંસક વેદની આગતિ ૨૮૫ બોલની, તે નવાણુ જાતિના દેવના પર્યાપ્ત ને આગળ ૧૭૯ બોલ કહ્યા છે તે, ને સાત નરકના પર્યાપ્ત ને આગળ ૧૭૯ બોલ કહ્યા છે તે, ને સાત નરકના પર્યાપ્ત એવ ૨૮૫

ગતિ ૫૬૩ ની

ઇતિ પાંચમો છઠ્ઠો દ્વાર સંપૂર્ણ.

---

*૨૨૨ ની પણ મનાય છે. તે ૧૫ પરમાધામી અને ૩ કિલ્વિષી એ ૧૮ ના પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત એમ ૩૬ વર્જીને

સાતમો આયુષ્ય દ્વાર

આ ભવના આયુષ્યના કેટલામે ભાગે પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડે તે

દ્વાર ઔદારિકના ૬૯ સોપક્રમી અને નોપક્રમી જાણવા.

નારકીના ઓઘ ૬૯ ને દેવના ૧૩ એ થોક ૬૯ નોપક્રમી જાણવા.

૬૯ ઔદારિકના ૬૯ છે તેમાં જેઓને અસંખ્યાત વર્ષનો આયુષ્ય છે તેઓ નોપક્રમી છે. સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે તેમાં સોપક્રમી છે ને નોપક્રમી છે

નોપક્રમી તે નિશ્ચે આયુષ્યના ત્રીજે ભાગે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે.

સોપક્રમી તે આયુષ્યને ત્રીજે ભાગે, તેને ત્રીજે ભાગે, યાવત અંતર્મુહૂર્ત રહે ત્યારે પણ પરભવનું આયુષ્ય બાંધે.

અસંખ્યાત વર્ષના મનુષ્ય, તિર્યંચ તથા નારકી દેવ નોપક્રમી છે. તેઓ નિશ્ચે આયુષ્યના ૬ માસ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે. પરભવ જતા જીવ ૬ બોલ સાથે આયુષ્ય નિધત્ત કરે છે

૧ જાતિ, ૨ ગતિ, ૩ સ્થિતિ, ૪ અવગાહના, ૫ પ્રદેશ અને ૬ અનુભાગ.

ઈતિ સાતમો દ્વાર સંપૂર્ણ

આઠમો આકર્ષ દ્વાર

આકર્ષ-જીવો તથાવિધ પ્રયત્ને કરી કર્મ પુદ્ગલનું ગ્રહણ કરવું—એ ગ્રહણ જેમ ગાય પાણી પીતાં ભયથી પાછું જુએ વળી પીએ, તેમ જીવ જાતિ નિધત્તાદિ આયુષ્યને જઘન્ય એક બે ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ આઠ આકર્ષ કરી બાંધે.

તે આકર્ષના અલ્પ-બહુત્વ

સર્વથી થોડા જીવ આઠ આકર્ષે કરી જાતિ નિધત્તાયુષ્યને બાંધનાર, તેથી સાતે કરી બાંધનાર સંખ્યાતગુણ, તેથી છએ બાંધનાર સંખ્યાતગુણ, તેથી પાંચથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણ, તેથી ચારથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણ, તેથી ત્રણથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણ, તેથી બેથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણ, તેથી એકથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણ

ઈતિ આઠમો દ્વાર સંપૂર્ણ

ઈતિ ગતાગતિ સંપૂર્ણ

(૯) છ આરાના ભાવ.

દશ ક્રોડાક્રોઠી સાગરોપમના છ આરા જાણવા.

પહેલો આરો.

ચાર ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો પહેલો આરો સુષમ સુષમ નામે એટલે અતિશય સુંદર જાણવો એ આરાને વિષે ત્રણ ગાઉનું શરીર ને ત્રણ પલ્યોપમનું આયુષ્ય જાણવું, ઉતરતે આરે બે ગાઉનું શરીર ને બે પલ્યોપમનું આયુષ્ય જાણવું. એ આરાને વિષે શરીરમાં ૨૫૬ પાસળીઓ જાણવી, ને ઉતરતે આરે ૧૨૮ પાસળીઓ જાણવી. એ આરાને વિષે, વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન, ને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન જાણવું એ આરાને વિષે સ્ત્રી પુરૂષના રૂપ ઘણાં શોભાયમાન દેખાય એ આરાને વિષે અઠમભકતે (ત્રણ દિવસે) આહારની ઇચ્છા થાય, ત્યારે શરીર પ્રમાણે આહાર કરે જમીનની સરસાઈ (રસ) સાકર સરખી જાણવી એ આરાને વિષે કલ્પવૃક્ષ દશ પ્રકારના *મનવાછિત સુખ આપે, તે દશ પ્રકારના મનવાછિત સુખની—

ગાથા

મતગાય ભિંગા, તુડીયંગા દીવ જોઇ ચિતગા;
ચિતરસા મણવેગા, ગિહગારા અનિયગણાઉ. ૧

અર્થ—૧ મતગા કહેતા મધુર રસના ફળના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૨ ભિંગા કહેતા રત્નજડાવ ભાજનનાં કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૩ તુડીયગા કહેતાં, ૪૯ જાતિના વાજિત્રના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૪ દીવ કહેતા રત્નજડાવ દીવાના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૫ જોઇ કહેતાં રત્નજડાવ સૂર્યની જ્યોતિના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૬ ચિતગા કહેતા, ચિત્રામણ સહિત ફૂલની માળાના કલ્પવૃક્ષ થઈ આવે, ચિતરસા કહેતા, ચિત્તને ગમે તેવા રસવતા ભોજનના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૮ મણવેગા કહેતા રત્નજડાવ આભરણના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૯ ગિહગારા કહેતા, ૪૨ ભોમીયા આવાસનાં કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૧૦ અનિયગણાઉ કહેતા, નાકને વાયરે ઉડે એવા ઝીણા રત્નજડાવ વસ્ત્રના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, એ દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષ જુગલીઆને સુખ આપે એ આરાને વિષે જુગલીયાને આયુષ્યના છ માસ બાકી રહે, તે વખતે જુગલીયા પરભવનું આયુષ્ય બાંધે, ત્યારે જુગલાણી એક જોડું પ્રસવે તે જોડાની પ્રતિપાલના (આસના—વાસના) ઓગણપચાસ દહાડાની કરે જુગલ જુગલાણીને

*એ દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષ તેની પાસે જે ફળ છે તે જ આપે છે એટલે દશે કલ્પવૃક્ષ મળીને દશ વસ્તુ આપે છે પણ જે મનમાં ચિંતવે તે આપવા સમર્થ નથી

ક્ષણ માત્રનો વિયોગ ન પડે. એકને છીંક આવે ને એકને બગાસું આવે, મરીને દેવગતિમાં જાય, એના શરીરનો નિહારણ (મરણક્રિયા) દેવ કરે. ગતિ એક દેવની. એ આરાના વિષે ઝેર નહિ, વેર નહિ, ઇર્ષ્યા નહિ, જરા (ઘડપણ) નહિ, રોગ નહિ, કુરૂપ નહિ, પરિપૂર્ણ અંગ ઉપાંગને વિષે સુખ ભોગવે, તે પૂર્વનાં દાન પુન્યનાં ફળ જાણવાં.

ઇતિ પહેલા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ

બીજો આરો.

પહેલો આરો ઉતરીને બીજો આરો બેસે, ત્યારે વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શના પર્યવ અનંત અનંત ઓછા થાય, એ આરો ત્રણ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો જાણવો એ આરો સુખમ નામે જાણવો એટલે સુખરૂપ જાણવો. એ આરાને વિષે બે ગાઉનું શરીર ને બે પલ્યોપમનું આયુષ્ય જાણવું ઉતરતે આરે એક ગાઉનું શરીર ને એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય જાણવું આરાને [illegible] વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન જાણવું એ આરાના વિષે ૧૨૮ પાંસળીઓ ઉતરતે આરે ૧૪ પાંસળીઓ જાણવી એ આરાને વિષે છઠ્ઠભક્તે (બે દિવસે) આહારની ઇચ્છા ઉપજે ત્યારે શરીર પ્રમાણે આહાર કરે. ભૂમિની સરસાઇ (સ્વાદ) ખાંડ સરખી જાણવી ઉતરતે આરે ગોળ સરખી જાણવી. એ આરાને વિષે ૧૦ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષ ૧૦ પ્રકારનાં મનવાંછિત સુખ આપે તે ઉપર પહેલા આરામાં કહ્યા તે પ્રમાણે જાણવાં. એ આરાને વિષે જુગલીઆના આયુષ્યના ૬ માસ બાકી રહે ત્યારે જુગલીઆ પરભવનું આયુષ્ય બાંધે, તે વખતે જુગલણી એક જોડું પ્રસવે તે જોડાની પ્રતિપાલના ૬૪ દિવસ કરે જુગલ જુગલણીને ક્ષણ માત્રનો વિયોગ ન પડે એકને છીંક ને એકને બગાસું આવે, તે મરીને દેવગતિમાં જાય એના શરીરનો નિહારણ દેવ કરે. ગતિ એક દેવની જાણવી એ આરાને વિષે ઝેર નહિ વેર નહિ ઇર્ષ્યા નહિ જરા (ઘડપણ) નહિ રોગ નહિ કુરૂપ નહિ, પરિપૂર્ણ અંગ ઉપાંગને વિષે સુખ ભોગવે, તે પૂર્વનાં દાન, પુન્યનાં ફળ જાણવાં.

ઇતિ બીજા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ

ત્રીજો આરો

બીજો આરો ઉતરીને ત્રીજો આરો બેસે ત્યારે વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શના પર્યવ અનંત હીણા થાય. એ આરો બે ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો. એ આરો સુખમ દુઃખમ નામે જાણવો એટલે સુખના ઘણી ને વિષમતા થોડી જાણવી. એ આરાને વિષે એક ગાઉનું શરીર ને એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય ઉતરતે આરે પાંચસેં ધનુષ્યનું શરીર ને ક્રોડ પૂર્વનું આયુષ્ય એ આરાને વિષે વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ ને

સમચતુરસ સસ્થાન જાણવુ એ આરાને વિષે ૧૪ પાસળીયો, ઉતરતે આરે ૩૨ પાસળીઓ જાણવી એ આરાને વિષે ચઉથભકતે (એક દિવસે) આહારની ઈચ્છા ઉપજે, ત્યારે શરીર પ્રમાણે આહાર કરે જમીનની સરસાઈ (રસ) ગોળ સરખી જાણવી ઉતરતે આરે સારી જાણવી એ આરાને વિષે કલ્પવૃક્ષ ૧૦ પ્રકારના સુખ આપે એ આરાને વિષે છેલ્લા જુગલીયાના આયુષ્યમાં છેલ્લા ૭ માસ બાકી રહે ત્યારે જુગલીયા પરભવનું આયુષ્ય બાંધે, તે વારે જુગલાણી એક જોડુ પ્રસવે, તે જોડાની પ્રતપાલના ઓગણએંશી દિવસની કરે જુગલ જુગલાણીને ક્ષણ માત્રનો વિયોગ ન પડે એકને છીક ને એકને બગાસું આવે, તે મરીને દેવ ગતિમાં જાય એના શરીરનો નિહારણ (મનક્રિયા) દેવ કરે એ ત્રણ આરા જુગલીયાના એકલો જુગલ ધર્મ જાણવો. એ ત્રીજા આરામા જુગલીયા સુધી, ગતિ એક દેવની જાણવી એ આરાને વિષે જુગલીયા ધર્મ સુધી રોગ નહિ, વેર નહિ, ઈર્ષ્યા નહિ, જરા નહિ, રોગ નહિ, કુરૂપ નહિ, પરિપૂર્ણ અંગ ઉપાંગને વિષે સુખ ભોગવે તે પૂર્વના દાન પુન્યના ફળ જાણવા

ઇતિ જુગલીયા ધર્મ સંપૂર્ણ.

ત્રીજા આરાના જતાં શેષ ચોરાસી લાખ પૂર્વ ત્રણ વર્ષ અને સાડા આઠ મહિના રહ્યા ત્યારે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમા ૩૩ સાગરોપમનુ આયુષ્ય ભોગવીને, ત્યાથી ચવીને, વનિતા નગરીને વિષે, નાભિરાજાને ઘેર મરૂદેવી રાણીની કુક્ષીમાં શ્રી ઋષભદેવ સ્વામી ઉપન્યા પછી સવા નવ માસે જન્મ થયો પ્રથમ ઋષભનુ સ્વપ્ન દીઠુ માટે ઋષભદેવ નામ પાડ્યું તે ઋષભદેવ સ્વામીએ જુગલ ધર્મ નિવારી (કાઢી નાખી) ને ૧ અસિ, ૨ મસિ, ૩ કૃષિ, ઇત્યાદિક બહોતેર કળા પુરૂષને શીખવી, અને ચોસઠ કળા સ્ત્રીને શીખવી અનુકંપા વાસ્તે વીશ લાખ પૂર્વ તો કુવરપણામા રહ્યા ત્રેસઠ લાખ પૂર્વનુ રાજ્ય પાળ્યુ પછી પોતાના પુત્ર ભરતને રાજ્ય સોંપી, પોતે ચાર હજાર પુરૂષ સહિત સંયમ લીધો સંયમ લીધા પછી એક હજાર વર્ષે કેવળ જ્ઞાન ઉપન્યુ, એમ છદ્મસ્થપણુ, તથા કેવળપણુ મળીને પૂરૂ એક લાખ પૂર્વનો સંયમ પાળીને, અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર, પદ્મ આસને બેસીને દશ હજાર સાધુ સહિત, ભગવંત મોક્ષ પધાર્યા તે સ્વામીજીના પાંચ કલ્યાણીક, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમા થયા, તે ૧ પહેલે કલ્યાણીકે, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનથી ચવીને મરૂદેવી રાણીની કુક્ષીમા ઉપન્યા, ૨ બીજે કલ્યાણીકે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમા જન્મ થયો, ૩ ત્રીજે કલ્યાણીકે, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમા રાજ્યાસને બિરાજ્યા, ૪ ચોથે કલ્યાણીકે, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમા દીક્ષા લીધી, ૫ પાંચમે કલ્યાણીકે, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમા કેવળજ્ઞાન પામ્યા અને અભિજિત નક્ષત્રમા પ્રભુજી મોક્ષ પધાર્યા એ જુગલીયા ધર્મ નિવાર્યા પછી ગતિ પાંચ જાણવી

ઇતિ ત્રીજા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ.

ચોથો આરો

ત્રીજો આરો ઉતરીને ચોથો આરો બેઠો, ત્યારે વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શના પર્યાય અનંત અનંત ઓછા થયા એ આરો એક કોડાકોડી સાગરોપમમાં બેતાળીસ હજાર વર્ષ ઓછો જાણવો. એ આરો દુષમ સુષમ નામે જાણવો એટલે વિષમતા ઘણી ને સુખ થોડી જાણવી. એ આરાને વિષે પહેલે મનુષ્યનું શરીર ને ક્રોડ પૂર્વનું આયુષ્ય જાણવું ઉતરતે આરે સાત હાથનું શરીર ને સો વર્ષમાં કિંચિત્ આયુષ્ય જાણવું એ આરાને વિષે સંઘયણ ૬ સંસ્થાન ૬. એ આરાને વિષે ૩૨ પાંસળીઓ જાણવી. એ આરાને વિષે દિન દિન પ્રત્યે આહારની ઇચ્છા થાય, તે વારે પુરુષ ૩૨ કવળને ને સ્ત્રી ૨૮ કવળનો આહાર કરે. ધરતીની સરસાઇ (રસ) સારી જાણવી, ઉતરતે આરે તેથી ઓછી જાણવી એ આરાને વિષે શેષ ત્રણ વરસ અને સાડાઆઠ મહિના બાકી રહ્યા ત્યારે દશમા પ્રાણત દેવલોકથી વીશ સાગરોપમનું આયુષ્ય ભોગવી ચવીને માહણકુંડ નગરીને વિષે ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણના ઘેર, દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુખમાં શ્રી મહાવીર સ્વામી ઉપન્યા, ત્યાં સ્વામી ૮૨ રાત્રી રહ્યા. ૮૩ મી રાત્રીએ શક્રેન્દ્રનું આસન કંપ્યું ત્યારે શક્રેન્દ્રે ઉપયોગ મુકીને જોયું તો શ્રી મહાવીર સ્વામી ભિક્ષુકને કુળે ઉપન્યા એમ જાણ્યું તે અનંતે કાળે આશ્ચર્ય થયું તે વારે શક્રેન્દ્રે હરિણગમેષી દેવને બોલાવીને કહ્યું કે તમે જાઓ અને શ્રી મહાવીર સ્વામીનો ગર્ભ ક્ષત્રિયકુંડ નગરને વિષે સિદ્ધાર્થ રાજાને ઘેર, ત્રિશલાદેવી રાણીની કુખે મુકો અને ત્રિશલાદેવી રાણીની કુખે પુત્રીનો ગર્ભ છે તે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુખમાં મુકો એમ કહ્યું ત્યારે તે હરિણગમેષી દેવે ત્યાં તહત્તિ (કહી પ્રમાણ કરીને) એમ કરીને તેજ વખતે તે માહણકુંડ આવ્યો ને ત્યાં ભગવંતને નમસ્કાર કરીને કહ્યું જે હે સ્વામી તમે સારૂં જાણશો હું તમારો ગર્ભ સાહરૂં છું તે વખતે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીને અવસ્વાપિની નિદ્રા મુકીને ગર્ભ સાહર્યો તે ક્ષત્રિયકુંડ નગરને વિષે, સિદ્ધાર્થ રાજાને ઘેર ત્રિશલાદેવી રાણીની કુખમાં મુક્યા, અને ત્રિશલાદેવી રાણીની કુખમાં જે પુત્રીનો ગર્ભ હતો તે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુખમાં મુક્યો પછી સવા નવ માસે ભગવંતનો જન્મ થયો. પછી દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યા. અનુક્રમે યૌવનાવસ્થા પામ્યા ત્યારે યશોદા નામે સ્ત્રી પરણ્યા સંસારિક સુખ ભોગવતાં એક પુત્રી થઈ તેનું નામ પ્રિયદર્શના પાડ્યું ત્રીશ વર્ષ સંસારમાં રહ્યા માતાપિતા મરણ પામ્યા પછી એકાકીપણે સંયમ લીધો છદ્મસ્થપણે સાડાબાર વર્ષ ને એક પખવાડીયા લગી રહ્યા તપ ને ધ્યાન કરીને ભગવંતને ઉન્હાળાનો બીજો માસ ચોથો પક્ષ, તે વૈશાખ સુદી દશમ તે સુવ્રત નામા દિવસ, વિજય નામા મુહૂર્ત ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રે, ચંદ્રમા શુભ આવ્યે, પૂર્વ દિશે ત્યાં જંભીય ગામે વીયાવત્ત નામા ચૈત્યની પાસે ઋજુવાલિકા નદીને તીરે

ઋજુવાલિકા નદીને ઉત્તર દિશાને તટે સામાધિક ગાથાપતિ કૃષ્ણીના ક્ષેત્રને વિષે વૈયાવૃત્યી યક્ષના સ્થાનકના ઈશાન ખુણે, ત્યા શાલવૃક્ષની નજીક, ઉકડુ અને ગોદુહ આસને તડકાની આતાપના લેતાં થકા, એવે શુભ પ્રકારે પાણી પીવા રહિત, ચઉવીઆરો છઠ્ઠભક્ત કરે, શ્રી મહાવીર ઉચ્ચા ઢીંચણુ નીચુ મસ્તક, એવી રીતે ધર્મધ્યાનમાહી પ્રવર્તતા ધ્યાનરૂપ કોઠાને વિષે પહોચ્યા છતે, શુકલ ધ્યાનના ચાર ભેદ છે તેણે અતરાલે (વચ્ચે) વર્તતા થકા આઠ કર્મ મધ્યે, ૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ મોહનીય, ૪ અતરાય, એ ચાર ઘનઘાતી કર્મ અરિ કહેતા શત્રુ સમાન, વૈરી સમાન, ઝેરિંગ સમાન તેને હણી, ક્ષય કરી, દૂર કરીને મહા પ્રકાશ કરે એવું કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન પ્રાપ્ત કર્યું ઓગણત્રીશ વર્ષ ને સાડ પાચ મહિના સુધી, કેવળજ્ઞાનપણે વિચર્યા એવ સર્વ થઇને બહોતેર વર્ષનુ આયુષ્ય ભોગવીને, ચોથા આરાના શેષ જતાં ત્રણ વર્ષ ને સાડાઆઠ મહિના બાકી રહ્યા, ત્યારે કાર્તિક વદી અમાસને દિને, પાવાપુરી નગરીને વિષે એકાએકપણે સ્વામી નિર્વાણ (મોક્ષ) પધાર્યા તે ભગવતના પાચ કલ્યાણીક ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રમા થયા, તે ૧ પહેલે કલ્યાણીકે ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રમા દશમા પ્રાણત દેવલોકથી ચવીને દેવાનદાની કુક્ષીએ ઉપન્યા, ૨ બીજે કલ્યાણીકે, ગર્ભનુ સાહરણ થયુ, ૩ ત્રીજે કલ્યાણીકે, જન્મ થયો, ૪ ચોથે કલ્યાણીકે, દીક્ષા લીધી, ૫ પાચમે કલ્યાણીકે, કેવળજ્ઞાન પામ્યા સ્વાતિ નક્ષત્રમા ભગવત મોક્ષ પધાર્યા એ આરાને વિષે ગતિ પાચ જાણવી શ્રી મહાવીરદેવ નિર્વાણ પધાર્યા, તેજ વખતે શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કેવળજ્ઞાન ઉપન્યુ તે ગૌતમ સ્વામી બાર વર્ષ કેવળ પ્રવર્જ્યા પાળીને મોક્ષ પધાર્યા, તેજ વખતે શ્રી સુધર્મા સ્વામીને કેવળજ્ઞાન ઉપન્યુ, તે સુધર્મા સ્વામી આઠ વર્ષ કેવળ પ્રવર્જ્યા પાળી મોક્ષ પધાર્યા, તેજ વખતે શ્રી જબૂસ્વામીને કેવળજ્ઞાન ઉપન્યુ, તે જબૂસ્વામી ૪૪ વર્ષ લગી કેવળ પ્રવર્જ્યા પાળીને મોક્ષ પધાર્યા, એવ સર્વ થઇને શ્રી મહાવીર દેવને મોક્ષ પધાર્યા પછી ૬૪ વર્ષ લગી કેવળજ્ઞાન રહ્યુ, પછી વિચ્છેદ ગયુ (નષ્ટ થયુ.) એ આરાને વિષે જન્મેલ હોય, તે પાચમા આરામા મોક્ષ જાય, પરતુ પાંચમાં આરાનો જન્મેલ હોય, તે પાચમા આરામા મોક્ષ જાય નહિ જબૂસ્વામીજી મોક્ષ પધાર્યા પછી દશ બોલ વિચ્છેદ ગયા તે આ પ્રમાણે:—૧ પરમ અવધિજ્ઞાન ૨ મનપર્યવજ્ઞાન, ૩ કેવળજ્ઞાન, ૪ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, ૫ સૂક્ષ્મ સપરાય ચારિત્ર, ૬ યથાખ્યાત ચારિત્ર, ૭ પુલાકલબ્ધિ ૮ ક્ષપક–ઉપશમ શ્રેણી, ૯ આહારક શરીર, ૧૦ જીનકલ્પી સાધુ એ દશ બોલ વિચ્છેદ ગયા (નષ્ટ થયા.)

ઇતિ ચોથા આરાના ભાવ સપૂર્ણ.

પાંચમો આરો.

ચોથો આરો ઉતરતાં પાંચમો આરો બેઠો, ત્યારે વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શના પર્યવ અનંત અનંત ઓછા થયા. એ આરો એકવીસ હજાર વર્ષનો જાણવો. એ આરો દુષમ નામે જાણવો, એટલે એથી તદ્દન વિષમતા જાણવી. એ આરાને વિષે સાત હાથનું શરીર અને એકસો વર્ષમાં ઊણું આયુષ્ય જાણવું. ઉતરતે આરે બે હાથનું શરીર ને વીસ વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું. એ આરાને વિષે સંઘયણ ૬ સંસ્થાન ૬ ઉતરતે આરે છેવટ્ઠું સંઘયણ, હુંડ સંસ્થાન. એ આરાને વિષે ૩૨ પાંસળીઓ, ઉતરતે આરે આઠ પાંસળીઓ જાણવી. એ આરાને વિષે દિન દિન પ્રત્યે આહારની ઇચ્છા ઉપજે તે વારે પોતપોતાના શરીર પ્રમાણે આહાર કરે. જમીનની સરસાઈ (રસ) ઘટી એટલે કાંઈક ખારી જાણવી. ઉતરતે આરે કુંભારના નીભાડાની ભાર સરખી જાણવી. એ આરાને ૧૯ ગતિ ચાર જાણવી. (પાંચમી મોક્ષ ગતિએ ન જાય.) પાંચમા આરાના લક્ષણના ૩૨ બોલ નીચે પ્રમાણે —

૧ નગર, તે ગામડાં સરખાં થશે

૨ ગામડાં તે મસાણ સરખાં થશે.

૩ ભલા (ઉંચા) કુળના ઓરૂ તે દાસ દાસી સરખા (નીચા કુળના) થશે.

૪ પ્રધાનો લાલચી થશે.

૫ રાજાઓ યમદંડ સરખા થશે.

૬ સારા કુળની સ્ત્રી તે લજ્જારહિત થશે.

૭ સારા કુળની સ્ત્રી તે વેશ્યા સરખી થશે.

૮ પુત્ર પોતાના ગરજે (મરજી મુજબ ચાલ્ય) ચાલશે

૯ શિષ્ય ગુરૂના અવર્ણવાદ બોલશે

૧૦ દુર્જન લોક સુખી થશે.

૧૧ સજ્જન લોક દુઃખી થશે

૧૨ દુર્ભિક્ષ દુકાળ ઘણા પડશે

૧૩ ઉંદર, સર્પાદિની હાલ ઘણી થશે

૧૪ બ્રાહ્મણો અર્થના લોભી થશે.

૧૫ હિંસાએ ધર્મ પ્રરૂપનાર ઘણા થશે.

૧૬ એક ધર્મના ઘણા ભેદ થશે

૧૭ મિથ્યાત્વીની દેવ ઘણા થશે,

૧૮ મિથ્યાત્વીની લોક ઘણા થશે

૧૯ માણસને દેવદર્શન દુર્લભ થશે.

૨૦ વિદ્યાધરના વિદ્યાપ્રભાવ થોડા રહેશે

૨૧ ગોરસ (દૂધ, દહી, ઘી,) મા સરસાઇ થોડી રહેશે

૨૨ બળદ પ્રમુખના બળ, આયુષ્ય થોડા રહેશે.

૨૩ સાધુ, સાધ્વીને માસ કલ્પ તથા ચોમાસુ કર્યા જેવાં ક્ષેત્ર થોડા રહેશે

૨૪ ×શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમા તથા સાધુની બાર પ્રતિમા વિચ્છેદ જશે

૨૫ ગુરૂ શિષ્યને ભણાવશે નહિ

૨૬ શિષ્ય અવિનીત, કલેશી ઘણા થશે.

૨૭ અધર્મી, કલેશી, ઝગડાખોર, કુમાણસ ઘણા થશે, ને સુમાણસ થોડા થશે

૨૮ આચાર્ય પોતપોતાના ગચ્છની પરપરા, સમાચારી જુદી જુદી પ્રવર્તાવશે, તથા મૂઢ, મૂર્ખ માણસને મોહ, મિથ્યાત્વના પાશમા નાખશે, ઉત્સૂત્ર ભાખશે, નિહ્નવિક, કુબુદ્ધિક ઘણા થશે, પોતપોતાની પરપરામા રાચશે

૨૯ સરલ, ભદ્રિક, ન્યાયી, પ્રમાણિક પુરૂષ થોડા રહેશે

૩૦ મ્લેચ્છના રાજ્ય ઘણા થશે

૩૧ હિન્દુના રાજ્ય અલ્પ ઋદ્ધિવાળા ને થોડા રહેશે

૩૨ મોટા કુળના રાજા તે નીચ કામ કરશે અન્યાય અધર્મ તથા કુવ્યસનમા ઘણા રાચશે **એ ૩૨ બોલ સંપૂર્ણ.**

એ આરાને વિષે ધન સર્વ વિચ્છેદ જશે. લોઢાની ધાતુ રહેશે. ચામડાની મોહોરો ચાલશે, તે ધનવત કહેવાશે એ આરાને વિષે એક ઉપવાસ તે માસખમણ સરખો થશે [એ* આગને વિષે જ્ઞાન સર્વ વિચ્છેદ જશે, ફક્ત દશવૈકાલિક સૂત્રના પહેલા ૪ અધ્યયન રહેશે. કોઇ માને છે કે, દશવૈકાલિક, ૨ ઉત્તરાધ્યન, ૩ આચારાગ ૪ આવશ્યક એ ચાર સૂત્ર રહેશે તે ઉપર ચાર જીવ એકાવતારી થશે તે ચાર જીવના નામ દુપસહ નામા આચાર્ય, ૨ ફાલ્ગુની નામા સાધ્વી ૩ જીનદાસ નામે શ્રાવક, ૪ નાગશ્રી નામે શ્રાવિકા એ સર્વ થઇને ૨૦૦૪ પાચમા આરાના છેડા સુધી શ્રી મહાવીરના યુગધર જાણવા]

× શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાનો વિચ્છેદ કોઈ કોઈ નથી માનતા

* કાઉસ [ ] મા લખેલી વાત સિદ્ધાંતમા નથી, ગ્રંથની છે અને ચર્ચાસ્પદ છે

અષાડ સુદી ૧૫ ને દિને શક્રેન્દ્રનું આસન ચળશે, ત્યારે શક્રેન્દ્ર ઉપયોગ મૂકીને જોશે કે આજે પાંચમો આરો ઉતરીને કાલે છઠ્ઠો આરો બેસશે એમ જાણીને શક્રેન્દ્ર આવશે. આવીને તે ચાર જીવને કહેશે જે કાલે છઠ્ઠો આરો બેસશે, માટે આલોચી, પડિક્કમી, નિંદી નિઃશલ્ય થાઓ, એમ શક્રેન્દ્ર કહેશે પછી તે ચાર જીવ તે પ્રમાણે કરી, સર્વને ખમાવી, નિઃશલ્ય થઈ સંથારો કરશે તે વખતે સંવર્તક મહાસંવર્તક નામે વાયરો થશે, તેણે કરી પહાડ, પર્વત, મઠ, મેડી, કુવા વાવ, સર્વ સ્થાનક વિધ્વંસ (નાશ) થશે. માત્ર ૧ વૈતાઢ્ય પર્વત, ૨ ગંગા નદી, ૩ સિંધુ નદી, ૪ ઋષભકૂટ ૫ લવણની ખાડી એ પાંચ સ્થાનક રહેશે બીજાં સર્વ સ્થાનક ઢળી પડશે. તે ચાર જીવ સમાધિ પરિણામે કાળ કરીને પહેલા દેવલોકે જશે ત્યારે ચાર બોલ વિચ્છેદ જશે. ૧ પહેલે પહોરે જૈન ધર્મ વિચ્છેદ જશે ૨ બીજે પહોરે મિથ્યાત્વીનો ધર્મ વિચ્છેદ જશે, ૩ ત્રીજે પહોરે રાજની રીતભાત વિચ્છેદ જશે ચોથે પહોરે બાદર અગ્નિ વિચ્છેદ જશે

એ પાંચમા આરાના છેડા સુધી ચાર ગતિમાં જીવ જાય, એક પાંચમી મોક્ષ ગતિમાં ન જાય. ઇતિ પાંચમા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ

છઠ્ઠો આરો.

જ્યારે પાંચમો આરો ઉતરીને છઠ્ઠો આરો બેસશે તે વખતે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના પર્યાય અનંત અનંત ઓછા થશે. એ આરો એકવીસ હજાર વર્ષનો જાણવો એટલે એ આરો ઘણો ભયંકર—ઘણો ત્રાસદાયક જાણવો એ આરાને દિને એક હાથનું શરીર, ને ૨ વર્ષનું આયુષ્ય ઉતરતે આરે મૂઢ હાથનું શરીર ને ૨ વર્ષનું આયુષ્ય, ઉતરતે આરે મુઢા હાથનું શરીર ને ૧૧ વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું એ આરે સંઘયણ એક છેવટ્ટું સંસ્થાન એક હુંડ ઉતરતે આરે પણ એમજ જાણવું એ આરાને ૭ દિને આઠ પાંસળાં ઉતરતે આરે ચાર પાંસળીયું, એ આરાના સ્ત્રી ૬ વર્ષની ગર્ભ ધરશે તે ઘણા દુઃખથી રીબાણી, નખ ને કેશ પણ એવા ઉગશે જાણે તે કુતરીની પેઠે પરિવાર સાથે ફરશે. એ આરાને દિને ગંગા નદી સિંધુ નદીમાં વૈતાઢ્ય પર્વતના મૂળે ૭૨ બીલ ઢાંકી ને બીલમાં મનુષ્ય તથા તિર્યંચ બીજમાત્ર રહેશે ગંગા સિંધુનો સાડી બાસઠ જોજનનો પટ છે તેમાં રથના પૈડા પ્રમાણે પહોળો તથા ગાડાની ધરી બુડે એટલું પાણી રહેશે તેમાં મચ્છ કચ્છ ઘણા થશે. તે જ રાત્રિ બીલના મનુષ્ય સૂર્યને પ્રમાણ સમયે, મચ્છ કચ્છ કાઢીને રેતીમાં દાટશે, તે સૂર્યના તાપથી તેમજ ટાઢથી સીઝાઈ રહેશે તેનો મનુષ્ય આહાર કરશે. તેના હાડકાં તથા ખાંભી ચાટી ચાટીને મુડદાંના માથાની ખોપરીમાં પાણી લાવીને પીશે એ રીતે

એકવીશ હજાર વર્ષ પૂરા કરશે જે માણસ દાન પુન્યરહિત, તેમજ નમોક્કાર રહિત વ્રત પ્રત્યાખ્યાન રહિત સમકિત વિનાનો હશે, તે એવા આરાને વિષે આવીને ઉપજશે એવું જાણી જે કોઈ મનુષ્ય જૈન ધર્મ પાળશે, અથવા જૈન ધર્મની આસ્થા રાખશે તે જીવ આ ભવાગ્નિમાથી તરીને પરમ સુખ પામશે

ઇતિ છ્હા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ.

ઈતિ છ આરાના ભાવ સંપૂર્ણ.

---

૧૦ દશ દ્વારના જીવસ્થાનક.

ગાથા.

જીવઠાણુ[1] નામ, લખ્ખણુ[2] ઠિઇ,[3] કિરિયા,[4] કમ્મસત્તાઅ,[5]
બંધ,[6] ઉદીરણ,[7] ઉદઅ,[8] નિજજરા,[9] છ[10] ભાવ, દશૂ દારાઅ ૧

અર્થ –દશ દ્વારના નામ, ૧ પહેલો ચઉદ જીવસ્થાનકના નામનો દ્વાર ૨ બીજો લક્ષણ દ્વાર, ૩ ત્રીજો સ્થિતિ દ્વાર, ૪ ચોથો ક્રિયા દ્વાર, ૫ પાચમો કર્મસત્તા દ્વાર, ૬ છઠ્ઠો કર્મ બંધ દ્વાર, ૭ સાતમો કર્મ ઉદીર્ણ દ્વાર ૮ આઠમો કર્મ ઉદય દ્વાર, ૯ નવમો કર્મનિર્જરા દ્વાર ૧૦ દશમો છ ભાવ દ્વાર

દશ દ્વારનો વિસ્તાર.

પહેલો નામદ્વાર, તે ચૌદ જીવસ્થાનકનાં નામ

૧ મિથ્યાત્વ જીવસ્થાનક ૨ સાસ્વાદાન જીવસ્થાનક. ૩ સમમિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ જીવસ્થાનક ૪ અવ્રતી સમદૃષ્ટિ જીવસ્થાનક ૫ દેશવ્રતી જીવસ્થાનક ૬ પ્રમત્ત સંયતિ જીવસ્થાનક ૭ અપ્રમત્ત સંયતિ જીવસ્થાનક, ૮ નિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનક, ૯ અનિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનક ૧૦ સૂક્ષ્મ સંપરાય જીવસ્થાનક ૧૧ ઉપશમ મોહનીય જીવસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણ મોહનીય જીવસ્થાનક. ૧૩ સયોગી કેવલી જીવસ્થાનક ૧૪ અજોગી કેવલી જીવસ્થાનક **ઇતિ નામ દ્વાર સંપૂર્ણ.**

બીજો લક્ષણ દ્વાર.

૧ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ જીવસ્થાનકનુ લક્ષણ, જે મિથ્યાત્વના બે પ્રકાર ૧ ઉણાદ્રષ્ટિ, ૨ તવાદ્રષ્ટિ

૧ ઉણાદૃષ્ટિ તે ઓછુ અધિક સર્દહે તથા પ્રરૂપે

૨ તવાદૃષ્ટિ તે વિપરીત સર્દહે તથા પ્રરૂપે

મિથ્યાત્વના ચાર ભેદ

૧ એક મૂળબીજ વીતરાગનાં વચન સદ્દહે નહિ, અનુક્રમે એક પદ ઉત્થાપે, શાખ સૂયગડાંગની (સૂત્રકૃતાંગની)

૨ એક કાંઈક સદ્દહે કાંઈક ન સદ્દહે, જમાલી પ્રમુખ સાત નીહવ, શાખ સૂત્ર ઉવવાઈ તથા ઠાણાંગના સાતમે ઠાણે.

૩ એક આખું પાખું ઓછું અધિક સદ્દહે, ઉલટપલટ પ્રરૂપે, શાખ સૂત્ર સૂયગડાંગ બીજા શ્રુતસ્કંધના સાતમા અધ્યયને.

૪ એક જ્ઞાનાંતરાદિક તેર બોલને વિષે શંકા કંખા વેદે તે. ૧ જ્ઞાનાંતર ૨ દર્શનાંતર, ૩ ચરિત્રાંતર, ૪ લિંગાંતર, ૫ પ્રવચનાંતર, ૬ પ્રાવચનાંતર ૭ કલ્પાંતર ૮ માર્ગાંતર, ૯ મતાંતર, ૧૦ ભંગાંતર, ૧૧ નયાંતર ૧૨ નિયમાંતર ૧૩ પ્રમાણાંતર. તેની શાખ સૂત્ર ભગવતી શતક પહેલે, ઉદ્દેશે ત્રીજે ૧

૨ સાસ્વાદન સમદૃષ્ટિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે સમકિત વમતે વમતો છતો, ખરાસ માત્ર રહે, બે ઇન્દ્રિયાદિક ને અપર્યાપ્ત વખતે હોય, પર્યાપ્ત થયા પછી મટી જાય, સન્ની પંચેન્દ્રિયને પર્યાપ્ત થયા પછી પણ હોય, તેને સાસ્વાદન સમદૃષ્ટિ જીવસ્થાનક કહિયે. શાખ સૂત્ર જીવાભિગમ [illegible] ને અધિકારે

૩ ત્રીજું સમમિથ્યાત્વદૃષ્ટિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે મિથ્યાત્વમાંથી નીકળ્યો પણ સમકિત પામ્યો નથી, એવે અંતરાલે અધ્યવસાયને સ્પર્શે કરીને પ્રવર્તે છે. આયુષ્ય કર્મ બાંધે નહિ કાળ પણ કરે નહિ, કારણ જે થોડા કાળ માટે, અનિશ્ચયપણું માટે ત્રીજેથી પડીને પહેલે આવે, અથવા ત્યાંથી ચોથા આદિ જીવસ્થાને જાય, ત્યારે આયુષ્ય બાંધે, કાળ પણ કરે શાખ, સૂત્ર ભગવતી, શતક ત્રીસમે અથવા ત્રીસમે. ૩

૪ ચોથું અવ્રતી સમદૃષ્ટિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે શંકા કંખારહિતપણું વીતરાગનાં વચન શુદ્ધ ભાવે સદ્દહે, તથા પ્રતીત આણી રોચવે, ચોરી પ્રમુખ વિરુદ્ધ આચરણ આચરે નહિ તે માટે જે લોક મધ્યે ધિક્કાર નિંદા કહેવાય માટે, સમકિતીને અવ્રતી ન કહેવા, તેની શાખ સૂત્ર ઉત્તરાધ્યયન ૨૮ મા મોક્ષ માર્ગના અધ્યયને ૪

૫ દેશવ્રતી જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે યથાતથ્ય સમકિત સહિત, વિજ્ઞાન વિવેક સહિત, દેશથી વ્રત આદરે, તે જઘન્ય એક નમોકારસી પ્રત્યાખ્યાન તથા એક જીવને હણવાનાં પ્રત્યાખ્યાન, ઉત્કૃષ્ટ ૧૧ શ્રાવકની પ્રતિમા આદરે તેને દેશવ્રતી જીવસ્થાનક કહિયે શાખ સૂત્ર ભગવતી શતક આઠમે ઉદ્દેશે [illegible] ૫

૬-પ્રમત્તસંયતિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે સમકિત સહિત સર્વ વ્રત આદરે, પ્રમત્તનો અર્થ જે (અપ્રમત્ત જીવસ્થાનકે સંજ્વલનના ચાર કષાય છે તે થકી) **પ્ર** કહેતા વિશેષે, **મત્ત** કહેતા માતો છે સંજ્વલનનો ક્રોધ, માન, માયા લોભ તેને પ્રમત્ત સંયત જીવસ્થાનક કહિયે, પણ પ્રમાદી ન કહિયે ૬

૭ સાતમા અપ્રમત્ત સંયમિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે **અ** કહેતા નથી, **પ્ર** કહેતા વિશેષે, **મત્ત** કહેતા માતા, સંજ્વલનનો ક્રોધ માન, માયા, લોભ એટલે છઠ્ઠાથી કાંઈક પાતળો છે, તેને અપ્રમત્ત સંયતિ જીવસ્થાનક કહિયે ૭

૮ આઠમા નિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે નિવર્તિ કહેતા નિવર્ત્યો છે, સંજ્વલનના ક્રોધ અને માનથકી તેને નિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનક કહિયે ૮.

૯ નવમું અનિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનકનુ લક્ષણ, અનિવર્તિ કહેતા નથી નિવર્ત્યો, સંજ્વલનના લોભ થકી તેને અનિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનક કહિયે ૯

૧૦ દશમુ સૂક્ષમ સંપરાય જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે થોડાક સંજ્વલનના લોભનો ઉદય છે, તને સૂક્ષમસંપરાય જીવસ્થાનક કહિયે ૧૦

૧૧ અગિયારમું ઉપશાંત મોહનીય જીવસ્થાનકનુ લક્ષણ, જે મોહનીય કર્મના ૨૮ પ્રકૃતિ ઉપશમાવી છે તેને ઉપશાત મોહનીય જીવસ્થાનક કહિયે. ૧૧

૧૨ બારમું ક્ષીણ મોહનીય જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ ક્ષય કરી છે તેને ક્ષીણ મોહનીય જીવસ્થાનક કહિયે ૧૨

૧૩ સયોગી કેવળી જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે મન, વચન, કાયના શુભ યોગ સહિત, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શનપણે પ્રવર્તે, તેને સયોગી કેવળી જીવસ્થાનક કહિયે

૧૪ ચૌદમુ અયોગી કેવળી જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે શરીર સહિત મન, વચન, કાયાના યોગ રૂંધીને કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનપણે પ્રવર્તે તેને અયોગી કેવળી જીવસ્થાનક કહિયે ૧૪

ઇતિ બીજો લક્ષણ દ્વાર સંપૂર્ણ.

ત્રીજો સ્થિતિ દ્વાર

પહેલા મિથ્યાત્વ જીવસ્થાનકની સ્થિતિ, ત્રણ પ્રકારની.

૧ અનાદિ અપર્યવસિત તે મિથ્યાત્વની આદિ નથી અને અંત (છેડો) પણ નથી, તે અભવ્ય જીવોનુ મિથ્યાત્વ જાણવું

૨ અનાદિ સપર્યવસિત, તે મિથ્યાત્વની આદિ નથી પણ અંત (છે) છે તે ભવ્ય જીવોનું મિથ્યાત્વ જાણવું ૨.

૩ સાદિ સપર્યવસિત, તે મિથ્યાત્વની આદિ છે અને અંત પણ છે અનાદિ કાળનું જીવને મિથ્યાત્વ છે, તે ભવ્ય જીવ કોઈક વારે, સમકિત પામ્યો તેમાંથી સંસાર પરિભ્રમણ મોહ કર્મને વિશેષે કરી, સમકિતથી પડ્યો ને મિથ્યાત્વ પામ્યો. તે ભવ્ય જીવ સમદૃષ્ટિ પડિવાઈ આમાં જાણવું તે મિથ્યાત્વની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં દેશ ઊન. તે જીવ, નિશ્ચે સમકિત પામી મોક્ષ જાય ૩

મિથ્યાત્વ જીવસ્થાનકની સ્થિતિ કહી તેની સાખ, સૂત્ર જીવાભિગમ કને અધિકારે

૨-૩ બીજા અને ત્રીજા એ બે જીવસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ, અંતર્મુહૂર્તની, ૨-૩

૪ ચોથા જીવસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ છાસઠ સાગરોપમ ઝાઝેરી ૪

૫ પાંચમા જીવસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વમાં દેશ ઊન ૫.

૬ છઠ્ઠા જીવસ્થાનકની સ્થિતિ પરિણામ આશ્રી, જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વમાં દેશ ન્યૂન. પ્રવર્તન આશ્રી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વમાં દેશ ન્યુન તે ધર્મદેવ આશ્રી તેની સાખ સૂત્ર ભગવતી શતક બારમે ઉદ્દેશે નવમે ૬

૭ સાતમા, ૮ આઠમા, ૯ નવમા, ૧૦ દશમા, ને ૧૧ અગિયારમા એ પાંચ જીવસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની તેની સાખ, સૂત્ર ભગવતી શતક પચીસમે. ૧૧

૧૨ બારમા જીવસ્થાનકની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની ૧૨

૧૩ તેરમા જીવસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વમાં દેશ ઊન ૧૩

૧૪ ચૌદમા જીવસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની તે અંતર્મુહૂર્ત કેટલું તો પાંચ અક્ષર (અ. ઇ. ઉ. ઋ. લૃ) ઉચ્ચારે એટલા વખતનો ? કાળ, તે અંતર્મુહૂર્ત જાણવું ૧૪

ઇતિ ત્રીજો સ્થિતિદ્વાર સંપૂર્ણ

ચોથો ક્રિયાદ્વાર.

ક્રિયા પચીશ છે, તે ૧ કાઇયા ક્રિયા ઇત્યાદિક પચીશ ક્રિયા પ્રથમ લખી છે, તેમાની ક્રિયા જે જે જીવસ્થાનકે જેટલી જે જે કારણે કરીને લાગે તેનો વિસ્તાર. કર્મ આઠ છે, તેમા એક ચોથુ મોહનીય કર્મ સરદાર છે. તે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ છે.

તે ૨૮ પ્રકૃતિનો વિસ્તાર કર્મ પ્રકૃતિના થોકડા મધ્યે લખેલ છે તે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિની સત્તા, ઉદય, ક્ષયોપશમ, ક્ષયને લીધે જે જે ક્રિયા લાગે, અને જે જે ક્રિયા ન લાગે તે કહિયે છીએ

પહેલે મિથ્યાત્વ જીવસ્થાનકે, જે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ છે, તેમા ।। અભવ્યને છવીશ પ્રકૃતિની સત્તા છે તે ૧ સમકિત મોહનીય, ૨ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, એ બે વર્જીને. કેટલાએક ભવ્ય જીવને ૨૮ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, તેમા મિથ્યાત્વનુ બળ વિશેષ છે, તેમા બેનુ ખરુ, ને ત્રણનો વાદ બેનુ ખરૂ તે, ૧ સમકિત મોહનીય, ૨ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, એ બેનુ ખરૂ ત્રણનો વાદ તે, ૧ અક્રિયાવાદી, ૨ અજ્ઞાનવાદી, ૩ વિનયવાદી, એ ત્રણનો વાદ; તેણે કરીને ચોવીશ સંપરાય ક્રિયા લાગે. ૧.

બીજી જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિમાની અઠાવીશનો ઉદય છે, તેમા સાસ્વાદનનું બળ વિશેષ છે, તેમાં બેનુ ખરૂં ને બેનો વાદ બેનું ખરૂં તે ૧ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૨ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, એ બેનું ખરૂં ને બેનો વાદ તે ૧. અક્રિયાવાદી, ૨ અજ્ઞાનવાદી એ બેનો વાદ, તેણે કરીને ચોવીશ સંપરાય ક્રિયા લાગે ૨

ત્રીજે સમમિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેની ૨૮ નો ઉદય તેમા સમમિથ્યાત્વનું બળ વિશેષ છે, તેમા બેનુ ખરૂં, ને બેનો વાદ બેનુ ખરૂ તે ૧ સમકિત મોહનીય, ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય, એ બેનુ ખરૂ, બેનો વાદ તે ૧ અજ્ઞાનવાદી, ૨ વિનયવાદી, એ બેનો વાદ, તેણે કરીને ૨૪ સંપરાય ક્રિયા લાગે ૩

ચોથે અવ્રતી સમદૃષ્ટિ જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેની સાતનો ક્ષયોપશમ, એકવીશનો ઉદય, સાતનો ક્ષયોપશમ, તે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, સમકિત મોહનીય ૫, મિથ્યાત્વ મોહનીય ૬, સમમિથ્યાત્વ મોહનીય ૭, એ સાતનો ક્ષયોપશમ ૨૧ નો ઉદય તે, ઉપર જે સાત બોલ કહ્યા તે વર્જ્યા, સાતના ક્ષયોપશમ માટે, એક મિથ્યાદર્શનવત્તિયા ક્રિયા ન લાગે, એકવીશના ઉદય માટે, તેવીશ સંપરાય ક્રિયા લાગે ૪

પાંચમે દેશવ્રતી જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેની ૧૧ નો ક્ષયોપશમ ૧૭ નો ઉદય આગ્યારનો ક્ષયોપશમ તે ૧ અનંતાનુબંધી

ક્રોધ, ૨ માન, ૩ માયા, ૪ લોભ, ૫ સમકિત મોહનીય, ૬ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૭ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, ૮ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, ૯ માન, ૧૦ માયા, ૧૧ લોભ, એ અગિયારનો ક્ષયોપશમ. સત્તરનો ઉદય, તે, જે ઉપર અગિયાર બોલ કહ્યા તે વર્જીને, શેષ સત્તરના ઉદય. ૧૧ના ક્ષયોપશમ માટે મિથ્યાત્વદર્શનવત્તિયા ક્રિયા, અપચ્ચખ્ખાણ ક્રિયા, એ બે ક્રિયા ન લાગે; સત્તરના ઉદય માટે ૨૨ સંપરાય ક્રિયા લાગે ૫.

છઠ્ઠે પ્રમત્ત સંયતિ ગુણસ્થાનકે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેલી ૧૫નો ક્ષયોપશમ તેરનો ઉદય. પનરનો ક્ષયોપશમ તે ૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, ૨ માન, ૩ માયા, ૪ લોભ, ૫ સમકિત મોહનીય, ૬ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૭ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, ૮ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, ૯ માન, ૧૦ માયા, ૧૧ લોભ, ૧૨ પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, ૧૩ માન, ૧૪ માયા, ૧૫ લોભ, એ ૧૫નો ક્ષયોપશમ. તેરનો ઉદય તે ઉપર કહ્યા તે ૧૫ વર્જીને શેષ ૧૩નો ઉદય. ૧૫ના ક્ષયોપશમ માટે ૨૨ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે; તેરના ઉદયે કરીને ૧ આરંભિયા, ૨ માયાવત્તિયા, એ બે ક્રિયા લાગે. છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે આરંભ નહિ કરે પણ પૂર્વના [illegible].

સાતમે ગુણસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેલી સોળનો ક્ષયોપશમ ૧૨નો ઉદય. સોળનો ક્ષયોપશમ તે ૧૫ ઉપર કહ્યા તે અને ૧ સંજ્વલનનો ક્રોધ એવં સોળનો ક્ષયોપશમ. બારનો ઉદય તે ક્ષયોપશમના ૧૬ ટાળ્યા શેષ બારનો ઉદય. સોળના ક્ષયોપશમ માટે ૨૩ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે; બારના ઉદય માટે એક માયાવત્તિયા ક્રિયા લાગે ૭.

આઠમે ગુણસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેલી સાતનો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક ૧૦નો ક્ષયોપશમ, અગિયારનો ઉદય. સાતનો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક તે ૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, ૨ માન, ૩ માયા, ૪ લોભ, ૫ સમકિત મોહનીય, ૬ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૭ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, એ સાતનો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક. ૧૦નો ક્ષયોપશમ તે, અપ્રત્યાખ્યાની ચાર, પ્રત્યાખ્યાની ચાર, એવં આઠ, ૯ સંજ્વલનનો ક્રોધ, ૧૦ માન, એ દશનો ક્ષયોપશમ. અગિયારનો ઉદય તે, નોકષાયના નવ, ૧૦ સંજ્વલનની માયા, ૧૧ લોભ, એ અગિયારનો ઉદય. દશના ક્ષયોપશમ માટે તેવીસ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે; અગિયારના ઉદય માટે એક માયાવત્તિયા ક્રિયા લાગે ૮.

નવમે ગુણસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેલી ૭ને ઉપશમ તથા ક્ષાયિક, ૧૧નો ક્ષયોપશમ, ૭નો ઉદય. તેમાં સાતનો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક તે, અનંતાનુબંધીના ચાર, ૫ સમકિત મોહનીય, ૬ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૭ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, ને [illegible] એ ૭નો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક. અગિયારનો ક્ષયોપશમ તે અપ્રત્યાખ્યાની ચાર, પ્રત્યાખ્યાની ચાર, ૮, ૯ સંજ્વલનનો ક્રોધ ૧

માન, ૧૧ માયા એ આગયારનો ક્ષયોપશમ. સાતનો ઉદય તે નોકષાય ૯ માથી ત્રણ વેદ વર્જીને છ, અને સંજ્વલનો લોભ, એ સાતનો ઉદય ૧૧ ના ક્ષયોપશમ માટે ૨૩ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે, સાતના ઉદય માટે એક માયાવત્તિયા ક્રિયા લાગે ૯

દશમે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મના ૨૮ પ્રકૃતિ માહેની ૨૭ નો ઉપશમ અથવા ક્ષાયિક, એક થોડા સંજ્વલનના લોભનો ઉદય, ૨૭ ના ઉપશમ અથવા ક્ષયિકે કરી ૨૩ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે, એક સંજ્વલનના લોભને ઉદયે કરી, એક માયાવત્તિયા ક્રિયા લાગે ૧૦

અગિયારમે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ તે સર્વે ઉપશમાવી છે, તેણે કરીને ૨૪ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે, પણ સાત કર્મનો ઉદય છે, તેણે કરીને એક ઇર્યાપથિકા (ઇરેયાવાહયા) ક્રિયા લાગે. ૧૧

બારમે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મના ૨૮ પ્રકૃતિ, છે, તે સર્વે ખપાવી છે, માટે ૨૪ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે પણ સાત કર્મનો ઉદય છે, તેણે કરીને એક ઇર્યાપથિકા ક્રિયા લાગે ૧૨

તેરમે જીવસ્થાનકે, ચાર ઘાતીયા કર્મ ખપાવ્યા છે, તેણે કરીને ૨૪ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે, ચાર અઘાતયા કર્મના ઉદયે કરીને એક ઇર્યાપાથકા ક્રિયા લાગે. ૧૩

ચૌદમે જીવસ્થાનકે, ચાર ઘાતીયા કર્મ ખપાવ્યા છે. ચારનો ઉદય તેમા, પણ વેદનીય કર્મનું બળ હતુ તે ભાગ્યુ તે ભણી ત્યાં એક પણ ક્રિયા ન લાગે

ઇતિ ચોથો ક્રિયાદ્વાર સંપૂર્ણ.

પાંચમો કર્મની સત્તાનો દ્વાર.

પહેલે માંડીને નિરંતર ૧૧ મા જીવસ્થાનક પર્યંત આઠે કર્મની સત્તા, બારમે જીવસ્થાનકે સાત કર્મની સત્તા, મોહનીય ન હોય તેરમે ને ચૌદમે જીવસ્થાનકે ચાર કર્મની સત્તા તે ૧ વેદનીય કર્મ, ૨ આયુષ્ય કર્મ, ૩ નામ કર્મ ૪ ગોત્ર કર્મ

ઇતિ પાંચમો કર્મની સત્તાનો દ્વાર સંપૂર્ણ.

છઠ્ઠો કર્મના બંધનો દ્વાર.

પહેલે તથા બીજે જીવસ્થાનકે સાત આઠ કર્મ બાંધે, સાત બાંધે તો આયુષ્ય કર્મ વર્જીને સાત કર્મ બાંધે ચોથાથી સાતમા જીવસ્થાનક સુધી સાત, તથા આઠ કર્મ બાંધે, તો આયુષ્ય કર્મ વર્જીને ત્રીજા, આઠમા નવમા જીવસ્થાનકે સાત કર્મ બાંધે, તે આયુષ્ય કર્મ વર્જીને દશમે જીવસ્થાનકે છ કર્મ બાંધે, તે આયુષ્ય ને મોહનીય એ બે કર્મ વર્જીને અગિયારમે બારમે તેરમે જીવસ્થાનકે એકજ શાતાવેદનીય કર્મ બાંધે ચૌદમે જીવસ્થાનકે એક પણ કર્મ ન બાંધે

ઇતિ છઠ્ઠો કર્મના બંધનો દ્વાર સંપૂર્ણ.

સાતમા કર્મની ઉદીરણાનો દ્વાર

પહેલે જીવસ્થાનકે સાત અથવા આઠ અથવા ૭ કર્મની ઉદીરણા કરે સાતની કરે તો વેદનીય વર્જીને છની કરે તો વેદનીય, આયુષ્ય એ બે વર્જીને

બીજે ત્રીજે, ચોથે, પાંચમે જીવસ્થાનકે, સાત તથા આઠની ઉદીરણા કરે. સાતની કરે તો આયુષ્ય વર્જીને.

છઠ્ઠે સાતમે, આઠમે, નવમે એ ચાર જીવસ્થાનકે, સાત, આઠ છની ઉદીરણા કરે સાતની કરે તો આયુષ્ય વર્જીને છની કરે તો આયુષ્ય ને વેદનીય વર્જીને

દશમે જીવસ્થાનકે, ૭ ને પાંચની ઉદીરણા કરે છની કરે તો આયુષ્ય ને વેદનીય એ બે વર્જીને, પાંચની કરે તો આયુષ્ય વેદનીય, મોહનીય, એ ત્રણ વર્જીને

અગિયારમે જીવસ્થાનકે, પાંચ કર્મની ઉદીરણા કરે તે આયુષ્ય, વેદનીય મોહનીય, એ ત્રણ વર્જીને.

બારમે, તેરમે, જીવસ્થાનકે બે કર્મની ઉદીરણા કરે તે ૧ નામ ને ૨ ગોત્રની

ચૌદમે જીવસ્થાનકે એક પણ કર્મની ઉદીરણા કરે નહિ.

ઇતિ સાતમા કર્મ ઉદીરણાનો દ્વાર સંપૂર્ણ

આઠમા કર્મના ઉદયનો દ્વાર, ને નવમા કર્મની નિર્જરાનો દ્વાર.

પહેલાથી માંડીને નિરવા દશમા જીવસ્થાનક સુધી આઠ કર્મનો ઉદય ને આઠ કર્મની નિર્જરા અગિયારમે, બારમે જીવસ્થાનકે મોહનીય વર્જીને સાતનો ઉદય ને સાતની નિર્જરા. તેરમે, ચૌદમે જીવસ્થાનકે ચાર કર્મનો ઉદય ને ચાર કર્મની નિર્જરા તે ૧ વેદનીય, ૨ આયુષ્ય ૩ નામ ૪ ગોત્ર એ ચાર.

ઇતિ ઉદય નિર્જરા દ્વાર સંપૂર્ણ

દશમા છ ભાવનો દ્વાર

છ ભાવના નામ. ૧ ઓદયિક ૨ ઓપશમિક ૩ ક્ષાયિક ૪ ક્ષયોપશમિક ૫ પારિણામિક ૬ સાન્નિપાતિક

છ ભાવના ભેદ

૧ ઓદયિક ભાવના બે ભેદ ૧ જીવ ઓદયિક ૨ અજીવ ઓદયિક

૧ જીવ ઓદયિકના બે ભેદ ૧ ઓદયિક ૨ ઓદયિક નિષ્પન્ન ૧

૧ તેમાં આઠ કર્મનો ઉદય તે તેને ઓદયિક કહીએ, અને ૨ આઠ કર્મના ઉદયથી ? ? બોલ નીપજે તેને ઓદયિક નિષ્પન્ન કહીએ તે આઠ કર્મના ઉદયથી ૩૩ બોલ નીપજે તે માથા આદિ કરીને બત્રીસ બોલ તેમ ૭ તેમ કહીએ છીએ

ગાથા

ગઇ, કાય, કસાય, વેદ, લેસ્સ, મિચ્છદિઠિ, અવિરિએ;
અસન્ની અનાણીઆહારે, છઉમ‘થ સજોગી સ‘સારથ્થઅસિદ્ધેય.

અર્થ –ગતિ ચાર, ૪ કય છ, ૧૦ કષાય ચાર ૧૪ વેદ ત્રણ, ૧૭ લેશ્યા છ, ૨૩ મિથ્યાત્વદષ્ટિ એક ૨૪ અવ્રતીપણુ એક, ૨૫ અસન્નીપણુ એક ૨૬. અજ્ઞાન એક, ૨૭ અહારકપણુ એક, ૨૮ છદ્મસ્થપણું, ૨૯ સજોગીપણુ, ૩૦ સસારને વિષે રહેવાપણુ, ૩૧ આસદ્ધપણું, ૩૨ એ પ્રમાણે ૩૨ બોલ જીવ ઓદયિકથી પામે એ જીવ ઓદયિકના ભેર કહ્યા ૧

૨ અજીવ ઔદયિકના ચૌદ ભેદ. ૧ ઓદારિક શરીર, ૨ ઓદારિક શરીરે જે જે પુદ્ગલ પારણમે ૩ વૈક્રેય શરીર, ૪ વૈક્રિય શરીરે જે જે પુદ્ગલ પરિણમે, ૫ આહારક શરીર, ૬ આહારક શરીરે જે જે પુદ્ગલ પરિણમે ૭ તેજસ્ શરીર, ૮ તેજસ્ શરીરે જે જે પુદ્ગલ પરિણમે, ૯ કાર્મણ શરીર, ૧૦ કાર્મણ શરીરે જે જે પુદ્ગલ પરિણમે, ૧૧ વર્ણ, ૧૨ ગધ, ૧૩ રસ, ૧૪ સ્પર્શ એ અજીવ ઓદયિકના ભેદ સપૂર્ણ ૨

બીજે આપશમિક ભાવના બે ભેદ. ૧ ઓપશમિક ને ૨ ઔપશમિક નિષ્પન્ન ઓપશમિક તે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ ઉપશમાવી છે તે ઓપશામક નિષ્પન્ન તે મોહનીય કર્મના ઉપશમ થકી જેજે પદાર્થ નીપજે તેને ઓપશમિક નિષ્પન્ન કહિયે

ઉપશમથી શા શા પદાર્થ ઉપજે તેની ગાથા તથા અર્થ

ગાથા.

કસાય પેજજદોસે, દસણમોહણીજે ચરિત મોહણીજે;
સમ્મત્ત ચરીત લદ્ધિ, છઉમથ્થે વીયરાગે ય. ૧

અર્થ-કસાય ચાર, ૪ રાગ, ૫ દ્વેષ ૬ દર્શન મોહનીય, ૭ ચારિત્ર મોહનીય, ૮ એ આઠની ઉપશમતા સમકિત તથા ઉપશમ ચારિત્રની લબ્ધિની પ્રાપ્તિ, ૯ છદ્મસ્થપણું ૧૦. યથાખ્યાત ચારિત્રપણુ, ૧૧ એ અગિયાર બોલ ઉપશમથી પામે ૧ તેમજ એજ અગિયાર બોલ. ઉપશમ નિષ્પન્નથી પણ પામે ૨ ઇતઉપશમભાવ સપૂર્ણ

ત્રીજે ક્ષાયિક ભાવના બે ભેદ. ૧ ક્ષાયિક, ૨ ક્ષાયિક નિષ્પન્ન તેમાં ક્ષાયિક તે આઠ કર્મને ખપાવે તે ૧ ક્ષાયિક નિષ્પન્ન તે આઠ કર્મ ખપાવ્યા પછી જે જે પદાર્થ નીપજે તેને ક્ષાયિક નિષ્પન્ન કહિયે ૨

ક્ષાયિક નિષ્પન્નના આઠ ભેદ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ખપાવે ત્યારે કેવળજ્ઞાન પામે, ૨ દર્શના વરણીય કર્મ ખપાવે ત્યારે કેવળ દર્શન પામે, ૩ વેદનીય કર્મ ખપાવે ત્યારે નિરાબાધપણુ પામે,

૪ મોહનીય કર્મ ખપાવે ત્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે, ૫ આઉખ કર્મ ખપાવે ત્યારે અક્ષયપણુ પામે, ૬ નામ કર્મ ખપાવે ત્યારે અરૂપીપણુ પામે, ૭ ગોત્ર કર્મ ખપાવે ત્યારે અગુરૂલઘુપણું પામે, ૮ અંતરાય કર્મ ખપાવે ત્યારે વીર્યપણુ પામે.

ઇતિ ક્ષાયિક ભાવના ભેદ સંપૂર્ણ

ચોથો ક્ષાયોપશમિક ભાવના ભેદ ૧ ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન ક્ષાયોપશમિક તે ઉદે આવ્યા કર્મને ખપાવે, ને ઉદય નથી આવ્યા તેને ઉપશમાવે તેને ક્ષાયોપશમિક કહિયે. ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન તે ક્ષયોપશમમાંથી જે જે પદાર્થ નીપજે તેને ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન કહિયે.

ક્ષાયોપ શમિકથી શા શા પદાર્થ નીપજે તેની ગાથા તથા અર્થ

ગાથા

દશ ઉવઓગ તિદિઠિ, ચઉ ચરિત્ર, ચરિતાચારિત્તે ય,
દાણાઈ પણ લદ્ધિ વીરિયત્તિ પણ ઇંદિ. ૧
દુવાલસ, અંગ ધરે નવ પુવ્વી જાવ ચઉદશ પુવિએ,
ઉવસમ, ગણિ પડીમાઓ, દર્શ ખઉસમ, નીપ્ફન્ને ૨

અર્થ—૧ ઉપયોગ જ્ઞાનના ૧ ૩ ૬ ૯ ૧૩ ૪ ચારિત્ર ૧૭ ચારિત્રાચારિત્ર ૧૮ દાનાદિક પંચલબ્ધિ ૨૩ ૩ વીર્ય ૨૬ ૫ ઇંદ્રિય, ૩૧ ૧૨ અંગનું ધરવુ ૪૩ ૯ પૂર્વનું ભણવુ યાવત ૧૪ પૂર્વનુ ભણવું ૪૪ ઉપશમ ૪૫ આચાર્યની પ્રતિમા ૪૬ એ ૪૬ બોલ ક્ષાયોપશમિકથી નીપજે ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્નથી પણ તે પ્રમાણે.

પાંચમો પારિણામિક ભાવના બે ભેદ ૧ સાદિ પારિણામિક, ૨ અનાદિ પારિણામિક તેમાં પ્રથમ અનાદિ પારિણામિકના દશ ભેદ ૧ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ જીવાસ્તિકાય, ૫ પુદ્ગલાસ્તિકાય ૬ અદ્ધાકાળ, ૭ ભવ્ય ૮ અભવ્ય, ૯ લોક ૧૦ અલોક એ દશ સર્વદા છે સાદિ પારિણામિકના ઘણા ભેદ છે તે ગાથા અર્થે કરીને કહિયે છીએ.

ગાથા

જુના સુરા, જુના ગુલા, જુના ઘિય, જુના તંદુલ ચેવ,
અબ્ભય અબ્ભરૂખા, સંઝ ગંધવ્વ નગરા ૧
ઉકાવાએ દિસિદાહે, ગજ્જીએ વિજ્જુએ નિગ્ઘાએ,
જુવએ જખ્ખાલિત્તએ ધુમિતા મહીતા રઓઘાએ ૨
ચંદાવરાગા, સુરાવરાગા ચંદપરિવેસા સુરપરિવેસા
પડિચંદા પડિસુરા ઇંદધણુ ઉદગ મછા કવિ હસા અમોહે ૩
વાસા વાસહરાણીય ગામ ઘર નગરા,
પયસ પાયાલ ભવણા એ નિરયા પાસાએ ૪

પુઢવિસત્ત કપ્પોબાર, ગેવિજ્જ અણુત્તર સિદ્ધિ;
પરમાણુ પોગ્ગલદોપ્પએસી, જાવ અણંતપ્પએસી ખંધે ૫

અર્થ—જુનો દારૂ, જુનો ગોળ, જુનુ ઘૃત (ઘી), જુના ચોખા, વાદળાં, વાદળાની રેખા, સંધ્યાનો વર્ણ ગંધર્વના ચિહ્ન, નગરના ચિહ્ન (૧). ઉલ્કાપાત, ૨ દિશિદાહ, ૩ ગર્જના, ૪ વીજળી, ૫ નિર્ઘાત (કટકો), ૬ શુક્લપક્ષનો બોલો-ચંદ્રમા, ૭ આકાશે જક્ષના ચિહ્ન, ૮ ધૂયર કાલી, ૯ ધૂયર ઉજળી, ૧૦ રજોવાત (૨). ચંદ્રમાનુ ગ્રહણ, સૂર્યનુ ગ્રહણ ચંદ્રમા જળકુંડે સૂર્ય જળકુંડે, એકી વખતે બે ચંદ્ર, બે સૂર્ય દેખાય, ઈંદ્ર ધનુષ્ય, પાણી ભર્યાં વાદળા મચ્છરના ચિહ્ન વાદરાના ચિહ્ન, શસના ચિહ્ન ગાણુના ચિહ્ન (૩). ક્ષેત્ર, વર્ષધર, પર્વત, ગ્રામ, ઘર, નગર, પ્રાસાદ (મહેલ), પાતાલ કલશા, ભવનપતિના ભવન, નરકવાસા (૪) સાત પૃથ્વી, ૯૧ (દેવલોક) બાર, નવ ગ્રૈવેયક, અનુત્તર વિમાન પાંચ, સિદ્ધશિલા પરમાણુ પુદ્ગલ, બે પ્રદેશી સ્કંધ, યાવત્ અનંતપ્રદેશી સ્કંધ (૫) એ બોલ કહ્યા તેમા પુદ્ગલ જાય તથા આવે, ગળે તથા મળે, તેને સાદિ પારિણામિક કહિયે

છઠે સાન્નિપાતિક ભાવ, તેના ૨૬ ભાંગા છે. બે સંયોગી દશ, ત્રણ સંયોગી દશ, ચાર સંયોગી પાંચ, પાંચ સંયોગી એક, એમ છવીશ છે તે યંત્રે કરીને કહીએ છીએ

બે સંયોગી દશ ભાંગ

ભાંગા	ઓદયિક ૧	ઓપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૬
૧	૧	૧	૦	૦	૦
૨	૧	૦	૧	૦	૦
૩	૧	૦	૦	૧	૦
૪	૧	૦	૦	૦	૧
૫	૦	૧	૧	૦	૦
૬	૦	૧	૦	૧	૦
૭	૦	૧	૦	૦	૧
૮	૦	૦	૧	૧	૦
૯	૦	૦	૧	૦	૧
૧૦	૦	૦	૦	૧	૧

નવમો ભાગો સિદ્ધને લાભે.

ત્રણ સંયોગી દશ ભાંગા.					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫
૧૧	૧	૧	૧		
૧૨	૧	૧		૧	
૧૩	૧	૧			૧
૧૪	૧		૧	૧	
૧૫	૧		૧		૧
૧૬	૧			૧	૧
૧૭		૧	૧	૧	
૧૮		૧	૧		૧
૧૯		૧		૧	૧
૨૦			૧	૧	૧

પંદરમો ભાંગો તેરમે, ચૌદમે ગુણસ્થાનકે લાભે. સોળમો ભાંગો પહેલા સાત ગુણસ્થાનકે લભે.

ચાર સંયોગી પાંચ ભાંગા.					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષાયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫.
૨૧	૧	૧	૧	૧	
૨૨	૧	૧	૧		૧
૨૩	૧	૧		૧	૧
૨૪	૧		૧	૧	૧
૨૫		૧	૧	૧	૧

૨૩ મો ભાંગો ઉપશમ શ્રેણીના આઠમાથી ૧૧ મા ગુણસ્થાનક સુધી લાભે. ૨૪ મો ભાંગો ક્ષપક શ્રેણીના ૮ માથી ૧૧ મા વર્જી બારમા ગુણસ્થાનક સુધી લાભે.

પાંચ સંયોગી એક ભાંગો.					
ભાંગા.	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષાયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫.
૨૬	૧	૧	૧	૧	૧

આ છઠ્ઠા સાન્નિપત્તિક ભાંગા યંત્રે કરી કહ્યા. એ છત્રીશ ભાંગામા પાંચ ભાંગા પારિણામિક છે બાકીના ૨૧ ભાંગા અપારિણામિક છે. એ છઠ્ઠા સાન્નિપાતિક ભાવના છત્રીશ ભાંગા સંપૂર્ણ

ઇતિ ૭ દ્વારના ભાવ સંપૂર્ણ.

ઇતિ શ્રી જીવસ્થાનક સંપૂર્ણ.

(૧૦ અ) શ્રી ગુણસ્થાનદ્વાર.

ગાથા.

નામ, લક્ખણ, ગુણ ઠિઇ, કિરિયા, સત્તા, બંધ, વેદેય,
ઉદય, ઉદિરણા, ચેવ, નિજજરા, ભાવ, કારણા. ૧
પરિસહ, મગ્ગ, આયાય, જીવાય ભેદે, જોગ, ઉવવોગ,
લેસ્સા, ચરણ, સમ્મત્ત, અપ્પાબહુચ્ચ, ગુણઠાણેહિં. ૨

પહેલો નામદ્વાર.

પહેલુ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણુ બીજુ સાસ્વાદાન ગુ૦, ત્રીજુ સમામિથ્યાત્વ ગુ૦, ચોથું અવિરતિ સમ્યકત્વદષ્ટિ ગુ૦, પાંચમુ દેશવિરતિ ગુ૦, છઠ્ઠુ પ્રમત્તસંજતિ ગુ૦ સાતમુ અપ્રમત્તસંજતિ ગુ૦ આઠમુ નિયટ્ટિબાદર ગુ૦, નવમુ અનિયટ્ટિબાદર ગુ૦, દશમું સૂક્ષ્મસપરાય ગુ૦, અગિયારમું ઉપશાતમોહ ગુ૦, બારમું ક્ષીણમોહ ગુ૦, તેરમુ સજોગિ કેવલિ ગુ૦, ચઉદમુ અજોગિ કેવલિ ગુણઠાણુ. એ નામદ્વાર સમાપ્ત.

લક્ષણગુણ દ્વાર.

પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણઠાણાનાં લક્ષણ:—શ્રી વીતરાગની વાણીથી ઓછુ અધિક વિપરીત શ્રદ્ધહે પરૂપે ફરસે તેને મિથ્યાત્વ કહિયે ઓછી પરૂપણા તે કેને કહિયે? જેમ કોઈ કહે જે જીવ અગુઠા માત્ર છે, તદુલ માત્ર છે, શામા માત્ર છે, દીપક માત્ર છે, તેને ઓછી પરૂપણા કહિયે ૧ અધિકી પરૂપણા તે કેને કહિયે? એક જીવ સર્વ લોક બ્રહ્માડ માત્રમા વ્યાપી રહ્યો છે તેને અધિકી પરૂપણા કહિયે ૨ વિપરીત પરૂપણા તે કેને કહિયે? કોઇ કહે જે પચ ભૂત થકી આત્મા ઉપન્યો છે, અને એને વિનાશે જીવ પણ વિણમે છે, તે જડ છે, તે થકી ચૈતન્ય ઉપજે વિણસે. એમ કહે તેને વિપરીત પરૂપણા કહિયે ૩ એ મિથ્યાત્વ એમ નવ પદાર્થનુ વિપરીતપણુ શ્રદ્ધહે પરૂપે ફરસે તેને મિથ્યાત્વ કહિયે જૈન માર્ગ આત્મા

ત્રણ સંયોગી દશ ભાંગા.					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષાયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫
૧૧	૧	૧	૧		
૧૨	૧	૧		૧	
૧૩	૧	૧	•	•	૧
૧૪	૧		૧	૧	
૧૫	૧		૧		૧
૧૬	૧			૧	૧
ઌ		૧	૧	૧	
૧૮		૧	૧		૧
૧૯		૧	•	૧	૧
૨		•	૧	૧	૧

પંદરમો ભાંગો તેરમે, ચૌદમે ગુણસ્થાનકે લાભે. સોળમો ભાંગો પહેલા સાત ગુણસ્થાનકે લાભે.

ચાર સંયોગી પાંચ ભાંગા.					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષાયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫
૨૧	૧	૧	૧	૧	
૨૨	૧	૧	૧		૧
૨૩	૧	૧		૧	૧
૨૪	૧		૧	૧	૧
૨૫		૧	૧	૧	૧

૨૩ મો ભાંગો ઉપશમ શ્રેણીના આઠમાથી ૧૧ મા ગુણસ્થાનક સુધી લાભે.
૨ મો ભાંગો ક્ષપક શ્રેણીના ૮ માથી ૧૧ મા વર્જી બારમા ગુણસ્થાનક સુધી લાભે.

પાંચ સંયોગી એક ભાંગો					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષાયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫
૨૬	૧	૧	૧	૧	૧

ગ્રની ગુરૂ કહે છે, જે કાળા અડદ સરખો હતો તે છડિ ગળ સરખો થયો, કૃષ્ણપક્ષી ટળીને શુકલપક્ષી થયો, અનાદિ કાળનો ઉલટો હતો તે સુલટો થયો, સમકિત સન્મુખ થયો, પણ પગ ભરવા સમર્થ નહિ તે વારે ગૌતમ સ્વામી હાથ જોડી માન મોડી વદણા નમસ્કાર કરીને શ્રીભગવતને પુછતા હવા, સ્વામિનાથ! તે જીવને શુ ગુણ નિપજ્યો? તે વારે શ્રીભગવત કહે છે, તે જીવ ૪ ગતિ ૨૪ દંડકમા ભમીને પણ ઉત્કૃષ્ટો દેશ ઉણો અર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનમા સંસારનો પાર પામશે ૩

ચોથું અવિરતિ સમ્યકત્વદૃષ્ટિ ગુણઠાણું—તેના શુ લક્ષણ? ૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે, અનતાનુબધી ક્રોધ, માન માયા, લોભ, સમ્યકત્વમોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય એ ૭ પ્રકૃતિને કાંઈક ઉદય આવે તેને ક્ષય કરે અને સત્તામા દલ છે તેને ઉપશમાવે તેને ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વ કહીયે તે સમ્યકત્વ અસખ્યાતી વાર આવે ૭ પ્રકૃતિના દલને સર્વથા ઉપશમાવે, ઢાંકે તેને ઉપશમ સમ્યત્વ કહિયે, તે સમકિત પાચ વાર આવે ૭ પ્રકૃતિના દલનો ક્ષય કરે તે વારે ક્ષાયક સમકિત કહિયે તે સમ્યકૃત્વ ૧ વાર આવે ચોથે ગુણઠાણે આવ્યો થકા જીવાદિક પદાર્થ દ્રવ્યથકી, ક્ષેત્રથકી, કાલથકી, ભાવથકી, નોકારસી આદિ છમાસી તપ જાણે સદ્દહે પરૂપે પણ ફરસી શકે નહિ તે વારે ગૌતમ-સ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રીભગવતને પૂછતા હવા સ્વામિનાથ! તે જીવને શુ ગુણ નિપજ્યો? તે વારે શ્રીભગવત કહે, ગૌતમ! તે જીવ સમકિત વ્યવહારપણે શુદ્ધ પ્રવર્તતો તે જીવ જઘન્ય ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્કૃષ્ટો પદર ભવે મોક્ષ જાય, વેદક સમકિત એક વાર આવે, એક સમયની સ્થિતિ છે પૂર્વે જો આયુષનો બધ પડયો ન હોય તો ૭ બોલમા બધ પાડે નહિ નરકનુ આયુષ, ભવનપતિનુ આયુષ, તિર્યચનુ આયુષ વાણવ્યંતરનું આયુષ, જ્યોતિષનું આયુષ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ એ ૭ બોલના આયુષનો બંધ પાડે નહિ તે જીવ ૮ આચાર સમકિતના આરાધી ચતુર્વિધ સઘની વાછલ્ય પરમહર્ષભર ભકિત કરતો થકો જઘન્ય પહેલે દેવલોકે ઉપજે, ઉત્૦ બારમે દેવલોકે ઉપજે પન્નવણાની શાખે પૂર્વ કર્મને ઉદયે કરીને વ્રત પચ્ચખાણ કરી ન શકે પણ અનેક વરસની શ્રમણોપાસકની પ્રવજ્યાનો પાલક કહિયે દશાશ્રુતસ્કધે શ્રાવક કહ્યા છે તે માટે દર્શન શ્રાવકને અવિરત સમદૃષ્ટિ કહિયે ૪

પાંચમુ દેશવિરતિ ગુણઠાણુ:—તેના શું લક્ષણ? અગિયાર પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે તે પૂર્વે કહી તે અને અપ્રત્યાખ્યાના ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, એવ ૧૧ પ્રકૃતિને ક્ષય કરે તો ક્ષાયક સમકિત કહિયે. અને ૧૧ પ્રકૃતિને ઢાંકે ઉપશમાવે તો ઉપશમ સમકિત કહિયે અને ૧૧ પ્રકૃતિને કાંઈક ઢાંકે કાંઈક ક્ષય કરે તેને ક્ષયોપશમ સમકિત કહિયે પાચમે ગુણઠાણે આવ્યો થકો જીવાદિક પદાર્થ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી, નોકારસી આદિ દેઇને છમાસી તપ જાણે સદ્દહે

અપૂર્તિમ ભાખડ અગ્નિનાથી નિત્ય છે શરીર માત્ર વ્યાપક છે તે વારે ગૌતમ સ્વામી વંદના કરીને શ્રીભગવતને પૂછતા હવા સ્વામિનાથ ! તે મિથ્યાતી જીવને શું ગુણ નિપજ્યો ? તે વારે શ્રીભગવતે કહ્યું, તે જીવરૂપ કહીને કર્મરૂપ મેલે કરી ૪ ગતિ, ૨૪ દંડક, ૮૪ લાખ જીવાજોનિમાંહિ વારવાર પરિભ્રમણ કરે પણ સંસારનો પાર પામે નહિ. ૧

બીજા ગુણઠાણાના લક્ષણ—જેમ કોઈ પુરૂષ ખીરખાંડનું ભોજન જમ્યો ત્યારપછી વમન કર્યું તે વારે કોઈક પુરૂષ પુછ્યું ભાઈ કાંઈ સ્વાદ રહ્યો ત્યારે કહે જે થોડો સ્વાદ રહ્યો, તે સમાન સમકિત, અને વમ્યો તે સમાન મિથ્યાત્વ. ૧ બીજું દ્રષ્ટાંત—જેવો પત્રનો નાશ પહેલો ગહેર ગભીર, પછી સ્વાદ રહી ગયો ગહેર ગભીર સમાન સમકિત ને સ્વાદ રહી ગયો તે સમાન મિથ્યાત્વ. ૨ ત્રીજું દ્રષ્ટાંત—જીવરૂપ ભૂમિ ને પરિણામરૂપ ડાળ સમકિતરૂપ ફળ, તે મોહરૂપ વાયરે કરી પરિણામરૂપ ડાળથી સમકિતરૂપ ફળ તુટ્યું મિથ્યાત્વરૂપ ધરતીએ આવી પડ્યું નથી, વચમાં છે ત્યાંસુધી સાસ્વાદન સમકિત કહિયે, અને જ્યારે ધરતીએ આવી પડ્યું ત્યારે મિથ્યાત્વ. ૩ ગૌતમ સ્વામિ હાથ જોડી માન મોડી શ્રીભગવતને પૂછતા હવા, સ્વામિનાથ ! તે જીવને શું ગુણ નિપજ્યો ? ત્યારે શ્રી ભગવંત કહે છે કૃષ્ણપક્ષી હતો તે શુક્લપક્ષી થયો. અર્ધ પુદ્ગલ સંસાર ભોગવવો રહ્યો જેમ કોઈ પુરૂષને માથે લાખ ક્રોડનું દેવું હતું તે પરદેશ જઈને કમાઈ આવ્યો, દેવું દેતાં એક અધેલીનું દેવું રહ્યું તેનું વ્યાજ થયું તેટલો સંસાર ભોગવવો રહ્યો સાસ્વાદન સમકિત પામનાર જાણે. ૨

ત્રીજા ગુણઠાણાના લક્ષણ—ત્રીજું મિશ્રગુણઠાણું તે બે વસ્તુ મળીને મિશ્ર શ્રીખંડના દ્રષ્ટાંત. શ્રીખંડ જેમ ખાટો ને મીઠો. મીઠાશ સમાન સમકિત ને ખટાશ સમાન મિથ્યાત્વ, તે જિનમાર્ગ પણ રૂડો જાણે, તથા અન્ય માર્ગ પણ રૂડો જાણે. જેમ કોઈક નગર બહાર સાધુ મહાપુરૂષ પધાર્યા છે તેને શ્રાવક વાંદવા જાય છે તેવામાં મિશ્રદ્રષ્ટિવાળો મિત્ર આવ્યો. તેણે પુછ્યું જે ક્યાં જાઓ છો ? તે વારે શ્રાવક કહે જે સાધુ મહાપુરૂષને વાંદવા જઈએ છીએ તે વારે મિશ્રદ્રષ્ટિવાળો કહે એને વાંદે શું થાય ? તે વારે શ્રાવક કહે જે મહાલાભ થાય તે વારે કહે જે હું પણ વાંદવા આવું એમ કહીને મિશ્રગુણઠાણાવાળો વાંદવાને પગ ઉપાડ્યો. તેવામાં બીજો મિથ્યાતી મિત્ર આવ્યો. તેણે પુછ્યું કે ક્યાં જાઓ છો ? તે વારે મિશ્રગુણઠાણાવાળો કહે જે સાધુ મહાપુરૂષને વાંદવા જઈએ છીએ તે વારે મહામિથ્યામતિ કહે જે એને વાંદે શું થાય ! એ તો મેલા ઘેલા છે એમ કહીને ભેળવી નાખ્યો અને પાછો આવ્યો. તે વારે ગૌતમસ્વામીએ પાછો વાળીને પૂછ્યું કે સ્વામિ ! વાંદવા પગ ઉપાડ્યો તેને શું ગુણ નિપજ્યો ? તે વારે

જીવ જીવાદિ પદાર્થ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી કાળથી, ભાવથી તથા નોકારસી આદિ દઇને છમાસી તપ ધ્યાન જુગતપણે જાણે સર્દહે પરૂપે ફરસે, તે જીવ જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્કૃષ્ટો ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય ગતિ તો પ્રાયે કલ્પાતીતની થાય, ધ્યાનને વિષે અપ્રમત્ત ઉદ્યત થકા રહે છે, તથા શુભ લેશ્યાપણેજ કરીને, નથી પ્રમત્ત કષાય જેને તેને અપ્રત્તમ સજાત ગુણઠાણું કહિયે

આઠમું નિયટ્ટિ બાદર ગુણઠાણું :—તેનું શુ લક્ષણ? ૧૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાગે, ૧૬ પૂર્વે કહી તે અને સંજ્વલનનું માન એ ૧૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રીભગવંતને પૂછતા હુવા, સ્વામીનાથ! તે જીવને શુ ગુણ નીપજ્યો? તે વારે શ્રીભગવંતે કહ્યુ, પરિણામધારા, અપૂર્વ કરણ જે કોઇ કાળે જીવને, કોઇ દિને આવ્યું નથી, તે શ્રેણિ જુગત જીવાદિક પદાર્થ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી, નોકારસી આદિ દઇ છમાસી તપ, જાણે, શ્રદ્ધહે પ્રરૂપે ફરસે, તે જીવ જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય ઉત્૦ ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય અહીથી શ્રેણિ ૨ કરે. ઉપશમશ્રેણિ, ને ક્ષપકશ્રેણિ ઉપશમ શ્રેણિવાળો જીવ ને મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિના દલને ઉપશમાવતો અગ્યારમા ગુણઠામા સુધી જાય, પડિવાઇ પણ થાય. હાયમાન પરિણામ પરિણમે, અને ક્ષપક શ્રેણીવાળો જીવ તે મોહનીય કર્મના પ્રકૃતિ દલને ખપાવતો શુદ્ધ મૂલમાથી નિર્જરા કરતો નવમે દશમે ગુણઠાણે થઇને બારમે ગુણઠાણે જાય અપડિવાઇજ હોય. વર્દ્ધમાન પરિણામ પરિણમે. નિયટ્ટિબાદરનો અર્થ તે નિવર્ત્યો છે, બાદર કષાયથી, બાદર સંપરાય ક્રિયાથી, શ્રેણી કરવે અભ્યંતર પરિણામે, અધ્યવસાય સ્થિર કરવે, બાદર ચપલતાથી નિવર્ત્યો છે માટે નિયટ્ટિબાદર ગુણઠાણુ કહિયે તથા બીજુ નામ અપૂર્વકરણ ગુણઠાણુ પણ કહિયે જે કોઇ કાળે જીવે પૂર્વે એ શ્રેણિ કરી ન હતી અને એ ગુણઠાણે પહેલુજ કરણ તે પડિતવીર્યનુ આવરણ ક્ષયકરણરૂપ કરણપરિણામધારા, વર્દ્ધનરૂપ શ્રેણી કરે તેને અપૂર્વ કરણ ગુણઠાણું કહિયે

નવમું અનિયટ્ટિબાદર ગુણઠાણુ :—તેનુ શું લક્ષણ? એકવીશ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે તે ૧૭ પ્રકૃતિ પૂર્વે કહી તે અને સંજ્વલનની માયા, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુસકવેદ, એવ ૨૧ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રી ભગવતને પૂછતા હતા સ્વામિનાથ! તે જીવને શુ ગુણ નિપજ્યો? તે વારે ભગવતે કહ્યુ ને જીવ જીવાદિક પદાર્થ તથા નોકારસી આદિ દઇને છમાસી તપ દ્રવ્યથી ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી, નિર્વિકાર અમાયી વિષયનિરવછાપણે જાણે, સદ્દહે, પરૂપે, ફરસે તે જીવ જઘન્ય તેજ ભવ મોક્ષ જાય, ઉત્૦ ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય અનિયટ્ટિબાદર તે સર્વથા ઘણા ગંભીર છે, તે અન્ય પંચમ અંગાદિક ગ્રંથ તથા સિદ્ધાન્તથી સમજવા

રૂપે, શક્તિ પ્રમાણે કરશે, એક પચ્ચખાણથી માંડીને ૧૨ વ્રત ૧૧ શ્રાવકની પડિમા આદરે, જાવત્ સંલેખણા સુધી અનશન કરી આરાધે. તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રીભગવંતને પૂછતા હવા, તે જીવને શું ગુણ નીપજ્યો? તે વારે શ્રી ભગવંતે કહ્યું, જ. ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય, ઉ. ૧૫ ભવે મોક્ષ જાય. જ. પહેલે દેવલોકે ઉપજે, ઉત્. ૧૨ મે દેવલોકે ઉપજે. તેને સાધુના વ્રતની અપેક્ષાએ દેશવિરતિ કહીએ, પણ પરિણામથી ભગવંતની ક્રિયા ઉતરી ગઈ છે. અલ્પ ઇચ્છા, અલ્પ આરંભ, અલ્પ પરિગ્રહી, સુશીલ, સુવ્રતી, ધર્મિષ્ઠ, ધર્મવૃત્તિ, કલ્પઉગ્રવિહારી, મહાસંવેગવિહારી, ઉદાસી, વૈરાગ્યવંત, એકાંતઆર્ય, સમમાર્ગી, સુસાધુ, સુપાત્ર, ઉત્તમ ક્રિયાવાદી, આસ્તિક્ય, આરાધક, જૈનમાર્ગપ્રભાવક, અરિહંતના શિષ્ય વર્ણવ્યા છે. એમાંય જાણે છે. સિદ્ધાંતની શાખ છે. આ ગુણઠાણું એક ભવમાં પ્રત્યેક હજાર વાર આવે. ૫

છઠ્ઠું પ્રમત્તસંજતિ ગુણઠાણું—તેનું શું લક્ષણ? ૧૫ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે, ૫ ૧૧ પ્રકૃતિ પૂર્વે કહી તે અને પચ્ચખાણાવરણીય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એવં ૧૫ પ્રકૃતિને ક્ષય કરે તો ક્ષાયિક સમકિત કહિયે અને પ્રકૃતિને કાંઈ ને કાંઈ ક્ષય કરે તો ક્ષયોપશમ સમકિત કહિયે. તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રી ભગવંતને પૂછતા હવા. તે જીવને શું ગુણ નીપજ્યો? તે વારે શ્રી ભગવંતે કહ્યું જે તે જીવ દ્રવ્યથી ક્ષેત્રથી, કાળથી ભાવથી જીવાદિક નવ પદાર્થનો જાણ નોકારસી આદિ છમાસી તપ જાણે. યથાશક્તિ રૂપે કરશે. સાધુપણું એક ભવમાં નવસેંવાર આવે. તે જીવ જઘન્ય ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્. ૧૫ ભવે મોક્ષ જાય. આરાધક જીવ જઘન્ય પહેલે દેવલોકે ઉપજે ઉત્. અનુત્તર વિમાને ઉપજે. ૧૭ ભેદે સંજમ નિર્મળ પાળે, ૧૨ ભેદે તપસ્યા કરે, પણ જોગ ચપળ મન ચપળ વચન ચપળ દૃષ્ટિ ચપળતાના ભાવ છે. તેણે કરીને યદ્યપિ ઉત્તમ અપ્રમાદિ પણ રહે છે તો પણ પ્રમાદ સહિત છે માટે પ્રમાદપણે કરી તથા કૃષ્ણાદિ લેશ્યા આવી જાય કોઈક કાળે અશુભ પ્રણામ છે. માટે કદાચ ભ્રષ્ટપણ થઈ જાય છે. ૬ પ્રમત્તસંજતિ ગુણઠાણું કહિયે.

સાતમું અપ્રમત્ત સંજતિ ગુણઠાણું—તેનું શું લક્ષણ? પાંચ પ્રમાદ છોડે તે વારે સાતમે ગુણઠાણે આવે. તે ૫ પ્રમાદનાં નામ

ગાથા

મજ્જં, વિસય, કસાયા, નિદ્દા, વિગહા, ય પંચમા ભણિયા.
એએ પંચ પમાયા, જીવા પાડંતિ સંસારે

એ ૫ પ્રમાદ છાંડે અને ૧૧ પ્રકૃતિને ઉપશમાવે ૧૫ પૂર્વે કહી તે અનંતાનુબંધીનો ક્રોધ એવં ૧૧ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે. તેને શું ગુણ નિપજ્યો?

ક્ષાયક સમકિત, પાડતવીર્ય, શુકલધ્યાન, કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, એ ૧૦ બોલસહિત, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત૦ દેશેઉણી પૂર્વક્રોડી સુધી વિચરે ઘણા જીવને તારી પ્રતિબોધી નિહાલ કરીને બીજા ત્રીજા શુકલધ્યાનના પાયાને ધ્યાઇને ચઉદમે જાય સજોગી તે શુભ મન વચન, કાયાના જોગસહિત છે બાહ્યાભ્યા ચલોપકરણ છે. ગમનાગમનાદિક ચેષ્ટા શુભ સહિત છે કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન ઉપયોગ સમયાતર અવિછિન્નપણે શુદ્ધ પ્રમાણે, માટે સજોગી કેવલી ગુણઠાણુ કહિયે

ચઉદમુ અજોગી કેવલી ગુણઠાણુ :—તેનુ શું લક્ષણ? શુકલધ્યાનનો ચોથો પાયો સમુછિન્નક્રિયા, અનતર અપ્રતિપાતી, અનિવૃત્તિધ્યાતા મનજોગ રૂધી, વચનજોગ રૂધી, કાયજોગ રૂધી, આન પ્રાણ નિરોધ કરી, રૂપાતીત પરમ શુકલ ધ્યાન ધ્યાતા, ૭ બોલસહિત વિચરે તેરમે ૧૦ બોલ કહ્યા તેમાથી સજોગી સલેશી, શુકલ લેશી, એ ત્રણ વર્જીને શેષ ૭ બોલસહિત સકલ ગીરિનો રાજા મેરૂ તેની પરે અડોલ અચલ સ્થિર અવસ્થાને પામે, શૈલેશીપણે રહી પંચલઘુ અક્ષર ઉચ્ચાર પ્રમાણ કાલ રહી, શેષ વેદનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, એ ૪ કર્મ ક્ષીણ કરીને મુક્તિપદ પામે શરીર ઔદારિક, તેજસ, કાર્મણ સર્વથા છાડીને સમશ્રેણી રૂજુગતિ અન્ય આકાશ પ્રદેશને ન અવગાહતો, અણફરસતો એક સમય માત્રમા ઉર્દ્ધગતિ અવિગ્રહગતિયે ત્યા જાય, એરડબીજ બધન મુક્તવત્ નિર્લેપ તુંબીવત્ કોદડમુકત બાણવત્, ઇંધનવહ્નિમુક્ત ધુમ્રવત્ જ્યા સિદ્ધક્ષેત્રે જઇ સાકારોપયોગે સિદ્ધ થાય, શુદ્ધ થાય, પરાંગત થાય, પરપગ્ગત થાય, સકલ કાર્ય અર્થ સાધી કૃતકૃતાર્થ નિષ્ટાર્થ અતુલ સુખસાગર નિમગ્ન સાદિ અનંત ભાગે સિદ્ધ થાય, એ સિદ્ધ પદનો ભાવસ્મરણ ચિંતન મનન સદા કાળે મુજને હોશે? તે ઘડિ પલ ધન્ય સફળ હોશે અજોગી તે જોગરહિત કેવલસહિત વિચરે તેને અજોગી કેવલી ગુણઠાણુ કહિયે.

ઇતિ લક્ષણ ગુણદ્વાર બીજો સંપૂર્ણ. ૨.

ત્રીજો સ્થિતિ દ્વાર.

પહેલા ગુણઠાણાની સ્થિતિ ૩ પ્રકારની છે અણાદિયા અપજ્જવસિયા તે જે મિથ્યાત્વની આદિ નથી ને અંત પણ નથી તે અભવ્ય જીવના મિથ્યાત્વ આશ્રી ૧ અણાદિયા સપજ્જવસિયા તે જે મિથ્યાત્વની આદિ નથી પણ અત છે તે ભવ્ય જીવના મિથ્યાત્વ આશ્રી, ૨ સાદિયા સપજ્જવસિયા તે જે મિથ્યાત્વની આદિ પણ છે ને અત પણ છે, પાડવાઇ સમદષ્ટિના મિથ્યાત્વ આશ્રી તેની સ્થિતિ જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત, ઉત૦ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન દેશે ઉણી, પછી અવશ્ય સમકિત પામીને મોક્ષ જાય. ૩ બીજા ગુણઠાણાની સ્થિતિ જ૦ ઉ૦ અતર્મુહૂર્તની ચોથા ગુણઠાણાની સ્થિતિ જ૦ અતર્મુહૂર્તની ઉ૦ ૬૬ સાગરોપમ ઝાઝેરાની, તે ૨૨ સાગરોપમની સ્થિતિએ ૩ વાર બારમે દેવલોકે ઉપજે, ત્રણ પૂર્વ ક્રોડિ અધિક મનુષ્યના

દશમું સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ? ૨૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમભાવે ૨૧ પ્રકૃતિ પૂર્વે કહી તે, અને હાસ્ય ૧ રતિ, ૨ અરતિ, ૩ ભય ૪, શોક ૫ દુર્ગંછા ૬ એવં ૨૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમભાવે. તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રી ભગવંતને પૂછતા હવા સ્વામિનાથ, તે જીવને શું ગુણ નિપજ્યો? તે વારે ભગવંતે કહ્યું, તે જીવ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી ભાવથી ઇત્યાદિ પ્રકાર તથા નોકારસી આદિ દઇને છમાસી તપ, નિરભિલાષ, નિર્વાંછક, નિર્દંભતાપણું નિરાશી, અવ્યામોહ, અવિભ્રમ, એણે સહિત પાળે કરશે તે જીવ જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજે ભવ મોક્ષ જાય. સૂક્ષ્મ કીટીક લગારેક બાકી સંપરાય ક્રિયા રહી છે તેને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણું કહિયે.

અગ્યારમું ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ? ૨૮ પ્રકૃતિને ઉપશમભાવે તે ૨૭ પ્રકૃતિ પૂર્વે કહી તે, અને સંજ્વલનનો લોભ ૧ એવં ૨૮ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિને ઉપશમાવે, રાખના ઢાંકે ભસ્મ ભારી પ્રબળ અગ્નિવત્. તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રી ભગવંતને પૂછતા હવા. સ્વામિનાથ! જીવને શું ગુણ નિપજ્યો? તે વારે શ્રી ભગવંતે કહ્યું તે જીવ ઇત્યાદિક પ્રકાર દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી ભાવથી નોકારસી આદિ દઇને છમાસી તપ વીતરાગ ભાવે યથાખ્યાત ચારિત્રપણું એણે સહિત પાળે કરશે, એટલામાં જો કાળ કરે તો અનુત્તર વિમાનમાં જાય. પછી મનુષ્ય થઇ મોક્ષ જાય. જો સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય થાય તો દબાવ અગ્નિ પ્રગટે, પછી પડે ક્રમથી પડે તો પહેલા ગુણઠાણા સુધી જાય પણ અગ્યારમેથી ચડવું તો નથી. એ ઠામ એટલે? ઉપશમ્યો છે મોહ સર્વથા, જેને ફરી અગ્નિ ઓલવ્યાની પેરે નહિ, પણ ઢાંક્યો એ માટે ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણું કહિયે.

બારમું ક્ષીણમોહ ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ? જે ૨૮ પ્રકૃતિને સર્વથા ખપાવે ક્ષપકશ્રેણી ક્ષાયકભાવે ક્ષાયકસમકિત ક્ષાયક યથાખ્યાત ચારિત્ર કરણ સત્ય, જોગ સત્ય ભાવ સત્ય, અમાયી અકષાયી વીતરાગી, ભાવનિર્ગ્રંથ સંપૂર્ણ સંવૃત્ત સંપૂર્ણ ભાવિતાત્મા મહાતપસ્વી મહાસુશીલ અમોહી, અવિકારી મહાજ્ઞાની મહાધ્યાની વર્ધમાન પરિણામી અપડિવાઇ થઇ અંતર્મુહૂર્ત રહે. એ ગુણઠાણે કાળ કરે નહી પુનર્ભવ છે નહિ. છેલ્લે સમયે ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૯ દર્શનાવરણીય, ૫ અંતરાય ક્ષય કરી તેરમા ગુણઠાણાને પહેલે સમયે [illegible] કેવળ જ્યોતિ પ્રગટે, માટે ક્ષીણ થયો છે મોહ સર્વથા તે ગુણઠાણે તેને ક્ષીણમોહ ગુણઠાણું કહિયે.

તેરમું સયોગી કેવળી ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ? જે યોગ સહિત તે એ ગુણઠાણે વિચરે સયોગી સશરીરી સલેશી શુક્લલેશી યથાખ્યાત ચારિત્ર

નવમો ઉદીરણા દ્વાર.

પહેલા ગુણઠાણાથી માડીને ૭ મા ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મની ઉદીરણા તથા ૭ ની કરે તો આયુષ્ય વર્જિને આઠમે, નવમે ગુણઠાણે ૭ કર્મની ઉદીરણા તે આયુષ્ય વર્જિને, તથા ૬ ની કરે તો આયુષ્ય, વેદનીય, એ ૨ વર્જિને દશમે ૬ ની ઉદીરણા કરે, આયુષ્ય, વેદનીય, એ ૨ વર્જિને અને ૫ ની કરે તો આયુષ્ય, મોહનીય વેદનીય, એ ૩ વર્જિને અગ્યારમે, બારમે ગુ૦ ૫ ની ઉદીરણા, આયુષ્ય, મોહનીય, વેદનીય એ ૩ વર્જિને, તથા ૨ ની કરે તો નામ, ગોત્ર એ ૨ ની ચઉદમે ગુણ૦ ઉદીરણા કરે નહિ

ઇતિ ૯ મો ઉદીરણા દ્વાર સમાપ્ત ૯.

દશમો નિર્જરા દ્વાર.

પહેલાથી તે ૧૧ મા ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મની નિર્જરા બારમે ૭ કર્મની નિર્જરા, મોહનીય વર્જિને તેરમે, ચઉદમે ૪ કર્મની નિર્જરા, વેદનીય આયુષ્ય નામ, ગોત્ર, એ ૪

ઇતિ ૧૦ મો નિર્જરા દ્વાર સમાપ્ત ૧૦.

અગ્યારમો ભાવ દ્વાર.

ઉદયભાવ, ઉપશમભાવ, ક્ષાયકભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, પારિણામિકભાવ, સાન્નિવાઈભાવ પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે ૩ ભાવ, ઉદય, ક્ષયોપશમ, પારિણામિક બીજે, ચોથે, પાચમે, છઠ્ઠે, સાતમે ને આઠમેથી તે અગ્યારમા ગુણઠાણા સુધી ઉપશમ શ્રેણિવાળાને ૪ ભાવ, ઉદય ઉપશમ, ક્ષયોપશમ ને પરિણામિક તથા કોઇક ઉપશમને ઠેકાણે ક્ષાયક પણ કહે છે અને ૮ માથી માંડીને બારમા સુધી ક્ષપક શ્રેણિવાળાને ૪ ભાવ, ઉદય, ક્ષયોપશમ ક્ષાયક પારિણામિક તેરમે ચઉદમે ગુ૦ ૩ ભાવ ઉદય, ક્ષાયક, પરિણામિક સિદ્ધમા ૨ ભાવ, ક્ષાયક, પારિણામિક

ઇતિ ૧૧ મો ભાવ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૧.

બારમો કારણ દ્વાર.

કારણ ૫ કર્મબંધના, મિથ્યાત્વ અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, જોગ પહેલે ત્રીજે ગુ૦ ૫ કારણ લાભે બીજે ચોથે ૪ કારણ લાભે, મિથ્યાત્વ વર્જિને પાચમે છઠ્ઠે ગુણ૦ ૩ કારણ લાભે, મિથ્યાત્વ. અવિરતિ એ ૨ વર્જિને સાતમેથી દશમા ગુણઠાણા સુધી ૨ કારણ લાભે, કષાય અને જોગ એ ૧ લાભે. અગ્યારમે બારમે, તેરમે ૧ કારણ લાભે તે ૧ જોગ ચઉદમે કોઇ કારણ નથી.

ઇતિ ૧૨ મો કારણ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૨.

ભવ આશ્રી જાણવી તથા બે વાર અનુત્તર વિમાનમાં ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિએ ઉપજે ૬૬ કે ઝાઝેરા સાગરોપમ, ને ૩ પૂર્વક્રોડિ અધિક મનુષ્યના ભવ આશ્રી જાણવી પાંચમા છઠ્ઠા તેરમા ગુણઠાણાની સ્થિતિ જ૦ અંત ઉ૦ દેશ ઉણી ૮ સાત આઠ વર્ષ ઉણી પૂર્વ ક્રોડની. સાતમાથી તે અગ્યારમા સુધી જ૦ ૧ સમય ઉ૦ અંત બારમા ગુ૦ સ્થિતિ જ૦ ઉ૦ અંત૦ ચઉદમા ગુણઠાણાની સ્થિતિ પાંચ હ્રસ્વ અક્ષર (અ. ઇ. ઉ. ઋ. લૃ.) બોલવા પ્રમાણે જાણવી

ઇતિ ત્રીજો સ્થિતિ દ્વાર સમાપ્ત ૩

ચોથો ક્રિયા દ્વાર.

પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે ૨૪ ક્રિયા લાભે, ઇરિયાવહિયા ક્રિયા વર્જીને બીજે ચોથે ગુ૦ ૨૩ ક્રિયા લાભે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ઇરિયાવહિયા એ ૩ વર્જીને. છઠ્ઠે ગુણઠાણે ૨ ક્રિયા આરંભિયા માયાવત્તિયા એ ૨ લાભે સાતમે ગુણઠાણેથી તે દશમા ગુણઠાણા સુધી ૧ માયાવત્તિયા ક્રિયા લાભે અગ્યારમે, બારમે, તેરમે ગુણઠાણે ૧ ઇરિયાવહિયા ક્રિયા લાભે ચઉદમે ગુણ૦ કોઈ ક્રિયા લાભે નહિ

ઇતિ ચોથો ક્રિયા દ્વાર સમાપ્ત ૪

પાંચમો સત્તા દ્વાર

પહેલા ગુણઠાણાથી તે અગ્યારમા ગુણઠાણા સુધી આઠ કર્મની સત્તા બારમે ૭ કર્મની સત્તા, ૧ મોહનીય કર્મ વર્જીને. તેરમે, ચઉદમે ગુણ૦ ૪ કર્મની સત્તા, વેદનીય, આયુષ્ય, નામ ગોત્ર.

ઇતિ ૫ મો સત્તા દ્વાર સમાપ્ત ૫

છઠ્ઠો બંધ દ્વાર

પહેલા ગુણઠાણાથી તે સાતમા ગુણઠાણા સુધી ત્રીજુ ગુણઠાણુ વર્જીને ૮ કર્મ બાંધે અને જો ૭ બાંધે તો આયુષ્ય વર્જીને ત્રીજે આઠમે નવમે ગુ૦ ૭ કર્મ બાંધે આયુષ્ય વર્જીને. દશમે ગુણ૦ ૬ કર્મ બાંધે, આયુષ્ય, ને મોહનીય એ ૨ વર્જીને અગ્યારમે, બારમે, તેરમે ગુણ૦ ૧ સાતા વેદનીય બાંધે ચઉદમે ગુણ૦ અબંધ

૬ ઠ્ઠો બંધ દ્વાર સમાપ્ત ૬

સાતમો વેદ દ્વાર ને આઠમો ઉદય દ્વાર

પહેલા ગુણઠાણાથી તે દશમા ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મ વેદે ને ૮ નો ઉદય અગ્યારમે, બારમે, ૭ કર્મ વેદે ને ૭ નો ઉદય, મોહનીય વર્જીને. તેરમે ચઉદમે ૪ કર્મ વેદે ને ૪ નો ઉદય વેદનીય આયુષ્ય, નામ ગોત્ર.

ઇતિ ૭ મો વેદ દ્વાર ને ૮ મો ઉદય દ્વાર સમાપ્ત ૭-૮

નવમો ઉદીરણા દ્વાર.

પહેલા ગુણઠાણાથી માંડીને ૭ મા ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મની ઉદીરણા તથા ૭ ની કરે તો આયુષ્ય વર્જીને આઠમે, નવમે ગુણઠાણે ૭ કર્મની ઉદીરણા તે આયુષ્ય વર્જીને, તથા ૬ ની કરે તો આયુષ્ય, વેદનીય, એ ૨ વર્જીને દશમે ૬ ની ઉદીરણા કરે, આયુષ્ય, વેદનીય, એ ૨ વર્જીને અને ૫ ની કરે તો આયુષ્ય, મોહનીય વેદનીય, એ ૩ વર્જીને અગ્યારમે, બારમે ગુ૦ ૫ ની ઉદીરણા, આયુષ્ય, મોહનીય, વેદનીય એ ૩ વર્જીને, તથા ૨ ની કરે તો નામ, ગોત્ર એ ૨ ની ચઉદમે ગુણ૦ ઉદીરણા કરે નહિ

ઇતિ ૯ મો ઉદીરણા દ્વાર સમાપ્ત ૯.

દશમો નિર્જરા દ્વાર.

પહેલાથી તે ૧૧ મા ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મની નિર્જરા બારમે ૭ કર્મની નિર્જરા, મોહનીય વર્જીને તેરમે, ચઉદમે ૪ કર્મની નિર્જરા, વેદનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, એ ૪

ઇતિ ૧૦ મો નિર્જરા દ્વાર સમાપ્ત ૧૦.

અગ્યારમો ભાવ દ્વાર.

ઉદયભાવ, ઉપશમભાવ, ક્ષાયકભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, પારિણામિકભાવ, સાન્નિવાઈભાવ પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે ૩ ભાવ, ઉદય, ક્ષયોપશમ, પારિણામિક બીજે, ચોથે, પાચમે, છઠ્ઠે, સાતમે ને આઠમેથી તે અગ્યારમા ગુણઠાણા સુધી ઉપશમ શ્રેણિવાળાને ૪ ભાવ, ઉદય ઉપશમ, ક્ષયોપશમ ને પરિણામિક તથા કોઇક ઉપશમને ઠેકાણે ક્ષાયક પણ કહે છે અને ૮ માથી માંડીને બારમા સુધી ક્ષપક શ્રેણિવાળાને ૪ ભાવ, ઉદય, ક્ષયોપશમ ક્ષાયક પારિણામિક તેરમે ચઉદમે ગુ૦ ૩ ભાવ ઉદય, ક્ષાયક, પરિણામિક સિદ્ધમાં ૨ ભાવ, ક્ષાયક, પારિણામિક

ઇતિ ૧૧ મો ભાવ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૧.

બારમો કારણ દ્વાર.

કારણ ૫ કર્મબંધના, મિથ્યાત્વ અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, જોગ પહેલે ત્રીજે ગુ૦ ૫ કારણ લાભે બીજે ચોથે ૪ કારણ લાભે, મિથ્યાત્વ વર્જીને પાચમે છઠ્ઠે ગુણ૦ ૩ કારણ લાભે, મિથ્યાત્વ. અવિરતિ એ ૨ વર્જીને સાતમેથી દશમા ગુણઠાણા સુધી ૨ કારણ લાભે, કષાય અને જોગ એ ૧ લાભે. અગ્યારમે બારમે, તેરમે ૧ કારણ લાભે તે ૧ જોગ ચઉદમે કોઇ કારણ નથી.

ઇતિ ૧૨ મો કારણ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૨.

તેરમો પરિષહ દ્વાર

પહેલાથી તે ચોથા ગુણઠાણા સુધી પરિષહ ૨૨ લાભે, પણ વેદે એક સમયે ૨૦, નિર્ગ્રંથ ગુણઠાણે નહિ. પાંચમાથી તે ૯ મા ગુણઠાણા સુધી ૨૨ પરિષહ લાભે એક સમયે ૨૦ વેદે. ટાઢનો ત્યાં તાપનો નહિ, તાપનો ત્યાં ટાઢનો નહિ. ચાલવાનો ત્યાં બેસવાનો નહિ, બેસવાનો ત્યાં ચાલવાનો નહિ. દશમે અગ્યારમે બારમે ૧૪ પરિષહ લાભે. આઠ જે મોહનીય કર્મને ઉદયે હતા તે વર્જી તે આઠ અચેલનો, અરતિનો, સ્ત્રીનો, બેસવાનો, આક્રોશનો, યાચનાનો, સત્કાર પુરસ્કારનો એ ૭ ચારિત્ર મોહનીય કર્મને ઉદયે હતા તે, ને ૮ મો દર્શન પરિષહ દર્શન મોહનીયનો ઉદય હતો તે, એ ૮ વર્જીને શેષ ૧૪ લાભે. તે માંહિલા એક સમયે ૧૨ વેદે. ટાઢનો ત્યાં તાપનો નહિ, તાપનો ત્યાં ટાઢનો નહિ. ચાલવાનો ત્યાં સ્થાનકનો નહિ, સ્થાનકનો ત્યાં ચાલવાનો નહિ. તેરમે ચૌદમે ગુણઠાણે ૧૧ પરિષહ લાભે. પૂર્વે ૧૪ કહ્યા તેમાંથી પ્રજ્ઞાનો, અજ્ઞાનનો એ બે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ઉદયે હતા તે અને ૧ અલાભનો અંતરાય કર્મને ઉદયે હતો તે એ ૩ વર્જીને શેષ ૧૧ લાભે. તે માંહિલા એક સમયે ૯ વેદે. ટાઢનો ત્યાં તાપનો નહિ, તાપનો ત્યાં ટાઢનો નહિ. ચાલવાનો ત્યાં સ્થાનકનો નહિ, સ્થાનકનો ત્યાં ચાલવાનો નહિ.

ઇતિ ૧૩ મો પરિષહ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૩

ચૌદમો માર્ગણા દ્વાર

પહેલે ગુણઠાણે માર્ગણા ૪, ત્રીજે ચોથે, પાંચમે, સાતમે જાય. બીજે ગુણઠાણે માર્ગણા ૧ પડે તો પહેલે આવે, ચડવું થાતું નથી. ત્રીજે માર્ગણા ૪ પડે તો પહેલે આવે અને ચડે તો ચોથે પાંચમે અને સાતમે જાય. ચોથે માર્ગણા ૫ પડે તો પહેલે બીજે ત્રીજે આવે અને ચડે તો પાંચમે સાતમે જાય. પાંચમે માર્ગણા ૫, પડે તો પહેલે, બીજે ત્રીજે ચોથે આવે અને ચડે તો સાતમે જાય. છઠ્ઠે માર્ગણા ૬ પડે તો પહેલે બીજે, ત્રીજે ચોથે, પાંચમે આવે અને ચડે તો સાતમે જાય. સાતમે માર્ગણા ૩ પડે તો છઠ્ઠે ચોથે આવે અને ચડે તો આઠમે જાય. આઠમે માર્ગણા ૩ પડે તો સાતમે ચોથે આવે અને ચડે તો નવમે જાય. નવમે માર્ગણા ૩ પડે તો આઠમે ચોથે આવે અને ચડે તો દશમે જાય. દશમે માર્ગણા ૪ પડે તો નવમે ચોથે આવે, અને ચડે તો અગ્યારમે બારમે જાય. અગ્યારમે માર્ગણા ૨ કાળ કરે તો અનુત્તર વિમાને જાય, પડે તો દશમાથી પહેલા સુધી આવે. ચડવું નથી. બારમે માર્ગણા ૧ તેરમે જાય, પડવું નથી. તેરમે માર્ગણા ૧ ચૌદમે જાય, પડવું નથી. ચૌદમે માર્ગણા નથી, મોક્ષ જાય.

ઇતિ ૧૪ મો માર્ગણા દ્વાર સમાપ્ત. ૧૪

પંદરમો આત્મા દ્વાર.

આત્મા ૮, દ્રવ્યઆત્મા, કષાયઆત્મા, યોગઆત્મા, ઉપયોગઆત્મા, જ્ઞાન-આત્મા, દર્શનઆત્મા, ચારિત્રઆત્મા, વીર્યઆત્મા એવં ૮ પહેલે, ત્રીજે ગુણ૦ ૬ આત્મા, જ્ઞાન ને ચારિત્ર એ ૨ વર્જિને. બીજે ચોથે ગુણ૦ ૭ આત્મા, ચારિત્ર વર્જિને. પાચમે ગુણઠાણે પણ ૭ આત્મા, દેશથી ચારિત્ર છે છઠેથી દશમા ગુણઠાણા સુધી ૮ આત્મા. અગ્યારમે, બારમે, તેરમે ગુ૦ ૭ આત્મા, કષાય વર્જિને ચઉદમે ગુ૦ ૬ આત્મા, કષાય ને જોગ વર્જિને સિદ્ધમા ૪ આત્મા જ્ઞાનઆત્મા, દર્શન-આત્મા, દ્રવ્યઆત્મા, ઉપયોગઆત્મા,

ઇતિ ૧૫ મો આત્મ દ્વાર સમાપ્ત, ૧૫.

સોળમો જીવ ભેદ દ્વાર.

પહેલે ગુણઠાણે ૧૪ ભેદ લાભે. બીજે ગુણ૦ ૬ ભેદ લાભે, બે ઇદ્રય, તે ઇદ્રિય, ચઉરિંદ્રય, અસંજ્ઞી તિર્યંચ પચેદ્રિય, એ ૪ ના અપર્યાપ્ત ને સંજ્ઞી પચેદ્રિયમા અપર્યાપ્તો ને પર્યાપ્તો એ ૬ ત્રીજે ગુણ૦ ૧ સંજ્ઞી પચેદ્રિયનો પર્યાપ્તો લાભે ચોથે ગુણઠાણે ૨ ભેદ લાભે. સંજ્ઞી પંચેદ્રિયનો અપર્યાપ્તો ને પર્યાપ્તો લાભે

ઇતિ ૧૬ મો જીવભેદ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૬.

સત્તરમો જોગ દ્વાર.

પહેલે બીજે ને ચોથે ગુણઠાણે જોગ ૧૩ લાભે, બે આહારકના વર્જિને, ત્રીજે ગુણ૦ ૧૦ જોગ લાભે તે ૪ મનના, ૪ વચનના, ૧ ઉદારિકનો, ૧ વૈક્રિયનો એવ ૧૦ લાભે. પાચમે ગુણઠાણે ૧૨ જોગ, આહારકના ૨ ને એક કાર્મણનો એ ૩ વર્જિને ૧૨ લાભે છઠે ગુ૦ ૧૪ જોગ લાભે, ૧ કાર્મણનો વર્જિને સાતમે ગુ૦ ૧૧ જોગ તે ૪ મનના, ૪ વચનના, ૧ ઔદારિકનો, ૧ વૈક્રિયનો, ૧ આહારકનો એવ ૧૧ આઠમાથી માડીને ૧૨ મા ગુણઠાણા સુધી જોગ ૯ લાભે તે ૪ મનના ૪ વચનના ને ૧ ઔદારિકનો એ ૯ તેરમે ગુણઠાણે જોગ ૭ લાભે, ૨ મનના ૨ વચનના, એ ૪ ને ઉદારિકનો, ઉદારિકનો મિશ્ર કાર્મણ કાયજોગ, એવ ૭ ચોદમે ગુણ૦ જોગ નથી

ઇતિ ૧૭ મો જોગ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૭

અઢારમો ઉપયોગ દ્વાર.

પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે ૬ ઉપયોગ લાભે, ૩ અજ્ઞાન ને ૩ દર્શન એવ ૬ બીજે, ચોથે, પાચમે ગુણ૦ ૬ ઉપયોગ લાભે, ૩ જ્ઞાન, ૩ દર્શન, એવં ૬, છઠાથી તે બારમા ગુણઠાણા સુધી ઉપયોગ ૭ લાભે તે ૪ જ્ઞાન ને ૩ દર્શન એવ ૭ તેરમે, ચોદમે ગુણઠાણે તથા સિદ્ધમા ૨ ઉપયોગ કેવલજ્ઞાન, ને કેવલદર્શન

ઇતિ ૧૮ મો ઉપયોગ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૮.

ઓગણીશમો લેશ્યા દ્વાર

પહેલાથી તે છઠ્ઠા ગુણઠાણા સુધી ૬ લેશ્યા લાભે. સાતમે ગુણ૦ ઉપલી ૩ લેશ્યા લાભે. આઠમેથી માંડીને બારમા ગુણઠાણા સુધી ૧ શુક્લ લેશ્યા લાભે. તેરમે ગુણઠાણે ૧ પરમ શુક્લલેશ્યા લાભે ચૌદમે ગુ૦ લેશ્યા નથી.

ઇતિ ૧૯ મો લેશ્યા દ્વાર સમાપ્ત. ૧૯

વીસમો ચારિત્ર દ્વાર.

પહેલાથી તે ચોથા ગુણઠાણા સુધી કોઈ ચારિત્ર નથી. પાંચમે ગુણઠાણે દેશ સામાયક ચારિત્ર છે. છઠ્ઠે, સાતમે ગુણઠાણે ૩ ચારિત્ર લાભે: સામાયક ચારિત્ર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્ર એ ૩ લાભે. આઠમે, નવમે ગુણઠાણે ૨ ચારિત્ર લાભે, સામાયક ને છેદોપસ્થાપનીય. દશમે ગુણ૦ ૧ સુક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર લાભે અગ્યારમેથી તે ચૌદમા ગુણઠાણા સુધી ૧ યથાખ્યાત ચારિત્ર લાભે.

ઇતિ ૨૦ મો ચારિત્ર દ્વાર સમાપ્ત ૨૦

એકવીસમો સમકિત દ્વાર

પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે સમકિત નથી. બીજે ગુણ૦ ૧ સાસ્વાદન સમકિત લાભે ચોથે પાંચમે ને છઠ્ઠે ગુણ૦ ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ તથા સાતમે ગુણ૦ ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને વેદક. આઠમે, નવમે ગુણઠાણે ૩ સમકિત લાભે ઉપશમ ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક. દશમે અગ્યારમે ગુણઠાણે ૨ સમકિત લાભે, ઉપશમ ને ક્ષાયક બારમે તેરમે ચૌદમે ગુણઠાણે તથા સિદ્ધમાં ૧ ક્ષાયક સમકિત લાભે.

ઇતિ ૨૧ મો સમકિત દ્વાર સમાપ્ત ૨૧

બાવીસમો અલ્પબહુત્વ દ્વાર

સર્વથી થોડા અગ્યારમા ગુણઠાણાવાળા એક સમયે ઉપશમશ્રેણીવાળા ૫૪ જીવ લાભે માટે. ૧ તેથી બારમા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા એક સમયે ક્ષપકશ્રેણીવાળા એકસો ને આઠ જીવ લાભે માટે ૨ તેથી આઠમા નવમા દશમા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા જઘન્ય બસો ઉત્કૃષ્ટ નવસેં લાભે માટે ૩ તેથી તેરમા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા જઘન્ય બે ક્રોડી ઉત્કૃષ્ટ નવ ક્રોડી લાભે માટે ૪ તેથી સાતમા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા જઘન્ય બસેં ક્રોડી ઉત્કૃષ્ટ નવસેં ક્રોડી લાભે માટે ૫ તેથી છઠ્ઠા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા જઘન્ય બે હજાર ક્રોડી ઉત્કૃષ્ટ નવ હજાર ક્રોડી લાભે માટે ૬ તેથી પાંચમા ગુણઠાણાવાળા અસંખ્યાતગુણા તિર્યંચ શ્રાવક ભળ્યા માટે ૭ તેથી બીજા ગુણઠાણાવાળા અસંખ્યાતગુણા ૪ ગતિમાં લાભે માટે ૮ તેથી ત્રીજા ગુણઠાણાવાળા અસંખ્યાતગુણા ૪ ગતિ [illegible] માટે ૯ તેથી ચોથા ગુણઠાણાવાળા અસંખ્યાતગુણા ઘણી સ્થિતિ

માટે ૧૦. તેથી ચોદમા ગુણઠાણાવાળા ને સિદ્ધ ભગવંતજી અનંતગુણા. ૧૧ તેથા પહેલા ગુણઠાણાવાળા અનંતગુણા, એકેંદ્રિય પ્રમુખ સર્વ મિથ્યાદષ્ટિ છે માટે ૧૨.

ઇતિ ૨૨ મો અલ્પબહુત્વ દ્વાર સમાપ્ત. ૨૨

ઇતિ ગુણઠાણાના ૨૨ દ્વાર સંપૂર્ણ.

ભાવ ૬.

ઉદયભાવ, ઉપશમભાવ, ક્ષાયકભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, પારિણામિકભાવ ને સન્નિવાઇ ભાવ

ઉદય ભાવના ૨ ભેદ જીવ ઉદય નિષ્પન્ન ને અજીવ ઉદય નિષ્પન્ન જીવ ઉદય નિષ્પન્નમા ૩૩ બોલ પામે, ૪ ગતિ ૬ કાય, ૬ લેસ્યા ૪ કષાય ૩ વેદ એવ ૨૩ ને મિથ્યાત્વ ૧, અજ્ઞાન ૨, અવિર્ગતિ ૩, અસંજ્ઞીપણું ૪, આહારકપણું ૫, છદ્મસ્થપણું ૬, સજોગીપણું ૭, સંસાર પરિયદૃણા ૮, અસિદ્ધ ૯, અકેવલી ૧૦, એવ ૩૩ અજીવ ઉદય નિષ્પન્નના ૩૦ બોલ પામે, ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ ૮ સ્પર્શ, ૫ શરીર, ૫ શરીરના વ્યાપાર એવ ૩૦ એવ ઉભય મળીને ૩૩ ને ૩૦ ત્રેસઠ ભેદ ઉદય ભાવના કહ્યા ૧.

ઉપશમ ભાવે ૧૧ બોલ છે ચાર કષાયનો ઉપશમ ૪, રાગનો ઉપસમ ૫ દ્વેષનો ઉપશમ ૬, દર્શનમોહનીયનો ઉપશમ ૭, ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, એવ ૮ મોહનીયની પ્રકૃતિ અને ઉવસમિયા દંશણલદ્ધિ તે સમકિત ૯ ઉવસમિયા ચરિત્તલદ્ધિ ૧૦, ઉવસમિયા અકષાય છઉમથ વીતરાગલદ્ધિ એવ ૧૧. ૨

ક્ષાયક ભાવે ૩૭ બોલ છે ૫ જ્ઞાનાવરણીય ૯ દર્શનાવરણીય ૨ વેદનીયની, ૧ રાગની, ૧ દ્વેષની, ૪ કષાયની, ૧ દર્શનમોહનીયની ૧ ચારિત્રમોહનીયની ૪ આયુષ્યની, ૨ નામની, ૨ ગોત્રની, ૫ અંતરાયની, એવ ૩૭ પ્રકૃતિને ક્ષય કરે તેને ક્ષાયક ભાવ કહિયે તે ૯ બોલ પામે ક્ષાયક સમકિત, ક્ષાયક જથાખ્યાત ચારિત્ર, કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન અને ક્ષાયક દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, એવ ૯ બોલ. ૩

ક્ષયોપશમ ભાવે ૩૦ બોલ છે. ૪ જ્ઞાન પ્રથમના, ૩ અજ્ઞાન, ૩ દર્શન, ૩ દૃષ્ટિ. ૪ ચારિત્ર પ્રથમના, ૧ ચરિત્તાચરિત્ત તે શ્રાવકપણું પામે, ૧ આચાર્યગણિની પદવી, ૧ ચોદ પૂર્વ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, ૫ ઇંદ્રિયની લબ્ધિ, ૫ દાનાદિ લબ્ધિ એવ સર્વ મળી ૩૦ બોલ ૪

પારિણામિક ભાવના ૨ ભેદ, સાદિપારિણામિક, અનાદિપારિણામિક સાદિ વિણસે, અનાદિ વિણસે નહિ, સાદિ પારિણામિકના અનેક ભેદ છે જુની સુરા, મદિરા, જુનો ગોળ, તદુલ એ આદિ ૭૩ બોલ, ભગવતિની શાખે છે અનાદિ પારિણામિક ભાવના ૧૦ બોલ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય કાળ, લોક, અલોક, ભવ્ય, અભવ્ય, એવ ૧૦ ૫

સન્નિવાઈ ભાવના ૨૬ ભાંગા, ૧ દ્વિકસંયોગીના ૧ ત્રિકસંયોગ ૫ ચોકસંયોગીના ૧ પંચસંયોગીનો એવ ૨૬ ભાંગા એનો વિચાર શ્રી અનુયોગ દ્વાર સિદ્ધાંતથી જાણવો.

૧૪ ગુણઠાણા ઉપર ૧૦ ક્ષેપક દ્વાર

પ્રથમ હેતુ દ્વાર કર્મબંધના મૂળ હેતુ ૧ મિથ્યાત્વ ૨ અવિરતિ, ૩ અને ૪ જોગ. એ ચાર છે ઉત્તર હેતુ ૫૭ છે તે ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવિ (૬ કાય, ૫ ઇંદ્રિય, ૧ મન.) ૨૫ કષાય અને ૧૫ જોગ, એવ ૫૭ હેતુ ગુણસ્થાનકે ૫૫ હેતુ તે આહારકના ૨ વર્જીને. બીજે ગુ૦ ૫૦ હેતુ તે ૫૫ માંથી મિથ્યાત્વ ટળ્યાં ત્રીજે ગુ ૪૩ હેતુ તે ૧૨ અવિરતિ, ૨૧ કષાય, (અનંતાનુબંધી ૪ વિના) અને ૧૦ જોગ (૪ મનના ૪ વચનના ૧ ઔદારિક અને ૧ વૈ એવ ૪૩ ચોથે ગુ ૪૬ હેતુ તે ૧૨ અવિરતિ, ૨૧ કષાય અને ૧૩ પાંચમે ગુ ૪ હેતુ તે ૧૧ અવિરતિ, (ત્રસકાય વર્જીને) ૧૭ કષાય, (૪ અને ૪ પ્રત્યાખ્યાની એ ૮ સિવાય) અને ૧૨ જોગ. છઠ્ઠે ગુ ૨૭ હેતુ તે કષાય (સંજ્વલનનો ચોક અને ૯ નોકષાય) અને ૧૪ જોગ સાતમે ગુ હેતુ તે ૧૩ કષાય અને ૧૧ જોગ. આઠમે ગુ ૨૨ હેતુ તે ૧૩ કષાય અને જોગ (૪ મનના ૪ વચનના અને ૧ ઔદારિક) નવમે ગુ ૧૬ હેતુ તે ૭ (સંજ્વલનના ૪ અને ૩ વેદ) અને ૯ જોગ. દશમે ગુણ ૧ હેતુ તે ૧ (સંજ્વલનનો લોભ) અને ૯ જોગ અગિયારમે તથા બારમે ગુણ ૯ હે નવ જોગ. તેરમે ગુણ ૭ હેતુ તે સાત જોગ. તેરમે ગુણ ૭ હેતુ તે સાત અને ચૌદમે ગુણસ્થાનકે હેતુ નથી. ઇતિ પહેલો હેતુ દ્વાર સમાપ્ત.

બીજો દંડક દ્વાર પહેલે ગુ ૨૪ દંડક બીજે ગુણ ૧૯ દંડક થાવરના વર્જ્યાં ત્રીજે ચોથે ગુણ ૧૬ દંડક તે ૩ વિકલેંદ્રિય વર્જ્યા ૫ ગુણ ૨ દંડક સંજ્ઞીમનુષ્ય, સંજ્ઞીતિર્યંચ એ ૨ છઠ્ઠાથી તે ચૌદમા ગુણ ૧ મનુષ્યનો દંડક ઇતિ બીજો દંડક દ્વાર સમાપ્ત.

ત્રીજો જીવાયોનિ દ્વાર પહેલે ગુણ ૮૪ લાખ જીવાયોનિ. ગુણ ૩૨ લાખ તે એકેંદ્રિયના વર્જી ત્રીજે ચોથે ગુણ ૨૬ લાખ જીવાયો પાંચમે ગુણ ૧૮ લાખ જીવાયોનિ છઠ્ઠાથી તે ૧૪ મા ગુણઠાણા સુધી ૧૪ જીવાયોનિ ઇતિ ત્રીજો યોનિ દ્વાર સમાપ્ત

ચોથો અંતર દ્વાર પહેલે ગુણ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્ ૬૬ સ ઝાઝેરાનું અથવા ૧૩૨ સાગર ઝાઝેરાનું તે ૬૬ સાગર ચોથે ગુણ રહે ન ગુણ કરી પાછો ચોથે ગુણ ૬૬ સાગર રહી મિથ્યાત્વે આવે બીજ

માંડીને અગ્યારમા ગુણઠાણા સુધી જ૦ અંત૦ અથવા પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ તે એટલા કાળ વિના ઉપશમ શ્રેણી કરીને પડે નહીં. ઉત૦ અર્ધપુદ્ગલ દેશે ઉણ બારમે તેરમે ને ચૌદમે ગુણ૦ આતરૂં નથી, એ એક જીવઆશ્રી. ઇતિ ૪ અંતર દ્વાર સમાપ્ત.

પાંચમો ધ્યાન દ્વાર. પહેલે, બીજે, ત્રીજે ગુણ૦ ૨ ધ્યાન પહેલા. ચોથે, પાંચમે ગુણ૦ ૩ ધ્યાન પહેલા છઠે ગુણ૦ ૨ ધ્યાન આર્ત્ત, ને ધર્મ ધ્યાન. સાતમે ગુણ ૧ ધર્મધ્યાન આઠમેથી માંડીને ચૌદમા ગુણ૦ ૧ શુકલધ્યાન. ઇતિ ૫ મો ધ્યાન દ્વાર સમાપ્ત

છઠો ફરસનાદ્વાર. પહેલું ગુણઠાણું ૧૪ રાજલોક સ્પર્શે. બીજુ ગુણ૦ હેઠું પંડગવનથી તે છઠ્ઠિ નરક લગે ફરસે. તથા ઊંચુ અધોગામની વિજયથી તે ૯ ગ્રૈવેયક સુધી ફરસે. ત્રીજુ ગુણ૦ લોકનો અસખ્યાતમો ભાગ ફરસે. ચોથુ ગુણ૦ અધોગામની વિજયથી ૧૨ મા દેવલોક સુધી ફરસે અથવા પંડગવનથી છઠ્ઠી નરક સુધી ફરસે પાચમુ ગુ૦ પણ એમજ અધોગામની વિજયથી ૧૨ મા દેવલોક સુધી ફરસે છઠ્ઠાથી તે અગ્યારમા ગુણઠાણાવાળા અધોગામની વિજયથી ૫ અનુત્તરવિમાન સુધી ફરસે બારમુ ગુણ૦ લોકનો અસખ્યાતમો ભાગ ફરસે તેરમુ ગુણ૦ સર્વલોક ફરસે ચૌદમુ ગુણ૦ લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ ફરસે ઇતિ ૬ ઠ્ઠો ફરસનો દ્વાર સમાપ્ત

સાતમો દ્વાર. તીર્થંકર ગોત્ર ૪ ગુણઠાણે બાંધે ચોથે, પાંચમે, છઠે ને સાતમે, એ ૪ ગુણઠાણે બાંધે શેષ ગુણઠાણે ન બાંધે તીર્થંકર દેવ ૯ ગુણઠાણા ફરસે તે ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪, એ ૯ ફરસે. ઇતિ ૭ મો દ્વાર સમાપ્ત.

આઠમો દ્વાર. ગુણઠાણા ૧૪ મા ૧, ૪, ૫, ૬, ૧૩, એ ૫ શાશ્વતા, શેષ ૯ ગુણ૦ અશાશ્વતા ઇતિ આઠમો દ્વાર સમાપ્ત

નવમો દ્વાર. ગુણઠાણા ૧૪ મા ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, એ ૭ ગુણ૦ ૬ સઘયણ, આઠમાથી તે ૧૪ મા ગુણઠાણા સુધી એક વજ્રઋષભ નારચ સંઘયણ ઇતિ ૯ મો દ્વાર સમાપ્ત

દશમો દ્વાર. આર્યાજી, અવેદી પરિહારવિશુદ્ધચારિત્રવત પુલાક લબ્ધિવત, અપ્રમાદી સાધુ, ૧૪ પૂર્વી સાધુ અને આહારક શરીર એ ૭નું કોઇ દેવતા સાહારણ કરી શકે નહિ ઇતિ ૧૦ મો દ્વાર સમાપ્ત

ક્ષેપક દ્વાર સમાપ્ત ઇતિ ગુણઠાણાદ્વાર સમાપ્ત.

(૨૧) તેત્રીશ બોલ

એક પ્રકારે અસંયમ–સર્વ આસ્રવથી નહિ નિવર્તવું તે.

બે પ્રકારે બંધ–૧ રાગબંધ, ૨ દ્વેષબંધ.

ત્રણ પ્રકારે દંડ–૧ મન દંડ, ૨ વચન દંડ, ૩ કાય દંડ. ત્રણ પ્રકારે ગુપ્તિ ૧ મન ગુપ્તિ ૨ વચન ગુપ્તિ ૩ શરીર ગુપ્તિ. ત્રણ પ્રકારે શલ્ય ૧ માયા શલ્ય, ૨ નિદાન શલ્ય, ૩ મિથ્યાદર્શન શલ્ય. ત્રણ પ્રકારે ગર્વ ૧ ઋદ્ધિગર્વ, ૨ રસગર્વ ૩ શાતાગર્વ. ત્રણ પ્રકારે વિરાધના, ૧ જ્ઞાન વિરાધના ૨ દર્શન વિરાધના ૩ ચારિત્ર વિરાધના.

ચાર પ્રકારે કષાય–૧ ક્રોધ કષાય ૨ માન કષાય, ૩ માયા કષાય ૪ લોભ કષાય. ચાર પ્રકારે સંજ્ઞા, ૧ આહાર સંજ્ઞા, ૨ ભયસંજ્ઞા ૩ મૈથુન સંજ્ઞા ૪ પરિગ્રહ સંજ્ઞા. ચાર પ્રકારે કથા, ૧ સ્ત્રી કથા ૨ ભક્ત કથા, ૩ દેશ કથા ૪ રાજ કથા. ચાર પ્રકારે ધ્યાન, ૧ આર્ત ધ્યાન ૨ રૌદ્ર ધ્યાન ૩ ધર્મ ધ્યાન ૪ શુક્લ ધ્યાન.

પાંચ પ્રકારે ક્રિયા–૧ કાયિકી ક્રિયા, ૨ આધિકરણિકી ક્રિયા, ૩ પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા ૪ પારિતાપનિકી ક્રિયા ૫ પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા. પાંચ પ્રકારે કામગુણ ૧ શબ્દ ૨ રૂપ ૩ ગંધ ૪ રસ ૫ સ્પર્શ. પાંચ પ્રકારે મહાવ્રત, ૧ સર્વ પ્રાણાતિપાતથી વિરામ, ૨ સર્વ મૃષાવાદથી વિરામ, ૩ સર્વ અદત્તથી વિરામ ૪ સર્વ મૈથુનથી વિરામ, ૫ સર્વ પરિગ્રહથી વિરામ. પાંચ પ્રકારે સમિતિ ૧ ઇર્યા સમિતિ, ૨ ભાષા સમિતિ ૩ એષણા સમિતિ ૪ આદાન ભંડમાત્ર નિક્ષેપ સમિતિ, ૫ ઉચ્ચાર-પ્રસ્રવણ-ખેલ શ્લેષ્મ વગેરેને પરિઠવવાની સમિતિ. પાંચ પ્રકારે પ્રમાદ, ૧ મદ ૨ વિષય, ૩ કષાય ૪ નિદ્રા ૫ વિકથા.

છ પ્રકારે જીવનિકાય–૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુકાય ૫ વનસ્પતિકાય ૬ ત્રસકાય. છ પ્રકારે લેશ્યા, ૧ કૃષ્ણલેશ્યા ૨ નીલલેશ્યા ૩ કાપોતલેશ્યા ૪ તેજોલેશ્યા ૫ પદ્મલેશ્યા ૬ શુક્લલેશ્યા.

સાત પ્રકારે ભય–૧ આલોક ભય મનુષ્યને મનુષ્યથી ભય થાય તે ૨ પરલોક ભય દેવતિર્યંચથી ભય થાય તે. ૩ આદાન ભય ધનથી ભય થાય ૪ અકસ્માત ભય કારણ વિના ભય થાય તે. ૫ વેદના ભય દુઃખથી ભય થાય ૬ મરણથી ભય થાય તે ૭ અપયશ–અપકીર્તિથી ભય થાય તે.

આઠ પ્રકારે મદ–૧ જાતિ મદ, ૨ કુળ મદ, ૩ બળ મદ ૪ રૂપ મદ ૫ તપો મદ ૬ શ્રુત મદ ૭ લાભ મદ ૮ ઐશ્વર્ય મદ.

નવ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ:–૧ **સ્ત્રી** પશુ પડક રહિત આલય (સ્થાનક) મા રહેવુ, ઉંદર બીલાડીના દૃષ્ટાંતે ૨ મનને આનદ આપે તેવી ને કામ–રાગને વૃદ્ધિ કરે તેવી સ્ત્રી સાથે કથા–વાર્તા ન કરવી, લીંબુ રસના (જીભ) ને દૃષ્ટાંતે. ૩ સ્ત્રીના આસને તેમ સ્ત્રી સાથે સહવાસ કરવો નહિ, કોળાના ગધે કણીકનો વઠ જાય તે દૃષ્ટાંતે ૪ સ્ત્રીના અંગ અવયવ તેમ તેની સુરચના ને તેનું બોલવુ, નિરીક્ષણ વગેરેને, વિષય રાગદષ્ટિથી જોવુ નહિ, સૂર્ય ચક્ષુના દૃષ્ટાતે ૫ સ્ત્રી સબધી કુજિત, રુદન, ગીત. હાસ્ય, આક્રંદ વગેરે સભળાય તે ભીંત કે દિવાલના અતરે નિવાસ નહિ કરવો, લાખ અગ્નિના દૃષ્ટાતે. ૬ પૂર્વગત સ્ત્રી સબધી ક્રીડા, હાસ્ય, રતિ, દર્પ, સ્નાન, સાથે જમવુ વગેરે યાદ કરવુ નહિ, સર્પના ઝેરના દૃષ્ટાતે ૭ સ્વાદિષ્ટ તેમ મજબૂત પ્રણિત આહાર કરવો નહિ, ત્રિદોષીને ઘૃતના દૃષ્ટાતે ૮ મર્યાદા કાળે ધર્મયાત્રા નિમિત્તે જોઇએ તેથી વધારે આહાર કરવો નહિ, કાગળની કોથળીમા નાણાને દૃષ્ટાતે ૯ શરીર સુદર ને વિભૂષિત લાગે તેવી શ્રગાર–શોભા કરવી નહિ, ગરીબના રત્નને દૃષ્ટાતે

દશ પ્રકારે શ્રમણધર્મ–૧ **ક્ષમા,** સહન કરતા શીખવુ ૨ **મુક્તિ,** નિર્લોભતા રાખવી ૩ **આર્જવ** નિખાલસ–સ્વચ્છ હૃદય રાખવું ૪ **માર્દવ,** કોમલ–વિનય બુદ્ધિ રાખવી, અહકાર–મદ નહિ કરવો ૫ **લાઘવ,** અલ્પ–થોડા ઉપકરણ–સાધન રાખવા. ૬ **સત્ય,** સત્યતાથી–પ્રામાણિકતાથી વર્તવુ ૭ **સચમ.** શરીર–ઇંદ્રિયો વગેરેને નિયમમા રાખવા ૮ **તપ,** શરીર દુર્બલ થાય તેમ ઉપવાસાદિ તપ કરવો. ૯ **ચૈત્યદાન,** બીજાઓને ઉપકાર બુદ્ધિથી જ્ઞાનાદિ આપવુ ૧૦ **બ્રહ્મચર્ય,** શુદ્ધ આચાર, નિર્મલ પવિત્ર વૃત્તિમા રહવુ

દશ પ્રકારે સમાચારી:–૧ **આવશ્ય.** સ્થાનકથી બહાર જવું હોય ત્યારે ગુરૂ કે ઉપરીને કહેવું કે અવશ્ય મારે જવુ છે ૨ **નિષેધક.** સ્થાનકમા આવવુ હોય ત્યારે કહેવુ કે નિશ્ચય કાર્ય કરીને હુ આવ્યો છુ ૩ **આપૂચ્છના** પોતાનુ કાર્ય હોય તો ગુરુને પૂછવુ ૪ **પ્રતિપૂચ્છના.** બીજા સાધુઓનુ કાર્ય હોય ત્યારે વારવાર ગુરૂને પૂછવુ ૫ **છંદના.** ગુરૂ કે વડાને પોતાની પાસેની વસ્તુ આમંત્રણ કરવી ૬ **ઇચ્છાકાર** ગુરૂ કે વડાને કહેવુ "હે પૂજ્ય! આપની ઇચ્છા છે–સૂત્રાર્થ જ્ઞાન આપશો ?" ૭ **મિથ્યાકાર.** પાપ લાગ્યુ હોય તે ગુરૂ પાસે મિથ્યા કહી માફ કહેવું. ૮ **તથ્યકાર.** ગુરૂ કથન પ્રતિ કહે કે આપ કહો છો તેમ કરીશ ૯ **અભ્યુત્થાન.** ગુરૂ કે વડા આવતા સાત આઠ ડગલા સામા જવુ, તેમ જતા સાત આઠ ડગલા સુધી મૂકવા જવુ ૧૦ **ઉપસંપદા** ગુર્વાદિ પાસે સૂત્રાર્થ લક્ષ્મી પામવા હમેશા રહેવું

અગીયાર પ્રકારે શ્રાવકપ્રતિમા—૧ પહેલી પ્રતિમા એક માસની. તેમાં શુદ્ધ સત્ય ધર્મ રૂચિ હોય, પણ નાના વ્રત ઉપવાસ દિ આચરણ કરવાને તે શ્રાવકને નિયમ ન હોય તે દર્શન શ્રાવક પ્રતિમા ૨ બીજી પ્રતિમા બે માસની. તેમાં સત્ય ધર્મની રૂચિ સાથે નાના શીલવ્રત-ગુણવ્રત પ્રત્યાખ્યાન પોષધ ઉપવાસાદિ કરે પણ સામાયિક દિશાવકાશિક વ્રત કરવાને નિયમ ન હોય. તે ઉપાસક પ્રતિમા. ૩ ત્રીજી પ્રતિમા ત્રણ માસની તેમાં ઉપર પ્રમાણે ઉપરાંત સામાયિકાદિ કરે પણ આઠમી ચઉદશી અમાવાસ્યા પુનમાસી વગેરે પર્વમાં પોષધોપવાસ કરવાને નિયમ ન હોય. ૪ ચોથી પ્રતિમા ચાર માસની. તેમાં પ્રતિપૂર્ણ પોષધોપવાસ અષ્ટમાદિ સર્વ પર્વમાં કરે ૫ પાંચમિ પ્રતિમા પાંચ માસની. તેમાં પૂર્વોક્ત સર્વ આચરે ઉપરાંત એક રાત્રિમાં કાયોત્સર્ગ કરે, ને તે પાંચ બોલ આચરે ૧ સ્નાન ન કરે ૨ રાત્રિ ભોજન ન કરે, ૩ કાછડી ન વાળે, ૪ દિવસે બ્રહ્મચર્ય આચરે, ૫ રાત્રિનો પરિમાણ કરે ૬ છઠ્ઠી પ્રતિમા છ માસની તેમાં પૂર્વોક્ત ઉપરાંત સર્વ વખતે બ્રહ્મચર્ય આચરે ૭ સાતમી પ્રતિમા જઘન્ય એક દિવસથી ઉત્કૃષ્ટ આઠ માસની તેમાં આરંભ કરે નહિ. ૯ નવમી પ્રતિમા. તેમજ ઉત્કૃષ્ટ નવ માસની. તેમાં આરંભ કરવા સાથે કરાવવાના પણ નિયમ કરે. ૧૦ દશમી પ્રતિમા ઉત્કૃષ્ટ દશ માસની. તેમાં પૂર્વોક્ત સાથે આરંભ કરીને આપે તે પણ લેવાના નિયમ કરે. ઉપરાંત ક્ષુરમુંડન કરાવે અથવા શિખા રાખે કોઈ એક વાર પૂછવા થકી તથા વારવાર પૂછવા થકી ને આપ બોલવી કલ્પે, જાણે તો હા પાડવી કલ્પે, ને ન જાણે તો ના પાડવી કલ્પે. ૧૧ અગિયારમી પ્રતિમા ઉત્કૃષ્ટ અગિયાર માસની, તેમાં ક્ષુરમુંડન કરાવે, કે લોચ કરે, સાધુ-શ્રમણ સમાન ઉપકરણ પાત્ર રજોહરણ વગેરે ધરે, સ્વજ્ઞાતિમાં ગોચરી કરે, પ્રશ્ન કરે કહે કે પ્રતિમાધારી શ્રાવક છું ભિક્ષા આપશો! સાધુ પ્રમાણ ઉપદેશ આપે. સાડા પાંચ વર્ષ ૧૧ પ્રતિમામાં જાય છે.

બાર ભિક્ષુની પ્રતિમા (આચારાંગ સૂત્ર)—૧ પહેલી પ્રતિમા એક માસની તે શરીર ઉપર મમતા સ્નેહભાવ ન રાખે, શરીર શુશ્રૂષા ન કરે, જે કોઈ મનુષ્ય દેવ તિર્યંચનો પરિષહ ઉપજે ત્યારે તે સમ પરિણામે સહન કરે. ૧

૨ એકદાતિ આહારની એકદાતિ પાણીની લેવી કલ્પે તે આહાર શુદ્ધ નિર્દોષ કોઈ શ્રમણ બ્રાહ્મણ અતિથિ કૃપણ કે ભિક્ષુક દ્વિપદ તથા ચતુષ્પદને અંતરાય ન પડે તેમ વળી એક માણસ જમતો હોય તથા એકને અર્થે રાંધ્યું હોય તે આહાર લે, બે જમવામાંથી આપે તો ન લે ત્રણ ચાર, પાંચ વિગેરે જમતા હોય તેમાંથી આપે તો ન લે, ગર્ભવતી માટે નિપજાવ્યો હોય તે ન લે તથા નવપ્રસૂતિનો આહાર ન લે, તથા બાળકને દૂધ પાતી હોય તેના હાથનો ન લે વળી એક પગ ઉંબરામાં ને એક પગ ઉંબરા બહાર એમ પગ રાખી વહોરાવે તો લે નહિ તો ન લે

૩ પ્રતિમાધારી સાધુને ત્રણ કાળ ગોચરીના કહ્યા છે, આદિમ, મધ્યમ, ચરિમ એટલે એક દિવસના ત્રણ ભાગ કરે, પહેલામા ગોચરી જાય તો બીજા બે ભાગમા ન જાય, એમ ત્રણેમા સમજવુ.

૪ પ્રતિમાધારી સાધુને ૭ પ્રકારે ગોચરી કરવી કહી છે ૧ પેટીને આકારે (ચોખુણી) ૨ અર્ધ પેટીને આકારે (બે પંક્તિ) ૩ બળદના મૂત્રને આકારે. ૪ પતગ ટીડ ઉડે તે માફક અતરે અતરે કરે ૫ શખના આવર્ત્તનની પેરે ગોચરી કરે ૬ જાતા તથા વળતાં ગોચરી કરે એ ૭ પ્રકાર.

૫ પ્રતિમાધારી સાધુ જે ગામમા જાય ત્યા જાણે કે આ પ્રતિમાધારી સાધુ છે તો એક રાત્રિ રહે ને ન જાણે તો બે રાત્રિ રહે, તે ઉપરાત રહે તો છેદ તથા પરિહાર તપ જેટલી રાત્રિ રહે તેટલા દિનનુ પ્રાયશ્ચિત પામે

૬ પ્રતિમાધારી ચાર પ્રકારે બોલે ૧ યાચના કરે ત્યારે. ૨ પથ પ્રમુખ પૂછતા ૩ આજ્ઞા માગતા. ૪ પ્રશ્નાદિકનો ઉત્તર આપતાં

૭ પ્રતિમાધારી સાધુને ત્રણ પ્રકારના સ્થાનક જોવા પ્રતિલેખવા કલ્પે ૧ આરામરૂપ ઘર, ૨ છત્રીના આકારે, ૩ ઝાડતળે.

૮ પ્રતિમાધારી સાધુ એ ત્રણ સ્થાનકને યાચે-માગે

૯ એ ત્રણ પ્રકારના સ્થાનકને વિષે રહેવું કરે

૧૦ પ્રતિમાધારી સાધુને ત્રણ પ્રકારની શય્યા જોવી કલ્પે ૧ પૃથ્વીરૂપ, ૨ શિલારૂપ, ૩ કાષ્ટરૂપ

૧૧ એ ત્રણ પ્રકારની શય્યા યાચના કરવી કલ્પે

૧૨ એ ત્રણ પ્રકારની શય્યા ભોગવવી કલ્પે.

૧૩ પ્રતિમાધારી સાધુ જે સ્થાનકમા રહ્યા હોય ત્યા કોઇ સ્ત્રી પ્રમુખ આવે તો તે સ્ત્રી પ્રમુખના ભયે કરી બહાર નાસરે નહીં, તથા બહાર હાથ ઝાલી કાઢે તો ઇર્યાસમિતિ શોધતા નીકળે

૧૪. પ્રતિમાધારી સાધુ જે ઘરમા રહ્યા હોય ત્યાં કોઇ અગ્નિ લગાડે તો તેના ભયે કરી બહાર નીકળે નહિ. કોઇ બળાત્કારે કાઢે તો ઇર્યાસમિતિ શોધતા નીકળે

૧૫. પ્રતિમાધારી સાધુને પગને વિષે કાટો પ્રમુખ વાગે તો તેને કાઢવો ન કલ્પે

૧૬ પ્રતિમાધારી સાધુને આખમા નાના જીવ તથા નાના બીજ તથા રજ પ્રમુખ પેસે તો કાઢવા ન કલ્પે, ઇર્યાએ ચાલવુ કલ્પે.

૧૭ પ્રતિમાધારી સાધુને, જ્યાં સૂર્ય આથમે ત્યાંથી એક પગ માત્ર પણ આગળ ચાલવું ન કલ્પે. એટલે પ્રતિલેખનની વેળા સુધી વિહાર કરે.

૧૮ પ્રતિમાધારી સાધુને સચિત્ત પૃથ્વી ઉપર સૂવું બેસવું, થોડી નિદ્રા પણ કરવી ન કલ્પે ને પૂર્વે જોએલા સ્થાનકે ઉચ્ચાર પ્રમુખ પરિઠવવું કલ્પે.

૧૯ સચિત્ત રજે કરી પગ પ્રમુખ ખરડાએલા હોય તેવા શરીરે ગૃહસ્થને ઘરે ગોચરી જવું ન કલ્પે.

૨ પ્રતિમાધારી સાધુને પ્રાસુક શીતળ તથા ઉષ્ણ પાણીએ કરી હાથ પગ કાન નાક આંખ પ્રમુખ એક વાર ધોવું, વારંવાર ધોવું ન કલ્પે, અશુચિનો લેપ લાગ્યો હોય તે તથા ભોજનથી ખરડાએલ હોય તેટલું ધોવું કલ્પે.

૨૧ પ્રતિમાધારી સાધુ, ઘોડો હાથી, બળદ, પાડો વરાહ (સૂઅર) શ્વાન વાઘ ઇત્યાદિક દુષ્ટ જીવ સામા આવતાં હોય તો તેના ભયે કરી પગ માત્ર પાછો ઓસરે નહિ પણ સુંવાળો જીવ સામો આવતો હોય તો તેની દયાને કારણે જરા માત્ર પાછા ઓસરે.

૨૨ પ્રતિમાધારી સાધુ વિહાર કરતાં તડકેથી છાંયે ન જાય, છાંયેથી તડકે ન જાય. ટાઢ તાપ સમપરિણામે સહન કરે.

બીજી પ્રતિમા એક માસની તેમાં બે દાતિ આહાર અને બે દાતિ પાણીની લેવી કલ્પે.

ત્રીજી પ્રતિમા એક માસની તેમાં ત્રણ દાતિ આહાર અને ત્રણ દાતિ પાણીની લેવી કલ્પે.

ચોથી પ્રતિમા એક માસની તેમાં ચાર દાતિ આહાર, અને ચાર દાતિ પાણીની લેવી કલ્પે.

પાંચમી પ્રતિમા એક માસની તેમાં પાંચ દાતિ આહાર અને પાંચ દાતિ પાણી

છઠ્ઠી પ્રતિમા એક માસની તેમાં છ દાતિ આહાર અને છ દાતિ પાણી

સાતમી પ્રતિમા એક માસની તેમાં સાત દાતિ આહાર અને સાત દાતિ પાણી

આઠમી પ્રતિમા સાત રાત્રિ દિવસની તેમાં પાણી વિના એકાંતર ઉપવાસ કરે. ગામ નગર રાજધાની વગેરેની બહાર સ્થાનક કરે ત્રણ આસને વર્તે ચત્તા સુવે પાસુ વાળી સુવે અને પલાંઠી વાળી બેસે. ઉપસર્ગ પરિષહથી ડરે નહિ

નવમી પ્રતિમા સાત રાત્રિ દિવસની ઉપર પ્રમાણે. વિશેષ ત્રણમાંથી એક આસન કરે દંડ આસન, લગડ આસન અને ઉત્કટ આસન.

દશમી પ્રતિમા સાત રાત્રિ દિવસની ઉપર પ્રમાણે વિશેષ ત્રણમાથી એક આસન કરે, ગોદુહ આસન, વીરાસન ને અમ્બુખુજ આસન

અગિયારમી પ્રતિમા એક અહોરાત્રિની પાણી વિના છઠ્ઠ ભક્ત કરે, ગામ બહાર બે પગ સંકોચી હસ્ત લાંબા કરી કાયોત્સર્ગ કરે

બારમિ પ્રતિમા ૧ રાત્રિની પાણી વિના અઠમ ભક્ત કરે, ગામ, નગર બહાર શરીર ત્યજીને અણુમિલા લોચને એક પુદ્ગળ ઉપર સ્થિર દષ્ટિ કરી તમામ ઇંદ્રિયો ગુપ્ત કરી બન્ને પગ એકત્ર કરી, બે હસ્ત લબાવી દઢાસને રહે તેવા વખતે દેવ, મનુષ્ય કે તિર્યંચ સબંધી ઉપસર્ગ થાય તે સહે સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન થાય તો, અવધિ જ્ઞાન મન પર્યવ જ્ઞાન કે કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય જો અહિત થાય તો, ઉન્માદ પામે, દીર્ઘ કાલિક રોગ થાય ને કેવળી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય. એ પ્રતિમામા આઠ માસ થાય છે.

તેર પ્રકારે ક્રિયાસ્થાનક.

(૧) અર્થ દડ—પોતાના માટે હિંસા કરે

(૨) અનર્થ દંડ—પરને માટે હિંસા કરે

(૩) હિંસા દડ—તે મને હણે છે, હણ્યો હતો કે હણશે એમ સકલ્પી હણે

(૪) અકસ્માત્ દડ—એકને મારવા જતા વચમા જતા બીજાની હિંસા થાય

(૫) દષ્ટિવિપર્યાસ દડ—દુશ્મન ધારીને મિત્રને હણે

(૬) મૃષાવાદ દંડ—અસત્ય બોલી દંડાય

(૭) અદત્તાદાન દડ—અભિમાન કરે

(૮) અધ્યસ્થ દડ—મનમા દુષ્ટ, અનિષ્ટ કલ્પનાઓ કરે.

(૯) માન દડ—અભિમાન કરે

(૧૦) મિત્રદોષ દડ—માતા, પિતા મિત્રવર્ગને નજીવા અપરાધે ભારે દડ કરે

(૧૧) માયા દડ—કપટ કરે

(૧૨) લોભ દંડ—લાલચ તૃષ્ણા કરે

(૧૩) ઇર્યાપથિક દડ—માર્ગમા ચાલતા હિંસા થાય તે.

ચૌદ પ્રકારે જીવ—(૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૨) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૩) બાદર એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૪) બાદર એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૫) બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૬) બેઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૭) ત્રિઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૮) ત્રિઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૯) ચૌઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૧૦) ચૌઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૧૧) અસજ્ઞી પચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૧૨) અસજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૧૩) સજ્ઞી પચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૧૪) સજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત

૧૫ પ્રકારે પરમાધર્મી દેવ—(૧) અંબ, (૨) અંબરીષ, (૩) શ્યામ (૪) શબલ, (૫) રૂદ્ર, (૬) રૌદ્ર (૭) કાલ (૮) મહાકાલ, (૯) અસિપત્ર, (૧૦) ધનુષ્ય, (૧૧) કુંભ, (૧૨) વાલુક (૧૩) વૈતરણી, (૧૪) ખરસ્વર, (૧૫) મહાઘોષ

સોળમે સુયગડાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના સોળ અધ્યયન—(૧) સ્વસમય પરસમય (૨) વૈતાલિક (૩) ઉપસર્ગ પરિજ્ઞા (૪) સ્ત્રી પરિજ્ઞા (૫) નરક વિભક્તિ, (૬) વીર સ્તુતિ, (૭) કુશીલ પરિભાષા (૮) વીર્યાધ્યયન, (૯) ધર્મધ્યાન, (૧૦) સમાધિ, (૧૧) મોક્ષમાર્ગ (૧૨) સમવસરણ, (૧૩ યથાતથ્ય (૧૪) ગ્રંથી, (૧૫) યમકીય (૧૬) ગાથા

સત્તર પ્રકારે સંયમ—૧ પૃથ્વીકાય સંયમ, ૨ અપ્કાય સંયમ, ૩ તેઉકાય સંયમ ૪ વાયુકાય સંયમ ૫ વનસ્પતિકાય સંયમ ૬ બેઇંદ્રિયકાય સંયમ, ૭ ત્રેઇંદ્રિયકાય સંયમ, ૮ ચૌરિંદ્રિયકાય સંયમ ૯ પંચેંદ્રિયકાય સંયમ, ૧૦ અજીવકાય સંયમ, ૧૧ પ્રેક્ષા સંયમ ૧૨ ઉપેક્ષા સંયમ, ૧૩ અપહૃત્ય સંયમ ૧૪ પ્રમાર્જના સંયમ, ૧૫ મન સંયમ, ૧૬ વચન સંયમ ૧૭ શરીર સંયમ

અઢાર પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય—ઔદારિક શરીર સંબંધી ભોગ ૧ મનથી, ૨ વચનથી, ૩ શરીરથી સેવે નહિ ૪ સેવરાવે નહિ ૬ સેવતા પ્રતિ અનુમોદન આપે નહિ ૯ એમ વૈક્રિય શરીર સંબંધી ૯ પ્રકારે ત્યજે

ઓગણીશ પ્રકારે જ્ઞાતા સૂત્રના અધ્યયન—૧ ઉત્ક્ષિપ્ત-મેઘકુમારનું ૨ ધન્ય સાર્થવાહ ને વિજય ચોરનું ૩ મયૂર ઈંડાનું ૪ કૂર્મ (કાચબા)નું ૫ શૈલક રાજર્ષિનું ૬ તુંબડાનું ૭ ધન્ય સાર્થવાહ ને ચાર વહુનું ૮ મલ્લી ભગવતીનું ૯ જિનપાલ જિનરક્ષિતનું ૧૦ ચંદ્રની કળાનું ૧૧ દાવાનલનું ૧૨ જિતશત્રુ રાજા ને સુબુદ્ધિ પ્રધાનનું ૧૩ નંદમણિયારનું ૧૪ તેતલિપુત્ર પ્રધાન ને પોટ્ટિલા—સોનારપુત્રીનું ૧૫ નંદી ફળનું ૧૬ અવરકંકાનું ૧૭ સમુદ્ર અશ્વનું ૧૮ સુસીમા દારિકાનું ૧૯ પુંડરીક કંડરીકનું

વીશ પ્રકારે અસમાધિક સ્થાનક—(૧) ઉતાવળું ઉતાવળું ચાલે છે (૨) પૂંજ્યા વિના ચાલે છે. (૩) દુષ્ટ રીતે પૂંજે છે (૪) પાટ પાટલા, બાજોઠ વગેરે વધારે રાખે છે, (૫) રત્નાધિક (વડા) સામું બોલે છે. (૬) સ્થવિર, વૃદ્ધ ગુરુ આચાર્યનો ઉપઘાત (નાશ) કરે છે (૭) એકેન્દ્રિયાદિ જીવને શાતા, રસ, વિભૂષા નિમિત્તે હણે છે. (૮) ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ ક્રોધ કરે છે. (૯) ક્રોધમાં-લાંબો કાળ રહે છે (૧૦) પૃષ્ઠમાંસ ખાય છે. [અન્યના પાછળથી અવર્ણ (નિંદા) બોલે છે] (૧૧) નિશ્ચયકારી ભાષા બોલે છે (૧૨) નવા કલેશ ઉત્પન્ન કરે છે (૧૩) જૂના કલેશને ફરીથી જાગૃત કરે છે. (૧૪) અકાળે સ્વાધ્યાય કરે છે. (૧૫) સચિત્ત પૃથ્વીથી હાથ પગ ખરડાયેલા હોય ને આહારાદિ લેવા જાય છે. (૧૬) શાન્તિ વખતે [illegible]

રાત્રિ ગયા પછીથી ગાઢ અવાજ કરે તે (૧૭) ગચ્છમા ભેદ ઉત્પન્ન કરે તે. (૧૮) ગચ્છમા કલેશ ઉત્પન્ન કરી માહોમાંહે દુખ ઉત્પન્ન કરે તે (૧૯) સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી અશનાદિ ભોજન લીધા જ કરે તે (૨૦) અનેષણિક, અપ્રાશુક આહાર લે તે

એકવીસ પ્રકારે શબલ કર્મ—(૧) હસ્તકર્મ કરે તે (૨) મૈથુન સેવે તે. (૩) રાત્રિભોજન જમે તે (૪) આધાકર્મી ભોગવે તે (૫) રાજપિંડ જમે તે. (૬) પાચ બોલ સેવે તે ૧ વેચાતુ આપે ને લે તે, ૨ ઉછીતું આપે ને લે તે. ૩ બળાત્કારે આપે ને લે તે, સહીઆરીની આજ્ઞા વિના આપે ને લે તે, ૫ સ્થાનકમા સામુ આણી આપીને લે તે, (૭) વારવાર પ્રત્યાખ્યાન કરીને ભોગવે તે (૮) મહીનાની અંદર ત્રણ ઉદક લેપ કરે તે (૯) છ માસમા એક ગણથી બીજાગણમાં જાય તે, (૧૦) એક માસની અંદર ત્રણ માયાના સ્થાન ભોગવે તે (૧૧) શય્યાતરનો આહાર જમે તે (૧૨) ઇરાદા પૂર્વક હિંસા કરે તે (૧૩) ઇરાદા પૂર્વક અસત્ય બોલે તે (૧૪) ઇરાદા પૂર્વક ચોરી કરે તે (૧૫) ઇરાદા પૂર્વક સચિત્ત પૃથ્વી ઉપર સ્થાનક, શય્યા, ને બેઠક કરે તે (૧૬) ઇરાદા પૂર્વક સચિત મિશ્ર પથ્વી ઉપર શય્યાદિક કરે તે, (૧૭) સચિત્ત શિલા, પથ્થર, ઝીણા જીવો રહે એવા કાષ્ટ તથા જીવસહિત અંડ, પ્રાણી, બીજ, હરિત વિગેરે જીવવાળા સ્થાનક ઉપર, આશ્રય, બેઠક, પથારી કરે તે (૧૮) ઇરાદાપૂર્વક (૧) મુળ, (૨) કંદ (૩) સ્કંધ, (૪) ત્વચા, (૫) શાખા, (૬) પ્રશાખા, (૭) પત્ર, (૮) પુષ્પ, (૯) ફળ, (૧૦) બીજ, એ દશ સચિત્તનો આહાર જમે તે, (૧૯) એક વર્ષની અંદર દશ ઉદક લેપ કરે તે (૨૦) એક વર્ષની અંદર દશ માયાના સ્થાનક સેવે તે (૨૧) જળથી ભીના હસ્ત, પાત્ર, ભાજન વગેરે કરીને અશનાદિ આપે તે લઈને ઇરાદાપૂર્વક ભોગવે તે

બાવીશ પ્રકારે પરિષહ—(૧) ક્ષુધા (૨) તૃષા (૩) શીત, (૪) તાપ, (૫) ડાસ-મત્સર, (૬) અચેલ (નહિ વસ્ત્ર) (૭) અરતિ (૮) સ્ત્રી, (૯) ચાલવુ તે, (૧૦) એક આસને સ્થિર રહેવુ તે (૧૧) ઉપાશ્રય (૧૨) આક્રોશ (૧૩) વધ, (૧૪) યાચના (૧૫) અલાભ (૧૬) રોગ (૧૭) તૃણસ્પર્શ, (૧૮) જળ (મેલ), (૧૯) સત્કાર, પુરસ્કાર (૨૦) પ્રજ્ઞા (૨૧) અજ્ઞાન, (૨૨) દર્શન,

ત્રેવીશ પ્રકારે સૂત્રકૃત સૂત્રનાં અધ્યયન—સોળમા બોલમા સોળ અધ્યયન કહ્યા છે તે, ને સાત નીચે મુજબ.

(૧) પુંડરીક કમળ, (૨) ક્રિયાસ્થાનક (૩) આહારપ્રતિજ્ઞા, (૪) પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા (૫) અણગાર સુત (૬) આર્દ્રકુમાર (૭) ઉદક (પેઢાલ પુત્ર)

ચોવીશ પ્રકારના દેવ- (૧) દશ ભવનપતિ. (૨) આઠ વાણવ્યંતર (૩) પાંચ જ્યોતિષી. (૪) એક વૈમાનિક

પચીશ પ્રકારે પાંચ મહા વ્રતની ભાવના.

૧ લા મહાવ્રતનિ પાંચ ભાવના—(૧) ઇર્યા સમિતિ ભાવના (૨) મન સમિતિ ભાવના (૩) વચન સમિતિ ભાવના (૪) એષણા સમિતિ ભાવના (૫) આદાન-ભંડ-માત્ર નિક્ષેપના સમિતિ ભાવના.

૨ જા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના—(૧) વિચાર્યા વિના બોલવું નહિ (૨) ક્રોધથી બોલવું નહિ, (૩) લોભથી બોલવું નહિ. (૪) ભયથી બોલવું નહિ [૫] હાસ્યથી બોલવું નહિ.

૩ જા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના—(૧) નિર્દોષ સ્થાનક જાચી લેવું (૨) તૃણ પ્રમુખ જાચી લેવું (૩) સ્થાનકાદિ સુધારવું નહિ (૪) સ્વધર્મીનું અદત્ત લેવું નહિ (૫) સ્વધર્મીની વૈયાવચ્ચ કરવી.

૪ થા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના—(૧) સ્ત્રી પશુ, પંડકવાળા સ્થાનક સેવવું નહિ. (૨) સ્ત્રી સાથે વિષય સંબંધી કથા વાતો કરવી નહિ. (૩) સ્ત્રીના રાગદ્વેષથી અંગોપાંગ, અવયવ નીરખવાં નહિ. [૪] પૂર્વનાં સુખ ક્રીડા સંભારવાં નહિ. [૫] સ્વાદિષ્ટ, મજબુત આહાર જમવો નહિ.

૫ મા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના—(૧) સારા શબ્દ ઉપર રાગ ને માઠા શબ્દો ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ. (૨) સારા રૂપ ઉપર રાગ ને માઠા રૂપ ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ. (૩) સારા ગંધ ઉપર રાગ ને માઠા ગંધ ઉપર દ્વેષ કરવો નહી, (૪) સારા રસ ઉપર રાગ ને માઠા રસ ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ (૫) સારા સ્પર્શ ઉપર રાગ ને માઠા સ્પર્શ ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ.

છવીશ પ્રકારે દશાશ્રુતસ્કંધ, બૃહત્કલ્પ ને વ્યવહારના અધ્યયન- (૧) દશ દશાશ્રુત સ્કંધના. (૨) છ બૃહતકલ્પના, (૩) દશ વ્યવહારનાં અધ્યયન છે.

સત્તાવીશ પ્રકારે અણગારના ગુણ—(૧) સર્વ પ્રાણાતિપાતથી વિરામ (૨) સર્વ મૃષાવાદથી વિરામ (૩) સર્વ અદત્તાદાનથી વિરામ (૪) સર્વ મૈથુનથી વિરામ (૫) સર્વ પરિગ્રહથી વિરામ (૬) શ્રોતેન્દ્રિય નિગ્રહ. (૭) ચક્ષુઇન્દ્રિય નિગ્રહ (૮) ઘ્રાણેન્દ્રિય નિગ્રહ (૯) રસેન્દ્રિય નિગ્રહ (૧૦) સ્પર્શેન્દ્રિય નિગ્રહ (૧૧) ક્રોધ વિજય (૧૨) માનવિજય. (૧૩) માયાવિજય. (૧૪) લોભવિજય. (૧૫) ભાવસત્ય (૧૬) કરણસત્ય. (૧૭) જોગસત્ય. (૧૮) ક્ષમા. (૧૯) વૈરાગ્ય (૨૦) મનસમાધારણતા. (૨૧) વચનસમાધારણતા (૨૨) કાયસમાધારણતા, (૨૩) જ્ઞાન (૨૪) દર્શન (૨૫) ચારિત્ર, (૨૬) વેદના સહિષ્ણુતા (૨૭) મરણ સહિષ્ણુતા

અઠાવીશ પ્રકારે આચારકલ્પ—(૧) માસ પ્રાયશ્ચિત (૨) માસ ને પાચ દિવસ (૩) માસ ને દશ દિવસ (૪) માસ ને પંદર દિવસ (૫) માસ ને વીશ દિવસ (૬) માસ ને પચિસ દિવસ (૭) બે માસ. (૮) બે માસ ને પાચ દિવસ (૯) બે માસ ને દશ દિવસ (૧૦) બે માસ ને પદર દિવસ (૧૧) બે માસ ને વીશ દિવસ (૧૨) બે માસ ને પચિસ દિવસ (૧૩) ત્રણ માસ (૧૪) ત્રણ માસ ને પાચ દિવસ (૧૫) ત્રણ માસ ને દશ દિવસ (૧૬) ત્રણ માસ ને પદર દિવસ (૧૭) ત્રણ માસ ને વીશ દિવસ (૧૮) ત્રણ માસ ને પચિસ દિવસ (૧૯) ચાર માસ (૨૦) ચાર માસ ને પાચ દિવસ (૨૧) ચાર માસ ને દશ દિવસ (૨૨) ચાર માસ ને પદર દિવસ (૨૩) ચાર માસ ને વીશ દિવસ. (૨૪) ચાર માસ ને પચિસ દિવસ (૨૫) પાચ માસ એ પચિસ ઉપઘાતિક છે (૨૬) અનુઘાતિકારોપણ (૨૭) કૃત્સ્ન (સપૂર્ણ) (૨૮) અકૃત્સ્ન (અસંપૂર્ણ)

ઓગણત્રીશ પ્રકારે પાપ સૂત્ર—(૧) ભૂમિકપ શાસ્ત્ર (૨) ઉત્પાત શાસ્ત્ર (૩) સ્વપ્ન શાસ્ત્ર (૪) આતરીક્ષ શાસ્ત્ર (૫) અગ ફરવકાના શાસ્ત્ર (૬) સ્વર શાસ્ત્ર (૭) વ્યજન શાસ્ત્ર (મસા, તલ વગેરે સમાય છે) (૮) લક્ષણ શાસ્ત્ર એ આઠ સૂત્રથી, આઠ વૃત્તિથી ને આઠ વાર્તિકથી કુલ ચોવિશ (૨૫) વિકથા અનુયોગ (૨૬) વિદ્યા અનુયોગ (૨૭) મંત્ર અનુયોગ. (૨૮) યોગ અનુયોગ (૨૯) અન્ય તીર્થિક પ્રવૃત અનુયોગ

ત્રીશ પ્રકારે મોહનીયનાં સ્થાનક—(૧) સ્ત્રી, પુરૂષ, નપુસકને અથવા કોઈ ત્રસ પ્રાણીને જળમા પેસારીને જળરૂપ શાસ્ત્રે કરીને મારે તે મહામોહનીય કર્મ બાધે.

૨ હાથે કરી પ્રાણીના મુખ પ્રમુખ બાધી, શ્વાસ રૂંધી જીવને મારે તો મહામોહનીય

૩ અગ્નિ પ્રજ્જાળી, વાડાદિકમા પ્રાણી રોકી ધૂમાડે કરી, આકુળવ્યાકુળ કરી મારે તો મહામોહનીય

૪ ઉત્તમાગ જે મસ્તક તેને ખડગાદિકે કરી ભેદે–છેદે–ફાડે તો મહામોહનીય

૫ ચામડા પ્રમુખની વાધરીએ કરી મસ્તકાદિ શરીરને તાણી બાધી વારવાર અશુભ પરિણામે કરી કદર્થના કરે તો મહામોહનીય

૬ વિશ્વાસકાદી વેષે કરી–માર્ગ પ્રમુખને વિષે જીવને હણે–તે લોકમા ઉપહાસ્ય થાય તેવી રીતે તથા પોતે કર્ત્તવ્ય કરી આનદ માને તે મહામોહનીય

૭ કપટે કરી પોતાનો દુષ્ટ આચાર ગોપવે તથા પોતાની માયાએ કરી અન્યને પણ પાશમા નાખે તથા શુદ્ધ સૂત્રાર્થ ગોપવે તો મહામોહનીય

૮ પોતે અનેક લોકો અજ્ઞાન (અન્યાય) પ્રમુખ કર્મ કીધાં હોય, તે દોષ નિર્દોષી પુરુષ ઉપર નાખે, તથા પરસ્ત્રીનો વધ થતાં મારે જાણતાં છતાં ગાળે તો મહામોહનીય.

૯ જાણે છતાં મનાવવા માટે કપટ ભાવથી કળહ (કલેશ) વધારવા માટે જાણતો થકો સભા મધ્યે સત્ય મૃષા (મિશ્ર) ભાષા બોલે તો મહામોહનીય.

૧૦ રાજાનો અધિકારી પ્રમુખ તે રાજા પ્રધાન તથા અમાત્ય પ્રમુખ પુરુષની લક્ષ્મી પ્રમુખ લેવા ચાહે તથા તેની સ્ત્રી વિણસાડે તથા તેના રાગી પુરુષનાં મન ફેરવે તથા રાજાને રાજ્ય કર્તવ્યથી અલગ કરે તો મહામોહનીય.

૧૧ સ્ત્રીઓને વિષે ગૃદ્ધ થઈ પણ છતાં કુમારપણાનું (હું કુંવારો છું) બિરુદ ધરાવે તો મહામોહનીય.

૧૨ ગાયોની મધ્યે ગદર્ભ માફક સ્ત્રીના વિષય વિષે ગૃદ્ધ થયો આત્માનું અહિત કરનાર માયામૃષા બોલે, અબ્રહ્મચારી છતાં બ્રહ્મચારીનું બિરુદ ધરાવે તે મહામોહનીય. (લોકમાં ધર્મનો અવિશ્વાસ થાય ધર્મ ઉપર પ્રતીત ન રહે તે માટે)

૧૩ જેની નિશ્રાએ આજીવિકા કરે છે તેની લક્ષ્મીને વિષે લુબ્ધ થઈ તેની લક્ષ્મી ચોરે તથા પર પાસે લૂંટાવે તો મહામોહનીય. જિવાતી ચોરતા.

૧૪ જેણે દરિદ્રપણું (નિર્ધનપણું) મટાડી, આધાર (ઉદ્ધાર) કર્યો તે અતિ ધન પામ્યા પછી ઈર્ષ્યા દ્વેષ કરી, કલુષિત ચિત્ત કરી, તે ઉપકારી પુરુષને વિપત્તિ આપે તથા ધન પ્રમુખ આવવાની અંતરાય પાડે તો મહામોહનીય.

૧૫ પોતાનું ભરણપોષણ કરનાર રાજા, પ્રધાન પ્રમુખ તથા જ્ઞાન પ્રમુખનો અભ્યાસ કરાવનાર ગુરુ આદિકને હણે તો મહામોહનીય. સાપણી જેમ ઇંડાને હણે તેમ.

૧૬ દેશના રાજા તથા વાણિયાના શેઠનો પ્રવર્તક (વ્યવહારીઓ) તથા નગર શેઠ એ ત્રણ ઘણા જનના આધારભૂત છે તેને હણે તો મહામોહનીય.

૧૭ ઘણા જનને આધારભૂત (સમુદ્રમાં દીપ સમાન) છે તેને હણે તો મહામોહનીય.

૧૮ સંયમ લેવા સાવધાન થયો છે તેને તથા સંયમ લીધેલો છે તેને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરે તો મહામોહનીય.

૧૯ અનંત જ્ઞાની તથા અનંતદર્શી એવા તીર્થંકર દેવના અવર્ણવાદ બોલે તો મહામોહનીય.

૨૦ તીર્થંકર દેવના પ્રરૂપિત ન્યાય માર્ગનો દ્વેષી થઈ અવર્ણવાદ બોલે નિંદા કરે ને શુદ્ધ માર્ગથી લોકોનાં મન ફેરવે તો મહામોહનીય.

૨૧ આચાર્ય ઉપાધ્યાય જે સૂત્ર પ્રમુખ વિનયને શિખવે છે-ભણાવે છે તેવા પુરૂષને હીને, નિંદે, ખીસે તો મહામોહનીય.

૨૨ આચાર્ય ઉપાધ્યાયને સામે મને આગધે નહિ, તથા અહંકારી થકો ભક્તિ ન કરે તો મહામોહનીય

૨૩ અબહુશ્રુત (અલ્પસૂત્રી) થકો શાસ્ત્રે કરી પોતાની શ્લાઘા કરે તથા સ્વાધ્યાયનો વાદ કરે તો મહામોહનીય

૨૪. અતપસ્વી થકો તપસ્વીનુ બિરૂદ ધરાવે તો (લોકોને છેતરવા માટે) મહામોહનીય

૨૫ ઉપકારને અર્થે ગુર્વાદિનો તથા સ્થવિર ગ્લાન પ્રમુખનો છતી શક્તિએ વિનય વૈયાવચ્ચ ન કરે (કહે જે મારી સેવા એણે પૂર્વે કરી નહોતી એમ તે ધૂર્ત માયાવી મલિન ચિત્તનો ધણી પોતાના બોધ બીજાનો નાશ કરનાર અનુકંપારહિત હોય) તો મહામોહનીય

૨૬ ચાર તીર્થનો ભેદ કરે એવી કથા વાર્તા પ્રમુખ (ક્લેશરૂપ શસ્ત્રાદિક)નો પ્રયોગ કરે તો મહામોહનીય

૨૭ પોતાની શ્લાઘા વધારવા તથા બીજા સાથે મિત્રતા કરવા અધર્મયોગ એવા વશીકરણ નિમિત્ત મંત્ર પ્રમુખ પ્રયોજે તો મહામોહનીય

૨૮ જે કોઇ મનુષ્ય સંબંધી ભોગ તથા દેવ સંબંધી ભોગને અતૃપ્તપણે ગાઢ પરિણામથી આસક્ત થઇ આસ્વાદન કરે તો મહામોહનીય

૨૯ મહર્દ્ધિક મહાજ્યોતિવાન મહાયશસ્વી દેવોના બળ વીર્ય પ્રમુખનો અવર્ણવાદ બોલે તો મહામોહનીય

૩૦ અજ્ઞાની થકો લોકમા પૂજા (શ્લાઘા) નો અર્થી વૈમાનિક વ્યંતર પ્રમુખ દેવને નહિ દેખતો થકો કહે જે હુ દેખુ છું, તેવુ કહે તો મહામોહનીય

એકત્રિશ પ્રકારે સિદ્ધના આદિગુણ—આઠ કર્મની એકત્રિશ પ્રકૃતિને વિજય તે એકત્રિશ ગુણ તે એકત્રિશ પ્રકૃતિ નીચે મુજબ—

(૧) જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિ—(૧) મતિ જ્ઞાનાવરણીય (૨) શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય (૩) અવધિ જ્ઞાનાવરણીય (૪) મન પર્યવ જ્ઞાનાવરણીય (૫) કેવળ જ્ઞાનાવરણીય

(૨) દર્શનાવરણીય કર્મની નવ પ્રકૃતિ—(૧) નિદ્રા (૨) નિદ્રાનિદ્રા (૩) પ્રચલા (૪) પ્રચલા પ્રચલા. (૫) થીણદ્ધી [સ્ત્યાનર્દ્ધિ] (૬) ચક્ષુ દર્શનાવરણીય. (૭) અચક્ષુ દર્શનાવરણીય (૮) અવધિ દર્શનાવરણીયાં (૯) કેવળ દર્શનાવરણીય

(૩) વેદનીય કર્મની બે પ્રકૃતિ—(૧) શાતા વેદનીય (૨) અશાતા વેદનીય

(૪) મોહનીય કર્મની બે પ્રકૃતિ—(૧) દર્શન મોહનીય (૨) ચારિત્ર મોહનીય

(૫) આયુષ્ય કર્મની ચાર પ્રકૃતિ—(૧) નરક આયુષ્ય (૨) તિર્યંચ આયુષ્ય (૩) મનુષ્ય આયુષ્ય (૪) દેવ આયુષ્ય

(૬) નામ કર્મની બે પ્રકૃતિ—(૧) શુભ નામ (૨) અશુભ નામ

(૭) ગોત્ર કર્મની બે પ્રકૃતિ—(૧) ઉચ્ચ ગોત્ર (૨) નીચ ગોત્ર

(૮) અંતરાય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિ—(૧) દાનાંતરાય (૨) લાભાંતરાય (૩) ભોગાંતરાય (૪) ઉપભોગાંતરાય (૫) વીર્યાંતરાય

બત્રિશ પ્રકારે યોગસંગ્રહ—(૧) જે કોઈ પાપ લાગ્યું હોય તેનું પ્રાયશ્ચિત લેવાનો સંગ્રહ કરવો. (૨) જે કોઈ પ્રાયશ્ચિત લે તેને બીજા કોઈને નહિ કહેવાનો સંગ્રહ કરવો. (૩) વિપત્તિ આવ્યે ધર્મ વિષે દૃઢ રહેવાનો સંગ્રહ કરવો. (૪) [illegible] કરવાનો સંગ્રહ કરાવે. (૫) સૂત્રાર્થ ગ્રહણ કરવાનો સંગ્રહ કરવો. (૬) શુશ્રૂષા [illegible] સંગ્રહ કરવો. (૭) અજ્ઞાત કુળના ગોચરી કરવાનો સંગ્રહ કરવો. (૮) નિર્લોભી [illegible] સંગ્રહ કરવો (૯) બાવીશ પરિષહ સહવાના સંગ્રહ કરવો (૧૦) સરલ નિષ્કપટ સ્વભાવ રાખવાનો સંગ્રહ કરવો (૧૧) સત્ય સંયમ રાખવાનો સંગ્રહ કરવો (૧૨) સમ્યક્ત્વ નિર્મળ રાખવાનો સંગ્રહ કરવો (૧૩) સમાધિથી રહેવાનો સંગ્રહ કરવો. (૧૪) પંચ આચાર પાળવાનો સંગ્રહ કરવો (૧૫) વિનય કરવાનો સંગ્રહ કરવો. (૧૬) ધૃતિ રાખવાનો સંગ્રહ કરવો (૧૭) વૈરાગ્ય રાખવાનો સંગ્રહ કરવો. (૧૮) શરીરને સ્થિર રાખવાનો સંગ્રહ કરવો. (૧૯) સુવિધિ-અનુષ્ઠાનનો સંગ્રહ કરવો (૨૦) આશ્રવ [illegible] વાનો સંગ્રહ કરવો. (૨૧) આત્મદોષ ટાળવાનો સંગ્રહ કરવો (૨૨) સર્વ વિષયથી વિમુખ રહેવાનો સંગ્રહ કરવો (૨૩) પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો સંગ્રહ કરવો (૨૪) કાયાથી ઉપાધિ ત્યાગ, આ સર્વાદિકનો ત્યાગ કરવો. (૨૫) અપ્રમાદી થવાનો સંગ્રહ કરવો. (૨૬) કાળે ક્રિયા કરવાનો સંગ્રહ કરવો (૨૭) ધર્મધ્યાનનો સંગ્રહ કરવો (૨૮) [illegible] યોગનો સંગ્રહ કરવો (૨૯) મરણ આતંક (રોગ) ઉપજે મનને ક્ષોભ ન કરવાનો સંગ્રહ કરવો. (૩૦) સ્વજનાદિકનો ત્યાગ કરવાનો સંગ્રહ કરવો. (૩૧) પ્રાયશ્ચિત લીધું હોય તે કરવાનો સંગ્રહ કરવો (૩૨) આરાધક પંડિતનું મરણ થાય આરાધના કરવાનો સંગ્રહ કરવો.

તેત્રિશ પ્રકારે અશાતના—(૧) શિષ્ય, રત્નાધિક (વડા)* ની આગળ અવિનયપણે ચાલે તે અશાતના (૨) શિષ્ય વડાની બરાબર ચાલે તે અશાતના

*ગુરૂ

(૩) શિષ્ય વડાની પાછળ અવિનયપણે ચાલે તે અશાતના (૪) (૫) (૬) એ પ્રમાણે વડાની **આગળ, બરાબર ને પાછળ** અવિનયપણે ઊભો રહે તે અશાતના (૭) (૮) (૯) એ પ્રમાણે વડાના **આગળ, બરાબર ને પાછળ** અવિનયપણે બેસે તે અશાતના (૧૦) શિષ્ય વડાની સાથે બહિ ભૂમિ જાય ને વડા પહેલા શુચિ થઇ આગળ આવે તે (૧૧) વડા સાથે વિહાર-ભૂમિ જઇ આવી ઇર્યાપથિકા પહેલા પ્રતિક્રમે તે (૧૨) કોઇ પુરૂષ આવે તે વડાને બોલાવવા યોગ્ય છે તેવુ જાણીને પહેલા પોતે બોલાવે ને પછી વડા બોલાવે તે (૧૩) રાત્રિએ વડા બોલાવે કે અહો આર્ય। કોણ નિદ્રામા છે ને કોણ જાગૃત છે? તેવુ બોલતા સાભળીને ઉત્તર ન આપે તે (૧૪) અશનાદિ વહોરી લાવીને પ્રથમ અન્ય શિષ્યાદિની આગળ કહે પછી વડા આગળ કહે તે (૧૫) અશનાદિ લાવીને પ્રથમ અન્ય શિષ્યાદિને બતાવે પછી વડાને બતાવે તે (૧૬) અશનાદિ વહોરી લાવીને પ્રથમ અન્ય શિષ્યને આમત્રણ કરે પછી વડાને આમત્રણ કરે તે (૧૭) વડા સાથે તથા અન્ય સાધુ સાથે અન્નાદિ વહોરી લાવી વડાને કે વૃદ્ધ સાધુને પૂછ્યાવિના પોતાનો જેના ઉપર પ્રેમ છે તેઓને થોડુ થોડુ વહેચી આપે તે. (૧૮) વડા સાથે જમતા ત્યાં સારૂ પત્ર, શાક, રસસહિત, મનોજ્ઞ, ઉતાવળથી જમે તો અશાતના. (૧૯) વડાના બોલાવ્યા છતા સાભળીને મૌન રહે તે (૨૦) વડાના બોલાવ્યા છતા પોતાના આસને રહી હા કહે, પરતુ કામ બતલાવશે તેવા ભયથી વડા પાસે જાય નહિ તે (૨૧) વડાના બોલાવ્યાથી આવે ને કહે કે શુ કહો છો? એવુ મોટા સાદે અવિનયથી કહે તે (૨૨) વડા કહે કે આ કાર્ય તમે કરો, તમને લાભ થશે તે (૨૩) શિષ્ય વડા પ્રત્યે કઠોર, કર્કશ ભાષા વાપરે તે (૨૪) શિષ્ય વડાને, જેમ વડા શબ્દ વાપરે તેવા શબ્દો તેવીજ રીતે વાપરે તે (૨૫) વડા ધર્મ વ્યાખ્યા આપતા હોય ત્યારે સભામા જઇ બોલે કે તમો કહો છો તે કયાં છે? એમ કહે તે. (૨૬) વડા ધર્મ વ્યાખ્યા કહેતા શિષ્ય કહે કે તમો તદ્દન ભૂલી ગયા છો, તે (૨૭) વડા ધર્મ વ્યાખ્યા આપતા શિષ્ય પોતે સારૂ ન જાણી ખુશી ન રહે તે (૨૮) વડા ધર્મ વ્યાખ્યા આપતા સભામા ભેદ થાય તેમ અવાજ કરી બોલી ઉઠે કે વખત થઇ ગયો છે, આહારાદિ લેવા જવાનુ છે વિગેરે, કહી ભંગ કરે તે (૨૯) વડા ધર્મ વ્યાખ્યા આપતા શ્રોતાઓના મનને નાખુશી ઉત્પન્ન કરે તે (૩૦) વડાનુ ધર્મ વ્યાખ્યાન બધ થયું ન હોય તેટલામા શિષ્ય પોતે વ્યાખ્યાન શરૂ કરે તે (૩૧) વડાની શય્યા-પથારીને પગે કરી ઘસે, હાથે કરી આસ્ફાલન કરે તે (૩૨) વડાની શય્યા, પથારી ઉપર ઊભો રહે, બેસે, સુવે, તે. (૩૩) વડાથી ઉચ્ચ આસને કે બરાબર આસને બેસવુ, ઊભા રહેવુ, સુવુ વગેરે કરે તે

ઇતિ તેત્રિશ બોલ સપૂર્ણ.

(૧૨) નંદિ સૂત્રમાંથી પાંચ જ્ઞાનનું વિવેચન

૧ જ્ઞેય ૨ જ્ઞાન, ૩ જ્ઞાની, તેના અર્થ

૧ જ્ઞેય, જાણવાયોગ્ય તે સામો પદાર્થ ૨ જ્ઞાન, તે જીવનો ઉપયોગ જીવનું લક્ષણ, જીવના ગુણનું જાણપણું તે ૩ જ્ઞાની તે જાણે તે જાણનાર જીવ—અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મા.

જ્ઞાન શબ્દનો વિશેષ અર્થ

૧ જેણે કરી વસ્તુને જાણીએ તે જ્ઞાન

૨ જે થકી વસ્તુને જાણીએ તે જ્ઞાન

૩ જેને વિષે વસ્તુને જાણીએ તે જ્ઞાન

૪ જાણવું તે જ્ઞાન

એ ચાર અર્થ કર્યા

જ્ઞાનના ભેદ

જ્ઞાનના પાંચ ભેદ છે ૧ મતિ જ્ઞાન ૨ શ્રુત જ્ઞાન, ૩ અવધિ જ્ઞાન, ૪ મન પર્યવ જ્ઞાન ૫ કેવળ જ્ઞાન.

મતિ જ્ઞાનના બે ભેદ

૧ સામાન્ય, ૨ વિશેષ

૧ સામાન્ય પ્રકારે તે મતિ કહીએ.

૨ વિશેષ પ્રકારે તે મતિ જ્ઞાન તથા મતિ અજ્ઞાન કહીએ

સમ્યગ્દૃષ્ટિની મતિ તે મતિજ્ઞાન

મિથ્યાદૃષ્ટિની મતિ તે મતિ અજ્ઞાન

શ્રુત જ્ઞાનના બે ભેદ

૧ સામાન્ય ૨ વિશેષ

૧ સામાન્ય પ્રકારે તે શ્રુત કહીએ.

૨ વિશેષ પ્રકારે તે શ્રુત અજ્ઞાન તથા શ્રુત જ્ઞાન કહીએ સમ્યગ્દૃષ્ટિનું શ્રુત તે શ્રુત જ્ઞાન

મિથ્યાદૃષ્ટિનું શ્રુત તે શ્રુત અજ્ઞાન

૧ મતિ જ્ઞાન ૨ શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન અન્યોઅન્ય પરસ્પર માહોમાહે ક્ષીરનીરની પેરે મળી રહે છે, જીવ અને અભ્યંતર શરીરની પેરે છે જ્યારે એ જ્ઞાન સાથે હોય ત્યારે પણ પહેલાં મતિ પછી શ્રુત હોય છે અહી બે જ્ઞાનને વિષે આચાર્ય વિશેષે કરી સમજાવે છે

જીવ મતિએ કરી જાણે તે **મતિજ્ઞાન**, શ્રુતે કરી જાણે તે **શ્રુતજ્ઞાન**

મતિ જ્ઞાનધું વર્ણન.

મતિ જ્ઞાનના બે ભેદ.

૧ **શ્રુત નિશ્રિત**—તે સાભળ્યા વચનને અનુસારે મતિ વિસ્તરે

૨ **અશ્રુ નિશ્રિત** તે નહિ સાભળ્યું, નહિ જોયુ તોપણ તેમા મતિ વિસ્તરે

અશ્રુત નિશ્રિતના ચાર ભેદ

૧ ઔત્પાતિકા, ૨ વૈનયિકા, ૩ કાર્મિકા, ૪ પારિણામિકા

૧. ઔત્પાતિકા બુદ્ધિ—તે પૂર્વે નહિ જોયુ, નહિ સાંભળ્યુ તમા અકસ્મ વિશુદ્ધ અર્થગ્રાહી બુદ્ધિ ઉપજે, ને તે બુદ્ધિ ફળને ઉત્પન્ન કરે તેને ઔત્પતાતિકા બુદ્ધિ કહિએ

૨. વૈનયિકા બુદ્ધિ—તે ગુરૂ-વડાને વિનય ભકિત કરવાથી બુદ્ધિની ઉત્પત્તિ થાય, શાસ્ત્રના અર્થ-રહસ્ય સમજે તેને વૈનયિકા બુદ્ધિ કહીએ

૩. કાર્મિકા (કામીયા) **બુદ્ધિ**—તે જોતા લખતા, ચિતરતાં, ભણતા, દેખતા વણતા, ગધતા, શીવતા એ આદિ અનેક શિલ્પકળા વિગેરેનો અભ્યાસ કરતા તેમા કુશળ થાય તે કાર્મિકા કામીયા બુદ્ધિ કહિએ

૪ પારિણામિકા બુદ્ધિ—તે જેમ જેમ વય પરિણમે તેમ બુદ્ધિ પરિણમે તથા બહુસત્રે, સ્થવિર પ્રત્યેક બુદ્ધાદિ પ્રમુખને આલોચન કરતા બુધ્ધિમા વૃદ્ધિ થઇ, જાતિ સ્મરણાદિ જ્ઞાન થાય તેને પારિણામિકા બુદ્ધિ કહીએ

શ્રુત નિશ્રિત મતિ જ્ઞાનના ચાર ભેદ.

૧ અવગ્રહ, ૨ ઇહા, ૩ અવાય, ૪ ધારણા

અવગ્રહના બે ભેદ.

૧ શ્રોતેન્દ્રિય વ્યજનાગ્રહ, ૨ ઘ્રાણેન્દ્રિય વ્યજનાવગ્રહ, ૩ રસેન્દ્રિય વ્યજનાવગ્રહ ૪ સ્પર્શેન્દ્રિય વ્યજનાવગ્રહ

વ્યજનાવગ્રહ—તે જે પુદ્ગલો ઇન્દ્રિયોને વિષે સામા આવી પડે, ને ઇન્દ્રિયો તે પુદ્ગલાને ગ્રહે સરાવલાને દૃષ્ટાંતે, તેને વ્યજનાવગ્રહ કહિયે

ચક્ષુરિન્દ્રિય ને મન રૂપાદિ પુદ્ગલની સામા જઈને તેમને ગ્રહે છે. માટે ચક્ષુરિન્દ્રિય ને મન એ બેને વ્યંજનાવગ્રહ નથી ને શેષ ચાર ઇંદ્રિયોને વ્યંજનાવગ્રહ છે

શ્રોત્રેંદ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ તે-કાને કરી શબ્દના પુદ્ગલને ગ્રહે

ઘ્રાણેંદ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ તે—નાસિકાથી ગંધના પુદ્ગલ ગ્રહે

રસેંદ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ તે—જીહ્વાએ કરી રસના પુદ્ગલને ગ્રહે

સ્પર્શેંદ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ તે—શરીરે કરી સ્પર્શના પુદ્ગલને ગ્રહે

વ્યંજનાવગ્રહને સમજવાને—

૧ પડિબોહગદિઠંતેણ, ૨ મલ્લગદિઠંતેણ, આ બે દૃષ્ટાંત આપે છે

પડિબોહગદિઠંતેણ —પ્રતિબોધક (જગાડવાનું) દૃષ્ટાંત જેમ કોઈ પુરુષ સુતો છે તેને બીજા કોઈ પુરુષે બોલાવ્યો કે દેવદત્ત ત્યારે તેણે સાંભળીને જવાબ દીધું હું. આપેલ ત્યારે શિષ્ય સમજવાને ગુરુને પૂછે છે કે સ્વામિના પુરુષે હુંકારો આપ્યો તે શું તથી એક સમયના કે બે સમયના કે ત્રણ સમયના કે ચાર સમયના કે યાવત્ સંખ્યાત સમયના કે અસંખ્યાત સમયના પ્રવેશ્યા શબ્દ પુદ્ગલને ગ્રહ્યા.

ગુરુ કહે છે—એક સમયના નહિ બે-ત્રણ-ચાર યાવત્ સંખ્યાત સમયના નહિ પણ અસંખ્યાત સમયના પ્રવેશ્યા શબ્દ પુદ્ગલને ગ્રહ્યા.

એમ ગુરુના કહેવાથી પણ શિષ્યને સમજ પડી નહિ ત્યારે બીજું મલ્લગ (શરાવલા) નું દૃષ્ટાંત કહે છે.—

જેમ કુંભારના નીભાડામાંથી તતનું લાવેલું કોરું શરાવલું હોય તે તે એક જળબિંદુ મૂકે પણ તે જળબિંદુ દેખાય નહિ એમ બે, ત્રણ ચાર પાંચ નાંખે પણ તે શરાવલું ભીંજાય ભીંજાય નહિ પણ ઘણાં જળબિંદુથી ભીંજાય જળબિંદુ જળબિંદુ એક ઠરે ને એમ કરતાં વધતાં વધતાં ભીનું શરાવલું ભરાય પછી અર્ધ ને ઘણાં વખતે પૂર્ણ ભરાય પછી તે શરાવલું ઉભરાય. તેમ કાન એક સમયના પ્રવેશ્યા (પેઠા) પુદ્ગલને ગ્રહી શકે નહિ. અર્ધને પાડી શકે સાંભળી શકે તેમાં અસંખ્યાત સમય જોઈએ ને તે અસંખ્યાત સમયના પ્રવેશ્યા પુદ્ગલ જ્યારે કાનમાં ભરાય અને ઉભરાઈ જાય ત્યારે હું એમ કહી શકે પણ જાણે નહિ જે એ કોના શબ્દ એ વ્યંજનાવગ્રહ

અર્થાવગ્રહના ૬ ભેદ.

૧ શ્રોત્રેંદ્રિય અર્થાવગ્રહ ૨ ચક્ષુરિંદ્રિય અર્થાવગ્રહ, ૩ ઘ્રાણેંદ્રિય અર્થાવગ્રહ ૪ રસેંદ્રિય અર્થાવગ્રહ ૫ સ્પર્શેંદ્રિય અર્થાવગ્રહ ૬ નોઇંદ્રિય (મન) અર્થાવગ્રહ

એ અવગ્રહના નામ માત્ર છે તેના અર્થ સમજાવે છે,

શ્રોત્રેંદ્રિય અર્થાવગ્રહ--તે કર્ણે કરી શબ્દના અર્થને ગ્રહે

ચક્ષુઇંદ્રિય અર્થાવગ્રહ--તે ચક્ષુએ કરી રૂપના અર્થને ગ્રહે.

ઘ્રાણેંદ્રિય અર્થાવગ્રહ--તે નાસિકાએ કરી ગંધના અર્થને ગ્રહે.

રસેંદ્રિય અર્થાવગ્રહ--તે જીહ્વાએ કરી સ્પર્શના અર્થને ગ્રહે

સ્પર્શેંદ્રિય અર્થાવગ્રહ--ને શરીરે કરી સ્પર્શના અર્થને ગ્રહે.

નોઇંદ્રિય અર્થાવગ્રહ--તે મનોદ્વારા દરેક પદાર્થના અર્થને ગ્રહે

વ્યંજનાવગ્રહના ચાર ભેદ અને અર્થાવગ્રહના છ ભેદ મળી અવગ્રહના એ દશ ભેદ છે. **અવગ્રહે કરી** સામાન્ય પ્રકારે અર્થને ગ્રહે, પણ જાણે નહી, જે એ કોનો શબ્દ વા ગંધ પ્રમુખ છે પછી ત્યાથી ઇહા મતિજ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે **ઇહા** તે વિચારે, જે અમુકનો શબ્દ વા ગંધ પ્રમુખ છે, પણ નિશ્ચય થાય નહી પછી અવાય મતિજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરે **અવાય** તે નિશ્ચય કરવો જે એ અમુકનો જ શબ્દ વા ગંધ પ્રમુખ છે પછી ધારણા મતિજ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે **ધારણા** તે ધારી રાખે, જે અમુક શબ્દ વા ગંધ પ્રમુખ આ પ્રકારે હતો

એમ **ઇહાના** છ ભેદ શ્રોત્રેંદ્રિય ઇહા યાવત્ નોઇંદ્રિય ઇહા એમ **અવાયના** છ ભેદ શ્રોત્રેંદ્રિય અવાય, યાવત્ નોઇંદ્રિય અવાય એમ **ધારણાના** છ ભેદ શ્રોત્રેંદ્રિય ધારણા, યાવત્ નોઇંદ્રિય ધારણા

તેમનો **કાલ કહે છે અવગ્રહનો** કાલ, એક સમયે તે અસંખ્યાત સમયથી પ્રવેશ્યા પુદ્ગલને છેલ્લા સમયે જાણે, જે મને કોઈક બોલાવે છે

ઇહાનો કાલ અંતર્મુહૂર્ત, તે વિચાર ચાલ્યા કરે, કે જે મને બોલાવે છે તે આ હશે કે એ ?

અવાયનો કાલ અંતર્મુહૂર્ત-નિશ્ચય કરવાનો, જે મને અમુકે જ બોલાવ્યો છે શબ્દ ઉપર નિશ્ચય કરે

ધારણાનો કાલ સંખ્યાતા વર્ષ અથવા અસંખ્યાતા વર્ષ સુધી ધારી રાખે જે અમુક વેળાએ અમુકનો શબ્દ સાભળ્યો હતો તે આ પ્રકારે હતો એ અવગ્રહના દશ ભેદ, ઇહાના છ ભેદ, અવાયના છ ભેદ, ધારણાના છ ભેદ, સર્વ મળી શ્રુત નિશ્રિત મતિજ્ઞાનના ૨૮ ભેદ

મતિજ્ઞાન સમુચ્ચય ચાર પ્રકારે.--૧ દ્રવ્યથી, ૨ ક્ષેત્રથી, ૩ કાલથી, ૪ ભાવથી, **૧ દ્રવ્યથી** મતિજ્ઞાની સામાન્યથી ઉપદેશે કરી સર્વ દ્રવ્ય જાણે પણ ન દેખે **૨ ક્ષેત્રથી** મતિજ્ઞાની સામાન્યથી ઉપદેશે કરી સર્વ ક્ષેત્રની વાત જાણે

પણ ન દેખે ૩ કાલથી મતિજ્ઞાની સામાન્યથી ઉપદેશે કરી સર્વ કાળની વાત જાણે પણ ન દેખે. ૪ ભાવથી સામાન્યથી ઉપદેશે કરી સર્વ ભાવની વાત જાણે પણ ન દેખે નહીં દેખવાનું કારણ મતિજ્ઞાનને દર્શન નથી.

ભગવતી સૂત્રમાં પાસઇ પાઠ છે તે પણ શ્રદ્ધા નિમિત્તે છે પણ કોઈ દોષ નથી ઇતિ મતિજ્ઞાન સંપૂર્ણ.

સૂત્ર (શ્રુત) જ્ઞાનનું વર્ણન

શ્રુતજ્ઞાનના ૧૪ ભેદ ૧ અક્ષર શ્રુત ૨ અનાક્ષર શ્રુત ૩ સન્ની શ્રુત ૪ અસન્ની શ્રુત ૫ સમ્યક્ શ્રુત ૬ મિથ્યા શ્રુત ૭ સાદિક શ્રુત ૮ અનાદિક શ્રુત ૯ સપર્યવસિત શ્રુત ૧૦ અપર્યવસિત શ્રુત ૧૧ ગમિક શ્રુત ૧૨ અગમિક શ્રુત ૧૩ અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત ૧૪ અનંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત (અંગબાહિર)

૧ અક્ષર શ્રુત તેના ત્રણ ભેદ. ૧ સન્ના અક્ષર. ૨ વ્યંજનાક્ષર ૩ લબ્ધિ અક્ષર.

૧ સન્ના અક્ષર શ્રુત તે અક્ષરના આકારનું જ્ઞાન. જેમકે ક, ખ, ગ પ્રમુખ સર્વ અક્ષરની સંજ્ઞાનું જ્ઞાન. ક અક્ષરનો આકાર દેખી કહે જે એ ખ નહિ, ગ નહિ એમ સર્વ અક્ષરની ના કહીને કહે કે એ તો ક જ છે એમ સંસ્કૃત પ્રાકૃત ફારસી, ફારસી, ઇંગ્રેજી, હિંદી એ આદિ અનેક પ્રકારની લિપિમાં અનેક પ્રકારના અક્ષરના આકાર છે તેનું જે જ્ઞાન તે સન્ના અક્ષર શ્રુત જ્ઞાન.

૨ વ્યંજન અક્ષર શ્રુત, તે હ્રસ્વ, દીર્ઘ કાનો, માત્રા અક્ષરાદિ પ્રમુખની સંયોજનાએ કરી બોલવું તે વ્યંજનાક્ષર શ્રુત.

૩ લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત તે ઇંદ્રિયોના આવરણની લબ્ધિથી અક્ષરનું જ્ઞાન થાય તે તેના ૭ ભેદ.

૧ શ્રોતેંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત તે કાને ભેરી પ્રમુખનો શબ્દ સાંભળી કહે કે એ ભેરી પ્રમુખનો શબ્દ છે તો ભેરી પ્રમુખ અક્ષરનું જ્ઞાન શ્રોતેંદ્રિય લબ્ધિથી થયું તે માટે શ્રોતેંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષરશ્રુત કહીએ.

૨ ચક્ષુ ઇંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત તે આંખે આંબા પ્રમુખ દેખીને કહે જે એ આંબા પ્રમુખનું રૂપ છે તે આંબા પ્રમુખ અક્ષરનું જ્ઞાન ચક્ષુ ઇંદ્રિય લબ્ધિથી થયું તે માટે ચક્ષુ ઇંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત કહીએ.

૩ ઘ્રાણેંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત તે નાસિકાએ કેતકી પ્રમુખની ગંધ જાણે જે એ કેતકી પ્રમુખની ગંધ છે તે ઘ્રાણેંદ્રિય લબ્ધિથી કેતકી પ્રમુખ અક્ષરનું જ્ઞાન થયું માટે ઘ્રાણેંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષરશ્રુત કહીએ.

૪ **રસેંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત** તે જીહ્વાયે કરી સાકર પ્રમુખનો સ્વાદ જાણીને એ સાકર પ્રમુખનો સ્વાદ છે એ અક્ષરનું જ્ઞાન રસેંદ્રિયથી થયું તે માટે રસેંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત કહીએ

૫ **સ્પર્શેંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત** તે શીત, ઉષ્ણ, આદિ સ્પર્શ થવાથી જાણે જે એ શીત વા ઉષ્ણ છે, માટે તે અક્ષરનું જ્ઞાન સ્પર્શેંદ્રિયથી થયું માટે સ્પર્શેંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત કહીએ

૬ **નોઇંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત** તે મને કરીને ચિંતવતા વિચારતા સ્મરણ થયું જે મે અમુક ચિંતવ્યું વા વિચાર્યું તો તે સ્મરણના અક્ષરનું જ્ઞાન મનથી-નોઇંદ્રિયથી થયું, માટે નોઇંદ્રિય લબ્ધિ અક્ષર શ્રુત કહીએ **એ લબ્ધિ અક્ષર શ્રુતના છ ભેદ સંપૂર્ણ. ઇતિ અક્ષર શ્રુતના ભેદ.**

૨ **અનક્ષર શ્રુત**-તે અનેક પ્રકારે છે તે અક્ષરના ઉચ્ચાર કર્યા વિના શબ્દ છીંક ઉધરસ ઉશ્વાસ, નિશ્વાસ, બગાસા, નાક નિપીકવું તથા નગારાં પ્રમુખનો શબ્દ અનક્ષરી વાણી માટે, એને અનક્ષર શ્રુત કહીએ

૩ **સંજ્ઞી શ્રુત**-તેના ત્રણ ભેદ ૧ સંજ્ઞી કાલિકોપદેશ, ૨ સંજ્ઞી હેતુપદેશ ૩ સંજ્ઞી દૃષ્ટિવાદોપદેશ

૧ **સંજ્ઞી કાલિકોપદેશ**-તે શ્રુત સાભળીને વિચારે તે ૧ વિચારવું, ૨ નિશ્ચય કરવું, ૩ સમુચ્ચય અર્થનું ગવેષવું, ૪ વિશેષ અર્થનું ગવેષવું, ૫ ચિંતવવું, ૬ નિશ્ચય કરી વળી વિચારવું, એ ૭ બોલ સંજ્ઞી જીવને હોય તે સંજ્ઞી કાલિકોપદેશ શ્રુત

૨ **સંજ્ઞી હેતુપદેશ**-તે સંજ્ઞી ધારી રાખે

૩ **સંજ્ઞી દૃષ્ટિવાદોપદેશ**-તે ક્ષયોપશમ ભાવે સાભળે એટલે કે સંજ્ઞી શ્રુત તે શાસ્ત્રને હેતુ સહિત, દ્રવ્ય અર્થ સહિત, કારણ યુક્તિ સહિત, ઉપયોગ સહિત, પૂર્વાપર વિચાર સહિત, ભણે, ભણાવે, સાભળે તે માટે સંજ્ઞી શ્રુત કહીએ

૪ **અસંજ્ઞી શ્રુત**ના ત્રણ ભેદ ૧ અસંજ્ઞી કાલિકોપદેશ, ૨ અસંજ્ઞી હેતૂપદેશ, ૩ અસંજ્ઞી દૃષ્ટિવાદોપદેશ

૧ **અસંજ્ઞી કાલિકોપદેશ શ્રુત**-તે સાભળે પણ વિચારે નહિ સંજ્ઞીને ૭ બોલ છે, તે અસંજ્ઞીને નથી

૨ **અસંજ્ઞી હેતુપદેશ શ્રુત**-તે સાભળી ધારી રાખે નહિ

૩ **અસંજ્ઞી દૃષ્ટિવાદોપદેસ શ્રુત**-તે ક્ષયોપશમ ભાવે ન સાભળે તે ત્રણ બોલ અસંજ્ઞી આશ્રી કહ્યા એટલે કે **અસંજ્ઞી શ્રુત,** તે ભાવાર્થ રહિત, વિચાર તથા ઉપયોગ શૂન્ય, પૂર્વાપર આલોચ રહિત, નિર્ણય રહિત, ઓઘ સંજ્ઞાએ ભણે તથા, ભણાવે વા સાંભળે તે માટે અસંજ્ઞી શ્રુત કહીએ

૫ સમ્યક્ શ્રુત—તે અરિહંત, તીર્થંકર, કેવળ જ્ઞાની કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ ગુણે કરી સહિત, અઢાર દોષ રહિત, ચોત્રીસ અતિશય પ્રમુખ અનંત ગુણના ધારક, તેમના પ્રરૂપેલા બાર અંગ અર્થરૂપ આગમ તથા ગણધર પ્રણીત સૂત્રરૂપ (શબ્દરૂપ) બાર આગમ ગુંથ્યા તે તથા ચૌદ પૂર્વીએ, તેર પૂર્વીએ બાર પૂર્વીએ અગીઆર પૂર્વીએ તથા દશ પૂર્વીએ, જે શ્રુત તથા અર્થરૂપ વાણી પ્રકાશી તે સમ્યક્ શ્રુત દશ પૂર્વમાં ન્યૂન જેને જ્ઞાન હોય તેમના પ્રકાશેલા સમ્યક્ શ્રુત હોય વા મિથ્યાશ્રુત હોય.

૬ મિથ્યાશ્રુત—તે જે પૂર્વોક્ત ગુણરહિત, રાગદ્વેષસહિત પુરુષોએ પોતાની મતિ કલ્પનાએ કરી મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિએ કરી, જે શાસ્ત્ર રચ્યાં જેવાં કે ભારત, રામાયણ, વૈદક, જ્યોતિષ તથા ૬૪ કળાનાં શાસ્ત્ર પ્રમુખ ગ્રંથ તે મિથ્યાશ્રુત તે મિથ્યાશ્રુત તે મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિને મિથ્યાશ્રુતપણે પરિણમે (સાચા કરી જાણે માટે) પણ ન્યાય ભાવથી તથા ગુણ ગ્રહણ કરી લે તો સમ્યક્શ્રુતપણે પરિણમે તેજ મિથ્યાશ્રુત સમ્યક્ત્વવાન પુરુષને સમ્યક્ બુદ્ધિએ કરી વાંચતાં સમ્યક્ત્વના ગુણે કરી પરિણમે તે બુદ્ધિનો પ્રભાવ જાણવો વળી આચારાંગાદિક સમ્યક્ શાસ્ત્ર તે પણ સમ્યક્ત્વવાન પુરુષને સમ્યક્ અર્થ પરિણમે ને મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિવાન પુરુષને તેજ શાસ્ત્ર મિથ્યાત્વપણે પરિણમે એ રહસ્ય છે

૭ સાદિક શ્રુત, ૮ અનાદિ શ્રુત, ૯ સપર્યવસિત શ્રુત, ૧૦ અપર્યવસિત શ્રુત, એ ચાર પ્રકારના શ્રુતનો ભાવાર્થ સાથે છે. બાર અંગ વિચ્છેદ થયાં આશ્રી આદિ અંત સહિત અને વિચ્છેદ ન થયાં આશ્રી આદિ અંત રહિત તે સમુચ્ચય ચાર પ્રકાર છે તે [illegible] એક પુરુષ ભણ્યા આશ્રી તેને સાદિ સપર્યવસિત કહીએ, ને ઘણા પુરુષ પરંપરા આશ્રી અનાદિ અપર્યવસિત કહીએ ક્ષેત્રથી ૫ ભરત, ૫ ઐરવત, એ દશ ક્ષેત્ર આશ્રી સાદિક સપર્યવસિત ૫ મહાવિદેહ આશ્રી અનાદિક અપર્યવસિત કાળથી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી આશ્રી સાદિક સપર્યવસિત નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણી આશ્રી અનાદિ અપર્યવસિત, ભાવથી તીર્થંકરોએ ભાવ પ્રકાશ્યા તે આશ્રી સાદિક સપર્યવસિત ક્ષયોપશમભાવ આશ્રી અનાદિક અપર્યવસિત અથવા ભવ્યનું શ્રુત તે આદિ અંતસહિત, અભવ્યનું શ્રુત તે આદિ અંતરહિત તે ઉપર દૃષ્ટાંત છે સર્વ આકાશ અનંત પ્રદેશ છે તે એક આકાશ પ્રદેશમાં અનંત પર્યાય છે તે સર્વ પર્યાયથી અનંત ગુણ અધિક એક અગુરુલઘુ પર્યાય અક્ષર થાય. અક્ષર તે ક્ષરે નહીં અર્થાત્ પ્રધાન, જ્ઞાન, દર્શન જાણવું તે. અક્ષર કેવળ સંપૂર્ણ જ્ઞાન જાણવું જેનાથી સર્વ જીવને સર્વ કાળે અક્ષરના અનંતમા ભાગે જાણપણું ઉઘાડું રહે છે [illegible] ૭ ૮ [illegible] ને તેનું આવરણ હોય તો શું થાય ત્યારે શો [illegible] ન તેનું આવરણ હોય તો જીવપણું મટીને અજીવ થાય માટે

ચૈતન્ય મટીને જડપણું થાય, માટે હે શિષ્ય ! જીવના સર્વ પ્રદેશે અક્ષરના અનતમા ભાગે જ્ઞાન સદા ઉઘાડું છે જેમ વર્ષાકાળે ઘણા ચદ્ર તથા સૂર્ય ઢાંકયા થકા પણ સર્વથા ચદ્ર તથા સૂર્યની પ્રભા ઢાંકી જતી નથી, તેમ અનત જ્ઞાનાવરણીય કર્મના આવરણનો ઉદય થયા છતા પણ ચૈતન્યપણું સર્વથા આવરાતું (ઢંકાતુ) નથી. નિગોદના જીવને પણ અક્ષરના અનતમા ભાગે સદા જ્ઞાન ઉઘાડુ રહે છે.

૧૧ ગમિક શ્રુત તે બારમુ અગ દ્રષ્ટિવાદ ઘણીવાર સરખા પાઠ આવે તે માટે

૧૨ આગમિક શ્રુત તે કાલિક સુત ૧૧ અગ આચારાગ પ્રમુખ

૧૩ *અંગપ્રવિષ્ટ–બાર અંગ (આચારાંગાદિથી દ્રષ્ટિવાદ સુધી) સૂત્રમા તેનો વિસ્તાર ઘણો છે. ત્યાથી જોવું

૧૪ અનગપ્રવિષ્ટ–સમુચ્ચય બે પ્રકારે ૧ આવશ્યક, ૨ આવશ્યક વ્યતિરિક્ત. ૧ આવશ્યકનાં ૭ અધ્યયન, સામાયિક પ્રમુખ ૨ આવશ્યક વ્યતિરિકતના બે ભેદ–૧ કાલિક શ્રુત, ૨ ઉત્કાલિક શ્રુત.

૧ કાલિક શ્રુત×–તેના અનેક પ્રકાર છે તે ઉત્તરાધ્યયન, દશા શ્રુતસ્કંધ, બ્રહુતકલ્પ, વ્યવહાર પ્રમુખ એકત્રીશ સુત્ર કાલિકના નામ નદિસુત્ર મધ્યે આપ્યા છે, તથા જે જે તિર્થંકરના જેટલા શિષ્ય (જેઓને ચાર બુદ્ધિ હોય) તેટલા પઇન્ના સિદ્ધાંત જાણવા. જેમ ઋષભદેવના ૮૪૦૦૦ પઇન્ના તથા મધ્ય ૨૨ તીર્થંકરના સખ્યાતા હજાર પઇન્ના તથા મહાવીર સ્વામીના ૧૪ હજાર પઇન્ના તથા સર્વ ગણધરના કર્યા, તથા પ્રત્યેક બુદ્ધના કર્યા પઇન્ના તે સર્વ કાલિક જાણવા, એ કાલિક શ્રુત.

૨ ઉત્કાલિક શ્રુત+ તે અનેક પ્રકારના છે તે દશવૈકાલિક પ્રમુખ ૨૯ પ્રકારના શાસ્ત્રનાં નામ નદિસુત્રમા આપ્યા છે તે આદિ દઇને અનેક પ્રકારના શાસ્ત્ર છે, પણ વર્તમાનમા ઘણા વ્યવચ્છેદ છે

દ્વાદશાગ સિદ્ધાત આચાર્યની પેટી સમાન, અતિત કાલે અનત જીવો આજ્ઞાએ આરાધીને સસાર દુ:ખથી મુક્ત થયા વર્તમાનમાં સખ્યાતા જીવો દુ:ખથી મુક્ત

*અથવા સમુચ્ચય બે પ્રકારે શ્રુત કહ્યા છે, તે અગપવિઠચ (અગ પ્રવિષ્ટ) તથા અગબાહિર [અનગ પ્રવિષ્ટ] ગમિક તથા અગમિકના ભેદમા સમાવેશ સુત્રકારે કર્યો છે. મૂળમા જુદાં પણ નામ આપ્યા છે

×પહેલે પહોર તથા ચોથે પહોર સ્વાધ્યાય થાય તેને કાલિક શ્રુત કહીયે

+અસ્વાધ્યાયનો વખત વર્જી ચારે પહોરે સ્વાધ્યાય થાય માટે ઉત્કાલિક કહિયે

થાય છે અનાગત કાળે આજ્ઞાએ આરાધી અનંત જીવો કરશે મુક્ત થશે. એમ સૂત્ર વિરાધીને ત્રણે કાળ ભમી સંસારમાં રખડવા વિષે જાણવું. શ્રુતજ્ઞાન [દ્વાદશાંગરૂપ] સદાકાળ ધ્રુવ આદિ છે.

શ્રુતજ્ઞાન—સંક્ષેપથી ચાર પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી.

દ્રવ્યથી—શ્રુતજ્ઞાની ઉપયોગે કરી સર્વ દ્રવ્ય જાણે દેખે, તે શ્રદ્ધાએ કરી તથા સ્વરૂપ આલેખને કરી.

ક્ષેત્રથી—શ્રુતજ્ઞાની ઉપયોગે કરી, સર્વ ક્ષેત્રની વાત જાણે, દેખે, શ્રદ્ધે.

કાળથી—શ્રુતજ્ઞાની ઉપયોગે કરી સર્વ કાળની વાત જાણે, દેખે.

ભાવથી—શ્રુતજ્ઞાની ઉપયોગે કરી, સર્વ ભાવ જાણે દેખે.

મતિ શ્રુતજ્ઞાનનું વર્ણન

અવધિ જ્ઞાનનું વર્ણન

૧ અવધિ જ્ઞાનના મુખ્ય બે ભેદ—ભવપ્રત્યયિક, ક્ષાયોપશમિક

૧ ભવપ્રત્યયિકના બે ભેદ તે, ૧ નારકીને, ૨ દેવ (ચાર પ્રકારના) ને હોય તે ભવ સંબંધી જન્મથી ઉત્પન્ન થાય તે ભવના અંત સુધી રહે.

૨ ક્ષાયોપશમિકના બે ભેદ તે ૧ સંજ્ઞી મનુષ્યને, ૨ સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિયને ક્ષયોપશમ ભાવથી ઉત્પન્ન થાય તે અથવા ક્ષમાદિક ગુણે કરી સહિત અણગારને ઉત્પન્ન થાય.

અવધિજ્ઞાનના ૭ પ્રકાર સંક્ષેપથી કહ્યા છે તેનાં નામ ૧ આનુગામિક ૨ અનાનુગામિક ૩ વર્ધમાનક ૪ હાયમાનક ૫ પ્રતિપાતિ ૬ અપ્રતિપાતિ.

૧ આનુગામિક જ્યાં જાય ત્યાં તે સાથે આવે તે બે પ્રકારનું ૧ અંતગત ૨ મધ્યગત.

૧ અંતગત અવધિજ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર

૧ પુરત અંતગત (પુરઓ અંતગત) તે શરીરના આગલા ભાગના ક્ષેત્રનાં જાણે દેખે.

૨ માર્ગત અંતગત (મગ્ગઓ અંતગત) તે શરીરના પૃષ્ઠ ભાગના ક્ષેત્રમાં જાણે દેખે.

૩ પાર્શ્વત અંતગત (પાસઓ અંતગત) તે શરીરના બે પાર્શ્વ ભાગના ક્ષેત્રને જાણે દેખે.

અંતગત અવધિ ઉપર દૃષ્ટાંત છે. જેમ કોઈ પુરુષ દીવો, દીપ, પ્રમુખ અગ્નિનું ભાજન તથા મણિપ્રમુખ હાથમાં લઈને આગળ કરી ચાલતો જાય તો

આગળ દેખે જો પુઠે રાખે તો પુઠે દેખે તેમ બે પડખે ગ્રહ્યો ચાલે તો બે પડખે દેખે જે પાસે રાખે તે તરફ દેખે. બીજી બીજી બાજુ ન દેખે, એ રહસ્ય છે વળી જે બાજુ તરફ જાણે દેખે તે બાજુ તરફ સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા યોજન લગી જાણે દેખે

૨ **મધ્યગત**—તે સર્વ દિશી તથા વિદિશી તરફ (ચૌતરફ) સંખ્યાતા યોજન લગી જાણે દેખે પૂર્વોકત દીપ પ્રમુખ ભાજન માથે મૂકીને ચાલે તો તે ચૌતરફ દેખે તેમ

અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાન—તે જે સ્થાનમા અવધિ જ્ઞાન ઉપજ્યુ હોય તે સ્થાને રહીને જાણે દેખે અન્યત્ર તે પુ.પ જાય તો ન જાણે દેખે તે ચારે દિશાએ સખ્યાતા અસખ્યાતા યોજન સંલગ્ન તથા અસલગ્નપણે જાણે દેખે જેમ કોઇ પુરૂષે દીવી પ્રમુખ અગ્નિનુ ભાજન તથા મણિ પ્રમુખ કોઇ પણ સ્થાન પ્રતિ મુકયુ હોય તે તે સ્થાન પ્રતિ ચૌતરફ દેખે પણ અન્યત્ર ન દેખે તેમ **અનાનુગામિક અવધિ જ્ઞાન** જાણવુ

૩ **વર્દ્ધમાનક અવધિજ્ઞાન**—તે પ્રશસ્ત લેશ્યાના અધ્યવસાયે કરી, તથા વિશુદ્ધ ચારિત્રના પરિણામે કરી, સર્વ પ્રકારે અવધિ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય તેને વર્ધમાનક અવધિ જ્ઞાન કહિયે તે જઘન્યથી, સૂક્ષ્મ નિગોદિઆ જીવે ત્રણ સમય ઉત્પન્ન થયામાં શરીરની જે અવગાહના બાધી હોય એટલુ ક્ષેત્ર જાણે, ઉત્કૃષ્ટથી સર્વ અગ્નિના જીવ, સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત એ ચાર જાતિના તે પણ જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ હોય તે અગ્નિના જીવ, એકેક આકાશ પ્રદેશે અતર રહિત મુકતા જેટલા અલોકમાં લોક જેવડા અસખ્યાતા ખડ (ભાગ વિકલ્પ) ભરાય તેટલું ક્ષેત્ર સર્વ દિશી વિદેશીએ દેખે અવધિ જ્ઞાન રૂપી પદાર્થ દેખે એ રહસ્ય છે મધ્યમ અનેક ભેદે છે તે કહે છે વૃદ્ધિ ચાર પ્રકારે થાય ૧ દ્રવ્યથી ૨ ક્ષેત્રથી ૩ કાલથી ૪ ભાવથી તે આ પ્રમાણે,

૧ કાલથી જાણપણું વધે ત્યારે શેષ ત્રણ બોલનુ જાણપણુ વધે.

૨ ક્ષેત્રથી જાણપણું વધે ત્યારે કાલની ભજના તથા દ્રવ્ય, ભાવના જાણપણાની વૃદ્ધિ થાય

દ્રવ્યથી જાણપણુ વધે ત્યારે, કાલની તથા ક્ષેત્રની ભજના ભાવની વૃદ્ધિ

૪ ભાવથી જાણપણુ વધે શેષ ત્રણ બોલની ભજના.

તે વિસ્તારથી સમજાવે છે,-સર્વ વસ્તુમાં કાલનુ જાણપણુ સૂક્ષ્મ છે, જેમ કોઈ ચોથા આરાનો જન્મ્યો, નિરોગી બલિષ્ટ શરીર, ને વજ્રઋષભનારાચ સહનનવાળો ઓગણપચાસ પાનની બીડી લઇને તે ઉપર સારા લોહની સુઇ હોય તેણે

કરીને ત્રિપે એ વિંધતાં એક પાનથી બીજા પાનમાં સુઇ પહોંચતાં અસંખ્યાતા સમય થઇ જાય છે એવો કાળ સૂક્ષ્મ છે. ૧ તેથી ક્ષેત્ર અસંખ્યાત ગુણું સૂક્ષ્મ છે જેમ એક આંગુલ પ્રમાણે ક્ષેત્રમાં અસંખ્યાતી શ્રેણી છે એકેકી શ્રેણીમાં અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશ છે. સમય સમય પ્રતિ એકેક આકાશ પ્રદેશ જો અપહરાય તો તેમાં અસંખ્યાતા કાળચક્ર વહી જાય, તો એક શ્રેણી પૂરી થાય નહીં એવું ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ છે ૨ તેથી દ્રવ્ય અનંતગુણ સૂક્ષ્મ છે એક આંગુલ પ્રમાણે ક્ષેત્રમાં અસંખ્યાત શ્રેણી ઊંચી આંગુલ પ્રમાણે લાંબી ને એક પ્રદેશ પ્રમાણે પહોળી તેમાં અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશ છે એકેક આકાશ પ્રદેશ ઉપર અનંત પરમાણુઓ તથા દ્વિપ્રદેશી ત્રિપ્રદેશી અનંત પ્રદેશી, યાવત્ સ્કંધ પ્રમુખ દ્રવ્યો છે. તે દ્રવ્યમાંથી સમય સમય પ્રતિ એકેક દ્રવ્ય અપહરતા અનંત કાળચક્ર થાય તો પણ ખૂટે નહીં એવું દ્રવ્ય ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ છે ૩ દ્રવ્યથી ભાવ અનંતગુણ સૂક્ષ્મ છે પૂર્વોક્ત શ્રેણીમાં જે દ્રવ્ય કહ્યાં છે તે દ્રવ્યોમાં એકેક દ્રવ્યમાં અનંત પર્યાય (ભાવ) છે. તે જેમ એક પરમાણુમાં એક વર્ણ એક ગંધ, એક રસ બે સ્પર્શ છે તેમાં એક વર્ણમાં અનંત પર્યાય છે તે એક ગુણ કાળો, દ્વિગુણ કાળો, ત્રિગુણ કાળો યાવત્ અનંતગુણ કાળો છે એમ પાંચે વર્ણમાં અનંત પર્યાય છે એમ પાંચે વર્ણમાં, બે ગંધમાં પાંચ રસમાં, ને આઠ સ્પર્શમાં અનંત પર્યાય છે. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધમાં ૨ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૨ રસ, ૪ સ્પર્શ છે એ સર્વ તેમાં પણ પૂર્વોક્ત રીતિએ અનંત પર્યાય છે એમ સર્વ દ્રવ્યના પર્યાયની ભાવના કરવી એમ સર્વ દ્રવ્યના પર્યાય એકઠા કરીએ પછી સમય સમય પ્રતિ એકેક પર્યાયને અપહરતાં અનંત કાળચક્ર (ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી) જાય ત્યારે પરમાણુ દ્રવ્યના પર્યાય પૂરા થાય એમ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધના પર્યાય, ત્રિપ્રદેશી સ્કંધના પર્યાય, યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધના પર્યવ અપહરતાં અનંત અનંત કાળચક્ર જાય, તો પણ પૂર્ણ થાય નહીં (ખૂટે નહીં) એવો દ્રવ્યથી ભાવ સૂક્ષ્મ છે ૪ ૧ કાળને ચણાની ઉપમા ૨ ક્ષેત્રને જારની ઉપમા ૩ દ્રવ્યને તલની ઉપમા ૪ ભાવને ખસખસની ઉપમા સમજવાને આપી છે

પૂર્વે ચાર પ્રકારની વૃદ્ધિની રીત કહી તેમાં ક્ષેત્રથી અને કાળથી કેવી રીતે વર્ધમાન જ્ઞાન થાય તે કહે છે

૧ ક્ષેત્રથી આંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ જાણે દેખે, તે કાળથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગની વાત અતીત અનાગત જાણે દેખે.

૨ ક્ષેત્રથી આંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ જાણે દેખે. તે કાળથી આવલિકાના સંખ્યાતમા ભાગની વાત અતીત અનાગત જાણે દેખે.

૩ ક્ષેત્રથી એક આંગુલ માત્ર ક્ષેત્ર જાણે દેખે, તે કાળથી આવલિકામાં કાંઈ ન્યૂન જાણે દેખે.

૪ ક્ષેત્રથી પૃથક્ (બે થી નવ સુધી) આગુલની વાત જાણે દેખે તે કાલથી આવલિકા સંપૂર્ણ કાલની વાત અતીત અનાગત જાણે દેખે

૫ ક્ષેત્રથી એક હાથ પ્રમાણે ક્ષેત્ર જાણે દેખે, તે કાલથી અંતર્મુહૂર્ત (મુહૂર્તમાં ન્યૂન) કાલની વાત અતીત અનાગત જાણે દેખે.

૬ ક્ષેત્રથી ધનુષ્ય પ્રમાણ ક્ષેત્ર જાણે દેખે, તે કાલથી પ્રત્યેક મુહૂર્તની વાત જાણે દેખે

૭ ક્ષેત્રથી ગાઉ પ્રમાણ ક્ષેત્ર જાણે દેખે, તે કાલથી એક દિવસમા કાંઈક ન્યૂન વાત જાણે દેખે

૮ ક્ષેત્રથી એક યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્ર જાણે દેખે, તે કાલથી પ્રત્યેક દિવસની વાત જાણે દેખે

૯ ક્ષેત્રથી પચીશ યોજના ક્ષેત્રના ભાવ જાણે દેખે; તે કાલથી પક્ષમા ન્યૂનની વાત જાણે દેખે

૧૦ ક્ષેત્રથી ભરત ક્ષેત્ર પ્રમાણે ક્ષેત્રના ભાવ જાણે દેખે, તે કાલથી પક્ષ (અર્ધ માસ) પૂર્ણની વાત જાણે દેખે

૧૧ ક્ષેત્રથી જંબુદ્વીપ પ્રમાણ ક્ષેત્રની વાત જાણે દેખે, તે કાલથી માસ એક ઝાઝેરાની વાત જાણે દેખે,

૧૨ ક્ષેત્રથી અઢી દ્વીપની વાત જાણે દેખે, તે કાલથી એક વર્ષની વાત જાણે દેખે

૧૩ ક્ષેત્રથી પંદરમા રૂચક દ્વીપ સુધી જાણે દેખે, તે કાલથી પૃથક્ વર્ષની વાત જાણે દેખે

૧૪ ક્ષેત્રથી સંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રની વાત જાણે દેખે, તે કાલથી સંખ્યાતા કાલની વાત જાણે દેખે

૧૫ ક્ષેત્રથી સંખ્યાતા તથા અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રની વાત જાણે દેખે, તે કાલથી અસંખ્યાતા કાલની વાત જાણે દેખે, એ પ્રમાણે ઉર્ધ્વલોક, અધ લોક, તિર્યક્લોક એ ત્રણે લોકમાં વધતા વર્ધમાન પરિણામે અલોકમા અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણે ખંડો જાણવાની શક્તિ પ્રકટ થાય. **એ વર્દ્ધમાન અવધિ જ્ઞાન.**

૪ હાયમાન અવધિ જ્ઞાન, તે અપ્રશસ્ત લેશ્યાના પરિણામે કરી અપ્રમાન કરી અવિશુદ્ધ ચારિત્રના પરિણામથી (ચારિત્રના મલિનપણાથી) વર્ધમાન અવધિ જ્ઞાનની હાનિ થાય થોડે થોડે ઘટતું જાય—તેને હાયમાન અવધિ જ્ઞાન કહીએ એ હાયમાન અવધિ જ્ઞાન

૫ પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન—જે પ્રાપ્ત થયું તે એક વખતે જ નાશ પામે જઘન્ય ૧ આંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ. ૨ આંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ. ૩ વાલાગ્ર ૪ પૃથક્ વાલાગ્ર ૫ લિખ. ૬ પૃથક્ લિખ. ૭ જૂકા (જૂ) ૮ પૃથક્ જૂ. ૯ જવ. ૧૦ પૃથક્ જવ. ૧૧ આંગુલ. ૧૨ પૃથક્ આંગુલ. ૧૩ પગ. ૧૪ પૃથક્ પગ. ૧૫ વહેંત. ૧૬ પૃથક્ વહેંત. ૧૭ હાથ. ૧૮ પૃથક્ હાથ. ૧૯ કુક્ષિ (બે હાથ). ૨૦ પૃથક્ કુક્ષિ. ૨૧ ધનુષ્ય. ૨૨ પૃથક્ ધનુષ્ય. ૨૩ ગાઉ. ૨૪ પૃથક્ ગાઉ. ૨૫ જોજન. ૨૬ પૃથક્ જોજન. ૨૭ સો જોજન. ૨૮ પૃથક્ સો જોજન. ૨૯ સહસ્ર જોજન. ૩૦ પૃથક્ સહસ્ર જોજન. ૩૧ લક્ષ જોજન. ૩૨ પૃથક્ લક્ષ જોજન. ૩૩ ક્રોડ જોજન. ૩૪ પૃથક્ ક્રોડ જોજન. ૩૫ ક્રોડાક્રોડ જોજન. ૩૬ પૃથક્ ક્રોડાક્રોડ જોજન એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનથી જુએ પછી નાશ પામે ઉત્કૃષ્ટ લોક પ્રમાણે ક્ષેત્ર જુએ, પછી નાશ પામે દીવો જેમ પવનને જોગે કરી હોલાઈ જાય તેમ. એ પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન

૬ અપ્રતિપાતિ અપડિવાઇ અવધિ જ્ઞાન—તે આવ્યું જાય નહિ તે સંપૂર્ણ લોક રાજલોક જાણે દેખે, ન અલોકમાં એક આકાશ પ્રદેશ માત્ર ક્ષેત્રની વાત દેખે તો પણ પડે નહિ. એમ બે પ્રદેશ તથા ત્રણ પ્રદેશ યાવત્ લોક પ્રમાણ અસંખ્યાત ખંડ દેખવાની શક્તિ થાય, તેને અપ્રતિપાતિ અવધિ જ્ઞાન કહીએ અલોકમાં રૂપી પદાર્થ નથી. જો ત્યાં રૂપી પદાર્થ હોત તો દેખત એટલે એ જાણવાની શક્તિ છે એ જ્ઞાન તીર્થંકર પ્રભુને બાલપણેથીજ હોય. કેવળ જ્ઞાન પામ્યા પછી એ ઉપયોગ ન હોય. એ ૭ ભેદ અવધિજ્ઞાનના કહ્યા છે

સમુચ્ચય અવધિ જ્ઞાનના ચાર પ્રકાર છે ૧ દ્રવ્યથી અવધિ જ્ઞાની જઘન્ય અનંત રૂપી દ્રવ્ય જાણે દેખે, ઉત્કૃષ્ટ સર્વ રૂપી દ્રવ્ય જાણે દેખે ૨ ક્ષેત્રથી અવધિ જ્ઞાની જઘન્ય આંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ક્ષેત્ર જાણે દેખે, ઉત્કૃષ્ટ લોક જેવડાં અસંખ્યાત ખંડો અલોકમાં દેખે. ૩ કાળથી અવધિ જ્ઞાની જઘન્ય આવલિકા અસંખ્યાતમા ભાગની વાત જાણે દેખે ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી અતીત અનાગત કાળની વાત જાણે દેખે. ૪ ભાવથી જઘન્ય અનંત ભાવને જાણે ઉત્કૃષ્ટ સર્વ ભાવના અનંતમા ભાગને જાણે દેખે (વર્ણાદિક પર્યાયને)

અવધિ જ્ઞાનનો વિષય (દેખવાની શકિત.)

વિષય	૧ રત્નપ્રભા	૨ શર્કરપ્રભા	૩ વાલુકપ્રભા	૪ પંકપ્રભા	૫ ધૂમ્ર પ્રભા	૬ તમઃ પ્રભા	૭ તમઃ તમ.પ્રભા
જઘન્ય ક્ષેત્ર દેખે તે	૩॥ ગાઉ	૩ ગાઉ	૨॥ ગાઉ	૨ ગાઉ	૧॥ ગાઉ	૧ ગાઉ	૦॥ ગાઉ
ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર દેખે તે.	૪ ગાઉ	૩॥ ગાઉ	૩ ગાઉ	૨॥ ગાઉ	૨ ગાઉ	૧॥ ગાઉ	૧ ગાઉ

વિષય	અસુર કુમાર	૯ નિકાયવ્યંતર	તિર્યંચ ૫ ચેન્દ્રિય સંજ્ઞી	સંજ્ઞી મનુષ્ય	જ્યોતિષી	દેવલોક ૧–૨	દેવલોક ૧–૨
જઘન્ય દેખે	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન	આગુલનો અસખ્યાત ભાગ	આગુલનો અસખ્યાત ભાગ	સખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર	આગુલનો અસખ્યાત ભાગ	આગુલનો સખ્યાત ભાગ
ઉત્કૃષ્ટ દેખે	અસખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર	સખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર	અસખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર	અલોકમા અસખ્યાતા ખંડ	”	રત્નપ્રભાનો હેઠલો ચરમાત	શર્કરપ્રભાનો હેઠલા ચરમાત

ક્ષેત્ર	દેવલોક ૫-૬	દેવલોક ૭ ૮	દેવલોક ૯-૧૦-૧૧-૧૨	પહેલેથી છઠ્ઠી ગ્રૈવેયક	૭-૮-૯ ગ્રૈવેયક	૫ અનુત્તર વિમાન
જઘન્ય દેખે	આંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ	આંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ	આંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ	આંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ	આંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ	ચઉદ રાજલોકમાં કાંઈક ઓછું દેખે
ઉત્કૃષ્ટ દેખે	ત્રીજી નરકનો હેઠલો ચરમાંત	ચોથી નરકનો હેઠલો ચરમાંત	પાંચમી નરકનો હેઠલો ચરમાંત	છઠ્ઠી નરકનો હેઠલો ચરમાંત	સાતમી નરકનો હેઠલો ચરમાંત	

વૈમાનિક દેવો પોતપોતાના વિમાનની ધ્વજા સુધી દેખે. તિર્છા લોકમાં અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર દેખે યંત્રમાં અધિકો આપી રહ્યું છે.

ઇતિ વિષયદ્વાર સંપૂર્ણ

૧ અવધિજ્ઞાન નારકી-દેવતાને તિર્યંચમાં મનુષ્યમાં	આભ્યંતર	બાહ્ય
નારકી-દેવતાને	હોય	૦
તિર્યંચમાં		હોય
મનુષ્યમાં	હોય	હોય

૨ અવધિજ્ઞાન નારકી, દેવતા તિર્યંચ મનુષ્ય	દેશથી	સર્વથી
નારકી, દેવતા તિર્યંચ	હોય	
મનુષ્ય	હોય	હોય

૧ અવધિજ્ઞાન આભ્યંતર બાહ્ય દ્વાર યંત્રથી જાણવો

૨. અવધિજ્ઞાન દેશથી સર્વથી યંત્રથી જાણવો.

સંસ્થાન અવધિજ્ઞાનનો દેખવાનો આકાર, ૧ નારકી અવધિ ત્રાપાને આકારે છે ૨ ભવનપતિને પાલાને આકારે છે ૩ તિર્યંચ તથા મનુષ્યને અનેક પ્રકારે છે ૪ વ્યંતરને પટહ-વાજીંત્રને આકારે છે ૫ જ્યોતિષીને ઝાલરને આકારે છે ૬ બાર દેવલોકના દેવને ઉર્ધ્વ મૃદંગને આકારે છે ૭ નવ ગ્રૈવેયકને ફુલની ચંગેરીને આકારે છે ૮ પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવને અવધિ કંચુકીને આકારે છે

નારકી દેવને—અવધિજ્ઞાન—૧ અનુગામિક, ૨ અનાનુગામિક, ૩ અવસ્થિત, એ ત્રણ પ્રકારનું છે

મનુષ્ય ને તિર્યંચને અવધિજ્ઞાન—૧ અનુગામિક, ૨ અનાનુગામિક, ૩ વર્ધમાનક, ૪ હાયમાનક, ૫ પ્રતિપાતિ, ૬ અપ્રતિપાતિ, ૭ અવસ્થિત, ૮ અનવસ્થિ છે

એ વિષય દ્વાર પ્રમુખ પ્રજ્ઞાપના સુત્રના ૩૩ મા પદથી લખ્યો છે નંદિસૂત્ર મધ્યે સંક્ષેપમાં

ઇતિ અવધિ જ્ઞાનનું વર્ણન સંપૂર્ણ.

મનઃપર્યવ જ્ઞાનનો વિસ્તાર

અત્ર મનના ચાર પ્રકાર જાણવા

૧ લબ્ધિમન તે અનુત્તરવાસી દેવોને હોય.

૨ સંજ્ઞામન તે સંજ્ઞી મનુષ્ય ને સંજ્ઞી તિર્યંચને હોય

૩ વર્ગણામન તે નારકી ને અનુત્તર વિમાનવાસી વિના બીજા દેવોને હોય

૪ પર્યાયમન : તે મન પર્યવ જ્ઞાનીને હોય.

મનઃપર્યવ જ્ઞાન કોને ઉત્પન્ન થાય તે.

૧ મનુષ્યને ઉત્પન્ન થાય, અમનુષ્યને ન થાય

૨ સંજ્ઞી મનુષ્યને ઉત્પન્ન થાય, અસંજ્ઞી મનુષ્યને ન થાય

૩ કર્મભૂમિ સંજ્ઞી મનુષ્યને ઉત્પન્ન થાય, અકર્મભૂમિ સંજ્ઞી મનુષ્યને ન થાય

૪ કર્મભૂમિમાં સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળાને ઉત્પન્ન થાય, પણ અસંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળાને ઉત્પન્ન ન થાય

૫ સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યમાં પર્યાપ્તને ઉત્પન્ન થાય અપર્યાપ્તને ન થાય.

૬ પર્યાપ્તમાં પણ સમદૃષ્ટિને ઉત્પન્ન થાય મિથ્યાદૃષ્ટિ ને સમમિથ્યાદૃષ્ટિને ન થાય

૭ સમદૃષ્ટિમાં પણ સંયતિને ઉત્પન્ન થાય પણ અવ્રતિ સમદૃષ્ટિ ને દેશવ્રતિવાળાને ઉત્પન્ન થાય.

૮ સંયતિમાં પણ અપ્રમત્ત સંયતિને ઉત્પન્ન થાય, પ્રમત્ત સંયતિને ન થાય

૬ અપ્રમત્ત સંયતિમાં પણ લબ્ધિવાનને ઉપજે ન થાય અલબ્ધિવાળાને ન થ

મનઃપર્યવ જ્ઞાન બે પ્રકારે છે —૧ ઋજુમતિ મનઃપર્યવ જ્ઞાન, વિપુલમતિ મનઃપર્યવ જ્ઞાન ઋજુમતિ તે સામાન્યપણે જાણે વિપુલમતિ વિશેષપણે જાણે

મનઃપર્યવ જ્ઞાન સંક્ષેપથી ચાર પ્રકારે છે —૧ દ્રવ્યથી, ૨ ક્ષેત્ર ૩ કાળથી ૪ ભાવથી.

૧ દ્રવ્યથી, ઋજુમતિ અનંત અનંત પ્રદેશી સ્કંધ જાણે દેખે તે સામાન્ય વિપુલમતિ તેથી અધિક સ્પષ્ટપણે નિર્ધાર સહિત જાણે દેખે.

૨ ક્ષેત્રથી ઋજુમતિ જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ રત્નપ્રભાના પ્રથમ કાંડનો ઉપરનો નાનો પ્રતર તેના હેઠલા તળ સુધી, એટલે સમ ભૂમિથી ૧ જોજન નીચે દેખે. ઊર્ધ્વ જ્યોતિષીના ઉપરના તળ સુધી એટલે સમભૂતળથી ૯ જોજન ઊંચું દેખે. તિર્છું દેખે તો મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં દ્વીપ તથા બે સમુદ્રને વિષે સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય પર્યાપ્તાના મનોગત ભાવ જાણે વિપુલમતિ તે (ઋજુમતિ)થી અઢી આંગુલ અધિક વિશેષ સ્પષ્ટ નિર્ધાર જાણે દેખે.

૩ કાળથી, ઋજુમતિ જઘન્ય પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની જાણે દેખે, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અતીત અનાગત વાત જાણે દેખે. વિપુલમતિ તે (ઋજુમતિ)થી વિશેષ સ્પષ્ટ નિર્ધાર સહિત જાણે દેખે.

૪ ભાવથી ઋજુમતિ તે જઘન્ય અનંત દ્રવ્યના ભાવ (પર્યાય) જાણે દેખે, ઉત્કૃષ્ટ સર્વ ભાવોના અનંતમે ભાગે જાણે દેખે. વિપુલમતિ તેથી નિર્ધાર સહિત વિશેષ અધિક જાણે દેખે.

મનઃપર્યવ જ્ઞાની અઢી દ્વીપમાં રહેલા સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયના મનોગત ભાવ જાણે છે અનુમાનથી જેમ ધૂમાડો દેખી અગ્નિનો નિશ્ચય થાય તેમ મનો ભાવથી દેખે છે

ઇતિ મનઃપર્યવ જ્ઞાન સંપૂર્ણ

કેવળ જ્ઞાનનું વર્ણન.

કેવળ જ્ઞાનના બે ભેદ. ૧ ભવસ્થ કેવળ જ્ઞાન ૨ સિદ્ધ કેવળ જ્ઞાન ભવસ્થ કેવળ જ્ઞાનના બે ભેદ ૧ સયોગી ભવસ્થ કેવળ જ્ઞાન વિગેરે. તેનો વિસ્તાર સૂત્રથી જાણવો. સિદ્ધ કેવળ જ્ઞાનના બે ભેદ ૧ અનંતર સિદ્ધ કેવળજ્ઞાન પરંપર સિદ્ધ કેવળજ્ઞાન. તેનો વિસ્તાર સૂત્રથી જાણવો. તે કેવળ જ્ઞાન સંક્ષેપે ચાર પ્રકારે છે ૧ દ્રવ્યથી ૨ ક્ષેત્રથી, ૩ કાળથી ૪ ભાવથી.

૧ દ્રવ્યથી કેવળજ્ઞાની સર્વ રૂપી અરૂપી દ્રવ્ય જાણે દેખે.

૨ ક્ષેત્રથી કેવળજ્ઞાની સર્વ ક્ષેત્ર (લોકાલોક)ની વાત જાણે દેખે

૩ કાળથી કેવળજ્ઞાની સર્વ કાળની ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન એ ત્રણ કાળની વાત જાણે દેખે.

૪ **ભાવથી** કેવળજ્ઞાની સર્વ રૂપી અરૂપી દ્રવ્યના ભાવને અનંત ભાવે સર્વ પ્રકારે જાણે દેખે

કેવળજ્ઞાન આવરણરહિત વિશુદ્ધ લોકાલોક પ્રકાશક એક જ પ્રકારે સર્વ કેવળીને હોય.

ઇતિ કેવળ જ્ઞાન સંપૂર્ણ.

ઇતિ પાંચ જ્ઞાનનું વિવેચન સંપૂર્ણ

(૧૩) ત્રેવિશ પદવી.

નવ ઉત્તમ પદવી, સાત એકેંદ્રિય રત્નની પદવી, સાત પંચેંદ્રિય રત્નની પદવી

પ્રથમ નવ ઉત્તમ પદવીનાં નામ.

૧ તીર્થંકરની પદવી, ૨ ચક્રવર્તીની પદવી, ૩ વાસુદેવની પદવી, ૪ બલદેવની પદવી, ૫ માંડલિકની પદવી, ૬ કેવળીની પદવી, ૭ સાધુની પદવી, ૮ શ્રાવકની પદવી, ૯ સમકિતની પદવી

સાત એકેંદ્રિય રત્નનાં નામ.

૧ ચક્ર રત્ન, ૨ છત્ર રત્ન, ૩ ચર્મ રત્ન, ૪ દંડ રત્ન, ૫ ખડગ રત્ન, ૬ મણિ રત્ન, ૭ કાકણ્ય રત્ન

સાત પંચેંદ્રિય રત્નનાં નામ.

૧ સેનાપતિ રત્ન, ૨ ગાથાપતિ રત્ન, ૩ વાર્ધિક રત્ન, ૪ પુરોહિત રત્ન, ૫ સ્ત્રી રત્ન, ૬ ગજ રત્ન, ૭ અશ્વ રત્ન એ ચૌદ રત્ન ચક્રવર્તીને હોય

એ ચૌદ રત્ન, ચક્રવર્તીનું જે જે કાર્ય કરે છે તે સબંધી વિવેચન.

પ્રથમ સાત એકેંદ્રિય રત્ન

૧ ચક્ર રત્ન–છ ખંડ સાધવાનો માર્ગ દેખાડે, ૨ છત્ર રત્ન—અડતાલિશ ગાઉ સુધી છાયા કરે, ૩ ચર્મ રત્ન–નદી વગેરે જળાશય ઉપર નાવ માફક કામ

કરે. ૪ દંડ રત્ન—ગુફાના કમાડ ઉઘાડે. ૫ ખડ્ગ રત્ન—શત્રુને હણે. ૬ મણિ રત્ન—હસ્તિ રત્નના કપાલપર બાંધવાથી પ્રકાશ આપે. ૭ કાકણી રત્ન—ગુફામાં યોજન યોજનને અંતરે વર્તુળાકારે ઘસવાથી ચન્દ્રમંડળ સમાન પ્રકાશ આપે.

સાત પંચેંદ્રિય રત્ન.

૧ સેનાપતિ રત્ન, દેશ ઉપર વિજય મેળવે. ૨ ગાથાપતિ રત્ન ચોવીશ જાતિના ધાન્ય નિપજાવે. ૩ વાર્ધિક રત્ન, બેતાળીશ ભૂમિના આવાસ, પુલ વગેરે બનાવે, ૪ પુરોહિત રત્ન, વાગ્યા ઘા રૂઝવે, વિઘ્ન ટાળે, શાન્તિ કર્મ કરે, ધર્મકથા સંભળાવે, ૫ સ્ત્રી રત્ન, વિષયના ઉપભોગમાં આવે, ૬–૭ ગજ રત્ન ને અશ્વ રત્ન, એ બે બેસવાને કામ આવે.

ચૌદ રત્ન ક્યાં જન્મ લે છે તે.

- ૧ ચક્ર રત્ન, ૨ છત્ર રત્ન ૩ દંડ રત્ન, ૪ ખડ્ગ રત્ન એ ચાર રત્ન ચક્રવર્તિની આયુધશાળામાં ઉત્પન્ન થાય.
- ૧ ચર્મ રત્ન, ૨ મણિ રત્ન, ૩ કાકણી રત્ન, એ ત્રણ લક્ષ્મીના ભંડારમાં ઉત્પન્ન થાય.
- ૧ સેનાપતિ રત્ન, ૨ ગાથાપતિ રત્ન, ૩ વાર્ધિક રત્ન, ૪ પુરોહિત રત્ન, એ ચાર રત્ન ચક્રવર્તીના નગરમાં ઉત્પન્ન થાય
- ૧ સ્ત્રી રત્ન વિદ્યાધરની શ્રેણિમાં ઉત્પન્ન થાય.
- ૧ ગજ રત્ન ને ૨ અશ્વ રત્ન એ બે વૈતાઢ્ય પર્વતના મૂળમાં ઉત્પન્ન થાય

ચૌદ રત્નની અવગાહનાનું પ્રમાણ.

૧ ચક્ર રત્ન, ૨ છત્ર રત્ન, ૩ દંડ રત્ન એ ત્રણ રત્ન એક ધનુષ્ય પ્રમાણે હોય. ચર્મ રત્ન બે હાથનું હોય. ખડ્ગ રત્ન પચાસ અંગુલ લાંબુ, સોળ અંગુલ પહોળું, અર્ધ અંગુલ જાડું હોય ને ચાર આંગુલની મુષ્ટિ હોય. મણિ રત્ન ચાર આંગુલ લાંબુ બે આંગુલ પહોળું ને તેને ત્રણ ખૂણા હોય, કાકણી રત્ન ચાર આંગુલ લાંબુ, ચાર આંગુલ પહોળું ચાર આંગુલ ઉંચું તેને છ તળ, આઠ ખૂણા, બાર હાંસો, સોનીની એરણને આકારે હોય.

સાત પંચેંદ્રિય રત્નનું પ્રમાણ.

૧ સેનાપતિ, ૨ ગાથાપતિ ૩ વાર્ધિક ૪ પુરોહિત, એ ચાર રત્ન ચક્રવર્તીની અવગાહના પ્રમાણે હોય. સ્ત્રી રત્ન, ચક્રવર્તીથી ચાર આંગુલ નીચી હોય. ગજ રત્ન ચક્રવર્તીથી બમણો ઉંચો હોય. અશ્વ રત્ન મુખથી પુચ્છ સુધી એક સો આઠ આંગુલ લાંબો હોય, એને નવાણું આંગુલની પરિધિ (પેટવો) ૭ ૨

જમીનથી એંશી આગુલ ઉંચો, સોળ આગુલની જંઘા, વીશ આગુલની ભુજા, ચાર આગુલના ઢીંચણુ, ચાર આગુલની ખરી, ચાર આંગુલના કાન, બત્રીસ આગુલનુ મુખ છે

એ ત્રેવિશ પદવીના નામ તથા ચક્રવર્તીના ચૌદ રત્નનું વિવેચન કર્યુ

નરકાદિક ચાર ગતિમાંથી નીકળી જીવો ત્રેવીશ પદવીમાં કેટલી ને કઈ પદવી પામે તેના પંદર બોલ.

૧ પહેલી નરકથી નીકળી જીવ ત્રેવીશ પદવી માહેની સોળ પદવી પામે તેમા સાત એકેંદ્રિય રત્ન નહિ

૨ બીજી નરકથી નીકળી જીવ પંદર પદવી પામે તે સાત એકેંદ્રિય ને ચક્રવર્તી એ આઠ નહિ

૩ ત્રીજી નરકથી નીકળી જીવ તેર પદવી પામે તે સાત એકેંદ્રિય ને ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ દશ નહિ

૪ ચોથી નરકથી નીકળી જીવ બાર પદવી પામે, તે ઉપરની દશ ને તીર્થંકર એ અગીઆર નહિ

૫ પાચમી નરકથી નીકળી જીવ અગીઆર પદવી પામે ને ઉપરની અગીઆર ને કેવળી એ બાર નહિ

૬ છઠ્ઠી નરકથી નીકળી જીવ દશ પદવી પામે, તે ઉપરની બાર ને સાધુ એ તેર નહિ,

૭ સાતમી નરકથી નીકળી જીવ ત્રણ પદવી પામે તે ૧ ગજ, ૨ અશ્વ ૩ સમકિત, એ ત્રણ પામે સમકિત પામે તો તિર્યંચમા, મનુષ્ય તો થાયજ નહિ

૮ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર જ્યોતિષી નીકળી જીવ એકવીશ પદવી પામે, તે તીર્થંકર, વાસુદેવ એ બે નહિ

૯ પહેલા, બીજા દેવલોકથી નીકળી જીવ ત્રેવીશ પદવી પામે

૧૦ ત્રીજાથી આઠમા સુધીના દેવલોકથી નીકળી જીવ સોળ પદવી પામે, તેમા સાત એકેંદ્રિય રત્ન નહિ

૧૧ નવમા દેવલોકથી તે નવમી ગ્રૈવેયક સુધીથી નીકળી જીવ ચૌદ પદવી પામે, તે સાત એકેંદ્રિય રત્ન, ગજ ને અશ્વ એ નવ નહિ

૧૨ પાચ અનુત્તર વિમાનથી નીકળી જીવ આઠ પદવી પામે, તે સાત એકેંદ્રિય રત્ન, સાત-પંચેંદ્રિય રત્ન ને વાસુદેવ એ પંદર નહિ

૧૩ પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, મનુષ્ય, તિર્યંચ-પંચેંદ્રિયથી નીકળી જીવ ઓગણીશ પદવી પામે, તે તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ બળદેવ એ ચાર નહિ

૧૪ તેઉકાય, વાયુથી નીકળી જીવ નવ પદવી પામે, તે સાત એકેન્દ્રિય, ગજ અને અશ્વ એ નવ પામે

૧૫ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયથી નીકળી જીવ અઢાર પદવી પામે, તે તીર્થંકર, ચક્રવર્તી વાસુદેવ, બળદેવ, કેવળી એ પાંચ નહિ.

એ નરકાદિક ગતિથી આવ્યો જીવ જેટલી પદવી પામે તે કહ્યું

હવે કઈ પદવીવાળો જીવ નરકાદિ ચાર ગતિમાં જાય તે

૧ પહેલી બીજી ત્રીજી ચોથી એ ચાર નરકમાં અગીઆર પદવીનો જાય તે ૭ પંચેન્દ્રિય રત્ન ૮ ચક્રવર્તિ ૯ વાસુદેવ, ૧૦ સમકિત દ્રષ્ટિ, ૧૧ માંડલિક રાજા એ અગીઆર.

૨ પાંચમી, છઠ્ઠી નરકમાં નવ પદવીનો જાય તે સાત પંચેન્દ્રિય રત્નમાંથી ગજ ને અશ્વ એ બે વિના શેષ ૫, ૬ ચક્રવર્તિ ૭ વાસુદેવ, ૮ સમકિત, ૯ માંડલિક રાજા એ નવ

૩ સાતમી નરકમાં સાત પદવીનો જાય તે સાત પંચેન્દ્રિય રત્નમાંથી ગજ અશ્વ સ્ત્રી એ ત્રણ વિના શેષ ૪ ૫ ચક્રવર્તિ ૬ વાસુદેવ, ૭ માંડલિક રાજા એ સાત

૪ ભવનપતિ વાણવ્યંતર જ્યોતિષી ને પહેલાથી આઠમા દેવલોકમાં દશ પદવીનો જાય, તે સાત પંચેન્દ્રિય રત્નમાંથી સ્ત્રી વિના શેષ ૬ ૭ સાધુ, ૮ શ્રાવક ૯ સમકિત ૧૦ માંડલિક રાજા એ દશ

૫ નવમાથી બારમા દેવલોક સુધીમાં આઠ પદવીનો જાય, તે સાત પંચેન્દ્રિય રત્નમાંથી સ્ત્રી ગજ, અશ્વ એ ત્રણ વિના શેષ ૪ ૫ સાધુ ૬ શ્રાવક ૭ સમકિત, ૮ માંડલિક રાજા એ આઠ

૬ નવ ગ્રૈવેયકમાં સાત પદવીનો જાય તે ઉપર આઠ પદવી કહી તેમાંથી શ્રાવક વિના સાત જાય

૭ પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં બે પદવીના જાય તે સાધુ ને સમકિત એ બે

૮ પાંચ સ્થાવરમાં ચૌદ પદવીનો જાય તે સાત એકેન્દ્રિય રત્ન ને સાત પંચેન્દ્રિય રત્નમાંથી સ્ત્રી વિના શેષ ૬ એ ૧૩ ને માંડલિક રાજા એ ચૌદ

૯ ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, તિર્યંચ, મનુષ્ય એટલામાં પંદર પદવીનો જાય, તે ઉપર ચૌદ ને ૧ સમકિત એ પંદર

સન્ની, અસન્ની તીર્થંકર, ચક્રવર્તી વગેરેમાં ત્રેવીસ પદવી માંહેની જે જે પદવી લાભે તેના ૫૫ બોલ

૧ સન્નીમાં ૧૫ પદવી લાભે તે [illegible] એ આઠ નહિ

૨ અસંજ્ઞીમા ૮ પદવી લાભે, તે સાત એકેંદ્રિય રત્ન ને સમકિત એ આઠ

૩ તીર્થંકરમા ૬ પદવી લાભે, તે ૧ તીર્થંકર, ૨ ચક્રવર્ત્તિ, ૩ કેવળી, ૪ સાધુ, ૫ સમકિત, ૬ માંડલિક એ ૭ લાભે

૪ ચક્રવર્તીમા ૬ પદવી લાભે, તે તીર્થંકરની કહી તે પ્રમાણે.

૫ વાસુદેવ ૩ પદવી લાભે, તે ૧ વાસુદેવ, ૨ માંડલિક, ૩ સમકિત, એ ત્રણ

૬ બળદેવમા ૫ પદવી લાભે તે ૧ બળદેવ, ૨ કેવળી ૩ સાધુ, ૪ સમકિત, ૫ માંડલિક એ પાચ

૭ માંડલિકમા ૯ પદવી લાભે, તે નવ ઉત્તમ પદવી

૮ મનુષ્યમા ૧૩ પદવી લાભે, તે નવ ઉત્તમ પદવી ને સાત પંચેંદ્રિય રત્નમાથી ગજ, અશ્વ સ્ત્રી એ ત્રણ વિના શેષ ૪, એ ૧૩

૯ મનુષ્યાણીમા ૫ પદવી લાભે, તે ૧ સ્ત્રીરત્ન ૨ શ્રાવક ૩ સમકિત ૪ સાધવી, ૫ કેવળી એ પાચ

૧૦ તિર્યંચમા ૧૧ પદવી લાભે, તે સાત એકેંદ્રિય રત્ન, ૮ ગજ ૯ અશ્વ, ૧૦ શ્રાવક, ૧૧ સમકિત, એ અગીયાર

૧૧ તિર્યંચાણીમા ૨ પદવી લાભે, ૧ સમકિત, ૨ શ્રાવક એ બે

૧૨ સવેદીમા ૨૨ પદવી લાભે, તે કેવળી નહિ

૧૩ સ્રી વેદમા ચાર પદવી લાભે, તે ૧ સ્ત્રીરત્ન, ૨ શ્રાવિકા, ૩ સમકિત ૪ સાધવી એ ચાર

૧૪ પુરૂષ વેદમા ૧૪ પદવી લાભે, તે સાત એકેંદ્રિય રત્ન, કેવળી ને સ્રીરત્ન એ નવ નહિ

૧૫ અવેદીમાં ૪ પદવી લાભે, તે ૧ તીર્થંકર ૨ કેવળી, ૩ સાધુ, ૪ સમકિત એ ચાર

૧૬ નરક ગતિમા એક પદવી લાભે તે સમકિતની

૧૭ તિર્યંચ ગતિમાં ૧૧ પદવી લાભે, તે સાત એકેંદ્રિય રત્ન ને ૮ ગજ, ૯ અશ્વ, ૧૦ શ્રાવક, ૧૧ સમકિત એ અગીયાર

૧૮ મનુષ્ય ગતિમા ૧૪ પદવી લાભે, તે નવ ઉતમ પદવી ને સાત પચેંદ્રિય રત્નમાંથી ગજ, અશ્વ એ બે વિના ચૌદ

૧૯ દેવગતિમાં એક પદવી લાભે, તે સમકિતની.

૨૦ આઠ કર્મ વેદકમાં ૨૧ પદવી લાભે, તે તીર્થંકર ને કેવળી એ બે નહિ.

૨૧ સાત કર્મ વેદકમાં ૨ પદવી લાભે, તે સાધુ સમકિત એ બે.

૨૨ ચાર કર્મવેદકમાં ચાર પદવી લાભે, તે ૧ તીર્થંકર ૨ કેવળી, ૩ સાધુ ૪ સમકિત એ ચાર

૨૩ જઘન્ય અવગાહનામાં એક પદવી લાભે તે સમકિત.

૨૪ મધ્યમ અવગાહનામાં ૧૪ પદવી લાભે તે નવ ઉત્તમ પદવી સાત પંચેંદ્રિ રત્નમાંથી ગજ અશ્વ એ બે વિના શેષ ૫ એ ચૌદ.

૨૫ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાં એક પદવી લાભે, તે સમકિત.

૨૬ અઢી દ્વીપમાં ત્રેવીસ પદવી લાભે.

૨૭ અઢી દ્વીપ બહાર લાભે તે ૧ કેવળી ૨ સાધુ, ૩ શ્રાવક ૪ સમકિત એ ચાર

૨૮ અસંખ્યેયમાં મધ્યમ પદવી લાભે તે સાત એકેંદ્રિ રત્ન સાત પંચેંદ્રિ રત્ન ને ચક્રવર્તી એ ૧૫ નહિ

૨૯ ભરત ક્ષેત્રમાં ઉત્કૃષ્ટ ૨૧ પદવી લાભે, તે વાસુદેવ, બળદેવ એ બે નહિ

૩૦ ઉર્ધ્વ લોકમાં ૫ પદવી લાભે, તે ૧ કેવળી, ૨ સાધુ ૩ શ્રાવક ૪ સમકિત ૫ માંડલિક એ પાંચ

૩૧ અધોલોક તથા તીર્છા લોકમાં ૨૩ પદવી લાભે.

૩૨ સ્વલિંગમાં ૪ પદવી લાભે, તે ૧ તીર્થંકર, ૨ કેવળી ૩ સાધુ ૪ સમકિત એ ચાર.

૩૩ અન્યલિંગમાં ૪ પદવી લાભે તે ૧ કેવળી ૨ સાધુ ૩ શ્રાવક ૪ સમકિત એ ચાર

૩૪ શુક્લપક્ષિ મનુષ્યમાં ૧૪ પદવી લાભે તે નવ ઉત્તમ પદવી, સાત પંચેંદ્રિ રત્નમાંથી ગજ ને અશ્વ એ બે વિના ચૌદ.

૩૫ સમૂર્છિમમાં ૮ પદવી લાભે, તે સાત એકેંદ્રિ રત્ન ને સમકિત એ આઠ

૩૬ ગર્ભજમાં ૧૬ પદવી લાભે તેમાં સાત એકેંદ્રિ રત્ન નહિ

૩૭ અગર્ભજમાં ૮ પદવી લાભે તે સાત એકેંદ્રિ રત્ન ને સમકિત એ આઠ

૩૮ એકેંદ્રિમાં ૭ પદવી લાભે, તે સાત એકેંદ્રિ રત્ન.

૩૯ વિકલેંદ્રિયમા ૧ પદવી લાભે તે સમકિત

૪૦ પંચેદ્રિયમા ૧૫ પદવી લાભે, તે સાત એકેંદ્રિય રત્ન ને કેવળી એ આઠ વિના

૪૧ અનિંદ્રિયમા ૪ પદવી લાભે, તે ૧ તીર્થંકર ૨ કેવળી, ૩ સાધુ ૪ સમકિત એ ચાર

૪૨ સયતિમા ૪ પદવી લાભે, તે અનિંદ્રિય પ્રમાણે

૪૩ અસંયતિમા ૨૦ પદવી લાભે, તે ૧ કેવળી, ૨ સાધુ, ૩ શ્રાવક, એ ત્રણ વિના.

૪૪ સયતાસંયતિમા ૧૦ પદવી લાભે, તે સાત પચેદ્રિય રત્નમાથી સ્ત્રી વગર ૬ ૭ બળદેવ, ૮ શ્રાવક, ૯ સમકિત, ૧૦ માડલિક એ દશ

૪૫ સમકિત દષ્ટિમા ૧૫ પદવી લાભે, તે સાત એકેદ્રિય રત્ન ને સ્ત્રી વિના

૪૬ મિથ્યા દષ્ટિમા ૧૭ પદવી લાભે, તે સાત એકેંદ્રિય રત્ન એ ૧૪, ૧૫ ચક્રવર્તી ૧૬ વાસુદેવ, ૧૭ માડલિક એ સત્તર

૪૭ મતિ શ્રુત, ને અવધિ જ્ઞાનમા ૧૪ પદવી લાભે, તે નવ ઉત્તમ પદવીમાથી કેવળી વિના ૮ સાત પચેદ્રિય રત્નમાથી સ્ત્રી વિના ૬, એ ચૌદ

૪૮ મન પર્યવ જ્ઞાનમા ૩ પદવી લાભે, તે ૧ તીર્થંકર, ૨ સાધુ ૩ સમકિત એ ત્રણ

૪૯ કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શનમા ૪ પદવી લાભે, તે ૧ તીર્થંકર, ૨ કેવળી, ૩ સાધુ, ૪ સમકિત એ ચાર

૫૦ મતિ શ્રુત અજ્ઞાનમા ૧૭ પદવી લાભે. તે સાત એકેદ્રિય રત્ન, સાત પચેદ્રિય રત્ન એ ૧૪, ૧૫ ચક્રવર્તિ, ૧૬ વાસુદેવ, ૧૭ માડલિક, એ સત્તર

૫૧ વિભંગ જ્ઞાનમા ૯ પદવી લાભે તે સાત પચેદ્રિય રત્નમાથી સ્ત્રી વિના ૬, ૭ ચક્રવર્તિ, ૮ વાસુદેવ ૯ માંડલિક એ નવ

૫૨ ચક્ષુદર્શનમા ૧૫ પદવી લાભે, તે નવ ઉત્તમ પદવીમાંથી કેવળી વિના ૮ ને ૭ પંચેદ્રિય રત્ન એ ૫દર

૫૩ અચક્ષુદર્શનમાં ૨૨ પદવી લાભે તેમા કેવળી નહિ

૫૪ અવધિ દર્શનમા ૧૪ પદવી લાભે, તે નવ ઉત્તમ પદવીમાથી કેવળી વિના ૮ ને ૭ પચેંદ્રિય રત્નમાથી સ્ત્રી વિના ૬. એ ચૌદ

૫૫ નપુસક લિંગમાં ૫ પદવી લાભે, તે ૧ કેવળી, ૨ સાધુ, ૩ શ્રાવક, ૪ સમકિત, ૫ માંડલિક એ પાચ

ઇતિ ત્રેવિશ પદવી સંપુર્ણ.

પાંચ શરીર

શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૧ મા પદમાં પાંચ શરીરનો અધિકાર છે

સોળ દ્વાર

૧ નામ દ્વાર, ૨ અર્થ દ્વાર, ૩ સંસ્થાન દ્વાર, ૪ સ્વામી દ્વાર, ૫ અવગાહના દ્વાર, ૬ પુદ્ગલ ચયન દ્વાર, ૭ સંયોજન દ્વાર, ૮ દ્રવ્યાર્થિક દ્વાર, ૯ પ્રદેશાર્થિક દ્વાર, ૧૦ દ્રવ્યાર્થિક પ્રદેશાર્થિક દ્વાર, ૧૧ સૂક્ષ્મ દ્વાર, ૧૨ અવગાહના અલ્પબહુત્વ દ્વાર, ૧૩ પ્રયોજન દ્વાર, ૧૪ વિષય દ્વાર, ૧૫ સ્થિતિ દ્વાર, ૧૬ અંતર દ્વાર

૧ નામ દ્વાર

૧ ઔદારિક શરીર, ૨ વૈક્રિય શરીર, ૩ આહારક શરીર, ૪ તેજસ શરીર, ૫ કાર્મણ શરીર

૨ અર્થ દ્વાર

૧ ઉદાર તે સર્વ શરીરની પ્રધાન, તીર્થંકર, ગણધર આદિ પુરુષોને મુક્તિપદ મેળવવામાં સહાય કરે છે ને ઉદાર કહેતાં સઘન પોલાણ વાળું શરીર તેથી તેને ઔદારિક શરીર કહીએ.

૨ વૈક્રિય તે રૂપ ફેરવવાની શક્તિ, તથા એક અનેક નાના મોટા ખેચર ભૂચર દૃશ્ય અદૃશ્ય આદિ વિવિધ રૂપ, વિવિધ ક્રિયાથી બનાવે તેને વૈક્રિય શરીર કહીએ. તે વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારે છે

૧ ભવ પ્રત્યયિક—તે, દેવ, નારકીને સ્વાભાવિક જ હોય.

૨ લબ્ધિ પ્રત્યયિક—તે, મનુષ્ય તિર્યંચને પ્રયત્નથી હોય.

૩ આહારક—તે ચૌદ પૂર્વધર મહાત્માને તપશ્ચર્યાદિ યોગે કરી લબ્ધિ ઉપજે તે તીર્થંકર દેવાધિદેવની ઋદ્ધિ દેખવા વા મનની શંકા ઉત્પન્ન થએલ સંશયને ટાળવા, ઉત્તમ પુદ્ગલનો આહાર લઈને જઘન્ય પોણો હાથનું ઉત્કૃષ્ટ ૧ હાથનું સ્ફટિક સમાન કોઈ દેખી ન શકે તેવું શરીર બનાવે, તેથી તેને આહારક શરીર કહીએ.

૪ તેજસ—તે તેજના પુદ્ગલથી આહાર ભૂક્ત આહારને પચાવે તથા લબ્ધિવંત તેજો લેશ્યા મૂકે તેને તેજસ શરીર કહીએ.

૫ કાર્મણ—તે કર્મના પુદ્ગલથી નીપજ્યું જેના ઉદયથી જીવ પુદ્ગલ લઈને તે કર્માદિ રૂપને પરિણમાવે તથા આહારને ખેંચે તેથી તેને કાર્મણ શરીર કહીએ

૩ સસ્થાન દ્વાર

૧ ઔદારિક શરીરમા સસ્થાન ૬–૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, ૨ ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાન, ૩ સાદિ સસ્થાન, ૪ વામન સસ્થાન ૫ કુબ્જ -સસ્થાન, ૬ હુંડ સસ્થાન

વૈક્રિયમા ભવ પ્રત્યયિકમાં દેવને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન ને નારકીને હુંડ સંસ્થાન લબ્ધિ પ્રત્યયિકમા મનુષ્ય તિર્યંચમા સમચતુરસ્ર સસ્થાન ને નાના પ્રકારનુ વાયુમા હુંડ સસ્થાન

૩ આહારકમા એક સમચતુરસ્ર સસ્થાન

૪–૫ તેજસ્ ને કાર્મણમા ૭ સંસ્થાન

૪ સ્વામી દ્વાર

૧ ઔદારિક શરીરના સ્વામી મનુષ્ય ને તિર્યંચ છે

૨ વૈક્રિય શરીરના સ્વામી ચારે ગતિના જીવ છે

આહારક શરીરના સ્વામી ચૌદ પૂર્વધારી સાધુ છે

૪–૫ તેજસ–કાર્મણ શરીના સર્વ સસારી જીવ છે

૫ અવગાહના દ્વાર

૧ ઔદારિક શરીરની અવગાહના જઘન્ય આગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ હજાર યોજન ઝાઝેરી

૨ વૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય આગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્ય ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો જઘન્ય આગુલનો સખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ લાખ યોજન અધિક

આહારક શરીરની અવગાહના જઘન્ય હાથ ન્યૂન, ઉત્કૃષ્ટ એક હાથ

૪–૫ તેજસ–કાર્મણ શરીરની અવગાહના જઘન્ય આગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ રાજલોક પ્રમાણે.

પુદ્ગલચયન (આહાર કેટલી દિશાનો લે) દ્વાર

ઔદારિક, તેજસ્ ને કાર્મણ શરીરવાળા ત્રણ ચાર પાચ અને ૭ દિશાનો આહાર લે

વૈક્રિય ને આહારક શરીરવાળા ૭ દિશાનો લે

સંયોજન દ્વાર

૧ ઔદારિક શરીરમા આહારક વૈક્રિયની ભજના (હોય કે ન હોય) તેજસ, કાર્મણની નિયમા (હોયજ)

૨ વૈક્રિય શરીરમાં ઔદારિકની ભજના આહારક ન હોય તૈજસ કાર્મણની નિયમા.

૩ આહારક શરીરમાં વૈક્રિય ન હોય. ઔદારિક તૈજસ, કાર્મણ હોય.

૪ તૈજસમાં ઔદારિક વૈક્રિય, આહારકની ભજના કાર્મણની નિયમા.

૫ કાર્મણમાં ઔદારિક વૈક્રિય આહારકની ભજના. તૈજસની નિયમા.

૮ દ્રવ્યાર્થિક દ્વાર

૧ સર્વથી થોડા આહારકના દ્રવ્ય તે જઘન્ય ૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટ પૃથક ૯ નવ. તેથી, ૨ વૈક્રિયના દ્રવ્ય અસંખ્યાત ગુણ. તેથી ૩ ઔદારિકના દ્રવ્ય અસંખ્યાત ગુણા તેથી ૪ ૫ તૈજસ-કાર્મણના દ્રવ્ય એ બે પરસ્પર સરખા ને ઔદારિકથી અનંત ગુણ અધિક.

૯ પ્રદેશાર્થિક દ્વાર

૧ સર્વથી થોડા આહારકના પ્રદેશ. તેથી ૨ વૈક્રિયના પ્રદેશ અસંખ્યાત ગુણ. તેથી ૩ ઔદારિકના અસંખ્યાત ગુણ તેથી ૪ તૈજસના અનંત ગુણ તેથી ૫ કાર્મણના અનંત ગુણ.

૧૦ દ્રવ્યાર્થિક ને પ્રદેશાર્થિક દ્વાર

૧ સર્વથી થોડા આહારકના દ્રવ્યાર્થ તેથી ૨ વૈક્રિયના દ્રવ્યાર્થ અસંખ્યાત ગુણ તેથી ૩ ઔદારિકના દ્રવ્યાર્થ અસંખ્યાત ગુણા તેથી ૪ આહારકના પ્રદેશ અનંત ગુણા તેથી ૫ વૈક્રિયના પ્રદેશ અસંખ્યાત ગુણ તેથી ૬ ઔદારિકના પ્રદેશ અસંખ્યાત ગુણ. તેથી ૭-૮ તૈજસ-કાર્મણ એ બેના દ્રવ્યાર્થ પરસ્પર સરખા ને ઉપરથી અનંત ગુણ અધિક તેથી ૯ તૈજસના પ્રદેશ અનંત ગુણ અધિક. તેથી ૧૦ કાર્મણના પ્રદેશ અનંત ગુણ અધિક.

૧૧ સૂક્ષ્મ દ્વાર

૧ સર્વથી સ્થૂલ (જાડા) ઔદારિક શરીરના પુદ્ગલ. તેથી ૨ વૈક્રિય શરીરના પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ તેથી ૩ આહારક શરીરના પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ તેથી ૪ તૈજસ શરીરના પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ. તેથી ૫ કાર્મણ શરીરના પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ.

૧૨ અવગાહનાનો અલ્પબહુત્વ દ્વાર

૧ સર્વથી જઘન્ય ઔદારિક શરીરની જઘન્ય અવગાહના તેથી ૨-૩ તૈજસ કાર્મણની જઘન્ય અવગાહના માંહોમાંહે સરખી ને ઉપરથી વિશેષ અધિક ૪ વૈક્રિયની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગુણી. તેથી ૫ આહારકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગુણી તેથી ૬ આહારકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષ

તેથી ૭ ઔદારિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સખ્યાત ગુણી. તેથી વૈક્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના માહોમાહે સરખી ને ઉપરથી અસખ્યાત ગુણી

૧૩ પ્રયોજન દ્વાર

૧ ઔદારિક શરીરનુ પ્રયોજન મોક્ષને સાધ્ય કરવાનુ, ૨ વૈક્રિય શરીરનુ પ્રયોજન વિવિધ રૂપ કરવાનું, ૩ આહારક શરીરનુ પ્રયોજન સંશય ટાળવાનુ ૪ તેજસ શરીરનુ પ્રયોજન પુદ્દગલને પાચન કરવાનુ ૫ કાર્મણ શરીરનુ પ્રયોજન આહાર અને કર્મને આકર્ષવાનુ

૧૪ વિષય (શકિત)

૧ ઔદારિક શરીરનો વિષય પદરમા રૂચક દ્વીપ સુધી જવાનો ૨ વૈક્રિય શરીરનો વિષય અસખ્ય દ્વીપ સમુદ્ર સુધી જવાનો ૩ આહારક શરીરનો વિષય અઢીદ્વીપ સમુદ્ર સુધી જવાનો. ૪ તેજસ કાર્મણનો વિષય સર્વ લોકમા જવાનો

૧૫ સ્થિતિ દ્વાર

૧ ઔદારિક શરીરની સ્થિતિ જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યની ૨૫ વૈક્રિય શરીરની સ્થિતિ જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરની ૩ આહારક શરીરની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની, ૪-૫ તેજસ કાર્મણ શરીરની સ્થિતિ બે પ્રકારે છે તે ૧ અભવ્ય આશ્રયી, આદિ નથી ને અત પણ નથી, ૨ મુક્તગામી આશ્રયી આદિ નથી, પણ અત છે

૧૬ અતર દ્વાર

ઔદારિક શરીરને મૂકી ફરીથી ઔદારિક શરીર લેતા અતર પડે (વખત જાય) તો જઘન્ય અતર્મુહુર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર. ૨ વૈક્રિય શરીર મુકી વૈક્રિય શરીર લેતાં અતર પડે તો જઘન્ય અતર્મુહુર્ત ઉત્કૃષ્ટ અનત કાળ ૩ આહારક શરીરને અતર પડે તો જઘન્ય અતર્મુહુર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનથી કાંઈ થોડું ૪-૫ તેજસ-કાર્મણ શરીરને અંતર નથી, અંતરદ્વારનો બીજો અર્થ આહારક શરીર વર્જીને ચાર શરીર લોકમાં સદા લાભે આહારક સરીર હોય ને ન હોય-ન હોય તો ઉત્કૃષ્ટ છ માસ સુધી અતર પડે

ઇતિ પાંચ શરીર સંપૂર્ણ

(૨૫) પાંચ ઈન્દ્રિય

શ્રી પન્નવણા સૂત્રના પંદરમા પદના પ્રથમ ઉદ્દેશે પાંચ ઈન્દ્રિયનો વિસ્તાર અગીયાર દ્વારથી છે.

અગીયાર દ્વાર ગાથા.

૧ સંઠાણ, ૨ બાહુલ્લ, ૩ પોહુત્ત ૪ કઈપએસ, ૫ ઉગાઢે;
૬ અપ્પાબહુ ૭ પુટ્ઠ, ૮ પવિટ્ઠે, ૯ વિસય, ૧૦ અણગાર, ૧૧ આહારે

પાંચ ઈન્દ્રિય

૧ શ્રોતેન્દ્રિય ૨ ચક્ષુઈન્દ્રિય ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિય ૪ રસેન્દ્રિય ૫ સ્પર્શેન્દ્રિય.

૧ સંસ્થાન દ્વાર

૧ શ્રોતેન્દ્રિયનો સંસ્થાન (આકાર) કદંબ વૃક્ષના ફુલ સરખો. ૨ ચક્ષુઈન્દ્રિયનો સંસ્થાન મસુરની દાળ સરખો ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો સંસ્થાન ધમણ સરખો ૪ રસેન્દ્રિયનો સંસ્થાન છુરપલાની ધાર સરખો. ૫ સ્પર્શેન્દ્રિયનો સંસ્થાન નાના પ્રકારનો

બાહુલ્ય (જાડપણું) દ્વાર

પાંચે ઈન્દ્રિયનું જાડપણું જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું

૩ પૃથુત્વ (લાંબપણું) દ્વાર

શ્રોત, ૨ ચક્ષુ ને ૩ ઘ્રાણ એ ત્રણ ઈન્દ્રિયનું લાંબપણું જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું ૪ રસેન્દ્રિયનું લાંબપણું જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું ઉત્કૃષ્ટ પૃથક્ (૨ થી ૯) આંગુલનું ૫ સ્પર્શેન્દ્રિયનું લાંબપણું જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું ઉત્કૃષ્ટ હજાર યોજનથી કાંઈક વિશેષ.

૪ પ્રદેશ દ્વાર

પાંચ ઈન્દ્રિયના અનંત પ્રદેશ છે

અવગાહ દ્વાર

પાંચ ઈન્દ્રિય છે તેમાં દરેક ઈન્દ્રિયે આકાશ પ્રદેશ—(આકાશ પ્રદેશનું અવગાહનું છે)—અસંખ્યાત અવગાહ્યા છે

દરેક ઈન્દ્રિયના અનંત અનંત કર્કશ અને ભારે સ્પર્શ છે તેમ અનંત અનંત હલકા ને મૃદુ સ્પર્શ છે

૬ અલ્પ બહુત્વ.

પ્રદેશનો અલ્પ બહુત્વ દ્વાર.

૧ સર્વથી થોડા ચક્ષુઈન્દ્રિયના પ્રદેશ તેથી ૨ શ્રોતેન્દ્રિયના પ્રદેશ સંખ્યાત ગુણા. તેથી ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયના પ્રદેશ સંખ્યાત ગુણા તેથી ૪ રસેન્દ્રિયના પ્રદેશ અસંખ્યાત ગુણા તેથી ૫ સ્પર્શેન્દ્રિયના પ્રદેશ સંખ્યાત ગુણા

આકાશ પ્રદેશ અવગાહનો અલ્પ બહુત્વ.

૧ સર્વથી થોડા ચક્ષુઇંદ્રિયના અવગાહ્યા આકાશ પ્રદેશ તેથી ૨ શ્રોત્રેંદ્રિયના અવગાહ્યા આકાશ પ્રદેશ સંખ્યાત ગુણ, તેથી ૩ ઘ્રાણેંદ્રિયના અવગાહ્યા આકાશ પ્રદેશ અસંખ્યાત ગુણ, તેથી ૪ રસેંદ્રિયના અવગાહ્યા આકાશ પ્રદેશ અસંખ્યાત ગુણ, તેથી ૫ સ્પર્શેંદ્રિયના અવગાહ્યા આકાશ પ્રદેશ સંખ્યાત ગુણ

પ્રદેશ ને અવગાહ્ય એ બેનો સાથે અલ્પ બહુત્વ.

સર્વથી થોડા ૧ ચક્ષુઇંદ્રિયના અવગાહ્ય આકાશ પ્રદેશ તેથી ૨ શ્રોત્રેંદ્રિયના અવગાહ્ય સંખ્યાત ગુણ, તેથી, ૩ ઘ્રાણેંદ્રિયના અવગાહ્ય સંખ્યાત ગુણ, તેથી ૪ રસેંદ્રિયના અવગાહ્ય અસંખ્યાત ગુણ, તેથી ૫ સ્પર્શેંદ્રિયના અવગાહ્ય સંખ્યાત ગુણ, તેથી ૬ ચક્ષુઇંદ્રિયના પ્રદેશ અનંત ગુણ, તેથી ૭ શ્રોત્રેંદ્રિયના પ્રદેશ સંખ્યાત ગુણ, તેથી ૮ ઘ્રાણેંદ્રિયના પ્રદેશ સંખ્યાત ગુણ, તેથી ૯ રસેંદ્રિયના પ્રદેશ અસંખ્યાત ગુણ, તેથી ૧૦ સ્પર્શેંદ્રિયના પ્રદેશ સંખ્યાત ગુણ

કર્કશ અને ભારે સ્પર્શનો અલ્પ બહુત્વ.

સર્વથી થોડા ૧ ચક્ષુઇંદ્રિયના કર્કશ ભારે સ્પર્શ, તેથી ૨ શ્રોત્રેંદ્રિયના અનંત ગુણ તેથી ૩ ઘ્રાણેંદ્રિયના અનંત ગુણ, તેથી ૪ રસેંદ્રિયના અનંત ગુણ, તેથી ૫ સ્પર્શેંદ્રિયના અનંત ગુણ.

હલકા ને મૃદુ (સુંવાળા) સ્પર્શનો અલ્પ બહુત્વ.

સર્વથી થોડા ૧ સ્પર્શેંદ્રિયના હલકા મૃદુ સ્પર્શ, તેથી ૨ રસેંદ્રિયના હલકા મૃદુ સ્પર્શ અનંત ગુણ, તેથી ૩ ઘ્રાણેંદ્રિયના અનંત ગુણ, તેથી ૪ શ્રોત્રેંદ્રિયના અનંત ગુણ, તેથી ૫ ચક્ષુઇંદ્રિયના અનંત ગુણ.

કર્કશ ભારે ને લઘુ (હલકા) મૃદુ સ્પર્શનો સાથે અલ્પ બહુત્વ.

સર્વથી થોડા ૧ ચક્ષુઇંદ્રિયના કર્કશ ભારે સ્પર્શ, તેથી ૨ શ્રોત્રેંદ્રિયના કર્કશ ભારે સ્પર્શ અનંત ગુણ, તેથી ૩ ઘ્રાણેંદ્રિયના અનંત ગુણ, તેથી ૪ રસેંદ્રિયના અનંત ગુણ, તેથી ૫ સ્પર્શેંદ્રિયના અનંત ગુણ, તેથી ૬ સ્પર્શેંદ્રિયના હલકા મૃદુ સ્પર્શ અનંત ગુણ, તેથી ૭ રસેંદ્રિયના હલકા મૃદુ સ્પર્શ અનંત ગુણ, તેથી ૮ ઘ્રાણેંદ્રિયના હલકા મૃદુ સ્પર્શ અનંત ગુણ, તેથી ૯ શ્રોત્રેંદ્રિયના હલકા મૃદુ સ્પર્શ અનંત ગુણ, તેથી ૧૦ ચક્ષુઇંદ્રિયના હલકા મૃદુ સ્પર્શ અનંત ગુણ

૭ સ્પૃષ્ટ દ્વાર.

ઇંદ્રિયોને જે પુદ્ગલો આવી સ્પર્શે તે પુદ્ગલોને ઇંદ્રિયો ગ્રહે તે

પાંચ ઇંદ્રિયમાં ચક્ષુઇંદ્રિય વિના ચાર ઇંદ્રિયોને પુદ્ગલો આવી સ્પર્શે છે ચક્ષુ ઇંદ્રિયને આવી સ્પર્શતા નથી.

૮ પ્રવિષ્ટ દ્વાર

જે ઇંદ્રિયોને વિષે અભિમુખ (સામા) પુદ્ગલો આવીને પ્રવેશ કરે તે પ્રવિષ્ટ કહીએ.

પાંચ ઇંદ્રિયમાં ચક્ષુ ઇંદ્રિય વિના ચાર ઇંદ્રિય પ્રવિષ્ટ છે ને ચક્ષુ ઇંદ્રિય અપ્રવિષ્ટ છે

૯ વિષય શક્તિ દ્વાર

દરેક જાતિની દરેક ઇંદ્રિયનો વિષય જઘન્ય આંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ યંત્ર મુજબ

જાતિ પાંચ	શ્રોત્રેન્દ્રિય	ચક્ષુઇંદ્રિય	ઘ્રાણેન્દ્રિય	રસેન્દ્રિય	સ્પર્શેન્દ્રિય
એકેન્દ્રિય					૪ ધનુષ
બેઇન્દ્રિય				૬૪ ધનુષ	૮૦ ધનુષ
ત્રેઇન્દ્રિય			૧૦ ધનુ	૧૨૮ ધનુ	૧૬ ૦ ધનુ
ચૌરિન્દ્રિય		૨૯૫૪ યો૦	૨ ધનુ	૨૫૬ ધનુ	૩૨ ધનુષ
અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય	૧ યોજન	૫૯૦૮ યો	૪ ધનુ	૫૧૨ ધનુ	૬૪ ધનુ
સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય	૧૨ યોજન	૧ લાખ યો જાઝેરી	૯ યોજન	૯ યોજન	૯ યોજન

૧૦ અનાકાર (ઉપયોગ) દ્વાર

જઘન્ય ઉપયોગ કાળનો અલ્પ બહુત્વ

સર્વથી થોડો ૧ ચક્ષુઇંદ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ તેથી ૨ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ વિશેષ તેથી ૪ રસેન્દ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ વિશેષ તેથી ૫ સ્પર્શેન્દ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ વિશેષ.

ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળનો અલ્પ બહુત્વ

સર્વથી થોડો ૧ ચક્ષુઇંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ તેથી ૨ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ વિશેષ તેથી ૪ રસેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૫ સ્પર્શેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ વિશેષ

ઉપયોગ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બેનો એકઠો અલ્પ બહુત્વ.

સર્વથી થોડો ૧ ચક્ષુઇંદ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ, તેથી ૨ શ્રોતેંદ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૩ ઘાણેંદ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૪ રસેંદ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૫ સ્પર્શેંદ્રિયનો જઘન્ય ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૬ ચક્ષુઇંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ વિશેષ તેથી ૭ શ્રોત્રેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૮ ઘાણેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૯ રસેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ વિશેષ, તેથી ૧૦ સ્પર્શેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કાળ વિશેષ

૧૧ મો આહાર દ્વાર સૂત્ર શ્રી પ્રજ્ઞાપનામાંથી જાણવો

ઇતિ પાંચ ઇંદ્રિય સંપૂર્ણ.

(૧૬) રૂપી અરૂપીના બોલ

ગાથા.

કમ્મઠ પાવઠાણા ય, મણ વયજોગા ય કમ્મ-દેહે;
સુહુમ પએસિ ખંધે. એ સવ્વે ચઉ ફાસા. ૧

અર્થ:—કર્મ (૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ વેદનીય, ૪ મોહનીય, ૫ આયુષ્ય, ૬ નામ, ૭ ગોત્ર, ૮ અંતરાય) આઠ ૮, **પાપસ્થાનક** (૧ પ્રાણાતિપાત, ૨ મૃષાવાદ, ૩ અદત્તાદાન, ૪ મૈથુન, ૫ પરિગ્રહ, ૬ ક્રોધ, ૭ માન, ૮ માયા, ૯ લોભ, ૧૦ રાગ ૧૧ દ્વેષ, ૧૨ કલેશ, ૧૩ અભ્યાખ્યાન, ૧૪ પિશુન, ૧૫ પરપરિવાદ, ૧૬ રતિ અરતિ, ૧૭ માયા મૃષા, ૧૮ મિથ્યાદર્શનશલ્ય) અઢાર ૧૮, ૨૬, ૨૭ મન યોગ, ૨૮ વચન યોગ, ૨૯ કાર્મણ શરીર, ને ૩૦ સૂક્ષ્મ પ્રદેશી સ્કંધ એ સર્વે ત્રીશ બોલ રૂપી ચઉસ્પર્શી છે તેમાં સોળ સોળ બોલ લાભે તે **પાંચ વર્ણ,** (૧ કાળો ૨ નીલો, ૩ રાતો, ૪ પીળો, ૫ ધોળો), **બે ગંધ,** (તે ૬ સુરભી ગંધ, ૭ દુરભી ગંધ), **પાંચ રસ,** (તે ૮ તીખો, ૯ કડવો, ૧૦ કસાયલો, ૧૧ ખાટો, ૧૨ મીઠો), **ચાર સ્પર્સ,** (તે ૧૩ શીત, ૧૪ ઉષ્ણ, ૧૫ લુખો ને ૧૬ સ્નિગ્ધ) (૧)

ગાથા.

ઘણ તણુ વાય. ઘનોદહિ, પુઢવિસત્તેવ સત્તનિરીયાણું;
અસંખેજ દિવ, સમુદા, કપ્પા, ગેવીજા અણુત્તરા સિદ્ધિ. ૨

અર્થ —૧ ઘનવાત ૨ તનુવાત, ૩ ઘનોદધિ, પૃથ્વી સાત—૧૧ અસંખ્યાત દ્વીપ, ૧૨ અસંખ્યાત સમુદ્ર ચાર દેવલોક—૨૪, નવ ગ્રૈવેયક—૩૩ પાંચ અનુત્તર વિમાન—૩૮ સિદ્ધશીલા—૩૯ (૨)

ગાથા.

ઉરાલીયા વઉવ્વીયા, પોગલ કાય, છ દવ્વ લેસ્સા ય,
તહેવ કાય જોગેણુ એ સવ્વેણુ અટ્ઠ ફાસા. ૩

અર્થ —૪૦ ઔદારિક શરીર, ૪૧ વૈક્રિય શરીર, ૪૨ આહારક શરીર ને ૪૩ તૈજસ શરીર એ ચાર દેહ. ૪૪ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો આખો સ્કંધ. છ દ્રવ્ય લેશ્યા (૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ, ૩ કપોત, ૪ તેજો, ૫ પદ્મ, ૬ શુક્લ) ૫, ૫૧ કાય જોગ એ સઘળા ૫૧ કાય જોગ, એ સઘળા ૫૧ બોલ રૂપી આઠ સ્પર્શ છે તેમાં વીસ વીસ બોલ લાભે. તે પાંચ વર્ણ—૫—બે ગંધ—૭, પાંચ રસ—૧૨ આઠ સ્પર્શ—૧૩ શીત ૧૪ ઉષ્ણ, ૧૫ લુખો, ૧૬ સ્નિગ્ધ, ૧૭ ભારે, ૧૮ હળવો ૧૯ ખરખરો, ને ૨૦ સુંવાળો. (૩)

ગાથા

પાવ ઠાણ વિરઈ, અઉ અઈ બુદ્ધિ ઉગ્ગહે,
સન્ના ધમ્મથી પન ઉઠાણ ભાવ લેસ્સાતિ દિઠીય ૪

અર્થ—અઢારે પાપસ્થાનકની વિરતિ (પાપસ્થાનકથી નિવર્તવું) ૨૮ ચ બુદ્ધિ તે ૧૯ ઔત્પાતિકા ૨ કામીકા ૨૧ વિનયા, ને ૨૨ પરિણામીકા ચાર મતિ તે ૨૩ અવગ્રહ ૨૪ ઇહા, ૨૫ અવાય ને ૨૬ ધારણા. ચાર સંજ્ઞા ૨૭ આહાર સંજ્ઞા ૨૮ ભય સંજ્ઞા. ૨૯ મૈથુન સંજ્ઞા ને ૩ પરિગ્રહ સંજ્ઞા ૩૧ ધર્માસ્તિકાય ૩૨ અધર્માસ્તિકાય ૩૩ આકાશાસ્તિકાય, ૩૪ કાળ ને ૩૫ જીવાસ્તિકાય, પાંચ ઉઠાણ—તે ૩૬ ઉત્થાન, ૩૭ કર્મ ૩૮ વીર્ય ૩૯ બળ, ૪૦ પુરૂષાકાર પરાક્રમ. છ ભાવ લેશ્યા-૪૬ ને ત્રણ દ્રષ્ટિ તે ૪૭ સમકિત દ્રષ્ટિ ૪૮ મિથ્યા દ્રષ્ટિ, ને ૪૯ મિશ્ર દ્રષ્ટિ (૪)

ગાથા

દંસણ નાણ સાગાર, અણાગાર ચઉવીસે દંડગા છવ્વ
એ સવ્વે અગન્ના અરૂવી અફાસગા જીવ. ૫

અર્થ—દર્શન ચાર તે ૫૦ ચક્ષુદર્શન, ૫૧ અચક્ષુદર્શન ૫૨ અવધિદર્શન ને ૫૩ કેવળદર્શન જ્ઞાન પાંચ તે ૫૪ મતિજ્ઞાન, ૫૫ શ્રુતજ્ઞાન. ૫૬ અવધિજ્ઞાન ૫૭ મનપર્યવ જ્ઞાન ને ૫૮ કેવળજ્ઞાન ૫૯ જ્ઞાનનો ઉપયોગ તે સાકાર ઉપયોગ ૬ દર્શનનો ઉપયોગ તે અનાકાર ઉપયોગ. ૬૧ ચોવીશે દંડકના જીવ

એ સઘળા ૬૧ બોલમા વર્ણ, ગંધ રસ, સ્પર્શ કાંઇ ન લાભે કારણ કે સર્વ બોલ અરૂપીના છે.

ઇતિ રૂપી અરૂપીના બોલ સંપૂર્ણ

(૧૭) મોટો બાસઠીયો

ગાથા

૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦
, ગઇ, ઇંદ્રિય, કાય, જોગ, વેદેય, કસાય, લેસ્સા, સમ્મત, નાણ.
૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪
ણ, સંજય, ઉવઓગ આહારે. ૧
૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧
ગ. પરિત, પજજત્ત, સુહુમ, સન્ની. ભવથ્થિય, ચરિમ તેસિ
ણં, બાસઠીયા હોય નાયવ્વા. ૨.

એ એકવિશ દ્વારની બે ગાથા, તેનો વિસ્તાર.

૧ સુચ્ચય જીવ દ્વારનો એક ભેદ.

૨ ગતિ દ્વારના આઠ ભેદ

૧ નરકની ગતિ ૨ તિર્યંચની ગતિ, ૩ તિર્યંચાણીની ગતિ, ૪ મનુષ્યની , ૫ મનષ્યાણીની ગતિ, ૬ દેવની ગતિ ૭ દેવાંગનાની ગતિ ૮ સિદ્ધની ગતિ

૩ ઇંદ્રિય દ્વારના સાત બોલ

૧ સઇંદ્રિય, ૨ એકેંદ્રિય, ૩ બેઇંદ્રિય, ૪ ત્રિઇંદ્રિય, ૫ ચૌરેંદ્રિય ૬ પેંદ્રિય, ૭ અનિંદ્રિય

કાય દ્વારના આઠ બોલ

૧ સકાય, ૨ પૃથ્વીકાય, ૩ અપકાય, ૪ તેઉકાય, ૫ વાયુકાય ૬ સ્પતિકાય. ૭ ત્રસકાય ૮ અકાય

૫ યોગ દ્વારના પાંચ બોલ

૧ સયોગ ૨ મનો યોગ, ૩ વચન યોગ, ૪ કાય યોગ, ૫ અયોગ

૬ વેદ દ્વારના પાંચ બોલ

૧ સવેદ, ૨ સ્ત્રી વેદ ૩ પુરૂષ વેદ, ૪ નપુંસક વેદ. ૫ અવેદ

૭ કષાય દ્વારના ૭ બોલ

૧ સકષાય ૨ ક્રોધ કષાય, ૩ માન કષાય, ૪ માયા કષાય ૫ લોભ કષાય, ૬ અકષાય.

૮ લેશ્યા દ્વારના-આઠ બોલ

૧ સલેશ્યા ૨ કૃષ્ણ લેશ્યા, ૩ નીલ લેશ્યા ૪ કાપોત લેશ્યા, ૫ તેજો લેશ્યા ૬ પદ્મ લેશ્યા, ૭ શુક્લ લેશ્યા, ૮ અલેશ્યા

૯ સમકિત દ્વારના ત્રણ બોલ

૧ સમકિત ૨ મિથ્યાત્વ ૩ સમમિથ્યાત્વ

૧૦ જ્ઞાન દ્વારના દશ બોલ

૧ સમુચ્ચય જ્ઞાન, મતિ જ્ઞાન, ૩ શ્રુત જ્ઞાન, ૪ અવધિ જ્ઞાન ૫ મનઃપર્યવ જ્ઞાન, ૬ કેવળ જ્ઞાન, ૭ સમુચ્ચય અજ્ઞાન ૮ મતિ અજ્ઞાન ૯ શ્રુત અજ્ઞાન ૧ વિભંગ જ્ઞાન.

૧૧ દર્શન દ્વારના ચાર બોલ

ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન ૩ અવધિદર્શન, કેવળદર્શન

૧૨ સંયતિ દ્વારના નવ બોલ

૧ સમુચ્ચ સંયતિ ૨ સામાયિક ચારિત્ર, ૩ છેદોપસ્થાપનિક ચારિત્ર પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્ર ૫ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર, ૬ યથાખ્યાત ચારિત્ર ૭ સંયતાસંયત ૮ અસંયતિ ૯ નો સંયતિ—નો અસંયતિ—નો સંયતાસંયતિ

૧૩ ઉપયોગ દ્વારના બે બોલ

૧ સાકાર ઉપયોગ, (સાકાર—જ્ઞાનોપયોગ), અનાકાર ઉપયોગ (અનાકાર-દર્શનોપયોગ).

૧૪ આહાર દ્વારના બે બોલ

૧ આહારક ૨ અનાહારક.

૧૫ ભાષક દ્વારના બે બોલ

૧ ભાષક, ૨ અભાષક.

૧૬ પરિત્ત દ્વારના ત્રણ બોલ

૧ પરિત, અપરિત ૩ નોપરિત નોઅપરિત.

૧૭ પર્યાપ્ત દ્વારના ત્રણ બોલ.

૧ પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત ૩ નોપર્યાપ્ત નોઅપર્યાપ્ત.

૧૮ સૂક્ષ્મ દ્વારના ત્રણ બોલ

૧ સૂક્ષ્મ, ૨ બાદર, ૩ નોસૂક્ષ્મ નોબાદર.

૧૯ સંજ્ઞી દ્વારના ત્રણ બોલ

૧ સંજ્ઞી, ૨ અસંજ્ઞી, ૩ નોસંજ્ઞી, નોઅસંજ્ઞી

૨૦ ભવ્ય દ્વારના ત્રણ બોલ.

૧ ભવ્ય, ૨ અભવ્ય ૩ નોભવ્ય નોઅભવ્ય

૨૧ ચરિમ દ્વારના બે બોલ

૧ ચરમ, ૨ અચરમ

એ એકવીશ દ્વારના બોલ પર બાસઠ બોલ ઉતારે છે તે બાસઠ બોલની વિગત જીવના ૧૪ ભેદ, ગુણસ્થાનક ૧૪, યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૨, લેશ્યા ૬, એ સર્વ મળી એકસઠ તથા અલ્પબહુત્વ એ બાસઠ બોલ

સમુચ્ચય જીવનો દ્વાર

૧ સમુચ્ચ જીવમાં –જીવના ભેદ ૧૪, ગુણસ્થાનક ૧૪, યોગ ૧૫ ઉપયોગ, ૧૨ લેશ્યા ૬

૨ ગતિ દ્વાર

૧ નરક ગતિમાં–જીવના ભેદ ૩, સંજ્ઞીનો અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત, અસંજ્ઞી પચેંદ્રિયનો અપર્યાપ્ત ગુણસ્થાનક ૪ પ્રથમના જોગ ૧૧ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૧ વૈક્રિય ૧ વૈક્રિયમિશ્ર, ૧ કાર્મણકાય એ ૧૧, ઉપયોગ ૯ તે ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૩ દર્શન, લેશ્યા ૩ પ્રથમ

૨ તિર્યંચ ગતિમાં-જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૫ પ્રથમ, યોગ ૧૩ તે આહારકના બે વર્જીને, ઉપયોગ ૯ તે ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૩ દર્શન લેશ્યા ૬

૩ તિર્યંચાણીમાં–જીવના ભેદ બે સંજ્ઞીના ગુણસ્થાનક ૫ પ્રથમ યોગ ૧૩, આહારકના વર્જીને બે ઉપયોગ ૯, તે ૩ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન, ૩ દર્શન ૬ લેશ્યા છે

૪ મનુષ્યની ગતિમાં—જીવના ભેદ ૩ સંજ્ઞીના બે ને અસંજ્ઞી પચેંદ્રિયનો અપર્યાપ્ત એ ૩ ગુણસ્થાનક ૧૪ યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬

૫ મનુષ્યાણીમાં—જીવના ભેદ ૨ તે બે સંજ્ઞીના, ગુણસ્થાનક ૧૪ યોગ, ૧૩ આહારકના બે વર્જીને, ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬

૬ દેવ ગતિમાં—જીવના ભેદ ૩ બે સંજ્ઞીના ને અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયનો અપર્યાપ્ત એ ૩ ગુણસ્થાનક ૪ પ્રથમ, જોગ ૧૧ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૨ વૈક્રિયના ને ૧ કાર્મણકાય એ ૧૧, ઉપયોગ ૯ તે ૩ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન એ ૯, લેશ્યા ૬

૭ દેવાંગનામાં—જીવના ભેદ ૨ તે બે સન્નીના. ગુણસ્થાનક ૪ પ્રથમ. યોગ ૧૧ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૨ વૈક્રિયના ૧ કાર્મણકાય, ઉપયોગ ૯ તે ૩ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન, લેશ્યા ૪ પ્રથમ।

સિદ્ધ ગતિમાં જીવ ભેદ નથી ગુણસ્થાનક નથી યોગ નથી ઉપયોગ ૨ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન, લેશ્યા નથી.

નરક ગતિ પ્રમુખ આઠ બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડી મનુષ્યાણી ૨ તેથી મનુષ્ય અસંખ્યાત ગુણ (સંમૂર્છિમ ભળ્યા માટે), ૩ તેથી નારકી અસંખ્યાત ગુણ, ૪ તેથી તિર્યંચાણી અસંખ્યાત ગુણ, ૫ તેથી દેવ અસંખ્યાત ગુણ, ૬ તેથી દેવાંગના સંખ્યાત ગુણ ૭ તેથી સિદ્ધ અનંત ગુણ તેથી તિર્યંચ અનંત ગુણ

૩ ઇંદ્રિય દ્વાર

૧ સઇંદ્રિયમાં—જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧૨ પ્રથમ. યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧૦ કેવળના બે વર્જીને. લેશ્યા ૬

એકેંદ્રિયમાં જીવના ભેદ ૪ પ્રથમ ગુણસ્થાનક ૧ પ્રથમ યોગ ૫ તે ૨ ઔદારિકના ૨ વૈક્રિયના ૧ કાર્મણકાય ઉપયોગ ૩ તે ૨ અજ્ઞાનના તથા અચક્ષુદર્શન, લેશ્યા ૪ પ્રથમ

૫ બેઇંદ્રિય ત્રેઇંદ્રિય ચૌરિંદ્રિય—એ ત્રણમાં જીવના ભેદ બે બે પોતપોતાના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત. ગુણસ્થાનક ૨ પ્રથમ. યોગ ૪ તે ૨ ઔદારિક ૧ કાર્મણકાય ૧ વ્યવહાર વચન ઉપયોગ બેઇંદ્રિય ત્રેઇંદ્રિયમાં પાંચ ઉપયોગ તે ૨ જ્ઞાન ૨ અજ્ઞાન ૧ અચક્ષુદર્શન. ચૌરિંદ્રિય ૬ ઉપયોગ તે ૨ જ્ઞાન ૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન તે ચક્ષુ ને અચક્ષુદર્શન. લેશ્યા ૩

પંચેંદ્રિયમાં—જીવના ભેદ ૪ સન્ની પંચેંદ્રિય ને અસન્ની પંચેંદ્રિય એના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત. ગુણસ્થાનક ૧૨ પ્રથમ. યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૦ કેવળ બે વર્જીને. લેશ્યા ૬

અનિંદ્રિયમાં—જીવનો ભેદ ૧ સન્નીનો પર્યાપ્ત. ગુણસ્થાનક ૨ તે ૧૩ ૧૪ યોગ ૭ તે સત્ય મન, વ્યવહાર મન, સત્ય વચન, વ્યવહાર વચન ઔદારિક ઔદારિક મિશ્ર, કાર્મણકાય. ઉપયોગ ૨ તે કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શન. લેશ્યા ૧ શુક્લ

સઇંદ્રિયમાં પ્રમુખ સાત બોલમાં રહેલા જીવનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા પંચેંદ્રિય ૨ તેથી ચૌરિંદ્રિય વિશેષાધિક ૩ તેથી ત્રેઇંદ્રિય વિશેષાધિક ૪ તેથી બેઇંદ્રિય વિશેષાધિક ૫ તેથી અનિંદ્રિય અનંતગુણ (૬

ભળ્યા માટે) ૬ તેથી એકેદ્રિય અનતગુણ (વનસ્પતિકાય ભળ્યા માટે) ૭ તેથી અણેદ્રિય વિશેષાધિક

૪ કાય દ્વાર.

૧ **સકાયમાં**—જીવના ભેદ ૧૪. ગુણસ્થાનક ૧૪ યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧૨. લેશ્યા ૬.

૪ **પૃથ્વીકાય, અપકાય, વનસ્પતિકાય**—એ ત્રણમાં જીવના ભેદ ૪ સૂક્ષ્મ એકેદ્રિય ને બાદર એકેંયિય અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ૪ ગુણસ્થાનક ૧ પ્રથમ યોગ ૩ તે બે ઔદારિકના, ૧ કાર્મણકાય ઉપયોગ ૩ તે ૨ અજ્ઞાન ને ૧ અચક્ષુદર્શન, લેસ્યા ૪ પ્રથમ.

૫–૬ **તેજસ્કાય,–વાયુકાય**–મા જીવના ભેદ ૪ પૃથ્વીવત્ ગુણસ્થાનક ૧ પ્રથમ યોગ **તેજસૂમાં** ૩ ત્રણ પૃથ્વીવત્ **વાયુમાં** ૫ બે ઔદારિકના બે વૈક્રિયના એક કાર્મણ ઉપયોગ ૩ પૃથ્વીવત્ લેશ્યા ૩ પ્રથમ.

૭ **ત્રસકાયમાં**–જીવના ભેદ ૧૦ તે એકેદ્રિયના ૪ વર્જીને, ગુણસ્થાનક ૧૪, યોગ ૧૫, ઉપયોગ, ૧૨, લેસ્યા ૬

૮ **અકાયમાં**–જીવનો ભેદ નથી, ગુણસ્થાનક નથી યોગ નથી ઉપયોગ ૨ તે કેવળના, લેશ્યા નથી

સકાય પ્રમુખ આઠ બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા ત્રસકાય, ૨ તેથી તેજસકાય અસંખ્યાત ગુણ ૩ તેથી પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક ૪ તેથી અપકાય વિશેષાધિક ૫ તેથી વાયુકાય વિશેષાધિક, ૬ તેથી અકાય અનતગુણ ૭ તેથી વનસ્પતિકાય અનંત ગુણ, ૮ તેથી ત્રસકાય વિશેષાધિક

૫ યોગ દ્વાર

૧ **સયોગમાં**–જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧૩ પ્રથમ, યોગ ૧૫. ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬

૨ **મનોયોગમાં**–જીવનો ભેદ ૧ તે સન્નીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૧૩, યોગ ૧૪, કામંણનો વર્જીને ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬.

૩ **વચનયોગમાં**–જીવના ભેદ ૫ તે બેઇદ્રિય, ત્રિઇદ્રિય, ચૌરિદ્રિય, અસન્ની પચેદ્રિય, સન્ની પંચેદ્રિય એ પાંચના પર્યાપ્ત ગુણસ્થાનક ૧૩, યોગ ૧૪ કાર્મણનો વર્જીને ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬

૪ **કાયયોગમાં**–જીવના ભેદ ૧૪, ગુણસ્થાનક ૧૩ યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૨, લેશ્યા ૬.

૫ અયોગમાં જીવનો ભેદ ૧ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત ગુણસ્થાનક ૧ તે ચૌદમું, યોગ નથી, ઉપયોગ ૨ કેવળના લેશ્યા નથી.

સયોગ પ્રમુખ પાંચ બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા મનોયોગી ૨ તેથી વચનયોગી અસંખ્યાતગુણા ૩ તેથી અયોગી અનંતગુણા ૪ તેથી કાયયોગી અનંતગુણા, ૫ તેથી સયોગી વિશેષાધિક

૬, વેદ દ્વાર

૧ સવેદમાં જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૯ પ્રથમ યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૦ તે કેવળના બે વર્જીને લેશ્યા ૬

૨ સ્ત્રી વેદમાં-જીવના ભેદ ૨ સંજ્ઞીના, ગુણસ્થાનક ૯ પ્રથમ, યોગ ૧૩ તે આહારકના બે વર્જીને ઉપયોગ ૧ કેવળના બે વર્જીને લેશ્યા ૬

૩ પુરૂષ વેદમાં-જીવના ભેદ ૨ સંજ્ઞીના ગુણસ્થાનક ૯ પ્રથમ યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧ કેવળના બે વર્જીને લેશ્યા ૬

૪ નપુંસક વેદમાં-જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૯ પ્રથમ, યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧ કેવળના બે વર્જીને લેશ્યા ૬

૫ અવેદમાં-જીવનો ભેદ ૧ તે સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૬ નવમાથી ચૌદમા સુધી યોગ ૧૧ તે ચાર મનના ૪ વચનના ૨ ઔદારિકના ૧ કાર્મણ ઉપયોગ ૯ તે પાંચ જ્ઞાનના ને ચાર દર્શનના, લેશ્યા ૧ શુક્લ.

સવેદ પ્રમુખ પાંચ બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા પુરૂષવેદી ૨ તેથી સ્ત્રી વેદી સંખ્યાતગુણા ૩ તેથી અવેદી અનંતગુણા ૪ તેથી નપુંસકવેદી અનંતગુણા ૫ તેથી સવેદી વિશેષાધિક

૭ કષાય દ્વાર

૧ સકષાયમાં-જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧ [illegible] પ્રથમ, યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧ કેવળના બે વર્જીને લેશ્યા ૬

૨-૩-૪ ક્રોધ, માન, ને માયા કષાયમાં-જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૯ પ્રથમ, યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧૦, લેશ્યા ૬

૫ લોભ કષાયમાં-જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧ [illegible] યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧ લેશ્યા ૬

૬ અકષાયમાં જીવનો ભેદ ૧ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૪ ઉપરના યોગ ૧૧ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૨ ઔદારિકના ૧ કાર્મણનો. ઉપયોગ ૯ તે પાંચ [illegible]

સકષાય પ્રમુખ છ બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા અકષાયી ૨ તેથી માનકષાયી અનંતગુણ ૩ તેથી ક્રોધ-કષાયી વિશેષાધિક, ૪ માયા કષાયી વિશેષાધિક, ૫ લોભ કષાયી વિશેષાધિક ૬ સકષાયી વિશેષાધિક

૮ લેશ્યા દ્વાર

સલેશ્યામાં-જીવના ભેદ ૧૪, ગુણસ્થાનક ૧૩ પ્રથમના, યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬

૨-૩-૪ કૃષ્ણ **નીલ** કાપોત **લેશ્યામાં**-જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૬ પ્રથમના, યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૦ કેવળના બે વર્જીને લેશ્યા ૧ પોતપોતાની.

૫ **તેજો લેશ્યામાં**-જીવના ભેદ ૩ તે સંજ્ઞીના બે ને ૧ બાદર એકેંદ્રિયનો અપર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૭ પ્રથમ યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧૦. લેશ્યા ૧ પોતાની

૬ **પદ્મ લેશ્યામાં**-જીવના ભેદ ૨ સંજ્ઞીના, ગુણસ્થાનક ૭ પ્રથમ, યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૦, લેશ્યા ૧ પોતાની

૭ **શુક્લ લેશ્યામાં**-જીવના ભેદ ૨ સંજ્ઞીના ગુણસ્થાનક ૧૩ પ્રથમના યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૨, લેશ્યા ૧ પોતાની

૮ **અલેશ્યામાં**-જીવનો ભેદ ૧, ગુણસ્થાનક ૧ ચૌદમુ, યોગ નથી, ઉપયોગ ૨ કેવળના, લેશ્યા નથી

સલેશ્યા પ્રમુખ આઠ બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

સર્વથી થોડા શુક્લ લેશ્યી ૨ તેથી પદ્મલેશ્યી સંખ્યાત ગુણ ૩ તેથી તેજો લેશ્યી સંખ્યાત ગુણ ૪ તેથી અલેશ્યી અનંત ગુણ ૫ તેથી કાપોતલેશ્યી અનંતગુણ ૬ તેથી નીલલેશ્યી વિશેષાધિક. ૭ તેથી કૃષ્ણલેશ્યી વિશેષાધિક ૮ તેથી સલેશ્યી વિશેષાધિક

૯ સમકિત દ્વાર

૧ **સમ્યકદૃષ્ટિમાં** જીવના ભેદ ૬-બેઇંદ્રિય ત્રિઇંદ્રિય, ચૌરિંદ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય, એ ૪ના અપર્યાપ્ત ને સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયના અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત એ ૬ ગુણસ્થાનક ૧૨ તે પહેલુ, ત્રીજુ એ બે વર્જીને યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૯ તે પાંચ જ્ઞાન, ચાર દર્શન લેશ્યા ૬

૨ **મિથ્યાદૃષ્ટિમાં** જીવના ભેદ ૧૪, ગુણસ્થાનક ૧ યોગ ૧૩ આહારકના ૨ વર્જીને, ઉપયોગ ૬ તે અજ્ઞાનના ૩ ને દર્શનના ૩ એ ૬, લેશ્યા ૬.

૩ સમમિથ્યાદૃષ્ટિમાં જીવનો ભેદ ૧ સન્નીનો પર્યાપ્ત ગુણસ્થાનક ૧ તે ત્રીજુ, જોગ ૧ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૧ ઓદારિકનો ૧ વૈક્રિયનો એ ૧, ઉપયોગ ૬ તે ૩ અજ્ઞાનના ૩ દર્શનના લેશ્યા ૬

સમ્યક્દૃષ્ટિ પ્રમુખ બોલમાં કહેલા જીવોના અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા સમમિથ્યા દૃષ્ટિ ૨ તેથી સમ્યક્દૃષ્ટિ અનંતગુણા ૩ તેથી મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંતગુણા.

૧૦ જ્ઞાન દ્વાર

૧ સમુચ્ચય જ્ઞાનમાં-જીવના ભેદ ૬ સમ્યક્ દૃષ્ટિવત ગુણસ્થાનક ૧૨ જોગ ૧૫, ઉપયોગ ૯ લેશ્યા ૬ સમ્યક્ દૃષ્ટિવત,

૨-૩ મતિ જ્ઞાન, શ્રુત જ્ઞાનમાં-જીવના ભેદ ૬ સમ્યક્ દૃષ્ટિવત ગુણસ્થાનક ૧ તે પહેલુ ત્રીજુ તેરમુ ચૌદમુ એ ચાર વર્જીને, જોગ ૧૫, ઉપયોગ ૭ તે ચાર જ્ઞાન ને ત્રણ દર્શન લેશ્યા ૬

૪ અવધિ જ્ઞાનમાં-જીવના ભેદ ૨ સન્નીના ગુણસ્થાનક ૧ મતિજ્ઞાનીવત ગુણસ્થાનક ૧ મતિજ્ઞાનીવત જોગ ૧૫, ઉપયોગ ૭ લેશ્યા ૬

૫ મનઃ પર્યવજ્ઞાનમાં-જીવનો ભેદ ૧ સન્નીનો પર્યાપ્ત ગુણસ્થાનક ૭ તે છઠ્ઠાથી બારમા સુધી, જોગ ૧૪ તે કાર્મણનો વર્જીને ઉપયોગ ૭ લેશ્યા ૬

૬ કેવળ જ્ઞાનમાં-જીવનો ભેદ ૨ સન્ની પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૨ તેરમુ ચૌદમુ જોગ ૭ તે સત્ય મન, સત્ય વચન વ્યવહાર મન, વ્યવહાર વચન બે ઓદારિકના એક કાર્મણ એ ૭ ઉપયોગ બે કેવળના લેશ્યા ૧ શુક્લ

૭-૮-૯ સમુચ્ચય અજ્ઞાન, મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન-એ ત્રણમાં જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૨ તે પહેલુ ને ત્રીજુ, જોગ ૧૩ તે આહારકના બે વર્જીને, ઉપયોગ ૬ તે ત્રણ અજ્ઞાનના ત્રણ દર્શનના લેશ્યા ૬.

૧૦ વિભંગ જ્ઞાનમાં-જીવના ભેદ ૨ સન્નીના ગુણસ્થાનક ૨ પહેલુ ત્રીજુ જોગ ૧૩ ઉપયોગ ૬ લેશ્યા ૬

સમુચ્ચય જ્ઞાન પ્રમુખ દશ બોલમાં કહેલા જીવોના અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા મનઃપર્યવ જ્ઞાની ૨ તેથી અવધિજ્ઞાની અસંખ્યાતગુણા ૩ તેથી મતિજ્ઞાની ને ૪ શ્રુતજ્ઞાની પરસ્પર તુલ્ય (સરખા) ને વિશેષાધિક ૫ તેથી વિભંગ જ્ઞાની અસંખ્યાત ગુણા ૬ તેથી કેવળજ્ઞાની અનંતગુણા ૭ તેથી સમુચ્ચય જ્ઞાની વિશેષાધિક ૮ તેથી મતિઅજ્ઞાની ને ૯ શ્રુતઅજ્ઞાની પરસ્પર તુલ્ય ને અનંતગુણા [illegible]

૧૧ દર્શન દ્વાર.

૧ **ચક્ષુદર્શનમાં**–જીવના ભેદ ૬ તે ચૌરિંદ્રિય, અસંજ્ઞી પચેંદ્રિય, સંજ્ઞી પચેંદ્રિય, સંજ્ઞી પચેંદ્રિય એ ત્રણના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૧૨ પ્રથમ, યોગ ૧૪ તે કાર્મણનો વર્જીને, ઉપયોગ ૧૦ કેવળના બે વર્જીને લેશ્યા ૬

૨ **અચક્ષુદર્શનમાં**–જીવનો ભેદ ૧૪, ગુણસ્થાનક ૧૨, યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૦, લેશ્યા ૬

૩ **અવધિદર્શનમાં**–જીવના ભેદ ૨ તે સંજ્ઞીના ગુણસ્થાનક ૧૨, યોગ ૧૫ લેશ્યા ૬

૪ **કેવળદર્શનમાં**–જીવનો ભેદ ૧ સંજ્ઞી પર્યાપ્ત ગુણસ્થાનક ૨ ઉપરના, યોગ ૭ તે કેવળજ્ઞાનવત્, ઉપયોગ ૨ તે કેવળના, લેશ્યા ૧ શુકલ,

ચક્ષુદર્શન પ્રમુખ ચાર બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ.

૧ સર્વથી થોડા અવધિદર્શની, ૨ તેથી ચક્ષુદર્શની અસંખ્યાત ગુણ ૩ તેથી કેવળદર્શન અનંતગુણ, ૪ તેથી અચક્ષુદર્શની અનંતગુણ

૧૨ સંયત દ્વાર

૧ **સંયત (સમુચ્ચય સંયમ) માં**–જીવનો ભેદ ૧ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત ગુણસ્થાનક ૯ તે છઠ્ઠાથી ચોદ સુધી, યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૯ ત્રણ અજ્ઞાન વર્જીને, લેશ્યા ૬.

૨–૩ **સામાયિક ને છેદોપસ્થાપનિકમાં**–જીવનો ભેદ ૧ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૪ તે છઠ્ઠાથી નવમા સુધી, યોગ ૧૪ કાર્મણનો વર્જીને, ઉપયોગ ૭ તે ચાર જ્ઞાનના ને ત્રણ દર્શનના લેશ્યા ૬

૪ **પરિહાર વિશુદ્ધમાં**–જીવનો ભેદ ૨ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૨ તે છઠ્ઠું ને સાતમું, યોગ ૯ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૧ આહારિકનો, ઉપયોગ ૭ તે ૪ જ્ઞાનના ને ત્રણ દર્શનના, લેશ્યા ૬

૫ **સૂક્ષ્મ સંપરાયમાં**–જીવનો ભેદ ૧ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૧ તે દશમું. યોગ ૯, ઉપયોગ ૭, લેશ્યા ૧ શુકલ

૬ **યથાખ્યાતમાં**–જીવનો ભેદ ૧ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૪ તે ઉપરના, યોગ ૧૧ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૨ ઓદારિકના ને ૧ કાર્મણનો ઉપયોગ, ૯ તે ત્રણ અજ્ઞાનના વર્જીને, લેશ્યા ૯ શુકલ.

૭ **સંયતાસંયતમાં**–જીવનો ભેદ ૧ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૧ પાંચમું, યોગ ૧૨ તે ૨ આહારક ને ૧ કાર્મણ એ ત્રણ વર્જીને, ઉપયોગ ૬ તે ત્રણ જ્ઞાન ને ત્રણ દર્શન લેશ્યા ૬

૮ અસંયતમાં—જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૪ તે પ્રથમના યોગ ૧૩ તે આહારકના બે વર્જીને ઉપયોગ ૯ તે ૩ જ્ઞાનના ૩ અજ્ઞાનના ૩ દર્શનના લેશ્યા ૬

૯ નોસંયત, નોઅસંયત, નોસંયતાસંયતમાં—જીવનો ભેદ નથી ગુણસ્થાનક નથી યોગ નથી ઉપયોગ ૨ તે કેવળના લેશ્યા નથી.

સંયત પ્રમુખ નવ બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રી, ૨ તેથી પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્રી સંખ્યાત ગુણા ૩ તેથી યથાખ્યાત ચારિત્રી સંખ્યાત ગુણા ૪ તેથી છેદોપસ્થાપનિક ચારિત્રી સંખ્યાત ગુણા ૫ તેથી સામાયિક ચારિત્રી સંખ્યાત ગુણા ૬ તેથી સંયતિ વિશેષાધિક ૭ તેથી સંયતાસંયતિ અસંખ્યાત ગુણા ૮ તેથી નોસંયતિ, નોઅસંયતિ, નોસંયતાસંયતિ અનંતગુણા ૯ તેથી અસંયતિ અનંતગુણા

૧૩ ઉપયોગ દ્વાર

૧ સાકાર ઉપયોગમાં—જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧૪ યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧૨, લેશ્યા ૬

૨ અનાકાર ઉપયોગમાં—જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧૩ ત્રીજું વર્જીને, યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૨ લેશ્યા ૬

સાકાર ઉપયોગ પ્રમુખ બે બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા અનાકાર ઉપયોગી ૨ તેથી સાકાર ઉપયોગી સંખ્યાત ગુણા

૧૪ આહાર દ્વાર

૧ આહારકમાં—જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧૩ પ્રથમના યોગ ૧૪ કાર્મણનો વર્જીને, ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬

૨ અનાહારકમાં—જીવના ભેદ ૮ તે સાત અપર્યાપ્તા ને સંજ્ઞીનો પર્યાપ્તો ગુણસ્થાનક ૫ તે ૧-૨-૪-૧૩-૧૪ યોગ ૧ કાર્મણનો ઉપયોગ ૧૦ તે મનઃપર્યવ જ્ઞાન ને ચક્ષુદર્શન એ બે વર્જીને, લેશ્યા ૬

આહારક પ્રમુખ બે બોલમાં જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા અનાહારક તેથી ૨ આહારક અસંખ્યાત ગુણા

૧૫ ભાષક દ્વાર

૧ ભાષકમાં—જીવના ભેદ ૫ બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય ચૌરિંદ્રિય અસંજ્ઞી સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય એ પાંચના પર્યાપ્તા, ગુણસ્થાનક ૧૩ પ્રથમના, યોગ ૧૪ તે કાર્મણનો વર્જીને ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬

૨ અભાષકમાં–જીવના ભેદ ૧૦, તે બેઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિય, ચૌરિંદ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેદ્રિય, એ ચાર પર્યાપ્ત વર્જીને, ગુણસ્થાનક ૫ તે ૧–૨–૪–૧૩–૧૪; યોગ ૫ તે ૨ ઔદારિકના, ૨ વૈક્રિયના ૧ કાર્મણનો ઉપયોગ ૧૧ તે મનઃપર્યવજ્ઞાનને વર્જીને, લેશ્યા ૬

ભાષક પ્રમુખ બે બોલમાં રહેલા જીવોના અલ્પ બહુત્વ.

૧ સર્વથી થોડા ભાષક, ૨ તેથી અભાષક અનંતગુણ

૧૬ પરિત દ્વાર.

૧ પરિતમાં જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧૪, યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧૨, લેશ્યા ૬

૨ અપરિતમાં–જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧ પહેલું, યોગ ૧૩ આહારકના બે વર્જીને, ઉપયોગ ૬ તે ૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન, લેશ્યા ૬

૩ નોપરિત નોઅપરિતમાં–જીવને ભેદ નથી, ગુણસ્થાનક નથી, યોગ નથી ઉપયોગ ૨ કેવલના, લેશ્યા નથી

પરિત પ્રમુખ ત્રણ બોલમાં રહેલા જીવોના અલ્પ બહુત્વ.

૧ સર્વથી થોડા પરિત, ૨ તેથી નોપરિત, નોઅપરિત, અનંતગુણ ૩ તેથી અપરિત અનંતગુણ

૧૭ પર્યાપ્ત દ્વાર.

પર્યાપ્તમાં-જીવના ભેદ ૭ ગુણસ્થાનક ૧૪, યોગ ૧૫, ઉપયોગ, ૧૨, લેશ્યા ૬

૨ અપર્યાપ્તમાં–જીવના ભેદ ૭ ગુણસ્થાનક ૩ તે ૧–૨–૪, યોગ ૫ તે ૨ ઔદારિકના ૨ વૈક્રિયના ૧ કાર્મણનો, ઉપયોગ ૯ તે ૩ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન, લેશ્યા ૬,

૩ નોપર્યાપ્ત, નોઅપર્યાપ્તમાં–જીવના ભેદ નથી, ગુણસ્થાનક નથી, યોગ નથી, ઉપયોગ કેવળના, લેશ્યા નથી

પર્યાપ્ત પ્રમુખ ત્રણ બોલમાં રહેલા જીવોના અલ્પ બહુત્વ.

૧ સર્વથી થોડા નોપર્યાપ્ત, નોઅપર્યાપ્ત, ૨ તેથી અપર્યાપ્ત અનંતગુણ, ૩ તેથી પર્યાપ્ત, સંખ્યાતગુણ

૧૮ સૂક્ષ્મ દ્વાર

૧ સૂક્ષ્મમાં– જીવના ભેદ ૨ સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિયનો અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૧ તે પહેલું યોગ ૩ તે ૨ ઔદારિક તથા ૧ કાર્મણ, ને ઉપયોગ ૩ તે ૨ અજ્ઞાન ને ૧ અચક્ષુદર્શનનું લેશ્યા ૩ પહેલી.

૨ બાદરમાં—જીવના ભેદ ૧૨ તે સૂક્ષ્મના ૨ વર્જીને ગુણસ્થાનક ૧૪ યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬

૩ નોસૂક્ષ્મ, નોબાદરમાં—જીવના ભેદ નથી ગુણસ્થાનક નથી, યોગ નથી, ઉપયોગ ૨ કેવળના લેશ્યા નથી.

સૂક્ષ્મ પ્રમુખ ત્રણ બોલમાં રહેલા જીવોના અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા નોસૂક્ષ્મ, નોબાદર, ૨ તેથી બાદર અનંતગુણ, ૩ તેથી સૂક્ષ્મ અસંખ્યાતગુણ.

૧૯ સન્ની દ્વાર

૧ સન્નીમાં—જીવના ભેદ ૨, ગુણસ્થાનક ૧૨ પહેલા યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧૦ તે કેવળના બે વર્જીને લેશ્યા ૬

૨ અસન્નીમાં—જીવના ભેદ ૧૨ તે સન્નીના બે વર્જીને, ગુણસ્થાનક ૨ પ્રથમના યોગ ૬ તે ૨ ઔદારિકના ૨ વૈક્રિયના ૧ કામણનો ૧ વ્યવહાર વચન. ઉપયોગ ૬ તે ૨ જ્ઞાનના, ૨ અજ્ઞાનના, ૨ દર્શનના, લેશ્યા ૪ પ્રથમની

નોસન્ની નોઅસન્નીમાં—જીવનો ભેદ ૧ તે સન્નીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૨—તે ૧૩–૧૪ મુ યોગ ૭ તે કેવળ જ્ઞાનવત્ ઉપયોગ ૨ કેવળના, લેશ્યા ૧ શુક્લ

સન્ની પ્રમુખ ત્રણ બોલમાં રહેલા જીવોના અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા સન્ની ૨ તેથી નોસન્ની—નોઅસન્ની અનંતગુણ ૩ તેથી અસન્ની અનંતગુણ.

૨૦ ભવ્ય દ્વાર

૧ ભવ્યમાં—જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧૪ યોગ ૧૫ ઉપયોગ ૧૨, લેશ્યા ૬

૨ અભવ્યમાં—જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧ પ્રથમ, યોગ ૧૩ તે આહારકના બે વર્જીને ઉપયોગ ૬ તે ૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન લેશ્યા ૬

૩ નોભવ્ય નોઅભવ્યમાં—જીવનો ભેદ નથી, ગુણસ્થાનક નથી યોગ નથી ઉપયોગ ૨ લેશ્યા નથી

ભવ્ય પ્રમુખ ત્રણ બોલમાં રહેલા જીવોના અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા અભવ્ય ૨ તેથી નોભવ્ય—નોઅભવ્ય અનંતગુણ ૩ તેથી ભવ્ય અનંતગુણ.

૨૧ ચરમ દ્વાર

૧ ચરમમાં—જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧૪ યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૨ લેશ્યા ૬

૨ **અચરમમાં**–જીવના ભેદ ૧૪, ગુણસ્થાનક ૧ પહેલું, યોગ ૧૩ તે આહારકના બે વર્જીને, ઉપયોગ ૬ તે ૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન, લેશ્યા ૬

ચરમ પ્રમુખ બે બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા અચરમ, ૨ તેથી ચરમ અનંતગુણ

એ એકવીશ દ્વારની બે ગાથાના બોલ ઉપર બાસઠ બોલ કહ્યા. તે ઉપરાંત બીજા વીતરાગ પ્રમુખ પાંચ બોલ. ચૌદ ગુણસ્થાનક, ને પાંચ શરીર ઉપર બાસઠ બોલ છે,

૧ **વીતરાગમાં**–જીવનો ભેદ ૧ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૪ તે ઉપરના, યોગ ૧૧ તે ૨ આહારક તથા ૨ વૈક્રિયના વર્જીને, ઉપયોગ ૯ તે ૫ જ્ઞાન ૪ દર્શન, લેશ્યા ૧ શુકલ

૨ **સમુચ્ચય કેવલીમાં**–જીવના ભેદ ૨ તે બે સજ્ઞીના, ગુણસ્થાનક ૧૧ ઉપરના, યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૯ તે પાચ જ્ઞાન ૪ દર્શન લેશ્યા

૩ **યુગલમાં**–જીવના ભેદ ૨ તે બે સજ્ઞીના, ગુણસ્થાનક ૨ હે ૧–૪, યોગ ૧૧ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૨ ઔદારિકના, ૧ કામર્ણનો ઉપયોગ ૬ તે ૨ જ્ઞાનના ૨ અજ્ઞાનના ૨ દર્શનના લેશ્યા ૪ પ્રથમની,

૪ **અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેદ્રિયમાં**–જીવના ભેદ ૨ તે–૧૧–૧૨ ગુણ–શ્થાનક ૨ તે ૧–૨, યોગ ૪ તે ૨ ઔદારિકના ૧ વ્યવહારવચન ૧ કાર્મણનો ઉપયોગ ૬ તે ૨ જ્ઞાન ૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન, લેશ્યા ૩ પ્રથમ.

૫ **અસંજ્ઞી મનુષ્યમાં**–જીવનો ભેદ ૧ તે ૧૧ મો, ગુણસ્થાનક ૧ તે પહેલુ, યોગ ૩ તે ૨ ઔદારિકના ૧ કાર્મણનો, ઉપયોગ ૩ તે ૨ અજ્ઞાનના ૧ અચક્ષુદર્શન લેશ્યા ૩ પ્રથમની

વીતરાગ પ્રમુખ પાંચ બોલમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા યુગલ ૨ તેથી અસંજ્ઞી મનુષ્ય અસખ્યાત ગુણ ૩ તેથી અસજ્ઞી તિર્યંચ પચેદ્રિય અસખ્યાતગુણ, ૪ તેથી વીતરાગી અનંતગુણ, ૫ તેથી સમુચ્ચય કેવલી વિશેષાધિક

ગુણસ્થાનક દ્વાર

૧ **મિથ્યાત્વમાં**–જીવના ભેદ ૧૪ ગુણસ્થાનક ૧ તે પહેલું, યોગ ૧૩ આહારકના બે વર્જીને ઉપયોગ ૬ તે ૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન લેશ્યા ૬.

૨ **સાસ્વાદાન સમ્યકદષ્ટિમાં**–જીવના ભેદ ૬ સમ્યક્દૃષ્ટિવત ગુણસ્થાનક ૧ તે બીજું, યોગ ૧૩ તે બે આહારકના વર્જીને ઉપયોગ ૬ તે ૩ જ્ઞાન, ૩ દર્શન, લેશ્યા ૬,

૩ સમ મ થા દષ્ટિમા-જીવનો ભેદ ૧ સગ્નીનો પર્યાપ્ત ગુણસ્થાન ૧ ત્રીજુ યોગ ૧૦ તે ૪ મનના ૪ વચનના, ૧ ઓદારિકનો ૧ વૈક્રિયના ઉપયોગ ૬ તે ૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન લેશ્યા ૬

૪ અવ્રતી સમ્યકદષ્ટિમા—જીવના ભેદ ૨ તે સગ્નીના ગુણસ્થાન ૧ ચોથુ યોગ ૧૩ તે આહારકના બે વર્જીને ઉપયોગ ૬ તે ૩ જ્ઞાન ૩ દર્શન લેશ્યા ૬

૫ દેશવ્રતી (સંયતાસયતિ)મા-જીવનો ભેદ ૧ તે ૧૪મો ગુણસ્થાન ૧ તે પાચમુ યોગ ૧૨ તે ૨ આહારક ૧ કાર્મણ એ ત્રણ વર્જીને ઉપયોગ ૬ તે ૩ જ્ઞાન ૩ દર્શન લેશ્યા ૬

૬ પ્રમત્ત સયતિમા-જીવનો ભેદ ૧ ગુણસ્થાનક ૧ યોગ ૧૪ કાર્મણ વર્જીને, ઉપયોગ ૭ તે ૪ જ્ઞાન ૩ દર્શનના લેશ્યા ૬

૭ અપ્રમત્ત સંયતિમા-જીવનો ભેદ ૧ ગુણસ્થાનક ૧ યોગ ૧૧ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૧ ઓદારિક ૧ વૈક્રિય ૧ આહારક એ ૧૧ ઉપયોગ ૭ તે ૪ જ્ઞાન ૩ દર્શન લેશ્યા ૩ ઉપરની

૮ નીо બાо ૯ અનીо બાо ૧૦ સૂક્ષ્મ સо ૧૧ ઉપо શાо ૧૨ ક્ષીણ મોо-એ પાંચમા જીવનો ભેદ ૧ સગ્નીનો પર્યાપ્ત ગુણસ્થાન પોતપોતાનુ યોગ ૯ તે ૪ મનના ૪ વચનના ૧ ઓદારિકનો ઉપયોગ ૭ તે ૪ જ્ઞાન ૩ દર્શન લેશ્યા ૧ શુક્લ

૧૩ સયોગી કેવલીમા-જીવનો ભે ૧, ગુણસ્થાનક ,૧, પોતાનુ યોગ ૭ તે ૨ મનના ૨ વચનના ૨ ઓદારિકના ૧ કાર્મણ, ઉપયોગ ૨ તે કેવળ લેશ્યા ૧ શુક્લ

૧૪ અયોગી કેવલીમા—જીવનો ભેદ ૧ ગુણસ્થાનક ૧ યોગ નહી ઉપયોગ ૨ કેવળના લેશ્યા નથી,

ચોદ ગુણસ્થાનકમા રહેલા જીવો અલ્પ બહુત્વ

૧ સર્વથી થોડા ઉપશમ મોહનીયવાળા ૨ તેથી ક્ષીણ મોહનીયવાળા સખ્યાતગુણ, ૩ તેથી આઠમા નવમા દશમા ગુણસ્થાનકવાળા પરસ્પર તુલ્ય સંખ્યાતગુણ ૪ તેથી સયોગી કેવળી સખ્યાતગુણ, ૫ તેથી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકવાળા સખ્યાતગુણ, ૬ તેથી પ્રમત્ત સયત ગુણસ્થાનકવાળા સખ્યાતગુણ ૭ તેથી દેશવ્રતી અસખ્યાતગુણ ૮ તેથી સાસ્વાદન સમ્યકદષ્ટિ અસખ્યાતગુણ ૯ તેથી સમ્યગ્મિથ્યા દષ્ટિ અસખ્યાતગુણ ૧૦ તેથી અવ્રતી સમદષ્ટિ અસખ્યાતગુણ ૧૧ તેથી અયોગી કેવળી સિદ્ધ સહિત અનંતગુણ ૧૨ તેથી મિથ્યાત્વદષ્ટિ અનંતગુણ

શરિર દ્વાર

૧ **ઔદારિકમાં** જીવના ભેદ ૧૪, ગુણસ્થાનક ૧૪, યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૨, લેશ્યા ૬.

૨ **વૈક્રિયમાં** જીવના ભેદ ૪, તે બે સન્નીના, એક અસન્ની પચેંદ્રિયનો અપર્યાપ્ત, ને બાદર એકેંદ્રિયનો પર્યાપ્ત ગુણસ્થાનક ૭ તે પ્રથમના, યોગ ૧૨ તે આહારકના ૧ કાર્મણનો વર્જીને, ઉપયોગ ૧૦ તે કેવળના બે વર્જીને લેશ્યા ૬

૩ **આહારકમાં**–જીવનો ભેદ ૧ સન્નીનો પર્યાપ્ત, ગુણસ્થાનક ૨ તે ૬–૭, યોગ ૧૨ તે ૨ વૈક્રિય ૧ કાર્મણનો વર્જીને, ઉપયોગ ૭ તે ૪ જ્ઞાન ૩ દર્શનના લેશ્યા ૬

૪ **તેજસ્ ૫ કાર્મણમાં**–જીવના ભેદ ૧૪, ગુણસ્થાનક ૧૪, યોગ ૧૫, ઉપયોગ ૧૨, લેશ્યા

ઔદારિક પ્રમુખ પાંચ શરીરમાં રહેલા જીવોનો અલ્પ બહુત્વ.

૧ સર્વથી થોડા આહારક સરીરી, ૨ તેથી વૈક્રિય શરીરી અસખ્યાતગુણુ, ૩ તેથી ઔદારિક શરીરી અસખ્યાતગુણુ, ૪ તેથી તૈજસ્ શરીરી ને કાર્મણ શરીરી પ્રરસ્પર તુલ્ય ને અનતગુણ

ઇતિ મોટો બાસઠીયો સંપૂર્ણ.

---

(૧૮) બાવન બોલ.

પહેલો દ્વાર–સમુચ્ચય જીવનો.

૧ **સમુચ્ચય જીવમાં**–ભાવ ૫, ઉદય, ઉપશમ, ક્ષાયક, ક્ષયોપશમ, પારિણામિક આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩. દ્રષ્ટિ ૦ ભવ્ય ૨ દડક ૨૪ પક્ષ ૨

બીજા ગતિદ્વારના ૮ ભેદ.

૧ **નારકીમાં**–ભાવ ૫, આત્મા ૭ ચારેત્ર વર્જીને, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ બાલવીર્ય, દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય ૨, દડક ૧ નારકીનો, પક્ષ ૨

૨ **તીર્યચમાં**–ભાવ ૫, આત્મા ૭ (ચારિત્ર વર્જીને લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૨, બાલવીર્ય ને બાલપડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દડક ૯–પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેદ્રિય, એક તિર્યચ પચેદ્રિય પક્ષ ૨

૩ **તીર્યચાણીમાં**–ભાવ ૫, આત્મા ૭ ઉપર મુજબ, લબ્ધિ ૫ વીર્ય બે, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨ દડક ૧, પક્ષ ૨

૪ મનુષ્યમાં—ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩, દૃષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧, પક્ષ ૨

૫ મનુષ્યાણીમાં—ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દૃષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧ પક્ષ ૨

૬ દેવતામાં—ભાવ ૫ આત્મા ૭ ચારિત્ર વર્જીને, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ બાલવીર્ય, દૃષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૧૩ દેવતાના પક્ષ ૨

૭ દેવાંગનામાં—ભાવ ૫, આત્મા ૭ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧, બાલવીર્ય દૃષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૩ દેવતાના, પક્ષ ૨.

૮ સિદ્ધગતિમાં—ભાવ ૨ ક્ષાયક પારિણામિક આત્મા ૪ દ્રવ્ય, જ્ઞાન, દર્શન ઉપયોગ લબ્ધિ નથી, વીર્ય નથી, દૃષ્ટિ ૧ સમકિત દૃષ્ટિ, ભવ્ય અભવ્ય નથી દંડક નથી પક્ષ નથી.

ત્રીજા ઇન્દ્રિય દ્વારના ભેદ ૭

૧ સઇંદ્રિયમાં—ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩ દૃષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪ પક્ષ ૨.

૨ એકેંદ્રિયમાં—ભાવ ૩—ઉદય ક્ષયોપશમ પારિણામિક આત્મા ૬ (જ્ઞાન ને ચારિત્ર વર્જીને), *લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧, બાલવીર્ય, દૃષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૫, પક્ષ ૨

૩ બેઇંદ્રિયમાં—ભાવ ૩ ઉપર મુજબ, આત્મા ૭ ચારિત્ર વર્જીને લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ ઉપર પ્રમાણે, દૃષ્ટિ ૨ સમકિત દૃષ્ટિ ને મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ, ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૧ પોતપોતાનો, પક્ષ ૨

૪ ત્રિઇંદ્રિયમાં—ભાવ ૩ આત્મા ૭ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧, દૃષ્ટિ ૨ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧ પોતપોતાનો પક્ષ ૨

૫ ચૌરિંદ્રિયમાં—ભાવ ૩ આત્મા ૭ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ દૃષ્ટિ ૨, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧ પોતપોતાનો પક્ષ ૨.

૬ પંચેંદ્રિયમાં—ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દૃષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૬, (૧૩ દેવતાના ૧, નારકીનો ૧, મનુષ્યનો ૧ તીર્યંચનો એક ૧) પક્ષ ૨.

૭ અનિંદ્રિયમાં—ભાવ ૨—ઉદય, ક્ષાયક પારિણામિક આત્મા ૭ (કષાય વર્જીને) લબ્ધિ ૫ વીર્ય—પંડિતવીર્ય દૃષ્ટિ ૧ સમકિત દૃષ્ટિ, ભવ્ય ૧ દંડક ૧ મનુષ્યનો. પક્ષ ૧ શુક્લ

*લબ્ધિ ૫.—(૧) ક્ષયોપશમ (૨) વિશુદ્ધ (૩) દેશના (૪) પ્રાયોગ્ય (૫) પ્રયોગ

ચોથો દ્વાર-સકાયના ભેદ ૮.

૧ **સકાયમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪, પક્ષ ૨

૨ **પૃથ્વીકાયમાં**, ૩ **અપકાયમાં**, ૪ **તેઉકાયમાં**, ૫ **વાઉકાયમાં** તથા ૬ **વનસ્પતિકાયમાં**-ભાવ ૩-ઉદય, ક્ષયોપશમ, પારિણામિક, આત્મા ૬ (જ્ઞાન ને ચારિત્ર વર્જીને), લબ્ધિ ૬, વીર્ય ૧, દૃષ્ટિ ૧, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧ પોતપોતાનો, પક્ષ ૨

૭ **ત્રસકાયમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૯ (પાચ એકેન્દ્રિયના વર્જીને), પક્ષ ૨

૮ **અકાયમાં**-ભાવ ૨, આત્મા ૪, લબ્ધિ નથી, દષ્ટિ ૧, નોભવી નોઅભવી, દંડક નથી, પક્ષ નથી

પાંચમો સજોગી દ્વાર ભેદ ૫

૧ **સજોગીમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દૃષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૨ **મનજોગીમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્દિ ૫, વીર્ય ૩, દૃષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૬ (પાચ સ્થાવર ને ત્રણ વિગલેદ્રિય વર્જીને) પક્ષ ૨

૩ **વનજોગીમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ.૫, વીર્ય ૩, દૃષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૯ (પાચ સ્થાવર જીંને). પક્ષ ૨

૪ **કાયજોગીમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દૃષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪, પક્ષ ૨

૫ **અજોગીમાં** ભાવ ૩, ઉદય, ક્ષાયક, પારિણામિક, આત્મા ૬ (કષાય જોગ વર્જીને) લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ પંડિત વીર્ય, દૃષ્ટિ ૧ સમકિત દૃષ્ટિ, ભવ્ય ૧ દંડક ૧ મનુષ્યનો, પક્ષ ૧ શુકલ

છઠો દ્વાર સવેદના ૫ ભેદ

૧ **સવેદમાં** ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દૃષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨,

૨ **સ્ત્રીવેદમાં** ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દૃષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૧૫, પક્ષ ૨,

૩ **પુરૂષવેદમાં** ભાવ ૫ આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દૃષ્ટિ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૧૫, ૧૫ પક્ષ ૨

૪ નપુંસક વેદમા ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૧૧ (દેવતાના ૧૩ વર્જીને), પક્ષ ૨.

૫ અવેદમા-ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ દ્રષ્ટિ ૧ ભવી ૧ દંડક ૧ મનુષ્યનો પક્ષ ૧ શુક્લ.

સાતમા દ્વાર કષાયના ભેદ.

૧ સકષાયમા-ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૨ ક્રોધકષાયમા-ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪, પક્ષ ૨

૩ માનકષાયમા-ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૪ માયાકષાયમા-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨.

૫ લોભ કષાયમા ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૬ અકષાયમા-ભાવ ૫, આત્મા ૭, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧, દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત, ભવ્ય ૧ દંડક ૧ મનુષ્ય, પક્ષ ૧ શુક્લ

આઠમા દ્વાર-લેશ્યાના ભેદ ૮

૧ સલેશીમા ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨.

૨ કૃષ્ણલેશ્યામા-ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૨ (જ્યોતિષી વૈમાનિક વર્જીને), પક્ષ ૨.

૩ નીલલેશ્યામા-ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૨ ઉપર પ્રમાણે પક્ષ ૨

૪ કાપોતલેશ્યામા-ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૨ ઉપર પ્રમાણે પક્ષ ૨

૫ તેજોલેશ્યામા-ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૧૮-૧૩ દેવના ૧ મનુષ્યનો ૧ તીર્યંચ પંચેદ્રિનો ૩ પાણી પૃથ્વી વનસ્પતિ એવં ૧૮

૬ પદ્મલેશ્યામા ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય

૭ **શુકલલેશ્યામાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩, દષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૩ ઉપર પ્રમાણે પક્ષ ૨

૮ **અલેશીમા**-ભાવ ૩, આત્મા ૬, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત, ભવ્ય ૧, દંડક ૧ મનુષ્યનો, પક્ષ ૧ શુકલ

નવમો દ્વાર-સમકિતના ભેદ ૭

૧ **સમદ્રષ્ટિમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત, ભવ્ય ૧, દંડક ૧૯, (પચ એકેંદ્રિયના દંડક વર્જીને), પક્ષ ૧ શુકલ,

૨ **સાસ્વાદાન સમદ્રષ્ટિમાં**-ભાવ ૩ (ઉદય ક્ષયોપશમ પારિણામિક), આત્મા ૭ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ બાલવીર્ય દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત, ભવ્ય ૧, દંડક ૧૯ (પાંચ સ્થાવર વર્જીને), પક્ષ ૧ શુકલ

૩ **ઉપશમ સમદ્રષ્ટિમા**-ભાવ ૪ (ક્ષાયક વર્જીને) આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૧, ભવ્ય ૧ દંડક ૧૬ (પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેદ્રિય વર્જીને), પક્ષ ૧ શુકલ

૪ **વેદક સમદ્રષ્ટિમાં**-ભાવ ૩ આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત, ભવ્ય ૧ દંડક ૧૬ ઉપર પ્રમાણે પક્ષ ૧ શુકલ

૫ **ક્ષાયક સમદ્રષ્ટિમાં**-ભાવ ૪ ઉપશમ વર્જીને, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૧, ભવ્ય ૧ દંડક ૧૬, પક્ષ ૧ શુકલ

૬ **મિથ્યાત્વ દ્રષ્ટિમાં**-ભાવ ૩ આત્મા ૬, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧, દ્રષ્ટિ ૧ ભવ્ય અભવ્ય, દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૭ **સમમિથ્યાત્વ દ્રષ્ટિમાં**-ભાવ ૩, આત્મા ૬, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ બાલવીર્ય દ્રષ્ટિ ૧, ભવ્ય ૧, દંડક ૧૬, પક્ષ ૧ શુકલ.

દશમો દ્વાર સમુચ્ચય જ્ઞાન દ્વારના ભેદ ૧૦

૧ **સમુચ્ચયજ્ઞાનમાં**-ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૧, ભવ્ય ૧, દંડક ૧૯ પક્ષ ૧ શુકલ

૨ **મતિ જ્ઞાનમાં,** ૩ **શ્રુતજ્ઞાનમાં**-ભાવ ૫ આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૧ ભવ્ય ૧ દંડક ૧૯, પક્ષ ૧ શુકલ

૪ **અવધિ જ્ઞાનમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દષ્ટિ ૧ ભવ્ય ૧, દંડક ૧૬, પક્ષ ૧ શુકલ

૫ **મન.પર્યવ જ્ઞાનમાં**-ભાવ ૫ આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ દ્રષ્ટિ ૧ ભવ્ય ૧ દંડક ૧ મનુષ્યનો, પક્ષ ૧ શુકલ

૬ કેવલ જ્ઞાનમા–ભાવ ૩ ઉદય, ક્ષાયક પારિણામિક આત્મા ૭ (કષાય વર્જીને) લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ દ્રષ્ટિ ૧ ભવ્ય ૧ દંડક ૧ પક્ષ ૧

૭ સમુચ્ચય અજ્ઞાન, ૮ મતિ અજ્ઞાન, ૯ શ્રુત અજ્ઞાન એ ત્રણમા–ભાવ ૩ આત્મા ૬ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ બાલવીર્ય દ્રષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વ દ્રષ્ટિ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૧ વિભંગ જ્ઞાનમા–ભાવ ૩ ઉદય, ક્ષયોપશમ પારિણામિક આત્મા ૬ (જ્ઞાન ચારિત્ર વર્જીને) લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ બાલવીર્ય દ્રષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વ, ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૧૬ પાંચ સ્થાવર ને ત્રણ વિકલેંદ્રિય વર્જીને. પક્ષ ૨

અગ્યારમો દ્વાર–દર્શન દ્વારના ભેદ ૪

૧ ચક્ષુદર્શનમા–ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૭ પક્ષ ૨

૨ અચક્ષુદર્શનમા–ભાવ ૫ આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૩ અવધિદર્શનમા–ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૬ પક્ષ ૨

૪ કેવળદર્શનમા–ભાવ ૩, આત્મા ૭, (કષાય વર્જીને), લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ પંડિત, દ્રષ્ટિ ૧, સમકિત, ભવ્ય ૧, દંડક ૧ મનુષ્યનો પક્ષ ૧ શુક્લ.

બારમો દ્વાર–સમુચ્ચય સંયતિના ભેદ ૭

૧ સંયતિમા–ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ પંડિત દ્રષ્ટિ ૧, સમકિત ભવ્ય ૧ દંડક ૧ પક્ષ ૧ શુક્લ

૨ સામાયિક ચારિત્રમા અને ૩ છેદોપસ્થાપનિકમા–ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ પંડિત, દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત ભવ્ય ૧ દંડક ૧ પક્ષ ૧ શુક્લ

૪ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રમા–ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ પંડિત દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત ભવ્ય ૧ દંડક ૧ પક્ષ ૧ શુક્લ

૫ સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રમા–ઉપર પ્રમાણે

૬ યથાખ્યાત ચારિત્રમા–ભાવ ૫, આત્મા ૭ (કષાય વર્જીને) લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ દ્રષ્ટિ ૧ ભવ્ય ૧ દંડક ૧ પક્ષ ૧.

૭ અસંયતિમા–ભાવ ૫, આત્મા ૭ (ચારિત્ર વર્જીને), લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ બાલવીર્ય દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૮ સયતાસંયતિમાં-ભાવ ૫, આત્મા ૭ (ચારિત્ર વર્જીને), લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ બાળપંડિત, દષ્ટિ ૧ સમકિત, ભવ્ય ૧, દંડક ૨, પક્ષ ૧ શુક્લ

૯ નોસંયતિ નોઅસંયતિ નોસંયતાસંયતિમાં-ભાવ ૨, ક્ષાયક પારિણામિક, આત્મા ૪, લબ્ધિ નથી, વીર્ય નથી, દષ્ટિ ૧ સમકિત, નોભવ્ય નોઅભવ્ય, દંડક નથી પક્ષ નથી

તેરમો દ્વાર-ઉપયોગ દ્વારના ભેદ,

૧ સાકાર ઉપયોગમાં-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨,

૨ અનાકાર ઉપયોગમાં- ભાવ ૫ આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

ચૌદમો દ્વાર-આહારિકના ૨ ભેદ.

૧ આહારિકમાં-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪, પક્ષ ૨

૨ અનાહારિકમાં-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૨ બાળ ને પંડિત, દ્રષ્ટિ ૨, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪, પક્ષ ૨

પંદરમો દ્વાર-ભાષકદ્વારના દ્વાર ભેદ.

૧ ભાષકમાં-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૯, પક્ષ ૨

૨ અભાષકમાં-ભાવ ૫ આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪, પક્ષ ૨

સોળમો દ્વાર-પરિતદ્વારના ભેદ ૩.

૧ પરિતમાં-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય ૧, દંડક ૨૪, પક્ષ ૧ શુક્લ

૨ અપરિતમાં-ભાવ ૩, આત્મા ૬ (જ્ઞાન ચારિત્ર વર્જીને), લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧, દ્રષ્ટિ ૧, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪ પક્ષ ૧ કૃષ્ણ

૩ નોપરિત નોઅપરિતમાં-ભાવ ૨, આત્મા ૪ લબ્ધિ નથી, વીર્ય નથી, દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત નોભવી નોઅભવી, દંડક નથી, પક્ષ નથી

સત્તરમો દ્વાર-પર્યાપ્તાદ્વારના ભેદ ૩.

૧ પર્યાપ્તમાં-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪, પક્ષ ૨

૨ અપર્યાપ્તમા—ભાવ ૫. આત્મા ૭ (ચારિત્ર વર્જીને), લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ બાળવીર્ય દ્રષ્ટિ ૨ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪ પક્ષ ૨.

૩ નોપર્યાપ્ત નોઅપર્યાપ્તમા—ભાવ ૨ ક્ષાયક ને પારિણામિક આત્મા ૪ લબ્ધિ નથી, વીર્ય નથી દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત દ્રષ્ટિ નોભવ્ય નોઅભવ્ય, દંડક નથી પક્ષ નથી.

અઢારમો દ્વાર-સૂક્ષ્મદ્વારના ભેદ ૩.

૧ સૂક્ષ્મમા—ભાવ ૩ આત્મા ૬, લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ બાળવીર્ય દ્રષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વ, ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૫ (પાંચ સ્થાવરના) પક્ષ ૨

૨ બાદરમા—ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૩ નોસૂક્ષ્મ નોબાદરમા—ભાવ ૨ આત્મા ૪ લબ્ધિ નથી વીર્ય નથી, દ્રષ્ટિ ૧ નોભ૦ ને નોઅભ૦ ને દંડક નથી, પક્ષ નથી

ઓગણીશમો દ્વાર—સન્ની દ્વારના ભેદ ૩

૧ સન્નીમા—ભાવ ૫. આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૧૬ (પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેંદ્રિ વર્જીને), પક્ષ ૨

૨ અસન્નીમા—ભાવ ૩ આત્મા ૭ (ચારિત્ર વર્જીને), લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ બાળવીર્ય, દ્રષ્ટિ ૨, ભવ્ય અભવ્ય ૨ દંડક ૨૨ પક્ષ ૨.

૩ નોસન્ની નોઅસન્નીમા—ભાવ ૩ આત્મા ૭ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ પંડિત દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત દ્રષ્ટિ ભવ્ય ૧ દંડક ૧ પક્ષ ૧ શુક્લ

વીસમો દ્વાર ભવ્ય દ્વારના ભેદ ૩

૧ ભવ્યમા—ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય ૧ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૨ અભવ્યમા—ભાવ ૩ આત્મા ૬ લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧ બાળવીર્ય દ્રષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વ અભવ્ય ૧ દંડક ૨૪ પક્ષ ૧ કૃષ્ણ

૩ નોભવ્ય નોઅભવ્ય ભાવ ૨ ક્ષાયક ને પારિણામિક, આત્મા ૪ લબ્ધિ નથી વીર્ય નથી દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત ભવ્ય અભવ્ય નથી દંડક નથી પક્ષ નથી

એકવીસમો દ્વાર-ચરમ દ્વારના ભેદ ૨

૧ ચરમમા ભાવ ૫ આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩ દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય ૧ દંડક ૨૪ પક્ષ ૨

૨ *અચરમમાં-ભાવ ૪, (ઉપશમ વર્જી), આત્મા ૭ (ચારિત્ર વર્જીને)લબ્ધિ ૫ વીર્ય ૧, બાલવીર્ય, દ્રષ્ટિ ૨ સમકિત દ્રષ્ટિ ને મિથ્યાત્વ દષ્ટિ ભવ્ય ૧ દંડક ૨૪, પક્ષ ૧ કૃષ્ણ

શરીર દ્વારના ૫ ભેદ

૧ **ઔદારિકમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૦ પક્ષ ૨

૨ **વૈક્રિયમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮ લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩ ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૧૭ (૧૩ દેવના ૧ નારકીનો, ૧ મનુષ્યનો, ૧ તીર્યંચનો, ૧ વાયરાનો, એવ ૧૭), પક્ષ ૨

૩ **આહારકમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૧ પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત દ્રષ્ટિ ભવ્ય ૧, દંડક ૧, પક્ષ ૧ શુકલ

૪ **તૈજસ, ૫ કાર્મણમાં**-ભાવ ૫, આત્મા ૮, લબ્ધિ ૫, વીર્ય ૩, દ્રષ્ટિ ૩, ભવ્ય અભવ્ય ૨, દંડક ૨૪, પક્ષ ૨,

ગુણસ્થાનક દ્વાર

૧ **મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકમાં**-ભાવ ત્રણ ઉદય, ક્ષયોપશમ, પારિણામિક, આત્મા ૭-જ્ઞાન અને ચારિત્ર વર્જીને, લબ્ધિ પાચ, વીર્ય એક તે બાળવીર્ય, દ્રષ્ટિ એક તે મિથ્યાત્વ દ્રષ્ટિ, ભવ્ય અભવ્ય બે, દંડક ચોવીસ પક્ષ બે

૨ **સાસ્વાદાન સમદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકમાં**-ભાવ ત્રણ ઉદય, ક્ષયોપશમ ને પારિણામિક, આત્મા સાત તે ચારિત્ર વર્જીને, લબ્ધિ પાચ, વીર્ય એક તે બાળ વીર્ય, દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ, ભવ્ય એક, દંડક ઓગણીસ-પાચ એકેદ્રિયના વર્જીને, પક્ષ એકતે શુકલ પક્ષ

૩ **મિશ્ર ગુણસ્થાનકમાં**-ભાવ ત્રણ ઉદય. ક્ષયોપશમ ને પારિણામિક, આત્મા ૭ જ્ઞાન ને ચારિત્ર વર્જીને, લબ્ધિ પાચ વીર્ય એક તે બાળવીર્ય, દ્રષ્ટિ એક તે મમમિથ્યાત્વ દ્રષ્ટિ, ભવ્ય એક, દંડક સોળ તે પાચ એકદ્રિય તથા ત્રણ વિકલેદ્રિય વર્જીને પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ

૪ **અવ્રતિ સમ્યકત્વદૃષ્ટિમાં**-ભાવ પાચ, આત્મા સાત તે ચારિત્ર વર્જીને લબ્ધિ પાચ, વીર્ય એક તે બાળ વીર્ય દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ, ભવ્ય એક, દંડક સોળ તે ઉપર મુજબ પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ.

૫ **દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકમાં**-ભાવ પાચ, આત્મા સાત દેશથી ચારિત્ર છે સર્વથા નથી. લબ્ધિ પાંચ, વીર્ય એક તે બાળ પંડિત વીર્ય, દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ, ભવ્ય એક દંડક બે મનુષ્ય ને તીર્યંચ પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ

*અચરમ એટલે અભવી તથા સિદ્ધ ભગવંત

૬ પ્રમત્તસંજતિ ગુણસ્થાનકમાં—ભાવ પાંચ, આત્મા આઠ, લબ્ધિ પાંચ, વીર્ય એક તે પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ, ભવ્ય એક, દંડક એક તે મનુષ્યનો, પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ.

૭ અપ્રમત્તસંજતિ ગુણસ્થાનકમાં—ભાવ પાંચ આત્મા આઠ લબ્ધિ પાંચ વીર્ય એક તે પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ ભવ્ય એક દંડક એક તે મનુષ્યનો પક્ષ ૧ તે શુકલ પક્ષ.

૮ નિયટ્ટિબાદર ગુણસ્થાનકમાં—ભાવ પાંચ આત્મા આઠ લબ્ધિ પાંચ વીર્ય એક તે પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ ભવ્ય એક દંડક એક તે મનુષ્યનો પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ.

૯ અનિયટ્ટિબાદર ગુણસ્થાનકમાં—ભાવ પાંચ આત્મા આઠ લબ્ધિ પાંચ વીર્ય એક તે પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ ભવ્ય એક દંડક એક તે મનુષ્યનો પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ.

૧૦ સુક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકમાં—ભાવ પાંચ આત્મા આઠ લબ્ધિ પાંચ વીર્ય એક તે પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ, ભવ્ય એક દંડક એક તે મનુષ્યનો પક્ષ એક તે શુકલ

૧૧ ઉપશાંત મોહનીય ગુણસ્થાનકમાં ભાવ પાંચ આત્મા સાત તે કષાય વર્જીને, લબ્ધિ પાંચ, વીર્ય એક તે પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ ભવ્ય એક દંડક એક તે મનુષ્યનો પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ.

૧૨ ક્ષીણ મોહનીય ગુણસ્થાનકમાં—ભાવ ચાર તે ઉપશમ વર્જીને આત્મા સાત તે કષાય વર્જીને લબ્ધિ પાંચ વીર્ય એક તે પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ ૧ સમકિત દ્રષ્ટિ, ભવ્ય એક દંડક એક તે મનુષ્યનો પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ

૧૩ સજોગી કેવલી ગુણસ્થાનકમાં—ભાવ ત્રણ—ઉદય ક્ષાયક ને પારિણામિક આત્મા સાત તે કષાય વર્જીને લબ્ધિ પાંચ વીર્ય એક તે પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ ભવ્ય એક દંડક એક તે મનુષ્યનો પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ

૧૪ અજોગી કેવલી ગુણસ્થાનકમાં ભાવ ત્રણ ઉદય ક્ષાયક ને પારિણામિક આત્મા ૬ તે કષાય ને જોગ વર્જીને લબ્ધિ પાંચ વીર્ય એક તે પંડિત વીર્ય દ્રષ્ટિ એક તે સમકિત દ્રષ્ટિ ભવ્ય એક દંડક એક તે મનુષ્યનો પક્ષ એક તે શુકલ પક્ષ.

પતિત પાવન બોલ સંપૂર્ણ

(૧૯) શ્રોતા અધિકાર

શ્રોતા અધિકાર શ્રી નંદિસૂત્રમા છે તે નીચે મુજબ —

ગાથા

૧ સેલ ૨ ઘણ, કુડગ. ૩ ચાલણી, ૪ પરિપુણુગ, ૫ હંસ. ૬ મહિસ, ૭ મેસે ય;
૮ મસગ. ૯ જલુગ, ૧૦ બિરાલી, ૧૧ જાહગ, ૧૨ ગો, ૧૩ ભેર, ૧૪ આબીરી સા. ૧

ચોદ પ્રકારના શ્રોતા છે તેમા પ્રથમ **સેલ ઘણુ** તે પત્થર ઉપર જેમ મેઘ વરસે પણ પત્થર પાણીથી ભીંજાય નહિ. તેમ એકક શ્રોતા વ્યાખ્યાનાદિક સાભળે પણ સમ્યક્ જ્ઞાન પામે નહિ, બુદ્ધ થાય નહિ.

દ્રષ્ટાંત—કુશિષ્ય રૂપી પત્થર, સદ્ગુરૂ રૂપી મેઘ, અને બોધ રૂપી પાણી મુગશેલીઆ તથા પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘનુ દ્રષ્ટાંત જેમ પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘથી મુગશેલીઓ પલળ્યો નહિ તેમ એકેક કુશિષ્ય મહાન્ સવેગાદિક ગુણયુક્ત આચાર્યના પ્રતિબોધ્યા પણ સમજે નહિ, વૈરાગ્ય રગ પામે નહિ, માટે તે શ્રોતા છાડવાયોગ્ય છે, એ અવિનિતનો દ્રષ્ટાત જાણવો.

જેમ કાળી ભૂમિને વિષે મેઘ વરસે તો તે ઘણી ભીજે તથા પાણી પણ રાખે, તથા ગોધુમાદિક (ઘઉ પ્રમુખ)ની ઘણી નિષ્પત્તિ કરે તેમ વિનિત સુશિષ્ય પણ ગુરૂની ઉપદેશરૂપ વાણી સાભળી હૃદયમા ધારી રાખે, વૈરાગ્યે કરી ભીજાય, અને અનેક બીજા ભવ્ય જીવને વિનય ધર્મ વિષે પ્રવર્ત્તાવે માટે તે શ્રોતા આદરવા યોગ્ય છે ૧

૨ કુડગ—કુભનો દ્રષ્ટાત, તે કુભના આઠ ભેદ છે, તેમા પ્રથમ ઘડો સપૂર્ણ ઘડાના ગુણે કરી વ્યાપ્ત છે તેના ત્રણ ગુણ ૧ તે મધ્યે પાણી ભર્યા થકા કિચિત્ બહાર જાય નહિ ૨ પોતે શીતળ છે માટે બીજાની પણ તૃષા ઉપશમાવે —શીતળ કરે, ૩ પરની મલિનતા પણ પાણીથી દુર કરે તેમ એકેક શ્રોતા વિનયાદિ ગુણે કરી સપૂર્ણ ભર્યા છે તે ત્રણ ગુણ કરે, ૧ ગુર્વાદિકનો ઉપદેશ સર્વ ધારી રાખે—કિચિત્ વિસારે નહિ ૨ પોતે જ્ઞાન પામી શીતલ દશા પામ્યા છે અને ભવ્ય જીવને ત્રિવિધ તાપ શમાવી શીતળ કરે. ભવ્ય જીવની સંદેહરૂપી મલિનતા ટાળે એ શ્રોતા આદરવાયોગ્ય છે

૨ એક ઘડો પડખે કાણો છે તેમા પાણી ભરે તો અડધું પાણી રહે ને અડધું વહી જાય તેમ એકેક શ્રોતા વ્યાખ્યાનાદિ સાભળે તો અડધુ ધારી રાખે અડધુ વિસરી જાય

૩ એક ઘડો હેઠે ફુટ્યો છે તેમાં પાણી ભરે તો સર્વ પાણી વહી જાય પણ રહે નહિ તેમ એક શ્રોતા વ્યાખ્યાનાદિ સાંભળે તો સર્વ વિસારે પણ ધારે નહિ.

૪ એક ઘડો નવો છે તેમાં પાણી ભરે તો થોડું થોડું ઝમીને ખાલી થાય તેમ એક શ્રોતા જ્ઞાનાદિ અભ્યાસ કરે પણ થોડું થોડું જ્ઞાન વિસારે

૫ એક ઘડો દુર્ગંધ વાસિત છે તેમાં પાણી ભરે તો પાણીના ગુણને ગમાડે તેમ એક શ્રોતા મિથ્યાત્વાદિક દુર્ગંધે કરી વાસિત છે તેમને શ્રુતાદિ ભણાવતાં જ્ઞાનના ગુણને વિણસાડે

૬ એક ઘડો સુગંધે કરી વાસિત છે તેમાં પાણી ભરે તો પાણીના ગુણને વધારે તેમ એક શ્રોતા સમકિતાદિક સુગંધે કરી વાસિત છે તેમને શ્રુતાદિ ભણાવતાં જ્ઞાનના ગુણને દીપાવે

૭ એક ઘડો કાચો છે તેમાં પાણી ભરે તો તે ઘડો ભીંજાઈને વિણસી જાય, તેમ એક શ્રોતા અલ્પ બુદ્ધિવાળાને સૂત્રાદિકનું જ્ઞાન ભણાવતાં તે નયગુણને નહિ જાણવાથી તે જ્ઞાનથી તથા આત્મથી ભ્રષ્ટ થાય.

૮ એક ઘડો ખાલી છે તે ઉપર ઢાંકણ ઢાંકી નળીએ નેવાં હેઠે પાણી ઝીલવા મુક્યું પણ પાણી અંદર આવે નહિ ને તેને પાણી પણ ઘણાથી ઉપરથી ને વાયરાદિક કરી ભીંત પ્રમુખે અફળાઈને ફુટી જાય તેમ એક શ્રોતા સભામાં વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેસે પણ ઉંઘ પ્રમુખના યોગે કરી જ્ઞાનરૂપ પાણી હૃદયમાં આવે નહિ ને પછી ઉંઘના પ્રભાવે કરી એકદા ઝોલાં ખાતાં જો અથડાય છે તો સભાથી અપમાન પ્રમુખ પામે તથા ઉંઘમાં પડવાથી પોતાના શરીરને નુકશાન થાય.

ઇતિ આઠ ઘડાના દ્રષ્ટાંતરૂપ બીજા પ્રકારના શ્રોતાનું સ્વરૂપ

૧ ચાળણી—એક શ્રોતા ચાળણી સમાન છે, ચાળણીના બે પ્રકાર છે એક પ્રકાર એવો છે કે ચાળણી પાણીમાં મૂકી ત્યારે પાણીથી સંપૂર્ણ ભરી દેખાય અને ઉપાડી લઈએ ત્યારે ખાલી દેખાય તેમ એક શ્રોતા વ્યાખ્યાનાદિ સાંભળવા બેસે ત્યારે વૈરાગ્યાદિ ભાવનાએ કરી સંપૂર્ણ ભર્યો દેખાય અને સભાઈમાંથી ઉઠી બહાર જાય ત્યારે વૈરાગ્યરૂપ પાણી કિંચિત પણ દેખાય નહિ એ શ્રોતા અવિનયોગ્ય છે

બીજો પ્રકાર—ચાળણીએ ઘઉં પ્રમુખનો આટો (લોટ) ચાળતાં બારીક ત્યારે આટો નીકળી જાય ને કાંકરા પ્રમુખ કચરો રહી જાય તેમ એક શ્રોતા વ્યાખ્યાનાદિ સાંભળતાં વૈરાગ્ય તથા સૂત્રના ગુણ ગ્રહણ ન કરે અને દૂષણ પ્રમુખ અવગુણરૂપ કચરો રહી જાય માટે તે છાંડવાયોગ્ય છે

૪ **પરિપુણગ**–તે સુઘરી પક્ષીના માળાનો દ્રષ્ટાંત સુઘરી પક્ષીના માળાથી ઘૃત (ઘી) ગાળતા ઘૃત ઘૃત નીકળી જાય અને કીટી પ્રમુખ કચરો ગ્રહી રાખે તેમ એકેક શ્રોતા આચાર્ય પ્રમુખના ગુણ ત્યાગ કરી અવગુણ ગ્રહણ કરે એ શ્રોતા છાંડવા યોગ્ય છે

૫ **હંસ**–હંસને દુધ પાણી એકઠા કરી પીવા માટે આપ્યા હોય તો તે પોતાની ચાચમા ખટાશના ગુણે કરી દુધ પીએ ને પાણી ન પીએ, તેમ વિનિત શ્રોતા ગુર્વાદિકના ગુણ ગ્રહે ને અવગુણ ન લે એ આદરણીય છે

૬ **મહિષ**–ભેંસો જેમ પાણી પીવા માટે જળાશયમા જાય પાણી પીવા જલમા પ્રથમ પ્રવેશ કરે પછી મસ્તક પ્રમુખે કરી પાણી ડોહળે ને મલમુત્ર કરી પછી પોતે પીવે, પણ શુદ્ધ જલ પોતે ન પીએ, અન્ય યૂથને પણ પીવા ન દે તેમ કુશિષ્ય શ્રોતા વ્યાખ્યાનાદિકમા કલેશરૂપ પ્રશ્નાદિક કરી વ્યાખ્યાન ડોહળે, પોતે શાંતપણે સાંભળે નહિ ને અન્ય સભાજનોને શાંત રસથી સાંભળવા ન દે એ છાંડવા યોગ્ય છે

૭ **મેષ**–બકરા જેમ પાણી પીવા જલસ્થાનકે નદી પ્રમુખમાં જાય, ત્યારે કાંઠે રહી પગ નીચા નમાવી પાણી પીએ, ડોહળે નહિ, ને અન્ય યૂથને પણ નિર્મલ પીવા દે, તેમ વિનિત શિષ્ય શ્રોતા વ્યાખ્યાનાદિક નમ્રતા તથા શાંત રસથી સાંભળે, અન્ય સભાજનોને સાંભળવા દે, એ આદરણીય છે

૮ **મસગ**–તેના બે પ્રકાર **પ્રથમ** મસગ તે ચામડાની કોથળી તેમા વધારો ભરાય ત્યારે અત્યંત ફુલેલી દેખાય પણ તૃષા શમાવે નહિ, પણ વાયરો નીકળી જાય ત્યારે ખાલી થાય તેમ એકેક શ્રોતા અભિમાનરૂપ વાયરે કરી શુષ્ક જ્ઞાનીવત તડાકા મારે પણ પોતાના તથા અન્ય આત્માને શાંત રસ પમાડે નહિ એ છાંડવા યોગ્ય છે

બીજો પ્રકાર—મસગ તે મચ્છર નામે જંતુ અન્યને ચટકા મારી પરિતાપ ઉપજાવે પણ ગુણ ન કરે અને ખણુજ ઉત્પન્ન કરે તેમ એકેક કુશ્રોતા ગુર્વાદિકને, જ્ઞાન–અભ્યાસ કરાવતા ઘણો પરિશ્રમ આપે તથા કુવચનરૂપ ચટકા મારે પણ ગુણ તે વયાવચ્ચ પ્રમુખ કાંઈ પણ ન કરે અને ચિત્તમા અસમાધિ ઉપજાવે, એ છાંડવા યોગ્ય છે

૯ **જલુગ** તેના બે પ્રકાર-**પ્રથમ પ્રકાર** જલો નામે જંતુ, ગાય પ્રમુખના સ્તનમા વળગે ત્યારે લોહી પીએ પણ દુધ ન પીએ, તેમ એકેક અવિનિત કુશિષ્ય શ્રોતા આચાર્યાદિકના સાથે રહ્યા થકા તેમના છિદ્રો ગવેષે પણ ક્ષમાદીક ગુણ ન ગ્રહણ કરે, માટે છાંડવા યોગ છે

બીજો પ્રકાર—જળો નામે જંતુ ગુમડા ઉપર મુકીએ ત્યારે ચાંચ મારે ને દુઃખ ઉપજાવે અને ખરાબ (બગડેલું) લોહી પીએ ને પછી શાંતિ કરે તેમ કોઈક વીનીત શ્રોતા આચાર્યાદિક સાથે રહી પ્રથમ વચનરૂપ ચાંચો મારે-પછી આગમે જ્ઞાન અભ્યાસ કરતા મહેનત કરાવે-પછી વધારે બિગાડ કરી ગુર્વાદિકને શાંતિ ઉપજાવે-પરદેશી રાજાવત એ આદરવા યોગ્ય છે.

૧ બિલાડી—બિલાડી દુધનું ભાજન શીંકાથી ભોંયપર નાખીને રજ સહિત દુધ પીએ, તેમ કોઈક શ્રોતા આચાર્યાદિક પાસેથી સૂત્રાર્થ અભ્યાસ કરતા અવિનય ઘણું કરે તથા પર પાસે પ્રશ્ન પુછાવી સૂત્રાર્થ ધારે પણ પોતે વિનય કરી ધારે નહિ, માટે તે શ્રોતા છાંડવાયોગ્ય છે.

૧૧ જાહુગ—સેહલો તે તિર્યંચની જાત વિશેષ—તે પ્રથમ પોતાની માતાનું દુધ થોડું થોડું પીએ તે પાચન થયા પછી વળી થોડું પીએ, એમ થોડે થોડે દુધથી પોતાના શરીરને પુષ્ટ કરે, પછી મોટા ભુજંગના માન મર્દન કરે તેમ કોઈક શ્રોતા આચાર્યાદિક પાસેથી પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે કાને થોડે થોડે સૂત્રાદિ અભ્યાસ કરે અભ્યાસ કરતા ગુર્વાદિકને અત્યંત સંતોષ ઉપજાવે પ્રથમ આપેલો પાઠ બરાબર અભ્યસિત કરે ને તે જ્યાં પાકો થાય ત્યારે બીજો પાઠ અને ત્રીજો વાર એમ થોડે થોડે લે ને પછી બહુશ્રુત થઈ મિથ્યાત્વી લોકોના માન મર્દન કરે, એ આદરવાયોગ્ય છે.

૧૨ ગો—ગાય તે ગાય ના બે પ્રકાર પ્રથમ પ્રકાર—જેમ કોઈકની ગાયને કોઈ શેઠ, પાડોશીને ત્યાં આપી ગામ જાય, પણ તે પાડોશી ઘાસ પાણી પ્રમુખ બરાબર ગાયને નહિ આપવાથી ગાય ભૂખે તરસે પીડાઈ મરી દુખી થાય, ને દુઃખી થાય તેમ કોઈક અવિનિત શ્રોતા એ ગુર્વાદિકનો આહાર પાણી વૈયાવચ્ચ નહિ કરવાથી તેમનો દેહ ગ્લાનિ પામે ને જ્ઞાનાદિકમાં ઘટાડો થાય ને અપયશ પામે.

બીજો પ્રકાર—કોઈ શેઠ પાડોશીને ગાયની સાર સંભાળ સોંપી ગામ ગયો પાડોશી એ ઘાસ પાણી પ્રમુખ રૂડે પ્રકારે આપવાથી દુધમાં વધારો થયો ને તે કીર્તિને પામ્યો, તેમ કોઈક વિનિત શ્રોતા (શિષ્ય) ગુર્વાદિકના આહાર પાણી પ્રમુખ વૈયાવચ્ચની વિધિએ કરી ગુર્વાદિકને શાતા ઉપજાવે તો તેમને જ્ઞાનમાં વધારો થાય ને તે કીર્તિને પામે એ શ્રોતા આદરવાયોગ્ય છે.

૧૩ ભેરી—એના બે પ્રકાર. પ્રથમ પ્રકાર એ છે જે ભેરીના વગાડનાર પુરુષ રાજાના હુકમ પ્રમાણે ભેરી વગાડે તો સર્વ ખુશી થઈ તેને ઇનામ આપે તેમ વિનિત શિષ્ય તીર્થંકર તથા ગુર્વાદિકની આજ્ઞા પ્રમાણે સૂત્રાદિક

સ્વાધ્યાય તથા ધ્યાન પ્રમુખ અંગીકાર કરે તો કર્મરૂપ રોગ મટે અને સિદ્ધ ગતિમાં અનંત લક્ષ્મી પામે એ આદરવા યોગ્ય છે.

બીજો પ્રકાર-જેમ ભેરીનો વગાડનાર પુરૂષ રાજાના હુકમ પ્રમાણે ભેરી વગાડે નહિ તો રાજા કોપાયમાન થઇ દ્રવ્ય આપે નહિ તેમ અવિનિત શિષ્ય તીર્થંકરની તથા ગુર્વાદિકની આજ્ઞા પ્રમાણે સુત્રાદિકની સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરે નહિ તો તેમનો કર્મરૂપ રોગ મટે નહિ અને સિદ્ધ ગતિનું સુખ પામે નહિ એ છાંડવા યોગ્ય છે,

૧૪ આભીરી-પ્રથમ પ્રકાર—આભીર સ્ત્રી-પુરૂષ એક ગ્રામથી પાસેના શહેરમાં ગાડવામાં ઘૃત ભરી વેચવા ગયા. ત્યાં બજારમાં ઉતારતા ઘૃત ભાજન-વાસણ ફુટી ગયું, ઘૃત ઢળી ગયું પુરૂષે સ્ત્રીને ઘણા ઠપકાવળાં કુવચનો કહ્યા ત્યારે સ્ત્રીએ પણ તે ભર્તાને સામાં કુવચનો કહ્યા. આખરે ઘૃત બધું ઢોળાઇ ગયું ને બન્ને બહુ ગોક કરવા લાગ્યાં, જમીન પરનું ઘૃત પાછળથી લુછી લીધું અને વેચ્યું, કીંમત મળી તે લઇ સાંજે ગામ જતા ચોરોએ લુટી લીધી બહુ નિરાશ થયાં લોકોએ પૂછ્યાથી સર્વ વૃત્તાન્ત કહ્યો લોકોએ ઠપકો દીધો, તેમ ગુરુએ વ્યાખ્યાન ઉપદેશમાં આપેલ સાર-ઘૃતને લડાઇ ઝગડો કરી ઢોળી નાંખે ને છેવટે ક્લેશ કરી દુર્ગતિને પામે, આ શ્રોતા છાંડવાયોગ્ય છે

બીજો પ્રકાર-ઘૃત ભરી શહેરમાં જતા બજારમાં ઉતરતાં વાસણ ફુટ્યું કે તરતજ એકદમ મળી ભેગા થઇ તે ઘૃત ભરી લીધું પણ બહુ નુકશાન થવા દીધું નહિ. તે ઘૃતને વેચી પૈસા મેળવી સારા સંઘાત સાથે ગામમાં સુખે સુખે જેમ અન્ય સુજ્ઞ પુરૂષો પહોચે, તેમ વિનિત શિષ્ય શ્રોતા ગુરૂ પાસેથી વાણી સાંભળી શુદ્ધ ધ્યાનપૂર્વક તે અર્થ સુત્રને ધારી રાખે, સાચવે અસ્ખલિત કરે, વિસ્મૃતિ થાય તો ગુરૂ પાસે ફરી ફરી સારી માગી ધારે, પૂછે પણ કકળાટ ઝગડો કરે નહિ, જે ઉપર ગુરૂ પ્રસન્ન થાય, સંયમ-જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય, પરિણામે સદ્ગતિ મળે, આવા શ્રોતા આદરણીય છે.

ઇતિ શ્રોતા અધિકાર સંપૂર્ણ.

(૨૦) અઠાણુ બોલનો અલ્પ બહુત્વ

સૂત્ર શ્રી પન્નવણાજી પદ ત્રીજું

	અઠાણુ બોલનો અલ્પ બહુત્વ મહા ૬૯	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૧	ગર્ભજ મનુષ્ય સર્વથી થોડા.	૨	૧૪	૧૫	૧૨	૧
૨.	મનુષ્યાણી સંખ્યાત ગુણ.	૨	૧૪	૧૩	૧૨	૧
૩	બાદર તેઉકાય પર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ.	૧	૧	૧	૩	૩
૪	પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવ અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૧	૧૧	૧	૧
૫	ઉપરની ત્રીકના દેવ સંખ્યાત ગુણ.	૨	૨/૩	૧૧	૯	૧
૬	મધ્ય ત્રીકના દેવ સંખ્યાત ગુણ.	૨	૨/૩	૧૧	૯	૧
૭	નીચેની ત્રીકના દેવ સંખ્યાત ગુણ.	૨	૨/૩	૧૧	૯	૧
૮	બારમા દેવલોકના દેવ સંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૯	અગીઆરમા દેવલોકના દેવ સંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૧	દસમા દેવલોકના દેવ સંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૧૧	નવમા દેવલોકના દેવ સંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૧૨.	સાતમી નરકના નારકી અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૧૩	છઠ્ઠી નરકના નારકી અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૧૪	આઠમા દેવલોકના દેવ અસંખ્યાત ગુણ	૨	૪	૧૧	૯	૧
૧૫.	સાતમા દેવલોકના દેવ અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૧૬.	પાંચમી નરકના નારકી અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૨
૧૭	છઠ્ઠા દેવલોકના દેવ અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૧૮	ચોથી નરકના નારકી અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૧૯	પાંચમા દેવલોકના દેવ અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૨	ત્રીજી નરકના નારકી અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૨
૨૧	ચોથા દેવલોકના દેવ અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૨૨.	ત્રીજા દેવલોકના દેવ અસંખ્યાત ગુણ	૨	૪	૧૧	૯	૧
૨૩	બીજી નરકના નારકી અસંખ્યાત ગુણ.	૨	૪	૧૧	૯	

૨૪ સંમૂર્છિમ મનુષ્ય—અશાશ્વત અસંખ્યાત ગુણુ	૧	૧	૩	૪	૩
૨૫ બીજા દેવલોકના દેવ અસંખ્યાત ગુણુ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૨૬ બીજા દેવલોકની દેવી સંખ્યાત ગુણુ	૨	૪	૧૧	૯	૧
૨૭ પહેલા દેવલોકના દેવ સંખ્યાત ગુણુ	૨	૪	૧૧	૯	૧
૨૮ પહેલા દેવલોકની દેવી સંખ્યાત ગુણુ.	૨	૪	૧૧	૯	૧
૨૯ ભવનપતિના દેવ અસંખ્યાત ગુણુ.	૩	૪	૧૧	૯	૪
૩૦. ભવનપતિની દેવી સંખ્યાત ગુણુ.	૨	૪	૧૧	૯	૪
૩૧ પહેલી નરકના નારકી અસંખ્યાત ગુણુ.	૩	૪	૧૧	૯	૧
૩૨ ખેચર પુરૂષ તિર્યંચ યોનિ અસંખ્યાત ગુણુ	૨	૫	૧૩	૯	૬
૩૩ ખેચરની સ્ત્રી સંખ્યાત ગુણુ	૨	૫	૧૩	૯	૬
૩૪ સ્થલચર પુરૂષ સંખ્યાત ગુણુ	૨	૫	૧૩	૯	૬
૩૫ સ્થલચરની સ્ત્રી સંખ્યાત ગુણુ	૨	૫	૧૩	૯	૬
૩૬ જલચર પુરૂષ સંખ્યાત ગુણુ	૨	૫	૧૩	૯	૬
૩૭ જલચરની સ્ત્રી સંખ્યાત ગુણુ.	૨	૫	૧૩	૯	૬
૩૮, વાણુવ્યતરના દેવસંખ્યાત ગુણુ	૩	૪	૧૧	૯	૪
૩૯ વાણુવ્યંતરની દેવી સંખ્યાત ગુણુ	૨	૪	૧૧	૯	૪
૪૦. જ્યોતિષીના દેવ સંખ્યાત ગુણુ	૨	૪	૧૧	૯	૧
૪૧. જ્યોતિષીની દેવી સંખ્યાત ગુણુ	૨	૪	૧૧	૯	૧
૪૨, ખેચર નપુંસક તિર્યંચ યોની સંખ્યાત ગુણુ	૨/૪	૫	૧૩	૯	૬
૪૩ સ્થલચર નપુંસક સંખ્યાત ગુણુ,	૨/૪	૫	૧૩	૯	૬
૪૪ જલચર નપુંસક સંખ્યાત ગુણુ	૨/૪	૫	૧૩	૯	૬
૪૫. ચૌરિંદ્રિય પર્યાપ્ત સંખ્યાત ગુણુ	૧	૧	૨	૪	૩
૪૬ પચેંદ્રિય પર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૧૨	૧૪	૧૦	૬
૪૭ બેઇંદ્રિય પર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૧	૨	૩	૩
૪૮. ત્રિઈંદ્રિય પર્યાપ્ત વિશેષાધિક.	૧	૧	૨	૩	૩
૪૯ પચેંદ્રિય અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણુ	૨	૩	૫	૮–૯	૬
૫૦ ચૌરિંદ્રિય અપર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૨	૩	૬	૩
૫૧ ત્રિઈંદ્રિય અપર્યાપ્ત વિશેષાધિક.	૧	૨	૩	૫	૩
૫૨ બેઇંદ્રિય અપર્યાપ્ત વિશેષાધિક.	૧	૨	૩	૫	૩
૫૩ પ્રત્યેક શરીરી બાદર વનસ્પતિકાય પર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણુ	૧	૬	૧	૩	૩
૫૪ બાદર નિગોદ પર્યાપ્તના શરીર અસંખ્યાત ગુણુ	૧	૧	૧	૩	૩

૫૫ બાદર પૃથ્વીકાય પર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૧	૩	૩
૫૬ બાદર અપકાય પર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૧	૩	૩
૫૭ બાદર વાઉકાય પર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૪	૩	૩
૫૮ બાદર તેઉકાય અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૩
૫૯ પ્રત્યેક શરીરી બાદર વનસ્પતિકાય અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૪
૬૦ બાદર નિગોદ અપર્યાપ્તના શરીર અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૩
૬૧ બાદર પૃથ્વીકાય અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૩
૬૨ બાદર અપકાય અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૪
૬૩ બાદર વાઉકાય અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૩
૬૪ સૂક્ષ્મ તેઉકાય અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૩
૬૫ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય અપર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૧	૩	૩	૩
૬૬ સૂક્ષ્મ અપકાય અપર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૧	૩	૩	૩
૬૭ સૂક્ષ્મ વાઉકાય અપર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૧	૩	૩	૩
૬૮ તેઉકાય અપર્યાપ્ત સંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૧	૩	૩
૬૯ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય પર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૧	૧	૩	૩
૭૦ સૂક્ષ્મ અપકાય પર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૧	૧	૩	૩
૭૧ સૂક્ષ્મ વાઉકાય અપર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૧	૧	૩	૩
૭૨ સૂક્ષ્મ નિગોદ અપર્યાપ્તના શરીર સંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૩
૭૩ સૂક્ષ્મ નિગોદ પર્યાપ્તના શરીર સંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૧	૩	૩
૭૪ અભવ્ય જીવ અનંત ગુણ	૧૪	૧	૧૩	૬	૬
૭૫ સમ્યક્ દ્રષ્ટિ પ્રતિપાતી અનંત ગુણ	૧૪	૧૪	૧૫	૧૨	૬
૭૬ સિદ્ધ અનંતગુણ	૦			૨	
૭૭ બાદર વનસ્પતિકાય પર્યાપ્ત અનંતગુણ	૧	૧	૧	૩	૩
૭૮ બાદર જીવ પર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૬	૧૪	૧૫	૧૨	૬
૭૯ બાદર વનસ્પતિકાય અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૪
૮૦ બાદર જીવ અપર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૬	૩	૫	૬	૬
૮૧ સમુચ્ચય બાદર જીવ વિશેષાધિક	૧૨	૧૪	૧૫	૧૨	૬
૮૨ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૩	૩	૩
૮૩ સૂક્ષ્મ જીવ અપર્યાપ્ત વિશેષાધિક	૧	૧	૩	૩	૩
૮૪ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય પર્યાપ્ત સંખ્યાત ગુણ	૧	૧	૧	૩	૩

૮૫. સુક્ષ્મ જીવ પર્યાપ્ત વિશેષાધિક.	૧	૧	૧	૩	૩
૮૬. સમુચ્ચય સુક્ષ્મ જીવ વિશેષાધિક	૨	૧	૩	૩	૩
૮૭ ભવ્ય સિદ્ધ જીવ વિશેષાધિક.	૧૪	૧૪	૧૫	૧૨	૬
૮૮. નિગોદના જીવ વિશેષાધિક,	૪	૧	૩	૩	૩
૮૯ સમુચ્ચય વનસ્પતિકાય જીવ વિશેષાધિક	૪	૧	૩	૩	૪
૯૦ એકેદ્રિય જીવ વિશેષાધિક.	૪	૧	૫	૩	૪
૯૧ તિર્યંચ યોનિના જીવ વિશેષાધિક	૧૪	૫	૧૩	૯	૬
૯૨. મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ જીવ વિશેષાધિક	૧૪	૧	૧૩	૯	૬
૯૩ અવિરત જીવ વિશેષાધિક,	૧૪	૪	૧૩	૯	૬
૯૪ સકષાયી જીવ વિશેષાધિક.	૧૪	૧૦	૧૫	૧૦	૬
૯૫ છદ્મસ્થ જીવ વિશેષાધિક	૧૪	૧૨	૧૫	૧૦	૬
૯૬ સયોગી જીવ વિશેષાધિક	૧૪	૧૩	૧૫	૧૨	૦
૯૭ સંસારસ્થ જીવ વિશેષાધિક	૧૪	૧૪	૧૫	૧૨	૬
૯૮ સર્વ જીવ વિશેષાધિક	૧૪	૧૪	૧૫	૧૨	૬

ઇતિ અઠાણું બોલનો અલ્પ બહુત્વ સંપૂર્ણ

---

(૨૧) પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્ત

ભગવતી સૂત્રના ૧૨મા શતકના ૪થા ઉદ્દેશમાં પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તનો વિચાર છે, તે નીચે મુજબ –

નામ,(૧) ગુણ,(૨) ત્તિ સખ્ખં,(૩) ત્તિ ઠાણ,(૪) કાલ,(૫) કાલોવમં(૬) ચ;
કાલઅપ્પબહુ.(૭) પુગ્ગલ મઝ પુગ્ગલં,(૮) પુગ્ગલકરણ અપ્પબહુ.(૯) ૧

પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્ત એ વિષય સમજવાને ૯ દ્વારે કરી સ્પષ્ટીકરણ કરી કહે છે

૧ **નામ દ્વાર**-૧ ઔદારિક પુદ્‌ગલ પરાવર્ત, ૨ વૈક્રિય પુદ્‌ગલ પરાવર્ત, ૩ તૈજસ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત, ૪ કાર્મણ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત, ૫ મનો પુદ્‌ગલ પરાવર્ત, ૬ વચન પુદ્‌ગલ પરાવર્ત, ૭ શ્વાસોચ્છ્વાસ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત

૨ ગુણ દ્વાર—પુદ્ગલ પરાવર્ત એટલે શું તે કેમ કેટલા પ્રકારે ને શી રીતે સમજવું એ સહજ પણ ભિન્ન બુદ્ધિથી થાય છે ત્યારે ગ્રહ એમ સમજાય છે કે જીવે આ જગત્-વિશ્વમાં જેટલા પુદ્ગલો છે તે સર્વને ગ્રહ કરીને મુકેલ છે મુકી મુકીને ફરી ફરી લીધા છે એટલે કે પુદ્ગલ પરાવર્ત કહેવો અર્થ એ છે કે પુદ્ગલ-જીવોમાં જીવો રજકણથી માંડીને સૂક્ષ્મ સ્થૂલ ને પુદ્ગલ, તે સર્વના અગર તે સર્વથી જીવે પરાવર્ત-ભ્રમણ પ્રકારે કરેલું હોય, સવ માં ભમવું થયું, ને તે પુદ્ગલો ઓદારિકપણે (ઓદારિક શરીરમાં રહી ઔદારિક યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે તે) વૈક્રિયપણે (વૈક્રિય શરીરમાં રહી વૈક્રિ યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે તે) તૈજસપણે ઉપર કહ્યા તે સાતેપણે, જીવે લીધા છે ? મુકયા છે તે પણ સૂક્ષ્મપણે ને બાદરપણે લીધા છે ને મુક્યા છે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી કાળથી ભાવથી એમ ચારે પ્રકારે જીવે પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યાં છે તે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે.

પુદ્ગલ પરાવર્તના બે ભેદઃ- ૧ બાદર ને ૨ સૂક્ષ્મ તે ૧ દ્રવ્યથી, ૨ ક્ષેત્રથી ૩ કાળથી ૪ ભાવથી.

૧ દ્રવ્યથી બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત–તે જગત્માંના સર્વ પુદ્ગલો ઓદારીકપણે, વૈક્રિયપણે, એમ સાતે પ્રકારે પુદ્ગલો પૂરા કરે પણ અનુક્રમે નહિ એટલે કે ઓદારિકપણે પુદ્ગલો પૂરા કર્યા પહેલાં વૈક્રિયપણે લે. ન તૈજસપણે લે ગમે તે પુદ્ગલ પરાવર્તપણે વચમાં લઈ પછી ઓદારીકપણાના લીધા પુદ્ગલો પૂરા કરે એમ સાતે પ્રકારે અવળા સવળા જગત્ના સર્વ પુદ્ગલોને પૂર્ણ કરે તેને બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત કહીએ.

૨ દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત—તે જગત્માંના સર્વ પુદ્ગલોને ઓદારિકપણે પૂર્ણ કરે પછી વૈક્રિયપણે, પછી તૈજસપણે, એમ એક પછી એક અનુક્રમે કરી સાતે પુદ્ગલ પરાવર્તપણું પૂર્ણ કરે તેને સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત કહીએ.

૩ ક્ષેત્રથી બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત—તે ચૌદ રાજલોકના જેટલા આકાશ પ્રદેશ છે તે સર્વ આકાશ પ્રદેશને એકેક પ્રદેશે મરી મરીને અનુક્રમ વિના ગમે તેમ મરી પૂર્ણ કરે.

૪ ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત—તે ચૌદ રાજલોકના આકાશ પ્રદેશને, અનુક્રમે એક પછી એક –૧–૨–૩–૪–૫–૬–૭–૮–૯–૧ એમ લોક પ્રદેશમાં મરીને પૂર્ણ કરે, તેમાં પહેલા પ્રદેશે મરીને બીજા પ્રદેશે મરે વચમાં ગમે તે પ્રદેશે મરે તે પુદ્ગલ પરાવર્ત કરવામાં ન ગણાય અનુક્રમે એકેક પ્રદેશે મરી સમસ્ત લોક પૂર્ણ કરે

૫ **કાલથી બાદર પુદ્દગલ પરાબર્ત**-તે એક કાલચક્ર (જેમા ઉત્સર્પિણી ને અવસર્પિણી સમાય) તેના પ્રથમ સમયે મરે પછી બીજા કાલચક્રના બીજા સમયે મરે કે ગમે તે ત્રીજા સમયે મરે એમ ત્રીજા કાલચક્રના ગમે તે સમયે મરે એટલે કે એક કાલચક્રના જેટલા સમય થાય, તેટલા કાલચક્રના એક એક સમયે મરી એક કાલચક્ર પૂર્ણ કરે

૬ **કાલથી સૂક્ષ્મ પુદ્દગલ પરાવર્ત**-તે કાલચક્રના પ્રથમ સમયે મરે, તેમ બીજા કાલચક્રના બીજા સમયે મરે, ત્રીજા કાલચક્રના ત્રીજા સમયે મરે, ચોથા કાલચક્રના ચોથા સમયે મરે, વચમા નિયમ વિના ગમે તે સમયે મરે તે હિસાબમા ન ગણાય, એમ એક કાલચક્રના જેટલા સમય તેટલા કાલચક્રના અનુક્રમે નિયમિત સમયે મરે

૭ **ભાવથી બાદર પુગલ પરાવર્ત**-તે જીવના અસખ્યાત પરિણામ છે તે પ્રથમ પરિણામે મરે, પછી ગમે તે ૩-૨-૫-૪-૭-૬ એમ અનુક્રમ વિના દરેક પરિણામે મરી અસખ્યાત પરિણામ પૂર્ણ કરે

૮ **ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્દગલ પરાવર્ત**-જીવના અસખ્યાત પરિણામ છે, તે પ્રથમ પરિણામે મરે પછી વચમા ગમે તેટલો વખત ગયા પછી, ૨ જા પરિણામે એમ અનુક્રમે ૩જા પરિણામે, ૪થા પરિણામે એમ અસખ્ય પરિણામ મરી મરી પૂર્ણ કરે

ઇતિ ગુણદ્વાર

૩જો-ત્રિસખ્યા દ્વાર

૧ **પુદ્દગલ પરાવર્ત**-સર્વ જીવે કેટલા કર્યા ૨ એક વચને-એક જીવે ૨૪ દડકમા કેટલા પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા, ૩ બહુ વચને સર્વ જીવે-૨૪ દડકે કેટલા પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા

૧ સર્વ જીવે-ઔદારિક પુદ્દગલ પરાવર્ત, વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત, તેજસ પુદ્દગલ પરાવર્ત એ સાતે પુદ્દગલ પરાવર્ત અનત અનત વાર કર્યા, ૭

૨ એક વચને-ને એક જીવે- એક નારક જીવે ઔદારિક પુદ્દગલ પરાવર્ત વૈક્રિય પુદ્દગલ પરાવર્ત એ સાતે પુદ્ગલ પરાવર્ત અતિત (ગયા) કાલે અનત અનત વાર કર્યા, ભવિષ્ય કાલે કોઈ પુદ્ગલ પરાવર્ત કરશે નહિ, (મોક્ષ જશે તે) કોઇ કરશે જે કરશે તે જઘન્ય ૧-૨-૩ પુદ્દગલ પરાવર્ત કરશે, ઉત્કૃષ્ટ અનત કરશે એમ ભવનપતિ વગેરે ૨૪ દડકના એક એક જીવે સાત પુદ્દગલ પરાવર્ત ગયા

કાળે અનંત કર્યા કેટલાક ભવિષ્ય કાળે કરશે નહિ. જેઓ કરશે તેને માટે જે કરશે તે ૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટ અનંત કરશે સાત પુદ્ગલ પરાવર્ત ૨૪ દંડક ગણી ગણતાં ૧૬૮ (પ્રશ્ન) થાય.

૩ બહુવચને-તે સર્વ જીવે-સર્વ નારક જીવે પૂર્વ કાળે ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત એ સાતે પુદ્ગલપરાવર્ત અનંત અનંત કર્યા ભવિષ્યકાળે પણ અનંત કરશે એમજ ૨૪ દંડકના બહુ જીવોએ અનંત પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા ને ભવિષ્યકાળમાં કરશે તેના પણ ૧૬૮ (પ્રશ્ન) થાય છે

૭+૧૬૮+૧૬૮=૩૪૩ (પ્રશ્ન) થાય છે

૪ થા ત્રિસ્થાનક દ્વાર

૧ એક જીવે ક્યા ક્યા સ્થાને ક્યા ક્યા પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા ક્યા ક્યા પુદ્ગલ પરાવર્ત કરશે ૨ બહુ જીવે ક્યા ક્યા સ્થાને પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા કરશે ૩ સર્વ જીવે ક્યા ક્યા દંડકમાં ક્યા ક્યા પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા.

૧ એક વચને-તે એક જીવે નારકપણે ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યું નથી કરશે નહિ. વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યું છે કરશે જે કરશે તે જઘન્ય ૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટ અનંત કરશે. એમ તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત, કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત યાવત્ શ્વાસોચ્છ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા ને કરે પણ કરશે ? ઉપર પ્રમાણે એમ અસુર કુમારપણે, પૃથ્વીપણે યાવત્ વૈમાનિકપણે પૂર્વ ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત યાવત્ શ્વાસોચ્છ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા ને કરશે (તે સમજવાનું એ છે કે જે દંડકમાં જે જે પુદ્ગલ પરાવર્ત હોય તે કહે- હોય તે ન કહે) એક નૈરયિક જીવે ૨૪ દંડકમાં રહી સાત સાત (હોય તે હા નહિ તો ના) પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા તે ૨૪×૭=૧૬૮ થયા. તો એમ ૨૪ દંડકે જીવ ૨૪ દંડકમાં રહી સાત સાત પુદ્ગલ પરાવર્ત કરે તે ૧૬૮×૨૪=૪૦૩૨ પુદ્ગલ પરાવર્તના થાય છે

૨ બહુવચને-તે સર્વ જીવે નૈરયિકપણે ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત નથી કર્યું નહિ કરશે. વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત યાવત્ શ્વાસોચ્છ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા કરશે એમજ અસુરકુમારપણે પૃથ્વીપણે યાવત્ વૈમાનિકપણે, ? જે જે હોય તે પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા ને કરશે, એમ ૨૪ દંડકમાં બહુ જીવે પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત અનંત કર્યા કર્યા કરશે પૂર્વ પ્રમાણે આને પણ ૪૦૩૨ પ્રશ્ન થાય છે

૪ કયા કયા દંડકમાં પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા–તે સર્વ જીવે પાંચ એકેંદ્રિય ત્રણ વિકલેંદ્રિય, તિર્યંચ પંચેંદ્રિય ને મનુષ્ય, એ દશ દંડકમા ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત અનંત વાર કર્યા ૧ નૈરયિક, ૧૦ ભવનપતિ, ૧૨ વાયુ કાય ૧૩, સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેદ્રિય પર્યાપ્ત ૧૪ સંજ્ઞી મનુષ્ય પર્યાપ્ત ૧૫ વાણવ્યંતર ૧૬ જ્યોતિષી, ૧૭ વૈમાનિક એ ૧૭ દંડકમા સર્વ જીવે વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત અનંત વાર કર્યા ૨૪ દંડકમાં તૈજસ્ પુદ્ગલ પરાવર્ત કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્તને શ્વાસોચ્છ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત સર્વ જીવે અનંત અનંત વાર કર્યા ૧૪ નૈરયિક દેવના દંડક, ૧૫ સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય, ૧૬ સંજ્ઞી મનુષ્ય એ ૧૬ દંડકમા સર્વ જીવે મન પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત અનંત વાર કર્યા

પાંચ એકેંદ્રિય વિના ૧૯ દંડકમા સર્વ જીવે વચન પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા એ ૧૩૪ પ્રશ્ન થાય છે ત્રણે સ્થાનકના આઠ હજાર એકસો ને અઠાણુ પ્રશ્ન થાય છે **ઇતિ ત્રિસ્થાનક દ્વાર**

૫ **કાલદ્વાર**–અનંત ઉત્સર્પિણી અનંત અવસર્પિણી જાય ત્યારે એક ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય એમ વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત એટલો કાલ જતા થાય છે, સાતે પુદ્ગલ પરાવર્તમા અનંત અનંત કાલચક્ર વહી જાય છે **ઇતિ કાલદ્વાર.**

૬ **કાલની ઉપમા**–કાલ (વખત) સમજવાને દષ્ટાંત આપે છે, તેમા પ્રથમ પરમાણુથી શરૂ કરે છે પરમાણુ તે ઝીણામાં ઝીણો રજ કણ, જે રજ કણ રજ કણ અતીંદ્રિય (ઇંદ્રિયને અગમ્ય) છે, જેનો ભાગ, ખંડ કે કટકો કોઇ પણ શસ્ત્રથી કે કોઇ પણ રીતે થઇ શકે નહિ ઘણોજ ઝીણો સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ એવો જે ભાગ તે પરમાણુ એ ૧ અનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુએ એક વ્યવહાર પરમાણું થાય ૨ અનંત વ્યવહાર પરમાણુંએ એક ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ પરમાણુ થાય, ૩ અનંત ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ પરમાણુંએ એક શીત સ્નિગ્ધ પરમાણુ થાય, ૪ આઠ સ્નિગ્ધ પરમાણુંએ એક ઉર્ધ્વરેણુ થાય, ૫ આઠ ઉર્ધ્વરેણુએ એક ત્રસરેણુ થાય, ૬ આઠ ત્રસરેણુએ એક રથરેણુ થાય, ૭ આઠ રથરેણુએ દેવ-ઉત્તર કુરૂ મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર થાય, ૮ તે આઠ વાલાગ્રએ હરિ-રમકવર્ષના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર થાય, ૯ તે આઠ વાલાગ્રે હેમવય હિરણ્યવય મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર થાય, ૧૦ તે આઠ વાલાગ્રે પૂર્વ વિદેહ, પશ્ચિમ વિદેહ મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર થાય, ૧૧ તે આઠ વાલાગ્રે ભરત ઐરવત મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર થાય ૧૨ તે આઠ વાલાગ્રે એક લીખ ૧૩ આઠ લીખે એક જૂ ૧૪ આઠ જૂએ એક અર્ધજવ, ૧૫ આઠ અર્ધજવે

એક ઉત્સેધ અંગુલ, ૧૬ ઉત્સેધ અંગુલે એક પગનું પહોળાપણું, ૧૭ બે પગ પહોળાપણે એક વેંત ૧૮ બે વેંતે એક હાથ. બે હાથે એક કુક્ષિ. ૧૯ બે કુક્ષિએ એક ધનુષ્ય, ૨૦ બે હજાર ધનુષ્યે એક ગાઉ ૨૧ તે ચાર ગાઉએ એક યોજન, તે એક યોજનનો કૂવો, લાંબો પહોળો ને ઊંડો જેવો કે હોય તેમ કલ્પીએ, ને તેમાં દેવ—ઉત્તરકુરુ મનુષ્યના વાળ—એક એક વાળના અસંખ્ય ખંડ કરીને તે અસંખ્ય ખંડવાળા વાળોથી તળાથી તે ઉપર સુધી સજ્જડ—ગાઢ ભરીને તે કૂવો ભર્યો હોય કે જેના પરથી ચક્રવર્તિનું લશ્કર ચાલ્યું જાય, પણ એક વાળ વળે નહિ નદીનો પ્રવાહ ધોધમાર ચાલ્યો જાય, પણ અંદર પાણી ઉતરી શકે નહિ કદાચ અગ્નિ પણ તે ઉપર લાગે પણ અંદર જઈ શકે નહિ તેવા કૂવામાંથી સો સો વર્ષે કાઢ એક વાળ ખંડ કાઢે ને સો સો વર્ષે એક એક ખંડ કાઢતાં જ્યારે તે કૂવો ખાલી થાય, તેટલામાં જેટલો વખત જાય તેને પલ્યોપમ એક પલ કહે છે, ને તેવા દશ કોડાકોડ પલ્યે એક સાગર થાય ૭, વીશ કોડાકોડી સાગર સમાન તેટલા વખતે એક કાળચક્ર થાય છે

ઇતિ કાલઉપમા દ્વાર

૭ કાલ અલ્પ બહુત્વ દ્વાર—૧ અનંત કાળચક્ર જાય ત્યારે એક કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય, ૨ અનંત કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય ત્યારે તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. ૩ અનંત તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય ત્યારે એક ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. ૪ તે અનંત જાય ત્યારે એક શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય ૫ તે અનંત જાય ત્યારે એક મન પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય ૬ તે અનંત જાય ત્યારે એક વચન પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય ૭ તે અનંત જાય ત્યારે એક વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય.

ઇતિ કાલ અલ્પ બહુત્વ દ્વાર

૮ પુદ્ગલ મધ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય તે—૧ એક કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત કાળચક્ર જાય ૨ એક તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય ૩ એક ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય. ૪ એક શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત ઔદારિક

અસંખ્ય સમયે એક આવલિકા સંખ્યાત આવલિકાએ એક ઉચ્છ્વાસ સંખ્યાત આવલિકાએ એક નિશ્વાસ બે મળી એક પ્રાણ સાત પ્રાણે એક સ્તોક ([illegible]) સાત સ્તોકે—એક લવ (બે શ્વાસનું નામ) ૭૭ લવે એક મુહૂર્ત ત્રીસ મુહૂર્તે અહોરાત્રિ, ૧૫ અહોરાત્રિએ એક પક્ષ, બે પક્ષે માસ બાર માસે વર્ષ

પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત જાય, ૫ એક મનઃ પુદ્ગલ પરાવર્તમા અનત શ્વાસોચ્છ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત જાય, ૬ એક વચન પુદ્ગલ પરાવર્તમા અનત મન પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત જાય ૭ એક વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્તમા અન ત વચન પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત જાય

ઇતિ પુદ્ગલ મધ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત દ્વાર

૯ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત કર્યાં. તેનો અલ્પ બહુત્વ–૧ સર્વ જીવે, સર્વથી થોડા વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત કર્યા ૨ તેથી વચન પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત અનતગુણ અધિક કર્યા, ૩ તેથી મનઃ પુદ્ગલ પરાવર્ત અનત ગુણ અધિક કર્યા ૪ તેથી શ્વાસોચ્છ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત અનત ગુણ અધિક કર્યા. ૫ તેથી ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત અનંત ગુણ અધિક કર્યા ૭ તેથી કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંતગુણ અધિક કર્યા

ઇતિ પુદ્ગલ કરણ અલ્પ બહુત્વ

ઇતિ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત સંપૂર્ણ

(૨૨) જીવોની માર્ગણાના ૫૬૩ પ્રશ્ન

અનુક્રમ	ક્યાં ક્યાં સ્થાન પર મલે છે તેની માર્ગણાના પ્રશ્નો	નરકના ૧૪ ભેદ	તિર્યંચના ૪૮ ભેદ	મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદ	દેવતાના ૧૯૮ ભેદ
૧	અધોલોકમા કેવલીમા જીવના ભેદ કેટલા	૦	૦	૧	૦
૨	નિશ્ચય એકાવતારીમા	૦	૦	૦	૨
૩	તેજોલેશી એકેદ્રિયમા	૦	૩	૦	૦
૪	પૃથ્વી કાયમા	૦	૪	૦	૦
૫	મિશ્ર દૃષ્ટિ તિર્યંચમા	૦	૫	૦	૦
૬	ઉર્ધ્વલોક દેવીમાં	૦	૦	૦	૬
૭	નરકના પર્યાપ્તમા	૭	૦	૦	૦
૮	બે યોગવાલા તિર્યંચમા	૦	૮	૦	૦
૯	ઉર્ધ્વલોક નોગર્ભજ તેજોલેશ્યામા	૦	૩	૦	૬
૧	એકાંત સમ્યક્ દ્રષ્ટિમા	૦	૦	૦	૧૦
૧૧	વચનયોગી ચક્ષુઈંદ્રિય તિર્યંચમા	૦	૧૧	૦	૦

૧૨ અપિનોના ગર્ભજમાં		૧૦	૨	
૧૩ વચનયોગી તિર્યંચમાં		૧૩		
૧૪ અપિલોક વચનયોગી ઔદારિક શરીરમાં		૧૩	૧	
૧૫ કેવલીમાં			૧૧	
૧૬ ઉત્કર્ષિલોક ૫ ચેન્દ્રિય તેજોલેશ્યા		૧		
૧૭ સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રાગેન્દ્રિય તિર્યંચમાં		૧૭		
૧૮ સમ્યગ્ દષ્ટિ તિર્યંચમાં		૧૮		
૧૯ ઉત્કૃષ્ટલોકમાં તેજોલેશ્યામાં		૧૩		
૨૦ મિશ્રદષ્ટિ ગર્ભજમાં		૫	૧૫	
૨૧ ઔદારિક શરીરમાં વૈક્રિય કરવાવાળામાં		૧	૧૫	
૨૨ એકેન્દ્રિય જીવોમાં		૨૨		
૨૩ અપિલોક મિશ્ર દષ્ટિમાં	૭	૫	૧	૧
૨૪ પ્રાગેન્દ્રિય તિર્યંચમાં		૨૪		
૨૫ અપિલોકમાં વચનયોગી દેવોમાં				૧૧
૨૬ ત્રસ તિર્યંચમાં		૨૬		
૨૭ શુક્લલેશી મિશ્ર દષ્ટિમાં		૫	૧૫	૦
૨૮ બાદર તિર્યંચ એક સહનનવાળામાં		૨૮		
૨૯ અપિલોક ત્રસ ઔદારિકમાં		૨૬	૩	
૩૦ એકાંત મિથ્યાત્વી તિર્યંચમાં		૩૦		
૩૧ અપિલોક પુરુષવેદ બાદરમાં		૫	૧૫	૨૧
૩૨ પદ્મલેશી મિશ્રદષ્ટિમાં		૫	૧૫	૧૨
૩૩ પદ્મલેશી વચનયોગીમાં		૫	૧૫	૧૩
૩૪ ઉત્કૃષ્ટલોકમાં એકાંત મિથ્યાત્વીમાં		૨૮		
૩૫ અવધિદર્શન ઔદારિક શરીરમાં		૫	૩	
૩૬ ઉત્કૃષ્ટલોક એકાંત નપુંસકમાં		૩૬		
૩૭ અધોલોક ૫ ચેન્દ્રિય નપુંસકમાં	૧૪	૨	૩	
૩૮ અપિલોક મનયોગીમાં	૭	૫	૧	૨૫
૩૯ અધોલોક એકાંત અસંજ્ઞીમાં		૩૮	૧	
૪૦ ઔદારિક શુક્લલેશીમાં		૧	૩	
૪૧ શુક્લ લેશી સમ્યક્ દષ્ટિ અભાષકમાં		૫	૧૫	૨૧
૪૨ શુક્લ લેશી વચનયોગીમાં		૫	૧૫	૨૨
ઉત્કૃષ્ટલોકમાં મનયોગીમાં		૫		૨૮

૪૪ શુક્લ લેશી દેવતાઓમા	૦	૦	૦	૪૪
૪૫ કર્મભુમિ મનુષ્યોમા	૦	૦	૪૫	૦
૪૬ અધોલોકના વચનયોગીમા	૭	૧૩	૧	૨૫
૪૭ શુક્લ લેશી ઉર્ધ્વલોકમા અવધિનાની	૦	૫	૦	૪૨
૪૮ અધોલોકમા ત્રસ અભાષક	૭	૧૩	૩	૨૫
૪૯ ઉર્ધ્વલોક શુક્લ લેશી અવધિ દર્શની	૦	૫	૦	૪૪
૫૦ જ્યોતિષીની આગતિમા	૦	૫	૪૫	૦
૫૧ અધોલોકમા ઔદારિક શરીરીમા	૦	૪૮	૩	૦
૫૨ ઉર્ધ્વલોક શુક્લ લેશી સમ્યક્ દષ્ટિમા	૦	૧૦	૦	૪૨
૫૩ અધોલોકમા એકાત નપુસકવેદમા	૧૪	૩૮	૧	૦
૫૪ ઉર્ધ્વ લોક શુક્લ લેશીમા	૦	૧૦	૦	૪૨
૫૫ અધોલોક બાદર નપુસકમા	૧૪	૩૮	૩	૦
૫૬ તિર્છા લોક મિશ્ર દ્રષ્ટિમા	૦	૫	૧૫	૩૬
૫૭ અધોલોક પર્યાપ્તમા	૭	૨૪	૧	૨૫
૫૮ અધોલોક અપર્યાપ્તમા	૭	૨૪	૨	૨૫
૫૯ કૃષ્ણ લેશી મિશ્ર દ્રષ્ટિમા	૩	૫	૧૫	૩૬
૬૦ અકર્મ ભૂમિ સન્નો મનુષ્યમા	૦	૦	૬૦	૦
૬૧ ઉર્ધ્વ લોક અણાહારકમા	૦	૨૩	૦	૩૮
૬૨ અધોલોક એકાત મિથ્યાત્વીમા	૧	૩૦	૧	૩૦
૬૩ ઉર્ધ્વલોક તથા અધોલોક દેવો મરવાવાલામા	૦	૦	૦	૬૩
૬૪ પદ્મલેશી સમ્યક્ દ્રષ્ટિમા	૦	૧૦	૩૦	૨૪
૬૫ અધોલોક તેજોલેશીમાં	૦	૧૩	૨	૫૦
૬૬ પદ્મલેશીમા	૦	૧૦	૩૦	૨૬
૬૭ મિશ્ર દ્રષ્ટિ દેવતામા	૦	૦	૦	૬૭
૬૮ તેજોલેશી મિશ્ર દ્રષ્ટિમાં	૦	૫	૧૫	૪૮
૬૯ ઉર્ધ્વલોક બાદર શાશ્વતમા	૦	૩૧	૦	૩૮
૭૦ અધોલોકમાં અભાષકમા	૭	૩૫	૪	૨૫
૭૧ અધોલોકમા અવધિદર્શનમા	૧૪	૫	૨	૫૦
૭૨ તીર્છાલોકમા દેવતામાં	૦	૦	૦	૨૫
૭૩ અધોલોકમા બાદર મરવાવાલામાં	૭	૨૮	૩	૨૫

૭૪ મિશ્ર દ્રષ્ટિ નોગર્ભજમાં	૭			૧૦
૭૫ ઊર્ધ્વલોકમાં અવધિ જ્ઞાનમાં		૫		૭
૭૬ ઊર્ધ્વલોકમાં દેવતાઓમાં				૭૬
૭૭ અધોલોકમાં ચક્ષુઇન્દ્રિય નોગર્ભજમાં	૧૪	૧૭	૧	૫
૭૮ ઊર્ધ્વ લોકમાં નોગર્ભજ સમ્યગ દ્રષ્ટિમાં		૮		૭
૭૯ ઊર્ધ્વ લોકમાં શાશ્વતમાં		૮૧		૩૮
૮૦ ધાતકી ખં માં ત્રસમાં		૨૬	૫૪	
૮૧ સમ્યક દ્રષ્ટિ દેવતાઓના પર્યાપ્તમાં				૮૧
૮૨ શુક્લ લેશી સમ્યગ દ્રષ્ટિમાં		૧	૩	૪૨
૮૩ અધોલોકમાં મરવાવાળામાં	૭	૪૮	૩	૨૫
૮૪ શુક્લ લેશી જીવોમાં		૧	૩	૪૪
૮૫ અધો કૃષ્ણલેશી ત્રસમાં	૬	૨૧	૩	૫
૮૬ ઊર્ધ્વ લોકમાં શુક્લ લેશીમાં		૧		૭૬
૮૭ ઊર્ધ્વ લોક ચક્ષુઇન્દ્રિય સમ્યગ દ્રષ્ટિમાં		૧૭		૭૦
૮૮ ઊર્ધ્વલોકમાં સમ્યગ દ્રષ્ટિમાં		૧૮		૭
૮૯ અધોલોક ચક્ષુઇન્દ્રિયમાં	૧૪	૨૧	૩	૫
૯૦ મનુષ્ય સમ્યગ દ્રષ્ટિમાં			૯	
૯૧ અધોલોકમાં ઘ્રાણેન્દ્રિયમાં	૧૪	૨૪	૩	૫
૯૨ ઊર્ધ્વ લોકમાં ત્રસ મિથ્યાત્વમાં		૨૬		૧૧
૯૩ અધોલોકમાં બાદરમાં	૧૪	૨૬	૧	૫
૯૪ દેવતા મિથ્યાત્વી પર્યાપ્તમાં				૩૪
૯૫ નોગર્ભજ અનાહારક સમ્યગ દ્રષ્ટિમાં	૬	૮		૮૧
૯૬ ઊર્ધ્વ લોકમાં પંચેન્દ્રિયમાં		૨		૪૬
૯૭ અધોલોકમાં અશુભલેશી આહારમાં	૬	૩૮	૩	૫
૯૮ ધાતકી ખંડમાં પ્રત્યેક શરીરીમાં		૮૪	૫૪	
૯૯ વચનયોગી દેવતાઓમાં				૯૯
૧ ઊર્ધ્વ લોક પ્રત્યેક શરીરી બાદર મિથ્યાત્વીમાં		૩૮		૧૧
૧ ૧ વચનયોગી મનુષ્યમાં			૧ ૧	૭૬
૧ ૨ ઊર્ધ્વ લોકમાં ત્રસમાં		૨૧		૫
૧ ૩ અધોલોકમાં નોગર્ભજમાં	૧૪	૩૮	૧	૪૮
૧ ૪ એકાંત મિથ્યાત્વ શાશ્વતોમાં		૩	૫૧	
૧ ૫ અધોલોકમાં આહારમાં	૧૪	૩૮	૩	૫

૧૦૬ મનયોગી ગર્ભજમા	૦	૫	૧૦૧	૦
૧૦૭ અધોલોકમાં કૃષ્ણ લેશીમા	૬	૪૮	૩	૫૦
૧૦૮ ઔદારિક શરીર સમ્યગ દ્રષ્ટિમાં	૦	૧૮	૯૦	૦
૧૦૯ કૃષ્ણલેશી વૈક્રિય શરીર નોગર્ભજમા	૬	૧	૦	૧૦૨
૧૧૦ ઉર્ધ્વલોક બાદર પ્રત્યેક શરીરમા	૦	૩૪	૦	૭૬
૧૧૧ અધોલોકમા પ્રત્યેક શરીરમા	૧૪	૪૪	૩	૫૦
૧૧૨ ઉર્ધ્વ લોકમા મિથ્યાત્વીમા	૦	૪૬	૦	૬૬
૧૧૩ વચનયોગી ઘ્રાણેન્દ્રિય ઔદારિકમા	૦	૧૨	૧૦૧	૦
૧૧૪ ઔદારિક વચનયોગીમા	૦	૧૩	૧૦૧	૦
૧૧૫ અધોલોકમા	૧૪	૪૮	૩	૫૦
૧૧૬ મનુષ્ય અપર્યાપ્તા મરવાવાલામા	૦	૦	૧૧૬	૦
૧૧૭ ક્રિયાવાદી સમોસરણ અમરમા	૬	૦	૩૦	૮૧
૧૧૮ ઉર્ધ્વલોક પ્રત્યેક શરીરમા	૦	૪૨	૦	૭૬
૧૧૯ ઘ્રાણેન્દ્રિય મિશ્ર યોગ શાશ્વતમા	૭	૧૨	૧૫	૮૫
૧૨૦ એકાંત અસંજ્ઞી અપર્યાપ્તમા	૦	૧૯	૧૦૧	૦
૧૨૧ વિભંગ જ્ઞાન મરવાવાલામા	૭	૫	૧૫	૯૪
૧૨૨ કૃષ્ણલેશી વૈક્રય શરીર સ્ત્રીવેદમા	૦	૫	૧૫	૧૦૨
૧૨૩ ત્રણ શરીરી ઔદારિક શાશ્વતમા	૦	૩૭	૮૬	૦
૧૨૪ લવણસમુદ્રમા ઘ્રાણેન્દ્રિય અપર્યાપ્તમા	૦	૧૨	૧૧૨	૦
૧૨૫ લવણ સમુદ્રમા તેજોલેશીમા	૦	૧૩	૧૧૨	૦
૧૨૬ મરવાલા ગર્ભજ જીવોમા	૦	૧૦	૧૧૬	૦
૧૨૭ વૈક્રિય શરીર મરવાવાલામા	૭	૬	૧૫	૯૯
૧૨૮ દેવીમા	૦	૦	૦	૧૨૮
૧૨૯ એકાંત અસંજ્ઞી બાદરમા	૦	૨૮	૧૦૧	૦
૧૩૦ લવણસમુદ્ર ત્રસ મિશ્ર યોગીમા	૦	૧૮	૧૧૨	૦
૧૩૧ મનુષ્ય નપુંસક વેદમા	૦	૦	૧૩૧	૦
૧૩૨ શાશ્વતા મિશ્રયોગીમા	૭	૨૫	૧૫	૮૫
૧૩૩ મનયોગી સમ્યગ દૃષ્ટિ અસંખ્યાત ભવવાલામા	૭	૫	૪૫	૭૬
૧૩૪ બાદર ઔદારિક શાશ્વતમા	૦	૩૩	૧૦૧	૦
૧૩૫ પ્રત્યેક શરીરી એકાંત અસંજ્ઞીમા	૦	૩૪	૧૦૧	૦
૧૩૬ ત્રણ લેશી ઔદારિક શરીરમા	૦	૩૫	૧૦૧	૦
૧૩૭ ક્રિયાવાદી અશાશ્વતમા	૬	૫	૪૫	૮૧

૧૩૮ મનયોગી સમ્યક્ દૃષ્ટિમાં	૭	૫	૪૫	૮૧
૧૩૯ ઔદારિક શરીર નોગર્ભજમાં		૩૮	૧ ૧	
૧૪ કૃષ્ણલેશીમાં	૩		૮૬	૫૧
૧૪૧ અવધિ દર્શન મરવાવાળામાં	૭	૫	૩	૯૯
૧૪૨ પંચેન્દ્રિય સમ્યક્ દૃષ્ટિ મરવાવાળામાં	૬	૧	૪૫	૮૧
૧૪૩ એકાંત નપુંસક બાદરમાં	૧૪	૨૮	૧ ૧	
૧૪૪ નોગર્ભજ શાશ્વતમાં	૭	૩૮		૯૯
૧૪૫ આસ્તીક સમ્યક્ દૃષ્ટિમાં	૬	૧૩	૪૫	૮૧
૧૪૬ ત્રસ નોગર્ભજ એકાંત મિથ્યાત્વીમાં	૧	૮	૧ ૧	૩૬
૧૪૭ જલચરયુગલના અનાહારકમાં		૩૫	૧૧૨	
૧૪૮ સ્ત્રીવેદ વૈક્રિય શરીરમાં		૫	૧૫	૧૨૮
૧૪૯ અસંજ્ઞી એકાંત મિથ્યાત્વીમાં	૧		૧૧૨	૩૬
૧૫ તિર્યંચોમાં વચનયોગીમાં		૧૩	૧ ૧	૩૬
૧૫૧ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય નપુંસકમાં		૨	૧૩૨	
૧૫૨ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય શાશ્વતમાં		૧૫	૧ ૧	૩૬
૧૫૩ એકાંત નપુંસક વેદમાં	૧૪	૩૮	૧ ૧	
૧૫૪ તેજોલેશી વચનયોગી સમ્યક્ દૃષ્ટિમાં		૫	૧ ૧	૪૮
૧૫૫ તિર્યંચોમાં પ્રત્યેક શરીરી બાદર પર્યાપ્તમાં		૧૮	૧ ૧	૩૬
૧૫૬ તિર્યંચ બાદર પર્યાપ્તમાં		૧૯	૧ ૧	૩૬
૧૫૭ મનુષ્ય એકાંત મિથ્યાત્વી અપર્યાપ્તમાં			૧૫૭	
૧૫૮ નોગર્ભજ એકાંત મિથ્યાદૃષ્ટિ બાદરમાં	૧	૨	૧ ૧	૩૬
૧૫૯ તિર્યંચ પ્રત્યેક શરીરી પર્યાપ્તમાં		૨૨	૧ ૧	૩૬
૧૬ તિર્યંચ કૃષ્ણલેશી સમ્યગ્ દૃષ્ટિમાં		૧૮	૯	૫૨
૧૬૧ તિર્યંચોમાં પર્યાપ્તમાં		૨૪	૧ ૧	૩૬
૧૬૨ દેવતા સમ્યગ્ દૃષ્ટિમાં				૧૧૨
૧૬૩ સ્ત્રીવેદ અવધી દર્શનમાં		૫	૩૦	૧૨૮
૧૬૪ પ્રત્યેક શરીરી નોગર્ભજ એકાંત મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિમાં	૧	૨૬	૧ ૧	૩૬
૧૬૫ પંચેન્દ્રિય નપુંસક વેદમાં	૧૪	૪	૧૩૧	
૧૬૬ અનાહારક મરવાવાળામાં		૩૫	૧૩૧	
૧૬૭ કૃષ્ણલેશી પંચેન્દ્રિય વચનયોગીમાં	૩	૧૨	૧ ૧	૫૧
૧૬૮ કૃષ્ણલેશી વચનયોગીમાં		૧૩	૧ ૧	૫૧
૧૬૯ તિર્યંચોમાં નોગર્ભજ કૃષ્ણલેશી ત્રસમાં		૧૬	૧ ૧	૫૨

૧૭૦ તેજોલેશી વચનયોગીમા	૦	૫	૧૦૧	૬૪
૧૭૧ નોગર્ભજ કૃષ્ણલેશી ત્રસ મરવાવાલામા	૩	૧૬	૧૦૧	૫૧
૧૭૨ કૃષ્ણલેશી સ્ત્રીવેદ સમ્યગ દૃષ્ટિમા	૦	૧૦	૯૦	૭૨
૧૭૩ તેજોલેશી અભાષકમા	૦	૮	૧૦૧	૬૪
૧૭૪ નોગર્ભજ કૃષ્ણલેશી અપર્યાપ્તમા	૩	૧૯	૧૦૧	૫૧
૧૭૫ ઔદારિક શરીર ચાર લેશીમા	૦	૩	૧૭૨	૦
૧૭૬ લવણસમુદ્ર ત્રસ એકાંત મિથ્યાત્વીમા	૦	૮	૧૬૮	૦
૧૭૭ તીર્છાલોકમા પંચેન્દ્રિયમા સમ્યગ દૃષ્ટિમા	૦	૧૫	૯૦	૭૨
૧૭૮ તીર્છાલોક ચક્ષુઇન્દ્રિય સમ્યગ દૃષ્ટિમા	૦	૧૬	૯૦	૭૨
૧૭૯ તીર્છાલોકમા સમુચ્ચ નપુંસક વેદમા	૦	૪૮	૧૩૧	૦
૧૮૦ તીર્છાલોક સમ્યગ દૃષ્ટિમા	૦	૧૮	૯૦	૭૨
૧૮૧ નોગર્ભજ ચક્ષુઇન્દ્રિય સમ્યગ દૃષ્ટિમા	૧૩	૬	૦	૧૬૨
૧૮૨ નોગર્ભજ ઘ્રાણેન્દ્રિય સમ્યગ દૃષ્ટિમાં	૧૩	૭	૦	૧૬૨
૧૮૩ નોગર્ભજ સમ્યગ દૃષ્ટિમા	૧૩	૮	૦	૧૬૨
૧૮૪ મિશ્રયોગી દેવતા વૈક્રિય શરીરમા	૦	૦	૦	૧૮૧
૧૮૫ કૃષ્ણલેશી સમ્યગ દૃષ્ટિમા	૫	૧૮	૯૦	૭૨
૧૮૬ નીલલેશી સમ્યગ દૃષ્ટિમા	૬	૧૮	૯૦	૭૨
૧૮૭ અભાષક મનુષ્ય એક સંસ્થાનીમા	૦	૦	૧૮૩	૦
૧૮૮ વિભંગનાની દેવતાઓમા	૦	૦	૦	૧૮૮
૧૮૯ તીર્છાલોક નોગર્ભજ ત્રસમા	૦	૧૬	૧૦૧	૭૨
૧૯૦ લવણસમુદ્રમા ચક્ષુઇન્દ્રિયમા	૦	૨૨	૧૬૮	૦
૧૯૧ તીર્છાલોક કૃષ્ણલેશી નોગર્ભજમા	૦	૩૮	૧૦૧	૫૨
૧૯૨ લવણ સમુદ્રમા ઘ્રાણેન્દ્રિયમા	૦	૨૪	૧૬૮	૦
૧૯૩ સમુચ્ચય નપુંસક વેદમાં	૧૪	૪૮	૧૩૧	૦
૧૯૪ લવણસમુદ્ર ત્રસ જીવોમાં	૦	૨૬	૧૬૮	૦
૧૯૫ સમ્યગ દૃષ્ટિ વૈક્રિય શરીરમા	૧૩	૫	૧૫	૧૬૨
૧૯૬ તેજોલેશી સમ્યગ દૃષ્ટિમા	૦	૧૦	૯૦	૯૬
૧૯૭ એકવેદી ચક્ષુઇન્દ્રિયમા	૧૪	૧૨	૧૦૧	૭૦
૧૯૮ એકાંત મિથ્યાત્વી અભાષકમા	૧	૨૨	૧૫૭	૧૮
૧૯૯ નોગર્ભજ વૈક્રીય મિશ્રયોગીમા	૧૪	૧	૦	૧૮૪
૨૦૦ વચનયોગી ત્રણ શરીરીમાં	૭	૭	૮૬	૯૯
૨૦૧ એકવેદી ત્રસમા	૧૪	૧૬	૧૦૧	૭૦
૨૦૨ નોગર્ભજ વિભંગનાનીમા	૧૪	૦	૦	૧૮૮

૨૦૩ નોકર્મજ વૈક્રિય શરીરી મિથ્યાત્વીમાં	૧૪	૧		૧૮૮
૨૦૪ એકાંત મિથ્યાત્વદૃષ્ટિ ત્રણ શરીરી મરવાવાળામાં		૨૯	૧૫૭	૧૮
૨૦૫ એકાંત મિથ્યાત્વદૃષ્ટિ મરવાવાળામાં		૩	૧૫૭	૧૮
૨૦૬ લવણ સમુદ્રમાં જાવામાં		૩૮	૧૬૮	
૨૦૭ મનયોગી મિથ્યાત્વીમાં	૭	૫	૧ ૧	૯૪
૨૦૮ ઘણા બહુવાળા અવધિજ્ઞાનમાં	૧૩	૫	૩	૧૬
૨૦૯ સમુચ્ચય સંખ્યાત કાળના ત્રસ મરવાવાળામાં	૧	૨૬	૧૩૧	૫૧
૨૧૦ અવધી જ્ઞાનીમાં	૧૩	૫	૩	૧૬૨
૨૧૧ ત્રીજો લોકમાં નોકર્મજમાં		૩૮	૧ ૧	૭૨
૨૧૨ મનયોગી છદ્મસ્થમાં	૭	૫	૧ ૧	૯૯
૨૧૩ એકાંત મિથ્યાત્વી મનુષ્યમાં			૨૧૩	
૨૧૪ મિથ્યાત્વી વૈક્રિય મિશ્રયોગીમાં	૧૪	૬	૧૫	૧૭૯
૨૧૫ ઔદારિક તેજોલેશ્યામાં		૧૩	૭ ૨	
૨૧૬ લવણ સમુદ્રમાં		૪૮	૧૬૮	
૨૧૭ વચનયોગી પંચેન્દ્રિયમાં	૭	૧	૧ ૧	૯૯
૨૧૮ ત્રસ વૈક્રિય મિશ્રમાં	૧૪	૫	૧૫	૧૮૪
૨૧૯ વૈક્રિય મિશ્રમાં	૧૪	૬	૧૬	૧૮૪
૨૨૦ વચનયોગીમાં	૭	૧૩	૧ ૧	૯૯
૨૨૧ અચરમ બાદર પર્યાપ્તમાં	૭	૧૯	૧ ૧	૯૮
૨૨૨ પંચેન્દ્રિય શાશ્વતામાં	૭	૧૫	૧ ૧	૯૯
૨૨૩ વૈક્રિય મિથ્યાત્વીમાં	૧૪	૬	૧૫	૧૮૮
૨૨૪ ચક્ષુઇન્દ્રિય શાશ્વતમાં	૭	૧૭	૧ ૧	૯૯
૨૨૫ પ્રત્યેક શરીર બાદર પર્યાપ્તમાં	૭	૧૮	૧ ૧	૯૯
૨૨૬ ઔદારિક શરીરી અપર્યાપ્તમાં		૨૪	૪ ૨	
૨૨૭ નોકર્મજ બાદર અનાહારકમાં	૭	૨	૧ ૧	૯૯
૨૨૮ ત્રસ શાશ્વતમાં	૭	૨૧	૧ ૧	૯૯
૨૨૯ પ્રત્યેક શરીરી પર્યાપ્તમાં	૭	૨૨	૧ ૧	૯૯
૨૩૦ ત્રસ ઔદારિક શરીરી અનાહારકમાં		૧૩	૨૧૦	
૨૩૧ પર્યાપ્ત જીવોમાં	૭	૨૪	૧ ૧	૯૯
૨૩૨ પંચેન્દ્રિય ઔદારિક મિશ્રયોગીમાં		૧૫	૨૧૭	
૨૩૩ વૈક્રિય શરીરમાં	૧૪	૬	૧૫	૧૮૮
૨૩૪ ઔદારિક મિશ્રયોગી ચતુરિન્દ્રિયમાં		૧૦	૨૧૭	

૨૩૫ ઔદારિક મિશ્રયોગી ત્રસમાં	૦	૧૮	૨૧૭	૦
૨૩૬ મનુષ્યની આગતિ નોગર્ભજમા	૬	૩૦	૧૦૧	૯૯
૨૩૭ ઔદારિક શરીરી પંચેન્દ્રિય મરવાવાલામા	૦	૨૦	૨૧૭	૦
૨૩૮ પ્ર૦ શરીરી બાદર શાશ્વતમા	૭	૩૧	૧૦૧	૯૯
૨૩૯ સમદ્રષ્ટિ મિશ્રયોગીમા	૧૩	૧૮	૬૦	૧૪૮
૨૪૦ શાશ્વત બાદરમા	૭	૩૩	૧૦૧	૯૯
૨૪૧ પ્ર૦ શરીરી નોગર્ભજ મરનારામા	૭	૩૪	૧૦૧	૯૯
૨૪૨ બાદર ઔદારિક મિશ્રયોગીમા	૦	૨૫	૨૧૭	૦
૨૪૩ ઔદારિક એકાન્ત મિથ્યાત્વીમા	૦	૧૦	૨૧૩	૦
૨૪૪ ત્રણ શરીર નોગર્ભજ મરનારામા	૭	૩૭	૧૦૧	૯૯
૨૪૫ સમુ૦ અસંજ્ઞી ત્રસમા	૧	૨૧	૧૭૨	૫૧
૨૪૬ પ્ર૦ શરીર સાશ્વતામા	૭	૩૯	૧૦૧	૯૯
૨૪૭ અવધિ દર્શનમા	૧૪	૫	૩૦	૧૯૮
૨૪૮ તિર્યંકૂ૦ પચેંદ્રિય અપર્યાપ્તમા	૦	૧૦	૨૦૨	૩૬
૨૪૯ તિર્યંક૦ ચક્ષુઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તામા	૦	૧૧	૨૦૨	૩૬
૨૫૦ ભવ્યસિદ્ધિ શાશ્વતમાં	૭	૪૩	૧૦૧	૯૯
૨૫૧ તિર્યકૂ૦ ત્રસ અપર્યાપ્તમા	૦	૧૩	૨૦૨	૩૬
૨૫૨ ઔદારિક૦ અભાષકમા	૦	૩૫	૨૧૭	૦
૨૫૩ મિશ્રયોગી મરનારામા	૭	૩૦	૧૩૧	૮૫
૨૫૪ સ્ત્રીવેદ મિશ્રયોગીમા	૦	૧૦	૧૧૬	૧૨૮
૨૫૫ પચેન્દ્રિય એકાત મિથ્યાત્વીમા	૧	૫	૨૨૩	૩૬
૨૫૬ ચક્ષુઇન્દ્રિય એકાત મિથ્યાત્વીમા	૧	૬	૨૧૩	૩૬
૨૫૭ ઘ્રાણેન્દ્રિય એકાત મિથ્યાત્વીમા	૧	૭	૨૧૩	૩૬
૨૫૮ ત્રસ એકાત મિથ્યાત્વીમાં	૧	૮	૨૧૩	૩૬
૨૫૯ ધર્મદેવની આગતિના ઘ્રાણેન્દ્રિયમા	૫	૨૪	૧૩૧	૯૯
૨૬૦ પચેંદ્રિય ત્રણ શરીરી સમ્યક દ્રષ્ટિમાં	૧૩	૧૦	૭૫	૧૬૨
૨૬૧ કૃષ્ણલેશી અશાશ્વતામાં	૩	૫	૨૦૨	૫૧
૨૬૨ પુરૂષવેદી સમ્યકદ્દષ્ટિમા	૦	૧૦	૯૦	૧૬૨
૨૬૩ પ્ર૦ શરીરી સમુચ્ચય અસંજ્ઞીમા	૧	૩૯	૧૭૨	૫૧
૨૬૪ તિર્યંક૦ કૃષ્ણલેશી સ્ત્રીવેદમા	૦	૧૦	૨૦૨	૫૨
૨૬૫ ઔદારિક શરીર મરનારામાં	૦	૪૮	૨૧૭	૦
૨૬૬ પચેન્દ્રિય કૃષ્ણ૦ અનાહારીમા	૩	૧૦	૨૦૨	૫૧
૨૬૭ ચક્ષુઇંદ્રિય કૃષ્ણ૦	૩	૧૧	૨૦૨	૫૧

૨૬૮ એક દ્રષ્ટિ ગુણઠાણમાં	૧	૮	૨૧૩	૪૧
૨૬૯ નિર્ગંધ [illegible] મરનારામાં		૨૧	૨૧૭	૨૬
૨૭૦ ચાર એકાંત મિથ્યાત્વીમાં	૧	૨	૨૧૩	૧
૨૭૧ મનુષ્યની આર્યતના મિશ્રદ્રષ્ટિમાં	૬	૩	૧૩૧	૬૪
૨૭૨ પ્ર દ્રષ્ટિમાં	૬	૨૧	૧૩૧	૬૬
૨૭૩ નીચેની એકાંત મિથ્યાત્વીમાં		૩	૨૧૩	૩
૨૭૪ [illegible]	૧	૩	૨૧૩	૩
૨૭૫ ક્રિયાવાદી સમોસરણમાં	૧૩	૧	૯	૧૬૨
૨૭૬ મનુષ્યની આર્યતિમાં	૬	૪	૧૩૧	૬૯
૨૭૭ ચાર [illegible]		૩	૧૭૨	૧ ૨
૨૭૮ તિર્યંચ ચાર [illegible]		૨૪	૨૧૭	૩૬
૨૭૯ [illegible]	૧૩	૧૧	૯	૧૧૦
૨૮૦ [illegible] દ્રષ્ટિમાં	૧૩	૧૪	૯	૧૬૨
૨૮૧ [illegible] "	૧૩	૧૬	૯	૧૬૨
૨૮૨ ઘ્રાણેન્દ્રિય "	૧૩	૧૭	૯	૧૬૨
૨૮૩ [illegible] "	૧૩	૧૮	૯	૧૬૨
૨૮૪ [illegible]		૧	૨ ૨	૭૨
૨૮૫ [illegible]		૧૨	૨૭૭	
૨૮૬ [illegible]		૧૩	૨૭૩	૦
૨૮૭ [illegible]		૧૩	૨ ૨	૭૨
૨૮૮ [illegible] મનુષ્યમાં			૨૮૮	
૨૮૯ [illegible]		૧૬	૨૭૩	૦
૨૯૦ એક દ્રષ્ટિવાળા જીવોમાં	૧	૩	૨૧૩	૪૧
૨૯૧ [illegible] મરનારામાં		૮૮	૨૧૭	૨૬
૨૯૨ [illegible]	૩	૩૮	૧૬૦	૧૫
૨૯૩ [illegible] મરનારામાં	૩	૨૨	૨૧૭	૫૧
૨૯૪ [illegible]		૨૧	૨૧૭	૫૧
૨૯૫ [illegible] મરનારામાં	૩	૨૪	૨૧૭	૫૧
૨૯૬ [illegible]	૧૩	૫	૧૩૧	૧૩૭
૨૯૭ [illegible] મરનારામાં	૩	૨૧	૨૧૭	૫૧
૨૯૮ [illegible]	૭	૫	૧૮૦	૬૬
૨૯૯ [illegible] "	૧૭	૬	૧૮૦	૬૬
૩૦૦ [illegible]			૧૩૧	૧૩૮

૩૦૧ એક સંસ્થાની ઔદારિક બાદરમા	૦	૨૮	૨૭૩	૦
૩૦૨ ઘ્રાણે, એક સંસ્થાની અચરમ મરનારમા	૭	૧૪	૧૮૭	૯૪
૩૦૩ મનુષ્યમા	૦	૦	૩૦૩	૦
૩૦૪ નોગર્ભજ પચેન્દ્રિય મિશ્રયોગીમા	૧૪	૫	૧૦૧	૧૮૪
૩૦૫ સમ્યગ્– આગતિ કૃષ્ણ૦ બાદરમાં	૩	૩૪	૨૧૭	૫૧
૩૦૬ તિર્યક ઘ્રાણેન્દ્રિય મિશ્રયોગીમા	૦	૧૭	૨૧૭	૭૨
૩૦૭ ,, ત્રસ ,	૦	૧૮	૨૧૭	૭૨
૩૦૮ અશાશ્વતા મિથ્યાત્વીમા	૭	૫	૨૦૨	૯૪
૩૦૯ સમ્ય૦ આગતિ એક સંસ્થાની ત્રસમા	૭	૧૬	૧૮૭	૯૯
૩૧૦ ઔદારિક ત્રણ શરીરી એક સંસ્થાનીમા	૦	૩૭	૨૭૩	૦
૩૧૧ ઔદારિક એક સસ્થાનીમા	૦	૩૮	૨૭૩	૦
૩૧૨ નોગર્ભજની આગતિ કૃષ્ણ૦ પ્રત્યેક શરીરી	૦	૪૪	૨૧૭	૫૧
૩૧૩ અશાશ્વતામા	૭	૫	૨૦૨	૯૯
૩૧૪ કૃષ્ણલેશી સ્રીવેદમા	૦	૧૦	૨૦૨	૧૦૨
૩૧૫ પ્ર૦ ત્રણ શરીરી કૃષ્ણ મરનારમા	૩	૪૪	૨૧૭	૫૧
૩૧૬ ત્રસ અનાહારી અચરમમા	૭	૧૩	૨૦૨	૯૪
૩૧૭ નોગર્ભજ ઘ્રાણેંદ્રિ મિથ્યાત્વિમા	૧૪	૧૪	૧૦૧	૧૮૮
૩૧૮ શ્રોત્રેન્દ્રિય અપર્યાપ્તમા	૭	૧૦	૨૦૨	૯૯
૩૧૯ કૃષ્ણલેશી મરનારામા	૩	૪૮	૨૧૭	૫૧
૩૨૦ ત્રણ શરીરી સ્રી વેદમા	૦	૫	૧૮૭	૧૨૮
૩૨૧ ત્રસ અપર્યાપ્તામા	૭	૧૩	૨૦૨	૯૯
૩૨૨ બાદર અનાહારી અચરમમા	૭	૧૯	૨૦૨	૯૪
૩૨૩ નોગર્ભજ પચેદ્રિયમા	૧૪	૧૦	૧૦૧	૧૯૮
૩૨૪ ત્રણ શરીરી ત્રસ મિથ્યા૦ મરનારામા	૭	૨૧	૨૦૨	૯૪
૩૨૫ ઔદારિક ચક્ષુઇંદ્રિયમા	૦	૨૨	૩૦૩	૦
૩૨૬ મિથ્યાત્વી એક સંસ્થાની મરનારામા	૭	૩૮	૧૮૭	૯૪
૩૨૭ નોગર્ભજ ઘ્રાણેંદ્રિયમા	૧૪	૧૪	૧૦૧	૧૯૮
૩૨૮ બાદર અભાષક અચરમમાં	૭	૨૫	૨૦૨	૯૪
૩૨૯ ઔદારિક ત્રસમા	૦	૨૬	૩૦૩	૦
૩૩૦ ઔદારિક એકાત ભવધારણી દેહમા	૦	૪૨	૨૮૮	૦
૩૩૧ નોગર્ભજ બાદર મિથ્યા૦માં	૧૪	૨૮	૧૦૧	૧૮૮
૩૩૨ ત્રસ એકાત સંખ્યા૦ કાલની સ્થિતિવાળામા	૭	૨૪	૨૦૨	૯૯
૩૩૩ ચક્ષુ ઇં૦ . ,	૭	૨૦	૨૦૭	૯૯

૩૩૪ તિર્યક્ અપર્યાપ્તાની સ્ત્રીમાં	૭	૧	૨ ૨	૧૨૨
૩૩૫ માણુ ૪ એકાંત સંખ્યાતાયુવાળી સ્થિતિવાળામાં	૭	૨૨	૩ ૭	૯૯
૩૩૬ કાર્મણ યોગ ત્રસમાં	૭	૧૩	૨ ૭	૯૯
૩૩૭ નોગર્ભજ પ્ર. શરીરી અચરમમાં	૧૪	૩૪	૧ ૧	૧૮૮
૩૩૮ અનાહારક અચરમમાં	૭	૩૫	૨ ૨	૯૪
૩૩૯ ઉર્ધ્વ તિર્યક્ ના મરનારામાં		૪૮	૨૧૭	૭૪
૩૪ નોગર્ભજ બાદર ત્રસ શરીરીમાં	૧૪	૨૭	૧ ૧	૧૯૮
૩૪૧ ઔદારિક બાદરમાં		૩૮	૩ ૩	
૩૪૨ પંચેન્દ્રિય મિથ્યા મરનારામાં	૭	૨૪	૨૧૭	૯૪
૩૪૩ તેજો લેશ્યાવાળા જીવોમાં		૧૩	૨ ૨	૧૨
૩૪૪ ત્રસ મિથ્યા મરનારામાં	૭	૨૬	૨૧૭	૯૪
૩૪૫ ત્રસ શરીરી મિ "	૭	૪૨	૨ ૨	૯૪
૩૪૬ પ્રત્યેક શરીરી જ. અ. ઉ. ૨૧ સાગર સ્થિતિના મરનારામાં	૫	૪૪	૨૧૭	૮૦
૩૪૭ અનાહારક જીવોમાં	૭	૨૪	૨૧૭	૯૯
૩૪૮ બાદર અપર્યાપ્તામાં	૭	૨૫	૨૧૭	૯૯
૩૪૯ ત્રસ મરનારામાં	૭	૨૬	૨૧૭	૯૯
૩૫ નોગર્ભજ ત્રસ શરીરીમાં	૧૪	૩૭	૧ ૧	૧૯૮
૩૫૧ ઔદારિક શરીરીમાં		૪૮	૩ ૩	
૩૫૨ જ. અ. ઉ. ૧૭ સાગરની સ્થિતિના મરનારામાં	૬	૪૮	૨૧૭	૮૧
૩૫૩ નોગર્ભજની અનિના ત્રસ ત્રસ શરીરીમાં	૨	૨૧	૨૨૮	૧ ૨
૩૫૪ મિથ્યા એકાંત સંખ્યા સ્થિતિમાં	૭	૪૬	૨ ૭	૯૪
૩૫૫ તિર્યક્ લોક ૫ ચૌદમ એક સરખાનીમાં		૧	૨૦૩	૭૨
૩૫૬ બાદર મિથ્યા મરનારામાં	૭	૩૮	૨૧૭	૯૪
૩૫૭ સમ્ય આગતિના બાદરમાં	૭	૩૪	૨૧૭	૯૯
૩૫૮ અમાત્ર જીવોમાં	૭	૩૫	૨૧૭	૯૯
૩૫૯ તિર્યક્ પંચેન્દ્રિય એક સરખાનીમાં	૭	૧૪	૨૦૩	૭૧
૩૬ ઉર્ધ્વલોક તિર્યક્ પ્રવેશમાં		૧	૨ ૨	૧૪૮
૩૬૧ તિર્યક્ ત્રસ એક સરખાનીમાં		૧૬	૨૦૩	૭૨
૩૬૨ પ્ર. શરીરી મિથ્યા મરનારામાં	૭	૪૪	૨૧૭	૯૪
૩૬૩ સમ્ય આગતમાં	૭	૪	૨૧૭	૯૯

૩૬૪ નોગર્ભજની ગતિના બાદર ત્રણ શરીરીમા	૨	૩૨	૨૭૮	૧૦૨
૩૬૫ જ ૨૧૦ ઉ ૨૯ સાગરની સ્થિતિએ મરનારમા	૭	૪૮	૨૧૭	૯૩
૩૬૬ મિથ્યા૦ મરનારામા	૭	૪૮	૨૧૭	૯૪
૩૬૭ પ્ર, શરીરી મરનારામા	૭	૪૪	૨૧૭	૯૯
૩૬૮ પુરુષ એક સંસ્થા૦ ઘણા ભવવાળામા	૦	૦	૧૭૨	૧૯૬
૩૬૯ અધો૦ તિર્ય૦ ચક્ષુ૦ મિશ્રયોગીમા	૧૪	૧૬	૨૧૭	૧૨૨
૩૭૦ કૃષ્ણલેશી સખ્યા૦ સ્થિતિવાળામા	૩	૪૮	૨૧૭	૧૦૨
૩૭૧ સમુચ્ચય મરનારામા	૭	૪૮	૨૧૭	૯૯
૩૭૨ તિર્ય૦ કૃષ્ણ૦ ત્રણ શરીરી બાદરમા	૦	૩૨	૨૮૮	૫૨
૩૭૩ તિર્ય૦ બાદર એક સંસ્થાનીમા	૦	૨૮	૨૭૩	૭૨
૩૭૪ અ૦ તિ૦ બાદર કૃષ્ણ૦ એકાંતભવ ધારણી દેહ	૩	૩૨	૨૮૮	૫૧
૩૭૫ તિર્ય૦ ૫ ચેન્દ્રિય કૃષ્ણલેશીમા	૦	૨૦	૩૦૩	૫૨
૩૭૬ એક સંસ્થાની મિશ્રયોગી ૫ ચેન્દ્રિય અનેરિયામા	૦	૫	૧૮૭	૧૮૪
૩૭૭ તિર્ય૦ ચક્ષુ૦ કૃષ્ણલેશીમા	૦	૨૨	૩૦૩	૫૨
૩૭૮ ભુજપરની ગતિના ૫ ચે૦ સંજ્ઞીમા	૪	૧૦	૨૦૨	૧૬૨
૩૭૯ તિર્ય૦ ઘ્રાણેન્દ્રિય કૃષ્ણલેશીમા	૦	૨૪	૩૦૩	૫૨
૩૮૦ પુરુષ ત્રણ શરીરી અચરમમાં	૩	૫	૧૮૭	૧૮૮
૩૮૧ તિર્ય૦ ત્રણ કૃષ્ણલેશીમા	૦	૨૬	૩૦૩	૫૨
૩૮૨ ,, ત્રણ શરીરી કૃષ્ણલેશીમા	૦	૪૨	૨૮૮	૫૨
૩૮૩ તિર્ય૦ એક સસ્થાનીમા	૦	૩૮	૨૭૩	૭૨
૩૮૪ સજ્ઞી ,,	૧૪	૦	૧૭૨	૧૯૮
૩૮૫ નોગર્ભજની ગતિના બાદરમા	૨	૩૮	૨૪૩	૧૦૨
૩૮૬ ઉર્ધ્વ૦ તિર્ય૦ એકાન્ત ભવધારણી દેહ પાંચે અચરમમા	૦	૨૦	૨૮૮	૭૮
૩૮૭ ઉર્ધ્વ૦ તિર્ય૦ ત્રસ મિથ્યા એકાંત ભવધારણી દેહમા	૦	૨૧	૨૮૮	૭૮
૩૮૮ અધો૦ તિર્ય૦ એકાત ભવધારણી દેહ બાદરમા	૭	૩૨	૨૮૮	૬૧
૩૮૯ સસી અભવ્ય ત્રણ શરીરી અતિર્યંચમા	૧૪	૦	૧૮૭	૧૮૮
૩૯૦ પુરુષવેદ ત્રણ શરીરીમા	૦	૫	૧૮૭	૧૯૮
૩૯૧ ૫ ચેન્દ્રિય કૃષ્ણ૦ એક સસ્થાનીમા	૬	૧૦	૨૭૩	૧૦૨

૩૯૨ તિર્યં બાદર અપ્પુ શરીરીમાં		૩૨	૨૮૮	૭૨
૩૯૩ તિર્યં „ સૂક્ષ્મ સેશીમાં		૩૮	૩ ૩	૫૨
૩૯૪ સંજ્ઞી અભવ્ય અપ્પુ શરીરીમાં	૧૪	૫	૧૮૭	૧ ૮
૩૯૫ તિર્યં પંચેન્દ્રિયમાં		૨	૩ ૩	૭૨
૩૯૬ પુરુષવેદી મિથ્યાદૃષ્ટિ જ અ ઉ. ૨૯ સાગરની સ્થિતિમાં		૧	૨ ૨	૧૮૪
૩૯૭ તિર્યં અપ્પુ ઇન્દ્રિયમાં		૨૨	૩ ૩	૭૨
૩૯૮ અપ્રતિ નિ એકાંત અવધારણી ક્ષેમાં	૭	૪૨	૨ ૮	૬૧
૩૯૯ તિર્યં પ્રાણ ઇન્દ્રિયમાં		૨૪	૩	૭૨
૪ અભવ્ય પુરુષ વેદમાં		૧	૨ ૨	૧૮૮
૪ ૧ તિર્યં ત્રસ જીવોમાં		૨૬	૩ ૩	૭૨
૪ ૨ અપ્પુ શરીરીમાં		૪૨	૨૮૮	૭૨
૪ ૩ સૂક્ષ્મ સેશીમાં		૪૮	૩ ૩	૫૨
૪ ૪ અપ્પુ સંજ્ઞી આશ અવવાળા અસંતપ્તમાં	૧૪		૨ ૨	૧૮૮
૪૦૫ ઉપરની ગતિના અપ્પુ મિશ્રયોગીમાં	૧	૧૬	૨૧૭	૧૬૨
૪ ૬ „ પ્રાણ „	૧	૧૭	૨૧૭	૧૬૨
૪ ૭ બાદર પ્ર સૂક્ષ્મ એક સસ્થાનીમાં	૬	૨૬	૨૭૩	૧ ૨
૪ ૮ તિર્યં એકાંત અવધારણમાં		૪૮	૨૮૮	૭૨
૪ ૯ બાદર સૂક્ષ્મ એક સસ્થાનીમાં	૬	૨૮	૨૭૩	૧ ૨
૪૧ પુરુષવેદમાં		૧	૨ ૨	૧૯૮
૪૧૧ તિર્યં પ્ર. શરીરી બાદરમાં		૩૬	૩ ૩	૭૨
૪૧૨ બીની ગતિ ૬ સંજ્ઞી મિથ્યા માં	૧૨	૧	૨ ૨	૧૮૮
૪૧૩ પ્રશસ્ત લેશ્યામાં		૧૩	૨ ૨	૧૯૮
૪૧૪ સંજ્ઞી મિથ્યાતીમાં	૧૪	૧	૨ ૨	૧૮૮
૪૧૫ પ્ર શરીરી સૂક્ષ્મ એક સસ્થાનીમાં	૬	૩૪	૨૭૩	૧ ૨
૪૧૬ અપ્રશસ્ત લેશી અપ્પુ શરીરી બા એક સસ્થાનીમાં	૧૪	૨૭	૨૭૩	૧ ૨
૪૧૭ અ ના ગતિ સૂક્ષ્મ એક સ સ્થાનીમાં	૪	૩૮	૨૭૩	૧ ૨
૪૧૮ પ્ર. બાદર એક સસ્થા એકાંત અવધારણી ક્ષેમાં	૭	૨૫	૨૭૩	૧૧૩
૪૧૯ સૂક્ષ્મ લેશ્યા એક સસ્થાનીમાં	૬	૩૮	૨૭૩	૧ ૨
૪૨ મિશ્રયોગી બાદર એકાંત અસંયમમાં	૧૪	૨	૨ ૨	૧૮૪

૪૨૧ સ્ત્રીની ગતિ અપ્રશસ્ત લેશી પ્ર૦ શરીર એક મ સ્થાનીમા	૧૨	૩૪	૨૭૩	૧૦૨
૪૨૨ સ્ત્રીની ગતિના, સન્નીમા	૧૨	૧૦	૨૦૨	૧૯૮
૪૨૩ પ્ર૦ શરીરી મિશ્રયોગી એકાત અસયમમા	૧૮	૨૩	૨૦૨	૧૮૪
૪૨૪ સમુચ્ચય સંન્નીમા	૧૪	૧૦	૨૦૨	૧૯૮
૪૨૫ મિશ્રયોગી એકાત અપચ્ચકખાણીમા	૧૪	૨૫	૨૦૨	૧૮૪
૪૨૬ કૃષ્ણલેશી બા૦પ્ર૦ ત્રણ શરીરીમા	૬	૩૦	૨૮૮	૧૦૨
૪૨૭ અપ્રશસ્ત લેશી એક સ સ્થાનીમા	૧૪	૩૮	૨૭૩	૧૦૨
૪૨૮ કૃષ્ણ૦ બાદર ત્રણ શરીરીમા	૬	૩૨	૨૮૮	૧૦૨
૪૨૯ ,, ,, એકાત અસયમમા	૬	૩૩	૨૮૮	૧૦૨
૪૩૦ સ્ત્રી૦ ગતિના, ત્રસ મિશ્ર૦ ઘણા ભવવાળા	૧૨	૧૮	૨૧૭	૧૮૩
૪૩૧ સ્ત્રી૦ ગતિના, ત્રસ મિશ્ર૦	૧૨	૧૮	૨૧૭	૧૮૪
૪૩૨ ત્રસ મિશ્રયોગી સખ્યા૦ ભવવાળા	૧૪	૧૮	૨૧૭	૧૮૩
૪૩૩ ,, ,,	૧૪	૧૮	૨૧૭	૧૮૪
૪૩૪ કૃ૦ પ્ર૦ ત્રણ શરીરીમા	૬	૩૮	૨૮૮	૧૦૨
૪૩૫ મિશ્રયોગી બા૦ મિથ્યા	૧૪	૨૫	૨૧૭	૧૭૯
૪૩૬ બા૦ ત્રણ શરીરી અપ્રશસ્ત લેશીમા	૧૪	૩૩	૨૮૮	૧૦૨
૪૩૭ બા૦ એકાત અપચ્ચ૦ અપ્રશસ્ત લેશીમા	૧૪	૩૩	૨૮૮	૧૦૨
૪૩૮ કૃષ્ણ૦ ત્રણ શરીરીમા	૬	૪૨	૨૮૮	૧૦૨
૪૩૯ ,, એકાત અપચ્ચ૦	૬	૪૩	૨૮૮	૧૦૨
૪૪૦ મિશ્રયોગ બાદરમા	૧૪	૨૫	૨૧૭	૧૮૪
૪૪૧ અધો૦ તિ૦ના ચક્ષુ૦ ત્રણ શ૦	૧૪	૧૭	૨૮૮	૧૨૨
૪૪૨ પ્ર૦ ત્રણ શ૦ અપ્રશસ્ત લેશીમા	૧૪	૩૮	૨૮૮	૧૦૨
૪૪૩ પ્ર૦ મિશ્રયોગીમા	૧૪	૨૮	૨૧૭	૧૮૪
૪૪૪ પ્ર૦ એકાત ભવવા૦ દેહ ઘણા ભવવાળા	૭	૩૮	૨૮૮	૧૧૧
૪૪૫ અધો૦ તિ૦ ત્રણ શરીરી ત્રસમા	૧૪	૨૧	૨૮૮	૧૨૨
૪૪૬ અપ્ર૦ લેસ્યા ત્રણ શરીરી	૧૪	૪૨	૨૮૮	૧૩૨
૪૪૭ એકાત અસંયમ અપ્રસસ્ત લેશી	૧૪	૪૩	૨૮૮	૧૦૨
૪૪૮ ,, ભવધા૦ દેહ ઘણા ભવવાળા	૭	૪૨	૨૮૮	૧૧૧
૪૪૯ આગતિના એકાત ભવ૦ દેહ	૬	૪૨	૨૮૮	૧૧૩
૪૫૦ ભવસિદ્ધિ એકાત ,, ,,	૭	૪૨	૨૮૮	૧૧૩
૪૫૧ ઉગ્પરની ગતિ કૃ૦ પ્રત્યેક શરીરી	૨	૪૪	૩૦૩	૧૦૨
૪૫૨ ભુજપર ,, અધો૦ તિ૦ પ્ર૦ ત્રણ શરીરી	૪	૩૮	૨૮૮	૧૨૨

૪૫૩	સ્ત્રી ઊર્ધ્વ ? મ શરીરી	૪	૪૪	૩ ૩	૧
૪૫૪	ઊર્ધ્વ તિ એકાંત છદ્મ ૫ ઘણા ભવમાં		૨	૨૮૮	૧૪૬
૪૫૫	? પ્ર શરીરી	૬	૪૪	૩ ૩	૧૭૨
૪૫૬	અધો તિ ગર્ભ શરીરી આહાર	૧૪	૩૨	૨૮૮	૧૨૨
૪૫૭	અપ્રશસ્ત લેશ્યા આહાર	૧૪	૩૮	૩ ૩	૧ ૨
૪૫૮	ઊર્ધ્વ તિ ના એકાંત છદ્મસ્થ ગર્ભ		૨૨	૨૮૮	૧૪૮
૪૫૯	ઊર્ધ્વ તિ ના એક ? સ્થાનીમાં		૩૮	૨૦૩	૧૪૮
૪૬૦	એકાંત છદ્મસ્થ આહાર		૨૪	૨૮૮	૧૪૮
૪૬૧	અધો તિ ના ગર્ભ	૧૪	૨૨	૩ ૩	૧૨૨
૪૬૨	" આહાર એકાંત છદ્મસ્થમાં	૧૪	૩૮	૨૮૮	૧૨૨
૪૬૩	આહાર	૧૪	૨૪	૩ ૩	૧૨૨
૪૬૪	સ્ત્રી ગતિના અધો તિ ગર્ભ શરીરી	૧૨	૪૨	૨૮૮	૧૨૨
૪૬૫	અધો તિ ના ગર્ભ	૧૪	૨૬	૩ ૩	૧૨૨
૪૬૬	અધો તિ ગર્ભ શરીરી	૧૪	૪૨	૨૮૮	૧૧૨
૪૬૭	અપ્રશસ્ત લેશ્યામાં	૧૪	૪૮	૩ ૩	૧ ૨
૪૬૮	ઊર્ધ્વ તિ ગર્ભ શરીરી આહાર		૩૨	૨૮૮	૧૪૮
૪૬૯	" " એકાંત અસંયમ આહાર		૩૩	૨૮૮	૧૪૮
૪૭૦	અધો " " છદ્મસ્થ સ્ત્રી ગતિમાં	૧૨	૪૮	૨૮૮	૧૨૨
૪૭૧	ઊર્ધ્વ " પંચેન્દ્રિયમાં		૧	૩ ૩	૧૪૮
૪૭૨	અધો તિર્યક્ એકાંત છદ્મસ્થ	૧૪	૪૮	૨૮૮	૧૨૨
૪૭૩	ઊર્ધ્વ તિ ના સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયમાં		૨૬	૩ ૩	૧૪૮
૪૭૪	ઊર્ધ્વ તિ એકાંત છદ્મસ્થ આહાર		૩૮	૨૮૮	૧૪૮
૪૭૫	ઊર્ધ્વ તિ પંચેન્દ્રિયમાં		૨૪	૩ ૩	૧૪૮
૪૭૬	ઊર્ધ્વ તિ ગર્ભ શરીરી ઘણા ભવવાળા		૪૨	૨૮૮	૧૪૬
૪૭૭	ઊર્ધ્વ તિ ગર્ભમાં		૨૬	૩ ૩	૧૪૮
૪૭૮	ઊર્ધ્વ તિ ગર્ભ શરીરી		૪૨	૨૮૮	૧૪૮
૪૭૯	ઊર્ધ્વ તિ એકાંત અસંયમમાં		૪૩	૨૮૮	૧૪૮
૪૮૦	ઊર્ધ્વ તિ એકાંત છદ્મસ્થ પ્રત્યેક શરીરી		૪૪	૨૮૮	૧૪૮
૪૮૧	બીજી ગતિના અધો તિ પ્રત્યેક શરીરી	૧૨	૪૪	૩ ૩	૧૧૨
૪૮૨	ઊર્ધ્વ તિ એકાંત છદ્મસ્થ ઘણા ભવવાળા		૪૮	૨૮૮	૧૪૬
૪૮૩	અધો તિ પ્રત્યેક શરીરીમાં	૧૪	૪૪	૩ ૩	૧૨૨
૪૮૪	ઊર્ધ્વ તિ એકાંત છદ્મસ્થમાં		૪૮	૨૮૮	૧૪૮
૪૮૫	બીજી ગતિના અધો તિર્યક્માં	૧૨	૪૮	૩ ૩	૧૨૨

૪૮૬ ભુજપરની ગતિના ત્રણ શરીરી બાદર	૪	૩૨	૨૮૮	૧૬૨
૪૮૭ અધો૦ તિ૦ લોકમા	૧૪	૪૮	૩૦૩	૧૨૨
૪૮૮ ખેચરની ગતિના ત્રણ શરીરી બાદર	૬	૩૨	૨૮૮	૧૬૨
૪૮૯ ઉર્ધ્વ તિ૦ બાદરમા	૦	૩૮	૩૦૩	૧૪૮
૪૯૦ સ્થળચરની ગતિના ત્રણ શરીરી બાદર	૮	૩૨	૨૮૮	૩૬૨
૪૯૧ ખેચરની ગતિના પંચેન્દ્રિયમા	૬	૨૦	૩૦૩	૧૬૨
૪૯૨ ઉરપરની ગતિના ત્રણ શરીરી બાદર	૧૦	૩૨	૨૮૮	૧૬૨
૪૯૩ ઉર્ધ્વ તિ૦ પ્રત્યેક શરીરી ઘણા ભવવાળામા	૦	૪૪	૩૦૩	૧૪૬
૪૯૪ ખેચરની ગતિના પ્રત્યેક ત્રણ શરીરીમા	૬	૩૮	૨૮૮	૧૬૨
૪૯૫ ઉર્ધ્વ નિ૦ પ્રત્યેક શરીરીમા	૦	૪૪	૩૦૬	૧૪૮
૪૯૬ ભુજપરની ગતિના ત્રણ શરીરીમા	૪	૪૨	૨૮૮	૧૬૨
૪૯૭ ખેચરની ગતિના ત્રસમા	૬	૨૬	૩૦૩	૧૬૨
૪૯૮ ખેચરની ગતિના ત્રણ શરીરીમા	૬	૪૨	૨૮૮	૧૬૨
૪૯૯ ઉર્ધ્વ તિ૦ લોકમા	૦	૪૮	૩૦૩	૧૪૮
૫૦૦ સ્થલચરની ત્રણ શરીરીમા	૮	૪૨	૨૮૮	૧૬૨
૫૦૧ ત્રસ એક સસ્થાનીમા	૧૪	૧૬	૨૭૩	૧૯૮
૫૦૨ ઉરપરની ગતિના ત્રણ શરીરીમા	૧૦	૪૨	૨૮૮	૧૬૨
૫૦૩ સજ્ઞી તિર્યંચની ગતિના ઘ્રાણેંદ્રિયમા	૧૪	૨૪	૩૦૩	૧૬૨
૫૦૪ ખેચરની ગતિના એકાત છદ્મસ્થમા	૬	૪૮	૨૮૮	૧૬૨
૫૦૫ સજ્ઞી તિર્યંચની ગતિના ત્રસમાં	૧૪	૨૬	૩૦૩	૧૬૨
૫૦૬ સજ્ઞી તિર્યંચની ગતિના ત્રણ શરીરીમા	૧૪	૪૨	૨૮૮	૧૬૨
૫૦૭ અતરદ્વીપના પર્યાપ્તના અલબ્ધિયામા	૧૪	૪૮	૨૪૭	૧૯૮
૫૦૮ ઉરપર તિર્યંચ ગતિના એકાત સકષાર્યામાં	૧૦	૪૮	૨૮૮	૧૬૨
૫૦૯ સ્થલચર તિ૦ ગતિના પ્રત્યેક શરીરી બાદરમા	૮	૩૬	૩૦૩	૧૬૨
૫૧૦ તિર્યંચણીની ગતિના એકાત સયોગીમાં	૧૨	૪૮	૨૮૮	૧૬૨
૫૧૧ એક સસ્થાન પ્રત્યેક શરીરી બાદરમાં	૧૪	૨૬	૨૭૩	૧૯૮
૫૧૨ તિર્યંચ ગતિના એકાત સયોગીમા	૧૪	૪૮	૨૮૮	૧૬૨
૫૧૩ એક સસ્થાન મિથ્યાત્વીમાં	૧૪	૩૮	૨૭૩	૧૮૮
૫૧૪ મધ્ય જીવોને સ્પર્શનારા એકાત છદ્મસ્થ ચક્ષુઇંદ્રિયમાં	૧૪	૨૨	૨૮૮	૧૯૦
૫૧૫ તિર્યચણીની ગતિના બાદરમાં	૧૨	૩૮	૩૦૩	૧૬૨
૫૧૬ મધ્ય જીવોના સ્પર્શનારા એકાત છદ્મસ્થ ઘ્રાણેદ્રિયમાં	૧૪	૨૪	૨૮૮	૧૯૦

૫૧૭ એક સંસ્થાન સ્ત્રીની ગતિના પ્રત્યેક શરીરીમાં	૧૨	૩૪	૨૭૩	૧૯૮
૫૧૮ પંચેંદ્રિયમાં એકાંત છદ્મસ્થ ઘણા ભવવાળા	૧૪	૨	૨૮૮	૧૯૬
૫૧૯ પાંચેંદ્રિય એકાંત છદ્મસ્થ અસંયમમાં	૧૪	૧૯	૨૮૮	૧૯૮
૫૨ પંચેંદ્રિય એકાંત છદ્મસ્થમાં	૧૪	૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૨૧ એક સંસ્થાની ઘણા ભવવાળામાં	૧૪	૩૮	૨૭૩	૧૯૬
૫૨૨ એકાંત સકષાય ઘણા	૧૪	૨૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૨૩ એક સંસ્થાનીમાં	૧૪	૩૮	૨૭૩	૧૯૮
૫૨૪ એકાંત સકષાય પાંચેંદ્રિયમાં	૧૪	૨૪	૨૮૮	૧૯૮
૫૨૫ પંચેંદ્રિય મિથ્યાત્વીમાં	૧૪	૨	૩ ૩	૧૮૮
૫૨૬ એકાંત સકષાય ત્રસમાં	૧૪	૨૬	૨૮૮	૧૯૮
૫૨૭ તિર્યંચની ગતિમાં	૧૪	૪૮	૩ ૩	૧૬૨
૫૨૮ એકાંત છદ્મસ્થ બાદર મિથ્યાત્વીમાં	૧૪	૩૮	૨૮૮	૧૮૮
૫૨૯ સ્ત્રી ગતિના ત્રસ મિથ્યાત્વીમા	૧૨	૨૬	૩ ૩	૧૮૮
૫૩ સ્ત્રીગતિના ત્રસ શરીરી ના એકાંત સકષાયમાં	૧૨	૩૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૩૧ સ્ત્રીની ગતિના પંચેંદ્રિય સંખ્યાતા				
૫૩૨ ત્રસ શરીરી બાદરમાં	૧૪	૩૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૩૩ એકાંત અસંયમ બાદરમાં	૧૪	૩૩	૨૮૮	૧૯૮
૫૩૪ એકાંત છદ્મસ્થ અસંયમ પ્રત્યેક શરીરીમાં	૧૪	૪૪	૨૮૮	૧૮૮
૫૩૫ પંચેંદ્રિય જીવોમાં	૧૪	૨	૩ ૩	૧૯૮
૫૩૬ સ્ત્રીની ગતિના ત્રસ એકાંત સકષાયમાં	૧૨	૩૮	૨૮૮	૧૯૮
૫૩૭ સ્ત્રીની ગતિના પાંચેંદ્રિયમાં	૧૨	૨૪	૩ ૩	૧૯૮
૫૩૮ એકાંત છદ્મસ્થ બાદરમા	૧૪	૧૮	૨ ૮	૧૯૮
૫૩૯ પાંચેંદ્રિયમા	૧૪	૨૪	૩ ૩	૧૯૮
૫૪ સ્ત્રીની ગતિના ત્રસ શરીરીમાં	૧૨	૪૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૪૧ ત્રસ જીવોમાં	૧૪	૪૬	૩ ૩	૧૯૮
૫૪૨ ત્રસ શરીરી એકાંત ભવ	૧૪	૪૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૪૩ એકાંત અસંયમમાં	૧૪	૪૩	૨૮૮	૧૯૮
૫૪૪ ત્ર ક એકાંત છદ્મ	૧૪	૪૪	૨૮૮	૧૯૮
૫૪૫ સમ્ય તિ અવિમ્યનામાં	૧૪	૩	૩ ૩	૧૯૮
૫૪૬ એકાંત છદ્મ ઘણા ભવવાળાનાં	૧૪	૪૮	૨૮૮	૧૯૬
૫૪૭ સ્ત્રી ગતિમ ક મિથ્યા	૧૨	૪	૩ ૩	૧૮૮

૫૪૮ એકાંત છદ્મસ્થમાં	૧૪	૪૮	૨૮૮	૧૯૮
૫૪૯ મિથ્યા૦ પ્ર૦ શરીરીમાં	૧૪	૪૪	૩૦૩	૧૮૮
૫૫૦ સમ્ય૦ નારકીના અલદ્ધિયા	૧	૪૮	૩૦૩	૧૯૮
૫૫૧ સ્ત્રી ગતિ મિથ્યા૦	૧૨	૪૮	૩૦૩	૧૮૮
૫૫૨ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તના અલદ્ધિયા	૧૪	૩૭	૩૦૩	૧૯૮
૫૫૩ મિથ્યાત્વી	૧૪	૪૮	૩૦૩	૧૮૮
૫૫૪ નવ ગ્રેવેયકના પર્યાપ્તના અલદ્ધિયા	૧૪	૪૮	૩૦૩	૧૮૯
૫૫૫ જીવોના મધ્યભેદ સ્પર્શનારા	૧૪	૪૮	૩૦૩	૧૯૦
૫૫૬ નરક પર્યાપ્તાના અલદ્ધિયા	૭	૪૮	૩૦૩	૧૯૮
૫૫૭ સ્ત્રી ગતિના પ્ર૦ શરીરીમા	૧૨	૪૪	૩૦૩	૧૯૮
૫૫૮ તિર્યં ૫૦ વૈક્રિયના અલબ્ધિયા	૧૪	૪૩	૩૦૩	૧૯૮
૫૫૯ પ્રત્યેક શરીરીમા	૧૪	૪૮	૩૦૩	૧૯૮
૫૬૦ તેજોલેશી એકેન્દ્રિયના અલબ્ધિયા	૧૪	૪૫	૩૦૩	૧૯૮
૫૬૧ ઘણા ભવવાળા જીવોમા	૧૪	૪૮	૩૦૩	૧૯૮
૫૬૨ એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શ૦ અલબ્ધિયામા	૧૪	૪૭	૩૦૩	૧૯૮
૫૬૩ સર્વ સંસારી જીવોમા	૧૪	૪૮	૩૦૩	૧૯૮

ઇતિ જીવોની માર્ગણાના ૫૬૩ પ્રશ્નો સંપૂર્ણ

---

(૨૩) ચાર કષાય.

શ્રી પન્નવણાજી સુત્ર પદ ચૌદમે કષાયનો થોકડો ચાલ્યો તેમાં શ્રી ગૌતમ સ્વામી વીર ભગવાનને પૂછતા હવા કે, હે ભગવન્! કષાય કેટલા પ્રકારે કહ્યા છે? ભગવન્ કહે, હે ગૌતમ! કષાય ૧૬ પ્રકારે કહ્યા છે ૧–પોતાને માટે ૨–પરને માટે, ૩–તદુભયા કહેતા બન્ને માટે, ૪–ખેત કહેતા ઉઘાડી જમીનને માટે ૫–વત્થુ કહેતા ઢાંકી જમીનને માટે, ૬–શરીર માટે, ૭–ઉપાધિને માટે, ૮–નિરર્થક ૯–જાણતા, ૧૦–અજાણતા, ૧૧ ઉપશાંતપણે ૧૨–અણુપશાતપણે, ૧૩–અનંતાનુબંધી ક્રોધ, ૧૪ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, ૧૫–પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, ૧૬–સંજવલનનો ક્રોધ, એવં ૧૬ તે ૧૬ સમુચ્ચય જીવ આશ્રી અને ચોવીસ દંડક આશ્રી એમ ૨૫ ને ૧૬ થી ગુણતા ૪૦૦ થાય હવે કષાયના દળીયા કહે છે ચણીઆ, ઉપચણીઆ, બાંધ્યા, વેદ્યા, ઉદીરીયા, નિર્જર્યા એવં ૬. તે ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ

૫૧૭ એક સંસ્થાન ત્રીજી ગતિના પ્રત્યેક શરીરીમાં	૧૨	૩૪	૨૭૩	૧૯૮
૫૧૮ પંચેન્દ્રિયમાં એકાંત અપ્રત્યક્ષ પણા ભવવાળા	૧૪	૨	૨૮૮	૧૯૬
૫૧૯ પાંચેન્દ્રિય એકાંત અપ્રત્યક્ષ અસંયમમાં	૧૪	૧૯	૨૮૮	૧૯૮
૫૨ પંચેન્દ્રિય એકાંત છદ્મસ્થમાં	૧૪	૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૨૧ એક સંસ્થાની પણા ભવવાળામાં	૧૪	૩૮	૨૭૩	૧૯૬
૫૨૨ એકાંત સકષાય મનુ	૧૪	૨૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૨૩ એક સંસ્થાનીમાં	૧૪	૩૮	૨૭૩	૧૯૮
૫૨૪ એકાંત સકષાય પાંચેન્દ્રિયમાં	૧૪	૨૪	૨૮૮	૧૯૮
૫૨૫ પંચેંદ્રિય મિથ્યાત્વીમાં	૧૪	૨	૩ ૩	૧૯૮
૫૨૬ એકાંત સકષાય ત્રસમાં	૧૪	૨૬	૨૮૮	૧૯૮
૫૨૭ તિર્યંચની ગતિમાં	૧૪	૪૮	૩ ૩	૧૬૨
૫૨૮ એકાંત અપ્રત્યક્ષ બાદર મિથ્યાત્વીમાં	૧૪	૩૮	૨૮૮	૧૯૮
૫૨૯ ત્રીજી ગતિના ત્રસ મિથ્યાત્વીમાં	૧૨	૨૬	૩ ૩	૧૯૮
૫૩ ત્રીજી ગતિના મનુ શરીરી ના એકાંત સકષાયમાં	૧૨	૩૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૩૧ ત્રીજી ગતિના પંચેંદ્રિય સંખ્યાતા				
૫૩૨ મનુ શરીરી બાદરમાં	૧૪	૩૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૩૩ એકાંત અસંયમ બાદરમાં	૧૪	૩૩	૨૮૮	૧૯૮
૫૩૪ એકાંત અપ્રત્યક્ષ અભવ્ય પ્રત્યેક શરીરીમાં	૧૪	૪૪	૨૮૮	૧૯૮
૫૩૫ પંચેન્દ્રિય જીવોમાં	૧૪	૨	૩ ૩	૧૯૮
૫૩૬ ત્રીજી ગતિના ભવ્ય એકાંત સકષાયમાં	૧૨	૩૮	૨૮૮	૧૯૮
૫૩૭ ત્રીજી ગતિના પાંચેન્દ્રિયમાં	૧૨	૨૪	૩ ૩	૧૯૮
૫૩૮ એકાંત અપ્રત્યક્ષ બાદરમાં	૧૪	૩૮	૨ ૮	૧૯૮
૫૩૯ પાંચેન્દ્રિયમાં	૧૪	૨૪	૩ ૩	૧૯૮
૫૪ ત્રીજી ગતિના મનુ શરીરીમાં	૧૨	૪૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૪૧ ત્રસ જીવોમાં	૧૪	૨૬	૩ ૩	૧૯૮
૫૪૨ મનુ શરીરી એકાંત ભવ્ય	૧૪	૪૨	૨૮૮	૧૯૮
૫૪૩ એકાંત અસંયમમાં	૧૪	૪૩	૨૮૮	૧૯૮
૫૪૪ [illegible] એકાંત છદ્મ	૧૪	૪૪	૨૮૮	૧૯૮
૫૪૫ સમ્ય તિ અવધિજ્ઞાનમાં	૧૪	૩	૩ ૩	૧૯૮
૫૪૬ એકાંત છદ્મ૦ પણા ભવવાળામાં	૧૪	૪૮	૨૮૮	૧૯૬
૫૪૭ ત્રીજી ગતિના [illegible] મિથ્યા	૧૨	૪	૩ ૩	૧૯૮

(૨૫) અસઝ્ઝાયો

આકાશની દશ અસઝ્ઝાય.

૧ તારો આકાશે ખરે તો અસઝ્ઝાય ૨ ચારે દિશા રાતી થાય તો અસઝ્ઝાય. ૩ અકાળે ગાજે તો અસઝ્ઝાય ૪ અકાળે વીજળી થાય તો અસઝ્ઝાય ૫ અકાળે કાટકો થાય તો અસઝ્ઝાય. ૬ બીજના ચંદ્રની અસઝ્ઝાય. ૭ જક્ષના ચિન્હ થાય તો અસાય ૮ કરા પડે તો અસઝ્ઝાય ૯ ધૂપર ખરે તો અસઝ્ઝાય. ૧૦ રજુ વરસે તો અસઝ્ઝાય

ઔદારિક શરીરની દશ અસઝ્ઝાય

૧ તત્કાળના લીલા હાડકા પડ્યાં હોય તો અસઝ્ઝાય ૨ માંસ પડયું હોય તો અસઝ્ઝાય. ૩ લોહી પડયું હોય તો અસઝ્ઝાય ૪ વિષ્ટા, ઉજ્ઞટી પડી હોય તો અસઝ્ઝાય ૫ મુડદું બળતુ હોય તો અસઝ્ઝાય ૬ ચંદ્રગ્રહણ થાય તો અસઝ્ઝાય ૭ સૂર્યગ્રહણ થાય તો અસઝ્ઝાય. ૮ મોટો રાજા મરે તો અસઝ્ઝાય ૯ સંગ્રામ થાય તો અસઝ્ઝાય ૧૦ પચેંદ્રિયનુ કલેવર પડયુ હોય તો અસઝ્ઝાય

વખત (કાળ) ની અસઝ્ઝાય.

૧ ચૈત્ર શુદી ૧૫ ની અસાઝ્ઝય. ૨ ચૈત્ર વદી એકમની અસઝ્ઝાય ૩ અશાડ શુદી પૂનમની અસઝ્ઝાય ૪ અશાડ વદી એકમની અસઝ્ઝાય ૫ ભાદ્દરવા શુદી પૂનમની અસઝ્ઝાય ૬ ભાદરવા વદી એકમની અસઝ્ઝાય ૭ કાર્તિક શુદી પુનમની અસઝ્ઝાય ૮ કાર્તિક વદી એકમની અસઝ્ઝાય. ૯ પ્રભાતની અસઝ્ઝાય. ૧૦ મધ્યાન્હની અસઝ્ઝાય. ૧૧ સંધ્યાની અસઝ્ઝાય ૧૨ મધ્ય રાત્રિની અસઝ્ઝાય, ૧૩ હુતાશની પ્રગટે તે વખતે અસઝ્ઝાય,. ૧૪ ધૂળેટીના દિવસની અસઝ્ઝાય

ઇતિ અસઝ્ઝાય સંપૂર્ણ

(૨૬) બત્રીસ સૂત્રોનાં નામ

૧૧ અંગનાં નામ–૧ આચારાંગ, ૨ સૂત્રકૃતાગ, ૩ સ્થાનાગ, ૪ સમાવાયાગ ૫ ભગવતી (વિવાહ પ્રજ્ઞપ્તિ), ૬ જ્ઞાતા (ધર્મકથા), ૭ ઉપાસકદશાંગ, ૮ અન્તકૃત્તાગ, ૯ અનુત્તરોપપાતિક, ૧૦ પ્રશ્ન વ્યાકરણ દશાગ, ૧૧ વિપાક

૧૨ ઉપાંગનાં નાગ–૧ ઉપપાતિક, ૨ રાજપ્રશ્નીય, ૩ જીવાભિગમ ૪ ૪ પ્રજ્ઞાપના, ૫ જબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, ૬ ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ, ૭ સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ ૮ નિરયાવલિકા, ૯ કલ્પવતંસિકા, ૧૦ પુષ્પિકા ૧૧ પુષ્પચૂલિકા, વૃષ્ણિ દશા

અને અવિભાગ આશ્રી એમ ૬ ને ૩ થી ગુણતાં ૧૮ થાય. તે ૧૮ એક જીવ આશ્રી અને ૧૮ બહુ જીવ આશ્રી એવં ૩૬ થાય. તે સમુચ્ચય જીવ આશ્રી, અને ચોવીસ દંડક આશ્રી એમ ૩૬ ને ૨૫ થી ગુણતાં ૯૦૦ થાય અને ૪ ઉપર કહ્યા તે મળી કુલ ૧૩ કોષ્ટકના, ૧૨૦ ભાગના ૧૨૩ ભાગના અને ૧૩ ભાગના એવં ૫૨ થાય

ઈતિ આર ક્યાય સંપૂર્ણ

---

(૨૪) શ્વાસોચ્છ્વાસ

શ્રી પન્નવણાજી સૂત્ર પદ સાતમે શ્વાસોશ્વાસનો થોકડો ચાલ્યો તેમાં ગૌતમ સ્વામી વીર પ્રભુને પૂછતા હવા કે હે ભગવન્! નારકી અને દેવતા કેવી રીતે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે? વીર પ્રભુએ કહ્યું કે હે ગૌતમ! નારકીના જીવ નિરંતર ધમણની પેરે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અસુરકુમારના દેવતા જઘન્ય સાત થોક, ઉત્કૃષ્ટા એક પક્ષ ઝાઝેરા શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે વાણવ્યંતર ને નવ નિકાયના દેવતા જઘન્ય સાત થોક ઉત્કૃષ્ટા પ્રત્યેક મુહૂર્ત જ્યોતિષી જ૦ અને ઉ૦ પ્રત્યેક મુહૂર્ત પહેલે દેવલોકે જ૦ પ્રત્યેક મુહૂર્ત અને ઉ૦ બે પક્ષે બીજે દેવલોકે જ૦ પ્રત્યેક મુહૂર્ત ઝાઝેરા ઉ૦ બે પક્ષ ઝાઝેરા ત્રીજે દેવલોકે જ૦ બે પક્ષે અને ઉ૦ સાત પક્ષે ચોથે દેવલોકે જ૦ બે પક્ષે ઝાઝેરા, અને ઉ૦ સાત પક્ષે ઝાઝેરા, પાંચમે દેવલોકે જ૦ સાત પક્ષે અને ઉ૦ દશ પક્ષે, છઠ્ઠે દેવલોકે જ૦ દશ પક્ષે ઉ૦ ચૌદ પક્ષે સાતમે દેવલોકે જ૦ ચૌદ પક્ષે, ઉ૦ સત્તર પક્ષે આઠમે દેવલોકે જ૦ સત્તર પક્ષે, ઉ૦ અઢાર પક્ષે, નવમે દેવલોકે જ૦ અઢાર પક્ષે ઉ૦ ઓગણીસ પક્ષે, દશમે દેવલોકે જ૦ ઓગણીસ પક્ષે, ઉ૦ વીસ પક્ષે અગીયારમે દેવલોકે જ૦ વીસ પક્ષે ઉ૦ એકવીસ પક્ષે, બારમે દેવલોકે જ૦ એકવીસ પક્ષે ઉ૦ બાવીસ પક્ષે પહેલી ત્રિકમાં જ૦ બાવીસ પક્ષે ઉ૦ પચીસ પક્ષે બીજી ત્રિકમાં જ૦ પચીસ પક્ષે ઉ૦ અઠાવીસ પક્ષે ઉ૦ એકત્રીસ પક્ષે ચાર અનુત્તર વિમાનમાં જ૦ એકત્રીસ પક્ષે ઉ૦ તેત્રીસ પક્ષે, સર્વાર્થસિદ્ધમાં જ૦ અને ઉ૦ તેત્રીસ પક્ષે. એમ તેત્રીસ પખવાડીયે શ્વાસ ઊંચો લે અને તેત્રીસ પખવાડીયે શ્વાસ નીચો મૂકે.

ઈતિ શ્વાસોચ્છ્વાસ સંપૂર્ણ

રસનો એવો ગુણ છે કે તેના રજકણો એકઠા થવાથી સાત ધાતુરૂપે સ્થૂળ શરીરને આકૃતિ બને છે, અને મૂળ ધાતુઓ જીન્દગી સુધી સ્થૂળ શરીરને ટકાવી રાખે છે એના શરીર રૂપ પુતળામા વાસનાની રીતે જીવ રહી શકે છે તે બીજી શરીર પર્યાપ્તિ કહેવાય છે તેવી આકૃતિ બધાતાં એક અંતર્મુહુર્ત લાગે છે (૨) તે શરીરની મજબૂતી થતાજ, તેમા ઇંદ્રિયોના અવયવ પ્રગટ થાય છે તેમ થતા અતર્મુહૂર્તનો વખત લાગે છે તે ત્રીજી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ કહેવાય છે (૩) ઉપર મુજબ શરીર તથા ઇન્દ્રિય મજબૂત થયા પછી સૂક્ષ્મ રીતે એક અંતર્મુહુર્તમા પવનની ધમણ શરૂ થાય છે, ત્યાથી તે જીવનુ આયુષ્ય ગણવાની શરૂઆત થાય છે. તે ચોથી શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ કહેવાય છે (૪) તે પછી એક અંતર્મુહૂર્તમા નાદ પેદા થાય છે તેનુ નામ પાચમી ભાષા પર્યાપ્તિ કહેવાય છે. (૫) ઉપરની પાચ પર્યાપ્તિના વખત સુધીમા મન ચક્રની મજબૂતીમા થાય છે તેમાથી મન સ્ફુરણ થઇ વાસનારૂપે બહાર આવે છે તેમાથી શરીરની સ્થિતિના પ્રમાણમાં સૂક્ષ્મ રીતે અમુક પદાર્થના રજકણોનુ આકર્ષણ કરવા યોગ્ય શકિત પ્રાપ્ત થાય છે તે છઠ્ઠી મન પર્યાપ્ત કહેવાય છે (૬) ઉપરની રીતે છ અતર્મુહૂર્તમા છ પર્યાપ્ત બધાય છે આ શબ્દ શ્રવણ કરતા જ શિષ્ય શકા કરે છે કે શાસ્ત્રકારો છ પર્યાપ્તિ બાધવાના વખતે એક અંતર્મુહૂત કહે છે, તેનુ કેમ ?

ગુરૂ—હે વત્સ ! મુહૂર્ત પુરી બે ઘડીને કહે છે તેનો એકજ ભેદ છે, પણ અતર્મુહૂતમા જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એવા ત્રણ ભેદ છે તેમા બે સમાથી લઈને નવ સમા સુધીની જઘન્ય કહેવાય છે (૧) તે પછીની અંતર્મુહૂર્ત દશ સમાની, અગીઆર સમાની,, એમ એકેક સમો ગણતા મધ્યમ અતર્મુહૂર્તના અસખ્યાતા ભેદ થાય છે (૨) અને બે ઘડીમા એક સમો બાકી રહે તે ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહુર્ત કહેવાય છે (૩) છ પર્યાપ્તિ બાધતા છ અતર્મુહુર્ત કહેવામા આવે છે તે જઘન્ય તથા મધ્યમ ગણવી અને છેવટ છ પર્યાપ્તિ એક અતર્મુહુર્ત કહેવામા આવી છે, તે ઉત્કૃષ્ટિ સમજવી ઉપરની છ પર્યાપ્તિમાથી એકેંદ્રિયને પહેલી ચાર હોય છે, બે ઇન્દ્રિય ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચૌરિંદ્રિય અને અસન્ની મનુષ્ય તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને પાચ, અને સંજ્ઞી પચેંદ્રિયને છ પૂરી હોય છે એ પર્યાપ્તાનો અર્થ કહ્યો

હવે અપર્યાપ્તિનો અર્થ કહે છે.

અપર્યાપ્તાના બે ભેદ છે તેમા પહેલો કરણ અપર્યાપ્તો, અને બીજો લબ્ધિ અપર્યાપ્તો એ બેમાથી પહેલા કરણ અપર્યાપ્તાના બે ભેદ છે તે એમ કે ત્રીજી ઇન્દ્રિય પર્યા બાધી ન રહે ત્યાંસુધી કરણ અપર્યાપ્તો અને તે બધાઇ રહે ત્યારે કરણ પર્યાપ્તો કહેવાય છે હવે લબ્ધિ અપર્યાપ્તના બે ભેદ છે તે એમ કે એકેંદ્રિય વિગેરે પચેદ્રિય સુધીમાં, જેને જેટલી પર્યા કહી છે, તેને તેમનીમાથી

ચાર મૂળ સૂત્ર—૧ દશવૈકાલિક ૨ ઉત્તરાધ્યયન ૩ નંદિ ૪ અનુયોગ દ્વાર

ચાર છેદ સૂત્ર—૧ વૃહત્કલ્પ, ૨ વ્યવહાર ૩ નિશીથ ૪ દશાશ્રુતસ્કંધ

બત્રીસમું સૂત્ર—આવશ્યક સૂત્ર.

ઇતિ સૂત્રના નામ સંપૂર્ણ

---

(૨૭) અપર્યાપ્તા તથા પર્યાપ્તા દ્વાર

શિષ્ય—(વિનયપૂર્વક નમન કરી પૂછે છે) હે ગુરુ ! જીવ તત્ત્વનો બોધ આપતી વખતે આપે કહ્યું હતું કે જીવ ઉપજતી વખતે અપર્યાપ્તો તથા પર્યાપ્તો કહેવાય છે તો તે શી રીતે કહેવાય છે, તે કૃપા કરી કહો.

ગુરુ—હે શિષ્ય ! જીવ એ પિંડ છે આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા અને મન એ છ તેની પર્યાપ્તિ છે અને તે ચારે ગતિના જીવોને લાગુ છે. વળી, પ્રથમ તે ત્રણ ભેદ ગણી શકાય છે તેમાં પહેલી આહાર પર્યાપ્તિ બાંધે છે તે એવી રીતે કે જે જીવનું આયુષ્ય પૂરું થાય ત્યારે તે શરીર છોડીને નવી ગતિની યોનમાં ઉપજવા જાય છે તેમાં અવિગ્રહ ગતિ એટલે સીધી ને સરળ ગતિથી આવેલો હોય તે જીવ જે સમયે આવેલો હોય તેજ સમયમાં આવી ઉપજે છે તે જીવને આહારનું આંતરું પડતું નથી તેવા જન્મનારા જીવ "સીએ આહારીએ" એટલે સદા આહારિક કહેવાય છે એવો ભગવતીનો ન્યાય છે હવે બીજે પ્રકાર વિગ્રહ ગતિનો બંધ બાંધી આવનારા જીવોનો કહેવાય છે તેના ત્રણ પ્રકાર છે તેમાં કેટલાક જીવો શરીર છોડવા પછી એક સમયને આંતરે કેટલાક બે સમયને આંતરે અને કેટલાક ત્રણ સમયને આંતરે એટલે ચોથે સમયને ઉપજવા પામે છે એમ ચાર રીતે સંસારી જીવો ઉપજી શકે છે આ બીજી વિગ્રહ એટલે વિષમ ગતિ કરી ઉપજવા જનારા જીવોને એક બે, ત્રણ સમય ઉપજવાનું આંતરું પડે છે તેનું કારણ પ્રબળતો આકાશ પ્રદેશની શ્રેણીના વિભાગો તરફ ગમન કરે છે તેનો મુખ્ય ભેદ ગીતાર્થ ગુરુગમ્ય છે તેવા જીવ જેટલા સમય વાટે વહેતા, તેટલા સમય આહાર વગરના અણઆહારિક કહેવાય છે તે જીવ માતાની યોનિસ્થાનમાં પ્રવેશ કરી ઉપજે (વાસ કરે), તેજ સમયે તે યોનિસ્થાન જે પુરુષના [illegible] હોય, તેજ પુદ્ગલોનો આહાર, તાવડામાં નાંખેલા વડાની રીતે કરે છે તેનું નામ ઓજ આહાર કર્યો કહેવાય, અને તે પુદ્ગલોમાં ઓજ [illegible] કરે છે ત્યાં આહાર એવી પ્રણમાવવાની એક અંતર્મુહૂર્તનો વખત લાગે છે તે પહેલી આહાર પર્યાપ્તિ કહેવાય છે (૧) તે પરમાણુ આહારના

પહેલુ' નામ દ્વાર ૧. બીજુ' ગુણ દ્વાર ૨, ત્રીજુ ઉવવાય દ્વાર ૩ ચોથુ સ્થિતિ દ્વાર ૪, પાચમુ' રૂદ્ધિ તથા વિકુવણા દ્વાર ૫, છઠ્ઠુ ચવણ દ્વાર ૬, સાતમુ સચિઠણા દ્વાર ૭, આઠમુ' અ'તર દ્વાર, ૮ નવમુ' અલ્પ બહુત્વ દ્વાર ૯. એ નવ દ્વાર, પાચ દેવ ઉપર ઉતારે છે ભવિય દ્રવ્યદેવ ૧, નરદેવ ૨, ધર્મદેવ ૩, દેવાધિદેવ ૪, ભાવદેવ ૫, ઈતિ પહેલુ નામ દ્વાર ૧

બીજુ' ગુણ દ્વાર—મનુષ્ય તથા તિર્ય'ચ પચેંદ્રિય જેને દેવતામા ઉપજવુ છે તેને ભવિય દ્રવ્યદેવ કહીએ. ૧. નરદેવ કયે ગુણે કહીએ? ચક્રવતી'ની રિદ્ધિ ભોગવે તે ગુણે નરદેવ કહીએ ચક્રવતી'ની રિદ્ધિ વર્ણવીએ છીએ, નવનિધાન ચૌદ રત્ન, ચોરાશી લાખ હાથી ચોરાશી લાખ ઘોડા, ચોરાશી લાખ રથ છન્નુ ક્રોડી પાયદલ, બત્રીસ હજાર મુકુટબધી રાજા, બત્રીસ હજાર સામાનિક રાજા સોળ હજાર દેવતા ચાકરી કરે, ચોસઠ હજાર સ્ત્રી, ત્રણસે ને સાઠ રસોઈયા. વીસ હજાર સોનાના આગાર વગેરે ૨ ધર્મ'દેવ કયે ગુણે કહીએ? આઠ પ્રવચન માતાના સેવનાર. નવવાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય'ના પાલણહાર દશવિધ જતિધર્મ'ના પાલણહાર બારે ભેદે તપસ્યાના કરનાર, સત્તર ભેદે સજમના પાળનાર, બાવીસ પરિસહના સહનાર, સત્તાવીસ ગુણે કરી સહિત, તેત્રીસ આશાતનાના ટાળનાર, છન્નુ દોષ-રહિત આહારપાણીના લેનાર, એવે ગુણે ધર્મ'દેવ કહીએ ૩ દેવાધિદેવ કયે ગુણે કહીએ? ચોત્રીસ અતિશયે કરી બિરાજમાન, પાંત્રીસ વચન વાણીના ગુણે કરી સહિત, ચોસઠ ઈંદ્રના પૂજનીક એક હજાર ને અષ્ટ ઉત્તમ લક્ષણના ધણી, અઢાર દોષ-રહિત અને બાર ગુણે કરી સહિત હોય,, અઢાર દોષરહિત તે અજ્ઞાન ૧ ક્રોધ ૨, મદ ૩, માન ૪, માયા ૫, લોભ ૬, રતિ ૭, અરતિ ૮, નિદ્રા ૯, શોક ૧૦, અસત્ય ૧૧, ચોરી ૧૨, મત્સર ૧૩, ભય ૧૪ પ્રાણીવધ, ૧૫, પ્રેમ ૧૬ ક્રીડા પ્રસગ ૧૭, હાસ્ય ૧૮ એ ૧૮ દોષ રહિત બાર ગુણે કરી સહિત તે ૧૨ ગુણ કહે છે—જ્યા જ્યા ભગવત ઊભા રહે, બેસે, સમોસરે, ત્યા ત્યા દશ બોલ સહિત તે ભગવતથી બારગુણો ઉચો તતકાળ અશોક વૃક્ષ થઈ આવે ને સ્વામીને છાયડો કરે ૧ ભગવત જ્યા જ્યા સમોસરે ત્યા ત્યા પાચવર્ણો અચેત ફુલની વૃષ્ટિ થાય ને ઢિચણ પ્રમાણે ઢગલા થાય ૨ ભગવતની જોજન પ્રમાણે વાણી વિસ્તરે ને સહુના મનનો સશય હરે, ૩ ભગવતને ચોવીસ જોડ ચામર વિંઝાય ૪ સ્ફટિક રત્નમય પાદપીઠ સહિત સિહાસન સ્વામીની આગળ થાય ૫ ભામડળ અંબોડાને ઠેકાણે તેજમડળ બિરાજે, દિશોદિશના અધકાર ટાળે, ૬, આકાશે સાડાબાર ક્રોડ ગેબી વાજાં વાગે. ૭ ભગવંતની ઉપર ત્રણ છત્ર ઉપરા-ઉપરી બિરાજે ૮ અનત જ્ઞાન અતિશય ૯ અનત અર્ચા અતિશય—પરમ પૂજ્ય-પણુ ૧૦, અનંત વચન અતિશય, ૧૧ અનત અપાયાપગમ અતિશય, તે સર્વ

ઓછી અધુરી રહે, ત્યાંસુધી લબ્ધિ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે અને પોતાની જાતિની હદ સુધી પૂરી બંધાઈ રહે ત્યારે તેને લબ્ધિ પર્યાપ્તો કહે છે એ કરણ તથા લબ્ધિ અપર્યાપ્તામાં ચાર ભેદ કહ્યા.

શિષ્ય—હે ગુરુ ! જે જીવ મરણ પામે છે તે અપર્યાપ્તામાં કે પર્યાપ્તામાં ?

ગુરુ—હે શિષ્ય ! જ્યારે ત્રીજી ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ બાંધીને જીવ કરણ પર્યાપ્તો થાય છે ત્યારે મરણ નીપજી શકે છે એ ન્યાયથી પર્યાપ્તો થઈ મરણ પામે છે પણ કરણ અપર્યાપ્તાપણે કોઈ જીવ મરણ પામે નહિ. તેમજ બીજી રીતે અપર્યાપ્તા પણું મરણ કહેવામાં આવે છે. તે લબ્ધિ અપર્યાપ્તાનું મરણ સમજવું તે એમ કે ચારસો ત્રીજી પર્યાપ્તિવાળો ત્રીજી, ચોથી. અને છઠ્ઠાવાળો ત્રીજી, ચોથી ને પાંચમી પર્યાપ્તિ પૂરી બાંધવા પછી મરણ પામે છે હવે બીજી રીતે અપર્યાપ્તો તથા પર્યાપ્તો એને કહેવાય છે કે જેને જેટલી પર્યાપ્તિ થઈ અર્થાત્ બંધાઈ રહી હોય તેને તેટલીનો પર્યાપ્તો કહેવાય છે અને હવે બાકી બાંધવાની છે તેનો અપર્યાપ્તો એટલે તેની પર્યાપ્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકી નથી એમ પણ કહેવાય છે

ઉપરના બતાવેલા અપર્યાપ્તા તથા પર્યાપ્તાના બે બે ભેદ સમજી સર્વજ્ઞ ભગવંતે અને એકેંદ્રિય વગેરે અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયવાળા જીવોને તે ભેદ લાગુ કરવાથી, જીવ તત્વના પાંચસો ને ત્રેસઠ ભેદ વ્યવહાર નયથી ગણાય છે અને તે સર્વ કર્મવિપાકના ફળ છે તેમાં જીવની ચોરાસી લાખ યોનિનો સમાવેશ થાય છે તેવી યોનિમાં ફરી ફરીને ઉપજવું જન્મવું અને મરણને આધીન થવું તેના જન્મ મરણને સંસાર સમુદ્ર કહેવાય છે અને તે સર્વ સમુદ્રોથી અનંત ગુણો મોટો છે તેને. કિનારો પામવા માટે ધર્મ રૂપી નૌકા છે તે નૌકાના ચલાવનાર જ્ઞાની ગુરુ છે તેનું શરણું લઈ આજ્ઞા મુજબ વિરાગી. પ્રવર્તન કરનારે આત્મિક લક્ષ્ય સધાયેલી માપે પ્રાપ્ત થયેલી જીંદગીનું સાર્થક સફળ કરી શકે છે તેમજ સર્વ લોકોએ કરવું તે યોગ્ય છે

ઇતિ અપર્યાપ્તા તથા પર્યાપ્તા દ્વાર સંપૂર્ણ

---

(૨૮) પાંચ દેવ

(ભગવતિસૂત્ર, શતક ૧૨ ઉદ્દેશ ૯ મા)

ગાથા

નામ ગુણ ઉવવાએ, ઠી વાયુ ભવણ સંચિઠણા,
અંતર અપ્પા બહુયં ચ, નવ ભેએ દેવ ઠાણમ્મિ ૧

આઠમું અંતર દ્વાર—ભવિય દ્રવ્યદેવનું આંતરૂં પડે તો જ૦ દશ હજાર વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત અધિક ઉત્૦ અનંતાકાલનું ૧ નરદેવનું જ૦ એક સાગર ઝાઝેરૂ, ઉત્૦ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન દેશે ઉણું ૨. ધર્મદેવનું જ૦ બે પલ્ય ઝાઝેરૂ, ઉત્૦ અર્ધ પદ્ગલ પરાવર્તન દેશે ઉણું ૩ દેવાધિદેવનું આંતરૂં નથી. ૪ ભાવદેવનું જ૦ અંતર્મુહુર્તનું, ઉત્૦ અનંતા કાળનું ૫. ઇતિ આઠમું અંતરદ્વાર

નવમું અલ્પ બહુત્વ દ્વાર—સર્વથી થોડા નરદેવ ૧ તેથી દેવાધિદેવ સંખ્યાત ગુણા ૨ તેથી ધર્મદેવ સંખ્યાત ગુણા ૩, તેથી ભવિય દ્રવ્યદેવ અસંખ્યાત ગુણા ૪ તેથી ભાવદેવ અસંખ્યાત ગુણા ૫ ઈતિ નવમું અલ્પ બહુત્વદ્વાર

ઈતિ પાંચ દેવનો થોકડો સંપૂર્ણ

---

(૨૯) આરાધક—વિરાધક.

(શ્રી ભગવતિજી સૂત્ર. શતક પહેલે. ઉદ્દેશે બીજે)

૧ અસંજતિ ભવ્ય દ્રવ્યદેવ જઘન્ય ભવનપતિ
ઉત્કૃષ્ટા નવ ગ્રૈવેયક સુધી જાય

૨ આરાધક સાધુ જ૦ પહેલા દેવલોક શુધી,
ઉ૦ સર્વાર્થસિધ્ધ વિમાન સુધી જાય.

૩ વિરાધક સાધુ જ૦ ભવનપતિ,
ઉ૦ પહેલા દેવલોક સુધી જાય

૪ આરાધક શ્રાવક૦ જ૦ પહેલા દેવલોક સુધી,
ઉ૦ બારમા દેવલોક સુધી જાય.

૫ વિરાધક શ્રાવક જ૦ ભવનપતિ,
ઉ૦ જ્યોતિષી સુધી જાય.

૬ અસન્ની તિર્યંચ જ૦ ભવનપતિ,
ઉ૦ વાણવ્યંતર સુધી જાય.

૭ તાપસના મતવાળા જ૦ ભવનપતિ,
ઉ૦ જ્યોતિષી સુધિ જાય

૮ કંદર્પિયા સાધુ જ૦ ભવનપતિ,
ઉ૦ પહેલા દેવલોક સુધિ જાય

૯ અંબડ સંન્યાસીના મતવાળા જ૦ ભવનપતિ,
ઉ૦ પાચમા દેવલોક સુધી જાય

દેવ રહિતપણું ૧૨ એ બાર ગુણે કરી સહિત હોય તેને દેવાધિદેવ કહીએ ૪ ભાવદેવ તે ભવનપતિ ૧ વાણવ્યંતર, ૨ જ્યોતિષી ૩ વૈમાનિક ૪ એ ચાર જાતિના દેવતાને ભાવે પ્રવર્ત છે તેને ભાવ દેવ કહીએ. ૫ ઇતિ બીજું ગુણ દ્વાર

ત્રીજું ઉવવાય દ્વાર—ભવિય દ્રવ્યદેવમાં મનુષ્ય તિર્યંચ ૧ જુગલીયા ૨, અને સર્વાર્થસિદ્ધ ૩ એ ત્રણ ઠામ વર્જીને બાકી સર્વ ઠામના આવી ઉપજે ૧ નરદેવમાં ચાર જાતિના દેવતા અને પહેલી નરક એ પાંચ ઠામના આવી ઉપજે ૨. ધર્મદેવમાં છઠ્ઠી સાતમી નરક તેઉ વાઉ મનુષ્ય, તિર્યંચ, જુગલીયા એ ૭ ઠામ વર્જીને શેષ સર્વ ઠામના આવી ઉપજે ૩ દેવાધિદેવમાં પહેલી બીજી ને ત્રીજી નરક અને કિલ્વિષી વર્જીને વૈમાનિક દેવતા આવી ઉપજે ૪ ભાવદેવમાં તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને સન્ની મનુષ્ય એ બે ઠામના આવી ઉપજે ૫ ઇતિ ત્રીજું ઉવવાય દ્વાર

ચોથું સ્થિતિ દ્વાર—ભવિય દ્રવ્યદેવની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્ ત્રણ પલ્યની ૧ નરદેવની જઘ સાતસે વર્ષની ઉત્ ચોરાશી લાખ પૂર્વની ૨ ધર્મદેવની જઘ અંતર્મુહૂર્તની ઉત્ દેશે ઉણી પૂર્વ ક્રોડની ૩ દેવાધિદેવની જઘ ૭૨ વર્ષની ઉત્ ૮૪ લાખ પૂર્વની ૪ ભાવદેવની જઘ દશ હજાર વર્ષની ઉત્ ૩૩ સાગરની ૫ ઇતિ ચોથું સ્થિતિ દ્વાર.

પાંચમું રૂદ્ધિ તથા વિકુર્વણા દ્વાર—ભવિય દ્રવ્યદેવમાં જેને વૈક્રિય લબ્ધિ ઉપરની હોય તેને, નરદેવને તો હોય જ, ધર્મદેવમાં જેને હોય તેને, અને ભાવદેવને તો હોય જ એ ૪ વૈક્રિય રૂપ કરે તો જઘન્ય ૧ ૨ ૩ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા રૂપ કરે. શક્તિ તો અસંખ્યાતા રૂપ કરવાની છે પણ કરે નહિ, દેવાધિદેવની શક્તિ ઘણી છે પણ કરે નહિ ઇતિ પાંચમું રૂદ્ધિ તથા વિકુર્વણા દ્વાર

છઠ્ઠું ચવણ દ્વાર ભવિય દ્રવ્યદેવ ચવી દેવતા થાય. ૧ નરદેવ ચવી નરકે જાય ૨ ધર્મદેવ ચવી વિમાનિકમાં તથા મોક્ષમાં જાય ૩ દેવાધિદેવ તો મુક્તિ જાય. ૪ ભાવદેવ ચવીને પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ બાદરમાં, અને ગર્ભજ મનુષ્ય તિર્યંચમાં જાય. ૫ ઇતિ છઠ્ઠું ચવણ દ્વાર.

સાતમું સંચિઠ્ઠણા દ્વાર—સંચિઠ્ઠણા તે શું ? દેવનો દેવપણે રહે તો કેટલો કાળ રહે તે કહે છે ભવિય દ્રવ્યદેવની સંચિઠ્ઠણા જ અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્ ૩ પલ્યોપમની ૧ નરદેવની જ સાતસે વર્ષની, ઉત્ ૮૪ લાખ પૂર્વની ૨ ધર્મદેવની પરિણામ આશ્રી એક સમય પ્રવર્તન આશ્રી જ અંતર્મુહૂર્તની ઉત્ દેશે ઉણી પૂર્વ ક્રોડની. ૩ દેવાધિદેવની જ ૭૨ વર્ષની ઉત્ ૮૪ લાખની પૂર્વની ૪ ભાવદેવની જ ૧૦ હજારની, ઉ ૩૩ સાગરોપમની ૫ ઇતિ સાતમું સંચિઠ્ઠણા દ્વાર.

ચારિત્રાચારના ૮ ભેદ-૧ ઇર્યા સમિતિ, ૨ ભાષા સમિતિ, ૩ એષણા સમિતિ, ૪ આયાણભંડમતનિખેવણા સમિતિ ૫ ઉચ્ચારપાસવણ ખેલ, જળ, સંઘાણ પરિઠાવણીઆ સમિતિ, ૬ મન ગુપ્તિ, ૭ વચન ગુપ્તિ, ૮ કાય ગુપ્તિ

તપાચારના બાર ભેદ:-૭ બાહ્ય અને ૭ અભ્યંતર, એ બાર, ૭ બાહ્ય તપના નામ-૧ અણસણ ૨ ઉણોદરી ૩ વૃત્તિસંક્ષેપ, ૪ રસપરિત્યાગ, ૫ કાયક્લેશ ૬ ઇંદ્રિયપ્રતિસંલીનતા, અભ્યંતર તપના ૭ ભેદ-૧ પ્રાયશ્ચિત ૨ વિનય, ૩ વૈયાવચ્ચ, ૪ સજ્ઝાય, ૫ ધ્યાન, ૬ કાર્યોત્સર્ગ, એમ કુલ બાર ભેદ તપાચારના જાણવા, તેમા ઇહલોક પરલોકના સુખની વાંછારહિત તપ કરે, અથવા આજીવિકા રહિત તપ કરે એ તપના બાર આચાર જાણવા

વીર્યાચારના ત્રણ ભેદ-૧ બળ, વીર્ય, ધર્મ, કામમા ગોપવે નહિ ૨ પૂર્વોક્ત ૩૬ બોલમા ઉદ્યમ કરે, શક્તિ અનુસાર કામ કરે એવં ૩૯ ભેદ આચાર ધર્મના કહ્યા,

હવે **બીજો ક્રિયાધર્મ**-તેના સીત્તેર ભેદના નામ-ચાર પ્રકારે પિંડ વિશુદ્ધિ ૪ પાચ સમિતિ, ૫ બાર પ્રકારની ભાવના ૧૨, સાધુની બાર પડિમા, ૧૨, પાચ ઇંદ્રિયનો નિરોધ, ૫, પચીસ પ્રકારની પડીલેહણા ૨૫, ત્રણ ગુપ્તિ ૩ ચાર અભિગ્રહ, ૪, એવં ૭૦.

હવે **ત્રીજો દયા ધર્મ**-તેના આઠ ભેદના નામ કહે છે. ૧ પ્રથમ સ્વદયા તે પોતાના આત્માને પાપથીબચાવે તે, ૨ પરદયા તે બીજા જીવની રક્ષા કરવી તે, ૩ દ્રવ્ય દયા, તે દેખાદેખી દયા પાળે તે અથવા શરમથી જીવની રક્ષા કરવી તે અથવા કુળ આચારે દયા પાળે તે. ૪ ભાવદયા, તે જ્ઞાનના જોગે કરીને જીવને જીવાત્મા જાણીને, તે ઉપર અનુકંપા લાવી તેનો જીવ બચાવવો તે ૫ વહેવાર દયા તે જેવી શ્રાવકને દયા પાળવાની કહી છે તે સાચવે તે, ઘરના અનેક કામ-કાજ કરતાં જતના રાખવી તે. ૬ નિશ્ચય દયા, તે આપણા આત્માને કર્મબંધથી છોડાવવો તેનો ખુલાસો એ છે કે પુદ્‌ગલ પરવસ્તુ છે તેના ઉપરથી મમતા ઉતારીને, તેનો પરિચય છાડીને, આપણા આત્માના ગુણમા રમણ કરવુ, જીવનું કર્મરહિત શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવુ તે નિશ્ચય દયા ચૌદમા ગુણસ્થાનકને અંતે સંપૂર્ણ લાભે, ૭ સ્વરૂપદયા, તે કોઈ જીવને મારવાને ભાવે પહેલા તે જીવને સારી રીતે ખવરાવે અને શરીરે માતો કરે, સાર સંભાળ લે એ દયા ઉપરથી દેખાવ માત્ર છે પરંતુ પાછળથી તે જીવને મારવાના પરિણામ છે, તે ઉતરાધ્યયન સૂત્રમા સાતમા અધ્યયને બોકડાના અધિકારથી સમજવુ, ૮ અનુબંધ દયા, તે જીવને ત્રાસ પમાડે પણ અંતરથી તેને શાતા દેવાનો કામી છે તે, જેમકે માતા પુત્રને

૧૦ જમાલીના મતવાળા જ. ભવનપતિ,
ઉ. છઠ્ઠા દેવલોક સુધી જાય
૧૧ સન્ની તિર્યંચ જ. ભવનપતિ,
ઉ. આઠમા દેવલોક સુધી જાય
૧૨ ગોશાળાના મતવાળા જ. ભવનપતિ,
ઉ. બારમા દેવલોક સુધી જાય
૧૩ દર્શન વ્યાપન્ન સ્વલિંગી સાધુ જ. ભવનપતિ,
ઉ. નવ ગ્રૈવેયક સુધી જાય
૧૪ આજીવિકમતિ જ. ભવનપતિ,
ઉ. બારમા દેવલોક સુધી જાય

ઇતિ આરાધક વિરાધકનો થોકડો સંપૂર્ણ

(૩૦) ત્રણ જાગરિકા

શ્રી વીર ભગવાનને ગૌતમ સ્વામી પુછતા હવા, કે હે ભગવાન! જાગરિકા કેટલા પ્રકારે કહી છે?

ભગવાન કહે—હે ગૌતમ! જાગરિકા ત્રણ પ્રકારની કહી છે તે સાંભળ— ૧ ધર્મ જાગરણ ૨ અધર્મ જાગરણ, ૩ સુદખ્ખુ જાગરણ. તેમાં પ્રથમ ધર્મ જાગરણના ચાર ભેદ—૧ આચાર ધર્મ ૨ ક્રિયા ધર્મ, ૩ દયા ધર્મ ૪ સ્વભાવ ધર્મ

તેમાં પ્રથમ આચાર ધર્મના પાંચ ભેદ—૧ જ્ઞાનાચાર, ૨ દર્શનાચાર, ૩ ચારિત્રાચાર, ૪ તપાચાર, ૫ વીર્યાચાર, તેમાં જ્ઞાનાચારના ૮ ભેદ દર્શનાચારના ૮ ભેદ ચારિત્રાચારના ૮ ભેદ, તપાચારના ૧૨ ભેદ, વીર્યાચારના ૩ ભેદ એ રીતે ૩૯ થયા.

જ્ઞાનાચારના ૮ ભેદ—૧ જ્ઞાન ભણવાને વખતે જ્ઞાન ભણવું ૨ જ્ઞાન દેતાં વિનય કરવો. ૩ જ્ઞાનનું બહુમાન કરવું ૪ જ્ઞાન ભણતાં થકાં યથાશક્તિ તપ કરવો. ૫ ભણ્યા તથા ગુરુને ઓળવવા નહિ, ૬ અક્ષર શુદ્ધ ૭ અર્થ શુદ્ધ ૮ અક્ષર અર્થ બન્ને શુદ્ધ ભણે

દર્શનાચારના ૮ ભેદ—૧ જૈન ધર્મમાં શંકારહિતપણું, ૨ અન્ય ધર્મની વાંછારહિતપણું કરણીના ફળનું સંદેહરહિતપણું ૪ પાખંડીના આડંબર દેખી મુંઝાય નહિ. ૫ સ્વધર્મ પ્રશંસા કરે ૬ ધર્મથી પડવાને સ્થિર કરે ૭ સ્વધર્મની ભક્તિ કરે ૮ જૈન ધર્મને અનેક રીતે દીપાવે, કૃષ્ણ શ્રેણિકની પેરે

ચારિત્રાચારના ૮ ભેદ–૧ ઈર્યા સમિતિ, ૨ ભાષા સમિતિ, ૩ એષણા સમિતિ, ૪ આયાણભંડમતનિખેવણા સમિતિ ૫ ઉચ્ચારપાસવણ ખેલ, જળ, સંધાણ પરિઠાવણીઆ સમિતિ, ૬ મન ગુપ્તિ, ૭ વચન ગુપ્તિ, ૮ કાય ગુપ્તિ

તપાચારના બાર ભેદ:–૭ બાહ્ય અને ૭ અભ્યંતર, એ બાર, ૭ બાહ્ય તપના નામ–૧ અણસણ ૨ ઉણોદરી ૩ વૃત્તિસંક્ષેપ, ૪ રસપરિત્યાગ, ૫ કાયકલેશ ૬ ઇંદ્રિયપ્રતિસંલીનતા, અભ્યંતર તપના ૭ ભેદ–૧ પ્રાયશ્ચિત ૨ વિનય, ૩ વૈયાવચ્ચ, ૪ સજ્ઝાય, ૫ ધ્યાન, ૬ કાર્યોત્સર્ગ, એમ કુલ બાર ભેદ તપાચારના જાણવા, તેમા ઈહલોક પરલોકના સુખની વાછારહિત તપ કરે, અથવા આજીવિકા રહિત તપ કરે એ તપના બાર આચાર જાણવા

વીર્યાચારના ત્રણ ભેદ–૧ બળ, વીર્ય, ધર્મ, કામમા ગોપવે નહિ ૨ પુર્વોક્ત ૩૬ બોલમા ઉદ્યમ કરે, શક્તિ અનુસાર કામ કરે એવં ૩૯ ભેદ આચાર ધર્મના કહ્યા,

હવે **બીજો ક્રિયાધર્મ**–તેના સીતેર ભેદના નામ–ચાર પ્રકારે પિંડ વિશુદ્ધિ ૪ પાચ સમિતિ, ૫ બાર પ્રકારની ભાવના ૧૨, સાધુની બાર પડિમા, ૧૨, પાચ ઇંદ્રિયનો નિરોધ, ૫, પચીસ પ્રકારની પડીલેહણા ૨૫, ત્રણ ગુપ્તિ ૩ ચાર અભિગ્રહ, ૪, એવ ૭૦.

હવે **ત્રીજો દયા ધર્મ**–તેના આઠ ભેદના નામ કહે છે. ૧ પ્રથમ સ્વદયા તે પોતાના આત્માને પાપથીબચાવે તે, ૨ પરદયા. તે બીજા જીવની રક્ષા કરવી તે, ૩ દ્રવ્ય દયા, તે દેખાદેખી દયા પાળે તે અથવા શરમથી જીવની રક્ષા કરવી. તે અથવા કુળ આચારે દયા પાળે તે. ૪ ભાવદયા, તે જ્ઞાનના જોગે કરીને જીવને જીવાત્મા જાણીને, તે ઉપર અનુકંપા લાવી તેનો જીવ બચાવવો તે ૫ વહેવાર દયા તે જેવી શ્રાવકને દયા પાળવાની કહી છે તે સાચવે તે, ઘરના અનેક કામ–કાજ કરતા જતના રાખવી તે. ૬ નિશ્ચય દયા, તે આપણા આત્માને કર્મબંધથી છોડાવવો તેનો ખુલાસો એ છે કે પુદ્દગલ પરવસ્તુ છે તેના ઉપરથી મમતા ઉતારીને, તેનો પરિચય છાંડીને, આપણા આત્માના ગુણમા રમણ કરવુ, જીવનુ કર્મરહિત શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવુ તે નિશ્ચય દયા ચૌદમા ગુણસ્થાનકને અંતે સંપૂર્ણ લાભે, ૭ સ્વરૂપદયા, તે કોઈ જીવને મારવાને ભાવે પહેલા તે જીવને સારી રીતે ખવરાવે અને શરીરે નાતો કરે, સાર સંભાળ લે એ દયા ઉપરથી દેખાવ માત્ર છે પરતુ પાછળથી તે જીવને મારવાના પરિણામ છે, તે ઉતરાધ્યયન સૂત્રમા સાતમા અધ્યયને બોકડાના અધિકારથી સમજવું, ૮ અનુબંધ દયા, તે જીવને ત્રાસ પમાડે પણ અંતરથી તેને શાતા દેવાનો કામી છે તે, જેમકે માતા પુત્રને

રોગ મટાડવાને અર્થે કડવું ઔષધ પાય પણ અંતરથી તેનું ભલું ચાહે છે તથા જેમ પિતા પુત્રને ભલી શિખામણ આપવા માટે ઉપરથી તર્જના કરે મારે, પણ અંતરથી તેના ગુણ વધારવા માટે ભલું ચહાય છે.

ચોથા સ્વભાવ ધર્મ—તે જે વસ્તુ જીવ અથવા અજીવ તેની જે પ્રકૃતિ છે તેના બે ભેદ—તેમાં એક શુદ્ધ સ્વભાવથી અને બીજો કર્મના સંજોગથી અશુદ્ધ પ્રકૃતિ છે તે જીવને વિષય કષાયનાં સંજોગથી વિભાવના થાય છે હવે જીવ અને પુદ્ગલને વિભાવ છે તેને દૂર કરીને જીવ આપણા જ્ઞાનાદિક ગુણમાં રમણ કરે, તે સ્વભાવ ધર્મ અને પુદ્ગલનો એક વર્ણ એક ગંધ, એક રસ બે ફરસમાં રમણ થાય તે પુદ્ગલનો શુદ્ધ સ્વભાવ ધર્મ જાણવો. એ સિવાય બીજા ચાર દ્રવ્યમાં સ્વભાવ ધર્મ છે પણ વિભાવ ધર્મ નથી, એ ચલણ ગુણ, સ્થિર ગુણ અવકાશ ગુણ, વર્તના ગુણ, તે પોતપોતાના સ્વભાવને છોડતા નથી તે માટે શુદ્ધ સ્વભાવ ધર્મ છે એ ચાર પ્રકારની ધર્મ જાગરિકા કહી.

બીજી અધર્મ જાગરિકા—તે સંસારમાં ધન કુટુંબ પરિવારનો સંજોગ મેળવવો, તેને માટે આરંભાદિક કરવા તેની રક્ષા કરવી તેના ઉપર દ્રષ્ટિ રાખવી તે અધર્મ જાગરિકા જાણવી.

ત્રીજી સુદખુ જાગરિકા—તે સુ કહેતા ભલી, દખુ કહેતાં ચતુરાઈવાળા જાગરિકા એ જાગરિકા શ્રાવકને હોય છે કેમકે સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન સહિત ધન કુટુંબાદિક તથા વિષય કષાયને ખોટા જાણે છે દેશથી નિવર્ત્યાં છે ઉદાસભાવથી ઉદાસીનપણે છે ત્રણ મનોરથ ચિંતવે છે તે સુદખુ જાગરિકા જાણવી.

ઇતિ ત્રણ જાગરિકા સંપૂર્ણ

---

(૩૧) છ કાયના ભવ

શ્રી ગૌતમ સ્વામી વીર ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરી પૂછતા હવા કે હે ભગવન્। છ કાયના જીવ અંતર્મુહૂર્તમાં કેટલા ભવ કરે ?

વીર ભગવાને કહ્યું કે ગૌતમ। પૃથ્વી પાણી, અગ્નિ, વાયરો, એ જઘન્ય એક ભવ કરે, ઉત્કૃષ્ટા બાર હજાર આઠસેં ચોવીસ ભવ એક અંતર્મુહૂર્તમાં કરે,

અને વનસ્પતિના બે ભેદ. તે પ્રત્યેક અને સાધારણ હવે પ્રત્યેક, જઘન્ય એક ભવ ઉત્કૃષ્ટા બાવીસ હજાર ભવ કરે અને સાધારણ જઘન્ય એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટા પાંસઠ હજાર પાચસે છત્રીસ ભવ કરે, બેઇદ્રિય, જઘન્ય એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટા એંશી ભવ કરે ત્રિઇદ્રિય, જઘન્ય એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટા સાઠ ભવ કરે, ચૌરેદ્રિય, જઘન્ય એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટા ચાલીસ ભવ કરે. અસગ્ની તિર્યંચ, જઘન્ય એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટા ચોવીસ ભવ કરે, સગ્ની તિર્યંચ અને સંગ્ની મનુષ્ય, જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટો એક ભવ કરે

ઇતિ છ કાયના ભવ સંપૂર્ણ

---

(૩૨) અવધિ પદ.

શ્રી પન્નવણાજી સૂત્ર પદ તેત્રીસમે અવધિ પદનો થોકડો ચાલ્યો તેમા પ્રથમ દશ દ્વાર છે, તેના નામ કહે છે – ભેદ દ્વાર ૧ વિષય દ્વાર ૨, સંઠાણ દ્વાર ૩ આભ્યતર અને બાહ્ય દ્વાર ૪, દેશ થકી અને સર્વ થકી ૫, અણુગામી ૬, હાયમાન અને વર્દ્ધમાન ૭, અવઠીયા ૮, પડવાઇ ૯, અપડવાઈ ૧

૧–પહેલો ભેદ દ્વાર–તેમા નારકી અને દેવતા ભવ પ્રત્યે દેખે એટલે ઉપજતી વખતે સાથે અવધિજ્ઞાન હોય છે તિર્યંગ અને મનુષ્ય ક્ષયોપશમ પ્રમાણે દેખે

૨–બીજો વિષય દ્વાર–એટલે પહેલી નરકના નારકી જઘન્ય સાડાત્રણ ગાઉ દેખે, ઉત્કૃષ્ટા ચાર ગાઉ દેખે, બીજી નરકના નારકી જઘન્ય ત્રણ ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટા સાડાત્રણ ગાઉ દેખે, ત્રીજી નરકના નારકી જ૦ અઢી ગાઉ, ઉ૦ ત્રણ ગાઉ દેખે ચોથી નરકના નારકી જ૦ બે ગાઉ, ઉ૦ અઢી ગાઉ દેખે પાચમીના જ૦ દોઢ ગાઉ, ઉ૦ બે ગાઉ દેખે છઠ્ઠીના જ૦ એક ગાઉ, ઉ૦ દોઢ ગાઉ દેખે. સાતમીના જ૦ અર્ધ ગાઉ, ઉ૦ એક ગાઉ દેખે ભવનપતિ જ૦ પચીસ જોજન સુધી દેખે ઉ૦ ત્રણ પ્રકારનુ દેખે ઊચુ પહેલા બીજા દેવલોક સુધી, નીચુ ત્રીજી નરકના તળા સુધી, અને ત્રીજું પલના આઉખાવાળા સખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર દેખે, અને સાગરના આઉખાવાળા અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર દેખે વાણવ્યંતર અને નવ નિકાયના દેવતા જ૦ પચીસ જોજન, ઉ૦ ત્રણ પ્રકારનુ દેખે ઊચુ પહેલા દેવલોક સુધી, નીચુ પાતાળ કળસા સુધી, અને ત્રીજું સંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર દેખે જ્યોતિષી અને પહેલા બીજા દેવલોકના દેવતા જ૦ આગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ

ઉ ત્રણ પ્રકારનું દેખે ઊંચુ પોતાના વિમાનની ધજા સુધી નીચું પહેલી નરકના તળા સુધી, અને ત્રીજુ પલ્યના અસંખ્યાતા સંખ્યાતા દીપ સમુદ્ર દેખે અને સાગરના આયુખાવાળા અસંખ્યાતા દીપ સમુદ્ર દેખે. ત્રીજા દેવલોકથી માવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવતા ઊંચુ પોતપોતાના વિમાનની ધજા સુધી દેખે, ત્રીછુ અસંખ્યાતા દીપ સમુદ્ર દેખે, નીચું ત્રીજા ચોથાવાળા બીજી નરકના તળા સુધી, પાંચમા છઠ્ઠાવાળા ત્રીજી નરકના તળા સુધી, ૭-૮ દેવલોકવાળા ચોથી નરકના તળા સુધી, નવથી બારમા સુધીના પાંચમી નરકના તળા સુધી નવ ગ્રૈવેયકના છઠ્ઠી નરકના તળા સુધી, ચાર અનુત્તર વિમાનના સાતમી નરકના તળા સુધી, અને સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતા દેશે ઊણી લોકનાલીકા સુધી દેખે. તિર્યંચ જ ઘન્ય આંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉ સંખ્યાતા દીપ સમુદ્ર દેખે. મનુષ્ય, જ આંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉ આખા લોક અને અલોકના લોક જેવા અસંખ્યાતા ખાંડવા દેખે.

૩ ત્રીજો સંસ્થાન દ્વાર—નારકી ત્રાપાને આકારે દેખે ભવનપતિ, પાલાને આકારે દેખે. વાણવ્યંતર ઢોલને આકારે દેખે જ્યોતિષી ઝલ્લરીને આકારે દેખે, બાર દેવલોકના દેવતા, મૃદંગને આકારે દેખે. નવ ગ્રૈવેયકના દેવતા ફુલની ચંગેરીના આકારે દેખે, અનુત્તર વિમાનના દેવતા કુંવારી કન્યાના કંચવાને આકારે દેખે.

૪-ચોથો આભ્યંતર અને બાહ્ય દ્વાર—નારકી દેવતા આભ્યંતર દેખે, તિર્યંચ બાહ્ય દેખે, મનુષ્ય આભ્યંતર અને બાહ્ય દેખે, કારણ કે તીર્થંકર એને અવધિજ્ઞાન સાથે જ હોય છે.

૫-પાંચમો દેશ અને સર્વ થકી દ્વાર—નારકી તિર્યંચ અને દેવતા દેશ થકી અને મનુષ્ય સર્વ થકી દેખે.

૬-છઠ્ઠો અનુગામી અને અનાનુગામી દ્વાર—નારકી દેવતાને અનુગામી કહેતા સાથે જનાર અવધિજ્ઞાન હોય. મનુષ્ય અને તિર્યંચને અનુગામી અને અનાનુગામી બન્ને હોય.

૭-૮ સાતમો હાયમાન-વર્ધમાન અને આઠમો અવઠ્ઠીયા દ્વાર—નારકી દેવતાને અવઠ્ઠીયા કહેતા હોય તેટલું અવધિજ્ઞાન રહે મનુષ્ય અને તિર્યંચને હાયમાન વર્ધમાન અને અવઠ્ઠીયા એ ત્રણે પ્રકારનું હોય.

૯-૧૦ નવમો પડીવાઈ અને દશમો અપડીવાઈ દ્વાર—નારકી અને દેવતાને અપડીવાઈ અવધિ જ્ઞાન હોય. મનુષ્ય અને તિર્યંચને પડીવાઈ અને અપડીવાઈ બન્ને જાણવાં.

ઇતિ અવધિ પદ સંપૂર્ણ

(૩૩) ધર્મધ્યાન

ઉવવાઇ સૂત્રપાઠ.

સે કિં તં ધમ્મેઝાણે ? ચઉવિહે, ચઉપડયારે પન્નતે તંજહા; આણાવિજએ ૧ અવાયવિજયે ૨ વિયાગવિજયે ૩ સંઠાણવિજએ ૪ ધમ્મસ્સણં ઝાણસ્સ ચત્તારિ લખણા પન્નત્તા તંજહા. આણરૂઇ ૧ ૧ નિસગ્ગરૂઇ ૨ સુત્તરૂઇ ૩ ઉવએસરૂઈ ૪; ધમ્મસ્સણં ઝાણસ્સ ચત્તારિ આલંબણા પન્નતા તંજહા, વાયણા ૧ પુચ્છણા ૨ પરિયટ્ટણા ૩ ધમ્મકહા ૪; ધમ્મસ્સણં ઝાણસ્સ ચત્તારિ અણુપ્પેહા પન્નતા તંજહા, એગચ્ચાણુપ્પેહા ૧ અણિચ્ચાણુપ્પેહા ૨ અસરણાણુપ્પેહા ૩ સંસારાણુપ્પેહા ૪.

એ સૂત્ર પાઠ કહ્યો હવે સૂત્રનો અર્થ કહે છે ધર્મ ધ્યાનના ચાર ભેદ. તે માંહે પહેલા ભેદનો અર્થ કહે છે **આણાવિજએ** કહેતા વીતરાગની આજ્ઞાનો વિચાર ચીતવવો તે વીતરાગની આજ્ઞા જે સમકિત સહિત બાર વ્રત શ્રાવકની અગ્યાર પડિમા, પંચ મહાવ્રત, ભિખુની બાર પડિમા, શુભધ્યાન, શુભયોગ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, છકાયની રક્ષા એ વીતરાગની આજ્ઞા આરાધવી, તેમાં સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કરવો. ચતુર્વિધ તીર્થના ગુણ કીર્તન કરવા એ ધર્મ ધ્યાનનો પહેલો ભેદ કહ્યો

હવે ધર્મ ધ્યાનનો બીજો ભેદ કહે છે **અવાયવિજએ** કહેતા સંસાર માંહે જીવ જે થકી દુ:ખ પામે છે તેનો વિચાર ચીતવવો. તેનો એ વિચાર, મિથ્યાત્વ અવ્રત. પ્રમાદ, કષાય, અશુભયોગ તથા અઢાર પાપસ્થાનક, છકાયની હિંસા, એ દુઃખના કારણ જાણી એવો આશ્રવમાર્ગ છાંડીને સંવર માર્ગ આદરવો, જેથી જીવ દુઃખ ન પામે એ ધર્મધ્યાનનો બીજો ભેદ કહ્યો

હવે ધર્મધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ કહે છે **વિવાગવિજએ** કહેતા જીવ જે સુખ દુઃખ ભોગવે છે, તે શા થકી તેનો વિચાર ચિંતવવો તેનો એ વિચાર, જીવે જેવે રસે કરી પૂર્વે જેવા શુભાશુભ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ ઉપાર્જ્યાં છે તે શુભાશુભ કર્મના ઉદયથી જીવ તેવા સુખ દુ:ખ અનુભવે છે તે અનુભવતા થકા કોઇ ઉપર રાગ દ્વેષ ન આણીયે, સમતાભાવ આણીએ. મન, વચન, કાયાના શુભયોગ સહિત શ્રી જૈનધર્મને વિષે પ્રવર્તિયે, જેથી નિરાબાધ પરમ સુખ પામીએ એ ધર્મધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ કહ્યો.

હવે ધર્મધ્યાનનો ચોથો ભેદ કહે છે સંસ્થાનવિચય એટલે ત્રણ લોકના આકારનું સ્વરૂપ ચિંતવીએ. તેનું એ સ્વરૂપ, આ લોક સુપ્રતિષ્ઠિતને આકારે છે જીવ અજીવે સંપૂર્ણ ભર્યો છે. અસંખ્યાતા જોજનની કોડાકોડી પ્રમાણે તીરછો લોક છે તેમાં અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર છે તથા અસંખ્યાતા વાણવ્યંતરના નગર છે તથા અસંખ્યાતા જ્યોતિષીના વિમાન છે તથા અસંખ્યાતી જ્યોતિષીની રાજધાની છે તેમાં અઢી દ્વીપ માંહિ તીર્થંકર જઘન્ય ૨૦ ઉત્કૃષ્ટા એકસો સિત્તેર હોય, તથા કેવળી જઘન્ય બે કોડિ ઉત્કૃષ્ટા નવ કોડિ તથા સાધુ જઘન્ય બે હજાર કોડિ, ઉત્કૃષ્ટા નવ હજાર કોડિ તેને વંદામિ નમંસામિ સક્કારેમિ, સમ્માણેમિ કલ્લાણં મંગલં દેવયં ચેઇયં પજ્જુવાસામિ તિરછા લોકમાંહિ અસંખ્યાતા શ્રાવક શ્રાવિકા છે તેના ગુણગ્રામ કરીએ. તે તિરછા લોકથી અસંખ્યાત ગુણો અધિકો ઊર્ધ્વલોક છે તેમાં બાર દેવલોક નવ ગ્રૈવેયક પાંચ અનુત્તર વિમાન સર્વ મળીને ચોરાસી લાખ સત્તાણું હજાર ત્રેવીસ વિમાન છે તે ઉપર સિદ્ધશીલા છે ત્યાં સિદ્ધ ભગવંત બિરાજે છે તેમને વંદામિ જાવ પજ્જુવાસામિ. તે ઊર્ધ્વ લોકથી નીચે અધોલોક છે તેમાં ચોરાસી લાખ નરકાવાસા છે સાત ક્રોડ બોતેર લાખ ભવનપતિના ભવન છે એવા ત્રણ લોકના સર્વ સ્થાનક સમકિત રહિત કરણી વિના સર્વ જીવે અનંતી વાર જન્મ મરણે કરી ફરસી મૂક્યા છે એમ જાણી સમકિત સહિત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરીએ જેથી અજરામર પદ પામીએ એ ધર્મધ્યાનનો ચોથો ભેદ કહ્યો

હવે ધર્મધ્યાનના ચાર લક્ષણ તેમાં ધર્મ ધ્યાનનું પહેલું લક્ષણ કહે છે. આજ્ઞારુચિ એટલે વીતરાગની આજ્ઞા અંગીકાર કરવાની રુચિ ઉપજે તેને આજ્ઞારુચિ કહિયે. એ ધર્મધ્યાનનું પહેલું લક્ષણ કહ્યું

હવે ધર્મધ્યાનનું બીજું લક્ષણ કહે છે નિસર્ગરુચિ એટલે જીવને સ્વભાવેજ તથા જાતિસ્મરણાદિક જ્ઞાને કરી શ્રુતસહિત ચારિત્ર ધર્મ કરવાની રુચિ ઉપજે નિસર્ગરુચિ કહીયે એ ધર્મધ્યાનનું બીજું લક્ષણ કહ્યું

હવે ધર્મધ્યાનનું ત્રીજું લક્ષણ કહે છે સૂત્રરુચિ એટલે સૂત્રના બે ભેદ. અંગપવિઠ્ઠ અને અંગબાહિર, અંગપવિઠ્ઠ તે આચારાંગાદિ ૧૨ અંગ તેમાં ૧૧ કાલિક અને બારમું અંગ દૃષ્ટિવાદ તે ઉત્કાલિક અંગ બાહિરના બે ભેદ આવશ્યક અને આવશ્યક વ્યતિરિક્ત. આવશ્યક તે સામાયિકાદિ ૬ અધ્યયન તે ઉત્કાલિક તથા ઉત્તરાધ્યયનાદિ કાલિકસૂત્ર તથા ઉત્કાલિક પ્રમુખ; ઉત્કાલિકસૂત્ર સાંભળવા તથા ભણવાની રુચિ ઉપજે તેને સૂત્રરુચિ કહીએ એ ધર્મધ્યાનનું ત્રીજું લક્ષણ કહ્યું

હવે ધર્મધ્યાનનું ચોથું લક્ષણ ઉપદેશરુચિ કહે છે ઉપદેશરુચિ એટલે અજ્ઞાને કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે જ્ઞાને કરી ખપાવીએ જ્ઞાને કરી નવાં કર્મ ન

બાંધીએ, મિથ્યાત્વે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સમકિત કરી ખપાવીએ, સમકિત કરી નવા કર્મ ન બાંધિએ, અવ્રતે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે વ્રતે કરી ખપાવીએ વ્રતે કરી નવા કર્મ ન બાંધીએ, પ્રમાદે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે અપ્રમાદે કરી ખપાવીએ, પ્રમાદે કરી નવા કર્મ ન બાંધીએ, કષાય કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે કષાયને અણુકરવે કરીને નવા કર્મ ન બાંધીએ અશુભ યોગે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે શુભ યોગે કરી ખપાવીએ, શુભ યોગે કરી નવા કર્મ ન બાંધીએ, પાંચ ઇંદ્રિયના સ્વાદરૂપ આશ્રવે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે તપરૂપ સંવરે કરી ખપાવીએ, તપરૂપ સંવરે કરી નવા કર્મ ન બાંધિએ, માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવ માર્ગ છાંડીને જ્ઞાનાદિક સંવર માર્ગ આદરવો એવો તીર્થંકરનો ઉપદેશ સાંભળવાની રૂચિ ઉપજે, તેને ઉપદેશ રૂચિ કહીએ, તથા ઉગાઢ રૂચિ પણ કહીએ, એ ધર્મધ્યાનનું ચોથું લક્ષણ કહ્યું.

હવે ધર્મધ્યાનના ચાર આલંબન કહે છે વાયણા, પૂછણા, પરિયટ્ટણા, ધર્મકથા હવે ધર્મધ્યાનનું પહેલું આલંબન **વાયણા** કહે છે વાયણા તે કોને કહીએ? વિનય સહિત જ્ઞાન તથા નિર્જરાને અર્થે સૂત્રના, અર્થના જાણ ગુર્વાદિક સમીપે સૂત્ર તથા અર્થની વાચણી લેવી, તેને વાયણા કહીએ એ ધર્મધ્યાનનું પહેલું આલંબન કહ્યું

હવે ધર્મધ્યાનનું બીજું આલંબન **પૂછણા** કહે છે, પૂછણા તે કેને કહીયે? અપૂર્વ જ્ઞાન પામવાને અર્થે તથા જૈનમત દીપાવવાને અર્થે તથા સંદેહ નિવારવા અર્થે તથા પરની પરીક્ષા લેવાને અર્થે યથાયોગ્ય વિનય સહિત ગુર્વાદિકને પ્રશ્ન પૂછીએ તેને પૂછણા કહિએ એ ધર્મધ્યાનનું બીજું આલંબન કહ્યું

હવે ધર્મધ્યાનનું ત્રીજું આલંબન **પરિયટ્ટણા** કહે છે પરિયટ્ટણા તે કેને કહિએ? પૂર્વે જે જિનભાષિત સૂત્ર અર્થ ભણ્યા છે, તે અસ્ખલિત કરવાને અર્થે તથા નિર્જરાને અર્થે શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત શુદ્ધ સૂત્ર અર્થની વારંવાર સઝાય કરે તેને પરિયટ્ટણા કહિયે એ ધર્મધ્યાનનું ત્રીજું આલંબન કહ્યું.

હવે ધર્મધ્યાનનું ચોથું આલંબન **ધર્મકથા** કહે છે, ધર્મ કથા તે કેને કહિએ? વીતરાગે જે ભાવ જેવા પ્રરૂપ્યા છે, તે ભાવ પોતે અહીને વિશેષે નિશ્ચય કરીને શંકા કંખા વિતિગિચ્છા રહિતપણે પોતાની નિર્જરાને અર્થે પરના ઉપકારને અર્થે સભા મધ્યે તે ભાવ તેવાજ પ્રરૂપીએ તેને ધર્મકથા કહીએ એવી ધર્મકથા કહેતા થકા અને સાંભળીને સર્દહતા થકા તે બન્ને વીતરાગની આજ્ઞાના આરાધક હોય તે ધર્મકથા-સંવરરૂપી વૃક્ષ સેવીએ, તેથી મનવંછિત સુખ પામીએ તે સંવરરૂપી વૃક્ષ વખાણીએ છીએ તે સંવરરૂપી વૃક્ષ કેવું છે? જેનું વિશુદ્ધ સમકિતરૂપ મૂલ છે, ધૈર્યરૂપ કંદ છે, વિનયરૂપ વેદિકા છે તીર્થંકર તથા ચાર તીર્થના ગુણ કીર્તનરૂપ સ્કંધ છે, પાંચ મહાવ્રતરૂપ મોટી શાખા છે, પચીસ ભાવનારૂપ

ત્યાં છે શુભધ્યાન ને શુભયોગરૂપ પ્રધાન પલ્લવ પત્ર છે પુષ્પરૂપ ફૂલ છે શીલરૂપ સુગંધ છે, આનંદરૂપ રસ છે મોક્ષરૂપ પ્રધાન ફળ છે મેરુગિરિના શિખર ઉપર જેમ ચૂલિકા વિરાજે છે તેમ સમકિતીના હૃદયમાં સંવરરૂપ વૃક્ષ બિરાજે છે એવી સંવરરૂપી શીતળ છાયા જેને પરિણમે તેના ભવોભવના પાપ ટળે ને તે પરમ અતુલ સુખ પામે ઇત્યાદિક ચાર પ્રકારની કથા. વિક્ષેપણી આક્ષેપણી સંવેગણી, નિર્વેદણી એ ચાર કથા વિસ્તારપણે કહે તેને ધર્મકથા કહીએ એ ધર્મધ્યાનનું ચોથું આલંબન કહ્યું આક્ષેપણી પ્રમુખ ૪ કથાનો વિસ્તાર ચોથે ઠાણે બીજે ઉદ્દેશે સૂત્ર ૫૮ મધ્યે છે

હવે ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા કહે છે અનુપ્રેક્ષા તે કેને કહીએ? જીવાદિક અને અજીવાદિક તેના સ્વભાવ સ્વરૂપ જાણવાને અર્થે મનના અતિ વિસ્તારે ચિંતવીએ તેને અનુપ્રેક્ષા કહીએ.

હવે ધર્મધ્યાનની પહેલી અનુપ્રેક્ષા કહે છે એકત્વાનુપ્રેક્ષા તે કેને કહીએ? જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશી, અરૂપી, સદા ઉપયોગી તે ચૈતન્યરૂપ એવો એક મારો આત્મા નિશ્ચયનયે છે તેમ સર્વ આત્મા નિશ્ચયનયે એવા જ છે અને વ્યવહારનયે આત્મા અનાદિકાળનો અચેતન જડ વસ્તુ ૨ રૂપ સહિત પુદ્ગલનો સંયોગી થકો ત્રસ ને સ્થાવરરૂપ થઈને અનેક નૃત્યકાર નટુવાની પેરે અનેક રૂપે અનેક ભવે પ્રવર્તે છે તે ત્રસનો ત્રસરૂપે પ્રવર્તે તો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટો બે હજાર સાગર ઝાઝેરા સુધી રહે. અને સ્થાવરનો સ્થાવરપણે પ્રવર્તે તો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટો અનંતી ઉત્સર્પિણી કાળથી ક્ષેત્રથી અનંતા લોક પ્રમાણ આકાશના આકાશ પ્રદેશ થાય તેટલા કાળચક્ર ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી જાણવી તેના અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્તન થાય. આંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે આકાશ પ્રદેશ આવે તેટલા અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્તન થાય. સ્થાવર મધ્યે પુદ્ગલ ઘણો ભેળ્યો એ વ્યવહાર નયથી જીવ જાણીએ. વળી ત્રસ સ્થાવર મધ્યે રહ્યો થકો ઓપરૂપ નપુંસક વેદે પુદ્ગલને સંયોગે ભેળ્યો પ્રવર્ત્યો, અનેક રૂપો ધારણ કર્યાં તે કહે છે કોઈક પ્રસ્તાવે દેવીપણે ભવનપત્યાદિકથી ઇશાન દેવલોક સુધી ઇંદ્રની ઇંદ્રાણી ચાવતી અપ્સરા થઈ જઘન્ય ૧ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટા ૫૫ પલ્યોપમ, દેવાંગનાને રૂપે અનંતીવાર જીવ ભેળ્યો, દેવતાપણે ભવનપત્યાદિકથી યાવત નવ ગ્રૈવેયક સુધી મહર્દ્ધિક દેવપણે મહાઋદ્ધિવંત ઇંદ્રાદિક લોકપાલ પ્રમુખપણે રૂપવંત દેદીપ્યમાન વળી જાલિમ સંયોગપણે પ્રવર્ત્યો જઘન્ય ૧ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટા ૩૧ સાગરોપમ એમ અનંતીવાર ભોગવી થયો. ઇંદ્ર મહારાજે એક ભવમાંહે ૭ પલ્યો-પમની દેવી બાવીસ ક્રોડાક્રોડી પંચાસી લાખ ક્રોડ, એકોતેર હજાર ક્રોડ ચારસે અઠ્ઠાવીસ ક્રોડ, સત્તાવન લાખ ચૌદ હજાર બસે ને અઠ્ઠાસી ઉપર પાંચ પલ્યની ૮ ભોગવી દેવી ભોગવતાં કે પણ તૃપ્તિ ન પામ્યો મનુષ્ય મધ્યે સ્ત્રી પુરુષપણે થયો.

દેવગુરૂ ઉત્તરકુરૂ મધ્યે યુગલયુગલાણી થયો, ત્યા મહામનોહરરૂપ મનવાંછત સુખ ભોગવ્યા દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષથી મનવછિત સુખ ભોગવ્યા, આ પુરૂષને ક્ષણ માત્રનો વિયોગ ન પડે ૩ પલ્યોપમ, સુધી નિરતર સુખ વિલસ્યા, હરિવાસ રમકવાસ મધ્યે ૨ પલ્યોપમ, હેમવયક્ષેત્ર, હિરણ્યવયક્ષેત્ર મધ્યે ૧ પલ્યસુધી, છપન અતર્દ્વીપો મધ્યે પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ, યુગલ યુગલાણીપણે અનંતીવાર. સ્ત્રી પુરૂષના રૂપ લઈ ખેલ્યો પણ આત્મા તૃપ્તિ ન પામ્યો વળી ચક્રવર્તીને ઘેર સ્ત્રીરત્નપણે લક્ષ્મી સરિખા રૂપ અનતીવાર જીવ લઇ ખેલ્યો પણ તૃપ્તિ ન પામ્યો વાસુદેવ, મડલીક રાજા, પ્રધાન વ્યવહારીયાને ઘરે સ્ત્રીપણે મનોજ્ઞ સુખોમા પૂર્વક્રોડાયિકના આઉખાપણે પ્રવર્ત્યો વળી તેજ જીવ મનુષ્ય મધ્યે કુરૂપવાસ, દુર્ભાગી, નીચ કુલ દરિદ્રે ભર્ત્તારની સ્ત્રીપણે. અલછરૂપ દુર્ભાગીણીપણે, નટવાપણે પ્રવર્ત્યો, છતા મનુષ્યપણે સ્ત્રી પુરૂષના અવતાર પૂરા ન થયા વળી તિર્યચ પચેદ્રિય જલચરાદિ મધ્યે સ્ત્રી વેદે પુરૂષ વેદે પ્રવર્ત્યો, વળી તે જીવ સાત નરકમા એકેદ્રિયમા, ત્રણ વિકલેદ્રિય તથા અસજ્ઞી તિર્યચ મનુષ્ય મધ્યે નિશ્ચમા નપુંસક વેદે અને સજ્ઞી તિર્યચ મનુષ્ય મધ્યે પણ નપુસક હોય તે સર્વે નપુસકવેદે જીવ પ્રવર્ત્યો પરમાર્થે લાગઠ સ્ત્રી વેદે પ્રવર્ત્યો તે ઉત્કૃષ્ટા એકસો દશ પલ્ય અને પ્રથક્ પૂર્વ ક્રોડ સુધી સ્ત્રીવેદે ખેલ્યો જઘન્ય આઉખા ભોગવ્યા આશ્રી અંતર્મુહૂર્ત. પુરૂષવેદે ઉત્કૃષ્ટે પ્રથક સો સાગર ઝાઝેરા સુધી પુરૂષવેદ મધ્યે ખેલ્યો જઘન્ય આઉખા ભોગવ્યા આશ્રી અતર્મુહૂર્ત. નપુસકવેદે ઉત્કૃષ્ટા અનતા કાલચક્ર અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્તન સુધી નપુસકવેદે ખેલ્યો જ્યા ગયો ત્યા એકલો પુદ્ગલને સયોગે અનેક રૂપ પરાવર્તન કીધા એ સર્વ વ્યવહાર નય જીવને વિષે જાણવો એવા પરિભ્રમણનો મિટાવણહાર શ્રી જૈનધર્મને વિષે શુદ્ધ સદ્દહણા સહિત શુદ્ધ ઉદ્યમ પરાક્રમનુ ફોરવવુ થાય ત્યારેજ આત્માનુ સાધન થાય, તે વારે સિદ્ધપણુ પામે, તેમા એકલોજ નિશ્ચય નય આત્મા જાણવો જ્યારે શુદ્ધ વ્યવહારે પ્રવર્તે ને અશુદ્ધ વ્યવહાર મટાડે તે વારે સિદ્ધ હોય એવો મારો એક આત્મા છે જે ભણી અપર પરિવાર તે સ્વાર્થરૂપી છે અને પડગસા, મીમસા વીસસા પુદ્ગલ તે પર્યવે કરી જેવે સ્વભાવે છે, તેવે સ્વભાવે ન રહે તે પણ અશાશ્વતા છે- તે માટે એક મારો પોતાનો આત્મા પોતાના કાર્યનો સાધક શાશ્વતો જાણીને પોતાના આત્મા સાધન કરીયે એ ધર્મધ્યાનની પહેલી અણુપ્રેહા કહી.

હવે ધર્મધ્યાનની બીજી અણુપ્રેહા કહે છે :અણીચ્ચાણુપ્પેહા તે કેને કહીયે ? રૂપી પુદ્ગલની અનેક પ્રકારે યતના કરિયે તે પણ અનિત્ય છે, નિત્ય એક શ્રી જૈનધર્મ પરમ સુખદાયક છે, પોતાના આત્માને નિત્ય જાણીને સમકિતાદિક સવરે કરી પુષ્ટ કરીયે એ ધર્મધ્યાનની બીજી અણુપ્રેહા કહી

હવે ધર્મધ્યાનની ત્રીજી અણુપ્રેક્ષા કહે છે અસરણાણુપ્રેક્ષા તે એને કહીએ ! આ જગત વિષે અને પરભવ પહોંચતાં જીવને એક સમકિતપૂર્વક જૈનધર્મ વિના જન્મ જરા મરણનાં દુઃખ નિવારવા બીજો કોઈ શરણ સમર્થ નથી, એમ જાણી શ્રી જૈનધર્મનું શરણ કીજે, જેથી પરમ સુખ ઉપજે એ ધર્મધ્યાનની ત્રીજી અણુપ્રેક્ષા કહી.

હવે ધર્મધ્યાનની ચોથી અણુપ્રેક્ષા કહે છે સંસારાણુપ્રેક્ષા તે એને કહિએ ! સ્વાર્થરૂપ સંસાર સમુદ્ર માંહિ જન્મ જરા મરણ સંયોગ વિયોગ શારીરિક માનસિક દુઃખ ક્લેશ મિથ્યાત્વ, તૃષ્ણારૂપ પાણી જળ ક્રોધાદિકની લહેર કરી ચાર ગતિ ચોરાશી લક્ષને વિષે પરિભ્રમણ કરતાં જગત જીવને શ્રી જૈન ધર્મરૂપ દ્વીપનો આધાર છે તથા ધર્મરૂપ નાવાનો શુદ્ધ સમકિતરૂપ નિર્યામક નામનો ખેવણહાર છે એવી નાવાએ કરી જીવ સિદ્ધિરૂપ મહા નગરને વિષે પહોંચે ત્યાં અનંત અતુલ નિર્મળ સિદ્ધના સુખ જીવ પામે એ ધર્મધ્યાનની ચોથી અણુપ્રેક્ષા કહી. એવા ધર્મધ્યાનના ગુણ જાણીને સદા ધર્મધ્યાન ધ્યાઈયે જેથી પરમ સુખ પામીયે.

ઇતિ ધર્મધ્યાન સંપૂર્ણ

(૩૪) છ લેશ્યા

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર. અધ્યયન ચોત્રીસમે છ લેશ્યાનો થોકડો ચાલ્યો છે તેમાં પ્રથમ લેશ્યાના અગીઆર દ્વાર કહે છે—નામ વર્ણ રસ, ગંધ, સ્પર્શ પરિણામ, લક્ષણ, સ્થાનક સ્થિતિ, ગતિ અને ચવન એ અગીઆર નામ કહ્યા. હવે તેનો વિસ્તાર કહે છે

પ્રથમ નામદ્વાર કહે છે કૃષ્ણ લેશ્યા, નીલ લેશ્યા કાપુત લેશ્યા, તેજુ લેશ્યા પદ્મ લેશ્યા અને શુક્લ લેશ્યા

બીજો વર્ણનો દ્વાર કહે છે—કૃષ્ણ લેશ્યાનો વર્ણ—જેવો પાણી સહિત મેઘ કાળો જેવાં પાડાના શીંગડાં કાળાં, જેવાં અરીઠાના બીજ જેવું ગાડાનું ખંજન આંખની કીકી એ થકી અનન્ત ગુણો કાળો.

નીલ લેશ્યાનો વર્ણ—જેવો અશોક વૃક્ષ નીલો, જેવી ચાસપક્ષીની પાંખ જેવું વૈડુર્યરત્ન એથી અનન્ત ગુણો નીલ લેશ્યાનો નીલો વર્ણ છે

કાપુત લેશ્યાનો વર્ણ—જેવાં અળશીનાં ફૂલ, જેવી કોયલની પાંખ જેવી પારેવાની ડોક કાંઈક રાતી કાંઈક કાળી એ થકી અનન્તગુણો અધિક કાપુત લેશ્યાનો વર્ણ જાણવો

તેજુ લેશ્યાનો વર્ણ—જેવો ઉગતો સૂર્ય રાતો, જેવી સૂડાની ચાચ, જેવી દીવાની શીખા, એ કરતા અનન્તગુણો અધિક ગતો.

પદ્મ લેશ્યાનો વર્ણ-જેવી હરતાળ, જેવી હળદર, જેવા શણુના ફૂલ, એ કરતા અનન્ત ગુણો અધિક પીળો

શુકલ લેશ્યાનો વર્ણ—જેવો શખ જેવુ અકરત્ન જેવુ મોગરાનુ ફુલ જેવુ ગાનુ દુધ જેવો રૂપાનો હાર. એ કરતા અનત ગુણો અધિક શ્વેત

ત્રીજો લેશ્યાના રસનો દ્વાર કહે છે—કૃષ્ણ લેશ્યાનો રસ—જેવુ કડવુ તુબડુ, જેવો કડવો લીબડાનો રસ, જેવો રોહીણી નામે વનસ્પતિનો રસ, એથી અનત ગુણો અધિક કડવો રસ ૧ નીલ લેશ્યાનો રસ જેવો સુંઠનો તીખો રસ જેવો પીપર મરીનો રસ, એથી અનત ગુણો અધિક તીખો રસ ૨ કાપુત લેશ્યાનો રસ—જેવો કુણી કાચી કેરીનો રસ જેવો કાચા કોઠાનો રસ, એથી અનત ગુણો અધિક ખાટો રસ ૩ તેજુ લેશ્યાનો રસ-જેવો પાકા આંબાનો રસ જેવો પાકા કોઠાનો રસ, એથી અનત ગુણો કાંઈક ખાટો ને કાંઈક મીઠો રસ ૪ પદ્મ લેશ્યાનો રસ જેવો વારૂણીનો રસ, જેવો આશવ (સરકો) નો રસ, જેવો મધુનો રસ એથી અનત ગુણો મધુરો રસ, ૫ શુકલ લેશ્યાનો રસ જેવો ખજુરનો રસ જેવો દ્રાક્ષનો રસ, જેવો દુધનો રસ, જેવો સાકરનો રસ એથી અનત ગુણો અધિક મીઠો રસ ૬

ચોથા લેશ્યાના ગધનો દ્વાર કહે છે—જેવો ગાયના મડાનો, કુતરાના મડાનો, સર્પના મડાનો એથી અનન્નત ગુણો અધિક અપ્રશસ્ત, પ્રથમ ત્રણ મીઠી લેશ્યાનો ગધ જાણવો, જેવો કપુર, કેયડો, પ્રમુખ સુગંધી પદાર્થ વાટતા (ઘુટતા) જેવી સુગધ નીકળે તે કરતા અનત ગુણો પ્રશસ્ત ત્રણ સારી લેશ્યાનો ગંધ જાણવો

પાંચમો લેશ્યના સ્પર્શનો દ્વાર કહે છે—જેવી કરવતની ધાર, જેવી ગાયની જીભ, જેવુ મુઝનુ તથા વાસનુ પાન, તે કરતાં અનન્ત ગુણો માઠી અપ્રશસ્ત લેશ્યાનો સ્પર્શ જાણવો, જેથી બુર નામે વનસ્પતિ, જેવુ માખણુ, જેવા સરસવના ફુલ જેવુ મખમલ એ કરતા અનન્ત ગુણો અધિક પ્રશસ્ત લેશ્યાનો સ્પર્શ સૂવાળો જાણવો

છઠ્ઠે લેશ્યાના પરિણામનો દ્વાર કહે છે—લેશ્યા ત્રણ પ્રકારે પરિણામે જઘન્ય, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ તથા નવ પ્રકારે પરિણામે તે ઉપરે ત્રણ કહી તેના એકેકના ત્રણ ભેદ થાય જેમકે જઘન્યનો જઘન્ય, જઘન્યનો મધ્યમ, જઘન્યનો ઉત્કૃષ્ટ એ રીતે દરેકના ત્રણ ત્રણ ભેદ કરતાં નવ ભેદ થાય એમ નવના સત્તાવીશ ભેદ થાય એમ સત્તાવીશના એકાશી ભેદ થાય, એમ એકાશીના બસે ને તેતાલીસ ભેદ થાય, એટલે ભેદે લેશ્યા પરિણમે

સાતમો લેશ્યાનાં લક્ષણનો દ્વાર-તેમાં પ્રથમ કૃષ્ણ લેશ્યાનાં લક્ષણ કહે છે-પાંચ આશ્રવનો સેવનાર, ત્રણ અગુપ્તિવંત છકાયનો હિંસક આરંભનો તીવ્ર પરિણામી તથા દ્વેષી પાપ કરવામાં સાહસિક નિર્દય પરિણામી, ઇન્દ્રિય સુખ રહિત કરનાર અજીતેન્દ્રિ એવા જોગે કરી સહિત હોય તેને કૃષ્ણલેશ્યાનું લક્ષણ જાણવું. નીલ લેશ્યાનાં લક્ષણ કહે છે-ઇર્ષાવંત, અમર્ષવંત, તપ રહિત, માયાવી, પાપ કરતાં લાજે નહિ, ગૃદ્ધી દ્વેષી પ્રમાદી રસનો લોલુપી, શાતાનો ગવેષી, આરંભનો અત્યાગી પાપને વિષે સાહસિક, એ નીલ લેશ્યાનાં લક્ષણ જાણવાં. કાપોત લેશ્યાનાં લક્ષણ કહે છે વાંકો બોલે વાંકું કામ કરનાર માયા કરીને કરનાર, સરળતા રહિત, મોટે ભુંડો અને પૂરે ભુંડો મિથ્યા બોલતાં વચનનો બોલનાર, ચોરી મત્સરનો કરનાર એ કાપોત લેશ્યાનાં લક્ષણ જાણવાં. તેજુ લેશ્યાનાં લક્ષણ કહે છે-મર્યાદાવંત માયા રહિત, ચપળતા રહિત કુતૂહલ રહિત, વિનયવંત દમીતેન્દ્રી શુભ જોગવંત ઉપધાન તપ સહિત, દૃઢ ધર્મી પ્રિય ધર્મી પાપથી બીએ એ તેજુ લેશ્યાનાં લક્ષણ જાણવાં. પદ્મલેશ્યાનાં લક્ષણ કહે છે-ક્રોધ, માન, માયા લોભ પાતળા કર્યા છે પ્રશાંત ચિત્ત આત્માનો દમનાર, જોગ ઉપધાન સહિત હોય, થોડાબોલો ઉપશાંત છે, એ પદ્મ લેશ્યાનાં લક્ષણ જાણવાં. શુક્લ લેશ્યાનાં લક્ષણ કહે છે-આર્તધ્યાન રૌદ્ર ધ્યાનથી સર્વથા રહિત, ધર્મધ્યાન શુક્લધ્યાન સહિત, દશ પ્રકારની ચિત્ત સમાધિએ કરી સહિત, આત્માનો દમનાર, ઇત્યાદિ શુક્લ લેશ્યાનાં લક્ષણ જાણવાં

આઠમો લેશ્યાના સ્થાનકનો દ્વાર કહે છે- અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના જેટલા સમય થાય તથા અસંખ્યાતા લોકના જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય, એટલાં લેશ્યાનાં સ્થાનક જાણવાં.

નવમો લેશ્યાની સ્થિતિનો દ્વાર કહે છે- કૃષ્ણ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટી ૩૩ સાગરોપમ ને અંતર્મુહૂર્ત અધિક નીલ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટી ૧૦ સાગરોપમ ને પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક કાપોત લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટી ત્રણ સાગરોપમ ને પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક તેજુ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટી બે સાગર ને પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક પદ્મ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટી ૧૦ સાગરોપમ ને અંતર્મુહૂર્ત અધિક શુક્લ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટી ૩૩ સાગરોપમ ને અંતર્મુહૂર્ત અધિક. એ સમુચ્ચય લેશ્યાની સ્થિતિ કહી. હવે ચાર ગતિની લેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે પ્રથમ નારકીની લેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે-કાપોત લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૦ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટી ત્રણ સાગરોપમ ને પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ

નીલ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય ત્રણ સાગર ને પલનો અસખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટી દશ સાગર ને પલનો અસખ્યાતમો ભાગ કૃષ્ણ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય દશ સાગર ને પલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટી તેત્રીસ સાગર ને અતર્મુહૂર્ત અધિક એ નારકીની લેશ્યા કહી હવે મનુષ્ય-તિર્યંચની લેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે- પહેલી પાચ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટી અતર્મુહૂર્તની શુકલ લેશ્યાની સ્થિતિ કેવળી આશ્રી જઘન્ય અતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટી નવ વર્ષ ઉણી પૂર્વ ક્રોડની હવે દેવતાની લેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે-ભવનપતિ, વાણવ્યતર એ બેમાં કૃષ્ણ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટી પલના અસંખ્યાતમા ભાગની, નીલ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય કૃષ્ણ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિથી એક સમય અધિક ને ઉત્કૃષ્ટી પલનો અસખ્યાતમો ભાગ કાપુત લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય નીલ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટી પલના અસખ્યાતમા ભાગની તેજુલેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની, ભવનપતિ, વાણવ્યતરની ઉત્કૃષ્ટી બે સાગર ને પલનો અસખ્યાતમો ભાગ અધિક વૈમાનિક દેવની પદ્મ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય તેજુલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિથી એક સમય અધિક ઉત્કૃષ્ટી દશ સાગર ને અતર્મુહૂર્ત અધિક વૈમાનિકની શુકલ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય પદ્મ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિથી એક સમય અધિક, ઉત્કૃષ્ટી તેત્રીસ સાગર ઉપર અંતર્મુહૂર્ત અધિક

દશમો લેશ્યાની ગતિનો દ્વાર કહે છે- કૃષ્ણ, નીલ, કાપુત એ ત્રણ અપ્રશસ્ત અધમ લેશ્યા તેણે કરી જીવ દુર્ગતિએ જાય તેજુ, પદ્મ શુકલ એ ત્રણ ધર્મ લેશ્યા, તેણે કરીને જીવ સુગતિએ જાય

અગીઆરમો લેશ્યાના ચવનનો દ્વાર કહે છે.- સઘળી લેશ્યા પ્રથમ પરિણમતી વખતે કોઇ જીવને ઉપજવુ કે ચવવું નથી તથા લેશ્યાના છેલ્લા સમયે કોઇ જીવને ઉપજવુ કે ચવવુ નથી. પરભવને વિષે કેમ ચવે તે કહે છે-લેશ્યા પરભવની આવી થકી અતર્મુહૂર્ત ગયા પછી શેષ અંતર્મુહૂર્ત આઉખા આડા રહે થકે જીવ પરલોકને વિષે જાય

ઇતિ શ્રી લેશ્યાનો થોકડો સપૂર્ણ.

(૩૫) આઠ આત્માનો વિચાર

શિષ્ય પૂછે છે કે હે ભગવન્! સંગ્રહનયને મતે આત્મા એકજ સ્વરૂપી કહેવામાં આવ્યો છે તેમ છતાં બીજે મતે તે આત્માના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર કહેવાય છે તો શું આત્માના જુદા જુદા ભેદ છે? જો હોય તો તે કેટલા?

ગુરૂ જવાબમાં કહે છે કે હે શિષ્ય! ભગવતીજીનો અભિપ્રાય જોતાં આત્મા તે તો આત્મા જ છે તે આત્મા સ્વશક્તિએ કરીને એકજ રીતિ એકજ સ્વરૂપી છે સમાન પ્રદેશી અને સમાન ગુણી છે તેથી નિશ્ચયે એકજ ભેદ કહેવાય છે પણ વ્યવહાર નયથી અપેક્ષા ભેદે કેટલાક શાસ્ત્રોને વિષે આઠ આત્મા કહેવાય છે તે જેવા કે પહેલો દ્રવ્ય આત્મા ૧ કષાય આત્મા ૨ જોગ આત્મા ૩ ઉપયોગ આત્મા ૪ જ્ઞાન આત્મા ૫ દર્શન આત્મા ૬ ચારિત્ર આત્મા ૭ અને વીર્ય આત્મા ૮ એ આઠ ગુણે કરી આઠ નામ કહેવાય છે અને તે એક બીજા સાથે મળી જવાથી તેના અનેક વિકલ્પ બને છે તે યંત્રથી જાણવી.

ભજનાના યંત્રમાં ભજનાનો અર્થ હોય અથવા ન હોય તેને કહેવાય છે નિયમાનો અર્થ નિશ્ચયે હોય તેને કહેવાય છે

હવે તેનો અલ્પ બહુત્વ દ્વાર કહે છે સર્વથી થોડા ચારિત્ર આત્મા તેથી જ્ઞાન આત્મા અનંતગુણા તેથી કષાય આત્મા અનંત ગુણા તેથી જોગ આત્મા વિશેષાધિકા તેથી દ્રવ્ય આત્મા તથા ઉપયોગ આત્મા તથા દર્શન આત્મા માંહો માંહે તુલ્ય ને તેથી વિશેષાધિકા એ સામાન્ય વિચાર કર્યો હવે આઠ આત્માનો વિશેષ વિચાર કહે છે

શિષ્ય પુછે છે, કૃપાળુ ગુરૂ! આત્મ દ્રવ્ય એકજ શક્તિવાળો અને અસંખ્યાત પ્રદેશી સત ચિત ને આનંદઘન કહેવામાં આવ્યો છે એવો નિશ્ચય નયનો અભિપ્રાય છે પણ વ્યવહાર નયને મતે કયા કારણને લઈને આઠ નામ કહેવામાં આવ્યા હશે? વળી તે આત્માને ક્યા ક્યા સંજોગો સાથે સંબંધને બતાવેલ છે? તે કૃપા કરીને કહો.

ગુરૂ એ સવાલના જવાબમાં કહે છે:—હે શિષ્ય! કારણ માત્ર એજ છે કે શુધ્ધ આત્મ દ્રવ્યમાં પાંચ જ્ઞાન, બે દર્શન તથા પાંચ ચારિત્રનો સમાવેશ થાય છે, તે સર્વ આત્મશુધ્ધિના કારણ અર્થાત સાધન છે તેમાં આત્મબળ ને આત્મવીર્ય હોવાથી કર્મ મુક્ત થવાય છે ને બીજા પક્ષમાં એટલે તેથી વિરૂદ્ધ સામા પક્ષમાં અશુધ્ધ આત્મદ્રવ્યમાં પચીશ કષાય, પંદર જોગ, ત્રણ અજ્ઞાન અને બે દર્શનનો સમાવેશ થાય છે તે સર્વ આત્મ અશુધ્ધતાના કારણ અર્થાત સાધન છે તેમાં બળવીર્ય હોવાથી ચાર ગતિઓમાં તે આત્મ ભ્રમણ કરવાનું બને છે તેને લીધે સંસારી જીવો ગણાય છે તેમ સર્વ બાબતે દરેક આત્મા જુદા જુદા સંયોગો સાથે જોડાય છે તે નીચેના યંત્રથી જાણી શકાશે.

૧ દ્રવ્ય આત્મામા	૨ કષાય આ	૩ જોગ આ	૪ ઉપયોગ આ.	૫ જ્ઞાન આ	૬ દર્શન આ	૭ ચારિત્ર આ	૮ વીર્ય આત્મામા
કષાય આત્માની ભજના	દ્રવ્ય આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય આત્માની નિયમા
જોગ આત્માની ભજની	જોગ આત્માની નિયમા	કષાય આત્માની ભજના	કષાય આત્માની ભજના	કષાય આત્માની ભજના	કષાય આત્માની ભજના	કષાય આત્માની ભજના	કષાય આત્માની ભજના
ઉપયોગ આત્માની નિયમા	ઉપયોગ આત્મા-ની નિયમા	ઉપયોગ આ ની નિયમા	જોગ આત્માની ભજના	જોગ આત્માની ભજના	જોગ આત્માની ભજના	જોગ આત્માની ભજના	જોગ આત્માની ભજના
જ્ઞાન આ ની ભજના	જ્ઞાન આત્માની ભજના	જ્ઞાન આત્માની ભજના	જ્ઞાન આત્માની ભજના	ઉપયોગ આ. ની નિયમા	ઉપયોગ આ ની નિયમા	ઉપયોગ આ ની નિયમા	ઉપયોગ આત્માની નિયમા
દર્શન આ ની નિયમા	દર્શન આત્માની નિયમા	દર્શન આત્માની નિયમા	દર્શન આત્માની નિયમા	દર્શન આત્માની નિયમા	જ્ઞાન આત્માની ભજના	જ્ઞાન આત્માની નિયમા	જ્ઞાન આત્માની ભજના
ચારિત્ર આ, ની ભજના	ચારિત્ર આ ની ભજના	ચારિત્ર આત્થાની ભજના	ચારિત્ર આ ની ભજના	ચારિત્ર આત્માની ભજના	ચારિત્ર આત્માની ભજના	દર્શન આત્માની નિયમા	દર્શન આત્માની નિયમા
વીર્ય આ ની ભજના	વીર્ય આત્માની નિયમા	વીર્ય આત્માની નિયમા	વીર્ય આત્માની ભજના	વીર્ય આત્માની ભજના	વીર્ય આત્માની ભજના	વીર્ય આત્માની નિયમા	ચારિત્ર આત્માની ભજના

આઠ આત્માનો ભીન્ને યંત્ર	જીવના ચઉદ ભેદમાંથી	ચઉદ ગુણઠાણા માંથી	પંદર જોગ માંથી	બાર ઉપયોગ માંથી	૭ લેસ્યામાંથી
૧ દ્રવ્ય આત્મામાં	સમુચ્ચયે ૧૪ ભેદ લાભે	સમુચ્ચયે ૧૪ ગુણ ઠાણા લાભે	સમુચ્ચયે ૧૫ જોગ લાભે	સમુચ્ચયે બાર ઉપયોગ	સમુચ્ચયે ૭ લેસ્યા
૨ કષાય આત્મામાં	૧૪ લાભે	પહેલા ૧ ગુણ ઠાણા	૧૫ લાભે	કેવળજ્ઞાન ને કેવળ દર્શન વર્જીને ૧ લાભે	૬ લેસ્યા
૩ જોગ આત્મામાં	૧૪ લાભે	પહેલેથી તેર ગુણ ઠાણા લાભે	૧૫ લાભે	૧૨ લાભે	૬ લેસ્યા
૪ ઉપયોગ આત્મામાં	૧૪ લાભે	૧૪ ગુણઠાણા	૧૫ જોગ લાભે	૧૨ ઉપયોગ લાભે	૬ લેસ્યા
૫ જ્ઞાન આત્મામાં	૩ વિકલેંદ્રેય અસંજ્ઞીના અપર્યાપ્તા ને સંજ્ઞીના બે એ ૭	પહેલું ને ત્રીજું વરજી બાકી ૧૨ ગુણઠાણા લાભે	૧૫ લાભે	ત્રણ અજ્ઞાન વરજી નવ ઉપયોગ લાભે	૬ લેસ્યા
૬ દર્શન આત્મામાં	૧૪ લાભે	૧૪ લાભે	૧૫ લાભે	૧૨ ઉપયોગ લાભે	૬ લેસ્યા
૭ ચારિત્ર આતમામાં	૧ સંજ્ઞીનો પર્યાપ્તો લાભે	પહેલા પાંચ વરજી ને પછાં નવ ગુણ ઠાણા લાભે	૧૫ લાભે	૩ અજ્ઞાન વરજીને નવ ઉપયોગ લાભે	૬ લેસ્યા
૮ વીર્ય આતમામાં	૧૪ લાભે	૧૪ લાભે	૧૫ લાભે	૧૨ ઉપયોગ લાભે	૬ લેસ્યા

ઇતિ આઠ આત્માનો વિચાર સંપૂર્ણ

(૩૬) વ્યવવહાર સમકિતના ૬૭ બોલ.

આ સડસઠ બોલોના પ્રથમ બાર દ્વાર કહે છે. (૧) સદ્દહણા ચાર (૨) લીંગ ત્રણ (૩) વિનયના દસ પ્રકાર. (૪) શુધ્ધતાના ૩ ભેદ (૫) લક્ષણ પાંચ (૬) ભૂષણ પાચ. (૭) દૂષણના પાંચ ભેદ (૮) પ્રભાવના ૮ (૯) આગાર ૭. (૧૦) જયણા ૭ (૧૧) સ્થાનક ૭ (૧૨) ભાવના ૭ હવે તે દ્વાર વિસ્તારથી કહે છે

(૧) **સદ્દહણા ચાર પ્રકારની** — (૧) પરતીર્થિનો અધિક પરિચય ન કરે (૨) અધર્મ પાખંડીયોની પ્રશસા ન કરે (૩) પોતાના મતના પાસત્થા, ઉસન્ના અને કુલિંગી આદીકની સોબત ન કરે એ ત્રણેયનો પરિચય કરવાથી શુધ્ધ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થ શકે નહિ પરમાર્થના જાણવાવાળા સ વિજ્ઞ ગીતાર્થની ઉપાસના કરવાથી શુદ્ધ શ્રદ્ધાને ધારણ કરે

(૨) **લિંગના ત્રણ ભેદ**—(૧) જેમ જુવાન પુરૂષ રંગરાગ ઉપર રાચે તેમ ભવ્યાત્મા શ્રી જૈનશાસન પર રાચે (૨) જેમ ક્ષુધાવાન પુરૂષ ખીરખાડના ભોજનને પ્રેમસંહિત આદર કરે તેમ વીતરાગની વાણીનો આદર કરે, (૩) જેમ વ્યાવહારિક જ્ઞાન શીખવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય, ને શીખડાવનાર મળે ત્યારે શીખીને આ લોકમાં સુખી થાય તેમ વીતરાગના કહેલા સૂત્રોનુ હમેશાં સૂક્ષ્માર્થ ન્યાયવાળુ જ્ઞાન શીખીને આ લોક ને પરલોકમાં મનોવાંછીત સુખને પ્રાપ્ત કરે.

(૩) **વિનયના દશ ભેદ**—(૧) અરિહંતનો વિનય કરે (૨) સિધ્ધનો વિનય કરે, (૩) આચાર્યનો વિનય કરે (૪) ઉપાધ્યાયનો વિનય કરે. (૫) સ્થવિરનો વિનય કરે (૬) ગણ (ઘણા આચાર્યનો સમૂહ)નો વિનય કરે (૭) કુલ (બહુ આચાર્યોનો શિષ્યનો સમૂહ)નો વિનય કરે (૮) સ્વધર્મીનો વિનય કરે (૯) સંઘનો વિનય કરે (૧૦) સંભોગીનો વિનય કરે એ દશનો બહુમાનપૂર્વક વિનય કરે. જૈનશાસનમાં વિનયમૂલ ધર્મ કહેવાય છે વિનય કરવાથી અનેક સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે

(૪) **શુદ્ધતાના ત્રણ ભેદ**—(૧) મન શુધ્ધતા—મનથી અરિહંત દેવ કે જે ૩૪ અતિશય, ૩૫ વાણી, મહા પ્રતિહાર્ય સહિત, ૧૮ દૂષણ રહિત, ૧૨ ગુણ સહિત, એવા જે દેવ તેજ અમર દેવ છે, તેજ સાચા દેવ છે એના સિવાય બીજાં હજારો કષ્ટ પડે તોપણ સરાગી દેવોને મનથી પણ સ્મરણ ન કરે

(૨) વચન શુદ્ધતા—વચનથી ગુણકીર્તન અરિહંતના કરે એ સિવાય બીજા સરાગી દેવોના ન કરે (૩) કાયા શુદ્ધતા કાયાથી અરિહંત સિવાય બીજા સરાગી દેવોને નમસ્કાર ન કરે

(૫) લક્ષણના પાંચ ભેદ—(૧) સમ શત્રુ મિત્ર ઉપર સમ ભાવ રાખવે (૨) સંવેગ-વૈરાગ્ય ભાવ રાખવો કે આ સંસાર અસાર છે, વિષય અને કષાયથી અનંતાકાળ ભવ ભ્રમણ કરે છે તો આ ભવમાં સારી સામગ્રી મળી છે, તો ધર્મને આરાધવો ઇત્યાદિ વિચાર કરવો (૩) નિર્વેદ શરીર અથવા સંસારના અનિત્યપણાનું ચિંતવન કરું અને ત્યાં સુધી આ મોહમય જગતથી અળગ રહું અથવા ક્યારેક જીનરાજની દીક્ષા લઈ કર્મ શત્રુઓને જીતીને સિદ્ધ પદને પ્રાપ્ત કરવાની હમેશાં અભિલાષા [ભાવના] રાખવી. (૪) અનુકંપા પોતાની તથા પરના આત્માની અનુકંપા કરવી અથવા દુઃખી જીવોને સુખી કરવા. (૫) આસ્થા ત્રિલોક પૂજનીક શ્રી વીતરાગ દેવનાં વચનો ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી ને હિતાહિતનો વિચાર કરવો અથવા આસ્તિત્વ ભાવમાં રમણતા કરવી એજ વ્યવહાર સમકિતનું લક્ષણ છે તો જે વાતની અધુરાશ હોય તેને પુરી કરવી

(૬) ભૂષણના પાંચ ભેદ—( ) જૈનશાસનમાં હોંશવંત હોય ને શાસનનાં દરેક કાર્યો હોંશથી કરે [૨] જૈન શાસનનો ભક્તિવાન હોય. [૩] શાસનમાં ક્રિયાવાન હોય [૪] શાસનમાં ચતુર હોય શાસનનાં દરેક કાર્ય એવી ચતુરાઈ (બુદ્ધિબળથી) કરે કે જેથી નિર્વિઘ્નતાથી પાર પડે એમ. [ ] શાસનમાં ચતુર્વિધ સંઘની ભક્તિ તથા બહુમાન કરવાવાળો હોય. આ પાંચ ભૂષણોથી શાસનની શોભા વધે છે

(૭) દૂષણના પાંચ ભેદ—[૧] શંકા-જીનવચનમાં શંકા કરે. [૨] કંખા બીજા મતોના આડંબર દેખી તેની વાંછા કરે [૩] વિતિગિચ્છા-ધર્મ કરણીના ફળમાં સંદેહ કરે કે આનું ફળ હશે કે નહિ અત્યારે વર્તમાન તો કાંઈ દેખાતું નથી એવો સંદેહ કરે [૪] પરપાખંડનો હમેશાં પરિચય કરે [૫] પરપાખંડીઓની પ્રશંસા કરવી એ પાંચ સમકિતના દૂષણ અપાય તે જરૂર ટાળવાં જોઈએ.

(૮) પ્રભાવના આઠ પ્રકાર—[૧] જે કાળમાં જેટલા સૂત્રો હોય એના જાણ હોય તે શાસનનો પ્રભાવક બને છે [૨] મોટા આડંબરથી ધર્મ કથા વ્યાખ્યાન કરીને શાસનના જ્ઞાનની પ્રભાવના કરે. [૩] મહાન વિકટ તપશ્ચર્યા કરીને શાસનની પ્રભાવના કરે. [૪] ત્રણ કાળ અથવા ત્રણ મતનો જાણનાર હોય [૫] તર્ક વિતર્ક હેતુ, વાદ યુક્તિ, ન્યાય તથા વિવાદિ આદિથી વાદીઓનો શાસ્ત્રાર્થથી પરાજય કરીને શાસનની પ્રભાવના કરે [૬] પુરુષાર્થવાળા પુરુષ દીક્ષા

લઈને શાસનની પ્રભાવના કરે [૭] કવિતા કરવાની શક્તિ હોય તો કવિતા કરીને શાસનની પ્રભાવના કરે [૮] બ્રહ્મચર્ય આદિ કોઈ મોટા વ્રત લે તો પ્રગટ રીતે ઘણા માણસોની વચમા લે, કારણકે એથી લોકોને શાસન પર શ્રદ્ધા અથવા વ્રતાદિ લેવાની રૂચી વધે છે અથવા દુર્બળ સ્વધર્મી ભાઈઓને સહાયતા કરવી એ પણ પ્રભાવના છે, પરતુ આજકાલ ચોમાસામા અભક્ષ વસ્તુની તથા લાડવા આદિની પ્રભાવના કરે છે, તો દીર્ઘદ્રષ્ટિથી વિચાર કરવો જોઈએ કે પ્રભાવનાથી શાસનની કઈ પ્રભાવના થઈ કહેવાય ? અથવા એથી કેટલો લાભ ? એનો બુદ્ધિવાન પોતાથી વિચાર કરી શકે છે અને પ્રભાવનાનો આપણો સાચો પ્રેમ હોય તો નાની નાની તત્ત્વજ્ઞાનમય ચોપડીઓની પ્રભાવના કરો કે જેથી આપણા ભાઈઓને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય

(૯) આગારના છ ભેદ--સમકિતની અદર છ પ્રકારના આગાર છે-(૧) રાજાનો આગાર (૨) દેવતાનો (૩) ન્યાતનો (૪) માતાપિતા ને ગુરૂનો (૫) બલાત્કારનો (૬) દુષ્કાલમા સુખથી આજીવિકા ન ચાલે તો એ છ પ્રકારના આગારોથી સમકિતમા કોઈ અનુચિત કાર્ય કરવુ પડે તો સમકિત દૂષિત થતુ નથી

(૧૦) જયણાના છ પ્રકાર—(૧) આલાપ—સ્વધર્મી ભાઈઓની સાથે એકવાર બોલે (૨) સલાપ—સ્વધર્મી ભાઈઓની સાથ વારવાર બોલે (૩) મુનિને દાન દેવુ અથવા સ્વધર્મી ભાઈઓની વાત્સલ્યતા કરવી (૪) એવુ વારંવાર પ્રતિદિન કરે (૫) ગુણીજનોના ગુણ પ્રગટ કરે (૬) તથા વદન નમસ્કાર બહુમાન

(૧૧) સ્થાનના છ પ્રકાર— [૧] ધર્મરૂપી નગર તથા સમકિતરૂપી દરવાજો [૨] ધર્મરૂપી વૃક્ષ તથા સમ્યક્ત્વરૂપી થડ [૩] ધર્મરૂપી પ્રાસાદ તથા સમકિતરૂપી નીવ [પાયો] [૪] ધર્મરૂપી ભોજન તથા સમકિતરૂપી થાલ [૫] ધર્મરૂપી માલ તથા સમકિતરૂપી દુકાન [૬] ધર્મરૂપી રત્ન તથા સમકિતરૂપી તેજૂરી. એ છ ભેદ

(૧૨) ભાવનાના છ પ્રકાર— [૧] જીવ ચૈતન્ય લક્ષણ યુક્ત અસખ્યાત પ્રદેશી નિષ્કલક અમૂર્ત છે [૨] અનાદિ કાલથી જીવ અને કર્મોનો સયોગ છે જેમ દુધમા ઘૃત તથા તલમા તેલ, ધૂળમા ધાતુ, ફૂલમા સુગધ, ચદ્રની કાતિમા અમૃત એ પ્રમાણે અનાદિ સયોગ છે. [૩] જીવ સુખદુખનો કર્તા છે અને ભોક્તા છે, નિશ્ચય નયથી કર્મનો કર્તા કર્મ છે અને વ્યવહારનયથી જીવ છે [૪] જીવ, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, પ્રાણ અને ગુણસ્થાનક સહિત છે ભવ્ય જીવનો મોક્ષ થાય છે [૬] જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ મોક્ષનો ઉપાય છે એ છ ભેદ.

આ થોકડાને કંઠસ્થ મોઢે કરીને વિચાર કરો કે આ ૬૭ બોલ વ્યવહાર સમકિતના છે એમાંથી મારામાં કેટલા છે અને પછી અધુરા હોય તેનો આગમ વચનથી પ્રતીત કરો અને પુરુષાર્થ દ્વારા એને પ્રાપ્ત કરો

ઇતિ વ્યવહાર સમકિતના ૬૭ બોલ સંપૂર્ણ

---

(૩૭) કાય-સ્થિતિ

સમુચ્ચય — સ્થિતિ ૨ પ્રકારની છે ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિ એક ભવમાં જેટલો કાળ રહે તે ભવસ્થિતિ જેમકે-પૃથ્વીકાયની ભવસ્થિતિ જ. અં. ઉ. ૨૨ હજાર વર્ષની

કાયસ્થિતિ-પૃથ્વીકાય આદિ એકજ કાયામાંથી ચ્યવી તેજ કાયામાં વારંવાર જન્મ મરણ કરતાં રહે અને બીજી કાય-અપ તેઉ, વાઉ આદિમાં ન ઉપજે ત્યાં સુધીની સ્થિતિ તે.

પૃથ્વી કાળચક્રની અપેક્ષા ઉત્સ. અવસ. કાળ ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત લોક કાળથી અસંખ્યાતો કાળ ભાવથી આવલિકાને અસં. ભાગના આકાશ પ્રદેશ જેટલા લોક.

અસંખ્યાતો કાળચક્ર, ક્ષેત્ર, કાળથી ઉપરવત્ : ભાવથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય જેટલા લોક.

અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળચક્રની અપેક્ષા અનંતો ઉત્સ. અવસ., ક્ષેત્રથી અનંતા લોક કાળથી અનંતો કાળ અને ભાવથી અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન.

વનસ્પતિકાળ-અપેક્ષા અનંત ઉત્સ૦ અવસ. ક્ષેત્રથી અનંતા લોક કાળથી અનંતો કાળ ભાવથી અસં. પુદ્ગલ પરાવર્તન.

અ. સા૦=અનાદિ સાંત   સા. સા.=સાદિ સાંત

ગાથા

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
जीव गइंदिय काय जोग वेद कसाय लेश्याय
९ १० ११ १२ १३ १४
सम्मत्त णाण दंसण संयम उवओग आहारे ॥ १ ॥
१५ १६ १७ १८ १९ २ २२
भासग परित्त पज्जत्त सुहुम सन्नी भवऽत्थि चरिमेय
एतेसिंतु पयाणं कायठिई होइ णायव्वा ॥ २ ॥

ક્રમ	માર્ગણા	જઘ૦કાયસ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ
૧	સમુચ્ચય જીવની	સાશ્વતા	સાશ્વતા
૨	નારકીની	૧૦ હજારવર્ષ	૩૩ સાગરોપમ
૩	દેવતાની	,,	,,
૪	દેવીની	,,	પચાવન પલની
૫	તિર્યંચની	અંતમુહૂર્ત	અનંતકાળ [વન૦]
૬	તિર્યંચાણીની	,,	૩ પલ્યને પ્રત્યેક ક્રોડ પૂર્વ
૭	મનુષ્યની	,	,, ,,
૮	મનુષ્યાણીની	,	,, ,,
૯	સિદ્ધ ભગવાનની	સાશ્વતા	સાશ્વતા
૧૦	અપર્યાપ્તા નારકીની	અંતમુહૂર્ત	અંતમુહૂર્ત
૧૧	,, દેવતાની	,,	,,
૧૨	,, દેવીની	,,	,,
૧૩	,, તિર્યંચની	,	,,
૧૪	,, તિર્યંચાણીની	,,	,,
૧૫	, મનુષ્યની	,,	,,
૧૬	,, મનુષ્યાણીની	,	,,
૧૭	પર્યાપ્તા નારકી	૧૦હજાર વર્ષમાં અ મુ ઉણી	૩૩ સાગરમાં અ મુ. ઉણી
૧૮	પર્યાપ્તા દેવતા	,,	ભવસ્થિતિમા ,,
૧૯	,, દેવી	,,	૫૫ પલ્યમા ,,
૨૦	,, તિર્યંચ	અંતમુહૂર્ત	૩ પલ્યમા ,,
૨૧	,, તિર્યંચાણી	,,	,, ,,
૨૨	,, મનુષ્ય	,,	,, ,,
૨૩	,, મનુષ્યાણી	,	,, ,,
૨૪	સઇન્દ્રિય	૦	અનાદિ અનત અના. સાં
૨૫	એકેન્દ્રિય	અંતમુહૂર્ત	અનતકાળ (વન૦)
૨૬	બેઇન્દ્રિય	,,	સખ્યાતા વર્ષ
૨૭	તેઇન્દ્રિય	,,	,
૨૮	ચઉરિન્દ્રિય	,	,,
૨૯	પંચેન્દ્રિય	,,	૧૦૦૦ સાગર સાધિક
૩૦	અનિન્દ્રિય	૦	સાદિ અનંત
૩૧	સકાયી	૦	અ અન , અ૦ સાંત
૩૨	પૃથ્વીકાય	અંતર્મુહૂર્ત	અસખ્યાતો કાલ

૩૩ અપ ,
૩૪ તેઉ ,,
૩૫ વાઉ ,,
૩૬ વનસ્પતિકાય અંતર્મુહૂર્ત અનંતકાળ [વન]
૩૭ ત્રસકાય ૨ ૦ સાગર ને સ ખ્યા
૩૮ અકાય સાદિ અનંત સાદિ અનંત
૩૯ થી ૩૧ થી ૩૭ ન અપર્યાપ્તા અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત
૪૬ થી ૫ ૩૨ થી ૩૬ ન પર્યાપ્તા સ ખ્યાતા વર્ષ
૫૧ સકાય પ્રત્યેક સો સાગર
૫ ત્રસકાય પર્યાપ્તા અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક સો સાગર

૫૩ સમુચ્ચય બાદર | અસ કાળ અસ જેટલા
૫૪ બાદર વનસ્પતિ | લોકાકાશ પ્રદેશ હોય.
૫૫ સમુચ્ચય નિગોદ અનંતકાળ
૫૬ બાદર ત્રસકાય ૨ સાગર ઝ ઝેરી

૫૭ થી ૬૨ બાદર પૃ અ તે
વા૦ પ્ર વ બા નિગોદ | ૭ કોડાકોડ સાગર

૬૩ થી ૬૯ સમુચ્ચય સૂક્ષ્મ પૃ
અ તે વા વન નિગોદ | અસ ખ્યાતો કાળ

૭ થી ૮૬ ન ૫૩ થી ૬૯ ના
અપર્યાપ્તા અંતર્મુહૂર્ત

૮૭ થી ૯૩ સમુચ્ચય સૂક્ષ્મ પૃ ,,
અ તે વા વ અને નિ.
પર્યાપ્ત

૯૪ થી ૯૭ બાદર પૃ અ વા
અને પ્ર. બ. વન ના પર્યાપ્તા સ હજારો વર્ષ
૯૮ બાદર તેઉના પર્યાપ્તા ,, સ ખ્યાતી અહોરાત્રિ
૯૯ સમુચ્ચય બાદર પ્ર. સો સાગ સાધિક અંત મુ
૧ સમુચ્ચય નિગોદના પર્યાપ્તા અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત
૧ ૧ બાદર ,, ,,
૧ ૨ સયોગી અ. અન., અ સાંત
૧ ૩ મન યોગી ૧ સમય અંતર્મુહૂર્ત
૧ ૪ વચન ,
૧ ૫ કાય અંતર્મુહૂર્ત અનંતકાળ (વન)

૧૦૬ અયોગી	૦	સાદિ અનંત
૧૦૭ સવેદી	૦	અ અ, અ સા, સા, સા,
૧૦૮ સ્ત્રી વેદ	૧ સમય	૧૧૦ પલ્ય૦પ્ર. ક્રોડપૂર્વ અધિક
૧૦૯ પુરૂષ વેદ	અંતર્મુહૂર્ત	પ્રત્યેક સો સાગર
૧૧૦ નપુંસક વેદ	૧ સમય	અનંતકાળ (વન૦)
૧૧૧ અવેદી	સાદિ અનંત	સા સા જ ૧સ ઉ અ મુ,
૧૧૨ સકષાયી સાદિ સાંત	અ અ, અ સા સાદિ સાંત	દેશ ઉણા અર્ધ પુ૦
૧૧૩ ક્રોધ કષાયી	અંતર્મુહૂર્ત	અંતર્મુહૂર્ત
૧૧૪ માન ,,	,,	,,
૧૧૫ માયા ,,	,,	,
૧૧૬ લોભ ,,	૧ સમય	,,
૧૧૭ અકષાયી	સા અ, સા સા	જ ૧ સમય, ઉ. અ. મુ
૧૧૮ સલેશી	૦	અ અ, અ સા
૧૧૯ કૃષ્ણ લેશી	અંતર્મુહૂર્ત	૧૩ સાગર અ મુ અધિક
૧૨૦ નીલ ,,	,,	૧૦ ,, પલ્ય અસ ભાગ અધિક
૧૨૧ કપોત ,,	,,	૩ ,, ,,
૧૨૨ તેજો ,,	,,	૨ ,, ,,
૧૨૩ પદ્મ ,,	,,	૧૦, ,, અ. મુ અધિક
૧૨૪ શુકલ ,,	,,	૩૩ ,, ,,
૧૨૫ અલેશી	,,	સાદિ અનંત
૧૨૬ સમ્યક્ત્વ દષ્ટિ	,,	સા અ, સાં સાં, ૬૬ સા. સા.
૧૨૭ મિથ્યા ,,	અ અ, અ સા,	અનન્તકાળ
૧૨૮ મિથ્યા દષ્ટિ સાદિ સાંત	અં મુ	સા સાં, (અર્ધ પુ)
૧૨૯ મિશ્ર દષ્ટિ	,,	અ મુ.
૧૩૦ ક્ષાયક સમ્કૃત્વ	,,	સાદિ અનંત
૧૩૧ ક્ષયોપશમ સમ્યકૃત્વ	અ મુ.	૬૬ સાગર સાધિક
૧૩૨ સાસ્વાદાન ,,	૧ સમય	૬ આવલિકા
૧૩૩ ઉપશમ ,,	,,	અ મુ
૧૩૪ વેદક ,,	,,	,,
૧૩૫ સનાણી	અ મુ,	સા. અ સા સા, ૬૬ સાગર
૧૩૬ મતિ જ્ઞાની	,,	૬૬ સાગર સાધિક
૧૩૭ શ્રુત ,,	,	,,

૧૩૮ અવધિ „	૧ સમય	
૧૩૯ મનઃપર્યવ „	„	દેશ ઉણું પૂર્વ ક્રોડ
૧૪૦ કેવળ „		સાદિ અનંત
૧૪૧ અજ્ઞાની ૧૪૨ મતિ અજ્ઞાની ૧૪૩ શ્રુત „	અ. અ. અ. સાં, સા. સાંત સા સાં ની ઉ અર્ધ પુ જ અં મુ	
૧૪૪ વિભંગ જ્ઞાની	૧ સમય	૩૩ સાગર સાધિક
૧૪૫ ચક્ષુ દર્શની	અં મુ	પ્રત્યેક હજાર સાગર
૧૪૬ અચક્ષુ		અ. અ., અ. સાં
૧૪૭ અવધિ	૧ સમય	૧૩૨ સાગર સાધિક
૧૪૮ કેવળ		સાદિ અનંત
૧૪૯ સયતી	૧ સમય	દેશઉણી પૂર્વ ક્રોડ
૧૫૦ અસયતી	અં મુ	અ. અ. અ સાં. સા સા.
૧૫૧ સાદિ સાંત	„	અનંતકાળ [અર્ધ પુ]
૧૫૨ સયતાસયત		દેશઉણી પૂર્વ ક્રોડ
૧૫૩ નોસયત નોઅસયત		સાદિ અનંત
૧૫૪ સામાયિક ચારિત્ર	૧ સમય	દેશઉણા પૂર્વ ક્રોડ
૧૫૫ છેદોપસ્થાપનીય „	અં મુ	„
૧૫૬ પરિહાર વિશુદ્ધ	૧૮ માસ	
૧૫૭ સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર	૧ સમય	અં મુ
૧૫૮ યથાખ્યાત „	„	દેશઉણા પૂર્વ ક્રોડ
૧૫૯ સાકાર ઉપયોગ	અં મુ	અં મુ
૧૬૦ અનાકાર		„
૧૬૧ આહારક છદ્મસ્થ	૨ સમય ન્યૂન	અસંખ્યાતો કાળ
૧૬૨ કેવલી	અં મુ	દેશઉણા પૂર્વ ક્રોડ
૧૬૩ અણાહારી છદ્મસ્થ	૧ સમય	૨ સમય
૧૬૪ કેવળી સયોગી ૩	„	૩
૧૬૫ „ અયોગી ૫ હ્રસ્વ અક્ષર ઉચ્ચારણ કાળ		
૧૬૬ સિદ્ધ		સાદિ અનંત
૧૬૭ ભાષક	૧ સમય	અં મુ
૧૬૮ અભાષક સિદ્ધ		સાદિ અનંત
૧૬૯ „ સંસારી	અંતર્મુહૂર્ત	અનંતકાળ
૧૭૦ કાય પરિત્ત		અસં કાળ (પૃથ્વીકાળ)

૧૭૧ સંસાર પરત	,,	અર્ધ પુ૦
૧૭૨ કાય અપરત	અંતર્મુહૂર્ત	અનંતકાળ [વન કાળ]
૧૭૩ સંસાર ,,	૦	અ. અ., અ સા
૧૭૪ નોપરતાપરત	૦	સાદિ અનંત
૧૭૫ પર્યાપ્તા	અંતર્મુહૂર્ત	પ્રત્યેક સો સાગર સાધિક
૧૭૬ અપર્યાપ્તા	,,	અંતર્મુહૂર્ત
૧૭૭ નોપર્યાપ્તાપર્યાપ્તા	૦	સાદિ અનંત
૧૭૮ સૂક્ષ્મ	અંતર્મુહૂર્ત	અસં. કાળ પુઢ૦]
૧૭૯ બાદર	,,	,, [લોકાકાશ]
૧૮૦ નોસૂક્ષ્મ-બાદર	૦	સાદિ અનંત
૧૮૧ સન્ની	અંતર્મુહૂર્ત	પ્ર૦ સો સાગર સાધિક
૧૮૨ અસન્ની	,,	અનંતકાળ [વન૦]
૧૮૩ નોસન્ની-અસન્ની	૦	સાદિ અનંત
૧૮૪ ભવ સિદ્ધિયા	૦	અનાદિ સાંત
૧૮૫ અભવ સિદ્ધિયા	૦	,, અનંત
૧૮૬ નોભવ સિદ્ધિયા-અભ૦સિ૦	૦	સાદિ ,,
૧૮૭થી૧૯૧ પાંચ અસ્તિકાય સ્થિત	૦	અનાદિ અનંત
૧૯૨ ચરમ	૦	અનાદિ સાંત
૧૯૩ અચરમ	૦	અ અ., સા. અ૦.

ઇતિ કાયસ્થિતિ સંપૂર્ણ.

(૩૮) યોગોનો અલ્પ બહુત્વ.

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શતક ૨૫ ઉદ્દેસા ૧ લામાં ચાલતો અધિકાર.

જીવના આત્માપ્રદેશોમાં અધ્યવસાય ઉપજે છે અધ્યવસાયથી જીવ શુભાશુભ કર્મ (પુદ્ગલો)ને ગ્રહે છે તે પરિણામ એ સૂક્ષ્મ છે. પરિણામોની પ્રેરણાથી લેશ્યા થાય છે, અને લેશ્યાની પ્રેરણાથી મન, વચન, કાયાના યોગ થાય છે

યોગ બે પ્રકારના છે ૧ જઘન્ય યોગ=૧૪ જીવોના ભેદમાં સામાન્ય યોગ સંચાર ૨ ઉત્કૃષ્ટ યોગ, તરતમતા મુજબ. તેનો અલ્પબહુત્વ નીચે મુજબ:-

[૧] સૌથી થોડા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના અપર્યાપ્તાનો જઘન્ય યોગ તેથી-
[૨] બાદર એકેન્દ્રિયના અપર્યાપ્તાનો જ૦ યોગ અસં ગુણા
[૩] બેઇન્દ્રિયના "
[૪] તે "
[૫] ચૌરેન્દ્રિયના " " "
[૬] અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના " "
[૭] સંજ્ઞી " "
[૮] સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના પર્યાપ્તાના " યોગ ગુણા, તેથી
[૯] બાદર " "
[૧૦] સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત ઉ૦ યોગ
[૧૧] બાદર "
[૧૨] સૂક્ષ્મ " પર્યાપ્તાના " "
[૧૩] બાદર " " "
[૧૪] બેઇન્દ્રિયના પર્યાપ્તાના જ૦ ઉ
[૧૫] તે " "
[૧૬] ચૌરેન્દ્રિયના "
[૧૭] અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના " " "
[૧૮] સંજ્ઞી " "
[૧૯] બેઇન્દ્રિયના અપર્યાપ્તાના ઉ૦ યોગ "
[૨૦] તે " "
[૨૧] ચૌરેન્દ્રિયના " " " "
[૨૨] અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના " " " "
[૨૩] સંજ્ઞી "
[૨૪] બેઇન્દ્રિયના પર્યાપ્તાના " "
[૨૫] તે " " "
[૨૬] ચૌરેન્દ્રિયના " " "
[૨૭] અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના " " "
[૨૮] સંજ્ઞી " "

ઇતિ યોગનો અલ્પ બહુત્વ સંપૂર્ણ

(૩૯) આકાશ શ્રેણી

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શતક ૨૫ ઉ૦ ૩ ના અધિકાર

આકાશ પ્રદેશની પંકિતને શ્રેણી કહે છે સમુચ્ચય આકાશ પ્રદેશની દ્રવ્યાપેક્ષા શ્રેણી અનતી છે પૂર્વાદિ છ દિશાની અને અલોકાકાશની શ્રેણી પણ અનતી છે.

દ્રવ્યાપેક્ષા લોકાકાશની તથા છયે દિશાની શ્રેણી અસખ્યાતી છે.
પ્રદેશાપેક્ષા સમુચ્ચય આકાશ પ્રદેશની તથા છયે દિશાની શ્રેણી અનતી છે
, લોકાકાશ ,, , ,, ,, અસખ્યાતી છે
, અલોકાકાશ ,, શ્રેણી સખ્યાની અસખ્યાતી અનતી છે, પુર્વાદિ ૪ દિશામા અનતી છે. અને ઉચી નીચી દિશામા ત્રણેય પ્રકાર

સમુચ્ચય શ્રેણી તથા છયે દિશાની શ્રેણી અનાદિ અનત છે લોકાકાશની શ્રેણી તથા છયે દિશાની શ્રેણી સાદિસાન્ત છે અલોકાકાશની શ્રેણી સ્યાત સાદિ સાન્ત છે સ્યાત સાદિ અનત છે સ્યાત અનાદિ સાત છે અને સ્યાત અનાદિ અનત છે

[૧] સાદિ સાત–લોકના વ્યાઘાતમા
[૨] સાદિ અનત–લોકના અતમાં અલોકની આદિ છે પણ અત નથી
[૩] અનાદિ સાત–અલોક અનાદિ છે પણ લોક પાસે અત છે
[૪] અનાદિ અનત–જ્યા લોકનો વ્યાઘાત ન પડે ત્યા

ચાર દિશામા સાદિસાત સિવાયના ૩ ભાગા ઉચી, નીચી દિશામા ૪ ભાગા.

દ્રવ્યાપેક્ષા શ્રેણી કુડજુમ્મા છ છ દિશામા અને દ્રવ્યાપેક્ષા લોકાકાશની શ્રેણી છ દિશાની શ્રેણી અને અલોકાકાશની શ્રેણી પણ એજ પ્રદેશાપેક્ષા આકાશ શ્રેણી તથા છ દિશામા શ્રેણી કુડજુમ્મા છે પ્રદેશાપેક્ષા લોકાકાશની શ્રેણી સ્યાત્ કુડજુમ્મા છે સ્યાત્ દાવરજુમ્મા છે પૂર્વાદિ ૪ દિશા અને ઉચી નીચી દિશાપેક્ષા કુડજુમ્મા છે

પ્રદેશાપેક્ષા અલોકાકાશની શ્રેણી સ્યાત્ કુડજુમ્મા જાવ સ્યાત્ કલયુગા છે. એવં ૪ દિશાની શ્રેણી, પરંતુ ઉચી નીચી દિશામાં કલયુગા સિવાયની ત્રણ શ્રેણી છે

શ્રેણી ૭ પ્રકારે પણ છે—ઋજુ, Λ એકવકા, M દોવકા, L એક ખૂણાવાળી, ├ બે ખૂણાવાળી, ⌒ ચક્રવલ, O અર્ધચક્રવાલ.

૭૨ મેનુએસો (સમ) ગતિ કરે નિમેષીગતિ ન કરે. પુરૂષો પણ અધોભેદ્યા ગતિજ કરે વિમીશ્રીગતિ ન કરે

ઇતિ આગમસ સેવી સંપૂર્ણ

---

(૪૦) બળનો અલ્પબહુત્વ

પૂર્વાચાર્યોની પ્રાચીન મતના આધારે

(૧) સૌથી થોડું સૂક્ષ્મ નિગોદના અપર્યાપ્તાનું	બળ,			તેથી-
(૨) બાદર નિગોદના અપર્યાપ્તાનું	બળ	અસંખ્યાતગણું		તેથી-
(૩) સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તાનું	,,			,,
(૪) બાદર ,,		,,		
(૫) સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયના અપર્યા				,,
(૬) ,, પર્યા				,,
(૭) બાદર અપર્યા				,,
(૮) ,, પર્યા				
(૯) ,, વનસ્પતિના અપર્યા				,,
(૧) પર્યા	,,	,,		,,
(૧૧) તનુવાયુનું	,,	,,		,,
(૧૨) ઘનોદધિનું				,,
(૧૩) ઘનવાયુનું				
(૧૪) કુંથવાનું	,,			,,
(૧૫) લીખનું		પાંચગણું		,,
(૧૬) જુનું	,,	દસ		,,
(૧૭) કાળી માખીનું	,,	વીસ		,,
(૧૮) ભમરીનું	,,	પાંચ ,,		,,
(૧૯) ચીમનચ્છનું		દસ ,,		,,
(૨) ભમરાનું	,,	વીસ		,,
(૨૧) તીડનું	,,	પચાસ,		,,
(૨૨) માખીનું		છસો,		,,
(૨૩) પારેવાનું		૧૦૦		,,
(૨૪) કાગડાનું		સો ,,		,,

(૨૫) કુકડાનુ બળ સો ગણુ ,,
(૨૬) સાપનુ ,, હજાર,, ,,
(૨૭) મોરનુ ,, પાચસો, ,,
(૨૮) વાદરાનુ ,, હજાર,, ,,
(૨૯) ઘેટાનુ ,, સો ,, ,,
(૩૦) મેઢાનું ,, હજાર,, ,,
(૩૧) પુરૂષ (મનુષ્ય)નુ ,, સો ,, ,,
(૩૨) વૃષભનું ,, બાર,, ,,
(૩૩) અશ્વનુ , દશ ,, ,,
(૩૪) પાડાનુ ,, બાર,, ,
(૩૫) હાથીનુ બળ પાચસો ગણુ તેથી—
(૩૬) સિંહનુ ,, ,, ,,
(૩૭) અષ્ટાપદનુ ,, બેહજાર,, ,,
(૩૮) બળદેવનુ ,, દશહજાર,, ,,
(૩૯) વાસુદેવનુ ,, બે ,, ,,
(૪૦) ચક્રવર્તીનુ ,, બે ,, ,,
(૪૧) વ્યંતરદેવનુ ,, ક્રોડનુ ,, ,,
(૪૨) નાગાદિ ભવનપતિનુ બળ અસંખ્ય ,, ,,
(૪૩) અસુર કુમાર દેવોનો બળ અસંખ્ય ગણુ તેથી—
(૪૪) તારા ,, ,, ,, ,, ,,
(૪૫) નક્ષત્ર ,, ,, ,, ,, ,,
(૪૬) ગ્રહ ,, ,, ,, ,, ,,
(૪૭) વ્યંતર ઇન્દ્રનુ ,, ,, ,, ,,
(૪૮) નાગાદિ દેવોના ઇન્દ્રોનુ ,, , ,, ,,
(૪૯) અસુર ,, ,, ,, ,, ,, ,,
(૫૦) જ્યોતિષી ,, ,, ,, ,, ,, ,,
(૫૧) વૈમાનિક દેવોનું ,, ,, ,, ,, ,,
(૫૨) ,, દેવોના ઇન્દ્રોનું બળ ,, ,, ,,
(૫૩) ત્રણે કાળના ઇન્દ્રોથી પણ તીર્થંકરની કનિષ્ઠ (ટચલી) આંગળીનું બળ અનંતગણુ છે (તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય)

ઇતિ બળનો અલ્પબહુત્વ સંપૂર્ણ.

---

(૪૧) સમકિતના ૧૧ દ્વાર

[૧] નામ [૨] લક્ષણ [૩] આવણ [૪] પાવણ [૫] પરિણામ [૬] ઉચ્છેદ [૭] સ્થિતિ [૮] અંતર [૯] નિરંતર [૧૦] આગરેશ [૧૧] ક્ષેત્રસ્પર્શના અને [૧૨] અલ્પબહુત્વ

૧ નામદ્વાર—સમકિતના ૪ પ્રકાર ક્ષાયક ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને વેદક સ

૨ લક્ષણદ્વાર—૭ પ્રકૃતિ (અનંતાનુબંધી ક્રોધ માન, માયા, લોભ અને ૩ દર્શન મોહનીય) નો મૂળથી ક્ષય કરવાથી ક્ષાયક સમ , બાકી ૬ પ્રકૃતિ ઉપશમાવે અને સમ મોહનીય વેદે તે વેદક સમ અનતા મોહના ક્ષય કરે અને ત્રણ દર્શન મોહને ઉપશમાવે તેને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ કહે છે

૩ આવણદ્વાર—ક્ષાયક સમ માત્ર મનુષ્યભવમાં આવે શેષ ત્રણ સમ ચાર ગતિમાં આવે

૪ પાવણદ્વાર—ચારેય સમ્યક્ ચારેય ગતિમાં પામે [હોય]

૫ પરિણામદ્વાર—ક્ષાયક સમ અનતા [સિદ્ધ આશ્રી] શેષ ત્રણ સમ પામ્યા અસખ્યાતા જીવ

૬ ઉચ્છેદદ્વાર—ક્ષાયક સમ નો ઉચ્છેદ નહિ ન થાય શેષ ત્રણની ભજના

૭ સ્થિતિદ્વાર—ક્ષાયક સમ સાદિ અનંત ઉપશમ સમ જ ઉ અ મુ ક્ષયોપ અને વેદકની સ્થિતિ જ અ મુ ઉ ૬૬ સાગર ઝાઝેરી

૮ અતરદ્વાર — ક્ષાયક સમ નો આંતરો ન પડે શેષ ૩ નો આંતરો પડે તો જ અ ઉ૦ અનંતકાળ યાવત્ દેશ ઉણા અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન

૯ નિરંતરદ્વાર—ક્ષાયક સમ નિરંતર આઠ સમય સુધી નિરંતર આવે શેષ ૩ સમ આવલિકાના અસં ભાગમે ભાગ જેટલા સમય નિરંતર આવે

૧૦ આગરેશદ્વાર—ક્ષાયક સમ એક વાર જ આવે ઉપશમ સમ એક ભવમાં જ ૧ વાર ઉ ૨ વાર આવે અને ઘણા ભવ આશ્રી જ ૨ વાર ઉ ૫ વાર આવે શેષ ૨ સમ એક ભવ આશ્રી જ વાર ઉ અસંખ્યાતી અને ઘણા ભવ આશ્રી જ ૨ વાર ઉ અસંખ્યાતવાર આવે

૧૧ ક્ષેત્ર સ્પર્શના દ્વાર—ક્ષાયક સમ આખો લોક સ્પર્શે [સિદ્ધ આશ્રી] શેષ ૩ સમ દેશઉણા સાત રાજુલોક સ્પર્શે

૧૨. અલ્પબહુત્વ દ્વાર--સૌથી થોડા ઉપશમ સમ્ય૦વાળા, તેથી વેદક સમ્ય૦ વાળા સંખ્યાતગુણા, તેથી ક્ષયોપ૦ સમ્ય૦ વાળા અસંખ્યાતગુણા, તેથી ક્ષાયક સમ્ય૦ વાળા અનંતગુણા (સિદ્ધાપેક્ષા).

ઈતિ સમકિતનાં ૧૧ દ્વાર સંપૂર્ણ

(૪૨) ખંડા જોયણ.

સૂત્રથી જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનો અધિકાર.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭
ખંડા જોયણ વાસા પવ્વય કૂડા તિત્થ સેઢીઓ
૮ ૯ ૧૦
વિજય દહ સલિલાઓ, પિંડએ હોઇ સંગહણી ૧

એક લાખ યોજન લાંબા પહોળા જંબુદ્વિપમાં (જેમાં આપણે રહીએ છીએ તે) ૧ ખંડ ૨ યોજન, ૩ વાસ, ૪ પર્વત, ૫ કૂટ, (પર્વત ઉપરના), ૭ શ્રેણી, ૮ વિજય, ૯ દ્રહ અને ૧૦ નદીઓ કેટલી છે ? એ બતાવશે

જંબુદ્વીપ થટીના પડ જેવો ગોળ છે તેની પરીધિ ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ ૧૨૮ ધનુષ્ય, ૧૩ાા આંગળ એક જવ, ૧ જુ, ૧ લીખ, ૬ વાલાગ્ર અને ૧ વ્યવ૦ પરમાણુ જેટલી છે તેને ફરતો કોટ (જગતિ) છે. ૧ પદ્મવર વેદિકા, ૧ વનખંડ અને ૪ દરવાજાથી સુશોભિત છે

(૧) ખંડ દ્વાર—દક્ષિણ ઉત્તર ભરત જેવડા ખંડ કરીએ તો જંબુદ્વીપના ૧૯૦ ખંડ થઈ શકે

નં.	ક્ષેત્ર નામ	ખંડ	જોજન-કળા
૧	ભરતક્ષેત્ર	૧	૫૨૬-૬
૨	ચુલહેમવત પર્વત	૨	૧૦૫૨-૧૨
૩	હેમવાય ક્ષેત્ર	૪	૨૧૦૫—૫
૪	મહાહેમવત પર્વત	૮	૪૨૧૦-૧૦
૫	હરિવાસ ક્ષેત્ર	૧૬	૮૪૨૧—૧
૬	નિષિધ પર્વત	૩૨	૧૬૮૪૨—૨
૭	મહાવિદેહ ક્ષેત્ર	૬૪	૩૩૬૮૪—૪
૮	નિલવત પર્વત	૩૨	૧૬૮૪૨—૨

૯	રમ્યકવાસ ક્ષેત્ર	૧૬	૮૪૨૧—૧
૧	રૂપી પર્વત	૮	૪૨૧ –૧૦
૧૧	હિરણ્યવાસ ક્ષેત્ર	૪	૨૧ ૫—૫
૧૨	શીખરી પર્વત	૨	૧ ૫૨–૧૨
૧૩	ઐરવત ક્ષેત્ર	૧	૫૨૬—૬
		૧૯૦	૧ –

૧૯ કળાનો ૧ યોજન સમજવો

પૂર્વ–પશ્ચિમના ૧ લાખ યોજનનું માપ

ન	ક્ષેત્રનાં નામ	યોજન
૧	મેરુપર્વતની પહોળાઈ	૧
૨	પૂર્વ ભદ્રશાળ વન	૨૨
૩	„ આઠ વિજય	૧ ૭૦૨
૪	આઠ વખાર પર્વત	૪
૫	„ ત્રણ અંતર નદી	૩૭૫
૬	સીતામુખ વન	૨૯૨૩
૭	પશ્ચિમ ભદ્રશાળ વન	૨૨
૮	આઠ વિજય	૧૭૭ ૨
૯	„ આઠ વખાર પર્વત	૨ ૦
૧૦	ત્રણ અંતર નદી	૩૭૫
૧૧	„ સીતામુખ વન	૨૯૨૩
		૧૦ ૧

(૨) યોજનદ્વાર—૧ લાખ જોજનના લાંબા પહોળા જંબુદ્વિપના એક એક યોજનના ૧ ખાના ખંડ થઈ શકે. જો ૧ યોજન સમચોરસ જેવડા ખંડ કરે તો ૭૯ ૫૬૯૪૧૫ ખંડ થતાં ૩૫૧૫ ધનુષ અને ૬ અાંગળ ક્ષેત્ર વધે.

(૩) વાસદ્વાર—મનુષ્યને રહેવાના વાસ ૭ તથા ૧ ૭ કર્મભૂમિના મનુષ્યોના ૩ ક્ષેત્ર–ભરત ઐરવત અને મહાવિદેહ અકર્મભૂમિના મનુષ્યોના ૪ ક્ષેત્ર હેમવાય હિરણ્યવાય, હરિવાસ, રમ્યકવાસ એ સાત, ૧ ગણવા હોય તો મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ૪ ભાગ કરતા (૧) પૂર્વ મહાવિદેહ (૨) પશ્ચિમ મહાવિદેહ (૩) દેવકુરૂ અને (૪) ઉત્તરકુરૂ એમ ૧ વાસ ૭

જગતિ [કોટ] ૮ જોજન ઉચો છે અને પહોળો મૂળમા ૧૨, મધ્યમા આઠ અને ઉપર ૪ યોજનનો પહોળો છે. બધો વજ્ર રત્નમય છે જગતિની એક બાજુ ઝરૂખાની લાઈન છે તે ૦ાા ગોજન ઊંચી, ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળી છે કોપીશા અને કાગરા રત્નમય છે.

જગતિ ઉપર મધ્યમા પદ્મવર વેદિકા છે તે ૦ાા યોજન ઊચી ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળી છે બન્ને બાજુ નીલા પન્નાના સ્તભ અને તે ઉપર સુંદર પુતળીઓ અને મોતીની માળાઓ છે મધ્ય ભાગમાં પદ્મ વર વેદિકાઓને લીધે બે વિભાગ થયેલ છે [૧] અન્દરના વિભાગમા અનેક જાતના વૃક્ષવાળુ વનખડ છે તેમાં ૫ વર્ણનુ રત્નમય તૃણુ છે વાયુના સચારે તેમા ૬ રાગ ને ૩૬ રાગણી નીકળે છે તેમા બીજી વાવો અને પર્વતો છે અનેક આસનો છે ત્યા વ્યંતર દેવદેવીઓ ક્રિડા કરે છે [૨] બહારના વિભાગમા તૃણુ નથી. બાકીની રચના અન્દરના વિભાગ જેવી છે

મેરૂ પર્વતથી ચારે દિશામા ૪૫-૪૫ હજાર ગોજન પર ચાર દરવાજા છે પૂર્વે વિજય, દક્ષિણે વિજયત, પશ્ચિમે જયત અને ઉત્તરે અપરાજિત નામે છે. દરેક દરવાજો ૮ યોજન ઉચો, ૪ યોજન પહોળો છે દરવાજા ઉપર નવભૂમિ અને સફેદ ઘુમટ છત્ર, ચામર, ધ્વજા અને ૮-૮ મંગળીક છે દરવાજાની બને તરફ બબ્બે ચોતરા છે. તેની ઉપર પ્રાસાદ, તોરણ, ચદનકળશ, ઝારી, થાળ, ધૂપકડછા અને મનોહર પુતળીઓથી શોભે છે

ક્ષેત્રોના વિસ્તાર.

(૧) ભરત ક્ષેત્ર—મેરૂની દક્ષિણે અર્ધચદ્રાકારે છે મધ્યમા વૈતાઢ્ય પર્વત આવવાથી ભારતના બે ભાગ થયા છે, ઉત્તર ભરત અને દક્ષિણ ભરત ભારતની મર્યાદા કરનાર ચૂલહેમવત પર્વત પર પદ્મદ્રહ છે તેમાંથી ગગા અને સિધુ નદી નીકળીને તમસ્રગુફા અને ખડપ્રભા ગુફાની નીચે વૈતાઢ્ય પર્વતને ભેદીને લવણ સમુદ્રને મળે છે આથી ભરતના છ ખડ થાય છે.

દક્ષિણ ભરત ૨૩૮ જોજન ૩ કલાનુ છે તેમાં ૩ ખડ છે મધ્ય ખડમાં ૧૪ હજાર દેશ છે મધ્ય ભાગમાં કોશલ દેશ, વનિતા (અયોધ્યા) નગરી છે તે ૧૨ યો લાબી, ૯ યો. પહોળી છે પૂર્વમા ૧ હજાર અને પશ્ચિમમાં ૧ હજાર દેશ છે કુલ દક્ષિણ ભરતમાં ૧૬ હજાર દેશ છે એવાજ ૧૬૦૦૦ દેશ ઉત્તર ભરતમા છે આ ભરતમા કાળચક્રનો પ્રભાવ છે (છ આરા વત્)

(૨) ઐરવત ક્ષેત્ર— મેરૂની છેક ઉત્તરે શીખરી પર્વતથી આગળ ભરતવત્ છે

(૩) મહાવિદેહ ક્ષેત્ર—નિષધ અને નીલવંત પર્વતની વચ્ચે છે અને સમુદ્ર ... ૩૨ વિજય છે મધ્યમાં ૧ હજાર યોજના વિસ્તારવાળો મેરુ છે પૂર્વ પશ્ચિમ બન્ને તરફ ૨૨-૨૨ હજાર યો. ભદ્રશાલ વન છે બન્ને તરફ ૧૬-૧૬ વિજય છે

મેરુની ઉત્તરે અને દક્ષિણે ૨૫૦-૨૫૦ યો. ભદ્રશાલ વન છે દક્ષિણમાં નિષધ સુધી દેવકુરુ અને ઉત્તરમાં નીલવંત સુધી ઉત્તરકુરુ છે એ બન્ને ક્ષેત્ર બન્ને બાજુએ ગોળ ... અર્ધચંદ્રાકાર છે. આ ક્ષેત્રો યુગલ મનુષ્ય ૩ ગાઉની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અને ૩ પલ્યના આયુવાળા વસે છે દેવકુરુમાં ... ચિત્રવિચિત્ર પર્વત ૧ કાંચનગિરિ પર્વત અને ૫ દ્રહ છે એમજ ઉત્તરકુરુમાં પણ છે પણ તે ... સુદર્શન વૃક્ષ છે

નિષધ અને મહાહેમવન્ત પર્વતો વચ્ચે હરિવાસ ક્ષેત્ર છે તથા નીલવંત અને રુપી પર્વતો વચ્ચે રમ્યકવાસ ક્ષેત્ર છે. એ બે ક્ષેત્રોમાં ૨ ગાઉની અવગાહના અને ૨ પલ્યની સ્થિતિવાળા યુગલ મનુષ્યો રહે છે

મહા હેમવંત અને લઘુ હેમવંત પર્વતની વચ્ચે હેમવાસ ક્ષેત્ર અને રુપી તથા શીખરી પર્વતની વચ્ચે હિરણ્યવાસ ક્ષેત્ર છે એ બન્ને ક્ષેત્રોમાં ૧ ગાઉની અવગાહના અને ૧ પલ્યના આયુવાળા યુગલ મનુષ્યો છે

ક્ષેત્ર	દક્ષિણ-ઉત્તર પહોળાઈ	બાહુ યો. કળા	જીવા યો. કળા	ધનુષ્ય પીઠ યો. કળા
દક્ષિણ ભરત	૨૩૮ યો. ૩ કળા		૯૭૪૮-૧૨	૯૭૬૬-૧
ઉત્તર "	"	૧૮૯૨ ૭॥	૧૪૪૭૧-૬	૧૪૫૨૮-૧૧
હેમવાસ ક્ષેત્ર	૨૧ ૫-૫	૬૭૫૫-૩	૩૭૬૭૪-૧૬	૩૮૭૪ -૧
હરિવાસ	૮૪૨૧ ૧	૧૩૩૬૧-૬	૭૩૯ ૧-૧૭	૮૪૦૧૬-૪
મહાવિદેહ "	૩૩૬૮૪-૪	૩૩૭૬૭-૭	૧ ૦	૧૫૮૧૧૩ ૧૬
દેવકુરુ	૧૧૮૪૨-૨		૫૩	૬૪૧૮-૧૨
ઉત્તરકુરુ "	૧૧૮૪૨-૨		૫૩ ૦	૬૪૧૮-૧૧
રમ્યકવાસ	૮૪૨૧-૧	૧૩૩૬૧-૬	૭૩૯ ૧-૧૭	૮૪ ૧૬-૪
હિરણ્યવાસ "	૨૧ ૫-૫	૬૭૫૫-૩	૩૭૬૭૪-૧૬	૩૮૭૪૦-૧
દક્ષિણ ઐરવત	૨૩૮-૩	૧૮૯૨-૭॥	૧૪૪૭૧-૬	૧૪૫૨૮-૧૧
ઉત્તર "	૨૩૮-૩		૯૭૪૮-૧૨	૯૭૬૬-૧

(૪) ૫ દ્રહ (પર્વત) ૪૧૨—૨૬૯ પર્વત ભાખ્યા છે દેવકુરુમાં ૫ દ્રહ છે તેના બન્ને તટ પર દસ દસ કાંચનગિરિ પર્વત ... છે દ્રહ તટ પર ૧

પર્વત છે એવાજ ૧૦૦ કચનગિરિ ઉત્તરકુરૂમાં છે તથા ૩૪ દીર્ઘ વૈતાઢ્ય ૧૬ વખ્ખાર પર્વત, ૬ વર્ષધર પર્વત ૪ ગજદતા પર્વત, ૪ વૃતલવૈતાઢ્ય, ૪ ચિત-વિચિતાદિ અને ૧ મેરૂ પર્વત એમ ૨૬૯ છે

૩૪ દીર્ઘવૈતાઢ્ય–૩૨ વિજય દેહ ૧ ભરત ૧ ઐરવતના મધ્યભાગમાં છે ૧૬ વખ્ખાર –૧૬–૧૬ વિજયમાં સીતા, સીતોદા નદીથી ૮–૮ વિજયના ૪ ભાગ થયા છે તેના ૭ અંતર છે તેમા ૪ વખ્ખાર પર્વત અને ૩ અતર નદી છે. એક એક વિભાગમા ૪ વખ્ખાર પર્વત એમ ૪ વિભાગમાં ૧૬ વખ્ખાર છે તેના નામ–ચિત્ર, વિચિત્ર, નિલન, એકશૈલ, ત્રિકુટ, વૈશ્રમણ, અજન, મયાજન, અકાવાઇ, પવમાવાઈ, આશીવિષ, સુહાવહ, ચદ્ર, સુર્ય, નાગ, દેવ

૬ વર્ષધર–૭ મનુષ્ય ક્ષેત્રોની વચ્ચે વચ્ચે ૬ વર્ષધર (ચુલ્લ હેમવત, મહાહેમવત, નિષિધ, નીલવત, રૂપી અને શીખરી) પર્વત છે

૪ ગજદતા પર્વત–દેવકુરૂ, ઉત્તરકુરૂ અને વિજય વચ્ચે આવેલ છે. નામ–ગધમર્દન, માલવત, વિદ્યુત્પ્રભા અને સુમાનસ.

૪ વૃતલ વૈતાઢ્ય–હેમવાય, હિરણવાય, હરિવાસ રમ્યકૃવાસની વચ્ચે છે નામ–સદાવાઇ વયડાવાઇ, ગન્ધાવાઇ, માલવતા

૪ ચિતવિચિતાદી–નિષિધ પર્વત પાસે સીતા નદીના બે તટપર ચિત અને વિચિત પર્વત છે તથા નીલવત પાસે સીતોદાના બે તટ પર જમગ અને સમગ બે પર્વતો છે

૧ જબુદ્રિપની બરાબર મધ્યમા મેરુ પર્વત છે.

પર્વતનાં નામ	ઉંડાઇ	ઊંચાઇ	વિસ્તાર
૨૦૦ કચનગિરિ પર્વતો	૨૫ યો	૧૦૦ યો	૧૦૦ યો
૩૪ દીર્ઘ વૈતાઢ્ય ,,	૨૫ ગાઉ	૨૫ યો	૫૦ યો.
૧૬ વખ્ખાર ,,	૫૦૦ ગાઉ	૫૦૦ યો.	૫૦૦ યો.
			યો. કળા
ચુલ્લહેમવત અને શીખરી	૨૫ યો	૧૦૦ યો	૧૦૫૦–૧૨
મહા હેમવન્ત અને રૂપી	૫૦ યો	૨૦૦ યો	૪૨૧૦–૧૦
નિષિધ અને નીલવત	૧૦૦ યો	૪૦૦ યો	૧૬૮૪૨—૨
૪ ગજદતા પર્વતો	૧૨૫ યો	૫૦૦ યો	૩૦૨૦૯—૬
૪ વૃતલ વૈતાઢ્ય	૨૫૦ યો	૧૦૦૦ યો.	૧૦૦૦—૦
ચિત, વિચિત, જમગ સુમગ	૨૫૦ યો	૧૦૦૦ યો.	૧૦૦૦—૦
મેરૂ પર્વત	૧૦૦૦ યો	૯૯૦૦૦ યો	૧૦૦૯૦ યો

મેરૂ પર ૪ વન છે ભદ્રશાલ, નદન, સુમાનસ અને પડકવન.

(૩) મહાવિદેહ ક્ષેત્ર—નિષિધ અને નીલવંત પર્વતની વચ્ચે છે પલંગને સંઠાણે છે ૩૨ વિજય છે મધ્યમાં ૧ હજાર યો ના વિસ્તાર વાળો મેરુ છે પૂર્વ પશ્ચિમ બન્ને તરફ ૨૨-૨૨ હજાર યો ભદ્રશાલ વન છે બન્ને તરફ ૧૬-૧૬ વિજય છે

મેરુની ઉત્તરે અને દક્ષિણે ૨૫૦-૨૫૦ યો ભદ્રશાલ વન છે દક્ષિણમાં નિષિધ સુધી દેવકુરુ અને ઉત્તરમાં નીલવંત સુધી ઉત્તરકુરુ છે એ બન્ને ક્ષેત્ર બબ્બે ગજદંતે કરીને અર્ધચંદ્રાકાર છે આ ક્ષેત્રો યુગલ મનુષ્ય ૩ ગાઉની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ અનુક્રમે અને ૩ પલ્યના આયુષ્યવાળા વસે છે દેવકુરુમાં કુડશાલમલી વૃક્ષ, ચિત્રવિચિત્ર પર્વત ૧ કંચનગિરિ પર્વત અને ૫ દ્રહ છે એમજ ઉત્તરકુરુમાં પણ છે પણ તે જંબુ સુદર્શન વૃક્ષ છે

નિષિધ અને મહાહેમવન્ત પર્વતો વચ્ચે હરિવાસ ક્ષેત્ર છે તથા નીલવંત અને રુપી પર્વતો વચ્ચે રમ્યકવાસ ક્ષેત્ર છે એ બન્ને ક્ષેત્રોમાં ૨ ગાઉની અવગાહના અને ૨ પલ્યની સ્થિતિવાળા યુગલ મનુષ્યો રહે છે

મહા હેમવત અને ચુલ હેમવત પર્વતની વચ્ચે હેમવાય ક્ષેત્ર અને રુપી તથા શીખરી પર્વતની વચ્ચે હિરણ્યવાય ક્ષેત્ર છે એ બન્ને ક્ષેત્રોમાં ૧ ગાઉની અવગાહના અને ૧ પલ્યના આયુષ્યવાળા યુગલ મનુષ્યો છે

ક્ષેત્ર	દક્ષિણ-ઉત્તર પહોળાઇ	બાહા યો કળા	જીવા યો. કળા	ધનુષ પીઠ યો. કળા
દક્ષિણ ભરત	૨૩૮ યો ૩ કળા		૯૭૪૮-૧૨	૯૭૬૬—૧
ઉત્તર	,,	૧૮૯૨ ૭॥	૧૪૪૭૧—૬	૧૪૫૨૮-૧૧
હેમવાય ક્ષેત્ર	૨૧ ૫-૫	૬૭૫૫-૩	૩૭૬૭૪-૧૬	૩૮૭૪ ૧
હરિવાસ	૮૪૨૧ ૧	૧૩૩૬૧-૬	૭૩૯ ૧-૧૭	૮૪૦૧૬—૪
મહાવિદેહ	૩૩૬૮૪-૪	૩૩૭૬૭-૭	૧ ૦	૧૫૮૧૧૩ ૧૬
દેવકુરુ	૧૧૮૪૨-૨		૫૩	૬ ૪૧૮-૧૨
ઉત્તરકુરુ ,,	૧૧૮૪૨-૨		૫૩ ૦	૬ ૪૧૮-૧૨
રમ્યકવાસ	૮૪૨૧-૧	૧૩૩૬૧-૬	૭૩૯ ૧-૧૭	૮૪ ૧૬—૪
હિરણ્યવાય,,	૨૧ ૫-૫	૬૭૫૫-૩	૩૭૬૭૪-૧૬	૩૮૭૪૦-૧
દક્ષિણ ઐરવત	૨૩૮-૩	૧૮૯૨-૭॥	૧૪૪૭૧—૬	૧૪૫૨૮-૧૧
ઉત્તર	૨૩૮-૩		૯૭૪૮-૧૨	૯૭૬૬—૧

(૪) પર્વત (પર્વત) દ્વાર—૨૬૯ પર્વત શાશ્વતા છે દેવકુરુમાં ૫ દ્રહ છે તેના બન્ને તટ પર દશ દશ કંચનગિરિ પર્વત કુલ બસો છે દશ તટ પર ૧

પડક વાની ૪ દિશામાં ૪ શિલાઓ છે પદ્દ, પદ્દગલ, રકત, અને રત્તકંબલ દરેક શિલા ૫૦૦ યો૦ લાબી, ૨૫૦ યોજન યો૦ પહોળી, ૪ યો૦ જાડી, અર્ધચન્દ્રકારે છે પૂર્વ-પશ્ચિમ શિલાઓ પર બબ્બે સિહાશન છે ત્યા મહાવિદેહના તીર્થંકરોનો જન્માભિષેક, ભવનપતિ, વ્યતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવો કરે છે ઉત્તર-દક્ષિણે એકેક સિહાસન છે ત્યા ભરત, ઐરવતના તીર્થંકરોનો અભિષેક ૪ નિકાયના દેવો કરે છે

મેરૂ પર્વતના ૩ કરડ છે હેઠલો ૧૦૦૦ યો૦ ધરતીમા, મધ્યનો ૬૩૦૦૦ યો૦ ધરતી પર અને ઉપલો ૩૬૦૦૦ યો૦નો, કુલ ૧ લાખ યોજનનો શાશ્વતો મેરૂ છે

(૫) કુટ દ્વાર—૪૬૭ કુટ પર્વતો પર અને ૫૮ ક્ષેત્રોમા છે

		ઊચા યો૦,	મૂળ વિ૦,	ઊચો વિ૦
ચુલ હેમવત પર	૧૧	૫૦૦	૫૦૦	૨૫૦
મહા હેમવંત ,,	૮	,,	,,	,,
નિષિધ ,,	૯	૫૦૦	૫૦૦	૨૫૦
નીલવત ,,	૯	,,	,,	,,
રૂપી ,,	૮	,,	,,	,,
શીજરી ,,	૧૧	,,	,,	,,
વૈતાઢય ૩૪×૯=	૩૦૬	૨૫ ગાઉ	૨૫ ગાઉ	૧૨॥ ગાઉ
વરખાર ૧૬×૪=	૬૪	૫૦૦	૫૦૦	૨૫૦
વિદ્યુતપ્રભા ગજદત પર	૯	,,	,,	,,
માલવંતા ,,	૯	,,	,,	,,
સુમાનસ ,,	૭	,,	,,	,,
ગધમાલ ,,	૭	,,	,,	,,
મેરૂના નદન વનમાં	૯/૪૬૭	,	,	,,
ભદ્રશાલ વનમા	૮	,,	,,	,,
દેવકુરૂનાં	૮	૮ યો૦	૮ યો૦	૪ યો૦
ઉત્તરકુરૂમા	૮	,,	,,	,,
ચક્રવર્તીના વિજયમાં	૩૪/૫૨૫	,,	,,	,,

ગજદતાના ૨ અને નદનવનના ૧ કુટને ૧૦૦૦ યો૦ ઊચા ૧૦૦૦ યો૦ મૂળમાં અને ઊચે ૫૦૦ યોજનનો વિસ્તાર સમજવો

૭૬ કુટો (૧૬ વરખાર, ૮ દેવકુરૂ, ૮ ઉત્તરકુરૂ, ૩૪ વૈતાઢય) પર જિન ગૃહો છે

(૧) ભદ્રશાલવન—પૂર્વ-પશ્ચિમ ૨૨૦૦૦ યો. ઉત્તર-દક્ષિણ ૨૫૦ યો. વિસ્તાર છે. મેરુથી ૫૦ યો. દૂર ચારે દિશામાં ૪ સિદ્ધાયતન છે. તેમાં જિન પ્રતિમાઓ છે. મેરુથી ઈશાનમાં ૪ પુષ્કરિણી (વાવ) ૫૦ યો. લાંબી, ૨૫ યો. પહોળી, ૧૦ યો. ઊંડી છે. વેદિકા, વનખંડ, તોરણાદિ યુક્ત છે. આ વાવોની મધ્યે મહેન્દ્રનો મહેલ છે. ૫૦૦ યો. ઊંચો, ૨૫૦ યો. વિસ્તાર વાળો છે. એવી ૮ રીતની રચનાવાળા—

અગ્નિ કોણમાં ૪ વાવ છે ઉત્પલા ... નલિના ઉત્પલા મધ્યે શક્રેન્દ્રનો મહેલ છે.

નૈઋત્ય ૪ ... ભિંગા ભિંગપ્રભા ... અંજનપ્રભા મધ્યે શક્રેન્દ્રના પ્રાસાદ સિંહાસન છે.

વાયવ્ય ૪ " શ્રીકાંતા શ્રીચંદ્રા શ્રીમહિતા શ્રીનિલયા, મધ્યે ઈશાનેન્દ્ર પ્રાસાદ સિંહાસન છે.

આ દિશાઓમાં ૮ દિગ્હસ્તિકૂટ પર્વત છે. પદ્મોત્તર, નીલવંત, સુહસ્તિ, અંજનગિરિ, કુમુદ, પલાશ, અવતંસ અને રોચનાગિરિ છે. તે દરેક ૧૨૫ યો. ઊંચા, ... યો. ભૂમિમાં, મૂળમાં ૫૦૦ યો. મધ્યે ૩૭૫ યો. અને ઉપર ૨૫૦ યો. વિસ્તારવાળા છે. અનેક ... દિગ્ગજ નામે છે. ... દેવોનું નિવાસસ્થાન છે.

(૨) નંદનવન—ભદ્રશાલથી ૫૦૦ યો. ઊંચે મેરુ પર ચક્રાકારે ૫૦૦ યો. વિસ્તાર છે. વેદિકા, વનખંડ, ૪ સિદ્ધાયતન, ૧૬ વાવ, ૪ પ્રાસાદ છે. ૯ કૂટ છે. નંદનવનકૂટ, મેરુકૂટ, નિષધકૂટ, હેમવતકૂટ, રજતકૂટ, રુચકકૂટ, સાગરચિત્ત, વજ્ર અને બલકૂટ. ૮ કૂટ ૫૦૦ યો. ઊંચા છે. આઠ પર ૧-૧ આઠ દેવીઓના ભવન છે. નામ મેઘંકરા, મેઘવતી, સુમેધા, મેઘમાલિની, સુવત્સા, વત્સમિત્રા, વજ્રસેના, બલાહકા છે. બલકૂટ ૧૦૦૦ યો. ઊંચો, મૂળમાં ૧૦૦૦ યો. મધ્યે ૭૫૦ યો. ઉપર ૫૦૦ યો. વિસ્તાર છે. બલદેવના ... ભદ્રશાલવન જેવી રચના અને વિસ્તાર છે.

(૩) સૌમનસ વન—નંદનથી ૬૨૫૦૦ યો. ઊંચે ૫૦૦ યો. વિસ્તારવાળું ચારે તરફ છે. વેદિકા, વનખંડ, ૧૬ વાવ, ૪ સિદ્ધાયતન, શક્રેન્દ્ર-ઈશાનેન્દ્રના ૪ મહેલો આદિ પૂર્વવત્.

(૪) પંડક વન—સૌમનસ વનથી ૩૬૦૦૦ યો. ઊંચે મેરુ શિખર પર ૪૯૪ યો. સુધી ચક્રાકારે છે. મેરુની ૧૨ યો.ની ચૂલિકાનો ચોતરફ વિસ્તાર છે. વેદિકા, વનખંડ, ૪ સિદ્ધાયતન, ૧૬ વાવ અને ૪ મહેલ આદિ પૂર્વવત્.

મેરુની ચૂલિકા મૂળમાં ૧૨ યો. મધ્યે ૮ યો. ઉપર ૪ યો. વિસ્તારવાળી ૪૦ યો. ઊંચી છે. વૈડૂર્ય રત્નમય છે. ૧ વેદિકા વનખંડથી વીંટાયેલ છે. ઉપર ૧ સિદ્ધાયતન છે.

પ્રત્યેક વિજય ૧૬૫૯૨ યો૦ ૨ કળા દક્ષિણોત્તર લાંબી અને ૨૨૨ાા યો૦ પૂર્વ-પશ્ચિમમા પહોળી છે એ ૩૨ તથા ૧ ભરતક્ષેત્ર ૧ ઐરવત ક્ષેત્ર, એમ ૩૪ વિજયમાં ૩૪ ચક્રવર્તી થઇ શકે છે આ ૩૪ વિજયોમા ૩૪ દીર્ઘ વૈતાઢ્ય પર્વત ૩૪ તમસ ગુફા, ૩૪ ખડ પ્રપા ગુફા, ૩૪ રાજધાની, ૩૪ નગરી ૩૪ કૃતમાલી દેવ, ૩૪ નટમાલી દેવ, ૩૪ ઋષભકુટ ૩૪ ગગા નદી, ૩૪ સિધુ નદી એ બધા શાશ્વતા છે

(૯) દ્રહદ્વાર--૬ વર્ષધર પર્વતોપર ૭ છે ૫ દેવકુરૂમા અને ૫ ઉત્તરકુરૂમા છે

દ્રહના નામ (કુડ)	કયા પર્વત ઉપર છે	લબાઇ યો૦	પહોળાઇ યો૦	ઉડાઇ યો૦	દેવી	કમળ
પદ્મ દ્રહ	ચુલહેમવત	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	શ્રીદેવી	૧૨૦૫૦૧૨૦
મહાપદ્મ	,, મહાહેમવત	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦	લક્ષ્મી	૨૪૧૦૦૨૪૦
તીગચ્છ	,, નિષિધ	૪૦૦૦	૨૦૦	૧૦	ધૃતિ	૪૮૨૦૦૪૮૦
કેશરી	,, નીલવત	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦	બુદ્ધિ	૪૮૨૦૦૪૮૦
મહાપુડરીક	,, રૂપી	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦	હ્રી	૨૪૧૦૦૨૪૦
પુડરીક	,, શિખરી	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	કીર્તિ	૧૨૦૫૦૧૨૦
૧૦ દ્રહ	જમીનપર	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	૧૦ દેવતા	૨૪૧૦૦૨૪૦
					કુલ	૧૯૨૮૦૧૯૨૦

દેવકુરૂના ૫ દ્રહ-નિષેઙ દેવકુર, સૂર્ય, સુલસ અને વિદ્યુતપ્રભ દ્રહ

ઉત્તરકુરૂના ૫ દ્રહ--નીલવત, ઉત્તરકુરૂ, ચદ્ર ઐરવત અને મ લવત દ્રહ

(૧૦) નદીદ્વાર—૧૪૫૬૦૯૦ નદીઓ છે નીચેના યત્રથી વિગત જાણવી

ની. ઉ = નીકળતા ઉડી **પ્ર. ઉ** = સમુદ્રમાપ્રવેશતા ઉડી

ની વિ = નીકળતા વિસ્તાર **પ્ર વિ.** = સમુદ્રમા પ્રવેશતા વિસ્તાર

દરેક નદી ઉપર બતાવેલ પર્વત ઉપરના કુડથી નીકળીને આગળ વહેતા ગગાપ્રભાસ, સિંધુપ્રભાસ, આદિ કુડમા ધોધ રૂપે પડે છે ત્યાથી આગળ જતા અર્ધા પરિવાર જેટલી નદીઓ મળે છે તે સાથે વચ્ચે આવતા પહાડને તોડીને આગળ વહે છે ત્યા પરિવારની નદીઓ મળે છે તે સાથે વહીને જબુદ્વીપની જગતિથી બહાર લવણસમુદ્રને મળે છે

ગગાપ્રભાસ આદિ કુડોમાં ગગાદ્વિપ આદિ નામના એકેક દ્વિપ છે તેમાં એજ નામની એકેક દેવી સપરિવાર રહે છે આ કુડો દ્વિપો અને દેવીઓ નદીના જેવા નામે છે એ નામો શાશ્વતા છે

યત્રમાં બતાવ્યા મુજબ ૭૮ મૂળ નદીઓ અને તેના પરિવારની (મળનારી) ૧૪૧૬૦૦૦ નદીઓ છે. એ ઉપરાત મહાવિદેહના ૩૨ વિજયોના ૨૮ અતર

એ કૂટો પર દેવદેવીના મહેલો છે. ૪ વનમાં ચચ્ચાર (૧૬) મેરૂ પર ૧ જંબૂ વૃક્ષ પર ૧ શાલ્મલી વૃક્ષ પર ૧ જિનચૈત્ય, કુલ ૬૫ શાશ્વતા સિદ્ધાયતન છે.

(૬) તીર્થદ્વાર—૩૪ વિજય (૩૨ વિદેહના ૧ ભરત ૧ ઐરવત) માં દરેકમાં ત્રણ ત્રણ લૌકિક તીર્થ છે. માગધ વરદામ અને પ્રભાસ જ્યારે ચક્રવર્તીઓ ખંડ સાધવા જાય ત્યારે ત્યાં રોકાણ છે. અઠ્ઠમ કરે છે. તીર્થંકરોના જન્માભિષેક માટે પણ એ તીર્થોનું જળ અને ઔષધિ દેવો લાવે છે.

(૭) શ્રેણીદ્વાર—વિદ્યાધરોની તથા દેવોની ૧૩૬ શ્રેણી છે. વૈતાઢ્ય પર ૧૦ યો. ઊંચે વિદ્યાધરોની ૨ શ્રેણી છે. દક્ષિણ શ્રેણીમાં ૫ અને ઉત્તર શ્રેણીમાં ૬ નગરો છે. ત્યાંથી ૧ યો૦ ઊંચે આભિયોગ દેવોની બે શ્રેણી (ઉત્તરની, દક્ષિણની) છે.

એમ ૩૪ વૈતાઢ્ય પર ચચ્ચાર શ્રેણી છે. કુલ ૩૪×૪=૧૩૬ શ્રેણીઓ છે.

(૮) વિજયદ્વાર—કુલ ૩૪ વિજય છે જ્યાં ચક્રવર્તી ૬ ખંડનું એક છત્ર સામ્રાજ્ય કરી શકે છે. ૩૨ વિજય તો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં છે. નીચે મુજબ—

પૂર્વવિદેહ સીતા નદી પશ્ચિમવિદેહ સીતોદા નદી

ઉત્તર કિનારે ૮	દક્ષિણ કિનારે ૮	ઉત્તર કિનારે ૮	દક્ષિણ કિનારે ૮
કચ્છ વિજય	વચ્છ વિજય	પદ્મ વિજય	વપ્ર વિજય
સુકચ્છ	સુવચ્છ	સુપદ્મ ,,	સુવપ્ર ,,
મહાકચ્છ	મહાવચ્છ	મહાપદ્મ ,	મહાવપ્ર
કચ્છાવતી	વચ્છાવતી	પદ્માવતી ,,	વપ્રાવતી
આવર્ત ,,	રમ્ય	શંખ	વલ્ગુ
મંગળા	રમ્યક	કુમુદ	સુવલ્ગુ ,
પુષ્કલા ,,	રમણિક ,,	નલિના	ગન્ધીલા ,,
પુષ્કલાવતી	મંગળાવતી ,,	સલિલાવતી ,,	ગન્ધીલાવતી ,,

(૪૩) ધર્મની સન્મુખ થવાનાં ૧૫ કારણ.

(૧) નીતિમાન હોય કારણ કે નીતિ ધર્મની માતા છે.
(૨) હિંમતવાન ને બહાદુર હોય કારણ કે કાયરોથી ધર્મ બની શકે નહિ
(૩) ધૈર્યવાન હોય કારણ કે દરેક કાર્યોમા આતુરતા (સાહસ) ન કરે.
(૪) બુદ્ધિમાન હોય કારણ કે દરેક કાર્ય પોતાની મતિએ વિચારીને કરે
(૫) અસત્યને ધિક્કારી કાઢનાર હોય અને સત્ય વચન બોલનાર હોય
(૬) નિષ્કપટી હોય, હૃદય સાફ સ્ફાટિક રત્ન માફક હોય.
(૭) વિનયવાન હોય અને મધુર ભાષાનો બોલનાર હોય
(૮) ગુણગ્રાહી હોય અને સ્વ આત્મશ્લાઘા ન કરે (પોતે પોતાના ગુણ બીજાને માન પામવા ખાતર ન કહે)
(૯) પ્રતિજ્ઞાનો પાલક હોય, એટલે જે નિયમો કરેલ હોય તેનો બરાબર પાલક હોય
(૧૦) દયાવાન હોય એટલે પરોપકારની બુદ્ધિ હોય
(૧૧) સત્ય ધર્મનો અર્થી હોય ને સત્યનોજ પક્ષ કરનાર હોય.
(૧૨) જિતેન્દ્રિય હોય ને કષાયની મદતા હોય
(૧૩) આત્મકલ્યાણની દ્રઢ ઇચ્છાવાળો હોય.
(૧૪) તત્ત્વવિચારમાં નિપુણ હોય, ને તત્ત્વમાંજ રમણતા કરે
(૧૫) જેની પાસે ધર્મ પામ્યો હોય, તેનો ઉપકાર કોઇ વખત ભૂલે નહિ અને વખત આવે પાછો ઉપકારી ઉપર સામો પોતે ઉપકાર કરનાર હોય

ઇતિ ધર્મની સન્મુખ થવાના પંદર કારણ સંપૂર્ણ.

(૪૪) માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણ.

૧ ન્યાય સપન્ન દ્રવ્ય મેળવે, ૨ સાત કુવ્યસનનો ત્યાગી, ૩ અભક્ષ્યનો ત્યાગી, ૪ ગુણપરીક્ષાથી લગ્ન-સબધ જોડે, ૫ પાપભીરુ, ૬ દેશહિતકર વર્તનવાળો, ૭ પરનિંદાનો ત્યાગી ૮ અતિપ્રગટ, અતિગુપ્ત કે ઘણા દ્વારવાળા મકાનમા ન રહે ૯ સદ્ગુણીની સોબત કરે, ૧૦ બુદ્ધિના ૮ ગુણનો ધારક, ૧૧ કદાગ્રહી ન હોય, (સરળ હોય), ૧૨ સેવાભાવી (પોષ્ય વર્ગનો પોષક) હોય, ૧૩ વિનયી, ૧૪ ભયસ્થાન ત્યાગે, ૧૫ આયવ્યય (આવક-ખર્ચ)નો હિસાબ રાખે, ૧૬ ઉચિત (સભ્ય) વસ્ત્રભૂષણ પહેરે, ૧૭ સ્વાધ્યાય કરે (રોજ નિયમિત ધાર્મિક વાંચન, શ્રવણ કરે

	નદી	પર્વતથી	કુંડથી	ની ઉ	ની વિ.	પ્ર ઉ	પ્ર વિ.	પરિવાર નદીઓને
૧	ગંગા	ચુલહિમ	પદ્મ	॥ ગાઉ	૬। યો.	૧। યો.	૬૨॥ યો.	૧૪
૨	સિંધુ	"	"		"			૧૪
૩	રોહિતા		"	૧ ગાઉ	૧૨॥ યો.	૨॥ યો.	૧૨૫ યો.	૨૮
૪	રોહિતાંસા	મહાહેમ	મહાપદ્મ	"	"		"	૨૮
૫	હરિકંતા		"	૨ ગાઉ	૨૫ યો.	૫ યો.	૨૫ યો.	૫૬
૬	હરિ સલીલા	નિષધ	તીગચ્છ	"		"		૫૬
૭	સીતા	"	"	૪ ગાઉ	૫ યો.	૧૦ યો.	૫ યો.	૫૩૨
૮	સીતોદા	નીલવંત	કેસરી	"	"		"	૫૩૨
૯	નરકંતા			૨ ગાઉ	૨૫ યો.	૫ યો.	૨૫ યો.	૫૬
૧૦	નારીકંતા	રૂપી	મહાપુંડ		"		"	૫૬
૧૧	રૂપ્યકુલા		"	૧ ગાઉ	૧૨॥ યો.	૨॥ યો.	૧૨૫ યો.	૨૮
૧૨	સુવર્ણકુલા	શિખરી	પુંડરીક	"			"	૨૮
૧૩	રક્તા	"		॥ ગાઉ	૬। યો.	૧। યો.	૬૨॥ યો.	૧૪
૧૪	રક્તોદા	"					"	૧૪
૭૮	વિદેહની ૬૪નદીઓ	કુંડમાંથી	૫ તીરથ	"	"			૧૪

● તેમાં ૧૬ વખાર પર્વત વચ્ચેના કુંડમાં છે અને શેષ ૧૨ અંતરમાં ૧૨ અંતરનદીઓ છે તેના નામ :— ગ્રાહવન્તી, દ્રહવતી પંકવતી તપ્તજલા મત્તજલા ઉન્મત્તજલા ક્ષીરોદા શિતસ્રોતા, અંતોવાહની ઉર્મિમાલની ફેનમાલની અને ગંભીર માલની આ દરેક નદી ૧૨૫ યો. પહોળી ૨॥ યો. ઉંડી અને ૧૬૫૯૨ યો. ૨ કળાની લાંબી છે એવં કુલ નદીઓ ૧૪૫૬ ૦૦૦ વધુ વિસ્તાર જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રથી જાણવા.

ઇતિ ખંડ લોણ સંપૂર્ણ

૧૬ વૈયાવચ્ચ (૧૦ પ્રકારની સેવા) કરવાથી
૧૭ ચતુર્વિધ સંઘને સમાધિ (સેવા—શાતા) દેવાથી
૧૮ નવું નવું અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાન ભણવાથી
૧૯ સૂત્ર સિદ્ધાંતની ભક્તિ (સેવા) કરવાથી
૨૦ મિથ્યાત્વનાશ અને સમકિત ઉદ્યોત કરવાથી

જીવ અનંતાનંત કર્મોને ખપાવે છે એ સ્થાનકો કરતાં ઉત્કૃષ્ટ રસાયણ (ભાવના) આવે તો તીર્થંકર નામ કર્મ બંધાય.

ઇતિ તીર્થંકર નામ બાંધવાના ૨૦ કારણો સંપૂર્ણ

(૪૮) પરમ કલ્યાણના ૪૦ બોલ

ગુણ		દૃષ્ટાંત	સૂત્રની સાક્ષી
૧ સમકિત નિર્મળ પાળવાથી પરમકલ્યાણ થાય		શ્રેણિક મહારાજા	ઠાણાંગ સૂત્ર
૨ નિયાણા રહિત તપ કરવાથી		તામલી તાપસ	ભગવતી ,,
૩ ત્રણ યોગ નિશ્ચળ કરવાથી		ગજસુકુમાળ મુનિ	અંતગડ ,,
૪ સમભાવે ક્ષમા કરવાથી		અર્જુનમાળી	,,
૫ પંચ મહાવ્રત નિર્મળ પાળવાથી		ગૌતમ સ્વામી	ભગવતી ,,
૬ પ્રમાદ છોડી અપ્રમાદી થવાથી		શેલક રાજર્ષિ	જ્ઞાતા
૭ ઇન્દ્રિય દમન કરવાથી		હરિકેશી મુનિ	ઉત્તરાધ્યયન ,,
૮ મિત્રમાં માયા કપટ ન કરવાથી		મલ્લિનાથ પ્રભુ	જ્ઞાતા ,,
૯ ધર્મ ચર્ચા કરવાથી		કેશી—ગૌતમ	ઉત્તરાધ્યયન ,,
૧૦ સત્યધર્મ શ્રદ્ધા કરવાથી	,,	વરુણનાગ નતુઆના મિત્ર	ભગવતી ,,
૧૧ જીવોપર કરુણા કરવાથી		મેઘકુમાર હાથીના ભવે	જ્ઞાતા
૧૨ સમ્યગ્જ્ઞાન નિઃશંકપણે કહેવાથી	,,	આણંદ શ્રાવક	ઉપાસકદશાંગ ,,
૧૩ ૧૮ પાપનાં પચ્ચખાણ લેવાથી	,,	અંબડને ૭૦૦ શિષ્ય	ઉવવાઈ ,,
૧૪ શુદ્ધ મને શીયળ પાળવાથી		સુદર્શન શેઠ	સુદર્શનચરિત
૧૫ પરિગ્રહની મમતા છોડવાથી પરમકલ્યાણ થાય		કપિલ બ્રાહ્મણ	ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર
૧૬ ઉદાર ભાવે સુપાત્ર દાન દેવાથી		સુમુખ ગાથાપતિ	વિપાક ,,
૧૭ [illegible] સ્થિર કરવાથી		રાજેમતી	ઉત્તરાધ્યયન ,,
૧૮ ઉગ્ર તપ કરવાથી		ધન્ના મુનિ	અનુત્તરોવવાઈ ,,
૧૯ [illegible] વૈયાવચ્ચ કરવાથી	,,	પંથક મુનિ	જ્ઞાતા સૂત્ર

ઇન્દ્રિય વશ કરવાથી, ૬ છકાય જીવોની રક્ષા કરવાથી ૭ ભોજન સમયે સાધુ-સાધ્વીની ભવાના ભાવવાથી, ૮ સદ્જ્ઞાન ભણવા ભણાવવાથી ૯ નિયાણારહિત એક કોટીથી મનમા રહેતો થકો નવ કોટીએ વ્રત પચ્ચક્‌ખાણ કરવાથી ૧૦ દશ પ્રકારની વૈયાવચ્ચ કરવાથી, ૧૧ કષાયને પાતળા પાડી નિર્મૂળ કરવાથી. ૧૨ છતી શક્તિએ ક્ષમા કરવાથી, ૧૩ લાગેલ પાપોની તરત આલોચના કરવાથી, ૧૪ લીધેલ વ્રતો નિર્મળ રીતે પાળવાથી, ૧૫ અભયદાન-સુપાત્રદાન દેવાથી, ૧૬ શુદ્ધ મનથી શીયળ (બ્રહ્મચર્ય) પાળાવાથી, ૧૭ નિર્વદ્ય (પાપરહિત) મધુર વચન બોલવાથી, ૧૮ લીધેલ સયમભારને અખડ પાળવાથી, ૧૯ ધર્મ-શુકલ ધ્યાન ધ્યાવવાથી ૨૦ દર. માસે છ ૭ પૌષધ કરવાથી, ૨૧ ઉભયકાય આવશ્યક કરવાથી, ૨૨ પાછલી રાત્રે ધર્મ જાગરણ કરી, ત્રણ મનોરથાદિ ચિંતવવાથી ૨૩ મરણાન્તે આલોચનાદિથી શુદ્ધ થઇ સમાધિ પડિત-મરણ મરવાથી.

આ ૨૩ બોલને સમ્યક પ્રકારે જાણીને, સેવન કરવાથી જીવ વહેલા મોક્ષે જાય

ઇતિ વહેલા મોક્ષ જવાના ૨૩ બોલ સંપૂર્ણ.

(૪૭) તીર્થંકરનામબાંધવાનાં ૨૦ કારણો.

શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રના આઠમાં અધ્યયનનો અધિકાર.

૧ શ્રી અરિહંત ભગવાનના ગુણકીર્તન કરવાથી
૨ શ્રી સિદ્ધ „ „ „
૩ આઠ પ્રવચન (૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ)નુ આરાધન કરવાથી
૪ ગુણવત ગુરૂના ગુણકીર્તન કરવાથી
૫ સ્થિવર (વૃદ્ધ મુની)ના „ „
૬ બહુશ્રુતના „ „
૭ તપસ્વીના „ „
૮ ભણેલા જ્ઞાનને વારવાર ચિતવવાથી
૯ સમકિત નિર્મળ પાલન કરવાથી
૧૦ વિનય (૭-૧૦-૧૩૪ પ્રકારના) કરવાથી
૧૧ કાળોકાળ આવશ્યક કરવાથી
૧૨ લીધેલ વ્રત પચ્ચક્‌ખાણુ નિર્મળ પાળવાથી
૧૩ શુભ (ધર્મ-શુકલ) ધ્યાન ધ્યાવવાથી
૧૪ બાર પ્રકારની નિર્જરા (તપ) કરવાથી
૧૫ દાન (અભયદાન-સુપાત્રદાન) દેવાથી

૧૯ યોગ્ય વખતે (ભૂખ લાગે ત્યારે મિત પથ્ય, નિયમિત) ભોજન કરે, ૨ સમ્યગ્ ઉપયોગ કરે ૨૧ ત્રણ પુરુષાર્થ (ધર્મ અર્થ કામ)માં વિવેકી ૨૨ સમય (દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ ભાવનો જાણ) હોય, ૨૩ જ્ઞાન પ્રભુતાવાળો ૨૪ આત્મધર્મ ભેદ સમજનારો ૨૫ વ્રતધારી ૨૬ દીર્ઘદર્શી ૨૭ દયાળુ ૨૮ પરોપકારી ૨૯ કૃતઘ્ન ન બનો કૃતજ્ઞ હોય (અપકારી પર પણ ઉપકાર કરે) ૩૦ આત્મપ્રશંસા ન ઇચ્છે ન કરે, ન કરાવે ૩૧ વિવેકી (યોગ્યાયોગ્યનો ભેદ સમજનાર) હોય ૩૨ લજ્જાવાન હોય ૩૩ ધૈર્યવાન હોય, ૩૪ ષડ્રિપુ (ક્રોધ, માન, માયા લોભ રાગ દ્વેષ,)નો નાશ કરે, ૩૫ ઇન્દ્રિયોને જીતે (જિતેન્દ્રિય હોય).

જે ૩૫ ગુણધારી હોય તે નૈતિક ધાર્મિક ક્રમે જીવનને યોગ્ય થાય છે.

ઇતિ માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણ સંપૂર્ણ

(૪૫) શ્રાવકના ૨૧ ગુણ

૧ ઉદાર દિલી હોય	૨ રૂપવંત હોય
૩ સૌમ્ય પ્રકૃતિવાળો હોય	૪ લોકપ્રિય
૫ અક્રૂર (પ્રકૃતિવાળો) ,,	૬ પાપભીરુ ,,
૭ ધર્મ શ્રદ્ધાવાન ,,	૮ દાક્ષિણ્ય (ચતુરાઈ) યુક્ત હોય.
૯ લજ્જાવાન	૧ દયાવંત હોય.
૧૧ માધ્યસ્થ દૃષ્ટિ ,,	૧૨ ગંભીર–સહિષ્ણુ–વિવેકી હોય.
૧૩ ગુણાનુરાગી	૧૪ ધર્મોપદેશ કરનાર હોય.
૧૫ ન્યાયપક્ષી હોય	૧૬ શુદ્ધ વિચારક ,,
૧૭ મર્યાદાયુક્ત વ્યવહાર કરનાર	૧૮ વિનયશીલ
૧૯ કૃતજ્ઞ (ઉપકારનો જાણ હોય)	૨ પરોપકારી ,,
૨૧ સત્કાર્યમાં સદા સાવધાન હોય.	

ઇતિ શ્રાવકના ૨૨ ગુણ સંપૂર્ણ

(૪૬) વહેલા મોક્ષ જવાના ૨૩ બોલ

૧ મોક્ષની અભિલાષા રાખવાથી ૨ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવાથી, ૩ ગુરુમુખે સૂત્ર સિદ્ધાંત સાંભળવાથી, ૪ આગમ સાંભળી તેની પ્રાપ્તિ કરવાથી, ૫ ઇન્દ્રિય

ઇન્દ્રિય વશ કરવાથી, ૬ છકાય જીવોની રક્ષા કરવાથી ૭ ભોજન સમયે સાધુ-સાધ્વીની ભાવના ભાવવાથી, ૮ સદ્‌જ્ઞાન ભણવા ભણાવવાથી ૯ નિયાણારહિત એક કોટીથી વ્રતમાં રહેતો થકો નવ કોટીએ વ્રત પચ્ચક્ખાણ કરવાથી ૧૦ દશ પ્રકારની વૈયાવચ્ચ કરવાથી, ૧૧ કષાયને પાતળા પાડી નિર્મૂળ કરવાથી, ૧૨ છતી શક્તિએ ક્ષમા કરવાથી, ૧૩ લાગેલ પાપોની તુર્ત આલોચના કરવાથી, ૧૪ લીધેલ વ્રતો નિર્મળ રીતે પાળવાથી, ૧૫ અભયદાન-સુપાત્રદાન દેવાથી, ૧૬ શુદ્ધ મનથી શીયળ (બ્રહ્મચર્ય) પાળવાથી, ૧૭ નિર્વદ્ય (પાપરહિત) મધુર વચન બોલવાથી, ૧૮ લીધેલ સંયમભારને અખંડ પાળવાથી, ૧૯ ધર્મ-શુકલ ધ્યાન ધ્યાવવાથી ૨૦ દર. માસે છ છ પૌષધ કરવાથી, ૨૧ ઉભયકાય આવશ્યક કરવાથી, ૨૨ પાછલી રાત્રે ધર્મ જાગરણ કરી, ત્રણ મનોરથાદિ ચિંતવવાથી ૨૩ મરણાન્તે આલોચનાદિથી શુદ્ધ થઇ સમાધિ પંડિત-મરણ મરવાથી,

આ ૨૩ બોલને સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને, સેવન કરવાથી જીવ વહેલા મોક્ષે જાય

ઇતિ વહેલા મોક્ષ જવાના ૨૩ બોલ સંપૂર્ણ.

(૪૭) તીર્થંકરનામબાંધવાનાં ૨૦ કારણો.

શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રના આઠમાં અધ્યયનનો અધિકાર.

૧ શ્રી અરિહંત ભગવાનના ગુણકીર્તન કરવાથી
૨ શ્રી સિદ્ધ " " "
૩ આઠ પ્રવચન (૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ)નુ આરાધન કરવાથી
૪ ગુણવંત ગુરૂના ગુણકીર્તન કરવાથી
૫ સ્થિવર (વૃદ્ધ મુની)ના " "
૬ બહુશ્રુતના " "
૭ તપસ્વીના " "
૮ ભણેલા જ્ઞાનને વારવાર ચિંતવવાથી
૯ સમકિત નિર્મળ પાલન કરવાથી
૧૦ વિનય (૭-૧૦-૧૩૪ પ્રકારના) કરવાથી
૧૧ કાળોકાળ આવશ્યક કરવાથી
૧૨ લીધેલ વ્રત પચ્ચક્ખાણ નિર્મળ પાળવાથી
૧૩ શુભ (ધર્મ-શુકલ) ધ્યાન ધ્યાવવાથી
૧૪ બાર પ્રકારની નિર્જરા (તપ) કરવાથી
૧૫ દાન (અભયદાન-સુપાત્રદાન) દેવાથી

૧૬ વૈયાવચ્ચ (૧૦ પ્રકારની સેવા) કરવાથી
૧૭ ચતુર્વિધ સંઘને સમાધિ (સેવા—શાતા) દેવાથી
૧૮ નવું નવું અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાન ભણવાથી
૧૯ સૂત્ર સિદ્ધાંતની ભક્તિ (સેવા) કરવાથી
૨૦ મિથ્યાત્વનાશ અને સમકિત ઉદ્યોત કરવાથી

જીવ અનંતાનંત કર્મોને ખપાવે છે એ સ્થાનકો કરતાં ઉત્કૃષ્ટ રસાયણ (ભાવના) આવે તો તીર્થંકર નામ કર્મ બંધાય.

ઇતિ તીર્થંકર નામ બાંધવાના ૨૦ કારણો સંપૂર્ણ

(૪૮) પરમ કલ્યાણના ૪૦ બોલ

ગુણ		દૃષ્ટાંત	સૂત્રની સાક્ષી
૧ સમકિત નિર્મળ પાળવાથી	પરમકલ્યાણ થાય	શ્રેણિક મહારાજા	ઠાણાંગ સૂત્ર
૨ નિયાણા રહિત તપસ્યાથી		તામલી તાપસ	ભગવતી ,,
૩ ત્રણ યોગો નિર્મળ કરવાથી	,,	ગજસુકમાળ મુનિ	અંતગડ ,,
૪ સમભાવે ક્ષમા કરવાથી		અર્જુનમાળી	,, ,,
૫ પાંચ મહાવ્રત નિર્મળ પાળવાથી		ગૌતમ સ્વામી	ભગવતી ,,
૬ પ્રમાદ છોડી અપ્રમાદી થવાથી		શેલક રાજર્ષિ	જ્ઞાતા
૭ ઈન્દ્રિયદમન કરવાથી		હરકેશી મુનિ	ઉત્તરાધ્યયન ,,
૮ મિત્રોમાં માયા કપટ ન કરવાથી		મલ્લિનાથ પ્રભુ	જ્ઞાતા
૯ ધર્મચર્ચા કરવાથી		કેશી—ગૌતમ	ઉત્તરાધ્યયન
૧૦ સત્યધર્મ પર શ્રદ્ધા કરવાથી	,,	વરુણનાગ નતુઆના મિત્ર	ભગવતી
૧૧ જીવોપર દયા કરવાથી		મેઘકુમાર હાથીભવે	જ્ઞાતા
૧૨ સત્યજ્ઞાન નિડરપણે કહેવાથી	,,	આનંદ શ્રાવક	ઉપાસકદશાંગ ,,
૧૩ કષ્ટ પડતાં પણ સમતા ધરવાથી	,,	અંબડને ૭૦૦	શિષ્ય ઉવવાઈ ,,
૧૪ શુદ્ધ મને શીયળ પાળવાથી		સુદર્શન શેઠ	સુદર્શનચરિત્ર
૧૫ પરિગ્રહની મમતા છોડવાથી	પરમકલ્યાણ થાય	કપિલ બ્રાહ્મણ	ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર
૧૬ ઉદાર ભાવે સુપાત્ર દાન દેવાથી	,,	સુમુખ ગાથાપતિ	વિપાક ,,
૧૭ ધર્મથી ડગતાને સ્થિર કરવાથી		રાજેમતી	ઉત્તરાધ્યયન ,,
૧૮ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવાથી	,,	ધન્ના મુનિ	અનુત્તરોવવાઈ ,,
૧૯ અગ્લાનપણે વૈયાવચ્ચ કરવાથી	,,	પંથકમુનિ	જ્ઞાતા સૂત્ર

૨૦ સદૈવ અનિત્ય ભાવના ભાવવાથી	,,	ભરત ચક્રિ	જબુદ્વિપ પ્ર૦ ,,
૨૧ અશુભ પરિણામો રોકવાથી	,,	પ્રસન્નચદ્રરાજર્ષિ	શ્રેણીકચરિત્ર
૨૨ સત્યજ્ઞાન પર શ્રદ્ધા રાખવાથી	,,	અર્હંનક શ્રાવક	જ્ઞાતા સૂત્ર
૨૩ ચતુર્વિધ સઘની વૈયાવચ્ચથી	,	સનતકુમાર ચક્રિ	ભગવતી પૂર્વે,,
૨૪ ચડતે ભાવે મુનિસેવા કરવાથી	,,	બાહુબળ પૂર્વે ભવે	ઋષભ દેવચરિત્ર
૨૫ શુદ્ધ અભિગ્રહ ,,	,,	પાંચ પાંડવ	જ્ઞાતા સૂત્ર
૨૬ ધર્મદલાલી ,,	,,	શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ	અતગડ ,,
૨૭ સૂત્રજ્ઞાનની ભક્તિ ,,	,,	ઉદાઈ રાજા	ભગવતી ,,
૨૮ જીવદયા પાલન ,,	,,	ધર્મરૂચી અણુગાર	જ્ઞાતા ,,
૨૯ મતથી પડતાજ સાવચેત થઇ જાય	,,	અગણિક અણુગાર	આવશ્યક,,
૩૦ આપત્તિ આવ્યે ધૈર્ય રાખવાથી	,,	ખધક અણગાર	ઉતરાધ્ય ,,
૩૧ જિન રાજની ભક્તિ કરવાથી	પરમ કલ્યાણ થાય	પ્રભાવતી રાણી	ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર.
૩૨ પ્રાણની પરવા મૂકીદયા પાળે	,	મેઘરથ રાજા	શાંતિનાથ ચરિત્ર
૩૩ છતી શક્તિએ ક્ષમા કરવાથી	,,	પ્રદેશી રાજા	રાયપ્રશ્નીય સૂત્ર
૩૪ સગા ભાઇનો પણ મોહ છોડવાથી	,,	રામ–બળદેવ	૬૩ શ્લાઘા પુ ચરિત્ર
૩૫ દેવાદિના ઉપસર્ગ સહેવાથી	,,	કામદેવ	ઉપાસક૦ સૂત્ર
૩૬ દેવ–ગુરૂ વદનમા નિભિંક થવાથી	,	સુદર્શન શેઠ	અતગડ ,,
૩૭ ચર્ચામા વાદીઓને જીતવાથી	,,	મડુક શ્રાવક	ભગવતી ,,
૩૮ મળેલા નિમિત્ત પર શુભ ભાવનાથી	,,	આર્દ્રકુમાર	સૂત્રકૃતાંગ ,,
૩૯ એકત્વ ભાવના ભાવવાથી	,,	નમિરાજર્ષિ	ઉતરાધ્ય ,,
૪૦ વિષયસુખમા ગૃદ્ધ ન થવાથી	,,	જિનરક્ષ–જિનપાલ	જ્ઞાતા ,,

ઇતિ પરમ કલ્યાણના ૪૦ બોલ સપૂર્ણ.

(૪૯) તીર્થંકરના ૩૪ અતિશય

૧ તીર્થંકરના કેશ, નખ ન વધે, સુશોભિત રહે. ૨ શરીર નિરોગી રહે ૩ લોહીમાંસ ગોક્ષીર જેવા હોય ૪ શ્વાસોશ્વાસ પદ્મકમળ જેવો સુગધી ૫ આહારનિહાર અદૃશ્ય, ૬ આકાશમા ધર્મચક્ર ચાલે ૭ આકાશમાં ૩ છત્ર ધરાય, બે ચામર–વિંજાય ૮ આકાશે પાદપીઠ સહિત સિંહાસન ચાલે. ૯ આકાશમાં ઇદ્રધ્વજ ચાલે ૧૦ અશોકવૃક્ષ રહે ૧૧ ભામડળ હોય ૧૨ વિષમ ભૂમિ

ક્ષેમ થાય. ૧૩ કાંટા ઊંધા થઈ જાય ૧૪ છએ ઋતુ અનુકૂળ થાય. ૧૫ અનુકૂળ વાયુ વાય. ૧૬ પંચવર્ણના ફૂલ પ્રગટે. ૧૭ અશુભ પુદ્ગલોનો નાશ થાય. ૧૮ સુગંધી વર્ષાથી ભૂમિ છંટાય ૧૯ શુભ પુદ્ગલ પ્રગટે ૨૦ યોજનગામી વાણીનો ધ્વનિ હોય. ૨૧ અર્ધમાગધી ભાષામાં દેશના દે ૨૨ સર્વ સભા પોતપોતાની ભાષામાં સમજે ૨૩ જન્મ વેર જાતિ વેર શાંત થાય ૨૪ અન્યમતી પણ દેશના સાંભળે અને વિનય કરે ૨૫ પ્રતિવાદી નિરુત્તર બને ૨૬ પચ્ચીસ યો. સુધી કોઈ જાતના રોગ ન થાય. ૨૭ મહામારી (પ્લેગ) ન થાય. ૨૮ ઉપદ્રવ ન થાય ૨૯ સ્વચક્રનો ભય ન હોય ૩૦ પરચક્રનો ભય ન હોય. ૩૧ અતિવૃષ્ટિ ન થાય ૩૨ અનાવૃષ્ટિ ન થાય. ૩૩ દુકાળ ન પડે ૩૪ પહેલા થયેલ ઉપદ્રવ શાંત થાય.

ક્રમશઃ ૪ અતિશય જન્મથી હોય ૧૧ અતિશય કેવળજ્ઞાન થયા પછી પ્રગટે અને ૧૯ અતિ દેવકૃત હોય છે

ઇતિ તીર્થંકરના ૩૪ અતિશય સંપૂર્ણ

---

(૫૦) બ્રહ્મચર્યના ૩૨ ઉપમા

શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રના અધ્ય૦ ૯ માને આધારે

૧ સો જ્યોતિષી ગ્રહોમાં ચંદ્રમા તેમ સો વ્રતોમાં બ્રહ્મવ્રત (શીયળ) મોટું ઉત્તમ
૨ „ ખાણોમાં સોનાની ખાણ ઉત્તમ „ મોટું ને પ્રધાન
૩ રત્નોમાં વૈડુર્ય રત્ન પ્રધાન તેમ „
૪ આભૂષણોમાં મુગટ „ „
૫ વસ્ત્રોમાં ક્ષોમયુગલ „ „ „
૬ „ ચંદનમાં ગોશીર્ષ ચંદન „ „ „
૭ „ ફૂલોમાં અરવિંદ કમળ „ „ „
૮ ઔષધીધરમાં ચૂલહેમવંત „
૯ નદીઓમાં સીતા સીતોદા „ „ „
૧૦ „ સમુદ્રોમાં સ્વયંભૂરમણ „ „ „
૧૧ પર્વતોમાં મેરૂ ચો ને પ્રધાન „ „ „
૧૨ „ હાથીઓમાં ઐરાવત „
૧૩ „ વનપશુઓમાં કેશરીસિંહ „ „ „ „
૧૪ „ ભવનપતિમાં ધરણેન્દ્ર „ „
૧૫ „ સુવર્ણકુમારદેવોમાં વેણુદેવ „ „ „ „

૧૬ ,, દેવલોકમા બ્રહ્મલોક મોટું ને પ્રધાન ,, ,, ,,
૧૭ ,, સભાઓમા સૌધર્મી સભા મોટી ને પ્રધાન તેમ સૌ વ્રતોમા બ્ર૦ મ્હોટું ને પ્રધાન
૧૮ ,, સ્થિતિના દેવોમા સર્વાર્થસિદ્ધ ,, ,, ,, ,,
૧૯ ,, દાનોમા અભયદાન મોટુ ને પ્રધાન ,, ,, ,
૨૦ ,, રગોમા કિરમજી રગ ,, ,, ,, ,,
૨૧ ,, સસ્થાનોમાં સમચઉરસ્ર ,, ,, ,, ,, ,,
૨૨ ,, સહનનોમાં વજ્રઋષના૦,, ,, ,, ,, ,,
૨૩ સૌ લેશ્યામાં શુકલ લેશ્યા મોટી ને પ્રધાન તેમ સૌ વ્રતોમાં બ્ર૦ મોટુ ને પ્રધાન
૨૪ ,, ધ્યાનોમા શુકલ ધ્યાન ,, ,, ,, ,, ,,
૨૫ ,, જ્ઞાનમાં કેવળજ્ઞાન , ,, ,, , ,,
૨૬ ,, ક્ષેત્રોમાં મહાવિદેહક્ષેત્ર , ,, ,, ,, ,,
૨૭ ,, સાધુઓમા તીર્થંકર ,, ,, ,, ,, ,,
૨૮ ,, ગોળ પર્વતોમા કુડળ પર્વત,, ,, ,, ,, ,,
૨૯ ,, વૃક્ષોમા સુદર્શનવૃક્ષ ,, ,, ,, ,, ,,
૩૦ ,, વનોમા નદનવન ,, ,, ,, ,, ,,
૩૧ ,, ઋદ્ધિમા ચક્રવતીનીઋદ્ધિ ,, ,, ,, ,, ,,
૩૨ ,, યોદ્ધામા વાસુદેવ ,, ,, ,, ,, ,,

ઈતિ બ્રહ્મચર્યની ૩૨ ઉપમા સંપૂર્ણ

(૫૧) દેવોત્પાતના ૧૪ બોલ.

નીચેના ૧૪ બોલના જીવો જો દેવ ગતિમાં જાય તો કયાસુધી જઈ શકે ?

માર્ગણા	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
૧ અસયતિ ભવિ દ્રવ્ય દેવ	ભવનપતિમા	નવગ્રૈવેયકમા
૨ અવિરાધક મુની	સૌધર્મ કલ્પમા	અનુત્તર વિમાનમા
૩ વિરાધક મુનિ	ભવનપતિમાં	સૌધર્મ કલ્પમાં
૪ અવિરાધક શ્રાવક	સૌધર્મ કલ્પમાં	અચ્યુત કલ્પમાં
૫ વિરાધક શ્રાવક	ભવનપતિમાં	જ્યોતિષીમા
૬ અસશી તિર્યંચ	,,	વ્યંતર દેવીમા

૭ કંદમૂળભક્ષક તાપસ	”	જ્યોતિષીમાં
૮ હસી કરનાર મુનિ	ભવનપતિમાં	સૌધર્મ કલ્પમાં
૯ પરિવ્રાજક સન્યાસી તાપસ	”	બ્રહ્મ દેવલોકમાં
૧૦ આત્મપ્રશંસક નિંદક મુનિ		લાંતક ”
૧૧ સંજ્ઞી તિર્યંચ	”	આઠમાં ”
૧૨ આજીવિક સાધુ (ગોશાળાપંથી)	”	અચ્યુત ”
૧૩ જંત્ર મંત્ર કરનાર અભોગી સાધુ		” ”
૧૪ સ્વલિંગ વરન્નગા	”	નવ ગ્રૈવેયકમાં

ચૌદમાં બોલમાં ભવ્ય જીવો છે શેષમાં ભવ્યાભવ્ય બંને છે.

ઇતિ દેવોત્પાતના ૧૪ બોલ સંપૂર્ણ

(૫૨) ષટ્દ્રવ્ય પર ૩૧ દ્વાર

૧ નામદ્વાર, ૨ આદિ ૩ સંઠાણ, ૪ દ્રવ્ય, ૫ ક્ષેત્ર, ૬ કાળ, ૭ ભાવ, ૮ સામાન્ય વિશેષ, ૯ નિશ્ચય, ૧૦ નય, ૧૧ નિક્ષેપ, ૧૨ ગુણ, ૧૩ પર્યાય, ૧૪ સાધારણ, ૧૫ સાધર્મી ૧૬ પારિણામિક, ૧૭ જીવ, ૧૮ મૂર્તિ ૧૯ પ્રદેશ, ૨૦ એક, ૨૧ ક્ષેત્રક્ષેત્રી, ૨૨ ક્રિયા, ૨૩ કર્તા, ૨૪ નિત્ય, ૨૫ કારણ, ૨૬ ગતિ, ૨૭ પ્રવેશ ૨૮ પૃચ્છા ૨૯ સ્પર્શના, ૩૦ પ્રદેશસ્પર્શના અને ૩૧ અલ્પબહુત્વ દ્વાર

૧ નામદ્વાર—૧ ધર્મ ૨ અધર્મ ૩ આકાશ ૪ જીવ, ૫ પુદ્ગલાસ્તિકાય, ૬ કાળદ્રવ્ય.

૨ આદિદ્વાર—દ્રવ્યાપેક્ષા બધા દ્રવ્ય અનાદિ છે ક્ષેત્રાપેક્ષા લોકાકાશ છે તે આદિ છે માત્ર આકાશ અનાદિ છે. કાળાપેક્ષા ષટ્ દ્રવ્ય અનાદિ છે. ભાવાપેક્ષા ષટ્ દ્રવ્યમાં છે ચાર ભાવ અપેક્ષાએ સાદિસાન્ત છે

૩ સંઠાણ દ્વાર—ધર્માસ્તિકાયનું સંઠાણ ગાડાના ઓધણ જેવું

આ રીતે વધતા વધતા લોકાન્ત સુધી અસંખ્ય પ્રદેશી છે.

એવું જ અધર્માસ્તિકાયનું સંઠાણ આકાશાસ્તિકાયનું સંઠાણ લોકમાં પોલાના તળીયા જેવું અલોકમાં ઓધણાકાર, જીવ તથા પુદ્ગલનાં સં૦ અનેક પ્રકારનાં અને કાળને આકાર નહિ પ્રદેશ નથી માટે.

૪ દ્રવ્ય દ્વાર—ગુણપર્યાયના સમૂહયુક્ત હોય તેને દ્રવ્ય કહે છે દરેક દ્રવ્યના મૂળ છ સ્વભાવ છે અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, સતત્વ, અગુરુલઘુત્વ ઉત્તર-સ્વભાવ અનંત છે, યથાનાસ્તિત્વ, નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક ભેદ, અભેદ, ભવ્ય, અભવ્ય, વક્તવ્ય, પરમ ઇત્યાદિ, ધર્મ અધર્મ, આકાશ એક દ્રવ્ય છે જીવ, પુદ્ગલ કાળ અનંત છે.

૫ ક્ષેત્ર દ્વાર—ધર્મ, અધર્મ, જીવ અને પુદ્ગલ લોકવ્યાપક છે. આકાશ લોકાલોક વ્યાપક છે અને કાળ ૨ા દ્વિપમા પ્રવર્તનરૂપ છે અને ઉત્પાદ વ્યય રૂપે લોકાલોક વ્યાપક છે.

૬. કાળ દ્વાર—ધર્મ, અધર્મ આકાશ, દ્રવ્યાપેક્ષા અનાદિ અનંત છે. ક્રિયાપેક્ષા સાદિસાંત છે પુદ્ગલ દ્રવ્યાપેક્ષા અનાદિ અનંત, પ્રદેશાપેક્ષા સાદિસાંત કાળદ્રવ્ય દ્રવ્યાપેક્ષા અનાદિ અનંત, સમયાપેક્ષા સાદિસાંત છે

૭. ભાવ દ્વાર—પુદ્ગલ રૂપી છે શેષ ૫ દ્રવ્યો અરૂપી છે

૮. સામાન્ય-વિશેષ દ્વાર—સામાન્યથી વિશેષ બળવાન્ છે જેમ સામાન્યતઃ દ્રવ્ય ૧ છે, વિશેષત છ છે ધર્માસ્તિકાયનો સામાન્ય ગુણ ચલન સહાય છે અધર્મા૦ નો સ્થિર સહાય, આકાશાસ્તિ૦નો અવગાહદાન, કાળનો વર્તના, જીવાસ્તિ૦નો ચૈતન્ય, પુદ્ગલાસ્તિ૦નો પૂરણ, ગલન, વિધ્વંસન ગુણ અને વિશેષ ગુણો છએ દ્રવ્યોના અનંત અનંત છે.

૯. નિશ્ચય વ્યવહાર દ્વાર—નિશ્ચયથી બધા દ્રવ્ય પોતપોતાના ગુણોમાં પ્રવર્તે છે વ્યવહારમાં અન્ય દ્રવ્યોને પોતાના ગુણથી સહાયતા આપે છે જેમ લોકાકાશમાં બધા દ્રવ્યો રહે છે તો તેને આકાશ અવગાહનમાં સહાયક થાય છે, પણ અલોકમા અન્ય દ્રવ્યો નથી તો અવગાહનમા સહાયતા નથી દેતી. છતાં અવગાહન ગુણમાં ષટ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ સદા થયા કરે છે એવીજ રીતે બધા દ્રવ્યો માટે જાણવુ

૧૦ નય દ્વાર—અંશ જ્ઞાનને નય કહે છે નય ૭ છે તેના નામ-૧ નૈગમ, ૨ સંગ્રહ, ૩ વ્યવહાર, ૪ ઋજુસૂત્ર, ૫ શબ્દ ૬ સમભિરૂઢ અને ૭ એવંભૂત નય એ સાતે નયવાળાની માન્યતા કેવી છે ? એ જાણવા માટે જીવ દ્રવ્ય ઉપર ૭ નય ઉતારે છે

૧ નૈગમ નયવાળો	-જીવ, નામના બધાને ગ્રહણ કરે	
૨ સંગ્રહ	,,-જીવ કહેવાથી જીવના અસંખ્ય પ્રદેશો ગ્રહણ કરે	
૩ વ્યવહાર	,, ,, ,, ત્રસ સ્થાવર જીવોને	,,
૪ ઋજુસૂત્ર	,, ,, ,, સુખદુઃખ ભોગવતા જીવ	,,

છે). ચોથી નારકીમાં ઉષ્ણ વેદના વેદનારા ઘણા શીત વેદનાવાળા થોડા. (બે વેદના) પાંચમી નારકીમાં ઉષ્ણ વેદના વેદનારા થોડા શીત વેદનાવાળા ઘણા. છઠ્ઠી નારકીમાં શીત વેદના અને સાતમી નારકીમાં મહાશીત વેદના છે. શેષ ૨૩ દંડકમાં ત્રણે પ્રકારની વેદના વેદાય છે.

૨ વેદના ૪ પ્રકારની—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી. સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકમાં ચાર પ્રકારની વેદના વેદાય છે. દ્રવ્ય તે ઇષ્ટ અનિષ્ટ પુદ્ગલોની વેદના, ક્ષેત્ર તે નારકાદિ શુભાશુભ ક્ષેત્રની, કાળ તે શીત ઉષ્ણ કાળની વેદના, ભાવ તે મંદ તીવ્ર રસ (અનુભાગની).

૩ વેદના ૩ પ્રકારે—શારીરિક, માનસિક અને શરીર-મનની સાથે. સમુચ્ચય જીવમાં ૩ પ્રકારની વેદના. સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ૩ પ્રકાર. ૫ સ્થાવર ૩ વિકલેન્દ્રિયમાં ૧ શારીરિક વેદના.

૪ વેદના ૩ પ્રકારે—શાતા, અશાતા અને શાતા-અશાતા સાથે. સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકમાં ત્રણેય પ્રકારની વેદના છે.

૫. વેદના ૩ પ્રકારે—સુખ, દુઃખ અને સુખદુઃખ. સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડકમાં ત્રણેય પ્રકારની વેદના વેદાય.

૬ વેદના ૨ પ્રકારે—૧ ઉદીરણાજન્ય (લોચ તપશ્ચર્યાદિ); ૨ ઉદયજન્ય (કર્મ ઉદય આવવાથી) તિર્યંચ પંચે. અને મનુષ્યમાં બન્ને પ્રકારની વેદના, શેષ ૨૨ દંડકમાં ઉદયજન્ય (ઔપક્રમિક) વેદના હોય.

૭ વેદના ૨ પ્રકારે—નિદા અને અનિદા. નારકી, ૧૦ ભવનપતિ, અને વ્યંતર, એ ૧૨ દંડકમાં બે વેદના. સંજ્ઞી નિદા વેદે, અસંજ્ઞી અનિદા વેદે (સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી મનુષ્ય, તિર્યંચમાંથી મરીને ગયા તે અપેક્ષા સમજવી).

પાંચ સ્થાવર, ૩ વિકલેન્દ્રિય અનિદા વેદના વેદે (અસંજ્ઞી હોવાથી). તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યમાં બન્ને પ્રકારની વેદના. જ્યોતિષી અને વૈમાનિકમાં વેદના છે કારણ કે બે પ્રકારના દેવતા છે.

૧ અમાયી સમ્યગ્ દૃષ્ટિ—નિદા વેદના વેદે છે.
૨ માયી મિથ્યા દૃષ્ટિ—અનિદા વેદના વેદે છે.

ઇતિ વેદના પદ સંપૂર્ણ